

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

*

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ő T S F A R K A S,

THEOL. AKADÉMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA.

1910

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM.

I—X. FÜZET.

A X. FÜZETBEN A TÁRSASÁG 1909-DIKI ÉVKÖNYVE.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1910

TARTALOM.

I. Cikkek, tanulmányok.

	Lap
A cseh-morva református egyház. <i>S. Szabó József</i>	375
A kálvinizmus erőssége. <i>Dr. Bokor József</i>	217
A református egyház a XX. század elején. <i>dr. Szabó Aladár</i> 16., 81., 153	
Arany és Petőfi barátsága. <i>Dr. Máté Lajos</i>	337., 405
Az amerikai m. reformátusok lelki gondozása. <i>Hamar István</i> 97., 172	
Az amerikai református egyház. <i>Harsányi Sándor</i>	440., 519., 606
A szathmári református főgimnázium. <i>Bakcsy Gergely</i>	317
Az angol királyok trónralépési nyilatkozata. <i>Dr. Szabó Aladár</i> 506., 574	
A szászvárosi ref. Kún-kollégium. <i>Dr. Kristóf György</i>	497
A zsolnai zsinat háromszázadik évfordulójára. <i>Dr. Krupecz István</i>	671
Bölcséleti, vallásos és költői világképek. <i>Dr. Kristóf György</i>	561
Egy híres asszony névtelen anyja. <i>Kovács Sándor</i>	226
Egy új Renan-tanulmány. <i>r.</i>	527
Emlékezés Gönczy Pálról. <i>Váradi F.</i>	433
Erőteljes protestáns keresztyén irodalom. <i>Dr. Szabó Aladár</i>	641
Folyóiratunk átalakításáról. <i>Szerkesztő</i>	1
Gályarabjaink megszabadítása. <i>Thúry Etele</i>	32., 106
Kálvin és a művészetek. <i>Rácz Lajos</i>	298
Kálvin és Rousseau. <i>Rácz Lajos</i>	456
Mária Terézia és Rhedey János. <i>Molnár János</i>	475
Modern költői Jézus-képek. <i>Dr. Szelényi Ödön</i>	239
Népművelés Európa északi országaiban. <i>Dr. Horváth Károly</i>	676
Öt év a magyar reformáció történetéből. <i>Thúry Etele</i>	251
Pár szó a dogmákról. <i>Dr. Nagy József</i>	369
Petőfi világképe. <i>Dr. Kristóf György</i>	650
Szemle a budapesti ref. főgimnázium multja fölött. <i>Csűrös István</i> 4	
Széchenyi vezető gondolatai. <i>Dr. Imre Sándor</i>	289
Szociális reformok szociálistizmus nélkül. <i>Szöts Farkas</i>	180
Szuhay Mátyás. <i>Csűrös István</i>	327., 381
Tolsztoj Leó gróf. <i>Dr. Márk Ferenc</i>	666
Vallás-erkölcsi elemek az angol regényben. <i>Várnai Sándor</i>	587

II. Belföldi szemle.

A mozgó fénykép mint erkölcsi nevelő-eszköz. <i>V. i.</i>	537
A református egyke. <i>Dr. Buday Dezső</i>	57
A református kultuszreform kérdéséhez. <i>S. Szabó József</i>	187
A szászvárosi Kún-kollegium felavatása. <i>V.</i>	616
A szociálizmus és a szociálista oktatás. <i>F.</i>	49
A szociális nevelés protestáns iskoláinkban. <i>Dr. Barcsa János</i>	191
Határkőnél. <i>Dr. Vargha Gyula</i>	21
Hazai szociológiai mozgalmak. <i>F.</i>	116
Ifjúsági keresztyén egyesületek. <i>B. Pap István</i>	620
Néhány énektörténeti adat igazolása. <i>Szügyi József</i>	413
Nevelésügyi mozgalmak. <i>V.</i>	122
Nyugatiaskodás a magyar irodalomban. <i>Omega</i>	683
Tisza István a Borromeus enciklikáról	533
Tisza István a lelkészképzésről és az állami segítségről. — s — s	345

III. Külföldi szemle. . . . .

Külföldi egyházi élet. *p—f.* 62., 126., 198., 267., 352., 480., 541., 626., 688

IV. Irodalmi szemle.

Barabás Ábel: Felhők stb. <i>Dr. Kristóf György</i>	423
Beküldött könyvek	79., 151., 366., 425
Berzsenyi Jenő: A prot. haladás akadályai. <i>Sz. M.</i>	147
Csizmadia Lajos: Bibliai Szókönyv	210
Daxer György: A külföldi iskolalátogatás nevelő hatása. <i>K.</i>	212
Ferenczi Zoltán. A könyvtárak. <i>Dr. Horváth Károly</i>	699
Gaál Mózes: A jövő iskolája. — o — s	140
Gaál Mózes: Szociális levelek. <i>Dr. Horváth Károly</i>	554
Gumplovicz L.: Socialphilosophie. <i>Sz. M.</i>	363
Gurlitt L.: Erziehungslehre. <i>Dr. Horváth Károly</i>	638
Hazay Olivér: Egy könyv. <i>Halasi Tamás</i>	702
Havas István: A népoktatás kiterjesztése. <i>Dr. Horváth Károly</i>	636
Hetvényi Lajos: A keresztyén egyház rövid története	494
Hilty: Sub specie aeternitatis. <i>Sz. M.</i>	490
Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. <i>Sz.</i>	75
Komjáthy Jenő: Irodalmi tanulmány. <i>Omega</i>	208
Mahler Ede: Ókori Egyiptom. — s —	71
Marton Lajos: M. A. Cassiodorus senator igazgatói gyűjteménye.	558
Oláh Béla: Die Religionspolitik in Ungarn. <i>Sz. M.</i>	704
B. Pap István: Kálvin-jubileumi Emlékkönyv	286
Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. <i>Thury Etele</i>	143
Pintér Jenő: A magyar irodalom története. <i>r—s.</i>	137

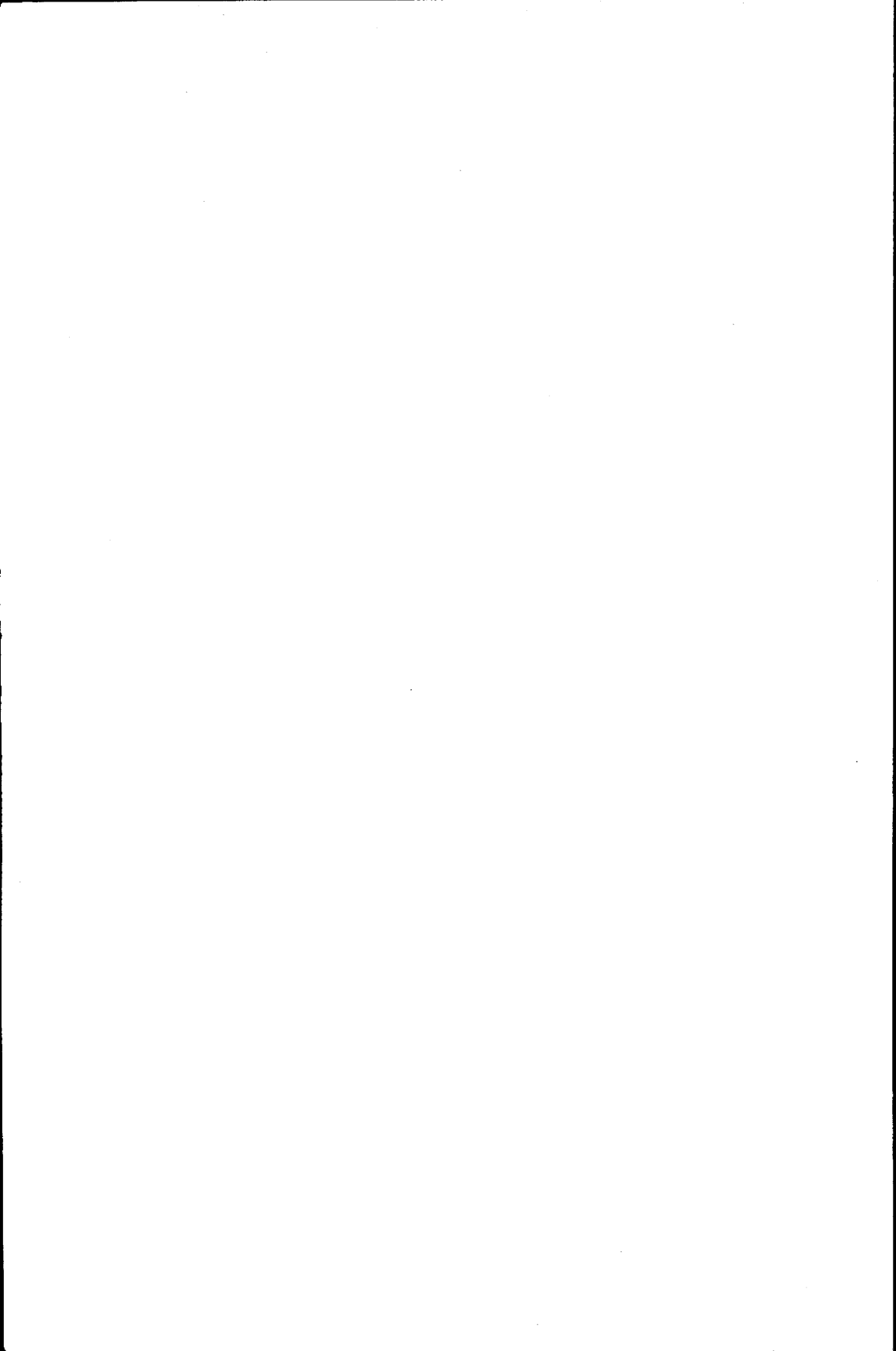
	Lap
Ravasz László: Ex ames Jézus. —s —s.	551
S. Szabó József: A tanáregyesület évkönyve (1909 10)	556
Szinnyei Ferenc: Arany János. <i>Dr. Kristóf György</i>	362
Szolnoky Gerzson: Vigasztalások	493
Szügyi József: A m. reform. énekeskönyv multja. <i>S. Szabó József</i>	277
Szuszai Antal: Apologetika. <i>Sz. M.</i>	145
Veress István: Einfluss des Calvinismus. <i>Thury Etele</i>	421
Virágh Gyula: A magyar vallási jog és ferdeségei	215
Wahlner Béla: A társadalomtudomány kézikönyve. <i>F.</i>	282

V. Társulati Értesítő.

Körlevél a <i>Házi Kincstár</i> és a <i>Koszorú</i> érdekében	80
Előfizetés a <i>Protestáns Szemlé</i> -re	80
Pályázat <i>Koszorú</i> -füzetekre	216., 288
Választmányi ülés jegyzőkönyve	427
A <i>Koszorú</i> -füzetekről és a <i>Házi Kincstár</i> -ról	496., 560

Az 1909-iki Évkönyv tartalma.

Jelentés a Társaság 1909. évi működéséről. <i>Szöts Farkas</i>	3
Választmányi ülés és közgyűlés jegyzőkönyve	10
A Társaság tisztikara és választmánya	17
Számadás, vagyongkimutatás, költségvetés	18
A Társaság kiadványainak raktári jegyzéke	20
A Társaság tagjainak névsora	23

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,

A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRSÁGA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA

1910

TARTALOM.

I. Cikkek.	Lapszám
1. Folyóiratunk átalakításáról. <i>Szerkesztő</i>	1
2. Szemle' a budapesti református főgimnázium 50 éves multja felett. <i>Csűrös István</i>	4
3. A református egyház a XX. század elején. (I.) <i>Dr. Szabó Aladár</i>	16
4. Határkőnél. <i>Vargha Gyula</i>	28
5. Gályarabjaink megszabadítása. (IV.) <i>Thury Etele</i>	32
II. Belföldi szemle.	
1. A szociálizmus és a szociálista oktatás. <i>F.</i>	49
2. A református „egyke”. <i>Dr. Buday Dezső</i>	57
III. Külföldi szemle.	
1. Külföldi egyházi élet. <i>p—f.</i>	62
IV. Irodalmi szemle.	
1. Mahler Ede: Ókori Egyiptom. —s —s.	71
2. Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. <i>Sz.</i>	75
3. Beküldött könyvek	79
4. Társulati Értesítő. <i>Szóts Farkas</i>	80

A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába 1909. dec. 1-től dec. 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%₀ kamatok: Erdélyi ref. egyházkerület (100 K).

2. Alapító tagok tőkefizetése: özv. Ihász Lajosné Hathalom 200 K, Urai ref. egyház 100 K.

3. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1909-re: Hajduszoboszlói ref. egyház, Kiss Ferenc Püspökladány, Vasváry Sándor Nagy-Csepely, Urai ref. egyház (5 K), Alsó-Szabolcs hajduvidéki ref. egyházmegye, Balmazújvárosi ref. egyház, Orbán János Érsekkély, Nádudvari ref. egyház, Tiszadada ref. egyház, Fodor Gyula Mezőlak, Alsónémedi ref. egyház, Vámospércsi ref. egyház, Drégelypalánkai ref. egyházmegye, Kalotaszegi ref. egyházmegye, Derecskei ref. egyház, Hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium, Zelenka Pál Miskolc, Nagykárolyi ref. egyházmegye, Alsóbaranyai ref. egyházmegye, Tiszacsegei ref. egyház, özv. Szilágyi Józsefné Pápa, Ibrányi ref. egyház, Rohodi ref. egyház, Orbai ref. egyházmegye, Árpádi ref. egyház, Földesi ref. egyház, Gyantai ref. egyház, Szikszay András Ibrány, Nagyenyedi Bethlen-Kollégium Kemény Zsigmond-köre. 1908—1909-re: Ungi ref. egyházmegye özv. Ihász Lajosné Hathalom, Remetei ref. egyház, Pápai ref. egyház, Belényesi ref. egyház, dr. Schnellér István Kolozsvár, Gyulai ref. egyház, Erdő-

Folyóiratunk átalakításáról.

Társulatunk irodalmi bizottsága 1909 dec. 29-én tartott ülésében folyóiratunk átalakítását határozta el. Irányelvül azt mondotta ki: a *Protestáns Szemle* tárgyköre oly értelemben bővítendő ki, hogy a nem szorosan vett egyházi közönség is megtalálja benne az őt érdeklő vallási, társadalmi, erkölcsi, kulturális és irodalmi kérdéseket; a *Szemle* tárgyalási módja legyen olyan színvonalú, hogy kerülve a szorosan szakszerű tárgyalást, minden művelt ember megértse és élvezze; irányában, szellemében pedig határozottabban domborodjék ki a protestáns szellem. Evégből a theologiai és a történeti tárgyak mellett nyisson nagyobb tért a jelenkort foglalkoztató hitvédelmi és szociális kérdések népszerű szellőztetésének, s ne zárkozzék el azok elől a nagy vallási, erkölcsi, szociális és kulturális kérdések elől, melyek a jelenkort mozgatják.

E szempontokat szem előtt tartva, folyóiratunkat akként fogjuk átalakítani, hogy a nagyközönség is megtalálja benne az ő protestáns lelkületének, öntudatának, világnézetének megfelelő szellemi táplálékot. Folyóiratunkat oly protestáns szemlévé alakítjuk át, hogy belőle az egyházi szakemberek mellett az a szélesebb körű protestáns közönség is okulást, eszméltetést és termékenyülést nyerjen, amely noha theologiai képzettséggel nem bír, mégis mélyebben fekvő okokkal kívánja protestáns öntudatát korunk kérdéseivel és kételyeivel szemben támogatni. Útmutató és kalauz kíván lenni e folyóirat a hitélet, az erkölcsi világ és a társadalmi rend kérdései fölött folyó viták és küzdelmek jelenkori zűrzavarában. Sok modern ember azt hiszi, hogy a keresztyén vallást és a modern műveltséget összeegyeztetni nem lehet, sőt némelyikök kizártnak tartja, hogy egy modern ember egyúttal hívő keresztyén is legyen. Az ilyen ingadozókat és kételkedőket, valamint a

közönyösöket folyóiratunk meg akarja győzni arról, hogy a hitnek krisztusi tisztasága és a tudománynak valódi felvilágosultsága között teljes összhang van; hogy a tudomány bár világosít, de nem boldogít; ellenben a krisztusi hit valódi lelki békességet és boldogságot ad az igazságkereső léleknek.

A protestáns ember ismerni akarja hitének alapját és tudni akarja, mi az értéke azoknak az atheista és materialista tanoknak, amelyekkel a mai irodalomban és a napisajtóban lépten-nyomon találkozunk. Hogy korunk vallási válságaiban útmutatóul és a hitetlenség támadásaival szemben védőpaizsul szolgáljon, azért akarjuk folyóiratunkban a *hitvédelmi* vagy apologetikus *irányzatot* jobban kidomborítani s az idevágó kérdéseket az evangéliumi szempontjából gyakrabban szellőztetni.

Am a mai kor nemcsak vallási zűrzavarban szenved, hanem a hit megingásával járó erkölcsi válság is nagyon erőt vett rajta. Erkölcsi bajokban vergődik az egyéni, a családi és a társadalmi élet; az egyéni megbízhatatlanság, a családi élet tisztátalansága, a közélet romlottsága csaknem általános. E bajoknak egyik főoka az erkölcsi fogalmak megzavarodása, a sok félszeg és hamis ethika, amelyet a kipróbált krisztusi morál helyére akar állítani az emberi tudátékokosság. Ebben az elméleti és gyakorlati erkölcsi zűrzavarban az evangélium isteni erkölcsiségét hirdetni, a hamis ethikákkal szemben az örök igazságú krisztusi morált érvényre emelni, kortársainkat a pusztulással fenyegető erkölcsi válságból kiségiteni, folyóiratunknak szintén egyik fontos feladata.

Hitbeli és erkölcsi bajaink mellett veszéllyel fenyegetnek a mindig nagyobb erővel fellépő *szociális forrongások*, azok a nagy társadalmi, gazdasági és osztályharcok, melyeknek bántó zajával tele van ma az egész művelt világ. Mi e folyóiratban határozottan hirdetjük és kimutatni igyekezünk, hogy „ha fönt és alant a keresztyén hit és szeretet uralkodnék, nem volna szociális kérdés, vagy legalább élet veszítené. Mert az egyes osztályok közötti ellentétek csak akkor válnak nyomasztókká és sérelmesekké, ha a gazdag és a szegény ellenségként állnak egymással szemben, amikor a szegény a gazdag javait magának szeretné, a gazdag pedig a szegényt nemcsak gőgösen lenézi, hanem kegyetlenül sanyargatja is“. Igaz, hogy Jézus nem törli el a szegény és a gazdag közti különbséget, de a közjük emelt válaszfalakat erkölcsileg ledönti. Ezért az osztályharc megszüntetése csak keresztyén alapon lehetséges, s a szociális kérdés lényegesen erkölcsi kérdés is. Folyóiratunknak egyik fontos hivatása, hogy egy-

részt kimutassa a szociálizmus igazait, de másrészt bebizonyítsa a szociáldemokráciának tömérdek tévedését és félszeg törekvéseit, s azért *a szociális kérdések keresztyén szellemű tárgyalásának széles tért kíván juttatni.*

A keresztyén hit védelmére, az erkölcsök evangéliomi nemesítésére és a társadalom keresztyén javítására irányzott törekvése mellett, folyóiratunk nem fog megfélekedni az egyház és az iskola külső és belső fejlesztéséről sem. Az egyházat szüntelen reformálni kell, ecclesia semper reformari debet. De ebből a tárgykörből vett cikkeinkben és szemléinkben is azt tartjuk szem előtt, hogy egyházban és iskolában az alkotó, a termékenyítő, az építő erők és intézmények nyerjenek lendületet. A merev, a megcsontosodott, a tétlen egyháziasságnak, a szavak protestantizmusának, a holt orthodoxiának teljességgel nem vagyunk barátjai. Ma csak a tevékeny, az alkotó, a cselekvő protestantizmusnak van élete és jövője, s folyóiratunk is csak az ilyen élő és gyakorlati protestantizmusnak akar hive és irodalmi tolmácsa lenni. Ennélfogva mindazokat a protestáns törekvéseket, melyek krisztusi hittel akarják megerősíteni a gyermekek, az ifjúság, a nők, a családok és a társadalom lelki életét; s mindazokat az evangéliumi mozgalmakat, melyek a krisztusi szeretet balzsamával kívánják gyógyítgatni a magyar társadalom nagyszámú lelki és testi nyomorúságait; egyszóval a föllendült és áldásosan működő *evangelizáló és belmissziói tevékenységet folyóiratunk jövőre is teljes szellemi és erkölcsi erejével kívánja támogatni és erősíteni*, mert a keresztyénséget Krisztus alapította, Krisztus reformálta és csak Krisztus tarthatja fenn az ő örök evangéliomával.

Ilyen szellemben és ilyen modorban folytatandó munkánkhoz bizalommal kérjük t. tagtársaink erkölcsi és anyagi, munkatársaink szellemi támogatását.

Megjegyezzük, hogy a Prot. Irod. Társaság *alapító, rendes és pártoló tagjai a Protestáns Szemlé-t* ezután is tagilletmény fejében kapják, de hogy folyóiratunkat a nem társulati tagok is megszerezhessek, *8 K előfizetési díj mellett külön előfizetést nyitunk rá. Az egész évre szóló 8 K díj egy összegben a MPIT pénztárába* (Budapest, Deáktér 4.) küldendő.

Budapest, 1910 január havában.

Szerkesztő.

Szemle a budapesti református főgimnázium 50 éves multja felett.

Ez a szó: *tanítás*, előttem valami nagyon drága, nagyon tartalmas. Persze mindig jóra tanítást értek alatta. Mint ahogy örökélet alatt mindig a boldog örökéletet értjük. A tanítást minden ember tartsa előjognak. És aki tanít, azt becsülni kell. Különösen, ha pap, tanár, tanító vagy író (legfőképpen pedig ujságíró) az, aki a szó igazi jelentését véve, tanít. Mindenik prófétái hivatással bír s döntő szerepet játszik nemzete életében, noha ezt nem mindig lehet és soha eléggé kimutatni. Még inkább kell értékelnünk azokat az intézményeket, amelyeknek kizárólagos hivatása a tanítás: az iskolákat. És ezek között is a középiskolát. Hiszen ez az, amely a leghuzamosabb ideig s a legalkalmasabb korban fogja tanulásra a vezető szerepre hivatott embert s ez nyújtja a legmélyebb benyomásokat.

Nem lehet érdektelen tehát a Szemle olvasói előtt az, hogy annak a középiskolának, amely az ország szívében, Budapesten 50 éven át tanított magyarul németek között, protestáns szellemben a róm. katolikusok legerősebb fészkeiben, milyen a multja. A budapesti ref. főgimnáziumról van szó, amely a mult hó 8-án ülte meg jubileumát. Ez ünnep méltó volt az iskolához, a fenntartótételhez, azoknak az ünnepen szerepelt képviselőihez, méltó azokhoz a volt tanítványokhoz, akik az ünnep tulajdonképeni műsorát betöltötték: Beöthy Zsolt, Vargha Gyula és Kenessey Béla urakhoz. És méltó az ünnephez az a könyv, mely e napon jelent meg dr. Barthos Kálmán, a jubiláló iskola egyik történettanára tollából: „A budapesti református főgimnázium első félszázada“ címen. E mű, melyet Szemlénk mult havi száma ismertetett,

írott akták nyomán igazán melegen, világosan tárja fel az elmúlt 50 esztendő történetét. Szerző a rendelkezésre álló fonalakból úgy szötte össze az iskola történetét, hogy azt egy szép s erős szönyeghez hasonlíthatom, melyen a mozzanatok mintegy szövés, készülés közben kerülnek, mint színes vonalú ábrák, rajzok a szövet felületére. Én e rövid dolgozat keretében csak a szövet mintáival, ábráival óhajtok foglalkozni.

1859-ben *Török Pál* állt a Kálvin-téri templom pulpitusán. Tisztában volt feladataival. Az ország központjává lett Budapestet kellett magyarrá tenni: ezt senki sem érezte át jobban, mint ő. Ha erős fészket rak benne a kalvinizmus, akkor győzött a magyarság. Politikájának ez volt a központi gondolata, tevékenységének ez a legfőbb rugója. Ezért állt meg oly erősen e szegényes pulpituson. Kecskemét, csak azért, hogy megmentse teológiáját, próbálta lehúzni róla dupla jövedelmű paróchiával. Nem tudta. De ugyanez a *Török Pál*, mikor a paplakot kellett kibővíteni, hogy befogadhassa a tanulókat, össze tudott zsugorodni nagy háztartásával egy két szobából álló szerény lakásba, bútorait az orgona mellé hordatván fel. Mikor azonban az egyház s iskolák érdekeiről volt szó, akkor viszont nagyon gazdag tudott lenni e kevés igényű ember. Éveken át körülbelül 40 ezer koronát adogatott kölcsönképpen, hogy fedezetet találjanak az egyházi és iskolai folyó szükségletek. Mintha a bibliai szegény asszony korsóját tartotta volna kezében. Mikor már úgy tetszett, hogy kifogyott az olaj, még mindig bőven eresztette. Cseppent-csurant ebből az Egyházi és Iskolai Lapra, az építkezésekre, a teológiára, a gimnáziumra, 100 ezer tallérnyi kölcsön kifizetésére, a Ráday-könyvtárra, tanári fizetésekre, szegény tanulók mindennapi kenyérére, Protestáns Árvaházra. Aztán volt egy másik nagy adománya. Tudott embereket halászni. Megtalálja Ballagit, meg Gönczyt. Meg a nádor feleségét, meg Benedek tábor-szernagyot, meg a gazdag szívű s a telt erszényű embereket. S tud bánni mindenikkel. Okos ember. Tud tanulni a külföldtől, de hű az ő fajához. Segíti a skótokat, de fel is használja. Szíve a magyarságért ver. Egyszerű, kedves, puritán ember. — Erről sokat tud mondani egy csendes, szelíd, bibliai öregasszony itt a Kálvin-téri paróchia II-ik emeletén, akinek nagy fájdalmára lehet az, hogy mióta elhagyta szülőföldjét, Angliát, soha sem láthatta viszont, de vette Istennek azt a nagy kegyelmét, hogy látta új hazájában a férje által hintett magvaknak kikelését és bő aratását — akiről tehát, ismétlem senki sem mondaná, hogy milyen kemény harcos a küzdőtéren. — tapasztalták ellenfelei — milyen bölcs vezér

a tanácsteremben, — látták bajtársai — s mindenkéféllött mily hatalmas az alkotásban, — erről a kövek is beszélnek.

Ilyen férfi kezéből került ki a budapesti református főgimnázium. Ő volt a tervezője, létrehozója, gyámja, édesapja. Sok gyermeke volt, segítségre volt szüksége, hogy mindeniket egyenlő buzgalommal nevelhesse. Ehhez a gyermekéhez Gönczy Pált hívta segítségül. Szerencsés választás volt. Gönczy igazi tehetség volt. Ha másképp lett volna, Gönczy nehezen kerül vala a szoboszlói partikulából a miniszteri tanácsosi székbe és nehezen küzdhetne volna fel magát ebben az időben, midőn a fellélegzett magyarság csak úgy ontotta a nagy tehetségeket, a magyar oktatásügy s különösen a magyar népnevelés élére. Olyan gyakorlati és szociális érzéke volt, mint szokott lenni az autodidaktáknak. A zeleméri pusztán épp úgy, mint pesti nevelőintézetében és a ref. gimnázium szervezésében ez a gyakorlati képesség hozta meg számára a sikert. Kívánjunk minél többet magunknak az ilyen férfiakból. Most is nagy szükségünk van rájuk. A mi akadémikus képzettségű ifjaink külföldről nagy részben eszméket s korán szétmálló elméleteket hoznak magukkal. Sőt azok is, kik meglátják a nagy nyugoti nemzetek intézményeit, csak a szervezeteket, a formákat hozzák magukkal, s így aztán vállalkozásuk csakhamar csődöt mond. Gönczy nem hiába járt külföldön. Meglátta a nagyszerű kulturintézményeket s meglátta azok hajtóerőit, az alkotó, fenntartó szellemi és erkölcsi erőket. Amit magával hozott külföldről, azt nagyszerűen tudta kamatoztatni a magyar társadalom javára. Szerette egyházát. Megható az a készség, amelylyel nevelő-intézete összes felszereléseit s tanerőit siet a budapesti ref. egyház szolgálatába felajánlani. „Van Istenben vetett igaz hitem“, mondja nyilatkozatában, melynek elfogadásával született meg a gimnázium. Ez a hit sem csalta meg őt. Nem csal meg senkit. A kis patak nőtt, nőtt, mindig szélesebb medret vájt magának s az öregedő Gönczy, aki az iskola 9 évi igazgatása után magasabb állásba, nagyobb munka élére hivatott el, örömmel és hálaadással látta nőni a fiatal palántát.

Kik voltak az iskola tanúrai? Egész légió azoknak száma, akik a régi s az új iskola falai között a tanítást végezték. Az ország minden részéből soroztattak itt össze. Nem is voltak homogen elemek, nem is mindnyájan tekintették életpályának a tanítói hivatalt s állandó hajléknak az iskolát. Közülök nem egy az Erdősi Sylvester ajakáról felhangzott panasszal végezte a kis diákok közötti munkáját: „Fata me eo detrusit, ut elementariorum puerorum sim praeceptor“,

magyarul: „A sors odáig juttatott, hogy elemi iskolás gyermekek tanítója lettem.“ De van egy gárda, amely itt élt, itt munkálkodott s itt maradt, míg az öregség vagy a halál le nem szólította katedrájáról, az ifjak sorai közül. Ez a néhány ember volt az 50 éves tanárság törzsöke. Ezek: Vámosy Mihály, Somogyi Rudolf, Dapsy László, Kovács Miklós, Baráth Ferenc, Bihary Péter, Laky Dániel, Dúzs Sándor és Molnár Sándor.

Közülök a most is élőkről nem szólok; a holtak közül hadd elevenitem fel Baráth és Dapsy emlékezetét. Megérdemlik. Nagy tanítók voltak. Ha valaha testet ölt az a gondolat, amelyre itt ünnepélyesen felhívom a tollforgató magyar protestáns tanárság figyelmét, hogy t. i. egy több kötetre rúgó almanach szerkesztessék a XVI-ik századtól napjainkig működő kiváló magyar protestáns tanárok életrajzaival, e műben Baráthnak és Dapsynak előkelő hely adandó. Mindkettő verbeli magyar volt. De mindkettőnek Skócia, ez a puritán, nagy ország adott irányt. Ott az edinburgi egyetemen ismerték fel hivatásukat. Ott nyertek megvilágosítást. Mind a kettő mint theológus ment oda, s mind a kettő mint bölcsész jött vissza. Az egyik, mint a történet filozófusa, a másik, mint a természeté. Az egyik irodalomtörténetet s egyháztörténetet tanított, a másik természetrajzot és élettant.

Baráthot nézzük előbb. Előtte a látható világ központja az ember. Érdemes foglalkozni egyébbel is, de legérdemesebb az emberrel, mint szellemi s erkölcsi valósággal, aki vizsgálhatja még a láthatatlan világ titkait is. E titkok feltárásában a bibliát megbecsülhetetlen eszköznek tekintette, de nem merült el benne eléggé. Megelégedett azzal, hogy érintkezésbe lépett azokkal a legnagyobb szellemekkel, akik bármely időben s bármely nyelven, mint bölcsészek, költők, írók, hadvezérek vagy államférfiak a szép, jó s igaz szolgálatában állottak. Meg tudta érteni őket, tudott magasra is szárnyalni velök a láthatatlan világ trónusáig, fel egészen a szentek szentjének küszöbéig s fájdalom, tudott kételkedni is velök, már amelyik kételkedett s időnként leszállt a nagy sülyesztőn az örvények széleire. A Jabbok révén gyötrődő s tusakodó Jákobot ismerte s megértette. Vajjon követte is-e? Hisszük, hogy végül elröppent szívéen át az ő ajkairól is: „Nem bocsátlak el, míg meg nem áldasz engemet.“ Bármiként legyen is, el kell ismernünk, hogy abból a szellemi kincsből, amit a nagy szellemekkel való érintkezésből vett s amit e viszonyai-
ból kifolyólag maga termelt s revelált, azt tartotta a legbecse-
sebbnek, amit közvetlen az Isten kijelentéséből ihletett nagyok

közvetítettek lelkének s amit magyar elmétől látott s tanult. Amit a szellemi és erkölcsi világ területén való bolyongásai-
ban szerezve, ki tudott fejezni és el akart mondani, mert
nem mindent mondott el, azt bámulatosan, világosan adta elő.
Ékesszólóvá vált ott, ahol kedvenc embereiről, eszméiről, azok
fejlődéséről s hatásairól szólt. Egy-két barát s aztán tanit-
ványai előtt tárult fel igazán lelke. Ami írott mű tőle hátra-
maradt, — aránylag keveset írt, — az csak egy kis részt
árul el ebből a kiváló emberből. De azok a tanitványai, akik
megértették, soha sem fogják elfelejteni az ő óráit. 30 esz-
tendeig tanított iskolánkban s folyton emelkedőben volt. Utolsó
éveiben érzékenysége, csalódásai s betegeskedése miatt köte-
lességeinek, betű szerinti értelemben, nem mindig felelt meg.
Nem szerette a tanári gyűléseket, a statisztikát, a jelentése-
ket s nem tudott alkalmazkodni a folyton változó tantervek-
hez és iskolai regulákhoz. E miatt sok kellemetlensége volt.
De hatása az ifjúságra még nagyobb volt munkássága végén,
noha ő ezt nem tudta. Panaszkodott is eleget amiatt, hogy
hiába élt. De ezt csak bizalmasai előtt tette. Találó volt az
a textus, melyet Baksay Sándor püspök vett fel a kunszent-
miklósi atyai ház udvarán letett koporsóban nyugvó Baráth
felett mondott megható beszédjében: „Hiába munkálkodtam,
hiába és haszontalan költöttem el erőmet; mindazáltal az én
ítéletem az Úr előtt vagyon és az én munkám az én Iste-
nemnél.“ (Ézsaiás 49, 4.) És találó volt a püspöknek az a
megjegyzése is, hogy a nagy emberek panasza nem a hitet-
len emberek zúgolódása, hanem olyan az, mint a nemes ércen
a patina, általa még értékesebbé válik a fém.

Elmondok Baráth életéből egy jellemző esetet. Egyszer,
midőn a presbyteriumhoz feljelentés érkezett, hogy Baráth
nem végzi hiven kötelességeit, Szász Károly püspök magára
vállalta, hogy utána jár a dolognak. A vádak legnevezete-
sebbike az volt, hogy Baráth Ferenc $\frac{3}{4}$ -kor megy be óráira.
A püspök, aki különben Ferinek jó barátja volt, pont csen-
getéskor belépett a Baráth osztályába s leült a tanári katedrán.
Várt 5 perct, várt 10 perct, várt 15 perct, a tanár csak
nem jött. Végre háromnegyedkor megérkezett. A cenzor kissé
ingerülten s bosszankodva kérdezte a tanárt, hogy kérdez-e
vagy magyaráz? Kisfaludy Károly következik, feleli Baráth.
Tessék magyarázni, volt a hivatalos válasz. Baráth aztán el
kezdett magyarázni, úgy ahogy szokott, halotti csendben, vilá-
gosan, melegen, majd ékesen. A megvárakoztatott s haragos
püspök pedig csak ámult s figyelt, mindig jobban figyelt s
mindjobban gyönyörködött; a Kisfaludy Társaság másodelnö-

kének lelke megtelt kedves emlékezésekkel, az inspicáló püspökben lassanként felülkerekedett a költő, majd észrevétlenül ifjává, gimnázistává, hallgató, az előadó mester lábainál ülő gyermekké változott át. Csengettek. Senki sem mozdult, de néhány perc alatt Baráth befejezte előadását. A cenzornak fájt legjobban ez a csengetés. A folyosón megölelte a szomorú öreg professzort, jobbát két keze közé fogta, melegen megszorongatta, aztán szép kék szemeiben egy-két meleg könnyecseppel elbúcsúzott tőle. A fegyelmi vizsgálat elmaradt. A cenzor csak annyit jelentett a pesbiteriumnak vagy az igazgató-tanácsnak, hogy Baráth sokat tanít egy negyedóra alatt, többet, mint mások egy héten, egy éven át. Ezt a történetet maga a boldogult püspök mondotta el nekem. Igazgató urak s igazgatótanácsos urak! Ne nehezteljenek meg reám azért, hogy palam et publice így elszóltam magam! Csengettek! Csak tessék órára menni, tanár urak! Nem minden tanár Baráth és nem minden cenzor Szász Károly.

Míg Baráth az ember, addig *Dapsy László* az embert környező természet szolgálatába állott. És itt is a föld volt az, amelyen nem lankadó szeretettel csüngött; s különösen a magyar föld. A föld, mely életerőket rejteget s titkait csak annak tárja fel, aki nemcsak túrja, de szereti is, nemcsak használja, de kíméli is. Mint valami kedves személyt, mint az édesanyát, úgy tekintette a földet, úgy is bánt vele. És ilyen bánásmódra tanította tanítványait is. Nemcsak azokat, akik iskolába jártak, hanem azokat is, akik 80-as években Magyarországon lapokat olvastak. Rengeteg sokat írt. Külön lapot is szerkesztett „Magyar Föld“ címen. Nehéz eldönteni, vajjon melyik tartozik többel neki. Magyarország gazdasági intézményei és körei vagy iskolánk. Tanítványai nagyon tisztelték s a míg csak fiatal, 25 éves embert, akinek korán ráncosodott homloka a sok munkától s komoly gondolatoktól, „öreg Dapsy“-nak nevezték. Nagy figyelemmel hallgatták előadásait. Ha a „nagy természet“ szót kiejtette száján, mint mondják, akkor hevületbe jött, székéről felállt s úgy magyarázott tovább. Sokan azzal vádolták meg, hogy természetimádó volt. Nos hát nem volt az. Hitt a természetfeletiben s ennek gyakran adott kifejezést. Ő tudott olvasni abban a nem kézzel írott könyben, amelyet természetnek nevezünk. Ha ennek vizsgálata közben néha megszédült szépségeitől s ajkán a magasztalás szava a megszokottnál erőteljesebb volt, az még nem jelentette azt, hogy megtagadta az Alkotót, aki e szépségeket elébe tárta és neki megmutatta. Látta azt a kezet, amely e nagy könyvet tele írta, látta a nagy Alkotót, amint

öröklétű orsóján fon, amint folyton-folyvást szó, amint korongján újabb és újabb edényeket formál, amint épít és bont, kormányoz és gondot visel. Vajjon megragadta-e ezt a hatalmas kezét? . . .

Dapsy testi s lelki ereje abban a nagy emésztő munkában égett ki oly korán, amelyet a magyar földért folytatott, amelyre nézve jubileumi költőnk, Vargha Gyula, szívtépő fájdalomát, ha nem is elrejtve, de türtőztetve, palástolva, ilyen buzdítást intéz a növendékekhez:

„E föld már csak félig tulajdonod,
Munkával vissza kell hódítanod.
Ki fárad és küzd, az lesz itt az úr,
Ha gyöngé lész, az idegen kitér.“

Voltak intézetünknek olyan tanárai is, kik kenyerük javát itt ették meg, de aztán vágyaik és kiválóságai szárnyain magasabbra emelkedtek. Ilyenek: Komáromy Lajos, Csiky Kálmán, Fiók Károly, Pruzsinszky Pál. Távozásukon sajnálkozhatott az iskola, de kitüntetésük öröm volt.

Tóth Sándor, Tolnay Lajos, Szakács Mózes, Király Pál, Fröhlich Róbert, Kacziány Géza, Szádeczky Gyula, Rupp Kornél, Horváth Cyrill, Marton Lajos, Erdélyi Lajos alighogy megmelegedtek gimnáziumunkban, tovább mentek. Ki feljebb, ki jobbra, ki balra, ki a temetőbe.

Gyulai Pál, Sztankó Sámuel, Thaly Kálmán, Kerekes József, Barsi József, Molnár Aladár, Kovács Nándor, Dömötör János csak átmeneti állapotnak tekintették a tanári pályát. A nagy vihar után, mely végig söpört Magyarországon, ezek a férfiak csak tájékozódni, eligazodni szálltak meg iskolánkban, mint vándormadarak az óceánban egy-egy kiálló szirten, hogy aztán hajlamaik és képességeik szerint más-más irányba mihamar tova szálljanak.

Mint érdekes tünetet említem meg itt, hogy 50 év alatt éppen hét olyan rendes tanára volt iskolánkknak, aki korábban szerzetes tanár vagy éppen világi pap volt, mint Barsi. Az áttérteknek különösen Szász Károly püspök nyitotta meg szívesen iskolánk kapuit. Elmondhatjuk róluk, hogy sokat tudtak s jól tanítottak. Egyik-másik közülök ki is magaslott s nagy nyeresége lett református egyházunknak.

Ebben a tanári gárdában 50 év alatt akadtak bőven költők, írók, tudósok s igazi nagy tanárok. Úgy hogy figyelmes szemlélet után, ha nem is mondhatjuk el azt, hogy veteledünk azokkal a tanári testületekkel, amelyek az idők folyamán pl. Debrecenben, Nagy-Enyeden, Sárospatakon, Pápán,

Kolozsvárott, Marosvásárhelyen vagy Nagy-Körösen (ámbar Körös elveszitené a pört még abban az esetben is, ha nem Kecskemét bíraskodnék, hiszen csak vendégeként tisztelhette falai között azt a páratlanul fényes tanári kart) szolgálták a magyar református Siont; hiszen, ha ezt állítanók. akkor joggal perbe szállhatnának velünk a Martonfalvy, Szilágyi, Maróthy, Hatvani, Sinay, a Budaiak, a Kopácsi István, Komenius, a Párizpápai, Nadányi, Zeyk, id. Szász Károly, a Herepeiek, a Tarczy, a Kerkápoly, az Apáczai, Sámi, a Péterffyék, Antalok, Bolyaiak neveivel s azok fényével; de azt hálaadással mondhatjuk el, hogy ily rövid idő alatt ilyen névsort tanáiraól nem tud összeállítani egy iskola sem.

Milyen volt az iskola szelleme? Magyar. Ezt hangsúlyoznunk kell. Mert abba a nagyszerű kohóba, amelyben 50 év alatt magyarrá lett Budapest törzsökös németsege, a mi iskolánk sok tüzet szolgáltatott. Magyar tűz lobogott annak lakékében, akiben megfogant a gimnázium alapításának gondolata. Magyar volt a szív s az a kemény kéz onnan a hajdúságból, amely megragadta az eszmét s bölcsőt adott és dajkájává szegődött az újszülöttnek. S bármily különböző elemekből került is össze az a folyton meg-megújuló tanári gárda, mely 50 éven át táplálta és gondozta az egymást felváltó tanuló nemzedéket, egyben összetartott, egyben összeforrott: a magyarságban. Soha se legyen másképp! És úgy-e így volt!? Jöjj és tégy bizonysgot te hatalmas sereg, ti volt tanítványok! Gondoljatok vissza csak azokra, kiknek tantárgyuk természetete hozta magával, hogy a tanítási órákon is bizonysgot tegyenek magyar voltukról. Gondoljatok a Gyulai Pál, a Vámosy Mihály, a Molnár Aladár, a Tolnay Lajos, a Kovács Nándor, a Thaly Kálmán, a Baráth Ferenc, a Pruzsinszky Pál, a Laky Dániel előadásaira.

És mégis európai színvonalon álló szellem dominált itt. Az a szellem, mely hű a magyarsághoz, de átveszi, átgyúrja s értékesíti azt, ami külföldön értékesnek, hasznosnak bizonyult. Itt emlékezzünk meg Gönczyről, Molnár Aladáról, Dömötör Jánosról, Baráthról, Komáromy Lajosról, Dapsyrol, Csiky Kálmánról, Bihary Péterről, Szabó Aladáról, Szalay Károlyról, Kacziány Gézáról és Varga Bálintról.

Egyebekben aztán bizony meglátszott az, hogy e tanári testület tagjai nem egy iskola emlőjén táplálkoztak, nem egy vidék levegőjét szívták, nem egy forrás vizét itták. Az egyik konzervatív, a másik liberális, az egyik orthodox, a másik modern. Egyik a szegények istáppja, másik az előkelők barátja, egyik szabadelvű párti, a másik függetlenségi; az egyik Budapesten

budapestivé lesz, a másik Budapesten is debreceni, vagy hódmezővásárhelyi, vagy pataki, vagy erdélyi marad. A pengék nem egyszer össze is csapnak, csorbát is kapnak. De csengetésük ritkán hallatszik túl az iskola falain. Nem is mindig olyan komoly, mint amilyennek látszik, A tréfa, a humor játsszi szelleme is keveri a kását. Azonban kemény evolúció folyik itt a növendékek között is. Így van különben ez egész Budapesten. Sőt ellentétes irányok, jogos és jogosulatlan érdekek csatáiról zeng az egész ország. Forradalmi időszak ez. Nehezen rendezkedik be a régi Magyarország, a szegény Magyarország az új Magyarországgá. A serdülő, a hirtelen növvő, forrongó, biztos irányt még nem vett gyermek-ifjú képét mutatja egész hazánk régi idő óta. De különösen a centrum teszi ránk ezt a benyomást, itt kerülvén össze sok zagyva nép. Ezeket a tüneteket lehetett néha észlelni a mi iskolánk falai között is.

Hisszük, hogy a gyermek kiforrja magát, biztos irányt vesz s nemsokára a küzdő, dolgos, erős és tiszta ifjúhoz fog hasonlítani. Dolgozunk is ezért, imádkozunk is ezért buzgón s a meghallgatás reményével.

Az alapítványtevők. A szellemi s erkölcsi jöltevők mellett nem hiányoztak azok a bőkezű adakozók sem, akik a mindennapi kenyeret, a hajlékot, a ruhát adták iskolánknak s szegénysorsú növendékeinknek. Ezek között első helyen kell említenem a magyar államot, amely jelenleg évi 36,000 koronával segíyezi iskolánkat, a gimnázium építésekor is adván 100,000 koronát. Aztán jön a főváros, amely a 88,000 koronát érő telken kívül 50,000 koronát adott az építkezésekre. Aztán említsük meg a sok száz jöltevő közül a régebbiek soraiból a Balassa Antal nevét, akinek ösztöndíjakra fordítandó hagyatéka 112,000 korona, Szijj Sámuelét, aki 34,000 koronát s a báró Majthényi Lászlóné nevét, aki 30,000 koronát hagyott ösztöndíjakra. Az újabb jöltevők közül pedig álljon itt a Bátori Sigray Pál, a Gelléri Szabó János és a hidaskürti Nagy Sándor neve. Az első 40,000 koronával, a második 100,000-rel, utóbbi 300,000 koronával lépett be intézetünk jöltevői sorába. Legyen áldás a holtak emlékezetén s legyen áldás az élön.

A növendékek? A húszezeret meghaladja a beiratkozottak száma 50 év alatt. Ebből 10,554 református, 1276 ág. evangélikus, 2 anglikán, 59 unitárius, 4397 róm. kath., 47 gör. kath., 296 gör. kel., 5040 izraelita. Tehát 50 év alatt nincsenek többségben a reformátusok s feltünő sok az izraelita. De ha csak az utóbbi 10 év statisztikáját nézzük, jelentős

változást látunk. Íme: 3023 ref., 394 ág., 39 unit., 1368 róm. kath., 30 gör. kath., 46 gör. kel., 1082 izraelita. Ez a statisztika azt mutatja, hogy az utóbbi 10 év alatt megszorodott a református s megfogyott a zsidó növendékek száma. Ez utóbbinak két oka van. Egyik az, hogy a zsidó tanuló több tandíjat fizet, mint a keresztyén tanuló. Ez első pillanatra igazságtalanságnak látszik. Ám, ha meggondoljuk azt, hogy a zsidók középiskolát nem tartanak fenn Magyarországon, míg az összes keresztyén felekezetek adóznak iskolák fenntartása címén, akkor helyesnek és igazságosnak kell itélnünk iskolánk ez eljárását.

Tartsunk szemlét a növendékek szellemi és erkölcsi értéke felett? Nehéz dolog. Pedig ebből ítélhető meg a siker. Kérdjük meg Vámosy bácsit, hogy mit szól a növendékekhez. Vámosy bácsi bölcs és jó ember. Ó mélyen hallgat, ha olyan növendékekről van szó, akik rossz fát tettek a tűzre, ellenben kétszer is megnyomja a szót: *ez is a mi növendékünk volt*, ha a volt tanítványról jó hirt hall. Fájdalom, én látom a kezeiket, amelyek sárral dobálnak az iskolára, a nyelveket, amelyek rágalmaznak. Ez azonban nem nagy baj. Kevesen vannak. Fáj az, hogy hallok panaszokat, amelyek igazak. De ez gyógyító s világosító fájdalom. De vannak látásaim, olyanfélék, amilyeneket Arany látott, mikor a „Hidavatás“-t megírta. Ezt a látást már nehezen viselem. Mert ez való. Nem hívom tetemre érte a tanárokat, mert akkor másokat is, több joggal, sokszor a szülőket s az egész magyar társadalmat oda kellene hívnom. De nagyon fáj az, hogy oly gyengék vagyunk azokkal a mérgekkel szemben, amelyeket a mai társadalom sokszor jó hírű és jó cégérű intézményei s különösen utcáink s könyveink nyujtanak, ilyenkor elfog a vágy látni azt a tüzet, amelyet Pál apostol látott egykor Efezus piacán, ahol több mint 50,000 pénz értékű gonosz könyv megégett. (Ap. Csel. XIX. 19.)

Bocsánatot kérek tisztelt olvasók, hogy a szövegnek fonákját is kezdem mutogatni. Nyomban visszatérek az ábrákhoz, amelyek a színen vannak. Nem akartam én a fonákját babrálni, de valami láthatatlan kéz vitte tollamat s egy csendes hang ezt sugta: írjam, a Szemlét nem olvassák a gyermekek. De már azt, amit a gyermekek is tudnak most már, még az első gimnazisták is, hogy a mi növendékeink voltak: Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Ballagi Géza és Ballagi Aladár, Bernáth István, Gárdonyi Géza, Justh Gyula, Kenessey Béla, Kozma Andor, Nagy Dezső, Pekár Gyula, Prém József, báró Radvánszky Béla, Szilassy Aladár, Sebestyén Gyula, Túry

József, Vámosy Károly, Vargha Gyula, Kovács S. Aladár és Endre, Radisics Jenő, Kacziány Ödön, Lánczy Gyula, gróf Bethlen András, Sárközy Aurél, Beniczky Lajos; ezt örömmel iktatom ide.

És most bucsút vévén a multtól, előre szegzem a jövőbe tekintetemet s bizalommal, Istenbe vetett erős bizalommal adok kifejezést egy bátor reménységnek: annak, hogy intézetünk a jövőben nagyobb lesz, mint volt. E reménység teljesülése elé rendkívüli nehézségek látszanak tornyosulni s ezek között nem szegénységünk a legnagyobb, amely egy szűk épületbe s szűk udvarba szorítja össze azt a majdnem 600 növendéket, amely évente iskolánk falai közé jár; tudom, hogy jönni fognak még rövid időn belől a Balassák, Nagy Sándorok és Sigrayak, akik lehetővé teszik, hogy iskolánk egy, a modern kor minden vívmányaival felszerelt s a modern pedagógia minden igényeinek megfelelő hajlékot kapjon, nagy kuriával s hatalmas tornacsarnokkal, szertári és más gyűjtemények kényelmes elhelyezésére szolgáló termekkel. De hiszem, hogy le fogjuk győzni azt a másik nagyobb nehézséget is, amely az igazi nagyság felé való törekvéseinknek még eddig gátat vetett, nemcsak a budapesti ref. főgimnáziumban, hanem összes iskoláinkban. Ez pedig az, hogy igen aláhanyatlott református egyházunkban és iskoláinkban az igazi keresztyén szellem, az az erős bibliai szellem, amelyet csupán az Isten Szent Lelke szíthat, gerjeszthet, áraszthat s növelhet mindeneket egybeforrasztó, mindeneket igazságra és világosságra vezető, mindeneket megtisztító, megvigasztaló és felemelő áradattá.¹ Vízben szűkölködő pusztaságon járunk. Mintha erre volnánk kárhoztatva, holott a Kanaan ígértetik nekünk. Rajtunk áll, hogy eljussunk oda. Megerőtlenült ez a szellem, melyről szólottam, amely létre hozta a nagy reformáció idején gyülekezeteinket és iskoláinkat s hosszú ideig, míg hívek maradtunk hozzá, fentartott, nevelt s nehéz időkben védett s mécsét és fegyvert adott kezeinkbe. Hiszem, hogy a mi Gedeonunk, ő nagyobb mint Gedeon, a mi Immanuelünk nemsokára megtalálja azt a háromszáz, mértne háromezer, háromszázezer, embert, aki nem hajt térdet a Baalok előtt, s akkor az edényekbe rejtett mécsék világítani fognak, a fegyverek, Isten

¹ Ellenfeleink ne örüljenek ez őszinte vallomás felett, s ne használják ellenünk, ott még kevesebb van e Lelkekből, ott még régebben hűtlenek lettek a bibliához s ők is részesek abban, hogy ez a szellem így meghanyatlott; inkább jöjjenek ők is a közös forráshoz s építsük együtt a magyar keresztyén Siont a Gondviselés, a Morijáh hegyén.

igéje megvillan s győzelmet aratunk a mi legnagyobb ellenségünk: a bűnök felett. De ezt a Gedeont nemcsak látni és hallgatni kell, hanem meghallgatni és követni. Nem törí össze a megrepedezett nádszálat és nem oltja el a füstölő gertyabelet.

Az emberek ébredezni kezdenek nálunk is. Vannak jelek, amelyek azt mutatják, hogy az Isten Lelke ismét talált magának szíveket; fénysugarak jelennek meg itt is, ott is, családokban, gyülekezetekben, egyletekben, iskoláinkban, középiskoláinkban is. A legnehezebb vár ugyan, amelyet be kell vennünk, még hátra van, értem az egyetemeket, amelyekről éppen tanáraink is kikerültek, ahol a bibliai nevelés teljesen el van hanyagolva, s ahol legalább 1—1 katedrát kellene felállítani olyan pásztorok számára, akik hetenként legalább kétszer a szentírással kezükben, s ajkukon az örömhírel jelennek meg, hirdetvén egyszerűen s tisztán az igét az arra nagyon is rászorult s sokszor vágyakozó ifjaknak. Akik összegyűjtenék, gondoznák, támogatnák s táplálnák az e tekintetben teljesen elhanyagolt s magukra hagyott fiatal s fogékony, de könnyen lépre vihető lelkeket. De hiszem, ennek az ideje is eljön. Itt is vannak már biztató jelenségek.

Ha van református középiskola Magyarországon, amelynek szüksége van ilyen módon nevelt tanári gárdára, úgy az bizonyára a miénk, mert itt a legtöbb kisértésnek kitett gyermek- és ifjúsereg, sőt érthető okokból, ha nem is a legtöbb eszes, de kétségkívül a legtöbb képzett fiú, s a legnehezebb vezető szerepre elhívott növendék gyűl össze. És nem úgy áll a dolog, hogy a legeszesebb fiúkból lesznek a legderekabb emberek, hanem úgy áll a dolog, hogy a legeszesebb fiúkból kell a legderekabb vezetőket nevelni, mert különben ezek lesznek a legveszedelmesebb vezetők. Hiszszük, hogy a jövőben ezt a feladatát is hivebben fogja teljesíteni a magyar református egyház veteményes kertje s abban az a kedves, szeretett s nagy háztartást szolgáló ágyás, amely a budapesti református egyházé.

Csűrös István.

A református egyház a XX. század elején.

(Első közlemény.)

Kálvin János születésének négyszázados évfordulóját a nevezetes eseményhez méltóan ünnepelte meg nemcsak a külföld, hanem a hazai református egyház is. Sőt el lehet mondani, hogy hitéletünk bágyadtságához és szegénységünkhöz képest az elmúlt jubileumi évben Magyarországon nagyobb felbuzdulás mutatkozott Kálvin emlékének megtisztelésére, mint bárhol másutt a világon. Minden magyar református egyház s minden iskola hódolt a nagy reformátor emlékének. A méltató cikkek és felolvasások egész sorozata tett bizonyosságot arról, hogy a magyar keblekben hön ég a hála tüze az isteni gondviselés iránt, amely Kálvin által ránk is sok áldást hozott. E felolvasások közül legalább is kettő — talán több is — oly magas színvonalon áll, hogy ha valamiképen a nyugati nagy nemzetek nyelvén jelennének meg, nemcsak nem vallanánk velük szégyent, de dicsőséget aratnánk s fényt árasztanának hazai egyházunkra és nemzetünkre. Egyik az a felolvasás, amelyet dr. *Eröss* Lajos tiszántúli püspök az O. R. L. E. debreceni gyűlésén tartott. A másik dr. *Kenessey* Béla erdélyi püspök ünnepi beszéde a konvent Kálvin-ünnepélyén.

A felolvasásokon kívül vaskos és számottevő kötetek is jelzik, hogy Kálvint mily nagy becsben tartja a magyar reformátusság és illetőleg a magyar protestáns egyház. *Czeplédi* Sándor vállalatából egész kis könyvtár áll elő. *Révész* Imre nagy műve új kiadást ért s teljességgel nem mondható elavultnak. Dr. *Pruzsinszky* Pál pedig a Révész által szinte kifogás-talanul megalkotott kereteket gazdag és életteljes tartalommal tölti ki s remélhetjük, hogy ha műve II. kötete is megjelent, akkor Kálvin nemcsak mint nagy író, nagy államférfiú

s nagy küzdő áll a magyar közönség előtt, hanem mint gondos, szeretetteljes, munkás, magát felemésztő, igazi keresztyén lelkipásztor is. A Prot. Irodalmi Társaság által kiadott „Emlékezés Kálvinnról“ egymagában is elég igazolása lenne azoknak, akik Kálvint valódi nagy embernek tartják, mert aki nagy elődök nyomdokaiba lépett s mégis a megindított mozgalomra mint tudós, mint lelkész, mint szervező, mint pedagógus rá tudta ütni egyéniségének bélyegét, azt szüklátkörű emberek hiába akarják leráncigálni arról a magaslatról, amelyen áll, mert Isten állította őt oda.

A magyar reformátusság azonban nemcsak idehaza ünnevelt, hanem a külföldön is és különösen a „Kálvin-szövetség“ erőfeszítései folytán a magyarok, akik eddig nagy világgyűléseken vagy egyáltalában nem, vagy egy-két kiküldött által képviseltették magukat, tömegesen vettek részt a genfi internacionális ünnepélyeken.

És mindennek dacára az a nagy ébredés és nagy munkábaállás, amit sokan a jubileumi évtől vártak, nem ment végbe. „A tűz“ — úgy látszik — „szikrákra oszolt és kialudt“. Viszály, egyenetlenség és iránytalanság jellemzi a magyar reformátusságot. Úgy látszik, ünneplésekre alkalmasabbak vagyunk, mint alkotásokra és különösen erőteljes s a körülmények által parancsolt új munka szervezésére. Már a legkonzervatívabb elméket is meghódította az az eszme, hogy: társadalmi tevékenységet kell kifejtenie a társadalmi mozgalmak korában a magyar protestantizmusnak is, de nemcsak nem vagyunk képesek nagyszabású tevékenységet kifejteni, de a nagyszabásúnak tervezett egyesületek is, mint valami új Sámsonok, inkább csak gúzsba kötve vergődnek, mintsem hogy diadalmasan haladnának előre. Egy sereg apró egyházinak vagy belmisszióinak nevezett egyesület pedig pedig korunk világias szellemének hódol s lassanként az egyházak is vagy egyházi körök színlelőadásokat, táncvigalmakat és cabaret-eket rendeznek. Pedig az Úr Isten őrizzen olyan belmissziótól, amelyben még annyi komolyság és evangéliumi erő sincs, mint a közönséges egyházi életben, melyet javítani akarnánk s amelyet hatékonyabbá kellene tennünk. Valóban egyfelől a közönyösség és csüggettség emészt, másfelől a könnyelműség pusztít.

Nyilvánvaló, hogy a Kálvinra irányuló figyelemnek még másra is kell irányulnia, hogy az óhajtott ébredés bekövetkezék. Egyfelől arra, aki Kálvinnak erőt adott s akinek kezében Kálvin csak eszköz volt. Arra, akiről a nagy Révész Imre már félszázaddal ezelőtt ezt írta: „Én Kálvint valóban nagy embernek tartom, de ha a legnagyobbak tartanám is, soha

el nem választhatna engem azon Egyetlentől, ami isteni Mesterünktől, akinek helyét semmi teremtmény soha ki nem pótolhatja.“ Amíg a magyar reformátusság pietizmusnak, veszedelmes irányzatnak bélyegzi a Jézus evangéliumának következetes érvényesítését s nagy mozgalmaiban mellékes szerepet szán neki, ahelyett, hogy főgondolattá tenné: addig igazi, nagy ébredés és javulás nem lesz egyházunkban. Kálvin maga nem képes életet adni. Erre csak az képes, aki belőle hóst alkotott s kiragadta a szobatudós szürkeségéből. Kálvinon, mint lépcsőn át tehát nekünk el kell jutnunk s közéletünk érdeklődésének fel kell emelkednie Jézus Krisztusig.

Már most e fejlődésben, hitem szerint, nagy mértékben segíthet minket a külföldi református egyházakkal való beható foglalkozás. Eddig jóformán nem is törődtünk velük s kétkeltem, hogy most is sokan volnának hazánkban, akik előtt tisztán állana az, hogy mily nagy és mily dicsőséges a református egyház épülete s mily felséges, alkotó munkát végez széles e világon mindenfelé. Pedig, ha behatóan foglalkoznánk a református egyházakkal, ha megismerkednénk küzdelmeikkel és diadalaikkal, két irányban is hatna ez áldáson. Egyfelől a csüggedezőket bátorítaná. A magyar református ember nem érezné magát elhagyatottnak, ha magát egy világra szóló s nagy nemzetek szellemi életét vezérlő egyház tagjaul tudhatná. Másfelől irányt adna és céltudatos evangéliumi munkásságra serkentene. Ha világosan látná sok magyar református ember, hogy amint Kálvin a bibliában élt s a Jézus Krisztus isteni személyisége tüzenél melegegett, úgy ma is a biblia következetes használata a családok körében, a legkülönbözőbb intézményekben s az egyházi élet minden mozzanatában teszi erőssé a külföldi egyházakat s teszi képessé nagy hódításokra: akkor bizonyára elhinné, hogy az evangéliumnak az a kiszorítása az életből, a családból, az egyházi gyűlésekből, az egyleti tevékenységekből s a nagy mozgalmakból s az a bántó mellőzése, ami nálunk divatos volt vagy kedvetlenül elfogadása úgy formáságból, amire nagynehezen némelyek mégis egyes alkalmak adtán most már rákényszerítik magukat, nem református eljárás.

Én már minden módon igyekeztem életre kelteni a magyar reformátusságot. Egyletek szervezésével s az evangélium igazának feltüntetésével egyfelől, másfelől a meglévő egyházi szerveknek evangéliumi munkákra való indításával. Most a külföldi reformátusok példáinak bemutatásával igyekszem hozzájárulni ahhoz, hogy a Lélek szele hatalmasan zúgjon nálunk is. Hiszen annak más protestáns testvéreink

is hasznát vennék. Természetesen egy cikk keretében a legszükségesebbek ismertetésére kell szorítkoznom.

Először a református egyházak külső terjedéséről, azután belső életéről mondok el egyet-mást, amiről gondolom, hogy érdeklődést kelthet, vagy amiből okulhatunk.

I.

A református keresztyén eszme nem is egészen négyszáz év alatt az egész világra elhatolt. Nincs olyan földrész, amelyen református keresztyén egyház ne lenne. Ezek a református egyházak hosszú időközön át csak szellemi érintkezésben voltak egymással. Ma azonban már a presbyteri szervezettű református egyházak egyesültek egy nagyobb s egyetemesebb szervezetté, amelynek azonban közös kormányzó hatósága maig sincs. Az egész szervezkedés inkább testvéries kooperáció. Amikor az autokrata gondolat a vatikáni zsinaton tetőpontra jutott az egyházi fejlődésben, akkor alkották meg az angol és amerikai ref. egyházak a presbyteri szövetséget, hogy az egyetemes papság s az egyéni szabadság gondolatának annál nagyobb érvényt szerezzenek. A presbyteri szövetséghez, mely első szervező gyűlését Londonban 1875-ben tartotta, azóta a legtöbb presbyteri szervezettű református egyház csatlakozott. Valamennyire tehát valóra vált Kálvin nagy gondolata, aki a reformátusokat egyetemes gyűléseken szeretne egyesíteni. A jubileumi évben a magyar református egyház is, mely az utóbbi időkig megelégedett azzal, hogy néha-néha képviselőket küldött a „Pan-presbyterian Alliance“ gyűléseire, hivatalosan felvételre a presbyteri szövetség tagjává a New-Yorkban tartott kilencedik szövetséges gyűlésen.

Amikor a református egyházak fölött szemlét tartok, elsősorban a presbyteri szervezettű református egyházakat veszem tekintetbe. Ezek azok, amelyek Kálvin művének mind a hitéletre, mind a szervezetre vonatkozó jellegzetes vonásait megőrizték, illetőleg a szervezetet illetőleg még következetesebbek Kálvin eszméihez, mint amilyen Kálvin lehetett, akinek életében Genfben a presbyterek választása nem tisztán egyházi alapon ment végbe, ámbár meg kell jegyezni, hogy viszont a világi hatalom, mely a presbyterek választására befolyt, az uralkodó theokratikus gondolatok erejénél fogva meglehetősen egyházi befolyás alatt állott.

A presbyterianus református egyházak felett tartott szemle után azonban utalnom kell arra, hogy ami a református keresztyén eszmében a legjellegzetesebb, t. i. a hitani fény, az

bevilágított más egyházakba s ezeket is, bár nem bírnak presbyteri szervezettel, a kálvini református egyházakhoz kell sorolnunk.

Ha most már a presbyteri szervezetű egyházak jelen helyzetét vesszük vizsgálódás alá, rögtön egy nagy nehézség áll elénk, t. i. az, hogy Magyarországon készült s a világ összes református egyházaira vonatkozó statisztika nem áll rendelkezésünkre, a presbyteri szövetség által készített statisztika¹ pedig oly alapelveken nyugszik, amelyek nemcsak a magyar, hanem általában kontinentális felfogástól nagy mértékben különböznek. A kontinensen a protestánsok is a római katolikus számításmódot használják, a presbyteri szövetség pedig, amely főleg az angol és amerikai egyházakra támaszkodik, ezek számításmódja szerint állítja össze az adatokat s még a kontinentális egyházak adatait is, ha ezek nem az angolszámításmódon alapulnak, a maga adataihoz idomítja. El kell ismerni, hogy bár a kontinentális számításmód fényesebb, ragyogóbb, az angol számításmód bár egyszerűbb, szerényebb: az evangéliumi felfogásnak megfelelőbb. Az angol számításmód az öntudatos meggyőződést állítja előtérbe s egyháztagokul csak azokat számítja, akik öntudatos hitük alapján az illető egyházhoz csatlakoztak s annak munkás és következetes tagjai. A következetesség az áldozatkészségben, az egyház igazaierti munkában s az úrvacsora vételében nyilvánul. Amikor tehát az angol egyházi statisztikus az egyháztagokat számba veszi, mindig csak az öntudatos tagokat — communicant members, ami szóról-szóra úrvacsorázó tagokat jelent — számítja. Ezért beszélnek a mi napi lapjaink munkatársai oly sokat a római egyház diadalmas előnyomulásáról Angliában és Amerikában. Amikor ugyanis a különböző egyházakról szóló kimutatásokat látják, nem veszik számításba, hogy a protestáns egyházaknál mindig csak a felnőtt és munkás tagok vannak kimutatva, míg ellenben a római katolikus egyház, mint mindenhol, úgy Angliában és Amerikában is mindazokat az egyházhoz tartozóknak tekinti, akiknek szülei hozzá tartoztak, tehát a nagyok közül azokat is, akik az egyháztól teljesen elidegenedtek, vagy csak nagyon laza kötelekekkel vannak azzal összekötve, továbbá az összes gyermekeket is. Ez utóbbi eljárást követik a kontinentális protestánsok is.

Már most, mivel csak angol számításmód szerint össze-

¹ Rev. G. D. Matthew: Proceedings of the ninth general council of the Alliance of Reformed churches holding the presbyterian system held at New-York 1909.

állított statisztika áll rendelkezésemre, kénytelen vagyok azt használni s majd az áttekintés után, legalább a legfőbb adatokat illetően, igyekezem a magyar felfogásnak is érvényt szerezni.

A presbiteri szövetség kimutatása szerint az európai kontinensen 22 református egyház van. Ezek között legnagyobb a magyar ref. egyház, 56 egyházmegyével; azután következnek a holland református egyházak, az egyik 54, a másik 44 egyházmegyével. A többi kontinentális református egyház mind csak kis mustármag vagy kicsiny plánta. A kis plánták még a reformáció korából maradtak, mint a hannoverai, elzászi, a lengyel, a genfi, amely most már szabad egyház, továbbá a wadtlandi és neuchateli államegyházak. A kis mustármagok, mint pl. a belga missziói egyház s a görög református egyház s a francia Svájc szabad református egyháza, mely az államegyházak megcsontosodottsága és hitetlensége következtében alakult, a XIX. században vették el. Különleges helyzete van a francia református egyháznak. Bizonyos tekintetben ez is reformációi egyház, mert francia reformátusok a XVI. század óta mindig voltak, de mint szervezet, mégis újkori alkotás. A XVIII. század vége, a nagy forradalom, mint teljesen szétzilált nyáját, találta Franciaországban az evangélium híveit. Lassankint aztán a XVIII. század végén újra szervezkedni kezdtek s a XIX. században nagyszerű missziói munkát végeztek. Ekkor meg a hitetlenség támadta meg a protestáns egyházat. A református egyház az újabb időkben már két táborra oszolt, az evangélium híveire s azok seregére, akik az evangélium teljes igazságát megtagadták. Amikor aztán az 1905-ik év végén a nagy elválás állam és egyházak közt végbement, mind a két tábor külön egyházzá szervezkedett s a pozitív alapon álló, igazi református egyházban 19 egyházmegye van. Az európai kontinensen fennálló egyházak 219 egyházmegyéjében 4884 gyülekezet (csak az anyaegyházak számítatnak) van. E gyülekezetekben 5338 lelkész és 360 segédlelkész működik, akiket munkájokban 32.362 presbiter támogat. Az úrvacsorával élő tagok száma 841.604. A presbiteri szövetségnek másnemű adatai a kontinentális református egyházakra vonatkozólag megbízhatatlanok, mert pl. a vasárnapi bibliai iskolákat, amelyeknek értékéről és jelentőségéről később lesz szó, összekeveri a rendes elemi iskolákkal s a vasárnapi bibliai iskolák és növendékek kimutatott számából legalább is a magyar ref. elemi iskolák s azok növendékeinek számát le kell vonni.

Ami most már a Nagy-Britanniában (Anglia és Skócia)

és Irlandban fennálló református egyházakat illeti, mindjárt szemleútunk elején meg kell jegyeznünk, hogy ebben az országban több ref. gyülekezet, lelkész és egyháztág van, mint a kontinens összes egyházaiban, a magyart is odaértve. Ezek között a legnagyobb a skót államegyház, Church of Scotland 84 egyházmegyével, a Knox János egyháza, amelyből azonban, mert még nagyobb szabadságot akart, 1843-ban kivált a Free Church of Scotland, a skót szabad egyház, amely a negyvenes évek óta Magyarországgal, minden külföldi egyházak közt, legelőnkebb összeköttetést tartott fenn, melynek zsidó missziói munkája, elemi és polgári leányiskolája s az ezekben kifejtett működése közismert. Azonban legnagyobb hálánkra az tette ezt az egyházat érdemessé, hogy már több év óta közadakozás útján lehetővé teszi magyar theológusoknak az edinburghi theol. intézet látogatását s a skót erőteljes egyházi élet megismerését. Ez az egyház az, amely a jelen század elején majdnem teljes egészében egyesült egy másik skót egyházzal, az United Presbyterian Church-csel s azóta az egyesült testvérek United Free Church = egyesült szabad egyház néven folytatják nemes munkájukat. Munkájuk folytatásában iszonyú bajt szerzett nekik a nem egyesültek, akik a Free Church nevet továbbra is használják, ellenséges indulata. Ez a kis maroknyi egyház magának követelte a régi nagy Free Church-nek óriási, 10 millió fontot (körülbelül 250 millió korona) kitevő vagyonát és bár a pert az elsőbbségi bíróságoknál elvesztette, a Lordok háza, mint Nagy-Britannia legfőbb ítélőszéke, Lord *Halsbury* vezérlete alatt, a kis Free Church-nek ítélte oda az egész vagyont. A parlament aztán törvényt hozott, ez óriási igazságtalanság ellensúlyozására, amelynek értelmében királyi biztosok voltak hivatva itélni afelett, hogy a nagy vagyonból kinek mi jusson. Végre is a Free Church mégis félmillió fontot, vagyis 12 millió koronát kapott s a vagyon nagyobb része az United Free Church-é maradt. E skót államegyházon s az egyesült szabad egyházon kívül tekintélyes egyház még az ír presbiteri egyház, amelynek buzgólkodása folytán mindenfelé találhatók a legvakbuzgóbb római katolikus ír városokban is protestáns gyülekezetek. Körülbelül 10 éve, hogy Irlandban jártam s volt alkalmam e tekintetben érdekes tapasztalatok szerzésére. Még Droghedában, e par excellence róm. katolikus városban is találtam virágzó protestáns gyülekezetet! Még most is élénk emlékezetemben van, hogy a gyülekezet buzgó lelkipásztora mily szívesen fogadott s a furcsa ír kocsin, amelyen nem elől és hátul, hanem jobbról és balról van ülőhely, kivitt a Boyne folyó kies partjaira, ahol a protestáns szabadságot

védő III. Vilmos véres harcot vitt a jakobiták ellen s ahol a derék *Schomberg*, III. Vilmos hadainak fővezére, a gróf *Degenfeld-Schomberg* család egyik őse, aki valamikor letette a francia tábornagyi botot, mert református hitének megtagadását követelték tőle, elesett. Az ír presbiteri egyházban különben 36 egyházmegye van.

Egészen különleges alakulás a wales-i református egyház, melynek hivatalos neve: Calvinistic Methodist Church of Wales mutatja, hogy igen különböző szellemi hatások eredménye. Mint általában a methodista mozgalom, úgy a wales-i methodizmus tulajdonkép javítási kísérlet volt az angol püspöki egyház megcsontosodottságával, konok formalizmusával és elvilágiasodásával szemben. A XVIII. század angol püspöki egyháza nem akarta megtérni a Wesley-féle mozgást, élénkséget és életteljességet s kiüldözte magából a buzgó javítókat. Azóta keservesen megbánta már ezt, aminek egyik bizonyossága az, hogy azokat az ébresztő eszközöket, amelyeket *Wesley* kezdeményezett, ma már az angol püspöki egyház is széltében használja, a másik az, hogy amikor *Wesley* emlékét a methodisták felújítják, az angol püspöki egyház is küld az ünnepélyre képviselőket, akik nem győzik Wesleyt magasztalni s mint Anglia egyik legnagyobb fiát, a nemzeti lelkiismeret életrekeltőjét, elragadtatással dicsőítik. A megbánás azonban későn jött s a methodisták külön egyházzá szervezkedtek Angliában is, Walesben is. A wales-i methodizmus tekintélyes része azonban nem tagadta meg az angol püspöki egyházban tanult kálvinista igazságokat. Különben is a wales-ieknek bár heves, kelta természetükhöz jól illett a methodizmus élénksége, tulajdonképpen nemzeti érzésük érvényesítésére való jó alkalomnak tűnt fel az angol püspöki egyház elleni methodista felzúdulás. Az angol püspöki egyház, amelyet régen az angol uralkommal együtt erőszakoltak a wales-iekre, elnyomta a wales-i kelta nyelvet s ez a helyzet a protestáns korszakban sem javult jó ideig. A methodista mozgalom alkalom volt a kelta nyelv jogainak az egyházi életben való biztosítására. A walesiek tehát csatlakoztak a mozgalomhoz, de a végleges formábaöntést a presbiteri szervezetű kálvinizmus adta meg a methodista mozgalomhoz csatlakozottak legnagyobb részének s így állt elő a Calvinistic Methodist Church of Wales. Jelenleg 24 egyházmegye van benne.

A felsoroltakon kívül Nagy-Britanniában és Írlandban még 8 kisebb, tehát összesen 13 református egyház van. A brit szigeteken összesen 252 egyházmegyében (vagy amint ők nevezik: presbytery) 5698 gyülekezet van, melyekben 5611

lelkész és 686 segédlelkész működik. A presbiterek száma 34.295. Az úrvacsorával élő munkás egyháztagoknak száma 1,603.385. A vasárnapi iskolákra vonatkozó statisztika itt már megbízható. de azt majd akkor terjesztem elő, amikor a református egyházak belső életéről szólván, a vasárnapi bibliai iskolákat ismertetem.

Attérek most már az amerikai, ázsiai, afrikai és ausztráliai református egyházak statisztikájának ismertetésére. Északamerikában — Kanadát, mely angol birtok és Mexikót is oda-számítva — van összesen 17 református egyház, 657 esperességgel. Ezek között leghatalmasabb a Presbyterian Church in the U. S. A. (United States of America) 290 egyházmegyével, 10.017 gyülekezettel, 8951 lelkésszel és 1105 segédlelkésszel, 37.424 presbyterrel és 1,300.329 munkás taggal. Ez egyház hívei évenként 100 millió K-t adakoznak egyházi célokra. Sokkal kisebb, de azért szintén hatalmas intézmény a Reformed Church in the U. S. 59 egyházmegyével, 1266 gyülekezettel és 288.271 munkás taggal. Míg amaz angol és skót hatás eredménye, emez német bevándorlókból alakult. Vezérférfiainak neve most is nagyobb részt német: Good, Schick, Volmer. Sonder, Sand, Schnatz stb. Az egyház maga már meglehetősen elangolosodott. Úgy a Presbyterian Church in the U. S. A., mint a Reformed ránk nézve arról is nevezetes, hogy az Amerikába bevándorolt magyarok közt missziói munkát végez. A jó szándékot nem lehet tagadni, de viszont kétségtelen, hogy a két egyház újabb keletű heveskedése a magyar ref. egyház ellen, amiért ez gondját az amerikai magyar reformátusokra kiterjesztette, jogosulatlan. A nevezett két egyházon kívül tekintélyes ref. egyházak még Északamerikában a kanadai presbyterianus egyház 67, továbbá a Presbyterian Church in the U. S. 84, az United Presbyterian Church 70 egyházmegyével. Északamerikában összesen 657 egyházmegyében 18.465 gyülekezet van, amelyekben 15.694 lelkész és 1412 segédlelkész működik. A presbiterek száma 67.436. Az összes munkás tagok száma 2,434.451.

Délamerikában csak szerény kezdeményezések találhatók. Ámbár a protestáns eszme ott is terjed. Igen sok délamerikai államban vallásszabadság van s ahol nincs is, ott is sok tekintetben áll a perui elnök mondása, aki a maga országáról azt mondta: A törvények ugyan türelmetlenek, de az állampolgárok annál türelmesebbek. Délamerikában különben (Jamaikát is számítva) 13 egyházmegye van 134 gyülekezettel s 22.792 munkás taggal.

Az ázsiai, afrikai és ausztráliai református egyházak három

csoportba oszthatók. Némelyek még az őskeresztység idejéből valók s az újabb időben megtisztultak a hozzájuk tapadó tévedésektől, mint pl. a syr evangéliumi egyház, mások európai bevándorlottak leszármazottjaiból alakultak, mint pl. a holland református egyházak Délafrikában s a hollandok ázsiai birtokain, továbbá az ausztráliai presbyteri egyház (ez utóbbi 33 esperességgel), vagy pedig az újkori misszió eredményei, mint a japán, kínai és indiai református egyházak. Ez utóbbiakról lesz még szó az európai (és amerikai) egyházak missziói munkája ismertetésénél. Most csak azt jegyzem meg, hogy ezekre, bár most még jelentékteleneknek látszanak, fényes jövő vár s bizonyára terebélyes fákká fognak nőni, nemcsak azért, mert az európai és amerikai egyházakban mind hatalmasabb lendületet vesz a misszió ügye, hanem azért, mert maguk a missziói egyházak is tele vannak terjedési törekvésekkel s jó kovászként igyekeznek hatni a teljes felbomlásra ítélt és jutott pogányság között. Az Ázsiára vonatkozó adatok különben meglehetősen hiányosak, mert a kínai (Amoy), mandzsuri, formozai és koreai egyházak nem szolgáltatnak adatokat s így a kimutatás csak 12 egyházmegyét, 231 gyülekezetet, 272 lelkészt s 72.468 munkás tagot említ. Az afrikai statisztika teljesebb s eszerint Afrikában 39 egyházmegyében 398 gyülekezet van s ezekben 392 lelkész és 16 segédlelkész működik, akiknek 1886 presbyter segít a munka végzésében. Az egyháztagok száma 267.058.

Az ausztráliai reformátusok 48 egyházmegyét alkotnak. 703 gyülekezetben 702 lelkész és 5576 presbyter működik. A munkás egyháztagok száma 91,766.

Az egész világon összesen 1239 református egyházmegyében 30.523 gyülekezet van 28.105 lelkésszel és 2686 segédlelkésszel, 142.592 presbyterrel és 5 millió 337.324 munkás egyháztaggal, amely utóbbi szám, a magyar számításmód szerint, az egyházzal lazább összeköttetésben állókat s a gyermekeket is számítva, 20 millió presbyteri szervezetű református egyházi kötelékben élő lelket — adherents — jelent.

Milyen nagyszerű, milyen hatalmas épület! Még ha itt-ott veszedelmes repedések mutatkoznak is rajta, ami kétségtelenül ki fog tűnni, mégis nem kelti-e fel méltán csodálatunkat és hálaikat az isteni alkotó iránt!

Azonban a református egyház épületének még más szárnyai is vannak! Az az egy-két német ref. egyház (hannoverai, elszázi), amelyekről a presbyteri szövetség kimutatásai megemlékeznek, nem képviseli az összes német reformátusokat. Viszont bizonyos, hogy nemcsak presbyteri szervezetű református egyházak vannak, hanem az angol püspöki egyházat és

annak testvéregyházait is a református egyházak családjához kell számítanunk.

A német reformátusokról szóló, igen érdekes, bár még a múlt század végéről szóló kimutatás szerint¹ Németországban 1,752.367 református volt és pedig:

I. Az unióban

1. Keleti és nyugati Poroszországban	18.183
2. Pomerániában	2.720
3. Brandenburgban	16.500
4. Sziléziában	6.150
5. Pózenben	5.100
6. Rajnai tartományokban	247.567
7. Wesztfália	80.000
8. Hasszia	68.286

II. Az unión kívül

1. Hannoverben	108.000
2. Hessen-Cassel	381.652
3. Bajorország	3.000
4. Lippe	114.169
5. Bréma	49.919
6. Szász hercegségek	22.796
7. Hamburg	8.221
8. Oldenburg	1.443
9. Szászország	7.600
10. Frankfurt	7.350
11. Elberfeld (holland ref. egyház)	1.300
12. Friesland	2.261
13. Itt-ott elszórva	650
Tehát összesen	<u>1,175.367</u>

Itt a számításmód kontinentális, de így is tekintélyes szám ez és jelentőségteljes. Nyilván mutatja, hogy a reformátusok száma a nagy német protestáns tengerben igen tekintélyes. A német reformátusok ma is élnek, bár sokat üldözték őket a 30 éves háborúban. Főképp a református tartományokat pusztították a császári hadai s bár az unió óta mindenféle beolvasztási kísérleteknek voltak kitéve és ezeknek sok helyen nem tudtak ellenállani: mégis mind hatalmasabb munkát fejtenek

¹ Good: History of the Reformed Church of Germany. 1894. 588. l.

ki az újabb időben, lapjaikkal s a Reformirter Bund gyűléseivel még hódítanak is. A mostani német császár is református házból való s hogy ő maga is annak vallja magát, mutatja az az intézkedése, mellyel a berlini Domba református lelkipásztort is nevezett ki.

Hogy az angol püspöki egyházat miért sorolom a református egyházak közé, az bővebb megokolást igényel s azért erről és a reformátusok beléleletéről a jövő közleményben lesz szó.

Dr. Szabó Aladár.

Határkőnél.

— A budapesti ref. főgimnázium jubileumára. —

Mind összegyűltünk ünnepelni ma,
Szívünkben hála, ajkunkon ima.
Egy félszázad derűs magaslatáról
Szemünk előtt a messze mult kitérül;
Nincs rajta árny, nincs legkisebb homály,
Színes, meleg verőnapfényben áll,
S vágyó lelkünk megcsattogtatva szárnyát
Vidáman a jelenből multba száll át.

Óh ifjúság! Te szép tündérrege,
Ábrándok, álmok rózsás fellege;
Játékra kedv, ártatlan örömek,
Bimbós remény, melyen harmat remeg:
Ott éltünk át, a vén falak között,
Melyeket ajkunk most mélán köszönt.

A folyosó, mint méhkas, zúgva-zúg,
Hogy rajzanak ki a vidám fiúk,
S kezdődik lenn az udvaron a játék,
Az arc piros, a szemben büszke láng ég;
Kemény csatákat vának harci kedvvel,
Kedvök szilaj, lármájok majd eget ver.

De a víg had, ha kezdődött az óra,
Áhítatos csendben figyelt a szóra;
Lestük, hogy nyílik zár után a zár,
Hol a tudásnak új s új kincse vár.
Szemünk ha a csodás műhelybe nézett,
Részt látva is, sejtettük az egészet,

S míg a tudás összhangját élvezők,
 Magunkat is egésznek érezzük.
 Mert dölyfösen nem hirdeté a rész,
 Hogy ő a mindent ölelő egész.
 Az ismeret vad árként nem ömölt,
 Elménk nem fült belé, meg sem csömöllt.

Szegényes voltál öreg iskolánk,
 Szűk kis termék, fehér, meszelt falak,
 Mi benned mégis boldogok valánk,
 Szívünkhöz nem tapadt szenny és salak.
 A szegényt foltos ruhája miatt
 Le nem nézték a gazdag úrfiak;
 De a szegény se nyelt még maszlagot,
 Nem irigyelte ő a gazdagot.
 A tudomány mocsárba sohse vitt,
 Lelkünkben tisztán ragyogott a hit,
 És véle együtt ég csillagjaként
 A honszeretet hintett tiszta fényt.

Tanáraink, áldottak legyetek,
 Kik a jó ösvenyen vezetettek.
 Eljöttök-e közénk ma ünnepelni? . . .
 Óh, hisz rég porlad csaknem valamennyi:
 Áldás reá, közülök a ki él,
 S a kikre ráborult az örök éj.
 Ezer áldás áldott emlékekön,
 Hirdesse hálánkat egy néma könny.

De annak is ma hála, tisztelet,
 S örök dicsőség mindenek felett,
 Ki iskolánk alapját megvetette,
 S magyar műveltség templomává tette.
 Kezén, lábán bilincs volt a magyarnak,
 De szellemen önkény nem nyer hatalmat.
 Jól tudta ő, hogy hajdan éppen így volt,
 S midőn német, török versengve gyilkolt,
 S már haldokoltunk, — nem csupán a kard,
 A tudomány tartá meg a magyart.
 S szólt: „most is, hogy az ég haragja büntet,
 Ez tartja meg nyelvünket és hitünket“.

S teremte nekünk, célra törni, tért,
 De e nagyunk is rég pihenni tért.

Pihenni tért, és véle annyi más,
 Kiket munkára hitt az aratás.
 Hány ősz fejet hány ősz fej követett.
 S utánuk most mi lettünk öregek.
 Érezzük is, hogy a nagy út előttünk,
 Vándor madárként búsan készülődünk.
 Nyarunk lejárt, őszünk is télbe vesz;
 A természet örök törvénye ez.
 De iskolánk, kárát ne lásd te ennek,
 Olyan légy, mint a büszke tölgy, a melynek
 Levele, lombja évről-évre hull,
 De ága terjed, törzse izmosul.

A tölgy meghozza új s új levelét.
 Te hozzád szólok, ifju nemzedék.
 Boldog! Siratnod nem kell még neked
 Az elpazarlott drága éveket.
 Előtted a jövő, te rajtad áll csak,
 Hogy a reményt egykor valóra váltsad.
 Ne tévelyegj, tűzz célt magad elé,
 S irányt nem véteve, tarts a cél felé.
 Munkátlanul ne veszszen egy napod,
 Ha elveszett, ki nem pótolhatod;
 Hívság, ledérség s a bűnök soka
 Ifjú erőd ne rongtsa meg soha.

Hármas jelszó vezessen tégedet:
 Az egyenlőség, a testvériség, —
 S mint harmadik, óh tudod-é, mi még? —
 Nem a szabadság: a szent szeretet.
 Ha útagon e hármás jel világol,
 A szabadság, az megterem magától.

Önző ne légy, önzést átok kísér,
 Csak az boldog, ki másokért is él.
 Élj másokért, családodért s hazáért,
 Élj s küzdve küzdj magyar hazád javáért.
 E föld már csak félig tulajdonod,
 Munkával vissza kell hódítanod.
 Ki fárad és küzd, az lesz itt az úr,
 Ha gyöngye léssz, az idegen kítúr.
 Éles fegyver a szellem fegyvere,
 Csakhogy ne tenmagad sebezsd vele.

A létedért folyó nehéz csatában
Népem, magyar nép, csak előre bátran,
Erődöt edzze a baj és veszély,
Nádszál gyanánt ne hajtson gyenge szél ;
De vakmerő se légy: baj ér botort,
Meddő tusán erőd ne tékozold,
Meddő tusán, vagy hitvány semmiségért ;
A lényeket nézd, sohase a cégért.
Légy hű magadhoz, légy hű Istenedhez,
Légy hű hazádhoz, s a jövő tied lesz.

Vargha Gyula.

Gályarabjaink megszabadítása.

IV.

Mintegy négyheti utazás után érkezett meg a 26 hitvalló Velencébe a Margarétha angol hajón április 24-én, de csak négy napi veszteglés mulva bocsátották be őket a városba, hol Zaffiusz Miklós és a többi hitsorsosoktól kibeszélhetetlen örömmel fogadtattak, különösen Schorer János kereskedőtől, ki mint Kocsi Bálint mondja az emberi részvét, jóakarát és szeretet minden előzékenységével elhalmozta őket. A derék Zaffiusz doktor öröme pedig szinte leírhatatlan, Hogyisne, hiszen ő fáradozott legtöbbet megszabadításukért s gyakran elragadtatva kiáltá: gyóztünk, gyóztünk! Az öröm annyira elkábitá, hogy sokszor valósággal kétségben volt, vajjon ébren van-e, vagy álmodik. Mert, mint mondá, lélekben átélve a gályarabok szenvedéseit, lehetetlennek tartotta, hogy valaha társaságukban lehessen, vagy őket megláthassa.¹ Örömtől teljes lelkesedéssel írta zürichi pártfogóinak,² hogy a gályarab magyar evang. egyházi szolgálókat ez előtt nyolc nappal színről-színre megláthatta, kebelére ölelhette és csókolgathatta. Azóta minden nap velük van. Szicíliából a Margarétha nevű angol kereskedelmi hajón jöttek, mely nekik valóban a legbecsesebb igazgyöngyöket szállította. Ruyter ellátta őket sok szükséges dolgokkal az útra és ajánló levéllel; a velencei istenfélő kereskedők pedig mindennel elhalmozták őket. Jelzi, hogy Velencéből majd Helvéciába mennek és elbeszélük nekik mindazt, amiket ő már előbb megírt. Ezek a legféhérebbre mosattak a báránynak vérében, ajánlja

¹ Egyháztörténeti Adattár 1902. I. évf. 79. l.

² Zaffiusznak Velencéből 1676 május 2-án kelt levele a zürichi Staatsarchivban.

őket szeretetükbe. Majd fájdalommal említi, hogy a Bukkariban fogva tartott 15-ről, csak könnyező szemmel írhat, mert közülük 10-en (7 evang. és 3 református) annyi méltatlan szenvedés után áttértek és vézö szívvel szabadon bocsáttattak; a többi öt református, kik hiven vallást tesznek a Jézusba vetett hitükről, jöllehet Kódermann András parancsnok teljesen Kollonics magyar kamarai elnök hatalma alatt áll, kenyéren és vizen tartja őket, annyira, hogy már csaknem halálra kinoztattak. Szalontai István pápai ügyvéd ugyan már ez előtt három héttel a királyi parancscsal Bukkariba ment, hogy megszabadítsa őket, de erről semmi bizonyosat nem tud. Nyolc napja küldött nekik levelet Schorer Jánostól, ettől a soha eléggé nem dicsérhető férfiútól, akinek költségjegyzékét majd megküldi.

A velencei kereskedők együtt örvendeztek a hitvallókkal; úgy látszik négy napig külön-külön vendéglétkék őket, mert csak ápr. 28-ától látta el őket Bremsler Miklós.¹ Velencei tartózkodásukról van egy szép emlékünök is. Midön ugyanis úti fáradalmaik után egy kissé megpihentek, egyik velencei jöltevőjüknek, a kiszabadításuk ügyében annyit fáradozott és utazott társuk Beregszászy István mindenkori vendéglátójának Gennatius Éliás János velencei előkelő szeszkereskedőnek, hálájuk örök jeléül, egy kis albumalakú füzetbe emléksorokat írtak, illetőleg sorsuk jellemzését bibliából vett találobbnál-találób idézetekkel tüntették fel. Az album ma is megvan az oxfordi Bodleian könyvtárban.² A keltezést nevükkel együtt csaknem mindnyájan feljegyezték, melyből kitűnik, hogy május 7—11. között, mintegy a velük annyi jót tett velenceiektől való bucsuzásul írták Gennatiusnak az emlékjegyzeteket, megnevezve abban azt is, hogy hol voltak az Isten igéjének szolgái a hazában.³

¹ Schorer és Lauber számlája szerint.

² Hálás köszönetemet nyilvánítom e helyen Pongrácz József lelkesjelölt kedves tanítványomnak, hogy ezt az albumot számomra szives volt leírni külföldi tartózkodása alkalmával az eredetiről, mely az oxfordi Bodleian könyvtárban Rawlison kéziratok C. 28. szám kis 8° alakú pergamen kötésben található.

³ Emléksorokat írtak: Tatai P. Sámuel, Szalontai István, Ladmóczi István, Beregszászy István, Szalóczi Mihály, Koturnides Sámuel, Nikléczy Boldizsár, Köpeczi Balázs, Otrokoeci Főris Ferenc, Simonyi Péter, Kálnai Péter, Szentpéteri Mangó István, Harsányi István, Szomódi János, Nikléczy Sámuel, Végh András, Séllyei István, Soporinus Miklós, Karaszni Mihály, Körmendi György, Zsedényi István, Jablonczai János, Ujvári János, Steller Tamás, Alistáli György, Bátorkeszi K. István, Kocsi Bálint, Komáromi István, Szentpéteri Márton, Czeglédi Péter, Bugány Miklós.

Velencéből nem utazhattak hitvallóink mindjárt tovább, mert néhányan megbetegedtek közülök s ezeknek felgyógyulását meg kellett várniok. Ezen kívül azt is várták, hogy Bukkariban szenvedő barátaik is megérkeznek és hozzájuk csatlakoznak. De Kóderman parancsnok és Kollonics püspök ezeket nem bocsátották szabadon, jóllehet időközben — mint említve is volt — a bécsi udvar is tanúsított némi engedményt. Bruyninx holland követ közbenjárásának eredményeként 1676 márc. 5. kelettel fentt maradt egy nyílt parancs fogalmazványa, mely a gályarabok kiszabadítására vonatkozik,¹ melyről az egyházainknak a bécsi királyi udvarban levő ügyvivője mihelyt értesült, a háborúságot szenvedő prédikátorok nevében azonnal a zürichi és bázeli egyházakhoz és a svájci református kantonokhoz fordult egy kérvénnyel, melyben örömmel említi fel, hogy az Isten igéjének szolgálói a gályarabság iszonyú kötelékeiből ugyan megszabadítottak, de fájdalommal tudatta, hogy a hazába való visszatérhetésre nem ad szabadságot a királyi parancs és hogy Bukkariban még 16-an szenvednek fogságot az igaz hitért. Kéri a helvét köztársaságot, hogy ezeknek szabadon bocsátása ügyében járjanak közbe Lipótnál, hogy az ártatlan lelkészek szabadságot nyerjenek a hazába való visszatérésre és szolgálatukat folytathassák?²

De Bécsben ennyi engedménnyről hallani sem akartak, pedig Kramprich egy, Lipóthoz Hágából márc. 9-én küldött jelentésében azt írta, hogy a gályarabok megkegyelmezésének hírére a hollandiai róm. katolikusok érdekében jól kihasználja,³ tehát ennek még külföldön is meg lett volna a kölcsönös jó hatása, azonban itt még a megszabadítási rendelet szabályszerű kiállításával is késlekedtek, úgy annyira, hogy midőn a Bukkariban fogva levők közül a börtön nyomorúságai, éhség, szomjuságtól gyötörtetve tizen (3 ref. és 7 ev.) hitűket elhagyták, bécsi barátai arra figyelmeztették Zaffiuszt, hogy a hitéhez állhatatosan ragaszkodó hitvallót váltsák ki. Szalontai István ügyvéd a szabadon bocsátási rendelettel már Bukkariba akart menni, de azt nem kaphatta meg. Zaffiusz midőn ezekről értesült, azonnal írt Bruyninx hollandiai nagykövethoz, hogy a megkegyelmezési rendelet formaszzerű kiadását szorgalmazza s kérte, hogy Szalontai azután azzal

¹ A bécsi csász. és kir. udvari, házi- és államlevéltárból.

² A zürichi Staatsarchívból.

³ A bécsi cs. és kir. udvari, házi- és államlevéltárból. Hollandica, fasciculus VI. Nro. 33.

minél előbb induljon útra, nehogy a nyomorultaknak halála megelőzze a kiszabadítást.¹

Végre is 1676 március 20-án aláírta Lipót a foglyok szabadon bocsátására vonatkozó nyílt parancsot,² melynek bevezetésében elismeri, hogy a megkegyelmezésre, hollandiai szövetségeseinek közbelépésére határozta el magát, azért elrendeli, hogy „*a. prot. vallású magyar lelkészek, akik a minap akár a gályákra száműzettek, akár másutt börtönökben fogva tartatnak: szabadon bocsáttassanak*“, de kiköti, hogy kötelesek azon tértvényt aláírni, mely szerint „*sem magukért bosszut nem állanak, sem a hazába vissza nem térnek*“. Bizony kegyetlen kegyelem volt! De legalább „komolyan parancsolta és meghagyta, hogy az összes prot. vallású lelkészeket, akár a gályákon, akár a börtönökben, bárminemű felügyelet és őrizet alatt taláttatnak, azoknak vasláncai és mindennemű bilincsei feloldatván, úgy a gályákról, mint a börtönökből minél hamarabb szabadon bocsássák“.

Bruyninx és Abele még az nap kiállították a kitöltetlen tértvénymintákat, melyben arra való hivatkozással, hogy miután a szövetséges holland rendek közbenjárására Lipót kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar helvét és ág. hitv. lelkészek, úgy a gályákra eltávolítottak, mint a másként fogva levők szabadon bocsáttassanak, ha magukat arra kötelezik, hogy sem bosszut nem állnak, sem a hazába vissza nem térnek: tehát az aláírók kijelentik, hogy sem bosszut nem állnak, sem a hazába s az örökös tartományokba a király engedélye nélkül nem mennek.³ Bruyninx holland nagykövet ugyanazon nappól egy útlevelet állított ki, melyben a királyi rendeletre való hivatkozással, akár a gályákra eladott, akár másutt a börtönökben fogvatartott magyar helv. és ág. ev. lelkészek ügyében az örökös tartományokba, Velencébe vagy Olaszországba utazó Kárándi másként Szalontai Istvánt, Sándor Györgyöt, Heiszler Menyhértet, Hérics Tamást, Pucz Jánost, Literáti Györgyöt, Muraközi Mártont és Kothurnidesz Sámuelet, akár együttesen, akár külön utaznak, őket mindenkinek oltalmába ajánlja, illetőleg nekik szabad jövőst-menést biztosít.⁴

¹ Zaffiusznak 1676 ápr. 11. levele dr. Heideggerhez a zürichi Staatsarchivban.

² A bécsi csász. és kir. udvari, házi és államlevéltár: Hungarica, fasciculus 274. Megvan hiteles kiadványban a pápai ref. egyház levéltárában is.

³ Megvan a pápai ref. egyház levéltárában. Bruyninx és Abele neve között az osztrák birodalmi nagy pecsét.

⁴ Ugyanott.

Mint Szalontainak Bécsből 1676 márc. 22-én Zaffiuszhoz küldött leveléből értesülünk, ez a fáradhatatlan ügyvéd márc. 23-án a megkegyelmezési nyílt parancscsal legelőször egyenesen Lipótvárra ment, hogy az ott még mindig fogva levő két öreg lelkész, *Kaposi István* rimaszombati és *Szentmiklósi János* gömői esperes kajári lelkész szabadon bocsátását követelje,¹ honnan Grácba megy, hogy a bukkari-i börtönben levőket megszabadítja. Majd egy másik levelében azt írja Zaffiusz², hogy a Bukkariban levők megszabadítására. kezében a császári diplomával Szalontai István ügyvéd, mint vele Bécsből tudatta, oda megy, már útban is van, siet, hogy életben találja őket, mert Kódermann parancsnok a legmélyebb, legbüdösebb és legsötétebb börtönben, kevés kenyéren és vízen tartja őket, aki teljesen Kollonics magyar kamarái elnök hatalma alatt áll, kitől már csaknem halálra kinoztattak.

Ezért csak midőn a királyi parancscsal kezükben Szalontai István és Kothurnidesz Sámuel ügyvédek Bukkariba utaztak, eszközölhették ki május 2-án a hitéért annyi szenvedést kiállott őt fogoly lelkész szabadon bocsátását. Ezek azonban a nélkülözések, éhség és bántalmazások miatt annyira ki voltak merülve és le voltak fogyva, hogy alkalmatlanok voltak a hosszabb utazásra, megszabadulásuk után tehát, előbb a szomszédos Fiumében üdültek s Rinaldo Ferenc itteni orvos gyógykezelése alatt voltak 15 napig,³ kívül Szalontai gyógykezelte őket, mivel mindnyájukat megmérgezte a bukkari-i kapitány.⁴ Miután itt Marpurch Claudius közjegyző és báró Argento János Péter kapitány előtt azon ténnyel, hogy magukért bosszút nem állnak, sem Magyarországra, sem az örökös tartományokba vissza nem térnek aláírták⁵ s úgy a fumei, mint a bukkari-i kapitány útlevelet adott nekik,⁶ indultak útra és május 23-án Velencébe érkeztek, de Kallai István oly rosszul volt, hogy menni nem tudott. Beregszászy István érkezésük örömeire áldozatkész szállásadó gazdájával Gennatiussal hajón ment elibük, aki ölébe vitte az elgyengült hitvallót a hajóból lakására, ahol az másnap meghalt. Életben

¹ Zaffiusznak dr. Heideggerhez írt levele a zürichi Staatsarchivban.

² Az 1676 ápr. 25. levelében. Meg van ugyanott.

³ Erről szóló máj. 18-án kiállított bizonyítványa a pápai ref. egyház levéltárában.

⁴ Beregszászy István 1676 máj. 20-i levele feleségéhez. Sárospataki Füzetek 186.

⁵ Megvan a pápai reform. egyház levéltárában.

⁶ Megvan a pápai ref. egyház levéltárában.

maradt társai Tatai Sámuel, Szentpéteri István, Rimaszombati János és Ladmóczy István is gyöngélednek, mihelyt meg-erősödnek, a reájuk Velencében várakozott Beregszászy Istvánnal együtt Helvéciába mennek.¹

Majdnem három hétig részesült már a nápolyi gályákról megszabadított 26 magyar hitvalló a velencei, minden áldozatra kész kereskedők vendégszeretetében, mely idő alatt nemcsak megpihentek az átélt nagy lelki-testi fájdalmaktól, hanem az irántuk nyilvánult részvét és keresztyén szeretettől mintegy megújulva, Istenben vetett bizalommal gondoltak további sorsukra, annyival inkább, mivel Zaffiusz egyengette ez alatt Zürichbe menetelük útját. Május 2-iki levelében már azt írta pártfogóinak, hogy Velencéből Zürichbe igyekeznek és majd maguk elbeszélik martirológiájukat, majd május 5-én kelet soraiban, a gályák iszonyú kinjaiból kiszabadított 26 magyar evang. egyházi szolgát, akik Zürichbe utaznak, ezeknek oltalmába ajánlja.² Mivel azonban nem tartották tanácsosnak, hogy mindnyájan együtt és egyszerre menjenek, május 10-én kilencen elbucsztak velencei jöltevőiktől és Pietro Stoppan kalauzolása mellett útra keltek.³ Zaffiusz külön ajánló levelet adott nekik május 9-én, melyben a nemsókára Züriche érkező 9 magyar lelkészt, a svájci reform. egyházak lelkészeinek, az akadémiák és iskolák igazgatóinak s tanárainak pártfogásába ajánlja. Már 9 hónap óta fáradozik a szerencsétlenné tett magyar gályarab lelkészek nyomoruságának enyhítésén és kiváltásukon. Kéri barátait, hogy ezeket az oroszlanok verméből csudálatosan megmenekült Dánieleket, ennek a babyloni tüzes kemencéből mint égő üszköket kiragadt társait, ezeket a tenger iszonyú gyomrából a megváltás révpártjára hajított Jónásokat öleljék magukhoz szeretettel és becsüljék meg őket. Oltalmukba ajánlja ezeket az embereket a Krisztus szerelméért és a báránynak véérért, melyben megfűrésztötték felső ruhájukat, mert ezek azok, akik a nagy nyomoruságból jönnek.⁴

Schorer és Lauber számlája szerint a velencei kereskedők pénztárából nemcsak itteni tartózkodásuk idejére eső ellátásukért fizettek meg, hanem útiköltségükről és kísérik díjjazásáról is gondoskodtak.⁵ Három szakaszban indultak el

¹ Beregszászy idézett levele.

² Levellei a zürichi Staatsarchivban.

³ Schorer és Lauber számlája ugyanott.

⁴ Megvan ugyanott.

⁵ Bremsler Miklósnak, ezen 26 úr ápr. 28-tól máj. 19-ig tartó ellátásáért 183 tallér és 23 schilling. Stoppan Péternek, a 9 lelkészből

Velencéből az említett Stoppan és három más Engadinba való ember volt a kísérőjük, jobban mondva a vezetőjük és Páduán, Veronán, Brescián át Chiavennába, innen a rhätiai hajókon Churba jutottak, hol öten az úti fáradoalmak miatt vissza maradtak, kik közül Turóczy Végh András itt meghalt, Zürichben legalább vele nem találkozunk.

Két heti utazás után máj. 29-én tehát csak 21 hitvalló érkezett Zürichbe, kik közül 4 evangélikus volt. Az egykoru Escher-féle tudósításból¹ álljon itt egy kis részlet megérkezésükről: „1676 máj. 29-én érkezett meg Velencéből a Ruyter tengernagy által a gályákról megszabadított 26 magyar egyházi szolgáló és betért a Csukához címzett zürichi vendégfogadóba. Papságunk egy bizottsága vezette el onnét és kísérte el őket a káptalanbeliek nagy szobájába,² nagy tömeg nép között, ahol a többi urak által barátságosan fogadtattak, kik után még négyen³ jöttek Dalmáciából (Bukkariból), úgy hogy összesen 30 egyént tartottak el. A Csukához címzett vendéglőben dr. Heidegger üdvözölte őket nagy örömmel és mindnyájukat meghívta egy barátságos vendégségbe. Egy egykorú kéziratból megtudjuk, hogy a káptalanbeliek szobájába érkezésükről, szintén üdvözlő beszéddel fogadta őket Hospiniánus Rudolf intézeti igazgató.

A zürichi papság mindjárt a magyar hitvallók megérkezése után arra kérte a városi tanácsot, hogy e silányan felszerelt férfiakat ruhával és fehérneművel lássa el: „mind-egyiknek szüksége van nadrágra, kapcára, cipőre, kalapra, ingre, gallérra, nyakkendőkre és zsebkendőkre, valamint egy pár keztyűre is“. A tanács megbizta a gondnokot, hogy szerezze be a szükséges dolgokat, de „mindent a lehető leg-

álló első utazó szakasz kísérőjének 80 birodalmi tallér. Nikléczi Sámuel kezéhez 40 bir. tallér útiköltség. Három Engadinba való kísérő embernek 18 tallér 22 schilling. Gennatius Éliás szeszkereskedő költségeire 64 bir. tallér 15 schilling. Ugyanennek Beregszász István ellátásáért 100 tall. Velencében kiadott összes költség 717 bir. tallér és 22 schilling vagyis 4451 lira és 2 fill.

¹ Megvan a Bern városi könyvtárban.

² Dr. J. Häne: i. h.: A Chorherenstube egy nagy helyiség volt a Grossmünster melletti káptalan vagy Stift épület felső emeletén, melyet a XIX. század közepén lebontottak és egy új, jelenleg a felső leányiskola céljaira szolgáló épületet emeltek helyébe. A Chorherenstube volt a XVII. században a káptalanbeliek zárt társaságának gyűlhelye, mely a város összes lelkészeiből és tudósaiból állott. Az 1785-iki Chorherren Neujahrsblattban van egy képe, mely azt a jelenetet ábrázolja, midőn lelkészeinket a teremben fogadták. V. ö. Bögelin, Das alte Zürich I. 318—320. l.

³ Azaz Beregszászyval együtt még öten.

nagyobb szerénységgel és mértékkel".¹ Mindezen költségeket a gályarabok megszabadítására elrendelt gyűjtésből kell fedezni. Úgy látjuk, hogy hitbajnokainkat általában jól ellátták a szükségeseikkel, mert az említett beszerezni valókon kívül többen kaptak sapkát, zsebkést, sétabotot, könyvkötésre pénzt, latin bibliákat és theologiai műveket.² Komáromi Istvánt hat heti kurára Bádenbe küldték. Kálnai Péter és Szódói András részére is elszámoltak egy-egy fürdői utazási költséget; sőt egy láda nárdusz-gyökeret is vitettek számukra Velencéből, melyet valószínűleg a gályarabságban lefogyott és agyonkínzott testük ápolására használtak. A zürichiek kiváló súlyt helyeztek és nagy gondot fordítottak arra, hogy a megszabadított és városukba érkezett magyar lelkészek, amennyire csak lehetséges, állásuknak megfelelő egyéneknél helyeztessenek el. A város minden papjának, sőt egyes professzoroknak is, szállást és teljes ellátást kellett adniok két-két hitvalló részére, amelyért azután minden vendéglátó költségeit megtérítették a gyűjtésből.³ Sellyei István püspök, a vendégek legtekintélyesebbike, Alistáli György szőnyi lelkészszel együtt Hoszpinianusz Rudolf intézeti igazgatónál lakott.

¹ Tanácsjegyzőkönyv 1676.

² Escher számadása a gyűjtött pénzről: 1 forint 32 schilling kifizetett Alistáli György és Sellyei urak részére Hardmayer Menyhértnek két példány latin biblia és Heidegger diszertációjának bekötéséért; 3 forint 20 schilling kifizetett Otrokoosi Főris Ferenc és Simoni Péter úr részére a könyvkötőnek; 5 for. 38 schilling kiadatott Sellyei részére egy pár fekete nadrágért.

³ Melyből azt is megtudjuk, hogy mennyi ideig voltak Zürichben: Sellyei István ellátásáért 1679 máj. 20-tól 1677 szept. 15-ig; Harsányi Istvánért 1676 máj. 20-tól 1677 szept. 15-ig; Krasznai Mihályért máj. 20-tól 1677 szept. 15-ig; Seporinusz Miklósért 1676 máj. 20-tól júl. 20-ig; Szalóci Mihályért máj. 20-tól 1677 szept. 15-ig; Körmendi Györgyért máj. 20-tól 1677 szept. 15-ig; Czeglédi Péterért máj. 20-tól 1677 apr. 11-ig; Tatai Sámuelért júl. 7-től 1677 szept. 14-ig; Komáromi Istvánért máj. 20-tól 1677 szept. 19-ig; Zsedényi Istvánért máj. 20-tól 1676 júl. 20-ig; Szomodi Jánosért máj. 20-tól júl. 18-ig; Bugány Miklósért máj. 20-tól 1677 szept. 18-ig; Rimaszombati Jánosért júl. 7-től 1677 szept. 22-ig; Bátorkeszi István ellátásáért Erni lelkész úrnak 10 frt; Steller Tamás. Köpeczi Balázs ellátásáért 8—8 frt; Szentpéteri Mártonért máj. 20-tól 1677 szept. 22-ig; Otrokoosi Főris Ferenc ellátásáért 12 frt; Simoni Péterért máj. 20-tól 1677 szept. 21-ig; Nikléczy Sámuelért 1676 jún. 25-től 1676 júl. 19-ig; Szódói Andrásért jún. 15-től 1677 szept. 21-ig; Kálnai Péterért 1676 máj. 20-tól 1677 szept. 18-ig; Jablonczai János ellátásáért 17 frt; Kocsi Bálintért 1676 máj. 20-tól 1677 szept. 18-ig; Beregszász Istvánért 1676 júl. 7-től 1676 júl. 18-ig. Végül *ellátási költség valamennyiükért 1677 szept. 15-től 1677 október 20-ig, midőn Zürichből végleg elutaztak* 142 frt 20 schilling. Az időszámításra nézve megjegyzendő, hogy az a régi naptár szerint történt, azért ahhoz 10 nap mindenütt hozzáadandó.

Mikor megszabadított lelkeszeink Zürichbe érkeztek, itt már abban a kellemes helyzetben voltak, hogy egy-egy tekintélyes összegből álló segélypénz már készen volt támogató-sukra. A gályarabságba került prédikátorokról 1675 szeptember havában érkezett első tudósítások után Zürich mindjárt megindította a gyűjtést, részben más kantonok is. Az evang. helyeknek 1676 jan. 7—10. tartott értekezletén hivatalosan kimondták a gyűjtésbe való beleegyezést: minden svájci evang. helyet felhívtak az adakozásra, illetőleg, hogy saját hatáskörében gyűjtést rendezzen. A gyűjtőt összeget Escher Ulrich kincstárnokhoz kellett küldeni Zürichbe, aki azokat hűséges gondnal kezelte és arról, valamint kiadásairól egy pontos és kimerítő, még eredetiben meglévő számadást készített.

Zürich város templomaiban január 26-án eszközölt gyűjtés 2703 forintot eredményezett; most midőn a gályarab-lelkészek megérkeztek, egyes áldozatkész magánfelek, a látásukon érzett részvétől és a megszabadulásuk feletti örömtől indítatva még 1638 forintot ajándékoztak, úgy hogy Zürich városa kerek 4340 forinttal, ami mai értékben több mint 40,000 frank, az elsősorban áll az adakozók között. Ez utóbbi összeget közvetlenül átadták lelkeszeinknek, hogy azt maguk között osszák fel és fordítsák saját hasznukra, azért ez a tulajdonképeni számadásban nem szerepel, míg a többi adományokból az összköltségeket fedezték. Bern 3600 forintot, Genf városa 1800, Szent-Gallen városa 1100, Bazél 1000, Welsch-Neuenburg tartomány 1000, Schaffhausen városa 700, Welsch-Neuenburg hivatalnokai és tanácsa 600, Appenzell 367, Winterthur 280, Müllhausen 250, Glarus 200, a Welsch-Neuenburgi uradalom papjai 180, a Biel-i tó melletti Neuenstadt 180, az evang. Rajnavölgy 118, Stein 100, Frauenfeld 100, Biel 90 és evang. Toggenburg 85 forintot gyűjtött és küldött.¹ Az egész gyűjtés Zürich későbbi adományával több mint 16,000 forintra megy, ami a mai értékben legalább 150,000 franknak felel meg.

Az evangélikus helyeknek az 1676 májusi solothurni országgyűlés alkalmával tartott értekezletén, ahol Zaffiusznak a nápolyi gályákról kiszabadított és a bukkari-i börtönben fogvatartott prédikátorokról írt utolsó leveleit felolvasták s ezek között azt, melyet Helvécia református egyházai, akadémia, iskoláinak pásztorai, rektorai s tanáraihoz küldött. melyben² annak előre bocsátása után, hogy nem kételkedik

¹ Az eredeti számadás szerint.

² Velence 1676 ápr. 25-én kelt levél a zürichi Staatsarchivban.

arról, miszerint nem ismeretlen előttük, hogy a magyar lelkesek a spanyol gályákról kiszabadítottak és a hollandiai hajóhad paradicsomkertjébe vitettek, kiknek nyomorúságairól már előbb írt, most arra kéri fel őket, hogy az istenfélő kereskedőknek ezekre tett kiadásait, akik költséget és fáradságot nem ismertek, csak a szenvedőkön segíthessenek, a gyűjtelék pénzből elégítsék ki. Különösen dicséretre méltók Schorer Keresztelő János, Lauber Mátyás, Bécsben Zollikofer Mihály, Nápolyban Welcz György. Az ágostai hitvallásuk a költség nagyobb részét megtérítették, pedig a reformátusok többen vannak. Még egyéb kiadások is voltak, melyek Welcznek megtérítendő, majd Schorernek a tényleges kiadásokkal megegyező számláját megküldi, kéri őket, hogy a reájuk eső részt majd fizessék ki, de jelzi, hogy még más költségek is lesznek a Bukkariban levőkre. Ezt azért említette meg, mert az itt fogvatartott öt reformátusra kiadott 2062 lira 10 centesimo költség megtérítését, az összes kiadások felén felül, kizárólag a svájciaktól várták.

Ezen kérelemre az értekezlet azon határozatot hozta, hogy az olaszországi kereskedők beérkező számláit köröztetik. Miután Welcz György nápolyi kereskedő költségeit az augsburgi hitrokonok Németországból már megtérítették, Schorer és Lauber velencei kereskedőket felhívták, hogy a gályarabokra, illetőleg a megszabadítás munkájára kiadott költségeikről számlájukat adják be. Ezek Zürich tanácsára, ezen ügyben kifejtett tevékenységüket a német birodalmi városok előtt feltárták s felkérték őket, hogy kiadásaiknak felét térítsék meg, melylyel elérték azt, hogy Ulm, Regensburg és Augsburg kijelentették, miszerint készek a költségek felét megadni, a másik felét vállalják magukra a református szövetséges államok. Midőn Schorer Keresztelő János 1676 aug. 8-án „Heidegger Henrik János úrhoz, a szent theologia doktorához és világhírű profeszorához“ kiadásairól vezetett részletes számláját megküldötte Ulm és Regensburg a 10,531 lira 6 centesimos költségből reájuk eső fele részt már kifizették, azért a fent maradt másik fele rész és a Bukkariban fogságban tartottakra kiadott összeg megtérítését kérte, mely együtt 7328 lira 3 centesimos volt,¹ Svájcban azután semmi kifogást sem tettek az ellen, hogy ezt az összeget a megszabadítás munkájára eszközölt gyűjtésből fedezzék. Egyidejűleg azonban dr. Zaffiusznak 100 arany jutalmat küldtek hitvallóink megszabadítása körül kifejtett eredményes munkájának elis-

¹ Az eredeti számla a zürichi Staatsarchivban.

meréséül. Már az 1676 júliusban Bádenban tartott országgyűlés elhatározta, hogy e kiváló férfiúnak viszonyszolgálatot kell tenni, amit annál kevésbé elleneztek, mivel mint Bern irta Zürichnek „ő maga is nagy szükségben van“. Ezt a figyelmet hitvallóink irányították jóltevőjükre, melynek kiváló bizonyossága az, hogy Zürichből való bucsuzásuk alkalmával, ezen kérésük teljesítését külön is megköszönték. Így a Zaffusz tiszteletdíját is beleértve, kerekszámban 2000 forintot fizettek ki Schorer és Laubernek.¹ A következő 1677. évben még külön 256 forintot fizettek ki Schorer kezéhez, melylyel Szalontai István ügyvédnek, a bukkari-i fogságban levők kiszabadítására tett költségeit fedezte, melyet idehaza úgy lát-szik nem térítettek meg.

Dr. Zaffusz a megtiszteltetést, egy 1676 nov. 21-én kelt hosszú, részben igen áradozó s a svájci szövetséges államokhoz intézett levélben köszönte meg. Azt mondja, hogy a jutalomra nem számított, hanem csak az Isten dicsősségeért munkálkodott a szegény ártatlanul szenvedett magyar lelkészek megszabadítása ügyében egy egész esztendeig, mely idő alatt állandóan intette Európa népeit a vigyázatra. Nem felejtkezik meg az Augsburgból való velencei ifjú kereskedő Schorer érdemeiről sem, aki az összes költségeket előlegezte. Záradékol a svájci református szövetséges államokhoz egy valóságos Apotheozis következik: „Oh boldog Helvécia, mely az aranyszabadságnak örvendezs. De még boldogabb te református Helvécia, melyet én mint második hazámat tisztellek, mely az egész messze földön ismeretes nép, testi szabadságod mellett a lelki szabadságot is élvezed! Te láthatod az emberi találmányoktól ment evangéliomi igazság napját. Hatalmas fejedelmek a szövetségeseid. A magyar prédikátorok elviszik Helvécia hírnevét egész Európába. De hogy kegyes uraságtoknak tovább terhére ne legyek, elhallgatok és kegyes óhajtással bezárom leveletem: Dicsősséges legyen örökké egész Helvécia kormánybotja! Az, aki így szólt: legyen, és lett, tegye tartóssá Helvécia aranyszabadságát és boldogságát! Virágozzanak és dicsősségesen növekedjenek az Izrael védőjének oltalma alatt Svájce jeles és híres egyházai, akadémiái és iskolái! A mindenható tegye semmivé ellenségei erőlködéseit! A jelen áldása származzék át a következő nemzedékekre. Néktek pedig kegyelmes urak, adja az Isten az örökkévalóság hervadhatatlan koronáját, melyet nekünk drága vérével a Jézus megszerzett.“²

¹ Escher számadása a gyűjtött pénzről *u. o.*

² A levél eredetije a *zürichi Staatsarchivban*, melyből kitűnik,

Midőn Svájcban június havában elterjedt azon örvedetes hír, hogy a hitükért a gályákon annyit szenvedett magyar lelkészek megérkeztek Züriichbe, Schalh János György schaffhauseni lelkész és dékán egyháza és lelkész-társai nevében elismerését nyilvánította a zürichi egyház lelkészei és tanárainak azért a szives fogadtatás és vendéglátásért, melylyel hitvallóinkat elhalmazták;¹ mindenütt, ahol csak részükre gyűjtöttek, élénken óhajtották, hogy ha mindnyájukat nem is, közülök legalább néhányat személyesen megismerhessenek s irányukban szeretetteljes tiszteletüket és rokonszenvüket kimutathassák. Így mentek aztán egyes, hitvallóinkból alakult küldöttségek, hogy megköszönjék a részükre gyűjtött összeget és személyesen bemutassák magukat pártfogóiknak, Bernbe, Genfbe, Bâselbe, Schaffhausenbe, Szent-Gallenbe és Glârusba. Mindenütt a legnagyobb előzékenységgel és vendégszeretettel fogadták őket. Genfben, hol Turretin Ferenc theologiai tanár-lelkész dolgozott a kiszabadításukon, a Köpeczi Balázs, Szomódi János, Bátorkeszi István és Leporinus Miklósból álló küldöttséget jún. 30-án egész ünneplésséggel fogadták, egy nyomtatott latin költeménnyel is üdvözölték, mely a régi naptár szerint jún. 20-án kelt és amelynek Minutoli Vince az ottani akadémián a latin és görög irodalom és világtörténet tanára volt a szerzője.² Midőn hitvallóink megnevezett küldöttei a maguk és társaik nevében a részükre gyűjtött összeget megköszönték, a genfi papi testület ülésén felvetették azon kérdést, vajjon az ott lakó nemességtől nem lehetne-e számukra valami kegyadomány kieszközölni? De a testület ezt helytelenítette.³

Valószínűen ugyanezen tagokból állott a berni küldöttség is, mert a gyűjtött segélyösszegről való számadásban, az utazásukra kiadott költséget egy tétel alatt számolták el.⁴ Bernnek egy júl. 17. leveléből csak azt tudhatjuk meg, hogy hitvallóink közül négyen ott időztek. Hárman voltak Bâselben,⁵ hol Werenfels Péter theologiai tanár és a főtemplom

hogy 100 arany értéke 200 birodalmi talléréval egyenlő volt. *Dr. J. Häne i. h. Leu Lexikonja azt állítja, hogy Zaffusz később Bündenbe visszatért s ott egyik lelkészi állomást töltötte be.*

¹ Levele 1676 jún. 6-ról a zürichi Staatsarchivban.

² Megvan ma ir a zürichi Stadt Bibliothékban.

³ Sárospataki Füzetek 1863. évf. 924. lap.

⁴ Escher számadásában ezt olvassuk: „54 frt adatott jún. 8-án azon uraknak, kik Bernbe és Genfbe utaztak“.

⁵ *Ugyanott*: „21 forint 24 schilling fizettetett a bâseli küldöttnek, amiért három urat Bâselbe vitt“.

papja fáradozott érdekükben. Legtöbb tagból, tizből állt a Schaffhausenbe és Szent-Gallenbe ment küldöttség.¹ A város nevében dr. Vegelin üdvözölte őket. „A tíz prédikátor kapott“ mint Szent-Gallennak Zürichbe küldött leveléből olvassuk „meglehetősen és elegendő mennyiségű pénzt és fehérműt az alatt, míg a mi városunkban voltak.“ Kétségen kívül adtak a vendégeknek mindenütt gazdag ajándékokat, azon részükre gyűjtött pénzüsszegezen felül, melyet Zürichbe a közpénztárhoz kellett beadni. Ezen közvetlenül átadott adományok, jelentékenyen emelték az egyes helyek jótékony ajándékait; Glarus például 100 Lajos tallért adott az oda utazott küldöttségnek. Egyszerűen ellátták őket mindennel s ezen utazásaik alkalmával felmerült költségeiket is megtérítették, illetőleg fedezték Zürichben a részükre gyűjtött összegből.

A bukkari-i börtönből Szalontai István által kiszabadított négy hitvalló² 1676 július 17-én érkezett meg Zürichbe, az ügyükben annyit fáradozott Beregszászy Istvánnal együtt, tehát a gályarabságot szenvedett áldozatok után mintegy hét hétre. Előbb nem mehettek, mert a rossz bánásmód és élelem hiány miatt annyira lefogytak, erejük úgy kimerült, hogyha Szalontai odaadó gonddal ennek okát nem keresi s nem orvosoltatja őket és az érettük minden áldozatra kész velencei kereskedők megmaradásukra nem sietnek, menthetetlenül elvesznek.³ Tehát csak akkor indulhattak el Velencéből, midőn itt annyira megerősödtek, hogy egy hosszabb út fátalmaira képesek voltak. Zürichben Fries tanár fogadta be őket lakásába. Megérkezésük után a városi tanács azonnal elrendelte, hogy várják meg a Bernbe és Genfben ment lelkesek közeli visszatérését, hogy azután a „rosszúl felszerelt négy kedves testvért köszöntsék és valamely nyilvános helyen szerény lakomát rendezzenek tiszteletükre.“ Ezt az ünnepélyes fogadást július 21-én tartották meg. A tanács rendeletére a Stiftbeli urak meghívták az összes magyar prédikátorokat a káptalanbeliek termébe. Heidegger tanár üdvözölte őket, szép latin beszéddel köszöntötte az újonnan érkezetteket és közölte velük, hogy Zürich város hatósága hivatalosan szerencsét kíván nekik megszabadulásukhoz. Az

¹ „75 forint 21 schilling fizettetett Hottinger János mesternek, a sadtlernak, azon urakért, kik Schaffhausenba és Szent-Gallenba utaztak.“
Ugyanott.

² Ladmóczy István, Rimaszombati János, Tatai Sámuel, Szentpéteri István.

³ Fiumében az orvosok és egyéb szükségesekre 130 birodalmi tallért és 4 schillinget fizettek, olvassuk Schorer számlájában.

egykorú Escher feljegyzése szerint¹ „ezen beszéd után a káptalani szobából lementek és nagy ünnepélyességgel a tanácsházba vonultak, minden magyar lelkészt egy zürichi lelkész kísért. A tanácsházban több városi urat találtak, kik között a kincstárnok vitte az elnökséget, aki a magyar hitvallókat szép beszéddel üdvözölte, a nagy lélekkel kiállott kinok és fájdalomkhoz részvétét nyilvánította és az isteni csudálatos szabadításhoz szerencsét kívánt nekik s őket egy örvendező keresztyén vendégségbe meghívta. Erre azután a hálás köszönetet mondott magyar lelkészeket az elnök, a zürichi lelkészekkel együtt, a felsőség rendeletére, a Schneggenhez címzett társalgóba kísérte át, hol a vendégség épületes beszélgetések között vidáman folyt le.“

Svájcz evangélikus helyei azonban a hitvallókért örömmel teljesített minden vendégszeretetük mellett abban a véleményben voltak, hogy a többi európai hitsorsosok is, különösen a gazdag Németalföld, tegyenek valamit a megszabadított magyarokért. Még az említett üdvözlő ünnepély előtt megérkezett Malapert hollandiai követ Bâselből Zürichbe és azt tanácsolta, hogy a magyar vendégek közül 5—6-an menjenek Hollandiába s ezek ott eszközöljék ki, hogy száműzetésük feloldozása érdekében lépjenek értük közbe Lipótnál. Midőn azonban Hirzel polgármester Malapert tanácsát a július elején tartott bádeni országgyűlésen az evangélikus szövetséges rendek elé terjesztette, a követek azt mondták, hogy „tekintettel arra, miszerint a németalföldiek könnyebben eltarthatják ezen urakat, mint ők és mivel a hitvallóknak jelentése színről-szinre való látása nagyobb részvétet gerjeszt, tehát menjenek mindnyájan oda, szívesen segélyükre lesznek útlevelekkel és ajánlatokkal“.² Mikor ez a hír Zürichbe érkezett, a városi tanács és a káptalan egy bizottsága összehgyűlt a káptalan nagytermébe, hogy együttesen megbeszéljék a dolgot. Éppen ez időben érkezett Utrechtből egy levél dr. Burman theologiai tanártól, aki a magyar lelkészek kiszabadítását Hollandiában szorgalmazta és akivel a zürichi papság állandó összeköttetésben állott. A levél figyelmeztet arra, hogy a nagy hadi költségek miatt, melyeket Hollandiának éppen most viselnie kell, az összes megszabadítottakat aligha látnák szívesen.³ Ezonkívül még meg kellett fontolni azt is, hogy egy újabb hosszú utazás fáradalmait, ki tudnák-e mindnyájan állani, a száműzetésükből megszabadított magyar lel-

¹ Bern város könyvtárából.

² A zürichi Staatsarchivból.

³ Ugyanott.

készek. Ha pedig Lipótnál csakugyan sikerül kieszközölni a megkegyelmezési engedélyt, Zürichből könnyebben el lehet Magyarországra jutni, mint Hollandiából. Éppen azért a káptalani teremben elhatározták, hogy közülük csak hatot, legfeljebb nyolcat küldenek Hollandiába, hatot Németországba, a többit pedig, ha egészségük helyre állt, lehetőleg hazájukba. Ezt a javaslatot azután írásban közölték Hírzel polgármesterrel Bädenben, ahol egy újabb tanácskozáson ahhoz az evangélikus helyek követői is hozzájárultak.¹

Tudatták egyszersmind Bädenben Malaperttel is, hogy a Hollandiába menők nyolcan lesznek. kik közül hat református, kettő lutheránus, „hogy a két hitvallás, ugyanazon közügyben, egymástól külön ne legyen választva“, hogy akik együtt szenvedtek hitükért és együtt tettek bizonyoságot arról, hogy a megismert evangéliomi igazságtól, sem élet, sem halál, sem hatalmasságok, sem fejedelemségek el nem tántoríthatták, továbbra is együtt maradjanak. Amsterdamból azután a prédikátorok Danzigba s Lengyelországon át hazájukba juthatnak; és ha Lipótnál a megkegyelmezést kieszközölni nem tudnák, erre biztosabban vehetnék útjukat, mint az osztrák örökös tartományokon át. Szászországba pedig négy lutheránus és két református megy, kiknek hazájukba leendő visszatérhetésük útját, az ottani választófejedelem közbenjárásával Lipót előtt legkönnyebben egyengetheti.²

Nemsokára ezután, 1676 júl. 24-én a zürichi városi hatóság kiállította az útleveket és az ajánló iratokat, melyeknek fogalmazványa megvan ma is az állami levéltárban. Ezekből megtudjuk a Zürichből eltávozóok neveit. Hollandiába mentek: Köpeczi Balázs, Beregszászy István, Szomodí János, Bátorkeszi István, Otrókocsi Főris Ferenc, Jablonczai János, Nikléczi Boldizsár és Steller Tamás; Németországba pedig: Mikléczi Sámuel, Leporinusz Miklós, Zsedényi István, Alistáli György, Ujvári János és Czeglédi Péter. Júl. 28-án utaztak el amazok Hollandiába és két nappal utóbb emezek Németországba.³ Mindnyájukat ellátták útiköltséggel⁴ és a szükséges

¹ Escher egykorú feljegyzése Bern város könyvtárában.

² Bädenben 1676 júl. 14-én kelt levél a zürichi Staatsarchivban. De tényleg három ág. ev. és három reform. ment Németországba.

³ *De Czeglédi Péter ekkor még nem utazott el, mert a részükre gyűjtött pénzből való számadásból az tűnik ki, hogy ő csak 1677 májusban hagyta el Zürichet, mivel az érte járó ellátási és élelmezési költséget Burcharadt lelkész úrnak 88 frtban 1676 máj. 30—1677 apr. 21. terjedő időre fizették ki.*

⁴ Ugyanott olvassuk: „Zürichből elmenetelük alkalmával, mind-egyiknek 61 birodalmi tallér adatott útiköltségül“.

kellékekkel megajándékozva és jól felszerelve bocsátották el és jókivánataikkal elhalmozva bucsuztak el tőlük. Mind a két kis csapatot hitrokoni vendégszeretettel fogadták új otthonukba.

Hogy a hollandiai közveléményt hogyan akarták Bécsből a gályarabok ügyében félre vezetni, arra nézve egy jellemző példát találunk Kramprichnak az itteni rendekhez 1676 ápr. 13-án benyújtott előterjesztésében, melyet maga igazolása és ura helyeslése végett Lipótnak is megküldött.¹ A fondorlatos iratban értesíti a Holland Rendeket, hogy ura — Lipót — tudomásul vette, miszerint némely magyar prédikátorok megszabadítása érdekében levelükkel felkeresték és hogy erre vonatkozólag a bécsi udvarnál levő követük Hamel Bruinynx „Emlékirat“-ával kétségtelenül bebizonyította azt, amiről is különben teljesen megvolt győződve, hogy soha sem jártak volna olyan bűnös személyek érdekében, akik maguk is bevállalták és akikről jogerős ítélettel is bebizonyult, hogy lázadók, ha maguk a bűnösök saját érdekükből kifolyólag félre nem vezették volna a Rendeket, midőn őket úgy tájékoztatták, csakhogy ártatlanoknak látszanak és maguk iránt részvétüket felkeltsék, hogy lázadás ürügye alatt, valásukért szenvednek. És jóllehet a részrehajlatlan bíróság, a törvények szerint lefolyt vizsgálat alapján világosan bebizonyította, hogy a kérdéses ügy nem vallási természetű volt, mert abba személyválogatás nélkül bevonattak mindazok, akik a lázadás és a törökkel való szövetekezés bűnében részesek voltak és dacára annak, hogy az összeesküvés fejei gróf Zrinyi, Frangepán, Nádasdy, Tattenbach mind katolikusok voltak, mégis kivégeztettek. Mindazonáltal Lipót bizonyosságot akarván tenni arról, hogy mily nagy előzékenységet tanusít a Holland Rendek iránt és kérésükkel szemben, elrendelte a fogva levő magyar prédikátorok szabadon bocsátását, melyet teljesen szabad elhatározásából tett, hogy azzal is elejét vegye minden gyanúnak, ami esetleg támadhatná, hogy t. i. az illető prédikátorok tényleg vallásuk miatt lettek elítélve. Sőt ezen felül biztosítja a Rendeket arról, hogy semmiképp sem engedhetné meg, hogy Magyarországon bárki is vallásáért háborgattassék, annyival kevésbbé, hogy elítéltesék, mert ott vallását mindenki szabadon gyakorolhatja a nélkül, hogy a hatóságok részéről üldözésnek vagy háborgatásnak

¹ A Haagában, 1676 ápr. 13-án kelt előterjesztés és jelentés a bécsi cs. és kir. udvari-, házi- és államlevéltárban *Hollandica fasciculus VI. Numero 58.*

lenne kitéve. Tudatja, hogy ennek a Rendek előtt való kifejtésével Lipót egyenesen megbizva, valamint azzal is, hogy jelezze azt a hajlandóságot, amelyet mutat mindabban, amiben a Rendeknek szolgálatára lehet, mind abban, ami egyáltalán lehetséges. Mert megvan győződve a felől, hogy a Rendek is ugyanezt az eljárást fogják a németalföldi katolikusokra alkalmazni és nem engedik meg, hogy azok a hatóságok részéről háborgattassanak, aminek az állam különben is semmi hasznát nem látja, sőt ellenkezőleg csak kára lehet belőle, mennyiben a katolikusok üldözés esetén kevésbé lesznek képesek a jó állampolgár kötelességeit teljesíteni.

Valóban szőgyenletes ez az előterjesztés, mert a történeti igazsággal homlokegyenest ellenkezik és Kramprich annak végén még azzal kérkedik „reményli, hogy abban híven fejezte ki Lipót szándékát és álláspontját“. Azt ugyan a Holland Rendek közül nem hitte el senki, hogy Magyarországon vallásáért senkit sem háborgatnak, a gályarabok összeküvők és lázadók, mert nagyon jól ismerték az ártatlanul szenvedő lelképászorok dolgát és éppen azért utasították Ruytert, hogy szabadítsa ki őket s így nagyon jellemző ennek az osztrák diplomatának az eljárása, aki ura érdekét szolgálva, így akarta a hollandiai közvéleményt félrevezetni. Majd ugyanazon napon értesíti a bécsi udvart, hogy a gályarabok szabadon bocsátásának hírét a hollandiai róm. katolikusok helyzetének javítása érdekében igyekezik kihasználni.¹

Kramprich látva azt a részvételtjes tiszteletet és rokonszenves fogadtatást, melylyel a hitvalló magyar lelkészeket Hollandiába érkezésükkor körülvették. Haágából 1676 szept. 10-én újabb jelentést küldött Bécsbe,² melyben jelezte, hogy nyolc magyar gályarab Hollandiába érkezett, kiknek akaratalanul is közbenjárójukul lépett fel, mert arra kérte Lipótot, hogy tanácsos lenne velük szemben, a hollandiai róm. katolikusok érdekéből, kegyelmet gyakorolni. De ő csak nem akarta a hitvallóknak a haza térhetési engedélyt megadni.

Thury Etele.

¹ A Haága, 1676 ápr. 13-án kelt előterjesztés és jelentés a bécsi cs. és kir. udvari-, házi- és államlevéltárban Hollandica fasciculus VI. Numero 58.

² Eredeti jelentése *ugyanott*. Hollandica fasciculus VI. Nro. 162.

BELFÖLDI SZEMLE.

A szocializmus és a szocialista oktatás.

A munkásmozgalmak 1908-ban. A szocialista paedagogia. Az alapvető szocialista oktatás. A szocialista pártiskola. A szocialista jogi és tudományos oktatás.

Folyóiratunkban ezután kritikai szemlét tartunk közéletünk szocialis közművelődési, egyházi és evangyéliomi mozgalmairól. Most a szocialista mozgalmakat ismertetjük.

Az 1908. évi munkásmozgalmakkal kezdjük, melyeket egy jelentés alakjában most terjesztett föl Boda Dezső budapesti főkapitány a belügyminiszterhez. A jelentés voltaképpen a magyarországi szocialdemokrata párt 1908. évi gyűléseiről és kongresszusairól számol be.

A jelentés zömét a szocialdemokraták agitációja alkotja, melyet az általános és egyenlő választójogért folytattak. Az agitáció célja kettős. Egyik az, hogy az elvtársak között és rajtok kívül is minél több hívet toborozzanak az általános választójognak, a szocialdemokrácia e fő politikai törekvéseinek. Másik az, hogy a közrendet megbontsák, hogy állandó forradalmi hangulatot teremtsenek és politikai tömegsztrájkokkal a kormányt megfélemlítsék. Befelé a fanatizálás, a politikai szenvedélyek ébrentartása, kifelé a tüntetések, a tömeges felvonulások, a terror voltak a kettős cél eszközei. A belső agitáció eredményesnek látszik, az elvtársak körében a szakszervezetekben sikeres volt az 1908. évi propaganda. Erősödött a nagy politikai dogmában való hitök. Kifelé azonban az agitáció nem igen sikerült. A vérmesebb elemek részéről helyelközzel kifejtett erőszakoskodások és kihágások csak kárára voltak a szocialisták dolgának. Elsősorban a polgárság előtt tették gyűlöletessé magukat a rakoncátlankodó szocialisták, akik iránt évről-évre csökken a nagyközönség rokonszenv.

Másodsorban a komolyabb munkásokat riasztották el az erőszakos mozgalmaktól, s ezzel csökkentették az általános, egyenlő és titkos választójogért küzdők számát. Hozzá tehetjük, hogy az általános választójog ilyen propagálása a céhbéli politikusoknál és a művelt közönségnél sem igen mozdította elő a szociálisták ügyét. A szociálista agitációkból származó törvénysértésekért a bíróság összesen 10 évi börtön, 3 évi és 3 hónapi közönséges fogház, 100 hónapi és 23 napi államfogház büntetést mért ki és 7690 korona pénzbüntetést szabott ki a vádlottakra. Lám, a szocialista erőszakoskodás taktikája nem mindig célravezető, sem az erkölcsi, sem az állami rend szempontjából.

A jelentés a szervezett ipari munkások számbeli erejéről is megemlékezik. Míg 1907-ben a szervezett ipari munkások száma 130,120 volt, addig 1908-ban 102,054-re szállott le, aminek főoka abban rejlik, hogy tizennégyezer vasutas külön szövetségbe szervezkedett. A szervezetek összes bevétele 1.762,106 korona volt, kiadása 1.832,224 korona, vagyoni maradványa mintegy két millió korona. Érdekes tudni, hogy ebből a pénzből a szakszervezetek munkásoktatásra több mint kétszázezer koronát költöttek, mely összeg éppen négyszerese annak, amit négy évvel azelőtt munkásoktatásra fordítottak a szakszervezetek. A szakszervezetek ugyanis 1904-ben 59 ezer, 1905-ben 69 ezer, 1906-ban 174 ezer, 1907-ben 198 ezer koronát fordítottak az iskolázatlan munkások oktatására.

A *szociálista paedagogia* nagyon buzgó, gondos és gyakorlatias, mert jól tudják a vezérek, hogy propagáló munkájukat csak akkor kísérheti siker, ha mindenki tud olvasni és írni. A sajtó útján könnyebb és kényelmesebb a néphez férközni, mint az élőszó segítségével. Az első teendő tehát: küzdeni az analfabétaság, az írni-olvasni nem-tudás ellen. A szociáldemokrácia politikai nagy dogmájának, az általános, titkos választójognak is ez egyik előfeltétele. Ezért követeli a szociálista program, hogy a népoktatás ne csak általános és kötelező, hanem hogy ingyenes is legyen. Az elemi ismeretek közül a szakszervezetekben legnagyobb buzgósággal az olvasás-írás tanítása folyik. Az analfabéta munkás tudja és érzi, hogy igazi joggal elvtársnak csak akkor nevezheti magát, ha olvasni és írni megtanul s olvashatja a pártlapokat. A szabad oktatás szervezése ügyében az országos közoktatási tanács kebelében 1907-ben és 1908-ban folytatott tárgyalások iratai között, melyek a minap nyomtatásban is megjelentek, érdekes leírása olvasható a szociálisták szakszervezeti oktatásának.

A szociálista paedagogia általános elvei a következők: A munkásság műveltségének fokozása a szociáldemokraciának legelső feladata, mert a szociáldemokrata pártnak nem tudatlan tömegre, hanem öntudatos harcosokra van szüksége. Az osztályharcot csak olyanok segítségével lehet sikeresen megvívni, akik osztályhelyzetüket ismerik, akik a tőke és a munka társadalmi vonatkozásait ismerik, akik a mai társadalom ellen azért küzdenek, mert azt rossznak és igazságtalannak tartják. Egyszóval a szociálista paedagogia nem ismer más célt, mint *a népet mentől teljesebb mértékben ránevelni az osztályharcra*. A tudásvágy felkeltése és nevelése a fődolog. Ennélfogva a tanítás módszerét és a tanítás anyagát is úgy kell megválasztani, hogy a tömeget mentől tökéletesebben rá lehessen nevelni az osztályharcra. Csak olyat szabad tanítani, ami e célra szükséges, és úgy kell tanítani, amint legmegfelelőbb e cél elérésére. Minden emberi ismeretet tanítani kell, de csak úgy és addig a fókig, amely a munkást legcélszerűbben ránevelí és alkalmassá teszi az osztályharcra. Még a mennyiségűtant sem szabad másért tanítani, mint azért, hogy a munkás eligazodhassék a munkabér és a munkaidő kiszámításában — mondotta Brandstein Illés elvtárs a pécsi kongresszuson. A természettudományi ismeretek nem arra valók, hogy a munkás ügyesebb technikus, mechanikus vagy kémikus legyen, hanem arra, hogy annál könnyebben lerázhassa magáról azt a lelki terhet, amelyet a papok vallásos babonája és a hivatalos tudomány ideológiája különféle előítéletek alakjában a tömegre rakott.

A szociálista paedagogia másik vezérelve az, hogy a tanulás ne legyen munka, hanem élvezet. Vonzóvá, élvezetessé és könnyűvé kell tenni, nem pedig szándékosan nehezzé. Ennélfogva az írás, olvasás és számolás megtanítása után az elemi iskolai továbbképzést szépirodalmi művek olvasásával kell folytatni. Először a könnyebben megérthető művekkel, s azután fokozatosan kell átmenni a nehezebbre. A szakszerkezeti iskolákban az irodalmi és a történeti oktatás pl. a következő módon történik:

A tanító a legrégebb kortól kezdve összeállítja mindazokat az irodalmi termékeket, amelyekben az író az urak és a papság bűneit, hatalmaskodását és önzését ostorozza vagy a szegény parasztság elnyomatását rajzolja. Kezdődik tehát a magyar irodalom oktatása *Apáti Ferenc Feddő ének*-ével, folytatódik *Tímódi* Sebestyénnek a hatalmasok kapzsiságát ostromló műveivel. Apáti költeményével kapcsolatosan részletesen megismerteti a tanító DózsaGörgy parasztlázadását, a jobbágyság

röghözkötöttségét, az oligarchia féktelenségeit. Ily módon mennek át anthologiaszerűen az egész magyar irodalmon. Összeszednek és bokkrétába kötnek belőle minden olyan alkotást, amely a nép elnyomását tárgyalja, vagy amelyben a politikai és társadalmi radikálizmus eszméi és jelszavai csendülnek meg. Katona Bánkbánjában pl. nem Bánk tragikum, hanem a nemzetnek a királyi udvarral való küzdelme érdekli őket, hanem a szegény Tiborc, a régi századok elnyomott és kiszorított parasztjának a típusa.

A szakszervezetekben szónoklattant is tanítanak, mert az elvtársnak érteni kell hozzá, hogy gondolatait és érzelmeit szónokiasan ki tudja fejezni. Az irodalomból és a történelemből feltüntetett magyar osztályharcok fejlődését szemelvényes példákban összeállítva tovább ismerteti a szociálista retorika. A kiindulópont *Felsőbüki Nagy* Pálnak az a beszéde, melyet az *örökváltság* tárgyában az 1834. évi pozsonyi országgyűlésen mondott, amelyben a magyar oligarchia önzését a modern radikálizmus élességével következőleg ostromozza: „Ők csak abba helyezik a haza boldogságát, hogy midőn egy dúsgazdag kitekint a vára ablakából, minden, ami a látókörébe esik, kirekesztőleg a saját tulajdona legyen, minden az ő birói bölcsességétől függjön, minden az ő pálcájától remegjen, minden az ő kezét nyalja, és midőn a rókavadászon 30 angol lóval és 300 kopóval a szegény földművelő terményeit tipratja, sehohse találkozzék egy földművelő, aki kantárszáránál megragadja az úrfi lovát Bürgerrel így szólítsd meg: „Te volnál az Istenről való felsőség? Az Isten áldást osztogat. Nem, te nem vagy Istenről, te zsarnok!” És így folytatják Széchenyin, Deákon keresztül Kossuthig, mindenütt azokból a beszédekből idézve, amelyek az osztályharcokkal kapcsolatban állnak. Befejezi a szónoklati oktatást az európai radikális nagy szónokok beszédeinek és a francia, olasz és német híres szociáldemokrata vezérek parlamenti beszédeinek magyar szemelvényekből való megismertetése.

Végül azt az iskolaszerű és módszeres oktatást kiegészítik a vezetők által ajánlott s lapjaikban (pl. a *Népszava*) nyilvántartott olvassmányok, amelyekben az elnyomott proletárság igazait fejtegetik szociálista és nem-szociálista szerzőik.

Ezzel be van fejezve, mondja kútforrásunk, az analfabétából olvasni és írni tudóvá lett elvtárs továbbképzésének első része. Ezután következik a szociálista nevelés és oktatás második része, a társadalmi és politikai kiképzés. Ezt a feladatot az úgynevezett *pártiskola* oldja meg.

A szocialista pártiskola szervezetét a *Népszava* (1907. dec. 4-diki száma) következőleg ismerteti:

A pártvezetőség az 1907. évi pártkongresszus határozatahoz képest (amely így hangzik: mondja ki a pártgyűlés, kívánatosnak tartja, hogy a pártvezetőség valamelyes rendszeres oktatást biztosító intézmény létesítéséről gondoskodjék) — pártiskolát állít föl. E pártiskola felállításában és szervezésében két fő szempont vezette a pártvezetőséget. Először, az iskola tantárgyait úgy választotta meg, hogy azok magukba foglalják mindazokat a dolgokat, amelyeket aktualitásuknál fogva a munkás hallgatóknak sürgősen meg kell ismerniök. Másodszor, korlátozni kívánta a hallgatóság számát, mert a tapasztalat a vezetőséget arról győzte meg, hogy nagyszámú hallgatóságot nem lehet sikerrel tanítani. A tanítás csak akkor lehet eredményes, ha a tanítók minden egyes hallgatóval külön-külön foglalkozhatnak, ha meggyőződhetnek arról, hogy a hallgató teljesen fölfogta és magáévá tette azt, amit a tanítótól hallott. A pártiskolába csak olyan hallgatók léphetnek be, akiket az egyes szakszervezetek e célra kijelölnek és megbizólevéllel látnak el. A tanfolyamon minden egyes hallgató öt korona tandíjat fizet.

A pártiskola tantárgyai a következők: 1. *Gyakorlati politika*: a) kiegészítés, b) költségvetési jog, c) adókérdések. 2. *Magyar közjog*. 3. *Történelem* a XVIII. századtól fogva. 4. *A marxizmus*.

Hogy e tárgyakat minő szellemben adja elő a pártiskola, megítélhetjük, ha egy futópillantást vetünk a magyar közjog tanításának részletezett tervére:

I. Az állam, az alkotmány és a jog mibenlétének fejtegetése a történelmi materializmus szempontjából. A magyarországi osztályok erőviszonyainak visszatükrözése a magyar alkotmányban. A feudális elemek túlsúlya. Az alkotmánybiztosítékok.

II. A magyar állampolgárság és a községi illetőség. Megszerzésük, elvesztésük. Az állampolgári jogegyenlőség fikciója a magyar közjogban. Az állampolgári jogegyenlőtlenség kimutatása. Az állítólagos állampolgári jogok: a személyes szabadság. A toloncolás és a kiutasítás joga. A költözködés szabadságát korlátozó intézkedések. Gyülekezési szabadság és közigazgatási önkény. Vallásszabadság. A katolikus állam-egyház. Teljesjogú, féljogú és jogtalan vallások. A nemtanulás szabadsága. A tanszabadság korlátai stb.

A pártiskola e sorozatos előadásai mellett a magasabb kiképzésben részesülő elvtársnak rendszeresen folytatott magán-

olvasmányok segítségével kell az ismereteit tovább fejleszteni és kibővíteni. E magánolvasmányoknak is az a főcélja, hogy az elvtárs megértse, haszonnal és sikerrel tanulmányozhassa Marxt „Das Kapital” című könyvét, a szocializmusnak ezt a bibliáját.

De a szocialista paedagogia a politikai továbbképzéshez a maga módja szerint *jogi oktatást* is csatol. A szakszervezeti jogi oktatás következőleg megy végbe.

Egy munkásnak a munkaadójával valami olyasfajtajú összeütközése támad, mely csupán a közigazgatási hatóságok vagy a bíróság közbejöttével intézhető el. A munkás egy lépést sem tesz, míg ügyét tudomására nem hozza a közép-pontnak. Ez megtörténvén, a középpontból értesítést kap, hogy meghatározott napon és órában jelenjék meg bizonyos helyiségben, ahol a jogi oktatás folyik. A munkás pontosan megjelenik a kitűzött helyen és időben. Az iskola vezetője fogadja, aki mindig egy ügyvéd elvtárs. Neki híven és részletesen elmondja ügyét-baját. Amint az ügy a közigazgatási hatóságok vagy a bíróság elé tartozik, az iskola vezetője nyomban megindítja és befejezi a formaszertint tárgyalást.

Azt mondja: én vagyok a bíró. Az ellenfél képviselével megbíz egy másik ügyvédet vagy az iskola egyik előhaladottabb tagját. A munkás képviselőjét is a szükség szerint ügyvédre vagy az iskola egyik régebbi hallgatójára bizza. Az ügyes-bajos munkás ezúttal mint csendes megfigyelő passzív marad. Az iskola vezetője a főbb mozzanatoknál megállapítja a tárgyalás menetét és az érdekelt félnek megmagyarázza a történeteket és a történeendőket. Mikor meggyőződött, hogy az illető mindent megértett, tovább megy, míg be nem fejezi a tárgyalást. A tárgyalás befejezése után az abban előfordult dolgokról kikérdezi az érdekelt munkást. Amit nem helyesen fogott föl, azt újra megmagyarázza s azután elbocsátja. Előbb azonban meghagyja, hogy ekkor és ekkor újra jelenjék meg a jogi iskolában. A kliens megjelenik, de ekkor már nem kap helyettesítőt. Magának kell, mint panaszosnak vagy panaszlóttnak a tárgyalás folyamán a maga ügyét képviselnie. Ha valamit nem helyesen tesz vagy mond, rögtön megkapja a helyesbítő utasításokat. A tárgyalás végén az iskola vezetője azokban a dolgokban, amelyekben gyöngye volt, ismét kioktatja. És mikor látja, hogy teljesen elő van készítve és jól ismeri ügyének minden csínját-bínját, hazabocsátja. A hallgatóság a valóban megtörtént jogesetek e tárgyalásszerű feldolgozásával oly gyakorlati és elméleti ismeretekre tesz szert, amelyekkel hasonló körülmények között valósággal brilliroz.

A szociális népoktatás végül a természettudományokat is bevonja a maga körébe. A *természettudományi oktatásra* az egészség gondozásának érdeke szolgál. Azt tartja, hogy a munkást a munkásélet higiénikus viszonyairól is föl kell világosítani az osztályharc érdekében. A munkásnak tudnia kell, hogy minőnek kell lenni a munka feltételeinek az egészséges élet szempontjából, mert csak így felvilágosítva, érzi kizsákmányolt voltát igazában. Mentől inkább tisztában van azzal, hogy minő veszedelmek fenyegetik az egészségét és életét, annál erélyesebb lesz abban, hogy helyzete megváltoztatását követelje.

Különösen az alkohol túlságos élvezetétől kívánja óvni a vezetőség a munkásságot. Az 1908. évi szakszervezeti kongresszus határozatilag elismerte, hogy a „szeszecitalok fogyasztása a proletárságot az erkölcsi és anyagi züllés útjára sodorja. illetve a nyomorgót abba megtartja, mert eltompítja a gondolkozást és megbénítja az akaratot. Azért a szociáldemokrácia vezetősége az alkoholizmus ellen való küzdelmet a szakszervezeteknek egyenesen kötelességévé teszi és eszközül az egészségügyi oktatást jelöli meg. Másfelől a szociálistáknak materialista elveken nyugvó tudománya csakugyan nem lehet meg a természet valamelyes ismerete nélkül. Különösen nagy előszeretettel kultiválják a szociálisták a biológikus természet-tudományt. A biológikus természettudományok analógiáin építik föl természetfilozófiájukat, materialista monizmusokat és egész társadalmi, gazdasági és történelmi elméletüket, amelyeket ők a *tudomány* neve alá foglalnak össze.

A szociálisták tudományos paedagógiájának vezető eszméit *Pikler Gyula* a következő *három elvben* foglalta össze.

1. A *köznapiság elve*, vagyis a tudomány igazságainak érvényét azoknak mindennapi életében tüntessük fel, akikhez tanításukkal fordulunk.

2. A *műveltségi elv*, vagyis soha semmi speciális kérdésről ne tanítsunk anélkül, hogy a legnagyobb, legáltalánosabb elvekig ne menjünk.

3. A *hatalom elve*. vagyis sohase tanítsunk semmit, hogy föl ne tüntessük, hogy annak ismerete hatalmat ad az embernek.

Pikler ezt az utóbbi elvet részletesebben ekként magyarázza. Tanítványaink érdeklődését és aktivitását fel kell izgattunk annak elmondásával, hogy milyen további eredményekre vezethet a tudomány a jövőben. Játszatnunk kell evégből a fantáziájukat és a mienket. El kell nekik mondanunk, hogy a jövő egyik feladata a nap sugárzó energiájának közvetlen áttétele mechanikai munkává. A tápszerek mesterséges elő-

állítás. Az egyéni karakter megváltoztatása testi orvoslás által. El kell mondanunk, hogy az osztályharc célja olyan társadalom megteremtése, amelyben a lehető legtöbb embernek a lehető legnagyobb boldogsága van biztosítva, hogy tervezhető a mai nemzeteken túlmenő, a mainál gazdagabb tartalmú és kényszerrel nem biztosított társasági szervezet, emberi összeműködés.

Így jut el a szociálista szabadoktatás a maga különleges, irányzatos paedagogia útján, Marx utópiájához. Ahhoz a szebbnek, boldogabbnak képzelt társadalmi rendhez, amely az élet nyomorúságaival küzködő tömegekre és a vérmes ifjúságra valószínű varázserővel hat. Így lesz a szociálizmus fanatikus hirdetője annak a merész és sajátosságosan optimista világnézetnek, mely rendületlenül hiszi és vallja, hogy az ő *tudománya* matematikai biztossággal meg fogja fejteni a társadalomban küzdő és szenvedő emberek életének összes titkait és feladatait. Mert hiszen a *szociáldemokrácia*, minden papgyűlölete és egyházmegvetése mellett is, nem pusztán politikai irányzat, nemcsak gazdasági kérdés, hanem a *tömegek lelkében a vallás helyét elfoglalni akaró világnézet, valószínű hitvallás és szentesítés dogma*. Amint Peabody mondja: „Jézus és a szociális kérdés” című művében: „A szociáldemokrata program nemcsak nem közömbös a vallással szemben, hanem pótolni is akarja azt az ő életfilozófiájával”. A szociálista mesterek a munkás tömegnek ma mindazt tanítják és hirdetik, mit ezelőtt a papok a templomban, a tanítók az iskolában a népnek tanítottak. A szociálistának a szakszervezet az ő külön iskolája, a pártiskola a temploma, a „Kapital” a bibliája, a „vezérelvtárs” a papja és az osztályharc az üdvözítő dogmája.

Ennek a külön lelki világnak és sajátos hitvallásnak kiépítésében a szociálista paedagogia az egyik legsikeresebb eszköze a szociáldemokráciának.

F.

A református „egyke“.

Két esztendeje, hogy egy pár nagyobb lapunk hasábjain (Az Ujság, 1907. április 14.; Budapesti Hirlap, április 23.) részletesen ismertettem a mozgalmat, amelyet vármegyéink az egyke-kérdésben megindítottak. Azóta a vármegyék közös akcióra egyesültek s egyesült erővel akarnak küzdeni a gyermekkorlátozás társadalmi és nemzeti nagy veszedelme ellen.

Az egyke-kérdés csak minálunk mostoha-gyermeke a publicisztikának és a tudományos vizsgálódásnak. Franciaországban a tudományt és a napisajtót egyaránt érdekli a népszaporodás kérdése: ott az egyke „nemzeti“ ügye a nacionalista sajtónak csak úgy, mint a szociálistának. Pedig az egyke-kérdés hazánkban nagy nemzeti, fontos szociális és életbevágó református egyházi kérdés.

Miben áll ennek a kérdésnek igazi jelentősége a protestánsokra nézve?

Természetes dolog, hogy az egyke nem felekezeti ügy. Elsősorban nemzeti és társadalmi kérdés. De annál a szoros kapcsolatnál fogva, amely a magyarság és reformátusság között van, a magyarság szempontjából is nagyon figyelemreméltó az, hogy a Dunántúl legnagyobb részében kézzelfogható az összefüggés az egyke és a reformátusok nagy száma között, ami a reformátusoknak nagyobb műveltségével és fejlettebb életigényeivel áll összefüggésben. Így Baranyában a siklói és szentlőrinci járásban, amelyekben tudvalevőleg legtöbb a református, a legkisebb a születések száma. A siklói járásban 1900-ban 15.821 katolikus és 17.476 református volt; a születések arányszáma ezer lélekre 1901-ben csak 24·8 volt. E járásnak fele lakosságát katolikusok teszik ki, akiknél azonban a születések arányszáma nem csökkent ilyen nagy mértékben, mert 1890-ben a siklói járásban 33·9 volt ezer lélek után a születések arányszáma, míg a reformátusoknál 20·6.

A szentlőrinci járásban 1890-ben 25.297 katolikus és 20.205 református volt. Itt a katolikusokra nézve kedvezőbb volt a születések arányszáma, amennyiben ezer lélek után 25·8 az arány. A reformátusok népesedési viszonyai azonban éppen

olyan kedvezőtlenek ebben a járásban is, mint a siklósiban, mert ezer lélek után 23·9 volt a születések száma. Legkedvezőtlenebb volt a reformátusok születési arányszáma a baranyavári járásban, ahol 15·8 születés esett ezer lélekre.

Tolna vármegye középponti járásában igen kicsiny volt 1901-ben a születési arány. Ezer lélekre ugyanis mindössze 29·1 születés esett. A református lakosság ott is rontja az átlagot, amit legjobban igazol az is, hogy míg a katolikusoknál 1890-ben 36·8 születés esett ezer lélekre, addig a reformátusoknál csak 23·0.

Veszprémmegye enyingi járásában a legkedvezőtlenebb a helyzet; ott a legtöbb református és evangélikus lakik. A születési arány 1901-ben 31·4 volt. A református lakosság szaporodási aránya sokkal kedvezőtlenebb mint másutt, mert 1890-ben a katolikusoké 38·3, a reformátusoké pedig 25·2 volt.

A Bakony-hegység északi oldalán levő nyolc községben a református lakosság száma ötven esztendő alatt nemhogy növekedett volna, de csökkent.

A Garamvölgye is egyik főfészke az egyke-járványnak. Egyes községek már a kihalás útján vannak s ezekben alig van ház, ahol egy gyermeknél több leune.

Baranya vármegyében a református lakosságnak száma és aránya az összes népességhez, az utolsó négy népszámlálás szerint:

Év	Összes népesség	Ebből református	%
1869.	261.643	47.283	18·7
1880.	264.712	45.709	17·3
1890.	288.218	44.553	15·5
1900	290.519	41.511	14·3

Ezek a számok mindennél jobban beszélnek.

De hogy ne tisztán a felekezet lélektani sajátosságai rovására írjuk a fogyást, meg kell állapítanunk azt, hogy a vármegye gazdasági életének a súlypontja délnyugatról (a siklói és szentlőrinci járás vidékéről) északkeletre húzódott; a mohácsi és pécsvaradi járás környékére. Mi ennek az oka? Nemcsak szőlőink felújítása, hanem annál sokkal nagyobb mértékben az állattenyésztés fellendülése és az állati termékek értékesítésének megkönnyebbedése. Ezen a vidéken Baranyának óriási a gyermeklétszáma, míg az előbbi, aránylag extenzívvebb fejlődött vidéken rohamosan terjed az egyke még ott is, ahol azelőtt nem volt.

Nem véletlen azért, hogy hol terjedt el Baranyában az egyke. Nem véletlen, hogy a magyar járásokban, amelyek sikon

feküsznek s rossz legelőik, vízhiányuk miatt nem űzhetnek igazi állattenyésztést s a szemtermelésre vannak utalva. Nem véletlen, hogy a vasút mellett sehohsem egykésék a falvak. Nem véletlen, hogy először az erősebb igényű, nagyobb műveltségű reformátusok között terjedt el s azután kezdte ki a katolikus vallású falvakat. Nem véletlen, hogy a magyarok között van elterjedve s csak majd ezután terjed — ha gátat nem lehet neki vetni — a németek között.

Széchenyi Aladár grófnak az egykéről írt cikkeiben, de a m. kir. központi statisztikai hivatal adataiban is megtalálhatjuk a protestáns és más vallású lakosság születési arányszámainak ama tanulságos egymásmellé állítását, amelyik néhány vármegyében községi csoportok szerint tünteti fel az egyke térfoglalását.

Így *Baranya vármegye községeiben*¹ az összes lélekszámból esett

	r. kath.	ev. ref.
1000 lélekre 10-nél kevesebb születéssel	72·1 ^o / _o	26·4 ^o / _o
” ” 10—15 ”	33·1 ^o / _o	64·3 ^o / _o
” ” 15—20 ”	64·3 ^o / _o	31·9 ^o / _o
” ” 20—25 ”	70·6 ^o / _o	23·2 ^o / _o
” ” 25—30 ”	76·6 ^o / _o	10·8 ^o / _o
” ” 30—35 ”	78·8 ^o / _o	8·3 ^o / _o
” ” 35—40 ”	79·3 ^o / _o	2·8 ^o / _o
” ” 40—45 ”	91·1 ^o / _o	1·2 ^o / _o
” ” 45—50 ”	91·8 ^o / _o	0·8 ^o / _o
” ” 50-nél több ”	94·5 ^o / _o	0·6 ^o / _o

Somogyban pedig :

Községek, melyekben 1000 lélekre esett

	Az összes lélekszámból esett	
	katholikus	ref. és ágostaiakra
10-nél kevesebb születés	21·3 ^o / _o	78·8 ^o / _o
10—15 ”	18·7 ^o / _o	79·6 ^o / _o
15—20 ”	24·4 ^o / _o	73·9 ^o / _o
20—25 ”	50·8 ^o / _o	47·6 ^o / _o
25—30 ”	62·2 ^o / _o	35·5 ^o / _o
30—35 ”	72·9 ^o / _o	23·2 ^o / _o
35—40 ”	83·5 ^o / _o	12·0 ^o / _o
40—45 ”	85·5 ^o / _o	11·4 ^o / _o
45—50 ”	93·4 ^o / _o	4·9 ^o / _o
50-nél több születés esett	87·8 ^o / _o	10·4 ^o / _o

¹ V. ö. még Dr. Buday Dezső: Az egyke Baranyavármegyében. Budapest, 1909. 146. l.

A pusztni-veszni induló magyarságnak legtipikusabb képét mutatja Baranyában az Ormánság, amelyen az egyke a legelterjedtebb.

Eredeti, ősmagyar vidék az Ormánság, amelyet már a XII. században így neveznek a földjét borító erdőségek után. Nyelvében, szokásaiban, ruházatában egyaránt megőrizte a legrégibb hagyományokat s messze különbözik a környékbeli, szintén református falvaktól az ormánsági falu. Amint az Ormánság lelkes ismerője és írója, Lukácsy Imre, dióviszlói református lelkész leírja, a magyarságon és a kálvinistaságon kívül még egy jellemzője van ennek a vidéknek: a nőknek festői viselete, a bikla, vagy másként a kebel.

Ma már csak tizenkétezer lelket számlál ez a negyvennégy községből álló kis népség, amelynek ősmagyar hagyományai, szokásai mellett minden jel arra vall, hogy legősibb eredete még messzebb kereshető s hogy valószínűleg avarszékelymaradék volt a törzse, amely annyi időn át dacolt a sik földön a népek nagy harcaiban. A reformáció idején lett ez a vidék is kálvinistává s ma már összefort a vallásával nemzeti, etikai jellege is, mert ha valaki más vallásra tér át közülök, az leveti a népies viseletű biklát s azt mondják rá, hogy „kiöltözködik“.

Gazdasági tekintetben az egész földdarab egységes: jó termőföldek a sik vidéken, de egy kissé száraz éghajlat, alföldies szemtermeléses gazdálkodás. Az erdők nagyobbbrészt kiirtva, a Dráva vidéke szabályozatlan. Búzában és kukoricában jeleskednek; állatállományuk kevés. A legtöbb helyen háromnyomásos gazdaság; a gép kevés. Az árva negyedtelek portáján egy gyerek ha játszik, vagy még egy se: ez az Ormánság.

Józan, értelmes, iskolázott, munkás a férfiak; házi iparban, házkörüli munkában kiváló az asszonya. Az iskolákra, templomra, közügyekre sokat adnak. Endogámok és más magyarral nem lépnek házasságra. A földben arisztokraták. A cselédjük, iparosuk lehet német, a boltosuk lehet zsidó: de az egyke csak gazda marad...

Népszokásaik közül a legősregibb jellegű talán a házasságkötés. A leánykérés egy fajnál sines meg tisztább formában, mint náluk, ahol a leányok igazán, a szó legszorosabb értelmében eladók.

Az eljegyzés után a jegyesek teljesen visszavonulnak a társaságtól és csak egymásnak élnek; a vőlegény mindenféle dologban segédkezik jövendőbelije családjának házána. A lakodalom előtt egy héttel újra megkéri a leányt, azonban ez már

csak formaszzerű. Ez a hazakérés. Ez alkalommal beszélnek meg az összes falubeli atyafiság jelenlétében a lakodalom napját. Az utolsó napokban a leánybarátnők megnézik a kepengét és elbücsúznak a menyasszonytól.

Esküvőkor a menyasszony öltöztetése a főgond. Semmi ruháján nem szabad csomónak lenni, mert az a meggyőződésük, hogy ez a házasságban egyenetlenséget okozhatna.

Az indulást sűrű lövöldözéssel kezdik. A menyasszony útjából minden megrontást előidézhető tárgyat gondosan elhárítanak. Esküvő után a leányt kikérik. Ez úgy történik, hogy a vőlegény násznépe háromszor megy a szülői házhoz a leányért, akit csak a harmadik kérésre adnak ki nekik.

Az esküvőt követő lakodalom egy háztól sem maradhat el s rendszerint még a legszegényebb háznál is három napig tart. Éjfélkor levágják a fiatal asszony haját és megkapja a főköttöt. Ez alkalommal minden érkező és távozó vendéget meg kell csokolnia, amiért azoktól tetszés szerinti összeget kap.

Kereszteléskor, amikor a templomból visszaérkeznek a megkeresztelttel, az anya a konyhaajtóban állva várja őket s háromszor megkérdezi: „Mit hoztak keetek?” Amire a gyermeket hozók háromszor felelik: „Báránykát!” Ezt azért mondják, hogy a gyermek mindig szelid legyen, mint a bárány, majd meg a földre teszik, mire az apa magasra emeli, hogy nagyot nőjön!

Íróink egy része megelégszik azzal a tetszetős szociológiai magyarázattal, hogy az egygyermekrendszer a faj előregedése, termőképességének a kihalása. De hiszen éppen az Ormánság és a reformátusság a cáfoló példa erre. Ott áll a magyar, tartja a földjét, gazdagodik, idegent bejutni nem enged maga közé, de fölfelé nem törekszik. Életmódjában, igényeiben semmi olyan változatos, amely kiharozta volna eredeti jelleméből. Szellemi igényei talán fokozódtak — a műveltség nagyon szépen áll ezeken a vidékeken — de egyedül ebből s a néhol fejét fel-felütő nagyobb erkölcstelenségből még nem tudom kimagyarázni az egyke-rendszert.

A baj oka mindenütt más és más. Az összes gazdasági, népszaporodási, etnográfiai viszonyoknak a tanulmányozásával mélyen bele kell a dolog méhébe vidékenkint hatolni, hogy a pusztító baj okairól s az alkalmazandó egyes szociálpolitikai reformokról (amelyeknek sikerében még ezután az individuális megállapítás után sem bízhatunk vakon) helyes képet alkothassunk magunknak, amely úgy a népesedés tudományának mai állása, mint a helyes szociálpolitika szempontjából megállja a sarat.

Dr. Buday Dezső,
egyetemi m. tanár.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

A hazai egyházi életet, ez idő szerint, két nyilatkozat uralja. Két kiváló egyéniségnek nyilatkozata, kik két, egymással diametrális ellentétben levő világnézet hatalma alatt állanak, de akiknek lelkében csodálatos módon egybehangzó hurok zendültek meg közel egymásutánban.

Tisza István grófnak a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság múlt év nov. 2. napján tartott nagygyűlésében. „Protestáns hit és felvilágosodás“ címen előadott tartalmas értekezése az egyik. Míg a másik az „Egyházi Közlöny“ hasábjain látott napvilágot, Prohászka Ottokár, székesfejérvári róm. kath. püspök tollából. Mindkettőt a fennálló, legsajátosabb alapelvekhez való szigorú ragaszkodás mellett, a fejlődő viszonyokkal együtt haladás vágya hatja át. Mindkettő egy szebb jövőnek, talán kissé korai hajnalhasadása.

Azt látjuk valóban, hogy mindkét megnyilatkozás kissé korai. A Prohászkaé élénk tetszést váltott ki a laikus közönség körében. A nyilatkozatra a legilletékeesebb feleletet a papság adhatná ugyan, de ennek nincs véleménye. Legfeljebb belsőleg helyesel, ha ugyan erre is van benne elegendő bátorság. Tehát ezt a nyilatkozatot, mint ex cathedra episcopali elhangzottat kell regisztrálnunk, anélkül, hogy meg tudnánk állapítani a háta megett rejlő eleven erő mennyiségét. Így is becses dolog az, mert állásának súlya által súlyossá tett egyéntől származik. De súlya azért mégis csak egyéni, mert ott, a tulsó táborban, csak akkor virrad, ha a Péter kakasa megszólal. Csakhogy ez a kakas egykor alkalmatlan időben tett tanúbizonyságot az infallibilitás ellen és ezért hangja vesztesére ítéltetett. És ki tudná megmondani, hogy mikor kapja meg az abszolúciót bűne alól!

A másik nyilatkozat korai voltát az a felzúdulás mutatja,

melyet a nyilatkozó, saját táborának dogmatikusai körében keltett. Ezek az örök igazságok időleges formáihoz való ragaszkodásuk hevében, nem elégedtek meg a saját óvásukkal, hanem segítségül hívták a rabbinisztika minden „tudományos” apparátusát is annak igazolására, hogy amilyen téves volt az előadó felfogása a zsidóság istenfogalmára nézve, éppen olyan hibában kell annak szenvedni a protestantizmus lényegét illetően is, különösen ami a dogmákra vonatkozó megjegyzéseket illeti.

Azonban az orthodoxus atyafiaknak a rabbinusoktól merített bölcsessége mutatja a legjobban Tisza István gróf felfogásának helyességét. A Mózesnek, Dávid királynak és más régi szenteknek tulajdonított és hol egy, hol meg több ezer esztendőre taksált nyilatkozatok kommentálása közben megnyilatkozó tudománytalanság, melyet a mieink minden megjegyzés nélkül adtak tovább, világos bizonyítékai annak, hogy Tisza gróf nézeteivel csak a szubjektív meggyőződés benső — és különben nagyon tiszteletreméltó — hevét, de nem az objektív tudomány érveit lehet szembe állítani.

A magunk részéről nagyon is meg tudjuk érteni, hogy némelyek a dogmák értéke mellett oly nemes hévvel törnek lándzsát. Hiszen az így védelmezett dogmákban azon központi elveket látják, melyek körül, mint keret, alakul ki az egyház szervezete. Amint nem lehet egyház szervezet nélkül, úgy nem lehet központi életelvek, életérdekek, vagyis a jelen esetben — központul szolgáló hit nélkül sem. Csak az szolgálhat vita tárgyul, hogy ennek a központi hitnek kell-e és lehet-e hatóságilag definiált dogmákba és konfessziókba foglaltatniok?

Bizonyára alig lehet hívőbb egyházat találni, mint az ú. n. herrnhuti testvéregyház. A váltság tényének bizonyossága, nemkülönben az egyéni megváltottság felől való bizonyos meggyőződés, ezen egyház tagjainak oly derült világnézetet, oly nagy munkakedvet és különösen az evangélium terjesztésére oly nagy ösztönző erőt ad, hogy ezen vonások tekintetében szinte páratlanul állanak az összes keresztyén felekezetek között. Es ennek az egyháznak nincs konfessziója, tehát nincsenek kötött formába foglalt s ennél fogva kötelező dogmái sem. Vannak theologusai, kik művelik a dogmatikát is és ezen dogmatikusok álláspontja, éppúgy mint az egyház tagjai többségének meggyőződése, az ú. n. orthodoxus, vagy pozitív felfogásnak felel meg inkább: de ez egyéni vélemény a hit tárgyai felől és nem az egyház dogmái, vagy konfessziójának elfogadása.

Általában dogmákra az evangéliom mellett az ú. n. szabad egyházaknál nem valami nagy szükség van. A Krisztusban és az ő evangéliomában való hit pótolhatja a dogmákat. Ellenben szükségeseznek látszanak a dogmák mindenütt, ahol az egyház nem a hit főbb kérdéseiben önként megegyező, nem az alapelvekben egyetértő egyéneknek, a hívőknek, szabad egyesületei, hanem inkább szervezet, melynek elsősorban a történeti mult az összekötő kapcsa.

A herrnhuti testvéregyháznak, az eddig rendszerint tíz évenként tartani szokott zsinata a mult év május hó 18. napjától július 3-ikáig ülésezett. Tárgyalásai közül elsöben is azt ragadjuk ki, ami a tanra vonatkozik.

Az újabkori theologiai nézetek, melyek nem hagyták érintetlenül a testvéregházat sem, arra indították az egyház német képviselőit, hogy az egyháznak a tanra vonatkozó álláspontját szigorúan formulázott hitvallásba kívánják foglaltatni, hogy a szabadabb theologiai iránynak minden befolyását kirekesszék az egyházból. Az idevonatkozólag tett indítványt alapos tanácskozás tárgyává tették az atyák és abban állapodtak meg, hogy amint eddig mellőzték egy kötelező hitvallásnak megállapítását, úgy jövőre sem tartják azt szükségesnek. Fenntartva tehát az egyház eddigi rendelkezését a tanra nézve, mellőzték egy, a lelkiismeret megkötő hitvallásnak készítését. avagy ilyen tanoknak felállítását, valamint tartózkodtak attól is, hogy a tudományos theologiai munkásságnak irányt szabó, ú. n. hivatalos álláspontot állapítsanak meg.

Azonban pozitív rendelkezést tettek a theologiai képzőintézetek tanárai alkalmazására vonatkozólag a következőkben: „Az egyház az igé jövendőbeli szolgálóinak kiképzésére rendelt felelősségteljes állásra csak olyan atyafiakat alkalmazhat, akik iránt azzal a bizalommal viseltetik, hogy az egyház élő hitét vallják és magukat lelkiismeretesen alárendelik a Szentírásnak és akik ezért készek fogadalmat tenni az iránt, hogy legszentebb kötelességüknek tartják, hogy tanítványaikat, amennyiben Isten kegyelme megengedi, a Szentírás alá való ugyanilyen önalárendelésre és annak benső megértésére vezetik, hogy mi volt az egyház, hitének alapján és működése erejénél fogva, az Úrral és annak országával szemben, az atyák idejétől fogva mind a mai napig.“

A Szentírásnak való önalárendelés mindenestre a Szentírás egyedüli hitszabályozóul elismerését jelenti. De semmi esetre sem foglalja magában a verbal inspiratio tanát. Az egyház és az atyák hite alatt a Jézus Krisztusban, mint megváltóban és üdvözítőben vetett hitet kell érteni, söt az egyház

felfogása szerint: a Jézus Krisztus az atya istennek egyszülött fia, ki érettünk váltságul adta magát, aki a kereszten való áldozatával eleget tett az egész emberiség bűneiért és a halálból való valóságos feltámadása után, jelenleg az atya isten jobbján ül és lelkének erejével kormányozza egyházát. De mindezen hit nincs dogmákba, azaz az egyház által kötelező erejűleg megfogalmazott tantételekbe foglalva, hanem ezen kérdések felől elképzelhető a testvérek felfogása szerint sok különböző magyarázat.

Igen érdekes az a nyilatkozat, melyet a legutóbbi zsinat a különböző tanbeli felfogásokra nézve kifejezett. Ugyanis az egyház hivatalos képviselője kijelentette, hogy a tanbeli felfogásokban esetleg felmerülő különbségeket és eltéréseket, mint egy és ugyanazon szentlélek különböző kegyelemajándékainak megnyilatkozását kell tekinteni. Ennélfogva az eltérő felfogások jogosultságát elismeri abban a reményben, hogy a hívőknek testvéri megegyezésében, a szívet átható belső meggyőződésben az egy és ugyanazon istenfiúság és az egy és ugyanazon szentlélek összekötő ereje nyilatkozik meg.

Látnivaló, hogy ez a valóban hívő egyház nem bizonyos tanoknak azonos értelmezésében, hanem a krisztusi testvéri szeretetnek jelenlétében leli meg a biztosítékot arra nézve, hogy az egyház valóban a Krisztusé-e, vagy nem és hogy helyes utakon jár-e vagy nem. A tanra vonatkozó eltérő felfogások csak akkor érintik az egyházat, ha ennek tagjai között a legfőbb összekötő kapcsolatot, a szeretetet, a testvériség érzelmét megtámadnák.

A herrnhuti testvéregyház tagjainak van hite, van bibliai alapokon nyugvó hite, de nincsenek kötelező erejű dogmái. És ebből láthatjuk a legvilágosabban, hogy az a felfogás, melynek Tisza István gróf kifejezést adott, nemcsak hogy eszményileg helyes, hanem egyszersmind olyan is, mely a gyakorlati életben már testet is öltött egy valóban hívő egyház kebelében.

Úgy látszik, hogy a hazai egyházban a mi nagy presbiterünknek nyilatkozata csak azért válthatott ki ellenmondásokat, mert a legtöbb ellenkező vélemény összezavarta a krisztusi hitet annak egyházilag megállapított és kötelező fogalmazásával. Mert hiszen az iránt, hogy a XVI. századbéli atyák fogalmazásai reánk nézve immár nem kötelezők, hogy ezen hitvallásbeli definícióknak ők maguk sem tulajdonítottak ily jelentőséget, hogy a keresztyénségnek nagy hitigazságait ők is az ő korukbeli tudás eszközeivel akarták kifejezni: semmi kétség fenn nem foroghat közöttünk.

Ha azonban mégis akadnának olyanok, kik a reformáció korabeli hitvallások kötelező erejét vitatnák és ezt az erőt nemcsak önmagukra nézve, kik saját meggyőződésük erejénél fogva állanak a XVI. századbéli gondolkozás alapján, hanem mindenkire, kí az egyház tagja, vagy egyenesen az ige hirdetője, reá akarnák kényszeríteni: ezek nemcsak arról tennének tanúbizonyságot, hogy a római kovász még mindig ott van lelkükben, hanem arról is, hogy a reformátorokat, kiknek szavait ereklyeként tisztelik, sohasem értették meg.

„Mert rész szerint vagyon bennünk az ismeret“ — mondja Pál apostol. Ebből az apostoli mondásból arra a következtetésre jutnak a herrnhuti testvérek, hogy nem lehet olyan hitvallás, olyan, az egyház által megállapított dogma, mely az isteni igazságot a valóságnak hiven kifejezhetné. Hogyan merészelhetnék tehát a zsinaton jelenlevők az ő saját ismeretüket az isteni igazság mértékeül tenni és a hívő lelkekre akár mindenkorra, akár pedig csak egy bizonyos időre is reá erőszakolni. A theologusoknak a hit kérdéseiben kifejtett véleménye nem dogma. Ez csak vélemény, habár esetleg tudományos vélemény is. Ezért semmi kötelező erőt nem igényelhet, még ha Kálvin Jánostól, avagy Luther Mártontól származnék is. Dogmává akkor lesz, ha az egyház egyeteme a magáévá teszi. De ekkor sem szűnik meg amaz alapvonása, hogy emberi mű és ennek folytán a reformáció nagy alaki principiumával ellentétbe kerül. Igaza van gróf Tisza Istvánnak, hogy a protestantizmus valóban fellzadás volt a dogma uralma, az emberi tekintély ellen, mikor a hívőt magát vezette el az üdvösség forrásához, a szentírásban megjelent isteni kijelentéshez.

Ismét csak a herrnhuti testvéregyházra utalok, hogy kitűnjék, vajjon a gyakorlatban mennyire van szükség hitvallási formulákra, kötelező dogmákra. A példa azt mutatja, hogy ahol a lélek fűzi egybe a tagokat, ott nincs ilyen külső kötelelékre szükség. Ebből viszont az következik, hogy a hitformulák, a dogmák, külső eszközök, melyek a belső kötelek gyengeségét, vagy hiányát vannak hivatva elfedezni, vagy esetleg pótolni.

Ha a keresztyénség ereje dogmaiban volna, ugyan miképen tudna haladni a korrallal, melynek újabbkori eszmevilága nagyon is eltérő azon felfogástól, mely éppen az alapdogmák hajdani fogalmazásában megnyilatkozik. Pedig tud haladni! Ezt elég világosan bizonyítja az a körülmény, hogy ahol a keresztyénség dogmáit be nem fogadták, sőt esetleg nem is ismerik, az egy istenfűságnak, az emberi testvériségnek krisztusi tana hódít. Hinni nem hisznek még a Krisztusban, de az

egyetemes emberi testvériségnek a Megváltó által hirdetett isteni tana már is utat talált szíveikhez.

A korrallal együtt haladásnak még világosabb, mert közöttünk, szemünk előtt levő példáját láthatjuk a róm. katolikus egyházban, mely elvileg a dogmák változhatatlanságának alapján, mint az isteni igazságok egyedüli és csalatkozhatatlan letéteményese áll ugyan még mai napság is, de amelynek kebelében a protestáns elvek máris nagy hódítást tettek és amely igen szépen ki tudott békülni a modern kor által felvetett olyan eszmeáramlatokkal is, melyek az egyház némely dogmaival éppen nincsenek valami barátságos lábbon.

Itt idézhetjük Prohászka székesfehérvári püspöknek említett irását, mely elismeri az egyház dogmatikus tanai alapigazságának fenntartása feltétele alatt azt, hogy maguk a dogmai formulák időleges képződmények, melyek a keletkezési kor szellemi viszonylataiban találják magyarázatukat. Más kor tehát másképen fejezte volna ki azokat és éppen azért joga van korunknak is, hogy a dogmákban levő igazságot a mi lelkiéletünknek megfelelő formában fogjuk fel.

Nem lehet feladatunk Prohászka fejtegetéseit nyomón követni. Sőt az általa érintett tárgyak mindenikével sem foglalkozunk, hanem csak arra térünk ki, amit a szekularizációról mondott.

A szekularizációval majdnem úgy van a róm. kath. egyház, mint annak idejében a polgári házassággal. Ellenzi jobb belátás ellenére. Lehetetlen ugyanis be nem látnia, hogy a nagy latifundiumokból álló egyházi javaknak kezelése anyagi és erkölcsi kárral jár az egyházra nézve. Így volt ez a házassági bíráskodás fennállása idejében ennek a jognak a gyakorlásával is. Többet veszített az egyház a révén, mint amennyit nyert a vámon. De hát a róm. kath. egyháznak egyik legnagyobb erőssége éppen abban van, hogy nem ad fel semmit önként a régi multból és ha a viszonyok erejénél fogva reá kényszerítetik az engedésre, mindig martírnak tünteti fel magát, habár a változás szíve szerint történik is.

Székesfehérvár püspöke elég őszinte, mikor kijelenti, hogy az egyházi javak mai rendszere az egyházra nézve kényelmetlen. Igazában, az egyháziakra nézve az, mert ezek egy nagy vagyontömeget megfelelő, sőt a legtöbbször túlságos terhekkel vesznek át. Az így kapott vagyonnal szemben sok mindenféle jogosult és még több jogosulatlan kívánság támad. A vagyon szakértelmes kezelést igényel, amire a papurak képtelenek. A gazdálkodás idegen kezékbe kerül. Eredménye elsősorban a fennálló terhek ledolgozására szolgál.

Csak később jut, ha ugyan jut, valami az egyházi célokra is belőle. Milyen egyszerű volna, ha a föld értékének és jövedelmének megfelelő értékű állampapírok szelvényeit vagdosná le a püspöki titkár, vagy valamely, erre a célra berendelt káplán. Fundus instructus megváltás és gazdatiszt nincs; nem kell a gazdasági konjunkturákkal sokat vesződni, jövedelem pedig szépen és kényelmesen folyózik.

A szekularizációnak ilyes formája már régebben megfordult a mi agyunkban is. De ahhoz nem tudnánk hozzájárulni, hogy az állami eredetű nagy papi vagyonnak ingó vagyonná konvertálása a róm. kath. egyház belügye legyen, mint Prohászka püspök tervezi és a sorok között ki is fejezi. Ezen javak állami eredetét és állami tulajdon jellegét elszakasztani nem engedjük. Ám legyen, hogy a mai viszonyok között az állam gondoskodik a felekezeti egyházak segélyezéséről, szinte fenntartásáról, de csak az egyházi célokra rendelt forrásokból és azon feltétel alatt, hogy az egyház hívei is hozzák meg az egyház fenntartására mindazon áldozatot, melyet egyáltalán meghozhatnak.

Nem lehet nagyobb anomália, mint az, hogy az 1848. évi XX. t.-cikk után is némely egyház tagjai szinte leroskadtak az egyházfenntartási terhek alatt, míg más egyházak hívei semmi terheket nem viseltek. A szekularizációval ennek okvetlen meg kell szűnni és az állam minden vallásfelekezetet egyenlő arányban kell, hogy segélyezzen azon feltétel mellett, hogy az egyházak maguk gondoskodjanak elsősorban saját szükségleteikről. Sőt már most meg kell tenni az államnak azokat az átmeneti intézkedéseket, melyek majdan az állam és egyház teljes elkülönülését simává tehetik.

Amint a nagy francia forradalomkor a francia állam szekularizálta az összes egyházi javakat, de viszont magára vállalta az egyházak kultuszszükségleteinek fedezését, úgy cselekedtek a többi államok is, hol a szekularizáció az idők folyamán bekövetkezett.

A különböző államok a kultuszszükségletek biztosítása körül különböző utakat követtek. Legegészségesebb volt az az eljárás, mely az egyháztagokat egyházi adó viselésére kötelezte és ezen adó beszolgáltatásáról gondoskodott.

Egy ilyen példára kívánunk most reámutatni a badeni nagyhercegségből.

A badeni nagyhercegség, hol a lakosság kétharmada róm. katolikus és egyharmada protestáns, a francia forradalom tartama alatt csaknem minden nagyobb egyházi jószágot szekularizált. Az egyházak ettől fogva a gyülekezeti vagyon

mellett főleg az egyháztagek egyházi adójából tartották fenn magukat. Ennek az adónak maximális kulcsát állami törvény állapítja meg, még pedig a fennforgó szükségletekben fennálló különbségre tekintettel, nem ugyanazon mértékben a protestánsokra, mint a róm. katolikusokra nézve. A mult század nyolcvanas éveiben bekövetkezett adóreform után a prot. egyházi adó maximuma a vagyoni adó másfél százalékában és a jövedelmi adó 30 százalékában állapított meg. A katolikus egyházban a maximum a vagyoni adó után egy fél százalékkal, a jövedelmi adó után pedig teljes tíz százalékkal kisebb.

Midőn Badenben is, mint általában az egész Német birodalom területén a lelkészi fizetések emelése és rendezése napirendre került, az állam hajlandó volt mindkét egyháznak bizonyos, akkor elegendőnek mutatkozó összeget bocsátani rendelkezésére. De ugyanakkor kifejezte azt is, hogy ezt a segélyt csak öt esztendőre biztosítja és nem vállal kötelezettséget, hogy azon túl is fogja-e adni, vagy egyszerűen beszünteti.

Az 1907. év folyamán úgy a róm. katolikus, mint a protestáns egyház részéről megnyilatkozott az a kívánság, hogy a lelkészek fizetését magasabbra kell emelni, mivel időközben az állami tisztviselők fizetése is újból rendeztetett. Az államkormány hajlandónak mutatkozott arra, hogy az egyházaknak segítségére legyen. Hosszas tárgyalások után fel-emelte ugyan az állami dotációt, de újból csak öt évre biztosította azt. Ez az öt év természetesen lidércként nehezedik az illető egyházakra, mivel nem lehet tudni, hogy egy öt év múlva üléselő képviselőház nem fogja-e beszüntetni teljesen az állami dotációt és nem mondja-e ki az állam és egyház különválását.

Éppen erre az aggodalomra való tekintettel, az evang. főkonzisztórium azt kérelmezte, hogy már most legyen döntés ebben a kérdésben, hogy a jövőre elő lehessen készülni. A fenyegető szükségére tekintettel az egyház is több reménnyel fordulhatna híveihez, hogy őket nagyobb áldozatokra bírja és emellett a kritikus napokra már lenne némi erőtartalékja is. Az alsó ház ugyan sem igent, sem nemet nem mondott, de igenis beleegyezett abba, hogy mindkét egyház emelhesse az egyházi adó-lábat.

Az újabban nyert államsegély abba a helyzetbe juttatta az evangelikus egyházat, hogy lelkészeinek a tizedik szolgálati évig 2000 márkát, a 10—15. évi szolgálat között 2400 márkát, a 15—20. szolgálati év között 2700 márkát, a 20—25. szolgálati év között 3000 márkát, a 25—30. szolgálati év között 3200 márkát és a 30. szolgálati éven túl 3400 márka

javadalmat biztosíthat. Természetes, hogy minél nagyobb a lelkeszi javadalom, illetőleg az ennek fedezése céljából adott államsegély, annál keservesebb lenne idővel, ha az állam beszüntetné a felekezeti egyházak segélyezését.

Nem terjeszkedhetünk ki tovább a badeni egyházi adózási viszonyok és az államsegély kérdésének ismertetésére, hanem csak újból hangsúlyozzuk, hogy a szekularizációt csak úgy lehet helyeselnünk, ha az állam a szekularizálandó egyházi javakat teljesen saját kezébe veszi és ezek fejében és ezekből gondoskodik az egyházak szükségleteinek fedezéséről a vallás-felekezeti egyenlőség figyelembevételével. Természetesen oda utasítaná a segélyt igénylő egyházakat, hogy ők maguk is hozzanak össze tagjaiktól bizonyos összeget, ha az állam segélyezésére igényt tartanak.

Tisza István gróf beszédéből és Prohászka Ottokár irásából indultunk ki jelen szemlénkben. Ugyanoda térünk is vissza. Mindkettőben örömmel látjuk a modern korszellem megnyilatkozását. Az elsőre tekintettel azt kívántuk beigazolni, hogy abban nem valamely utópisztikus, annál kevésbé egyház- vagy vallásellenes, illetőleg a vallási és egyházi étellel összeférhetetlen felfogás nyilatkozott meg, hanem igenis egy olyan eszményi felfogása a keresztyén egyháznak, mely már is konkrét alakot öltött egyik leghívőbb és tettekben is leggazdagabb egyházban. A másodikra vonatkozólag pedig azt tüntettük fel, hogy a szekularizáció, vagy ha úgy tetszik, az egyházi javak rendezése, a modern államban minő egyházpolitika követésével jár kapcsolatban.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

Mahler Ede: Ókori Egyiptom. A m. t. Akadémia kiadása. 94 illusztrációval, Budapest, 1909 nyolcadrétben 335 lap, ára nincs megjelölve

Mahler Ede, az ókori történelem e buzgó művelője, pár évvel ezelőtt *Babylonia és Assyria*, most az *Ókori Egyiptom* történetével gazdagította irodalmunkat. Mindkét könyvében arra törekedett, hogy e két ókori nép történetét, vallását, erkölcsét, szokásait, művelődési intézményeit ismertesse meg, nem pedig a királyok és harci tetteik történetét mesélje el.

Az *Ókori Egyiptom* nyolc fejezetben ismerteti a faraók országának történetét. 1. Az ország és lakói; 2. az állam szervezete és a közigazgatás; 3. a családi élet; 4. a vallás és a halotti szertartások; 5. a nyelv és az írás; 6. a tudomány és az irodalom; 7. a művészet; 8. a chronologia és a történet. E fejezeteket általános bevezetés előzi meg, amelyben a forrásanyagról ad számot.

Az ókori Egyiptomról sem a bibliai iratokból, sem a görög írók műveiből nem lehet tiszta képet alkotni. Csak azóta tárult elénk e csodaország története, amióta Champollion és társai az egyiptomi nyelvet és írást megfejtették és az egyiptológusok az ásatások útján a tömérdek egyiptomi emléket összegyűjtötték és feldolgozták. Mert most már nem csupán Manetho töredékeiből és a homályosan értesült Herodotos és Diodoros irataiból merítjük ismereteinket, hanem a számtalan templomi és sírfali hieroglif feliratokból s a múzeumokban őrzött emlékekből és papiruszokból állítja össze a nagy haladást tett egyiptológia a piramisok országának bámulatos történetét. Mahler is ezekre a közvetlen kútfőkre támaszkodik s mint kiváló szaktudós ezekből írta meg az *Ókori Egyiptom* történetét. Könyvének ez a szakszerűség és a tudományos színvonal adja meg és biztosítja jó időre az irodalmi értéket

Egyiptom már az ősrégi időkben Alsó- és Felső-Egyiptomra, s ezek ismét kerületekre oszlottak. Felső-Egyiptomnak 22, Alsó-Egyiptomnak 20 kerülete, minden kerületnek külön örökös fejedelme és saját fővárosa volt. Egyiptom történetében különösen három kerületnek, ú. m. a memfiszi, a heliopoliszi és a thebai kerületnek volt vezető szerepe, de ezek között is legfontosabb volt Alsó-Egyiptomban Memfisz, a régi főváros a Nilus balpartján, a mai Kairó fölött; Felső-Egyiptomban Théba, a későbbi főváros, a fáraók székhelye, az egyiptomi műépítmények főhelye, az óriási Amon-templommal. Ezekon kívül Alsó-Egyiptomban Heliopolisz (On), Szaisz, Mendesz, Buzirisz, Bubasztisz, Tánisz és Ramszesz, Felső-Egyiptomban pedig Koptosz, Denderah, Abidosz, Sziéne, Benihasszán stb. voltak is nevezetesebb városok. E városok történeti szerepléséről, kulturális és vallási nevezetességeiről különös gondossággal emlékezik meg a szerző.

Egyiptom *lakói* nem afrikai bennszülöttek, hanem a történelőtől időben valószínűleg Babiloniából bevándorolt sémi nép voltak. A lakosság foglalkozását, földművelését, ipari és kereskedelmi ügyességét, a hajóépítésben és kézművességben való kiváló jártasságukat, erkölcsi szokásaikat, társadalmi helyzetüket, népviseletüket stb. közvetlen források alapján írásban és képből kimerítőleg ismerteti Mahler.

Az *állam szervezetéről* azt olvassuk, hogy Egyiptom eredetileg nem volt egységes birodalom, hanem mindenik városi kerület külön kis országfélét alkotott, amelynek külön istensége, külön temploma és külön fejedelme volt, aki, mint Babiloniában a *patiszi*, a királyi és papi hatalmat egy személyben egyesítette. Az erősebb kerületek később meghódították és magokba olvasztották a gyengébbeket, s így keletkezett a történeti időkben az északi és déli állam, Felső- és Alsó-Egyiptom, a „vörös“ és a „fehér“ korona országa, amelyeket *Ména*, az első fáraó, végleg egyesített. Az egyiptomiak szemében a fáraó a napisten (Ra) egyenes leszármazottja és földi képmása volt, akit isten gyanánt tiszteltek, akinek már életében templomot emeltek. A fáraó minden hatalomnak és jognak ura és kútfeje, akitől száll alá az alattvalóknak minden joga és minden java, akinek akarata törvény, s aki korlátlanul rendelkezhet alattvalóinak élete és javai fölött. De a fáraó királysága mellett minden kerületnek megvolt a maga kerületi fejedelme vagy helytartója, akinek az volt a címe: „első a király után“. A fejedelmeknek kettős hatáskörük volt, jogi és közigazgatási, tehát bírák és kerületi főnökök voltak egyszerre. A királyi udvarban a *táti*, a főkormányzó és főbíró

volt a legfőbb méltóság, azután a főkincestárnok, aki a pénz-ügyeket kormányozta. Ezeket, valamint a főpapi hivatalokat és méltóságokat a fáraó nevezte ki s dús jövedelmekkel látta el.

Az uralkodó osztály hatalmával és fényével szemben annál nyomorultabb volt a dolgozó osztály (*kát*), a munkások helyzete. A piramisok óriási élő és írott szónál ékebben beszélnek az egyiptomi nép könnyeiről és fájdalmairól, szenvedéseiről és fáradaimairól, mely arra volt kárhoztatva, hogy a fáraók hiúságának emlékeket emeljen. Harminc évszázad sem volt elég idő arra, hogy az átok emlékét róluk letörülje. Mikor Herodotos Kr. e. az V-ik században a piramisok mezején járt, még mindig átkozva emlegette a nép a két legnagyobb piramist építtető fáraók (Khufu, Khafra és Meukaura, nevét.

Az egyiptomi *családi életet* magasfokúnak írja le Mahler. Egyiptomban az egyenjűség volt a rendes szokás s az asszonyt „kedves feleség”-nek, a „ház úrnőjé”-nek szólították. A soknejűség ritkán fordul elő. Az egyiptomi asszony helyzete a férje mellett egészen más volt, mint a mai keleti asszonyé. Egyenrangú volt a férjével, segített neki a háztartásban, az volt a hivatása, hogy az élet minden körülményei között férjének hűséges segítőtársa legyen, s viszont a férj is megbecsülte és gyöngédséggel vette körül a nőt. Az is jellemző az egyiptomi családi életre, hogy a vagyont, a nevet és a családi összetartozást nem az apától, hanem az anyától örökölték a gyermekek. A gyermekek nevelésére nagy gondot fordítottak.

Az *egyiptomiak vallását* kiváló gonddal és lelkiismeretességgel ismerteti Mahler. Érdekes és nagyon figyelemreméltó Mahlernek az a történeti megállapítása, hogy az Ázsiából új otthonába, Afrikába bevándorolt egyiptomi nép monotheisztikus vallást hozott magával, mely azonban az új hazában lényegesen átalakul. Az egységes birodalom hiánya és a kerületi fejedelemségek sokasága bontotta sokféle istenhívó politeizmussá az egykor egységes istenhívet. Minden politikai fejedelemségben ugyanazon hittel találkozunk, de különböző nevekkal jelölve. Isten mindenütt az egy és egyetlen, de mindenik kerületben más-más névvel nevezve, más-más szimbolummal jelképezve és más-más szertartásokkal imádva. Így Memfiszben Ptah, Thébában Ámon, Heliopoliszban Tum, Abidoszban Ozirisz, Edfuban Horosz, Tániszban Szét az istenség neve. Az őseredeti monotheizmusnak politeizmussá való elfajulását számos sir és templomfelirati szöveggel bizonyítja a tudós szerző. — a vallásos szertartások, a templomépítés, az állatimádás, a

túlvilági ítélet, a bebalzsamozás, a temetés, a sirkamraépítés stb. szokásait mind igen érdekesen írja le az *Ókori Egyiptom* szorgalmas szerzője.

Az ókori egyiptomiak *nyelvéről* és *írásáról* írott fejezet első felében az a nyelvészeti megállapítás ragadja meg a figyelmünket, hogy az egyiptomi nyelv sémi eredetű, ezt Rossi, Benfey, Brugsch és Hommel egyiptológusok nyomán Mahler végleg eldöntöttnek tartja. Az írásról szóló részben részletes és világos ismertetés olvasható az egyiptomiak hieroglif, hieratik és demotikus írásáról, úgyszintén a hieroglifák megfejtésének történetéről. A hieroglif írás megfejtésében Champollion francia, a demotikus írásban Brugsch német egyiptológusé az érdem oroszlánrésze.

A *tudomány* és *irodalom* fejezetében csudás dolgokat lehet olvasni az egyiptomi kultúra ősrégiségéről és magas fejlettségéről. Az exakt tudományok közül különösen a számtant, a csillagászatot és az orvosi tudományokat művelték nagy szeretettel az egyiptomiak. A gizei piramisok félreérthetetlen módon tanúskodnak arról, hogy az egyiptomiak a matematikában és a mechanikában Kr. e. 3700 évvel már magas fokon állottak. Számrendszerük a tízes számrendszer volt. A csillagászatból már Kr. e. 3000 évvel ismerték a bolygókat és azok pályáját, ismerték az ekliptikát és az állatöv csillagcsoportját stb. De leghíresebb volt az egyiptomiak tudományai között az orvostudomány. Irodalmukban a szépirodalomnak, valamint a levélirodalomnak, a lyrai költészetnek, az isteneket és a királyokat dicsőítő himnuszoknak is helye volt. Mindezekre illusztráló példákat és szemelvényeket közöl Mahler könyve. Egyiptom legnagyobb irodalmi terméke azonban az úgynevezett *halottak* könyve, melyben a sírontúli életről való képzetök jut kifejezésre.

Egyiptom *művészetének* leírása a könyv 7-ik fejezetében, olvasható. A memfisi *piramisok*, ezek a csudálatos sirdomboka a legrégebb műemlékei Egyiptomnak; legrégebb közülök szakkarai lépcsőzetes piramis, leghatalmasabbak a Gize melletti piramisok, legérdekesebb a dahsuri törtoldalú piramis. Még művésziesebbek az egyiptomi *templomok*, melyek között leghíresebb a karnaki, azután a luxori Amon-templom; legcsudálatosabb alkotás az abuszimbeli sziklatemplom, amelyeket könyvünk írásban és képben szépen bemutat. De az egyiptomi szoborművészet és az iparművészet is magas színvonalon állott, ellenben a domborművészet és a festészet, főleg a távlati ismeretek hiányossága miatt, messze elmaradt az építészettől és a szobrászattól.

A könyv utolsó fejezete az egyiptomi *chronológiát* és a politikai *történetet* ismerteti. Ebben a fejezetben Mahler kétségtelenül megállapítja, hogy az izraeliták 1335-ben, II. Ramszesz király idejében hagyták el Egyiptomot, a szolgaság földjét.

Mahler könyve nemcsak érdekes tárgyú, de irodalmi becsű munka. Szorgalmas és lelkiismeretes tudós alkotás, mely az egyiptológia eredményeit tárgyilagos kritikával foglalja össze, mely irodalmunkban az első összefoglaló munka az ókori Egyiptomról, s mely ha irányilag nem is mestermű, de értelmes, élvezhető módon van megírva. Minden iskolázott ember tanulsággal, haszonnal olvashatja, vallástörténeti részében is becses monográfia.

— s — s.

Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. I—II. kötet. Kis nyolcadrétben 264 + 248 lap. Budapest, 1910, Franklin-társulat, ára nincs jelölve.

Kenedi Géza, ez a szellemes, tanult és a tollat mesterileg forgató tárcaíró, szociológiai eszmékre vonatkozó észrevételeit és megjegyzéseit *Szociológiai nyomozások* cím alatt külön könyvben összefoglalta és kiadta. Nem tudós, nem rendszeres szociológiai könyv ez, hanem szellemes szociológiai tárcacikkek gyűjteménye. Rendkívül érdekes, csupa aktuális tárgyú és mesterileg megírt munka, tele érett tudással, helyes megértéssel, szikrázó szellemességgel, találó kritikával. Ötleteit, megjegyzéseit, mindig szellemes, néhol mélyen járó fejtegetéseit olyan élvezettel olvassa az ember, mint valamely könnyed olvasmányt, pl. egy szép életrajzot vagy egy jó tárcacikket. Pedig súlyos eszmékről, nagy problémákról szól a könyve.

Kiindul abból, hogy a természettudomány meg a szocializmus a mi korunkban csoda-bősséggel ontja az új eszméket. Biztos, befejezett tartalma alig van ugyan még egynek is, de abban szinte valamennyi megegyezik, hogy valami mást, a meglévónél jobbat és tökéletesebbet akar. Amennyiben ezek az új eszmék a tudományos gondolkodás tiszteletreméltó fegyvereivel szállnak harcba a régiekkel, általában a szociológia neve alá szokás őket foglalni. Való igaz, hogy kellőképpen elő nem készült társadalmunkat az új szociológiai eszmék hirtelen áradása olykor veszedelmesnek tetsző izgatottságba ejtette. Régi fogalmakat, berendezéseket, intézményeket és hagyományokat mosott alá. Kizavart bennünket megszokott és értékükön messze túlbecsült kényelmeinkből is. Mindazáltal ezek nem kétségbejítő kártételek. Hozzá kell szoknunk, hogy a társadalmak éle-

tében, miként a lélek életében, semmi jó sem adatik ingyen. Legkevésbé az, ami legjobb: a haladás.

A nagy szociális forrongást Kenedi ekként jellemzi. Jönnek, jönnek és jönnek az új gondolatok hadseregei. Az új eszméknek nem egyforma az egyenruhájuk. A fegyverük sem egyforma. A harcosok fajtája sem egy. A gondolatok hadserege tarka és változatos. De a lobogója az egésznek mégis egy: *az élet szociális felfogása*. E legújabbkori világszemlélet élén kétségtelenül a természettudomány halad. A természettudományos szociálizmusnak a rövid neve: *szociológia*. Ez a társadalom természettanának a tudománya. Új tudomány, mely a szerves életben mutatkozó fejlődési törvényeket (evolúció) a társadalmak életére is alkalmazza. Spencer hatalmas filozófiai szelleme ajándékozta meg a világot a fejlődés törvényének egyetemes földerítésével.

Kenedi nagy elismeréssel hódol a nagy angol filozófnak, de ugyanakkor kiemeli, hogy Spencer egy pillanatra se lett istentagadó, noha határozottan természettudományos a világfelfogása. Ellenkezőleg. Spencer maga állapítja meg, hogy az *örökkévalóság és a végtelenség*, tehát lényegében az Isten gondolata nem papi kitalálás, hanem valóság. Hisz a nagy, örökkévaló, életadó *energiában*. Csak túlzó követői, csak a tudákosak szűrtek le a fejlődéstörvényéből istentagadó és erkölcsromboló tanokat. Spencer nem forradalmi, nem felforgató filozóf. Hiszen maga a fejlődés törvénye is kizár ilyen tendenciát. Rendszerét éppen ezért nevezik *evolúció* rendszerének, szemben a *revolúciós* rendszerekkel. Szociológikus tanai közül ezt talán legtisztábban a vallásról való megállapításai mutatják. Szociológiája nemcsak nem istentagadó, de még csak vallástagadó sem.

Kenedi erélyesen kikel azok ellen a „laikus és tudákos szociológusok“ ellen, akik Spencerre hivatkozva, anarchikus tanok, sőt immoralitások és vallástalanságok hirdetésével tetszelegnek. Ezek a Spencer szociológiájából szerencsésen elcsátították a módszer külső héját; de magába az evolúció nagy-szerű eszméjébe nem hatoltak be. Egyben kifejezi azt a reményét is, hogy a szociológiával üzőtt pózok és túlzások is le fognak foszlani a vezető korszakról.

Nem helyesli Kenedi a szociálizmusnak Marx-féle *gazdasági etikáját* sem, amely voltaképpen immoralis morál. A szociáldemokráciának a vallásos erkölcs: népbolondítás. Nem más, mint az uralkodó erők és gazdagok kezében a rablánc, melyet a szegényekre és gyöngékre sűrű imádságok között fölvernek. Azután pedig cserében a mennyei üdvösségre adnak nekik utalványokat. A földi üdvösséget azonban mind magok

habzsolják föl, Isten nevében. S aztán mi a vége ennek az eszmesornak? Az, hogy az önmegtartóztatás és a mértékletesség többé már nem erény. De erény az élvezet, a bő élet, az igények fokozása. És mi a gyakorlati hatása ennek a materialista morálnak? Az, hogy az élet most bujább, mint valaha. Az asszonyok és leányok közül többet visz el az ördög, mint valaha. Még a művelt nők beszéde is mosdatlanabb és izléstelenebb, mint valaha. Több öngyilkosság van s kivált több iskolai öngyilkosság, mint valaha.

Ezzel a léha hitetlenséggel és sorvasztó morállal szemben Kenedi a következő vallomást teszi: Nem vagyok képes letagadni, hogy a *vallás* által évezredekken át kiképzett erkölcsi rendszert, szimbólumokat, szentkönyveket és alakokat a legműveltebb emberi elme is alig, a műveletlen és kezdő elme pedig sehogysen nélkülözheti. (51. l.) Az úgynevezett atheista-ság nem ér egy ütöt taplót. Csak játék. Sem vallásos, sem tudományos alapja nincs. A tudomány nem ismeri a megsemmisülés fogalmát. Az anyag elpusztíthatatlan. Az erő örökkévaló. Az energia, a mozgás el nem vész soha, csak változik. Bizonyos, hogy az *élet*, az anyag, erő és energia e csodás komplexuma nem bír a természetben külön törvénnyel és kiváltsággal. Tehát éppoly kevésbé válhat *semmivé*, mint a sóhaj-tás, mely mellünkből fölszakad. (87. l.) A tudomány az erő megsemmisülését nem ismeri, csak az átalakulását. Ott, ahol érzékelésünk semmit sem vesz észre, még mindig megvan a lét. Ez bizonyos. Mivel pedig az élet minden kétséget kizáró erő-principium, bizonyos az is, hogy a halálban nem vész el, hanem tovább tart utána is. Az élet tehát nem semmisül meg az egyén halála után, hanem megmarad. Sőt örökké megmarad. És mert megmarad, van föltámadása is, vagyis újból láthatóvá létele. Mint minden erőnek. (89. l.)

Kenedi a *feminizmus* kérdéseit is tárgyalja. Hatalmas fejtegetésében, a túlzó szociológusokkal szemben, természet-tudományos módszerrel a következő tényeket állapítja meg. A két nem értelmi erejének minősége nem egyenlő, ennél fogva a feminizmusnak a két nem teljes egyenlősítésére irányzott törekvéseit a természettudományok nem igazolják. Sőt a nő magasabb értelmiségének férfias kitenyészése a természetes munkamegosztást a társadalomban hátrányosan befolyásolná. Még pedig oly értelemben, hogy a gyermekáldást mennyiségileg és minőségileg egyaránt csökkentené s ezzel a társadalom továbbfejlődésének lenne akadályává. De mindenesetre hanyatlásba sodorná azokat a társadalmi rétegeket, ahol az az egyenlőségi mozgalom nagyobb mértékben diadalmaskodott...

A nő legnagyobb és legértékesebb szociális szolgálata végre is az anyaság s ez a döntő oka annak, hogy a nő nem szerkezheti meg a férfival egyenlő értelmi kifejlődés biológiai föltételeit. A természet úgy akarja, hogy a szociális fejlődés a férfi és a nő egymásra utalt, de lényegében megosztott munkája által jöjjön létre. Egészséges minden törekvés, mely a természet termőerejét törekszik előmozdítani vagy fölhasználni. De beteges minden törekvés, mely e törvények ellen bármilyen bravúros emberi kitalálásokkal akar szolgálatára lenni a társadalomnak. Nincs tehát benne kétség, hogy a feminizmus, amennyiben a munkamegosztás ellen, a két nem merő szociális érték-egyenlősítése ellen dolgozik, nem áll a természeti igazságok alapján, hanem súlyos tévedésben van. Férfi és nő igenis egyenrangú, egyforma becsü tényezője minden társadalmi életnek, de egyenlő, tehát mindenben egyforma és közös értékü tényezője nem lehet. (139. l.)

Nagyon érdekesek Kenedi megállapításai a *házasság* kérdésében is. A materialista és szociológikus túlzásokat ebben a nagy kérdésben is kerüli. A tudós nagyképűségekkel szemben mindenképpen meg kell nyugodni abban, hogy a szerelem olyan nagy emberi érzés, amelyet a boncasztalra kiteríteni nem lehet. Metafizikai vagy mondjuk így: isteni elemeihez a lancetta és a mikroszkópium hozzáférni képtelen. Alkotó és romboló játékait tehát minden tudományos szabály gúnyjára szabadon fogja folytatni az emberek közt ezentül is. A házasságok, már tudniillik az Istennek tetsző házasságok, az „égben fognak köttetni“ ezután is. És a költészet, a művészet és az irodalom marad ezután is az a dicsőséges terület, ahol az emberi szívet, kiváltképpen az asszonyi szívet, magyarázzák és tanítják — jobbra. Danteval szólva, ami a napot és a többi csillagokat mozgatja, a szerelem!

Ilyen modorban, ily szellemű megállapításokra jutva, meg végig Kenedi könyve a szociológiai kérdéseknek csaknem mindenikén. Nyitott szemmel lát meg, meleg szívvel érez át, éles elmével ért meg, boncol és tár fel minden tollára vett kérdést. Könyvének két kiváló sajátsága van s ezekkel messze túl-emelkedik a szociológikus átlagnműveken. Szigorúan tudományos, még pedig természettudományos a módszere és az alapja s ezzel bizalmat kelt nyomozásai iránt. Egészen könnyed, szellemes, kedves, magyaros az írásmódja s ezzel vonzóvá és érdekessé teszi fejtegetéseit. A lét legnagyobb problémáit taglalja és mégse fáraszt, még kevésbé untat. Sőt ellenkezőleg, mindvégig leköti, szinte fogva tartja az olvasó érdeklődését. Derült lelkü, magyar zamatú, nagy tudású filozóf, aki játszva oktat

és kellemesen tanít. Könyvével nemcsak eszméltet és termékenyít, hanem gyönyörködtet, élvezetet nyújt és fölemel. Nemcsak egyszeri elolvasásra, de tanulmányozásra érdemes derék munka.

Sz.

Beküldött könyvek.

(1909 decz. 15-től 1910 jan. 15-ig.)

1. Kálvin János: A szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servet Mihály borzasztó tévedéseivel szemben 1554. Fordította *dr. Tari Imre*. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1909. Kis Tivadar bizománya. 208 lap, ára füzve 2 kor. 60 fillér.

2. Kálvin János: Válasz Pighius Albertnek a szabad akaratról. 1543. Fordította *Czeplédi Sándor*. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1909, Kis Tivadar bizománya. 253 lap. ára füzve 3 korona.

3. Kálvin János: Rövid értekezés az Úrvacsoráról. Fordította *Czeplédi Sándor*. Kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1909 Kis Tivadar bizománya. 40 lap, ára 50 fillér.

4. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ev. egyházkerület történetéhez. I kötet. Az egyházkerület megbízásából összeállítva és kiadva. Sopron, 1909, 404 lap, ára az egyházkerületi pénztárban 3·20 kor., bolti ára 5 korona.

5. S. Szabó József: Az orsz. ref. Tanáregyesület Évkönyve az 1900—1910-dik tanévre. VIII. évfolyam. 142 lap. Debreczen, 1909 a városi könyvnyomda nyomása, ára nincs ráírva.

6. Borsos István: A pápai főiskola éremgyűjteményének leírása. I. *Magyar érmek*. Pápa, 1909 a főiskolai könyvnyomda nyomása, 138 lap, ára füzve 2 korona.

7. Bocsor László: Istené a dicsőség. Egyházi beszédek. Szerző (fülöpszállási vallástanító lelkész) tulajdona. Kunszentmiklós, 1909, nagy 8-ad rétbén, 168 lap, ára nincs rányomva.

8. Jánosi Zoltán: Papi Dolgozatok. IV. köt. **Ünnepi egyházi beszédek.** Debreczen, 1909 Hegedüs és Sándor kiadása. Nagy 8-ad rétbén 256 lap, ára kötve 6 korona.

9. Babay Kálmán: Ravatal mellett. *Imák* és imaszerű elmélkedések gyász esetekre. II. kötet. Debreczen, 1909, Hegedüs és Sándor kiadása, 290 lap, ára kötve 6 korona.

10. Szügyi József: A magyar református énekeskönyv multja. Felolvasás. Kiadja a ref. énekvezérek egyesülete. Debreczen, 1910, Hegedüs és Sándor bizománya, 42 lap, ára füzve 50 fillér.

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

Társulatunk mult hónapi tevékenységéből a következő két mozzanatot emeljük ki:

1. Körlevél a Házi Kincstár és a Koszorú érdekében.
Társulatunk irodalomnépszerűsítésének két szerve a *Házi Kincstár* és a *Koszorú* kiadványsorozat; az a művelt közönség, ez a nép evangelizálására szánva. Mindkét vállalat arra törekszik, hogy az Istenigéjét a közönség lelkébe átültesse és meggyökereztesse; mindkét kiadvány a templom és az iskola népevangelizáló tevékenységét segíti elő irodalmi úton.

Társulatunk vezetősége ennek az irodalmi úton való népnemesítésnek előmozdítása végett köriratilag megkereste és fölkérte a két protestáns egyház espereseit arra:

a) hassanak oda, hogy egyházmegyéjük *gyülekezetei lépjenek be a MPIT. 3 koronás segítő tagjai közé*, hogy e csekély évi díj fejében a gyülekezetek minden évben megkaphassák a *Házi Kincstárt* és a *Koszorú* füzeteket, mert ez úton néhány év alatt minden gyülekezet értékes egyházközségi könyvtár birtokába juthat. Hasonló célból fölkérte az Egyetemes Konvent elnökségét, hogy az az amerikai és a romániai magyar ref. gyülekezeteket lássa el a protestáns olvasmányokkal.

b) hassanak oda, hogy a gyülekezetekben megbízható egyén kezelése mellett állandó *raktári készletet tartsanak a Házi Kincstár* és a *Koszorú* példányaiból, azokat ajánlják, árultassák, hogy ily módon e hiterősítő és erkölcsnemesítő olvasmányokat könnyű szerrel megszerezzhessék hitsorsosaink.

2. Előfizetés a Protestáns Szemlére. Társulatunk vezetősége, az irodalmi bizottság javaslatára, elrendelte, hogy a *Protestáns Szemlé*-re előfizetést nyit, hogy azt 8 kor. évi díj mellett azon hitsorsosaink is megszerezzhessék, akik nem tagjai a MPIT.-nak. E végből a *Protestáns Szemle* tárgykörét kibővitjük, a theologiai és egyháztörténeti dolgozatok mellett a *szociális, a kulturális* és az *irodalmi mozgalmakat* is felölleljük, protestáns szempontból megvilágítjuk, hogy folyóiratunkat a theol. képzettséggel nem bíró közönség is haszonnal olvashassa. A *Társaság alapító, rendes és pártoló tagjai* azonban a *Protestáns Szemlé*t ezután is tagilletmény fejében kapják.

Társulatunknak e két intézkedéséhez bizalommal kérjük t. tagtársaink szellemi és erkölcsi támogatását.

Budapest, 1910 január havában.

Szöts Farkas,
a MPIT. titkára.

vidéki ref. egyházmegye, Szemes László B.-Szt.-János. 1907—1909-re Tetétleni ref. egyház, Vadászi ref. egyház. 1908-ra: Pápai ref. egyházmegye. 1910-re: Nógrádi egyházmegye.

4. Rendes tagoktól évi 12 koronával befolyt 1909-re: Bihar, Nagybajomi ref. egyház, Ruzskay Gyula Jánosi, Szalárdi ref. egyház, Szabó Péter Piros, Szatmárnémeti ref. egyház, G. Szabó Mihály Tiszabecs, Tóth Lajos Szürte, Ambrus Péter Mezötúr, Kaposvári ref. egyház, Borsos Károly Mezötúr, Magyar Kossa Sámuel T.-Szt.-Márton, Kovács László Koronka, Lipták Bertalan Felsőregmec, Zsigmond Ferenc Ártánd, Medgyaszay Gy. Antal B.-Főkajár, Komáromi ev. egyház. Szepesmegyei ev. lelkészegyesület, Sántha Károly Sárszentlőrinc, Kövy István Aszaló, dr. Imre József Kolozsvár, Stark Lajos Sopron, Zajzon János Nagyenyed, Szalay Ferenc Szaporca, Balla Dezső Pápakovácsi, B. Szabó János Padány, Hetvényi Lajos Sopron, Tiszalöki ref. egyház, Veres Géza Nádudvar, dr. Démy Lajos Sopron, Bartha Gyula Sajókaza, Takács Gyula D.-Szt.-György, dr. Székely József Szentmártonkáta, báró Podmaniczky Gézané K.-Kartal, Eösze Zsigmond Tolnanémedi, Pozsonymegyei ev. egyházmegye, Szepesbélai ev. egyház, Lakatos Sámuel Marosvásárhely, Szalacsi ref. egyház, Berey József Nagyecsed, Nagyhonti ev. egyházmegye, Hollerung Károly Modor, Ravasz János Nyárádszereda, Kovács Antal Kilény, Furtai ref. egyház. Pócza Ferenc Sikátor, Nagy Béla Sárospatak, Breyer Jakab Fertőmegyes, Pethes János Pápa, gróf Festetics Gyuláné Wilden, Lőcsei evang. egyház, Tóth Kálmán Nagykeszi. dr. Töpler Kálmán Sopron, Soproni főiskolai magyar társaság, Simonides János Szécsény, Kabai ref. egyház, Szalóczy Pál Mezőcsát, báró Mannsberg Sándor Kolozsvár, Nyiregyházi ref. egyház, Kemecsei ref. egyház, Tóth László Páty, Lukácsi Imre Viszló, Eperjesi ev. I. egyház, Haviár Dániel Szarvas, Krupecz István Hont-Udvarnok, Payr Sándor Sopron, Alsónógrádi ev. papi értekezlet, Veres Károly Papole, Kátai Endre Duna-Szt.-György, Fülöp József Körmend. 1906-ra: Dömötör László Szeremle. 1908—1909-re: Sárospataki ref. theol. egylete, Kubinyi Aladár Rimaszombat. 1906—1909-re: Kozma Andor Pócsmegyer, Pátróhai ref. egyház. 1906—1908-ra: Brassói ref. egyházmegye. 1906—1907-re: Farkas Kálmán Kecskemét. 1907—1909-re: Kovácsi Kálmán R.-Palóta. 1904—1905-re: Kiss István Sámsonháza. 1908—1909-re: Hajduböszörményi ref. egyház, dr. Kuzman Oszkár Trencsén. Illyés Kálmán Seregélyes, Péterfy Sándor Sándorfalva, Segesváry József Kántorjánosi, Markusovszky Sámuel Pozsony, Tiszakürti ref. egyház, Antalfy László Kassa, Günther Ágost Pozsony, Deési ref. egyházmegye, Benedek Dénes Makfalva, Ferjentsik Miklós Ózd, dr. Dobrovits Mátyás Pozsony, Kanyári ref. egyház, Balkányi ref. egyház, Biró György Homoród, Végvári ref. egyház. 1908—1910-re: Bodor Géza Alsó-Csernáton. 1908-ra: Kutas Bálint Török-Szt.-Miklós, Bitay Béla Déva, Fejes Zsigmond Pápa, Gavai ref. egyház, Szabó András Vatta. 1910-re: Kozma Dezső Bácsfeketehegy, Bácsfeketehegyi ref. egyház, Tóth Sándor Bácsfeketehegy, gróf Degenfeld Sándor Erdőszada, Séra Ferenc Siter. Hagymássy Károly Paks, Simokffy Imre Debrecen, Dömötör Lajos Bölcske. 1907-re: Dömötör László Szeremle (10 K).

5. Pártoló tagoktól évi 6 koronával befolyt 1909-re: Kozma Zsigmond Nagybajom, dr. Jászi Viktor Debrecen, Földes György Zabola, Kálmán Gyula Ságvár, Fóris Lajos Olcsvaapáti, Pataky Lajos Mályinka, Elek József Sajó-Bábony, Biró János Abaujvár, Jávory Nándor Magyar-Egres, Győry

József Tárkány, Balázs József Beszterce, Kovács Károly Tisza-Palkonya, Ballay Aladár Dancsháza, Darabos Sándor B.-Szt-András, Fischer István Bártfa, Szabó Sándor Turkeve, Küry Albert Szolnok, Horváth Sándor Várpalota, Szabó János Köröstarcsa, dr. Szomor Dezső H.-M.-Vásárhely, Vas Mihály Gégény, Farnosi ref. egyház (8 K), Svingor József Vadna, Somogyi Kálmán Adánd, Zsóry Gusztáv Edelény, Tóth Kálmán Deáki, Lénárt József Magyaró, Molnár József Csósz, Menyhárd Elek Szászbreite, Szűcs József Alsóórs, Dávid József Hangács, Zábrák Dénes Sopron, Tóbiás Gyula Felső-Lános, Szalay Mihály Bokod, Varga Sándor Garé, Cseh Pál Alsó-Mihályi, Tokay Elek Körösszegapáti, Zalai ev. egyházmegye, Marosillyei ref. egyház, Nagy Sándor Moh. Bicskei ref. egyház, Szontágh Sándor Szepesváralja, dr. Gergely György M.-Sziget, Kiss Lajos Miskolc, Majtisi ref. egyház, Laskodi ref. egyház, Kislétai ref. egyház, Nyirbogdányi ref. egyház, Bákai ref. egyház, Veresmarti ref. egyház, Vasme gyeri ref. egyház, Tuzséri ref. egyház, Csúrei ref. egyház, Vencsellői ref. egyház, Papi ref. egyház, Dógei ref. egyház, Zsurki ref. egyház, Csulaji ref. egyház, Orosi ref. egyház, Újfehértói ref. egyház, Mándoki ref. egyház, Ófehértói ref. egyház, Kapocs-Apátii ref. egyház, Nyirbogáti ref. egyház, Szabolcsi ref. egyház, Berkeszi ref. egyház, Szécsi Ferenc Felvinc, Szűcs Dezső, Csajág, Weszely F. Ernő Kalóz, Pázmány Vince Nemes-Oroszi, Hutka József Bánóc, Nyáry Pál Pécs, Paskaházi ref. egyház. 1908—1909-re: Beregszász-végardói ref. egyház, dr. Szödény Sándor Nagykálló, Jósvai Dénes Ziliz, Kőszeghy József Kéttornyulak, Idrányi Barna N.-Szalánc, Fekete Sándor H.-Szoboszló, Veress Bálint Hencida, Vékony Sándor Mezőtúr, Uzoni ref. egyház, Faa Imre Fokszabadi, Kovács Imre Miskolc, Herepey Gergely Kolozsvár, Pongrácz János Hereg, Rákosi György Nyárad-Szt-Anna, Pécsvárady Béla Simon-tornya, dr. Rác Albert T.-Szt-Miklós, Zsigmond Károly Szilágysomlyó, özv. Szoko Istvánné Sáregres, ifj. Arany Károly F.-Iregh. 1900—1909-re: Szik-szay József Nyirbátor. 1909—1910-re: Raksányi Károly Bal-Henye, Pataky Károly Alsó-Szece, Varságh Béla B.-Csaba. 1907—1908-ra: Csornai Béla Tiszaábrány. 1907—1909-re: Felső Láng János Sajó-Szt-Miklós. 1910-re: Morvay Ferenc Nagyváty, Sebesi János Segesvár, Iglói ev. főgimnázium, Mihálovics Samu Bér, Révész Lajos Debrecen. 1908-ra: Mosánszky Béla Bártfa.

6. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1909-re: Szentmártonkátai ref. egyház, Farkas Dezső Halas (4 K), Farkas Elek Halas (4 K), Kovácsik János Csorvás, Réthy József Poroszló, Gaborjáni ref. egyház, Bakoss János Meszes, Barnabás Ferenc Kolozsvár, özv. Kerekes Józsefné Poroszló, Vönöcki ev. egyház. 1908—1909-re: Csont József Poroszló, Simon Mihály Halas. Dobay István Halas, Móre Elek Ungmikóe, dr. Karom Lajosné Poroszló, Kapronczay Mátyás Szászváros, dr. Pázsit Pál Halas.

7. Károli-alapra: dr. Zsilinszky Mihály adománya 15 K, Szóts Farkas adománya 21 K.

8. Könyvekért: Hornyánszky V. cégtől befolyt amerikai egyházaknak küldött könyvekért 546 K 50 f, Bukarestbe küldött könyvekért 153 K 91 f.

Összesen befolyt 4419 K 41 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 január 1.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

S Z Ó T S F A R K A S

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HÖRNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkek.

Lapszám

1. A református egyház a XX. század elején. (II.) *Dr. Szabó Aladár* 81
2. Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása. *Hamar Istv.* 97
3. Gályarabjaink megszabadítása. (V.) *Thury Etele* 106

II. Belföldi szemle.

1. Hazai szociológiai mozgalmak. *F.* 116
2. Nevelésügyi mozgalmak. *V.* 122

III. Külföldi szemle.

1. Külföldi egyházi élet. *p—f.* 126

IV. Irodalmi szemle.

1. Dr. Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégebb idők-től Bessenyei György fellépéséig. *r.—s.* 137
2. Gaál Mózes: A jövő iskolája. —o —s. 140
3. Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. *Thury Etele* 143
4. Szuszai Antal: Apologetika. *Sz. M.* 145
5. Dr. Berzsényi Jenő: A prot. haladás akadályai. *Sz. M.* 147
6. Radácsi György: Emlékjelek és bizonyságok. *Sz. M.* 148
7. Beküldött könyvek 151

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat szíveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornvánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

Emlékezés Kálvinról

a reformátor születésének 400-dik évfordulójára irták: dr. Antal Géza, dr. Erdős József, dr. Kun Béla, Nagy Károly, B. Pap István és dr. Pruzsinszky Pál.

Ára fűzve 5 korona.

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monográfia illetményének első fele

A református egyház a XX. század elején.

(Második közlemény.)

Azt akarom bizonyítani, hogy az anglikán egyház is, lényeges tulajdonságainál fogva, a református egyházak nagy családjához tartozik. Hogy amit mondani szándékozom, tisztán álljon az olvasó előtt, ezzel az egyházzal bővebben kell foglalkoznom, mint ahogy akármelyik presbyteri szervezetű református egyházzal foglalkoztam. Hiszen hazánkban a presbyteri szervezetű egyházak némelyikére nézve is nevezetes félreértések tüntek fel. Sokan azt gondolták, hogy azok az egyházak, amelyek magukat presbyteriánusnak nevezik, nem református egyházak. Pedig a dolog úgy áll, hogy a presbyteri szövetséghez tartozó összes egyházak reformátusok s a presbyteriánus elnevezést több egyház csak azért használja, mert angol vagy skót földön keletkezett s elethalál harcát nem a tan kérdésében, hanem a szervezet kérdésében, a püspöki egyházzal szemben vitta meg. És ha valakinek csak a legkisebb kétsége volna afelől, hogy a presbyteri szövetséghez tartozó presbyteriánus egyházak reformátusok-e vagy nem, az tudja meg, hogy a presbyteri szövetség tagjai sorába csakis olyan egyházakat vesz fel, amelyek valamely református hitvallás alapján állanak. A presbyteri szervezetű egyházakra vonatkozó félreértést tehát könnyen el lehet oszlatni s bebizonyítani, hogy azok a református egyházak minden lényeges sajátosságával bírnak. Kivételt csak a régi angol presbyteriánus egyház tett — a régi, mert a mostani angol presbyterián és igazán református egyház újabb alakulás — amennyiben ez a szerencsétlen egyház intó és elretentő például nekünk, az uralkodóvá lett latitudinarizmus következtében teljesen átalakult unitárius egyházzá. A mostani angol és amerikai presbyterián egyházak mind határozottan református jellegűek.

De sokkal nehezebben dönthető el az a kérdés, hogy az anglikán egyház igazán református egyház-e vagyis amint az angolok maguk mondani szokták: Protestant Reformed Church-e vagy nem? Szerintem az. Csakhogy aztán senki se olvasson ki érveléseimből többet, mint amennyit mondani akarok. Vállalom annak bizonyítását, hogy az anglikán egyház protestáns református egyház, mert tanai protestáns református tanok, mert szervezete és isteni tisztelete, bár a mienktől nagy mértékben elütő, mégis a református keresztyén szellem érvényesülésének kellő tért enged s mert a református keresztyén jellem kifejlesztésére s az egyéni és társadalmi életnek az Isten kegyelme általi megújítására igen kedvező alkalmakat biztosít.

Ez azonban nem azt teszi, hogy az anglikán egyház az én eszményeim megvalósítója. Én még némelyik presbyteri szervezetű református egyházban mutatkozó haladást is gyorsítani szeretném s az evangéliumi igazságokat még következetesebben óhajtanám megvalósítani. Annál kevésbé zárkózom el ama tény elől, hogy az anglikán egyházban túlságos sok a konzervatív elem a kétségkívül meglevő és ható progresszív erő mellett s a nagyon is erőteljesen kidomborodó konzervatív jelleg az anglikán egyház sok tagját oly retrográd törekvésekre ösztönözte. amilyenek, legalább oly mértékben, mint az anglikán egyházban, egyetlen egy protestáns egyházban sem mutatkoztak. De ha az anglikán egyház a legkonzervatívabb protestáns reformált egyház is mégis dicsősége, hogy a római egyház hatalmából az angol nemzetet ki tudta szabadítani. Olyan radikális reformokat nem valósított meg, mint a presbyteri szervezetű református egyházak. A lelkek számára új épületeket nem emelt. Sok mindenféle lim-lomot meghagyott a régi szervezetben. De mégis azzal, hogy a Jézus Krisztus tiszta evangéliumát föllevé tette s annak a lényeges kérdésekben következményeit is kivonta, megvalósítója és pedig egyetlen megvalósítója lett annak a nagyszerű gondolatnak, amely a közepkorban oly sok nemes lelket foglalkoztatott, hogy t. i. az *az egyházat belülről kell és lehet reformálni*. A római egyház teljesen a régi bilincsekben maradt. A többi protestáns egyház egész új szervezeteket hozott létre. *Az angol egyház belső strukturája nem változott* s a canterbury-i vagy yorki érsek, meg a londoni püspök ezer évvel ezelőtt már fennálló érseki és püspöki székhelyeken hirdetik a megtisztított tudományt. A réginek és a megújítottak e csodálatos egybekötésével nem jelzi-e az anglikán egyház azt az átalakulást, amelyen a római egyháznak, amely máshol a konzervatív eszme öre s melegágya, még valamikor más országokban is át kell mennie?

Nem jobb lenne-e, ha mi, ahelyett, hogy a római egyházzal szemben a levegőt vagdössük, valami kézzelfogható tudnánk konzervatív hajlandóságú lelkek elé tárnunk s mivel bizonyos, hogy a radikális protestantizmus az egész keresztyénség vallása nem lehet, nem jobb lenne-e arra törekedni, hogy legalább szabadságra hajló nemzetek konzervatív egyházai az evangéliumi eszményt az anglikán egyház mértéke szerint valósítsák meg? Hogy e tekintetben a történelem könyvében mi van megírva, nem tudhatjuk, de e sorok olvasói előtt, azt hiszem, most már tisztán áll, hogy az anglikán egyházra vonatkozólag nem azt akarom bizonyítani, hogy épp olyan radikális reformokat valósított meg, mint a presbyteri szervezetű református egyházak, hanem azt, hogy mint konzervatív jellegű egyház, a római egyházzal összemérve, igazán nagy haladást tüntet fel s híveinek nagy zöme az összes, még egészen radikális protestáns keresztyénekkal való együttműködésre kész is, alkalmas is.

Nem is lehet az másképp oly egyháznál, amelynek alakulását Isten oly férfiak által intézte, aminők Kálvin, Cranmer, Ridley, Knox és Latimer voltak. Mert nem királyok és politikusok szervezték az anglikán egyházat, hanem hithősök. Különösen tiltakoznunk kell az ellen a felfogás ellen, amely szerint VIII. Henrik volt az anglikán egyház alapítója s általában az angol protestáns mozgalom megindítója a XVI. században. A protestáns mozgalom megindítói, buzgó evangéliumi hitű prédikátorok voltak Angliában is, akik közül Tyndale és Lambert VIII. Henrik uralkodása idején vértanúi halált szenvedtek. E prédikátorok hozták mozgásba a lelkeket s a király szóval és tettel, sőt theologiai értekezéssel is elnyomni igyekezett a mozgalmat. Amikor a pápával összeveszett, mert az aragoniai Katalintól nem akarta elválasztani, Henrik akkor sem állt még színleg sem a protestánsok mellé, hanem üldözte azokat s az összes római tanokat — a pápa fennhatóságáról szóló tant kivéve — és szertartásokat megtartotta. Az ő idejében egyetlen egy törvényt sem hoztak a protestáns elv érvényesítésére. A misét azután is úgy szolgáltatták, mint azelőtt. Az ostya átváltozását a Jézus testévé azután is tanították. A papnőtenség, a fülbegyónás, a képek tisztelete, a purgatóriumról szóló felfogás mind megmaradt. A VIII. Henrik korabeli törvények ugyan megtiltják, hogy akárki is a papok közül perét a pápához felebbezze s bárki is, aki angol alattvaló, pénzt küldjön Rómába s a király halállal büntette Fisher püspököt és More Tamást, mert ez intézkedésnek engedelmeskedni nem akartak, de azt az evangéliumot, amelyet

Tyndale hirdetett s amelyet az általa fordított új testamentumból mohón szívtak be a lelkek, Henrik épp úgy gyűlölte, mint a pápát.

Mikor VIII. Henrik, ez erőszakos és zsarnoki hatalmát mindenkivel éreztető uralkodó 1547 ben meghalt, akkor jött el az ideje a protestáns szervezkedésnek. Az a néhány év, amelyet VI. Eduárd a trónon eltöltött, Angliára nézve rendkívül becses áldások forrásává lőn. Az a hatalmas sasszem Genfből ellátott Angliába is. Kálvin, bár Cranmer meghívását nem fogadhatta el, hogy t. i. Angliába menjen s ott a protestáns elv érvényesülését előkészítő konferenciákon részt vegyen, a távolból is tudott hatást gyakorolni. A fiatal király gyámja és Anglia protektora, Somersét herceg fogékony volt az evangéliumi igazságok iránt s amellet az igazi hatalom az ő kezében volt. Hozzá intézett soraiban tehát Kálvin erősen sürgette Anglia reformációját. Természetesen nem valami látszólagos reformációra törekedett, hanem az életet is reformálni akarta. Őszinte és erőteljes tejtegetéseiben rámutat arra, hogy az angolok közéleté mily súlyos bűnökkel van terhelve. Rámutat az angolok ősbajára, a részegeskedésre s feltűnteti azt is, hogy az élvágy és paráználkodás mily romboló hatást gyakorolnak. Természetesen rámutat a bajok orvoslási módjára is.

Nemsokára Henrik halála után *Knox* megszabadul a francia gályákról s Angliában telepszik le. Cranmer és a titkos tanács támogatják. Hatalmas prédikációval erősíti az alakuló anglikán egyházban az evangéliumi szellemet. *Knoxot* sokan csak mint Skócia reformátorát ismerik, pedig több évig tartó áldásos működésével egyik nevezetes tényezője lett az angol reformációnak is.

A főszervező azonban *Cranmer*, a nagynevű canterbury-i érsek volt. *Cranmer*, bár ugyanannak a szellemnek a gyermeke, amelyiké *Luther*, *Knox*, *Melanchton* és *Kálvin*, mégis az egyéni jellemvonásokat illetőleg, nagy mértékben különbözik azoktól. Nem oly bátor, mint *Luther* s egyáltalában nem kész, kivált eleinte ezer ördöggel is szembezállani. Nem oly gyökeres újító, mint amilyen *Kálvin* vagy *Knox*. Ámbár *Knox*ról is meg kell jegyezni, hogy Angliában tartózkodása idején nem vállalta el ugyan a neki felajánlott püspökséget, de VI. Eduárd udvari káplánja volt s egész nyugodtan működött az angol püspöki egyházban, amely azoktól az eszményektől, amelyeket *Knox* később megvalósítani törekedett, meglehetősen távol állott. Még tán *Melanchton*-hoz hasonlított leginkább a nagy-hírű canterbury-i érsek, de ettől meg szívós kitarítása különböztette meg.

Éppen olyan óvatos, de azért folyton előre törekvő ember kellett az anglikán egyház szervezésére, mint aminő *Cranmer* volt. VIII. Henrikkel nem mert szembeszállani. Úgy látszik érezte, hogy avval a hatalmas akarattal szemben győzelmet aratni nem képes s csak bajt szerezhetne magának és az ügynek is, amelyet kétségkívül akkor is már szívében hordott, de még nem a kellő szilárdsággal. Hogy az evangéliumi protestantizmus ügyét már VIII. Henrik életében is szívében hordta, annak kétségkívüli bizonyítéka az a türelmes és szívós eljárás, amellyel a jövő diadalait s az egyház teljes reformálását előkészítette. Már VIII. Henrik idejében elrendelték, hogy az angol biblia megláncolva — nehogy valaki elvigye — minden templomban a közönség rendelkezésére álljon. A liturgiába is oly elemeket vitt be *Cranmer*, amelyekkel a római egyházba való visszamenetelt lehetetlenné akarta tenni. Ő írta azt a rövid, de nagyon erőteljes és sokatmondó imát: A római püspök zsarnokságától és kárhuzatos tevedéseitől Úr Isten szabadíts meg! Eduárd, a trónörökös keresztfia volt. Gondoskodott tehát arról, hogy Eduárd evangéliumi nevelésben részesüljön. De a római tanokkal, amelyekhez VIII. Henrik makacsul ragaszkodott, nem mert szembeszállani. Talán az is mérsékelte, hogy a királynak nagy hálával tartozott. Amikor VIII. *Henrik* aragóniai Katalinnal összeveszett és az elválást még sem tudta keresztülvinni, *Cranmer* azt a tanácsot adta, hogy meg kellene kérdezni a nevezetesebb európai egyetemeket, hogy mi a véleményük e házasságról? Aragóniai Katalin ugyanis VIII. *Henrik* elhalt bátyjának, *Arthurnak* a felesége volt előbb s csak e körülményt igyekezett a király előtérbe tolni s erre hívták fel az egyetemek figyelmét is. A király *Cranmer* tanácsát hallván, örvendve kiáltott fel: *Ez ugyan fején találta a szegyet* (szóról-szóra fordítva VIII. Henrik durva mondását: ez ugyan jobbik fülén fogta meg a malacot). Ezzel a mondással alapította meg a király *Cranmer* földi szerencsésjét. Az egyetemek megadták a kedvező válaszokat s *Cranmer* hamarosan canterbury-i érsek lett s VIII. Henrikhez mindvégig híven ragaszkodott. Mihelyt azonban VI. Eduárd került a trónra, azonnal erősebb hurokat kezdett pengetni az evangéliumi protestáns ügy diadalra vitele érdekében. Eduárd koronázása alkalmával tartott beszédében felhívta az ifjú királyt, hogy lásson hozzá az angol egyház teljesebb reformálásához.

A reformálás munkája még az 1547-ik évben, *Henrik* halála évében hatalmas lépésekben haladt előre. Megszüntették a képek „túlságos“ tiszteletét. Parancsolatot adtak ki a processziók ellen. Elrendelték, hogy az isteni tiszteleteken az

evangéliumokból és a levelekből is angol nyelven kell a kijelölt részt felolvasni. Mind az ó-testamentumból, mind az újból úgy a reggeli, mint az esteli tiszteleten fel kell olvasni egy részletet. hogy a közönség a Szent Írással megismerkedjék és az abban levő igazságok át meg átjárják a lelkeket. Alkalmos beszédeket (homilies) adtak ki a papoknak, mivel azoknak nagy része nem volt képes evangéliumi beszédek készítésére és elmondására.

Különösen fontos újítás volt, hogy az 1539-ben hozott s az igazi reformációt egyenesen gátló és lehetetlenné tévő törvényt, mely halált és pedig máglyahalált mér azokra, akik a transzsubstanciációt tagadják és akasztás általi halállal sújtják azokat, akik a papnötlenségnek, fülbegyónásnak, az úrvacsora egy szin alatti kiszolgáltatásának s a holtakért mondott misének ellenzői, — eltörölték. A latin misézés azonban csak 1549-ben szűnt meg s pünkösd napján kezdték használni az új „Book of common prayer“-t, amely az isteni tiszteletek rendjét, az azokon használandó imákat s a szakramentumok kiszolgáltatásának mikéntjét tartalmazza.

Hogy a reform munkája ily lassan haladt előre, annak nemcsak *Cranmer* ismert óvatos s mindent gondosan latolgató természeté volt az oka, hanem az is, hogy a püspökök és papok nagy része ellene volt az evangéliumi szellemű újításnak. *Cranmer*nek arra is kellett vigyáznia, hogy túlgyors vagy túlradikális újítás által a reakció viharát fel ne idézze. Lassan haladt tehát előre, de folyton haladt. 1550-ben segítve hű társa, *Ridley* által, eltörölte a parlament által az áldozó pappá szentelést. Attól fogva az angol egyház papjai felavatásuk alkalmával nem hallották a régi formulát: Vedd a hatalmat az Istennek való áldozásra és misék szolgáltatására az élőkért és halottakért. A felavatás rendjének és módjának az evangélium értelmében való megállapítása után természetesen következett az oltárok helyébe az úrvacsorai asztalok állítása.

Még ezzel se volt vége a reformálásnak. *Eduárd* első „Book of common prayer“-jében rendkívül sok római vonatkozás maradt meg. 1552-ben ezeket kitörölték s többé sem a mise szót nem volt szabad a kommunió helyett használni, sem fülbe gyónni vagy a fülbegyónásra ösztönözni, sem a halottakért imádkozni. Az első „Prayer-bookban“ volt olyan imádság is, amelylyel a pap a Szent Lelket hívta segítségül és kérte, hogy általa a kenyér és bor ránk nézve Krisztus testévé és vérévé legyenek. Eltörölték a reformátorok az utolsó kenetet is s az úrvacsorai elemeknek a megőrzését. Gondos-

kodtak továbbá arról, hogy a gyermekek az iskolákban alkalmas könyvből, az úgynevezett Eduard-féle kátéból az evangéliumi igazságok felől kellő oktatást nyerjenek s végül megállapították az angol egyház hitvallását, az ú. n. XLII. articlust, amelyeket később XXXIX-re vontak össze.

A hitvallás megállapítása után a király meghalt s Grey Johanna ipának és apjának, Northumberland és Suffolk hercegeknek szerencsétlen kísérletezése után Mária, VIII. Henrik és aragoniai Katalin leánya lépett a trónra, akit az angolok ma is csak úgy emlegetnek, hogy: bloody Mary = véres Mária. Az evangéliumhoz hű papság és nemesség színe-java börtönbe került, vagy ha tehetette, mint Knox, a szárazföldre menekült. Aki otthon maradt s a római tanokat tagadni merte, életével lakolt vakmerőségeért. A máglyák egymásután gyúltak meg a Smiethfielden és Oxfordban 1555 – 1558-ig 284 buzgó protestánt égettek volt el, akik közül egy érsek volt, t. i. maga *Cranmer*, akinek ellenállási képessége és bátorsága azóta nagyon megerősödött. Rajta kívül 4 püspök, 21 pap és több előkelő világi szenvedett vértanui halált. A vértanúk könyvébe több nő nevét is beírta azokban az években az, aki jogosult az élet titkos könyve pecséteinek feltörésére.

És mindnyájan rendíthetetlen hittel és elszántan mentek a halálba. A kísértéseknek és csábításoknak ellenállottak. A támadásokat visszaverték. A sheriff, aki *Rogers* Jánost a vesztőhelyre vitte, követelte, hogy *Rogers* vonja vissza „utálatos tanait“ s „gonosz véleményét az oltári szentségről“.¹ *Rogers*, bár neje és 10 gyermeke siratta, rendíthetetlenül azt felelte, hogy „amit hirdetett, azt vérrel is kész megpecsételni“. *Hooper* püspököt azzal akarta *Sir Kingston* tanainak megtagadására rávenni, hogy: „az élet édes és a halál keserű“. A derék püspök azonban azt felelte: „a jövődő élet edesebb s a jövődő halál keserűbb“. *Ridley* és *Latimer* együtt mentek a halálba. Mikor a vesztőhelyre értek, megölelték egymást s *Ridley* azzal vigasztalta barátját, hogy az Isten enyhíteni fogja a lángok dühét vagy ad erőt annak elviselésére. *Mire Latimer* azt felelte, hogy: „Légy nyugodt, mert ma olyan gyertyát gyújtunk meg Angliában, amelyet remélem, sohasem fognak többé kioltani“.² *Latimer* hamarosan meghalt, de *Ridley* rettenetes szenvedéseket állott ki s mégis ott a máglyán is imádkozott. Hálát adott az Istennek, hogy őt vértanuul elhívta,

¹ H. F. Taylor: The english reformation 1896. 36. l.

² W. F. Taylor Id. műve.

aldást kért hazájára s lelkét Istennek ajánlva, halt meg 1555-ben.

Cranmerre csak 1556-ban került a sor. Minden kísérlet, hogy az evangéliumot megtagadja, hiábavalónak bizonyult. Mielőtt a máglyára vitték, ünnepélyesen kijelentette, hogy lelkiismeretét csak egy dolog bántja, t. i. az, hogy egykor az evangéliumi igazsággal ellenkezőt irt vagy hirdetett. És mivel keze olyat is irt, amit szíve nem helyeselt, azért annak kell először elégnie. Úgy is lett. Jobb kezét tartotta oda a lángok fölé s mialatt az ég felé nézett, gyakran mondogatta: „*Ő ez a méltatlan jobb kéz*“. Utolsó szavai ezek voltak: „*Úr Jézus, vedd magadhoz az én lelkemet*“.

Íme, ilyen erőt adott a kegyelem Istene annak a nagy szervezőnek, akinek alaptermészete, távol minden határozottságtól, a félénkség és óvatosság volt. A következmények pedig megmutatták, hogy nem munkálkodott hiába. Mária uralkodása csak kései fagynak bizonyult, mely itt-ott nevezetes kárt okozhat, de a vetést már tönkre nem teheti. Éppen mivel *Cranmer* oly óvatosan haladt előre, művét a véres Mária üldözései csak megingathatták, de meg nem semmisíthették. Erzsébet csak azt állította vissza, amit *Cranmer* alkotott. Az ő szempontjai váltak uralkodóvá. Megmaradtak az érsekségek, püspökségek s a püspöki elv érvényesült az egyház kormányzásában, de megszűnt teljesen a pápa jurisdikciója s a latin nyelv helyét az isteni tiszteletben az angol nyelv foglalta el. Az Erzsébetkorabeli „*Book of common prayer*“ kevés különbséggel ugyanaz, ami az Eduárdé volt. Megmaradtak a régi hatalmas katedrálók s megmaradt a papok és énekesek diszruhában — de nem áldozópapi ruhában — való felvonulása s megmaradtak a responsoriumok, de az isteni tisztelet fő részét nem a mise képezte hanem a biblia olvasása és magyarázata. Megmaradt az establishment vagyis az állami étellel való szoros összeköttetés s a régi vagyon is átmént a megújított egyház szolgálatába. A papok és püspökök házasságot elhelhetnek azóta, de a püspökök vagy érsekek méltósága nem ment át feleségeikre. A canterbury-i érsek ma is Anglia első Lordja s rangban mindjárt a királyi hercegek után következik, de a felesége csak egyszerű *Mrs. Davidson*.

A fő dolog azonban az, hogy az 1571-ben végleg megerősített XXXIX. cikk elfogadása által az evangéliumi protestáns és református igazságok lettek az anglikán egyház törvényévé. Nagy hajlandóságom volna e XXXIX. cikket szóról-szóra lefordítani, hogy kitűnjék, mily hatalmas protes-

táns alkotás az, de most e cikk keretében azt nem tehetem. Legyen elég tehát a tételek rövid ismertetése. Nagyon természetes, hogy a XXXIX. cikk közül különösen azokat mutatom be, amelyek az anglikán egyház protestáns vagy éppen református jellegének bizonyosságai. A többinek csak a főgonolatára röviden utalok. Az első öt cikk az igaz Istenről, a Szent Háromságról, továbbá a Jézus Krisztusról és a Szent Lélekről szól, meglehetősen az apostoli hitforma nyomán. A VI. és VII. cikk a Szent Írásról szól. A VI. azt hangsúlyozza, hogy a Szent Írás mindazt tartalmazza, ami az üdvösségre szükséges s ami abban nincs, azáltal nem bizonyítható, azt mint hitcikket senki sem jogosult tanítani. A szent iratok felsorolásánál említést tesz az apokrifus iratokról is. de hangsúlyozza, hogy az egyház azokat tanalkotásra nem használhatja fel. A VII. cikk az ó-testamentomnak az újhoz való viszonyát állapítja meg.

A VIII. cikk a niceai, továbbá az Athanasius-féle s végül az apostoli hitvallást elfogadandónak jelenti ki. A IX. cikk az eredendő bűn rettenetes eredményeit s kárhozatos voltát tárja elénk.

Rendkívül fontos a X. és XI. cikk. Az előbbi a szabad akaratról, az utóbbi a megigazulásról szól. Az előbbi szerint: Az ember állapota Ádám esete után olyan, hogy nem képes megtérni és saját erején s jó cselekedeteivel a hitre s az Istenhez való folyamodásra előkészülni, úgy hogy nincs erőnk arra, hogy Istennek tetsző jó cselekedeteket cselekedjünk, hanem az Istennek a Krisztus által megelőző kegyelmére van szükségünk, hogy jó akaratunk legyen s annak munkálkodnia kell akkor is bennünk, amikor ama jó akarat már meg van bennünk. A XI. cikk szerint: *csak egyedül a mi Urunk és Megváltónk, a Jézus Krisztus érdeméért hit által nyilváníthatatunk igazaknak Isten előtt és nem a mi saját cselekedetünkért és érdemeinkért.*

A XII., XIII. és XIV. cikkek a cselekedetekről szólnak. E cikkek szerint a megigazulás előtti cselekedetek nem kedvesek Isten előtt s csak azok az igazi jó cselekedetek, — good works — melyek a hit gyümölcsei. Ezek bár nem törlik el bűneinket, de kedvesek az Isten előtt. Felesleges jó cselekedetről beszélni és tanítani istentelenség.

A XV. cikk a Krisztus büntelenségéről, a XVI. pedig a keresztség után elkövetett bűnök megbocsáthatóságáról — bűnbánat feltétele mellett — szól. A XVII. cikk egyike a legfontosabbaknak. A predesztinációról és kiválasztásról szól. Csak életre való kiválasztásról és predesztinációról van szó

s az a XVII. cikk szerint: Istennek örök szándéka, melylyel mielőtt a világ fundamentomai megvettettek, az ő előttünk titkos tanácsa által elhatározta, hogy azokat, akiket a Krisztusban az emberek közül kiválasztott, megszabadítja az átoktól és kárhózzattól és Krisztus által örök üdvösségre vezeti őket, tévén őket a tisztesség edényeivé. Amiért is azok, akik Istennek ily kiváló ajándékával megajándékoztattak: az Isten Lelke által, mely alkalmas időben munkál, elhivatnak, kegyelem által engedelmeskednek, megigazítottatnak, a fiúvá fogadtatás által Isten gyermekeivé lesznek, amaz egyszülött Fiúnak, a Jézus Krisztusnak képéhez való hasonlatosságot nyernek, jó cselekedetekben ékeskednek s végre Isten irgalma által az örökkétartó boldogságra jutnak. A XVII. cikk még azt az üdvös utasítást is adja, hogy csak azok elmélkedjenek a predesztináció felett, akik magokban az Isten Szent Lelke munkáját érzik, mert akikben Isten Lelke nem munkálkodik, azokat a predesztináció gondolatával való foglalkozás kétségbeesésre vagy aljas életre juttatja. A XVIII. szakasz mintegy kiegészíteni törekedvén az előbbit, az üdvösségnek az időben jelentkező erőire irányítja figyelmünket és szemben azokkal, akik emberi bölcselkedés által igyekeznek üdvözülni, kimondja, hogy csak egyedül a Jézus Krisztus által nyerhetünk üdvösséget. A XIX., XX és XXI. cikkekben az egyházzól van szó. A cikkek felett ott lebeg a látható és láthatatlan egyházzól szóló megkülönböztetés, de ezt egyik cikk sem fejt ki, hanem egyszerűen (a XX. cikk) megjelöli a Krisztus látható egyháza jellemvonásait, hogy t. i., abban a tiszta ige prédikáltak s a szakramentumok Krisztus rendelkezése szerint osztatnak ki, azután megállapítja (a XXI.), hogy az egyház a szertartásokat megállapíthatja, de Isten igéjével ellenkezőt nem állapíthat meg s végül utal arra, hogy az egyetemes zsinatok határozatai csak annyiban kötelezők, amennyiben azok Isten igéjével megegyeznek.

A XXII. cikk a purgatoriumra s a képek, ereklyék és szentek imáadására vonatkozó tévedéseket utasítja vissza. A XXIII. szerint lelkészi szolgálatra csak törvényesen elhívott és küldött egyének vállalkozhatnak. A XXIV. cikk kimondja, hogy isteni tiszteletet oly nyelven tartani, amelyet a nép nem ért, ellenkezik az Isten igéjével.

A XXV—XXXI. terjedő cikkek a szakramentomokról szólnak. Ezek szerint csak két szakramentom van, t. i. a keresztség és az úrvacsora. A lelkipásztorok esetleges méltatlansága és gonoszága dacára is Isten kegyelme munkál azok által, de csak azokra nézve üdvösségesen, akik hittel

veszik a jeleket. A gonosz pásztorok azonban, ha csakugyan vétkeseknek találtnak, hivatalukból leteendők. A keresztség az újjászületés jele, amely által azok, akik megkereszteltetnek, beoltnak az egyház fájába. Arról, hogy az egyház a láthatatlan egyház-e, tehát hogy a keresztségben és a keresztség által tényleg végbemegy-e az újjászületés vagy pedig csak a látható egyházba iktattnak-e be a megkeresztelték: nincs szó az anglikán egyház hitcikkeiben. A gyermek keresztségét azonban kifejezetten helyesnek tartják és Krisztus rendeletével megegyezőnek. Az úrvacsoráról szóló cikkek a legvilágosabban protestáns és pedig református jellegűek.

A XXVIII. cikk szerint: a transzsubstantiáció (vagyis a kenyér és bor lényegének átváltozása) az Úrvacsorában a Szent Írás által nem bizonyítható, sőt az Írás világos szavaival ellenkezik s ellenkezik a szakramentom fogalmával is. Íme, a határozott állásfoglalás a római felfogással szemben.

A XXVIII. cikk azonban tovább megy és azt mondja: *A Krisztus testét az Úrvacsorában csak mennyei és lelki módon adjuk, vesszük és esszük.* És az eszköz, amely által a Krisztus testét az Úrvacsorában vesszük és esszük: a hit. Íme, a határozott állásfoglalás a református felfogás mellett.

Az előbbiekből következik azután, hogy a gonoszok semmiképen sem részesülnek a Krisztusban az úrvacsorai jegyek által (XXIX. cikk) s hogy mindenkinek két szín alatt kell kiosztani az úrvacsorát s hogy — XXXI. cikk — az úgynevezett miseáldozat veszedelmes tévedés és mese (blasphemon fables and dangerous deceptions).

A XXXII. cikk szerint az Isten törvénye nem parancsolja, hogy a papok nőtlen életet fogadjanak vagy a házasságtól tartózkodjanak. A XXXIII. szerint, akik az egyházzal gonoszul szembe szállanak, exkommunikálandók és az ilyeneket addig kerülni kell, amíg az egyházzal ki nem békülnek. A XXXIV. cikk helyteleníti azok eljárását, akik az egyháznak megállapított és az Isten igéjével nem ellenkező szokásait és szertartásait célzatosan és nyíltan rosszalják s más szokásokkal és szertartásokkal igyekeznek helyettesíteni. A XXXV. cikk a már említett homiliákat ajánlja s a XXXVI. a püspökök és papok felszentelésének módjáról szól.

A XXXVII. az egyháznak a világi hatóságokhoz való viszonyát állapítja meg. Sokan ezt a viszonyt úgy képzelik, hogy az anglikán egyház a király hatalma alá van vetve minden tekintetben, s amint azelőtt a római pápa volt a feje, most az angol király az. Nincs kétség afelől, hogy VIII. Henrik

teljhatalmat akart gyakorolni az egyház felett. Olyan hatalmat azonban, aminőt a pápa gyakorol a római egyház felett, Henrik óta tényleg egy angol király sem gyakorolt s a XXXIX. cikk szerint nem is gyakorolhatott, mert ezekben ugyan ki van szedve, hogy a legfőbb hatalom „úgy egyházi, mint világi ügyekben“ a király kezébe van letelve, de ez a XXXVII. cikk szerint nem jelenti, hogy: *a fejedelmet illetné akár az Isten ígéjének, akár a szakramentumoknak szolgálatá.* Ugyanez a cikk kimondja azt is, hogy a római püspököknek nincs jurisdikciója Angliában.

A XXXVIII. cikk kimondván, hogy a keresztyének javai nem közösek, buzdít a jótékonyság gyakorlására s a XXXIX. cikk megengedhetőnek tartja a hatóságok előtti eskütételt.

Azt hiszem ezek után nyilvánvaló, hogy az angol egyház a XXXIX. cikkben kifejezésre jutott elvei vagy azoknak formulázása ellen itt-ott lehet ugyan kifogást emelni, de azok határozott protestáns és református jellegét tagadni nem lehet. S ha meggondoljuk, hogy *Cranmer* Eduárd idejében mily hűségesen és kitartóan munkálkodott az angol egyház reformálása érdekében s hogy elveiért, hű munkatársaival együtt kész volt életét is feláldozni és az általuk újjászervezett egyháznak a vérkeresztiséget is megadni, igazán nem azt kérdezzük, hogy református egyház e az anglikán egyház, hanem azt, hogy juthatott olyan rossz hírbe s mi módon léphetek tagjai közül olyan útakra, amelyek a római felfogások tömkelegébe vezetnek?

A processzus, amelyen át az anglikán egyház egy része retrográd, romanizáló törekvések szolgálatába lépett s amelyen át sok más protestáns egyház is megcsontosodottságra jut, a következő. Az ősök nagy küzdelmeinek megszűntével megszűnik a nagy küzdelmeket mozgató isteni, evangéliumi erők és igazságok iránti érdeklődés is. A komoly lelkiület helyébe könnyedébb, sőt könnyelműbb hangulat lép. Az ősök újítottak az evangéliom erejével, a fiak újítanak úgy, hogy az örökké állandó és változhatatlan isteni kijelentéseket is régi lim-lomnak tekintik. Az ősök szabadulást kerestek az emberi hagyományok és tekintélyek alól, a fiak pedig úgy értelmezik a szabadságot, hogy annak nevében mindent, ami tagadás, ami hitetlenség, ami felületes elmélet, hirdetni lehessen az evangéliomi igazságok állítólagos zsarnokságával szemben. Ily körülmények közt a lelkek mindjobban eltávolodnak Istentől. A lelkek üdvre vezetésével senki sem törődik; a régiek által megállapított isteni tiszteletek gépiesek lesznek s az a kérdés, hogy azok hatnak-e a közéletre, senkit sem érdekel. Termé-

szetesen az egyházi élet is elsőkélyesedik s őh csodák-csodája, a lelkek egy része, mivel a vallásos érzés kiolthatatlan, olyan egyház után kezd sóvárogni, amelyben sok a fény, sok a pompa, sok a cifraság, nagy a tekintély, nincs civakodás a tanok körül, szóval, mivel a szív és lélek a kegyelem forrásaihoz el nem jut, az érzéseket lekötő s az ember felületes gondolkozásmódját hamarosan kielégítő vallást keresnek sokan. Mások meg mind radikálisabb hitetlenségre törek s ezzel kényszerítik amazokat minél erősebb konzervativizmusra.

Igy jutott az angol püspöki egyház protestáns jellegénél fogva is, amelynek nevében sok mindenféle gondolat érvényesülhetett, konzervatív jellegénél fogva is a nagy bajba. Így állott elő bizonyos régebbi kezdeményezések után s amelyek között *Laudnak*, az I. Károly korabeli canterbury-i érseknek zarnoki törekvései s a pápaságra emlékeztető hajlandóságai a legnevezetesebbek, a pusey-izmus. A pusey-isták — így neveztek a mozgalom egyik vezetőjéről, Pusey-ről — megunták a protestáns racionalizmus ürességét, hiábavalóságát és élettelenességét. Rémülve látták, hogy a tömegnek mily nagy mértékben eltávoloznak az egyháztól. Igyekeztek tehát az elhidegült lelkeket minél fényesebb ceremóniákkal visszahódítani. Megragadtak mindent, ami az érzésekre hatott. Felelevenítettek minden misztikus elemet az egyházban. Nagy erővel hangsúlyozták, hogy az angol egyház csak egy része a Krisztus igazi katolikus egyháznak. Ezt a szót: katolikus, nem vették római katolikus értelemben, de mégis inkább a római egyházzal való rokonszenvet élesztgették s a lelkeket a radikális protestánsoktól, akikkel az anglikán egyház Erzsébet óta úgy is folyton harcban állt, még jobban elfordították s ezek papjainak papi jellegét azon az alapon, hogy püspöki ordinálásban nem részesültek, megtagadták. Ilyen kifejezéseket: *Krisztus teste és vére* szószerinti értelemben vettek. Az isteni tiszteleteken a tömjént, a kereszt megcsókolását, az oltár kifejezését, sőt a mise szót is előszere-tettel alkalmazták.

Íme, amint más protestáns egyházak balfelé, a hitetlenség irányában tévedtek el, a rosszúl értelmezett szabadság nevében: a high church bevitte az anglikán egyházat a jobb-felől mutatkozó hinárba. A „high church“ (magas egyház) kifejezésre vonatkozólag meg kell jegyezmem, hogy az nem különálló egyházat jelent s nem illik rá az anglikán egyház egészére. bár némelyek ily értelemben használják. Az anglikán egyház vagy amint az anglikán egyházra vonatkozó törvények nevezik: Church of England romanizáló pártját illeti meg ez

a sajátos elnevezés: high church. Ezzel szemben a: low church kifejezés az evangéliumi pártot jelenti, amely az anglikán egyház romanizáló irányzatát ellensúlyozni s a püspöki szervezetet evangéliumi protestáns szellemmel és munkával igyekszik megtölteni. Van aztán még egy párt, az úgynevezett broad church, amely hittani kérdések iránt kevés érzéket mutat s inkább a keresztyénség erkölcsi erőit igyekszik elsajátítani és érvényesíteni.

Az anglikán egyház igazi magvát kétségkívül az evangéliumi párt képezi. A papok között ugyan sokan vannak, akik a romanizáló törekvések hívei, de a művelt világiak és a munkások milliói nem fogják engedni, hogy a nemzeti egyház ismét rabszolgaságra jusson. A világiak és a munkások közt sok a közönyösség Angliában is, de jól mondta nemrég Taylor képviselő, *hogya az angol egyház világi tagjai közönyösek is s egyházi harcokba nem elegendnek is, szívök azért valósággal protestáns.* (Szórol-szóra: egészséges a protestantizmust illetőleg.)

Újabb időben különben a romanizáló törekvések onnan részesültek kegyetlen és kellemetlen visszautasításban, ahonnan a legkevésbé várták. Az anglikán egyháznak high church pártja minden áron igaz egyháznak akarta az anglikán egyházat elismertetni a pápai udvarnál. Azonban a pápa — nem ez a mostani, hanem még XIII. Leo — feltétlen meghódolást követelt s az angol egyháztól kimondta, hogy az nem egyház, hanem: disorderly crowd = rendetlen, gyülekező nép. Ez úgy látszik józanítólag hatott a high church pártra. Bár a római egyházba folyton térnek át egyesek az anglikán egyházból — ez is azonban kölcsönös, mert hiszen Angliában sokkal gyakoribbak, a hitélet nagy élenkségénél fogva, az egyházváltogatások, mint máshol — olyan feltűnő áttérések, mint Newman-é és Manning-é vagy Lord Denbigh-é nem fordulnak elő és tudni kell azt is, hogy a római egyház nem annyira a protestáns egyházak köréből kitértekké gyarapodik Angliában, hanem inkább az irek beözönlése folytán.

A romanizáló törekvések főgyógyszere azonban az evangéliumi tevékenység. Tudják ezt jól az anglikán egyház határozottan protestáns érületű férfiai s a legkülönbözőbb belmissziói munkákat következetesen és erélyesen folytatják. E cikk harmadik és befejező részében lesz szó arról, hogy az anglikán egyház mennyire felkarolta a vasárnapi bibliai iskolát, a keresztyén ifj. egyletet, keresztyén ifjúnok egyleteit, az élőkeresztyén szövetségeket, a mérsékletességi munkát, a munkások evangélizálását, a bibliaterjesztést, vallásos iratok

terjesztését, az elhagyatottak felsegítését. Ki fog tünni, hogy a konzervatív anglikán egyház, ha némi tanakodás után is, de végre teljes mértékben kitérte kapuit mindama modern evangélizáló eszközök előtt, amit az újabb idők mozgékony-sága s műveltség általánossá tétele, továbbá a római egyház, valamint a hitetlen irányzatok agresszív előrehaladása parancsolólag megkövetel. Ki fog tünni, hogy e tekintetben még a high church párt is engedékenyebb, bölcsebb, reformálásra készebb, mint amilyenek a legutóbbi időkig a magyar protestáns egyház mutatkozott.

Végül ki fog tünni, hogy az anglikán egyház az evangéliom propagálása terén is óriási munkát végezett. És ez a munkája megint oly visszahatást gyakorol reá, amely újabb alkalmas eszköznek bizonyul a romanizáló törekvések ellen-súlyozására s egyúttal arra, hogy az anglikán egyházat a református és általában a protestáns keresztyénség nagy családjának többi tagjaival összeforrassa. Érdekes különben, hogy nemcsak a tulajdonképeni missziói tevékenység erősíti az evangéliomi szellemet az anglikán egyházban, hanem a hazájukból kivándoroltak közt végzett munka is. A kivándoroltak közt is nemcsak az evangéliomot igyekezett hirdemi az anglikán egyház, hanem a püspöki szervezetet is meghonosította. A távol vidékre költözöttek azonban, amikor püspöki egyházat szerveztek is, azt sokkal szabadabb szellemben tették, mintsem a romanizáló törekvések kellő talajra találhattak volna. Az ausztráliai anglikánok pl. teljes mértékben a nonconformista protestánsokkal rokonszenveznek s nagy célok elérésére velök egyesülnek. Az amerikai s a hatvanas évek végén diadalra jutott disestablishment óta az irországi anglikán egyházban is választják a püspököket, amely választás Angliában csak alvó jog, mert a hivatalos formula szerint a király a felelős miniszterelnök javaslatára csak kijelöli ugyan a püspököt (bishop designate), akit azután a káptalan megválaszt (bishop elect). egy másik püspök pedig, az illető érsek megbízottjaként, felszentel (bishop enthroned), de a király dezignálását általában úgy tekintik, hogy azon változtatni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy az ir. amerikai s a skót püspöki egyházak felett az angol egyház nem gyakorol jurisdikciót s a gyarmatokban fennálló püspöki egyházak is laza kapcsolatban vannak a hazai egyházzal. Csak az úgynevezett Lambeth-konferencián, amelyet az anglikán community-hez tartozó püspöki egyházak püspökei tartanak 1867 óta tiz évenként vagy az úgynevezett pan-anglikán konferenciákon találkoznak a különböző anglikán egyházak egymással. Ezeken

a konferenciákon azonban csak eszmét cserélnek a küldöttek; a határozatok nem kötelezők, bár irányító hatásuk eltagadhatatlan. Az irányítás pedig evangéliomi protestáns s teljes lehetetlenség lenne a hazai egyházban mutakozó romanizáló törekvéseket, még ha akarnák is, a frissebb vérkeringést amerikai, ir, ausztráliai és afrikai egyházakra rákényszeríteni.

Az anglikán egyházat tehát minden tévedései s egyes tagjainak retrograd iránya dacára, nemcsak az alakulásánál mutakozó reformáló erőkre, nemcsak főtörvényeire, hanem hatalmas evangéliomi munkájára nézve is úgy tekinthetjük, mint a református keresztyénség jobb szárnyát. A különböző anglikán egyházakhoz tartozó híveket a mi számítás módunk szerint 25 millióra tehetjük. És mivel a püspöki egyházzal szemben a másik végletet alkotó kongregacionalisták is nagyrészt református elveket vallanak: azt mondhatjuk, hogy az összes reformátusok száma ötven millió.

Tudjuk, hogy mások 80 millió reformátusról is beszélnek, mert az amerikai protestánsokat, a kevésszámú lutheránustól eltekintve, majdnem mindenestől a reformátusokhoz számítják. E számításnak van is valamelyes alapja. Az amerikai baptisták pl. már 1677-ben elfogadták a westminsteri kátét, e határozottan református hitvallást, Angliában is csak kevés számú baptista hajol unitárius és arminiánus elvekhez. Mégis jobb nem tündökölni a számokkal. A baptistaság mégis egészen más típus. Örülünk rajta, hogy a kálvinista elvek oda is s máshova is behatoltak. Hiszen a kálvinista úrvacsorai tan még határozottan lutheránus körökben is kedvező fogadtatásra lelt. De azért azokat mégsem tartjuk kálvinistáknak. Megelégedhetünk azzal, hogy 50 millió református van. Megelégedhetünk azzal, hogy a világ leghatalmasabb népeinek fejedelmei, az angol király és a német császár, reformátusok. Megelégedhetünk azzal, hogy a világ református népei vezető szerepet játszanak. Hanem, hogy ezt tehessék: óriási munkát kell az őket tápláló református egyházaknak kifejtetniök. E munkáról a harmadik befejező cikkben fogok szólni.

Dr. Szabó Aladár.

Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása.

Magyar népünknek százezrei vándoroltak már ki az Északamerikai-Egyesült-Államokba. S a kivándorolt százezrek között tekintélyes számmal szerepelnek református véreink is. Leszakadtak-e ezek nemcsak testben, de lélekben is az édes anya kebléről? Találtak-e ott a messze idegenben keresztyén segítő karokra? Kinyújtotta-e utánuk oltalmazó, gondozó kezét az elhagyott anyaegyház? Milyen az a valláserkölcsei és anyagi helyzet, amelyben ott künn élnek? Azt hiszem, olyan kérdések ezek, amelyek közel állanak szívünkhöz s amelyekre a feleletnyerés nem lesz érdektelen.

Megkísértem tehát a kérdésekre való feleletadást. Elmondom röviden először e lelki gondozás történetét, azután a jelenlegi állását.

A nehéz megélhetési viszonyok, a hangzatos ígéretek által is fokozott jobb létre törekvő vágyak és remények megmozdították a magyar népet is, s különösen a múlt század utolsó negyede óta odacsatlakoztak a mi népünk tagjai is ahhoz az áradathoz, amely szakadatlan folyamban főként az Északamerikai-Egyesült-Államok partjai felé hömpölyög, sodorván magával a vén Európa népeinek százezzeit, akik ez Eldorádónak képzelt államban remélik feltalálni boldogulásuk keresett talaját.

A jobb megélhetést, sokszor ezzel együtt a jobb hazát is Északamerikában kereső magyarok között, előbb csak kisebb, majd évről-évre mindinkább fokozódó számmal vannak református hitsorsosaink is. A nagyobb arányú kivándorlás első 10—15 esztendejében szomorú a sorsuk az Északamerikába sodródott magyaroknak s azok között református véreinknek is.

Magyar kivándorlóink eleinte, mind testükben, mind lelkükben teljesen magukra hagyatva, küzdenek az amerikai élet harcaival és a szó szoros értelmében is életveszélyes megélhetési viszonyaival. Nem fogadja őket Amerika partjain se a magyar államnak, se a magyar egyházaknak védő, útbaigazító gondja, csak az amerikai élet örvényekkel teljes tengere és e tengernek lelketlen kalózai. Ki tudná megmondani, hogy hány ezer és ezer magyar ember veszett el ez örvényekben s e lelketlen kalózok kezei között?!

Sok élet-áldozat után azonban mégis javulni kezd az amerikai magyarok sorsa. Református hitsorsosaink is találunk gondozóra, habár nem is az itthon hagyott anyaegyházban. A minden lelki gondozás nélkül szükölködő magyar reformátusok lelki gondját amerikai kálvinista testvéreink veszik fel. Előbb a presbiteriánus (Presbyterian Church in the United States), majd a református (Reformed Church in the United States) egyház belmissziói bizottságai érdeklődnek az elhagyott magyar reformátusok iránt és a nagyobb gyár- és bányavárosokban igyekeznek őket gyülekezetekbe tömöríteni és lelki szükségük kielégítése végett magyar lelkipásztorokkal ellátni. Így kerülnek ki Amerikába 1880 után legelső sorban Kecskeméthy Ferenc és Jurányi Gusztáv, majd utánuk többen is, részben a presbiteriánus, részben a református egyházak által szervezett és anyagilag támogatott magyar gyülekezetek élére.

A magyar reformátusok lelki gondját felvett amerikai kálvinista egyházak, azt lehet mondani, munkájuk kezdete óta keresték a hazai ref. egyházzal az e téren való összeköttetést és testvéries együttműködést.

Az északamerikai ref. egyház zsinata már az első budapesti zsinathoz üdvözlő iratot és felhívó szöveget intézett az Amerikába szakadt református magyarok lelki gondozásának testvéries egyetértéssel leendő intézése tárgyában; kérte az összeköttetés megteremtését s egy közvetítő választmány vagy egyén kinevezését, ahonnan szükség esetén a magyar ref. hívek számára prédikátorok ajánlása is történhetnék. A zsinat a felhívást szívesen fogadta; az összeköttetés megteremtését és fenntartását a konventre bízta. A dologból azonban még sem lett semmi. 1897-ben, az amerikai magyar ref. lelkészek memoranduma alapján foglalkozott ugyan a konvent az amerikai kérdéssel, de benne nem annyira a lényegét, mint csak a jogi formákat kereste, kimondván, hogy „hajlandó a Ref Church in the U. S. s ennek belmissziói bizottsága a Board of Home Missions-al összeköttetésbe lépni, ha az amerikai

magyar ref. egyházak előzőleg megküldik úgy a maguk, mint a nevezett társaságok belső szervezetét igazoló szabályzataikat.

E rideg határozatnak azonban nem lett az együttműködésre semmi eredménye.

A két amerikai kálvinista egyház a hazai egyház támogatása nélkül folytatta tehát a munkáját. Szervezte a magyar gyülekezeteket, épített nekik templomokat, tekintélyes áldozatok meghozatalával lelkipásztorokat hozatott Magyarországról, vagy pedig képzett a saját intézeteiben. 1904 közepén a Ref. Church gondozása alatt 17, a Presb. Churché alatt 7 gyülekezet állott, amelyeknek anyagi fenntartásához a hazai egyház egy fillérrel sem járult hozzá. A Ref. és a Presbit. Churchön kívül azonban a kongregacionalisták és a baptisták is kezdtek missziót a magyar reformátusok között; tehát az itthon csak egy kálvinista egyházat ismert magyarok odakünn négyféle ilyen egyház gondozása alá kerültek.

De 1903 óta hazai egyházunk is érdemlegesen kezd foglalkozni Amerikába szakadt véreink lelki gondozásával. Több oka volt rá. Az idegen gondozás hátrányai évről-évre szembeötlőbbek lettek. A magyar állam figyelme is ráterelődik a kivándorlottak ügyére. Az amerikai hitsorsosok is sürgetik egyházi ügyeik rendezését.

A hazai egyház támogatását nélkülözve, az amerikai gondozó egyházak ott és úgy szereztek lelkészeket az általuk szervezett magyar ref. gyülekezeteknek, ahol és ahogy tudtak. A Ref. Church ugyan igyekezett lehetőleg Magyarországról szerezni lelkészeket; a Presbyt. Church azonban inkább a saját intézeteiben képzett embereket állított a gyülekezetek élére. Az így kialakult magyar ref. lelkészi státusban azonban olyan elemek verődtek össze, amelyeknek harmóniája szinte eleve ki volt zárva, mind a képzettség, mind az erkölcsi együttműködés tekintetében. Olyan volt ez a lelkészi kar, mint a sebes ár által összehordott gyüledék. Volt benne minden: arany, ezüst, drágakő, széna, pozdorja. Voltak benne olyanok, akiket az evangéliumi és nemzeti misszionálás nemes indulata vitt ki; voltak, akiket csak nyugtalan vágyak, vagy a hazai egyházi törvényekkel történt összeütközések sodortak Amerikába; voltak, akik teljes papi diplomát vittek magukkal, de voltak olyanok is, akik félbemaradt emberekként vitorláztak ki, s olyanok is, akik Amerikában szerzett, több-kevesebb, de hazai fogalmaink szerint elégtelen előképzettséggel állítottak a lelkipásztori hivatalra. Hogy az ilyen elemekből összeverődött lelkészi karban nem lehetett harmónia, csak természetes. Meg is indultak csakhamar a kevés tudásra mutató elvi s a

csekély hivatástudatra és szeretetre mutató személyes torzsalakodások, amelyeknek szennyes árja nemcsak az amerikai protestáns világ előtt kompromittálta a magyar kálvinizmust, de amelynek hullámai átesaptak a hazai napilapok hasábjaira is s nem egyszer csak a polgári bíróságok ítéletmondásában találták meg elzáró gátjukat. Ez az áldatlan helyzet komolyan magára vonta a hazai egyházi körök figyelmét.

De fölébredt időközben a magyar nemzeti szempontból való mentés vágya is. A kivándorlás okozta nagy vérvesztés szociálpolitikai kérdéssé érlelődött.

A magyar államnak, természetesen és helyesen, nemcsak arra kellett törekednie, hogy a kivándorlást, ha már megszüntetni nem tudja, legalább ellenőrizze, szabályozza és a kivándoroltakat diplomáciai védelemben részesítse, hanem arra is, hogy a hazát elhagyott százezreket, az ahhoz való szeretetben, magyar elemét pedig magyarságában lehetőleg megtartsa s ezek által a visszavándorlást és a nemzeti erővisszanyerést előmozdítsa. Az Amerikába kivándorolt magyarajkúak tekintélyes százalékát a reformátusok képezték. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy — amikor egyházunk világi vezetői jórészen államférfiak és politikusok — a nemzetmentő állami akció összetalálkozott a magyar ref. egyház egyházmentő törekvéseivel, az állam nem vonta meg az egyházi akciótól hathatós támogatását. E támogatás elhallgattatta a diplomáciai bonyodalmaknak korábban felhangzott aggodalmait is, s most már nem volt sem szellemi, sem anyagi akadálya annak, hogy a hazai ref. egyház komolyan megkezdje amerikai akcióját.

Az is indítékául szolgált az egyházi mentő-akció megindításának, hogy a Ref. Church 1903 márc. 11-én a magyarországi ref. egyház előljáróságához ismét átiratot intézett, amelyben újból keresi és sürgeti az összeköttetést, mivel a gondozása alatt immár 16 magyar ref. gyülekezet van.

Az akció az egyetemes konvent 1903. évi tavaszi gyűlésének 48. számú határozatával indul meg, amelyben kimondta, hogy: „az Amerikába kivándorolt magyar ref. testvérek érdekében az Egyesült-Államok Református Egyházával állandó testvéries összeköttetésbe kíván lépni, s evégből . . . konventi és konventen kívüli tagokból egy öt tagú bizottságot szervez, melynek feladatául azt tűzi ki, hogy az állandó összeköttetés módzatait . . . tegye tanulmány tárgyává s a jövő konvent elé e tárgyban terjesszen javaslatot, mely ha elfogadhatnák, a zsinat elé legyen terjesztendő.“ Ezt az ötrágú bizottságot György Endre elnöklete alatt Pokoly Józsefből, Balogh Ferencből, Csiky Lajosból és Szilassy Aladárból alakította meg a

konvent. 1903 decemberében azonban a konvent, miután a „kiküldött ötös bizottság a maga munkálatával még nem készülhetett el“, az elnökséget kéri fel, hogy az amerikai ügyet állandó figyelemmel kísérvén, „minden szükséges intézkedéseket, az általa illetékeseknek vélt tényezőkkal leendő érintkezések rendén, saját *kizárólagos hatáskörében*, de mindenkor a dunamelléki egyházkerület elnöksége útján“ tegye meg, — s ezzel olyan útra lép, amelyen az amerikai ügy intézése a nyilvánosságnak csaknem teljes kizárásával indul meg s folyik egészen a mai napig is. Amit tehát az akció további fázisai felől tudunk, azt csak a konvent elé beterjesztett, számközlő, a dolgoknak csak a külső héját nyújtó elnöki jelentésekből, az amerikai dolgokról az egyházi sajtóban megjelent tudósításokból és privát értesülésekből tudhatjuk.

Már az 1903. decemberi konventi határozat meghozatala előtt tartott értekezleten felmerült az az óhajlás, hogy előbb valamely tekintélyes hazai egyházi férfiú kiküldése által keltsen az amerikai helyzetről és viszonyokról közvetlen tapasztalatokat gyűjteni. Ezt az eszmét, melyet eredetileg Pokoly József a sajtó útján vetett föl, magáévá téve, a konventi elnökség 1904-ben gróf Degenfeld József tiszántúli főgondnokot kétszer is kiküldi Amerikába. s e kiküldetések végeredménye az, hogy 1904. október 7-én, hat gyülekezettel és hat lelkésszel hivatalosan megalakul a korábban segélyező amerikai egyházaktól független s a hazai egyházhoz csatlakozott amerikai magyar református egyházmege.

Hogy gróf Degenfeld József a konventi elnökségnek milyen utasításával járt el, amikor az amerikai magyar ref. egyházmegeyét megalakította, nem tudjuk. Az 1904. évi júniusi konventhez beterjesztett elnöki jelentés csak annyit mond, hogy gr. Degenfeld József vállalkozott arra, „hogy az Észak-Amerikában fennálló ref. magyar gyülekezeteket egyenként meglátogatja s az amerikai nagy egyházi kötelékek vezetésével is közvetlen érintkezésbe lép“; de arról nem szól, hogy vajjon az egyházmege megalakítására a konventi elnökségtől nyert-e utasítást, vagy pedig csak ott, a helyszínén látta-e olyanoknak a viszonyokat, hogy azok csak a független magyar egyházmege megalakításával rendezhetők.

Akár így, akár amúgy legyen is a dolog, egy bizonyos és ez az, hogy az akciónak ilyen irányba terelődése meglepetést keltett idehaza s az egyházi sajtó hasábjain megjelent felszólalások komoly aggodalmakat nyilvánítottak az új irányú akciónak mind valláserkölcsi, mind anyagi vonatkozásai tekintetében. Az általános óhajlás ugyanis arra irányult, hogy az

amerikai ügy az amerikai segélyző egyházakkal egyetértésben rendeztessék, s most íme az azoktól való elszakadással és külön magyar egyházmegye szervezésével odatott meg. Nem fog-e ez visszatetszést szülni az amerikai egyházak körében? Nem támadnak-e belőle komoly, diplomáciai bonyodalmak? S ha mindezek nem következnenek is be, honnan veszi a hazai egyház azt az anyagi erőt, amellyel az amerikai egyházak nagy és folyton fokozódó szükségleteit fedezheti?

Ezek voltak a közvélemények kifejezett aggodalmai. Komolyabb és veszedelmesebb oldalát képezték azonban a dolognak az egyházmegye megalakítása nyomában maguk az amerikai magyar ref. lelkészek és gyülekezetek között támadt zavarok és háborúságok.

Gróf Degenfeld 1904. évi első útja alkalmával ugyanis, miután érintkezett a segélyző egyházak vezető köreivel és meglátogatta az összes magyar ref. gyülekezeteket, Johnstownba hívta össze értekezletre ezek képviselőit s előttük a hazai egyházhoz való csatlakozást hozta javaslatba. Az értekezleten jelen volt egyházi képviselők egy része minden fenntartás nélkül hajlandónak nyilatkozott az amerikai egyházakból való kiválásra és a hazai egyházhoz csatlakozásra. A másik rész azonban a csatlakozást bizonyos feltételekhez kötötte, nevezetesen ahhoz, hogy a hazai egyház a dunamelléki kerület útján lépjen érintkezésbe a segélyező egyházak illetékes hatóságával s ezekkel tárgyalja le az elbocsátás feltételeit és módozatait, miután a segélyző egyházak, az általuk meghozott nagy áldozatok fejében elvárhatják, hogy a magyar ref. gyülekezetek kiválása ne erőszakos szakítás, hanem békességes és testvéries tárgyalások során hajtassék végre. A Johnstowni értekezlet után azonban egy héttel gr. Degenfeld Trentonba új értekezletre hívta össze — úgy látszik csak a minden fenntartás nélkül csatlakozni akarókat, s itt memorandumot szerkesztettek, amelyben a csatlakozó gyülekezetek szellemi és anyagi biztosításának kérése mellett kimondatni kérték a dunamelléki kerület elnöksége által, hogy az 1904. július elsejéig nem csatlakozó magyar lelkészek oklevele érvénytelennek nyilváníttassék s e lelkészeiktől a hazai gyülekezetekbe való pályázhatás joga megvonassék.

Ez a szigorú trentoni állásfoglalás elkeserítette a békés kiválást óhajtókat. Éles harc fejlődött ki a trentoni határozatot meghozott és az azt helytelenítő lelkészek között, aminek az lett az eredménye, hogy amikor gr. Degenfeld, most már a konvent helyeslésével, másodszor is kiutazott az egyházmegye megalakítása végett, az október 7-én Newyorkban

megtartott gyűlésen nemcsak az összes gyülekezetek nem csatlakoztak, hanem még az eredetileg erre hajlandó 13 gyülekezetből is visszalépett 7 s így az egyházmegeye csak hat gyülekezettel és hat lelkésszel alakulhatott meg, dacára annak, hogy a dunamelléki kerület elnöksége garantálta a csatlakozó gyülekezetek összes szellemi és anyagi szükségéinek fedezését, a lelkészeknek igen jelentékeny előnyöket helyezett kilátásba, s enyhítette a trentoni gyűlésnek a nem csatlakozó lelkészekre vonatkozó határozatát is, kimondván, hogy a csatlakozás határidejét 1905 jul. 1-ig tolja ki és a nem csatlakozó lelkészeket nem oklevelüktől, hanem csak a hazai egyházba pályázás jogától tekinti megfosztottnak.

Az amerikai magyar ref. gyülekezeteknek a hazai egyházhoz csatolása tehát csak részben sikerült, sőt az egyházmegeye megalakítása, azt lehet mondani, még csak fokozta a korábbi ellentéteket, amelyek a nem csatlakozottakat egyenesen arra ragadták, hogy segélyező egyházaikat törekedjenek harcba vinni a magyar ref. egyházzal, az egyházi és politikai lapok útján pedig az amerikai állami körökben tegyék gyanússá az egész hazai akciót.

Hogy az így támadt ellentétek lehetőleg kiegyenlítsessenek és a támadható veszedelmek elháríttassanak, az amerikai ügyek vezetését a dunamelléki kerülettől időközben átvett konventi elnökség 1905 végén dr. Antal Géza pápai theol. tanárt küldötte ki Amerikába. Antal jelentése nem jutott nyilvánosságra. De részint a konventi elnökségnek 1907. évi jelentéséből, részint pedig dr. Antal Gézának 1908-ban kiadott „Tanulmányok“ c. könyvéből arra következtethetünk, hogy ő, a johnstowni alapra visszatérve, az amerikai segélyező egyházakkal való békés megegyezés útján igyekezett keresni a dolog megoldását. Azt a javaslatát azonban, hogy „szerveztessék a Ref. Church kebelében, ezen egyházkötelék belmissziói bizottságának alárendelve egy magyar egyházmegeye, esetleg egyházkerület, melyet itthon képzett papokkal, évi segéllyel és egyszersmindenkorra szóló templomépítési segéllyel a hazai egyház látna el,“ a konvent elnöksége és az általa megkérdezett vezetőkörök nem találták elfogadhatónak, miután a hazai egyház áldozataival szemben a Ref. Church kötelessége csupán egy évi jelentés beküldésében merült volna ki.

Ezért, miután a Ref. Church kijelentette, hogy hajlandó a tárgyalásnak esetleg más alapon való folytatására is, a konventi elnökség még egy újabb férfiú kiküldetését határozta el. Kiküldötte tehát 1906 őszén Bede László mármharosszigeti

ref. főgimnáziumi vallástanárt. A már másodízben történt melőztetés, a nem csatlakozott lelkészek panaszai és vádjai, a csatlakozási mozgalomnak nem éppen békés tovább folyása azonban, úgy látszik, olyan kedvetlenül hangolta a Ref. Church vezető köreit, hogy a belmissziói bizottság egyenesen visszatúsította a konventi kiküldött ama kérését, hogy a gondozása alatt álló magyar ref. gyülekezeteket meglátogathassa és velük a csatlakozás módozatait illetőleg tanácskozhassék. Bede László tehát nem szoritkozhattott másra, minthogy az amerikai egyházmegyét véglegesen szervezze és a csatlakozás ügyét lehetőleg teljes sikerre vezesse.

Bede László ez utóbbi cél elérése érdekében írásbeli hivatalos megkereséssel fordult a még nem csatlakozott gyülekezetekhez s ennek következtében történt még két mozzanat, amelyről a történelmi fejlődés képének teljessége szempontjából meg kell emlékeznünk.

Az egyik mozzanat az volt, hogy a Ref. Church fennhatósága alatt maradt gyülekezetek 1907 dec. 17-én Homesteadon rendkívüli gyűlést tartottak, amelyen a Presbyt. Church fennhatósága alatt maradt gyülekezetek is képviselve voltak, s ezen a gyűlésen, tárgyalás alá vétén a konventi kiküldött hivatalos felhívását, azt az eszmét vetették fel, hogy a hazai egyház, a csatlakozás teljes keresztülvitele érdekében ajánljon fel a Ref. Churchnek 25.000 dollárból álló hálaalapítványt. Ez az eszmét azonban a Ref. Church missziói hatósága képviselőjében jelenvolt Sonders superintendens a leghatározottabban visszautasította, kijelentvén, hogy egyháza remunerciót nem fogadhat el, miután nem pénzért dolgoztak a magyarok között, hanem hogy terjesszék közöttük Istennek országát.

A második mozzanat az, hogy a Ref. Church 1908 májusi zsinata, a gondozása alatt álló magyar ref. gyülekezetek óhajlására, elhatározta, hogy a magyar ref. egyház intencióinak kipuhatolása és a békesség helyreállítása végett James Good theol. tanárt és Tomcsányi József magyar ref. egyházmegyei alelnököt Magyarországra küldi. A kiküldöttek el is jöttek hozzánk. Érintkezésbe léptek a konventi elnökséggel és az 1908 áprilisban megalakított konventi külmissziói bizottsággal. Az érintkezésnek azonban, amint a konventi elnökség 1909. évi jelentése mutatja, nem lett meg az együttműködést megteremtő eredménye. A jelentés szerint a Ref. Church kiküldöttei nem voltak felhatalmazva megállapodások létesítésére és csupán csak megbízóik üzenetének átadására szoritkozhattak, a konventi elnökség és a külmissziói bizottság pedig abban a

véleményben volt, hogy „az amerikai magyar egyházi munka terén rendet teremteni s eredményeket felmutatni csak egységes szervezet és egységes irányítás mellett lehet s hogy erre az egységes vezetésre a hazai egyház van hivatva.“ Ennek folytán hivatalos átiratban arra kérték a Ref. Churchöt, hogy „ennek a két elvnek elismerése mellett tegye lehetővé a kötelekbe tartozó egyházaknak, hogy amennyiben óhajtják, hazai egyházunkhoz csatlakozhassanak. Mi viszont erkölcsi kötelességet vállalunk az iránt, hogy az amerikai magyar reformátusok egyházi és lelki gondozásáról mindaddig, míg ezt a hívek kívánják, állandóan és rendszeresen gondoskodni fogunk.“ Erre a hivatalos felkérésre, tudunkkal még nem érkezett válasz. Vele tehát lezárhatjuk a csatlakozási ügy fázisainak aktáit.

Megállapíthatjuk eredményképen azt, hogy az amerikai ügy rendezése tekintetében a hazai egyház még nem tudott az amerikai segélyező egyházakkal békességes megegyezésre jutni, s hogy jelenleg mind a konventi elnökség, mind a külmisziói bizottság azon az állásponton van, hogy az ügy megoldására és további vezetésére egyedül a hazai egyházat tekinti illetékesnek s ebből folyólag az amerikai segélyező egyházakkal nem is igyekszik együttműködési alapokat keresni.

Helyes álláspont-e ez? — vitás kérdés még ma is. Ismeretést és nem kritikát irván, nem is kívánok ennek fejtegetésébe belebocsátkozni. Csupán még azt fűzöm hozzá, hogy a Ref. és a Presbyterian Church közösen panaszt nyújtottak be a presbiteri egyházak világszövetségének tavaly Newyorkban tartott kongresszusa elé a magyar ref. egyház amerikai akciója tárgyában; a kongresszus azonban nem bocsátkozott annak tárgyalásába, hanem megvitatás és részletes jelentéstétel végett visszatette az amerikai bizottsághoz.

Az amerikai magyar reformátusok jelenlegi egyházi állapotával a következő cikkben óhajtók foglalkozni.

Hamar István.

Gályarabjaink megszabadítása.

V.

Miután Hollandiába és Németországba tizennégyen utaztak el, tehát az eredetileg 30 főre menő áldozatnak a nagyobbik fele, még a következő év őszéig Zürichben maradt. Lavater János bölcsészettanár kezdeményezésére, Séllyei kivételével, mindnyájan feljegyezték életrajzi adataikat egy emlékkönyvbe, mely most is megvan a városi könyvtárban,¹ amelyhez szíves köszönő szavaikat fűzték a vendéglátásban irántuk tanúsított valódi keresztyéni részvétért és szeretetért, amelyben néhányan bővebben is rajzolták át életküzdelmüket. A gályákról kiszabadítottak között nincs egy se, aki hálával ne emlékezett volna meg Ruyterről, aki bilincseikből feloldotta őket. Elgondolhatjuk mennyire meg voltak hatva, mikor megtudták, hogy szabadítójuk, mire Zürichbe értek, már nem volt az élők között! Beregszászy István is fájdalommal tudatta máj. 30. levelében feleségével, hogy szabadítójuk a szicíliai harcon életét vesztette.² A katániai tengeröbölben ugyanis, midőn Duquesne tengernagy hajóhadát megtámadta, egy francia ágyúgolyó megölte, egy hónappal azután, hogy a magyar lelkészeket elbocsátotta.

Hitvallóink zürichi tartózkodásáról kevés adat maradt reánk. Annyi bizonyos, hogy közülük ketten, a maguk és társaik viszontagságainak, általában szenvedéseik és szabadulásuk történetének megírásával foglalkoztak. A rövidebb előadás 1676-ban készült, melyben szerző hangsúlyozva említi, hogy az eseményeket összefoglalva írta meg; stílusa kivált az elején szenvedélyes, mit címe is mutat: „*A vadállat dühöngése a*

¹ Megjelent a *Sárospataki Füzetek* 1863. évfolyamában.

² Ugyanott.

*Jézus Krisztus magyarországi hitvallói ellen, és ezeknek győzelme.*¹ Szerzője Otrókocsi Foris Ferenc. A Zürichben meglévő példány kézírata nem az ő írása, hanem azé, aki a Lavater felhívását a róla nevezett emlékkönyvbe bejegyezte.

Nagyobb jelentőségű a Kocsi Bálint munkája,² „*A magyar egyházak szabadsága elnyomatásának rövid elbeszélése*“, mely szintén még 1676-ban készült és pedig a többi lelkészek, különösen Harsányi István segítségével. Valószínű, hogy Hottinger Henrik, a héber nyelv tanára Zürichben, kinél Kocsi lakott, a leírás kidolgozását érdeklődéssel kísérte, mert igaz ugyan, hogy Kocsi Bálint 1676 július 18-án kelt levelében köszönétét nyilváníja Szalontai Istvánnak, a fogoly lelkészek kiszabadítása körül teljesített szolgálataiért, s arra kéri, szerencsétlen társai nevében, hogy a svájci helvét hitrokonoknak az irántuk tanúsított áldozatkészség és vendégszeretetért küldjön egy köszönő levelet, végül felhívja, hogy *a nehéz napokban szerzett tapasztalatait gyűjtse össze s ezzel készítse elő az útját, a magyar protestáns egyház története megírásának*:³ mégis azt kell mondanunk, hogy munkája a zürichi papság és tanács hivatalos megbízásának köszöni létrejövetelét. A részükre gyűjtött pénzről való leszámolásban ugyanis az utolsó kiadási tétel így hangzik: „*247 forint jutalék Kocsi Bálint úrnak.*“ Ez kétségen kívül az a tiszteletdíj, melyet a szerző munkájáért kapott, és ezért maradt annak az eredeti példánya Zürichben. És ha ma már ez többé nem található is meg, de régi lajstromokból bizonyos, hogy egykor a Carolinum könyvtárában volt elhelyezve.

Hitvallóink közül tehát néhányan bőven találtak alkalmat arra, hogy irodalmilag is munkálkodjanak; de hogy a többiek is foglalkoztak szellemi munkával, bizonyítják a könyvajándékok. Theológiai vitatkozásokban egyébként sem volt akkor hiány, mert éppen megérkezésük előtt egy évvel kezdődött az a Heidegger tanár által szervezett „Formula consensus“ vita, mely a svájci reform. egyházat dogmatikai

¹ „Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria, horumque victoria.“ Kézirat

² „Narratio brevis de oppressa libertate hungaricarum ecclesiarum, melynek I—IX. fejezetét kiadta *Ember Pál*: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*“ című művében, melyet Bod Péter 1738-ban *Kösziklán épült ház ostroma* címen magyarra fordított, de nyomtatásban csak 1866-ban jelent meg Lipszéban, Szilágyi Sándor gondos kiadásában. Az eredeti latin szöveg X—XII. fejezete a *Magyar Protestáns Egyház-történeti Adattár* I. évfolyamában látott napvilágot.

³ Eredeti levél a pápai reform. egyház levéltárában 88. sz. alatt.

bilincsekbe verte s azt még jobban megcsontosította, mint már azelőtt is volt.¹

Hogy a késő nemzedékek emlékezetében a hitvallók jobban megmaradjanak, Hoszpinianusz Rudolf lefestette Mayer Konrád ismert festő és rézmetszővel még 1676-ban Sellyei István püspök arcképét; a következő évben pedig ugyancsak Mayer lefestette egy vászonra Sellyei és Harsányi, a hitvallók két legtekintélyesebbikének arcképét; középen a háttérben egy gályával. Alul az összes lelkészek nevei felvannak jegyezve, Ulrich János freumünsteri lelkésznek Sellyeit és Harkányit dicsőítő latin versével együtt:

„Itt két István van, méltó testvérek az Úrban,
Sellyei, Harsányi; Krisztus igaz tanúi.
A tudomány mezején s a nyomorviselésben egyenlők,
Ifjan a műzáknál, agg korban a vértanúságnál.“

A két hitvalló férfiú arcképe között angyal tart egy levelet, melyen ezt olvassuk: II. Kor. 4: 9 „Háborúságot szenvedünk, de abban el nem hagyattunk, megaláztatunk, de el nem veszünk.“² Az angyal és levél alatt van a zürichi tó, ezen úszik az a hajó, melyen Graubünden kánton felől a megszabadítottak Zürichbe érkeztek.³

A száműzetés alól való teljes feloldás még mindig váratott magára. Minthogy azonban Zürichből folyvást összeköttetésben Magyarországgal és az itteni állapotokról jól voltak értesülve, s Zaffiusznak egy leveléből is tudták, hogy dr. Csúzi (Cseh Jakab) egy azon hűz közül, ki mihelyt Triesztbe kísértettek, itt rögtön megváltotta magát és most hajdani egyházában Losoncon szabadon, senkitől nem háborgattatva, végzi tisztét, honnan már levelet is írt, melyben hazájáról több jó hirt beszél. A Duna, Garam és Ipoly folyó körül szabadon hirdetik a lelkészek az ígét. Ő maga aug. 25-én érkezett ekléziájába és mindent békességesen talált. Lipót tábornoka Strassaldó az Eger körül levő lelkészeket magához hívatta és

¹ Dr. I. Häna: i. mű. V. ö. Bloesch, Geschichte der Schweiz reformirten Kirchen. I. 485—500. l.

² Ez a két kép a zürichi városi könyvtárban van; az első 129., a második 129. szám alatt. Ezenkívül van ott még egy másolata is az első képnek 1678-ból ugyanazon művész kezéből 28. szám alatt. A három kép, melyeknek előbb különböző tulajdonosai voltak, csak a XIX. században került a városi könyvtárba. A 28. szám alatt levő kép tehát nem a 129. számú kettős kép másolata, hanem az 1676-iké; ez kiténik Sellyei életkorának odajegyzéséből is: „Aet(atis) 49.“

³ *Rácz Károly*: A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben. 89. lap.

saját katonái közül öröket adott nekik. A foglyok családjai bántalom nélkül vannak előbbeni helyeiken.¹ Mindezeket tudva, arról tanácskoztak, hogy viszonylag elég kedvező már az idő arra, hogy visszatérjenek a hazába. Így azután a visszatérést 1677. őszén elhatározták.

Hitvallóink 1677 október 30-án utaztak el Zürichből. Úgy látszik több csapatban keltek útra, miután a gyűjtött pénzről való leszámolás szerint mindegyikük külön-külön, életszükségletre és útiköltségre 61 birodalmi tallért kapott, mely összeg a mai forgalmi értékben mintegy ezer koronának felel meg. Elutazásuk előtt azonban egy búcsúzó ünnepélyt tartottak, melyen Séllyei István hála és köszönőbeszédet mondott a világi és egyházi hatóságokhoz és a polgársághoz, melyet Zürichben ki is nyomatott,² de mivel ez a beszéd a városi könyvtárban német nyelven maradt fenn,³ ott ma azt következtetik, hogy így is mondta azt el Séllyei.

A beszéd dagályossága dacára is megható bizonyossága hálájuknak. Időrendi sorban megemlékezik azon jótéteményekről, melyeket velük gyakoroltak, midőn nyomorúságaikat hallva, mint egy ember felálltak mellettük, s mintha csak balsorsuk társai, szorongatott feleik lettek volna, nemcsak vigasztalóik, hanem megszabadítóik voltak, nekik tetemes segílyt nyújtottak, s elsők voltak, kik a helvét köztársaság egyesült református városainak közakaratóból, a gályarabok ügyét, mint a Krisztus anyaszentegyházának ügyét megmenteni magukat felajánlották. Majd így folytatja: „Egyszóval: foglyok voltunk és hozzánk jöttetek, útonjárók és nyomorult száműzöttek voltunk, és ti befogadtatok minket; éhezünk, és ennünk adtatok, szomjúhoztunk és innunk adtatok; mezítelenek voltunk és megruháztatok minket; betegek voltunk és ápoltatok bennünket; minden szükséges dologgal oly gazdagon és oly jó indullal elláttatok mindnyájunkat, hogyha lehetséges volt volna, még a szemeiteket is kiástátok és nekünk adtátok volna...”

„Te Zürich városa, amely nekünk az idő minden zivatarai ellen kényelmes és biztos menedékünk voltál, légy megáldva a magasságos Istentől!... Úgy tisztelnek téged, mint

¹ Zaffiusznak 1676 jan. 17. levele a zürichi egyház lelkészeihez az itteni Staatsarchivban.

² „Oratis valedictoria a viro venerando ac clarissimo Stephano Séllyei, superintendente a viro venerando ac clarissimo Christi Martyre, pridie discessus ex Urbe Tigurina Cum inde a 19 maii anni 1676. ad diem 20. octobris anni 1677 hospes in eadem fuisset, nomine reverendorum dominorum fratrum suorum exhibita“

³ B. 189. jelzésű kézirat kötetben 36—46. lap.

az egész nemes svájci szövetség édes anyját.“ Séllyei azt mondja tovább Zürichről, amely megérdemli, hogy „a világ legelőkelőbb városai közé számláltassék“, hogy azt nemcsak a svájci szövetség, hanem a református Magyarország édes anyjának is mondhatja, mert már ezelőtt egy századdal aláírták és elfogadták az ő hitvallásukat. Forró óhajtása, hogy hazánk iránt továbbra is megmaradjon Zürich jó indulata. Bizonyossága ennek az a búcsú-üdvözlés, melyet a jelenvolt kormányzóférfiakhoz külön intézett: „Legyetek jól, ti hatalmas, nemes, vitélő igen tisztelt méltóságos urak, és ezen Zürich városa kormányának fejei. Őrizzen benneteket az Isten, titeket igen bölcs polgármester, gondos helytartó urak és téged egész érdemes tanács, a haza atyjai, a Krisztus egyházának igaz ápolói. Valamint eddig nem közönséges szeretetet tanúsítottatok irántunk, nyomorult száműzött jövevények iránt. Népiünk és igen szomorú helyzetű egyházunk iránt: úgy ezután is szeressétek, gyámolítsátok ezeket s jól tegyetek velük, és mutassátok meg irántunk, amikor csak tehetitek, továbbra is a nagylelkű és hozzánk nagyon szeretetteljes érzeteknek a jeleit azzal, hogy segédelemmel, tanáccsal és tettel mellénk álljatok“. Másutt pedig így szól: „És amint minden dolgokban bővölködéstek vagyon, t. i. a hitben, a beszédben való szó-lásban, az ismeretben, úgy legyen bővölködéstek a népiünk iránt tanúsított szeretetekben is“.

Igazi kegyességről tanúskodik a mélyen érzett áldás, mellyel a vendégszerető várostól vesz búcsút: „Az Úr engedje néked, hogy irgalmat találj nála. Legyen békesség a te kerítésekben és csendesség a te tornyaiddban! A mi atyánkfiaért és a mi barátainkért kérjük: legyen békesség tebenned!... Ha a népek dühösködnek s a föld birodalmai fel kelnek te ellened, az Úr legyen erős várad, biztos menedéked, erősséged és legjobb segédemed minden bajban!“

A hithősök közül legelőbb visszatért a hazába dr. Csúzi Cseh Jakab, aki mint említve volt, miután az 1100 forint váltásdíjat maga helyett kifizette, Triesztből elbocsátották s már 1675 aug. 25-én előbbi gyülekezetébe Losoncra érkezett, hol mindent békességes állapotban talált. Csúzi 1676 nov. 1-én Vácon kelt hála- és köszönőlevelben, melyet a helvét köztársasághoz, Zürich, Bern, Bazel, Szent-Gallen, Schaffhausen és Genf hatóságához és a szövetséges református kantonok tanácsához intézett,¹ kegyeletes szavakkal emlékezik meg arról a vendégszeretetről, mellyel elhalmozták hitvallóinkat, és részükre

¹ A zürichi Staatsarchivból.

adományokat gyűjtöttek, s most mindezekért az Istennek minden áldását kéri reájuk. A legelső visszatérők között volt Alistáli György ószónyi lelkész, aki 1676 júl. 30-án Zürichből Németországba ment, de itt, úgy látszik, kevés ideig tartózkodott, mert 1677 febr. 20-án már Ószönyből irt egy köszönőlevelet zürichi vendéglátójának, Hospiniánusz Rudolfnak, melyből bizonyos, hogy ő is visszatért régebbi egyházába. Minden jel arra mutat, hogy a szenvedésekben osztálytársai, kikkel Németországba is együtt ment, Újvári János mezőörsi és Czeglédi Péter lévai lelkészekkel jött haza, akik szintén előbbi szolgálati helyeiken folytatták lelkészi tisztüket.

De a hazába való teljes visszatérés, úgy látszik, simán ment véghez, legalább Zürich azt közli 1677 novemberben¹ az evangélikus helyek egy konferenciájával, hogy két prédikátor szerencsésen elérkezett Bécsig, honnét bizonyára már céljukhoz juthatnak, de a többieknek, mivel Ulmban csaknem felismerték őket, kerülő utat kellett Nürnbergben át tenniök. Kötötte is őket a Lipót király megkegyelmezési oklevelének, téritvényeikbe felvett eme pontja: „sem boszút nem állnak, sem a hazába vissza nem térnek!“ Nehányan Berlin felé, mások Lipcse felé vették útjukat, hogy onnan valamely kedvező alkalommal minden feltűnés nélkül hazatérhessenek. Harsányi István Szilézián át utazott, két társa kíséretében; az egyik volt az a Simondesz János, aki mindjárt a fogság elején Nápolyból szerencsésen elmenekült, és most a hazába visszatérő társainak, mint német és szláv tolmács szolgált.

Harsányi is visszatért három és háromnegyed évi számkivetés után gyülekezetébe, Rimaszombatba még 1677 őszén, és metszéshez hasonló szép vonásokkal írta az anyakönyv első lapjára: „A rimaszombati keresztyén eklézsiának könyve, melyben feljegyeztetik ezen eklézsiának jó és szokott rendi a keresztsegrül, az úrvacsorájáru, a halottak temetkezéséru, a házasságrul, az exkommunikációrul és egyéb emlékeztetre és megtartásra való szükséges dolgokról, az apostol mondása szerint 1. Cor. 14., 40. mindenek ékesen és jó renddel legyenek ti köztetek, melyet hasznosnak ítelt mind a következő tanítókért s mind az eklézsiának szokott rendinek fennmaradásáért négy esztendeig tartó keserves rabságbul és exiliumábul Isten keze által csudálatosan hazatért és ismét rendes tisztiben beállott ezen eklézsiának lekipásztora az akkori itthon szolgáló kollégájával, szolgatársával, Gyöngyösi Péterrel edgyütt Harsányi Móric István. Anno MDCLXXVIII. Die I. Januarii.

¹ Megvan ugyanott.

Kedves kötelességet ohajtott leróni Harsányi azon levelével, melyet zürichi vendéglátójának, a méltán nagyhirű Heidegger tanárnak írt 1678 febr. 20-án, melyben értesítette, hogy ő maga, valamint Séllyei István püspök, Szódói András járói, Komáromi István ácsi, Körmendi György barsi, Rimaszombati János csoltói, később lévai, Szentpéteri Márton hetényi, Szentpéteri István simonii, Tatai Sámuel tornaaljai lelkészek, Simonyi Péter simonii rektor. továbbá Bugány Miklós, Nikléczi Boldizsár és Leporinus Miklós szerencsésen megérkeztek egyházaikba és azoknak ismét az élére álltak, ellenfeleik nyugodtan hagyják őket, de ha vallásukat szabadon gyakorolhatják is, a hazatérést megengedő királyi kegyelem még mindig késik.¹

De úgy tetszik, mintha maguk az üldözök is megrettenetek volna attól az iszonyú látványtól, melyet az ártatlanul gályákra hurcolt áldozatok nyomorúságai és kínjai mutattak, vagy legalább mintha beérték volna annak a 18-nak mátyrházi halálával,² kik a gályák kínjai vagy börtöneik gyötrelmei között, életük árán tettek bizonyosságot Krisztusba vetett igaz hitükről, s ezzel a megfélemlítéssel mintha megelégedtek volna, mit magukat az egyházakat, illetőleg ezeknek tagjait nem bántották és nincs semmi adatunk arra nézve, hogy a lelkészeiktől megfosztott s így árván maradt gyülekezeteket hitükben háborgatták volna. Sőt tény, hogy az elhurcolt lelkészek nejei mindenütt bent maradtak és laktak a parókiákban, mint Séllyei írta 1675 nov. 22. Beregszászy Istvánnak, a pápai és szőnyi iskolák virágoztak, jóllehet lelkészeik a gályákon voltak. Ezzel megegyezően Zaffiusz is azt írta dr. Heideggernek Zürichbe,³ hogy Veresmarty Mihály pápai lelkésztől levelet kapott, melyben arról értesítette, hogy az ő egyháza rendületlenül áll, az iskola virágzik, de a szolgálat terhét egyedül nem bírja. Harsányi 1678 május 3-án ugyancsak Rimaszombatból kelt levelében⁴ arról értesítette Heideggert, hogy mind-
 eddig semmi háborúságot nem szenvedtek s talán ezután sem

¹ Levelének egykorú német fordítása Bern város könyvtárában.

² Meghaltak: Krasznai János, Szendrei Márton a kapuvári, Szivczki András a sarvári, Huszti Mihály, Kóródi János, Miskolczi Mihály, Szecsei János a teatéi börtönben; Berhidai Miklós, Füleki István, Mazari Dániel, Paulovics Mihály, Szilvási István, Trivkovics János a gályákon, Kállai István, Szendrei György, Szentkirályi András, Tököli István a bukkári börtönben, Turóczy Végh András a kiszabadítás után Helvéciában = 18-

³ Az 1676. márc. 21. Velencében kelt levél a zürichi Staatsarchivban.

⁴ Egykorú német fordítása Bern város könyvtárában.

szenvednek, a Hollandiába és Angolországba utazott nyolc lelkész még nem tért vissza, de várják őket mindennap. De ha a hazába való visszatérésük után hitvallóinkat mindenütt örömmel fogadták is előbbeni gyülekezeteikben s Bátorkeszi Istvánt kivéve, mindnyájan folytatták is régebbi állomásaikon lelkészi tisztüket: teljes felmentésük s ártatlanságuk elismerése mégis csak az 1681. évi országgyűlésen következett be.

Sellyeinek búcsúbeszédében nyilvánított azon óhajtsága, hogy Svájcban továbbra is szeressék a magyarokat, beteljesült. Midőn Zürich 1677 november havában, tehát hitvallóink elutazása után, a többi evangélikus helyeknek, Escher Ulrik Jánosnak a gyűjtött pénzről való leszámolását bemutatta, kitűnt, hogy 166 forint készpénz megmaradt, mint felesleg. A kiszabadítás munkájára, a velencei kereskedők költségeinek megtérítésére és dr. Zaffiusz megajándékozására kiadatott 2257 forint, zürichi ellátásukra és hazautazási költségeikre fordított az eredeti számadás szerint 6723 forint.¹ Mindezen összegeken felül még valóban szép összeg, mai forgalmi értékben mintegy hetvenezer korona maradt fenn a további segélyezésre, melyből Zürichben, Bernben, Baselban és Genfben alapítványokat tettek azon magyar református teológus ifjak részére, akik tanulmányaikat az ottani akadémiákon öregbiteni óhajtják.

Örök dicsősége marad mindenkor Zürichnek és a svájci református helyeknek, gályarabjaink megszabadítási munkájában tanúsított élénk részvéte, rendkívül áldozatkészsége, vendégszeretete, melyért illesse őket hálás elismerés!

A Hollandiába ment nyolc hitvalló közül Szomódi János szendi és Bátorkeszi István veszprémi lelkészek a dunántúli egyházkerületből valók voltak, úgy ezeket, mint társaikat szíves vendégszeretettel fogadták és mindennel ellátták Utrechtben s hazatérésük alkalmával útiköltségeikről bőkezűen gondoskodtak. Szomódi hazajövele után neszélyi lelkész lett, s itt szolgált haláláig. Bátorkeszi szolgálati helyét nem tudjuk megnevezni, de hazaérkezését bizonyíthatjuk egy, pápai főiskolánk történelmi múzeumában ma is meglévő bronz-szelencével, melyben rejtegette az akkori nemes ércpénzben Zürichben és Hollandiában kapott útiköltségét, és amelyben leányágon egyes utóda Komáromi József balatonkisszöllősi lakos özvegye ajándékozott oda megőrzés végett, miután a család ezen ága is kihalt.² Tehát Bátorkeszi is visszatért a hazába, de lelkészi

¹ Escher számadása a gyűjtött pénzről.

² A szelence mind a két oldalán ó-holland felirat és emblemák vannak, melyek egymást kiegészíteni és illusztrálni látszanak. Van rajta

tisztét legalább Veszprémben nem folytatta, talán valamelyik balatonmelléki egyházunkban szolgált ezután, vagy csak itt vonta meg magát, félrevonulva mindentől, hol egyszerű köznemes utódaiban a XIX. század harmadik negyedéig nemcsak igaz emlékezetben élt, hanem maradékról-maradéokra hálás kegyelettel őrizték a hitvalló ősiük szenvedéseire emlékeztető, inkább csak emlék-, mint értéktárgyat képező ereklyét.

Bátorkesziről van még egy hiteles adatunk, melyet annyival inkább ide kell igatnunk, mivel vele egy erkölcsi tesztület ítéletével igazolhatjuk, hogy annyi méltatlan üldözést, börtönt, verést, éhséget, szomjúságot, a gályák kimondhatlan kínjait kiállt hitvallóink családjait, az egyház itthon hiven gondozta, vigasztalan állapotukban el nem hagyta. A dunántúli református egyházkerület ugyanis 1693 aug. 8. Veszprémben tartott zsinata alkalmával tárgyalta a jegyzőkönyv szerint „boldogemlékezetű Bátorkeszi István veszprémi lelkész özvegye és árváinak Losonczi Farkas János ezidőszerinti veszprémi lelkész elleni ügyét, és abban úgy ítélkezett, hogy tekintettel arra, miszerint Losonczi Farkas János az ő hivataltársának Bátorkeszi Istvánnak özvegyét, az őt megillető egy évi fizetésre nézve kielégítette, tehát a többi évekről is elégítse ki. És mivel a veszprémi egyháznak nem volt joga arra, hogy a fogság és száműzetés miatt távollevő lelkészének fizetését másnak felajánlja, ennél fogva a Bátorkeszi István özvegye és árváinak járó összeget követelje vissza Losonczi a veszprémi egyháztól, mert mint állítják, tudva és megegyezés szerint vette fel Losonczi János távollevő hivataltársának a fizetését a veszprémi egyháztól, Bátorkeszi István visszatéréséig.“¹

A száműzött magyar prédikátorok részére a svájci államszövetségben gyűjtött pénz kezeléséről vezetett számadás sze-

egy férfialak, kinek fején kalap, kezében pipa, s üres dohányszelence van, továbbá egy kiürült hordó. A szelence másik oldalán Hollandia egyik nevezetes városának, Deventernek, azon korbéli rajza látható. A felirat pedig a következő:

De ton staet met de boom om hoog (= a hordó-tonna-fenékkel felfelé áll).

Myn kan is nit (= korsóm üres).

Myn keel is droogh (= torkom száraz).

Tys hyer geen deeg (= itt nincs öröm).

Myn pyf is nyt (= pipám kialudt).

Myn doos is leigh (= erszényem üres). V. ö. *Dunántúli reform.*

egyházkerület jegyzőkönyve 1873. 85. pont.

¹ A veszprémi ref. egyházm. legrégebb könyve az egyházker. levéltárában.

rint,¹ a Zürichben maradtakért 1676 máj. 30-tól 1677 október 30-ig fizették ki az ellátási költséget. 14-en maradtak itt együtt, élükön Séllyei Istvánnal, s ártatlanságuk bizonyítására egy 1676 aug. 17-én kelt emlékiratba foglalták össze megidéztetésük és kiállt szenvedéseik rajzát s a magyarországi protestáns egyházak leggyászosabb állapotát,² melyet ügyük védelmére a Genfben székelő angol követhez adtak be, hogy az ennek alapján a hazába való visszatérés útját egyengethesse. És miután az erre való alkalmat elég tűrhetőnek találták, 1677 okt. 11-én Zürichből kelt levelükben a genfi egyház lelkészeitől is bucsút vettek a hazájukból száműzöttek, melyben hálásan megköszönték a nekik küldött segélypénzt, s tudatták azon szándékukat, hogy vissza akarnak térni a hazába.³ Ezután megtörtént a fentebb érintett ünnepélyes búcsúzás, s *október 30-án véggépen elutaztak Zürichből*,⁴ s Kocsi Bálint kivételével mindnyájan visszatértek előbbeni gyülekezeteikbe, mint erről Harsányinak íment idézett leveléből értesülünk. A tanulni vágyó Kocsi pedig 1677 nov. 4-én beiratkozott a bázeli egyetemre, s miután itt egy félévet hallgatott, Gentbe ment, hol 1678 ápr. 26-án felolvasták a papi testületben ajánló leveleit, s egyben elhatározták, hogy míg Angliába mehet, az igazgató eszközöljön ki számára valami segélyt az urak házánál. Ugyanazon forrás szerint a papi testület júl. 15-én úgy határozott, hogy ifjabb Turretin a testület pénztárából adjon Kocsinak tíz tallért megmondván, hogy ez egy-szersmindkorrai adomány.⁵ Kocsi Bálint, úgy látjuk, nem jutott ki Angliába, mert még 1678-ban visszatért szenvedő társai után a hazába, s ez év őszén már ismét a pápai iskola rektora volt.

A sokat szenvedett hitűsök ártatlanságát végre az 1681. évi XXV. törvénycikk elismerte, midőn kimondotta, hogy azon hitvalló lelkészek és tanítók, akik vagy száműzettek, vagy bizonyos téritvények miatt hivatalaikat nem folytathatják, a hazába szabadon visszatérhetnek. állomásaikat elfoglalhatják és vallásukat szabadon hirdethetik.

Míg magyar protestáns lesz, áldott marad a gályarab-ságot s annyi méltatlan szenvedést kiállott hitvallók emlékezete!

Thury Etele.

¹ Escher idézett számadása.

² Brevis et vera instructio de statu afflictissimo ecclesiarum Hungaricarum etc című emlékiratuk a *zürichi Staatsarchivban*.

³ Sárospataki Füzetek 1862. évf. 924. l.

⁴ A részükre gyűjtött pénzről való számadásban olvasható hiteles feljegyzés szerint.

⁵ Sárospataki Füzetek, idézett hely.

BELFÖLDI SZEMLE.

Hazai szociológiai mozgalmak.

A szociológia a XIX. század második felében a szociális kérdések előtérbe nyomulása óta Európaszerte nagy lendületbe jött. Csuda-bősséggel ontja az új eszméket és bámulatos erővel vonzza magához a gondolkodó elméket. Biztos, befejezett tartalma még teljességgel nincsen, sőt még a tárgyköre és a fogalma sincs szabatosan elhatárolva; de azért a nagy hódítása elvitathatatlan. Szervezkedik az akadémiákon, tért foglal az egyetemeken, helyet vívott ki magának a tudományok és az irodalom körében s eszméi terjesztésére társulatokat szervez a művelt nemzetek mindenikénél. 1893 óta nemzetközi szociológiai intézet (Institut international de sociologie) működik, melynek székhelye Páris s mely az új tudomány legilletékesebb képviselőit egyesíti. 1903-ban Londonban megalakult a társadalomtudományi társaság, melyben a legkiválóbb angol és amerikai szociológusok vesznek részt.

A szociológiai mozgalom immár hazánkban is számot tesz. 1900-ban szervezkedett a Társadalomtudományi Társaság, mely Pikler Győző elnöklete alatt a *Huszádik Század* című folyóiratával és szociális tanfolyamaival nagy propagandát csinál a szociális ismereteknek és törekvéseknek. A *Társadalomtudományi Társaság* a szociológia szélső irányzatát képviseli; szabadgondolkozó és revolúciós; szelleme materialista és atheista, jelleme nemzetközi, miáltal nemcsak a keresztény gondolkozású elméket, de a természettudományos gondolkozókat és saját tagjainak hazafias részét is elidegenítette magától. Az 1906. évi pécsi kongresszuson megtörtént a formális szakadás a szociológia radikális és konzervatív művelői között, a materialista és idealista szociológusok táborában.

Az ideálisabb irányú szociologusok aztán 1907-ben Apáthy, Gaál Jenő, Kenedi, Marczali, Jancsó stb. vezetése alatt megalakították a *Társadalomtudományi Egyesület*-et, mely a maga *Társadalomtudományi Szemle* c. folyóiratával és kítűnő szabadiskolai tanfolyamain rendezett előadásaiival az ethikai és hazafias szociológiát műveli.

A magyar Társadalomtudományi Egyesület a folyó iskolai év első felében Budapesten az egyetem középponti épületében Szabad Iskola címen tartotta a maga szociológiai előadásait. Az Egyesület jelentése szerint ezeket az előadásokat 719 rendszeren beiratkozott hallgató látogatta a társadalom minden művelt osztályából, férfiak és nők vegyesen. Azonkívül tetemes volt azoknak a hallgatóknak a száma is, akik esetről-esetre csak egyes előadásokat hallgattak meg, úgy hogy a társadalomtudományi Szabad Iskola összes fő- és mellék-kollégiumai hallgatóinak száma már az első tanfolyamban 3318-ra rúgott.

E fényes siker által felbuzdulva, a Társad. Egyesület az iskolai év második felében is megtartja a szabadiskolai előadásait, még pedig egyszerre két helyen, Budapesten és Kolozsvárt. Budapesten összesen 42 előadásból fog állani a második felévi tanfolyam, Kolozsvárt pedig 24 előadásból. A budapesti sorozatos előadások leckerendje a következő: *Ajtay József* dr.: Választójogi elméletek és rendszerek; *Marczali Henrik* dr.: A demokratikus eszmék fejlődése Magyarországon; *Palágyi Menyhért* dr.: A társadalom-bölcsészet története a francia forradalom óta; *Pauler Ákos* dr.: Szociál-ethikai problémák; *Székelly György* dr.: Bevezetés a szociális lélektanba; *ifj. Chorin Ferenc* dr.: Az ipar jelentősége és fejlődési feltételei Magyarországon; *Kenéz Béla* dr.: A statisztika jelentősége a társadalmi kutatásokban; *Lyka Károly*: Művészet és társadalom.

Ezzel azonban még nem merül ki a Társadalomtudományi Egyesület szociológiai tevékenysége. *Kenedi Géza* dr. társadalmi szakosztályi elnök vezetése alatt felette érdekes szociológiai előadásorozatot rendez a nagyközönség számára a városháza közgyűlési termében. Az előadások a *társadalmi elfajulásokról* szólnak s négy estén a társadalmi elfajulások okfejtéséről lesz szó, különös tekintettel a művelt és vagyonos társadalmi rétegek degeneratív jelenségeire. Az első előadást *Havas A.* dr. egyetemi rendkívüli tanár január 27-ikén tartotta a venerikus betegségek pathológiájáról, az általuk okozott degeneratív jelenségekről és az ellenük való szociális védekezésről. A második előadás *Dóczy Imre* dr.-nak az Alkohol-

ellenes Szövetség titkáruának előadása volt február 3-án az alkohol rombolásairól, az általa okozott szervezeti és szociális jelenségekről és az ellenük való védekezésről. A február 10 iki előadást *Salgó* Jakab dr. egyetemi tanár tartja a munka és az élvezet túlszigázásából származó degeneratív jelenségekről és az ellenük való védekezésről. A ciklust február 17-én *Palágyi* Menyhért dr. egyetemi tanár fejezi be a képzelőtehetség s általában a szellemi tehetségek megbetegedéséről és elfajulásairól.

A Társadalomtudományi Egyesület vidéken is akcióba lépett. *Miskolcon* helyi bizottságot szervezett és szabad előadásokat kezdett meg, melyeken január 23-án *Farkas* Pál dr. a társadalomtudomány irányokról tartott alapvető előadást. Január 30-án *Kenedi* Géza dr. a társadalmi elfajulásokról, febr. 6-án pedig *Ajtay* József dr. a magyarság fejlődéséről értekezett. Az előadásokat, melyek a modern és progresszív gondolkozást a nemzeti fejlődés érdekeivel összhangzásban tartják, nagy közönség hallgatta. Ezenkívül még *Apáthy* István dr., *Jancsó* Benedek dr., *Szemenyei* Kornél, *Gárdonyi* Albert és *Palágyi* Menyhért dr. fognak a tél és tavasz folyamán előadást tartani.

A tudományos köröket bizonyára ama harmadik szociológiai tevékenység is érdekli, melyet szintén a Társadalomtud. Egyesület indít meg. Ennek az egyesületnek filozófiai bizottsága *Palágyi* Menyhért elnöklete alatt elhatározta, hogy a társadalomtudományoknak filozófiai alapon való művelését is felveszi a maga programjába. A tárgyalásra kitzűzött problémák egyelőre a következők: Az energetikai világnézet, a vitalisták és mekhanisták harca, a darwinizmus krízise, a pozitívizmus válsága, a metafizika felélédeése Franciaországban, a Bergsonizmus és a pragmatizmus. Ez utóbbinak előadására a bizottság tagjai közül *Székely* György dr. egyetemi tanár vállalkozott.

A Társadalomtudományi Egyesület nagyon áldásos működést fejt ki, mely az egyházi körök részéről is rokonszenves figyelmet érdemel és támogatásra méltó. Energikusan küzd a *materialista* szociológia atheizmusa (Istentagadása), internacionálizmusa (nemzetközisége) és amorálizmusa (erkölcsizlata) ellen. A *Pikler-féle* Társadalomtudományi *Társaság* (jól megkülönböztetendő a Társadalomtudományi *Egyesület-től*) a történelmi materializmus alapján áll, melynek az az alapelve, hogy a társadalomnak nem értelmi és nem erkölcsi (tehát nem szellemi) erők, hanem gazdasági és ipari (tehát anyagi) erők a mozgató és fejlesztő tényezői. A materialista szocio-

logia szerint a történelem az anyagi erők küzdelme, a vagyonos és vagyontalan osztályok egymás ellen való harca. Sőt a társadalomnak még az úgynevezett szellemi és erkölcsi tényezői is, mint a vallás, az erkölcs, a jog, a tudomány, a művészet, az irodalom is csak külső jelensége. szükségképi járuléka a gazdasági és ipari viszonyoknak. Ebből folyólag a vallás és erkölcs, a haza és a nemzet nem realitások, nem tiszteletre-méltó valóságok, hanem csak képzeletalkotta eszmék, gondolatok, szóval ideológiák.

A Társadalomtudományi Társaság folyóirata, a *Huszdik Század*. f. évi január hóban jubileumi ünnepet ült, mert vele kezdődött meg a folyóirat 11-dik évfolyama. A jubiláris szám vaskos kötetű, 19 ives könyvvé hizott föl, melyben 116 író a szociológia minden ágából írt valamely cikket. A cikkek jobbra mind aktuálisak és jellemzőleg domborítják ki a folyóirat szélső modernségét és szertelen kozmopolitizmusát, melylyel a Huszdik Század ezt a szegény Magyarországot agyonmodernizálja. A szociológia és szociálpolitika különböző kérdései mellett a folyóirat a szekutárizációt, a parasztpolitikát, a vármegye demokratizálását, a nemzetiségi kérdés megoldását is állandóan napirenden tartja.

Ezzel a materialista és kozmopolita szociológiával veszi fel a harcot a Társadalomtudományi Egyesület *ethikai* és hazafias szociológiája, mely hisz a szellemi erők valóságában, tehát nem materialista; hisz abban, hogy a szellemi erők magasabbak és magasztosabbak az anyagi erőknél; vallja azt, hogy a társadalomban az értelmi és erkölcsi energiáknak alapvető és irányító szerepök van; vallja mindenekfelett azt, hogy a szociális életben a faji és nemzeti sajátságok döntő tényezők, amelyeket se letörni, se ignorálni nem szabad.

Ebből folyólag nem indít harcot az Istenhit és erkölcstisztelet, a hazafiság és nemzetiiség, a művészet és a tudomány a család és az állam évezredes szent hagyományai ellen. Egy szóval ez a szociológia *ethikai* és hazafias szociológia, mely noha természettudományos, de azért nem materialista; progresszív, de nem radikális; evolúciós, de nem revolúciós; megfér a keresztyénséggel és minden ízében hazafias. Tanítja és sürgeti a társadalom javítását, de nem árul egy gvékényen a társadalmi rend felforgatóival. „Nem vagyok képes letagadni, hogy a vallás által évezredekken át kiképzett erkölcsi rendszert a legműveltebb elme is alig, a műveletlen és kezdő elme pedig sehogy sem nélkülözheti. Az úgynevezett atheista-ság nem ér egy ütötaplót” — írja Kenedi Géza a szociológiai egyesület egyik vezető tagja.

A hazai szociológiai mozgalomnak érdekes része a szociológiai irodalom. Ez is izmosodik évről-évre. Időszaki irodalmát a már említett két folyóirat, a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Szemle képviseli, melyek a röviden jellemzett két szociológiai társulat kiadásában jelennek meg. Tudományos irodalmát a Grill-féle „Társadalomtudományi Könyvtár” és az Athenaeum kiadásában megjelenő „Szociológiai Könyvtár” kötetei képviselik, amelyek többnyire külföldi szociológusok fordított munkái. A Grill féle „Társadalomtudományi Könyvtár” darabjai nagyon különböző irányúak és értékűek. Itt jelennek meg Giddings, Loria, Lester F. Ward, Ratzenhofner, Menger, Kautsky, Mösmer, Perkins, Le Play, W. Sombart stb. külföldi szociológusok munkái, melyek inkább a szakkutatóknak való művek. A „Szociológiai Könyvtár”, melyet Jászi Oszkár és Somló Bódog szerkesztenek, az Athenaeum kiadásában, szintén külföldi írók műveiből áll, de nem a szakembereknek, hanem elsősorban a művelt nagyközönségnek szól. Ebben a könyvtárban Menger, Kopotkin, Finet, Westermarck, La Dantec, Leopold, Guyean szociológiai dolgozatai olvashatók.

Az eddig felsorolt két szociológiai irány és tevékenység a szociális kérdéseket túlnyomóan természettudományi alapon vizsgálja és tárgyalja s a szociális kérdés keresztyén vallási és etikai szempontját vagy teljesen tagadja, mint a Pikler iskolája, tehát az egész Társadalomtudományi Társaság; vagy nem tagadja, de ki nem fejt, ki nem domborítja a szociális problémák keresztyén vallási és erkölcsi szempontjait. A szociológiának azt az irányát, mely a társadalom javítását a keresztyén eszmék alapján sürgeti, keresztyén-szociológiának nevezhetjük. A keresztyén-szociológiának az a főelve, hogy a társadalomnak mind szervezetében, mind fejlődésében a keresztyén vallásos erkölcsiség a főtenyező. E keresztyén szociológiának egyik alfaja az úgynevezett keresztyén szociológia, mely a római kat. egyház dogmatikus tanításai szerint sürgeti a társadalom reformálását, másik alfaja a keresztyén szociálistizmus, mely egyenesen Krisztus és az ő evangéliuma szerint törekszik reformálni mind a társadalom politikai és gazdasági rendjét, mind a társadalmat alkotó egyének lelki világát.

A keresztyén szociológia katolikus iránya hazánkban is kezdi bontogatni a szárnyait. A Szent István-Társulat külön szociális osztályt szervezett, amelyben időnként szociológiai felolvasásokat tartanak; szociális kiadványsorozatot nyitott meg, amelyben Giesswein, Prohászka, Jehlicska stb. szerzőktől értékes szociológiai munkák jelentek meg. A katolikus papi

szemináriumokban szociális kurzusokat tartanak s legújában Giesswein vezetése alatt politikai párttá szervezkedtek a keresztyén szociálisták. Az evangyéliumi alapon álló keresztyén szociologia azonban még nem igen ébredéz hazánkban. Valamelyes keresztyén szociális tevékenység nálunk is megindult ugyan, a keresztyén szeretet munkáit itt-ott szervezgetik, a Kálvin-Szövetség próbálja olvasztgatni a protestáns szociális közönyt jegét, néhány prot. lelkész (Jánosi Zoltán, Paulik János) predikál a nemzetközi szociáлизmus ellen, egy-egy ismerető cikk is jelenik meg az egyházi lapokban és folyóiratokban, a theologiai intézetek némelyikén (pl. Budapesten) szociologiai előadásokat tartanak. De hazánkban a keresztyén szociológiának még nincsenek rendszeres irodalmi munkái s a keresztyén szociális tevékenység elvi alapjai még nincsenek tüzeten feltárva és a keresztyén szociális tevékenység még nincs országosan szervezve.

Nálunk a keresztyén szociologia megalkotása még a jövő feladata. Még pedig sürgős feladata, mert a szociális forrongásokat nem lehet se hatalmi szóval, se nemtörődomséggel lecsendesíteni. A szociális kérdést, mely elismerten erkölcsi kérdés is, csak a krisztusi ethika őseredeti erőivel lehet megoldani. S e munka elméleti részét tisztázni a keresztyén alapon nyugvó szociologia van hivatva, gyakorlati részének, jogi és gazdasági ágának tisztázása az államra, erkölcsi ágának meggyógyítása a keresztyén egyházakra váró nagy feladat.

F.

Nevelésügyi mozgalmak.

A *Pedagogiai Társaság*, mely a nevelésügyi szakférfiak országos egyesülete, január 22-én a Tudományos Akadémia üléstermében tartotta ez évi közgyűlését *Fináczy* Ernő udvari tanácsos, elnök vezetésével. A közgyűlésnek különös érdekességet kölcsönzött az illusztris elnök aktuális megnyitó beszéde.

Fináczy azt a kérdést fejtegette megnyitó beszédében, hogy mi az iskola feladata az erkölcsi nevelés terén. E kérdés iránt ma egész Európában nagy az érdeklődés, aminek oka abban van, hogy a modern élet nagy és nehéz feladatai erős erkölcsi egyéniségeket, szilárd és erkölcsös akaratot kívánnak meg. Ennek feltétele azonban nemcsak a begyakorlottság, hanem az eszméletesség is. Az akarat akkor erkölcsös, ha leikiismereti motívumokon nyugszik és akkor erős, cselekvésre akkor képes, ha erkölcsi értelemmel párosul. Az iskola szoktathat, taníthat és nevelhet erkölcsre s ez egyik fontos feladata is. De ne higgyük, hogy kész jellemet teremthet s azt sem, hogy az erkölcsi nevelés dolgában mérkőzhetik a családdal. A család az erkölcsi nevelés veteményes kertje, a család az erkölcsi élet gyakorló iskolája, a család az erkölcsi jellem kiformalója, szóval: a család az erkölcsi nevelés legfőbb tényezője, mely mellett az iskolának másodrendű feladat jut. Az iskola, történetileg is, köztudatban is, mindenkor tanítóintézet volt. Ne várjunk tőle nevelés dolgában többet, mint amennyit adhat.

Fináczy Ernőnek ez az elvi álláspontja, a tudósítások szerint, a szakférfiak általános tetszésével találkozott. Elismerjük róla, hogy modern és a tanférfiaknak tetszetős. De mi nem találjuk meg benne az egész igazságot. A mi ellentétünk az, hogy az iskola nemcsak tanító, hanem nevelő intézet is. Annak kellene lennie és hiba, erkölcsi hiba, hogy nem az. Annak kellene lennie nemcsak az elemi, hanem a középső és a legfelső fokon. A modern iskolában a csömörlésig túlesigázzák az oktató elemet és a botránkozásig elhanyagolják a nevelői s különösen az erkölcsi nevelői oldalt. Jól indított s a család-

ban gondosan nevelt gyermekeket is eldurvít, erkölcsileg lesorvaszt az iskola erkölcsi szegénysége. Ez a negatív hiba. S ehhez járul az a pozitív hiba, hogy a lelkiütemileg nem gondozott növendéksereg az egyoldalú értelmi foglalkozás által valószínű szellemi csömörbe, tanulási iszonyba esik a mindig csak „tanító“ iskolától. Nekünk úgy tetszik, hogy ott az „értelmi túlsok“ és az „erkölcsi kevés“, amit a modern értelmi iskolázás nyújt, didaktikai tekintetben is megboszítja magát. A mai, csupán csak tanító intézetből, tudásban is kevesebb értékkel, erkölcsi neveltségben is kevesebb eredménnyel távoznak a növendékek, mint a régi iskolából, amelytől a mesterei is, a köztudat is azt kívánták, hogy tanító és nevelő intézetnek kell lennie. Nekünk az a meggyőződésünk, hogy ez a teljes igazság.

A régebbi pedagogia így tanított, mert keresztényen alapon állott. A keresztény pedagógiának se római katolikus, se evangéliumi keresztény alakja nem osztható a Pedagógiai Társaság illusztris elnökének kinyilatkoztatásában. Ezek szilárdan megállnak azon régi, kipróbált elvük mellett, hogy az iskola nemcsak tanító, hanem nevelő intézet is. Aminthogy az emberi lélek is nem csupán kiképzendő értelem, hanem megnevelendő lelkiület is. A csak értelmileg képzett, de erkölcsileg elhanyagolt lelkek rendszeresen hitvány, sokszor gonosz lelkek. Az iskolának nemcsak az értelmet kell képezni, hanem a lelkiületet is nevelni kell.

A gyermeknél mellett érdemes megfigyelni napjainkban a *felnőtt nép képzését* is. A nép kiképzését ma nagy szorgalommal végzik a szocialisták (amiről folyóiratunk legutóbbi füzetében volt szó), de még gondosabban és hasznosabban munkálkodott rajta a minap eltávozott földművelésügyi miniszter. Egy vaskos kötet a földművelésügyi minisztérium kiadásában a *nép gazdasági művelésének* tanulságos tüköre. A könyv azokról a gazdasági tanfolyamokról és háziipari kurzusokról szól, amelyeket a földművelési minisztérium munkásosztálya rendezett. A múlt évben 472 háziipari kurzust tartottak, amelyeken 374 ezer 800 száz háziipari tárgy készült, majdnem ennyi ezer korona értékben. Az akció méreteiről érdekesen tájékoztat az a körülmény, hogy 75 községben már háziipari termelő-szövetkezet alakult csaknem ötezer taggal és ezekben a szövetkezetekben a múlt télen 850 ezer tárgy készült, félmillió korona értékben. Az idén 550 községben foly a nép háziipari kiképzése.

Öröndetes a nép gazdasági kiképzését végező tevékenység is. A múlt évben 1337 községben 4425 gazdasági

előadást tartottak az ország különböző részeiben. El lehet mondani, hogy alig van az országnak olyan faluja, ahová a gazdasági vándortanítók el ne jutottak volna és ha rendszeres gazdasági ismeretet közölni nem tudtak is, de mindenesetre felköltötték a gazdasági haladás vágyát és szellemét, aminek számos nyomát lehet tapasztalni még a legkisebb gazdaságban is. Ez a gazdasági művelés évről-évre nagyobb kiterjedést vesz. Az idei télen, három megyét kivéve, ahol a gazdasági képzés már előrehaladt, az egész országban lesznek gazdasági előadások, amelyeknek száma 400,400 on felül van. A magyar nép tanulnívágó természetét előnyösen jellemzi az a körülmény, hogy mind a háziipari kurzusokra, mind a gazdasági tanításokra nagy számban jelentkezik a falu népe s a gazdasági tanítás sok helyen párbeszédé alakul, mert a hallgatóság maga is részt vesz a gazdasági kérdések feladásában és szaktanácsok kérésében.

A magyar népnek háziipari és gazdasági kiképzése Darányi volt miniszternek hervadhatatlan érdeme. Tizenegy évig vezetett Darányi a földművelésügyi tárca ügyeit s ez idő alatt a gazdasági magas politika mellett mindig kiváló gondja volt a kiscgazdákra, a magyar népre. Működése korszakos a magyar gazdaság történetében s kiváltképpen a magyar nép gazdasági művelésében. Ellenségei nem hiába nevezték paraszt-miniszternek, mert ő valóban a „kiscgazdák atyja“ volt. Nem is volt még földművelésügyi miniszter, akit a kiscgazdák oly őszinte hálája kísérne a miniszteri székéből való távozása után. Érdekes mozzanata Darányi gazdaságra nevelő politikájának a főiskolai ifjúság bevonása a nép gazdasági emelésébe. Ugyanis Darányi tette lehetővé, hogy a hazafias és gyakorlati szociális munka a Széchenyi Szövetségek útján a főiskolai ifjúság körében is tért foglaljon, amely akciójával Darányi a külföldet is megelőzte.

A nép gazdasági neveléséről megemlékezve, szeretnénk, ha tovább fűzhetnénk e szemlénket a *magyar nép keresztyén vallás-erkölcsi műveléséről* szóló tudósítással, amit azonban, sajnos, nagyon rövidre foghatunk. Néhány éve megindultak a téli *vallásos esték*, amelyeken a protestáns vallásos szellem és az erkölcsi érzület emelése szép reményre jogosított. Ez a felette szükséges és nagyon korszerű társadalmi igehirdetés azonban országszerte ellanyhult, sok helyen megszűnt s csak a hitbuzgóbb lekipásztörök folytatják aránylag kevés gyülekezetében a protestáns egyháznak. Még korábban megkezdték egyes buzgó lelkészek az *ifjúság evangélizálását* a Keresztyén Ifjúsági Egyesületekben s ahol az úgynevezett párisi alapon,

pozitív evangyéliomi szellemben indult a munka, ott tovább is folyt és foly s a külföldön nagy arányú akció hazánkban is áldásosnak bizonyult a nép keresztyén lelkületére, szellemére és egyháziasságára nézve. Sajnos, hogy egyházi vezetőink energikusabb támogatásának hiányában az ifjúság eme keresztyén nevelése mai napig is csak szórványos és teljességgel nem egyetemes. Legrégibbi keresztyén népnevelő intézményünk a *bibliai vasárnapi iskola*, a gyermeksereg evangélizálásának e hathatós eszköze sem vert még mélyebb gyökeret gyülekezeteinkben és a nép keresztyén nevelésére első sorban hivatott lelkészi és tanítói kar tudatában. Csak tengődő, satnya növény ez is a magyar protestantizmus talajában. Nagy anyagi áldozatokkal kezdte el és folytatja a M. Protestáns Irodalmi Társaság a keresztyén *vallásos iratok* útján a *nép irodalmi nevelését*, de ezt az áldásos modern akciót sem karolta úgy fel sem a művelt közönség, sem a népet irányító papság, amint megérdemelné. Népünk keresztyén művelése irodalmi úton is nehezen és lassan halad előre. Megalakult nemrég a nagyrahitott „Kálvin Szövetség“, megkezdte a magyar nép *szociális nevelését*, a vallási és erkölcsi szellem erősítését, a társadalmi helyzet javítását. De ez a munkánk sem igen lendül, csak itt-ott mozdul, ezt a népnevelő tevékenységet is vergődésre, tengődésre szorítja egyházi tevékenységünk közönye?!

Bizony-bizony nem jól tesszük, hogy társadalmilag se így, se úgy nem akarjuk népünket nevelni, gondolkozását irányítani, lelkét nemesíteni, hitét és erkölcsiségét krisztianizálni. Nagyon itt volna már az ideje, hogy népünk keresztyén szociális nevelését rendszeresen és egyetemesen felkaroljuk. Ha a tizenkettedik órában hozzá nem fogunk népünk evangyéliomi neveléséhez, teljesen megszűnik rá a hatásunk. Lelkük, vágyuk és bizalmuk odafordul, ahol szeretettel foglalkoznak vele és gondosan felkarolják az érdekeit.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Székesfehérvár tudós és ékesen szóló püspökének, Prohászka Ottokárnak, az „Egyházi Közlöny“ decemberi számában megjelent cikke méltó feltűnést keltett egyházi és világi körökben egyaránt, úgy a róm. katolikusok, mint a protestánsok között.

Olyan „modernizmus“ ize van annak a cikknek, anélkül, hogy valóban modern merne lenni. Kerülget bizonyos nagy igazságokat, melyeket jól érez és valószínűleg igaznak is tart a szerző, de amelyeknek nyílt kimondására nincs kellő erkölcsi bátorsága. Látszik minden során és minden mondatán a cikknek, hogy íróját nagyon is feszélyezi magas állása, illetőleg ehhez az álláshoz a multban szinte elválaszthatatlanul hozzáfűződött amaz uralma a formáknak, melyek ellen irányul az egész cikk éle.

Nem tudjuk elhinni, hogy ha Prohászka csakugyan meg van győződve az evangéliomnak, az egyháznak s általában a szellemnek s életnek ú. n. „formafölényéről“, hihesse és igaznak vallhassa a vatikánum infallibilitás dogmáját. „Errare non posse!“ Hogyan egyeztethető ez össze az egyház formafölényével, annak az egyháznak is formafölényével, melynek egyedüli ereje és a jelen viszonyok között egyetlen létjogosultsága is éppen abban áll, hogy nem egyéb megcsontosodott, az állandóságot, a stabilitást, az abszolút földi tekintélyt képviselő formánál. És azért Prohászka mégis meg merte kérdeni egyik protestáns kollégájától, hogy „mi jogon nevezik az urak magukat papoknak“!

Egy sajtósági és szinte érthetetlen dualizmus kell, hogy

a különben jeles püspök lelkét kétfelé tépje. Oly elveket hirdet, melyek sehogy sem férnek össze állásával. De azért ő mégis átérzi, átéli egyházának és állásának minden exkluzív, az általa hirdetett elvekkel merőben ellentétes tradícióit.

Prohászka Ottokár valóban modern ember abban az értelemben, hogy ő is ott hanykódik a modern szellemi élet háborgó tengerén, mialatt lelkében tusára kél az elhagyott partokhoz való visszatérés és a bizonytalan jövő homályos ködfátyolán keresztül sejteni vélt új világ után való törekvés vágya. Áhítozik egy szebb jövő után, mert a jelen már alig-alig tarthatja magát. De azért ebben a jelenben mégis több a szilárd alap, mint a szép jövőnek bármennyire kicirkalmazott képében.

Abban a táborban, ahonnan Prohászka hirdeti a modern eszméket, az ő kiáltása nem válthat ki visszhangot. Nem pedig azért, mert ha sok-sok millióan értenének is egyet Prohászkaival, valamennyinek ott ül lelkén az ónsúlyú kétség, hogy „mi lesz azután!“ Azt az egyházat, mely a formáknak köszönheti létét, tönkre tenné az egyház „formafőlényének“ tana, mihelyest realizálni is akarnák azt. Hogy az egyház ezen tönkremenése aztán javára válnék-e a bethlehemi barlangból áradó szellemnek, hogy az egyház formalizmusát valóban az evangéliumi lélek egyetemes uralma váltaná-e fel: erre bajos volna feleletet adni.

Egyet értünk azzal a véleménynyel: melynek egyik egyházi lapunk adott kifejezést, mely nem jósol kedvező jövőt Székesfehérvár püspökének, ha ezen az úton halad. Hiszen senki sem szolgálhat egyszerre két úrnak! A formák egyháza nem fogja eltűnni az ő „lényegének“ kikezdését, amint hogy eddig sem tűrte. Schell, a würzburgi professzor is addig moderneskedett, míg Rómából le nem intették. Prohászka modernségének is csak ama kétes dicséret lesz a vége, melyet a Vatikán organumai így szoktak kifejezni: „laudabiliter se submit“.

A természettudományos világnézet nagy erővel döngeti a konfesszionális egyházak kapuit. És az egyházak megfeszített erővel védekeznek úgy a külső ellenség, mint a falakon belül levő, de az ellenséggel rokonszenvező „őrállókkal“ szemben. Ez nem a formákhoz való ragaszkodásból, hanem az életért történik. A konfessziókon felépülő vallástársadalom, az egyház, él s az élethez joga is van mindaddig, míg csak hasznos szolgálatokat tud teljesíteni az emberiség érdekében. Hogy életéről nem hajlandó semmiféle teoriák kedvéért lemondani: az csak természetes. De a hivatása magaslatán álló egyház

azért is védekeznek, mert tudja, hogy utána egy betölthetetlen űr maradna, ha most kellene eltűnnie az élet színteréről és ő kötelességességét követne el, ha helyét elhagyná, mielőtt azt másnak átengedhetné.

Ezek a gondolatok sugallták a porosz „Irrlehregesetz” megalkotóit is. Csak az a baj, hogy ugyanilyen gondolatok vetették meg az inkvizíció intézményének a fundamentumát is.

A porosz Irrlehregesetz-cel a protestantizmus körébe is belépett az eretnokség fogalma. Aki az egyház konfessziójával ellentétes tanokat hirdet, az tévtanok hibájában leledzik és nem lehet az egyház szolgája. De mert az egyházétól eltérő tanok hirdetése miatt fegyelmi büntetést alkalmazni: valóban protestánsellenes eljárás, azért az Irrlehregesetz 1. §-a törli a fegyelmi esetek közül ezt. De ez a törlés nem jelent egyebet, csak azt, hogy nem a fegyelmi bíróság, hanem az új hatóság ítélkezik a kérdésben az ú. n. Spruchkollegium, mely indokolt esetben a lelkészt megfosztja hivatalától, illetőleg nyugdíjba küldi, ha a lelkész nem volna hajlandó „laudabiliter se submittere”. A Spruchkollegium ítélete ugyan csak azt mondja ki, hogy az illető lelkésznek az országos egyházban való tovább működése összeegyeztethetetlen azzal az állásponttal, melyet az illető az egyház hitvallásával szemben elfoglal; de ezen ítélet következtében a lelkész által elfoglalva tartott állás megüresedetté lesz, a lelkész elveszti lelkészi jogait, címét javadalmát, nyug- és gyámdíj jogosultságát.

A Spruchkollegium tehát, minden kerülgetés dacára, valóban büntető hatóság. Mit sem változtat ezen az a körülmény, hogy az illető lelkész kegyelemből annyi nyugdíjat kap, mintha az ítélet idején nyugdíjba ment volna. Hiszen ez a nyugdíj is olyanokra nézve, kik az ítélet idején még nem töltötték be 45. életévüket, két évtől legfeljebb öt évig engedélyeztetik s az egyházi főtanács külön határozatával nyerhető még meg további öt évre.

A törvénynek különösen rossz színt ad az a körülmény, hogy az eljárás hivatalból indíttatik meg. Ugyanis, ha valamely lelkésznek tanítása kifogás alá esik a hitvalláshoz való álláspontjánál fogva és a lelkész a konzisztórium pasztorális közbelépése dacára is tovább tanítana a kifogásolt értelemben, akkor az egyházi főtanács, a konzisztórium jelentése alapján, tanúkihallgatást rendel el és ennek eredményéhez képest az ügyet esetleg a Spruchkollegiumhoz teszi át eldöntés végett.

Ezen rendelkezésből az látszik ki, hogy a törvény nem a lelkész híveinek lelkiismereti nyugalmát kívánja biztosítani,

hanem az egyház régi, még a XVI. századból való hitvallási álláspontját konzerválni. Az egyház, mint intézmény, önmagát védi és nem hivat. Ha tehát vannak az egyháznak olyan tagjai, akár egy egész gyülekezetet kitevő számmal, akik egyet-értenek a lelkésznek a hitvallással össze nem egyeztethető tanításával, akik örömmel hallgatják és szívesen veszik annak — mondjuk: „modern“ szószéki igehirdetését: ez nem tesz semmit, a lelkésznek a reá nézve terhelő ítélet után távozni kell állásából és a hívek nem tarthatnak a maguk szabadabb felfogásának megfelelő lelkipásztort. Ha tehát meggyőződésükhöz ragaszkodnak, akkor nekik ki kell vállalniok az egyházból.

Nem gondoljuk, hogy a törvény a szabad egyházak keletkezésének lehetőségét kívánta volna előmozdítani, de tényleg mégis erre az eredményre vezet. És ebből a szempontból azt kell mondanunk, hogy még szolgálatokat is tehet az evangéliomnak. Hiszen a keresztyénség jellemével és első szervezetével a gyülekezeti elv a legszorosabban van összeforva. Az volna az eszményi állapot, hogy mindazok, akik egyenlőképen gondolkoznak a Krisztusról és az ő evangéliumáról, egy-egy helyi gyülekezetet alkossanak olyan számban, amely mellett valóban bensőségteljes vallásos élet lehetséges. Ezek a gyülekezetek a rokonszelleműekkel testvéri szövetségbe léphetnek, ilyenben élhetnek, de különben egymástól teljesen függetlenek.

A történelmileg kifejlődött egyházaknak is számot kellene vetni az egyház valódi jellemével és oda nevelni a híveket és ezek gyülekezeteit egyaránt, hogy az érzelmek és a meggyőződés közössége, ne pedig valamelyes külső szervezet tegye őket atyafiakká, testvérek közösségévé és az Úr Jézus Krisztus élő tagjaivá. Ezért nem volna szabad, hogy az egyház kevésbé legyen evangéliomi szellemű, mint némely modern állam. Az evangéliom alapján álló, de a hitvallásról különbözőképpen, vagy attól némely részben eltérőleg gondolkozó hívek hite és elele lehet azért valóban krisztusi és istenországának hasznos munkása. Hogy az ilyenek annak a történelmileg kialakult nagy testnek, mely országos egyháznak neveztetik, továbbra is tagjai maradhassanak és közös vallás-gyakorlatot folytathassanak, maguknak az ő meggyőződésüknek megfelelő lelkipásztort tarthassanak, ezt az egyháznak nemhogy perhorreszkálni, megakadályozni nem szabad, sőt lehetőleg elő is kellene mozdítani, ha az az egyház valóban az evangéliom alapján áll.

Nem lehet azt mondani, hogy interkonfesszionális állam

lehetséges, de interkonfessionális egyház: ez önmagának ellentmondó fogalom. Hiszen az egyház bármennyire ragaszkodjék is hivatalosan a konfesszióhoz, mégis csak interkonfessionális. És pedig az, kivétel nélkül minden egyház. Mert nincsen olyan egyház, melyben a gondolkozó és hitükről maguknak számotadni tudó tagoknak egy tekintélyes nagy csoportja eltérőleg ne gondolkoznék az egyház ősi konfessziójáról, de mégis bennmaradnak az egyházban, mert ott lelki táplálékot nyerhetnek azon egyszerű oknál fogva, hogy az evangéliomot nem mindig konfessionális köntösben, hanem igen gyakran, sőt a legtöbbször úgy is prédikálják, ahogy ezt az augusztana konfesszió is megkívánja, t. i. „recte“, azaz helyesen és emberi szerzéstől tisztán.

Azt megtudnánk érteni, ha a porosz egyházi törvény a híveket akarná védelmezni az ő meggyőződésükkel ellenkezőt hirdető lelkész tanításával szemben. Egyetlen lelkésznek sem szabad azoknak a híveknek lelkiismeretét megsérteni, azokat „megbotránkoztatni“, akiknek lelki gondozására van hivatva és megválasztva. De az egyháznak sincs joga, hogy tagjait olyan lelki táplálékkal tápláltassa, melyet azok nem vesznek be. Azt sem lehet mondani, hogy akik az egyház konfessziója szerinti igehirdetést be nem veszik, hát lépjenek ki az egyházból. Mert az egyház ma már nem a konfesszió, hanem a szervezet és az ehhez tartozó materiális alapok, és pedig itten első sorban a vagyon, az egyházi vagyon közössége által egybefűzött, nagyjában azonos vallási elveket valló hívek összessége. És amint a vagyon nagy mértékben befoly a fennálló egyházak fenntartására, éppen úgy megnehezíti új egyházak keletkezését is.

Nem kételkedünk azonban abban, hogy az új porosz Irrelegesetz következtében Poroszországban meg fognak szaporodni a szabad egyházak. Ezt, mint előbb mondtuk, az új törvény előnyére tudjuk írni. Azonban azt már semmiféle jóakarat nem könyvelheti a törvény javára, hogy behozta a protestantizmus körébe is az eretnekség büntetendőségének fogalmát.

A tévtan, az eretnekség, csakis az egyház egyedül idvezítő, vagy legalább is egyedül igaz volta mellett szerepelhet. Azért nagyon jó lesz meggondolni nálunk is, hogy minő alapokon tárgyalnak fegyelmi bíróságaink egyes papok, vagy tanárok fegyelmi ügyeiben, ha ezek éppen a tanítás miatt vonattak ítélőszékeik elé. Véleményünk szerint a mi egyházi törvényünk nem volt eléggé liberális, mikor az V. t.-c. 36. §-ába a 11. pontot beillesztette. De ha már ezt kodifikálta,

akkor jól tette, hogy nem a tanítást magát, hanem a hivatalos esküvel ellenkező cselekvést tette meg fegyelmi esetnek. Csakhogy egy evangéliumi alapokon álló egyháznál a hivatalos eskü csupán az evangéliomra, de nem egyszersmind a konfesszióra is kötelezhet.

A konfessziót magát mi nem tartjuk veszedelmesnek. Hanem igenis azt hogy általa az illető egyház öncéllá lesz és nem az Úr Jézus Krisztus amaz egy, igaz ekléziájának szemináriumává. A hívek bármily nagy része ám vallja, a lelkészek bármily tömege hirdesse: de ne válják az egyház lényegévé, mert általa maga az egyház formává lesz. A forma-egyház pedig előmozdítja ugyan a szabad egyházak keletkezését és ez által az evangéliom belső, lelki uralmának terjedését, azonban ez a folyamat mellette mindig csak erőszakos úton mehet végbe. Ez pedig nem felel meg az evangéliom lényegének, mely úgy kell, hogy hasson, mint a kovász, mely lassan és szinte észrevétlenül keleszti meg az egész tésztát.

A forma-egyház merevségének következményeit legvilágosabban a római egyháznál láthatjuk. A valdens, a jansenista, az ó-katholikus és legújabban a mariawiták egyháza mutatja annak hatásait. Elszigetelt, apró egyházak válnak ki a nagy testből és hosszú időnek kell eltelni, míg az együtt érzők egymásra találnak és együtt, közösen vehetik fel az evangéliom szent ügyét.

A római egyházból kiválott szabad egyházak között a mariawitaké a legifjabb. Orosz-Lengyelországban keletkezett 1906-ban. Keletkezett pedig úgy, hogy a római egyház azokat a lengyel plébánosokat, akik az egyházba szociális reformokat akartak életbe léptetni és akik az egyháznak a modern korszellem szerint való megújhdását úgy kezdték, hogy mindenek előtt magokat reformálták és foglalták jóba, az újításoktól féltő és az újítók népszerűségére féltékenykedő főhatóságok befolyására exkommunikálta.

Még 1893 ban történt, hogy az orosz-lengyel nép nyomorúságai által meghatott több fiatal plébános Kolowska Mária Franciska asszony közreműködésével a Ferencrendek mariawitá kongregációjává szervezkedett. A kongregáció és annak tagjai példás életük és a nép iránt tanúsított nagy szeretetük folytán hamar megnyerték a nép tetszését és ezzel magukra vonták vetélytársaik és felebbvalóik haragját. Mindenféle ragalmakkal igyekeztek az ellenfelek őket befeketíteni. De hiába, mert amióta a tudós ifjú theológus dr. Kowalski János állott az élökre, munkásságuk még nagyobb körű és az irántuk megnyilatkozó szeretet és tisztelet még erősebb lett.

A varsói érsek feljelentést tett ellenök Rómában. Ezen feljelentés következtében Kowalski maga is Rómába sietett és igyekezett a pápát meggyőzni nemcsak igazhitységükről, hanem arról is, hogy ami szociális munkát folytatnak, az az egyház javára szolgál. És úgy látszott, hogy fáradozása nem is lesz hiábavaló. A pápa jóindulattal fogadta és bocsátotta el. A közben még mindig fennálló bajok és támadások eloszlatása végett Kowalski ismét járt Rómában és ismét jó benyomásokkal távozott. De hamarosan kitűnt, hogy nem a pápa a római egyház feje és nem az történik, amit ő akar, hanem azok a különböző kollégiumok és kongregációk, melyek az ú. n. romanizmus és maga a pápa felett is öröködnék. Kowalski hiába fáradozott. Egy pápai bulla 1906. április 5-én kiközösítette a mariawitákat.

A kiközösítettek — ritka dolog a római papok között — nem hajoltak meg, hanem keményen megállottak. Némi habozás után neki láttak az új szervezkedésnek és miután az állam is elismerte őket, csakhamar gyülekezeteket szerveztek, templomokat építettek és gyülekezeteik körében virágzó egyházi életet varázsoltak elő. Sokat kellett ugyan szenvedniök ellenfeleik támadásaitól, de a hívek kitartása győzedelmet adott nekik. Ma több mint 100,000, sőt szinte 200,000 hívek száma. Virágzó gyülekezetük van Varsóban és Lodzban. Kisebb gyülekezetek vannak több helyen is.

Az egyház kicsinyége és elszigetelt volta arra indította a vezetőket, hogy rokon gondolkozású társakat keressenek. Így jutottak összeköttetésbe az ó-katholikusokkal, kiknek a múlt 1909. évben, Bécsben tartott kongresszusán Kowalski megjelent, ahol a szellemi rokonságot megállapították és elhatározták Kowalski püspökké szentelését, ami 1909 október 5-én Utrechtnben meg is történt. A püspökké szentelést az utrechti érsek hajtotta végre a haarlemi és deventeri püspökök segletével, a német és angol ó-katholikus püspökök, 20 hollandi és 6 mariawita lelkész jelenlétében.

A mariawita egyház nem papi, hanem inkább népegyház. Jövőjére nagyon biztató az a körülmény, hogy az orosz kormány jóindulatát is bírja. A népszerűséget és népiességet a népert folytatott munkásságával vívta ki, míg a kormány azért támogatja az egyházat, mert azt reméli, hogy nagy mértékben hozzá fog járulni az oroszok és lengyelek közötti ellentét elsimításához.

Ha nézzük, hogy mi volt tulajdonképen a mariawita egyház kiinduló pontja: azt találjuk, hogy ugyanazon szociális tevékenység, melynek itthon minálunk Prohászka püspök és

Gießwein kanonok az apostolai. Keresztyén-szocializmust akartak ők is teremteni véreik között. Iskolákat alapítottak, melyek a felvilágosultságot szolgálták, gyermekmenhelyeket és napközi gyermekotthonokat létesítettek, csináltak munkásotthonokat, takaré-, hitel- és fogyasztási egyleteket, akárcsak a mi keresztyén-szocialistáink. De nem ez volt a baj, hanem az, hogy a néppel foglalkozva, maguk is a demokratikus eszméknek lettek hűveivé és hirdetőivé. Innen származott nagy népszerűségük és tekintélyük, mely nagyon kényelmetlenné vált azokra, akik az egyház arisztokratizmusának fényében szerettek sütkérezni és akik nem hűveik szeretetéré, hanem hódolatára tartottak igényt.

Hogy idővel, amikor munkásságukat Róma elítélte, ők nem hajoltak meg, hanem önálló külön egyházzá szervezkedtek, ennek talán az a legfőbb oka, hogy egyszerű plébánosok voltak és nem püspökök meg kanonokok . . .

Íme napjainkban egy nagyon fontos, szinte égető kérdés, a szociális kérdés, a római egyházból egy életteljes és erősnek ígérkező sarjat fakasztott. A sarj csak névleg és külsőségekben „katholikus“, mert lényegileg evangélikus. Hogy el kellett válnia az anyatesttől, annak az a magyarázata, hogy a római egyház XIII. Leo „Rerum novarum“ bullája dacára, illetőleg éppen annak következtében nem foglalkozik komolyan és mélyrehatólag a szociális kérdésekkel, hanem csakis addig, míg a szocializmus demokratikus szelleme az egyház arisztokratikus jellemére foltot nem vet a maga demokratizmusával.

A szociális kérdésekkel való foglalkozás azonban nem lehet veszélyes az olyan egyházakban, melyek létüket keletkezésüktől fogva maig, úgyszólván kizárólagosan a demokratizmusnak köszönhetik. Áll ez különösen a magyarországi protestáns egyházakra nézve, melyeknek lelkészei kellene, hogy a szociális eszméknek vezérharcosai legyenek. Hiszen nemcsak maguk az egyházak demokratikus szervezetűek, nemcsak hogy főfő támaszuk és védelmük a megpróbáltatás napjaiban, mikor a nemzet arisztokratái cserben hagyták, egyenesen a nép volt a kisebb nemességgel egyetemben, hanem mindenkor lelkipásztori gárdája túlnyomó többségében a nép fiából nyerte és nyeri ma is ujoncait.

Már máskor is megtettem, hogy e helyen felhívtam lelkipásztoraink figyelmét arra a szociális munkásságra, melyet a német evangélikus, de még inkább a róm. katolikus lelkészek folytatnak. Különös súllyal — és nem éppen célzatosság nélkül — mutattam reá a *lelkészegyesületek* ilyenmű munkásságára. Példákban mutattam fel, hogy az osztályérdeket képviselő

lelkészegyesületi működéssel miképen lehet összehozni, sőt összeforrasztani a híveknek, mint népnek anyagi, szellemi és erkölcsi érdekeinek védelmére, előmozdítására.

Most, hogy a német evangélikus lelkészegyesületnek a múlt év szeptember 6—9. napjain, Wiesbadenben tartott nagygyűlése ismét alkalmat ad ezen tárgy érintésére, újból felhasználom ezt egy és más dolog elmondására.

Az általános német ev. lelkészegyesület tulajdonképen nem „egyesület“, hanem 30 lelkészegyesületnek szövetsége. A hozzátartozó tagok száma 11475. A szövetséghez tartozó egyesületek közül 14 egy külön kötelékben van egyesülve, mint „a porosz lelkészegyletek egyesülete“. Ezen egyesületnek külön elnöksége is van. A szövetség testületileg belépett a „Népjóléti intézmények központi szervezetébe“ és a német evangélikus „Erkölcsmesítő egyesületbe“.

Az első megszívlelendő dolog, melyet ezen szövetségnél látunk, az, hogy nem a tetőn, hanem a fundamentumon kezdték építeni a házat. A kisebb területek, mint p. o. egy-egy szuperintendencia vagy egy-egy tartományi egyház lelkészei alkottak előbb egyesületeket, melyek idővel a nagyobb egyházi test területére kiterjedő kötelékekbe szervezkedtek. Az országos egyházak lelkészegyesületei aztán idővel megalkották az egész német birodalom területére kiterjedő egyetemes szövetséget is, mely voltaképen magában foglalhatja az egész világon bárhol működő német evangélikus lelkészeket.

A természetes fejlődési folyamatnak következménye gyanánt azt látjuk, hogy a szövetségnek közös munkája mellett minden egyes egyesületnek vagy köteléknek van valamely olyan sajátos munkássági iránya, melyre ő nagyobb súlyt fektet, mint a többi, mert az ő területén arra a munkára különösebb szükség van.

A szövetség munkájában a lelkészek gazdasági érdekeinek istápolása kiváló helyet foglal el. Temetkezési egyesületek, tanulók számára otthonok, a leánynevelés megkönnyítése, betegsegélyző pénztárak, külön gyógyintézetek, szanatoriumok stb. felállítása, illetőleg munkálása által igyekeznek a lelkészek anyagi helyzetén könnyíteni. A berlini és hannoveri egyesületet az egyház vagyoni ügyeinek rendezése, a brandenburgit az egyházi építkezési ügy és építkezési alap teremtése, a hannoverit különösen parókiák építésének előmozdítása foglalkoztatja. A württembergi egyesület a württembergi népiszkolai törvény megalkotása idejében igen figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki, hogy ez a törvény az egyház és az evangélium érdekeit ne sértse. A hannoveri a halothamvasztás

ügyében foglalt állást. A kelet-poroszországi, a pomerániai és thüringiai egyeslet tudományos továbbképző tanfolyamokat rendezett a lelkészek számára.

Az idei szövetséggyűlésen a poroszországi lelkészegyletek kötelékét első sorban is a lelkészeknek községi adó alól való mentessége foglalkoztatta, mivel az új adótörvény megszünteti a lelkészek eddigi kiváltságát. Mi módon kárpótoltassanak a lelkészek a veszteségért: ez volt a tanácskozás első tárgya. Azután foglalkoztak a lelkészek szolgálati idejének egységes szabályozásával, az egy gyülekezetben szolgáló lelkészek egyenjogúságának megállapításával, a szuperintendens választása kérdésével, a lelkészek községi választhatóságával és a lelkészek számára biztosítandó nevelési segély kieszközlésével. A lelkészek áthelyezhetősége és az egyházi épületek, valamint az építkezési alapok felett való felügyelet kérdése a jövő gyűlésre maradt, míg a magánpatronátus kérdését tanulmányozás és megvitatás végett az egyes egyesületekhez utalták.

A szövetség közös gyűlésén tanácskoztak a szükségbe jutott lelkészek felsegélyezésére szolgáló alap felállításáról, a belmissziói munkásság reformálásáról, az egyházakat veszélyeztető kilépési mozgalom ellensúlyozásáról, egy lelkészbiztosító és életbiztosító egyesület, mely már szövetkezeti alapon létre is jött („Ecclesia“ néven), általános támogatásáról s a lelkészeknek szociális tevékenységéről, különösen a vidéken.

Az ünnepélyes nagygyűlésen Thiele, a witteni diakonisszaház lelkésze tartott előadást arról a kérdéstről, hogy a rendes lelkészi hivatalnak van-e a jelenben és a jövőre szerepe és jogosultsága a keresztyénségre nézve. A vita folyamán a szabad vallásos egyleti mozgalom és a lekipásztori hivatal viszonyáról és a lelkészek képzettségi irányáról, nemkülönben a lelkészeknek segítségére alkalmas világiak kiképzéséről igen életrevaló eszmék merültek fel.

Meg kell még említeni, hogy a tanácskozásokat, úgy a szőnyegre kerülő tárgyak, mint azok megvitatása tekintetében, lekipásztori szellem hatja át, melyből teljesen hiányzik a kothurnus. Német alapossággal tanácskoznak és amiben megállapodtak, azt — haza menvén — igyekeznek is végrehajtani. Oly tárgyakkal foglalkoznak, melyekben tenni is tudnak és amelyekből nemcsak maguknak, hanem hiveiknek és az egész egyháznak java származik.

Nem válnék kárára a mi lelkészegyesületeinknek sem, ha saját tagjaiknak osztályérdeke mellett oly tárgyakkal is foglalkoznának, melyek az egyes lelkészeket a saját gyülekezetükben végzendő szociális munkára ösztönöznék. Az egyes

lelkészek tevékenységi köre a gyülekezet. Ennek dolgaiban kell foglalatoskodniok. Nem az országos nagy kérdések igazítására, hanem a gyülekezeti pásztorkodásra nyerték a vokációt. Hogy a maguk közös érdekeit igyekeznek lehetőleg előmozdítani és evégből, ha szükséges, testületük teljes súlyával lépnek fel: ez természetes dolog és ezt tőlük senki nem veheti zokon. De féltő, hogy ha a régi kánonokban is oly gyakran hangoztatott figyelmeztetés dacára „tisztökön kívüli dolgokba ártják magukat“; a nagy társadalom — úgy az egyházi, mint az azon kívül álló — nagyon is hangosan ismételi majd Apelles híres intelmét.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Pintér Jenő: A magyar irodalom története a legrégebb időktől Bessenyei György fellépéséig. A Magyar Tud. Akadémia által a Semsey-pályadíjjal jutalmazott mű. I. kötet. A legrégebb időktől a mohácsi csatáig (1526). II. kötet. A mohácsi csatától Bessenyei György fellépéséig (1526—1772). A két kötet ára 30 korona. Budapest 1909. Rényi Károly kiadása.

Régóta és gyakran ismétlődve hangzott fel a panasz, hogy „nincs egységes tudományos irodalomtörténetünk“. Dr. Pintér Jenő fenti, komoly tudást bizonyító, nagy szorgalommal és lelkiismeretes pontossággal írt műve a régi és sokszor ismétlődő kívánságnak óhajtott a legjobb tudása szerint eleget tenni s irodalomtörténetírásunk annyiszor panaszos fogyatékoságának és befejezetlenségének ügyén óhajtott lendíteni. Mint műve előszavából kitűnik, nem rajta múlik, hogy ezúttal e két kötetben irodalmunknak csak 1772-ig terjedő korát mutatja be, sőt elismerés illeti, hogy a mi viszonyaink között művének ilyen felerészben való kiadására is vállalkozott. Az Akadémia bírálói egyhangúlag elismerőleg nyilatkoznak róla s kijelentik, hogy e könyv megjelenése „hasznos, szükséges és hézagpótló volna“.

A feladat, amelyet a Semsey-pályadíjjal kapcsolatban kitűztek, nem volt könnyű. mert a szerző munkáját két fogós kérdés nehezíté meg, egyik, hogy a megírandó magyar irodalomtörténet olyan legyen, mely a magyar tudós és művelt közönség igényeit kielégítse; a másik, hogy a mű terjedelme legfeljebb száz nyomtatott iv legyen. Szerzőnk első sorban a tudomány követelményeire volt tekintettel s csak azután a művelt közönség igényeire s így műve nagyobb fajta tudományos kézikönyv. Azt akarta, hogy aki a magyar irodalomtörténelem tanulmányozására szánja magát, művében necsak

a tudomány mai álláspontjáról legyen tájékozva, hanem egyúttal bepillantást nyerjen minden egyes irodalomtörténeti kérdés fejlődésébe is. Pintér azt akarta, hogy az olvasó pontosan megtudhassa: mikor, hogyan és kitől indult ki az első kutatás; miként fejlődött a megújuló vizsgálódások fonalán; végül mennyire van megvilágítva a jelenség.

Szerzünk az egyes korszakok általános képének megrajzolása után tárgyalja az irodalom fejlődésének menetét; mindig a forrásokból merítve, a kérdésnek mindig a napjainkig kifejtett irodalma alapján. Többnyire élénk világitásban jelennek meg előttünk a letűnt korszakok irodalmi alkotásai s a kisebb-nagyobb írók, költők életpályája, egyéniségük, munkásságuk és értékük. A mű vezérszempontjainak igazolására a szerző Szilárdy Áron szavait idézi: „Nekünk még nem lehet irodalomtörténetünk írásában azt a módszert követnünk, amelynek helyességét német, angol, francia szempontból nem tagadhatjuk. Irodalmi nyelvünk még nem jutott el a megállapodottság ama fokáig, honnan visszatekintve csak a vonal fölé emelkedő nagyságokat lehetne és kellene számba vennünk. E kiválasztás ideje még nem érkezett el... A mi irodalmi viszonyaink között az ismeretlenség egymaga is elég ok arra, hogy egy-egy régi íróról amit tudunk, azzal előhozakodjunk“. Ezen álláspont magyarázza szerzünk azon irányát, hogy munkája lapjain, főleg a középkori századok tárgyalásában, az írói pályák hosszú sora vonul el az olvasók előtt. Sokszor nem igazi íróké is. E helyütt érdeme, hogy egyesekről röviden és okosan igyekszik írni s tud mindig tárgyilagos is lenni. Pintér általában a korok rajzában, felfogásával, sőt irodalmunk korszakainak meghatározásában is a hagyomány alapján áll. Csupán a felújulás korának kezdetét teszi át 1820-ról 1831-re, Kazinczy halálának évére. Irányeszméi igazolják, hogy az első kötetben miért ad szélesebb értelemben vett magyar irodalomtörténelmet, mint később. Az irodalom fejlődése ú. i. relativ; mást jelent a középkorban és mást az újkorban. Eleinte lehetőleg minden jellemző adatot össze kell keresgélni, hogy valamit észlelni tudjunk, utóbb fokozatosan meg kell szorítani a rendelkezésre álló anyagot. Ezért lesz oly részletes és kimerítő a pogány kort tárgyaló történeti és művelődési viszonyokat jellemző, valamint a magyar nyelv eredetét és fejlődését vizsgáló fejezet. A naiv eposzunk c. fejezetében az eddigi álláspontot támogató bizonyítást Pintér tudományos szempontból értéktelennek tartja, bár egészen nem tud ez elméletnek megnyerni. A keresztyén középkornál az egyes századokat igen részletesen jellemzi. Az árpádkori latinnyelvű irodalom c. feje-

zeten is nagyon látszik a történész aprólékos, részletező pontossága s az a túlzott sovínista jóakarát, mely Szt. Gellért Deliberatióját s az ugyancsak neki tulajdonított Intelmeket is az irodalom körébe vonja. Mit szóljunk a vegyes házakorabeli legendákról, amelyek majd mind átdolgozások, fordítások, még így is gyengék, — ebben a tudatos tévedésben Pintér persze a hagyományt követi, mikor ezen emlékeket nem szállítja le a megfelelő értékekre. A 15., 16. század humanistáit nem kellett volna-e kirekeszteni a magyar irodalomtörténet területéről? A Mátyás király korában élt humanisták nem a magyar nemzetnek írnak, sem tárgyuk, sem nyelvük nem magyar, idegen a szellem is, mely műveikben megnyilatkozik. Akármilyen fényes is volt Janus Pannonius tehetsége, a magyar irodalomnak le kell mondani róla.

A munka legfőbb érdeme az, hogy nagy szorgalommal és fáradhatatlan kitartással elolvasott minden művet, ami e körbe vág s ennek alapján szerkesztette megbízható és pontos irodalomtörténetét, amely a legjobb monografiák és értekezések alapján bő irodalmi utalásokkal és a főbb irodalom és nyelvtörténeti kérdések fejlődésének történeteivel egy nagyobb, ú. n. tudományos irodalomtörténeti kézikönyvnek minősíthető. Nem elégedett meg az egyes írók pályájának feltüntetésével és az egyes írói alkotások értékének megállapításával, hanem az ide vonatkozó irodalmat is lehetőleg teljesen átkutatta. Szinte emberfeletti fáradságot kellett itt tudós szerzőnknek kifejteni s emellett a feladat mindig hálásnak sem mondható, hiszen elgondolható, hogy az önálló művekben, évkönyvekben, folyóiratokban, iskolai értesítőkből megjelent valóban érdemes munkáktól mily aprólékos gonddal kellett az ugyanítt napvilágot látott temérdek selejtes terméket különválasztania.

Ami előadásmódját illeti, el kell ismerni, hogy szerzőnknek a világosságra, megérthetőségre és egyszerűségre való törekvése általában sikerült, bár — mint akadémiai bírálói is már megjegyezték — stílusa gyakran zsúfolt és nem mindig helyes szórendű, sőt olykor száraz és emiatt ott is érdektelennek tetsző, ahol a tárgy mintegy magától ellenkező hatást követel. De szerzőnk inkább mindig tömörnek, sőt szűkszavúnak akar nevezeteni, semmint hosszadalmasnak, ismételtetőnek és szóáradattal éktelenkedőnek. Úgy látszik, amennyire előnyére vált a tömörségre való igyekezet, annyira hátrányossá lett néhol az ebből fakadó szárazság, ami másrészt a munka súlyos természetében is leli magyarázatát. Egy-egy mondatában sok gondolatot keltő kifejezés kapcsolódik egybe, ami természetesen a stílus művészi erejének rovására megy.

Pintér értékes könyve nagy nyeresége irodalomtörténet-írásunknak s kívánatos volna, hogy tudós és fáradhatatlan szerzőnk illetékes helyről megfelelő támogatásban részesüljön, hogy nagy művét mielőbb befejezhesse.

r.—s.

Gaal Mózes: A jövő iskolája. Elmélkedések. Ára 2 K 40 f. Budapest, az Athenaeum r.-t. kiadása. 8° 167 oldal.

A jeles ifjúsági író ebben a könyvében nem az ifjúsághoz, hanem annak nevelőihez: a szülőkhöz, tanítókhöz, tanárokhöz szól. Leírja, milyennek képzei ő a jövő iskoláját, ha az a feladatának meg akar felelni. Művén vörös fonálként húzódik végig ez a két követelése: legyen nevelésünk *szociális*, legyen *családi*. Ennek a célnak szolgálatában álljon az iskola és szülői ház; könyvét is „azoknak a szülőknak és nevelőknek” ajánlja, „akik az ifjúságot okosan szeretik”.

Az I. fejezetben a *szociális érzésről* beszél, arról az érzésről, mely nemcsak magáért, de másért is él, melyre nagy szükség van a társadalmi életre teremtett embernek, mert tisztán a maga munkájával senki se tud megélni, minden ember rászorul a mások munkájára. Szól a *munka* értékéről: a hasznosságról s kimondja, hogy a szociális érzést be kell vinni az iskolába. Leírja, milyen nivelláló munkát végez az iskola különböző társadalmi állású szülők gyermekei között és sürgeti, hogy az iskolának ezt a munkáját segítsük elő.

A mai tanítás és nevelés nagy hiányának tartja, hogy a növendék és tanár a tanítási órán kívül nem érintkezik, pedig ő ezt a szociális érzés nevelése szempontjából szükségesnek találja. Neveljük a tanulót úgy, hogy közte és tanára között is meglegyen a szociális érzés. Ezt neveljük a tanulóknak *játék* közben, *közös munka* útján. Ismertessük meg velük az iskolán kívüli életet is: vigyük őket *gyárba*, hadd lássák a munka fontosságát; vigyük *gazdaságba, műhelybe*, hogy az emberi munka más fajtáját is megismerjék. Követeli, hogy a műhelyszerű munkát az iskolába is vigyük be s tegyük az iskolát *családdá*.

A II. fejezetben az *esztetikai érzés nevelését* tárgyalja. Kívánja, legyen az iskolában virág, vigyük a tanulókat kirándulásokra, szerettessük meg velük a természet szépségeit, rajzoltassuk le a látott szépségeket. Vigyük a tanulókat *képtárakba, múzeumokba*, hogy kiváló alkotásokon is lássák a szépet, mutassunk be nekik *építészeti remekeket*. A zenére fogékonyt *zenélni*, a jóhangút *énekelni* taníttassuk. Kedveltessük meg velük a *költészetet*, még pedig úgy az elbeszélő, mint a lírai és drámaid is.

A III. fejezetet az *önképzés* méltatásának szenteli. Meghatározza az önképzés fogalmát, azután példákat hoz fel saját tapasztalásából az önképzés különféle nemekre. Szól egy *kereskedőről*, aki lelkét később a szépművészetek felé fordította, egy *gazdaemberről*, aki a katonaságnál megtanult irni-olvasni, egy *géplakatosról*, aki munka után tanulni járt. Az önképzést mások számára lehetővé és könnyebbé tenni szerinte szociális kötelesség. Az *iskolai önképzésről* szólva, méltatja a szokásos önképzőkörök munkáját, de ennél az „Érdemkönyvet“ és a kalkulusszerű fokozatokat mellőzni, magát a munkakört pedig tágitani kívánja. Kívált a *nyugati nyelvek* tanulását s az azokban való gyakorlódást tenné az önképzés tárgyává. Ebben a munkában a jártas legyen segítségére a kevésbé jártasnak, ez is szolgálja a szociális érzés nevelését.

A IV. fejezetben az iskolából a szülői házba vezet s a gyermekeknek *otthoni foglalkoztatására* nézve kíván tanácsokat nyújtani. Figyelmezteti a szülőket arra a fontos kötelességökre, hogy a szülői házat a gyermeknek valódi otthonává tegyék, de emellett a gyermeket már kora éveitől neveljék.

A szociális érzés magvait ők magok vessék el gyermekek szívébe. A serdülő gyermekek magok tisztogassák ruháikat, egymásnak segítsenek. Ne úrfiakat és kisasszonyokat neveljen a szülő, hanem edzett, munkabíró egyéneket. A gyermekeket szoktassák meg, hogy a cselédekkel is emberségesen bánjanak. Ez a szakasz különös melegséggel, az ifjúság iránt érzett szeretettel van megírva.

Az V. fejezetben szerző a *jótekonyságról és az iskoláról elmélkedik*. Kiemeli a jótekonyság áldásait, de nem hallgatja el a mai jótekonyság gyengéit sem. Helyesen mondja, hogy az épkez-láb embernek nem alamizsna, hanem munka kell. Hibáztatja, hogy a börtönből kikerült leányokat nem a munka megkedvelésére szoktatják, hanem „megajándékozzák“. Roszszalja a szokásos felruházasok divatos módját. Az ifjúságot a jótekonyság helyesebb gyakorlására szintén nevelni kell. Az iskolát családdá kell tenni, ahol nem ajándékozni, hanem jutalmazni, becsületes munkát kell jutalmazni. Legnagyobb jótétemény az, ha munkára szoktatjuk tanítványainkat. A ma divatos jótekonyság hibáit találóan sorolja fel a szerző s helyesen óv azoktól.

A VI. szakaszban az *iskolának a szülőkkel való érintkezését* fejtegeti.

Konstatálja, hogy a viszony a kettő közt vagy ferde, vagy semmilyen, de egyszersmind kimutatja az érintkezés szükségességét. Szól azokról a kísérletekről, amelyek az iskola részé-

ről a szülői ház közelebb hozására történtek s elsősorban a *szülői értekezleteket* említi. Azt mondja, hogy többek a semminél, de nem fognak célhoz vezetni, mert tömegtanácskozás csak általánosságban mozoghat. Gaál a szülői konferencia helyett mindennap meghívna a szülőket az iskolába. Az iskola rendezte családi ünnepet tartja az igazi szülői értekezletnek.

A VII. fejezetben a *nevelés néhány újabb kérdéséről*: a koedukációról, a nők magasabb iskoláztatásáról, a *feminizmusról és a nemi felvilágosításról* mondja el véleményét.

A *koedukációt* helyénvalónak tartja a falusi óvodákban és iskolákban, de a nagy városban sem az egyik, sem a másik nem éri el célját. Az elemi iskolákban faluhelyeken is csak kényszerűségből van meg a koedukáció s ezen a fokon sem éri el célját. A koedukáció akadály a városokban a széttagolt társadalom, azért a koedukáció még hosszú ideig marad olyan eszme, amely érik s megérni talán sohasem fog.

A *feminizmusról* szólva elismeri, hogy a nőnek kenyeret kell adni a kezébe, de azt kényszerhelyzetnek tekinti, amely a nőt hivatásától eltéríti. A férfiaszkodó nőket elítéli. A gyermeknevelést tartja a nő legszebb hivatásának s az anyai tisztet a legtermészetesebb foglalkozásnak. A nők szavazójogáról azt mondja, hogyha komoly ismeretek és komoly munka alapján teljesítik kötelességeiket: akkor a társadalomnak nagyobb hasznot hajtanak, magoknak pedig nagyobb megelégedést szereznek, mintha szavazójogot gyakorolnának.

A *nemi felvilágosítás* szerinte a szülői ház dolga: fiúnál az apa, leánynál az anya végezze el. Az iskolára később vár nagy feladat: az ifjúság megóvása a nemi kórság ellen.

Ime, ezekben szól Gaál Mózes a jövő iskolájáról, amelynek az ő műve szerint olyannak kell lennie, hogy a családdal szoros kapcsolatban álljon és a szociális érzést intenzívebben nevelje a növendékekben, mint a mai teszi. Kétségkívül sok megszívlelni való, sőt itt-ott új dolgot is mond. de sok olyanra is rámutat, ami már most is meg van az iskolában.

Művében azonban lényeges hiány az, hogy midőn a szociális érzést hangsúlyozza, mellőzi annak leghatalmasabb tényezőjét: a *vallásos érzés* ápolását. Semmi sem fejleszti a szociális érzést annyira, mint az a hit, hogy mindnyájan egy Isten gyermekei, tehát testvérek vagyunk. A szociális érzés parancsát pedig Krisztus fejezte ki legpregnansabban, midőn azt mondta: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“, amit Pál ap stol más formában így fejezett ki: „Egymás terhét hordozzátok s úgy töltsétek be a Krisztus törvényét“.

A régi nagy pedagógusok felismerték a vallás páratlan

nevelő hatását s méltányolták; de az újak nem mindnyájan akarják ezt észrevenni, sőt vannak, akik észreveszik, de nem merik vallani. Nem igazi pedagógus az, aki önként kínálkozó pedagógiai eszközöt szándékosan ignorál.

Egyébként Gaál Mózes munkáját, melyből az ifjúság iránt érzett őszinte szeretet sugárzik, haszonnal forgathatja nevelő és szülő egyaránt.

—ó—s.

Payr Sándor: Egyháztörténeti Emlékek. Forrásgyűjtemény a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület történetéhez. I. kötet. Kiadja a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület. Sopron 1910. 4 + 404 lap. Ára a soproni kerületi pénztárban 3 kor. 20 fill. Bolti ára 5 kor.

Dunántúli evangélikus testvéreink szépen készülnek a reformáció négyszázados jubileumára. Elhatározták, hogy összegyűjtik és kiadják az egyházkerület történetére vonatkozó forrásiratokat, s a nagyfontosságú munka kivitelével megbízták *Payr Sándor* soproni theol. tanárt, derék egyháztörténészünket, aki bemutatónak ezt a 25 íves nagy kötetet adja kezünkbe, végig vezetve bennünket 1524-től 1786 ig az egyházkerület történetén.

Szerencsés kezdet.

A közölt anyag megválasztása azonnal elárulja a gyakorlott és sokat munkálkodott tudós történetírót. Nem az volt a feladata, hogy csupán eddig kiadatlan, tehát eddig sehol meg nem jelent adatokat közöljön, hanem hogy az első három századból értékes és fontos oly okiratokat adjon, amelyek közül némelyek, ha már másutt megjelentek is, de mivel kevéssé hozzáférhetők, nélkülük a történettel szakszerűen nem foglalkozók előtt, igen nagy hézagok lettek volna. Eljárását csak helyeselni tudom. Ami így együtt van, az mind ide tartozik, sőt a már másutt publikált anyagból még többet is átvehettek volna, mert még mindig tekintélyes az átutalás, egyes itt fel nem vett fontosabb dunántúli forráskiadásokra, melyek közül az 52. lapon ötöt, a 102. lapon kettőt említ meg, tehát a kötetet ezeknek itt való közlése nagyon bővítette volna, hisz utóbbi maga 182 lap. Éppen azért nagyon helyesen cselekedett *Payr*, midőn a szétszórt darabokat összeszedte, az elkallódástól megmentette és szakszerűen szép koszorúba összefűzte, hogy felhívja velük olvasói figyelmét és felkeltse a gyülekezeteik történetét író lelkészek érdeklődését oly adatokra is, melyekre könyve nélkül nem terjeszkedhetek volna ki s így munkájuk nagyon hézagossá lett volna.

Valóban nagy szükség van *ilyen* forráspublikációkra. Nem régebbe egy lelkészárshoz fordultam, hogy vajon nincs e gyülekezete régi jegyzőkönyveiben valami emléke a hitéért gályarabságot szenvedett hitvallójuknak? És hagyján, hogy nemleges választ nyertem, de megküldvén egyháza *kinyomatott történetét*, fájdalommal kellett belőle meggyőződnöm arról, hogy emléke sem él a csaknem mátyórságig sanyargatott férfinak ott, hol az evangéliom életadó ígéit hirdette. Azért én itt az ismeretnél örömmel teszek tanúbizonyosságot arról, hogy ez a megjelent kötet maga is sok érdekes adattal bővít és egészíti ki ezt az általam épp most említett gyülekezeti monográfiát is, hát még a többit, s belőle tisztább és világosabb képét ismeri meg az olvasó nemcsak a dunántúli egyházkerület, hanem a saját gyülekezete történetének is.

A munka csak a történetíró szakférfiakat érdekelvén, röviden kívánjuk olvasóinknak bemutatni.

A szerkesztő ebben a kötetben a dunántúli ág. hitv. evang. egyházkerületnek főként a XVI—XVIII. századbeli területi viszonyaira s a kiválóbb lelkészi és világi férfiak életrajzi adataira volt tekintettel. Ezért közli a Formula Concordiaenak (Egyesség Könyve) aláírt 663 lelkész névjegyzékét, amely nagyon fontos egyháztörténeti adatok tárháza; továbbá több gyülekezeti kimutatást a XVII. és XVIII. századból. A soproni lutheránusok ügyében 1524-ben felvett vizsgálati jegyzőkönyv e nemből a legkorábbi és legterjedelmesebb Magyarországon. A Csepreg pusztulásáról szóló históriás ének kritikai szövege, melyet tíz másolat alapján állapított meg a szerkesztő, szintén értékes adalék. Nadasdy Ferenc és Wittnyédy István leveleinek közlését Payr azzal a fontos építő, illetve romboló szereppel indokolja, melyet e férfiak a dunántúli egyházkerületben viseltek. Érdekes adatok továbbá: a Meszleni Concordia szövege, Zrínyi Miklósnak a soproni evangélikusok érdekében írott folyamódványa, Eberhard württembergi hercegnek a tübingeni stipendium ügyében a kerülethez intézett levele, I. Lipótnak a nagyvázsonyiak vallásszabadságát 1675-ben biztosító levele, Aách Mihálynak a kurucvilágban Mihályfán mondott esperesi megnyitó beszéde, a kemenesaljai és tolna-baranyai egyházmegyék története, Sipkovich Toth János és Bárány György verses életrajza, az egyházkerület gyülekezeteinek 1725-ből és 1750-ből való összeírása, Matkovich Pálnak a feléledt új esperességek névtárát közlő 1786-ból való körlevele, melylyel egyszersmind zárulnak e becses forrásiratok.

Kétségtelen, hogy ezek az egyháztörténeti emlékek sok

érdekes adattal fogják kiegészíteni az eddig megjelent gyűlekezeti monografiákat és aki ezeket a forrásokat gondosan áttanulmányozza, az eddiginél tisztább és világosabb képét ismeri meg a dunántúli egyházkerület négyszázados fejlődésének.

Pontos, kimerítő névmutató és tartalomjegyzék zárja be a kötetet, amelynek nyomása tiszta s a sajtóhibáktól csaknem egészen mentes.

Payr ezzel a kötettel egy újabb babérlevelet fűzött egyháztörténeti irodalmunk terén szerzett érdemei szép koszorújába. Fokozódó érdeklődéssel várom a megkezdett szép munka folytatását, mely olcsóságával arra is alkalmas, hogy theologiai akadémiáinkon, az egyháztörténelmi szemináriumi órákon olvasókönyvvül szolgáljon.

Végül illesse megérdemelt elismerés a dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerületet azon áldozatkészségért, hogy az Egyháztörténeti Emlékek kiadását elhatározta. Velük önmagának állít méltó emléket.

Thury Etele.

Szuszai Antal: Apologetika, vagyis a katolikus hit alapjainak rendszeres védelme. Győr, 1907. 405 lap. Ára nincs megjelölve.

Írója a Lepsényi-Görcsöni gárdájából való. A néppárti Alkotmányban többször találkozunk a nevével. Igazi hecckáplán, tipikus klerikális hazafi, a nép- és centrupárti klerikalizmustól duzzadó „kath. magyar“. De olyan magyar, hogy Dobsina városának (ahol plébános) legújabb elpápisztásodása s azzal kapcsolatos eltótosodása az ő nevéhez és működéséhez fűződik, s a városi közállapotok felforgatására irányuló klerikális törekvése csakis a tanács éberségén és erélyén tört meg. Ezeket ott személyesen hallva és tapasztalva, önként a nagy apostol találó jellemzése jutott eszembe „a vad olajfáról“ s a Lutheré a „roher, verwilderter Priester“-ról.

Ennyit az íróról. Nézzük a művét. Előre bocsátom, nem az egyetemes keresztyénség, hanem „a kath. hit“ alapjainak rendszeres védelméről van szó ebben a vaskos könyvben. De ez a kath. hit már Bellarmin szerint is a pápás római hittel azonos, ma meg tökéletesen igaz az, hogy a római katolicizmusban sokkal több a római specialitás, mint az egyetemes (katolikus) keresztyén elem. Ennek a pápás keresztyénségnek védelmében tagadhatatlanul rengeteg anyagot hordott össze a szerző; de az is tény, hogy műve rendkívül irányzatos, egyoldalú és oly elfogult, hogy Kálvint, Luthert és a protestan-

tizmust valósággal a sárba tiporja. Beszél „a szerencsétlen Luther elretentő példájáról“, „szerfölött haragos, kevély és érzéki természetéről“, ki „a „sola“ szócska becsúsztatásával meghamisította a Szentírást“ stb.

Azt mondja továbbá, hogy „Luther tana a megigazulásról és Kálvin föltétlen predestinációja — az erkölcsiség sirásói.“ Luther „a hazugság és rágalom valóságos atyamestere“, ő „a vakmerőan rágalmazó“, ki „mindent elferdített“, mi több: „ez az istenes férfiú“ meghamisította, elferdítette a kath. egyház egész hitrendszerét. És a reformáció örökösei minden vizsgálat nélkül (sic!) hittek neki; s a ferdítések, hazugságok és rágalmak a prot. teológiából átmentek az egész prot. irodalomba és tudományba, — s ami a legszomorúbb, a prot. ifjúság a ferdítések, hazugságok és rágalmak erdejében nő föl.“ De nem vehetjük nagyon tragikusan a Lutherről és a reformációról szóló fanatikus klerikális jellemzéseit, ha tudjuk azt, hogy azokat a hírheft barátinak: Deniflenek „Luther und das Luthertum“ c. művéből merítette, amelyről és az ő forrásáról: Janssen művéről találóan mondta egy kath. egyháztörténetíró, ha jól emlékezem, Pastor, hogy azt még jóvá kell tennie a kath. egyházi történetírásnak. Ennél a zavaros forrásnál a szerző se többet, se kevesebbet nem ismer. Halvány sejtelmek sincs a Lutherkutatók gazdag irodalmáról, és ismeretei nem mennek túl a Gottlieb-levelek, Majunke vagy nálunk a Reindl Román irányzatos pamfletírásain, amelyekről köz tudomású, hogy Luther öngyilkosságának bizonyítására is vállalkoztak!

De másokkal is ezzel az ízléstelen és kritikátlan felületességgel bánik el. Így p. o. Häckel szerinte „a mindentudó tudomány lehangosabb képviselője“, „a materialista világnézet prófétája“, „a jeni próféta“ s „a hitetlenség egyik féktelen fanatikusa“; Kant „a szofisták fejedelme“, s „a szellemi forradalmárok feje“; Mohamed az „idegbajos hamispróféta“ stb. S ahol prot. írókat is idéz, irányzatosan idézi; példa rá: Pflaiderer, Harnack, Delitzsch, Menzer, Macaulay stb. Valóban gyenge lábon állhat az az ügy, amelyet *csak ilyen módon és fegyverekkel* lehet és kell megvédelmezni, s csak azt igazolja, hogy a mai pápas, klerikális tudomány fejlődésre képtelen „caput mortuum“, egy „holt cadaver“. Szinte szánalmas a szerző erőlködése, mikor a jezsuiták, az inquisitio, a Syllabus, az Index és a pápaság ügyét védelmezi s főleg mikor az infallibilitást próbálja igazolni, amelyet maga a pápaság története is meghazudtol.

Ezekután természetes, hogy a műnek részletes megbrá-

lásába és ismertetésébe nem bocsátkozom, mert ez a munka arra nem érdemes. Csak egyet említek meg. Ugyan kérdezze meg Szuszai magamagától és paptársaitól, ha meg van-e benők „az önmegtartóztatás“ adománya? De őszinték legyenek!

És ez a mű „a nm. püspöki kartól megjutalmazott pályamű“.

De egyet belőle mi is tanulhatunk. A jelenkor hittani zürzavarában nekünk is művelni kellene a népszerű apologetikát. Itt volna az ideje, hogy mi protestánsok is, akik jobban ismerjük a kath. és prot. irodalmat, gondoskodjunk egy komoly vallásos és népies irányban, de tisztességes tudományos fegyverekkel küzdő apologetikáról és polemikáról néptünk számára.

Sz. M.

Dr. Berzsényi Jenő: A protestantizmus haladásának akadályai. Egyháztársadalmi tanulmány. Keszthely, 1909. 23 lap. Ára 60 fillér.

Előszavában munkája célját abban látja, hogy „a hazánk történelmében, a közszabadságok kivívásában oly kiváló szerepet vitt protestáns egyháznak, netáni további hasznos hivatásához 9 éves egyháztisztviselői (felügyelői) működése tapasztalatain okulva, szerény útmutatást nyújtson“. És csakugyan a műben igen „sok ébresztő és lelkesítő erő“ van.

Fejtegetéseit azzal kezdi, hogy hazánkban „a protestáns egyház dolga válságosra fordult“, s polemizál azzal a jogász publicistával (Doleschall), ki szerint „hazánkban már rég nem volt oly zavartalan a felekezetek közt a béke, mint éppen napjainkban“, sőt „lelkiismeretlen békebontónak“ deklarálja azt, „aki a klerikalizmus ördögét festi a falra s e képzelt rém ellen hívja fel a protestánsokat a tömörülésre“. Ezzel szemben a válság jelzéséül felhossa szerző az egri állami felsőbb leányiskola bezárását, szerzeteseknek állami iskolákba kormánybiztosul kiküldetését, a körmeneteknek hivatalos színezettel ellátását, a szerzetes tanítóknak kiváltságolását, a kath. társaskörök szaporodását, a kongregációk s a népszövetségek alakítását stb. Macaulay kedvezőtlen jellemzésére való utalással szerzőnk szerint is „a mai protestantizmust nem az erő, nem az elszánt bátorság, hanem a félenkség jellemzi“.

Tájékozatlanok vagyunk a cél s az arra vezető alkalmas eszközök tekintetében s a gondolatszabadság sem jár ma együtt a protestantizmussal. Mi több: a szekularizációt, egy jogtörténeti és gazdasági tudományos kérdést a prot. egyház egyik legfőbb világi tisztviselője „simpliciter rablásnak minősítette“.

Szerzőnk „egy további reformációt“ sürget, mert nézete szerint „azé az egyházé a jövő, mely nemcsak a jelennek él, hanem a jövőbe mer nézni s a jövőbe bele is bír látni“. Nevezetesen azt hangoztatja, hogy „az egyháznak is világító szövetekül a filozófiát (talán a Krisztus evangéliumát?!) kell választania, s ha forrongnak is az eszmék, e forrongás útján az igazság nemes ércére fogunk akadni. Tisza István multkori beszédével egyezően vallja, hogy „a protestantizmus világhivatása csakis a krisztusi hittel párosult szellemi felvilágosodásnak minden téren való előmozdítása“, s hivatása „éppen nem lehet a felekezeti szellem fejlesztése“. Félő azonban, hogy ezzel aláássuk egyházunk történeti hitvallási alapjait.

S végül szerzőnk szerint „a protestantizmusnak keresnie kell a szocializmussal való megértését“, sőt „annak föllendülését a szocializmus közreműködésétől várja“, mint amely „látható segítő társa a klerikalizmus elleni küzdelmében. Természetesen azt a szocializmust érti, amelynek fedele alatt megfér „az istenség elismerése és a hazaszeretet“. Nem szabad tehát a protestantizmusnak ellenszenves érzelmeket táplálnia a szocialisták, szociológusok és szabadgondolkodók iránt.

Valóban sok eszméltető, s csakugyan „ébresztő és lelkesítő“ gondolatot találtunk a műben, amelyet a szerző „hálás tisztelete jeléül“ Zsilinszky Mihálynak ajánlott.

Sz. M.

**Radácsi György: Emlékjelek és bizonyságok. Össze-
gyűjtött dolgozatok. II. kötet. Sárospatak, 1910. 403 l. Ára
5 korona.**

Az összegyűjtött dolgozatok I., általunk is ismertetett kötete az 1906. évben jelent meg s mindenfelé osztatlan tetszéssel s a kiváló prot. író iránti hálás elismeréssel fogadtattott. A II. kötet dolgozatainak összegyűjtését a következő valomással vezette be: „Tartalmának lényegére és terjedelmére nézve a II. kötet is ugyanolyan, mint az első volt. Búnak és örömmnek koszorúba vegyítése, alkalmi dolgozatok a távolabbi és közelebbi multból és a futó jelenből. Apró kövecskék, homokszemek a sárospataki főiskola, a tiszáninneni egyházkerület s némi részben hazai ref. egyházunk történetének építéséhez. Valami a bibliából s a pataki diákéletből; multunkra visszahulló virágok, amiknek a szívünk kölcsönöz bizonyos hervadhatatlanságot“. E pár jellemzéssel össze is van foglalva

Radácsi műve II. kötetének tartalma, amelynek első része inkább emlékjeleket ad a távolabbi és közelebbi múltból s a futó jelenből, míg a második része csakugyan bizonyosságokat foglal magában a sárospataki főiskola, a tiszáninneni kerület s általában ref. egyházunk közelmúlt történetéből.

Az „*Emlékjelek*“ cím alatt ragyogó tollal és zamatos magyarsággal megírott élet- és jellemrajzokat nyujt Szász Károlyról, Bocskay Istvánról (az ünnepélyek alkalmából), Szentpétery Sámuelről, a pelsőczy patriárkáról, a korán elhunyt Ballagi Gézaról és Zsindely Istvánról, a nagy bujdosók hazaérkezéséről, Hegedüs Sándorról, Bartók Györgyről, Duka Tivadarról, a két Kiss Áronról, Vitányi Bertalanról, Szinnyei Endréről, Nagy Ignácraól és az élők közül Kün Bertalanról (egy mélységes jubileumi imában is), Fejes Istvánról és Kenessey Béláról. Hű élet- és egyúttal korképek ezek, amelyek találó vonásokkal vannak beillesztve újabb és legújabb korunk hazafias, prot. vallásos egyházi és tanügyi mozgalmába. Igazi tükröképek azok, amelyekből tanulság okából önönmagunkra és a mi bizony éppen nem biztató viszonyainkra ismerhetünk. Emeli azok értékét az a körülmény, hogy szerzőjük közvetlen közléről, saját tapasztalatából ismerte és ismeri hazánk és egyházunk eme kiváló fiait és találó vonásokkal rajzolja meg azok alakjait. Különösen ezekből tűnik ki, hogy Radácsi való-ágos mestere a magyar stílusnak. Ez kölcsönzött bizonyos bájít örömben és búban egyaránt a „Sárospataki Lapok“ régebbi s a „Sárospataki Ref. Lapok“ újabbí évfolyamainak, amelyekben nagyobáára névtelenül vagy álnevek alatt jelentek meg ezek az élet- és jellemrajzok. Egyúttal — mint találóan mondja — tükrök azok „az ő küzdelmes élete bírálatához s az ő szíve és lelke megítéléséhez“. Vajha nem valósulna meg az az aggodalmas sejtelme, hogy „neki magának Maecenásként kell szerepelnie“ műve II. és III-ik kötetének közreadásában.

A „*Bizonyosságok*“ cím alatt nagyobáára a sárospataki főiskolára s általában a hazai ref. egyház tanügyére vonatkozó, rendkívül vonzó és tanulságos értekezéseket, tanulmányokat és beszédeket közöl, amelyekből igen mozgalmas és változatos tanügyi állapotainkra ismerhetünk. De helyet juttatott kedvelt életfoglalkozásának, a bibliának is, amelynek revidálásából bőven kivette a maga részét. És nem felejtkezett meg a sárospataki főiskola anyagi és szellemi helyzetéről sem, ahol hasonlóan sok mondanivalója volt közelmúlt életéből. Így rendkívül kedves és vonzó a régi Sárospatakra és annak diákéletére való visszaemlékezése is. Több tanulmányt szentel a prot. nevelés és oktatás kérdésének is. Végül egyházipolitikai kérdéseket is fej-

teget: Rampolla bibornok és a császár világi hatalma; A német császár Rómába utazásakor és Utóhangok a Haynald-jubiläumhoz cím alatt. Az irodalomtörténetet pedig a Tomparól szóló közlésekkel gazdagította.

A legmelegebben ajánlom Radácsi művét műveltebb prot. közönségünk s főleg lelkészeink és theologusaink szíves figyelmébe. Bőven okulhatunk belőle.

Sz. M.

Beküldött könyvek.

(1910 február 15-ig.)

11. Révész-Soltész: Igehirdető. Egyházi beszédek gyűjteménye. 1909-diki évfolyam. 1—12. füzet. Nagybánya, Nánásy István nyomása, 603 lap, ára 12 kor. Az 1910. évfolyam előfizetési ára 12 kor., megjelenik havonként.

12. Soltész Elemér. Ünnepnepok. Tíz alkalmi egyházi beszéd. A nagybányai református egyháznak tíz év emléketül. Nagybánya, 1909, Nánásy István nyomása, 148 lap ára kötve 3 korona.

13. Dr. Daxer György: A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére. Theol. tanári dolgozat. Békéscsaba, 1909 kapható a szerzőnél 2 koronáért.

14. Dr. Daxer György: A Páli és Jánosi theologia központi eszméjének összehasonlítása. Újszövetségi theologiai tanulmány. Békéscsaba, 1909. Kapható a szerzőnél 2 koronáért.

15. Dr. Daxer György: A megváltottság és az egyéni felelősség tudatának viszonya az újabb theologusoknál. Wigand nyomása, kapható a szerzőnél Békéscsabán, ára 2 korona.

16. Kálvin János: A Servet-pör aktái. Fordította *Dr. Kovács J. István*, kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1909. Kis Tivadar bizománya, 169 lap, ára 2 kor. 50 fillér.

17. Kálvin János: Két levele. 1. Az istentelen és meg nem engedett szertartások kerüléséről. 2. A pápai egyház papi méltóságának elvetéséről. Fordította *Rábold Gusztáv*, kiadják a magyar Kálvin-fordítók. Pápa, 1909. Kis Tivadar bizománya, 108 lap, ára 1 kor. 40 fillér.

18. Zoványi Jenő: Kisebb dolgozatok a magyar protestánsizmus történetének köréből. Sárospatak, 1910. 255 lap, ára füzve 5 kor. 50 fillér.

19. Radácsi György: Emlékjelek, bizonyságok. Össze-
gyűjtött dolgozatok. II. kötet. Sárospatak, 1910. 403 lap, ára füzve 5 kor.

20. S. Szabó József: Debreceni Lelkészitár. VII. kötet. Debrecen, 1909. Eperjessy István kiadása, 630 lap, ára kötve 10 korona.

21. Mitrovics Gyula: Egyházi és szertartási beszédek. IV. kötet. Közrebocsátja *ifj. Mitrovics Gyula*. Debrecen, 1909. Hegedüs és Sándor kiadása, 236 lap, ára kötve 7 kor.

22. Jánosi Zoltán: Ünnepi egyházi beszédek. IV. kötet. Debrecen, 1909. Hegedüs és Sándor kiadása, 256 lap, ára kötve 6 korona.

23. Petőfi Sándor: Összes költeményei. Népies és ifjúsági kiadás, Kardos Albert bevezetésével. Debrecen, 1909. Hegedüs és Sándor kiadása, 786 lap, ára kötve 2 kor. 40 fillér.

24. Lágler Sándor: Kalászok egy negyvenéves papi pálya útszéléről. Nemzet, egyház, család örömében és gyászában mondott beszédek. Budapest, 1910. Kókai Lajos bizománya, 167 lap, ára füzve 4 korona.

25. Dr. Balogh Ferenc: Kálvin a történelemben. Emlékbeszéd Kálvin születésének négyszázados ünnepén Debrecen, 1909. 32 lap, ára nincs jelezve.

26. Peti Sándor: Az élő Krisztus megismerése. Papszentelés alkalmával tartott egyházi beszéd. Veszprém, 1909. 16 lap, ára füzve 1 korona.

27. Dr. Buday Dezső: Az Egyke Baranyavármegyében. Budapest, 1909. Lechner Kornél bizománya, Pécessett. 34 lap, ára füzve 1 korona.

28. Dr. Virágh Gyula: A magyar vallási jog és ferdeségei. Budapest, 1910. Benkő Gyula bizománya, 94 lap, ára füzve 1 K 50 f.

29. Patai József: Héber költők. I. kötet. Az izraelita irod. társulat kiadványa. Budapest, 1910. Franklin-társulat, 382 lap, ára füzve 5 kor.

30. Bánóczy József: Az I. M. I. T. Évkönyve. Az izr. m. irod. társulat kiadványa. Budapest, 1910. Franklin-társulat, 440 lap, ára füzve 5 kor.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata, július és augusztus kivételével, minden hó 15-én 20-
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.
Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkek.	Lapszám
1. A református egyház a XX. század elején. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Szabó Aladár</i>	153
2. Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása. (Befejező közlemény.) <i>Hamar István.</i>	172
3. Szociális reformok szociálizmus nélkül. <i>Szöts Farkas.</i>	180

II. Belföldi szemle.

1. A református kultuszreform kérdéséhez. <i>S. Szabó József.</i> . . .	187
2. A szociális nevelés protestáns iskoláinkban. <i>Dr. Barcsa János.</i>	191

III. Külföldi szemle.

1. Külföldi egyházi élet.	198
-----------------------------------	-----

IV. Irodalmi szemle.

1. Komjáthy Jenő: Irodalmi tanulmány. <i>Omega.</i>	208
2. Csizmadia Lajos: Bibliái szókönyv.	210
3. Dr. Daxer György: A külföldi iskolálatogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére. <i>K.</i>	212
4. Dr. Virágh Gyula: A magyar vallási jog és ferdeségei. . . .	215
5. Pályázat Koszorú-füzetekre.	216

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat sziveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

Emlékezés Kálvinról

a reformátor születésének 400-dik évfordulójára írták: dr. Antal Géza, dr. Erdős József, dr. Kun Béla, Nagy Károly, B. Pap István és dr. Pruzsinszky Pál.

Ára füzve 5 korona.

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monográfia illetményének első fele

A református egyház a XX. század elején.

(Befejező közlemény.)

Eddig inkább azokról a hatalmas keretekről szóltam, a melyekben a református keresztyén eszme él. Most az eszme nyilvánulását fogom ismertetni.

Ha a református egyházak munkáját vizsgáljuk, olyan hatalmas erő kifejtést van alkalmunk látni, amely igazán ritkítja párját. Az Isten kegyelme és az evangyéliom, a melyet a bölcs szervező az indulásnál bevett a hajóba, képesítette a református egyházat arra, hogy világszerte megálljon nemcsak a római egyházzal szemben, hanem ama desztruktív törekvésekkel szemben is, amelyek sokszor saját kebeléből zúdultak isteni alapjai s legdicsőségesebb igazai ellen. A református egyház azonban nemcsak a határozottan ellenséges áramlatokkal küzd diadalmasan, hanem amaz új helyzetben, amelyet számára az állami élet fejlődése s a társadalmi változások teremtettek, eréllyel, bölcsességgel és haladásra való teljes készséggel, de mégis az isteni evangyéliomhoz való hűséggel tudott új szerveket alkotni, új utakat törni s akként rendezkedett be, hogy a jövő diadalait is előkészítette és biztosította. Versenyképességét nemcsak a keresztyén népek közt megtartotta, hanem a missziói küzdterén is kivívta, ahol a most átalakulásban levő pogány népek ránk nézve is nagy fontossággal bíró jövőjének sorsát döntik el az evangyéliom buzgó munkásai, illetve dönti el általuk a népek sorsát intéző isteni kéz.

Hogy a különböző vonatkozások szerint különböző munkákon és küzdelmeken áttekinthessünk s a református egyházak jelen állapotáról világos képet nyerhessünk, a rendelkezésünkre álló adatokat, illetőleg azokat, amelyeket e cikkünk keretében felhasználhatunk, bizonyos szempontok szerint

rendezniünk kell. Szempontjaink a következők: Először is arra a kérdésre felelünk, milyen álláspontot foglalnak el a református egyházak az állammal szemben? Másodsor: Mi módon igyekeznek fentartani az isteni evangéliom s a hitcikktek tekintélyét, befolyását s egyúttal miként törekesznek érvényt szerezni a szabadság elvének a tudományos vizsgálódásban? Továbbá: micsoda új intézkedéseket tettek és tesznek a református egyházak tekintettel arra, hogy a társadalmi élet ma sokkal mozgalmasabb s annak útjain nemcsak egyes kiváltságos osztályok, hanem az egyszerűbb emberek milliói is kijutottak és általában az ifjúság bármely osztályhoz tartozók is, sokkal hamarabb jut ki, mint azelőtt. És végül: milyen magatartást tanusítanak a református egyházak másféle keresztényekkel, valamint a nemkeresztények millióival szemben?

Lássuk először a református egyházak és az államok egymáshoz való viszonyát a XX. század elején. E viszonyról szólva, azt mondhatjuk, hogy a református egyházak mindjobban kikerülnek az állami gyámkodás alól s mindjobban igyekeznek a független és szabad egyház eszméjét megvalósítani, emellett azonban isteni missziójukról sehol sem mondanak le, sőt a nemzeti életre mind hatalmasabb és mondhatjuk, nagyon üdvös befolyást gyakorolnak.

A református egyházat néhol keletkezése percétől üldözte az államhatalom s az üldözés tüzeiben növekedett egyház nemcsak nem fonódott össze az állammal, hanem azzal szemben féltékenyen védte és őrizte a maga jogait és szabadságát. Ez volt az eset Magyarországon, Spanyolországban, Franciaországban s az ez országokban alakult református egyházak erőteljes, szabad szellemében növekedett az angol — régibb — presbyterianus egyház, míg II. Károly halála csapást nem mért rá s a szerencsétlen egyház, miután buzgó lelkészeitől megfosztatott — amint már utaltunk rá, — teljesen a hitetlenség martaléka lőn.

Máshol, mint pl. Északamerikában, az állam a szabadságot jóformán a területén már előbb, az állam alakulása előtt, létrejött református egyházaktól sajátította el. Az észak-amerikai református egyházakat oly férfiak alapították, akik több és teljesebb szabadságra vágytak, mint anilyet a XVII. században Angliában vagy Németországban találni lehetett. Természetesen az általuk alapított egyházak ez erőteljesebb szabadság levegőjében nőttek s a nagy összeütközés idején az észak-amerikai Egyesült-Államok alkotmányát tényleg New-England református egyháza szervezetének mintájára készítették.

Angliában, Skóciában és Hollandiában a különböző szervezetű egyházak bár heves és jó soká tartó küzdelmek után magokkal tudták ragadni jóformán az egész népeletet s a megújhodott állam életének szerves részévé váltak s tulajdonképen, bár ma már az állami nyomástól függetlenebb állapotban, még ma is azok. Ha pl. a hívek buzgósága Angliában új püspökség felállítását teszi lehetővé, hát az ilyen terv megvalósítása az angol parlament törvényhozói cselekvése nélkül ma sem mehet végbe, de az igazán egyházi élet intézésébe a XX. század elején sem Angliában, sem Skóciában, vagy másutt, ahol a ref. egyház az állammal összeköttetésben áll, nem törekszik magát akként beleártani, mint az a XVII., XVIII. században, vagy még a XIX. század elején is szokás volt. A református egyháznak az állammal való összeköttetése tehát még több helyen fennáll, de a protestáns s különösen az erélyes református szellem, amely az üdvösség dolgait az Isten szuverénitása körébe tartozónak vallja, mindenhol több szabadságot, több függetlenséget igyekezett magának biztosítani. Általában ez az irányzat, amint a XX. század felé közelgünk. Néhol célba veszik s meg is valósítják a teljes szeparációt éppen a XX. század elején, mint Genfben, néhol részleges szeparáció megy végbe közel a XX. századhoz, mint ahogy az anglikán egyház ir részének disestablishmentjével végbement, néhol az államnak a római egyházzal való veszedése hozza meg a szeparációt a református egyháznak is, mint Franciaországban, ismét máshol pedig, mint pl. több svájci kantonban, Skóciában¹ és Hollandiában az állami református egyházak tagjai közül sokan, nem tűrhetvén az állami, az újabb idők szelleméhez képest mindig enyhébbé váló nyomást gyakorló igát sem, szabad egyházakat alakítanak, a amelyekben az evangyéliumi élet is erőteljesebben nyilvánul.

A református egyház tehát földi berendezkedésére nézve az állammal szemben szerény és alázatos, mint amilyen az isteni Mester volt. Még ahol az állami fény körülveszi is mint pl. Angliában, ott sem akarnak az egyház vezetői az államügyekre oly direkt befolyást gyakorolni, mint aminőt a középkor nagy pápái az egész világra igyekeztek gyakorolni s mint aminőt pl. valamikor *Wolsey* bíbornok Angliára gyakorolt.

¹ A „Prot. E. és I. Lap“ 1910. évi 9-ik számában „Az állam és egyház szétválasztása Bazelben“ c. cikkben erre vonatkozó kifejezés, ott — t. i. Nagybritanniában — történt meg a nagy szétválasztás, a skót szabad egyházé 1843-ban s a legújabb 1901-ben többet mond, mint kellene. 1843-ban sem, de 1901-ben meg éppen nem ment végbe szétválasztás állam és egyház között.

Érdekes példáját láttuk az anglikán egyház óvatos magatartásának a múlt ősszel, amikor az angol finance-bill a felsőház elé került. Egy-két anglikán püspök résztvett ugyan a szavazásban, sőt résztvett a yorki érsek is, de a püspökök óriási nagy többsége a canterbury-i érsek vezérlete alatt, tekintettel arra, hogy szakszerű pénzügyi és alkotmányjogi kérdések képezték a vita tárgyát, a szavazástól tartózkodtak. Elmúltak azok az idők, amelyekben papok voltak az államok pénzügyminiszterei és hadvezérei s a református egyház nem kívánja vissza azokat.

Ez azonban nem azt teszi, hogy a református egyházak magukat az állami életnél alsóbbrendűnek s működésüket csak olyan értékűnek tekintenék, mint aminő valamely vasúti társaságé vagy politikai köré. Hogy az egyháznak isteni alapja és rendeltetése van, ezt az elhanyaglás és hitetlenség szomorú korszakaiban sok református elfeledhette, de az bizonyos, hogy a református egyházak a XX. század elején az egész vonalon — püspöki vagy presbyteri vagy kongregacionálista szervezetben — mind világosabban látják, hogy bármily szerények is helyzetük a földi befolyást illetőleg az állammal vagy más földi szervezettel szemben, az ő feladatuk a dicsőbb, mert az abban áll, hogy az isteni élet szavával megújítsák és megerősítsék a nemzeti életet s a lelkeket az örökkévaló célok elérésére vezessék. Nem szabad elfelejteni, hogy a református egyház keletkezésekor Genfben, máshol pl. a skót covenanter-ek által még későbbi küzdelmeiben is a theokratikus gondolatot igyekezett megvalósítani s azt akarta, hogy az egész államélet még külső nyilvánulásában is az Isten országa legyen. Még az angol reformátusság körében is hatott ez a gondolat, sőt ennek még most is van valamelyes maradványa. A mikor az angol trón megüresedése esetén, új király lép a trónra, egy deklarációt kell tennie, melyben a protestáns evangyéliomi keresztyénséghez való hűségét igéri meg s egyúttal a római egyház tanait erős kifejezésekkel megbélyegzi, tehát magát az igaz vallás szolgálatára elkötelezi. Mikor a most uralkodó angol király lépett a trónra, nagy kérdezősködés volt a római katolikusok körében, hogy vajjon az új királynak meg kell-e tennie a régi erőteljes deklarációt? Az öreg lord *Kalsbury*, aki akkor kancellár volt, kijelentette, hogy ő Felsege míg azt a nyilatkozatot fel nem olvassa, nem lehet angol király. Az ilyesmi azonban már nem illik az új idők szelleméhez s valószínűleg el fog jönni nemsokára az idő, amikor református egyházakban sem a királytól, sem más politikai tényezőtől nem várják hittani kérdések eldön-

tését s az igaz vallás érvényesülését munkával, társadalmi tevékenységgel nemcsak a papoknak, hanem az egyház többi tagjainak is az evangéliom szolgálatába állításával igyekeznek elérni.

Hogy e célra milyen szervezeteket alkottak általában a protestáns, de különösen a református egyházak és hogy azok hogy működnek, miként biztosítják az egyház isteni missziójának betöltését, sokkal jobban, mint az állam politikai gépezetének egyházi férfiak általi igazgatása: arról e cikk folyamán később lesz szó. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy bár máshol is, különösen református országokban, ma már az államok behatóan foglalkoznak nemcsak az országok védelmével, igazgatásával és igazságszolgáltatással, mint régente, nemcsak kulturális intézmények létesítésével, amire az államokat a protestáns szellem kényszerítette és nevelte az újabb korban: de a társadalmi bajok orvoslásával is. És lehetetlen nem látni, hogy az államok ilyen munkája sok tekintetben az angol reformátusság a XIX. század elején mutatkozó felelevenedésének s Lord *Shaftesbury* és derék munkatársai hatalmas agitációjának következményei. A keresztyénség a régebbi társadalmi bajok orvoslására minden formájában sokat tett már s az újabb társadalmi javításból is más prot. egyházak is, sőt a római egyház és nem egyházi körök is kivették részüket, de a modern élet rohamos haladásából, az ipari munka fellendüléséből, a milliókra szaporodott munkások elhanyagolt állapotából, a városokba tódulásból származó minden bajokra *Shaftesbury* és társai szolgáltaták az első gyógyszereket. Az a hatalmas társadalmi mentő és gyógyító akció, melyet ők kezdeményeztek, a városi misszió s az elhanyagolt néposztályok helyzetének tanulmányozása és a bajok orvoslása, az előkelők kötelességérzetének felébresztése mind ama dicső férfiak évtizedeken át tartó küzdelmeire vezethető vissza, amelyeknek eredménye az lett, hogy az angol egyházak egymásután indították meg a közélet minden bajára kiterjedő társadalmi munkát, az angol társadalom feléledt s a politikába is bevitte a társadalmi javítás eszméjét. El lehet mondani, hogy a XX. század elején, amikor már *Shaftesbury* munkájának hatásai máshova is elhatottak, a társadalmi bajok gyökeres orvoslása tekintetében, mint sok más tekintetben, az angol politikai élet jár elől s hogy az angol reformátusok oly jókor hozzáálltak a milliók társadalmi bajainak gyógyításához, annak lehet tulajdonítani, hogy az angol politikai élet változásai nagyobb szabályossággal és az egész XIX. században forradalmak nélkül folyhattak le. E tekintetben Anglia messze

felül áll még a különben szintén protestáns és szintén nagy-szerű haladásnak örvendő Németországnak is, amelyben, éppen mivel az irányzatos és romboló hitetlenség az egyetemékről és szószékekről a népiskolákba és így a tömegekbe is elhatolt és természetesen mind féktelenebb módon nyilvánult, a legutóbbi választások alkalmával 3 milliónál több volt a szocialista szavazatok száma s mind azoknak, akik az angol egyházi és politikai életet kevésre becsülik — bizonyára mert nem ismerik jól, — ajánlom figyelmébe, hogy Angliában I. L. P. (independens labour party, független munkáspárt) jelöltjeire 342.000 szavazat esett, pedig még azt is meg kell jegyezni, hogy az I. L. P.¹ sok tekintetben különbözik a kontinentális szocialista-párttól s bár nagyon radikális reformokat óhajt létesíteni a munkásság javára, az evangyéliomi egyházak és munkák iránt semmiféle gyűlöletet nem táplált, sőt tagjai között olyan határozott evangyéliomi meggyőződésű emberek is vannak, akiket Magyarországon, látván evangyéliomi tevékenységöket, okvetlenül pietistáknak csufolnának. Másfelől természetesen azt is meg kell említenünk, hogy a munkásság javára s a társadalmi egyenlőtlenség enyhítésére indított ezen radikális törvényhozást az egész liberális párt támogatja, bár a konzervatívok a most hatalmon lévő kormányban a munkásság javára készített pénzügyi javaslatait, melyek mintegy 320 millió korona új adóterhet vetnek és pedig jórészt a vagyonosabb osztályokra, a mult országgyűlésen elleneztek, mivel a választásokon többségre nem jutottak, lassanként beletenyugosznak abba, hogy a kormány javaslatai törvényé váljanak. A modern élet nagy küzdelmei tehát Angliában is folynak, de éppen az egyházi élet erőteljessége folytán mérgöket veszítik, a nemzeti élet bámulatos módon fejlődik, erősödik s a rend és szabadság eszméit kellő egyensúlyban tartja. Még sok hiánya és bűne van az angol és skót társadalmi életnek is, de bizonyos, hogy a református keresztyén egyházak, melyek a nemzet élő lelkiismerete, mind hatalmasabban érvényesítik az igazságot és szeretetet, az isteni s egyúttal embereket boldogító evangyéliomot, úgy hogy a társadalmi és politikai élet mind közelebb jut a földön megvalósítható eszményhez. Más országok református egyházai is hasonló erősítő és tisztító hatást gyakorolnak a nemzeti élet fejlődésére és pedig nemcsak népességükhöz mért arányban, hanem egyúttal ahhoz képest, hogy mennyire bírtak megszabadulni a hitetlenség s az azt követő közöny nyügétől s hogy mily mértékben képe-

¹ I. L. P.-yearbook for. 1910. 36. I.

sek az egyénekre védő, életető, javító hatást gyakorolni, mily mértékben képesek Jézus nyomdokaiba lépni, aki széllyel járt, jót tévén mindenkkel.

Az élettelses tevékenységhez azonban isteni segedelem és élő, öntudatos hit kell s e tekintetben azt látjuk, hogy a XX. század elején a református egyházak az egész világon mindenütt mind határozottabban fordulnak a kijelentés forrásaihoz, mindjobban megbecsülik a kijelentés okmányát, a bibliát és hogy még a régi komor, de erőteljes hitvallásokat is elfogulatlanabb és kedvezőbb megítélésben részesítik.

Hogy a Szentírást mennyire becsüli a református kereszttyenség, mutatja a biblia terjesztésére az angol reformátusság által indított akció óriási sikere. Maga a XIX. század elején (1804-ben) alakult társaság, a „British and Foreign Bible Society“ is nagyszerű eredményeket ért el, de a siker nemcsak ezekben az eredményekben mutatkozik, hanem abban is, hogy az angol reformátusok az egész világ reformátusságát, sőt más protestánsokat is a biblia rendszeres és erélyes terjesztésére indították. A British and Foreign Bible Societynek a világ minden részében vannak fiókegyletei vagy depója, kolportőrjei. Eltekintve Angliától, 750 kolportört foglalkoztat ez a nagynevű társulat s a pogány népek közt 620 úgynevezett bible-romant, akik a zenanába (a nők lakosztálya Indiában) elzárt nőkkel és az iskolába járó pogány leányokkal ismertetik meg az evangyéliomot. A British and Foreign Bible Society a mult évben több mint öt millió bibliát vagy bibliarészt terjesztett el s fennállása óta 170 millió bibliát vagy bibliarészt juttatott az igazság után éhezők kezeibe.¹

Immár a leghitetlenebb ember is kénytelen praktikus és megvalósítható gondolatnak tekinteni azt, hogy rövid idő mulva minden ember a maga nyelvén olvashatja a Szent Írást. Mig a XIX. század elején valami 50 nyelvre volt lefordítva a Szentírás, a XX. század elején közel 500 nyelvre és dialektusra van lefordítva. Ehhez nagy és erős hit, de sok tudás és igazán szívós kitartás is volt szükséges. Sok ázsiai és afrikai nyelvet csak az illető törzssel való érintkezés és beszélgetés folytán tudtak elsajátítani a társaság megbizottai. Óriási szorgalommal meg kellett szerkeszteni az illető nép nyelvének grammatikáját és szótárát, azután hozzálátni irodalmi formák s a Szentírás magas gondolataihoz méltó kifejezések szerkesztéséhez. Csak azután lehetett hozzáfogni a biblia fordításához. És mégsem riadtak vissza a nehézségektől a biblia-

¹ Gunders: Die evangelische Mission. 1903. 21. 1.

terjesztés hősies munkásai, mert tudták, hogy valami rendkívüli értékest közölnek a népekkel. Hit által dolgoztak, de tisztán tudományos szempontból is oly munkát végeztek, amelyhez csak megközelítőleg hasonlót is semmiféle tudományossággal foglalkozó vagy dicsekvő társaság sem volt képes alkotni.

És mindez történt a XIX. században, amely a biblia ellen intézett legerősebb támadások kalapácsütéseinek zaját hallotta elejétől végig s a XX. század elején meg lehet állapítani, hogy a sok maró gúny és heves ostrom nemcsak nem ártott a bibliának, hanem növelte annak tekintélyét. A bibliatársaság százéves jubileuma alkalmával nem kisebb ember tett erről bizonyosságot, mint *Balfour* Arthur, az angol konzervatívek vezére, kiváló bölcsész s a Jézus Krisztus váltságshaláláról szóló igazság hatalmas védője,¹ különben szintén református ember. Minél jobban ismerjük az újabb tudományos vizsgálódások útján azt a környezetet is, — mondá *Balfour* — amelyben a biblia keletkezett, annál inkább nő becsülésünk a Szent Írás iránt.

A református egyházak is, mint általában a protestáns egyházak, szabad teret engednek egyesek vizsgálódásainak a Szentírás keletkezését és hitelességét illetőleg, de egy-egy új merész gondolat vagy elmélet feltüntével nem idegeskednek mindjárt s mint egyház, mint intézmény nem igyekeznek mindjárt a bibliát széttépni, az új vagy sokszor csak újnak látszó gondolatot az egekig magasztalni. Sok fényes kritikai légvár megdőlését látták már. Sok újnak látszó támadásról kitűnt már, hogy csak a régi pogány bölcsészek szelleme elevenült fel és harcol az új fegyverzet alatt. És azzal a váddal szemben, hogy a bibliát védők elfogultak, számtalanszor kitűnt már, hogy a bibliát támadók elfogultak igazán. Konkluzióik előre készen vannak s azokra való tekintettel sorakoztatják premisszáikat. Nagyon természetesen sokszor a bibliát támadók egymás ellen folytatják a legelkeseredettebb harcot és döntik halomra — nem a bibliát — hanem egymás elméleteit s csak az a baj, hogy azért nem lesznek alázatosabbak és szerényebbek. Valamikor ugyancsak a sarokba szoritották a biblia védőit azzal az állítással, hogy Mózes korában oly műveltségi viszonyok, amilyeneket a Pentatenchus feltételez, nem voltak, nem lehettek. Ma már az archaeologusok vizsgálódásaiból is kitűnt, hogy voltak, sőt már Mózes előtt több száz évvel is voltak. Ismeretes az is, hogy Jézus feltámadására vonatkozó s az evangyéliomi tudósításokkal ellenkező teoriák hogy tették egymást tönkre.

¹ J. A. Balfour: The foundation of belief.

Nagyon sok példát itt nem idézhetünk, de arra rá kell mutatnunk, hogy a református egyházak a bibliára vonatkozó kutatásokkal s elméletekkel szemben mereven ellenző álláspontra nem helyezkednek, de azokhoz nem is alkalmazkodnak szolgai módon, hanem leszűrik azoknak megbízható eredményeit. Úgy az anglikán, mint a presbiteri szervezetű református egyházak nagygyűlésein igen komoly, tudós férfiak referálnak a bibliára vonatkozó kérdések állásáról s azok kellő megvitatásban részesülnek, de a hitetlenség mérgét a református egyházak — és ez még eddig, Istennek legyen hála, Magyarországra — a magyar református egyházra nézve is áll — nem engedik oly nagy mértékben az iskolák s a családok körébe eljutni, mint pl. a német protestánsok engedték. A XX. század elején természetesen a biblia egyes helyeiről s a bibliai könyvek előállításáról a református egyházak körében is más nézetek uralkodnak, mint régebben, de lehet mondani, hogy az összes kritikai ellenvetéseket tekintetbe vevő mérlegelés alapján kialakult meggyőződés szerint a bibliát arról a piedesztálról, amelyre Isten és a történelem emelte. letaszítani a református egyházak nem engedik. Jól látják ugyanis, hogy akik a bibliát s annak központi tényét: Jézus istenségét és váltságát tagadják, lejtőre kerülnek, amelyen nincs megállás. Ha egyszer széttépjük a bibliát, az így támasztott szél viharra nő s nemsokára a milliók azt hirdetik, amit egy német tudós nem régen így fejezett ki: Die Wissenschaft muss die Religion verdrängen s hogy a bibliát teljesen el kell vetni. Ha egyszer megtagadjuk Krisztus istenségét, akkor hiába kapaszkodunk abba a véleménybe, hogy tökéletes vagy bűnnélküli ember volt, mert először is semmiképp sem tudjuk igazolni, hogy egy nazarethi zsidógyermek a legnyomorúságosabb szellemi környezetben hogy növekedhetett tökéletessé, másfelől a modern kritikusok élettelen, szürke, fénytelen Krisztusával sem elégesznek meg a radikálisabb elmék, hanem azt hirdetik, amit már Comte, a pozitívizmus alapítója állított, hogy Jézus egyáltalában nem is létezett, vagy azt, amit már sok folyóirat és könyv szelvében hirdet, hogy Jézus valóságos lelkibeteg volt. Jól tudják azt a református egyházak s szilárdul állanak a bibliára vonatkozólag amellet, amit *dr. Stewart* így fejezett ki: We are thankful, that the divine Revelation in thus historically given as we are saved thereby from the danger of having our religion evaporated into sentiment or lost in the mazes of speculation.¹

¹ Hálásak vagyunk, hogy az isteni kijelentés történelemben foglalva áll így — t. i. a biblia által — előttünk, mert így meg vagyunk védve

A Szentírás megbecsülésével együtt jár a hitvallások megbecsülése is, amelyeknek a tekintélye irásszerűségükön nyugszik. *Dr. Misston* szerint a hitvallásoknak nem azért van tekintélyük, mert hitvallások, hanem mert igazak.

A hitvallások tekintélye nem tűnt el, csak módosult. Volt idő, amikor a hitvallásokat szinte a biblia felé emelték vagy legalább csak a bibliát megillető megbecsülésben részesítették. Ma már csak kevés és túlságosan felekezeti református ember teszi ezt s a különböző református egyházak vezérférfiai, tudósai és kormányzói, igehirdetői és munkásai előtt tisztán áll, hogy a hitvallások, mint tételek gyűjteményei, annyit nem érhetnek, mint az isteni tények, amelyeket a biblia tár elénk. Az is tisztán áll, hogy a hitvallások változtathatók. De tisztán áll az is, hogy a hitvallások e változtatása nem jelentheti az azokban rejlő fundamentális, bibliai igazságok elvetését. A hitvallások nemcsak emberi alkotások. Azoknak létesítésében része van az Isten örök igéjének és Szent Lelkének is. Még a közönséges, világi tudományokról sem lehet azt mondani, hogy azok teljesen nélkülözték az isteni világosságot. Hogy lehetne hát azt állítani, hogy Athanasius, Ágoston, Calvin, Bullinger, Cranmer, Ursinus és Olevián bizonyágtételeiről és vallástételeiről teljesen távol állott az Isten Lelke?

Mivel azonban e nagy elmék hitvallásaikban a maguk meggyőződése szerint is az isteni kijelentést csak interpretálták, nem tartottak maguk sem igényt arra, — s ezt többször ki is fejezték — hogy hitvallásaik betű szerint változhatatlanok maradjanak. A változtatásnak azonban törvényei vannak. Első az, hogy a változtatás az Írás szellemében történjék. Második az, hogy a változtatók életükkel is bizonyágot tegyenek a bennök hatalmasan működő Szent Lélekről, amely őket változtatásra kényszeríti.

Ilyen gondolatok nyertek kifejezést a presbiteri szervezetű református egyházak 1896-iki és 1904-iki nagygyűlésein. „New setting of the old trust“ ez volt a jelszó. Általános volt az óhaj, hogy a hitvallásokból ne maradjon ki az az alapvető igazság: Isten szeretet s ne eltaszítani akarjanak, ne a kiátkozás legyen a vezérgondolat, hanem a vonzás az élő és szerető Isten utaira. Az átalakítás munkája meg is kezdődött vagy teljesen új hitvallás készítése által, mint az angol szabad egyházakkal együtt az angol presbyterianus ref. egyház

a veszély ellen, hogy vallásunk érzelgessé váljék, vagy hogy a bölcseledés tévutain vesszen el. *Proceedings: of the seventh general council of the Alliance of the Reformed Churches. 1899. 162. 1.*

körében, vagy deklarációk, tehát a régi hitvallások egyes túlságosan kemény diót képező helyeinek értelmezése által. Ilyen deklarációt adott ki a skót szabad egyház s az amerikai presbyterianusok a predestinációra nézve, melyet meg nem tagadtak, csak határozott evangyéliomi kijelentésekre hivatkozva, azt magyarázgatták, hogy a predestináció nem jelentheti Istennek büntszerző és kárhozatot készítő voltát s hogy nem akadályozhatja az egyházat nagy kötelessége teljesítésében: elvinni az evangyéliomot minden emberhez és hívni őket a váltság elvételére. A református egyházak tehát haladnak a hitcikkék módosítása útján is, de nem úgy, hogy az alapot kivetik lábaik alól. Jól tudják, hogy Kálvin nem a dogmák ellen lázadt fel, hanem az ellen a rendszer ellen, amely az evangyéliomot, az Isten ígését félretolta s az embereket a kegyelem forrásaihoz nem engedte. Csak egy futólagos pillantás kell az egyház történetében, hogy meglássuk, mennyire alaptalan állítás az, amely szerint a hitcikkék csak egyes korok véleményének a kifejezései s a következő korok minden bűn nélkül elvethetik s el is vetik azokat. Hiszen Kálvin és társai olyan hitcikkeket fogadtak el, amelyek már több mint ezer évvel más népek körében más viszonyok közt állapították meg és megdönthetetlen igazság, hogy a legfontosabb kérdésekről, az Istenről és a Szentháromságról, a Krisztus istenségéről és idvezítő voltáról, a kegyelem mentő erejéről, az Isten ígéje ihletettségéről, a IV. és V. század keresztyénsége ugyanazt tanították, amit ma is a római katolikus, református és lutheránus egyházak tanítanak. A XVI. század reformátorai igen gyakran kifejezésre juttatták, hogy a IV. és V. század keresztyénsége által megállapított hitcikkeket elfogadják, mert az Isten ígénének erejét látták azokban. Éppen azért bizvást mondhatjuk, hogy a míg az Isten ígését a református egyházak el nem vetik, addig a majdnem 2000 év óta vallott hitcikkeket sem fogják elvetni. Anélkül, hogy azok különleges formulázásától és kifejezéseitől várnák az üdvösséget, úgy fogják azokat tekinteni, mint irányító, a küzködő lelkeket segítő fényoszlopokat. És mivel azt látjuk, hogy minden tudománynak és minden hitetlen theologiai irányzatnak is vannak tételei, dogmái, nagyon furcsának találjuk azt a követelést, hogy éppen az evangyéliom szerint reformált egyházaknak ne legyenek. Valóban csak annak az egyháznak nincsenek hitcikkei, amelynek a legfontosabb kérdésekre nincs semmi mondani valója.

A református egyházak azonban nemcsak az Isten ígéje és a hitvallások tekintélye felőli viták árjában, hanem a mo-

dern társadalmi forrongásokban is megállták és megállják helyöket. A kálvinizmus nemcsak tant jelent, hanem életet is. Figyelemre méltó tény, hogy a diakonátust már Kálvin szervezte és a larochele-i hitvallás, melyet Kálvin egyik tanítványával együtt készített, az igaz egyház jellemvonásai között ott látja a szegények és bajban levők megsegélését. És a kálvinizmus a XX. század elején is olyan hatalomnak bizonyult, amely meg tud és meg akar küzdeni az élet súlyos problémáival.

A legeslegsúlyosabb probléma pedig minden egyházra vonatkozólag az újabb időkben ez: miként lehessen az evangéliumi igazságokat érvényesíteni a műveltség folytán önálló gondolkodásra szoktatott milliók között? A kísértés nagy volt és nagy ma is a protestantizmusra és sokan áldozatul estek e kísértésnek, t. i. hizelegnek az emberi bölcseségnek ahelyett, hogy az evangéliom mélyeire vezetnék a lelkeket, nagyon is felületes igehirdetéssel látják el a híveket s botorul azt képzelik, hogy így majd a műveltek és félműveltek csak úgy tódulnak az egyházba. A csalódás azonban bekövetkezett s még eddig minden racionalizmus kiprédikálta az embereket a templomokból. A református egyházak azonban egymásután ocsudtak fel a XX. század elejére a veszedelmes ábrándozásból s ha még vannak kivételek, hát azok is a felebredés útján vannak.

Ahelyett, hogy az isteni evangéliomot ki engednék szorítani a templomokból, új meg új helyekre hatoltak be az evangéliommal a református egyházak, felkarolták az elhagyottak gondját, igyekeztek a növekvő ifjúságot a mai kor mozgalmasságához és az ifjú lélek tettevágységéhez képest élettellejesen és érdekesen nevelni és gyógyították a társadalom sebeit, mérséklőleg hatottak a felzúduló tömegekre, másfelől az előnyösebb helyzetben levőket erélyesen figyelmeztették kötelességeikre. Ahol lehetett, az iskolákat megtartották. Így pl. az anglikán egyház vaskézzel védi iskoláit s abban a református keresztyén nevelést. Ahol pedig az iskolákat megtartani nem lehetett (sőt sokszor ott is, ahol az iskolák az egyház kezében maradtak), igyekeztek új szervezeteket létesíteni. Soha a református egyházak oly jól felfegyverezve nagy szellemi harcok megvívására nem voltak, mint a XX. század elején s jól esik látnunk, hogy a leghatalmasabb belmissziói intézményeket, mint a vasárnapi iskolát, az ifjúsági keresztyén egyesületet s az élő keresztyén szövetséget református keresztyének alapították s ezeket az intézményeket is, másokat is a református egyházak majdnem mindenhol felkarolták és felvirágoztatták.

A belmissziói intézmények a külmiszió fellendülésével együtt a XVIII. század végén s a XIX. század elején alakultak s a XX. század elején valóságos erőforrásai az egyházaknak. Némelyik, mint a vasárnapi iskola, sőt az élő keresztyén szövetség is sok református egyházban az egyház élete rendes részeivé váltak.

Ezekben az intézményekben gyűjtik és nevelik a református egyházak a sereget a nagy harcok megharcolására, amelyek a jövőben rájuk várnak. Ezekből az intézményekből kapják a lelkészek hű segítségeiket, akik mint presbyterek vagy egyleti munkások képesek az építés, az ige magyarázata, az evangéliom ismertetése munkájában is a lelkésznek segíteni. A lelkésznek pedig, ahol a bibliában jártas s hitkiről számot adni képes egyének, férfiak és nők veszik körül, sokkal nagyobb a tekintélye és sokkal könnyebb a helyzete, mint ott, ahol minden adventben úgy prédikálnak a lelkészek, mintha a gyülekezet tagjaihoz soha az Úr Jézus el nem jött volna. Különösen a presbyteri szervezetű református egyházakban és pedig nemcsak Angliában, Skóciában és Amerikában, hanem a missziói területeken is a rendes templomi ige hirdetését, ha vannak még felekezeti iskolák (a boldog Skóciában meg az a különös helyzet van, hogy egyházi iskolák nincsenek, de a világi hatóságok által vezetett iskolákban is, bibliát is, református kátét is tanítanak), hát az azokban adott vallásoktatás képezi az evangéliomi nevelés alaphangját s az említett belmissziói intézményekben és még más társadalmi tevékenységekben kialakul az öntudatos élő hit s a határozott keresztyén jellem, úgy hogy az egyháztagok nem szokásból, hanem öntudatos elhatározásból tagjai és pedig munkás, áldozatkész tagjai, az egyháznak.

Hogy a vasárnapi iskola Raikes Róbert óta, aki a XVIII. század végén ez áldásos intézményt megalapította, a XX. század elejére, milyen nagy hatalom lett, mutatja a következő statisztika:

Az anglikán reformátusoknak 1909-ben 15,168 vasárnapi iskolájuk volt s ezekben 208,608 tanító — természetesen önként vállalkozó, buzgó férfi vagy nő — 3.022,529 gyermeket tanított. A walesi kálvinisták 1661 vasárnapi bibliai iskolájában 28,451 tanítónak 191,288 tanítványa volt. Az angol presbyterianus református egyháznak 510 vasárnapi iskolájába 8144 tanító 87,313 növendékkal foglalkozott. A skót állami ref. egyház 2223 vasárnapi iskolájában 20,887 tanító 235.974 tanítványnak magyarázta vasárnapról-vasárnapra a Szent Írást. A skót egyesült szabad egyház 2379 vasárnapi bibliai iskolá-

jában 25,386 tanító 241,190 növendéket tanított. Még a presbyterianus reformátusoknak is 1048 vasárnapi iskolájuk volt s ezekben 8240 tanító 94,735 tanítvánnyal foglalkozott. Hadd álljon itt még egy érdekes adat. Az egész Nagybritanniában az összes protestánsoknak 49,411 vasárnapi bibliai iskolájában 7074,60 tanító működött s 7.397,373 tanítványt vezérelt az Úr Jézus utaira. Amerikában (Canadával együtt) 1.500,000 tanító, 44 millió növendéket oktat a bibliára.

A vasárnapi bibliai iskolákban a bibliát a gyermeki lélek törvényeinek megfelelőleg tanítják. A gyermekek együttes éneke és imája után az egyes csoportokkal külön beszélgetnek a tanítók vagy tanítónők. Mikor a csoportos tanításnak vége van, akkor általános katekizáció következik. A tanítók meglátogatják időnként tanítványaikat, akik, ha felnőttek, vasárnapi bibliai iskolai tanítók lesznek s a lelkész vagy más buzgó egyháztag vezetése alatt e célre irt tudós könyvek segítségével még behatóbban tanulmányozzák a Szentírást. Így azután igazán élő és jól megalapozott hit köti a tagokat az egyházhoz s az egyháztagok, még ha nagyon egyszerű emberek is, képesek családi áhitatot tartani, aminél hatalmasabb és áldásosabb belmissziói intézmény nincs.

Természetesen a vasárnapi iskolákból kikerült gyermekek nem mind hoznak onnan szilárd hitet s mivel az élet árja veszedelmes helyekre sodorja őket, az ifjúsági keresztyén egyesületek mennek segítségükre. Az első ilyen egyesület Sir George Williams — akkor még csak George Williams — alapította, — szintén református ember — kereskedősegéd volt s egynéhány társával együtt hetenként összejöveteleket tartott, amelyeknek tárgya imádkozás és a biblia tanulmányozása volt. A cél pedig az ifjúság megnyerése a Krisztusnak tiszta és munkás életre. E mustármag is hatalmas fává, különösen az angol, skót és amerikai reformátusok közt növekedett. Ma 8000 ifjúsági keresztyén egyesület van az egész világon, mintegy 800,000 taggal. Ma már a nagy angol, amerikai és német városokban is óriási épületek állnak az ifjúság rendelkezésére. Ez épületekben van olvasószoba, tornaterem, fürdőmedencék, könyvtár. Művelhet ott az ifjú zenét, tudományt, de a földolog, hogy szívét a Jézus Krisztus előtt megnyissa. Az amerikai ifjúsági keresztyén egyesületek épületeinek értéke ma 200 millió korona. Az ifjúsági keresztyén munka körében különös fontossággal bír a studensek, felsőiskolai hallgatók tevékenysége. Ma már 100 ezer felsőiskolai hallgató tagja azoknak az egyesületeknek, amelyekben a központi gondolat: Jézus Krisztus istensége és váltsága. Az egész világra kiható

keresztyén studens-szövetséghez egyebek közt 2767 kínai (és koreai), továbbá 2007 japán keresztyén ifjú tartozik. Az ifjúsági keresztyén egyletek munkájának megfelelő védő, óvó és mentő munkát végez az ifjúsági keresztyén egyletek szintén az egész világra kiterjedő szövetsége.

Az élő keresztyén szövetségeket (Christian Endeavor Societies) is református ember és pedig lelkész — dr. Clark Ferenc — alapította Williatonban, 1881-ben. Láta az irt, amely a vasárnapi iskolák és az ifjúsági keresztyén egyletek közt van s még inkább láta, hogy milyen nagy baj, hogy az egyház a fejlődő gyermekkel és ifjával (meg ifjú nővel) nem sokat törődik, nem foglalkoztatja az egyházban s mégis azt kívánja, hogy felnőtt korában az egyháznak buzgó tagja legyen. Ő tehát kimondotta a nagy szót, hogy nem szabad a vasárnapi iskolából kikerülteket elszéledni hagyni, nem szabad engedni, hogy a világ és annak a zajos, veszedelembé vivő egyesülései ragadják el az ifjakat és ifjú nőket, nem szabad várni, hogy majd az ifj. keresztyén egyletek és a nagyoknak tartandó prédikációk visszahódítsák őket. Meg kell tartani az ifjúságot az egyháznak, örömet is ott kell neki szerezni, munkát is kell reabizni. A konfirmációi fogadástételnek az egész életre kihatónak kell lennie s azért azt időnként meg kell újítani. Ez intézmények a felekezeti elvet összekötik az általános keresztyén testvériség elvével. Minden szövetséges tartozik a maga egyházában építeni és javítani elsősorban, de a különböző egyházakhoz tartozó szövetségek egymással kezét fognak nagy célok kivételére.

A keresztyén szövetségek is leginkább református országokban virágoztak fel. Amerikában — kerek számban — 47,000 szövetség van, Angliában 13,000. Canadában 3600, Ausztráliában 2900, Indiában is 1300. Németországban csak 452, Japánban 147, Chinában 391. Az egész világon 70,000 szövetség áll fenn, 11 millió taggal. A keresztyén szövetségek példátlan sikert értek el a mult évben. Világgyűlésüket Agrában, Indiában tarthatták meg, amelyen 600 európai vagy amerikai küldöttön kívül 3000 bennszülött vett részt.

Egyéb belmissziói munkákra csak röviden utalhatok. Az iratterjesztés is református országban nőtt legnagyobbra. A legnagyobb és igazán az egész világra kiható munkát, e téren a London Tract Society végzi. 1799-ben alakult s egy évszázad alatt 3438 millió iratot terjesztett el. 3 millió korona évi bevétele van. 250 nyelven terjeszt a világ minden részében keresztyén iratokat

Nagy erővel végzi a legtöbb református egyház a mér-

tékletességi munkát is; ami a munkáskérdéssel függ össze nagy mértékben, azonban az előkelő körökben is elég teret talál. Nemcsak az angol-skót, hanem a francia és svájci reformátusok, valamint a missziói egyházak is rendszeresen foglalkoznak temperance-munkával. Óriási egyletek különböző módszerekkel igyekeznek a mértékletlenségnek gátat vetni. Oly erővel munkálkodnak, hogy képesek a törvényhozásra is hatást gyakorolni s keresztül vinni, hogy a szeszes italokat árusító helyek száma kevesebb legyen, hogy notórius részegeskedőknek, valamint gyermekeknek tiltva legyen a szeszes italok árusítása, sőt egyes amerikai államok némelyikében egyáltalában tiltva legyen a szeszérés és eladás. Az ilyen törvényeket természetesen az emberi gonoszság törekszik kijátszani, de azért bizonyos, hogy az úgynevezett prohibicionista államokban a bűnesetek száma óriás mérsékben csökkent, tehát oly mértékben mégsem játszák ki, mint ahogy az Amerikát felületesen ismerők állítják.

Hasonló erővel küzdenek az angol-skót egyházak a paráznaság bűnei ellen is, valamint a társadalmi kedvezőtlen helyzetből eredő bajak ellen. Az egyháznak vannak szociális bizottságaik, amelyek a társadalmi bajokat figyelemmel kísérik s az egyházi és a világi hatóságok együttes erő kifejtésével igyekeznek a bajokon segíteni.

A református egyházak nagy részben átalakultak a modern élet mozgalmassága által követelt módon s maguk is mozgalmas életet élnek, munkás seregeket nevelnek s ezek által a bajban levőket felkerestetik, nemcsak prédikálnak és tanítanak, de a szociális változásokban küzködő embereknek erőt és gyógyírt visznek s még az államokat is — szellemileg — irányítják.

És éppen a legújabb kor nagy mozgalmassága a milliók semleges részvétele a társadalmi, állami és egyházi küzdelmekben, továbbá a pogány világ feltárulása és e világgal szemben nyilvánvalóvá lett kötelességeknek a keresztyén egyházakra nehezedeése hatott a református egyházakra, úgy hogy régi érdességük nagy részt eltűnt. A református egyházak más protestáns egyházakkal mind bensőbb, testvéri közösségbe jutnak. Még anglikánok és nonkonformisták is együtt alapítanak egyleteket. Az amerikai protestáns egyházak mind termékenyebb korperációt létesítenek. A római egyház hivatalos állásfoglalása, hogy a protestáns keresztyénséget még mindig eretnekíti s a papnőtlenység káros intézményét fenntartja, akadályozza ugyan a római katolikusokkal való testvéries egyházi szövetség létesítését, de azért a két legellen-

ségesebb keresztyén irányzat, a római katolikus és református között is barátságosabb lett a hangulat, természetesen első sorban ott, ahol a reformátusok erőteljes munkát végeznek. Még Angliában is, ahol az ellentét tán a legnagyobb volt, megtörténik, hogy a vasárnap megszentelése vagy valamely hatalmas szociális akció érdekében kibocsátott felhívás alatt együtt látjuk a canterbury-i érsek, a westminsteri érsek (az angol római katolikus egyház feje) és kiváló nonkonformista lelkészek aláírásait.

Ami már a református egyházak külmisziói munkáját illeti, terem csak a legfőbb adatok előterjesztését engedi meg.

Alkossuk meg előbb néhány, az egész protestáns keresztyénség missziói tevékenységét jelző adat feltüntetésével a keretet, amelybe aztán a református egyház missziói munkásságára vonatkozó nevezetesebb adatokat beilleszthetjük.

Érdekes e tekintetben is azt a kérdést vetni fel: micsoda változások állottak elő a XIX. század eleje óta s hogy áll a misszióügy a XX. század elején.

A XIX. század elején alig működött protestáns keresztyén misszió a pogányok közt. A dán-hallei misszió, a herrnhutiak Egede János Grönlandban végezték a XVIII. században az úttörés munkáját s a XVIII. század végén alakult nagy angol missziói társulatok éppen csak hogy munkába állottak. Valami 50 misszionárius hirdette az evangéliomot a pogányoknak. A XX. század elején mintegy 300 missziói társulat vagy agencia¹ működik a pogányok közt és pedig 811 van Nagybritanniában, 27 Németországban, Hollandiában 15, Skandináviában 21, Finnlandban 3, Franciaországban 3, Észak-Amerikában 76. Amerika többi részében 15, Ausztráliában 20, Afrikában 4, Indiában és Chinában 6, Magyarországon egy s e mellett van vagy 26 missziói vállalkozás egyesek buzgólkodásából és ezek szolgálatában 22.000 misszionárius 30.000 állomáson 93.000 bennszülött prédikátorral és evangélistával munkálkodik. A XIX. század elején pár száz pogány keresztyén volt. A XX. század elején 4¹/₂ millió pogány népekből kitért keresztyén él. A XIX. század elején pár ezer koronát fordított a protestáns keresztyénség a misszióra. Ma 86 millió koronát adnak e célra. A XIX. század elején nem voltak missziói orvosok és missziói kórházak és árvaházak. Ma 500 missziói árvaház van s 400 missziói kórházban vagy magánháznál. ezer meg ezer missziói orvos végzi a gyógyítás és

¹ T—i. Sok prot. egyház már teljesen magáévá tette a misszió ügyét s az egyház, mint egyház, rendes szervei útján intézi azt.

egszersmind az igehirdetés munkáját. A XIX. század elején nem voltak misszionáriusnők, ma 6000 női missziói munkás működik a pogányok közt. A XIX. század elején nem voltak missziói nyomdák. A XX. század elején 160 missziói nyomdából 400 evangéliomi ujság és számtalan sok könyv kerül ki s áll a misszionáriusok rendelkezésére.

Már most lássuk e nagy eredmények létesítéséhez milyen erővel járul hozzá a református keresztyénség? Van 30 református missziói társulat, amelyekben az anglikán református szellem honol. Ezenkívül presbyteri szervezetű református egyházhoz tartozik 34 társulat. Az anglikán társulatok közt leghatalmasabb a Church-missionary Society; emezek közt nevezetesebbek a párisi, hollandi társulatoké, az angol-skót és amerikai presbyterianusoké. Missziót végeznek az 1904-ben alakult (illetve a különböző presbyteri szervezetű ref. egyházakból egyesített) indiai, továbbá a chinai és japán református egyházak is. Az összes presbyteri szervezetű református egyházak missziójának szolgálatában 1361 keresztyén országokból küldött felszentelt lelkész, 280 orvosi misszionárius, 2259 másféle munkás evangelista tanító), 739 pogányokból nyert felszentelt lelkész, 3905 evangelista, 6876 másféle missziói munkás áll. A presbyteri szervezetű református egyházak által alapított 8020 missziói egyházakban 379,342 úrvacsorával élő egyháztag van s missziói egyházakban 5725 alsó-, közép és felsőiskola van, amelyekbe 272,743 gyermek jár. A presbyteri szervezetű európai és amerikai református egyházak évi adományainak összege missziói célra: 12 millió korona. Megjegyzendő, hogy ezenkívül 50 társulatban a reformátusok más protestánsokkal együtt működnek.

* * *

Feltüntettem röviden a református egyházak munkáját s most még csak az van hátra, hogy a mi hazai református egyházunk állapotát a többi református egyházzal összevessük. Az államhoz való viszonyt illetőleg s a missziói munkára nézve: óriási nagy a különbség. Mig minden más református egyház vagy teljesen függetlenül az államtól fejtí ki erőt, vagy azon az úton van, hogy az állami szervezet köréből szabaduljon, a mi egyházunk, amely teljesen független volt, most bonyolódik mindig jobban állami kötelékekbe. Missziói munkánk kezdetleges.

A biblia és hitvallásunk megbecsülése tekintetében, azonban nagy haladást tettünk a lefolyt 25 esztendőben. Magyar bibliaterjesztő társulat ugyan nincs, de az angol és

skót társulatoknak segítségét jobban felhasználtuk. A 80-as években 20—25 ezer bibliát adtak el e társulatok küldöttei évenként hazánkban, a múlt évben 106 ezret s a Bethánia-egylet is több ezer példányt adott el a saját maga által fordított és kiadott bibliai részekből. Az a sokat bántott belmissziói munka tehát mégis csak nagyszerű gyümölcsöket termett.

A legszomorúbb azonban az, hogy a belmissziói munkák terén nemcsak hátra vagyunk, de még mindig mintha varázs ülne az egyházon és sokan nemcsak munkára nem indulnak, de egyenesen akadályozzák azokat, akik indulni akarnának. Sokan még mindig azt képzelik, hogy a most meglevő állapot jó református, az evangéliom erősebb érvényesítése s behatolás az elhanyagolt tömegekbe már pietizmus. Lássa meg tehát mindenki, hogy a legtöbb belmissziói munka egyenesen református körökből indult ki s református egyházakban virágzott fel legjobban és legelőbb. Ami az egész világ reformátusságának jó, annak jónak kell lennie nekünk is. Ha a külmisziói munkával várunk is, de az evangéliomuak igyekezzünk ide haza megnyerni a szokásból és csak lazán egyházunkhoz kapcsolt tömegeket minél előbb. Nekünk is készülnünk kell a jövő diadalaira s be kell látnunk, hogy bizonyos veszedelmek ellen óriási államsegély sem véd meg. De ma is megnyerhetjük azt a hitet, amely munkává átalakítva, meggyőzheti a világot.

Dr. Szabó Aladár.

Az amerikai magyar reformátusok lelki gondozása.

(Befejező közlemény.)

A hazai akció, amely végeredményében az amerikai magyar egyházmegye megalakításában csúcsosodott ki, az amerikai fenntartó egyházakkal és a csatlakozástól idegenkedő lelkészek magatartása miatt csak nehezen tudott magának olyan utat törni, amelyen a sikernek tekintélyes mértékéhez juthatott el. Nem volt könnyű elfogadtatni a lelkekkel a fenntartó amerikai egyházakkal való szakítás gondolatát s bizonyosságot kellett nyújtani nekik afelől, hogy a hazai akció nemcsak nem fogja a csatlakozottakat komoly konfliktusba bonyolítani az amerikai állami és egyházi hatóságokkal, de anyagilag is teljesen képes a fenntartásukat biztosítani. Miután azonban a felmerült aggodalmak részben nem következtek be, részben pedig az egyházi vagyon felett megindult perek a csatlakozottakra nézve kedvezőleg intéztettek el s a hazai egyház képesnek bizonyította magát a csatlakozott gyülekezetekkel szemben vállalt szellemi és anyagi kötelezettségek teljesítésére: az akció végre is olyan eredményre vezetett, amellyel ma már meg lehetünk elégedve.

1904 okt. 7-én, amikor hivatalosan megalakult a hazai egyházhoz csatlakozott amerikai magyar egyházmegye, még csak 6 gyülekezet és 6 lelkész tartozott annak kebelébe, New-York, Passaic, Phönixville, Mount-Carmel, Pocahontas és Johnstown képezték az egyházmegye első magját, Kuthy Zoltán, Kuthy Elemér, Bereczky László, Ujlaki János, Balogh Gyula és Kovács Béla lelkészeikkel. Még ebben az évben csatlakozott az egyházmegyéhez: Alpha, Bridgeport, Delray, Perthamboy, Windber és Woodbridge, úgy hogy 1904 végén már

12 anya- és 4 leányegyház (New Brunswick, Carteret-Port Reading, Stonega, Dante) alkotta az egyházmegyét.

1906-ban csatlakozott Buffalo és South-Betlehem; 1907-ben csatlakozott Trenton, anyásított New Brunswick; 1998-ban csatlakozott Tleveland (west side) és Pittsburg, anyásított Kearsarge és Wallingford; 1909-ben csatlakozott Cleveland (east side), anyásított Mc Ceesport. A csatlakozott gyülekezetek közül az alpai 1906-ban elszakadt az egyházmegyétől és visszatért a Presbit. Church védősége alá, 1907-ben azonban újra visszacsatlakozott. Mount-Carmelen, miután a tótajkú hívek számára nem tudott a hazai egyház lelkészt állítani, missziói munkáját kénytelen volt megszüntetni.

Az amerikai magyar egyházmegye tehát ez idő szerint 21 anya-, 4 társegyházból és 32 szórványból áll. Anyaegyházak: Alpha, Buffalo, Bridgeport, Cleveland (east side), Cleveland (west side), Delray, Johnstown, Kearsarge, Mc Ceesport, New Brunswick, New-York, Passaic, Perth-Amboy, Phoenixville, Pittsburg, Pocahontas, South-Betlehem, Trenton, Wallingford, Windber és Woodbridge. Alpha társegyháza Franklin Furnace, Phoenixvilleé Philadelphia, Pocahontasé St. nega és Dante, Woodbridgeé Carteret-Chrome-Portreading.

A anyagyülekezetekben, társegyházakban és szórványokban, az egyházmegye esperese által a Prot. Egyh. és Iskolai Lapban közölt adatok szerint, 3378 önkéntesen adakozó egyháztagot gondoz 20 hazai és 1 amerikai képesítésű lelkész. Templom van 16, parókhia 11, iskola 2, óvoda 1, hazai képesítésű orgonista tanító 2, hazai képesítésű óvónő 1 gyülekezetben.

Az önkéntesen adakozó egyháztagok örvendetes buzgóságot tanúsítanak, amennyiben 1908-ban 29,585 dollárt (circa 147,000 koronát) áldoztak egyházi célokra. A vagyoni helyzetet tekintve is eléggé rendezetteknek látszanak az egyházmegye viszonyai, amennyiben a templomokban, parókhiaokban, bérházakban és üres telkekben fekvő ingatlan vagyon összes értéke 297,850 dollárra (circa 1 millió 399 ezer korona.) rúg, amelyből ha levonjuk is az azt terhelő 167,640 dollár tartozást, tiszta vagyonképen mutatkozik 130,210 dollár (circa 650 ezer korona).

Az amerikai egyházmegyének a hazai egyházhoz való viszonyát, gyülekezeti és egyházmegyei konstitúcióját az egyházi törvény VIII. t.-c. 1. §-a alapján az egyetemes konvent által 1908 április 24-én 87. sz. alatt megalkotott szabályrendelet határozza meg.

E szabályzat szerint az amerikai Egyesült-Államok területén levő mindazon ref. egyházközségek, amelyek magokat

a magyarországi ref. egyház törvényeinek és a szabályrendeletnek alávetik, az egyházi kormányzat, közigazgatás és rendtartás céljából az amerikai magyar ref. egyházmegyét alkotják (7. §.). A magyarországi ref. egyház törvényei, amennyiben a szabályrendelet külön nem intézkedik, az amerikai egyházmegyére nézve is érvényesek (28. §.). Az egyházmegye ügyeinek közvetlen intézője az egyet. konvent elnöksége (1. §.) s ez gyakorolja az egyházmegyével szemben az egyházi törvény szerint az egyházkerületet, annak elnökségét vagy püspökét megillető jogokat (13. §.). A konventi elnökség támogatására szolgál, az ő elnöklete alatt működő s a konvent tagjaiból alkotott öttagú külmisziói bizottság (3. §.). A konventi elnökség felhatalmaztatott arra, hogy az egyházmegye ügyvitelének megvizsgálására és a szükségesnek látszó közvetlen intézkedések megtételére időről-időre kiküldöttet rendelhet, akire jogait egészben vagy részben átruházhatja (24. §.). Joga van a konventi elnökségnek arra is, hogy az amerikai egyházakat, a mutatkozó szükséghez képest, több egyházmegyébe is beoszthassa (8. §.) s hogy az egyházmegye gondozása és a szabályrendelet végrehajtása érdekében szükséges szerződéseket, a magyarországi ref. egyház nevében és képviselőtében, megköthesse (27. §.). A konventi elnökség, a külmisziói bizottsággal egyetértőleg, maga intézi az amerikai magyar egyházmegye szellemi és anyagi ügyeit s a hazai egyházzal szemben csupán arra van kötelezve, hogy működéséről a konventnek időnként jelentést tegyen (1. §.).

A gyülekezetek s az egyházmegye autonómiája a következőkben van biztosítva:

A gyülekezetek állami szabadalom-levéllal (charter) szervezett önálló egyházközségek (6. §.). Egyházközségi szervezetüket, a hazai egyházi törvényekre és az amerikai Egyesült-Államok törvényeire való tekintettel, maguk állapítják meg. E szervezeti szabályok azonban csak az egyházmegyei gyűlés és a konventi elnökség által történt jóváhagyás után válnak érvényesekké s módosításuk is csak hasonló jóváhagyások mellett történhetik (5. §.). A gyülekezetek maguk alakítják meg presbiteriumaikat; ezek útján választják meg az egyházmegye tisztviselőit 3 évről 3 évre, a választásokat azonban az egyházmegyei gyűlés javaslatára a konventi elnökség erősíti meg (11. §.). Az egyházmegyei gyűlésen a gyülekezeteket a lelkész és a gondnok, vagy ennek a presbiterium által kiküldött helyettese képviseli. (8. §.). A gyülekezet maga választja lelkipásztorát és tanítóját, a szabályrendeletben előírt feltételekkel rendelkezők közül, továbbá egyházközségi

gondnokát; a megerősítés azonban a konventi elnökség joga (14., 16. §§.). A gyülekezetek átengedhetik a lelkész- és tanítóválasztás jogát a konventi elnökségnek is, amely esetben ez küld ki lelkészt vagy tanítót és az ily módon történt kiküldetés a gyülekezet által történt s megerősített választás fogamatjával bir (17. §). A gyülekezetekben egyházközségi fegyelmi bíraskodás nem gyakorolható (22. §) s egyházi adó ki nem vethető (25. §). Ha valamelyik gyülekezet a szabályrendelet vagy a konventi elnökség intézkedéseinek ellenszegül, attól a konventi elnökség a gondozást bármikor megvonhatja s végső esetben a szervezeti összeköttetést, annak összes folyamányai-val együtt, meg is szakíthatja (26. §).

Az egyházmegyének, mint egyház ihatóságnak ügyeit, az egyházmegyei közgyűlés, az esperes és az egyházmegyei gondnok intézik (9. §). A gondnoki állás azonban, amíg a konventi elnökség a választást el nem rendeli, betöltetlenül marad (12. §). Tanácsbírák nem választatnak (10. §).

Az egyházmegye közgyűlését alkotják: az esperes, az egyházmegyei jegyző, a lelkészek és az utazó misszionárius, a tanítók és az anya- és társegyházközségek gondnokai, vagy azoknak kiküldött helyettesei (10. §). Az egyházmegye, az adminisztratív ügyek elintézésén kívül, alkothat a konventi elnökség jóváhagyása mellett szabályrendeleteket, illetve a konventi elnökség kívánságára ilyeneket alkotni köteles (5. §). Lelkészek, tanítók és énekevezérek fegyelmi ügyében az egyházmegyei gyűlés elsőfokú fegyelmi bíróság; másodfokon a dunamelléki kerület, harmadfokon a konvent bírósága ítélik (23. §). Az esperes és az egyházmegyei gondnok fegyelmi ügyekben elsőfokon a dunamelléki kerület, másodfokon a konvent ítélik (23. §). A közigazgatási bírósági ügyekben kizárólag és egyedül a konventi elnökség intézkedik (23. §).

Lelkészekül és tanítókul csak olyan magyar vagy amerikai állampolgárok választhatók, akik az egyházi törvényben megkivánt kellékeken kívül az egyetemes konvent elnöksége által kiadott s amerikai szolgálatra képesítő minősítvény-nyel bírnak (14.). Joga van azonban a konventi elnökségnek, méltánylást érdemlő esetekben, olyan, már amerikai szolgálatban álló lelkészeket is az egyházmegyébe befogadni, akik a fentebb körülírt teljes képesítéssel nem rendelkeznek. Az ilyen lelkészek azonban, hazai egyházközségbe való választhatóságra jogot nem szereznek (15. §). A lelkészek és tanítók a konventi elnökség előtt esküt tesznek (18. §). és a lelkészek a dunamelléki egyházkerület által szenteltetnek fel (19. §). Az amerikai egyházmegye teljes képesítésű lelkészeinek és

tanítóinak a hazai egyházba választhatása biztosítva van (20. §). s a lelkészek hazai lelkészi nyugdíj- és özvegy-árva gyámintézetnek, a hazai orsz. tanítói nyugdíjintézetnek jogosított és kötelezett tagjai (21. §).

A szabályzat magyarázata, módosítása, kiegészítése vagy eltörlése az egyetemes konvent hatáskörébe tartozik (30. §).

A fentebbiekben ismertetett szabályrendelet értelmében tehát az amerikai magyar ref. egyházmegye a magyarországi ref. egyház egyik szerves része, amely felett a fennhatóságot, ennek szellemi és anyagi vonatkozásaiban az egyetemes konvent, illetve ennek nevében és képviselőjében a konventi elnökség gyakorolja. Ez a szellemi s egyszersmind vallás-erkölcsi fennhatóság, a dolog természetéből folyólag, nemcsak a hazai egyházhoz való konstitucionális viszony fenntartásában és megóvásában nyilatkozik meg, hanem a szellemi és vallás-erkölcsi szükségleteknek hazuról való kielégítésében is.

Legfontosabb ezek között az amerikai gyülekezeteknek alkalmas, hazai képesítésű lelkészekkel való ellátása. Első közleményemben említettem, hogy a hazai egyház támogatása nélkül történt gyülekezeti szervezkedés mellett nagyon különböző szellemi és erkölcsi kvalitású emberek jutottak, mint lelkészek, a gyülekezetek élére. Ebben a tekintetben, amióta a hazai akció megindult és szervezetté vált, örvendetes változást láthatunk. A konventi elnökség komoly gondot fordít arra, hogy az amerikai gyülekezetek szellemi és erkölcsi tekintetben megfelelő lelkészekhez jussanak. Sőt, tekintve azt, hogy a hazai lelkészképzés elsősorban a hazai viszonyoknak megfelelőleg van berendezve, az amerikai lelkészek pedig egészen speciális viszonyok között kell hogy működjenek, lépéseket tett a konventi elnökség már az iránt is, hogy a hazai lelkészképzés, az Amerikába kikészülő theológus ifjúságra nézve, megfelelőleg kiegészíttessék. A múlt hónapban értekezletre hívtam össze e tárgyban a theológiai akadémiai képviselőit s ezen az értekezleten, tudomásunk szerint, megbeszéltettek azok az intézkedések, amelyek az amerikai gyülekezetek szükségleteinek és speciális viszonyainak megfelelőleg a lelkészképzés terén teendők volnának. Fő helyet foglal el ezek között az angol nyelv tanítása, az amerikai egyházi viszonyok megismertetése és a stipendiumokkal angol theológiai főiskolákra s egyetemekre való kiküldetés. A konventi elnökségnek ez értekezlet megtartásában megnyilvánuló jó szándékát a legteljesebb mértékben méltányoljuk; mert ha már azt a megoldást nyerte az amerikai lelki gondozás kérdése, amit nyert, akkor kétségtelenül törekednünk kell arra, hogy az ame-

rikai magyar gyülekezetek hazai képzettségű alkalmas lelkipásztorokat kaphassanak.

A szellemi, de egyszersmind már az anyagi gondoskodás körébe is vág továbbá, hogy a hazai egyház lehetővé teszi az amerikai lelkészeknek és tanítóknak azt, hogy lelkészi vagy tanítói pályára készülő egy-egy gyermeküket teljesen ingyenesen hazai iskolákban taníttathassák ki. Valamint az is bölcs intézkedés, hogy az összes csatlakozott gyülekezetek vallásos és hazafias szellemű, irodalmi művekkel egyházi könyvtárakkal láttatnak el.

Az anyagi gondviselés körében a hazai egyház hozzájárul a lelkészek és tanítók fizetésének kiegészítéséhez, nyugdíjuknak biztosításához s a templomok, parókhák, iskolák és kisedővök építéséhez. A lelkészeknek a gyülekezetek által biztosított fizetését a hazai egyház egészíti ki 900 dollárra s minden lelkész 1800 korona nyugdíjba beszámítható törzsfizetés alapján tagja a hazai nyugdíj- és özvegy-árva gyámintézetnek. Az Amerikába kimenő lelkészek kapnak ezenkívül 800 korona utiköltséget. A telekvételeknél s egyházi és iskolai építkezéseknél azáltal támogatja a hazai egyház az amerikai gyülekezeteket, hogy részükre, a saját garanciája mellett, törlesztéses kölcsönöket eszközöl ki egy elsőrangú hazai pénzintézetnél.

Ismertetésünk kiegészítéséhez szükség volna még szólnom a nem csatlakozott gyülekezetekről és azoknak vallás-erkölcsi és anyagi viszonyairól is. Az ehhez szükséges adatokat azonban sem a konventi középponti irodából, sem magoktól a nem csatlakozottaktól nem tudtam megszerezni. Ismertetésem e része tehát csak régebbi, hiányos adatokon nyugodhatik s nem adhatja a helyzet tiszta és megfelelő képét.

Rendelkezésre álló adataim szerint az *amerikai ref. egyház* fennhatósága alatt magyar ref. gyülekezet van: Toledóban, Dillonvaleban, Dayhanban, Chicagóban (kettő), Homesteadan, Lorainban és Johnstownban. Van templomuk s a legtöbb helyen parókhájuk és iskolájuk is. Lelkipásztoraik között többen vannak, akik hazai képesítéssel rendelkeznek.

Az amerikai *presbiteriánus egyház* fennhatósága alatt magyar gyülekezetek vannak: Joungetownban, Columbusban, Beaverfallson, Sharonban, Newyorkban (kettő), Newarkon és Bridgeportban. Talán Newyorkot kivéve a többi gyülekezetnek mindnyájának van temploma. A lelkészek között, ha jól tudom, csupán egy van hazai képesítésű.

Ismertetésem befejezéséül természetesen kínálkoznék az amerikai lelki gondozás ügyének méltatása. Ehhez azonban

még nincs elég tapasztalatunk. E tekintetben egész röviden csak annyit jegyzek meg, hogy ha az amerikai kérdés nem minden tekintetben úgy oldatott is meg, amint kívánatos lett volna, annyi kétségtelen hogy a hazai egyház akciója idegenbe szakadt véreink lelkigondozásának nemcsak jogából, hanem kötelességéből is folyik. Az amerikai magyar hitsorosok lelkigondozásának magyar egyházi és magyar nemzeti szempontból nagy fontossága van s az eddig elért eredmények a hazai akció életképességét bizonyítják. Sokan vagyunk, akik az amerikai lelkigondozás terén igen kívánatosnak tartanánk az amerikai fenntartó egyházzal való békés és harmónikus együttműködés létrejövetelét; de ha ez bármi okból lehetetlen volna, helyesebbnek ítéljük a tényekbe való belenyugvást, mintsem a hazai akció ellen való meddő küzdelmet.

Két dolgot azonban feltétlenül szükségesnek ítélünk. Az egyik az, hogy a konventi elnökség az amerikai ügyekről ne csak általános jellegű, a dolgoknak inkább csak a külső héját adó jelentésekben számoljon be, hanem mutassa fel évenként az egyházmegye életének teljes képét. A nagyobb nyilvánosság fokozná a hazai közönség érdeklődését és növelné a lelkészjelölteknek vállalkozó készségét. Mert ha az amerikai lelkigondozás a hazai egyháznak már ily fontos ügyévé lett, akkor ez a hazai egyház joggal igényelheti, hogy annak mibenléte, fejlődése, eredményei felől részletes tájékoztatást nyerjen.

A másik dolog pedig az akciónak anyagilag biztosított volta felől való meggyőzés. Hogy hol fakad az a forrás, amelyből az amerikai akció anyagi erői származnak, nem kutatjuk Tudomásul vesszük, hogy az akció a hazai egyház költségvetését nem terheli. Ez a tudomásul vétel azonban nem elégíthet ki bennünket, még annak dacára sem, hogy a külmisziói bizottságnak a Ref. Churchhöz intézett legutolsó átirata kijelenti, hogy a hazai egyház kész is, képes is az amerikai református gyülekezetek anyagi szükségleteinek ellátására. Sőt még annak dacára sem, hogy ez az ellátás eddigelé semmi fennakadást nem szenvedett. Mert ha az anyagi támogatás kötelező és meg nem változtatható szerződés útján nem biztosítatik, jöhetnek idők és körülmények, amikor a segélyforrás egyszerre eldugul és az amerikai akció megfeneklik. A konventi elnökség felhatalmazást nyert, hogy ezt az anyagi tekintetben biztosító szerződést az illetékes faktorokkal megkösse; de eddigelé még nem értesültünk annak megkötéséről. E nélkül pedig az akciót még mindig nem láthatjuk teljesen konszolidáltnak; pedig, ha már megindult, azt teljesen megszilár-

dultnak szeretnénk tudni, úgy a hazai egyház, mint az amerikai gyülekezetek megnyugtatóására. Nem kívánjuk se a szerződő faktorok megnevezését, se a szerződés publikálását, csupán annak hivatalos kijelentését, hogy az akció anyagi része ad infinitum biztosítva van. S ha ezt kívánjuk, azt hisszük, se sokat, se jogtalan dolgot nem kívánunk!

Hamar István.

Szociális reformok szociálizmus nélkül.

A szociálista elméletek és a szociálista mozgalmak a társadalmi bajok orvoslásán nem sokat lendítenek sem külföldön, sem hazánkban. A szociálizmus ajánlotta gazdasági és társadalmi gyógyszer csak fokozza a társadalmi bajokat. Medicina peior morbo. Se a szociáldemokrácia, se a tisztult szociálizmus, az úgynevezett revíziós szociálizmus nem bizonyult a szociális bajok hatályos gyógyszerének. A modern szociális tudományok ítélete és a modern politikai bölcsesség egyező értelemmel elveti mind a magántulajdon helyett ajánlott kollektív vagy közös tulajdon elméletét, mind a vallásosság és hazafiasság helyett sürgetett materialista és hazafiatlan nemzetköziséget, mind az egyéni érvényesülés és jogos életverseny helyett követelt általános és egyenlő munka elvét. Ezeket a szociálista elveket és eszméket üres ábrándoknak tartja a tudományok ítélőszéke és a legelőrehaladottabb nemzetek közlelkiismerete. A szociálista elvek csődbe jutottak.

De a szociálista elveknek és mozgalmaknak mégis megvolt és megvan az az erkölcsi hasznuk, hogy a vezető osztályok figyelmét ráterelték arra a kétségtelen tényre, hogy a mai társadalomnak mind gazdasági, mind politikai, mind erkölcsi tekintetben sok baja van, amelyeket reformálni kell, s hogy a bajok között legégetőbbek a munkásosztály bajai, amelyeken múlhatatlanul segíteni kell. A szociálista ábrándkergetések s a szociologiai szertelenkedések közepette a vezető értelmiség körében általánossá vált, köztudattá szűrődött le az a meggyőződés, hogy a szociálizmust se nemtörődomséggel elaltatni, se hatalmi erőszakkal elfojtani nem lehet; hanem a szociálizmust meg kell érteni, igaz elemeit méltányolni, az általa feltárt politikai, gazdasági és erkölcsi bajokat orvosolni vallásnak és a tudománynak, az egyháznak és az államnak egyik legelső és legfontosabb feladata.

Legelső feladat a szociális kérdés megértése, azután a szociális bajok orvoslása.

A szociális megértés a nem szociálista társadalom részéről két irányban indult meg, amint maga a társadalmi baj is kettős természetű. A szociális kérdés felszínen mozgó elemei részint politikai, részint gazdasági természetűek, aminthogy maga az érdekelt munkásosztály is első sorban politikai és gazdasági felszabadulásért forrong, zajong és követelődzik. De aki a szociális kérdés mélyére tekint, annak akarva, nem akarva be kell ismernie, hogy a szociális kérdés lényegesen erkölcsi kérdés is, amelynek a politikai és a gazdasági gyógykezelés csak a tüneteit képes orvosolni, a bajnak mélyebben fekvő erkölcsi okait csak erkölcsi úton lehet megszüntetni. A szociális kérdés e két irányú megértése egyrészt a keresztyén egyház, másrészt a modern állam részéről indult meg. Az egyház a szociális kérdés erkölcsi elemét karolja fel s a szociális bajok orvoslására a krisztusi szeretet és igazságosság erőt használja fel. A modern állam a kérdés politikai és gazdasági részét öleli fel s a bajok gyógyítására az úgynevezett szociálpolitikai intézkedéseket alkalmazza. Mindkettő szociális reformokat végez, de egyik sem az úgynevezett szociálista recept szerint.

Az egyházi szociális reformokat a XIX. század közepén az angol protestantizmus, nemsokkal azután a német és francia protestantizmus kezdi meg. Az egyházi szociális reformnak az a közös és általános elve, hogy a társadalomba több szociális erőt kell bevinni az evangyéliumból; több hitet, több szeretetet és több igazságot. Mert a mai társadalomban azért van annyi igazságtalanság, szeretetlenség és elégedetlenség, mert nem elég erős, nem elég hatékony benne a krisztusi szeretet és a krisztusi igazságosság. Ha a társadalom igazán keresztyén volna, nem burjánzott volna fel benne a szociálizmus, sőt ahol felütődött, ott is megszűnnék vagy legalább mérséklődnék a szociális baj, ha a krisztusi szeretet és igazság uralkodnék a társadalmakban. Ennélfogva minden igaz keresztyénnek és minden komoly hazafinak az a fő kötelessége, hogy segítsen Krisztus erkölcsi erőivel megtölteni az erkölcsileg elerőtlenült, hitetlenségbe és önzésbe merült társadalmat; hogy szeretettel segítsen a társadalomnak akár testi, akár lelki nyomorban sínylő tagjain és intézményein.

Angliában Shaftesbury, Kingsley, Maurice stb., Németországon Wichern, Fliedner, Stöcker és Naumann, Franciaországban Bost Jean, Macalle stb. voltak az evangyéliumi szociális reformoknak hírneves apostolai, akik nagyarányú

szociális munkákat indítottak és végeztek. Keresztyén szociális reformmunkáikat két irányban fejtették ki. Egyrészt *egyháztársadalmi úton* evangyéliomi egyesületek szervezése által az elárvult vagy züllésnek kitett gyermekeket árvaházakba és szeretetházakba gyűjtik, a szegények anyagi segítségét és erkölcsi gondozását rendszeresen felkarolják, a betegek részére olcsó (sőt néhol ingyenes) kórházakat s ezekben a felújított diakonissza-intézmény által gondos ápolást szerveznek, a gyermekeket, ifjakat és nőket evangyéliomi egyesületekbe tömörítve keresztyén szeretetmunkák végzésére képesítik, a munkásosztály anyagi és erkölcsi védelmét mánkásjölléti intézmények létesítésével hatályosan felkarolják. Másrészt irodalmi és társadalmi eszközökkel, de minden politikai és pártservezkedés nélkül, arra törekednek, hogy az értelmiség körében s különösen az állam kormányzójánál és törvényhozójánál fokozzák a szociális kérdés megértését, kifejlesszék a keresztyén szolidaritást s előmozdítsák a szociális reformokat.

Ez a keresztyén szociális reformmunka megindulása az erőteljesebb keresztyén országokban.

A mult század nyolcvanas éveiben XIII. Leo pápa is felkarolta a szociális kérdést és híres szociális enciklikájában (*Rerum novarum*) szintén a felebaráti szeretetet és igazságosságot jelölte ki a társadalmi bajok erkölcsi gyógyyszeréül. Az enciklika egyúttal erőlyesen buzdítja a lelkészkező papságot, hogy a szociálista szakszervezetek mintájára, de egyházi szellemben és papi irányítás mellett szakegyesületekbe tömörítsék a munkásokat. A pápai kezdés, mely a szociális reformokat klerikális szellemben és szociálista szervezeti és politikai pártkeretekben sürgeti, nem maradt eredmény nélkül. Európa kath. országaiban egymásután megalakulnak a „keresztyén szociálista“ munkásegyletek és a „keresztyén szociálista“ politikai pártok, melyeket azonban a szociáldemokraták sehoh se láttak szívesen. A szociáldemokrácia azt tartja az úgynevezett keresztyén szociálizmusról, hogy az nem igazi szociálizmus, mert megtagadja a valódi szociálizmus elveit, mert a társadalom gyökeres átalakítása helyett beéri a társadalom keresztyén szellemű reformálásával, sőt ebből az okból a szociálizmus nevét is megtagadja tőle.

A szociáldemokráciának valóban igaza van abban, hogy sem az úgynevezett keresztyén, sem az úgynevezett keresztyén szociálizmus nem igazi szociálizmus.

Egyik sem valódi szociálizmus, mert egyik sem hirdeti a kapitalista gazdasági rendszer megdöntését, egyik sem vallja a szociálista kollektívizmust, egyik sem helyesli az osztály-

harcos és revolúciós szociálista taktikát, egyik se teszi magáévá a szociáldemokrácia istentagadó materiáлизmusát és nemzetellenes kozmopolitaságát, s végül egyik sem ámit az egyéni érvényesülés s az életverseny megszüntetésének ábrándjával. Az úgynevezett keresztyén- és keresztyényszociáлизmus csakugyan nem szociálista-rendszer. De mindkettő annál egészségesebb és annál igazabb szociális irányzat és szociális megértés. Amint a jelek mutatják s amint a szociális evolúció mai folyamata bizonyítja, a keresztyén szociális reformirányzat van hivatva arra, hogy a szociális kérdést közmegnyugvásra megoldja és a szociális békét helyreállítsa. Mert a keresztyén *szolidárizmus* (legújában ez a neve s talán jobb neve a keresztyén szociális reformtörekvéseknek) egyrészt üdvös ellen-szer a szociáldemokrácia ellen, másrészt hathatós gyógyyszer a szociális bajok gyökeres orvoslására.

A keresztyén szolidárizmus az egyházakat a szociális bajok erkölcsi orvoslására, az állami kormányokat és törvényhozásokat a szociális bajok gazdasági és politikai gyógyítására ma már egész Európában hathatósan befolyásolja és irányítja. Az öskeresztyén korszak óta a társadalmi reformokat soha még annyira fel nem karolták, mint napjainkban. A szociális politika az államokban soha nem volt oly általános, mint a jelenkorban. A szociális politika azzal kezdte meg a társadalmi reformokat, hogy szakított azzal a túlzó individuálista felfogással, amely nem engedte, hogy a törvényhozás az egyesek és a társadalom magánügyeibe beleavatkozzék; letett a manchesterizmusnak arról a túlliberális elvéről, hogy a munkás és a munkaadó viszonya olyan magánügy, amelybe az államnak nincs semmi beleszólása. Az állami nemtörődömséggel szemben a művelt államokban mindenütt érvényre jutott az a szociális felfogás, hogy az államnak kötelessége a gyengéket az erősekkel, a munkásokat a munkaadókkal szemben (esetleg vice versa) védelmébe venni, mert különben egészségtelen irányba terelődik a társadalmi evolúció. A társadalom reformálását azután azzal folytatta az állam, hogy számos szociális törvényt hozott, melyekkel a munkásosztály politikai és gazdasági helyzetén javított. Beköszöntött a szociális megértés ideje, amikor politikai jelszó lett Bismarck híres mondása a szociális olajról, amellyel meg kell kenni az állam gépezetét.

De a szociáldemokrácia ezekkel az állami szociális reformokkal teljességgel nincs megelégedve. Állandóan lekicsinyli őket, sőt az ellen is kifogást tesz, hogy az állam szociális politikáját „állami szociáлизmusnak“ nevezzék. Abban kétségkívül igaza van a szociáldemokráciának, hogy a szociális megértés még

nem szociálizmus, mert az állam szociális reformja csakugyan nem a szociálista elvek szerint foly. Az állam abból a magassabb ethikai szempontból hoz szociális törvényeket, hogy ahol a munkást elnyomja vagy kizsákmányolja a munkaadó, segítsen a bajon, mert a munkás is ember és megélhetésre jogosult állampolgár. De az eszközbe se jut a szociális reformereknek, hogy a társadalom alapjait szociálista elvek szerint megbolygassák és az új tanok szerint újjáalkossák. A szociális reformok tényleg nem a szociálizmus jegyében folynak. Ezt maguk a szociálisták is elismerik. Liebknecht szociáldemokrata vezér az 1892-dik évi berlini munkáskongresszuson az úgynevezett „állami szociálizmus“ és a szociáldemokrácia között következőleg formulázta a különbséget: „A szociáldemokráciának semmi köze az úgynevezett állami szociálizmushoz, a félelemdiktálta félrendszabályok eme rendszeréhez, amelynek az a célja, hogy apró-cseprő engedményekkel, holmi csillapító szerekkel a szociáldemokráciának a nép felett való hatalmát megbénítsa. A szociáldemokrácia a szociális intézkedésektől soha sem vonta meg a maga helyeslését és támogatását, de azokat csupán apró törlesztéseknek tekinti, amelyek őt soha meg nem állíthatják abban az útjában, amely a társadalomnak tiszta szociálista elvek szerint való átalakításához vezet. A szociáldemokrácia lényegileg radikális, az állam konzervatív, s mint ilyenek, kibékíthetetlenül ellentétesek.“

De bármennyire kicsinyli a szociáldemokrácia az államindította szociális reformokat, azok legújabbán mind nagyobb tért hódítanak a keresztyén államokban s mind jobban és jobban gyengítik a szociáldemokrácia elvi alapjait. A modern szociális törvényhozás jellemző vonása az, hogy az alsó osztályok helyzetét egyre emeli, javítja a vagyonos osztályok rovására, s hogy a vagyonnak és a tőkének eddig korlátalan jogait hovatovább inkább megszorítja, korlátozza, ellenőrzi. Megkezdődtek a modern szociális reformok a jobbágyok és a proletárok politikai felszabadításával, különösen a választójog kiterjesztésével és folytatódnak a társadalmi javítások a munkásosztály gazdasági és erkölcsi emelésével. A munkásosztálynak ez a politikai, gazdasági és erkölcsi emelkedése korunk világtörténetének egyik legjellemzőbb vonása s a jelenkori társadalmi evolúciónak legértékesebb része, mert emeli és értékesebbé teszi a társadalom legalsóbb rétegeit. Angliában és Franciaországban már a XIX. század közepe óta járják a szociálpolitikai és gazdasági reformok; Németországon Bismarck bölcsessége a választójog kiterjesztése és a munkásvédő intéz-

mények meghonosítása által javította meg a munkásosztály helyzetét. Hazánkban az 1848. évi törvényhozás a jobbagység felszabadításával politikai jogokhoz juttatta az alsó néposztályt; az utolsó 15 év törvényhozása a munkásjóléti törvények (hitelszövetkezetek, munkásbiztosítás, munkáslakások stb.) és más szociális intézkedések (pl. a gyermekvédelem) által javított sokat a munkásosztály helyzetén; a választójog kiterjesztése pedig éppen most van napirenden. Mindezeket az üdvös társadalmi intézkedéseket hiába gúnyolja félelemdiktálta félrendsabályoknak és apró-cseprő engedményeknek a szociáldemokrácia, mert a dolog veleje mégis csak az, hogy a modern szociálpolitika már is sok hasznos társadalmi reformot vitt keresztül és a munkásosztály helyzetén politikailag, gazdaságilag és erkölcsileg sokat javított.

E szociális reformok összefoglaló áttekintéséből első tekintetre azt a következtetést lehet vonni, hogy a társadalomnak a jelzett irányban való fejlődése maga is a szociálizmus felé vivő mozgalom. De ez nagyon elstietett és felületes következtetés volna. Helyesen emeli Kidd Benjámín („Társadalmi evolúció“ című könyvében), hogy a közt a társadalmi állapot közt, amely felé a mostani haladás sodor bennünket és a szociálizmus társadalma között mély és széles örvény tátong. A szociálizmus beismert célja: *megszüntetni az egyéni versenyt* és a létért való küzdelmet, ami pedig sérthetetlen biológiai és etikai alaptörvénye a társadalmi haladásnak. A most folyó társadalmi evolúciónak is az egyéni verseny a biológiai törvénye, de a magasabb erkölcsi törvények, különösen a keresztyén testvériség törvénye által szelidítve és nemesítve. A mai szociális élet főtörvénye az a Pál apostol-féle „nemes harc“, mely a mindenkit egyenlően kötelező testvériség és igazság erejétől mérsékelve, minden egyént egyenlő politikai és gazdasági feltételek mellett igyekszik beállítani az élet küzdelmeibe, hogy mindenki a tehetségének és egyéniségének leginkább megfelelő működést fejthesse ki. A mai társadalmi evolúció efelé és nem a nemes harcot eltörlő szociálista eszmény felé halad. Nem letörni, hanem a szociális korlátok között, minél inkább emelni kívánja az egyént. Ezt a társadalmi eszményt benső tartalmánál fogva keresztyén *testvériségnek*, keresztyén szolidarizmusnak nevezhetjük, mert a keresztyénség szociális tartalma szentesíti benne az ember egyéni és társadalmi magaviseletét. Külső alakjáról valódi *népuralomnak*, demokráciának mondhatjuk, mert a minden rétegében egyenlő jogok és egyenlő feltételek mellett küzdő egységes nép s nem egy kiváltságos néposztály uralma.

De hogy a mai társadalomból keresztyén testvériség és igazi demokrácia fejlődjék ki, ahhoz még sokat kell dolgozni a társadalom reformján mind a keresztyén egyházaknak, mind az államok törvényhozásának. Önmagától se az erkölcsi, se a politikai, se a gazdasági javulás nem áll be; a reformáló erőket az evangyéliomból kell beoltani a társadalomba. Az egyházaknak érvényre kell juttatni a társadalomban a krisztusi szeretet és igazság uralmát, azt a keresztyén testvériséget, mely a közös mennyei Atya uralma alatt minden embert testvérének, az emberiséget Isten országának hiszi, vallja és tiszteli. Az államoknak pedig addig kell folytatni a politikai, gazdasági és kulturális reformokat, míg teljesen kiépül az az új és valóságos demokrácia, melyben minden társadalmi osztály egyenlő politikai és gazdasági jogok birtokába jutva, egyenlő létfeltételek mellett harcolja meg az élet nemes harcát.

A szociális reformoknak más végcélját én se nem hiszem, se nem tanítom, mert a szociálista végcél csak ábrándkergetés, csak utópia.

Szöts Farkas.

BELFÖLDI SZEMLE.

A református kultuszreform kérdéséhez.

A református egyetemes konvent a liturgiai bizottság útján szőnyegre hozta a kultusz reformjának kérdését. Megállapította az egységes liturgia keretét és most egy minta ágendás könyvet készített, hogy azzal elősegítse a ref. egyház kultuszának sokfelől hangoztatott reformját.

A református istentisztelet mélyítése, gazdagítása, vonzóbbá tétele érdekében időnként figyelemreméltó cikkek jelennek meg egyházi lapjainkban. Kétséggkívül ezek is érlelik a kérdést. Néhány évvel ezelőtt Sörös Béla lelkész „A magyar liturgia története” című monografiájában történeti és lélektani alapon szintén a kultuszreform mellett törtélandzsát. Most egy másik fiatal lelkész, *Nánássy* Lajos irt egy értékes füzetet e tárgyról (A keresztyén liturgia fejlődésének s mai formájának rövid áttekintése, Debrecen, Hegedüs és Sándor kiadása, ára 2 korona), amely alapos tárgyismerettel és nagy szeretettel tárgyalja a kérdést.

Nánássy hét esztendő teltöltött a külföldi reformátusok között s ez idő alatt folyton előszeretettel tanulmányozta a külföldi különböző liturgiákat. Az idegen kultuszokat a hazai-val összehasonlítva, sajnálattal látja, hogy milyen sok kívánni valót hagy hátra a magyar hiányos és rendezetlen istentiszteleti szertartás. S a hazai véleményt figyelemmel kísérve, szomorúan tapasztalja, hogy egyes magyarországi ref. lelkészek s vezető szerepet játszó világiak részéről minő helytelen tételből kiinduló téves következtetések jutnak napvilágra a ref. kultusz berendezésére és tartalmára vonatkozólag. Nánássy határozott híve a kultusz reformjának. S arra törekszik, hogy a magyar református kultusz az apostoli, reformációkorabeli, a magyar

ösi és külföldi testvéregyházak liturgiájával fővonásaiban egyező legyen s ezáltal is kifejezésre juttassa evangéliumi reformált egyházunknak katholicitását.

Céljának megfelelőleg munkájában sorra veszi a kultusz tárgyalását s fejlődését a pogány, a zsidó és a keresztyén vallásban. Az első kettőt csak mint előzményt említi meg, az utóbbit, t. i. a keresztyén kultuszt tárgyalja részletebben; még pedig az I. részben a reformációig az apostoli kornak, az egyházi atyák korának, aztán a keleti és nyugati egyháznak vasárnapi és úrvacsorai istenitiszteleit; a II. részben a reformátorok liturgiáját s ezek alapján a különböző országbeli ref. egyházakban kifejlődött liturgiát; megemlékezik a lutheránus liturgiákról is; végül a III. részben liturgiai formákat ad, illetőleg fordít le, melyek mint kötött, vagy állandó alakok voltak vagy vannak ma is használatban az egyes ref., vagy másfelekezetű ker. egyházak kultuszában.

A tér, melyet a szerző tanulmányában felölel, óriás nagy. Ő nem is tárgyalja a kérdést rövid munkájában behatóan, hanem pontos áttekintést ad róla és az eredményeket szűri le. Műve így is sokat ér, mert ilyen összefoglalásban e fontos tárgy még nincs tárgyalva irodalmunkban. S ami fő, meggyőződünk róla, hogy e füzet megbízható kalauzt ad kezünkbe s azoknak, akik a kultuszreformmal foglalkoznak, könnyen hozzáférhetővé teszi az idegen kultuszformákról való tájékozódást. És ez nem csekély érdeme és jelentősége.

Legnagyobb érdeklődésünkre tart igényt a tanulmány II-ik része s kultuszunk reformjának a szempontjából is ez a legfontosabb. A Luther, Zwingli és Kálvin liturgiájának az előadása után foglalkozik itt a németországi, francia-svájci és franciaországi, német-svájci, hollandi, skót, angol és magyar ref. egyházak liturgiájával. Mindenütt történeti alapon fejt ki és írja meg a nevezett egyházakban ez idő szerint érvényben lévő liturgiai formákat. Ezekből látjuk, hogy kultuszformákban a legfogyatékosabb és legszárazabb a ref. szertartások között a német-svájci (zürichi, baseli stb.) és a magyar istenitisztelek. Csakhogy, mint Nánássy megjegyzi, a német-svájci egyházakban a művésziesen épített, remek templomok s a fonségesen kultivált ének és zene némi tekintetben ellensúlyozzák a liturgia fogyatékoságát. Nálunk ellenben a szegényes, tisztán nem tartott templomok és az izléstelen éneklés még kiáltóbbá teszik istenitiszteleinknek külső hiányait. Aztán Zürichnek már volt egy *Ebrard Ágostonja*, aki a múlt század derekán megkezdte a liturgia gazdagítását, mélyítését és a szivhez alkalmazottságát célzó munkásságát, míg mi még min-

dig a kezdet kezdetén vagyunk. Pedig a kívánság már csaknem általános egy szebb, építőbb, művészebb és gazdagabb liturgia után. Több ízben hangot adott ennek a mélyen látó és mélyen érző *Jókai* is, amikor regényeiben ref. kultuszunk ridegségét, mondhatni formátlanságát frappáns jellemzéssel állította az olvasók elé. Meg nem állhatom, hogy, mint a legkarakterisztikusabbat, ide ne írjam az *Arany ember*-nek egy passzusát: „Timea csak azon bámúl, hogy amint abban a templomban (komáromi ref. templom) három sűrű padnégyszög tömve van asszonynéppel, az az ezeryi asszony nép két óra hosszat meg nem szólal, ki nem nyitja a száját, még csak szomszédjához suttogni sem fordúl. Rettenetes szertartás! Három légió asszony, aki két óráig meg van némulva! Bár csak legalább egy Ament volna szabad kiáltaniok, mikor a prédikációnak vége van!“ Ez a rettenetes szertartás, — Nánássyval valljuk mi is; — csakugyan reformra és gazdagításra szorúl.

Ákár az apostoli korszak istenítiszteletét tekintsük, melyet Nánássy, főként a szentírásból vett adatokkal, kellőképpen megvilágít; akár a Kálvin liturgiáját vegyük figyelembe, mindenképpen mint elformátlanodott kultusz meredezik előttünk a magyar ref. istenítisztelet. Kálvin szemei előtt, ahogy Nánássy mondja, az ősi, apostoli minta tiszteletben tartása s az emberi lélek igényeinek kielégítése lebegett. Ennek megfelelőleg alkotta meg méltóságos, lélekreható s a miennél sokkal változatosabb vasárnapi liturgiáját, melyet Ebrand „a fenséges egyszerűség remeké“-nek nevez. Nem a római Missale fordítása, mint sok tekintetben a Lutheré, nem oly száraz, mint a Zwinglié, hanem az emberi lélek szükségeinek megfelelő s emellett teljesen az ősegyház típusát hordozza magán. „Egyszerűség és áhitat egyesül Kálvin vasárnapi istenítiszteleti formájában“ — írja *dr. Pruzsinszky Pál* is nagy Kálvin-életrajzában (I. 301. l.).

Pruzsinszky a Kálvin strassburgi működésével kapcsolatban részletesen adja elő a reformátor vasárnapi, keresztelési, úrvacsoraosztási és esketési liturgiáját. Az olvasót utalom az ő könyvéhez (I. 301—312. l.). Mit szólnánk ma pl. a térdén állva imádkozóhoz, melyet a kálvini kultusz megkivánt? „A térdhajtás éppenannyira emberi, mint amennyire isteni egyszersmind“. Pruzsinszky szerint „a Kálvin-féle liturgia legfontosabb részleteiben Strassburgban alakult ki“. (297. l.). Ez igaz lehet a keretekre, a nagy vonásokra nézve, ahogy azt Pruzsinszky is értelmezi. A liturgiai formák megállapítását és kidolgozását azonban Kálvin Genfben eszközölte vissza-

hivatása után. Az 1541-iki Ordonnances ecclésiastiques-ben még csak általános liturgikus utasításokat találunk, de megszabott kultuszformák nincsenek; 1542 január végén azonban már ezt írja Kálvin egyik barátjának: „hogy a sakramentomok kiszolgáltatása bővebb és gazdagabb legyen külső cselekvésben, új formákat adtam hozzájuk“ (Herminjard levélgy. VII. 409. l.). Ám ebben is a szertartás méltóságos voltát szigorúan szem előtt kívánta tartani (Nánássy műve 34. l.). Így hozta létre Kálvin a genfi kultuszformákat, melyeket 1542-ben nyomtatásban is kiadott (*La forme des prières* etcet.). Ez a főforrás Kálvin liturgiájára nézve.

A Kálvin liturgiájának Oleviánus útján Pfalzra s Pfalzból kiindulva az amerikai ref. egyházra nagy hatása volt. Ez utóbbiban a XIX. század közepéig használták a pfalzi liturgiát, amikor a gazdagabb formákra törekvés ott a ref. hiveknek legváltozatosabb istenitiszteleti sorrendjét hozta létre. A franciák a Kálvin liturgiáját használták csaknem 200 éven át. Időközben több revízió ment keresztül, később nagyobb reformnak vetették alá. Ilyen volt a neuchâteli (1772) és a sedani (1886) zsinaté. Ez utóbbtól elfogadott szertartásban ma érvényben Franciaországban. *Bersier*, a híres szónok 1888-ban egy formákban gazdag és tudományos kutatásokban bővülködő kultusztervet adott ki, de ez közhasználatba nem ment. A tanulmányozásra mindez nagyon érdekes. Úgyszintén a Kálvin hatása alatt keletkezett skót és angol liturgia is, melyeket Nánássy sorban közöl. A magyar ref. egyház liturgiájának fejlődésére és kialakulására már a Sörös említett könyve, mint e részben egyetlen, nyújt bővebb tájékoztatást. Nánássy rövidebb összefoglalást ad, de amit mond, jó és világos. A fejezet végén, mint a kultuszreform lelkes hive, ezeket a szavakat írja: „Az egységes s emellett új liturgia szükséges volta érezhető. Bárminő nehézkesnek és különösnek ki tűnjék fel a maradi párt előtt az újítás munkája, — illetőleg, helyesebben szólva, a XVI. és XVII. században használt ref. liturgiához való visszatérés, — ezt a munkát el kell végezni, mert ezt egyházunk érdeke, a vallásos lélek igénye és az esztétikai felfogás egyaránt hangosan követeli“ (56. l.).

Én is meg vagyok róla győződve, hogy kultuszunk gyökeres retormjának eljött az ideje s a Nánássy művét, mint amely ezt a reformot irodalmilag munkálja, a legmelegebben üdvözlöm.

S. Szabó József.

A szociális nevelés protestáns iskoláinkban.

A szociális kérdéssel protestáns iskoláink eddig keveset törődtek. Sajnos, mint sok más kérdésben, itt is akkor veszszük észre a kérdés komolyságát, amikor már a társadalom heves szemrehányásai elől kitérni nem lehet, s amikor már az állam, s a többi felekezetek nemcsak tanakodnak a kérdés fölött, hanem próbálják is az iskola szociális feladatait körvonalozni, nem is szólva arról, hogy pl. a római katolikusok a szociális kérdést a nagy tömegek irányításával igyekeznek felekezeti céljaiknak megfelelőleg kezelni és azt politikai célokra is felhasználják.

Régen protestáns iskoláink, a maguk kialakult tradícióikkal, más iskoláknak is mintául szolgáltak, ma már elkésve veszünk át kényszerűségből az állami iskoláktól minden eszmét, hogy el ne maradjunk.

Pedig a szociális kérdés sem új tanügyi férfiaink előtt. Hiszen az egész világon a legfontosabb kérdések egyikének tartják. Nemcsak elméleti írók boncolgatják, hanem tudomást szerezhetünk róla a tömegek szenvedélyes kitéréseiből is, sőt a törvényhozási alkotások is igyekeznek, habár félénken, a szociális vonatkozásokat figyelembe venni. Csodálatos éppen ezért, hogy aránylag az iskola zárkózott el a kérdés elől legmerevebben, holott a jövő irányítása éppen az iskola feladata volna. Ehelyett mit láttunk és látunk jórészen még napjainkban is? Azt, hogy az iskola halad a maga útján, mintha öncélja volna és nem a társadalom számára nevelne. S ha a társadalom bármely tényezője az iskola irányát bírálhatja, a tanügyi férfiak igyekeznek védekezni az „illetéktelen beavatkozás ellen“. Határozottan olyan színe van az iskola munkájának, hogy főcélul tűzte ki a tanulók ismerettömegének nevelését, az ismeretek mértékének pontos megállapítását, amit más néven osztályozásnak neveznek.

Viszont a társadalmi kérdés elméleti fejtegetői az iskolától várnak sokat, mert a jövő nemzedék nevelésének már az új eszmékből is ki kell vennie a maga részét, mert csak

így állhat elő olyan generáció, mely nem a társadalmi harcot, hanem az osztályellentétek méltányos kiegyenlítését tartja főfeladatának.

Csalódik, aki azt hiszi, hogy ezzel az iskola a kor divatos jelszavának hódol. Mert igaz, hogy fel lehet hozni ellenvetésül, miszerint ha eddig a nevelés nélkülözhetetlen, nélkülözhetetlen ezután is. Ámde a nevelés céljai koronként változnak. Az ókori népek nevelése túlnyomóan az állami szempontokat tartotta szem előtt, a középkor ennek a helyébe az egyházat tette, de lassanként olyan irányok állottak elő, melyek a társadalom szükségleteit is tekintetbe akarták venni. Így hozott létre pl. a városi polgárság a maga szükségleteinek megfelelő külön iskolát. Az újabb kor pedagógiája meg azzal áltatta magát, hogy az életnek nevel, legalább is ezt a jelszót hangoztatta. A társadalom azonban ezt nem volt hajlandó elhinni és minduntalan hangoztatta, hogy az iskola sok felesleges ismeretet nyújt. Ebben volt is valami igaz. Mert pl. a középiskola átvett a régi tanrendszerből nemzedékről nemzedékre örökségképen ismeretszoportokat, melyeket sérthetetleneknek ítélt, s visszarettent azoknak a mellőzésétől, holott már a klasszikus tudományok mellőzésének veszedelmében sem hisz mindenki. Külföldön többféle középiskola van, melyek azt a kérdést igyekeznek megoldani, hogy a klasszikus tudományok a képzésben mily fokig szükségesek, vagy hogy mellőzhetőek-e. Felesleges ismeretmög minden tárgy tanításánál van. Az új állami népiskolai tanterv pl. jó érzékkel válogatta ki ebből a szempontból a természetrajzi anyagot, a mikor az illető vidék állat- és növényvilágát tartotta előbbvalónak mint más országok vagy világrészek állat- vagy növényvilágát. Tény, hogy korunk sokféle képen átalakult telfogása kizárja azt, hogy bizonyos megrögzött hagyományokhoz ragaszkodjunk.

A középiskolának nem a tandrendszerben van a főhibája, hanem abban, hogy sok mindenféle képesít, holott tanterve kifejezetten a tudományos képzés alapját kívánja megvetni. Ezért a középiskolát végzett tanuló sok esetben mint hivatalnok nincs annak a feladatnak a tudatában, melyet be kell töltenie. Erre a célra külön szakiskolák szükségesek, melyeknek azokat az ismereteket kell nyújtani, amelyekre a hivatalnoknak, mint a társadalom vezetőjének, szüksége van. Ez arra enged következtetni, hogy a középiskoláknak sem szabad elzárkózni a társadalmi, gazdasági élet fontosabb jelenségei elől. Különös fontosságú volna a gazdasági javak helyes felhasználásának módja, mert elsősorban gazdasági téren vagyunk elmaradva. Tehát nekünk magyaroknak a nemzet

megerősödése teszi kötelességünké, hogy középiskoláinkba ezt a kérdést bevigyük, mert onnan kerülnek ki a társadalom vezetői.

Kifogás alá esik a középiskolai oktatás abból a szempontból is, hogy túlnyomóan formális képzést nyújt. Még az elemi oktatás is sokat ad a formális képzésre. Abban azonban mindegyik megegyezik, hogy hiányzik belőle az akarat képzése, a munkára való nevelés. Legalább is a végeredmény ezt mutatja. Legtöbb tanuló a középiskola elvégzése után nem az alapos munkát, hanem a lehetőleg kevés munkát tartja feladatának, bármely pályára lép. Innen van a felsőbb iskolák által megkivánt különféle vizsgáknak aránylag alacsony színvonala.

Nagy hibája a középiskolának az is, hogy a testi munkát kizárja. Az a kézügyességi oktatás, melynek az új népközpontok tanterve szerint az elemi iskolákban lassanként helyet kezd foglalni, a középiskolai oktatásban is helyén volna. Az ifjú lélekben az alkotás ösztöne benne rejlik, ha a játékszerű foglalkozásban ez kielégítést nyer, akkor azt, amit az elvont elméleti tanítás vele megkedveltetni nem tud, megkedvelteti vele a munka, mely a tanult anyagot kézügyességi oktatás keretében próbálja kialakítani. Mennyi kézügyességi munkára adna alkalmat a természetrajz és természettan. Állatok mintázása agyagból, különböző természettani eszközök előállításai pedig már átvezetnek abba a körbe, amit iparnak nevezünk. Természetes, hogy az öntudatos oktatásnak nem volna szabad elzárkózni attól sem, hogy a tanulók magok hajtsanak végre bizonyos kísérleteket a fizikai eszközökkel, bármennyire indokolja ezt az eljárást az eszközök drágasága.

Nagy erkölcsi jelentősége volna a munka középiskolai tanításának: megtanítaná az ifjakat a munka megbecsülésére és a testnek és léleknek sokat emlegetett összhangzó fejlődését biztosítaná. Így nem tartaná a középiskolát végzett tanuló szegénynek a munkát, s ha viszonyai úgy alakulnak, hozzáfog a testi munkához, amely megélhetését biztosítja, sőt hasznosabb tagjává teszi a társadalomnak, mint tették volna tanulmányai. A szellemi proletárok számát ez volna képes kevesbiteni.

Neveljünk hát igazán az életnek! De mit értsünk az életrevaló nevelés alatt? Hiszen az életpályák annyira szétágazók, hogy azoknak a figyelembe vétele külön-külön nem lehetséges. Annyi bizonyos, hogy az egyén várja tőle boldogulásának feltételeit. Az állam minden alkotó osztályának jólétét kellene előmozdítania nevelési irányával, mert amely állam-

ban elégedetlen és elnyomott osztályok vannak, az olyan állam nem áll szilárd alapokon. Kérdés tehát, hogy a nevelésnek milyen szociális vonatkozásai lehetnek?

Minden társadalomnak megvannak a maga szükségletei, melyek annál nagyobbak, minél magasabbfokú az illető társadalom műveltsége. A primitív népek megélnék, anélkül, hogy a természet adományainak okszerű felhasználására törekednének, mert igényeik is primitívek. A magasabb műveltségi fokon álló népeknek, hogy a lakosság nagyobb szaporodása dacára is kielégíthessék a fokozott szükségleteket, intenzívebb munkára van szükségük. Erre pedig már az iskolának nevelnie kell. A társadalomnak kell magát az iskolát úgy átalakítani, hogy az a társadalom érdekeit szolgálja, s a társadalomnak kell az ennek megfelelő intézmények egész sorát előállítani, hogy az egyén olyan ismeretek birtokába jusson, melyek megélhetését a munka árán biztosítják.

Eszménynek mindenesetre ezt kell kítűzni, sőt ennek a megvalósítására kell törekedni, habár ma még sehol sem sikerült olyan társadalmi alakulatot létrehozni, mely az egyén boldogulását minden esetben biztosítaná. Nyomor, még pedig tömegnyomor mindenütt van. Ámde a nyomornak az oka az egyéneken is rejlik. Magát a társadalmat is nevelni kellene. Az útat mutatják olyan törvényhozási alkotások, amelyek pl. az alkohol élvezetének korlátozását, sőt teljes kiküszöbölését vannak hivatva biztosítani, vagy az új törvényhozás számtalan szociális vonatkozású törvényei. Az egyén tökéletes boldogulása az egész vonalon így sem lesz talán soha sem biztosítva, de úgy a törvényhozás, mint a nevelés egy eszmény felé törekszik, melyet igyekszik megközelíteni.

Az iskolának le kell számolni azzal, hogy az élet szükségzeit is tekintetbe vegye. A számtan tanításánál pl. nem elég, hogy a gyermekek bizonyos számtani műveleteket megismerjenek, vagy a történelem tanításánál nem elég, ha pusztán az események sorrendjéről van tudomásuk, vagy a földrajz tanításánál nem pusztán a föld felszínének megismerése a cél, mindezeknél keresni kell azokat a vonatkozásokat, a melyek az étellel kapcsolatban vannak. Azt kell tehát megállapítani, hogy az egyes tantárgyaknak melyek a szociális vonatkozásai. Azt már előre jelezhetjük, hogy a tantárgyaknak a szociális vonatkozásai vidékenként változnak. Egészen mások a vonatkozások pl. hegyes vidéken fekvő, túlnyomóan iparral, vagy bányászattal foglalkozó lakosság körében, mint pl. az alföldi, majd nem egészen földművelő nép körében, ismét mások a vonatkozások a nagyobb ipari és kereskedelmi központokon.

Az állami elemi iskolai tanterv, s az egyházi tantervek is bizonyos általános elveket tartalmaznak, melyeknek keretében helyi tanterv készíthető az illető vidék szociális viszonyainak megfelelő módon. Az ilyen tantervet első sorban az azt végrehajtó tanítónak kell megérteni, mert szelleme csak így valósítható meg. Nagyobb ipari és kereskedelmi központokon tehát a tanítónak az ipari és kereskedelmi viszonyokat, mezőgazdasággal foglalkozó vidéken pedig a mezőgazdasági viszonyokat ismerni kell. Így lehet a tanító a magyar ipar fejlesztésének és az okszerű mezőgazdasági fejlődésnek hathatós előmozdítója.

Földművelő államban a legjobban érezhető a gazdasági ismeretek fogyatékosága. Ezen kívánnak segíteni az egyre nagyobb számban felállított gazdasági ismétlőiskolák, ezért került bele a népiskolai tantervbe is rendszeresen a gazdasági oktatás. Nagy szükség volt erre, mert szakértők állítása szerint kanaánnak mondható vidékeken is folyik nagyon primitív gazdálkodás. Már pedig népünk jólétének az emelésére sem a teher csökkentése a főeszköz, hanem a jövedelem fokozása. Meg kell tanítani a magyar gazdát a magyar föld kincseinek kiaknázására. Meg kell törni közönyösségét, elmaradt gondolkozásmódját át kell alakítani, bizalmát fel kell kelteni a célszerű újítások iránt. A divatos fényűzés helyett a takarékoságra kell nevelni.

És necsak a tanító érezze ezt kötelességének, hanem mindenki, aki magasabbfokú műveltségénél fogva erre képes. Igyekezzenek a népet arról is felvilágosítani, hogy a fokozott szükségletek orvoslásának eszközeit nem azok a lelketlen izgatók ismerik, akik a népet veszedelembe sodorják és azután cserben hagyják, hanem azoknak, akik a keresetforrások megtalálására igyekeznek segédkezet nyújtani.

Az elmondottakból következik, hogy a tanítás egyik fokán sem helyes az egységesítés. Az új népiskolai tantervben ennek nyomait megtaláljuk, amikor a helyi tanterv jogsultságát elismeri. Mástermészetűek ugyan a középiskolák, de itt sem helyes a túlságos egységesítés. Csakis a tudományos pályákra való előkészítésnél volna helyeselhető a középiskolai oktatásnak kevesebb számú elágazása, azonban az egyes szakpályákra való előkészítésnél az volna az ideális állapot, ha a szakiskolák bizonyos számú, célszerűen csoportosított tárgyakkal bíró előiskolákkal bírnának, mert pl. a kereskedő, vagy a tanító a mai középiskolai előképzettségének kevés hasznát veszi szakpályáján.

Lássuk végül vázlatosan az egyes tantárgyak szociális vonatkozásait!

A történelemnek meg kell ismertetni az állam alkotmányával, az állami intézményekkel. Az elemi iskola alkotmánytani tanterve meg a polgári jogokkal és köteleességekkel kapcsolatban a társadalmi élet berendezéséről fogalmat nyújthat. A középiskolai történettanítás a társadalmi fejlődést mutathatja be, valamint a gazdasági élet irányelveit. Világosan feltüntethető az is, hogy bizonyos intézmények csak addig birtak jogosultsággal, amíg feladataikat betöltötték. Nemcsak a történelem és alkotmánytan, hanem a filozófiai propedeutika elemeihez is természetesen csatlakoznak bizonyos szociológiai alapelvek ismertetése.

A földrajztanítás sem lehet hegy- és vizrajzi, politikai stb. adatoknak a közlése. Egyes államok, sőt egyes vidékek ismertetésével kapcsolatban a földrajzi tényezőknél a szociális viszonyokra való hatása, s az illető vidékek szociális viszonyai könnyen feltárhatók.

A természettudományok, mint a természet erőinek kihasználására vonatkozó tudományok, sokoldalú szociális vonatkozással taníthatók. A számtan tanításánál az ipari és kereskedelmi viszonyok, a birtokmegosztás, a keresetforrások, a megélhetés feltételei tárgyalhatók. Rá kell mutatni a külföldön néhol, pl. Amerikában előforduló nagyobb munkabérré, de ezzel kapcsolatban a munkások erejének esztelen kihasználására. Ki lehet fejteni a tőke és a munka viszonyát, illetve azoknak a szoros egymástól való függését. A fényűzés helyett a takarékoskodás áldásai példákban szemléltethetők. Az ipari és gazdasági életben a kölcsön szerepe világosan tárgyalandó, hogy az e téren tapasztalható tudatlanságból később kárt ne valljanak, az uzsorától és a könnyelmű adósságcsinálástól pedig óvakodjanak. A tűzkárbiztosítás, a szövetkezetek, a magyar ipar pártolása, mindnyájan vonatkozásba hozhatók példákkal. A kézimunka és a háziipar fontossága sem szorul bizonyításra. A test- és egészségtan körébe vágó ismeretek szintén szociális vonatkozásúak.

Az iskola segítségével egészen új életfilozófiát kellene a társadalomba bevinni. De azzal legyünk tisztában, hogy az új életfilozófiát nem politikai jelszavaknak az iskolába vitelével valósítjuk meg. Nincs semmi helye az iskolában a korai érettségnek, mert az iskolának eszmények számára kell nevelni, nem pedig a társadalmi rend ellen való elkeseredésre. A tanítóképzők számára már vannak erre vonatkozó intézkedések, a szociális ismereteket több tárgy keretébe beillesztették, s a közoktatási kormány 1909-ben a tanítóképzőintézeti tanárok számára szociológiai tanfolyamot rendezett. Ez azonban nem

jelentí azt, hogy a szociális képzés ügye már a tanítóképzőkben elintéztetett, sőt mondhatjuk, hogy annak még csak a jövőben kell kialakulnia nemcsak itt, hanem mindennemű iskoláinkban.

A tanüggyel foglalkozó tanárság és tanítóság közönye ezen a téren márís megbosszulta magát. Ha az iskolából magából indult volna meg a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásra való törekvés, nem képzeltető, hogy a vallás-erkölcsi felfogás annyira mellékessé vált volna. Sajnos, de a modern életfelfogás egyre jobban távolodik a vallásos felfogástól. Eszményeket keres az ember, sőt hízeleg magának azzal is, hogy vallás nélkül is tud művelt és erkölcsös lenni, holott azóta nincs az emberiség „modern“ része előtt határozott eszmény, mióta a vallás-erkölcsi eszményt feleslegesnek tartja. Szilárd alap helyett rálépett egy bizonytalan alapra. Ki merné állítani, hogy ez az ingadozás nem érezteti hatását? Hiszen a vallás-erkölcsi nevelés ma már nem az összes tanárok közös érdeke, hanem úgyszólván a vallástanár külön feladata.

A szociális nevelés sem oldható meg másképen, mint vallás-erkölcsi s közelebből evangéliomi alapon. Ámde ennek feltétele volna, hogy a társadalom is azt az elvet vallja, amelyet az iskola vall. És itt van a nagy nehézség. Az új áramlatok főhibája az, hogy mindazt kigúnyolják, amit az iskolai nevelés és az egyház eddig szentnek tartott, az iskola és az egyház nevelő hatását maga a társadalom rombolja le, ezért nagyon problematikus ma már az iskolai nevelés vallás-erkölcsi hatása.

A vallásos nevelés is a szociális nevelés körébe tartozik. Abból az iskolából, amelyben a gyermekek a munkaszeretet, isteni félelem, emberbaráti szeretet eszméit magokévé teszik s ezeknek gyakorlását az újabb iskolai szervezetünkbe már szervesen beillesztett ifjúsági egyesületekben elsajátítják, olyan ifjak fognak kikerülni, akik társadalmi téren nem felforgató, hanem igazi áldásos működést fognak kifejteni.

Csakhogy ezeket az ifjúsági egyesületeket evangéliomi alapon szervezni kellene, nem pedig olyan elvi határozatfélével elütni, mint amilyennel pl. a református konvent 1909. évi ősi határozata más tényezőkre áthárította. De szervezni kellene a protestáns egyháznak a szociális nevelést az egész vonalon, mert a szervezetlenség következménye a közöny és ahol a jóakarát meg van is, jelentkezhetik a helytelen irány.

Dr. Barcsa János.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Többször megtörténhetett már, hogy egyik vagy másik olvasóm boszankodva jegyezte meg, hogy a fenti cég alatt hamis portékát árulok. Többször előfordulhatott, hogy a „Külföldi egyházi élet“ cím volt csupán ebben a rovatban, de a valóságban inkább hazai dolgokat irtam benne. De a kifogások soha sem lehettek jogosabbak, mint lehetnek a jelen alkalommal, midőn a hazai ú. n. keresztény-szociális törekvések és a magyar keresztény-szocialista párt lebegvén szemem előtt, ezekről akarok egy és más, gondolkozásra alkalmas témát felvetni.

Éppen ma, mikor ezen sorokat írom, a magyarországi ker.-szocialista párt védőpaizsa alatt szociális kurzust kezdenek itt Kolozsvárt. Jelen van és beszélni fog a párt lelke és vezére, a kitünő hírű dr. Giesswein Sándor kanonok is. Hogy a „szociális kurzus“ nincs éppen a párt törekvéseinek és agitációjának hiányával, ezt eléggé mutatja a programm ama pontja, amely a keresztyén szociálizmus történetét lesz hivatva megvilágosítani.

Figyelmet érdemel Magyarország új kultuszminiszterének, gr. Zichy Jánosnak is ama nyilatkozata, mellyel a keresztény-szocialista pártnak már előre is átadta az elismerés pálmáját, mielőtt akár ez a párt, akár maga az érdeemesnek ígérkező miniszter az elfogadásra, illetőleg az osztogatásra jogcímert nyertek volna. A keresztény szociálizmus nálunk is divatossá, sőt nagyon is kívánatos dologgá lett, akárcsak a külföldön, különösen pedig Ausztriában. Hogy Magyarország trónörököse minő érzellemmel viseltetik ezen párttal szemben, hogy a

Lajtán túl Lueger és innen az új kultuszminiszter minő viszonyban vannak a magyar trón várományosával: erről sokat beszéltek már a politikai újságok. Ránk csak az tartozik, hogy a keresztény szociálizmus, ez idő szerint, az uralkodás szempontjából is, jogosult törekvések summázata.

Bevezetésül szabad legyen még megemlítenem, hogy éppen e napokban olvastam egy. társadalmi téren is előkelő szerepet játszó, magyar hölgynek a levelét, melyben keservesen panaszkodik afelett, hogy a magyarországi protestánsokat, de különösen a protestáns lelkészeket, éppenséggel nem lehet szociális munkára lelkesíteni, nem lehet reá venni arra, hogy a kor nagy szociális kérdéseire vetve magukat, a maguk kicsiny körében is, a keresztyénség nagy gondolatait vigyék be és juttassák diadalra azok megoldásában. Mellékesen jegyzem meg, hogy az illető hölgy egész lelki világa a lehető legélesebb ellentétben áll a róm. kath. körök által portált felekezetieskedő szellemmel. De azért mégis velök tart a szociális munka mezején, mert — mint mondja — egyedül a katolikusoknál lát érzéket az iránt, hogy a keresztyénséget összeegyeztessék a kor szociális áramlatával. Ellenben fájdalommal kell szemlélnie, hogy saját felekezetének, mint a többi protestáns felekezeteknek lelkészei is inkább foglalkoznak mással, mint az egész társadalomra nézve oly égető szociális kérdésekkel.

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ismerem a magyar társadalomnak más kiváló hölgy-tagjait is, kik a legnagyobb örömmel vesznek részt a keresztény-szociális munkákban, illetőleg kurzusokban, habár nekik a felekezeti vallásosság meglehetősen közönyös dolog. De részt vesznek, mert ennek az irányzatnak kebelében találnak egyedül helyet arra, hogy az őket, illetőleg nemüket oly közletről érdeklő nagy kérdésekben, ezek szerencsés megoldásában közremunkálhassanak.

Mindezekből kitűnik, hogy a keresztény szociálizmus olyan társadalmi törekvések summázata, mely a társadalom igen széles rétegeiben rokonszenves és kívánatosnak látszik, sőt — hogy úgy mondjuk — egyenesen divatos.

A keresztény szociálizmus tulajdonképeni hazája a Németbirodalom, ahol a szociáldemokraták vallás- és egyházellenes működése, különösen a római katolikus egyház ellen intézett támadásai és e támadások sikerei, nemkülönbön a szociáldemokraták tanításaiban, illetőleg törekvéseiben is felfalható evangyéliomi mag a leghamarabb és egyszersmind a legérzékenyebben is érintették a lelkeket. Ottan, de különben mindenütt is, hol a szociáldemokraták némi erővel bírnak,

első sorban a római egyház érezte meg a veszélyt, mely az új irányzat részéről fenyegeti. Azután megérezték a protestánsok is és nagy buzgalommal fogtak a keresztyén-szociális munkához. Stöcker és elvtársai igen szép munkásságra hivatkozhatnak ezen a téren.

Mindezeket a dolgokat meggondolva, valóban kívánatosnak látszik, hogy annak a szociálizmusnak, mely magát keresztyénekné, vagy keresztyénnek nevezi, tisztába jöjjünk a lényegével.

A szociálizmus mindenekelőtt az emberek egyenlőségeért küzd. És mivel jól tudja, hogy ennek az egyenlőségnek természetes, azaz a természeti törvények által kiküszöbölhetlenné tett akadályai kívül esnek az egyesek és az egész társadalom hatalmi körén, azért törekvései a politikai, jogi, társadalmi, de mindenek felett a gazdasági egyenlőtlenség eliminálására és ezen egyenlőtlenség okainak megszüntetésére irányulnak. Annyival inkább egyenesen az utóbbira, mivel nálunk — és nem is minden alap nélkül — orthodox tan, hogy az emberek között minden, nem természet szerinti, különbségeknek a gazdasági egyenlőtlenség az egyedüli oka.

Ezekben a törekvésekben egy nagyon hatalmas és feltétlenül elismerendő evangyéliumi gondolat, az embereknek testvérisége, az egy Istennek atyai uralma, nyer megtestesülést, habár az utóbbi kifejezés ellen a szociáldemokraták tiltakoznak is. A szociáldemokraták az egyéniséget csakis pro foro interno hajlandók teljesen elismerni és ezen a téren a feltétlen szabadságot is követelik számára. De kifelé az egyén a maga egyéniségét csakis a közösség, a társadalom érdekében és nem saját külön egyéni érdekei irányában érvényesítheti. Talán még helyesebb volna azt mondaniok, hogy az egyén a maga egyéniségének érvényesülését csak annyiban követelheti, és ez számára annyiban a közösség által biztosítottatik is, amennyiben ez az ő egyénisége a köznek javára szolgál.

Ezért tör a szociáldemokrácia az osztályharc megszüntetésére. De hát ez is csak emberi törekvés. És ennek tudható be, hogy az osztályharcot a társadalomnak fizikai nyerszerő dolgában leghatalmasabb osztálya győzelmétől várja. Azaz azt a taktikát követi, hogy „si vis pacem para bellum!”

A szociáldemokráciában semmi olyan nincs, ezen taktikától eltekintve, amit a keresztyénség, az evangyéliom szempontjából, kifogásolhatnánk. Az emberek testvéri egyenlősége és pedig nemcsak a mai, meglehetősen illuzórius, törvény előtti egyenlőség, hanem az a valódi egyenlőség, mely min-

denkitől megköveteli a közösség érdekében a tehetségétől kitálló munkát, de viszont mindenkinek biztosítja az emberi munkásság összes szellemi és anyagi gyümölcsei élvezetéhez való jogot és magát azon gyümölcsök élvezését is — ez az egyenlőség valóban krisztusi gondolat, — krisztusi tan is.

De itt felmerül a nagy kérdés, hogy az egyének között levő gazdasági különbség és minden ebből fakadó különbségek oka a természet, illetőleg Isten törvényei változhatatlan rendjében, avagy pedig a társadalom fejlődési irányában, azaz a társadalom esetleges formájában van-e? És ezen a ponton elválnak a különböző szocialista törekvések egymástól.

A szociáldemokraták szerint a gazdasági és minden társadalmi különbség kulturproduktum, mely ennek folytán kiküszöbölhető a termelési tényezők és forgalmi eszközök kisajátításával, vagy amint ők mondják: szocializálásával.

Az individualisták és velők együtt a keresztény-szocialisták, nemcsak a természeti, hanem a társadalmi különbségeket is, általános törvényszerűségnek tekintik, melyek a társadalmat formáló, illetőleg Isten örök törvényeinek szükségszerű eredményei. Ezért szerintök a gazdasági egyenlőtlenséget megszüntetni nem lehet, hanem csakis a kiáltó ellentéteket némileg nivellálni.

A szociáldemokraták a fizikai vonzás törvényét látják a tőke működésében érvényesülni, mely törvény megváltozhatatlanul hat minden időkben. Károsná ez a hatás azonban csak az által lesz, hogy a tőke egyeseknek szolgál és így az egyének között egyenlőtlenségeket teremt. A keresztény-szocialisták ellenben a tőke sajátos természetével nem törődve, azt állítják, hogy az önmagában közönyös hatású és csak az által lesz káros a társadalomra, hogy önző módon használják az egyesek. A keresztényen felebaráti szeretet, melyet az isteni mester hirdetett, az egyetlen panacea, mely a társadalmi ellentéteket képes *kibékíteni*. Az egyenlőség nem Isten törvénye; tehát hiú ábránd arra törekedni. Teljesen elegendő az emberiség boldogságára, ha a különbözőség dacára nincs az egyes osztályok, nincs az egyes egyének között ellentét. Ez pedig bekövetkezik a felebaráti szeretet általános uralma mellett.

A keresztény-szocialisták a nagy Carlylra viszik vissza a maguk mozgalmát és erősen hangsúlyozzák, hogy ő a mester. De mert leginkább olyanok soraiból kerülnek ki, akik előtt a „tekintély“ a társadalom legfőbb összetartó oszlopa, azért nem jutott soha eszükbe sem Carlyle állítását bírálat alá vonni. Nem fontolták meg, hogy az önzés nem más, mint az individuális társadalomban az emberre nézve elkerülhetetlen,

nélkülözhetlen önfentartási ösztön; az érvényesülés feltétlen szükséges emeltyűje. Ez az emeltyű csak akkor válik szükségtelemmé, azaz az önzést, minden moralizálás dacára csak akkor lehet az egyéni lelkületből eliminálni, ha a társadalmi közösség hatékony ereje mindenki számára biztosítja az érvényesülést. Sőt talán ekkor sem, mert a képesség értékének megítélésében valószínűleg mindig eltérő lesz magának az egyénnek és a bírálatra hivatottnak értékelő ítélete.

Ha a keresztény-szociálisták valóban az emberi önzést tartják a társadalmi bajok főfő okának, akkor felesleges politikai párttá szervezkedniök, mert az evangéliom prédikálása és a hathatós lelkipásztori gondviselés útján többet tehetnek, mint ha pártküzdelmekbe bonyolódva, az osztályok között fennálló ellentétek kiélesítéséhez maguk is hozzájárulnak. Avagy azt remélik, hogy többségre jutva, majd olyan törvényt tudnak hozni, mely az önzést eltörlendi a föld színéről? Bizonyára nem! Hanem ők is érvényesülni akarnak és ezen érvényesülés eszközéül a szociális jelszavakat használják fel.

A magyarországi szociáldemokraták nagyban hangoztatják a szekularizáció kívánságát. Valódi szociális és ezenfelül igaz magyar nemzeti indokokkal is körülbástyázzák követelésüket. És vajjon a magyarországi keresztény-szociálista párt programjában miért nem foglal helyet ez a kívánság? Hiszen hivalkodva állítja programja élére, hogy e hazát a kard szerezte, de a kereszt tartotta meg. Miért nem akarja tehát, hogy a kereszt hivatalos képviselői a megélhetés kínos gondjaitól idegenbe üldözött véreket megtartsa a hazának és ezáltal a hazát is erősítse olyanformán, hogy a papi latifundiumok, ha nem egészökből is, de legalább a jobb kihasználásból származó erő mértékéig a kivándorolni kénytelenek itthon-tartására szolgáljanak?

A keresztény-szociálista pártból nem szociális, hanem csak karitatív tevékenység áramlik ki. A cselekedetek által üdvözülés tanának következménye ez. A karitatív munka pedig sohasem igazi szociális, hanem egyenesen individuális munka, mely jutalmat vár akár a jövő életben, akár itt, a földön, a szív nyugalmában. Akármennyire szépítjük is a dolgot, ezen az önzetlenségen alapuló karitatív munkán mindig ott van a „do, ut des“ bélyege.

A kereszténység nagy igazságait és erejét igenis össze lehet egyeztetni, össze lehet forrasztani a valódi szociálizmussal, mely nem ellentéteket elsimítani, hanem ellentéteket és egyenlőtlenségeket lehetetlenné tenni akar a társadalomban. Ez természetesen csakis a szociáldemokraták programjának

élére állított kívánság bekövetkezése mellett lehetséges. Az üdvezőnek a különböző tehetséggel, de egyenlő jó akarral végzett munka egyenlő értékére vonatkozó nyilatkozatai, az egy istenfiúságról, a testvériségről és felebaráti szeretetről szóló tanai egyenesen krisztusivá teszi azt a törekvést, mely ezen állapotok bekövetkezését nagyban előmozdítani vannak hivatva. Aki a keresztyénséget és a szocializmust össze akarja forrasztani, annak nem szabad a meglevő állapotok konzerválásában látni munkássága végcélját, nem szabad a flastromraggatással megelégedni, hanem bátran el kell fogadnia a szociáldemokraták ama programját, mely a kapitalista termelő eszközök társadalmisítását kívánja, hogy a társadalmi különbségek megszűnhessenek.

Igaz ugyan, hogy a mai szociáldemokráciában sok a keresztyénellenes vonás, különösen a taktikában. Igaz az is, hogy ezen irány minden tételes vallás ellen kemény harcot indít. De, ami az elsőt illeti, ennek a taktikának hevesességét és keresztyéntelen voltát éppen a keresztyénség volna hivatva enyhíteni. A másik dologra nézve pedig azt kell jól eszünkbe vésní, hogy a keresztyén vallásnak megdöntése nem ellenségeitől, — viszont fenntartása nem barátaitól, hanem mindkettőnél hatalmasabb tényezőtől, a világ és az emberiség sorsát intéző gondviseléstől függ. Nekünk, a Krisztus tanítványainak, csak az lehet a feladatunk, hogy mesterünk és hitünk mellett állhatatosan kitartsunk a küzdelemben.

Komoly meggyőződéseim, hogy keresztyénség és szociáldemokrácia nem zárják ki egymást. Csak ne tessék a történelmi materializmus „természettudományos“ metafizikáját túlságosan komolyan felfogni. Míg a „honnán“ és „hova“ kérdései megoldatlanok, addig nincs az a hatalom, mely a vallást az emberi szívből kigyomláhatja és míg vallás lesz, ezek között a keresztyén vallás fogja az első helyet betölteni, mert alapvető tanai az emberi természetben gyökereznek és éppen azért Isten örök törvényei.

Jól tudom, hogy manapság, amikor az uralmukban fenyegetett társadalmi osztályok, mint valami szörnyre, iszonyodással és utálattal tekintenek a szociáldemokráciára, nem valami hálás feladat az egyház szolgálira nézve, hogy a vallást öntelt göggel lenéző szocialisták munkatársaivá szegődjenek. Hiszen, hogy egyebet ne említsek, a lelkészek kongruáját is a mai társadalmi rend békéjének biztosítása körül szerzendő érdemek jutalmazásául szánta a magyar állam és eme kongrua megszüntetése éppen úgy szíven fekszik a magyarországi szociáldemokrata pártnak, mint a szekularizáció. E két hatalmas

malomkő közé kerülve csak akkor maradhatnak épen a valóság szolgái, ha nem búzaszemek, hanem gyémánatkristályok. De nekik, ha hivatásuk magaslatán állanak, valóban azoknak is kell lenniök, mert ők a világ világosságai és a föld savai szerezére hivatottak.

A keresztény szociálizmus, bár angol talajon, az anglikán egyház kebelében fakadt, ma már specifikus római katolikus társadalmi irányzat. De azért jellemző, hogy a római katolicizmusból, önmagára, hiányzik az az erő, mely ezt a némi elismerést érdemlő irányzatot kiválthatná. A keresztényszocialisták maguk bevallják, hogy a legkatolikusabb államokban, Spanyol-, Olasz- és Franciaországban nem bír megalkulni, még kevésbé felvirágozni. Ellenben, amely államok lakossága vegyes, t. i. protestáns és katolikus vallású, mint p. o. Anglia és Németország, azok egyszersmind a keresztény szociálizmusnak is igazi hazái.

Ebből megérthetjük, hogy a római katolicizmusban, dacára XIII. Leo híres „*Rerum novarum*“ kezdetű bullájának, hiányzik a szociális tartalom. Nem is csoda! Hiszen ez az egyház eleitől fogva, maga akart és ma is maga akar lenni az uralkodó társadalom. Ha egyes hívei holmi „keresztény demokráciáról“ beszélnek, akkor vagy nem tudják, hogy mit beszélnek, vagy nincsenek tisztában egyházuk valódi álláspontjával. A római katolicizmus csak akkor lehet igazán a szociális törekvések szószólója, ha nem lesz többé — római katolikus. Római katolikus keresztény demokrácia és keresztény szociálizmus: ez igazán „*lucus a non lucendo*“.

Ne részletezzünk valami túlságosan, ha a párt programját nézzük! De mit szóljunk ahhoz, hogy ez a párt a nép művelését is egyik kardinális programpontjának vallja úgy itthon, mint p. o. Németországban. De azért ennek az eszmének hívei 600,000 embert csődítettek össze a múlt év júliusában is Aachenbe, hogy körmenetben hurcolják körül az Úr Jézus Krisztus ágyékkötő ruháját, Mária szoknyáját, a Krisztus pólyáját és a Keresztelő János lefejezésekor használt kendőt. Ugyanezen tájban egy másik nagy ünnepség keretében 300,000 embernek szolgált lelki épülésére az Ur utolsó vacsorájánál használt abrosznak, tányérnak és kehelynek egy kis darabja, a Jézusra felöltött biborköpeny, az oldalait átjáró lándzsa, a szivacsnak, melyből ecettel megkínálták, a ruhája felett sorsvetésre szolgáló kockának, keresztfájának, nemkülönben Mária fátylának, ruhájának és János evangélista öltözetének egy-egy darabja.

Nekünk, protestánsoknak, kemény gondot, sok-sok lelki

küzdelmet okoz a keresztyénség sarkalatos tanainak megvédelmezése a materialista támadásokkal szemben, Római katolikus és hozzá keresztyén-szociálista testvéreink pedig azt hiszik, hogy a keresztyénség ügyének, de egyszersmind a nép művelésének is hasznos szolgálatokat tesznek, ha eféle ereklékultusszal ébresztgetve az alvó keresztyén lelkiismeretet, bizonyítgatják a mai világban a keresztyénség abszolút igazságát. Ha ezeket látjuk, minden bővebb magyarázat nélkül is megértjük, hogy a keresztyén szociálizmust nem a szociális eszmék iránt való lelkesedés, nem a keresztyénségnek nagy üdvigazságai, hanem az egyházak uralkodó helyzete fenntartásának és biztosításának vágya lelkesíti arra a munkára, mely valójában sem nem szociális, sem nem keresztyén.

Hát vajjon lehet-e a római egyház keresztyénsége valóban szociális, mikor mindennemű intézkedéseivel éket akar verni nemcsak ember és ember, hanem a keresztyén és a keresztyén közé is. Hiszen Metz püspöke csak a múlt évben is kárhóztató ítéletet mondott azon híveire, akik vegyes házasságra lépnek. Benzler püspök szerint — így hívják ezt az urat — a különböző vallású felek házassága nem Istennek tetsző szövetség. Sőt egyenesen a lélek veszedelme.

Ha egy püspök így beszél, akkor lehet-e rajta csodálkozni, hogy a római fidei propaganda comissio theologiai intézetének egyik dogmatika professzora, aki különben szervita atya, azt tanítja nagy nyilvánosan, hogy „az eretneket jogosan meg lehet ölni“. De lehet-e a püspökön is csodálkozni, ha a római kuria maga is adott esetben úgy döntött, hogy katolikus temetőben nem szabad megengedni „akatholikus“ énekeseknek, hogy a pap imájának végeztével akár egyes katolikus énekeket is énekelhessenek. Katolikus temetőben még énekelni is csak katolikusoknak szabad.

És egyáltalában lehetséges-e szociális tevékenység annak az egyháznak kebelében, mely a társadalom egységessé összeforradásának mindenha a legerősebb akadálya volt és lesz a maga egyedül üdvözítő voltának és feltétlen tekintélyének hirdetésével? Az az egyház, mely kiváló gondot fordított mindenha arra, hogy kiváló, vagy kevésbé kiváló egyéneket intézményesen kivonjon az egyetemes emberiség társadalmi szolidaritásából és egyedül a saját érdekeinek szolgálatára kötelezze őket.

Tökéletesen igaz, hogy a római egyház gondoskodik ama szolgáinak életexistenciájáról, akiket fogadalommal kiragad és nagy részben el is von a társadalomtól. De vajjon az emberiségnek tesz-e szolgálatot akkor, midőn szerzeteseit nem-

csak hogy a legteljesebb obskurantizmus jármába süllyeszti, hanem még lehetőleg növelni is igyekszik ezen szerencsétlen fellények számát.

Krose jezsuita atya évkönyve szerint Württembergben, két milliót alig felülhaladó népesség mellett, 2273 szerzetes van. Itt minden 300-adik katolikusnak anyakönyvelt egyén közül egy szerzetes. Minő adatot kapnánk, ha csak a felnőtt katolikus lakosságot vennők figyelembe? Bajorországban is ugyanez az arány áll fenn. A szerzetesek száma 15,412. Badenben és Poroszországban szintén ezen arányszám körül mozog a katolikus lakosság és a szerzetesek száma, de már Norvégiában 2400 katolikusra 179 szerzetes esik, azaz minden 40 katolikusból 3 valamely szerzetrend tagja.

A modern államok közül Belgium a szerzetesség igazi Mekkája. 1846-tól 1906-ig a kolostorok száma 779-ről 12,000-re, a szerzeteseké pedig 2764-ről 47,000-re növekedett. Belgiumban minden 50-edik felnőtt katolikus egyén szerzetes.

Hol van tehát ebben az egyházban a valódi szociális érzés, ha nemcsak az emberi testvériségnek akadályára emel kínai falakat, hanem még a saját híveit, saját — merjük hinni — kiváló tagjainak is ilyen nagy kontingensét szakítja ki erőnek erejével a társadalomból?

Készséggel elismerjük, hogy a munkások, de különösen az ifjúság szervezése körül igen szép eredményeket mutathat fel a keresztény szociálizmus, nemcsak Németországon, ahol mintegy félmillió lelket vont be tevékenysége körébe, hanem hazánkban is. Szégyenkezve kell beismernünk a mi tétlenségünket és azt, hogy mi protestánsok még eddig nem értettük meg az idők intő jelét ebben a hazában. És bár kissé kényes dolog annak bírálatot mondani a más tevékenysége felett, aki eddig az ördög párnáin hevert: azért nem szabad elhallgatnunk, hogy a keresztény szociálizmus nyomán nem szociális, hanem antiszociális, azaz szeparáló, a társadalmi tagoltságot kihívóan fokozó eredmény fakadt és fakad.

Ezt talán mások hamarabb meglátták, mint én. Talán ennek szemlélete és a helyes irány felől való tájékozatlanság tartott bennünket is vissza a szociális munkától. De ennek a bizonytalanságnak nem szabad tovább tartani, mert „a fejsze a fának gyökerére vettetett“.

Ennek a ténynek világos látása kényszerített arra, hogy visszaélve a nekem engedett szabadsággal, alig egy két rövid dátumot említettem fel e helyen a külföldi egyházi életéről, ellenben annál bővebben foglalkoztam a keresztény szociálizmus természetrajzával azon adatok nyomán, melyeket a kül-

földi és hazai szerepléséről részben régebben ismerek, részben újabban olvastam.

Tudom, hogy éppen ezen folyóiratban megjelent elmékedéseket aránylag kevesen olvassák. De azt is tudom, hogy olvassák azért olyanok is, akiknek alkalmuk van a nagy kérdést tágabb körű közönség közé is bevinni. Inkább nekik irtam, abban a reményben, hogy ők meglátva az én elmékedésem helyes részletei mellett a helyteleneket is, legalább az utóbbiaknak korrigálására módot és alkalmat fognak keresni és találni a rendelkezésükre álló és elterjedtebb organumok terén. Felesleges mondanom, hogy a netaláni polémiát állo!

Mielőtt bevégezném ezen, „külföldinek“ alig nevezhető egyházi szemlét, még tartozom annak kijelentésével, hogy mindazon lelkész-kollegáim munkáját nagyra becsülöm, akik, ha netalán római recipe szerint is, de már hathatósan kivették részüket a szociális munkából a maguk szük, de annál intenzivebb működési körükben. Dolgozzanak tovább teljes buzgósággal. Csak ne engedjék magukat felhasználtatni egy oly irányzat által, melynek az evangéliom szociális tartalma csupán arra szolgál, hogy egyházuk antiszociális jellegét és törekvéseit elfedje és hogy az elnyomott társadalmi osztályok érdekeinek látszólagos szolgálata által éppen azoknak tetszését nyerje meg, akiknek a mai helyzet igen kellemes, mert ők a beati possidentes.

Hiszem is, hogy a mi protestáns lelkészi karunk hamarosan megtalálná az evangéliomnak megfelelő szociális tevékenység irányát, csak az a menkő 2400 koronás kongrua-igény ne volna! De ime ebben a problémában meg is van adva az egyházak és lelkészek szociális munkásságának az archimedesi pontja is.

Akinek füle vagyon a hallásra, ám hallja!

IRODALMI SZEMLE.

Komjáthy Jenő. Irodalmi tanulmány. Írta *Sikabonyi Antal*. Budapest, 1909.

Egy különös, nálunk eddigelé szokatlan jelenségnek vagyunk mai napság szemtanúi. Irodalmunk egész a legújabb időkig hijával volt a filozófiai szellemnek. Jól tudom, hogy egyes elszórt esetek vannak, ahol a bölcsészeti kérdések a közönségesnél mélyebben megihlették íróinkat, sőt Madách „Ember tragédiáját” büszkeséggel vallhatjuk a magunkénak, — de a problémákon való töprengés mégsem adja meg sem egész irodalmunknak, sem egyes befejezett korszakának általános színezetét. Ma megfordult a kocka. A fiatal magyar irodalom vezető emberei olyan városlakó, nyugoti kulturán nőtt ifjak lettek, akik a magyar nép zömével, a reális gondolkodású vidékkel és józan eszű magyarjaival megszakítottak minden közösséget, ha ugyan voltak is vele valami kapcsolatban. Az új irodalom csak „differenciálódott” lényeknek való, a magyar kultúra ereje megfogyatkozott benne és idegennek maradt nyugoti eszmék kavarnak, főnek, zubognak ezen a modern boszorkánykonyhán. A külföld városi embereinek ideges remegése, kedélytelen hangulata és folyton növvő nyugtalansága vonult be a mai magyar könyvekbe. A régi hagyományok és a régi hit megvetésével elveszett ifjaink lába alól a biztos talaj és e helyett a filozófia komorabb vagy a művészet titokzatos derűsebb hajlékába igyekeznek bemenekülni. A hangulat és a problémabogozás — ime az a két dolog, ami különösebb erővel képes ma vonzani.

Ez a vázolt különös jelenség szülte ezt a könyvet is, amiről most szólni akarok. A „Budapesti Hírlap” (együttal a könyv — kiadója!) magának Rákosi Jenőnek tollából hirdette egyik tárcájában Komjáthy Jenő örökéletre támadását és Sikabonyi Antal nagy dicsőségét. Nevezett lap már nem egy

embert kürtölt világgá, hirdetvén, hogy új csillag támadt a magyar irodalom már-már beborult egén, akik közelebbi ismeretség után éppen nem bizonyultak ilyen „csillagok“-nak. De ez az ujság az irodalmi Messiást erőszakkal fel akarja fedezni. Igazán dicséretes dolog ez a nagy igyekezet, csak szerencsésebb volna a válogatásban. Mostani vállalatával is kudarcot vallott.

Kiadta ezt a könyvet, melynek írója hallgatagon Gyulai Pál örökébe szeretne lépni. Számítva korunk filozófiai érdeklődésére előrántotta a homályból Komjáthy Jenőt és miként Gyulai Pál, Katona József és Petőfi értékének megállapításával lőn Toldy Ferenc után a magyar kritika fejedelme, ő Komjáthy Jenő szárnyai alatt akar a magasba emelkedni.

Irodalomtörténeti elmélete szerint valamely irodalom fejlődése tetőpontját akkor éri el, mikor a bölcsészeti problémák képezik érdeklődése és munkássága tárgyát. Tehát a magyar irodalom fejlődésének Aranyon és Petőfin túl szintén van még egy magasabb foka, ez — Komjáthy Jenő és Reviczky Gyula költészete. Ez állítás a több mint kétszáz lapos könyvnek a magja. Mindenesetre elég merész tétel, de a merészség maga még-nem bűn. De Sikabonyinak bűne is van: állításának bizonyítása. Sokat olvasott embernek látszik, de okom van azt hinni, hogy nem annyira a költők munkáit, inkább a róluk irt esztétikai fejtegetéseket tanulmányozta. Óriási zürzavarban van meg benne a sok ismeretanyag, s a tömkeleg rendezésére már képtelen volt.

Munkája elején egy általános méltatásban csakugyan „általános“ szölamokban bőbeszédű elmefuttatást közöl, miben rokonságot állapít meg Komjáthy és Schopenhauer között. Azután költője életéről szól. Ez az élet csupa bizarr különzség és Sikabonyi siet ez ellen tiltakozni. Pedig annak az embernek az élete folyása, aki meghasonlik szülőivel, pályáján nem igen igyekszik haladni, Amerikába akar vándorolni, határtalan önteltségében („Áldott vagyok, méhed gyümölcse, én!“) meghasonlik az egész világgal és zavaros, nagyhangú versekben zengi kiváltképpen a maga eljövendő dicsőségét, mert őt hiába teszik a hó alá, — nem mondható különsegektől mentesnek. Nem tagadom, hogy van Komjáthynak egy-két szép verse, bár egy sincs dagályosság és bántó zajos hang nélkül írva. De valamennyi versét elfeledjük egy-két nap alatt, már pedig csak az az igazán nagy költő, akinek egy-egy verse heteken, hónapokon át kong lelünkben.

Sikabonyi a világbirodalom minden nagyságával összeméri Komjáthyt. Ime hamarjában ama nagyságok névsora,

akiknél Komjáthy nagyobb: Taine, Goethe, Nietzsche, Byron, Shelley, Carlyle, Emerson, Petőfi, Arany, Schiller, Schopenhauer, Burns, Stendhal, Boileau, Leopardi, Baudelaire, Leconte de Lisle, Sully Prudhomme, Bourget, Novalis, Tennyson, Spinoza, Renan, Vörösmarty, Madách, Tolsztoj, Stirner, Leibniz, Wordsworth, Beethoven, Chopin, Wagner, Shakspeare. És ez még nem valamennyi. Gyönyörűen alaposak ezek az összehasonlítások is. Idézek belőlük egy tipikusát: „Meggzó-laltatja ezt a hangot a szenvedés örökkévalóságáról Leopardi is, de az ő hangja ehhez a borzalomvilág festéséhez kissé édeskés; Wordsworth is, de gondolata mintha szegény, nyelve mintha lapos, hangja mintha erőtlene lenne Komjáthy szavaihoz képest“. És ugyan mik azok a sorok, amelyek ily dicséretre méltók? Ezek:

De hisz e föld a bú hazája,
Ki merne lenni boldog itt?!
Óh, véres, átkos földi pálya!
A boldogság se boldogít.

Ez a példa szembeszökően mutatja Sikabonyi eljárását és üres, de felfujt szavai és megállapításai értékét. -

Hasonló könnyelműséggel, több zavarossággal alig készült még magyar könyv. Komjáthy korának ostorozása, a lelkes összehasonlítások és értékelések üres szappanbuborékok; a lelkes szavak lelketlen testet takarnak. *Purpureus pannus*.

Sok jóakarattal komolyan értéktelennek jelezték már ezt a művet a Kisfaludy-Társaság bírálói és bizony a szerző nem ok nélkül „habozott könyvét kiadni.“

A divat csinálhat nagy embert Komjáthyból és kitünő művet Sikabonyi munkájából, de a vég mégis az a jótékony homály lesz, amiből szerzőnk a „Budapesti Hírlap“ mindenemű támogatása mellett most elő akarja rángatni Komjáthy Jenőt.

Omega.

Csizmadia Lajos: Bibliai Szókönyv. Debrecen, 1910. Hegedűs és Sándor kiadása. 782 lap, ára kötve 20 kor.

Hézagpótló munkát készített Csizmadia Lajos, a pápai theologiai akadémia szorgalmas tanára, midőn a fenti cím alatt konkordanciát bocsátott közre a Biblia revidéált szövegéhez. Mert a Maklári Pap Lajos-féle Bibliai Egyezményes Szótár, mely félszázadnál régebben jelent meg, teljesen elfogyott s csak itt-ott található belőle az éltesebb lelkészek könyvtárában.

A Bibliai Szókönyv vagy konkordancia oly bibliai segéd-könyv, amely a szentírási helyekből kiválasztott legfontosabb és legjellemzőbb címszók szerint betűrendben közli az egyes lokuszokat, ami bármely szentírási helynek azonnal való felkeresését lehetővé teszi. A bibliai konkordancia tehát a Bibliának betűsoros név- és tárgymutatója, amire mindazoknak szükségük van, akik valamely szentírási helyet hamarosan meg akarnak találni a Bibliában.

Csizmadia Bibliai Szókönyve egyszerű konkordancia, amelyben nincs sem magyarázat, sem a rokonértelmű szók csoportosítása, hanem csupán csak betűsoros összeállítása a szentírási helyeknek. A Bibliában előforduló szókat nem csoportosítja egyes fogalmak alá, hanem minden jellemző szóból külön címszót csinál s annak címe alatt közli a vonatkozó bibliai mondást.

Ez a Szókönyv rendszere és módszere, melyet a főcél, a kívánt szentírási hely hamaros megtalálása szempontjából mi is egészen helyesnek tartunk. A címszók alá foglalás is gondos, pontos és célravezető.

Két kisebb észrevételünk azonban mégis van a különben derék munkára.

Egyik észrevételünk az, hogy a Szókönyv ortográfiája nem egységes, amennyiben ugyanazon személy nevét eltérőleg írja, pl. egyszer Ahiját, máskor Akhiját, egyszer Akhimaást, máskor Akhimást, egyszer Amariát, máskor Amarját, egyszer Anathót, máskor Anatót, egyszer Asháróthot, máskor Astárót ír; sőt az idegen tárgynevek leírásában is ingadozik, pl. egyszer báh-nak, máskor báhús-nak mondja az ismeretes ürmértéket. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a helyesírási ingadozás nem a Bibliai Szókönyv készítőjének, hanem a Biblia revizorainak hibája, amit szerző, igen helyesen, oly módon javít ki, hogy az eltérőleg írott neveket mindkét alakjukban címszókul veszi és kölcsönös egymásra utalással figyelmezteti az olvasót arra, hogy a két név tulajdonképpen ugyanaz, csak másként van írva. Ebből a szerző lelkiismeretessége tűnik ki.

Másik megjegyzésünk az ABC rendjére vonatkozik. E tekintetben Csizmadia is beleesik a modern lexikonkészítők ama hibájába, hogy nem a magyar ABC, hanem a német ABC sorrendjét követi. A magyar ABC-ében a *J* nem az *I* után következik s nem a *Z* az utolsó betű. A betűknek ez a sora a németeké s aki így sorozza a betűket, az akarva nem akarva, germanizál. A magyar ABC a modern elferdítés előtt így végződött: *YZJV*, mert a magyar a görög-római ABC-t

fogadta el annakidején s nem a németet, amivel Csizmadia és a többi modern szótárcsinálók végzik: *UÜVZZs*. Egyszóval a magyar ABC-ben nem a *Z*, hanem a *V* az utolsó betű. Tudom, hogy a M. T. Akadémia is a német ABC-t követi, de az is germanizál, mert a régi magyar ABC sorát német mintára megmásította.

Maga a Bibliai Szókönyv derék munka és Csizmadia e munka készítésével jó szolgálatot tett az egyházi irodalomnak.

Dr. Daxer György: A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére (1520—1790).

A dolgozat tárgya méltó arra, hogy a tudós figyelmét megragadja és szerzőnket meg is ragadta. A külföldi iskolalátogatás nálunk a műveltség terjesztésének elsőrendű eszköze, amelyre nemzetünket az életszükség utalta. Tűzhelyét századokon át állandó éberséggel védve keletnek nyugatra özönlő áradatai ellen, nemzetünknek nem jutott sem ideje, sem ereje arra, hogy a műveltségben nemzeti egyéniségének követeléseit kielégítő alkotásokat hozzon létre. Nem a tehetség és rátermettség hiányzott belőle, hanem a nyugalom és biztosság érzete, ami nélkül az építés elképzelhetetlen. Sőt éppen műveltségre termettségét bizonyítja az, hogy kiváló fiai a keresztyénség beplántálása korának hagyományait folytatva, nemzedékről-nemzedékre eljártak a nyugati műveltség fészkeibe, az egyetemekre, hogy tudásuk eredményét méhként hazahordva, beleoltsák a nemzeti fejlődésbe. Fontos körülménynek tartom, hogy a magyarok ritka ösztönnel mindig azon egyetemekre jártak, amelyek valamely korszak törekvéseit a legtisztábban s a leghatározottabban fejezték ki; idejüket mult, hanyatló rendszerek szolgálatában álló egyetemektől mindig oly egyetemekhez pártoltak át, amelyek valami újat hirdettek, valami erősebbet, termékenyítőbbet a réginél, aminek ható ereje már csökkenőben, fénye kialvóban van. Elismert igazság, hogy minden nemzeti kulturának idegen kultúra a dajkálója, de épp oly igazságnak tartom azt is, hogy valamely népnek kulturára termettségét az mutatja, ha az új eszméket nemzeti génuszához idomítja, mert ezzel azt árúlja el, hogy érzéke van az élet valódi szükségletei iránt és keresi orvosszerüket. Nemzetünknek ezzel a kiváló tulajdonságával tudjuk megmagyarázni azt, hogy Mátyás alatt hazánkban vert a renaissancenak egyik életere s a reformáció hajnalán, Luther világrendítő fellépte után három évre ott látjuk a magyar ifjakat Wittenbergben. A nemzet lelke megérezte, hogy a lelki

világosság s erkölcsi emelkedettség napja sokaig innen fog ragyogni Európára.

A szerző helyesen jegyzi meg, hogy „a külföldi iskolalátogatás nem a reformációval kezdődik, de vele és utána nyer különös jelentőséget“. Ezzel megadja munkája irányát is. A reformáció nemzeti jótétemény és áldás volt. Ez tartotta fenn a nemzeti egységet a feldarabolt haza részei közt; megváltozott a földrajzi határ, elszakadoztak lassanként a közjogi kötelékek, de az a vallási és közművelődési kötelék, amelyet az elvált nemzettrancsok közt a reformáció teremtet, megmaradt s ez a kötelék egyesítette őket a jövődjéért való munkára is.

A külfölddel való érintkezés ez időtől fogva válik mélyrehatóbbá és eszmeibbé. Az áramlatok hatását a külföldre járó tanulók közvetítik s iskoláink belső élete mutatja első sorban. A szerző is a külföldi iskolalátogatás hatásának rajzolását a protestáns iskolák belső történetének, szervezetének és tanrendszerének vázolója keretében végzi.

Ehhez szükséges volt hazai iskoláink történelmének gondos áttanulmányozása.

S a szerző — elismeréssel emelem ki — rendkívüli fáradtsággal gyűjtötte össze anyagát. Az általános történelmi, egyháztörténeti és neveléstörténeti munkákon kívül összeszedte mindazon iskoláink monografiáit és értesítőit, amelyeknek valaha a hazai protestáns történelemben jelentőségek volt. Különös érdeme, hogy feldolgozta az erdélyi szász evang. egyház iskotatörténeti emlékeit, átkutatva az összes szakfolyóiratokat egy-egy cikk után vadászva, mely tárgyának egy-egy részletére világot vethet. A magyar iskolák tanrendjével gondosan összehasonlítja azon német vagy hollandi iskola tanrendjét, ahol a magyar iskolaszervező tanult. Több helyütt keresi a német tanítók és magyar tanítványok élete folyása, jelleme, egyénisége közt a kapcsolatot. Lelkiismeretességét bizonyítja az is, hogy a források adatait nem fogadja el vakon, hanem ellenőrzi egyéb kútfőkkel s dolgozatában több helyre akadni ahol egyik-másik forrásának hibás adatát helyreigazítja. Szóval itt oly ember áll előttünk, aki feladatát komolyan veszi, a tudományos módszer kezelésében gyakorlata van; bármily nehézségekbe ütközzék, sem türelme el nem hagyja, sem érzéke nem tompul, sem szeme nem fárad.

Ez mindenestire elismerésünkre méltó. Akkora név és adatgarmadát gyűjtött össze, még pedig értékes anyagot, hogy rendezése, osztályozása majdnem lehetetlenné vált. S ha a dolgozat szerkezetét vizsgáljuk, arra a meggyőződésre jutunk,

hogy a szerzőnek rendező, anyagalakító és feldolgozó tehetsége aránytalanul kisebb, mint gyűjtő talentuma.

Munkáját három nagy korszakra osztja, a magyar prot. egyháztörténet eddig leginkább elfogadott felosztása szerint: I. 1520—1606. II. 1606—1711. III. 1711—1790.

E részek határain belül a tárgyalás ugyanezen sorrend szerint halad. Elsőben az anyaország evangélikus, majd református, azután Erdély evangélikus és református iskoláit ismereti s az illető fejezet végén figyelmet fordít az unitárius iskolákra is, amelyek szintén a reformáció lehelletére támadtak. A részek közt valami erős összefüggés nincsen. A szerkezet tehát inkább külső, de mégis megvan s az áttekintést megkönnyíti. Azonban e téren többet vártam tőle. Részemről nem osztozom szerzőnk azon véleményében, hogy iskoláink történetének a korszakokra osztásban az egyház történetéhez kell alkalmazkodnia, még ha egyik-másik iskola történelme más felosztást követelne is. A tudományos tárgyalás egyik alapkövetelménye, hogy magából a tárgyból kell merítenünk a felosztás elvét. Idegen felosztási elv átvétele erőszakot jelent a tárgyon, igazi procrusteszi ágy, árt a világosságnak s csak a homályosságot növeli, a megértést nehezíti. Ily felosztási alapul kínálkozott volna a külföldi iskolalátogatásnál a hazánkra leginkább ható külföldi egyetemek váltakozása. Eleinte például Wittenberg bírta az uralmat, amely a XVII. század elejéig tartott. Azután jön Heidelberg, Lipcse, majd az angol egyetemek, majd Utrecht és Leyden; nyomukban Halle a pietizmussal, legutoljára Jena és társai, mint s racionalizmus fészkei. Epp így fel lehetett volna osztani az anyagot a magyar protestáns iskolákra ható pedagógusok szerint, — Melanthon-tól kezdve. Ez természetesen az anyag új áttanulmányozását és rendezését tette volna szükségessé, de aránytalanul nevelte volna a dolgozat értékét. Ez esetben több figyelmet fordít néhány külföldet járt magyar úr följegyzéseire és önéletrajzára, amelyekben helylyel-közzel találó észrevételek és kritikai megjegyzések vannak. Elég tán Bethlen Miklóstra utalnom, aki a gyula-fehérvári lovagiskolát, Kereszturi Pál és Apácai módszerét megkapóan ismerteti és hollandi, angliai egyetemi életéről is tanulságosan ír.

A dolgozat fejtegető része aránylag kisebb helyet foglal el a nagy adatgyűjtés mellett. Stílusa egyszerű, cicomakerülő, sokszor száraz, de általában világos. Szemében úgy látszik, a forma kisebb jelentőségű a tartalom, az ismeretközlés mellett. A magyarosság ellen is vét. Egyes részletek, főképp a befejezés, amelyben megmagyarázza, hogy miért nem

fejlődött önállóan a magyar pedagógia, azt mutatják, hogy a dolgoknak mélyére tud tekinteni, filozófiai műveltsége van, hogy stílusában oly tulajdonságok is jelentkeznek, amelyek lehetővé tennék a szerzőnek hasznos és olvasott magyar íróvá való fejlődését.

A dolgozatot érintettem fogyatkozásai dacára is elismerésre méltónak ítélem.

K.

Dr. Virágh Gyula: A magyar vallási jog és ferdeségei. Budapest, 1910. Benkő Gyula kiadása, 94 lap, ára fűzve 1 K 50 f.

Szerző a magyar vallási jog radikális átalakítását sürgeti ebben a röpiratszerű füzetben. A haladás nevében követeli, hogy a vallási jogot, mely nálunk közjogi természetű, északamerikai mintára alakítsa át tisztán magánjoggá. Végkövetkeztetéseit a következő öt pontban foglalja össze:

1. Mondja ki a törvényhozás, hogy a vallás annyira magánügy, hogy azt szabályozni, törvények útján rendezni, az államnál anyakönyvezni szükségtelen; ebből folyólag a vallásfelekezeteknek ingatlan vagyont szerezni nem szabad, s a vallásoktatás a nyilvános iskolákban nem kötelező.

2. Mondja ki a törvényhozás, hogy az országban kizárólag csak állami nyilvános oktatást tűr meg, s ebből folyólag megszünteti az összes felekezeti iskolákat, de a magánoktatásnak teljesen szabadtért enged.

3. Mondja ki a törvényhozás, hogy a vallásfelekezetek belső életébe bele nem avatkozik, a vallásfelekezeteket anyagiilag nem támogatja s az eddigi államsegélyt tőlük megvonja.

4. Mondja ki a törvényhozás, hogy az egyházak összes állami eredetű javait tőlük visszaveszi, szekularizálja.

5. Mondja ki a törvényhozás, hogy a vallásfelekezetek papjaiul csak magyar állampolgárt tűr meg.

Ezt a radikális valláspolitikát szerző elég hangosan hirdeti, de nem nagyon meggyőzőleg indokolja. A haladás, a modernség emlegetése ma már nem döntő érvelés. Az ily radikális elveken való nyargalás nem sokat érő politika. A jelenlegi politikai és gazdasági nyomorúságok között merőben felesleges a vallásjogi kérdéseknek bolygatása. Épen ezért nem is igen hisszük, hogy Virágh Gyula fejtegetései nagyobb visszhangot keltsenek az országban

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

Pályázat Koszorú-füzetekre.

A M. P. Irodalmi Társaság nyílt pályázatot hirdet **Koszorú** című kiadványsorozatának 1910. évi tíz füzetére.

Kivánalom: evangyéliomi keresztyén elbeszélések, életrajzok, jellemképek, traktátusok prózában vagy versben. Szükség van egyházi nagy férfiak (pl. Méliusz Juhász Péter, Török Pál stb.) népszerű életrajzára, s a keresztyén szociális intézmények és törekvések népies ismertetésére.

Tartalmi tekintetben az a főkellék, hogy az evangyéliom ereje nyilatkozzék meg a füzetekben; alaki szempontból az a fődolog, hogy tősgyökeres magyar nyelven és oly népszerű modorban szóljanak, hogy a nép és a gyermek is épüléssel olvashassa.

Egy-egy füzet terjedelme egy kis nyomtatott ívnél rövidebb és másfél ívnél hosszabb nem lehet. Az elfogadott munkák pályadíja kis nyomtatott ivenként 50 (ötven) korona, s a jutalmazott dolgozat a MPIT tulajdona lesz.

A pályázat nyilvános, jelíges levélke nem szükséges. A pályaművek legkésőbb **f. évi június 30-ig** a társulat alolírott titkárához (Budapest, IX. Kálvintér 7. sz.) küldendők be.

Budapest, 1910. március havában.

Szöts Farkas,
a MPIT titkára.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 február hó 1-től február hó 28-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok tőkefizetése: Berzsényi Dezső Celldömölk 200 K, Ref. Egyház Szászváros 200 K.

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re: Ref. Egyház Sarkadkeresztur, Ref. Egyház Tiszadob, Ref. Kollegium Marosvásárhely (10.80 K), Scholtz Gusztáv Budapest (12 K), Tóth Lajos Zólyom, Anti ref. Egyház, Bende Andorné Gödöllő (12 K), Ref. Egyház Fogaras, Ref. Egyház Hajdudorog, Ref. Egyház Feketegyarmat. 1909-re: Vajdahunyadi ref. Egyházmegye. 1907—1908-ra: Dókus Ernő.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Vasi felső egyházmegye, Dr. Horváth Zoltán Budapest, Kis Lajos Garboczbogdány, Dr. Vargha Gyula Budapest, Rédei Károly Pa-Földvár, Famler G. Adolf Torzsa, Dr. Eröss Lajos Debrecen, Jakab József Gidófalva, Gróf Festetics Gyuláné Wildon, Schulek Géza Budapest, Dr. Bánffy József Makó, Fábrián Dénes Kispeszt. 1909-re: Csepy Miklós Csákberény, Dr. Buza László Sárospatak, Kovács Emil Budapest, Takaró Géza Budapest, Dr. Kovács István Budapest, Ref. hitoktató testület Budapest. 1908-ra: Fröhlich Károly Budapest, Dömötör László Szeremle (10 K). 1908—1909-re: Molnár Gyula Bóri, Görömbei Péter Nagykálló. 1906-ra: Ince Lajos Vizakna. 1901—1904-re: Tatzelt Gyula Pozsony (40 K).

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Vadászy Pál Sajószentpéter, Pfiégler J. Ferenc Miskolc, Hajdú János Zsegnye, Simon Mihály Szkáros, Gönczy Lajos Székelyudvarhely, Buzi Márton Kövecses, Somogyi Lajos B.-Sámson (3 K). 1909-re: Dr. Dirner Gusztáv Budapest, Kovács Ferenc Temesvár, Czékus László Abaújszántó, Eröss Lajos Szemere, Jancsó Lajos Marosújvár, Gyalog István Balf. 1906—1907-re: Sámuel Aladár Balavásár. 1911-re: Pataky Sándor Miskolc. 1908—1909-re: Papp József Sopron.

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Abai ref. Egyház. 1909-re: Pümkösty Zoltán Kolozsvár. 1908—1909-re: Kellner Samu Halas.

6. «Protestáns Szemle» előfizetési díjaiból befolyt: Péterfy Dénes Kolozsvár (8 K), Unitárius Egyház Budapest (8 K), Ref. Főgimnázium Hajdunánás (8 K), Deutsch Zsigmond és Fia Budapest (7.20 K), Jánossy Zoltán Debrecen (7.20 K), özv. Czékus Istvánné Ózd (8 K), Dr. Agner Lajos Budapest (8 K).

Összesen befolyt 1054 K 20 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 március 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy **Mit tenne Jézus?** Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hít és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog* István. Népszerű hitvédelmi munka.

E hitépítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtéljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fil.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekiemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkárnál, Szóts Farkas theol. tanárnál, Budapest, IX., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utca 4.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRSÁGA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkek.	Lapszám
1. A kálvinizmus erőssége. <i>Dr. Bokor József</i>	217
2. Egy híres asszony névtelen anyja. <i>Kovács Sándor</i>	226
3. Modern költői Jézusképek. <i>Dr. Szelényi Ödön</i>	239
4. Öt év a magyar reformáció történetéből. <i>Thury Etele</i>	251
II. Külföldi szemle.	
1. Külföldi egyházi élet. <i>p—f.</i>	267
III. Irodalmi szemle.	
1. Szügyi József: A magyar református énekeskönyv multja. <i>S. Szabó József</i>	277
2. Dr. Wahlner Béla: Társadalomtudomány tankönyve. <i>F.</i>	282
3. B. Pap István és dr. Kovács J. István: Kálvin-jubileumi emlékkönyv	285
4. Pályázat Koszorú-füzetekre.	288

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat szíveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

Emlékezés Kálvinról

a reformátor születésének 400-dik évfordulójára irták: dr Antal Géza, dr. Erdős József, dr. Kun Béla, Nagy Károly, B. Pap István és dr. Pruzsinszky Pál.

Ára **fűzve 5 korona.**

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monografia illetményének első fele

A kálvinizmus erőssége.

Szeresd Istent! ez az első és legnagyobb parancsolat; a második hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat! — Higyj a megváltó Jézus Krisztusban! — Reméld bűneid bocsánatát és az örök boldogságot! — Aki ezt a három parancsolatot megfogadja és vallja: az a keresztyén; mert a keresztyénség lényege a hit, remény és szeretet vallásában áll.

Ebben tehát a keresztyének különbség nélkül egyetértenek; minden másban azonban különbözhetnek egymástól. Különbözhetnek abban a formában, melyben hitvallásukat külön-külön megmagyarázzák; különbözhetnek az istentisztelet berendezésében, valamint a tanítás módjában; különbözhetnek a szolgálatot teljesítő papság és a szolgálatot elfogadó hívek jogainak és kötelességeinek megszabásában; végül — hogy csak a főbb különbségekről essék szó — különbözhetnek a hívek társaságának szervezetében, vagyis az egyház alkotmányában.

Az pedig történeti tény — és ilyen dolgokban ki ne ismerné el a történelem döntő bizonyítékát — hogy a keresztyénség megalakulásával járó vitákból a róm. katolikus egyház emelkedett ki. A régi társadalom romjain új társadalmat szervezett, erkölcsi alapokon a dolgoknak új rendjét teremtette meg, eddig nem látott és nem hallott intézményekben. Nemcsak trónra jutott, de ezer esztendő szakadatlan fejlődése közben arra eszmélt, hogy világuralmat alapít s megvalósítja az egy akol és egy pásztor allegoriáját minden lelki és világi hatalomnak a pápaság fennhatósága alá rendelésével.

VIII. Bonifácus, a legnagyobb pápák egyike, elérkezettnek látta az időt a rég megfogamzott terv keresztülvitelére. Ő kísérli meg VII. Gergely eszméinek megvalósítását, az egyetemes monarchia megteremtését. Valahány udvarral összeköt-

tetésben állt, mindannyival érezteti és sikeresen érezteti szuverénitását. Szép Fülöp francia király azonban nyiltan ellenállott, s előbb szóval, majd tettel bántalmazta az egyházfőt, ki nemsokára sirba szállt. A pápaság világuralma megalakulása előtt elbukott, a győzedelmes egyház, annyi nagy gondolat és tett szülője, hanyatlásnak indult és magával rántotta a középkor egyéb jellemző alkotásait is.

A XIV. század elején. Dante korszakában vagyunk, kinek Divina Commediája, mint Carducci mondja, a középkor dómja és sirboltja egyúttal. Jönnek a humanisták az óklasszikai irodalom iránt való rajongásukkal; jönnek a szodalitások a személy kultuszával; jönnek a cinquecento halhatatlanjai művészegénységök érzésével és éreztetésével. Politika, tudomány, művészet, irodalom emancipálja magát a középkor intézményei alól; új szellem támad, s futásában egyre növekvő, mind szélesebb körre terjedő áramként hatja át a művelt világot, mindenütt újjászületést, szabadulást hirdetve — még a vallásban is.

Az anyaszentegyházban újra felhangzanak azok az ellenmondások, amelyeket egyszer már legyőzött, de végleg elnémitáni nem bírt. Vald Péter utódai, a „lyoni szegények“ újra felemelik fejüket. Az angol Bacon Roger csodálatos tisztá szava, a Wicklefíták antipapismusa visszhangra lel a kontinensen is. Husz János vértanuja lesz az eszmének, valamint a francia hugenották nagy száma. De Luther és társai már diadalmaskodnak, épp így a svájci Zwingli, noha elveiért esatateren lelte halálát. Győzedelmeskedett végül a nagyok közt utolsóul érkezett Kálvin.

Céломhoz értem. Volt már e helyen hisztorikusa a nagy reformátornak és lesz utánnam is; szakavatott férfiak a tudós pontosságával szólnak majd itt Kálvin életkörülményeiről, reményeiről, csalódásairól. Engem a kálvinizmus karaktere vonzott. Azt találtam, hogy karakterének fővonása az ellenállás, ugyanaz, amit a fizikai és erkölcsi életben egyaránt nagyra becsülünk. Ezzel jár az elfoglalt állásponton való kitartás, ez meg az önállósággal függ össze. Mind hárma a férfi értékének biztos mutatója.

Hogy jutott e férfias jellemvonásokhoz a kálvinizmus, arra szeretnék felelni. Hogy Kálvinban mind a három meg volt, azt a história igazolja, de hogy miként vitte át saját jellemét a világ minden részében élő hivek csoportjába és hogy történt, hogy ezek mind megőrzik ugyanazon jellemvonásokat: ez a kérdés ingerelt engem.

Azt hiszem, hogy e felolvasás szűk keretében is

megközelítő feleletet adhatok e kérdésre, természetesen a keresztyénség álláspontján. De hogy ezt tehessen, rövid pillantást kell vetnem a katholicizmus mosolygó képére, mert csak így érthetjük meg azt az átalakulást, mely időjárással a kálvinizmusra vezetett.

A katholicizmus géniusza belátásom szerint az egyházi rend megalkotásában jutott félreérthetetlen kifejezésre. Ez a rangemelés az egyházat két, egymástól lényegesen elütő részre, a klérusra és a laikusra osztotta. Az előbbi kis részé (a klérusé) lett a vezérszerep, az utóbbi nagy tömegé (a laikusé) a függés. Természetesen az örök boldogság reményében, amelyhez a klérus révén jut

Hogy mindez miként ment és miként megy mindmáig végbe, arra teljesen megbízható feleletet kapunk egy kis könyvben,¹ az elemi iskolák részére kiadott Kis Kátében. Pompás kis könyv ez, természetesen annak, aki a laikus vallásbeli szükségleteire keres felvilágosítást, mert másoknak, netán azoknak, akik a Kis Káté kérdéseit és feleleteit teszem fel a fizikus, vagy a filozófus vagy éppen nem keresztyén álláspontból vizsgálnák, a népiskolai Kis Káté feleletet nem ad. Még a szorosan vett katólikus tanok *tudományos* igazolására sem ad feleletet, melyet tehát kénytelen leszek a kath. szent teológiából venni.

A kis katekizmusban félreérthetetlenül megvan írva, hogy a laikust mint vezetik kezénél fogva, mint támogatják lépten-nyomon ingadozó lépteit, mint emelik ki bukásából, mint oldják fel eredendő és szerzett bűneiből, mint látják el malasztal az élet fordulópontjain és miként bocsátják el Isten akaratában való teljes megnyugvással. Olyan édes ilyen gondozott laikusnak lenni, akárcsak becézett gyermeknek jó-módú szülői háznál.

A kegyelemeszközökről szóló részben a szentségek címe alatt lapidáris stílusban van mindez megírva és egyúttal a laikusnak tudtára adva, hogy mit és hogyan kell cselekednie a szentségek felvételénél. Azt meg mindenki megértheti belőle, hogy örök boldogsága, ahányszor csak a szentségeket felveszi, mindannyiszor biztosítva van, úgy hogy neki csupán csak a *szándékát* kell nyilvánítani a mindent kipótló malaszt elfogadására. Milyen kényelmes az örök boldogságot elfogadni kívánó laikus helyzete, kiviláglik abból, hogy a ma-

¹ Római Katólikus Kis Katekizmus, az elemi népiskolák III—VI. oszt. részére. Hetedik kiadás. Az esztergomi főegyházmegyei hatóság engedelmével. Budapest, a Szent István-társulat kiadása 1910.

laszt birtokában, mint a theologia mondja, minden aggodalom, vagy fáradság nélkül jut az üdvösséghez, anélkül, hogy lelki állapota, netán hite egyébként tekintetbe jönne, miután az elnyert malaszt magától, gépileg, mint tudományosan kifejezik: ex opere operato működik.

Aki az üdv adminisztrálásának ezt a hálás munkáját végzi, az a klérus. A klérus ebbeli képességét az egyházi rend szentségével szerzi meg. Az egyházi rend felvevője *különös* malasztot nyer, vagyis nem olyant, mint a laikus és ezzel elnyeri a *papi hatalmat*, melynek erejénél fogva közbenjáró lesz a laikus és Isten között. Ennek a többé le nem vethető, sem el nem vesztendő rendnek birtokában vált a klérus a katholicizmus vezérévé, minden erő és hatalom forrásává. A középkor romantizmusa, a Mária-kultusz, az istenitéletek, a lovagi rend, a keresztes háborúk nélküle, az egyházi rend nélkül ki nem fejlődhettek volna, sőt maga az egyház, miként nevelését, akként ereje teljességében nagy cél felé való törekvését és emelkedését a klérusnak köszönhető, ki tetszése szerint vezette, lelkesítette a laikus tömeget, ha érdeke úgy kívánta, a csaták mezejére is.

Ügylátszik azonban, hogy van arról gondoskodva, hogy éjig ne nőjjenek a fák, se az intézmények. Amikor az egyháznak az első nagy vereség kinjait éreznie kellett, mikor az apró részletekig kidolgozott rendszer megpattant és az ütött részen léghuzam támadt, tele friss levegővel. az egyéniség, az önelhatározás, a szabadság iránti törekvésekkel, a bomlás ezer jele között magában az egyházban beállt a visszahatás. A konstanci és bázeli zsinatokon egyházfők követelték a reformot „in capite et membris“ — főben és tagokban. Az addig kiskorúként kezelt laikus, mint a pásztorvesztett nyáj szét-szaladt.

Ekkor lépett fel a vasfejű és vasakarátú Kálvin. Ő is az üdvöt, a hit, remény és szeretet vallását hirdette, csak-hogy más módon, mint tette a római katolikus egyház. Egyházi rend nincs, a klérus és laikus megkülönböztetés a hívek között megszűnt, az egyházat a hívők összesége alkotja. akiknek egyetlen közbenjárója Isten előtt a Jézus Krisztus. A Krisztusban való hit a kálvinizmus sarkpontja és pedig nem az a köznapi hit, hogy van Krisztus és van Isten, mert ez a hit nevét sem érdemli meg, hanem az a hit, mely minden reménységét és bizodalmát az egy Istenben és Krisztusban veti és ezen tudatban úgy megerősödik, hogy az Isten jóakarátában semmit se kételkedik, hogy vagyalmint Krisztus által nyerjük a bünbocsánatot és a megszentelődést,

általa adatik az üdvösség is. Így írja ezt maga Kálvin világhírű munkájában. Ugyanebben a hitről szóló fejezetben megemlékezik a feltámadásról, az örök életről és az egész fejezetet bezárja a hit, remény és szeretet viszonyának vizsgálatával, mely szerint a két utóbbi az elsőtől elválaszthatatlan és annak kimeradhatatlan következménye, de megigazító közülök *egyedül a hit*.

Mintha a szelid Vergilius zord szavait hallanám: *Contra audentior ito!* úgy hangzik felém Kálvin „egyedül a hit” szózata a katholicizmus felfogásával ellentétben: csak bátran szállj vele szembe!

Már most megértjük a kálvinizmus karakterének első fővonását, az ellenállást. Sebeit kiheveri, feldúlt fészket, mint a fecske, újra építi. Segíti Kálvin szava: „Krisztus olyan tanítványokat kíván, akik önmagukat megtagadják és felvévén keresztjét, követik őt”. Tehát a hitet az önmegtagadás, a keresztviseles követi? Ezzel jár a kötelesség szigorú teljesítése és ennek gyümölcse a férfi önállósága, akit a felelősségviseles alul nincs ki feloldjon, de nem is akarja, hogy legyen. Szabadságához csökönyösen ragaszkodik. A szabad lelkiismeret és szabad vizsgálódás hitvallásába is átment. És az ilyen karaktert nem nevezhetnök a kálvinizmus erősségének?

De ne siessünk következtetéseinkkel. Hallgassuk meg előbb, hogy mit szól Kálvin szülőföldje, „az egyház elsőszülött leánya” a kálvinizmushoz. Erre a kérdésre rövid a válasz: kilökte. Kálvinnak fiatalon menekülni kellett saját hazájából, külföldön írta meg világhírű munkáját: „A keresztyén vallás alapvonalaít”, külföldön alapította meg „la Capitale d'une idée”-t, honnan eszméi a szélrózsa minden irányában elterjedtek, magában Franciaországban is. Egy pillanatig már azt lehetett hinni, hogy az ország meghódol a kálvinizmusnak, Párisban és a vidéken, különösen lent Navarrában annyira megszorodtak hívei. És amint IV. Henrik és Valois Margit egybekelése biztosítva volt, a hugenották már a kálvinizmus trónrajutásában reménykedtek. Azonban a szövetkezett politikai és egyházi reakció épp a jegyesek menyegzőjének éjjelén, a történelemben Bertalan-éj néven ismeretes vérfürdőben a kálvinizmust megfojtotta.

Európa más országaiban is sikerült a terjedni kezdő kálvinizmust kiirtani, úgy hogy hírmondó is alig maradt. Franciaország azonban nem az az ország, ahol az emberiség vezérlő eszméit, amelyek jórészt tőle származnak, el lehetne némitani. Elreteszelni egyik-másik útját lehet, mint ez a valóságos reformmal tényleg meg is történt. Nyit hát helyette másik utat.

Alig félszázaddal a Bertalan-éj után egy szállóige: „Cogito, ergo sum“, (gondolkodom, tehát vagyok), járja be a művelt világot. A rávonatkozó magyarázat pedig bebizonyítja, hogy egyetlen sarkalatos igazság: a gondolkodás, amelyből minden más igazság levezethető. Ahány gondolkodója volt e kornak, — volt pedig sok, mert ez a kor Galilei kora volt — mind ellenőrzi Descartes bizonyítását. Ő tudniillik a világhírű tétel szerzője s vele az újkori filozófia megalapítója.

Ez a Descartes-féle gondolat pedig sokszoros rokonságban áll a Kálvin hitével, azért kell vele röviden foglalkozni. Mind a kettő a középkor hanyatlásából származott új alkotásként lép az idejét mult intézmények helyébe. A katolicizmus ad helyet a Kálvin-féle szigorú hitéletnek; a hat századon át uralkodott solasztikus filozófia kimerülését váltja fel a kérlelhetetlen gondolat, minden haladás szükségképeni feltétele. Kálvin hite az erkölcsi világ átalakulására tör utat, Descartes gondolata a természeti és szellem világéra. Ez is, az is az egyén lelkéből fakad s teszi tőle függővé boldogulását, Kálvin a hit melegével, Descartes a gondolat világosságával.

Franciaországnak a gondolat világossága, a racionalizmus tetszett meg és ettől fogva a filozófiai iskolák változatain. Voltaire és Rousseau századán át, valamint a nagy forradalom viharain, melynek egyik deliriumában az észet ültetik, Mailaud színész nő személyében, Isten trónusára, keresztül a beállt reakció nyűgein, végül a harmadik köztársaság alatt, tehát éppen a mi korunkban szedi Descartes gondolata gyümölcseit.

Messze vinne kitűzött célomtól, a kálvinizmus erősségének kutatásától, ha én most a racionalizmus fogatkozásait, majd a tapasztalatok megsaporodásával hiányainak pótlásait egyenként elősorolnám. Egyre mégis rá kell mutatnom, arra, hogy a racionalizmus tanult a történelemből, megtanulta a lelki élet közvetlen megnyilatkozásának tiszteletben tartását. Keletkezésekor a lét igazolására elegendőnek tartotta a gondolatot, holott most tudja, hogy a gondolat és lét nem fedezik egymást, s hogy a létnek az érzés a kezessége.

Igy történt, hogy az 1905-ik évi francia szétválasztási törvény az állam és egyház közt megszakította az összeköttetést. Megvonta a klérus állami ellátását, nemzeti vagyonnak nyilvánította a templomokat, kiutasította a szerzeteseket és apácákat, világivá tette az iskolákat, de a vallásos érzelmet, mint egyáltalán a lelki élet minden közvetlen megnyilatkozását tiszteletben tartotta és tartja.

Eszerint nem történt semmi egyéb, mint az, hogy Francia-

ország hivatalosan dekatholizálódott. Minden más maradt a régiben, még a keresztyénség is, minek hiányát, netán erkölcsben nincs ki szemére vesse az országnak. Szellemi életének egyéb megnyilatkozásain: tudományán, művészetén nyoma sincs a francia zseni hanyatlásának. A szétválasztási törvény eszerint azt tanúsítja, hogy Franciaország kinőtt a katolicizmus köntöséből és mint egykor Kálvinnak, neki sincs többé szüksége a klérus és hierarchia gyámkodására.

Mindig az ötlik eszembe, tisztelt Szövetség, ha Franciaországból efféle újabb híreket kapok, hogy vajjon jutott volna-e valaha, vagy eljutott volna-e már a nagy nemzet oda, ahol laicizálásával tényleg ma van, ha a Bertalan-éj közbe nem jön, ha a kálvinizmust ki nem löki magából? E kérdésre csak indirekt választ lehet adni és én Magyarország példájából próbálom megadni a választ, ahol a katolikus nagy többség mellett közel három millió lélek tesz történelmileg kétségbevonhatatlan tanúságot arról, hogy a keresztyénség által istápoltt erények a kálvinizmus formájában legalább is úgy gyakorolhatók, mint a katolicizmusban, nyilvános bizonyosságul annak, hogy a keresztyénséget a kálvinizmussal lehet konzerválni, sőt bizonyosságul annak is, hogy a kálvinizmus nemcsak a keresztyénségnek, hanem ősi formájának a katolicizmusnak a változott viszonyok között legjobb palladiuma. Mert kétségtelen, hogy nálunk is hamarabb gondoltak volna az állam és a védelme alatt álló etikai intézmények világivá tételére a kálvinizmus konzerválása nélkül. Hát ez nem erőssége a kálvinizmusnak?

Tavaly Kálvin születésének négyszázados évfordulóját ünnepelte Genfben a világ valamennyi nemzete. A helybeli bizottság javaslatára a nagy reformátornak emlékszobrot állítanak s az emlékművön megörökítik a történelmi jelentőségű kálvini egyházak egy-egy képviselőjét is.

Északamerikában Roosevelt Tivadar elnöklésével az Egyesült-Államok legkiválóbb férfiából alakult 100-tagú bizottság vette kezébe az ügyet és nagy lelkesedéssel hozzájárult Kálvin világraszóló emlékszobrának tervéhez, „mert — a bizottság felhívása szerint — egyetlen nép sem csatlakozhatik buzgóbban és több hálával Kálvin emlékéhez, mint épp az amerikai, aki annyi sokat köszön vallásos és politikai hatásának.” (Boston Evening Transcript, june 12. 1909. Calvin and Servetus.)

Mink azonban ismerünk egy más népet, mely még az amerikainál is többet köszön Kálvinnak és ez a nép a magyar. Nem is nép, a lakosság szervezetlen tömege, hanem nemzet,

melynek fentartására és megerősítésére a magyar református egyház fejtett ki békében és háborúban egyaránt történelmileg elismert munkásságot. E munkásság beszélő tanúi azok a nemzetközi jellegű szerződések, melyeken autonómiaja nyugoszik, éltetve a szabadság kultuszával és a nemzeti öntudat állandó ébrentartásával. És ez nem volna a magyar kálvinizmus erőssége?

Hogy a genfi ünnepekre a magyar református egyház épp a Kálvin-Szövetségnek vezetésével elküldte és pedig Kálvin írárt érzett hálája arányában küldte el képviselőinek impozáns testületét, s elküldte egyuttal a Kálvin-szobor megalkotásához, melynek egyik pendentja Bocskay szobra lesz, jelentékeny adományát, arról már szinte felesleges beszélni, annyira ismeretes, sőt annyira természetes dolog.

De beszélni kell arról, hogy a kálvinizmus által szakadatlanul istápoltt szabadelvűség és nemzeti öntudat az ország egészére kiterjedt és meg-megjelenik időnként az állami élet vezetésében. Az bizonyos, hogy a magyarság e fentartó elveit csak valamennyi felekezet hozzájárulásával lehetett küzdelembe vinni. Ezt a közös küzdelmet örököltette meg II. Rákóczi Ferenc emlékére „concurrunt, ut alant“ felírással, azt magyarázva, hogy miként ápolják a különböző felekezetek különbség nélkül a hazafiság oltárának tüzeit. Az 1791—92-iki országgyűlés, az 1848-iki 20-ik törvénycikk, a haza bölcsének politikai testamentuma, mind egy-egy tanubizonysága a liberálizmus és a nemzeti elvek előrehaladásának. Úgyanezt fejezi ki az az országgyűlési beszéd, (Gróf Apponyi A. Beszédei. II. k. 387. old.), melynek egy passzusát felolvassom:

„Két szárnya van a magyar nemzetnek, mellyel magasba emelkedhetik: az egyik a szabadság kultusza, a szabadelvű eszmék követése, másik a nemzeti öntudat, a nemzeti érzések felébredése. Ha Önök nem tudják kibontatni a fejedelmi mádárral azt a szárnyat, melyet a nemzeti érzések teljessége és ereje képez, akkor az a másik szárnyával, a liberálizmussal csak csapkodja üresen a levegőt, de felemelkedni, de repülni, de haladni nem fog.“

Ugyanez az államférfiu, aki a liberálizmus és nemzeti öntudat e pathetikus rajzát adta, 14 évvel később (hosszú várakozás egy államférfi pályafutásában), mint vallás- és közoktatásügyi miniszter felvetette az 1848-iki 20. törvénycikk megoldásaként azt az eszmét, hogy megfelelő tőke kiharításával rendezze az állam a protestánsok anyagi helyzetét.

A szerencsés kezdet akadályokba ütközött; az általános depresszió kivül csapás volt, hogy a fejedelmi mádárnak

mindkét szárnya megzsibbadt. A görögkeleti egyház autonómiája bástyái mögül mérges nyilakat szór a magyar nemzeti törekvésekre, a római katolikus egyház pedig, mely most készül megkapni a törvényhozás bőkezűségéből autonómiáját, kereken visszautasítja a liberálizmust. A nagy aviatikus letört; a magyar református egyház autonómiájára hagyva a liberálizmus és nemzeti érzés szent ügyének istápolását.

Napjaink történetéhez értem és így abba hagyom következtetéseimet, melyek már a politizálás keretébe vágnak; ettől pedig a Kálvin-Szövetséget meg kell óvni. De érdemes volna külön felolvasásban foglalkozni a hazai keresztyén egyházak alkotmányával, az 1848-iki 20. törvénycikk által teremtett helyzet viszonyában, továbbá azokkal a materiális és etikai intézményekkel, melyek alakot változtatnak a várható új rendelkezéssel. A protestáns autonómia ugyanis messze történelmi eseményekben gyökerező élő szervezet, mely minden új kezdeményezésre szükségkép reagál, ha nem tovább, de odáig bizonyosan, hogy saját érdekei felett örködjék, sőt, ha az országos érdekek, a nemzeti érzés és a liberálizmus fenyegetését látná, azokért is hallassa szavát.

Teheti, hiszen van hozzá erőssége, nem is egy, hanem több.

Dr. Bokor József.

Egy híres asszony névtelen anyja.

A Széchyek emlékét a magyarság köztudatában Széchy Mária, a Murányi Venus őrzi. A történetírókat elsősorban az ő egyénisége ingerli, mely a renesszánsze, reformáció és katolikus megújulás eszményének szálaiból van egygyé szöve. Költőink versenyt hordják lábai elé a virágot, mert benne látják „a zordon, de ragyogó lovagkor“ legjellemzőbb magyar nő alakját s szinte lelkendezve gyűjtják meg újra a „kiégett piros északi fényt“ lebilincselő lelkénél. Pedig Mária a Széchy-család történetében tulajdonképp az alkonyulást és hanyatlást jelenti. Az utolsó leánysarjban, akinek halála után pár évre meg kellett fordítani az ősi címet, a család ereje végsőt lobbant, amit a tündöklés és virágzás századai előztek meg. E századok során sok kiválóság hajtott ki az ősi családfából. A férfiak, mint az erő, szívós kitartás, a helyel-közzel ravasz-sággá fajult számítás képviselői, akik háborúban, békében egy-iránt tudták gyarapítani a család vagyonát, tekintélyét; az asszonyok pedig otthon, mint a családi tűzhely meleggerjesztői és tisztaságának őrei, női erényeikkel, egyéniségök varázsával, a hitves szeplőtelen hűségével, az anyák tudatos ön-feláldozásával egészítették ki a férfiak munkáját és biztosították eredményeit. Azonban valamennyi közül legmagasabbra emelkedik a Murányi Venus névtelen anyja, Széchy Györgyné, Homonnay Drugeth Mária. Amidőn arcképét az egykorú fel-jegyzésekből s főképp leveleiből igyekszünk megrajzolni, úgy tűnik fel, mint vad szirteken nőtt rózsza, amelynek nyílása, minden egyes szirma élő tiltakozás a körülötte elterülő erkölcsi kopárság ellen, s egyúttal bizonyosága a család termő erejének.

A Széchyek százados virulás után a XVI. század végén s a XVII. század kezdetén jutottak el a tetőpontra. Ez idő-

ben III. Széchy Tamás volt a család feje; a felsőlendvai és balogi várak ura, aki abban a zivataros időben káprázatos szerencsével kétszerezte meg vagyonát; megszerezte Murányt, Köszeget, Mogyorókereket s pár évvel előbb halt meg, mint György fia Zólyom-Lipséhez hozzájutott. A két Széchy, apa és fiú, a renésszansze hatásának két jellemző példája; életök hitvallása az egyéni érvényesülés, minden áron; a felhasznált eszközök értékének egyetlen ítélőpontja a siker, amely mindent igazol. Csak a gyengét korlátozza a jogtisztelet vagy a tisztultabb erkölcsi felfogás; az erős szabad s ha végig gázol mások jogán, tulajdonán, ugyanakkor kockáztat is: saját vagyonát, elért sikereit, néha jövőjét, akárhányszor életét. A kor lelke nemcsak elnézte, de helyeselte is az ilyen törekvést. Egy-egy felemelkedett magyar nemes család vagyonosodása egyik módja akkor a nemzeti önvédelemnek a török és a német ellen. Az a lázas örökös, amivel nemességünk a beözönlő idegenek birtokszerzését állandóan ellenőrizte és időnként törvényalkotással is akadályozta, nem pusztán a prédára éhes rendi önzés méhéből született. Része van benne annak a nemzeti gondolatnak, hogy a magyar föld csak addig lehet támasza, táplálója a szabadságtörekvéseknek, amíg magyarok birják, akiknek lelkében az ősi hagyományok élnek. Idegen kézre jutott birtokrész a nemzeti védelem szempontjából elveszett terület; olyan, mint a megbénult vagy elszenesedett izület az emberi szervezetben. Ez a gondolat nemcsak az ország keleti részén, a Habsburgok örök ellenzékének megyéiben emelkedett dogmatekintélyre. Épp oly erősen jelentkezik nyugaton, Ausztria szomszédságában, ahol a dinasztiaival tartó családok raktak fészket. Belevegyül a vallási szempont is. A protestáns vallás szabadsága addig terjed, ameddig a protestáns földesúr hatalma; a katolikus nemes vagy a papság birtokain a római hit részesül természetes kedvezésben. Törvény nem szentesíti, de a nemesi társadalomban kétségbe nem vont közelv ekkor, hogy cuius regio, illius religio, amit magyarra szabadon úgy fordíthatnánk le: a földesúr telke, a földesúr hite. Ez az elv beleütközik a vallásszabadság szent elvébe, mely anyagi hatalmat, minden kényszerítő erőt merőben kizár, de akkor a katolikus és protestáns rendek egyenlő hittel vallják. Vallásügyi törvényhozásunk csak egy emberöltő múlva, a linci békekötés után gondolt a jobbágy hitének, lelkiismeretének védelmére, amikor már fogytán voltak a protestáns családok, az evangélikus falvak született pártfogói.

Széchy Tamásról, vagyonszerző leleményéről egész sor

anekdotát találunk az egykori levelekben. Vitéz végbéli kapitány volt, aki kedvét lelte a zsákmányolásban. Ha magától nem nyílt rá alkalom, mesterkéltséggel ürügyekkel állt elő s minduntalan belekötött a szomszédos török őrségekbe. Egyik rokona és szomszédja, a németújvári Batthyány Ferenc szerint nemcsak meg nem büntette békebontó szolgálait, hanem még egyetértett velök; ha valami szerencsés zsákmányolásból megjöttek, megdézsmálta a haza hozott prédát; harmadot vett belőle, „egy-egy tallért“, az értékesebb holmit, főleg a szép lovakat olcsó pénzen magához váltotta. A szomszédok szolgálait szolgálatába édesgette, a vándorcigányokat beiratta az ország költségén tartott hadi nép lajstromába. Országra szóló botrány kerekedett abból, ahogy Magdolna leányát férjhez adta. Zrínyi Györgyöt, aki már el volt jegyezve egy Bánffy kisasszonnyal, rokoni szeretet örve alatt magához hívta, nagy ünnepélyeket rendezett mulattatására s úgy behálózta, hogy elvette leányát. Zrínyi nem maga kérte meg Magdolnát, hanem Széchy két nemes szolgáját biztatta fel rá a völegény tudtán kívül. „Én csodálom, — írja Batthyány — hogy nem maga kérte meg a maga leányát.“ A hoppon maradt Bánffy leányt pedig nagy sietséggel egyik fiával házassította össze. Maga háromszor házasodott s mindig vagyonos leányt vett feleségül. Rossz tulajdonságai mellett, amelyek e kor természetes hajtasai voltak, találni jellemében nemes vonásokat is. Egész közpályáját ugyanegy zászló alatt futotta végig; ragaszkodott a Habsburgokhoz, mint Illésházy, Thurzó s általában a nyugati végvidék urai. Egyetlen egyszer tétovázott csak, Bocskay fölkelésekor, de ekkor sem kért csatlakozása fejében jutalmat. Jobbágyait védte, evangélikus vallásához erősen ragaszkodott, végrendeletében iskolát rendelt Felső-Lendvára, jó tartást a papnak, de jellemző reá s az egész korra, hogy ő, aki akárhányszor elzavarta a plébánosokat birtokairól, végrendeletének végrehajtóiul két katolikus főpapot (Pázmányt és Náprághyt), egy konvertita főurat (Forgách Zsigmondot) s egy protestáns zászlós urat (Révay Péter koronaórt) nevezett ki. Az örökösöknek semmi panaszuk nem volt az osztály s a végrehajtók ellen.

Széchy György, a fiú, akit atyja még életében önállósított, részben más emberöltő gyermeke. Atyjának nemesebb tulajdonságai benne elhalványodtak, bűnei és fogyatkozásai pedig új életre keltek: önzése, kapzsisága, gögje. nagyra-vágyása rideg kiméletlenséggel jelentkezett. A politika nála tisztán üzletté vált, a kapaszkodás takargató palástjává. Hit és meggyőződés nélkül, csupos-csupán az érdek sugallatára

változtat pártot, csatlakozik hol Bethlenhez, hol Ferdinándhoz. Élete és jelleme feltárja előttünk az akkori magyar közélet szomorú kietlenségét. Rég letűnt az az idő, amikor európai feladatokkal foglalkozott a magyar nemesség; amint szűkül a magyar terület a török foglalásra, abban az arányban szorult összebb a magyar lélek látásköre. Már az egész nemzet létét, jövőjét érintő törekvések is csak egyes kiemelkedő, nagy egyéniségeket ejtenek rabul. A derékrészre elég nagy cél egy-egy győzelmes, gazdag prédájú csetepaté a végeken, a család rangjának emelése, vagyonának gyarapítása — donáció vagy házasság révén. Széchy György gyakorlati irányú nevelésére jellemző adat az, hogy számos magánlevele közt egy sem akadt, amit elejétől végig maga írt volna; legbizalmasabb leveleit is titkárával vagy egy hű emberével iratta s maga csak nevét írta alá. A kard volt az ő fegyvere, nem a toll. Kegyetlenség és szolgálai alkalmazkodás, telhetetlen prédaszomjúság, szőszegés, erőszakoskodás mindennapi kenyerévé vált s a vallás és erkölcs fegyelmező hatását nem érezte. Mint fiatalember hívéül szegődött Bocskaynak, de nem a csatákban bizonyította hűségét, hanem a fejedelem körül maradt, ahol legkönnyebben lehetett donációhoz jutni. Ott volt a fejedelem gyászkiéretében, amikor Gyulafehérvárra vitték. Utközben az elhunyt fejedelem nagyértékű ingóságain megosztottak a kíséző főurak. E kegyetlen, szégyenletes fosztogatásnak egyik főresztvevője vagy talán indítványozója Széchy volt, aki pár héttel előbb a hajdúkkal felkoncolta a Bocskay megmérgezésével gyanúsított Kátayt. Pár év múlva Rimaszécsnél rárontott két marhakereskedőre, akik Tokajból a felvidékre eladó marhát hajtottak s előbb borsos vámot fizetett velök, azután lefoglalt 80 ökröt azon a címen, hogy lopott jószág. A kárvallottak hasztalan bizonyították napnál világosabban, hogy igaz járatban voltak, a hatalmas úrral szemben sem a vármegye, sem a tokaji harmincad, sem a pozsonyi kamara ítélete nem használt. Széchy szolgálait okolta, de a kárt nem térítette vissza. Bethlen Gábornak ő kötelezte le magát legerősebben s ő szegte meg szavát legelőször, a legkisebb restelkedés nélkül. Bethlen-párti vezér korában főleg a papok birtokait dúlta, Rozsnyót, Jászót, mert ott remélt legtöbb zsákmányt. Midőn Bethlen csillaga hanyatlani kezdett, szép jutalomért kellő időben Ferdinándhoz pártolt. Az árulást a kipróbált szakember utólérhetetlen tökéletességével hajtotta végre; a képmutatás e virtuóza még az élesszemű Bethlent is megtévesztette. Az alkudozás folyama alatt minden féltős holmiját a megerősített Murányba szállíttatta s a fejedelem

zászlai alatt jó barát képében belopta magát néhány várba, őrségüket lefegyverezte s a király hűségére eskette. Életének legvakmerőbb lépése volt ez; alacsonysága, erkölcstelensége a legkevésbé sem bántotta, egyes egyedül az a félelem izgatta lelkét, hogy nem sikerül vagy idejekorán fölfedezik. „Széchy Györgynél én soha félenkebb embert nem láttam“, — írta a fejedelem Nagyszombatból feleségének. Mikor híret hozták, hogy „rossz emberek“ kezdenek a királyhoz pártolni, a bűnét takargató Széchy úgy elváltozott színében s oly rémület szállta meg, hogy mindenki ben csodálatot keltett. „Nem meri az itt fenn a sárt állani — folytatja Bethlen — s ma jó reggel nagy gyalázatjára elfutott innen.“ A fejedelem már régen gyanakodott rá, hogy a katonák számára küldött zsoldot hűtlenül kezeli s átpartolása után nem tudta számadásra kényszeríteni. Még Széchynek állt felebb, hogy örökös gyanúval, bizalmatlansággal üldözték el Bethlen mellől. Csak jellemét tagadta volna meg, hogyha — amidőn a nádorságra vonatkozó reményei az udvar bizalmatlansága miatt meghiusultak, megint Bethlenhez nem pártol Újabb árulásának főoka az volt, hogy a kamara visszakövetelte tőle a Homonnay árvák örökségét, amit már elidegeníthetetlen sajátjának hitt. Országos sérelem, a haza és egyház sebe nem bírta volna rá; anyagi érdek volt ekkor is rugója. Az árulást, vagyonharácsolást oly szemérmetlen cinizmussal üzte, hogy utóvégre senki sem hitt esküdjzéseinek s neve mind a két táborban félelem, gyűlölet tárgya lett. Már ekkor rengeteg vagyon ura s a gazdagság mellé örök éhségű lelke megáhitja a külső diszt és hatalmat. Kétszer kinyújtotta a kezét a nádorság után, de sem az udvar, sem a nemzet nem bízott benne; közelébe sem merték eresztetni oly közhivatalnak, amivel hatalom járt s üres cinnél többet jelentett. „Ami az én személyemet illeti, — írta 1625-ben Alvinczy Péternek — már oda fel az emberek el is temettek, de Isten velem lévén, gondot viselek én is magamra.“ Második kudarcra sem irtotta ki lelkéből a reményt, sőt a késedelem még növelte szomját. Megint Bethlentől várta napja felragyogását, azt az időt, amikor sok évi fáradalma gyümölcsét nyugodtan, köztisztelettel övezve élvezheti. Talán felébredt benne élte vége felé a közhaszonért élés vágya is, a sóvárgás a történelmi jelentőség után. Még java erejében volt; a sok évi erőfeszítés, gond, izgalom sem lelkét, sem testét nem viselte meg. Egy besztercebányai följegyzés szerint „Széchy György rettenetes erejű és lelkiületű ember, aki kezével minden erőlködés nélkül ketté tudja törni a kengyelvasat, akinek borzas és torzonborz szakállából, tüzet lehelő

szeméből, termetéből, vaskos tagjaiból kilátszik a harcias vadság.“ Távol állt élete céljától, de kész volt érte újabb küzdelemre. Az erdélyi fejedelemhez indult találkozóra, de útközben Barkóváralján, Terebes mellett, 1625 augusztus 31-én éjjel bosszúálló szolgálai meggyilkolták. A közhit szerint cselédeivel és jobbagyaival embertelenül bánt. Nincs semmi adat, vajjon a gyilkosok lakoltak-e tettökért, vagy csak pert is indított-e valaki ellenök. Pethő Gergely azt írja róla krónikájában, hogy „Széchy Györgyöt a maga szolgálai éjjel alvó helyében az ágyban általlóvék Isten igaz ítéletéből az ő állhatatlanságáért, mert ugyan kereskedik vala immár a fejedelmek közt való pártoskodással, hol a császár pártjára, hol Bethlenére pártolván egynéhányszor“. Halála siralmat nem okozott sehol — az egy családi fedelet kivéve. Ki siratta volna meg a valamennyinél önzőbb, valamennyinél durvább, minden erkölcsi törvényt lábbal tapodó és ami fő: valamennyinénél szerencsésebb kondottieri alakot?

Mit gondoljunk a nőről, aki e sivár jellemhez kötötte sorsát? Büntárs vagy áldozat volt-e, követésre vagy megkönnyezésre méltó? Homonnay Mária 17 évig élt zavartalan boldog házasságban Széchy Györggyel s három hónap hiján álló 18 esztendeig egész napja lehunytaig gyászolta özvegyképen. Ezt a gyászt nem csupán férje halálának megdöbbentő módja sugallta; a társadalmi ilendőségnek sem lehet akkora ereje, ha a férfiban nincsenek értékes, egész lelkű egyéniségre valló tulajdonságok. És valóban, amennyire kihívja a szigorú ítéletet Széchynek nyilvános élete, közpályája, — annyira meghat, ha egyéniségét a családi élet tükrében vizsgáljuk. A durva harcok itt meglágyul; feledi a harc izgalmait, az udvari élet sok hitvány fondorkodását; lelkéről lehámlik az önzés kérge s mint önfeláldozó családfő végtelen gyengédségével vivja vonzalmunkat. Sok kegyetlenségét, nyers féktelen erkölcsét alig magyarázza más, mint az, hogy a szennyet és közgyűlöletet családjáért, hitveséért és gyermekeiért viseli lelkén. Úgy látszik, földünk nem tud teremni oly elvetemült embert, aki a gonoszságot magáért a gonoszságért szeretné.

Ez egy körülmény is elegendő volna Homonnay Mária mély és állandó szerelmének igazolására. A fenkölt érzésű úrasszonyt meghatotta az, hogy ez az erős, ingathatlan férfi, aki a maga jóléte eszközének tekintett mindent, amit kora eszményképen bálványozott és mindenkit, akinek neve csak felbukkant előtte, — otthon, amidőn a közelet porát a küszöb előtt leverte sarújáról, maga lett eszközzé családja nagyságá-

val, mint céllal szemben. Sok gazdagságnak kellett laknia abban a kebelben, mely ilyen jellemű nőt egész életre magához bilincsel!

De van lelköknek más egybevonzó köteléke is. Mária nem anyai karok közül került férjéhez, hanem viszontagságos, megpróbáltatásban gazdag árvaság után, amely lelkét komollyá érlelte, vidám derűjétől megfosztotta s az élet nehéz kérdéseire megedzette. Oly családból származott, amelyet olthatatlan gyűlölködés, testvérvizsaly, örökös hatalmaskodás tett a hazában híressé. Apák és gyermekek irgalomtalan hévvel tusáztak egymás ellen; nem akadt a nemzetségben két rokon, aki egyetértett vagy legalább ne ellenségkép érezett volna; gyakori eset a méreghalál, előfordul köztük a vérfertőzés. Atyja, Homonnay Drugeth György korán meghalt, mintha apai átok kísérte volna; két gyermeke árván maradt; Mária alig mult két éves s atyjára nem is tudott visszaemlékezni. Anyjok — Dóczy Fruzsina — örökösen pörlekedett a rokonokkal hol valódi, hol képzelt igazáért.

Hamar férjhez ment másodszor Teuffenbach báró kassai főkapitányhoz, majd mikor ez is meghalt, egy lengyelországi sztrarasztához. 1600-ban őt és fiát hat vármegye panaszára hatalmaskodásért törvényesen elítélték s vagyonuk derék részét, Terebest várostul lefoglalta a kincstár. E pör az akkor 11 éves ártatlan leányt is sújtotta; csak hosszadalmas tárgyalások után kaphatta meg a jószágból reá eső és mások vétkeiért el nem kobozható leánynegyedét. Ugyanez év őszén Homonnay Bálint nagybátyjuk 3000 emberrel támadt üng-megyei nyevickei várakra, ahol éppen időztek s el akarta foglalni. Az özvegy férfiasan védte magát s Homonnay csak úgy tudott győzni, hogy összerombolta a vár vízvezetékét s szomjúsággal kényszerítette az úrasszonyt meghajolásra. A kapuk megnyíltak, Homonnayné engedett s a betörő ellen a törvény oltalmát kereste. Mikor harmadszor férjhez ment, két gyermekét itt hagyta gyámol nélkül, de ingó vagyonukat, készpénzőket, drágaságaikat, melyeknek értéke roppant nagy összeg lehetett, magával vitte. A mintegy 80,000 forintra rügő (ma legalább tízszer annyi) készpénzt zsákokba rakták, a drágaságokat ládába; a három nagy társzekeret 6—6 ló húzta át a határon. Az árvák csak nagyon későn menthették meg vagyonuk romladékát. Anyja kiköltözésekor Mária 13 éves volt s nagyon reá szorult volna még a gondos nevelő kézre; testvérbátyja, György 20 éves, de nyughatatlan természete, kötekedő kedve nem tette alkalmassá erre a hivatásra. A fiatal leány anyjától, rokonaitól elhagyva, keserű megpróbáltatások

közt nevelődött. Élete válságaiban saját lelkéhez fordult, abba mélyedt s talált nyugalmat. Önállósághoz szokott, komollyá lett, megtanulta a magánuralkodást; a nagy szenvedések inkább megacélozták, mint megtörték lelkét. Egyénisége 20 éves korára teljesen kifejlődött; szunnyadó jó tulajdonságai a csapások tüzeiben erényekké értek. Vas idegzetű nő volt, aki a fáradságot győzte, gondtól, válságoktól nem félt. Örömtelen gyermeksége elszoktatta a kényelem és multság keresésétől, az élet komoly feladatai foglalták el lelkét. Nem hódolt meg vakon érzéseinek parancsa előtt, szenvedélyeit vasiga alá szoritotta. Leveleiben semmi nyoma a szellemes elmélkedésnek, még kevésbé a jóízű tréfának, gondtalan enyelgésnek, mely Nádasdyék és Thurzóék levelezését oly kedves olvasmánnyá teszi. Rövid, katonás stílusa, a dolog lényegét himezés-hámozás nélkül szabatosan megjelölő írói módja oly lélekre vall, aki az idővel gazdálkodni akar, gyorsan, biztosan határoz s határozatát tétovázás nélkül végrehajtja. Tizennégy éves kora óta önállóan kezelte ingatlan vagyonát s mint férjes asszony jobb kezévé tudott lenni urának. Takarékos, néha fukar önmagával szemben, de szívesen költ, ha családjáról, rangjáról, vagy egyházáról van szó. Szigorú erkölcsi felfogása gyakran szertelenül érvényesül; egyénisége az angol puritánokra emlékeztet, akik magukkal s másokkal szemben egyiránt a túlzásig, ridegen hangoztatják az erkölcsi törvény követeléseit. A világ örömeit a bűn törvetésének tartja s alakja e felfogástól egész komorrá válik. Ellenmondást nem tűr. legkevésbé gyermekeitől, akikkel éppúgy érezte úrnői hatalmát, mint cselédeivel. Szerette, sőt bálványozta őket, de szeretetét elrejtette a szigorú erkölcsbíró hideg, barátságtalan tekintete alá. Talán attól félt, hogy a játszi becézgetés elpuhítja jellemüket s felnőtt korukban nem tudják majd kiállni az élet ostromát. Erős szívet, hajthatatlan lelket követel gyermekeitől, mert a gyöngye érzékeny egyéniség silány játéka az idők hullámlásának. Hajadon korának szomorú tanulságai dönthetetlen életelvekké jegecesedtek lelkében, amelyektől a zord korban nem tudott megválni. Szóval benne éppúgy megtestesült a kor nőeszménye, mint Lorántfy Zsuzsánnában; csak színárnyalati eltérés mutatkozik közöttük.

Homonnay Mária húsz éves volt, amikor 1608 végén vagy 1609 elején nejévé lett Széchy Györgynek. Széchy a balogi várba vitte feleségét s ott éltek le házasságuk első heteit boldog nyugalomban. Az idillnek azonban hamar vége szakadt. A férjet féktelen tettvágya újra kisodorta az élet tengerére s a fiatal menyecske híven megosztotta urával a

fáradalmat, gondot, törődést. Később azonban otthon tartották anyai kötelességei. Tizenhét évi házaseletük alatt kilenc gyermekük született, négy fiú és öt leány. A kilenc gyermekből csak négy leány jutott emberkorra, köztük a legidősebb, Mária, akit anyja leginkább kedvelt; a fiúk mind elhaltak kis korukban s Magdolna lányuk életét villámütés oltotta ki a várkapu előtt, amikor egyszer útra indultak Murányból Besztercebányára. A négy leány nevelése, férjhez adása sok gonddal járt s e gondot mind az anya viselte, mert az apát Mária eljegyzésének küszöbén érte a halál. Valamennyit előkelő úr vette el, Máriát Bethlen István, Katalint Lisztius János, Borbálát Thurzó Ádám, Évát Illésházy Gábor. Vagyonosságukat bizonyítja az adat, hogy egy-egy leány csupán ingóságból 51—51,000 forintot kapott hozományul apai örökrész gyanánt, ami napjainkban többre rúgna egy millió koronánál. Hát még mekkora lehetett az ingatlan vagyon!

A nagy szerző férj s a gondosan gazdálkodó takarékos feleség meg tudta érteni egymás gondolkodását s mintegy kiegészítette egymás munkáját. Széchy életében is Máriának jutott a jószágkormányzás gondja, holta után ő állapította meg a család politikai irányát is, amelyhez minden családtagnak feltétlenül alkalmazkodnia kellett. Szigorú erkölcsi nézete a kétszínűséget, árulást száműzte a családból; határozottan, őszintén csatlakozott a dinasztiahoz s hűségét haláláig meg nem szegte. Ferdinándtól kért oltalmat jószágainak és családjának a kapzsi szomszédok és rokonok ellen. 1626-ban két szepesi kanonok előtt letette a hűségesküt s kiadta hűséglevelét, amelyben lekötölte magát, hogy várait sem az erdélyi fejedelemnek, sem alattvalójának át nem adja. E hűségleveléből világos, hogy Széchy Mária csak elhunyt anyja akarátának hódolt meg, amidőn Murányt Wesselényi birtokába juttatta. Széchnének nem volt oka megbánni fogadalmát; a Habsburgok a törvényszabta illetékek fejében hathatós oltalomban részesítették, úgy hogy vagyona özvegy korában sem apadt, s evangélikus vallásában nem háborgatták. Végrendelésében lelkére kötötte gyermekeinek, hogy a királyi családhoz hívek maradjanak. Ő még össze tudta egyeztetni evangélikus vallásának szeretetét a Habsburgokhoz való ragaszkodással; e két érzés szépen megfér lelkében egymás mellett. Leányai gyengébb jellemek voltak, ez ellentét ereje alatt megtörték és évek múlva elhagyták szüleik vallását. Éppúgy, mint kettő kivételével, Thurzó György leányai.

Széchy is, felesége is lelkes híve volt az evangélikus hitnek, de míg a férj jellemére a reformációnak alig volt át-

alakító vagy fékező hatása, Mária egyéniségében teljesen megvalósult vallásának erkölcsi eszménye. Széchyben, úgylátszik, a rendi szellem táplálja a protestantizmushoz való ragaszkodást, mert benne a dinasztia elhatalmasodásának egyik korlátját látja. Az úrasszonyt inkább a reformáció erkölcsi tartalma ragadta meg s azért volt vallásossága mélyebb és bensőbb, Az ő uralmuk alatt Murány a protestáns szellem és műveltség egyik fészke. lett. A gömöri esperesség Széchyék hatalmának árnyékában a biztos, nyugodt fejlődés boldog korát élte, míg máshol ellenállhatatlanul folyt már a katolikus visszahódítás munkája. Murány urát egy egykorú feljegyzés egyenesen „heros evangelicus“-nak nevezi. Széchy, mint mindenütt, az egyházi életben is erőszakos volt; elűzte — a földesúr jogára hivatkozva — a katolikus papokat, nem tűrt Gömörben katolikus tisztviselőt, még királyi embert sem; ha eszébe jutott, félrevetve minden egyházi szabályzatot, önhatalmúlag helyezett papokat az eklézsiákba; az egyházmegye tiltakozásával semmit sem törődött. Néha viszont tömlöccel és nehéz birsággal fenyegette jobbágyait, ha a pappal ujjat húznak. A földesúri jog korlátlanságának tudata élt Széchyben is, bár ritkábban jelentkezett s talán formája szelídebb volt. Midőn eljutott hozzá a hír, hogy begei és otrokocsi jobbágyai a kalvinista hitre akarnak áttérni lovas- és gyalogkatonákat küldött, hogy gátolják meg az „istentelenséget“. A vallási erőszak a kor szellemében gyökerezett, de azt a sok jótéteményt, amivel a templomokat, iskolákat, lelki tanítókat, tanítványokat elhalmozta, egyházán csügghő, hű szerető szíve sugallta. Asszony léteire igazi építő papja volt egyházának. A külföldi akadémiákon tanuló „szegény deákok“-tól nem sajnálta a költséget; csak a Königsbergában tanuló ifjaknak 200 tallért, abban az időben hallatlan nagy összeget, küldött évről-évre. Figyelme arra is kiterjed, hogy a pénz — többnyire az eperjesi és krakkói evang. papok útján eljusson rendeltetése helyére. Egy időben két udvari papot tartott várában. Emellett bőkezű pártfogója az egyházi irodalomnak: udvari papjával, Deselvics Istvánnal lefordíttatta és saját költségén kiadta Kegelius Fülöp *Tizenkét Üdvösséges Elmélkedését*, amelyet Debreczeni Péter Leydenben hibás szövegből fordított. Deselvics könyve egy év alatt két kiadást is ért (Bártfa 1639, Lőcse 1639). Pár év mulva, 1643-ban Madarász Márton eperjesi pap A jó vagy kegyes élet és boldog halál módjáról szóló könyvét ajánlotta Homonnay Máriának. Az előszóban nagy tisztelettel ír az úr-asszony egyháziasságáról. „Sok nagy úr férfiakat és asszonyokat pirongat meg az ő állhatatossága, keresztyéni kegyes-

sege, tiszta özvegy élete.“ Halála előtt néhány nappal fél szőlőt adott a balogi tanítónak; meghagyta gyermekeinek, hogy az iskolától ez adományát el ne vegyék és ha az iskola megszűnnék, a felszólót a kövii eklézsia használja. Az egyházi fegyelemtartásban erős támasza volt papjainak; nemcsak a tan tisztaságán őrködött örök éber szemmel és gátolta más hit terjeszkedését, hanem egyszersmind szigorú bírása volt a nép és papság erkölcsének. A ledér feslett életet kegyetlen börtönnel büntette. Nyilván vasszigorúsága okozta, hogy papjai nemcsak tisztelték, hanem félték is tőle. Egy levelében arról panaszkodik Lethenyi István csepregi esperesnek, hogy egyik papja „háladatlanul, búcsúvéten állott félre“, a másik pedig a kikötött határidő lejárta előtt megátalkodott konoksággal eltávozott udvarából. Mivel pedig az ő földjén „tisztá magyar nyelven vallásunkon levő prédikátor ritkán találattik, arra kéri Lethenyeit, szerezzen számára egy „jámbor, istenfélő és jó erkölcsű prédikátort“. Egyúttal huszonöt tallért küldött az elpusztult csepregi iskolának. Anyagi hatalom és töméntelen gazdagság, a századok óta élő töméntelen név, amely teljesen egyé forrt a magyarsággal, de még inkább szigorú és megtámadhatatlan erkölcsi egyénisége oly tiszteletet vivott ki, hogy mindenki úgy közeledett hozzá, mint egy királynőhöz: jobbgáyi hódolattal. Királyi nő volt — leckére nézve — nem lehet tagadni.

Özvegységének hosszú korszakát, ámbár sok ellenséges hatalmat, a Széchy névre lihegő közgyűlöletet is le kellett győznie, diadalmasan küzdötte végig, anélkül, hogy a sokszor kiméltetlen harcban nimbusza csak egy árva sugarat is vesztett volna. Tudott élni főúri jogaival; az országgyűlésre elküldte követeit, a vármegyén, egyházbán érvényesítette háza hatalmát. Nem fárasztották ki a sok birtokperrel járó ellenséges ügyvédi furfangok. Sőt fennmaradt egy levele, amely Gömörmegeye védelmi vonalát mindent eltörpítő katonai éles szeműséggel állapította meg. Legutolsó jobbgárára is volt gondja és sérelmeiket magáévá tette. Akárhova írt vagy küldött valakit, gyors, megbízható tudósítást várt. Udvara élére egyik rokonát, Péchy Györgyöt állította, szép fizetéssel, de terhes kötelelsségekkel. Nagyon sokat követelt tőle, alig lehetett kielégíteni; amidőn Péchy egyszer saját ügyeivel mentegőzött előtte, az úrasszony azzal válaszolt: „hogya közeli szolgálk nem volna is, de csak az atyafiságra nézve is, abban kellene hagynia mindent“. Majd a rendíthetetlen kötelelsség-érzetből fakadt kicsinylés hangján veti oda: „az emberek közt igen szokásban költ már az mentség“. De azért Péchyt na-

gyon becsülte. A háztartás és nevelés munkájában öt-hat „öregasszony“ segédkezett néki; többnyire elszegényedett, özvegy sorra jutott nemes asszonyok voltak, akiknek jó menedékkül szolgált a Széchy-vár. Széchné azonban nagyon válogatós volt, úri asszonyt keresett, aki ne csak dolgozni tudjon, hanem társalgónő, meghitt barát is legyen. 1640-ben panaszkodva írta Péchynek, hogy nem tud szert tenni egy becsületes, emberséges „asszonyállatra“. Olyan akadna elég, „aki nem udvarunkba való, de hogy semmint azután galibászkodjunk véle, inkább el leszünk nála nélkül, mert minékünk olyan kellene, akivel tisztességet vallana az ember“. Nem gazdagot, jószágost keres, aki talán nem is szánná magát jó szívvel az udvari szolgálatra; „csak jámbor, istenfélő, becsületes, tisztességbéli nemes személy legyen“. Néha féllesztendeig is hasztalan keresett, mert az ő tűzhelyét, háza tájékát a léhább, dologkerülő fajta állhatatosan kerülte. Csak az tudott megmaradni nála, aki dolgozni és engedelmeskedni, de amellet úri módon viselkedni megtanult.

Férjes leányai nem tartózkodtak Murányban, egyedül maradt az anya a hatalmas várban. Ily erős akaratú egyéniség uralma közvetlen közelben elviselhetetlen lett volna úgy a menyecskékre, mint férjeikre. Hiszen még a távolból is tudta szabályozni életök folyását, háztartásukat; akarata érvényesült otthonuk berendezésében. Bizonyára szerette gyermekeit, életét adta volna boldogságukért, de azt hitte, a boldogságnak csak az az egyetlen útja van, amelyet ő jelölt ki s nem tudta megérteni azt, hogy az asszonnyá érett leány anyja mellé emelkedhetik anélkül, hogy a gyermeki hála és tisztelet kihalna szívéből. Ez a tulajdonsága sok családi viszálynak lett okozója. Egyik vejével, Thurzó Ádámmal Pázmány Péter békítette ki hosszas huzavona után. Öreg korában mint nagy gazda, nehezen tudott vagyona egy részétől, a lányok hozományától megválni s vejei emiatt gyakran türelmetlenkedtek. Még legjobban hajolt szavára a szelíd Bethlen István, Mária első férje, noha messze Erdélyben s Váradon lakott. Egy fennmaradt levelében „Nagyságos, mindenkoron szerelmes Asszonyom, Anyámnak“ szólítja s magát „alázatos szegény szolgáló fiának“ nevezi. Pontosan számot ad életmódjukról; bevallja, hogy „sok jóakaró barátja törekedésére a bornemisszaságnak ismét ellene mondott és mivelhogy nem lehet, hogy néha az ember a határt által ne hágja, holmi borbéli aprólékos nyavalya forgolódik néhányszor körüle, de ismét kitörődik belőle naponként“. Bethlen azonban Széchné nagy fájdalomra korán elhalt. Mária másodszor is férjhez

ment Rozsályi Kún Istvánhoz, akitől törvényesen elvált. Már elválásának kalandos története bántotta a szigorú erkölcsű anyát, de haragját voltaképp Mária költekező életmódja idézte fel. Széchyné már többször s nagyobb összegekkel segítette leányát, s ennek fejében azt követelte tőle, hogy mondjon le anyai öröksége egy részéről. Mária ellenkezett. Az anya felháborodott a gyermeki ellenszegülés e szörnyű példáján; érezte, hogy most, amidőn már a mulandóság lehelletét érzi, nem árulhat el gyöngeséget. Leányát „szoros kemény őrizet alá” helyezte s nagy hatalmaskodással kicsikarta tőle a lemondó nyilatkozatot. Mária fogva maradt, míg meg nem hajolt. Kiszabadulása után első dolga volt tiltakozni a jogtalan erőszak ellen. Ez volt életének utolsó nagy összeütközése. Másfél év múlva teljesen kiengesztelődve, gyermekei között kimult. Szív-baja volt s szélütés ölte meg 1643 május 28-án a reggeli órákban. Kérésére megengedte a király, hogy csekély váltság fejében szabadon rendelkezhetik javairól. Egyetlen gyermekét sem tagadta ki. Ellenkezőleg, nagyon igazságos osztályt tett közöttük. Amidőn baja súlyosbodott, s felépülésének reménye egyre tünt, sorsa iránt megható módon nyilvánult a részvét. Most tünt ki, hogy nem a hatalom és gazdagság hódoltatta meg előtte az embereket, hanem hatalmas egyénisége. A jolsvai egyházmegyei gyűlés két esperest küldött a beteg úrasszonyhoz elbúcsúzni és felajánlani az utolsó lelkipásztori szolgálatot. A betegséget keresztyén békével, panasz nélkül viselte. „Ezelőtt való három héttel nagy ostorát szenvedtem az én Kegyelmes Istenemnek, azonban mégis legyen áldott az ő szent neve” — írta két héttel halála előtt.

Leányai nagy temetési pompával helyezték szigorú, de szerető anyjuk porrészét nyugalomra a murányi vár kápolnájában. Igazi temetése azonban nem ekkor történt. Halott csak az, akit elfelednek. Az ő tisztelt nevét és nagy erényeit, férje gyűlölt nevét és súlyos fogyatkozásait egyaránt elfeledtette pár év múlva leányának murányi regénye, amelyet a század legnépszerűbb költője, Gyöngyösi István több embernemre átszállított. Ettől fogva Murány csak Széchy Mária költői alakjának keretétül szolgál, igazán nagy és dicső anyjára a névtelenség, elfeledettség koporsófedele borul. Murány is rom már; akik benne éltek, mind enyészni tértek; sirboltja felett összemlott falak s a düledékek közül itt ott elütköző pázsitszőnyeg.

Támasszuk fel alakját — harmadfél száz év múlva mi, igazolásul annak a hitnek, hogy az az energia, amit becsületes munkára és szeretetre fordítunk, nem enyészhetik el nyom nélkül.

Kovács Sándor.

Modern költői Jézusképek.

Korunkban szemmel láthatólag a vallásos érdeklődés újjáéledését észlelhetni. A vallás körébe tartozó kérdések napról napra jobban foglalkoztatják a kedélyeket, sőt felkeltik az indulatokat és szenvedelmes vitákra ösztönöznek. Régi kérdések új erővel nyomulnak előtérbe és új megvilágítást nyernek, de jelentkeznek új feladatok és új megoldások is. A régi és az új mérlegelése közben a váltakozó irányok áradatában, a radikális és egyházi irányok tusájában a támadók és védők szeme egyaránt a Jézus Krisztus személyiségére irányul. Nemcsak a céhbéli tudósok, hanem az írók, költők, művészek figyelme is újból Őt keresi fel, ember voltát helyezi előtérbe vagy legalább emberileg akarja Őt érthetővé tenni, át lévén hatva attól a tudattól, hogy Jézus egy magasabb embertípust képvisel, hogy mint ember is folyton ható erő, örök mintakép, akihez életünk minden cselekedetét mérhetjük, akit ha megértettünk, teljes biztosságot nyertünk mindarról, ami az emberi élet örök normáihoz tartozik. Természetes, hogy az ilyen törekvések végletekbe is tévednek. A tudós kutatók akárhányszor szubjektív spekulációk, indokolatlan következtetések útvesztőjébe kerülnek, vagy kedvenc tudományos teoriájukat húzzák rá Jézusra; mint pl. *Jensen* német assziriológus, aki a Gilgames eposzban keresi Jézus történetének a gyökerét, vagy a dán *Rasmussen*, aki a Lombroso-Möbius féle elmélet nyomdokain haladva, Jézust a paranoikusok sorába iktatja — vagy hogy még egyet említsünk, *Wunsch*, az absztinens orvos, aki Jézust mint a vegetáriánizmus apostolát dicsőíti.

A költők, művészek pedig a saját maguk tükörképét szemlélik Jézusban és így a képeikben még több a költészet, mint a valóság. De becsesekké teszi előttünk e Jézus-képeket, hogy nem spekulatív gondolkodás útján alkotják meg

őket a költők, hanem hogy erős érzés vezeti képzeletüket, hogy tehát személyes élmények alapján írják le Jézusukat. A sok költői Jézus-kép közül hármát mutatunk be a következőkben: *Freussen*, *Rosegger* és *Wilde* Jézusát. Alig van közöttük rokonvonás, csak az, hogy valamennyi szeretetből fakadt.

Gusztáv Freussen ev. lelkésznek már *Jörn Ihl* c. regényében is akad vallásos elem. Cim hőse eleinte csak amolyan divatos keresztyén, aki jár a templomba rendszeren, de belső megindultságot nem érez, csak lassan küzdi fel magát az erős, szabad, benső vallásosságnak a csúcsára. A *Hilligenlei* című regényben a vallásos probléma úgyszólván a regény java-részét alkotja. Schleswig-Holstein egy kis városkája viselte el a nevet, (Hilligenlei-heiliges Land), mert lakói abban a hitben éltek, hogy ez a kis városka és az öböl melletti vidék egykoron csakugyan szentföldre fog válni. Nem részletezzük e nagyon is elterjedt regény kissé kuszált meséjét, csak a fő-témáját, a magasabbra, az Ég felé törekvést kell szemügyre vennünk. Ezt a törekvést képviseli *Kai Jans*, a szegény hajós fia. A tőprengő, tételődő, testüleg gyöngye gyermek iskolai ideje után egy nyomdába lép, majd tengerészé lesz, mert a távolban véli a lelkében élő Szentföldet feltalálni. Csalódik ott is. Hazatérve, 20 éves korában a gimnáziumba kezd járni, azután teológiát tanul. De nem tesz szert egyházas hitre és azért mint segédlelkész a keresztyénségnek csak emberileg érthető elemeit tárja hivei elé. Egyszerre vallásos kétélyei támadnak, még egyszer elmegy Berlinbe és belemérvülve a társadalmi élet minden rétegébe, arra az eredményre jut, hogy az egész modern állami és társadalmi élet alapja hazug és hamis. Új hitet kell adni az emberiségnek, ez pedig csak a hozzátapadt földi salaktól megtisztított eszményi Jézus-kép adhatja meg, melyet *Kai Jans* szíve vérével ír meg a német nép számára. Ez a Jézus-kép a regény függelékét képezi és külön is megjelent és a költő lelkésztársai körében kínos feltűnést keltett. Számos jel, határozott kitétel azt tanúsítja ugyanis, hogy a költő a vallási kérdésben magát hősével azonosítja. *Jézus itt csupán ember* és semmivel sem több: útmutató a Szentföldre. Ha eltekintünk a költői kerettől, mely szükségkép befolyással volt a Jézus kép kialakulására és eltekintünk *Freussen* erős költői egyéniségétől, mely valamint egész művére, úgy a Jézus-kép tartalmára és formájára is rányomta a maga bélyegét, általában kimondhatjuk, hogy *Freussen* Jézus-képe megfelel a modern liberális teológiai irányzat Jézusának (*Harnack*, *Weinel*, *Otto*, *Furrer* stb.), legfeljebb, hogy merészebb. Nézzük tehát közelebbről. Gyönyörű poé-

zissel rajzolja meg a zsidó nép lelkiállapotát Jézus korában. Szegény, boldogtalan nép volt, kiszolgáltatva egy kegyetlen kormány önkényének és hozzá még több pártra is szakadt. Ott voltak a *hívők* („die Stillen im Lande“), akik elfordultak a merev istentisztelettől, és saját felelősségükre keresték a a boldogító örök igazságot. De csak a legkevesebben jutottak el idáig, a legtöbbben kegyes aléltságban éltek tovább. Ott voltak azután a *liberálisok*, akik alkalmazkodtak a fennálló viszonyokhoz és élvezték a jelent, ahogy bírták. És ott voltak végül a *nacionálisták*, a leghatalmasabb párt, a szűk, egyházas patriotizmus pártja. És e három nagy néppárt mellett volt hazátlan, csavargó koldus és beteg — rengeteg. Szörnyű helyzetében a népet egyetlen remény éltette: a messiási várakozás. Ez időben adott életet első fiának Mária, József felesége valahol az ország északi részén, Jézuson kívül még hat gyermekök volt. Szép, komoly érzésű gyermek volt Jézus, mélytűzű szemmel, erős lélekkel, fogékony elmével minden szép és isteni iránt. Nyitott szemmel nézte a természetet és az emberi életet és el-el gondolkozott a hiúság e vásárán. Olyankor aztán a mélázóval vidámabb társai ingerkedtek, kötdöttek és sokszor fel is riasztották e szavakkal: „Ime, Jézus álmodik“. Pedig ilyenkor Jézus Istenével társalgott. Az ő tanítómesterei voltak a természet, a szentírás, a szülei ház és a zsinagóga, de legtöbbet tanult saját lelkének mélyéből. A kegyes izraeliták pedig sokat meséltek neki a nép nemzeti hőseiről, meg a messiási üdv eljövételéről. Tanulta apja mesteriségét is és mint vándorló ács sok helyen megfordult, sokat látott és hallott és lelke mindjobban összeforrott az örök isteni hatalommal. Körülbelül 30 éves lehetett, mikor fellépett a zord János próféta, aki a bűnbánat jeléül megkeresztelte az embereket a Jordán vizében és hirdette a Messiás közelségét. Hire eljut a csöndes Jézushoz is, aki szintén felkerekedik, hogy hozzá menjen és itt a Jordán vizénél elhivatása tudatosá lett benne. Fenséges sejtelmek, boldogító gondolatok, ujjongó öröm, új világosság ütnek tanyát lelkében. De csakhamar megszállja a kétely, a kishitűség, a kísértés; nem tudta, összevegyitse-e az istenit a földivel, karddal a kezében, vagy pedig szellemi fegyverekkel forduljon nyomorult népéhez. Végre is legyőzve a kísértést, elkezdte hirdetni az embereknek az új igét. Úgy látja, hogy tele van a világ bajjal és nyomorúsággal, gyötrellemmel, pedig lehetne teli édes örömmel és boldogsággal, csak az emberektől függ. A megváltás vihara fogja átjárni a népet és a jók le fogják győzni a rosszakat. Akkor pedig Isten leszáll az ő angyalaival, diadal-

maskodni fog a jó és uralkodni az igazság. Ez lesz az Isten országa. Ez volt az ő tanításának a veleje. De ő nemcsak tanított és prédikált, hanem jártában-keltében mindenütt jót is tett, sok testi és lelki beteget meggyógyított. Csak úgy özönlik hozzá a nép. De nemsokára a mosolygó égen fekete felhők kezdenek tornyosulni — kettő, három egyidőben. Voltak, akik más Messiást, a nemzeti hőst várták, aki szét zúzza a rómaiakat. Aztán terhére kezdett lenni Jézusnak a sok beteg, eltérítette hivatásától, hisz ő nem csodadoktor akart lenni és ott volt a legnagyobb veszedelem a nacionalisták, klerikálisok, akiknek szemét szúr a törvénynek az a szabad magyarázata, melyet Jézus gyakorolt. Ott settenkednek körülötte; vitáznak is vele, de ő mindig sarokba szorítja őket. És megjelennek az övéi. anyja és testvérei, akik nem akarják és nem tudják megérteni. Fokozódik a veszély, a gyűlölet, az áskálódás, de ő csak annál bátrabb. Hangja, beszéde élesebb, kiméletlenebb. Fáj neki, hogy földieik nem fogadják be. A klerikálisok pedig mindjobban behalózzák a népet: „az ostoba, lomha állatot“. De azért ő nem enged egy hajszálnyit sem meggyőződéséből és nem lankad erkölcsi heroizmusa, önfeláldozó emberszerete. A sok csalódás közepette mindinkább gyökeret ver benne az a hit, hogy most halállal kell ugyan megpecsételnie a tanát, de rövid idő múlva visszatér az ég felhőin, hogy felállítsa Isten országát. De mikor tanítványainak a haláláról beszél, ezek elszomorodnak, nem értik, miért kelljen az Isten fiának meghalni. Végre elmegy a fővárosba, hogy kijelentse magát népe várt Messiásnak. Ellenfelei kapva-kapnak az alkalmon, hogy eltehessék láb alól. Két napon át azonban ő a helyzet és a tömeg ura Jeruzsálemben. Sorba visszaveri ellenfeleit, de övék az anyagi hatalom — végre is célt érnek. Félelem nélkül, teljes bizalommal az Atyjába vetett reménnyel szenved végig a leggyalázatosabb halált...

Freussen Jézus-képe itt nem nyer befejezést. Elmondja még, hogyan kezdtek tanítványai az ő halála után mesterökben hinni, hogy látták meg őt sóvárgó, szeretettől sugárzó szemekkel — hogy lesz ez az egyszerű emberélet mind csodásabbá, hogy lett a nagy eszű, nagy műveltségű Pál az ő konzervátora, hogy várták eljövételét hasztalanul évtizedeken, évszázadokon keresztül az ő hívei. És megtudjuk azt is, hogyan lett az egyház uralkodóvá, hogyan homályosítja el a papok a szentkönyvet és vele a legszebb emberéletet. Ebből Lutherrántja ki a világot. De az ő hitével is csak 300 évig érhetette be az emberiség. A legújabb kor német teológiája, mondja Freussen, vezette eléink az igazi Jézust. És erről mondja Kai Jaus, vagy ami egyre

megy. Freussen összefoglalólag a következőket. „Embervoltó, van erre elég bizonyíték: 1. Ő maga mondta. 2. Gondolkodásában teljesen korának a gyermeke. 3. Sajátságos személyiség volt. 4. Lelki fejlődése is volt. 4. Természete nem volt ment a rossztól. 6. Tévedett is, különösen abban, hogy nem tért vissza és hogy az Isten országa sem jött meg . . .” *„Ember volt. Bármilyen csodálatosan jó, bölcs és bátor volt, egyetlen tetteben vagy gondolatában sem lépi át az emberi mértéket. A legszebb volt az emberi lények sorában. És lehozta közénk gyönyörű lelkéből ezt: a hitet minden lélek magas isteni méltóságában és értékében és ebből folyólag a hitet egy örök, felismerhetetlen hatalom jóságában és közeli voltában, e hitből fakasztva a bizodalmat az emberiség szép és nagy feladataiban és egy gyönyörű, magasztos célban: Isten országában.”* Látjuk, hogy Freussen is, mint a mai liberális teológia, a *történeli* Jézust igyekszik élénk állítani. Később majd megfelelünk arra a kérdésre, hogy beérheti e a hit ezzel a Jézussal, most mindenekelőtt Freussen néhány tévedését kell helyreigazítanunk.

Freussen Jézusában van sok költői igazság, de tartalmi és formai tekintetben rávall az író egyéniségére. Jézus itt úgy beszél, mint Freussen. Nagyobb baj, hogy tartalmi tekintetben sokkal több kifogást kell tennünk, Az író nem kötötte magát forrásaihoz, hanem önkényesen bánt el velök. Így pl. semmivel sem indokolható állítás az, „hogy Jézus nem volt ment a bűntől“, mert *Jézus büntelensége minden kétségen felül áll.* Benne a bűntudatnak sehol semmi nyoma. Igaz, hogy az evangéliumok nem emelik ki tüntetőleg Jézus büntelenségét, de ez azért van, mert Jézus büntelenségét valóságos előfeltételül tekintik annak, hogy ő hozza meg a bűnök bocsánatát. Még nagyobb eltérés az evangéliumtól, szinte meghamisítása a Jézus szellemének az az eljárás, melyet Jézus itt a házasságtörő nővel szemben tanusít. Csak azzal az engedékenységgel magyarázható, melyet az író általában is a szexuális kérdésben elfoglal, amiért méltán meg is rótták. A nagy bűnös nőnek ugyanis, aki Jézus lábait könnyeivel fürösztí és hajával letörli, Jézus ezt mondja: „Isten olyannak szeret, aminő vagy. Csak szeresd őt viszont, ha bűnödtől nem is találsz menekvést.“ Pedig az evangéliumban az áll, „eredj el és ne vétkezzél többet“. Ez már határozott ballépés a költő részéről. Általában Tolsztoj, Ibsen és Björnsonnal ellentétben Freussen enyhíti, gyöngíti a keresztyénség erkölcsi szigorúságát. Egy kedves, derült szeretetreméltó Jézust fest, aki sokszor hősies magaslatra emelkedik és bár nem felel meg minden ízében

az evangéliumi megváltónak, de így is igazi lelkesedésből eredve, igazi lelkesedést kelthet a keresztyén ideálokért. Az azonban már más lapra tartozó kérdés, hogy ez a modern Jézus megfelel-e, elegendő-e minden keresztyén ember lelkületének. Mert bizony, a mi egyházellenes korunkban is még igen sokan vannak, akiknek nem elég Jézus, a dicső hős, a fenséges erkölcsi életesmény, hanem akik ő benne az Isten fiát imádják, akire szükségük van, hogy eljussanak az örök élet és a bűn hatalmától való megszabadulás hitéhez és reményéhez.

Ha Freussen Jézusa bizonyos fokig protestáns Jézusnak nevezhető, úgy *Rosegger* Jézusa nyilván a katolikus Jézus. Megrajzolja pedig *I. N. R. I. „Frohe Botschaft eines armen Sündners“* című művében. A keret itt az, hogy egy szegény, ábrándos anarchista asztalos, akinek szelid lelkülete ellenére merényletet kellett elkövetnie, börtöne cellájában gyermekkori emlékei alapján megírja a Megváltó életét és így szabadul meg lelke gyötrelmeitől. *Rosegger* Jézusa közel áll az egyház Krisztusához, különösen a katolikus felfogáshoz és a költő bőven felhasználja a katolikus legendákat is. Ő az egyháztól tanított Istenembert akarja közelebb vinni az egyszerű emberekhez, ezért szintén modernizálja, egyszerűsíti, sőt nem egyszer a földig is lehúzza, noha Freussennel szemben az a szándéka, hogy fenségét kellőleg érvényesítse. Freussen csak az embert rajzolja, de általában véve mélyebb pszichológiával dolgozik. *Rosegger* az Istent akarja festeni, de inkább a külszínen marad, szerepelteti a csodákat is, de nem igen tudja megértetni. A forrásaival az osztrák író is meglehetősen szabadon bánik el. A történetet költött, romantikus epizódokkal ékesítve, az egyes evangéliumi történetek sorrendjét megbontja, Jézus szavait sokszor tanítványai szájába adja — általában sokszor túlszabad folyást enged a fantáziájának. Jézust így állítja elénk: „Személyisége leirhatatlan. Senkit sem hagy hidegen, aki vele valaha találkozott. Elbűvölő nemcsak alázatosságában és szelidségében, hanem sokkal inkább tetterejében és lángoló szent haragjában, aminőhöz hasonlót sehol másutt nem láttak. Az emberek nem tudnak betelni e sugárgyönyörű férfi szemlélésével. Ott az ő feje könnyedén fodrozott, vörösen csillogó fürtjeivel, melyek oldalvást hátrafelé dúsan és puhán omlanak vállaira. Ott van az ő széles, fehér homloka, melyet haja árnyékától a napsugár soha meg nem barníthat. Róla leemelkedik, nem mint a zsidóknál, inkább úgy, mint a görögöknél, az egyenes, erős orr és a telipiros ajkakat (gyér) szakáll árnyékolja. És ott vannak nagy szürkülő szemei, cso-

dás tüzükkal. Oly tűz az, mely közönségesen, nedvesen és melegen fénylik, de a maga idején csodás boldogságtól sugárzik vagy kedvetlenségből szikrázik. Egyszerű, hosszú ruhát visel, bot és kalap nélkül. Lábai sarú, de ezt sokszor fel sem köti. Átszellemülésében nem veszi észre földi útjai érdeségét. Így halad a sivatag kövein, vagy a virágzó völgyek rétjein“ . . .

Egészen képzeleti, de költői melegséggel és szemléletes élénkséggel élénk adott kép. Említettük a szabadon költött történeteket is. Így már az Egyiptomba menekülés alatt találkozunk a szent család a sivatag két rablójával, a kegyetlen Barabb és a szelidebb Dismassal, ez utóbbi meg is mutatja nekik az utat, mert a kis Jézus szelid pillantásával megigézte. Ők azok, akik később a Megváltó mellett elszenvedik a kinhalált és Dismasnak mondja Jézus: „Bizony, mondom, még ma vélem leszel a mennyországban.“ Egyiptomban a kis Jézus feltűnik a Faraónak is, aki elhivatja magához. Jézus el is megy és sokáig szemléli az uralkodó sápadt arcát, végre is megmondja neki: „Jól tudom, mi a bajod; neked kifelé van világosságod, befelé árnyékos. Fordítsd meg.“ Erre Farao persze eltávolítja környezetéből.

Mint érdekesebb és szebb mozzanatok felemlítjük még, hogy a gazdag ifjú neve itt Simeon, aki eljön Jézushoz, de Jézus felszólítására, hogy adja el mindenét, visszatér Jeruzsálembe. Útközben azonban Barabb és Dismas teljesen kirabolják, úgy hogy csak életét menti meg. Később még egyszer föllép; mikor Jézust a Golgothára hurcolják, ő az, aki önként hordozza a keresztet Jézus helyett a hegyre és így lesz követőjévé. Föllépteti Rosegger Saulust is, a későbbi Pál apostolt, aki Jézussal személyesen találkozik. Szerepel egy buddhista bölcs is, aki a Nirvanát áhitja; ő neki azt mondja Máté: „fél az örökké tartó léttől, mert nem ismer Istent. De ő nincs oly távol tőlünk, mint a gazdag ember az ő világszomjával.“ De a legsikerültebb e Jézusképben — Mária alakja. Mélységes szeretettel rajzolja meg Rosegger, amint lassan-lassan megérti fia fenséges céljait és az anyai szív minden szerető aggodalmával kíséri lépteit. Hogy Rosegger egyébként itt nem fejthette ki teljesen lelke költői tartalmát, a keret rovására irandó, hiszen egy egyszerű asztalos írja meg a Jézus életét; de az tagadhatatlan, mégis oly módon, hogy sok szegény megtépett szív, magába szállt bűnös megtalálhatja benne lelkének a békéjét. És ha Freussen töprengő Jézusában írója lelkének tükörképét láttuk, úgy Roseggerről viszont elmondhatjuk, hogy az a Jézus, akit megfestett, az ő tulajdon

Jézusa, akit megtalált úgy, hogy betegsége alatt többször elolvasta az evangéliumokat. Mily boldog volt, midőn ez az Istenben boldog, erős, tevékeny Krisztust megismerte; nem nyugodott, míg le nem festette olvasói előtt. Hogy teljes hatást nem érhet el, láttuk, de bizonyos, hogy szívünk nem egy hűrját mozgásba hozza, és a földolog, hogy ez az ő Jézusa, akiben él, akihez lelke minden szálával odanőtt.

A harmadik író: *Wilde Oszkár* a readingi fegyházban szereti meg Jézust. Lelki állapotát „*De profundis*”¹ című Önvallomásaiban ecseteli. Nem olvashatjuk megilletődés nélkül, mikor ezeket írja: „Karácsonykor sikerült szert tennem egy görög szentírássra és minden reggel, miután kitakarítottam a cellámat és elmostam a bádogedényemet, olvastam egy kicsit az evangéliumokat, tíz-tizenkét verset találok kiragadva belőlük. Gyönyörűséges kezdete ez a napnak. Így kellene tennie mindenkinek, ha mindjárt viharos, rendetlen életet folytat is.” „A vége fogyhatatlan ismétlés, akár megfelelő rá az alkalom, akár nem, sokat el nem rabolt számunkra az evangéliumok frissességéből, naivságából és keresetlen, romantikus bájából. Túlságos gyakran halljuk olvasni és nagyon rosszul olvassák, már pedig minden ismétlés lelketölő. Ha visszatérünk a görög szöveghez, úgy vagyunk vele, mint mikor liliosos kertbe lépünk valami szűk, sötét házból . . .” „Hogyan fogja fel ez az esztéta író, kinek a művészet minden, Jézust? Wilde-ot a börtönben kezdetben düh, lázongás, kétségbeesés fogja el, de csakhamar töredelem, alázat lép helyébe és lelke megnemesedik a szenvedés tisztító tüzeiben. Megismeri a szenvedés áldásait és általa Jézust: „A szenvedés — kinyilatkoztatás”, mondja Szeretünk dolgokat, amelyeket azelőtt sohasem vettünk észre, közelebb férközünk az egész történelemhez, amit homályosan, ösztönszerűen éreztünk csak a művészetre vonatkozólag, az most az értelem és a kedély révén valósággá válik. „*A szenvedésnek a legnagyobb művésze pedig Jézus Krisztus.* Krisztus lényének igazi alakja ugyanaz volt, mint a művész lényé, az erős, lobogó fantázia. *Krisztus belevitte az emberi vonatkozások egész birodalmába azt a fantázián alapuló együttérzést, amely a művészet körében egyetlen titka az alkotásnak.* Ő egyaránt megértette a belpoklosok belpoklosságát, a vakok éjszakáját, azoknak kegyetlen nyomorát, akik a gyönyöröknek élnek, a gazdagoknak különös szegénységét.” Krisztusnak a költők sorában van a helye. Az emberiségről való egész felfogása a fantáziának a

¹ Az idézeteket Mikes L. magyar fordításából adom.

műve s csupán a fantázia segítségével érthető meg. Ő volt az első, aki felfogta a különböző fajok egységét. „Csodálatos gondolat“, folytatja Wilde, „hogyan áll egy fiatal paraszt és azt képzelem, hogy ő vállaira veheti az egész világ terhét, sőt meg is cselekszi azt, úgy hogy még most, e pillanatban is mindazok, akik érintkezésbe jutnak az ő személyiségével, ha nem is hajtanak fejét az ő oltára elé, és ha nem térdelnek is le papja előtt, valahogyan úgy érzik, hogy megszabadulnak bűneik ocsmányságától és *szomorúságuk szépsége feltáru előttiik*. Jézus egész élete semmi egyéb, mint a legcsodálatosabb költemény, különösen nincs semmi, ami a tragikus hatás fenségével párosuló és egybeolvadó páthosz tiszta egyszerűségét tekintve, Krisztus kinszenvedésének utolsó felvonásához volna fogható, vagy azt csak meg is közelítené...“ De mi a legfőbb: Krisztus a *legtökéletesebb individualista*, mert önmagát élte. Másokért élni, határozott, tudatos cél gyanánt — nem volt az ő hitvallása. Mikor felszólítja az ifjút: „Add el mindenedet és oszd szét a szegényeknek“, akkor nem a szegények helyzetére gondol, hanem az ifjú lelkére, melyet e vagyon megnyomorított. Az volt a vágya, hogy ama miriádok számára, akiknek nem volt módjukban kifejezni magukat, „ő legyen az a harsona, amellyel az egekhez kiálthassanak.“ Amint hogy művész voltánál fogva érezte, hogy az eszme semmit sem ér addig, míg testet nem ölt. „A szomorúság emberi képmásává *avatta* magát s mint ilyen, megigézte a művészetet.“

No de nem is kell Wilde-ot tovább idéznünk, már is tisztában lehetünk az ő Jézusával. Az esztéta, aki mindent művészi szempontból értékkel, Jézust is művészi rajongása szemüvegén keresztül a szenvedés lángelméjének teszi meg. Wilde-ot a baj és szerencsétlenség, melybe kicsapongásai sodorták, nem tette új emberré, csak a szépség egy új oldalát, a szenvedés szépségét tárta fel előtte — nos, elkéjeleg a szenvedés érzelmében, művészi játékot űz belőle, mint az egész életet, a szenvedést is csak művészi hangulatok keltőjéül méltányolja. Hogyan értse meg az ilyen ember Jézus kinhalálának szörnyű komolyságát, mikor neki a szenvedés is csak póz. Tőle tehát hiába is várjuk, hogy nekünk az igazi Jézust bemutassa. És mégis az ő fejtegetéseiben is van néhány finom, megjegyzésre érdemes vonás. Azt állítja, hogy Jézus művész és individualista — ilyen élesen felállítva mind a két tétel hamis, és mégis mindegyik mélyén rejlik némi igazság. Találón emeli ki Jézus páratlan együttérzését minden emberrel is, ezt a tulajdonságát helyesen erős fantáziájából származtatja. Valóban nagy ember a fantázia nagy ereje

nélkül elképzelhetetlen. Ez alapon Jézus emberileg a nagy lángelmék sorába tartozik, még pedig művészi és filozófus lángelme egy személyben, távol mindkettőnek a félszégeitől. Másfelől megmutatta Jézus az embereknek, hogyan lehet szabadon, másokért élni. Rámutat arra, mily borzasztó azon ember élete, aki mindig csak a magáét keresi. De hangsúlyozza, hogy csak az olyan cselekvés igaz, mely a *cselekvő önkéntes elhatározásából fakad* — csakis ilyen cselekvés a szeretet parancsának a betöltése. Nem elegendő tehát abba kapaszkodni, amit mások mondanak és attól venni irányítást, hanem mindenkinek önmagának kell a jó megismeréshez jutni. Ez értelemben Jézus, a legnagyobb *altruista*, valóban *individuiálistának* tekinthető, de csakis *ebben* az értelemben. Wilde tán nem egészen így érti, de fejtegetése fonalán mégis ide jutunk.

De megoldásra vár még a legnehezebb kérdés: lehet-e szabad-e Jézust ily különbözőkép megvilágítani és közelebb-ről a történeti Jézus elegendő-e üdvösségünkhöz, vagy az a Jézus-e az igazi, akit az egyház hirdet és akiről azt mondja a hitvallás: fogantaték Szentlélektől, születék szűz Máriától... meghala, harmadnapon feltámadta, felméné mennyekbe. Nehéz kérdés, valóban vallásos kérdések sarkkérdése. Feltétlenül szükséges, hogy e kérdés mibenlétéről számot adjunk egymásnak. Ez a kérdés: Ki volt Jézus? Mit akart Jézus? melyre korunkban annyi eltérő feleletet adnak, tulajdonképp kettős kérdés: nemcsak történeti, hanem vallási is. A dolog úgy áll — és ez az újabb kutatások elvitathatatlan érdeme, hogy főleg a három első evangélium és Pál apostol hiteles levelei alapján megalkothatjuk nem ugyan Jézus életrajzát, de igenis hiteles szellemi jellemképét, segítségül hiva a kortörténetet is. E történeti szemlélet révén arra az eredményre jutunk, hogy Jézus személyiségének hiába keressük párját a vallások történetében és hogy a keresztyénségnek egyik legnagyobb erőssége ép ez a bámulatos személyiség. *E személy iránti hódolatban tehát egyek a keresztyénség összes alakjai.* De innen túl aztán elválnak a nézetek. Ev. egyházunk körében is két áramlat észlelhető: az egyik a teológiának ú. n. liberális iránya és a világiak egy része megállapodik a történeti kutatás eredményénél és a történeti Jézust szegezi a hit Krisztusa elébe. A másik áramlat ellenben, melyhez az úgynevezett pozitív teologia, az igehirdetők és a hívők nagyobb része tartozik, ragaszkodik, az egyháznak azon tanához, hogy Jézus Krisztus nemcsak történeti személyiség, hanem az Istennek egyszülött fia, a bűnös emberiség megváltója, aki új emberekké tesz bennünket a benne való hit által.

Vajjon van-e lényegbeli ellentét a két nézet között, nem forog-e fenn annak a lehetősége, hogy egymásnak békejobbot nyújtsanak? Az az egy tény, hogy valamennyi evangéliumi irat Jézusban a Messiást látja, hogy a három első evangélista is egy látszólag egyszerű emberi élet keretében oly tartalmat rajzol, mely az emberi mértéken felülemelkedik, hogy csodálatos pszichikai erők hatása, büntelenségének és messiási voltának a tudata semmikép ki nem küszöbölhetők Jézus életéből. Mindebből következik, *hogy a végső ítélet Jézusról történeti alapon nem szerezhető meg.* Csodálatos egy virág ő, melynek bámulatos növéstét még nem magyaráztuk meg, ha ismerjük is a talajt, melyben gyökeredzik, az esőt és a napfényt, mely növelte, a szeleket, melyek keresztül járták. Oly magasan áll fölöttünk, hogy a modern tudományosság eszközeivel teljesen fel nem foghatjuk ezt a pszichét. És e megjegyzésekkel egyúttal *tudományosan igazolva van az egyház álláspontja*, mely Jézusban egy teremő isteni titkot, az Istennek emberré válását tanítja. És ezen a ponton túl a két irány találkozik abban, hogy itt nem a történeti bizonyosság, az ész argumentumai döntők, hanem a személyes tapasztalatból folyó hit. A személyes vallási tapasztalat a hit alapja. Mindenki tehát annyit fog Jézus Krisztusról tartani, amennyit tőle személyesen tapasztalt: az egyiknek tehát Jézus az erkölcsi élet ideál, a legnagyobb vallási lángelme, a másiknak az a Messiás, aki egyedül közvetíti az Isten kegyelmét az emberiséggel. Protestáns szempontból a hitnek mindkét formája jogosult — érte ma senkit sem állítunk törvényszék elé, annál kevésbbé, mert azok is, akik kezdetben csak az eszményi embert látták Jézusban, lassan-lassan belső átalakulással odajuthatnak, hogy lelkesedéssel vallják: „Örök élet beszéde van te Nálad! És mi elhittük és megismertük, hogy te vagy a Krisztus — az Isten fia“ (Ján. 6, 68, 69). És ezt akarta maga a Megváltó is. Nem követelte tanítványaitól, hogy imádják Isten gyanánt, de nagy örömmel vette, mikor Péter belülről, magától jutott el e hitre (Máté 16, 13—20). Íme az út, melyen a tanítványok jártak és amely ma is nyitva áll előttünk. Az első lépés egy felejtethetlen benyomás Jézus személyiségéről, innen jutunk el feltámadásának bizonyosságához és innen az ő üdvözítő jelentőségének a megértéséhez. És erre az isteni ige hallgatása csak irányítást ad, de ehhez hozzá kell járulni az újszövetség szeretetteljes olvasásának. Így szerette meg a maga Jézusát három írónk is: Freussen benne a legnemesebb embert, Rosegger a dicső megváltót, Wilde a művészt juttatja kifejezésre — tehát mindenik e titokzatos, bűbajos egyéniség

csak egy-egy oldalát. Kiemeltük, hogy mindegyiknek a Jézus-képe ellen fel lehet hozni ellenvetéseket, de hangsúlyozzuk, hogy itt nem annyira az egyházi tanok korrekt elfogadása a fő, mint inkább a Jézushoz való személyes benső viszony. Ezt pedig bajos volna különösen Freussentől és Roseggertől elvitatni. Ez a személyes viszony pedig sohasem a tudományos bizonyítékok, hanem a hit dolga. A protestantizmus alapelve kötelességünké teszi, hogy személyes, önálló meggyőződésen, vallásos élményen alapuló hitre törekedjünk, ezt semmiféle tudományos kutatás nem ingathatja meg. Épp azért kimondhatjuk, hogy változzanak bár az idők, változzanak az emberek, Jézus Krisztus ugyanaz marad tegnap és ma és mindörökkön örökké!...

Dr. Szelényi Ödön.

Sajtóhiba igazítás.

„A református egyház a XX. század elején“ c. cikkben (Prot. Szemle, 3. szám) 156. l. lord Kalsbury helyett: Lord Halsbury, 166. l. 7. sor 44 millió helyett: 14 millió olvasandó. Keresztyén szövetséges (167. l.) nem 11, hanem 4 millió van. 162. l. New setting of the old *trust* helyett: new setting of the old *trush* olvasandó.

Öt év a magyar reformáció történetéből.

1542—1547.

A Szent István-Társulat által kiadott *Egyháztörténeti Emlékek*¹ most megjelent 4-ik kötete sok becses adattal gazdagítja egyháztörténeti ismereteinket.

Mindjárt a kötet elején (6—7 l.) egy nagyfontosságú okmányt találunk, melyben a reformációt pártoló felsőtiszamelléki főurak, Bebek Ferenc, Drágffy Gáspár, Báthory András, Báthory György, Ráskay István, Ráskay Gábor, Homonnay Imre, Homonnai András, Perényi Péterrel élükön, Sárospatakon, 1542 február 14-én figyelmesen megvizsgálván azon meghasonlásokat és pártmozgalmakat, melyek ezidőszerint eddig megtörténtek, hogy azokat megakadályozhassák és elkerülhessék, *közakarattal és önként elhatározták, hogy* a két pártkirály között levő zürzavarok közepette történt jószáfglalásokban *egymást kölcsönösen megvédik*. És ha valaki közülük ilyen elfoglalt jószágot visszaengedni nem akarna, családaiknak ilyen ügyek megvizsgálására kinevezett küldöttei minden egyes alkalommal tüstént és késedelem nélkül, az igazsággal megegyezően, s elégtételt szolgáltatva intézzék el, vissza kell-e azt adni, vagy nem? És ha mégis megtörténnék, hogy közöttük valami ellentétek merülnek fel és barátságosan nem lehetne a dolgot elintézni, akkor közülük akárki egyet ennek az ügynek megvizsgálására küldjön ki és ez az ellentétes ügyet igazságosan döntse el. És ha ennek az ítéletén a perlekedők megállani és megnyugodni nem akarnának, azokat

¹ *Egyháztörténeti Emlékek a magyarországi hitújítás korából. Szerkesztették Karácsonyi János és Kollányi Ferenc; a Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának tagjai. Negyedik kötet: 1542—1547. Monumenta Ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia. Digesserunt etc. Bpest 1909. Kiadja a Szent István-Társulat. 6 + 652. lap. Ára 20 korona.*

közakarattal ezen egyesség megtartására kényszerítik. Épen így ha megtörténnék, hogy valaki, akár a szövetségesek közül, akár jobbágyaik vagy párthiveik közül valakit törvényszékeiken és hivatalos eljárásában gátolna, vagy valami módon akadályozna és megkísértené s arra törekednék, hogy azt tőlük való elpártolásra csábítsa: az ilyen bujtoogatót ezen egyesség erejénél fogva, törvénnyel kell kényszeríteni annak megtartására. És ha az illető mégis vonakodnék, akkor minden egyes alkalommal készek lesznek az ilyenek ellen fegyveresen felkelni, hogy fejeik veszedelmét egyetértéssel elhárítsák. Ha valaki a főurak, főpapok és nemesek közül megállapodásaikat elfogadja s magát annak megtartására kötelezi: azt szövetségükbe és társaságukba mindnyájan befogadják. Végül kötelezik magukat arra, hogy ezen pontozatokat a király iránt való köteles hűségük mellett mindnyájan hiven megtartják. Íme a magyar torgau szövetség, mondja Karácsonyi. *Nevezzük mi csak sárospataki szövetségnek, s legyen ez okmány újabb bizonyíték a reformációt pártoló Perényiről, és a tudomány fénylő fáklyájával negyedik század óta világitó főiskola alapítóról.*

Mikor Perényi társaival ezt a szövetséget megkötötte, teljességgel nem gondolhatott arra, hogy vele eleven szentet gyűjt saját fejére az előtt a Ferdinánd előtt, kinek csak nemrég tért hűségére, de akkor feltételei között is kikötötte, hogy birtokaiban, vallásában a király nem háborgatja, mert valaminthé eddig, úgy ezután sem tűr el hit dolgában semmi kényszerítést (III. köt. 461. l.), mert a reformációt pártoló főurat épen vallásos meggyőződéséért akarták minden áron láb alól eltenni. Mint a velencei követnek 1542 szept. 11. jelentéséből értesülünk, Frangepán Ferenc egri püspök mindenkép rá akarja bírni Ferdinánd királyt arra, hogy a magyar ügyek rendezése céljából Esztergomba menjen; azt állítja, hogy ha nem megy le, *s legalább húsz főurat le nem fejeztet, sohasem lesz igazi, sem látszólagos magyar király, holott a vétkesek kivégeztetésével az országot is megmenti. Az egri püspök ezt természetesen azért teszi, hogy a Perényi Péter által elfoglalt egri püspökséget visszaszerezhesse.* A követ értesülése szerint, Ferdinánd nem megy ezidőszerint Magyarországra, csak csapatoakat küld oda s a szigorú igazságszolgáltatást akkorra hagyja, ha majd föltétlen urala lesz az országnak, (96. l.)

De ha az eretnek vérre szomjas egri püspök által ajánlt vérfürdő elmaradt is, újabb feljelentés érkezett Bécsbe s ennek alapján, mint Medicsi János kardinálisnak Farnese bibornokhoz 1542 okt. 16. kelt előterjesztéséből értesülünk, letartóz-

tatták s egy várban fogva tartják Perényi Pétert, akiről azt mondják, hogy úgy gazdagság, mint származásra nézve Magyarország első embere. A király fogatta el azon ürügy alatt, hogy összeköttetésben van a törökkel és ennek kezére játszotta az egri püspökséget (103. l.). Maga Ferdinánd október 17-én utasította Révay Ferenc nádori helytartót és Bornemisza Pált, hogy nyugtassák meg Báthory Andrászt Perényi elfogatása felől, kötelességükké tevéen megnevezett hiveinek, hogy nevében jelentsék Báthorynak, miszerint *Perényit el kellett fogatni, be kellett börtönöztetni, mert „ellenünk, mint Magyarország törvényes királya ellen, valami szövetséget alkotott, majd magának az országnak és következetesen az egész keresztységnek elpusztítását elkézdte és hivatali tiszte s kötelessége ellenére sok más rábizonyított bünt követett el, amint szavahihető feljelentésből megértettük“*. (100. l.)

Az egri püspök azért tanácsolta Perényi elfogatását, hogy a reformáció terjesztőit legfőbb pártfogójuktól megfossza. Cél is ért, Perényi fogságba került, de az egri püspöki javakat visszavenni egyelőre nem sikerült. Maga Perényi esztergomi börtönéből okt. 24-én arra kérte sárospataki várnagyát, Végh Antalt, hogy az ellene emelt vád alaptalanságának kimutatása végett küldje el a királynak az általa kihirdetett és a szabad királyi városokhoz és vármegyékhez intézett levelét, meghagyván egyszersmind övéinek, hogy a szepesi prépostság javait, a király akarata szerint visszaadják. Levele átiratában szívére köti, hogy a sárospataki templom építését félbe ne hagyják. Ugyanazon napról debrői várnagyának is megparancsolta, hogy mihelyt a király parancsát veszi, rögtön adja át az egri káptalannak Heves-Szentivánt és Szentmiklóst. Károlyi Vas Mihály siklói és valpói várnagyának is ugyanakkor meghagyta, hogy mihelyt levelét veszi, a pécsi püspök és káptalan jószágait rögtön visszaadja és senki másra ne hallgasson, „jól tudod, hogy semmit sem akarok a keresztység ellen cselekedni“, inti, hogy a törökkel semmi összeköttetésben ne legyen és teljesen a királytól függjön (109—111. l.). De hiába volt mindez, mert sem neje, sem várnagyai fogságban levő uruknak e tekintetben nem engedelmeskedtek. Serédy Gáspár 1542 nov. 15-én tudatja a kalocsai érsekkel, hogy Perényiné nem engedte meg a zemplénmegyei tizedszedést, hanem maga számára szedette be (122. l.). Még 1543-ban is a Homonnay Drugethekkal, Báthory Györggyel, Serédy Gáspárral, Perényi Ferencsel, Báthory Andrással s másokkal együtt szedték az egri püspökség tizedeit a Perényiek (323. l.).

Frangepán egri püspök Perényit 1542 nov. 12. Farnese bíbornokhoz írt levelében lutheránusnak mondja (121. l.), aki a börtönben, mint Szikszai K. Vazulnak fia felett tartott emlékeszédében olvassuk, bibliaolvasásban, abból a kiválóbb történetek összegyűjtésében keresett ártatlan szenvedéseire vigaszt s végrendeletében is szívére kötötte annak, hogy a tiszta evangéliumi tant pártfogásába vegye, s annak hirdetőit és tanítóit az ellenfél minden üzelmei ellen oltalmazza s az ő példáját folytassa.

A reformáció másik nagy pártfogója Drágffy Gáspár, Perényi törekvéseit támogatta, a „*Sárospataki Szövetség*“ pontozatait második helyen aláírta (6. l.). Midőn Frangepán Ferenc egri püspök, a Serédy Gáspár oltalmából, a *szikszói iskolában tanító Dévay Bíró Mátyást* el akarta fogatni, s az üldözött reformátor Wittenbergbe menekült, 1542 márc. 8-án innen Révay Ferenc nádori helytartóhoz küldött levelében hevesen kikelt a papok ellen, kik az ország vesztének az okai. Maga felől azt írja, hogy az egri püspök az ő Ferdinándjával, szerzeteseivel és papjaival nem hagyta csak valameddig is Szikszón munkálkodni, hanem távozásra kényszerítette. Keserűbb a halálnál annak a tudata, hogy hivei farkasok zsákmányává lettek. Az üldözöttek gyülekezete a jövő élet hitével vigasztalja magát, mert Krisztusnak kell lenni a vigasztalónak, aki az anyaszentegyház feje. A nyarat még Wittenbergben óhajtja eltölteni, ha él, azután hová veti sorsa, maga sem tudja. Kéri Révayt, hogy a magyarországi ügyekről és fejedelmeinkről bőven és minél előbb értesítse. Ámbár Melanchton, amennyire tőle telik, jó ellátásban részesíti, mégis gyakran betegeskedik (14—15. lap.). Dévay 1543 tavaszán Wittenbergből a hazába visszatérve, magával hozta onnan Luthernek egy rövid sajátkezű iratát, melyről Stöckel Lénárt bártfai lelkész úgy értesült, hogy az Révaynál van. Arra kérte azért június 30. levelében, hogyha lehetséges, közölje vele annak másolatát. Stöckel levele különben ezenkívül azért értékes, mert felemlíti benne, hogy „a mi Dévaynk, aki Miskolcra hivatott, innen a barátok dühe által elűzetett“ (277. l.). A menekülőt Drágffy Gáspár vette oltalmába.

Drágffynak nagy kiterjedésű birtokai voltak Szatmár vármegyében. Az 1542 áprilisban meghalt Statiles János erdélyi püspök (24. l.) jószágainak felerészét, a Királyhágón és Meszesen innen levőket, Tasnád, Zilah városokat a tizedekkel együtt Drágffy foglalta el és mint Izabella titkára, okt. 11-én panaszképen írta, senki sincs, aki vagy ellentmondana, vagy azt ugyanazon módon visszakövetelné (102 és 172. l.).

Ferdinánd viszonzni óhajtván Serédy Gáspár felvidéki kapitányának érdekében tett szolgálatait, az erdélyi püspökséghez tartozó összes javadalmakat négyévi haszonélvezetre neki adományozta (105. l.), viszont ez arra kötelezte magát, hogyha a harmincadot is ő szedeti, Izabella királynénak évi 12 ezer forintot fizet (43. l.) s ennek biztosítására a püspökség jövedelmeit lekötötte (81. l.). Valószínű, ez a körülmény szolgáltatott alkalmat Frangepán Ferenc kalocsai érseknek arra, hogy egy összeszólalkozás alkalmával Serédyt ragadozó tolvajnak nevezte, ez pedig az érseket többek jelenlétében hazug csalónak nyilvánította (91. l.). De csakhamar megbékültek, mert novemberben már arról írt az érseknek, hogy Drágffy Gáspárral és a hozzá hasonlókkal, akik a királynak nem engedelmeskednek, szigorúan el kell bánni (125. lap.). Ferdinánd egymásután adta ki Serédy érdekében rendeleteit, melyekben a szebenieknek, a hét szász szék lakosainak, Bornemisza Boldizsárnak, Valkay Miklósnak, Kávásy Kristófnak, a püspöki helyettesnek, a káptalannak, szigorúan meghagyta, hogy a gyulafehérvári püspökséghez tartozó összes jövedelmeket ideiglenesen hívének adományozván, a náluk levő jövedelmeket minden vonakodás nélkül annak szolgáltatásuk be (104—106. l.).

Hasonló tartalmú rendeleteket Drágffy is kapott Ferdinándtól. Egyikben, mely 1542 dec. 9-én kelt, meghagyja neki, hogy Serédyt Debrecen város birtokában ne akadályozza, sőt támogassa (152. l.), ugyanakkor kelt másik rendeletében a király sürgeti Drágffyt és újból megparancsolja, hogy az erdélyi püspökség jövedelmeit Serédynek szolgáltatassa ki és az uradalmakat is adja át (153. l.). De Drágffy, bizonyára a sárospataki szövetség erejében is bizva, nem adta ki azokat, s ezzel alkalmat szolgáltatott Várday Pál esztergomi érseknek arra, hogy ez 1543 máj. 28-án azt javasolja a királynak, hogy az erdélyi püspökséghez tartozó tasnádi udvarház ettől elvétessék és oly embernek adassék, aki az odatartozó tizedeket a királytól kijelölt célra fogja fordítani (264. l.).

Most Ferdinándnak egy régi ismeretes levelére kívánom felhívni a figyelmet, mert ennek egy pontja, teljesen kikerülte eddig történettudásaink érdeklődését, pedig oly nagyfontosságú, hogy arra van hivatva, miszerint vele eldöntöttnek kell tartanánk, *a hazánkban tartott erdödi első zsnat idejét*. Ferdinánd nevezetesen Prágából 1544 február 12-iki levelében értésére adja Várday Pál esztergomi érseknek, mint főkancelárnak és királyi helytartónak, hogy az örökös tartományok is szívesen ajánlkoztak Magyarország védelmére, majd így foly-

tatja: „Az eretnek Dévay Mátyásról, amit nekünk írtál, megértettük. Zágrábi (Oláh Miklós zágrábi püspök) nekünk is megmutatta Drágffy Gáspár zsinati levelének másolatát stb. Már ezelőtt két levelünkben is meghagytuk magának Drágffynak, hogy ilyenféle eretnek embereket jószágaiban ne tőrjön meg, elhisszük, hogy rendeletünket teljesen végrehajtja. Báthory András kapitányunknak meghagytuk és levelet is küldtünk, hogy ilyenféle eretnekek munkájának minden kényszerrel is vessen véget. Felhívja tehát Várdayékat is, hogy Dévay és Drágffy megfékezésében legyenek Báthorynak segítségére, hogy a régi szokás szerint helyesen és igaz alapos-sággal történhessék. *Ezenkívül, ha valamire szükség leend, mindazt tegyék meg és ne engedjék, hogy az eretnekség lassanként minél szélesebben elterjedjen*“ (340., 341. l.).

Micsoda zsinati levél másolatáról van itt szó? A Drágffy oltalma alatt tartott erdódi első zsinat összehívó levelét, vagy valamely más, ezen zsinat megtartására vonatkozó felhívást kell abban keresnünk, melyben bizonyára a Miskolcraól emez ifjú főúrhoz menekült Dévay sürgetésére rendelte el, hogy az eretnekség vádjának elhárítására egy megtartandó zsinaton állítsák össze a hitcikkeket és szervezkedjenek. Ugyde eddig úgy tanultuk és tanítottuk, hogy az erdódi zsinat 1545 szept. 20-án volt, Drágffy Gáspár oltalma és pártfogása alatt s így ezzel előbbi fejtegetésem nem egyezik meg. De itt (386. l.) Verner Györgynek 1544 dec. 15-én Ferdinándhoz küldött azon jelentéséből, melyben tudatta, hogy Horváth János a szepesi prépostságról véglegesen lemondott és ő annak további gondozásával a sárosi kapitányt bízta meg, nemcsak ezt tudjuk meg, hanem annak utóiratából arról is értesülünk, hogy *Fráter György Tasnád városát Drágffy Gáspár halála után elfoglalta* (396. l.). *Ha Drágffy 1454 december 15-én már nem élt, akkor az ő oltalma és pártfogása alatt 1545-ben zsinatot nem tarthattak Erdődön.* Mikor volt hát az erdódi első zsinat? Ha figyelmesen összeállítjuk az előttünk levő adatokat, megtaláljuk reá a feleletet.

A rendek az 1543. évi novemberben a Besztercebányán tartott országgyűlésen Ferdinándhoz felterjesztett kívánalmikban előadták, hogy a lutheránus eretnekséget gyökerestől ki kell irtani s arra a király 1544 január 12-én azt felelte Prágából, hogy *„mivel keresztyén hit csak egy lehet és a szakadást meg nem tűri, gondoskodni kell, hogy Isten igéjének hamis hirdetői az Úr nyájából messze eltávolíttassanak és visszakergettessenek.* Helyesnek és üdvösnek tartja azért a király hű alattvalóinak kérelmét, velük egyetért, *ennélfogva*

utasítja kapitányait, hogy a királyi helytartó megkeresésére, az ilyen hamis tanokat hirdető prédikátorokat, kik az igaz hitű egyház szentségeit és rendeleteit megvetik és az Isten ígéjében szakadást idéznek elő — megbüntessék“ (327. l.).

Ezen királyi rendelet még közhírré sem igen lehetett téve, midőn Stöckel Lenártnak 1544 február 2-án Révay Ferenchez küldött leveléből már arról értesülünk, hogy a lutheri úrvacsora tantól eltérő Dévayval örömet folytatna barátságos vitatkozást, ha közelébb volna, de amint hallja, szinte Brassóig távozott (328. l.).

Miért menekült Dévay Drágffy birtokairól, ennek az oltalma alól, messze idegenbe? Azért, mert bizonyára értesült arról, hogy pártfogójával együtt feljelentették a zsinat tartásáért Ferdinándnak, s im a király idézett levelében a reformátort pártfogójával együtt büntetni rendeli. A király ezen külön rendelete 1544 február 12-én kelt, melyben Drágffy zsinati leveléről beszél. Mire ennek a Drágffy oltalma alatt megtartott zsinatnak a híre Prágáig eljutott, bizonyára több időre volt szükség és éppen azért annak eszterdójéül 1543-at kell összefüggés szerint felvennünk. Ezen Erdődön megtartott zsinaton Dévay is jelen volt; az aláírók között szereplő Dévay Miklós személyében reformátorunkat, Mátyást kell keresnünk.

Ha a történelmi kritika előtt megáll az a vélemény, hogy az erdői első zsinatot Drágffy oltalma alatt tartották, melyen a legnagyobb részben a saját birtokain tanító református papok voltak jelen, mint Szilády Áron is írja, (RMKT. II. 431. l.) akkor ennek a zsinatnak 1543-ban kellett lenni, mikor még Drágffy élt, és a zsinat megtartása után, Ferdinánd rendeletének kihirdetése előtt, ura azért engedte papjai legnevezetesebbikét, Dévayt, birtokairól menekülni, hogy magát majd csak megvédelmezi a lutheránusok pártfogásáért, de legalább a már különben is sokat szenvedett reformátort, az ellene indított hajsza miatt újabb baj ne érje

De nem lehetett az erdői első zsinat 1545-ben azért sem, mert a „sárospataki szövetség“ harmadik főura, Pelsőczy Bebek Ferenc gömöri főispán ellen is egész hadjárat folyt, mely éppen ezen évi szeptemberben kötött békével ért véget. Ferdinánd már 1542 június 26-án Várday esztergomi érseknek ítélte a Bebektől Lajos király halála óta bírt Rosnyó bánya várost, Püspöki és Velkenye falvakat (59. l.), de jogáról csak akkor volt hajlandó lemondani, ha a király Salgóvárát neki adományozza, ez esetben az érseki javakat vissza adja, a király iránt való hűségben is örökre és állandóan

megmarad (181. l.). De mivel Bebek az említett javakat ismételt felhívásra sem adta vissza, az érsek 1544 nov. 14-én tiltakozott Révay Ferenc nádori helytartó előtt eljárása ellen, s ebben arra is hivatkozott, hogy most már a király is megkegyelmezett neki (384. l.). Végre is Gyarmathy Balassa Zsigmond hadi népét felültette, Bebeket a peres jöszágokból kiűzte és azokat fegyverrel elfoglalta (404. l.), melyről egy 1545 évből fennmaradt emlékirat is megemlékezik (406. l.). Ekkor azután Fráter György váradi püspök, Báthory András Szatmár és Szabolcs vármegyék főispánjával 1545 szeptember 12-én békét szerzett az esztergomi érsek s Bebek között, oly feltétellel, hogy magát a király hűségében megtartja, az érsek birtokait visszaadja (433. l.).

A Bebek ellen indított hadjárat tehát az érsek részéről így szerencsés véget ért. Az ezután szükségessé vált egyházi intézkedésekre vonatkozólag még 1545 szeptember végén Fráter György egy emlékiratot terjesztett az esztergomi érsek elé a lutheranizmusnak azon részeken való elterjedését illetőleg, melyben egész rövidséggel azt ajánlja, hogy a királyi felség neki és Báthory Andrásnak adjon megbízást arra nézve, hogy foglalják el azoknak a javait, akik lutheránusokat tartanak vagy jöszágaikban pártfogolnak, *különösen pedig boldogult Drágffy Gáspár özvegye ellen adassék ki rendelet* (437. l.). Egy szó sincs benne zsinatról. Drágffy özvegyétől el kell venni jöszágait, mert lutheránusokat tart bennük. Ha 1545-ben tartják az erdői zsinatot, bizonyára azt is felhossa György barát Drágffyné ellen, mert vele az országos határozaton kívül még azzal is indokolhatta volna javaslatát, lám, már szervezkednek is az özvegy oltalma alatt az eretnekek.

Drágffy Gáspár 1545-ben már nem élt, Perényi fogságban volt, a harmadik főurat éppen ez évben törték le, hogyan merte volna egy gyámoltalan özvegy, akitől már Tasnádot, Zilahot is elvették, oly nagy pártfogásban részesíteni az eretnekeket, hogy oltalma alatt zsinatra is összegyűljenek, mikor ősi jogait is veszély fenyegette.

Bártfán a derék Stöckel Lénárt és Eck Bálint állnak a reformáció élén, utóbbi házában tanul 1542-ben Révay Ferenc nádori helytartónak három fia latinul és görögül, kik közül a legnagyobb ugyan még csak 12 éves, mégis mind a hárman már négy nyelven beszélnek, magyarul, németül, csehül és latinul (2. l.). Stöckel valami német prot. munka lefordításáról ad hírt, melyet Melanchton is helyeselt; igaz ugyan, hogy szerzője a szertartásokból többet tart meg, de

ezen lim-lomokat — úgymond — megtartandóknak véltük, mert azokat az idő úgy is kiküszöböli (49 és 121. l.). Stöckel 1544 február 2. levelében arra akarja rábírní Révayt, hogy fiait Wittenbergbe küldje tanulni, ő maga is ott tanult éjjel és nappal. Ne gondolja, hogy ezzel a királyi tekintély ellen cselekednék. A lengyel király is többször megtiltotta már, hogy a nemesek ne küldjék fiaikat Wittenbergbe, még sem tudta kivinni, hogy a legelőkelőbbek közül is sokan ne ott neveltessék gyermekeiket (339. l.). Ugyanezen év jún. 22-én arról értesíti Révay Mihályt, hogy *Bártfán Dobai András*, Stöckel és a tanács felhívására, *a hallgatók nagy helyeslése mellett magyarul kezdett prédikálni* (362. l.). Meddig volt itt Dobai, nem tudjuk, mert 1547 június 9-én Péter eperjesi lelkész arra kéri Bártfa biráját és esküdteit, hogy a gyülekezet határozata értelmében az igehirdetőül megválasztott Mihályt fogadják el és tartsák meg (543. l.).

Horváth János szepesi prépost 1542 július 22-ről Lőcséről keltezi papjaihoz intézett levelét, melyben felhívja őket, hogy az eretnek tanítókat eltávolítsák (79. l.), de 1543 márc. 15. Révay Ferenc nádori helytartó, hamis oklevelek felmutatásáért fej- és jószágvesztésben marasztalta el és a prépostságtól is megfosztotta (28. l.). A prépost azonban tovább is bent maradt jószágában, *sőt meg is nősült* és azon esetre, ha előbb meghalna, mint kedves neje Ágnes, akkor egy 1544 április 27. nyilatkozata szerint, annak kétezer forintot rendel azon összegből, melyért a donajeci várat zálogba bírta (355. lap) s miután ez év december 16-án tisztéről ünnepélyesen lemondott (397. l.), s mint Verner Györgynek 1545 febr. 4. Ferdinándhoz felterjesztett jelentéséből értesülünk, „elméjét teljesen feleségére irányította és elhatározta, hogy a prépostságából eltávozik s őt felszólította a prépostság átvételére“ (411. l.).

Thurzó Elek királyi helytartó az evang. valláshoz való hűségét pecsételte meg 1542 nov. 29. végrendeletében, midőn a *lőcsei* parochiális templom hitszónokának évenként kifizetendő 100 forintot hagyott, hogy az Isten igéjét szorgalmasan prédikálja; hasonlókép elrendelte, hogy tartsanak ott évenként két jó tanuló ifjút a gimnáziumban, akik főképen a szentírást avégre tanulják, hogy annak idejében hitszónokok lehessenek és ha a tanításra alkalmasak lesznek, mások ketten hasonlóképen a gimnáziumban tanulásra vétessenek fel és egyenként adjanak nekik 40—50 forintot (163. l.). Eperjes város birája és tanácsa 1544 március 17-én arról értesíti Bártfa város tanácsát, hogy a lőcseiek két követet küldtek

hozzájuk, akik előadták, mi indította őket arra, hogy az evangéliomot elfogadják s arra kérték az eperjesieket, hogy prédikátorukat egy kis időre engedjék át, mit ők — afelett megörülvén — meg is tettek (346. l.). Lócse, Bártfa, Eperjes, Kisszeben városok birái és esküdtei 1545 nov. 15-én felszólítják a bányavárosokat, hogy a királyi udvarba küldendő követeik az ő követeikkel egyértelműleg járjanak el a lutheránus vallás védelmében (442. l.). Kassa és e négy város küldöttei az 1646-ban megtartott eperjesi zsinaton 16 pontba foglalták össze a reformációt illető megállapodásaikat (522—524. lap).

A reformáció terjedéséről is érdekes adatok olvashatók a kötetben.

Morone János volt bécsi nuncius 1542 május 21-én Farnese bíborshoz intézett levelében felhívja a szentszék figyelmét Magyarország vallási állapotára. Ügyelni kell — úgy mond — nehogy a török járom alól felszabadítandó ország lutheránussá váljék, azért különös figyelmébe ajánlja a nagybefolyású magyar főpapokat (44. l.). Ferdinánd ezen évi szeptember 7-én a pozsonyi tanácsot, mely egy rendjét elhagyott szerzetest prédikátorként alkalmazott s a jelentés szerint egy hajadont arra kényszerített, hogy hozzá nőül menjen, kihallgatásra maga elé idézi (92. l.).

Pomárius Keresztély 1543 január 16-án azon alkalomból, hogy a beglerbég egy levélben arra utalt, miszerint *Szolimán mindazon népek ellen, kik képeket tisztelnek, hadat izen*, inti a beszercei tanácsot, hogy az eltávolított képeket ne állítsák vissza (189. l.). Érdekesen jellemző a viszonyokra, hogy a helytartó tanács 1543 februárban utasítást adott ki Bornemisza Pálnak és előszámlálta abban, micsoda okokat soroljon elő egy beadványban, melyben az egri püspökség betöltését kérje. Tehát egyszerűen meghagyta neki, hogy jelentse a királynak, miszerint az egri püspök halála után többször fordultak hozzá, hogy a felség a püspökséget valamely érdemes egyházi férfúnak adományozza, aki életének hűségével és vallásának feddhetetlenségével arra méltó, ezt most is kéri, minthogy az ország ezen részeiben az isteni tisztelet, a jó erkölcsök és a szentatyáktól alapított s annyi időtől fogva fennálló régi vallás iránt a püspökség be nem töltése és lelkészek hiánya miatt közönyösesek lesznek, mivel különféle eretnekségek és sokféle visszaélések már valóban mindenütt eláradtak (218. l.).

Valamelyik királyi tanácsos 1543 május 30-án jelenti Ferdinándnak, hogy a *székesfejérvári* Szentmiklósról nevezett

prépostságban, melyet most Albert prépost bir, valamelyik kanonok, akiről nagy a gyanu, hogy nincs is felszentelve, mindazonáltal a nép előtt mégis szónokol, kiszolgáltatja a szentségeket és más hivatalos teendőket is, melyek az áldozárok tiszteéhez tartoznak, tévovázás nélkül végez. *Most már levelekből és magának a prépcst helyettesének, akit Fejérvárott tart, szóbeli közléséből bizonyos, hogy ez az eretnekséggel és különféle gonosszággal teljesen megfertőztetett ember, abban a városban naponként hitegeti a gonosz magvakat, melyek a népet nem éppen kis mértékben megrontják. Mert az úrvacsorát szakadatlanul két szín alatt szolgáltatja ki és a lutheránusok dogmáit a nép előtt nyilvánosan erősíteti, a viaszgyertyáknak, gyümölcsöknek és vetéseknek meghatározott napokon történni szokott felszentelését rosszalja; nyilvánosan hirdeti és egyenesen kimondja, hogy az egyház régi szokásait és szertartásait, melyeket annyi századon keresztül bevettek és helyeseltek, teljességgel el kell vetni. A közelebbi pünkösdi ünnepein is a szent misét magyar nyelven énekelte, melynél alig lehet valami lehetlenebb.* Mivel tehát ennek a magánembernek féktelenségét tovább egyáltalában nem lehet eltérni, mert tőlünk nem messze kell meggyőződnünk arról, hogy a mindenható Isten haragját már annyira magunkra lobbantottuk, hogy a vallás, az isteni tisztelet és az ősöknek intézményei már nagyobb részről a megvetésnek vannak kitéve. Arra kéri azért Ferdinándot, mint igaz keresztyén és katolikus fejedelmet, parancsolja meg Varkocs Tamás székesfejérvári kapitánynak, hogy ezt az embert fogassa el, kötöztesse meg és minél előbb vitesse az esztergomi érsek elé, megvizsgálás végett, kinek joghatósága alá tartozik (266—267. l.).

Ez az eddig ismeretlen jelentés igazolja és kiegészíti Szerémi Emlékirataiból ide is felvett azon tudósítást, hogy midőn Szolimán Székesfejérvárt elfoglalta, *a város magyar polgárai* nagyon megijedtek, kik *mindnyájan eretnekek voltak és egy Lajos deák nevű lutherista prófétájuk volt, s teljesen elszakadtak az apostoli szentegyháztól és elfordultak az igaz katolikus hittől.* Ezek a haramiák azt tanítják *az első cikkükben,* hogy a szentséges pápának semmi hatalma sincs a nép bűneinek megbocsátására; *a másodikban,* hogy a mise nem egyéb, mint bálvány; *a harmadikban,* hogy a boldogságos szűz közönséges asszony; *a negyedikben,* hogy a bőjtről nincs szabály az evangéliumban; *az ötödikben,* hogy az alimizsnálkodás semmit sem használ a léleknek a halál után; *végül,* hogy a papi rendnek semmi értéke sincs... Midőn a török szultán a várba bement, a papság és polgárok tisztel-

gését fogadta. Előbbieknek különösen megparancsolta, hogy imádkozzanak nappal és éjjel az ő és János király lelkéért. Mikor ezeket hallották volna, a papok mosolyogtak és azt mondták a szultánnak, hogy ők már nem igen kérik az Istent, mivel lutheránusok, tagadják a bűnt, az alamizsnálkodás érdemszerző erejét. Hét pap volt a szultán előtt, aki midőn a katolikus vallásról kérdezősködött volna, csupán egy öreg pap vallotta magát a régi egyház tagjának (295. l.). *Ez a lutherista Lajos deák valószínűleg egy személy lesz azzal az eretnek prófétával, aki 1543. évi pünkösdkor magyarul énekelte a misét, akit a zoltárfordító Szegedi Lajosban kell keresnünk, sőt kell e város reformátorául megneveznünk.* Szilveszter János ugyanis, midőn Szegedi zoltárfordítását bírálat végett megkapta, hogy érdemes lenne-e az a kinyomatásra, azt írta 1547 szeptember 26-án róla Nádasdy Tamásnak, hogy ez az ember, aki midőn Székesfejérvárott tartózkodott, nem restelte és nem átalotta általában kárhozatni az ő Újszövetségének teljes fordítását, mellyel neki nem kevés kárt okozott, mert bibliájából az összes példányok, melyeket abba a városba küldött, a boldog emlékezetű Bertalannak, a Krisztus kétségtelen martirjának házában elvesztek (551. l.). Szegedi Lajos ócsárolta Szilveszter magyar bibliáját, úgy látszik irigységből, mert ő maga is foglalkozott a biblia lefordításával, a zoltárokat be is mutatta Nádasdynak, a misét is magyarul énekelte.

Íme a három adatból meghatározhattuk Székesfejérvár ismeretlen reformátorát, és láthatjuk annak nem eredmény nélkül való munkálkodását.

A nagyváradi káptalan a római pápához 1544 május 1. kelt felterjesztésében leírja az ország siralmas állapotát. Felsőhajt, mennyi pusztulást és sebet okozott az országnak a lutheránizmus és a törökök kegyetlensége. Különösen mégis az egyházi hierarchiában, a főpapságban tett kárt a basa. Az ország, mely annyi időtől fogva a török zsarnokság ellen kőfal volt, most megmérhetetlen nyomorúságoknak székhelye, éhség, romlás, szerencsétlenség mindenfelé, a lakosok pedig fogságban. Az eretnekség folytonosan tovább terjed és félni kell, nehogy ez a gyom elnyomja Isten vetését. Csupán Fráter György váradi püspök fáradozik a haza megmentésén, ennél fogva kéri, adjon neki engedélyt arra, hogy két püspöki segédet választhasson és szentelhessen fel (356. l.). Melancthon is említi egyik 1543 május 1. levelében, hogy arról értesült, miszerint a budai basa négy papot bilincsekbe verve Konstantinápolyba hurcoltatott (u. o.). Ugyancsak Melancthon 1544 május 31. és június 15. leveleiben azt mondja, tudatták vele,

hogy csendesen terjed az evangéliom itt-ott Magyarországon, mivel azon helyeken, melyeket a törökök birnak, továbbá a többiekben, amelyeket még nem foglaltak el, azt írják, a kegyesek örvendezve azzal vigasztalják magukat, hogy az ország politikai bukásában, legalább Isten igaz imádását megtanulhatják: mert a török parancsnokok engedélyt adtak Magyarországon a népnek, hogy saját belátásuk szerint hívnak egyházaikba pásztorokat és sokat hívnak, akik tisztán tanítják az evangéliomot. Az oltalomlevél kiadását a parancsnokok maguk megígérték (361. l.).

Gyalui Tordai Zsigmond Eperjesen 1545 december 25. Melancthonhoz irt levelében megköszöni mesterének jóságát, hogy öt leveleire méltatja, már hármat kapott tőle, egy alkalmat sem mulasztott el, mindegyikre válaszolt valamit, most Magyarország politikai és egyházi viszonyairól, illetőleg a reformáció örvendétes terjedéséről értesíti. A török hódoltságban — úgymond — mindenütt szabadon hirdetik az evangéliomot, úgy hogy Isten különös jótéteményének lehet mondani, hogy ezt a földet a pogányoktól meghódíttatni engedte. Mert ha testileg kényurat szolgálnak is, az evangéliom boldogító nagy fénye ragyog és mindenek felett legnagyobb a lélek szabadsága, melyet a mi királyaink, ha dolgaik között megtehetnének, fegyverrel és hadi néppel megakadályoznának. A feddhetetlen és kiváló tudományú férfiú, *Abádi Benedek*, aki egy évvel ez előtt avatott fel *Szegeden*, mely város a leggazdagabb és legnagyobb a Tisza mellett, úgy az iskolában, mint a templomban, a török basának nagy tetszésével tanít, annyira, hogy a minap, valamely vitatkozás alkalmával, maga a basa a barátokat (szerzeteseket) elhallgattatta, kiket különben a bolondok bolondjainak tart és azzal fenyeget, hogy nemsokára ő maga kikergeti őket a városból, mint erről nemrégén magának *Abádinak* leveléből meggyőződtem. *Szegedi István*, aki egy ideig *Wittenbergben* a hasznos tudományokat szorgalmasan tanulta, *Cegléden*, nyolc mértföldre Buda alatt, melyet a törökök birnak, hitszónok. *Eszéki Imre*, aki *Wittenbergből* a minap jött vissza, egyenesen az ő *Tolnájába ment*, mely az alsó Duna partján fekszik és török őrséggel van rakva. Végre szabad mindegyik tanítónak, iskolamesternek, hitszónoknak azon részekre átmenni és tanítani akárhol akar, akár az iskolában, akár a templomban. De én valamitől félek, nehogy az ellenség magától oly nagy szabadságot engedjen, hogy a népet magához csalogassa, amely mivel Isten igéjének hallgatása legkivánatosabb, ott sereglik össze, ahol azt tisztán és becsületesen hirdettetni hallja. Azok sem olyan

eszevesztettek, hogy erdők és pusztaságok felett akarjanak uralkodni, hogy azokat a helyeket a lakosoktól elhagyni engedje, melyeket fegyvereikkel meghódítottak és az ő véréből megkíméltek. Az emberek nagy gyülekezetei örvendeznek, de különösen örvend az a nagy apostol Pál, hogy akár valamelyik ürügy alatt, akár igazságszeretetből, hirdettetik a Krisztus. Ezt a gyanakodást az erőtlenségi, hogy magában Törökországban sokan hirdetik Krisztust. Pikus Ferenc, egy szegedi magyar, most Galatában, majd Konstantinápolyban a hallgatók nagy gyülekezetében tanít, tartatván a gallus követ és másoktól, akik ott vagy szolgálnak, vagy kereskednek. *Mayláth István* erdélyi vajdát, mint a második Manassest, fogoly társával, *Török Bálinttal* a konstantinápolyi börtönben tartják, naponként hallgatja a jó evangéliumi beszédeket, a minap írta feleségéhez a legkeresztyénibb hitvallást és arra kérte, hogy a Krisztus dicsőségének ügyét mozdítsa elő és a joghatóságában levő eklézsiák reformálására adjon teljhatalmat.

Erdélyre nézve ez az esztendő, az Isten jótéteményének csendes esztendeje volt és jölehet néhány esztendő óta háboruktól gyötörtetett, mindazonáltal újra feléledt és kezd ismét virágozni. Köröskörül mindenfelé sok új épületeket emelnek, gabonában, mindenféle gyümölcsben nagy termés volt. A legnemesebb és legkívánatosabb bor termett. De mint Demades mondja, Sándor országa az ő halálakor hasonló lesz a Cyclophoz, kinek szemét Mistes kivájta, mi is szem és fej nélkül vagyunk. A barát (Fráter György) összejátszik a törökkel, minden összejövetelel vannak jelen török megbízottak, nehogy valamit tanítani lehessen anélkül, hogy arról az ellenfélnek tudomása ne legyen . . . Ami nekem különösen nagy vigasztalást szerez az, hogy egész Erdélyben félik és tisztelik a Krisztust és a mennyei tudományt mindenfelé nyilvánosan hirdetik, kivéven a Székelyföld nem nagy részét és Gyulafehérvárt, ahol a kanonokok kollégiuma van és akik között a királyné él. Végül Kóberger Dániel és Mexner József magyarországi wittenbergi tanulókat ajánlja Melanchton gondoskodásába (449—452. l.).

Torda Zsigmondnak a reformáció terjedéséről írt tudósításának hitelességét bizonyíthatjuk Boromlaci Albertnek 1546. évben Szász-Besztercéről Hess János borszlói lelkészhez küldött leveléből, melyben a lutheránizmusnak Erdélyben és a török hódoltságban való terjedéséről értesíti. Mutogatja — úgymond — a Krisztus ebben a barbár országban az ő kegyelmét, jóságát és hatalmát. Naponként növekedik a Krisztus eklézsiája Erdélyben, nem csupán a törökök, hanem

a pópások között is, amint akárki nemcsak megértheti, hanem meg is ismerheti, mert nem embereknek, hanem az Istennek ügye ez. *Reformált eklézsiák vannak itt Erdélyben a Szászvárosokban, Istennek segedelméből nagy részről Magyarországon is.* Halljuk és valóban megértjük, hogy *Budán a meghagyott kevés magyarok előtt a tiszta evangéliomot hirdetik;* de valami erős pópás ördög gyorsan megakarta akadályozni, az ügyet a városnak és seregnek parancsnoka elé vitte. Aki az ellentéteket meghallgatván, nagyobb tekintélyt tulajdonított az evangéliomnak, leginkább azon okokért, mivel az egy Isten tiszteletét tanítja és a képek tiszteletét elveti, melyektől a törökök is őrizkednek. Mégis azt felelte a basa, hogy császárjától nem azért állíttatott hivatalába, hogy vallásunk vitás kérdéseit cáfolgassa, vagy magyarázzassa, hanem a szultán birodalmának megtartására, melyben csendesség legyen. *Van Magyarországnak másik városa is, Szeged, melynek mostani török basája, a pópások furiái ellen oltalmazza az evangéliomot és annak szolgáit s prédikátorait minden erőszakosság ellen megvédi.* Ez még nem minden. Van itt valami nép, nem csupán szokásában és nyelvében, hanem vallásában is különbözik tőlünk, valami *Valachus* nevezetű. (Vlachus = pásztor.) *Ismerik Krisztus létezését, a római pópának mégsem voltak sohasem alávetve.* Szertartásaikban teljességgel különböznek tőlünk. A folyóból keresztelnek, az úrvacsorát kovászos kenyérral és borral szolgáltatják ki. Olvassák az evangéliomokat és a páli leveleket, nem a maguk, hanem idegen nyelven, melyet mi rác nyelvnek nevezünk, melyet azoknak avatatlan emberei meg sem értenek, ha csak papjaik meg nem magyarázzák. A miéink között mindazonáltal sokan vannak, akik azoknak nyelvét megértik. A katekizmus le van fordítva valach nyelvre és *Szebenben*, mely a szász városoknak Erdélyben fővárosa, *kinyomattatott, mint mondják rácul*, mely mintha a görög betűk alakjához hasonlítana. A papok közül sokan úgy megbecsülik ezt a könyvecskét, mint a szentek szentjét, sokan pedig teljességgel megvetik (511, 522. l.).

Terjedt tehát szépen a reformáció. Emellett bizonyít Ferdinándnak egy 1546 dec. 27-én Prágában, Szepesvármegye közönségéhez küldött leirata, melyben az eretnokség továbbterjedésének megakadályozását elrendeli. Megértettük — mondja — hogy az anabaptistáknak és más hittől szakadtaknak ez a veszedelmes lutheránus felekezete nem csupán Szepesvármegyébe, hanem a szomszédos helyekre is befészkelte magát és nagyon mérges ragályával a kegyes keresztények lelkeit bemocskolta. Mely eretnokség nem csupán Idve-

zitóink szent evangéliomával és az apostolok tanításával ellenkeznek, hanem még ezenfelül a szent atyák tantételeivel és a zsinatok határozataival is elítéltetett és azért annak követői méltán rekesztetnek ki az Istennek szent egyházából és a hívőknek közösségéből, nehogy újra születvén, ez a dögvész tovább is garázdálkodhassék a Krisztusnak nyájában. Elrendeli azért, hogy az ilyenektől távol tartsák magukat, mert kérlelhetetlenül a legsúlyosabb büntetéssel lakolnak, ha a megnevezett és más eretnekségeknek szerzőit, ha azok közöttük tartózkodnának, az alattuk levő területről ki nem űzik; az általuk előidézett eretnekséget pedig gyökerestől irtsák ki, nehogy lelkeiknek és a többi keresztyéneknek veszedelmével ez tovább terjedhessen (520. l.).

Erdélyben a lutheri egyház ez idő alatt nemcsak megalakult, hanem egymásután megtartott gyűlésein szervezkedett is. Brassóban 1542 okt. elkezdődött az ev. szertartás szerint való isteni tisztelet (177. l.), ez évi nov. 2-án ugyanott az evangéliom tisztán hirdetése, általában a reformáció ügyében gyűlést tartanak (118. l.), s dec. 8-án maga a városi tanács és káptalan veszi kezébe a mozgalom vezetését, megkezdí és folytatja az egyházlátogatást és életbe lépteti a reformációt (131. l.). Hontér megírja a Libellus reformationist, melyet Luther, Melancthon, Bugenhágen egymásután helyeselnek (296—198. l.). Sőt Luther külön egy 1544 május 11-iki levélben hálát ad Istennek, hogy a brassóiaknál az egyház és vallás állapota javul (359. l.). Általában a százok fokozatosan életbe léptették a reformációt gyűléseiken (386. 403. l.). Kolozsvári Péter ugozsai főesperes, gyulafehérvári kanonok és terpeni plébános pedig 1547 február 3. nyilatkozatában saját és a besztercei szék kerületének összes papsága nevében ünnepélyesen kijelenti, hogy miután némely egyházi szertartásokba visszaélések csúsztak be, ők azokat az ős egyház szokása szerint Isten igéjéből reformálták s az így reformált szertartások szerint akarnak eljárni mindaddig, míg az egyetemes és szabad zsinat másképen nem határoz (530. lap). Heltai Gáspár 1543-ban Wittenbergbe megy (325. l.), a következő évben már kolozsvári pap (378. l.) stb.

Thury Etele.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Midőn a magyarországi keresztény szociálista-párt megalakult, úgy látszott, hogy bizonyos mértékig ellentétes álláspontot fog még a néppárttal szemben is elfoglalni. Ma már világos, hogy a két párt nemcsak, hogy nem antagonistája egymásnak, sőt egy hajóban eveznek együtt. Az üzlet ugyanaz, csak a firma különböző. Eléggé világosan bizonyítja ezt ama levélváltás, mely Giesswein Sándor és a mosonmegyei néppárt intézősége között lefolyt, melynek eredménye az, hogy a nevezett párt, mint olyan, Giesswein kanonoknak ajánlotta fel a képviselőjelöltséget.

Ezt csak azért említettem fel, mert ezen levélváltásban van valami, amit bevezetésül akarok felhasználni ezen külföldi szemléhez.

Giesswein kanonok ugyanis említett válaszelevelében egyebek között a következőket írja: „Közjogi, politikai kérdésekben lehetnek nézeteltérések keresztények, sőt katolikusok között is, de vannak kérdések, melyekben feltétlenül össze kell tartaniok. *Ilyen például a felekezeti iskolák kérdése, a valláserkölcsei nevelés az állami iskolákban*“.

Jól tudjuk, hogy a kötelező állami népoktatás behozatalának hazánkban a róm. kath. egyház a legfanatikusabb ellensége volt mindenha. Felekezeti iskoláit csak erőszakkal lehetne kivenni kezeiből. De a felekezeti oktatásának és másoldalról az állami iskolákban a valláserkölcsei nevelés szükségességének olyan prononszirozott kiemelése, mint az Giesswein levelében található, jóformán most jelenik meg politikai pártprogram keretében. Ez nyilvánvaló jele annak, hogy valaminek kellett felmerülni a látóhatáron, ami ezen követelmény hang-

súlyozását indokolja. És csakugyan van is. Aligha csalódunk, hogy ezt az okot annak az új politikai lapnak programjában kell keresnünk, mely az egyházi viszonylatok mai rendjével szemben egyfelől a felekezetlen közoktatást, másfelől a szekularizációt írta zászlajára.

Ezzel a lappal egy új irány jelenik meg a politikai élet küzdő porondján. Irány, mert háta megett pártot valóban nem bírnak felfedezni. Sem nem munkapárti, se nem Justh-párti, se nem Kossuth-párti, annál kevésbbé néppárti avagy nemzetiségi-párti ez a program. A szociáldemokrata-párt programjához áll legközelebb, de ennek számos, felettébb jellemző pontjai teljesen hiányoznak belőle.

Erről az irányról és a háta megett álló frakciókról nem tudunk ugyan valami sokat, mindazonáltal konstatálhatjuk, hogy a külföldről ezt nagyon jól ismerjük. A természettudományos világnézet szülötte az, mely nem ellensége ugyan az egyháznak és még kevésbbé a vallásnak, azonban nem hajlandó megengedni, hogy a vallásnak, mint emberi lelki szükségletnek ürügye alatt, olyan nevelést adjanak az ifjúságnak, mely a kétségtelen bizonyossággal megállapított tudományos igazságokkal ellenkezik, amely az életet nyitott szemmel néző férfiút az esze és szíve között feltoluló elkeseredett harc martalékul dobja oda. De még kevésbbé hajlandó megengedni azt, hogy a vallás és a valláserkölcsei nevelés, melyek igazában egy magasabb etikai világ polgárságába vezetik be az embert, társadalmi osztályérdekek istápolására, egyes osztályok életexisztenciája alapjául szolgálhassanak. Vagyis nem hajlandó tovább tűrni, hogy a vallás szent és nagy titkai önző célokra és pedig a ma meglevő társadalmi nagy különbségek fenntartására, az alsóbb, de Isten előtt a felsőbbekkel egyenlő minőségű emberekből álló társadalmak leuyomására petrifikál-tassanak.

Éppen most folyik Szászországban egy nagy küzdelem az iskolaügy, illetőleg a felekezeti vallásoktatás körül. Már 1908-ban megindult volt az ú. n. iskolareform mozgalma, melyre a lökést a szász országos tanítóegyesület zwikkau-i tétélei adták meg. De más németországi tartományi egyházakban is nagyon aktuális ez a kérdés, így p. o. Hessenben s a wiesbadeni konzisztoriális területen is.

Amint a német reformációt igen éles ellentét választja el azon reform-törekvésektől, amelyek a XV. században a román-nyelvtérület országaiban voltak otthonosok, úgy a jelen esetben is más a németek iskolai reformmozgalma, mint volt a franciáké, kik a vallást teljesen száműzték az iskolákból és akik-

nek állami iskoláiban Istennek nevét mégcsak kiejteni sem szabad a tanítónak. A német, illetőleg közelebről a szász iskolai reform nem vallás-ellenes, nem atheista, hanem határozottan vallásos. De nem felekezetiesen vallásos, hanem valami olyanforma vallást tart szem előtt, mint a XVIII. század felvilágosultsága, amit t. i. ez természeti vallásnak nevezett.

Ma már a legorthodoxabb theologusnak is el kell ismernie, hogy a bibliára és a konfessziókra vonatkozó ismereteink lényegesen megváltoztak az újabb történelmi kutatások eredményei következtében. Más szemmel tekintjük az egész bibliát, de különösen ennek ószövetségi részét, mint atyáink. Ami az újszövetséget illeti, ennek lényeges tartalmát, a keresztyén vallást, sem úgy fogjuk már fel minden részleteiben, mint a reformátorok. A dogmákban keressük a belső magvat és nem elégszünk meg azzal, hogy csak a héjon, a szavakon rágódjunk. Sőt vannak az újabb vizsgálódásoknak olyan, szerencsére eddig pozitívnak nem mondható eredményei is, melyek a legnagyobb aggodalommal töltik el azokat a lelkeket, amelyek belátják és jól tudják, hogy a keresztyén vallásos szellem az emberiség haladásában egy felettebb hatalmas és egészséges rúgó volt a multban, az a jelenben is és az kell, hogy maradjon a jövőben is, mert egyáltalában nem tudott eddig a tudomány helyette mást beilleszteni kulturánkba és ismerve az emberi tudás véges határait, aligha fog tudni valaha. Ha pedig azt, ami van, kidobja és helyette mást beilleszteni nem tud, akkor a tudomány nem az emberi haladásnak, hanem a visszaesésnek szolgálatába fog állani.

A szász tanítók abból a tapasztalatból indulva ki, hogy mily zavarólag hat az ifjúra nézve az az ellentétes világfelfogás, melyet egyfelől a természettudományos ismeretekre alapít, másfelől a kijelentésre fektet a tanítás, de különösen figyelembe véve azt a lélekölő dilemmát, melybe a tanító kerül, ki egyik órán a természet törvényeit, a másikon pedig az azokkal merőben ellenkező felekezeti hitigazságokat kénytelen tanítani és magyarázni, sőt éppúgy, mint amazokat igazaknak hirdetni: azzal a kivánsággal állottak a nemzet, az állam, az egyházak s a szülők elé, hogy az oktatás ügyet a felekezeti dogmáktól szabaddá, függetlenné kell tenni, a gyermeki léleknek megfelelő lélektani alapokra kelyezni.

Erősen tiltakoznak az ellen, mintha atheisztikus törekvések vagy indulatok vezetnék őket. De erősen hangsúlyozzák, hogy az okiság törvénye nemcsak a fizikai, hanem a szellemi világban is uralkodik, hogy a dogmák tulajdonképen kompromisszumok eredményei és hogy az ezeknek alapjául

szolgáló szentirati helyek önmagukban sem szolgálnak a dogmáknak biztos bázisául, amennyiben az inspirációtan elveszítette régi jelentőségét, másfelől pedig a megfelelő szakaszok sem történelmileg, sem lélektanilag nem állják ki a bírálatot.

Az elmúlt év folyamán egy felettéb terjedelmes és olykor meglehetősen szenvedélyes vita dűlt a kérdés körül. Egyik oldalról inkább a tanítóság, a másikon pedig inkább a pap-ság van képviselve. Bár ez az összességre nézve nem áll, amennyiben mindkét hivatási körből elegenden vannak a másik táborban is.

A küzdelem hevesességét eléggé igazolja már az a körülmény is, hogy a kérdés az országgyűlési tárgyalások folyamán is előkerült, sőt magában a trónbeszédben is helyet foglalt. „Kormányomnak — mondja a király, — különösen komoly gondja lesz reá, mint volt a multban is, hogy a nép számára a vallás megtartassék. Hadd maradjon a hitnek és a fegyelmenek szelleme nemcsak a családokban, hanem országom iskoláiban is élő és ahol szükséges, támasszon új, áldásthözó életet.“ A vita folyamán a szabadelvűek a reformon érdekében törtek lándsát, míg a konzervatívek megelégedtek a vallás-tanítási módszer reformálása szükségességének elismerésével. Dr. Beck kultuszminiszter, a trónbeszéd visszhangja gyanánt többször hangsúlyozta, hogy a népnek meg kell hagyni az ő vallását és utalt az ifjúság fegyelmetlen voltára és végre is megígérte, hogy olyan reformról fog gondoskodni, mely egyaránt távol marad a holt dogmatizmustól és az erőtelen, elsekélyesedett felfogástól.

Minden oldalról érzik, hogy felettébb nagyfontosságú dologról van szó. Hiszen a népnek csak addig lehet megtartani „az ő vallását“, míg meg nem ismerkedik azokkal az eredményekkel, amelyek a műveltebbekben is megrendítették a régi vallásosságot. Ha pedig ez bekövetkezik, akkor az a nép, hiányos műveltségénél fogva, elfogja veszíteni lelki egyensúlyát, mert nem szerezheti meg egyhamar azt a világnézetet, mely a művelteknél úgy, ahogy helyettesíti a vallást, vagy egyenesen újjá is szűli azt. A lelki egyensúlyától megfosztott nép szánalmas sorsát és a nemzetre nézve veszedelmes voltát azok is belátják, kik a reformnak barátai. És éppen erre a nagy veszedelemre tekintettel sürgetik a reformot is. De még inkább látják azok, kik a vallást eddig is annak a tényezőnek tekintették, mellyel az isteni gondviselés az emberiség fejlődését vezette.

Hogy mennyire komolyan fogja fel a kérdést a kormány, azt eléggé bizonyítják azok a theologiai tanfolyamok, melye-

ket a kormány tanítók számára rendezett. A mult évben az ó- és újtestamentomi tudományok köréből volt ilyen tanfolyam s a jelen évben az egyháztörténelemből és a rendszeres theologiából fog lenni. Bár a tanítóság nagy bizalmatlansággal nézett ezen „praeparáló“ kurzusokra, végeredményében nagyon meg volt elégedve velök mindenki.

Szept. 27-től okt. 2-ig volt az első kurzus Leipzigban, melyen 72 hallgató vett részt, kik majdan a hallottakat a saját tanítói értekezleteikkel fogják közölni. Hogy lássuk eme kurzusok célját, azért rövidem megemlítem az előadások anyagát.

Dr. Kittel az ó-testamentumra vonatkozó újabb kutatások eredményeit ismertette hat előadás keretében. Heinrici professzor pedig az új testamentumi tudományok alapkérdéseiről szólott, melyek közül a fontosabbak a következők: Az inspiráció és az ókori világfelfogás elvetése, hogy a synoptikusokból lehetetlen a történelmi Jézus alakját kihámozni. Az Úr születésére vonatkozó ev. előadások, mint legendák tekintendők. A csudákra vonatkozó előadások kritikai méltatása, a János evangélioma hitelességének kérdése. Hogy a synoptikusok és János evangéliomának Krisztusképe között nincs ellentét, de nincs ellentét a bibliai Krisztus és a történelmi Jézus között sem, valamint az evangéliomok és Pál Krisztusa között sem.

Ugyancsak a kérdés komoly felfogásáról tanúskodik az is, hogy maga a leipzigai tanítóegyesület hasonló, vallástörténeti kurzus tartásáról gondoskodott. Az előadáson Weisz, heidelbergi professzor, a synoptikusok előállításáról és Jézus életéről beszélt a Márk evangélioma alapján. Gregory professzor pedig a János evangéliomának előállítását ismertette. A chemnitz-i tanítóegyesületben Guthe leipzigai tanár az ótestamentumi kutatások állásáról beszélt, Eger chemnitz-i lelkész Luthernek a dogmatörténetben elfoglalt állását ismertette, míg Windisch leipzigai magántanár az újtestamentomi tudományokról nyújtott egy rövid áttekintést.

Hogy a tanítóság, melynek részéről indult volt meg az egész reformmozgalom, hasonlóképen tisztában van az egész kérdés nagy horderejével, azt eléggé bizonyítja a szászországi tanítóegyesület képviselőtársaságának f. év január 3-án Leipzigban tartott gyűlése, melyen a következő határozatot fogadták el:

„Mi a felekezeten egységes népoktatást, népünk egységes nemzeti nevelése érdekében, ama szegelyetkőnek tartjuk, melyen egész iskolaügyünk felépül a jövőben. Mivel azonban jelenleg nem lehet ezen eszmény megvalósítására gondolni,

azért népiskoláinkban a zwikkauai tételeken alapuló paedagógiai és evangyéliomi vallásoktatást kell keresztül vinni.“

Ezen határozatnak első pontját egyhangúlag elfogadta a képviselői gyűlés, míg a második pontra nézve a 184 főnyi javallóval szemben 140-en voltak az ellenzők. Azaz a vallásoktatás fenntartásának igen tekintélyes számú ellenzői vannak a tanítói testületben.

Ugyanezen gyűlés behatólag foglalkozott az országos tanrenddel is és a vallásitanításra vonatkozólag a következő alapelveket állapította meg:

I. A vallásos nevelésnek az a célja, hogy a gyermekben Jézusi érzületet keltsen életre.

II. Rendszeres vallásoktatás az 5—8 tanévben heti két órán tartandó. A tanköteles idő első négy évében csak alkalmi vallásos és erkölcsi utalások fordulhatnak elő.

III. A rendszeres vallásoktatásban anyagul a kereszténységet megelőző korból, Jézus életéből, az apostolok életéből és működéséből, nem különben a saját nemzetünk életéből, az újabb korra is tekintettel vett vallásos és erkölcsi jellemképek szolgáljanak. Hasonlóan jogosult anyagok a tanítás minden fokán a gyermekek saját tapasztalatai, élményei, az irodalom és művészet termékei.

Az anyag a tanítás fokához képest osztandó be. A vallásitanításnak tekintettel kell lenni a bibliai kutatások főbb eredményeire, nem szabad ellentétben állani másnemű világfelfogásunkkal és összhangban kell állania korunk felvilágosult erkölcsi érzületével.

IV. Kevés számú bibliai mondás és ének könyv nélkül is tanítható. (Itt felsorolnak bizonyos vezérgondolatokat, melyek a mondások és énekek kiválogatásánál figyelembe veendőek.)

A kérdés fontosságát eléggé mutatja az is, hogy az egyházi hatóságok is behatóan foglalkoznak vele. De nemcsak a hatóságok, hanem a lelkészek is az ő lelkészegyesületeikben. Így p. o. a zwittai kör 40 lelkésze, közös értekezleten kimondotta, hogy a vallásoktatást és a vallásos nevelést a lelkészkedő papság kötelességének tekintik, hogy tehát ennél fogva azt ki kell venni a tanítók kezéből és a lelkészekre bízni. Ezenkívül sok más megállapodást is vettek jegyzőkönyvbe, melyeknek éle nagyrésztben a tanítók merev irányzata ellen irányul. De bennünket most mégis csak az elől említett álláspont érdekel leginkább.

Az egyház lelkészei tehát, látva azt az irányzatot, mely a tanítóságot fogva tartja, nem látnak semmi jót abban a

vallásos nevelésben, melyet a vallástanításra kötelezett, de ezen tanítást elvileg helytelenítő tanítók végeznek. Azért a maguk részéről szívesen hozzá járulnak a tanítótság törekvéseinek elősegítéséhez, mert csak így látják lehetőséget, hogy a felekezeti egyház érdekei megóvassanak.

Ugyan lehet-e remélni, hogy a vallás kérdéseivel szemben elfogult álláspontot képviselő tanítótság hasznos munkát végezhesen az egyházra nézve? És más oldalról, vajjon lehet e tudni, hogy a mostani hangulat meddig tart a tanítótság körében? Valóban ezekre tekintettel az egyház aligha tehet okosabbat, mint hogy a vallásoktatást saját szolgáláira bizza.

A magunk részéről elhibázott dolognak tartanánk, hogy ott és akkor, ahol és amikor a hangulat éppen azok körében, kik a gyermek zsenge lelkére a legnagyobb befolyást gyakorolhatják, vallásellenes, vagy legalább a felekezeti vallásossággal ellentétes szellem honos, erőszakoljuk a felekezeti vallástanítást.

Am az egyház a maga saját intézeteiben rendelkezhetik. De nem az állami intézetekben. Ha itt követeljük az ú. n. valláserkölcsi nevelést, ezen követelésnek logikai és történelmi következménye az lesz, hogy az iskolák a katekheták ellenőrzése alá helyeztetnek, mint ez máris megtörtént Ausztriában. Hogy ennek a közművelődésre milyen káros hatásai lehetnek, azt hamarosan meg sem lehet mondani. De viszont az is bizonyos, hogy a felekezeti intézetek, a vallásos lélek ellen némely túlhevés „modernnek“ által intézett támadások folytán abba a helyzetbe kerülnek, hogy mind szorosabban összehúzódnak a maguk konfesszionális alapjaikra és ennél fogva nem lesznek képesek lépést tartani azon tanintézetekkel, melyek a modern korszellem és világnézet hatása alatt szabadon fejthetik ki, a vallásra tekintet nélkül, a maguk egyéniségét.

Igazán alig van valami, biztosabbnak látszó megoldás, mint a vallásoktatásnak tisztán felekezeti egyházi ügyé tétele, mely téren az egyháznak nemcsak szabad kezét kell adni az állam törvényeinek határain belül, hanem az egyházakat államilag is támogatni eme tevékenységökben, mivel híveiknek, kik egyszersmind állampolgárok is, egy nagyon is nagy fontosságú és az államra nézve épenséggel nem közönyös lelki szükségletének kielégítését végzik.

Ilyen felfogás vezet már Németország nem egy államának törvényhozását, midőn a kötelező vallásoktatásnak eddig nagyon keményen hangoztatott követeléséből, habár lassan, de fokozatosan engedni kezd.

A jövő iskolája kétségtelenül a felekezetlen iskola lesz. Míg ez általánosan keresztül vitetik, p. o. hazánkban, addig még meglehetősen sok idő fog eltelni. Hanem azért, mert ez az esemény előreláthatólag nem hamarosan következik is be, azért nem szabad szemet hunyni az általános irányzat előtt. Lassanként elő kell készülnünk arra, hogy a vallástani-tás, vagyis a hitoktatás még a felekezeti iskolákban is a lelkész kezeibe menjen át.

Minél hevesebb lesz a mind jobban előnyomuló áramlattal szemben az ellenállás a felekezeti egyházak részéről, annál hevesebb lesz a győztes irányzat visszahatása is. Ott van előttünk a szemmel látható példa Franciaországban, hol a róm. kath. egyház merev magatartása határozottan vallásellenes irányzatot adott a közoktatásnak. Erre pedig éppen nincsen szükségünk!

Ha az állami oktatásügy felekezetlen irányban nyugodtan és szabadon fejlődhetik, akkor sohasem lesz vallásellenesség. Legfeljebb nem törődik a vallással és amiben a vallásos szellem rovására működik is, azt sem szándékosan, hanem saját programja érdekében teszi. Már pedig határozott és nagy különbség van aközött, hogy az állami iskola egyenesen egyházellenes célzattal működik-e, vagy pedig egyszerűen közönyös a vallással szemben.

Hogy vallásos nemzedék neveléséhez nem felekezeti, vagy felekezeti szempontból ellenőrzött iskola, hanem az egyházaknak intenzív katekhézise és evangelizációja szükséges, erre a legvilágosabb példa egyfelől az angol disszenter egyházaknál, de még inkább az északamerikai unió valamennyi egyházánál, ezek között a róm. katolikusnál is található. Bár nem láthattuk szemtől-szembe az amerikai róm. kath. egyházat és bár sokat olvastunk az ú. n. amerikanizmusról, mindazonáltal azokból a hírekből, melyeket egyenesen róm. kath. forrásokból merítettünk, azt a meggyőződést és bizonyosságot szereztük, hogy az amerikai róm. katolicizmusnak kevesebb oka van panaszra hívei közönyössége miatt, mint a magyarországinak.

Ha a róm. katolicizmus is képes eredményeket elérni az állami oktatás mellett, sőt szebbeket, mint p. o. itthon a felekezeti oktatás útján, akkor épenséggel neki sincs oka felidézni makacs ellenzésével azt az állapotot, mikor az ellenkezéstől felingerelt és mégis diadalmas ellenhatás egyenesen a vallások ellen fordul.

Ha a róm. katolicizmus meg nem tanulta volna az újabb időkben, hogy a tömegekre a közvetlen érintkezés által lehet

a legbiztosabban hatni, ha még manapság is megelégednék a kegyszerek osztogatásával és nem nyúlt volna be hathatósan a szociális munkásság egész tömkelegébe, akkor megértenénk a félelmét az állami kötelező népoktatástól és a felekezetlen tanítástól. De így már neki magának is be kell látni, hogy sokkal nagyobb eredményeket ért el hívei vallásosságának emelése körül, mint megelőzőleg felekezeti iskolái által.

Igaz, hogy a róm. kath. egyház még manapság sem fogott hozzá az evangelizáció munkájához. De eljő annak is az ideje. Most szociális szervezettel akar célt érni, amely úton a tömegek közös érdeke viszi magával a tömeg egyeseit benső meggyőződés nélkül is. De hamarosan be kell látnia, hogy a belső meggyőződés az a valóban erős és becses kapocs, mely a híveket az egyházhoz fűzheti. És ez is csak akkor ér valamit, ha öntudatos.

Az amerikai revival-mozgalmak ez idő szerint csak a protestánsok körében tudnak hatalmasabb eredményeket felmutatni. És ezek körében is különösen ott, hol az egyházhoz való tartozásnál erősebben érvényesül a keresztyén közönséghez való tartozás, vagyis ahol merő egyházi partikulárizmus nem aratott teljes diadalt a keresztyénség univerzalizmusa felett.

Az a hitébresztő mozgalom, melynek az északamerikai unió területén ez idő szerint Dawson W. J. lelkész, dr. Capman és Billy evangélista a vezérlő szellemei, oly nagy eredményekre képes rámutatni, a minő — véleményünk szerint — csakis az egyházi keretek olyan ruganyossága mellett lehetséges, aminő ottan található. A híres methodista evangélizátor, Moody, ideje látszik visszatérni. Mindazonáltal azzal a különbséggel, hogy míg az ő idejében a személyes hit- és vallástétel volt a fontos, most sokkal inkább a hívő személyiség keresztyén tevékenységére fektetik a súlyt.

Így alakult ki a világi hívők missziói munkásságának köre, midőn a világiak, minden felekezeti válaszvonalakra tekintet nélkül egyesülnek az evangéliom terjesztésére. Minden városban szervezkednek a világiak, felekezeti különbség nélkül, és a legnagyobb buzgalommal hozzák össze azokat az összegeket, melyekre az evangéliomnak a pogányok, de egy-szersmind a hitetlenek között való terjesztése végett is szükség van. Újabb időben a városok valóságos versenyre keltek egymással abban a tekintetben, hogy melynek a polgárai áldoznak többet a misszióra. Természetesen az egyházak is megteszik a magukét, mert hiszen dicsőség számba megy, ha valamely egyház tagjai aránylag többet áldoznak, mint egy másik, lélekszámra nézve nagyobbak a hívei.

Ezen nemes versenynek kétségtelenül a keresztyén eszmék terjedése nagy hasznát látja. Azonban az is bizonyos, hogy a versengés és vetélkedés éppen nem keresztyén erény. Ezt nem azért mondjuk, hogy magunkat dícsérjük, kik épenséggel nem nagy hajlandóságot mutatunk efféle vetélkedésre, hanem a dolog érdemére voltunk tekintettel. Kétségtelenül van valamelyes nemesebb ambíció is abban, ha a jóban másokon túl akarunk tenni: de valamely jó dolog jóságának nem ismerve az, hogy eredménye nagyobb, mint a másoké. Határozottan merő rivalizálásra mutat vissza az, hogy p. o. Newyork, mely a mult esztendőben 325.000 dollárt adott össze missziói célokra, most kijelentette, hogy az idén meg sem áll 725.000 dollár alatt.

A most említett amerikai példákat csak azért hoztuk fel, hogy szemtől-szembe demonstráljuk azt, amit fentebb állítottunk, t. i. hogy a vallásos élet bensőségéhez, a vallásos és keresztyén lélek kifejlesztéséhez nem nélkülözhetlen tényező a felekezeti iskola és az állami iskoláknak felekezeti ellenőrzése. A vallásos jellem tulajdonképpen nem az iskolákban, hanem az élet nagy iskolájában fejlődik ki és kifejlesztésére nem szent történetek és hitvallások betanulása, hanem a nagy élettapasztalatok bírnak elhatározó befolyással.

Azok az egyházak, melyek tudják, értik a módját, hogy felnőtt tagjaiknak, vagy nem tagjaiknak szívéhez férközzenek, azok felekezeti iskola nélkül is nagy eredményeket érnek el. Ellenben a hatás eme titkának birtoka nélkül, még a legmeszterkétebb eszközökkel sem lehet iskolai úton vallásos és hithű nemzedéket nevelni.

Am tegyék politikai programmá azok, akik a dolgok mélyére nem szeretnek lehatolni, a felekezeti iskolák fenntartását és idézzenek fel emiatt egy elkeseredett belső harcot, de ne feledjék, hogy sokkal jobban eltávolodtak eredeti céljuktól, t. i. amiért a felekezeti iskolát is óhajtják, mintha a vallástanítás kérdését, mint saját legbensőbb ügyüket fogva fel, az oktatás többi tárgyaitól függetlenül kezelnék.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

Szügyi József: A magyar református énekeskönyv multja. Kiadja a ref. énekvezérek egyesülete. Ára 50 fillér. Debrecen, 1910. Hegedűs és Sándor bizománya. — 8. r. 43 lap.

Okos dolgot cselekedett a ref. énekvezérek egyesülete, mikor a *Szügyi József* énekvezér felolvasását külön füzetben is kiadta, s ílymódon azt a nagy nyilvánosság elé hozta. A Szügyi József neve jól ismert egyházi ének- és zeneirodalmunk terén. Ügyszeretet, lelkesedés és szakértelem vezeti pályáján. Ezt látjuk ebből a tartalmas füzetből is.

Elsősorban a zsoltárok előállításával foglalkozik. Látszik, hogy a tárgyat nem felületesen, hanem behatóbb búvárlat alapján ismeri. Kívánatos lett volna azonban még egy kissé bővebben szólni róla, mert ez a mi magyar közönségünk előtt meglehetősen terra incognita. A dolog úgy áll, hogy a bibliai zsoltároknak keresztyén énekekké való átalakítását a franciák már *Marot* fellépése előtt megkezdették. De a Marot neve és kedveltsége adott azoknak nagyobb lendületet. Marot Kelelment a kezdetben a reformációval rokonszenvező, szabadszellemlű I. Ferenc francia király buzdította a zsoltárok fordítására 1531-ben. Fordításaiból az első kísérletek 1533-ban jelentek meg. (*Brunetièrre* F. Histoire de la litterature française classique. Ism. *Kácz* Lajos: Prot. Szemle 1905. évfolyam.) Ugyanekkor Neuchatelben is tettek közzé zsoltáréneket. Kálvin örömmel fordult a zsoltárok felé, mert ezekben a vallásos kegyességnek és a reformáció terjedésének hathatós eszközt látta és mert ezekkel vélte kiszoríthatni a kath. latin énekeket az isteni tisztelethől. 1537 január 13-án a genfi papok, bizonyára az ő sugalmazására, a következő felterjesztést tették a tanácshoz: „Kívánjuk, hogy a zsoltárokat énekeljék,

ahogy példa van rá a régi egyházban és ahogy azt Pál apostol bizonyítja. A zsoltárok nagyon alkalmasak, hogy szívünket Istenhez emeljék és hogy benső buzgóságra indítsanak bennünket“. Hogy Genfben adtak-e ki ekkor zsoltárokat, arról nincs tudomásunk, de azt tudjuk, hogy Strassburgban ugyan ebben az esztendőben jelent meg egy zsoltárgyűjtemény ilyen címmel: „Les Psalmes de David, translates d'Ebrien en Francoys“ (Dávid zsoltárai héberből franciára fordítva). Úgy hogy mikor Kálvin 1538-ban Strassburgba ment, már akkor ott a francia prot. gyülekezet énekelt zsoltárokat, melyek talán a Marot fordításai voltak.

Kálvin mindenképen igyekezett a zsoltárok fordítását elősegíteni és azok megzenésítését munkálni. Maga is neki fogott egynéhány zsoltár versbe szedéséhez. *Fárelnek* már 1538 dec. 29-én küldi zsoltárait Neuchatelbe ezekkel a szavakkal: „A zsoltárokat küldöm, hogy előbb énekeljék nálatok, mintsemhogy odajutnának, ahová gondolod (Genfbe). Elhatároztam, hogy rövid időn belül közzé teszem azokat. Mivel itt nagyon tetszett a germán ének, kényszerítve voltam megpróbálni, hogy miként tudok verselni. Első kísérleteim (tyrocinia) a 46 és 47-ik zsoltár. Azután másokat is csatoltam hozzájuk“. (H. L. Herminjard: *Correspondance des Reformateurs*. V. k. 452—53. l.) Így adta ki Kálvin azt a zsoltár, illetve énekeskönyvet 1539-ben Strassburgban, melyről Szügyi is megemlékezik művében (5. l.). Ebben Kálvinnak a következő 5 zsoltára van: 25, 46, 36, 91, 138. Dallamuk német. Szerzőjük *Mathieu Greiter*, strassburgi zeneszerző. *F. Bovet* ezt írja a Kálvin zsoltáiról (Hist. du Psautier des églises réformées): „A Kálvin zsoltárai, ha nem is voltak oly elegánsak és könnyedek, mint a Maroté, még sem méltatlanok a nagy reformátorhoz; megtaláljuk bennök azt a tisztaságot és erőteljességet, ami az ő prózáját kitünteti“. Egyébiránt vannak (pl. Brunetière), akik a Marot zsoltárait nem sikerülteknek, nehézkeseknek tartják.

Azt írja Szügyi, hogy Kálvin 18 zsoltárt fordított le (5. lap). Ez tévedés. A strassburgi előbb említett kiadásban, igaz, 18 zsoltár van, meg 3 más ének, de ebből csak a felsorolt 5 zsoltár a Kálviné. A többi mások fordították. A Kálvin műveinek legteljesebb kiadása (Corp. Reformatorum: Baum, Cunitz, Reuss, Strassburg) a reformátornak 9 zsoltárfordítását közli, ezeken kívül még 3 tőle származott éneket, köztük a *Simeon énekét* is 4 versszakban. (VI. kötet 211—214. lap.) A még Kálvinéinak tartott zsoltárok, a fentebbieken kívül, a 120, 142, 43, 113. Azonban a Kálvintól 1542-ben kiadott

genfi énekesben is csak 5 kálvini zsoltárt találunk. Ezeknek dallamuk még ott is német. A Simeon énekét később Marot két versszakba foglalva dolgozta ki, de — mint láttuk — az agg Simeon hatyúdálának énekké kiképzése Kálvintól eredő eszme.

Kálvin Genfbe visszahivatván, még buzgóbban szorgalmazta a zsoltárok fordítását. Marot-val állandó összeköttetésben volt, később Genfbe hívta és hosszabb ideig ott tartotta. 1541-ben *Etienne Roffet* kiadta többekkel együtt Marot 30 zsoltárát. („*Psalmes de David, translates de plusieurs et principalement de Cle. Marot*“: Dávid zsoltárai többektől, de főként Marot Kelementől fordítva.) Ez aztán több kiadást ért. Szügyi elmondja, hogy Marot 1543-ban még 19 más zsoltárt tett közzé. A még hiányzó 101-et Kálvin biztatására *Béza Tódor* foglalta versekbe. Énekes könyvünkben nevek kezdő betűivel jelezve vannak, hogy melyek a Marot és melyek a Béza fordításai. A dallamokat egy hangra Kálvin *Franc Vil-mossal*, egy Rouenből Genfbe menekült zeneszerzővel, akit a Szent Péter-templomban énekvezérnek alkalmazott és utódával, *Bourgeois Lajossal* készíttette. Ezek dallamait azután harmonikusabbá tették *Goudimel Kolozs* és *Davantès Péter*. Goudimel négy hangra is átírta azokat s így jelentek meg 1565-ben. Mindezeket ekként olvassuk a *Doumergue E.* nagy művében (Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps II. 512. sk.). Ezzel szemben Szügyi *Bourgeois* mellett *Dagues* Pétert írja a zsoltárdallamok szerzőjének s elő is sorolja, mely dallamokat írta *Bourgeois*, melyeket *Dagues* (7. lap). Hol vette a *Dagues* szerzőségét, — nem tudhatom. Azok a könyvek és dolgozatok, melyeket műve végén forrásokul felsorol, útbaigazítást nem nyújtanak. A *Doumergue* tekintélye és történetírói hitele pedig feltétlenül megköveteli, hogy higgyünk neki.

Szügyi a *Bourgeois*tól szerzett zsoltárdallamoknak is *Doumerguet*ől sokban eltérő sorozatát adja. *Doumergue* szerint ugyanis (i. m. III. k. 517. l.) *Bourgeois* a következő zsoltárdallamokat szerezte: 1, 2, 8, 12, 23 és 42, 25, 27, 32, 33 és 67, 36 és 68, 42, 47, 51, 65 és 72, 77 és 86, 90, 101, 103, 110, 118, 119, 129, 130, 131, 134 és 138.

Talán nem lesz még érdektelen, ha megemlítjük, hogy *Strassburgban* Kálvin távozása után is buzgón fordították és énekelték tovább a zsoltárokat s 1542-ben egy nagyobb imádságos és énekeskönyvet adtak ki ily címmel: „*La maniere de faire prieres aux eglises Francoyses tant deavant la predication comme apres, ensemble pseaulmes et*

cantiques francoys q̄ton chante aus dictes eglises“. (A francia egyházakban prédikáció előtt és után tartandó imádságok módja a francia zsoltárokkal és énekekkel egyetemben, ahogy azokat az említett egyházakban éneklék.) Így terjedt el a franciák közt mindenfelé a zsoltárok éneklése. De elhatott az Európa többi országaiba és pedig nemcsak a kálvinisták közé, hanem az evangélikusokhoz is, így pl. Dániába, Svédországba. Lefordították latin, sőt görög nyelvre is. Béza is hozzájárult terjesztésükhöz, mikor 1579-ben ily címmel adta ki: „Psalmorum Davidis et aliorum profetarum libri V. argumentis et latina paraphrasi illustrati et etian vario carmine generi expressi.“ Hogy ez első kiadása lett volna a zsoltároknak, amint dr. Márk Ferenc állítja (Prot. Szemle 1905. 430. l.), a fentebbiek után tévedésnek minősítendő, de hogy Szenczi Molnár ezt használhatta, amit Márk szintén állít, az lehető, mert nagy valószínűség szerint, noha ez a kérdés még vitás, a francia eredeti is szeme előtt volt fordítás közben. Itt még összehasonlítás útján kell a kérdést tisztázni, mint ahogy Révész Imre megkezdette, amikor theol. szempontból Szenczi Molnár egy zsoltárát versről-versre összehasonlította az eredetivel (Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező 1877—78.).

Szenczi Molnár zsoltárfordításairól szólván Szügyi, csak röviden emlékezik meg *Lobwasser Ambrusról* és az ő német fordításairól, melyek után formálta Szenczi Molnár az ő zsoltárait. Erdemes tárgya a kutatásnak, hogy vajjon miben áll a Szenczi Molnár átformálása? A Lobwasser fordításával való összehasonlítására a Szenczi Molnáénak eddig még nem terjedt ki figyelmünk. Pedig az a Lobwasser-fordítás nagyon megnyerő és szívhez szóló s nemcsak Németországban, hanem a német Svájcban is elterjedt és idők folytán sok száz meg száz kiadást ért. Első kiadása Lipcsében 1573-ban Albert Frigyes porosz herceg ajánló soraival jelent meg ezen a címen: „Der Psalter des königlichen Propheten Davids. In deutsche reymen verstendiglich und deutlich gebracht mit vorgehender anzeigung der reymen weise auch eines jeden Psalmes Inhalt“. (A királyi prófétának, Dávidnak zsoltárai. Német versekben érthetően és világosan előadva minden egyes zsoltár verselési módjának előre jelzésével is.) A debreceni főiskolai könyvtárban ennek 1598-iki kiadása van meg. A Dávid zsoltárain kívül több éneket tartalmaz, főként a Lutheréi közül; így azt is, melyet Mária magyar királyné vigasztalására írt; továbbá a Simeon énekét. Az evangélikusok félték, hogy a Lobwasser zsoltárai kálvinizmusra csalják a lelkeket. Nem is vettek át belőlök énekeskönyveikbe egyet sem, zsoltár-

könyveikbe is csak nyolcat (10. l.). Szügyi még előadja azt is, hogy a különböző franciaországi és svájci énekeskönyvi kiadásokba mely zsolnárokat vettek fel (9. l.).

A Szügyi füzetének a *dicséretekkel* foglalkozó része gondos és beható tanulmány eredménye. Látszik, hogy huzamosabb idő óta egy hivatásos szakember lelkesedésével kutagatta mindazt, ami e tárgyra tartozik. Felemlíti (10. l.) *Szilády Áron* után az 1566-iki énekeskönyvet, melyet *L. F.* öregbített és emendált. Önként vetődik fel a kérdés: ki lehet ez? Ezt a mindentudó *Szilády Áron* is felelet nélkül hagyta. (Szegedi Gergely énekeskönyve.) Én egy feltevással állok elő. Vajjon nem az a *Literáti Ferenc*-e, aki mint kolozsvári fi, 1545-6-ban tanult a wittenbergi egyetemen s aki Debreczeni (talán Radán?) Balázssal alapítója volt a wittenbergi magyar coetusnak? (Iskolatörténeti Adatok. II. köt. 4. l.) Későbbi működése ismeretlen. A korunkig fel nem maradt reformáció-korabeli énekeskönyvek között Szügyi nem sorolt fel egynehányat, pl. a *Beythe Istvánét* sem. Az 1590-iki debreceni kiadású csonka énekest szerző nélkül idézi. Egyetlen hiányos példánya a kolozsvári református kollégium könyvtárában van. *Sándor István* a Magyar Könyvesházban így írja a címet: „A Psalmusokból való isteni dicséretetek“. (Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár I 117. l.) Egybevetések útján ma már ezt tartják a *Gönczi Kovács György* énekeskönyve első kiadásának. Gönczi debreceni lelkész s tiszántúli püspök volt s nem professzor, mint Szügyi írja (4. l.).

A reformáció kora után létrejött régi énekeskönyveinket nagy ügyszeretettel tárgyalja a szerző s kimutatja, mely darabok vannak már meg azokban mostani dicséreteink közül. Érdekesen fejtegeti a psalmusokat, melyek nem a dávidi zsolnárok, a himnuszokat és az ünnepi és közönséges dicséreteket, melyek régebbi énekeskönyveinkben előjönnek. A dicséretetek szerzői között említi *Mágochy Gáspárt* és *Németi Ferenc*, hires tokaji kapitányt is. E tekintetben nem értünk vele egyet. Ezeknek a főuraknak a nevei úgy kerültek az énekszerzőké közé, hogy Szegedi Gergely irt tiszteletükre énekeket s ezeknek versfőiben örököltette meg neveiket. A versfők után gondolták aztán, hogy ők szerezték az énekeket. Hibásan írja a *Pécseli Király Imre* nevét is *Péczelének* (21. l.). Ezek azonban csekélységek a mű egyéb érdemeihez képest. Főként abban a tekintetben becses, hogy a dicséret-dallamok jellegét és származását is vizsgálja, amivel eddig alig foglalkoztak. A szövegekről és azoknak íróiról *Révész Imre* alapvető munkája után *Kálmán Farkas*, *Révész Kálmán* és mások már meglehetősen hű képet adtak.

A reformátusok most használt magyarországi énekeskönyvének létrejövetele legrészletesebben van előadva az első kiadás facsimilében közölt címlapjával a Debreceni Képes Kalendárium 1906-iki folyamában. (A magyarországi reformátusok száz esztendő énekeskönyve.) Ebben hiteles adatok alapján van kimutatva, hogy az énekeskönyv már 1810-ben ki volt nyomtatva s csak a kibocsátása maradt a helytartótanács akadémikodása miatt 1813-ra. Így helyesbítendő tehát a Szügyi eme mondata: „Énekeskönyvünk az 1806-ik évben állítottott össze, de cenzurái akadályok miatt 1813-ban lett először kinyomtatva“ (7. l.).

Teljes elismeréssel adózom művének a „Rövid szemle a dicséretetek felett“ című részéről. Ebben minden egyes dicséretéről elmondja, mikor keletkezett, ki a szerzője, milyen s mely időből való a dallama? Csak egy pár becsúszott tévedésre figyelmeztetem. *Hamvát* (község) ír *Hanva* helyett (23. l.) *Benedek Mihályt* debreceni tanárnak mondja (25. l.), holott odavaló lelkész és tiszántúli szuperintendens volt. A 153-ik dicséret német fordítója *Musculus* (Meusel) *András* és nem *Weisse* Mihály (28. l.), akinek neve, szerintünk, különben is *Weisz. Földvári József* nem professzora, hanem lelkésze volt Debrecennek (31. l.).

A műnek polemikus része is van. A szerző előbb az ellen a téves állítás ellen harcol, hogy a bécsi békétől a prot. vallásos költészet termelni megszűnt. Ezt alaposan megcáfolja. Azután *Bogisich Mihálynak* kath. elfogultságából származó észrevételeit szállítja le kellő értékökre. Ebben a részben ügyes és lelkes harcosnak mutatja magát. Műve végéhez a szöveghez írt érdekes jegyzeteit csatolta. Itt egy sajtóhiba éktelenkedik: Batizi *Ferenc*, *András* helyett.

Kissé hosszasan foglalkoztam a Szügyi művével, mert érdemesnek tartom azt a beható figyelemre. A ref. egyház énekes és bibliás egyház. Énekeskönyvünk és bibliánk ismerete tehát első kötelességünk. Aki az előbbiről minél többet akar tudni, olvassa és tanulmányozza a Szügyi füzetét!

S. Szabó József.

Dr. Wahlner Béla: Társadalomtudomány tankönyve. Rozsnyó, 1908, a szerző kiadása. 267 lap, ára füzve 5 kor.

A társadalomtudomány vagy szociológia művelését a hazai római egyház elismerésre méltó buzgósággal felkarolta. A legtöbb megyés püspök, áthatva attól a korszerű eszmétől, hogy beteg társadalmunk gyógyításánál jelentékeny szerep vára-

kozik a keresztyén egyházra, nem szűnik meg a papságot szóval, tettel és írásban társadalmi tevékenységre buzdítani. Több közülök a hatósága alatt álló hittani intézetnél a szociologia részére külön tanszéket is létesített, hogy a leendő papság megszerezhesse amaz ismereteket, amelyekkel sikeres társadalmi munkát lehet végezni. A kézalatti könyv is ennek a törekvésnek gyümölcse, amennyiben dr. Wahlner, mint a rozsnói hittani intézetben a szociologia tanára elsősorban tanítványai számára készítette a társadalomtudomány eme tan-könyvét.

Dr. Wahlner könyvének az a célja, hogy rendszerbe foglalja azokat az elveket, melyeknek a Teremtő akarata szerint az emberi társaséletet irányítaniok kell. A célnak ekként való kitűzése sejteti, de a szerző egyenesen be is vallja, hogy műve keresztyén szociológia, még pedig Sz. Tamás, Suarez, Bellarmin s a schola többi mesterének nyomdokain haladó, tehát római katolikus szellemű szociológia. Ám ez a körülmény kétszeresen felkelti érdeklődésünket a munka iránt, mert a könyv a most leginkább divatos racionálista, bilogiai és materiálista szociológiai iskolákkal szemben a társadalom keresztyén szellemű megismerésére törekszik.

Közismert dolog, hogy a rendszeres modern szociológiában, az alapelveket tekintve, négy főirányt szoktak megkülönböztetni. Comte (akitől a szociologia elnevezés is származik) és Buckle az intellektuálista vagy racionálista szociologia megalapítói, Spencer és Weismann a biológiai szociologia úttörői, Marx és Engels a materiálista vagy gazdasági szociologia mesterei, Kidd és társai a keresztyén elveken nyugvó ethikai szociologia képviselői. A racionálista vagy intellektuálista szociologia azt tanítja, hogy a társadalom szervezetében és fejlődésében az értelmi erők (a tudomány, a kultúra) a fő-tényező. A biológiai szociologia azon az állásponton van, hogy az emberi társadalom elsősorban természeti, nevezetesen biológiai szervezet s ezért a szociologia voltaképen az emberiség természetrajza. A materiálista vagy gazdasági szociológiának az az alapelve, hogy az emberi társadalomnak nem értelmi, nem is biológiai erők, hanem anyagi erők, nevezetesen gazdasági és ipari viszonyok az alapvető és irányító tényezői. Az ethikai vagy keresztyén szociológiának pedig az az elvi álláspontja, hogy a társadalom szervezetében és fejlődésében a keresztyén vallásos erkölcs a fő-tényező; az értelmi erők másodlagos tényezők a társadalmi evolúcióban; a biológiai és az anyagi erők természeti feltételei a társadalom szervezetének és fejlődésének.

Wahlner annyira a keresztyén ethikai szociológiának a híve, hogy a többi modern szociológiai iskolákról nem is vesz tudomást. Comte, Spencer, Kidd nevét nem is említi, Marxékkal is csak a szocializmus ismertetésénél foglalkozik. Ez az elzárkózás a modern szociológiai eszméáramlatoktól nem előnye a munkájának. Nézetünk szerint a keresztyén szociológiának, hogy teljesen megfeleljen hivatásának, okvetlenül fel kell venni a keztyüt azokkal a szociológiai elfajulásokkal is, amelyeknek lármájával tele van a modern világ tudományos és időszaki sajtója, sőt még a társadalom levegője is. A keresztyén szociológia nem érheti be a társadalom törvényeinek pozitív kifejtésével, mert ha csak eddig megy, félmunkát végez. Hanem ki kell terjeszkednie a modern szociológiai elméletek hibáinak és tévedéseinek a kritikai ismertetésére is. A Kidd Benjámint eljárását kell követnie, aki a racionalista, a biológiai és a materialista szociológiák tévedéseiből is bizonyítja a keresztyén álláspont helyességét, azt a Wahlner által is hirdetett nagy igazságot, hogy a keresztyén vallásos erkölcs a legfőbb társadalomszervező és fenntartó erő.

Különben Wahlner a társadalomtudományt három részre osztva tárgyalja. Rövid bevezetés után társadalmi erkölcsstanról, társaságtanról és társadalmi gazdaságtanról szól a könyve. A társadalmi erkölcsstan a keresztyén világnézet, az ember természetrajza, az ember társadalmi természete, az emberi társaság lényege, az erkölcsi törvény, a jog, a szabadság, a tulajdonjog, az igazságosság és a szeretet kérdéseit öleli fel. A társaságtanban a házasság és a család, az állam, az állam eredete, célja, hatalma, hatásköre, továbbá a vallásos társadalom, az egyház, valamint az állam törvényhozói, bírói, fenntartó és végrehajtó hatalma kérdéseit ismerteti. Végre a társadalmi gazdaságtan, a nemzetgazdaságtan, a merkantilizmus, a fiziokraták rendszere, az iparos rendszer, a szocializmus, Marx és Engels, Marx rendszere, a szocializmus mai alakjai, a javak, az érték, a termelés, a munka, a tőke, a forgalom, a pénz, a hitel, a fogyasztás stb. kérdéseit tárgyalja.

Wahlner, mint keresztyén szellemű szociológus, hisz az erkölcsi világrend isteni természetében, tehát abban, hogy a társadalomnak Isten által megszabott természeti, szellemi és erkölcsi rendje van, melyet mivel nem az ember alkotott, önkényűleg nem is változtathat meg. Az ember megsértheti a dolgok rendjét, fellázadhat ellene, de büntetlenül meg nem változtathatja és meg nem semmisítheti sem a testi, sem a lelki, sem az erkölcsi világ törvényeit. Magának a társadalomnak alapját is Isten vetette meg, midőn az embert társas

lénynek teremtette, aki kénytelen másokkal együtt élni, társaságot alkotni, szóval társadalmi életet élni. Az ember a maga eredeti mivoltánál, a maga természeténél fogva társas lény (*animal sociale*) s Wahlner igen helyesen emeli ki, hogy a keresztyén társadalomtudománynak ez az alapelve. Ezt az alapelvet azután következetesen alkalmazza a szociális élet egyes szerveire, a családra, a jogra, az államra, a munkára, a gazdasági és ipari életre.

A keresztyén szociális elvet Wahlner a gazdasági és ipari rendszerekre a következőleg alkalmazza. Nem fogadjuk el a merkantilista rendszert, mely a pénzbe helyezi a nemzeti jólét alapját; mert a pénz csak jelzője és mértéke az értékeknek, az anyagi javaknak, már pedig bármint növekedjék is a mérték, azzal arányosan nem növekednek a megméréndő tárgyak. Ezért a pénz bősége magában véve nem jelenti az anyagi javak bőségét, az anyagi javakat elsősorban a földművelés és az ipar termeli. Nem helyezkedünk a fizokraták álláspontjára, akik szerint egyedül csak a földművelés termel új értékeket; mert kétségtelen dolog, hogy a földművelésen kívül az ipar és kereskedelem is növeli a nemzet javait. Elvetjük a kapitalisták rendszerét, mely a gazdaságban az egyén teljes szabadságát követeli, mely az egyéni önzésnek korlátlan szabadságot enged; mert mint minden magánjognak, a vagyonszerzési jognak is összhangzásban kell lenni a közjával, tehát az állam e téren sem engedhet feltétlen szabadságot polgárainak, mert akkor az erősek kizsákmányolnák a gyöngébbeket. Cáfoljuk a szociáldemokrata rendszert, mert a vagyon és termelés közössé tételével az állami beavatkozást oly messzire terjeszti ki, hogy az egyént teljesen beolvasztja a közösségbe, elnyomja annak magántevékenységét, szabadságát és jogait. A mi rendszerünk, melyet keresztyén szocializmusnak nevezhetünk, meghagyja az egyénnek magántevékenységét minden téren, tehát a vagyonszerzés terén is, meghagyja szabadságát, veleszületett jogait, de azokat minden tekintetben a közjó al összhangzásba igyekszik hozni.

Wahlner könyve a szociális kérdésekben megbízható kath. szellemű kalauz. Könyvében sajnálattal nélkülözzük ugyan a jelenkori szociológiai irányzatok ismertetését, de amit felölel, azt gondosan és alaposan kifejti. E mellett egyszerűen, világosan, jó magyarsággal ír, ami szintén előnye a korszerű munkának.

F.

B. Pap István és dr. Kováts J. István: Kálvin-jubileumi emlékkönyv. A magyarok genfi útja. A Kálvin-Szövetség kiadványa. Budapest, 1910, számos képpel, 96 lap, ára 2 korona, megrendelhető B. Pap István szerkesztőnél.

A múlt évi július 2—10. napján lefolyt genfi ünnepekre a Kálvin-Szövetség társas utazást rendezett, amelyben száznál többen vettek részt magyar hitsorsosaink. Ennek az utazásnak és a genfi ünnepegeknek írásban és képben való leírása ez a díszesen kiállított Emlékkönyv.

Tartalma: A magyarok genfi útja, *B. Pap* Istvántól, rövid méltatása a genfi útnak. Útban Genf felé, színes leírása a Genfig való utazásnak, *Veress* Jenőtől. A genfi egyház ünnepei, melyben *Doumergue* előadása, az ünnepi ülés leírása, az ünnepi istentisztelet, a magyar istentisztelet, a jubileumi hangverseny, a kollégium jubileuma, a magyar estély (*Lampérth* Géza szép költeményével) leírása olvasható. A reformációi emlékmű ünnepei során a Szt Gervais-templomi ünnepség, az alapkö letétele, a genfi tavon való kirándulás élénk leírását kapja az olvasó. Az egyetem jubileuma című fejezetben a Szent Péter-templomi ünnepély, a Klapka-ünnepély, a doktorrá avatások, a történelmi menet eleven rajzát nyújtja az Emlékkönyv. A genfi út hatása cím alatt a külföldi sajtónak a magyarok szerepléséről szóló közleményeit, azután *Doumergue* Emil magyarországi útját ismerteti. Végül *dr. Pruzsinszky* Pál utóhang című szép visszaemlékezése zárja be a közleményeket.

„A genfi napok régen elmúltak — mondja az utóhang. — Ünnepi hangulat, ünnepi beszédek, különféle nemzetek, felekezetek fiainak találkozása, ám mindezek csak külsőségek. E külsőségek nagybecsű lényege az, hogy a genfi ünnep az evangéliom győzelmi ünnepe. A Kálviné csak anynyiban, hogy Mesterének udvarában hiven szolgált. A négy-száz év előtt megkezdett munkában győzött az Úr és az ő evangélioma . . . A genfi ünnepnapok régen elmúltak, de a szívekben és elmékben ott kell maradniok a magunkkal hozott tanulságoknak: az isteni gondolatok és alkotások győzedelmeskednek. Aki Krisztus szolgálatában áll és vele marad, vele győz, a győzelem jeleit viseli magán, még ha elesik is. Az Isten országa emelkedés és nem hanyatlás.”

A gondosan szerkesztett Emlékkönyv érdekességét fokozza, a leírásokat szemléletessé teszi a sok szép illusztráció, melyeknek sorát egy érdekes Kálvin-arckép nyitja meg. A többi képeknek ezek a tárgyai: Indulás a nyugoti pályaudvarról. Zürich a Grossmünsterrel és Zwingli szobrával. Genf.

balra a háttérben a Mont-Blanc-kal. Megérkezés Genfbe. Magyarok Kálvin háza előtt. Az ünnepi ülés a Salle de la Réformationban. A Salle des Roisban. Magyarok csoportja a Salle des Roisból kijövet. A Szent Péter-templom belseje. A magyar istentiszteletről kijövet. A Szent Péter katedrális, jobbra az Auditorium. Az Auditorium, ahol a magyar estélyt tartották. Horvai János nagy sikert aratott pályaműve. A chiloni vár, háttérben a Dent du Midivel. Magyarok a Klapka-emléktábla előtt. Doktorrá avatások a Victoria Hallban. A reformációi emlékmű terve. Genfiek Kálvin korából. Doumergue Emil. Claparède S. és neje.

A Kálvin-jubileumi emlékkönyv becses emlék nemcsak azoknak, akik részt vettek a felejthetetlen jubileumban, hanem azoknak is, akik részletesebben kívánják megismerni a szép ünnepséget és hitfeleink genfi szereplését. A gondosan megírt ismertetések és a szép illusztrációk egyaránt kedvessé teszik ezt a díszesen kiállított Emlékkönyvet.

A könyv ára 2 korona, megrendelhető B. Pap István theol. igazgatónál Budapest (Kálvintér 7.).

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

Pályázat Koszorú-füzetekre.

A **M. P. Irodalmi Társaság** nyílt pályázatot hirdet **Koszorú** című kiadványsorozatának 1910. évi **tíz füzetére**.

Kivánalom: evangyéliomi keresztyén elbeszélések, életrajzok, jellemképek, traktátusok prózában vagy versben. Szükség van egyházi nagy férfiak (pl. Méliusz Juhász Péter, Török Pál stb.), kiváló keresztyén nők (pl. Lorántffy Zsuzsánna) népszerű életrajzára, s a keresztyén szociális intézmények és törekvések népies ismertetésére.

Tartalmi tekintetben az a főkéllék, hogy az evangyéliom ereje nyilatkozzék meg a füzetekben; alaki szempontból az a fődolog, hogy tősgyökeres magyar nyelven és oly népszerű modorban szóljanak, hogy a nép és a gyermek is épüléssel olvashassa.

Egy-egy füzet terjedelme egy kis nyomtatott ívnél rövidebb és másfél ívnél hosszabb nem lehet. Az elfogadott munkák pályadíja kis nyomtatott ivenként 50 (ötven) korona, s a jutalmazott dolgozat a MPIT tulajdona lesz.

A pályázat nyilvános, jeligés levélke nem szükséges. A pályaművek legkésőbb **f. évi június 30-ig** a társulat alolított titkárához (Budapest, IX., Kálvintér 7. sz.) küldendők be.

A MPIT választmányának április 7-diki határozatából. Budapest, 1910. április havában.

Szöts Furkas,
a MPIT titkára.

MPIT

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 március hó 1-től március hó 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Pártfogó tagok kamatfizetése 1910-re: Gróf Teleki József Budapest, Dunamelléki ref. Egyházkerület.

2. Alapító tagok tőkebefizetése: Kádár János Vizsoly 25 korona.

3. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re: Sonkolyosi ref. egyház, Abauji ref. egyházmegye, néh. Arany. László örökösei. 1907—1908-ra: Apagyai ref. egyház (8 + 2 K).

4. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Bojtár Sámuel Péder, Szücs Ferenc Vát (6 kor.), Varga Sándor Ercsi, Ref. Székely Mikó-kollegium Sepsi-Szent-György, Böszörményi Jenő Budapest, Tóth József Budapest, Késmárki ev. lyceum, Titeli ev. egyház, Csik Dániel Miskolc, Takách László Budapest, Fodor István Budapest, Kókai Lajos Budapest, Kaczián János Budapest, Geduly Gyula Budapest, Benczur Gyula Budapest, dr. Horváth Ödön Budapest, dr. Brückler Mihály Budapest, dr. Thebusz Béla Budapest, dr. Nyeviczky Antal Budapest, dr. Kovácsy Sándor Budapest, Gerenday György Budapest, Lakos Lajos Budapest, Ballagi Aladár dr. Budapest, dr. Szabó József Budapest, Fabiny Gyula Budapest, Forgács Gyula Budapest, Petri Elek Budapest, dr. Kéler Zoltán Budapest, Brocskó Lajos Budapest, Evang. egyházmegye Budapest, dr. Bernát István Budapest, Beliczay Béla Budapest, Bálint Sándor Budapest, Webster Jakab Budapest, Végh Arthur Budapest, dr. Szelényi Aladár Budapest, dr. Szász Béla Budapest, dr. Szabó Aladár Budapest, dr. Nagy Dezső Budapest, Laky Dániel Budapest, dr. Láncey Gyula Budapest. 1909—1910-re: Kovács S. Aladár Budapest, 1908—1909-re: Biki Károly Szatmár, Brádi ref. egyház. 1909-re: Jausz Vilmos Sopron, Iglói főimn. könyvtár.

5. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Droppa Sámuel Oroszlány (3 kor.) Bányay Sándor H.-M.-Vásárhely, Arday Janka Dániel-Zsarnó, Vaszary István Hejőpapi, Zilahi ref. egyház, Félegyházy Antal Sz.-Udvarhely, Abauji ref. tanító-egyesület, Kovács Gyula Budapest, Szabadi Béla Budapest, ifj. Szabadi Adolf Budapest, Geszti Andor Budapest, özv. Moravesik Gyuláné Budapest. 1909—1910-re: dr. Imre Sándor Budapest. 1909-re: Tiszamogyorósi ref. egyház, Tiszabezdedi ref. egyház, Kállósemjéni ref. egyház, Tornyospálcza ref. egyház, Szokolói ref. egyház, Kisvárdai ref. egyház, Berki ref. egyház, Balsai ref. egyház, Lorántházi ref. egyház, Bendl Henrik Budapest. 1907—1909-re: Tiszakányári ref. egyház.

6. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Sárkeresztúri ref. egyház, dr. Fenyvessy József Budapest.

7. Károli-alapra befolyt: Tornai ref. egyházmegye gyűjtése 4 kor. 60 fillér.

Összesen befolyt 916 K 60 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 április 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Áhitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hít és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog* István. Népszerű hitvédelmi munka.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtéljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkáranál, Szóts Farkas theol. tanárnál, Budapest, IX., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapon a Társaság főbizományosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utca 4.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG ELNÖKE

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.
Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HÖRNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkek.

Lapszám

1. Széchenyi vezető gondolatai. *Inré Sándor* 289
2. Kálvin és a művészetek. *Rácz Lajos* 298
3. A szatmárnémeti református főgimnázium. *Bakcsy Gergely* 317
4. Szuhay Mátyás. I. közl. *Csűrös István* 327
5. Arany és Petőfi barátsága. I. közl. *dr. Máté Lajos* 337

II. Belföldi Szemle.

- Gróf Tisza a lelkészképzésről és az államsegélyről. —s —s. 345

III. Külföldi szemle.

1. Külföldi egyházi élet. *p—f.* 352

IV. Irodalmi szemle.

1. Szinnyei Ferenc: Arany János. *dr. Kristóf György* 362
2. Gumplowicz L.: Socialphilosophie. *Sz. M.* 363
3. Legújabb könyvek 366

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 április [hó 1-től] április hó³⁰-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Pártfogó tagok kamatfizetése 1910-re: Pozsonyi evang. Egyház (50 kor.)

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re: Fehérvárcsurgói ref. Egyház, Tatai ref. Egyházmegye, Pokoly József Kolozsvár. 1907—1910-re: dr. Ajkay Béla Sopron (22 kor.). 1907—1909-re: Pap K. Ödön Odór (30 kor.). 1909—1910-re: Czeglédi ref. Egyház (40 kor.).

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Somlóvidéki ev. lelkészegylet, Daray Vilmos Kiskörös. Csák Aladár Veszttő, Kovács Sándor Pozsony, S. Szabó József Debreczen, dr. Belohorszky János Ujvidék, Bodor István Rimaszombat, Zih Sándor Berettyóujfalu, Benedek Sándor Budapest. 1909-re: Nánay Béla Halas, Széles Sándor Gyúd, Győrffy József H.-M.-Vásárhely, Dömötör László Szeremle. 1910—1911-re: Patonay Dezső Nagykörös. 1908—1909-re: Pozsonyi theol. akad. olvasókör. 1907—1909-re: Dézsi Mihály Csákvár. 1907—1908-ra: Hornyánszky Aladár Pozsony.

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: dr. Bruckner Győző Igló, Varga Antal Karczag, Ballay Aladár Dancsháza, Dózsa József Tata, Tenkey József Nagyvárad, dr. Márk Ferenc Békés, Kálniczky Endre Putnok, Benke István Rákos-Szt.-Mihály, Somogyi Kálmán Arad (3 kor.).

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Fehérvárcsurgói ref. Egyház, Tenkey József Nagyvárad. 1909-re: Széles Sándorné Gyúd.

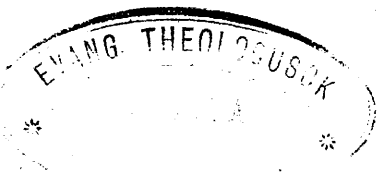
6. A Protestáns Szemle előfizetési díjaiból: Szarvasi ev. tanító. képzőintézet (7.20 K.), Alexander Harsányi Homestead (9.76 K.)

7. Károli-alapra befolyt: Kunszentmiklósi ref. Egyház (25 K), Czeglédi ref. Egyház (20 kor.).

Összesen befolyt 555 K 96 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 május 2.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

Széchenyi vezető gondolatai.

Halálának 50. évfordulója után.

Az elmúlt ötven év nem hozta meg Széchenyinek azt a megértést, melyből az egész nemzetre áradna hatás. Soha sem értünk rá arra, hogy magunkba szálljunk s hozzája térjünk. Képzeletünk mindig túlemelt tanulságokon és megfontoláson. Más csillag fényén méláztunk szakadatlanul s a nemzet lelkében Széchenyi „éltető eszmévé“ máig sem finomult. Ezért ezt az évfordulót nem is érezte az egész nemzet a maga ünnepének. Alig volt olyan ünnepély, amit nem hivatalos rendeletre tartottak s alig tudunk valamit arról: hogyan ünnepeltek azok, akik már nem iskolások és már nem járnak templomba. Elmerültek-e Széchenyi szellemébe rangjának osztályosai, kiknek a nemzet iránt való kötelességeit annyiszor hangoztatta?! Foglalkozott-e vele a polgárság, melynek kaszinói talán valamennyien azt mutatják, hogy az ő lelke tőlünk idegen?! Tud-e valamivel többet Széchenyiről ez ünneplés óta a nép, melynek „emberi méltóságra“ emelkedésétől a nemzet jobb létét várta?! Gondoltak-e reá nem-magyar nyelvű honfitársaink, annak jeléül, hogy a közös érdekek felismerése csakugyan az egység felé vezet?! És vajjon arról emlékezve, ki „százada útját maga jelölte ki“, hányan érezték meg igazán, hogy Széchenyi még ma is a jövőbe mutat, az első azok között, kiket még nem szabad egészen átengednünk a történelemnek?!

Senki sem mondja, hogy nincs más, akitől tanulhassunk és más nem nyugszik, kinek eszméi életre nem keltek. Hiszen ott haladt előtte és körülötte annyi más nagyunk. Benne Zrínyi lelke újult meg, aki azt sürgette, hogy magunk erejét fejtsük ki s azon túl más segítségre ne várjunk; Apáczai Cseri Jánosé, ki szerint mindennek végső alapja, hogy „az

államban a tanult férfiak nagy számmal legyenek“. Bessenyei György hangján hirdeti nevelésünk elmaradott voltát. Kármán József lelkesedésével törekszik egyesítésre és „nemzeti csinosodásra“. Lelke ugyanaz, mellyel Fáy András a gazdasági emelkedést alapozza; Kölcsény és Wesselényi, Vörösmarty és Arany ugyanazt a lelket árasztják nemzetökre. Az eszmék rendszeres fejtegetője pedig nem is ő, hanem Eötvös és Madách.

Azt sem mondhatjuk, hogy gondolatai sajátosan magyarok voltak, hiszen amaz eszmék fejlődéséről az emberi gondolkodás egyetemes története tanuskodik, szellemének rokonai ott vannak a XVIII. század filozófusai között s a cselekvésre benne is ugyanúgy, külföldön érik meg a szándék, ahogyan a magyar reformátorok s a nagy magyar tanítók nyerték a munka ihletét.

De ez egyetemes látású emberben mintha az emberiség minden tapasztalatából alakulna ki a jövődő útja. Benne egyesül szétszórt ereje mindazoknak, akik előtte voltak ébresztőink s együtt van benne minden, ami a haladást ma is biztosíthatja. Csak meg kell értenünk.

*

Annai idővel működése után a megértésnek most nem lehet az a forrása, ami életében. Hatása sem lehet ugyanaz s a mi szemünkben nagysága is más.

Kortársai a magok emberét látták benne. Terveinek mélyébe ugyan nem igen hatoltak, pillantását a messze jövőbe követni kevesen tudták, de mégis értették, mert ismerős dolgokról beszélt, szavainak tárgyi, sőt személyi okai is előttek voltak. Nem értették át az egész embert, de nagyon is tudták méltányolni törekvéseinek egyik vagy másik, őket érintő részletét, felfogták javaslatainak gyakorlatosságát és közeli hasznát. S ami fő, előttük állott maga az ember; szavának ereje, vonzó példája, elragadtatott buzgósága legyőzött olyanokat is, kiknek őt követniök eleinte nehezökre esett. Széchenyi akkor azért volt nagy, azért terjedt ki hatása az egész országra, mert megérezte a szükségleteket s másokkal is megérezte.

Erről a pontról ma már nem nyerhet alakja éltető világosságot, csak olyan hideg fényt, amilyenben elmúlt idők nagyjait őrzi a történelem. Azért, mert egykor a nemzetet felélesztette és dolgozni megtanította, csupán a multnak ismerője nézheti bámulattal. Elmúlt dolgokkal a mai ember nem sokat törődik és igazán hiában volna lelkesedést követelnünk csupán olyasmért, amit Széchenyi csaknem egész századdal ezelőtt kezdett. Amit akkor megindított, ma mind természete-

tesnek tetszik; alkotásai élnek, hiányukat tehát nem érezzük; lépéseit korának viszonyaihoz alkalmazta s azok immár átalakultak; a személyek nincsenek előttünk, kikkel harcban állott. Egy szóval: részletekből a mai ember Széchenyit már nem értheti meg. Aki csak egy szempontból, a magáéból figyeli: megtalálhatja egyes, értékes gondolatait sok mindentről, de arról az egy oldalról alkotnia róla véleményt igazságtalanság. Vannak emberek, akiket nem lehet semmiféle rovatba beszo-
 ritani, akiket a magok egészében kell néznünk. Maga Széchenyi is azt róttá fel a *Hitel* taglalójának, hogy csak a részeket nézte s nem fogta fel a munka filozófiáját, egész szellemét. (Világ.)

Értékét valóban csak úgy találjuk meg, ha megkeres-
 sük gondolkodásának és cselekvésének legegyszerűbb alap-
 jait, azokat a szálakat, melyek világossá teszik gondolatai
 között a kapcsolatot még akkor is, ha az talán magunkban
 addig nem lett volna is meg. Odáig eljutva, tisztán látjuk,
 hogy gondolkodásában a tárgyak sokfélesége nem összevissza-
 ságot, hanem éppen mélyen levő egységet jelent, amelynek
 távoli tagjai is könnyen kapcsolódnak.

*

Amit Széchenyi a maga filozófiájának nevez, nagyon
 egyszerű. Három vonás emelkedik ki belőle: gondolkodásának
 irányítója, az emberi cselekvés célja és az, mit ő a célhoz
 jutás eszközének tart.

Vezető gondolata a világegyetem s az emberi lélek meg-
 figyeléséből alakul ki benne. A természettől azt tanulja, hogy
 annak megbámult nagyszerűségében mindenütt „változhat-
 lan, mathezi rend“ uralkodik; örökös a forgás, mely azon-
 ban nem csak céltalan változás, mert a világon „minden
 előbbre megyen és feljebbre emelkedik“ (Hitel); minden,
 ami él, folyvást a tökéletesedés útján halad. A természet tör-
 vénye a fejlődés. E törvény alatt van az ember is, kinek ter-
 mészete arra tanít, hogy az embernek a fejlődést a maga
 körében segítenie mivoltával adott benső kötelesség. Az ember-
 ben ugyanis legfőbb tulajdonság a javítás, haladás, tökélete-
 sedés vágya. Ezért iparkodik mindenki a helyzetét folytonosan
 javítani; jobb, több és olcsóbb lelki és testi táplálékért eseng
 és csak akkor nyugodt, ha kielégítést talál a teremtés vágya.
 Ott van ez a vágy mindenki-ben, de fejlettségünk szerint külön-
 bözően nyilvánkozik. „Az erőre termett lélek“-ben úgy, hogy
 elégedetlenné teszi mindennel, ami alacsony vagy középszerű
 s mindig arra ösztönzi, ami legszebb, legjobb, legtökéletesebb.

A teremtés vágya érezte meg az emberrel „isteni eredetét“ s arra hajtja, hogy az emberiség javát, nemünk szerencsésjét és boldogságát mozdítsa elő. (Lovakról). Széchenyi alapgondolatát tehát úgy fejezhetjük ki: az élet megállást nem tűrő haladás, örökös tökéletesedés, melyben az embernek erejéhez mértén, tudatosan részt kell vennie.

Ebből következik ennek az általános kötelességnek határozott célja. Azt is a természet jelöli ki, még pedig azzal, hogy benne minden részekre válik s mindennek határozott helye van. Így ágazik az emberi nem nemzetekre, nemzetségekre, házastársakra s az egyes az egészhez tartozik ugyan, de határozott, szűkebb körben él. Ezt a kört is a természet mutatja meg: az emberi lélekben mélyen ott van az anyaföldhöz való ragaszkodás és azzal együtt az is, hogy csak a hozzánk tartozók, honosaink közt tudunk elégedettek lenni. Életünk helye így a haza, munkánk köre a nemzet. Titokzatos létünk céljának akkor felelünk meg legjobban, ha azon a helyen, melyre a sors állított, hazánk és ezáltal a mindenség tökéletesítéséhez tehetségünk szerint hozzájárulunk. (Hitel.)

Ebben a megállapításban az a fontos, hogyan érti Széchenyi a nemzetet. Világos, hogy ennek a jövője van szeme előtt, de egyetlen pillanatig sem téveszti onnan a nemzetnek sem a világban való helyzetét, sem szervezetét. Látja a nemzetet túl az egész emberiséget, melynek a nemzet egyik alkotó része; látja ezen belől az egyeseket, a nemzet önálló tagjait. Az egyénre nézve a nemzet a feljebb való, a nemzetre nézve az emberiség s mindeniknek a feladatát a felette levőből határozza meg. Tehát felülről halad lefelé s a cél gondolatát veszi a fejlődés tényéből, az alkotás céljának a tökéletességet látva. Eszerint az emberiség nemesedése, haladása az irányító gondolata s ebből következik minden nemzetre nézve az a feladat, hogy külön-külön úton, saját pályáján haladva, a maga mivoltában fejlődve „azelőtt nem ismert találmányokkal, új igazságok felkutatásával, erényeinek szebb kifejtésével ajándékozza meg az emberiséget“. Erkölcsi hézagot tölt be, tehát a tökéletesedést szolgálja a nemzetet belől is minden kis kör, a legkisebb család is, ha kifejti a maga sajátosságát, „házi erényének“ sajátos színezetét. Még fontosabbak a nemzetek, melyeknek szellemében eredetiségek vannak; minden nemzetnek más az erénye s mindezek kiművelése jelenti az emberi nem tökéletesedését (Hunnia), nagyságát, boldogságát. Az emberek csak mint nemzet lehetnek nagygyá s azért, ahol nemzet van, ott annak belső kifejezése minden emelkedés kútfeje; ahol pedig nincs még nemzet, ott legelső a nemzeté alaku-

lás, minden lakosnak az emberiség közös jogaiban való részvételének. (Stadium.)

Tisztán lát tehát a nemzet körén belől is: a nemzet egység, tagjainak, az egyes embereknek az a viszonya a nemzetnek, ami ennek az emberiséghez. Az emberiség haladása az egyes nemzetek haladásán fordul meg; a nemzeti kifejtésben pedig csak úgy jutunk közelebb, ha a nemzetnek minden egyes tagja — kivétel és megszorítás nélkül minden lakos — hozzájárul ehhez saját céljának elérésével. Vagyis mindenkinek az az emberi rendeltetése, hogy segítsen az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátságait mint ercklyét megőrizni, nemesíteni erőit és erényeit. (Kelet népe.)

Ennek a rendeltetésnek követelménye: minden ember tökéletesedése. Ez pedig áll mindenkire nézve sajátosságainak, testi és szellemi erőinek teljes kifejtésében. Ebben legfőbb tényező az értelem fejlődése, mert minden egyébnek, erőnek, értéknek, szerencsének, megelégedésnek az alapja: a kiművelt emberfő (Hitel); ez a megindítója és biztosítója a haladásnak. Ebben is a természettől veszi a bizonyítékot, a „mathezi rendről“, melyet „a legfőbb bölcsesség: az élő, soha nem változható mathezi szabály tart fenn. „Nem érzelmek, nem andalgások, de egyedül az értelem, a hideg szám kormányozza a természetet“. Az „értelem kormány“ egyénre és közre nézve egyaránt az „egyedüli jó“, ezt mondja magunk tapasztalása. A keresztyén hit is azért tud megmaradni, mert „nem az érzelmek, de az értelemnek hite“. (Kelet népe.) Az értelem ad módot arra, hogy ki tudjuk számítani cselekvésünk eredményét, hogy munkánknek „távoli időkört“ tűzünk s a szívnek sokszor félrevezető felhevüléseinek uralkodni tudjunk. Az értelem kiművelése emel emberi méltóságra, lemondhatja az embert „farkas-függetlenségéről“ s a társadalom tudatos részévé teszi; feltétlen szükségesnek mutatja valamely nemzetnek való tartozásunkat; egynek mutatja az egyén és a köz érdekét, a magánhasznat és a közhasznat s legfőbb haszonnak ismerteti el az igazságot. A teljesen — nem félig — kiművelt értelmű ember érti, hogy a maga érdekét is csak úgy szolgálja igazán, ha jó, dolgos, hű, igazságos; ha ismeri önmagát és saját belső értékében keresi a dert és fényt. Állandó haladást és nem csak ideiglenes javítást akarva, ezt nem várja Széchenyi mástól, csak a teljesen kiművelt emberi esztől.

Bizonyos, hogy ez az értelem uralmának alku nélküli követelése. Nem ridegen, mert szépen kifejti, mily nagy a szerepe az érzelmeknek is, miért kell gondosan nemesíteni

a gyermekkorban az érzéseket s zománcát vesztett léleknek mondja azt, ki már gyermek létére is fukar számoló. De a férfinak s a tudatosan haladni vágyó nemzetnek az észre van szüksége; számítani nem tud a szív! (Kelet népe.)

Szükséges ezt megfigyelni most, mikor jelszó már, hogy az „intellektuáлизmus öl“, megöli a lelki nyugalmat s még sem tud boldoggá tenni. Széchenyi nem magának az egyén ideig-óráig tartó boldogságának keresi a feltételeit, hanem a nemzet s az emberiség egyre növekvő boldogságának. A haladás filozófusa nem hirdetheti a keresés nélkül való megnyugvást, mert felismerte az emberi lélekben az emelkedés vágyát; nem tarthatja vezetőnek az érzelmet, „a szív andalgásait“, mert mindenkinek magának kell meglátnia élete útját s önmagának kell felelősnek lennie tetteiért. Széchenyinek követelnie kell az értelem teljes kifejtésére való állandó igyekvést, mert a közös célok meglátása, önismereten alapuló közös munka csak úgy lehetséges, ha az emberek között folytonosan fokozódik a vilá-gosság!

Mindezek szerint: Széchenyi gondolkodásában a fejlődés, az emberiség folytonos haladása az irányító alapgondolat, a nemzet kifejlése a cél s az egyesek értelmének kiművelése a haladás eszköze.

E három gondolat megvilágítja az egész Széchenyit: ezekben gyökerezik világfelfogása, gyakorlati életbölcselete, közéleti erkölestana; ez a magva a társadalomról való felfogásának és eziránt kifejezett követeléseinek; innen származnak politikai elvei, közigazgatási, gazdasági, külpolitikai tekintetben egyaránt. Ezek a gondolatok szabják meg hatalmas tevékenységének nem csak munkára indító gondolatmenetét, hanem egyes részeit is.

A fejlődés gondolata, nem engedi, hogy olyat tegyen, aminek nincs elég alapja; a kiművelt értelem pedig arra viszi, hogy mindig a helyezethez, az emberekhez alkalmazkodjék. Ezért állítja okoskodását mindig faktumokra (Világ), azaz a tapasztalatra, amiben ez az első: „Semmi sem áll csendesen a világon, csak Magyarország vesztegel mozdulatlanul“. (Hitel.) Ezért keresi ennek az okát s abban találja, hogy a hazában még nincs nemzet; nem dolgoznak; nem tanulnak; a lakosság nagy részének lelki tehetségeit a kisebbség fogva tartja (Stadium); nincs önismeret, alig áll valaki a maga helyén, tehát nem lehet igazán boldog, mert így nem is fejtheti ki teljes erejét; az egész magyarság sok szellemi képessége, benne levő eredetisége soha ki nem fejlődött. S ebből villan ki a lelkesítő eszme: hiszen akkor a magyar

még fiatal nép, előtte van az élet s nem háta mögött; nyitva számára a fejlődés végtelen útja, csak rá kell vezetni. Ezt a fejedelem s a kormány feladatának látja, ez szerinte az igazi politika alapja és célja; a vezetőknek legszigorúbb kötelessége első sorban a lakosok testi és lelki szebbítése. (Önismeret.) De érzi ezt a kötelességet önmagában is. Értékeztést tervez a nemzeti nevelésről; látja, hogy a hátramaradott s előre törekvő népnek leginkább iskolára van szüksége, de nem lát olyan iskolát, amely kielégítő; tudja, hogy nem elég egyeseket kiművelni, hanem, aki hazájának kíván szolgálni, annak a nyilvános iskolázás alapjait kell rakosgatnia. „Ezt akarom én!” — mondja naplójában.

És mégsem ezt tette: Számot vetett a viszonyokkal s az emberekkel. Úgy találta, hogy nem lehet mereven a célból vezetnie le a teendők sorrendjét, hanem kezdenie csak olyannal lehet, ami gyorsan juttat eredményekhez, ami a vagyoni emelkedést segítve az emberi haszonvágyat kielégíti, a haladás szolgálatába állítja s majd a szellemi haszon iránt is fogékonytá teszi. Nem volt sehol a teméntelen költség, amibe az iskola-állítás kerül s tudta, hogy a kormány segítségével nélkül a köznevelés ügyét maga a nemzet úgy sem szervezheti. És megértette azt is, hogy könnyű megelégedettnek és csendesnek lennie annak, aki mindenben bővelkedik, de a szegénynek, fázónak vajmi nehéz (Hitel) s maga az erkölcsi előny mit sem ér, ha a nép nagyobb része koplalni kénytelen. (Önismeret.) Így jut Széchenyi az emberi haladás útját keresve a gazdasági alapra s ezért iskola-állítás helyett — megjelönik a *Hitel*.

És éppen ebben, a helyzethez és az emberi lélekhez való alkalmazkodás tudatosságában látom nevezetes bizonyosságát annak, hogy Széchenyi gondolkodása pedagógiai gondolkodás. Nem azoké, kik az iskolában napszámos-munkát végeznek; hanem azoké, akik benn az iskolában is érzik a világon mindennek az egyetemes összetartozását, tudják magok kicsinyiségét, de munkájok nagy jelentőségét a többihez mérve ismerik; akikhez az iskola zárt falain át is folytonosan betódul az élet friss levegője; akik bár parányi lépésekkel, de tudatosan mindig előre haladnak. Ez a pedagógiai gondolkodás a Platoé, Comeniusé, Pestalozzié, kik a jövő emelkedésének legmélyebb alapjáig eljutottak, mert az élet akkori folyását jól megfigyelték.

Nem fejtegetem, csak rámutatok, hogy Széchenyi tehát nemcsak beszélt a nevelésről is, nemcsak egyes, érdekes szavait lehet írásaiból a pedagógusnak kikapnia és idézgetnie,

hanem egész gondolkodása alapján a *nemzetnevelés*-nek igen magasrendű elmélete s a *nemzetté nevelés* gondolata a messzire néző magyar művelődési politikának Eötvössel rokon-szemléletű irányítója.

*

Tudom, hogy ez a megítélés nem könnyen talál hívőre s hogy a paedagogiai gondolkodást sokan hajlandók kevésre nézni. De azt is tudom, hogy Széchenyi lelke mélyéről egyébbel visszatérnie nem lehet annak, aki minden egyoldalú érdeklődés nélkül, az *embert* keresni szállott le oda. Széchenyiben testet öltött a paedagogiai gondolkodás, melyet jellemez ez a mondása: testi, lelki szebbülésre kell törekednie minden jobb embernek *magára és másokra nézve*. Élete a nemzet nevelésének szüntelen munkája volt, hiszen eredménye a nemzet felemelkedése lett. Ennek a gondolkodásnak kell e nemzetben végre általánossá válnia s ezért kell utat nyitni arra, hogy Széchenyi szelleme kifejthesse teljes hatását.

Két úton lehet életünkre nagy befolyása: ha a nemzet jövőjének biztosításán iparkodva, nevelési irodalmunk és köznevelésünk Széchenyi elveit érvényesíti s ha a lehetséges mértékben az egész nemzetre nézve gondoskodunk arról, hogy a műveiből fakadó személyes hatásban mindenki részesüljön. El kellene juttatni Széchenyi műveit minden ifjú kezébe abban a korban, amikor mindenki keres, jórészt céltalanul s mindent elfogad, ami valamennyire megnyugtatja, irányítja.

Milyen hatása lenne ilyenekre Széchenyinek! Aki talán nem érti is meg az egész embert, feltétlenül kírzi és megőrzi lelkében mindazt, ami az egyes emberre, az egyén boldogulására vonatkozik. S milyen más lenne e nemzet arculata, ha mindenki tudatosan törekednék önismeretre és mindenki-ben élne a Széchenyi kívánta négy tulajdonság: *nemzetiség*, ami nem szó, hanem a nemzetért való munka; a *polgári erény*, ami kötelességteljesítést és erkölcsi bátorságot jelent; az *igazság*, ami a közboldogságnak legfőbb alapja; a *szabadság*, melyet az embernek csak úgy lehet értenie, hogy *lelki függetlenség*.

„Lelki független ember minden rendbeli összevéve is hány van?” — kérdi a maga korától. Felelhetünk a kérdésre most is. Mi is látjuk, hogy sok emberben nincs meg a *tiszta lelkiismeret*, hiányzik az *élettudomány*, egész országunkban felettébb fogyatékos az *egészség* és egyre jobban csökken a *vagyoni rend*, amelyekből Széchenyi szerint lelki függetlenség egyedül származik. Ma is látunk a közügyekben elmaradottságot és gyűlölködést, bűnt és rosszlelkűséget. Valljuk mi is

a Széchenyi programját: ennek az országnak életszükséglete a „reform, progresszió nemzeti és alkotmányos vágásokban, engesztelődés minden hazafiak iránt s mindenek felett erkölcsi és társadalmi tisztaság.“ (Politikai programtörvények.)

Széchenyi nagysága most ebben a hatásban rejlik, melyet a megértő lelkére tesz még akkor is, ha az csak magára gondol. Ez a hatás nemzeti jelentőségű, ha bárkit ér azok közül, kiknek élete a nevelés munkájával telik. Az ilyet legjobban megragadja az a sürgetés, hogy mindenki magában keresse először minden baj okát s mindenki teljesítse minden kötelességét. (Kelet népe). Széchenyi megvilágosítja a nevelés vezető eszméjét, melyet az igazi nevelők követnek is: „Csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzeteket hordoz szívében“ (Hitel)! A minden rendű nevelők révén elterjedhet ez a szellem az egész nemzetben s akkor e nagy ember él majd, mert újra hat.

Imre Sándor.

Kálvin és a művészetek.¹

Kálvin János sokak emlékezetében úgy él, mint a világtól elfordult, rideg aszketa, aki ellensége volt a világ minden örömeinek, gyönyörűségének, aki az élet egyedüli céljául Isten dicsőítését, Istennek szolgálatát tűzte ki, s aki ehhez képest folytonos imádkozás, ájtatoskodás, vezeklés közt töltötte életét, s mástól is ugyanezt követelte. E felfogásban van némi igazság, de nem ez a teljes igazság! Kálvin életét annak szentelte, hogy az evangélium ereje az emberek lelkét átjárja, hogy Isten törvényét az emberek közt élővé tegye. Ámde, hogy e célját elérhesse, neki nem lehetett, nem volt szabad a mindennapi, a természetes, a modern élettől elfordulnia, — neki az egész embert, annak testi és lelki életét teljes mértékben méltányolnia kellett. S valóban, bármily hihetetlenül hangzik is, Kálvin a *testi élet*, annak követelményei iránt is kiváló érzékkel, fogékonysággal birt. Igaz ugyan, hogy egyházi beszédjei során egy-egy helyen azt mondja, hogy a test: „sátor“, „fogház“, de másutt viszont úgy nyilatkozik, hogy „nincs a testnek egyetlen része se, amelyen az isteni képmásnak valami fénylő szikrája található ne volna“, az „a szentlélek temploma“, „oltár“, amely Isten imáadására van rendelve; ha gyötrelmet okoz, tisztességet is szerez. De ha így áll a dolog, akkor a testet gondozni, ápolni kell; az egészség ápolása vallásos kötelesség. „Isten nem akarja, hogy az emberek megöljék egymást!“ *Egészség és tisztaság*, a modern egészségtannak e két követelménye, sehol nem képezi annyi figye-

¹ Források: *Emile Doumergue*, Calvin, prédicateur de Genève, 1909; *ugyanaz*, L'art et le sentiment dans l'oeuvre de Calvin, 1902. *ugyanaz*, Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps, tome II, 1902; *Dr. A. Kuyper*, Johann Calvin, sein Leben und seine Werke, 1903; *Dr. G. Lasch*, Calvin und die Kunst (Christl. Kunstblatt, 1909, Mai)

lem tárgyát, mint a skótoknál és hollandoknál, vagyis ama két népnél, amely a legszorosabban a Kálvin iskolájában növekedett.

A test becsülésével együtt jár Kálvinnál a természet s ezzel kapcsolatban a természetes, tevékeny, szóval *modern élet* iránt való teljes fogékonyság. Ami az előbbit illeti, egyik barátja előtt, akinek számára lakást akart bérelni, dicséri a szép kilátást, amely annak ablakaiból nyílik. Ő maga szerette kis kertjét s nyaranta szívesen vonult falura, hogy ott barátai-val egynéhány derült napot töltsön. Midőn egyik barátja, Du Moulin, Tübingenben megtelepedett, gratulál neki hozzá s magasztalja a szép vidéket, amelyet egykor, Regensburgba utaztában látott. S milyen szépen tud prédikálni Istennek a természetben való kijelentéséről. „Midőn tavasszal látjuk, mint nyitja meg a föld kebelét, mint tárja ki élénk gazdagságát: Isten az, aki előttünk megnyilatkozik. S ha Isten növényeket, fákat és gyümölcsöket teremtett a mi hasznunkra, de épp annyira akarta szemünket is azok szépségével gyönyörködtetni, valamint illatukkal is újabb gyönyörűséget nyújtani.“ Kálvin ellensége annak az embertelen filozófiának, amely minden teremtménynél csak azt nézi, hogy mi hasznot hajt az nekünk; „ez minden érzéstől megfosztja az embert, s egy darab fához hasonlává teszi“.

Kálvin nem osztozik azok felfogásában, akik túlhajtva a Szentírás szavait, nem akarják, hogy az ember élvezze a világ javait. „Az Úr, úgymond, nem akarja, hogy mi bármitől is meg legyünk fosztva, sőt azt akarja, hogy minden tekintetben örvendezzünk s a szükségeshez hozzáadják nekünk a fölöslegest. Íme, tekintsetek meg a virágokat! Vajjon adott volna-e azoknak az Úr ilyen szembetűnő szépséget, ha nem volna megengedett dolog azok láttára örömet éreznünk? Adott volna-e nekik ily kellemes illatot, ha nem akarná, hogy az ember gyönyörködjék azok szagolásában? Hasonlóképen, ami a ruházatot illeti, Isten nem csupán a szükségest nyújtja nekünk: csepüt és kendert, hanem finom lent és minden illó és tisztességes diszt. Ugyanezt látjuk az eledeleknél: Isten nem csupán barna kenyeret és vizet nyújt nekünk, hanem olyat is, ami csupán örömünkre és üdülésünkre szolgál, s nem tiltja meg, hogy barátainkat meghívjuk egy lakomára, ahol aztán a rendesnél gazdagabban, fényesebben megvendégeljük őket“. Sőt tovább menve, midőn a gazdagokról beszél, azt mondja Kálvin, hogy az elefántcsontot, az aranyat, a gazdagságokat, a hangversenyeket, a finom borokat: mindezt az emberek szolgálatára teremtette Isten. A Szentírás semmit nem

tilt meg ezek közül s a keresztyén ember szabadsága teljes azzal az egyetlen feltétellel, hogy mindezt hálaadással fogadja, hogy soha semmi ne álljon útjába hivatásunknak, mert nem a külső a fontos, hanem a *szív* az első dolog, amely a durva gyapjúkelme alatt is kevély, s a bársony és selyem alatt is alázatos lehet.

Kálvin tehát, mint látjuk, nem volt az a morozus aszketa, az a világgyűlölő rideg természet, amilyennek őt sokan tartani szokták; nem hirdette az élet megtagadását, hanem annak okos élvezetét. Igaz, hogy maga ingerlékeny, de egyúttal fogékony, gyöngéd szívű ember volt. Barátai, családja körében a derült játékot, a vidám tréfát is szerette. Az is igaz, hogy ez aránylag ritkábban fordult elő, hogy Kálvinnak és a kálvinizmusnak nem sok oka volt nevetni, mert ellenfelei — a világ hatalmasai, az inkvizíció poroszói — a kálvinizmus minden lépését, minden előhaladását vérbe fojtották. A kálvinizmus a mártírok vallása. Nem csoda, ha Kálvin képe többször komor, mint derült, ha a kálvinizmus komoly, hallgatag, zárkózott. A komorság, ridegség vádjára mi is azt felelhetjük, amit *dr. Kuyper*, a kitünő holland kálvinista tudós és államférfiú felelt, aki Goudimelnek Lyonban, a Szent Bertalan éjén történt meggyilkolására célozva, azt mondotta: „Szemére hányják az erdőnek, hogy hallgatag; hát miért ölték meg fülemüléjét?“

Ha Kálvin jelleménél, egyéniségénél fogva nem volt az élet örömeinek, szépségeinek ellensége, kérdés, miért helyezkedett mégis szembe a művészetekkel, s közelebről a művészeteknek azon ágaival, amelyek a vallásos étellel vonatkozásban állanak? Felelet: ennek oka a művészetek elfajulása, a művészetekkel való visszaélés ellen szükségképen feltámadó visszahatás volt.

A római egyház *képtisztelete* iszonyat tárgya Kálvin előtt. Nem talál eléggé éles kifejezéseket, hogy a képekkel űzött visszaélést kárhoztassa. „Sár és piszok az mind, amelyek Isten szentélyeit beszennyezik“. Ezékiel VIII. részének magyarázatánál, ahol Isten megmutatja a prófétának a bosszúság bálványait, szinte érezzük a Kálvin szenvedélyes felháborodását. „Ha a zsidók, úgymond, az oltár előtt bálványt állítottak, ez annyi volt, mintha Istennek arczába köptek volna, sőt több, mint egy szemérmetlen házasságtörő asszony gonosz utálatossága“. „Mi tudjuk, mondja másutt, hogy a pápisták mennyire dicsekednek képeikkel; de minél több képet összehalmoznak, annál jobban kihívják maguk ellen az Isten haragját.“ Dogmatikai főművében: *A keresztyén vallás rendszerében*, a képek tiszteletének külön fejezetet (a XI. fejezet) szentelt azzal a

felírással, hogy „Istennek nem szabad látható ábrázatot tulajdonítani; az igaz Istentől teljesen elhajolnak azok, akik bálványokat állítanak maguknak“. Rendületlenül vallja azt a tételt, amelyet egybeült is ismételt, hogy „mindannyiszor, amidőn Istent képen kiabrázolják, az ő dicsőségét hamisan és rosszakaratúlag megsértik“. Erélyesen megtámadja azt a felfogást, hogy a képeknek az együgyűek előtt a könyveket kell pótolniok, mert aki Istent képekben ábrázolja ki, csak csalárd és visszás fogalmat nyer Istenről. Sőt a képek egyenesen ártanak az isteni félelemnek, mint a Szent Ágostonnál idézett pogány Varro mondotta. Ha a klérikusok teljesítették volna kötelességüket és Krisztust, mint Pál apostol mondja (Gal. III. 1.), a hívók szemei előtt leírták volna, nem jutottak volna arra a gondolatra, hogy annyi feszületet állítsanak fel. Egyébiránt a képtisztelet forrása, Kálvin nézete szerint, az emberek határtalan tudatlanságában és végtelen elbizakodottságában rejlik, akik nem nyugsznak, míg csak valami álarcot vagy rémalakot nem találtak, amely az ő képzelődésüknek megfeleljen. A képtisztelet ügyvédjei pedig, akik azt azzal az állítással védelmezik, hogy a képeket magukat nem tartják Istennek, jegyezzék meg maguknak, hogy azt, amit a bálványnak juttatnak, Istentől vonják és rabolják el. S miért borulnának le a képek előtt és miért zarándokolnának el messze földről azokhoz, ha titkos erőket nem gyanítanak azokban? A Krisztus utáni első öt században, midőn az istentisztelet még tiszta volt, nem találkozunk a templomokban képekkel.¹ Mindaddig, míg képek lesznek a templomokban, azok bálványimádásra fogják serkenteni az embereket. Végül a tisztelet és imádat közti szubtilis megkülönböztetés sem állhat meg; a nép imádja a szentképet még akkor is, ha az ábrázolt alak káromkodik vagy torzképet vág.

Különböző okok működtek Kálvinnál közre, amelyek őt a képtisztelet ezen radikális elvetésére indították. Először is a saját ifjúkori benyomásai. *Az ereklyékről* szóló értekezésben (1543) mondja: „Még jól emlékszem reá, hogy gyermekkoromban mit szoktak csinálni a mi templomunk bálványai-val. Mikor Szent István ünnepe elérkezett, a szobrokat virágfüzérekkel és bojtokkal szokták feldiszipíteni; persze a gyilkosok szobrát éppúgy, mint a szentét. Szegény vénasszonyok, mikor látták, hogy a gyilkosok is diszben vannak, azt gondolták,

¹ A keresztyén vallás rendszere. Budapest, 1909. 103. l.

² Kálvin János értekezése az ereklyékről. Ford. Czeglédi Sándor. Pápa, 1907. 47. l.

hogy ők a szent társai s gyertyát állítottak mindegyiknek. Sőt így tettek Szent Mihály szobra mellett az ördöggel“. Azután Kálviura nézve az Istentől kiadott parancs: „Ne csinálj magadnak faragott képet“, kötelező törvény volt, amely semmi elmagyarázást vagy enyhítést nem tűrt. Továbbá Kálvin humanista volt, mint ilyenek a tiszta Istenfogalom minden elhomályosítása ellen tiltakoznia s azok pártjához csatlakoznia kellett, akik — miként Erasmus — kikeltek az Isten-tisztelet eldurvulása és elvilágiasodása ellen. Végül Kálvin hatalmas Isten-fogalma, mindent lenyűgöző nagyságával, önként kivonta magát a képes kiabrázolás alól. Őt talán még az a csodálatosan felséges Atyaisten-alak se elégitette volna ki, amelyet az ő nagy kortársa: *Michel Angelo* (1475—1564) a római Sistinában annak bizonyosságául teremtett, hogy az érzékfeletti isteni lény mennyire varázsolható át az érzékek világába. Kálvin minden isteni képmást elutasít és kijelenti: „Én nem tartom megengedhetőnek, hogy Istent látható alakban kiabrázoljuk, mivel ő azt megtiltotta s mivel ez az ő dicsőségét kisebbitené és igazságát meghamisítaná. De ha nem engedhető meg, hogy Istent testi képben kiabrázoljuk, még kevésbbé szabad egy képet Isten gyanánt, vagy Istent ebben a képben tisztelni“. Amit itt Kálvin alapelv gyanánt kimondott, azt a gyakorlatban is érvényesítette, mihelyt genfi lelkésszé választatott. A tanács már 1537 január 16-án kiadott egy rendeletet, mely szerint az összes, még meglevő képek felkerestessenek és megégettessenek. 1540 március 30-án ezt a rendeletet ismét megújították, eszerint az összes képeket, amelyek esetleg még a magánházakban feltalálhatók, össze kell szedni és a kórházba vinni, hogy e bálványimádás Genfben gyökeresen kiirtassék.

A *szobrászat* alkotásaival szemben, amennyiben azok vallásos tárgyakat ábrázolnak, Kálvin hasonló álláspontot foglal el. A feszületről ugyan megengedi, hogy az nagyon régi eredetű, azt is elhiszi, hogy annak használata eredetileg jó volt, de idők folytán visszaélések állottak elő, ezért a feszülettel úgy kell bánni, mint az ércikgyóval, amelyet Hiskia összetört (II. Kir. 18, 4), midőn látta, hogy a nép bálványimádást űz vele. Ugyanez okból foglalt el Kálvin ellenséges állást a kath. *egyházi énekekkel* szemben is, minthogy a reformáció idejében a kath egyházban igen gyakoriak voltak a világi, sőt szerelmi énekek és dalok is, amelyek ellen jó ideig a tridenti zsinat is hasztalan küzdött.

De hát e negatív, kárhóztató álláspontján felül érzett-e, tanusított-e Kálvin valami érdeklődést, valami tiszteletet a

művészetek iránt? Van-e valami összekötő kapocs Kálvinnak magát kemény önmegtagadásban és szívós munkában emésztő egyénisége. és a művészetek szabadon alkotó, derűs életfelfogása közt? Vezet-e át valami híd a predestináció tanának és kiválasztási hitnek zordon sziklájáról ahhoz a mosolygó, virágos pázsithoz, amelyen a művészet alkotásai tenyésznek? Hiszen alig lehet erősebb ellentétet képzelnünk, mint egyfelől *Kálvin* az ő szigorú erkölcsi követelményeivel és aprólékos törvényszabályaival, — s másfelől a *művészet* az ő szabad csapongásával, hol a teremtő képzelet csak a hangulat parancsának engedelmeskedik? Míg Kálvin csak akkor ismeri el az életet értékesnek, ha az Isten engedelmes, alázatos szolgálatává válik, a művészet még akarja dicsóítani a földi életet, s célját érte, ha a lelket esztétikai erőjére indította. Kálvin vezérlő gondolata a láthatatlan Isten tisztelete, míg a művészet a látható felmagasztalásából él; amott az érzéki világtól való megszabadulás a végső cél, itt annak élővé és összhangzatossá tétele; amott a hajthatatlan akarat uralkodik, itt a fantázia szabadon fogja gyöngéd szárait.

És mégis, a Kálvin élet- és világtelfogásában van hely a művészet számára. Ha egy pillantást vetünk Kálvin irataiba, csakhamar meggyőződünk arról, hogy Kálvin a művészetet minden elágazásában tisztelte, mint *Isten adományát*,¹ hogy teljes mértékben méltányolta a művészet nagy hatását a kedélyi életre, annak rendeltetését *Isten dicsőítésében* látta, aki azt nekünk ajándékozta, az élet nemesítésében, magasabb élvezet, sőt népies mulatozás szerzésében. Ha a kálvinizmus egész rendszerére nézve Isten szuverénitása az irányadó, akkor a művészet nem származhatik a gonosztól, mert a sátán nem teremt semmit, az csupán arra képes, hogy Isten adományaival visszaél. De magából az emberből se eredhet a művészet, mert az ember mint teremtmény csak azon erőkkkel és adományokkal működhetik, amelyeket Isten neki adott. Ha Isten szuverénitása az irányadó, akkor ezen adományokat is ő osztja ki, amint akarja. Hogy ez a művészi képesség az emberi természetben fennállhat, ezt Isten képmása szerint való teremtésünknek köszönhetjük. A reális világban Isten egyedül teremt, ő a legfőbb művész. Az ember működése a művészet terén csak Isten alkotásainak utánteremtésében áll, és csak ebben az értelemben lehet szó arról, hogy az ember a művészet

¹ „Dieu est auteur et maître unique de tous ces arts“ (Comm. in Isaiam, 38, 29); „Tous arts procèdent de Dieu et doivent être tenus pour inventions divines“ (Comm. in quinque libros Mosis, Exodus 31: 2).

terén a maga módján teremtő gyanánt lép fel s az építészetben egy kozmoszt, a szobrászatban formákat, a festészetben a vonal és tónus által megelevenített életet, a zeneművészetben a misztikus, a költészetben az öntudatos életet szemeink és füleink elé varázsolja. Mindez annak felismerésén alapul, hogy a szép nem a mi képzelődésünk, szubjektív észrevételünk, hanem objektíve is létezik és az isteni tökéletesség kinyomata, amely az egész természetben előtűkröződik. A hangok, a színek, a formák, a költői eszmék csupán Istenből eredhetnek s egyedül az ő képmásának hordozója érti és képes élvezni őket.

Mit tett Kálvin a művészetekért? Először is megteremtette a *kálvinista zsoltárt!* Kálvin tapasztalatból ismerte, hogy az éneknek micsoda nagy ereje és hatalma van arra, hogy az emberek szívét megindítsa és lángra gyújtsa, hogy aztán nagyobb erővel és buzgalommal dicsérjék Istent. „Mindazon dolgok közt, úgymond, amelyek az embert felvidíthatják és neki gyönyörűséget szerezhetnek, a zene az első és legfőbb dolog s nekünk azt úgy kell becsülnünk, mint Istennek e célra rendelt adományát. Tapasztaljuk, hogy a zenének titkos s szinte lihetetlen ereje van arra, hogy megindítsa a szíveket . . . Ha dallam kíséri, még az esetlen szó is sokkal erősebben behatol a szívbe“ . . . Kálvin előtt a francia reformációnak nem volt egyházi éneke. A zsoltáros könyv eszméje 1537-ből ered, amikor Kálvin, Farellel együtt, egy emlékiratot terjesztett a genfi tanács elé, miután úgy találta, hogy a templomi szónoklatok és imádkozások nem elegendők, ezért engedelmet kért arra, „hogy zsoltárokat énekeljenek avégből, hogy mindenek szívei megindíttassanak“. A közbejött zavaros idő, majd a száműzetés egyelőre gátat vetett ebbeli tevékenységének. De alig telepedett meg Strassburgban, azonnal hozzáfogott e szándékának végrehajtásához; 1538 szeptember havában érkezett Strassburgba s már december havában jelenti egy barátjának, hogy a zsoltáros könyvet sajtó alá adta.

Hol vette a *szöveget*? Széttétekintve a vallásos költészet mezején, nem talált jobb, éneklésre alkalmasabb énekeket, mint Szent Dávid zsoltárait, akinek a Szentlélek diktálta azokat. De ő e zsoltárokat francia nyelven, a nép nyelvén akarja használni, előbb tehát a zsoltárokat le kellett franciára fordítani: E célból Kálvin maga is beállt fordítónak s kéziratban *Marot Kelemennek* 12 lefordított zsoltárára bukkanván,¹ azokat rögtön birtokába vette. Így jelent meg 1539-ben Strassburg-

¹ Marot zsoltárfordítása nyomtatásban csak 1541-ben jelent meg: *Pseaumes de David* (30 darab).

ban az első kálvinista énekeskönyv („*Aulcuns pseaulmes et cantiques mys en chant. A Strassburg. 1539*“ cím alatt¹). Tartalma: 18 zsoltár és 3 ének, — ezek közül 7 darab² való Kálvintól, 8 darab Marot-tól. Kálvinnak annyira tetszettek Marot fordításai, hogy később, mihelyt Marot-nak egy-egy zsoltár-fordítása megjelent, azonnal átvette azt, sőt a zsoltáros könyv későbbi kiadásaiban a saját kísérleteit is a Marot fordításai-val helyettesítette. Marot munkáját aztán Beza fejezte be s Kálvin 1551-ben oly türelmetlenül várta barátja fordításait, hogy a legelső futárral kérte maga számára azok megküldését.

Hát a *dallamot* hol vette? Néhány strassburgi dallam megragadta figyelmét s azokat használta fel első zsoltáros könyvé-nél. Genfben aztán négy zeneszerző működött többé-kevésbé közre a kálvinista zsoltáros könyv kiépítésénél, ú. m. Franc Vilmos, Bourgeois Lajos, Goudimel Kolozs és Davantés Péter, s a négy közül *Bourgeois Lajos* a kálvinista zsoltárok dallamainak tulajdonképeni megteremtője. Ez a zseniális zeneszerző, aki 1545-től 1553-ig élt Genfben, Kálvin hozzájárulásával a meglevő dallamokat átdolgozta, úgy hogy azok csakhamar átmentek a közhasználatba; de legfőbb dicsősége a saját szerzeményei: zsoltáraink legszebb, legeredetibb dallamai, amelyek 22 nyelven énekelve, az egész világot bejárták s több mint 300 éven át rányomták bélyegüket a ref. egyházra, Bourgeois-tól valók. A zsoltároknak csaknem kétharmadát, vagyis 83 zsoltárt az ő dallamára énekeljük. Zsoltáros könyvét 1547-ben adta ki, de ennél fontosabb egy másik műve (*Le droit chemin de musique*, 1550), amely a zene egyszerűsítésének alapelveit fejti ki. E mű Kálvin approbációjával jelent meg, általában Bourgeois Kálvin szemei előtt s mintegy az ő direkcója alatt dolgozott. Goudimel egyetlen új dallamot sem szerzett, hanem a kész dallamokat művészileg kiképezte. 1562-ben az egész zsoltáros könyv elkészült s még ugyanazon évben 25 kiadást, négy év alatt 62 kiadást ért s a könyvbarátok 1400 kiadásáról beszélnek. Fordításai az egyes európai nyelvekre egymást érték.

Ez a zsoltáros könyv a kálvinizmus csábító szirénája lett, amint azt még legnagyobb ellenségei is elismerik. „Semmi nem könnyítette meg annyira ezen új vallások újdonságaiba való behatolást, mint ezek az énekek, — mondja Florimond de Raymond; e rimes zsoltárok kedves és behizelgő új dal-

¹ Egyetlen példánya a müncheni kir. könyvtár tulajdona.

² Kálvin fordítása volt valószínűleg a 25., 36., 46., 91. és 133. zsoltár.

lama volt az a lánc és kötelék, amellyel magukhoz vonták a lelkeket.“ Hát még a barátok mily lelkesülten nyilatkoznak! „E sok emberi hang összevegyüléséből, mondja egy XVII. századbeli teologus, olyan sajátos harmónia származik, melynek némelykor egyetlen hangja is elragadta a járókelőket, annyira dallamos az áriája s annyira alkalmas arra, hogy a lélekben rendkívüli emóciókat keltsen. Vannak esetek, midőn a különböző hangok szinte magánkívül ragadják lelkünket. *Michelet*, a kitünő francia történetíró azt mondja a zoltárénekekről, hogy az édes, egyszerű és erős, oly erős, hogy ezer helyen is meghallják, és oly lágy, hogy mindenki édesanyja szavát véli benne felismerni. *Bulée*, a párisi egyetem történetírója szerint a protestánsok zoltárénekeikkel vetették meg vallásuk alapját s Florimond de Raymond szerint a zoltárok megjelenésétől lehet számítani a Kálvin egyházának — a zoltárok egyházának — eredetét.

Valóban, alig van könyv a biblián kívül, amely minden országot és minden nyelv millió meg millió lelkére annyi vigasztalást, örömet, erőt és hősiességet árasztott volna, kezdve Genf és Franciaország kálvinistáitól fel Skótország kálvinistáiig, akik a St Andrews erőd bástyái előtt a hullámokkal versenyt énekeltek azokat, és Hollandia kálvinistáiig, akik énekeikben a régi spanyol zsoldosokat megszalasztották, és Anglia kálvinistáiig, akik Amerikába evező hajóikon énekeltek azokat, és a magyar gályarabokig, akik a nápolyi gályákon énekeltek azokat, — le Dél-Afrika kálvinistáiig! Meghallotta ezt az éneket a francia király is a hugenották ajkairól, a spanyol király is a geuxök ajkairól, az angol király is a puritánok ajkairól, s a Habsburgkirály is Bocskay, Bethlen és Rákóczi harcosainak ajkairól.

A zoltáros könyvet, mint tudjuk, *Szenczi Molnár Albert* fordította le magyarra 1607-ben (*Szent Dávid királynak és prófétának százötven Zoltára*, Herborn). Szenczi svájci útjában hallotta ez énekeket, heidelbergi tanuló korában maga is énekelte a templomban németül s bárhová ment, mindenütt e francia dallamú énekeket hallotta. Így ébredt fel benne a vágy, hogy azzal megajándékozza nemzetét. A zoltárokat ugyanekkor már magyarul is énekeltek, leginkább a Sztáray M. fordítása szerint, de Szenczi érezte, mennyivel hátrább állnak ezek nemcsak dallam, hanem verselés tekintetében is akár a francia eredeténél, akár a különböző fordításoknál. Fordításához alapul Lobwasser német fordítását vette, de különösen a versformák végett a francia eredeti is előtte volt.¹ Fordítása

¹ Dézsi L., Szenczi Molnár Albert. 133. l.

mint írónak és nyelvművésznak legnagyobb dicsősége; az nem hideg, értelem szerinti visszaadása az eredetinek, hanem az érzés beszéde, melyet vallásos ihlet, benső, mély hit sugallott. Csekély módosítással ma is e fordításokat éneklí a magyar ref. nép. A szép zsoltárfordítás az egymást követő századok alatt *százról* több kiadást ért, *Négyessy L.* szerint ez a legelterjedtebb magyar könyv¹ *Erdélyi Pál* szerint, a magyar biblián kívül egyetlen könyvet se ismerünk, mely annyi példányban forgott volna az olvasók kezében, mint a zsoltáros könyv, általában az énekeskönyvek. Századokon keresztül nyomatták újra meg újra a bibliát, meg a zsoltárt és mindakettő változatlan hatalommal uralkodott a sziveken és az elméken. A legelőkelőbb házak könyvespolcain és a legszegényebb ember hajlékában a mestergerendán vagy a ládafiában, a tudósok könyvei közt és a katona tarsolyában, századokon keresztül megmaradt változatlan szeretetben és állandó tiszteletben. Forrása volt a tudománynak és az Isten-félelemnek, vizsgatás a bánatokban és megnyugovás a szomorúságban. A biblia és zsoltár . . . együtt oszlopává lett a magyar irodalomnak és menedéke nyelvünknek. Mindakettő nagyra nő és különösen az egyházi ének gazdaglombú és dúsvirágú fát nevel, melynek koronájáról mi is naponként szakítjuk a frissen fakadó virágot².

Íme, a Zeneművészetnek e faját Kálvin teremtette meg, ő volt a kálvinista ének sugalmazója, elterjesztője. Zeneileg: összhangzatos ének, a szöveget illetőleg: a nép nyelve, — ezt a demokratikus éneket követelte Kálvin, több energiával és szigorral, mint az összes többi reformátorok. „Szívből és a nemzet nyelvén kell énekelni, hogy az egész gyülekezet megérthesse. Az egyházi énekeket csak szívből lehet jól énekelni, viszont a szív megértést kíván, mert az ember csak olyat szeret énekelni, amit ért is.“ Ez aranyszavakban a reformátor egy valódi művészi forradalom programját fejtette ki, amely — Kálvin és Bourgeois lángeszének gondviselészerű találkozására folytán — nemsokára átalakította a korábbi katolikus, arisztokratikus éneklést, amelybe a népnek nem szabad volt beleszólania, protestáns, demokratikus, laikus, az egész gyülekezetre kiterjedő énekléssé. A négyszólamú műéneklést a templomban gyakorlati okokból Kálvin elvetette; az előkelő zsoltár-komponistával, *Goudimellel* semmi szorosabb összekötte-

¹ Beöthy—Badics, A magyar irodalom története. I. köt., 3. kiadás. 366—68. l.

² Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. 10—11. l.

tésben nem állott. Az *orgonát* sem kedveli. „Nevetséges és ügyetlen pápai csinálmány volt, úgymond, a templomokat felékesíteni és azt vélni, hogy Istennek nemesebb szolgálatot szentelhetünk, ha orgonát vagy efféle mulattató eszközöket alkalmazunk. Így Isten igéje és tisztelete profanizáltatott, amennyiben a nép inkább a szertartásokkal törődött, mint az ige megértésével. Ámde mi tudjuk, hogy ott, ahol nincs megértés, épülés sem lehet. Az isteni dicséreteknek szívvel és szájjal való tiszta és egyszerű éneklése a nemzeti nyelven“ — Kálvinnak teljesen elegendő.

Mint az énekhez, éppoly rokonszenvvel fordult Kálvin a *költészethez* is. 1557-ben írja, hogy már 25 év óta nem engedett a múzsa csábításainak, csupán egyszer Wormsban, Sturm és Melanchthon példáját követve, irt egy költeményt Krisztusnak ellenségei felett aratott diadaláról. Kálvin a zsoldárok költői fordításával is megpróbálkozott, de kísérletei nélkülözik a nagyobb költői erő és lendület bélyegét, ezért itt csakhamar átengedte Marot-nak és Bezá-nak a teret.

Az *ékesszólást* Kálvin is, mint a korabeli humanisták, nagyrabecsüli. Ő maga tömör, tárgyias stílust használ. De bármennyire ellenére van is minden dagályosság és üres szószaporítás, főgondolatait szívesen szereti a legközelebb fekvő természeti és világi életből vett hasonlatokkal megvilágítani. A hű kutya képét kiváló előszeretettel választja: „Ahol Isten tisztelete megsértetik, az embernek úgy kell tenni, mint a hű kutyanak, mely szüntelenül ugat, míg csak a veszély el nem múlik“. Kálvin nézete szerint Isten lelkéhez az az ékesszólás illik, amely nem fuvalkodik fel dicsekedve, nem puffog, mint a szélroham, hanem tartalmas és megkapó hatású és több őszinteséget, mint finomságot mutat. „A szent léleknek külön, sajátos ékesszólása van, és pedig olyan, amely inkább a maga természetes és sajátos fényével vagy, amint mondják, inkább a maga benső fényével ragyog, mintsem idegen ékesszólásokkal hat.“ Kálvin magasztalja Ézsaiás tiszta, művészi stílusát és vigasztalására szolgál, hogy Jézus, miután kezdetben csak műveletlen halászokat gyűjtött maga köré, később más szolgákat választott, kik finomabb műveltségű és jobb izlésű emberek voltak. Kálvin irataiban az anyag, a tartalom maga teremti a formát. Francia stílusa tudvalevőleg mélyreható befolyást gyakorolt a francia nyelv alakulására. De irataiból hiányzik a humor üdítő, csillogó derűje, helyett a gúny és sarkazmus szerepel nem egyszer; továbbá hiányzik nála az a viharos előretörés, amely Luther stílusának elragadó erőt kölcsönöz. A genfi reformátor inkább kérlelhetetlen logikájának éles fegy-

vereit használja, hogy meggyőződésének határozott kifejezést adjon. Beszédje csak ott válik tüzessé, patetikussá, megragadóvá, ahol maga az evangélium forog kockán. Így pl. az augsburgi Interim ellen intézett vitáirátát harcias lelkesültség hatja át. „Melyik jó keresztyén engedné, kiált fel, ilyen arcfestéssel a szemeit befestetni? Nem, a vértanuságra készen lenni, ez az az ABC, amelyre Krisztus tanítványait tanította; szégyen volna kételkedni és vonakodni ott, ahol a veszedelem közeledik. Ha Isten akarja, hitemet halálommal kell megpecsételnem!“ A szó engedelmeskedik a humanista Kálvinnak; a latin és francia nyelvet egyaránt mesteri módon kezeli és pedig a kettőt, kortársaival ellentétben, egymástól élesen különválasztva.

Ami az *építészetet* illeti, a középkori gót székesegyházakat a prot. isteni tisztelet céljaira is teljesen alkalmasoknak tartotta. Ott papolt, szinte napról-napra a Szentpéter-székesegyházban, amely oly szép, oly nemes a maga egyszerűségében, ott papolt a művészileg kifaragott szószékből, sorban meghagyva helyükön az elegáns kidolgozású káptalani székeket; — vajjon nem azt akarta-e ezzel jelezni, s mintegy példájával mutatni, hogy semmi keret ő szerinte nem lehetett eléggé szép az isteni tisztelet számára.

A *festészetet*, mint világi művészetet, becsülte. „Én nem vagyok, úgymond, annyira elfogult, hogy általánosságban helytelenítsem bárminő képek készítését. De mivel a festészet és szobrászat Isten ajándékai, megkövetelem, hogy azok használata tisztán és törvényszerűen, megőriztessék.“¹ Következésképp úgy véli, hogy nem szabad Istent látható alakban kiábrázolni, ellenben fennmarad a szabadság, hogy lefessék és kiábrázolják mindazon dolgokat, amelyeket szemeinkkel láthatunk, például a történeti eseményeket, hogy azokat emlékezetünkben megtartsuk, vagy az emberi alakokat, vagy állati idomokat, vagy városokat, országokat, — vagyis más szavakkal: a látható, a reális világ egész területe, emberek és dolgok, természet és történelem, ez a festészet programja Kálvin szerint.

Nos, éppen ezt a programot valósította meg *Rembrandt* (1606—1669) és az egész holland iskola (Ostade, Ruisdael, Wouwermann, Mieris, Metsu, Cuyp, Potter).

A XVI. század kezdetén Németalföld, amely később *Hollandiára* és *Belgiumra* szakadt, még egy országot alkotott egyetlen festőiskolával. „Nincs külön holland iskola, mondja Taine, mivel nincs külön belga iskola se. Abban a pillanat-

¹ A ker. vallás rendszere. 103. l.

ban, amelyben a függetlenségi harc megkezdődik, Észak festői azon dolgoznak, hogy olaszokká váljanak, mint a Dél festői. De 1600-ban minden megváltozik. Miért? Taine erre azt feleli: „Ennek oka a nagy forradalom, a hosszú és rettenetes függetlenségi háború. E forradalom következtében az addig egységes ország két külön országra szakadt. A vérpadok és csaták, amelyek a nemzetet kettészakították, két népet alkottak, egy kath. és legitimista országot: Belgiumot, s egy prot. és köztársasági országot: Hollandiát . . . Ezentúl Antwerpennek és Amsterdammak külön felfogása lett az életről s következőkép külön festőiskolája, s a politikai válság, mely kettéosztotta az országot, a művészetet is különválasztotta. Antwerpen csillaga Rubens, Amsterdam csillaga Rembrandt lőn“.

E forradalom megindítója Maruix de Saint Aldegond, megszilárdítója Hallgatag Vilmos volt; 80 évi nyomor, éhség, száműzetés és vérpad árán nemcsak megtérítettek, hanem ki is formáltak, újonnan teremtettek egy népet, megteremtették annak lelkét testével, nyelvét vallásával, szabadságát hitével együtt. Hollandia egyértelmű a kálvinizmussal. Kálvin szelleme gyúrta azt áttörhetetlen bátyává, amely mögött a lelki ismeret és a modern világ szabadságai szabadon tenyészhettek. E lélek, szellemi légkör teremtette meg a *holland művészetet*. Bizonyára volt e művészetnek, e művészet jellemző vonásainak kialakulására más tényezőknek is, mint például az éghajlatnak befolyása, de fő megteremtője a kálvinizmus volt, a protestantizmus legradikálisabb, legkeményebb, legfejlettebb, legvilágosabb, legellentállóbb hajtása.

Ha a holland festészetet tanulmányozzuk, úgy találjuk, hogy annak *első*, a kálvinizmussal közös jellemvonása az, hogy *világi*. A többi reformátor: Wiclif, Huss, Zwingli pap, Luther szerzetes volt, ellenben se Farel, se Kálvin nem készült a papi pályára s Maruix de Saint Aldegond, Hollandia reformátora, szintén világi ember volt, ami, mint Quinet mondja, jelenkényen hozzájárult ahhoz, hogy a holland egyházra a reformáció összes egyházaitól elütő jellemet nyomjon. Kálvin ezen jelleméből folyt, hogy világiassá tette nemcsak az egyházat, hanem a művészetet is. Az akkori kath. egyház egyáltalában nem szegült ellene a klasszikus művészi elem befogadásának, nem utasította el a renésszánszot ajtaja elől, hanem bebocsátotta azt. Magát az egyházat kellett elvileg a szellemi térre visszaszorítani; itt nyert döntő jelentőséget a kálvinizmus és Kálvin szívós kitartásának köszönhetjük, hogy *az egész emberi életünk és így a művészet felett való egyházi gyámkodás is véget ért*. Itt is a kegyelmi kiválasztás tana érvényesül. Ha a

magas művészi élvezetet az újjászületéshez kapcsoljuk, akkor ez adományban kizárólag a hívők részesülnek, de ha a történelmi tapasztalat alapján állva úgy találjuk, hogy a legmagasabb művészi zseni is a természetes adományokhoz tartozik, akkor a művészet mindkettőt: hívőt és hitelent egyaránt lelkesíthet és Isten azokban egyaránt részesítette a pogány és keresztyén népeket. A művészet az emberi életnyilatkozatok közé tartozik s oly teremtési rendet nyilatkozat ki előttünk, amilyet se a tudomány, se az államrézon, se a vallásos élet, se maga a vallás nem adhat; ez oly növény, mely a saját gyökerén zöldel és virul. A művészet zöldelésének és virulásának törvényét először a görög művészek ismerték fel, úgyhogy minden magasabb művészet egyre a klasszikus művészettől veszi a maga tiszta kiindulását, habár azt aztán gazdagabban kifejleszti is. Így a reneszánsz is a művészetnek a maga ősi kútfejéhez való visszatérése. A kálvinizmus Isten rendelte mozgalmat látott abban, bátorította azt, nemcsak véletlenül, hanem tudatosan, szántsándékkal, s alapelveiből kifolyólag. Vagyis — a kálvinizmus, miként a filozófiát, miként az exakt tudományokat és miként a politikát, a művészetet is emancipálta, világiassá tette. Míg Rubens csodálatos tehetsége, dacára minden erőfeszítésének, nem képes áttörni a középkor régi kötelékein, s a fejedelmek vagy az egyházak, a császár vagy a klérus számára fest, Hollandiában Rembrandt kálvinista zsenije egy világi, polgári művészetet teremt. Rubens nem kivétel kath., Rembrandt nem kivétel prot. részről. Az olasz és spanyol festők művei túnyomóan vallásos tárgyúak, vagyis zárdái és templomi képek; ellenben a hágai vagy harlemi képtárban a genre-képek és arcképek az uralkodók, azok ragadják meg legjobban a figyelmünket, sőt első tekintetre nem is látunk egyebet azoknál s a legnagyobb történelmi képek egyes testületek vagy a hatóság tagjainak arcképsorozatát tárják elénk.

Másik közös jellemvonása a kálvinizmusnak és a holland festészetnek az, hogy mindketten *realisak* és *emberiesek*. A világi és polgári törekvéssel eltávolodunk a sekrestyétől, a realista és humánus törekvéssel eltávolozunk a kolostortól. Már láttuk, hogy Kálvinnak volt érzéke a test szükségletei iránt, mert Isten, „e jó Atya nem veti meg, hogy testünket is gondjába és őrizete alá vegye“. Kálvin ezen alapelvéből folyt, Kuyper szerint, hogy nála nem találunk hamis spiritualizmust, mintha a hit csak a lelket érdekelné és mintha a megváltás csak a jövőendő élet számára nyujtana ígéretet. Krisztus egyaránt vigasztalás testünk és lelkünk számára . . . S ez természete-

sen az élet egész körére kiterjed, amelyben testünk és lelkünk működik . . . A mi káténk egyformán elítél minden tisztátalanságot, minden hanyagságot. A testi egészség, a testi táplálék, a testi öltözet iránt való gond a hitbéli kötelességek közé tartozik, mint a ház gondozása, mint a polgári életben, a tudományos mozgalomban, a társadalmi törekvésekben való részvétel, mindennek a hit megtisztító befolyása alá kell helyezve lennie. Éppen a ker. vigasztalás ezen megtisztító felfogásának köszönhető a mi kálvinista népünk, mondja Kuyper, a tisztaságáról uralkodó jó hírét, tiszta és gazdag életét a családban, az üzletben, az iparban való jólétet, művészi hírességét stb.

Lássuk ezt a kálvinizmust a festészetben. Itt van előttünk az *Éjjeli körjárat*, a lövésztestület tagjainak, e független polgárokból álló nemzeti testületnek, a város és közbiztonság őreinek, kivonulása a versenyre. Az egész kép csupa élet, csupa mozgás, csupa lendület. Vagy ott van egy másik kép: *A posztókereskedők szindikátusa*, komoly polgárok, akik a céh ügyeit intézik, vezetik, férfias arcukról egyenesség, becsületesség, tetterő sugárzik le. Nem egyszerű hollandi iparosok ezek, hanem a holland ipar — a becsületes, lelkiismeretes munka — képviselői, amelyet Franciaországban hugenotta iparnak (becsületes, mint egy hugenotta!), Franciaországon kívül a menekültek iparának (becsületes, mint egy menekült hugenotta!), kálvinista iparnak neveztek. Vagy itt van a harmadik, a leg-híresebb kép: egy hulla, de körülte csupa élet, *Tulp híres anatómiai leckéje*. Rembrandt a modern tudományos oktatást akarja benne bemutatni, amely reálításokra, nem pedig elvont dolgokra vonatkozik. Ahelyett, hogy üres allegoriákhoz, többé-kevésbé elcsépelt szimbólumokhoz folyamodnék, megszemélyesíti a tudományt, s kora és hazája férfainak képében jellemzi azt. Ahelyett, hogy fogalmilag tekintené az életet, megragadja azt s művészete, mely hazája lelkéből fakadt, híven elárulja ennek életét és erkölcsseit. Egy angol kritikus azt mondja, hogyha Rafael „Madonna a széken“ című képe a katolicizmus tipikus képe, az *anatómiai lecke* a protestantizmus tipikus képe. S miért? Mivel Rembrandt azon a tudományt festette meg, amely egy karizom strukturája, különös mechanizmusa alkalmából a teremtő kiválóságának egyik bámulatos csodáját tárja elénk. Tudományos lecke, amely egyúttal vallásóra is. A kálvinista polgárórség és a kálvinista kereskedelem után a kálvinista tudomány. — De itt van egy még jellemzőbb kép: *az asztalos műhely* (Louvre). Egy holland kézműves szobában egy fiatal asszony, egy alacsony széken, egészen a bölcső mellett, szoptatja kisdedét, egy idősebb asszony bámulja a

gyermeket, fellebbentve kissé a fátyolt, amely előle eltakarja. A háttérben az asztalos dolgozik feltűrt ruhaujjakkal az ablak mellett, melyen a lenyugvó nap aranyos sugarai bevilágítanak. Oldalt, a tűzhely mellett, a macska dorombol. Miféle család ez, melynek az idősebb nő kezéből kihullott nagy könyv — a biblia — elárulja érzületét, s amely teljesen a legtisztább szeretet és a házi munka jótékony erkölcsiségének légkörében fürdik, mint ahogy a szoba a jó Isten ragyogó sugarában fürdik? Egyes kritikusok vitatkoznak felette, hogy *Szent családnak* vagy az *Asztalos otthonának* nevezzék-e? De nem éppen ezt akarta-e a festő, humanizálva és realizálva a legideálisabb, legistenibb tárgyat, illetőleg idealizálva és istenítve a legrealisabb, leghumánusabb tárgyat? Ez annak az asztalosnak szent családja, amelyben az anyát Máriának, s a gyermeket Jézusnak nevezték. Igaz, hogy semmi gót izezet, semmi arany discszörű nem látható, hanem maga az istenség, amely világivá és reálisá lett egy holland családban. Így hát a kálvinizmus és a holland festészet, kezében és szívében az evangéliummal, mindenfelől megnyitotta a vallás számára a modern, világi és reális világot.

Harmadik közös jellemvonása a kálvinizmusnak és a holland festészetnek, hogy mindkettő *individüalista*. Azt minden hollandus tudja, hogy Isten mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt, egyénenkint választ ki s éppúgy választhatja a tudatlan, ismeretlen munkást, a világ megvetettjét, királysága szuverén tagjává, amiből következik, hogy Isten előtt a legegyszerűbb, legelhagyatottabb ember is végtelen értékű lehet, s a mindennapi élet, szegény, jelentéktelen jeleneteiben is nagy-szerű gazdagság lakozik. „Ezért a nemzet ösztöne megköveteli, mondja Taine, a reális ember és a reális élet kiábrázolását. amint azt minden nap látjuk: polgárok, parasztok, állatok, fészerek, korcsmák, lakószobák, utcák és mezők ábrázolását. Nem szükséges őket átalakítani. hogy megnemesítse, már puszta létezésükkel méltók az érdeklődésre. A természetnek önmagában véve, akár emberi, állati, növényi vagy szervetlen legyen is, az ő szabálytalanságaival, köznapiasságaival, hézagai-
val meg van a maga létjogosultsága. Mihelyt megértjük, azonnal szeretjük, gyönyörködünk benne. A művészet célja nem az, hogy azt megváltoztassa, hanem, hogy azt megmagyarázza, rokonszenvünk útján széppé teszi azt előttünk.“ Igen, a transzcendens Isten folytonos és egyetemes immanenciájának kálvinista proklamációja: ez a genre-festészet alapja. S aztán a kiválasztás tana a tekintetet főként az egyénre, az egyéni emberre irányozza. Az, aki kiválasztatott, egy feladatra válasz-

tatott ki, úgy hogy a kálvinista emberre nézve a *hivatás* szó mind Istennek az emberre, mind az embernek a világra gyakorolt hatását egyaránt jelzi, a két hivatás egybeolvad! Ez az isteni hivatás a kiválasztottat isteni erővel ruházza fel, mely megtízszerezi, százszorozza az emberi erőket, — ugyan ki állhatna ellen Isten képviselőjének? S az, aki látja ezt a hatást, bámulva szemléli azt, ez magának Istennek akciója, melynek az egyén csak nagyszerű szent eszköze. A polgármester, aki engedelmeskedik hivatásának, az orvos, aki engedelmeskedik hivatásának, a kereskedő, aki engedelmeskedik hivatásának, a csizmadia vagy tengernagy, akik engedelmeskednek hivatásuknak, az anya, a gyermek, a szolgáló, akik engedelmeskednek hivatásuknak, megérdemlik, hogy a festő vásznára kerüljenek, sokkal inkább, mint a gonosz és bűnös királyok és császárok. Minden hivatás, ha az igaz, egyenlő bármely más hivatással, minden igazi hivatás Istentől ered. „E reális gondolkozású emberek számára — mondja megint Taine — s ezen republikánus erkölcsök közt, ebben az országban, hol egy csizmadia-hadfelszerelő altengernaggyá lehet, a polgár áll az érdeklődés központjában, ez a hűsből és csontból való ember, az ő rendes ruházatában és magatartásával, az a tanácsos, aki jól vezeti a város ügyeit, az a tiszt, aki vitézül harcolt. Ezen szolgálatokat és érdemeket örökítik meg a nagy arcképek, melyek a városházát és a középületeket díszítik. A festészet új faja támad itt, a nagy vászon, amely 5—10—20—30 teljes arcképet foglal magában, természetes nagyságban, kórházi gondnokokat, lövészetre vonuló puskásokat, az asztal körül tanácskozó előljárókat, banketten köszöntőt mondó tiszteket, tanárokat, akik az amfiteátrális tanteremben mutatóanyagokkal kísért előadást tartanak, valamennyien egy akció körül csoportosulva.“ Ilyenek mindazok az arcképgyűjtemények, amelyekről már szólottunk: Az éjjeli körjárat, A posztókereskedők szindikusai, Az anatómiai lecke. De egy magános arcképre legyen szabad figyelmüket felhívnom, a festőnek talán legjobb arcképére, Bas Erzsébet képére. Egy öreg, 72—75 év körüli nő, fehér fejkötővel és nyakfodorral, nem minden elegancia nélküli fekete ruhában ül egy kis asztal mellett, amelyen egy könyv fekszik, amelyből olvasgat: *a biblia*. S ez a biblia megmagyarázza az egész személyiséget, annak egyéniségét, egyeneslelkűségét, józan gondolkozását, erkölcsi erejét. Ez a nő az egész holland nép anyja: a kálvinista asszony.

Negyedik közös vonása a kálvinizmusnak és a holland festészetnek az, hogy mindkettő *biblikus*. E vonás a legfon-

tosabb, mert ha a Rembrandt biblikus voltát elismerjük, mint ahogy a Kálvin biblicizmusát nem vonjuk kétségbe, akkor bizonyossá válik előttünk, hogy a két iskola: a művészi és teológiai iskola fejei ugyanabból a forrásból merítették inspirációikat. Ugyde ezt el kell ismernünk, mert éppen Rembrandt biblikus volta az a pont, amelyre nézve életirói és bírálói a legjobban egyetértének. *Michel Emil* francia műtörténész úgy tünteti fel őt előttünk, amint mindenféle felekezetű keresztényekkel, sőt zsidókkal is érintkezik, „igyekezve felvilágosítást nyerni a szentírás igazi értelmére, a szentkönyvek különböző értelmezéseire nézve, amelyekből csaknem kizárólag merítette inspirációit“. *Charles Blanc* pedig azt mondja: „Van-e festő, aki annyira értette volna, mint Rembrandt, az evangélium felséges voltát? Nem, nincs festő, még a legnagyobb közt se, aki úgy olvasta volna az evangéliumot, mint ahogy Rembrandt tudta azt olvasni. Ő egyedül látta az írások emberi oldalát, és ez az emberi oldal igazán isteni“. *Rouchaud* szerint, „ő felújította a ker. legendát, lefosztván a szent tárgyakról minden, az evangélium szellemétől idegen költészetet“. *Koloff* szerint „Rembrandt bevitte a bibliát a polgári, népies, családi életbe; ő a lélek festője. Kompozíciói a biblia olyan mély ismeretét árulják el, amely egy prot. teologusnak is becsületére válnék“. *Busken Hult* szerint „Rembrandt zsenije által egy új és szent művészet kelt életre a XVII. századbeli Hollandiában. A régi biblia megint megfiatalodott. Ha lehet szó kálvinista művészetről, akkor ez kálvinista művészet volt“.

De Rembrandt nemcsak általános módon volt a kálvinista biblicizmus festője, hanem a bibliában megtalálta egészen speciálisan a *kálvinista krisztológiát* is. Ezt a teológiát két ellentétes vonás jellemzi: Krisztus emberi és isteni volta. Kálvin, az isteni mivolt mellett, oly erővel hangsúlyozta az emberi mivoltot, hogy őt ariánizmussal vádolták. A Rembrandt újító lángelméje éppen azáltal aratta nagy diadalait, hogy ezt a nagy ellenmondást láthatóvá tette ecsetjével és vésőjével. Egy festő Krisztusa se emberibb, mint az övé, például a feltámadás után, midőn mint a zsidónegyedből kiszabadult mártír megjelen előttünk, kimerülten, kuszált hajjal, tántorgó léptekkel, kiéhezve . . . S mégis, ez az ember nagyobb mértékben Isten, mint az összes dicskoszorús istenek. Ő nem testének egy helyén, egy pontján Isten, hanem egész testéből oly sugárzás árad ki, amely nem módosítja egyetlen vonását se, s mégis átalakítja egész lényét. Mikor a gyermek Jézus anyja emlőjét szívja, a Mária melle könnyekben fürdik; mikor Jézus, a Lázár barátja, felemeli a kezét, olyan élő fénycsóvát vet a

holtra, hogy az egész sár világosságba borul s a sötétség mélyéből visszaverődő fény az összes jelenlevőket is megvilágítja! Az emmansi tanítványok megrémülve hátrálnak a karszék elől, amelyről mesterük eltűnt, de amely még most isteni sugárzással ragyog.

Látjuk tehát, hogy a holland festészet nem egyéb, mint a Kálvin programjának a Rembrandt ecsetjével való megvalósítása; a holland művészet maga a kálvinizmus rajzolja, metszve, lefestve.

A kálvinisták, a vallás materializációja elleni visszahatás korában, mint a szellem képviselői a nagyon durva szimbolumokkal szemben, a benső élet képviselői a külső világ erőivel és kísértéseivel szemben, kiválóan benső, kiválóan szubjektív művészetet teremtettek; megteremtették a modern realista, szubjektív, individualista művészetet.

*

A művészetek tere aránylag távol állott a Kálvin János gondolatvilágától, távolabb, mint a vallásos, erkölcsi, politikai, társadalmi, kulturális, tudományos élet, amelyek hatalmas lelkét első sorban vették igénybe s indították nagyszerű alkotásokra, de azért ő — mint láttuk — a művészetekkel sem állott idegenül szembe, nagy lelkének jótékony fuvalmát, termékenyítő erejét azok is megérezték, s egyfelől az egyházi énekköltészetben, másfelől a holland festőművészetben Kálvin és a kálvinizmus soha el nem enyésző emléket állított magának. Talán nem végeztem felesleges munkát, midőn szellemi arcképét e vonással is igyekeztem teljesebbé tenni!

RÁCZ LAJOS.

A szatmárnémeti református főgimnázium.

Az intézet jubileuma alkalmából.

Emlékezzünk! Emlékezzünk a főgimnázium multjáról, annak elhunyt nagyjairól hálás kegyelettel, mert a kegyelet és hála szívünk legszebb virágai. A lelkünkben élő eme virágokból fonjunk ma koszorút mindazoknak, akik ez intézetet alapították, fenntartották és a mi számunkra megtartották. Idézzük őket lélekben eme felszentelt falak közé, hadd lássák, hogy féltő gonddal táplált intézetük ma is áll, fejlődik és virágzik, s amely irányt ők megjelöltek, a hazafias, protestáns nevelés és oktatás irányát a mai nemzedék is, Istentől nyert tehetségei szerint, buzgó törekvéssel követi.

Alighogy elhintegette e tájon Dévai Biró Mátyás reformátorunk az új vallásnak áldásthozó magvait, itt, Szatmár-Németiben, az új hitvallás híveiből álló kicsiny egyház kebelében keletkezett a mi iskolánk s miként a mustármagból hozzáértő kezek rövid idő alatt terebélyes fát neveltek, úgy az új vallás követőinek áldozatkészségéből alig egy pár tized alatt a kicsiny iskola főiskolává fejlődött. Megállapítható, hogy Dévai Biró Mátyás működése hozta létre ezen iskolát.

Természetes is, hogy a hitélet változása nemcsak az egyházak életét, működését és irányát, hanem a velük szoros kapcsolatban álló iskoláknak életét és irányát is megváltoztatta. Míg a XVI-ik század elejéig, vagyis a reformáció elterjedéséig, Szatmáron és Németiben csak katolikus hitfelekezetű iskolák állottak fenn, az egyház reformálása után már csak református iskolát találunk sok időn át.

Ez a körülmény azt mutatja, hogy Dévai Biró Mátyásnak és társainak működése itt oly eredményes volt, hogy majdnem az egész város lakossága az új vallás elveit fogadta el s így önként átváltozott az iskola is, s az egyház reformálásával egy időben lett reformátussá.

Az iskola keletkezési idejét csak visszafelé következtetve állapíthatom meg, mert a hiteles adatokat, melyekből az alapítási évet teljes határozottsággal megjelölni lehetne, az 1703-ban dühöngő nagy tüzvész elhamvasztotta.

Azonban három adatból arra következtethetek, hogy Szatmáron már a XVI. század második felében főiskola volt. E három adat a következő:

1. A tiszántúli református egyházkerület levéltárában levő zsinati jegyzőkönyvek egyike 1594-ből, a matolcsi zsinatnak következő végzését tartalmazza: „*A debreceni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordíttassék, szintűgy a szatmárra*“.

2. Szatmár város tanácsának 1607 szeptember hónapban felvett jegyzőkönyve a tanulók segítéséről a következőleg intézkedik:

„*A scholához való segítség.* A scholabeli deákoknak ez város az régi szokás szerént főzet, nem esacte, hanem kiki jóakarattjából, amiként Isten sáfárrá tette, ha ezen megelégednek, ez mellé segítségekre adnak 20 köböl buzát. Ez mellé vegyék az város jó akaratját. Ha ez mellé nem akarnak állani, az város azt rendelte, hogy egyik malomnak szombati jövedelmét nekik adja és abból táplálják magukat. A főzés maradjon hátra, mivelhogy az féle nehéz beszédek, ellenkező szók ne találtassanak, kikből mind mi, mind a tanuló ifjakknak serege megbotránkozván felháborodjék. Ha ez mellé állnak, maradjanak vesztességgel, tanuljanak. A város ugyan nem áll bosszút őrajtok, hanem minden emberséggel legyen hozzájuk“.

3. A harmadik adat a szatmári református egyház levéltárában található, mely így szól:

„*Schola Szatmarina ab immemorabili tempore suos habuit rectores et studiosos togatos plus minus 10. Anno 1610. Schola haec in celebrem gimnaziü formam mutata est.*“

Vizsgáljuk meg figyelmesen, hogy ezen adatok mit mondanak iskolánk jellegére nézve.

A harmadik adat, melyet a református egyháznak 1610-ben kelt hiteles okmányából merítettem, azt mondja, hogy a szatmári iskolának emlékezetet meghaladó időtől fogva, saját tanárai és tanuló deákjai voltak. Ha e kifejezést: „*ab immemoriali tempore, emlékezetet meghaladó idő óta*“ 1610-ben teszük papírra, fel kell tennem, hogy a jegyzőkönyv írója e kifejezés alatt legalább is 70—80 évet értett; s így e kifejezésből azt lehet következtetni, hogy iskolánk már 1530—1540 között virágzott. Ugyanezen adatnak „*rectores et studiosos togatos*“ kifejezéseiből azt kell következtetnem, hogy iskolánk keletkezése után rövid időre már főiskola jellegű volt, mert a XVI.

században *rector* címe csak a magasabb ismereteket tanító tanárnak volt és *studiosus togatus*-nak csak az oly tanulót nevezték, aki a felsőbbfokú tanulmányokat hallgatta, illetőleg tanulta.

Az adat végén álló eme kifejezés: „Schola haec in celebrem formam mutata est“ szó szerint azt jelentené, hogy az iskola az 1610-ik évben lett főiskolává. És iskolánk egyik történetírója éppen ezen adatra támaszkodva azt következteti e mondatból, hogy iskolánknak főiskolai élete 1610-ben kezdődik. Én azonban az előbb értelmezett kifejezések alapján azt hiszem, hogy e mondat nem jelenthetett mást, mint azt, hogy ezen iskolában 1610-től kezdve a diákok az addig is tanított magasabbfokú tantárgyak mellett, egy újabban bevezetett magasabbfokú tanfolyamban is részt vehettek.

E felfogásomat élénken igazolja a matolcsi zsinat jegyzőkönyve, mely 1594-ben kimondja, hogy: „A debreceni főiskolára való gyűjtésekre nagy gond fordítottassék, szintűgy a szatmárira“.

E zsinati határozat épp olyan főiskolának jelzi és tekinti a szatmári iskolát, mint a debrecenit.

Igazolja felfogásomat a 2-ik szám alatt említett adat is, mely azt mondja, hogy: „A scholabeli deákoknak az város régi szokás szerint főzet stb.“ Ha ezt a városi tanács 1607-ben mondja s a határozatába még azt is odateszi: *régi szokás* szerint, úgy bátran állíthatom, hogy iskolánk nem 1607 után, hanem jóval előtte lett főiskolává.

E pár adat alapján, amint kimutattam, tény az, hogy Szatmáron már a XVI-ik század közepétől jól szervezett és virágzó iskolánk volt. De, sajnos, a meglevő adatokból nem lehet biztosan kimutatni sem azt, hogy az iskola alapítása, mely évben történt, sem azt, hogy kiknek közreműködésével és áldozatkészségéből.

A XVII-ik század elejétől, 1610-től kezdve, már biztos adatokat találhatunk iskolánk külső és belső életére egyaránt, úgy a városi, mint az egyházi és iskolai levéltárakban.

Van a városi levéltárban egy jegyzőkönyv a XVII-ik század elejéről, melyben világosan áll az, hogy a városi tanács Milotai Nyilas István akkori református lelkész közbenjárására, a régi paplak melletti szűk iskolahelyiséget eladta 60 r. forintért s vett az iskola számára egy célszerű telket (a mai telket) 500 forintért. Ugyancsak a városi tanács egy másik határozatában rendezi és biztosítja a tanárok fizetését. E városi tanácsi határozatok jegyzőkönyvbe vétettek 1610 jan. 1-én.

Érdekes a városi tanács határozata a tanárok fizetésé-

nek rendezéséről és biztosításáról, melyet a feljegyzés szerint maga Milotai Nyilas István vett jegyzőkönyvbe. E határozat szöveg szerint a következő :

„Memoriale. Minthogy az úr Isten városunkban az ő plántás kertét, scholankat, oly helyen mutatta, melyben a tanuló ifjaknak tágas helyök lehet, annak okáért a jelenvaló és jövő időknek állapotjokhoz képest a becsületes tanács úgy rendelte, hogy amikor alkalmatosság adatik, *vittembergius scholamestert* tartson, amikor pedig abban, fogyatkozás lenne, hon hazánkban tanult diákokot. Hogy pedig valami innovatio se fizetésben, se didactrumban ne lenne; tetszett e becsületes tanácsnak, hogy mind a két rendbeli scholamesternek fizetését megegyezné.

Németországban tanult scholamesternek esztendeig való fizetése ez: készpénz 80 frt, 20 köböl bor, 17 véka buza, didactrum (tandíj), halott pénz.

Hon hazánkban tanult scholamesternek fizetése ilyen: készpénz 56 frt., 6 véka buza, didactrum, halott pénz, bor 12 köböl.“

E határozat így végződik: „Ezen végzést írtam be a város könyvébe az becsületes tanács akaratjából: Milotai István a szatmári ecclesia lelki pásztora. Jan. anno Domini 1616.

Milotai Nyilas István buzgó működésének köszönhető tehát, hogy intézetünket, melyben alig félszázados fennállás után főiskolává lett, a város pártfogásába, atyai gondozásába vette.

Ugyancsak neki köszönhető, hogy a városi tanács az alsóbb osztályokban tanító praeceptoroknak és diákoknak járó díjakat egy 1616 szept. 4-én kelt végzésben meghatározta és gondoskodott a tanuló ifjúság jóvedelméről is.

E határozatok mindig élő tanubizonyosságai lesznek annak, hogy a városi tanács a kor intő szavát mindég bölcsen fel fogta és megértette. Az utókor pedig hálás szívvel gondolhat minden időben azokra a nagynevű elődökre, akik ily bölcs intézkedéssel iskolánk létét biztosítani igyekeztek.

A város azzal a nagy áldozattal szemben, melyet iskolánk fentartása és biztosítása érdekében évenként meghozott, kezében megtartotta az iskola kormányzási jogát s ezt gyakorolta majdnem másfél századon át, 1610-től 1747-ig. Az iskola szellemi és anyagi ügyeit a városi kül- és beltanács intézte, vezette. A város mint főpátrónus, patronátusi jogánál fogva szervezte az iskolát, készített tanrendszert, elintézte a fontosabb fegyelmi ügyeket, eszközölte a tanárválasztást, tanárhívást és elbocsátást, megállapította a tanárok és tanulók jogait és kötelességeit.

Amikor azonban a városi tanács a patronátus alapján az egyházak szervezését is jogkörébe vonta s 1747 jan. 9-én az egyház ügyeinek vezetésére megalkotta a *konzisztorium* névvel nevezett egyházi tanácsot : akkor az iskolai ügyek közvetlen vezetését is ennek a tekintetnek jogkörébe helyezi.

E másfélszáz év alatt az iskola belügyeit vezette a sedes scholastica (az iskolaszék), mely felett állott a konzisztorium, mint ellenőrző közeg; a konzisztorium felett pedig állott a pártfogóság, melyet alkottak a városi tanács küldöttsége s mindazon kegyes alapítók és adományosok, akik az iskola fenntartásához anyagi áldozataikkal hozzájárultak.

Ily szervezetben élt és virágzott ez intézet s nevelte keltén a város, a megye és a szomszéd vármegyék intelligenciáját, mint édesanya szerető gyermekeit.

A virágzás tetőpontját érte el főiskolánk akkor, amikor 1749-ben egyesül vele a németi ref. egyház iskolája, mely időtől kezdve az egyesült iskolák igazgatásában jogot nyert a németi egyház konzisztoriuma is s a két egyház konzisztoriuma úgynevezett közös egyháztanácsban vezette ezután a főiskola szellemi és anyagi ügyeit.

E nevezetes időszak alatt iskolánk anyagi támogatása legnagyobb mértékben a város vállaira nehezedett. S bár akadtak nemesszívű pártfogók, akik kegyes adományaikkal biztosítani akarták ez intézet fennállását, de e segedelem — amint az egyházmegyei jegyzőkönyvekből kitűnik — elegendő nem volt. Ezért segítséghez kellett folyamodni a szatmár-megyei, a szomszédmegyei s az erdélyi nemeslelkű protestáns urakhoz, akik meghallva és megértve a segélyre hívó szót, anyagi tehetségükhöz mértén részesítették segélyben főiskolánkat.

Itt helyén volna kifejtteni, hogyan és mi okból fejlődött ki a főgimnázium fenntartó testülete, mely mind e mai napig az intézet legfőbb kormányzótestülete!

De az idő rövidege miatt itt csak jelzem, hogy a főgimnázium eme fontos szervének létet adott az a kényszerű körülmény, melyet 1749-ben előidézett egy királyi parancs.

Ugyanis, amikor a szatmári és-németi főiskolák egyesülnek s e testvéri ölekezés folytán e város és vidékének réformátus hívei az eddiginél még erősebb főiskolát nyertek : megindult ellenünk az 1634-ben Szatmárra telepített jezsuiták részéről a leghevesebb harc és küzdelem. Az első támadásnak reánk nézve szomorú következménye az volt, hogy egy királyi parancs, mely 1749 jan. 2-án kelt, megtiltja, hogy a réformátus egyház hivatalnokai fizetésüket a városi pénztárból kapják.

E parancs megfosztotta a várost is patronátusi jogától. Főiskolánk a jelzett időtől kezdve csak a társadalomtól várható támogatást, anyagi segílyt. S ebben nem is csatlakozott, mert miként a multban, úgy ebben az időben sem hiányzottak a kegyes jóltevők s nemcsak Szatmár város és megye előkelői és testületei, hanem Bereg, Szabolcs és Ugocsa vármegyék, sőt Erdély főurai közül is többen meghozták anyagi áldozatukat, hogy megmentsék e fontos főiskolát az anyagi végromlásától.

Az alapítványt tevő egyházakból, testületekből és egyesekből alakult az a pártfogóság, mely ma is, mint fenntartó testület vezetője és fenntartója e főgimnáziumnak.

De, amiként a feljegyzések mutatják, hitbuzgó testve-reinknek nemes cselekedete még inkább kihívta az ellenállást s megindult ellenünk az írtó háború.

A felekezeti türelmetlenségnek második s ránk nézve legszomorúbb következménye lett, hogy a helytartó tanács megindulva azon alaptalan vád alapján, hogy a város közön-sége az iskola miatt túlságos mértékben visel anyagi terhet, 1754 június 8-án egy rendeletet bocsátott ki, mely szerint: „az iskola két tanító vezetése alatt csak a grammatikáig engedtetik meg, azon felül eltöröltetik; a professzor elbocsátandó s a tanuló ifjúság szét oszlatandó; a két tanító fizetését az alapítványok és hagyományok kamataiból kell fizetni s a népet nem szabad terhelni az iskola céljaira külön adóval“.

Megdöbönt minden nemesen érző református e szigorú és igazságtalan parancs szavaira. Tudományossága mellett hitét látta leginkább megtámadva a protestantizmus. És bár győzött a felekezeti elfogultság, a reformátusok a harcot még sem adták fel, mert élt lelkükben az a remény, hogy a királynő, ha megismeri ez ügyet s különösen megéri a főiskola szükségességét s átérzi a protestánsoknak ezen törvénytelen eljárás miatti mély fájdalmát, meg fogja változtatni a helytartótanács rendeletét és úgy az Explanatio Leopoldina, mint a Carolina Resolutio értelmében meghagyja e főiskolát eredeti, vagyis előbbi helyzetében.

1754-től 1759-ig két követség is járt Bécsben, hogy a királynő jóindulatát biztosítsa s a rendelet megváltoztatását kieszközölje. De eredménytelen volt minden kérés. A követségek sikertelenül jártak, sőt megérték még azt is, hogy Bécsből kiutasították.

Nem is ütközhetünk meg nagyon ma azon, hogy a követ-ség sikerrel nem járt, ha ismerjük a követségek naplóját, amelyben eljárásukról adnak számot, s mely egy helyen meg-

emliti, hogy 1758 dec. 11-én Csanádi János és Endredi László követek felkeresték az egri püspököt s tisztelgő látogatást tévén nála, előadták panaszukat. Az egri püspök Csanádi szavaira válaszolva így szólt: „*A cassationak fundamentoma nem oly csekély, amint kegyelmetek tartja; . . . a cassationak fundamentális oka az, hogy Kegyelmeteket lassan-lassan az igaz katolikus hitre térítsük*“.

Következett azután a mi iskolánkra egy hosszú, gyászos időszak.

Főiskolánkat a helytartótanács lefokozta kétosztályú grammatikai iskolává; vagyonának nagy részét elkobozta, a városnak megtiltotta, hogy anyagi támogatásban részesítse. 1754-től 1799-ig tartott e szomorú állapot.

Az egyház e szomorú időszak alatt is állandóan küzdött egyfelől azért, hogy a felettes politikai hatóságok a város patronátusát ismerjék el, másfelől pedig igyekezett az intézetet magasabb fokra emelni.

Az osztályok számát anyagi erejéhez mérten emelte s már 1788-ban négy osztályt találunk, 1795-től pedig 1852-ig a legtöbb évből az osztályok száma hat (6).

Részesült is e miatt a konzisztorium elé gorgálásban a helytartó tanács részéről. S csak akkor lett nyugodtabb élete intézetünknek, amikor 1805-ben I. Ferenc király az egyházkerületnek, a mi egyházunknak s különösen a városi tanácsnak többször megújított kérelmére — a viszonyosság elve alapján — megadja a városnak a mi egyházunkat illetőleg is a patronátusi jogot s elrendeli, hogy a ref. egyház és iskola hivatalnokai is a városi közpénztárból nyerjék fizetésüket.

1805-től 1852-ig ismét áldó napfény árad iskolánkra. Az anyagi lét biztosított. Új hajlék építéséhez fognak s bár az építés nagy nehézségekkel jár, 1822-ben a Kazinczy és Rákóczi-utcák sarkán elkészült az egyemeletes ház, mely 1890-ig szolgált ez iskolának helyiségül.

1805-től 1852-ig zavartalanul folyt az iskola mint hatosztályú gimnázium, élete. De amikor 1852-ben megjelent az *Organisations-Entwurf* című rendelet, ismét összetornyosultak feje felett a viharfelhők s ismét a megsemmisülés szélén állott a már virágzásnak indult hatosztályú gimnázium.

Az I. Ferenc király bölcs elhatározása és rendelete iskolánkat odajuttatta, hogy már-már eléri ismét a főgimnáziumi rangot; az *Organisations-Entwurf* megjelenése azonban a benne kifejezett kívánalmakkal lefokozza iskolánkat négyosztályúvá és így is 7 éven át (1852—1859) csak mint magán-gimnázium szerepel. Az iskola anyagi ereje nem engedte, hogy

tanárait az Entwurf követelése szerint fizesse s kénytelen volt a két felső osztályt szétbocsátani. S miután a pártfogóság szervezte ez iskolát az új rendelet szerint, folyamodott a nyilvánossági jogért. 7-én telt el, míg a nyilvánossági jogot megnyerte 1859-ben a következő feltételek mellett: bevétetik az állami tanterv; elfogadtatnak az állami intézetekben használt tankönyvek; a tanítók csak supplenseknek tekintetnek mindaddig, míg jogosítványt nem szereznek; Bartók Gábor tanár igazgatónak elismertetik.

E szigorú feltételek elfogadásáért magára vonta a pártfogóság úgy az egyházkerület, mint a közvélemény neheztelését... Az egyházkerület még bizottságot is küldött ki a körülmények megvizsgálására.

A következőkények azonban beigazolták, hogy jobb volt elfogadni a nyilvánossági jogot négy osztállyal, mint a végleges bezúntetéshez vezetni az iskolát...

Mert alighogy megkapta az iskola a nyilvánossági jogot, a pártfogóság 1860 őszén felállítja az V. és 1861 őszén pedig a VI. osztályt s így a filozófiai ismeretek megszerzésére teljes készséggel mehettek ez intézetből tanítványaink.

1861-től kezdve három évtizeden át az iskola külső élete csupán annyi változást mutat, hogy kormányzótestületeinek neve és jogköre szabatosabban határoztatik meg és körvonalaztatik.

Az 1883. évi XXX. t.-c. sarkallta a fenntartó-testületet, hogy régi vágyainak elérését fokozottabb mértékben munkálja. — A fenntartó-testület ugyanis még az Entwurf megjelenése előtt célul tűzte ki, hogy iskoláját főgimnáziumi rangra emeli.

Az 1880-as években célja elérésére országos gyűjtést indít a fenntartó-testület — Alapgyűjtő-bizottságot szervezett, melynek elnökéül megválasztotta Tabajdi Lajos szatmári lelkészt, az iskola vallástanárát.

Az ő fáradhatatlan, buzgó tevékenysége, a nagy társadalom áldozatkészsége, egy pár év alatt oly összeget eredményezett, melyből 1890 tavaszán a régi egyemeletes iskola-épületet ki lehetett bővíteni s az egészet még egy emelettel megnagyobbítani, hogy az iskola a kor kívánalmainak megfelelő elhelyezést nyerjen.

1890 szept. 15-én megnyílt a VII., 1891 szept. 1-én pedig a VIII. osztály tíz rendes, egy helyettes és egy vallástanár vezetése alatt.

Így a régi vágy, a régi óhajtás 1890-ben testet öltött s a fenntartó-testület jóleső megnyugvással tekinthetett kitartó munkájának élő tanubizonyságára, — főgimnáziumára.

Ezzel a munka befejezettnek látszik. De csak látszik; mert nem elég az, hogy az iskola ismét főgimnáziumi rangra emelkedett, hanem életkérdés volt, hogy ezen fokon megszilárdíttassék, meg is tartassék.

A fenntartó-testület jól látta, hogy a készpénzben és ajánlatokban megígért összeg csak annyira elég, hogy az iskola épülete a minimális követelményeknek megfelelően átalakíttassék, kibővíttessék; de nem volt elég arra, hogy az iskola belső felszerelése a kor kívánalmai szerint továbbfejlesztessék s a tanári állások anyagi ellátása biztosíttassék.

Ezért a fenntartó-testület 1890 szept. 1-én újra kibocsátott egy segélyre hívó „*Kiáltó szót*“, de egy-két év alatt arról kellett meggyőződnie, hogy a szükséges összeget társadalmi úton összehozni nem lehet.

Mikor a fenntartó-testület belátta, hogy sem a maga erejéből nem tudja ezen ügy nemzeti, mint felekezeti szempontból fontos missziót teljesítő intézetet a kor igényeinek megfelelően berendezni és fenntartani s mikor belátta azt is, hogy már nem remélheti, hogy a hiányzó tőkét társadalmi úton előteremtheti; sőt mikor meggyőződött arról, hogy két éven át a szükségletek fedezése céljából a tőkéhez kellett nyúlnia: akkor odafordult segedelemért, ahonnan biztosan remélhette azt, az államhoz; tehette ezt annyival is inkább, mert hiszen századokon át teljesítette egymaga azt a kötelességet, amelyet különben a saját jól felfogott érdekében magának a magyar államnak kellett volna teljesíteni.

Államsegélyért folyamodott az 1892—3. isk. évben.

A magyar kormány nem zárkózott el a kérés elől. A fenntartó-testület szerződést kötött a magyar állammal, melyben autonómiájának érintetlen megtartása mellett biztosított 105 ezer korona beruházási és évi 32 ezer korona fenntartási segélyt.

Iskolánk léte biztosított. Az oktatást és nevelést végzi tizenkét rendes, két helyettes, egy ének- és egy egészségtanár s a másfelekezeti tanulók hat vallásánára.

A jelen és jövő nemzedék további munkásságának fennmarad, hogy a szép múltú intézet jövő fejlődésének eszközeiről gondoskodjék.

Kötelességem volna, hogy az intézet belső életének történetét, a nagynevű vezető egyéneket névszerint s áldásos működésüket ismeressem, de ezen kötelességem teljesítéséről az idő rövidsége miatt le kell mondanom.

Bevégzem tehát rövid történeti ismertetésemet azzal a

nyilatkozattal, hogy nagynevű elődeink emlékét hálás kegyelettel igyekeztünk megőrizni azzal is, hogy nyomdokaikat híven követjük s annak a reménységnek kifejezésével, hogy iskolánk a protestáns nevelés és oktatásügy szolgálatában mindig hazafias irányban még századokon át fog élni és virágozni. —
Úgy legyen!

Bakcsy Gergely,
főgimnáziumi igazgató.

Szuhay Mátyás. (1618—1677.)

Egykor a színmagyarság tisztelte, a labancok és törökök rettegték e nevet. Ma kevesen ismerik s talán félre is ismerik. Viselője más volt, mint amilyenek Tompa „Szuhay Mátyás“ c. rendkívül kedves, humoros költői elbeszéléséből a művelt magyar közönség egy kis töredéke tudja. Van ebben is valami az igazi Szuhay Mátyásból, annyi, amennyi történeti igazság van abban a Gömörben, Abaújban és Borsodban a nép ajkán állítólag most is élő mondában, amelyet Tompa feldogozott. Labancverő kedvét, telt boros pincéit, amelyekből más itta ki a hegyaljait s rendkívüli leleményét az irott kútfők is igazolják, de ezekből mégis egy józan, puritán jellemű, kissé zordon, kissé szilaj katona, és egy átható értelmű, kemény beszédű táblabíró képét nyerjük. Az ellentét, mely a szájhagyomány és az irott emlékek jelentései között van, könnyen magyarázható abból, hogy a szegény nép fogékonyabb a humor iránt, míg a tollforgató deákok és naplót vezető urak a hősi dolgokat tartják emlékezetre méltóknak. Viszont ez ellentét magyarázza Szuhay nevének elfeledését. A humor kicsinyíti a nagyokat s a kemény beszédű és nagy erélyű férfiak kevés barátot és sok irigyet szereznek maguknak.

Még van valami, ami ártott e kiváló ember hírnevének. Rokon vele egy másik név. A Szuhay István egri püspök neve, amelyhez annyi szeuny és gyalázatosság méltán tapadt. Ez a róm. kath. püspök volt nevezetesen az, aki a Habsburg dinasztia túlbuzgó és nyereséges szolgálatában annyi derék magyar ember nyakába akasztott hűtlenségi pert. E perekből sok haszna volt az élni vágyó püspöknek. Az elkobzott javakból magának is sokat harácsolts össze. Ő fogta perbe a halhatatlan emlékezetű Ilyésházy Istvánt is. El is íteltette a magyar törvények világos arculcsapásával fej- és jöszágvész-

tésre, ami ellen Ilyésházy csak gyors meneküléssel védekezhetett.¹ Ez a Szuhay István nemcsak névrokona, hanem atyai nagybátyja is volt Mátyásnak,² noha egyébként tűz és víz, napkelet és napnyugot nem állanak messzebb egymástól, mint István Mátyástól. Az labanc, kapzsi, dorbézoló; ez kuruc, áldozatkész és példás családfő.

Ennek a nem névtelen, de elfelejtett hősnek akarom e helyen áldott emlékezetét felújítani, remélvén azt, hogy ezzel olyanok figyelmét hívom fel rá, akik derekasabban írhatják meg az ő egész életét.

*

A család ősei Borsodban élnek, innen jön át egyik ága Gömörbe, ahol Szuhafő vagy másképp Felső-Szuha községben birtokot szereznek. Ettől kezdve nevezi magát a család Szuhay-nak, vagy mint ahogy magát hősünk írja: Zuhay-nak. A XVI. században a család egyik hajtása Abaújba szakad. Szuhay Pálnak Balajti Juliától két fia származik: János és István. Istvánról már szoltunk, nem érdemli meg, hogy többet is foglalkozzunk vele. Jánosról keveset tudunk. Úgy látszik, hogy jól gazdálkodik, mert nagy vagyont hagy gyermekeire, de elég névtelenül hal el. Első feleségétől nincs gyermeke. Második felesége, Gechei Kata, két fiát és egy leányt szül. Neveik: Gáspár, Mátyás és Anna.³ Erre a Gechei Katára gondolva, eszembe jut a bibliából egy asszony, Cerujah, a Dávid nővére, aki három olyan fiút nevel, akik mindnyájan az Istenért és a hazáért harcolnak egész éltükön át.⁴ Gechei Kata is az Isten dicsőségére és a nemzet megtartására neveli fiait, mindakettőt. Óh szegény Cerujah-ok és szegény Gechei Katák, s szegény anyák ti mind, valamennyien vérző szívvvel látjátok fiaitokat a szabadság oltára körül való serény forgolódásban és tusakodásban a csatatereken vérzeni, a börtönökben sinylódni vagy a bujdosók keserű kenyerét enni! És mégis mily boldogok vagytok, boldogabbak más anyáknál, hogy fiaitok a szabadság oltarán emésztetnek meg s nem a bűn fertőjében vesznek el!

A Szuhaj testvérek korán vezető szerepet játszanak Abaújban. Ott emberkednek később a nagy Rákóczi György felkelő seregében, majd a felvidéki mozgalmakban, aztán a

¹ Tulajdonképen meghamisította az ítéletet. Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. I. rész. 392.

² Csoma: Abaújvármegye nemes családjai. I. kötet.

³ Nagy Iván. X. 886.

⁴ Sámuel, Királyok és Krónikák könyveiben említettnek vitézi dolgaikkal. Joáb, Abisai és Asael.

bujdosók vezérkarában. De Mátyás az eszesebb, az erősebb. Ezért a Gáspár nevével ritkábban találkozunk. Inkább csak azután, hogy a két párhuzamosan haladó életpálya közül a Mátyásé váratlan és tragikusan megszakad. Ettől kezdve lépten-nyomon láthatjuk a Gáspár nevet is amaz utasítások, hitlevelek és jegyzőkönyvek alján, melyeket a bujdosók uni-verzitása, komunitása leginkább Hadadon, a Wesselényi Pál birtokán, de másutt is, Debrecenben, Szalontán ad ki.¹

Hogy Mátyás egész fiatalon, tehát már 20-ik életéve körül katonáskodik, az bizonyos. Bár erre nézve sehol írott adatot nem találtam. Abból azonban, hogy a Kemény János vezérlete alatt 1644-ben a Felvidéken működő Rákóczi seregben már kapitány, következtetjük, hogy már jó néhány éve szolgálhatott mint hadnagy a seregben. Ekkor ugyanis még csak 26 éves. Kemény János önéletírásában említi, hogy e táborozásokban egyszer Huszár Mátyás, a maroszséki mezei hadak kapitánya összekap a szintén kapitány Szuhayval. A dolog komollyá kezdett válni, a két akaratos, kemény ember immár hadaikat is majdnem egymásra viszik, amikor a vezér erélyes fellépésével nehezen szétválasztja őket. Kemény itt megjegyzi, hogy Huszár, aki már élemedettebb katona volt, igen rossz néven vette tőle, hogy nem fogta pártját, s később is egész életén át emiatt nem szívelhette őt. Azt is hozzáteszi, hogy Huszár hencegő, lármás, de félelmes szívű ember. Nem sokkal ez összezőrdülés után valami kisebb jelentőségű esete-patéban, amibe Szuhay, mint a sereg egy nagyobb különítményének parancsnoka az ellenséggel keveredik, nyakon lövetik. Sebe súlyos, de nem halálos. Lőcsén marad, ahol gyógyíttatja magát.² Felgyógyulása után az öreg fejedelem egyenes utasítására Zsigmond úrfi Eperjesre küldi valami fontos megbizatással. Ez alkalommal a fejedelem fiának úgy ír Szuhayról, mint aki eddig is becsülettel viselte magát.³

Úgy látszik, a linci béke megkötése után is a fejedelem szolgálatában marad s noha a fejedelem halála után Lorántffy Zsuzsánna így ír róla fiának, Györgynek: „En félek ez embertől“;⁴ mindazonáltal II. Rákóczi György sem ejti el, sőt kállói kapitánnyá teszi, ami nagy kitüntetés volt az aránylag fiatal köznemesre. Érdekes különben, hogy nemcsak a kegyes fejedelemasszonynak nem tetszik a zord beszédű és felfelé-lefelé

¹ Deák F. és Konez J. Bujdosók levéltára.

² Kemény János önéletírása. 361 lap.

³ Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összekülvése. I. 100 lap.

⁴ Ugyanott.

egyaránt szókimondó, kissé nyers modorú harcos, hanem a kevésbé kegyes Wesselényi Ferencnek sem.¹ Wesselényi előtt már 1651-ben feltűnt Szuhay. Igaz, hogy kedvezőtlen véleménnyel volt róla. Balul ítélte meg őt: „Nem hiszem, hogy Hektor vitézbbnek, Salamon bölcsebbnek, Nagy Sándor kvalitásban különbnek tartották magukat ő kegyelménél“, ezt írta róla és azzal gyanúsította, hogy azért oly nyughatatlan, hogy mindeneket elfenekelvén, gondolja, ha háború lenne, talán kapdoshatna valamit. Szuhay tudott a szóval és a karddal bánni, de a tollat nem szerette. „Lóháton nem vezetnek protukulumot“² s így nem tudjuk, hogy Szuhaynak mi véleménye volt Wesselényiről. De az bizonyos, hogy volt. Valószínű, hogy a heves Rákóczi-párti és szigorú, puritán erkölcsű kalvinista katona szintén nem valami hizelgő nyilatkozatot ejthetett el a murányi kaland hősről.

De sem Lorántffy Zsuzsánna, sem Wesselényi nem bizonyulnak élesen látóknak Szuhay megítélésénél. Szuhay későbbi élete rájuk cáfolt. Mikor Rákóczi lengyelországi szerencsétlen hadjárata után olyan nyomorúságba jutott, hogy saját hazájában sem volt biztos maradása s a hajduságon kellett bujdosnia, amikor a Rákóczi-család neveltjei és pártfogoltjai is hűtlenül elhagyták; Szuhay Mátyás, a nem erdélyi születésű, nem Rákóczi nevelte abauji táblabíró minden erejét megfeszítve mellette küzd. És az élete alkonyán levő, számadásra készülő Wesselényi, aki nagyon megcsalódott a császárbán, s kezdett világosan látni és terveket szőni a német katonaság kiverésére, a nemzet jogainak megvédelmezésére, nemcsak szívesen látja az interesszátusok között a már szintén őszbehajló, egykor lekicsinyelt Szuhayt, hanem egyenesen a felkelő sereg vezéréül szemeli ki. És Szuhay nem duzzog a vett sérelmekért, nem is ingadozik, nem is diplomatizál, mint oly sokan a Wesselényi társai közül, hanem kardjára üt és kész azonnal a hadba menni.

Nem valószínű, hogy résztvett a lengyelországi hadjáratban, legalább erre nyomokat nem találtam. Ellenben tevékeny részt vesz a török elleni hadjáratban 1658-ban, amikor is Rákóczi Lippánál rajt üt a törökön, s noha jóval kevesebb embere van, nagy győzelmet arat felette. A lippai csatában az erdélyi sereg balszárnyát Szuhay vezeti. A harcot is ő kezdi s ő dönti el azzal, hogy a megszükkült Marostorkolatban merészen megtámadván a törököt, nekiugratja és belekergeti

¹ Ugyanott.

² Eötvös Károly mondása a honfoglaló magyarokról.

a Marosba.¹ Aki nem veszett el a vízben, azt a hajduk koncolták fel. 2000 ember, az egri és esztergomi bégek halva maradnak a csatatéren, sok ágyú, teméntelen zászló, fegyver és élelem esik zsákmányul. Az alkonypirnál a Maros partján, mely imént még több száz holttestet hömpölyget vala, letérdelt az erdélyi tábor, Rákóczi tábori lelkésze, Várallyai Lőrincz hálaadó isteni tiszteletet tart, a győztes magyarok zsoldárokat énekelnek az érettük hadakozó Isten dicsőítésére.²

A lippai győzelem még feszültebbé teszi a viszonyt a porta és Rákóczi között. Az erdélyi praktikáló urak sem pihennek. Barcsai Ákos megnyeri a török kegyét s ettől fogva megújul a küzdelem a két párt között. Rákóczi hiveivel a Nyírségre s Debrecen vidékére vonul. Napja leáldozóban. Szuhayt mellette találjuk most is. Egy alkalommal, midőn a főseregtől elvált s Kalotaszeg vidékét fosztogató, dúló török csapat a csellel bevett s kirabolt Almás várából hozott s rabszíjra fűzött magyarokkal és sok kincsel vonult vissza a Meszesen át, a fejedelem megbizásából a Meszes alján Szuhay várja az érkezőket. Sajnos, ez egyszer Szuhayt a jelentések félrevezetik. Azt hiszi, hogy a khán főseregével áll szemben, meg aztán túlszigorúan szem előtt tartván a fejedelem amaz utasítását, hogy a seregből semmit se veszítsen el, hadnagyai sürgetésére sem támadja meg a törököt, s így az szabadon vonulhat tovább gazdag zsákmányával a Magyarság nagy kárára.³

Szuhaynak ez a tévedése és hiedelme annyira befolyásolja a különben bátor, elszánt fejedelmet is, hogy tétlenül nézi, mint égetik fel kóbor tatár csordák a hajdu városokat és a berettyómenti falvakat. Holott száz hajduval szét lehetett volna verni a garázdálkodó és gyújtogató haramiákat. Csakugyan igaza van Szalárdinak, midőn azt írja, hogy beteljesedett Rákóczin itten az irás szava: „Aki pedig megmaradnak közületek, azoknak szívébe gyávaságot öntök az ő ellenségeiknek földjén, és megkergeti őket a szállongó falevél zörrenése, és futnak, mintha fegyver elől futnának, és elhullanak, ha senki nem kergeti is őket“.⁴

Nemsokára a fejedelem hősi küzdelem után a fenesi csatasíkon elvérzik. Ezzel a Rákócziak csillaga egy időre elhányványul. Szuhay szablyáját hüvelyébe dugja s hallván

¹ Szalárdi: Siralmas Krónika. III. kötet. 359. l.

² Szalay László: Magyarország Története. V. 26 l.

³ Szalárdi i. m. VI. 375. l.

⁴ III. Mózes. XXVI. fejt. 16. verse.

a szomorú híreket a felsőmagyarországi vármegyékől hitfeleiknek szorongattatásairól s a német katonák garázdálkodásairól, siet haza Abaújba, belevegyül, belemelegedik a vármegyei életbe. Folytatja nem karddal, de szóval a harcot. Táblabíróvá választják s igen gyorsan a megyei ellenzék vezére lesz.

Az 1662-iki országgyűlésre a megye egyik követéül őt választják meg.¹ Követtársa, Székely András, méltó ő hozzá s méltó ahhoz az ügyhöz, amelyet képviseltek. Kiváló szónok s törhetlen magyar mindakettő. Érdemes megemlékeznünk arról, hogy ez a Székely András a Wesselényi-fele szövetkezésben részesek felett ítélkező bíróság előtt feltűnő nyíltsággal és méltósággal viselkedett s noha kevésbé volt részes a dologban, mint igen sokan mások, mégis másoknál többet beismert, s noha halálra ítélték s csábitgatták, hogy térjen át a r. kath. vallásra, sem erre, sem multja megtagadására hajlandó nem volt. Nem végezték ki. Várták, hogy talán megváltozik vagy elárul valamit. Örökös börtönre vetették az Oriás-hegységben fekvő glatzi várban. Szigorú őrizet alatt tartották. Nem sokáig szenvedett. Három hónap mulva meghalt. Özvegyet és öt árvát hagyott maga után. Látjuk az ő cselekedeteit s dicsőítjük érte a mennyei Atyát.

Ismeretes, hogy már az 1659-iki országgyűlés igen zajos volt. A követek fel voltak ingerelve a német zsoldos katonák gonosz üzelmei miatt, a protestáns követek még ezen kívül a vallásukon esett sérelmek miatt is. Már akkor fenyegetőztek, hogy ott hagyják a gyűlést, ha törvényes kívánságaikat nem teljesítik.² A szakadás ott még nem következett be. A panaszlók, az elégedetlenek kaptak ígéreteket, s otthon a megyék küldöiktől kaptak orrot, hogy miért engedtek? Így történt, hogy az 1662-iki választásokon a megyék legharciasabb embereiket a legkeményebb utasításokkal küldték a táblára.

Rossz jelek között s nehezen nyílt meg az országgyűlés. A királyi meghívólevél május 1-re Pozsonyba hívta össze a rendeket. Május 10-én azonban még csak a megyék s városok követői voltak együtt, azok se mind. A kormány, a főrendek, a király távollétükkel tündököltek. Mintha ki lett volna csinálva az egész. Ez rossz vért szült. Wesselényi, a nádor a követi utasításokból s a közhangulatból sejtette, hogy az országgyűlés eredménytelen lesz. De ahelyett, hogy mint férfi s mint a király után az ország első embere, gondolván esküjére s a

¹ Fabó: Az 1662-iki országgyűlés. 7. l.

² Pauler i. m. II. kötet. 363, 364 és 411. l.

³ Zsilinszky: Vallásügyi tárgyalások. III. kötet.

verre, mely ereiben csörgedezett, erélyesen állást foglalt volna a törvényes rend mellett s a vérlázító visszaélések ellen, taktikázott s úgy informálta a királyt, hogy ha a protestánsokat kielégíti, úgy a 3 év alatt a r. kath. egyházba térített 30—40 ezer konvertita visszatér a protestáns egyházakba — milyen fényes bizonyosság ez a térítési eszközök minemősége felől —, ami a r. kath. egyház szégyenével és kárával fog járni; ha pedig nem orvosolja a sérelmeket, mindkét rendbeli sérelmeket, az szakadást fog előidézni, ami a királyi tekintély világos megcsorbulását s a keresztyénség veszedelmét vonja maga után. Ha tehát a király a sérelmeket nem akarja orvosolni — nádori tanács! — napolja el az országgyűlést s ne jöjjön el az országgyűlésre. Ha pedig mind a két pontban kielégíti a rendeket, akkor ő a nádor állítja, hogy ennél szerencsésebb országgyűlés 100 óta nem volt.¹ Valóban az ember nem tudja, olvasva e sorokat, hogy a nádorban melyik volt nagyobb: az ügyetlen ostobaság, vagy a régi hitfelei iránti gyűlölet.

A király, a kormány s a főrendek tovább is késvén, Szuhay erélyes fellépésére, hogy tétlenül ne töltsék az időt, a Pozsonyba érkezett túlnyomóan protestáns megyei és városi követek május 11-én Szuhay szállásán magánértekezletre gyűltek össze, ahol megbotránkozással tárgyalták az idegen katonák garázdálkodásait, s azt a hirt, hogy Pozsony körül mintegy 6000 főből álló katonaságot vonnak össze az országgyűlés tartama alatt, ami korlátozná az országgyűlés szabad tanácskozását. Végül sajnálattal értesültek a nádor útján arról, hogy sok kiváló, magyar érzésű főúr, közöttük a bán, Zrinyi Miklós, kibén a hazafiak bizalma valláskülönbség nélkül összpontosult, nem fog megjelenni az országgyűlésen. Az értekezlet tehát mindenek előtt az ékeztollú Kazinczy Péter fogalmazta szép levelet indított a bánhoz, amelyben Zrinyit, mint kegyelmes Urokat és elfogyatkozott édes nemzetüknek még fennálló egyik magyar kolumnáját kéri, hogy jelenjen meg az országgyűlésen. A hívás nem volt hiábavaló. A rendek szava ügylátszik többet nyomott a latban, mint más hívó szó. Ez értekezleten szónokokká, mai nyelven szólva, országgyűlési előadókká Szuhay Mátyást, az agg Gejőczy László ungi és Farkas László zempléni követeket választották. Május 16-án egy másik magánértekezlet követte ezt. Melyet is Bene János nógrádi követ Szuhayénál tágasabb szállásán — közben a hiányzó követek is megérkezvén — tartottak meg. Itt szóba

¹ Fabó i. m. 10. l.

² Zsilinszky i. m. III. kötet.

hozatván a vallásügyi sérelmek is, a más vallású követek el-
távozása után a protestáns rendek országgyűlési vezérükké
Szuhay Mátyást tették.

Tudjuk, hogy ez az országgyűlés eredménytelenül osz-
lott szét s érvényes törvényeket nem is alkotott, mert a pro-
testáns rendek a megyék szigorú utasításaihoz hiven, indit-
tatva hazájuk s vallásuk buzgó szerelmétől is, miután vallási
sérelemeiket tárgyalni nem akarták, s a német katonaság meg-
büntetése és kiharancsolása az országból nem történt meg, az
országgyűlést odahagyták. A parlament csonkán maradt, a
hozott törvényeket tehát, noha a király szentesítette, a vár-
megyek nagyobb része nem akceptálta, s végre nem hajtotta.

Szuhay jellemére és szereplésére különösen három eset
vet élénk világot abból, ami az országgyűlésen történt. Legyen
elég csak e hármat említenünk.

Június 18-án a protestáns rendek 22 tagú előkelő kül-
döttségét fogadta a nádor. Itt Zrinyi Miklós jelenlétében heves
szemrehányásokat téven nekik, hogy oly kemény utasítással
kivánják őt a király elébe küldeni, kérvén is, fenyegetvén is
őket, — nem először, de a protestáns rendek is sok és ered-
ménytelen kilincselés és bosszantgatás után hozták a szigorú
határozatokat — hogy álljanak el követeléseiktől, a többek
között azt mondá, hogy ha továbbra is megmaradnak eddigi
hajthatatlanságukban, a király tekintélyével fog élni, s akkor
kihez fordulandnak? Bocskay nincs, Bethlen meghalt, Apaffy-
nak, kiben bizhatnának, fegyvere nyugszik. Pártütőknek fog-
nak neveztetni s akkor ki lesz szabadítójuk? Erre Szuhay a
következő felséges választ adja: *„Mi nem azokban bízunk
azelőtt sem, most sem, kiknek lehelletük csak az orrukban van,
hanem Abban, ki az egekben és mindenütt, most is jelen van;
sziveknek, veséknél vizsgálója, jól látja az embereknek sziveket,
lelkeket, minden gondolatjukat s igazán megítéli minden csele-
kedeteiket! Kinek ma is azon mindenható ereje és hatalma
van, hogy amint azokat az Ő tiszteletének oltalmazására elő-
állatta és feltámasztotta; úgy mihelyt szent akarhatja kívánja,
csak cséplés mellől is Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat
állíthat élő az ő tiszteletének gyámolítására s Izráelnek szaba-
dítására.“*¹

Viszont, mikor a r. kath. rendek, tekintettel arra, hogy
nem sokkal előbb Várad török kézre jutott, a királyi előter-
jesztések név szerint azon pontjának tárgyalásába kívántak
mindenekelőtt ereszkedni, amely a török elleni oltalomra vonat-

¹ Szalárdi krónika. V. 639. I. Beöthy Ákos i. m. I. 466.

kozott, Szuhay így válaszol: „*Mivel a lelki szabadság minden testi szabadságnál drágább nekünk, semmit addig tárgyalni nem fogunk, míg a sérelmek orvosolva nincsenek*“.¹

A harmadik eset a következő:

Midőn hosszas tárgyalások, s többrendbeli felterjesztések után a protestáns követek újból megjelennek a nádor előtt, most már teljes számban, a huszonhat protestáns megye és huszonnégy protestáns város követei, Wesselényi azzal fenyegeti meg őket, hogy kezében van immár a király dekrétuma.

Erre Gejőczy: „Mi dekrétumot ő felségétől nem szollítalunk, hanem a rezolúciót; a mi országunk nem dekrétumos ország, hanem diplomás és így törvényes királyunk is vagyon“.

Székely András hozzátevő: „Íme, itt vagyunk mindnyájan, és mi megegyeztünk közönségesen, hogy semmire nem mondjuk, nem facilitálhatjuk a dolgot, hanem várjuk ő felsége kegyelmes rezolúcióját“.

Erre valamennyi követ felkiáltott: „Közönségesen az a mi akaratunk“.

A nádor viszonzá: „Óh édes fiaim! Micsoda az a közönségesen, *mind elvesztek, mind!*“

A követek felkiáltának: „*Vesszünk, vesszünk Nagyságos Uram! testünkben is, ha többi szabadságunkban vesszünk*“.

Ekkor Wesselényi átadá Szuhaynak a zárt alakú s lepecsételt kir. választ, mondván: „*Imhol az ő Felsége dekrétuma*“.

Szuhay viszonzá: „*Ha az ő dekrétuma, el nem veszem; de ha rezolúciója, elveszem*“.

A nádor felelé: „*Isten úgy segélyjen, rezolúció*“.

A követek válaszolák: „A Nagyságod szavára elveszük cum solemni protestatione, de ha dekrétum, Nagyságodnak visszaküldjük“.²

A követek hiába várván kívánságaik teljesítését, noha türelemben és ildomosságban elmentek a legszélső határokig, miután úgy a megkérdezett ág. hitv. ev., mint a helyét hitv. papság egyhangú véleménye az volt, hogy engedniük nem szabad, nem lehet, a nádor tiltó rendelete ellenére is üléseiket befejezték, s az országgyűlést odahagyva, hazautaztak.

Mielőtt azonban eltávoztak volna, ünnepélyes isteni tiszteletet tartottak, amelyen Losonczy Farkas János, nagyszombati ref. lelkész, ezúttal országgyűlési prédikátor a szentírásból merített példákkal további kitartásra buzdítá, Isten oltalmába

¹ Szalay László i. m. 64. l. Fabó i. m.

² Fabó i. m. 90., 91. l.

ajánlá a követeket, és zokogva, mialatt alig szólhatott, megáldá a rendeket, ezek viszont az ő szolgálatait köszönték meg s egymástól könnyezve búcsúztak el.¹

Volt szükségük a bátorításra, volt okuk testvérségük megerősítésére. A vihar nemsokára teljes erővel zúdult rájuk, s nemcsak rájuk, az egész nemzetre. Sokan közülük nem látták többé egymás orcáját. A magyar nemzet történetének legrettenetesebb, de legdicsőségesebb fejezetét nyitották meg férfias és mindenképen becsülésre és tiszteletre méltó eljárásukkal.

Csürös István.

(Vége következik.)

¹ Fabó i. m. 174. l.

Arany és Petőfi barátsága.

Arany és Petőfi: két ragyogó csillag hazánk költészetének égboltozatán, két hatalmas álló-csillag, két tündöklő fényes nap: a legnagyobb két magyar poéta. Vajjon lesz-e valaha hozzájuk hasonló? . . . Petőfi a legkitünőbb lírikusunk, Arany a legkiválóbb elbeszélő költőnk. Ketten foglalják el vitathatatlanul az első helyet a magyar költészet birodalmában. Hat évnyi korkülönbség mellett is úgy látszik, mintha ikrek volnának, eszményi költő-pár irodalmunk aranykorában.

Hátha még kölcsönösen odaadó, önfeláldozó barátságukra gondolunk! . . . A vad zseninek kikiáltott Petőfi, aki nehezen barátokozik, de annál könnyebben zördül össze s rövid, de tüneményes pályafutása alatt összevész, kisebb-nagyobb ideig haragban van minden jó emberével, ez a megférhetetlennek látszó lángész állandóan zavartalan barátságban él hozzá méltó költő-társával. Barátságuk a sirig tart, nem a Petőfi eltűnéséig, hanem az Arany elhúnytáig. Már rég elporladt harmincéves sirjában a magyar fiatalság bálványja, az üstökös-ként föl- és eltűnt ifjú költő s szabadsághős, de azért még mindig visszajár az emléke a kor és kór súlya alatt megtört öreg barátjához, aki a rajongó szeretet és az élénk képzelődés hatalmánál fogva sokat társalkodott elköltözött barátjával e három évtizeden keresztül is, mialatt Petőfi teste már porrá lett, míg művei megtették világhódító körútjokat.

De vegyük sorra! Kezdjük ennek a Kálvária felé indult diadalmenetnek az elején!

Petrovics Sándor, a kiskőrösi mészáros fia, habár — többszöri megszakítással — sok iskolába járt, mégsem fejezte be tanulói pályáját. De annál többet tanult könyveiből, nagy írók híres munkáiból és még többet tanult az életből. Sok nyomorúsággal ismerkedik meg hányt-vetett ifjúkorában. Mint

diák, katona s színész, mint korán ünnepelt költő bejárja édes hazánk minden zegét-zugát. Személyes tapasztalásból ismeri országunk állapotát, nemzetünk búját-baját, népünk örömet és bánatát. S minden gondolata költeményben nyilatkozik, minden érzelme dalban tör ki. Az egyszerűség, természetesség és közvetlenség poétája rövid idő alatt páratlan népszerűsége tesz szert. Megtanulja nevét széles e hazában, éneklí dalait völgyön és síkon minden magyar, minden hazafi.

A nagyhirű költőt, aki még csak 24 éves fiatal ember, egyszerre váratlan öröm éri. 1846-ban a Kisfaludy-Társaságnak népies elbeszélésre hirdetett pályázatán olyan költőt talál, akit jutalmazásra méltónak, akit az önérzetes, sőt büszke Petőfi habozás nélkül, szíves-örömezt ismer el magával egyenrangúnak. Meggyőzően tanúskodik erről 1847. évi február 4-én írt levele, amely a következő sorokkal kezdődik:

„Üdvezlem Önt! Ma olvastam Toldit, ma irtam e verset, s még ma el is küldöm.“ A továbbiakban a „Toldi“ fölött érzett meglepetésének, örömeinek, elragadtatásának ad kifejezést. Majd a népköltészetet dicséri, mint a politika előfutárját. Végül Arany külseje s körülményei után kérdezősködik, mint „ab invisis őszinte barátja“. (L. Arany János levelezése író barátaival, 51—52. l.)

A meleghangú levélhez mellékelve volt a bevezetésben említett vers is, Petőfi üdvözlő költeménye

Arany Jánoshoz.

Toldi írójához elküldöm lelkemet
Meleg kézfogásra, forró ölelésre! . . .
Olvastam, költőtárs, olvastam művedet,
S nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége.

Ha hozzád ér lelkem s meg talál égetni:
Nem tehetek róla . . . te gyújtottad úgy fel!
Hogy is tehetnél szert ennyi jóra, ennyi
Szépre, mely könyvedben csillog pazar fénnel?

Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak levelenként kapja a borostyánt,
S neked rögtön egész koszorút kell adni.

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted.

A nép emberének, a természet költőjének magasztalása után ezen, sokat idézett, szerény, de önérzetes sorokkal fejezi be költeményét:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

(L. Arany J. levelezése 52—53. l.)

A szerény Arany, aki benső örömmel vette a pályázat sikerét, jóleső meglepődéssel fogadja s viszonozza az országos hírű költő érdeklődését, barátságát önéletrajzi célzásokkal teli *Válaszában*:

Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom;
Örül a szívem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
Petőfit barátul mégsem érdemelé.

Hiszen pályadíjul ez nem volt kitűzve...
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Máskép szerény művem vetém vala tűzbe:
Mert hogyan lett volna *nyerni* reménységem?

És mily sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog:
De hát a *ráadás!*... Lelkem lelkéig ér.
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

Most, mintha üstökös csapna szűk lakomba,
Éget és világít lelkemben leveled:
És mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Mily igen szeretlek téged s őt is veled.

(L. Arany levelezése 54—55. l.)

Ezzel a levél-, illetőleg költeményváltással kezdődik az a lelkes barátság, amely ezután életük fogytaig összefűzte a két nagy költőt. Mi lehet ennek, a Petőfi életében páratlan tüneménynek az oka? A közös eredeten kívül leginkább az a pár évi korkülönbség és az az eltérés, amely kettejük emberi s költői sorsa között annyira szembeötlően mutatkozik.

Lássuk előbb a hasonló, majd az elütő vonásokat.

Arany is a nép gyermeke, egyszerű földműves családból származik. Ő sem végzi el az iskolát, de azért rengeteget tanul ő is. Arany is megkóstolja a vándor-színész keserű kenyerét, végigszenvedi a szegény szülők feltörekvésében magára hagyott fiának tömérdek kínlóadását. Apját anyját korán elveszti. Majd a családfenntartás gondjai nehezednek vállaira. Hivatalos teendőinek mintaszerűen pontos ellátása mellett csak lopva áldozhat múzsájának. A közletről megfigyelt megyei élet fonák-ságai szatira-írásra serkentik. Éppen ezzel volt elfoglalva, midőn a Kisfaludy-Társaság 1845. évi pályatétele „Az elveszett alkotmány“ című komikus époszának befejezésére ösztönzi.

A jutalmat el is nyeri az ismeretlen szalontai másodjegyző. A pályabírák elismerő s magasztaló szavai közül azonban a lelkiismeretes költő figyelmét csak a Vörösmarty szigorú ítéllete ragadja meg: „nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők“. A jutalom nem kaphatja el, a kemény, de igazságos bírálat pedig szunnyadó tehetségének teljes kifejtésére sarkallja a 28 éves vidéki pályázót . . . és két év múlva egyhangú lelkesedéssel ünnepli Arany „Toldi“-ját a kritika s a közönség és az írók. Legmelegebben üdvözli Petőfi, aki az általa megkezdett, inaugurált népies-nemzeti irány legbuzgóbb és legtehetségesebb munkatársát köszönti benne.

S nem is csalódott a jövőbe látó jósköltő, vates. De nem csalatkozott új barátjában, a meglelt korú s megállapodott gondolkozású, tapasztalt Arany sem. Ő szinte sohasem volt fiatal: legalább színészkedésén és egynéhány kezdetlegesebb költői kísérletén kívül semmi sem emlékeztet bennünket Arany ifjúságára. Még lírai költeményeiben sem nyilatkozik lelke ifjú közvetlenséggel. Érzelmeit is rendszeresen mint harmadik személy figyeli meg és mintegy eszének desztilláló retortáján keresztül bocsátja a közönség elé.

Abban az életkorban, amelyben Arany neve először jelenik meg a nyilvánosság előtt, Petőfi már másfél éve nyugszik a fehéregyházi közös sírban. Arany éppen azt szerette nagy barátjában, ami az ő életéből kimaradt: a könnyen hevülő, lobbanékony fiatalságot, azt a költői közvetlenséget, zseniális gyorsaságot csudálta leginkább Petőfiben, amelyet az ő gondos és mindig öntudatos művészete oly sajnosan nélkülözött.

Petőfi viszont az alapos megfontolást, páratlan mőgondot, az epikus nyugodtságot és tárgyilagosságot respektálta nagy költőtársában, szóval azokat a tulajdonságokat, amelyek az ő nyugtalan, izgékony, szenvedélyes, izig-vérig lírikus természetével és költészetével homlokegyenest ellenkeztek.

Kristálytisztta jellemük közös alapja mellett a legellentetesebb két természet találkozott bennük és egészítette ki egymást a lehető legszerencsésebben. Ennek tulajdonítható az egymáztalan, sőt mindinkább fokozódó melegség, amellyel baráti érintkezésük — írásban úgy, mint szóban — mindvégig oly kedvesen lep meg bennünket. Második levelében ugyanis már így ír Petőfi Aranyra, így rohan be ajtóstul a házába:

Pest, február 23. 1847.

Lelkem Aranyom! Nem veszed tán rossz néven, ha elhagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyattvágni a ládán . . .

miután tehát nálad bekopogtattam s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmemet használjam, annyival inkább, mert már barátomnak neveztelek s te engemet viszont, és én, részemről, nem szoktam e szót mindennapi értelmében használni, s remélem, te sem így alkalmaztad reám. Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk; de hiszen, gondoltam, te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én kiismerem a tiedet *Toldid*ből. Aki ily dicsően festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie, s aki jó fiú, az nem lehet rossz ember, az szép, tiszta, nemes lélek. Ilyennek tartalak téged, s ezért neveztelek mingyárt barátomnak. Leveled csak ma került kezemhez, isten tudja, hányadik embertől, aminek magam vagyok oka, mert elfelejtettem megírni szállásomat, annyira magamon kívül voltam akkor az elragadtatás miatt. Látod, és mégis azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni, s az élő istenre mondom, ez a legnyomorúbb rágalom. Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy fél tehetséggel előretolakodó embereket nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom! Nagy, igen nagy örömemre volt leveled, s versedet már annyiszor elolvastam, hogy könny nélkül tudom. Majd leírom és elküldöm Tompának. Legény ám még az is a talpán! Átaljában: Arany, Petőfi, Tompa, isten-krisztus úgyse, szép triumvirátus, s ha dicsőségünk nem is lesz oly nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem. S az érdemdíj? egy falusi papság, egy falusi jegyzőség és egy nagyvárosi . . . izé . . . semmi. De se baj! én igénytelen ember vagyok, s ezzel is beérem, s ha éhen veszek is, megélek holtom napjáig, azontúl pedig nem szoktam aggódni sorsom felől . . . a temetési költségekről gondoskodják más. (L. Arany levelezése 55—56. l.)

A megkapó közvetlenséggel írott sorokra Arany hasonló meleg érzéssel, nagyon megindultan, lelke mélyéig meghatva felel. Mind jobban megnyílik a szívük egymás előtt, mind bizalmasabbak lesznek egymás iránt. Petőfi következő levelében már egész kedélyesen enyeleg barátjával. Örömmel fogadja a meghívását és felhasználva a kedvező alkalmat, Szatmárról Pestre utaztában, meglátogatja Aranyékat. Náluk tölti az 1847. évi június első tiz napját. Ott időzésének idilli nyugalmát, lelkes örömet, esendes boldogságát megragadóan jellemzi egy irodalmi levélben, amelyet Kerényi Fri-

gyeshez intézett. Ennek az útlevélnék idevágó passzusa így hangzik:

„Tudod-e, miért siettem ide s mért vagyok itt már egy hét óta? Azért, mert Szalontán egy nagy ember lakik s e nagy ember jó barátom, s e jó barátom Arany János, „Toldi“ szerzője. Ha e művet még nem olvastad, úgy hiába beszélnek róla; ha pedig olvastad, úgy fölösleges a beszéd. S e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában, melynek hossza öt, széle pedig két lépés; ami tulajdonképp rendén van. A műzsák nem konzervatív kisasszonyok, ők haladnak a korrallal, s minthogy a század jelszava: „éljen a nép!“ a műzsák is leszálltak az arisztokratikus Helikonról, s a kunyhókban telepedtek meg. Boldog én, hogy szinte kunyhóban születtem!

Éltem legszebb napjai közé sorozom e hetet, melyet itt töltöttem, új barátom családi körében. Egy felől a komoly vidámságú családapa, másfelől a vidám komolyságú családanya s előttünk a két fecsegő, virgonc gyermek, egy szőke leányka s egy barna kis fiú... ilyen koszorú övezi szívemet és boldog vagyok; csak az fáj, hogy a napokban már elhagyom, el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mintha ikertestvéreim volnának.“ (L. Petőfi Sándor összes műveinek Havas Adolf-féle végleges, teljes kiadása, V. kötet, 371. l.)

Szalontán léte alatt írta Petőfi az ürgeöntésről szóló, ismeretes évődő versikéjét „Arany Lacinak“.

Ezután sorakozó leveleikben sok helyet foglal el az együtt töltött kedves napokra való kellemes visszaemlékezés. Mikor pedig Petőfi sokfelé jártában-keltében másfél hónapon át egy sort sem kap Aranytól, humorosan kezdődő s emelkedett hangon végződő költői levéllel keresi föl barátját, ezekkel a szavakkal szólítva meg őt:

„Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádottnak Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is, Vagy mi az ördög lelt?... híred sem hallja az ember. Hogyha magába fogadt az öröklét bölcsesége, a sir: Akkor béke veled, legyenek szép álmaid ott lenni, Feddő kérdésem nem fogja zavarni nyugalmaid, Hogy mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben? Hogyha pedig görcs bánt, menj a patikába s iparkodj' Meggyógyulni, fiam, s aztán írj rögtön, azonnal. S ha feledél engem? ha barátod volna feledve? Dejsz' úgy, öcsém, vessz meg, kívánom tiszta szívembül. Te mikoron nevedet keblem mélyébe beirtad, Mit tettél, tudod azt? gránitszékely acéllal Vágtál életen át múlás nélküli betűket; Hát én? én nevemet karcoltam volna homokba,

Mellyet, névvel együtt, egy hó szellője is elfúj?
 Megköszönöm, ha netán így van . . . no de elhiszem inkább,
 Hogy rossz verseim is vannak, mint hogy te feledtél.
 Lomha vagy, itt a bibéd; restelsz, mint jó magam, irni.
 Kérlek, hagyd nekem a restséget, légy te serényebb,
 Lásd, nekem úgy illik (s oly jól esik!); úgy-e lemondasz
 Róla, ha én kérek? — Hah, már is látlak ugorni,
 Mint ragadod nyakon a tollat, mint vágod az orrát
 A tintába, miként húzod a sok hosszú barázdát
 A papíron, ringy-rongy eszméket vetve beléjük . . .
 Mert ne is írj inkább, hogysem bölcsebb gondolatokkal
 Terheld meg leveled s gyomrom, mert semmi bolondabb
 Nincsen, mint az okos levelek s én iszonyúképen
 Irtózom tőlük; tán mert én nem tudok olyat
 Kompónálni, azért. Ez meglehet. Ámde hogy úgy van,
 Esküszöm erre neked tőröstésztára, dohányra,
 És mindenféltre, mi csak szent s kedves előttem.
 Drága komámasszony, kegyedet kérem meg alássan,
 Űsse agyon férjét és szídjá meg istenesen, ha
 Még ezután sem fog nekem írni az ilyen-amollyan.“

Néhány sorral odább így folytatja tovább emelkedő hangnemben:

„Mindenről akarok, mi nekem kedves vala, tudni.
 Jártam azóta dicső szép tájakon, ámde tiétek
 Mindig eszemben volt, bár nincs mit rajta csodálni;
 A veletek töltött kor tette szívemben örökké.
 S jártam azóta magas, fényes paloták körül, ahol
 Minden, minden nagy; gazdáik lelke kicsiny csak . . .
 Akkor eszembe jutott alacsony hajlékotok: ebben
 Mind kicsinyecske, de a gazdának lelke nagy és szép.“

Végül így fejezi be Szatmáron, 1847 augusztus 6-án az eljegyzése után való napon kelt költői levelét:

„Isten hozzátok! Lelkem mulatni szeretne
 Még veletek, kedves hiveim, de az elragadó szél
 Képzetelem szásrétű vitorlájába beléfűjt,
 Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
 S ringat habkarján a látkör nélküli tenger,
 És míg az orkán zúg, a felhők dörögnek, én a
 Lant idegébe kapok s vad tüsszel zengi el ajkam
 Harsány himnuszodat, százszorszent égi szabadság!“

(L. Arany levelezése 84—87. l.)

Petőfi kívánságára Arany is „rigmusban felel“. Ez a verse azonban nem szárnyal oly magasan, nem ragad úgy magával, mint a Petőfié, habár őszinte szívről, egyenes nyíltságról, kedélyes lelki állapotról tanúskodik jóízű szellemessége.

Mikor meg Arany barátjától az esküvője utáni napról kíván értesítést, azzal tréfálja meg Petőfi, hogy másfél héttel előbb megírja levelét, illetéknéppen kedélyeskedve:

Szatmár, szeptember 9. 1847.

Bájdús Jankóm! Igazság szerint még csak augusztus 29-ike volna, de miután rám parancsoltál, hogy szeptember 9-ikéről írjak, tehát ezt a dátumot nyomintottam föl oda az eszterhéjra . . . már megbocsáss, a Jézus áldjon meg, hogy a rendelt időnél előbb talállok *írnya*, mint Jókai mondja. De én neked meg nem bocsátok azért, hogy nem te irtad leveled borítékára a címet. Asszonyírás . . . fekete pecsét . . . no d . . . (azt hiszem: *devla*, cigányul: isten) teremtette, ezt az embert az ördög elvitte! ez megszakadt a verscsinálásban, meghalt! így gondolkodtam, s remegve bontottam föl leveledet. Máskor ilyen bolondot ne tégy, mert én nem igen szoktam megijedni, de ha megijedek, szörnyűt ijedek. Ha meghalsz, akkor üss fekete pecsétet, de legalább a címet még akkor is te ird“.

Így tréfálkozik a magyar glóbusz két legnagyobb poétája. Arany eléri a tréfát és hasonló hangnemben válaszol. Közbe-közbe persze komolyabb hírokat is megpendít és fontos kijelentéseket tesz. Ilyen pl. az a nyilatkozata, amelyben kész-örömet és teljes meggyőződéssel hajtja meg az elismerés lobogóját ifjú barátjának irodalmi nagysága előtt a következő sorokban:

„Bánom is én, ha pályázol is a Szécsi Máriáddal, általad győzetni meg, dicsőségemnek tartanám. Azt mondanák, ha Petőfi nem pályáz, bizonyosan A. nyer és ez már maga többet ér a tavalyi nyérésemnél“.

(L. Arany levelezése 104. l.)

Dr. Máté Lajos.

(Vége következik.)

BELFÖLDI SZEMLE.

Gróf Tisza a lelkészképzésről és az államsegélyről.

Gróf Tisza István egyházkerületi főgondnok április havában két egyházi gyűlésben, két aktuális egyházi kérdésről tett nagyfontosságú nyilatkozatokat, melyekről e folyóirat hasábjain is meg kell emlékeznünk.

A reformátusok egyetemes konventjén ismét szőnyegre került a *lelkészképzés reformjára* vonatkozó javaslat, amelyet évek óta toldozgat-foldozgat a kiküldött szakbizottság s melyet most az egyetemes tanügyi bizottság némi javításokkal terjesztett az egyetemes konvent elé. A javaslatnak e javított kiadásával sem voltak sokan megelégedve, mert e munkálat a lelkészképzésnek sem tudományos elméleti, sem gyakorlati szempontból régóta hangoztatott hézagait nem eléggé igyekeztek pótolni és nem vet számot a változott viszonyok követelményeivel.

Gróf Tisza felszólalása különösen a gyakorlat szempontjait domborította ki a lelkészképzés reformjának. Annak kiemelésével kezdte, hogy régen nem tárgyalt a konvent fontosabb kérdést, mint a theologiai tanulmányi és vizsgálati rend reformja. Egyházunk fennmaradása és boldogulása főként *a kellően képzett és buzgó lelképásztorok* működésétől függ. A folyton fejlődő és változó viszonyok új követelményekkel állanak elő a lelképásztorképzés körében is. Külföldi hitrokonaink s idehaza a római egyház vezetői felismerték már e követelményeket s igyekeznek is lelkészképzésüket úgy reformálni, hogy az a követelményeket kielégítse. De én a magyar református lelkészképzésben és a szőnyegen lévő javaslatban is oly hézagokat látok, amelyek multhatatlanul betöltendők, ha azt akar-

jük, hogy gyülekezetünk vezetői képesek is, készek is legyenek nagyfontosságú hivatásuk teljesítésére.

Gróf Tisza István sajnosan tapasztalja, hogy a lelkek közvetlen gondozása, a *kura pasztorális és az építő egyháztársadalmi munkásság* iránt kevés érzék van lelkipásztoraink körében. Ennek főokát eddigi lelkészképzésünk ama fogyatékságában látja, hogy a leendő lelkipásztorokat a kura pasztorálisba és a szociális munkákba sem elméletileg, sem gyakorlatilag kellően nem vezetik be theologiai intézeteink. Amikor tehát a jövő idők lelkipásztorainak képzéséről tanácskozunk, fel kell emelkednünk a helyzet magaslatára, meg kell látnunk a haladó kor által támasztott igényeket, meg azt is, hogy mások mit tesznek ezek kielégítésére s a jövő nagy érdeke szempontjából meg kell tennünk nekünk is mindazt, ami a lelkészi karunkat úgy a tudásban, mint a munkára való készségben egyenlő színvonalra emelheti riválisainkkal; mert ha szellemi és buzgóságbeli inferioritásba kerülünk, a verseny csak a mi vereségünkkel végződhetik.

Lelkészképzésünket különösen két irányban kellene intenzívebbé tennünk. Az egyik a közvetlen, a személy szerint való lelki gondozásnak, a másik a társadalmi és egyháztársadalmi munkának az iránya. A leendő lelkészeket behatóan meg kell ismertetnünk úgy az egyikkel, mint a másikkal s a mindkettőben való bölcs és buzgó forgolódásba gyakorlatilag is bele kell őket nevelnünk. Meg kell őket ismertetnünk elméletileg mindazzal, ami a lelkipásztort felvilágosíthatja mind a személy szerint, mind az egyháztársadalmi munka útján való lelkigondozás rendkívüli fontosságáról és szükségességéről; gyakorlatilag pedig be kell vezetni, rá kell szoktatni a leendő lelkészt a szociális tevékenység, különösen a keresztyén szociális munkásság különféle ágaira, hogy amikor a gyülekezetbe kerül, elméletileg jártas, gyakorlatilag betanult vezető munkása legyen az individuális és szociális lelkigondozásnak. E végből azt javasolja, hogy a lelkészképzés megújítandó tantervébe szervesen illesszék be a személyenként gyakorlandó kura pasztorális és a szociális egyháztársadalmi tevékenység elméleti ismertetése és a gyakorlati munkába való belenevelés, még pedig oly módon, hogy a lelkészképzés első évfolyamán a munkák elméleti ismertetése, további évfolyamain pedig azoknak megmutatása, megkedveltetése és begyakorlása foglaljon helyet.

Ez a veleje gróf Tisza István nagybecsű felszólalásának, melyet Szilády Áron és Petri Elek azzal egészítettek ki, hogy a tantervbe a magyar protestáns irodalomtörténet tanítása is

helyet foglaljon s hogy a biblia elméleti és gyakorlati ismeretét intenzívebben karolja föl a megújítandó tanterv. Az egyetemes konvent e felszólalásokat mind magáévá tette és határozatilag kimondotta, hogy a theologiai tantervet e fontos vezéreszmék szerint kell revideálni.

Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni és méltányolni gróf Tisza felszólalásának nagy jelentőségét, mely különösen két tekintetben nagybecsű a lelkészképzésre nézve. Először abból a negatív szempontból, hogy megakasztotta azt a tökéletlen és a kor követelményeivel számot nem vető tantervrevíziót, azt a gyarló munkálatot, mely több évi toldozás-foldozás után sem tudott a jogos követelmények magaslatára emelkedni, mely tele van a német theologiai doktrinálizmus minden félszégeivel, amelynek nincs se igazi evangyéliumi, se valódi magyar levegője. De igen becses a gróf Tisza felszólalása tartalmának pozitív értékénél és korszerű voltánál fogva is. Az ébredező evangyéliumi hit és élet levegője fuvall belőle, mely ha a kivétel is oly életképes lesz, mint aminő az eszme igazsága, akkor korszakos reformnak veti meg az alapját. Mert itt arról van szó, hogy a jövőendőbeli lelkipásztorok ne csak a múzeumnak és a templomi szószéknek képeztessenek, hanem a hitélet egyéni és gyülekezeti vezetésére neveltessenek; arról van szó, hogy a jövőendőbeli református lelkész ne csak templomi prédikátor, hanem valóságos *lelkipásztor* legyen, aki képes és kész is mind az egyes hívét, mind az egész gyülekezetet a megnövekedett igényeknek megfelelő módon vezetni, irányítani, befolyásolni; arról van szó, hogy a lelkész legyen apostol a modern társadalomban, apostola ne csak a krisztusi eszméknek a templomban, hanem társadalmi apostola a keresztény életnek a családokban és a gyülekezetekben; arról van szó, hogy a jövőendőbeli lelkipásztor legyen evangélizátora az egyesek lelkének és a gyülekezet életének. Szóval a gróf Tisza szerinti reformja a lelkészképzésnek főként azt akarja elérni, hogy a pap ne csak a templomban, hanem a családban és a gyülekezetben is legyen őrizője, vezetője és valóságos pásztor a hiveknek. Nagy haladás, nagy áldás lenne ez a magyar protestánsizmus szellemi és erkölcsi életére! Míg gróf Tiszának a lelkészképzés reformjára vonatkozó becses felszólalása első sorban a magyar kálvinizmus szellemi életének emelését és termékenyítését tartja szem előtt, addig a dunántúli egyházkerületi közgyűlésen április 26-án mondott elnöki beszéde főként az egyház anyagi megerősítését célozza. Az egyház állami segítéséről szól e beszéd s az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtási módozatait fejtegeti.

Az 1848:XX. t.-c. végrehajtása, mondja a főgondnoki megnyitó, annyiszor volt hangoztatva, annyiszor hallottuk szinte egymással szemben azt a két irányzatot, hogy a *törvényt fokozatosan, vagy egyszerre akarjuk-e végrehajtani?* Óva intem a főtiszteletű egyházkerületi közgyűlést, hogy az egyszerre való, végleges végrehajtás tetszetős jelszava által ne vezettesse félre magát, mert hiszen semmi sem volna károsabb egyházunkra nézve, mint arra az álláspontra helyezkedni, hogy az állam akkor tesz eleget az 1848:XX. törvénycikkben foglalt obligónak, ha egyszerre kielégíti az egyháznak kívánóságait s ezzel a kérdést megoldja és azután leveszi a kezét rólunk.

Méltóztatnak tudni, hogy még a mult kormány alatt megindultak a tárgyalások, főleg abban az irányban, hogy megkapjuk azt az aránylag mérsékelt összeget, amelyre az adócsökkentő akciónál szükség van. Továbbá azt az összeget, amely a lelkészi fizetések megfelelő, korszerű rendezésére és további kielégítésre váró igényeink fedezésére is szükséges. Kiindulópontunk természetesen nem lehet más, mint az a memorandum, amelyet a két protestáns egyház 1903-ban nyújtott be a kormányhoz. De csakis kiindulópont. Az abban kért adócsökkentő segítséget megkaptuk, de az az összeg csak az akkori viszonyoknak felel meg. Ma többé nem elég a szükségletek fedezésére. Így vagyunk a másik kérdéssel is. Minden más rendes foglalkozási ágban az illetményei annyira fokozódtak, az élet annyira megdrágult, hogy lehetetlen ma a lelkészi fizetések terén az 1903-iki memorandum alapján megmaradnunk, tehát nagyobb összeget kell kérnünk. Ez áll, azt hiszem, más szükségleteinkre is. De én most elsősorban ezt a két égető szükségletet emeltem ki: az adócsökkentő akció befejezését és a lelkészi fizetések rendezését.

Tudjuk azt is, hogy a megelőző kormányban megvolt a szándék igényeink kielégítésére, de hiszen alig is képzelhető magyar kormány, amely elzárkóznék e szükségletek elől. A kormány adott is választ a memorandumra, amelyben elvi kijelentések alakjában ugyan, de a dolognak megfelelően megnyugtató nyilatkozatot adott. Tudjuk azonban, hogy a közbejött politikai válság lehetetlenné tette ennek a kérdésnek a megoldását, ami annyival inkább is sajnós, mert valóban lelkéseink anyagi helyzete égetően sürgős rendezést kíván és az adócsökkentő segítőalapot is kimerítettük, úgy hogy meg fog állni az akció a jövő esztendőben, ha nem sikerül újabb segítséget kieszközölnünk. Én nem kétlem, hogy a jelenlegi kormányban is meglesz a hajlam szükségleteink

kielégítésére, de mindenesetre égetően sürgős, hogy az ország ügyeinek rendes menete biztosíttassék, mert sok más érdek mellett a mi egyházunk legsürgősebb érdekei is szenvednek, hogy az országnak alkotmányos élete állandó krízisek, bonyodalmak útvesztőjébe jut.

Sok jogos aggodalmat hallottunk kifejezni, hogy vajjon az államsegítségnek mind fokozottabb igénybevétele nem fog-e ártalmas hatást gyakorolni egyházunk beléletére? Nem fogja-e leszállítani azt az erkölcsi erőt, amely a mi egyházunk független erejében és puritánizmusában rejlik. Én azt hiszem, hogy az aggodalom jogosult, hogy az államsegítség egyházunkra átok, vagy áldás forrása lehet. De ez teljesen tőlünk függ. Ha mi arra az álláspontra helyezkedünk, hogy megkaptuk az államsegítséget, tehát átadhatjuk magunkat a kényelmes semmittevésnek, ha megnyugszunk abban, hogy az állam gondoskodik jól, rosszul, legégetőbb anyagi ügyeinkről és ennek folytán bedugjuk az áldozatkészségnek a multban megnyilvánult forrásait, akkor átok forrása lesz. De ha mi hívek maradunk a magyar protestáns egyház régi hagyományaihoz, ha megtartjuk igényeink szerény voltát, ha nem azt nézzük, hogy nem kaphatnánk-e még többet, hanem azt, hogy mennyivel többet kaptunk már, mint régen, akkor az államsegély áldásos lesz reánk nézve, mert az államsegítség által felszabadul anyagi erőnk egy oly nagy része, amelyet eddig a mindennapi szükségletek fedezésére fordítottunk. Ha tehát sikerül híveinkkel megértetnünk azt, hogy most levétetett a nyomasztó adóteher vállainkról, tehát tér nyílt az egyház erősítésére, nagy céljai megvalósítására, az önkéntes adakozás és rendkívüli adózás útján és felkeltjük bennük a régi protestáns szellemet, az önkormányzat és az egyház iránt való áldozatkészség szellemét, akkor nem félek az államsegítségétől, mert akkor csak áldás forrása lesz.

A főgondnoki megnyitó beszédben különösen két gondolat ragadja meg figyelmünket. Egyik az 1848:XX. t.-c. végrehajtására, másik az államsegély hatására vonatkozik.

Az 1848:XX. törvénycikk végrehajtása kérdésében a protestánsok közül sokan az *egyszerre* való, végleges *végrehajtás* mellett vannak. Azt sürgetik, hogy tegyenek számítást a protestánsok, írják össze az állami és iskolai összes szükségleteiket s az így kimutatott összegnek külön törvényben való megadását követeljék az államtól. Ennek az álláspontnak indokolására részint azt a kényelmi szempontot szokták felhozni, hogy ne kelljen az egyháznak az államnál mindegyre újból és újból kunyorálni, részint meg azt, hogy a külön tör-

vény inkább biztosítja a protestánsok állami segítségét, mint az államsegély egyszerű budgetszerű kezelése. Ezzel szemben gróf Tisza a *fokozatos végrehajtás* álláspontjára helyezkedik és óva inti hitfeleit, hogy az egyszerre való végleges végrehajtás tetszetős jelszava által ne vezettetessék félre magukat. Mert hiszen semmi sem volna károsabb egyházunkra nézve, mint arra az álláspontra helyezkedni, hogy az állam akkor tesz eleget az 1848:XX. törvénycikkben foglalt obligónak, ha egyszerre kielégíti az egyháznak kívánságait, ezzel a kérdést megoldja és azután leveszi a kezét rólunk.

Mi ebben a kérdésben is határozottan a gróf Tisza István állásfoglalását, a fokozatos végrehajtást tartjuk helyes egyházpolitikának. Először azért, mert az egyszerre való, végleges végrehajtás alapjául szolgáló kiszámítást véglegesen, örök időkre szölvöl megcsinálni úgyszólván lehetetlenség. Mert az igények fokozódnak, az élet folyvást drágul s ami ma elég a jogos igények kielégítésére, az néhány év múlva elégtelennek fog bizonyulni. Teljességgel nem volna bölcs egyházpolitika a jelen nemzedék részéről, ha a végleges végrehajtás tetszetős jelszavának hódolva, bezárná a jövő ivadék előtt az állami segítség erőteljes egyháztámogató forrását. Másodsor abból az okból is a fokozatos végrehajtás elvét tartjuk helyesebb egyházpolitikának, mert az egyszerre való végleges végrehajtás eszközése az állam részéről nemcsak hogy sokkal nagyobb, tehát nehezebben előállítható anyagi áldozatot követel, hanem e sokvallású országban a kisebb számú protestánsok részéről a többségben levő nagyobb felekezetekkel szemben az egyszerre való végleges végrehajtás számára a mai felekezeti féltékenykedés mellett sokkal bajosabb a törvényhozás másvallású többségét törvény hozásához megnyerni, mint a budgetszerű kezeléshez. S végül az 1848:XX. t.-c. végrehajtásának az alkotmányos korszak óta mindig követett gyakorlata is a fokozatos végrehajtás mellett szól, amit bajos is volna, kár is volna a végleges végrehajtás nagyobb rázkódtatással járó módzatával felcserélni.

Ez a fokozatos végrehajtás tette lehetővé, hogy a protestáns egyházak állami segítségének fokozását időnként sürgethették hitfeleink és többször eszközölhették minden nagyobb emóció nélkül a kormányférfiaink. Az állami segítség emelésére megvan egyházunknak és a kormánzatnak egyaránt a törvényes alapja; nincs szükség itt újabb törvényre, csak a meglevőt kell lelkiismeretesen végrehajtani.

Az állami segítség hatására vonatkozólag helyesen állítja föl gróf Tisza a tételt, hogy *az állami segítség egyházunkra*

átok, vagy áldás forrása lehet; hogy melyik, az teljesen tőlünk függ. Teljesen úgy van. Jó szellemi vezetés mellett az államsegély áldás, a lelki élet elhanyagolása mellett az állami segítség átok. Ha az államsegély mellett ellankadni engedjük az önkénytes áldozatkésztséget, akkor az államsegély átok forrása lesz. De ha az államsegély mellett is sikerül ébrentartanunk az áldozatra kész buzgóságot, akkor az önkénytes áldozatkésztség az egyház nagy céljai megvalósítására irányítható s az egyház az alkotás, a haladás útjára térhet. Csak-hogy ehhez a lelkeknek nagy átalakulására, általános vallási megújódásra, kitünő lelki vezetésre és sok olyan királyi papra van szükség, mint gróf Tisza István.

Nekünk van reményünk a magyar protestantizmus feléledéséhez. Több jelét látjuk a lelki ébredésnek. Kezdünk visszatérni a keresztyén vallás eredeti kútfejéhez, a Jézus Krisztus evangéliumához. Az évről-évre fokozódó evangelizáló mozgalom s a belső misszió felkarolása bizonyítja ezt. De nemcsak az evangelizáció erősödése, hanem a keresztyén szociális tevékenység ébredése is a protestantizmus felébredését, belső erősödését mutatja. Vegyük ezekhez még azt a tényt, hogy mind a lelkeszképzésre, mind az egyház anyagi erősítésére nagyobb gondot kezdünk fordítani, mint közvetlen elődeink tévék. Ennek a külső helyzetjavulásnak a belső erősödésben is meglesz a jó eredménye. Csak arra legyen tovább is gondunk, hogy hiveink erkölcsi nemesítését ne hanyagoljuk el; csak vigyünk be az evangéliumból minél több éltető erőt az egyének, a családok és az egyház életébe, akkor nem kell féltenuünk a hazai protestantizmust az elanyagiasodás átkától.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Mikor a magyarországi reformátusok és evangélikusok 1791-ben első országos zsinatjukat tartották, jó előre kiküszöbölték a zsinati tárgyak közül a dogmatikumokat. Hogy miért tették, azt bajos volna megmondani. A legtöbb embernél más és más lehetett az indok, amiért ezt helyeselte. Kétségtelen azonban, hogy a gyakorlati szükség volt a legfontosabb mozzanat a mellőzésben, mivel olyan, amilyen konfesszió, illetőleg hitelvi alap volt mind a két egyházban, de nem volt egységes szervezet, nem volt konszolidáció egyikben sem. A magyarországi protestantizmus harmadfél száz éven keresztül valóban az oldott kévét juttatja eszünkbe. A megmaradt szálak összekötözgetése a budai és pesti zsinatokon kezdődik meg.

Az akkori atyák nagyon bölcsen cselekedtek, hogy a dogmatikumokat kirekesztették a zsinati tárgyak közül. Hiszen az a kor az „illumináció“ kora volt, a dogmaellenes kor, amidőn a közműveltség homlokvonalaiban levő műveltek és a régiekhez ragaszkodó orthodoxusok között elkerülhetetlen lett volna a szakadás.

Midőn el-eltünődöm a régi atyák bölcsességének mélysége felett, valósággal izgatottság fog el, ha vizsgoltam a mi legújabb egyházi törvényünkre gondolok, mely fegyelmi esetnek minősíti az egyház hivatalos alkalmazottainak nemcsak a valóságos érületbe és a közérkölsiségbe, hanem az ú. n. hit-hűségbe ütköző cselekményeit is. Még azt valahogy meg tudom érteni, ha a lelkész, a tanár, a tanító stb. fegyelmi kereset alá vonható az oly irásért és tanításért, mely hivata-

los esküjének megszegése gyanánt tekinthető. De hogy egy egyház, mely a mai egységes szervezetében semminemű hivatalos konfesszióval nem bír, melynek nincsenek fixirozott hitelvei, avagy dogmái, hogy ez az egyház a hitűségbe ütköző mivoltot, mint fegyelmi esetnek kritériumát állíthassa fel, ez igazán megdöbbentővé válik akkor, ha konkrét esetben csakugyan meg is állapítja azt.

Annak idejében, az előkészületek alatt, ezen sorok írója felemelte szavát a mai V. törv.-cikk 34. §-ának 3. pontjában levő eme kifejezés, valamint a 11. pont ellen is. Hogy minő sikerrel: azt a törvény szövege mutatja. És nem követek el nagy indiszkréciót, ha megmondom, hogy ezeknek a tételeknek nem az egyháziak, hanem a világiak voltak a faktorai.

Eddig meglehetősen általános tapasztalat volt az, hogy a különböző egyházakban a világi elem képviselte a szabadabb szellemet, míg az egyháziak, kiknek egész életexisztenciájuk hozzá van növe az egyházhoz, mint egy hitbéli alapokon felépülő szervezethez, inkább konzervatívok voltak a vallás kérdéseiben. Úgy van ez a legtöbb egyháznál ma is. Csak a magyarországi ref. egyház képez kivételt. És ha jól utána gondolunk, a kivétel okát is meg fogjuk találni. És ez nem más, mint a szervezet erejének túlbecsülése, az ehhez való merev ragaszkodás azokkal a társadalmi törekvésekkel szemben, melyek nem ellenségei ugyan általában a társadalmi szervezetnek, de igenis meg akarják változtatni mindazon kapcsolatokat, melyek jelenleg egységes társadalommá fűzik az embereket.

Mindenesetre jellegzetes tünemény, hogy a világiak különösebben kezdenek érdeklődni, — nem az iránt, hogy mit is tanít a mi vallásunk, hanem hogy X. vagy Y. tanítása és cselekvénye nem ütközik-e bele a hitűségbe. De hogy ebből az egyháznak nagyobb konszolidációja jönné létre, abban nagyon is Tamás vagyok. Sőt ellenkezőleg azt vallom, hogy ez az eljárás, ha egyházunkban gyökeret találna verni, feltétlenül a disszociációt hozná magával.

A dogmatikumok szigorú védelme mindig annak jele, hogy a magát így védelmező intézmény lényege azokban a formákban van, melyekkel a társadalom szervezkedéséhez hozzájárul. Ezért olyan erős a római egyháznak ragaszkodása az ősi dogmákhoz. Hiszen ez az egyház volt az, mely a népvándorlás romjaiból és a barbár világ zürzavarából a mai társadalmi rend alapvető alakulatait létrehozta és pedig létrehozta úgy, hogy tulajdonképen maga volt az egész társadalom. Nem volt a társadalomnak egyetlen olyan intézménye,

egyetlen olyan berendezkedése, nem semminemű életnyilatkozata, mely ne az egyháztól nyerte volna a maga alapjait, a maga szentesítését, azaz, amely ne az egyháznak egy kis darabja lett volna. És nincs Európában nép, melynek társadalma ne így nőtt volna fel.

Sokat szoktunk elmélkedni afelett a rideg konzervativizmus felett, mely Rómát jellemzi, mellyel minden modern haladás elől elzárja magát. Sokat afelett is, hogy ennek a világtól elmaradottnak látszó intézménynek honnan és miben van az ereje. — És aránylag keveset jut eszünkbe, hogy ne úgy tekintsük, mint vallás-, illetőleg kultusz-közösséget, hanem úgy, mint mai nyugati műveltségünk megalapozóját, mint azt a tényezőt, mely a mai társadalmi rend bölcsőjénél ott állott, mely az egyes nemzeti társadalmakat hosszú századokon keresztül kézenfogva vezette a kultura rögös útján, amelyhez tehát bizonyos nehéz pillanatokban még a már nagykorúvá lett és a pedagógus vesszője alól magát régen felszabadított társadalom is vágó s bizakodó tekintetekkel fordul.

Ebben a multban van a római egyháznak nagy ereje. Ez ad neki még arra is erőt, hogy a modern korszellemmel szembeszálljon. Igaz ugyan, hogy maga a római egyház is szükségét látja holmi kompromisszumnak. Hajlandó engedményeket is tenni alkalomadtán. De csak akkor, ha ezek az engedmények magának az egyháznak sarkalatos alapjait nem érintik.

A hithűségbe ütközőnek minősített tanítás miatt elitelt kolléga, a maga védekezése közben hivatkozott arra a liberálistusra, melyet a róm. kath. hazai egyház tanusít Karácsony János történettudóssal szemben, aki Szent István királyról éppen nem hízelgő dolgokat irt és aki 150 esztendő multán el meri ismerni azt, amit már egyetlen valamirevaló történetíró sem tart vitás kérdésnek, t. i., hogy a Szilveszter-bulla a XVII. századból való hamisítvány. — A római egyház engedményei közül ennél a példánál sokkal szembetűnőbb az, hogy Prohászka püspök olyan nyilatkozatokat tehet, melyek nagyon is érintik a modernizmus határvonalait, — amint erről már e helyen is volt szó.

De próbálná meg csak Karácsony azt, hogy ne valamelyik királyunknak, hanem valamelyik pápának erkölcsi intaktságát tegye kritika tárgyává, — vagy még inkább azt, az egyház fundamentumát képező valamelyik szent hagyományról mutassa ki, hogy az otromba hamisítvány; éppen úgy meg fogja érezni Róma engedékenységének valódi és felettebb súlyos korlátait, mint megérezné Prohászka püsp

ha nemcsak általában beszélne grammfonról, hanem kimondaná nyíltan, hogy a „Tu es Petrus“ etc., — hogy az infallibilitás, — hogy a *successio apostolica*, — hogy a *sola salvifica ecclesia* és annyi sok más dogma, mind-mind csak egy betét abban a rozoga grammfonban, mely csak a régi dallamok számára van berendezve és amelynek konstrukcióját a jelennek bármely erőteljesebb indulója, avagy a jövőnek bármely, a múltétól eltérő hozsánnája azonnal szétrombolná.

Elég legyen arra hivatkoznunk, hogy az újabb időben oly rohamos gyorsasággal haladó bibliai tudományok terén a lehető legkonzervatívabb irányzatnak hódol a római theologia, holott más oldalról azt kívánja elhitetni a világgal, hogy ő is halad. Többször tettünk már említést ezen a helyen is arról, hogy Rómában bibliai intézetet állítanak fel, mely intézet rendeltetése lesz, hogy az egyház régi tanításait összhangba hozza a modern bibliai kutatás eredményeivel. Sokat ugyan nem várhattunk ettől az intézettől, de már maga az a körülmény, hogy létesült, annak bizonyosságául szolgált szemünkben, hogy mégis csak mozog a föld.

Hogy minő elvek vezetik ezt a bibliai kommissziót, melynek tagjai főleg jezsuiták, azt elég világosan mutatja ama döntése, melyet a Genesis három első fejezetének magyarázata tárgyában hozott, mellyel elítéli azon bibliamagyarázati rendszert, mely a betűszerinti értelemről eltér. Különösen kikel azon magyarázati mód ellen, hogy az említett három fejezet nem valóban megtörtént és éppen úgy történt tényeket tartalmaz, hanem abban mondák, mythosok és a világ előállítására vonatkozó olyan képzeletszülte felvételek vannak, melyek a legkülönbözőbb pogány népeknél feltalálhatók, melyeket innen is vett és egyszerűen a politeizmusra emlékeztető vonásoktól megtisztított az a szentíró, akitől a mostani szöveg első fogalmazása ered.

A római egyház a maga szervezetének nagy erősségét látja — és nem is ok nélkül — azokban az elbeszélésekben, melyek a keresztényiség legsarkalatosabb tanaihoz az alapot szolgáltatják. Eppen ezért megköveteli, hogy annak a három fejezetnek magyarázatában a szavak történelmi értelméhez a magyarázó szigorúan ragaszkodjék és eltiltja a másféle magyarázatot. Így különösen a következő részleteket illetőleg: a világ, — az ember, — s az első nő teremtése; az emberi nem egysége, az első ember tökéletes állapota és hallhatatlansága, Istennek az ember engedelmisségét próbára tevő parancsa, a kigyóba bűjt ördög kísértéséből származott bűn eset, a szentség és ártatlanság elvesztése és végül az előjövendő

szabadítóra, a megváltóra vonatkozó ígéret, — mindezek olyan részletek, melyeknél csak akkor van helye az eltérő magyarázatnak, ha már a régi atyák is eltérőleg magyaráztak volna egyes helyeket.

Jól tudjuk, hogy már korábban is, de különösebben a Delitzsch-féle „Babilonia és a biblia“ megjelenése óta, minő forrongás van az ószövetségi bibliai tudományok terén, — hogy szinte új alapokra kell fektetnünk egész ószövetségi theológiánkat. És a római bibliai kommisszió mindössze azt az engedményt teszi, hogy a magyarázó a teremtés történetében a „jom“ szót akár abban az értelemben használhatja, amelyben eddig használták, t. i., hogy az napot, a teremtésnek egy-egy napját jelenti, akár pedig abban a másikban, melynek a modern geológiai ismeretek adtak közkeletet, t. i., hogy a „jom“ alatt a teremtésnek egy-egy időszakát, egy-egy geológiai korszakot kell érteni...

Ez az egyetlen példa arra nézve, hogy csakugyan mégis mozog. De ezen sovány eredmény is megnyugtató, mert nyilvánvaló bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a fejlődő tudomány hatása alól Róma sem vonhatja ki magát és nincs az a kínai fal, mellyel magát a körülte levő világtól elzárhatja.

Pedig nagyon is megvan reá a hajlandóság benne. Mert ugyan mit jelentene egyebet a hermetikus elzárkózási szándéknál az, hogy keresztyénséget nem akar még ma sem elismerni a pápa szupremációja nélkül. Az eretnokség még manapság is egy olyan istentelen állapot a pápaság szemében, melytől a jó katolikusnak, mint a dögvésztől, óvakodnia kell. Ezért nincs nagyobb ellensége ma sem a keresztyénség egységének, közösségének és egyetemességének, mint éppen a catholica ecclesia feje. Ő az, t. i. a római pápa, ki a reá hallgató híveit unosuntalan inti, figyelmezteti, hogy óvakodjanak az olyanokkal való társalgástól, kik nem valódi katolikusok. A pápa szerint a jó katolikus nem foghat kezét még az evangélium munkálásában sem a protestánszal.

Egy pár olaszországi példa eléggé megvilágosítja azokat, amiket fentebb elmondottunk.

Amily hevesen eltiltotta volt a pápa az egyházi állam szekularizálása után a hithű olaszoknak a politikai életben való részvételét, éppen oly szívesen látja már manapság a pápaság azt, hogy hívei politikailag szervezkedjenek, habár talán az országos politikában nem vennének is tevékeny részt. Erre még nem jött el a kellő idő. De hogy minél előbb eljőjön, annak előmunkálására a már említett politikai szervezetek vannak hivatva.

Olaszországban a következő katolikus egyesületek működnek: a népszövetség (Unione popolare), mely német mintára szervezkedett, akár a mi katolikus népszövetségünk, — a választási szövetség (Unione elettorale), melynek az a rendeltetése, hogy az országos, de különösen a községi választásoknál az egyház érdekeit megvédje, — a társadalom-gazdasági egyesület (Unione Economico Sociale), mely főleg népjóléti és szociálpolitikai intézmények létesítése körül fáradozik és végül a kath. ifjúsági szövetség (Gioventu cattolica), az ifjúságnak katolikus szellemben való nevelésére. Ezek közül kettőhöz a mult évben levelet intézett a pápa, hogy működésük tekintetében bizonyos irányeszmékkal lássa el őket. Azonban még a pápaság érdekeinek védelmére alakult ezen egyesületeknél is kedvezőtlen hatást gyakorolt az a rideg partikulárizmus, mellyel a pápa a keresztyénség lényegét felfogja.

A pápa, ki sajnálkozva látta, hogy a népszövetség, melynek mindössze 60,000 tagja van, nagyon lassan halad előre, e bajon segítendő, egy levelet írt a szövetség elnökének, Torriolo grófnak, mely levél tulajdonképen a hívőket és a püspököket buzdítja, hogy a szövetség céljait előmozdítani igyekezzenek. Az így, önmagában ártatlannak látszó levélnek az lett a következménye, hogy gr. Torriolo az elnökségről, egészségi okokra hivatkozva, lemondott. Igen, mert a pápa, midőn a püspökhöz fordult, ezzel jóformán azt fejezte ki, hogy véleménye szerint, csak oly egyesületeknek van jogosultságuk az egyházban, melyek a püspököknek engedelmeskedve, azok fennhatósága alatt állva működnek. Gr. Torriolo tehát azért volt kénytelen lemondani az elnökségről, mivel az egyház feje nem helyeselhet egy oly szabadabb irányzatot, mely nélkülözi a püspöki approbációt.

A társadalom-gazdasági egyesületnél már határozottan kifejezté a pápa azt a nézetét is, hogy oly egyesület, mely nem tisztán az egyház püspökeitől függő és ezeknek mindenben engedelmeskedő tagokból áll, helyeslésére, elismerésére nem számíthat, mert az ilyenből az igaz hívőkre veszedelem származhatik. Jellemző voltáért ide iktatjuk a pápai leirat megfelelő helyét.

„Miután végig olvastuk azt az új alapszabályt, mely az ipari szervezetek és csoportok közelebbi csatlakozását célozza és gondolkoztunk felette: habár a változtatással megbizott urak nemes szándéka felől teljesen meg vagyunk győződve, mégis teljesen lehetetlen reánk nézve azt elfogadni, annál kevésbbé pedig azt jóváhagyni. Az emlékiratban felhozott okok nemcsak afelől győztek meg bennünket, hogy a szándékolt

célt, t. i. hogy a lanyha és kétséges katolikusok részére a szabályzat elfogadhatóvá tétessék, továbbá, hogy az összegyűlésület számára a kormánynál képviselő legyen kieszközölhető, ez úton elérni nem lehet, hanem afelől is, hogy nem lojális és nem méltó dolog a katolikus hitvallást idegen lobogó alatt vitorláztatni, mintha csempészett és dugárú volna.

Továbbá nem lehet előre látni, hogy a „a keresztyén igazságosság” fogalmával, mely eléggé tágas és veszedelmes is, mily messze juthatnak a csatlakozott szervezetek és azok a személyek, kik azok élére választatnak. Azért tehát csak lobogtassa fennen az Union Economico Sociale a katolikus zászlót és álljon meg szilárdul a f. év márc. 20-án jóváhagyott szabályzat alapján. Vajjon el fogjuk-e érni a csatlakozásban álló célt? Hálát fogunk adni azért az Úrnak. Hátha meg fog hiusulni kívánságunk? Akkor megmaradnak nekiünk a mi egyes egyleteink, a mi katolikus egyleteink és ezek megőrzik a Jézus Krisztus lelkét, mely viszont egész bizonyosan megáldja őket* stb.

A pápának ezzel a nyilatkozatával el van döntve az a kérdés, amely valamint Németországban, úgy Olaszországban is felmerült, hogy az olyan hivatási ágak és szakcsoportok, melyek nem kifejezetten katolikusok, de a keresztyén igazságosság alapján állanak, egyesülhetnek-e a katolikus szakcsoportok központi szerveivel. A pápa álláspontja az, hogy a katolikusoknak nem szabad együtt dolgozni, egy szövetségben működni a szociális bajok orvoslása végett sem, a nem-katolikusokkal, vagy azokkal a katolikusokkal, akik nem jó katolikusok.

Ezen döntés nagyon kellemetlenül érinti a német katolikusokat, kik eddig a protestánsokkal együtt karöltve dolgoztak az ú. n. keresztyén-szociálizmus terén. Eddig jogosan hittek és hitték, hogy a pápánál csak jóakarató támogatást találhat ama törekvésük, hogy a keresztyén igazságok védelmében kezet fogtak a más hitvallású, a protestáns keresztyénekkal is, kiknek lelkét éppen annyira aggasztotta a szociálizmus materiális világnézetének előnyomulása, mint katolikus testvéreikét. Most már többé nem hirdethetik jóhiszeműen, hogy a pápa felfogása szerint a keresztyénség olyan közösség, melynek védelme a felekezeti ellentéteket elsimitja. Igaz ugyan, hogy a német centrum emberei azzal próbálják magukat és másokat ámitani, hogy a pápának eme véleménye csakis Olaszországra tartozik, illetőleg, hogy nem vonatkozik Németországra. Azonban, aki csak legkevésbé is ismeri a római kuria dogmatikus és intranzigens álláspontját, annak

nem lehet egy percig sem kétsége, hogy itt általános elvi kijelentésekkel állunk szemben, melyek urbi et orbi kötelezők.

Mi nagyon jól tudjuk, hogy a római kuriának ezen merev magatartása magukra a római katolikusokra, kiváltképen pedig a művelt világiakra nézve felettébb kínosan hat. Authentikus forrásból hallottam egy vezető szerepet játszott és ugyancsak exponáltan felekezeties róm. kath. politikus ama nyilatkozatát, hogy a mai kor romboló irányzatával szemben meg kell szünni a felekezeti ellentéteknek a keresztyénség kebelén belől. Ő maga nyilatkoztatta ki legnagyobb készségét az iránt, hogy minden keresztyén vallásfelekezettel, mely a Krisztusban hisz, a legnagyobb örömmel és készséggel fog kezdet a keresztyénség által az emberiség számára megteremtett drága kincsek védelmében. Persze ez igen szép, igen fel-emelő és reánk, eddig eretnekeknek tartott protestánsokra nézve, felettébb megtisztelő nyilatkozat. Hogyne, mikor így az avitica, hereditaria religio majestatikus közelébe mi is oda juthatunk és egy-egy simogatásban is részesülhetünk a Regnum Marianum kisajátítói részéről. Csak egy a baj! Nemcsak régen volt igaz, hogy „haereticis data fides non est observanda”: hanem még manapság is, és a legjobb szándék és akarat mellett is bizonytalanságban van a róm. katolikus ember, annál inkább az eretnek, hogy vajjon megengedi-e Róma az ilyen szép ígéretek megtartását.

Mi a legteljesebb mértékben méltányoljuk azon szélesebb látókörű katolikus férfiaknak, egyháziaknak és világiaknak buzgóságát, kik a keresztyénség nagy üdvígazságainak és a keresztyén vallás hatalmas kulturális hatásának megvédelmezésére sietve, de másfelől belátva azt, hogy itt nemcsak egy vallásfelekezetnek, hanem az egész keresztyénségnek nagy értékeiről van szó, közös küzdelemre hívják fel azon keresztyén testvéreket is, kiket a multban nem szívesen ismertek meg. És kétségtelenül mi is a legnagyobb készséggel tennők félre azokat, amelyek bennünket a multban elválasztottak és fognánk velök kezdet a közös ellenség ellen. Azonban a katolikus egyház egy kiszámíthatatlan nagyság. Azaz nem is a nagysága, hanem a szeszélye kiszámíthatatlan. Nem tudhatjuk, hogy mikor jő el az a pillanat, hogy éppen azoknak kell tőlünk, felsőbb parancsra, mint valami pestisestől, elfordulniok, kik nemrégén közös munkára hívtak és barátságosan fogadták közeledésünket.

A róm. kath. vallás őrállóinak kell mindenen előtt tisztába jönni arra nézve, hogy a mai világban már nagy luxus, még a legerősebb és a legvitézebb embernél is, hogy mes-

terséges ellenségeket szerezzen magának, mikor szinte a földből burjánzik a természetes ellenség. Nekik kellene első sorban belátni, hogy a keresztyénség közös igazságainak védelmében igenis kezet foghatnak és kell is hogy fogjanak mindazok, kikre nézve ezek az igazságok valóban igazságok. És ezen belátás kapcsán, minden befolyásukat latba vetve, oda kellene hatniok, hogy a Kuria közelében is lássák már be elvégre valahára ezeket a dolgokat.

A világtól elzárkózott Vatikán nem érzi a modern élet hullámveréseit oly közvetlenül, mint a többi főpásztorok, kik a küzdelmek közepébe állítottak. Nem volna az az episcopalizmus és a papalizmus küzdelmének felidézése, ha az egyház tényleges és gyakorlati kormányzását vezető püspöki kar alkalmas módon tudtára adná a vatikáni fogolynak, hogy minő szelek fujdogálnak kint a szabad természet ölén. Ha ez a felvilágosítás késik, ha emiatt azoknak is élbe-hegybe kell állaniok, akiket egy és ugyanazon közös ellenség támad: ám lássák majd annak idején, mikor késő lesz, azok, akiket a felelősség terhél, hogy miképpen tudnak számot adni sáfárkodásukról.

Pedig, hogy a protestánsok a keresztyén alapigazságok védelmezésében hasznos szolgálatokat tudnak kifejezni az egyetemes keresztyénség érdekében, ennek csak mostanában is elég hangos bizonyosságát láthattuk abban a vitában, melyet Drews Arthur, karlsruhei bölcsészettanár a „Krisztus mithos“-ról szóló és a mult évében közzétett elméletével idézett fel.

Drews szerint a Jézus Krisztus sohasem élt, hanem egy mithologiai személyiség. Az evangéliumi Jézus előtt már létezett egy Jézus-Isten és ennek kultusza is volt a zsidóság körében, mely istenség eredetét nagyon valószínűleg az ótestamentumi Jozsuáig lehet felvinni. A keresztyénség első bizonyoságtévője, Pál apostol, mitsém tud egy történelmi Jézusról. Az emberré lett Istenfia nála nem más, mint ama zsidó-pogány megváltó Isten-Jézus, akit Pál a maga vallásos rendszerének középpontjába állított. Az evangéliumok sem egy történeti személyiség gyanánt tekinthető Jézusnak, hanem egy, történeti formába öltöztetett s az Istenember-Jézusról szóló mithusnak életadatait tárgyazzák. Azok az adatok, melyeket közönségesen úgy szoktak felfogni, mint a Jézus élettörténetének legjellegzetesebb részleteit, szintén a mithologiai istenségre vonatkozó mithosképzés termékei, stb.

Ezen tételek nagy feltűnést keltettek eleinte mindenfelé, különösen mióta a monista-szövetség tagjai és az ú. n. szabadgondolkozók nagyon is felkapták őket, mint saját álláspontjuk egyik legszembeötlőbb bizonyosságát. Drews népgyülé-

seken, majd tudományos debattokban, nemkülönben irodalmi úton is igyekezett a maga nézeteit terjeszteni, kifejteni, védelmezni. Igen, védelmezni is, mert természetesen ilyen állítások nem maradhattak ellenmondás nélkül.

A múlt év novemberében a majnai Frankfurtban vitázott Drews, hol az egyházi körök keményen szembe szálltak vele. Ez év januáriusában Jenában és Berlinben tartott előadásokat. Mindkét helyen több ellenzőt talált Drews, mint támogatót. Különösen figyelemre méltó az, hogy a szociálista író, dr. Maurenbrecher, aki a keresztyénség keletkezése korának s a keresztyénségnek magának a szociálistához való viszonyát tette alapos tanulmánytárgyává, még ő is ellentmondott Drews fejtegetéseinek és amellet tört lándzsát, hogy igenis a Jézus, akit a keresztyének Krisztusnak neveznek, valóban történeti személy.

Ugyancsak Berlinben a pozitivista körök február 20-án egy nagy gyűlést tartottak ugyanezen tárgyban, melyben mintegy 7000 ember vett részt és amely alkalommal a Busch-cirkuszba be nem férő közönség számára a dómban egy párhuzamos gyűlés is volt, melynek tagjai a dómot teljesen megtöltötték. Innen lehet látni, hogy Drews fellépése nem volt hatás nélküli. De a valódi eredmény éppenséggel nem lehet valami biztató Drewsre nézve, mivel az egyház legkülönbözőbb és legellentétebb theologiai irányzatához tartozó szakértő férfiak egyértelműleg a Drews álláspontja és felvétele ellen nyilatkoztak, és amelyről kétségtelenül megállapították, hogy teljes mértékben nélkülözi a tudományos alapokat.

Az evangélikus egyház liberálisai és pozitívjei között a Jézus történeti személyisége ellen intézett támadás olyan közleledést létesített, aminőre még csak egy évvel ezelőtt sem lehetett volna gondolni. Seeberg Reinhold is éppen ebben az egyjelenségben találja fel az egész Drews-féle hipotézis valódi hatását és igazi jelentőségét, t. i. abban, hogy megmutatta a más tereken egymással farkasszemet néző theol. pártoknak és irányoknak, hogy vannak még közös érdekeik is, melyeknek közös erővel való ápolása sokkal fontosabb a keresztyénségre nézve, mint a saját külön álláspontok kihegyezése.

Ami most a protestáns egyházban történt egy konkrét kérdésből kifolyólag, ugyanaz megtörténhetik és bizonyára meg is fog történni a keresztyénség alapkérdései körüli harcban a protestánsok és róm. katolikusok között is. És ezek a közös fegyvertények, a közös ellenség ellen, mutatják legjobban annak a kicsinyességét, mikor kötelező konfesszió nélküli egyházak a hithűség feszegetésében keresik és találják fel a maguk életexisztenciájának védvárát. *p—f.*

IRODALMI SZEMLE.

Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest. Franklin, 1909. 166 l.

Arany János legújabb életrajza a Kisfaludy-társaság válatában a *Költők és Írók* c. gyűjteményben jelent meg. Ebben a gyűjteményben eddig mintegy kilenc életrajz látott világot hazai és külföldi írókról. A gyűjteményben megjelent életrajzok célzata ugyanaz: a már felkutatott és megállapított irodalomtörténeti és esztétikai eredmények biografikus összefoglalása népszerűsítés szempontjából, az ú. n. művelt közönség számára. De azt már sajátságosnak kell tartanunk, hogy a terjedelme mindeniknek egyforma. Ez egyenesen képtelenség. Hisz van író, kinek életrajza egyenletes, eseményekben nem gazdag. Viszont másnak a pályája nagyon is bonyolult, összetett. Egyik költő életének intimebb vonásai is érdekelnek, mert nélkülök műveit meg nem értjük. A másiknál pedig az általános keret is kielégítő. Ezért érthetetlen, hogy a megjelent életrajzok terjedelme majdnem egyforma, akár Aranyról, akár Homerosról, akár Alfred de Mussetről legyen szó.

Az Arany életrajza tisztességes összefoglalása a nagy író pályájának, irodalmi érdemeinek. Sem több, sem kevesebb. Nincsenek benne szembeötlő fogyatkozások, de mélyebbre hatoló részletek se igen olvashatók. Az életrajz külsejének vázlata megismertet az Arany élettörténetével, az esztétikai méltatás tájékoztat a már elfogadott esztétikai értékelésekről. De ha valaki nem elégszik meg a külsőségekkel, akkor bizony nagyobb haszonnal forgathatja akár a Riedl, akár a Beöthy Zsolt tanulmányát. Meggyőződésünk szerint Arany életét s műveit egyaránt jellemzi az a finom, leányos erkölcsösség, mélységes hit, amellyel ő arra érdemesíté magát és műveit,

hogy egy nemzetnek vált *nevelőjévé*. Műveinek ezt a tulajdonságát Szinnyei nem méltatja eléggé. A mű azon részei, melyekben Arany műveinek egyik-másik sajátosságának a méltatása foglaltatik, nem hibás, de céljatévesztett, felesleges, mert pl. a Toldi-trilogia vagy a Buda halálának ismertetése az ú. n. művelt közönség számára teljesen felesleges, mert azt mind úgy tudja mindenki, ahogy Szinnyei elmondja. És tudja is.

Feltűnő, hogy ott, ahol Arany költői lelkének a titkait akarja az író felderíteni, csupa gépies naivságokat mond, amelyeket ma már még iskolában is óvatosan szoktunk megtenni. Ugy ismerjük meg ebből a műből Aranyt, mint akit a körülmények ide-oda vetnek, kinek lelke egyénisége csupán a környezettől függ. Pedig ekkor, ha t. i. így állna a dolog, nem volna az a sajátos és finom költői lélek, amilyennek műveiből ismerjük. Nagy költőt és írot éppen jellemzi az, hogy miként viaskodik a maga lelkülete a külvilággal s miként marad meg mindenkor a maga alaptulajdonai között.

Ebből következik, hogy a Szinnyei művének éppen az Arany lírájára vonatkozó része a leggyöngébb. Aránytalanul kevés szava van ezekre s azok is — mint már egy másik bírálója is említette — külsőségeket tartalmaznak. Pedig éppen itt lehetett volna a közönségnek a látóhatárát tágítani és tisztultabbá tenni. Itt vártunk volna valamit ez új Arany életrajztól s éppen Szinnyeitől, ki elég részletesen tanulmányozta Arany humorát epikai műveinek forrásai mellett.

Mindazonáltal így is számbajöhető terméke a Szinnyei műve annak az irodalomnak, mely a ref. iskolák neveltjének és nevelőjének működéséről szól. S éppen ezért, meg világos előadásáért szívesen ajánljuk az érdeklődőknek e művet, noha azt, hogy Arany a legnagyobb magyar epikus s egyike a magyar szellemi élet legkiválóbbjainak, bizonyítani eddig sem kellett. Szinnyeitől se ezt vártuk, nem is ezt adta. Hanem valamivel többet. Arany lelkületének, költői jellemének összefoglaló és kimerítő rajzát vártuk és — várjuk.

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Gumplovicz L.: Socialphilosophie. Innsbruck (Wagnersche Universitätsbuchhandlung), 1910. 162 lap. Ára 3 korona.

Az ösmert gráci szociológusnak nemrég megjelent szociál-filozófiáját akarjuk rövid vonásokban bemutatni.

Előszavában a szociológiát „pozitív tudománynak” mondja a szerző. A transcendens bölcséleti felfogással szemben a

szerző a szociológiát a társadalmi élet természettudományos ismeretének tekinti.

Első előadásában azt hangoztatja, hogy nagy hézag van a mai modern, Schelling-, Häckel- és Ostwald-féle természetbölcseleti felfogásban, amelynek világképéből hiányzik a szociális világ. Mai világfelfogásunk hármasköréhez: a szervezetlen, szerves és lelkivilághoz a szociálisnak is hozzá kell járulni, mivel az emberi természet szociális lényegének beható tanulmányozása igazolni fogja az összes társas jelenségeknek egy-egy törvényszerűségét.

Majd a monizmus és a szociológia egymáshoz való viszonyát fejtegeti. Vezérelve: El a dualisztikus világfelfogással a vallások és főleg a tudományok köréből. A monizmus Häckel-féle alakja azonban hasonlóan nem ismeri a szociális életerőket a világban. Az eszmék és gondolatok szerző szerint „a szociális csoportozatok produktumai.” A pártember, az elvtárs, a politikus sohasem mint egyén, hanem mint valamely szociális csoportozat tagja beszél és cselekszik. Ezeket a társas jelenségeket megfigyelni s azoknak természeti okszerűségét megállapítani a szociológia feladata.

Harmadik előadásában az államról való felfogást ismerteti. Szerinte az állam érdekcsoportoknak természeti közösége. Igaz mivolta szerint természeti produktum, amelynek létesítője az ember társas lénye s a csoportozatok közötti Kant-féle antagonizmus. A makro- és mikrokozmosz között a szociális világ van s ezen épül föl az állam is, mint az érdekcsoportok folytonos küzdelme. Az államtudomány nem jogi, hanem természeti tudomány. Gruppizmus és antagonizmus az állam lényege. A történelmet se nem a Carlyle-féle hősök, se nem a Rousseau-féle szerződéses összzsemélyiségek, hanem a csoportozatok alkotják.

A negyedik tanulmány az államról és az emberiségről szól. Az állam az emberiség fájának a gyümölcse, amelynek kifejlődése természeti szükségesség s nem erkölcsi követelmény. Az ember Nietzsche-féle Heerdenthier, mely folytonos érdekharcban áll egymással. Ezzel szemben a faj fenntartását célozza az állam, amelynek körfolyású fejlődése van. Az államok jönnek és mennek a végtelenségig. Főbb alkotó elemeik: Két heterogén szociális csoportnak viaskodása, az uralkodók s a kormányzottak közötti számbeli egyenlőtlenség s az uralkodó osztály kulturális fölénye.

A következő tanulmány azt tárgyalja, hogy mi a politika feladata ebben a szociális életfolyamatban. Nem más, mint a szociális érdekcsoportok megrendszabályozása. A vezető osz-

tály hazaszeretettel, dinasztikus hűséggel, biztosított szellemi vagy anyagi előnyökkel óvja és védi a republikát. S mivel semmifele szociális intézmény sem állandó, az állam alapja is labilis, mert folytonos megegyezésen és érdekiegyenlítésen alapul. A tömegek lehető passzivitása az állam legbiztosabb fundamentoma.

A következőkben a különböző csoportozatok politikai céljait fejtegeti. E csoportozatok közé sorozza a monarchizmust, a feudalizmust, a klerikalizmust, a liberalizmust, a kapitalizmust, a szocializmust s az agrárizmust. A vezető osztálynak regulátorra van szüksége, akinek önfenntartási ösztöne dinasztizmusra, sőt abszolutizmusra vezet. Intézményei a katonaság és az egyház. Egy és ugyanaz a politikai célja van az orosz cárnak meg a török szultánnak, a demokrata Rooseveltnek vagy a radikális Clemenceaunak. A feudalizmus hatalmi állásra törekszik az államban és a parlamentarizmus kifejlődésére vezet, míg a klerikalizmus a maga dogmaival a papi uralmat célozza. A liberalizmus a polgárság érdekeit védi s fegyvere a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméje. A kapitalizmus spekulációja a tömegek rabszolgására alapoz és a börtönben épít magának várakat. A szocializmus a tőkét a munka eredményének minősíti, az agrárizmus pedig a parasztság érdekeit védi. Szóval az állam csupa érdekcsoportozatok konglomerátuma.

A szociális tömegjelenségekről szól a következő tanulmány. Ezek fékezése az állam feladata. Egyik legszemtelenebb tömegcsoport az egyháztagok élete, akiknek fékezője az élettelen dogma és a tradíció. Ostoba tömegjelenség napjainkban a divathajhászat a különböző néprétegekben. A szociális élet a létérdekek folytonos küzdelme s a Darwin-féle kiválasztás törvénye nem kulturális, hanem természeti törvény. Az alkalmazkodás képessége az életfejlődésnek egyik nélkülözhetlen feltétele. Tudományos természet- és életösmereten alapuló világnézetre van szüksége az embernek, hogy ezzel megfékezze az érdekcsoportok vágyait és korlátozza azok szabadságát.

Az utolsó tanulmány a szociológia és a politika egymáshoz való viszonyát tárgyalja. A politika a szociális csoportozatok uralmi érdekeit szolgálja, amelynek eszköze az okos diplomácia. A politika alkalmazott szociológia; előbbi a theoria, utóbbi a praxis.

Szóval helyenként érdekesen fejteget, de állam- és történetfelfogása nagyon egyoldalú, materialista. Szociológiája a Ratzenhofer-féle materialista szociológiába merül. Mereven

egyházellenes irányzata egyenesen bántó. Egyoldalú naturalista módszere lehetetlenné teszi a történelem ideális faktórainak (keresztyénség, reformáció) figyelembe vételét. S aztán, micsoda szomorú dolog az, hogy az ember szerző felfogásában nem eminens szellemi erőkkel és feladatokkal felruházott istenkép, hanem csak önző érdekek által vezetett Nietzscheféle Heerdenthier, amelynek fészke az érdekcsoportokon felépült állam. Szerző szociológiájának még keresztyén vallásos és erkölcsi megtisztulásra van szüksége, hogy a szociális életet helyesen ismerje és értékelje.

Sz. M.

Legújabb könyvek.

A beküldött könyvekből most a következőket mutatjuk be olvasóinknak. Először a szépirodalmi művekről emlékeztünk meg, azután a többiekről.

1. Lenkei Henrik: Az én hőseim. (Budapest, Franklin-társulat, ára füzve 4 K). Érdekes és értékes költeménykötet. A megénekelt hősök az emberi haladás valódi nagyságai, akiket a történelem is a legkiválóbbaknak ismer. Megénekli Mózeset törvényhozó nagyságában, Dantét a nagy költő-filozófust, Bocacciót csapongó kedvében, Michel Angelot magasztos alkotása közben, Asszisi Ferencet fenséges rajongásában, Cervantest a gályán, Newton anyját igaz vallásosságában, Shakespearet, Rembrandtot, Rousseaut, Goethét, Byront, Heinet, Széchenyit, Petőfit, Arany Jánost, Madáchat, Ibsent stb. De valamennyit a költészet szemüvegén látja, megelevenítve, egészen plasztikusan, hű jellemzésben, költői kiszínezésben. A szép költői nyelv is fokozza az élvezetet, melyet Lenkei verseskötete nyújt.

2. Dr. Máté Lajos: Petőfi. Történeti színmű. (Budapest, Rényi Károly bizománya, ára füzve 2 K). Ez a történeti színmű Petőfi életét három felvonásban, a küzdelmek éveiben, a kesergő és boldog szerelem idejében s közéleti tevékenységében mutatja be. Petőfi alakja hű és jellemzetes, jelleme találó s élete a történelembe helyesen van beállítva. Mindenütt a saját verseiből és költeményeivel szólaltatja meg Petőfit. De azért vagy talán éppen azért a Máthé *Petőfi*-je inkább életkép, mint színmű. Olvasmánynak érdekes, színpadra vive, azt hisszük, túl sok benne a szavaló, a deklamáló elem. Ám azért figyelemre méltó kísérlet.

3. Bernáth Lajos: Huszonnégy esztendő. Költemények vers formában. I. kötet. Kisebb költemények és Argirus királyfi.

(Kiskunhalas, a szerző kiadása, ára 3 K). E kötetben a kiskunhalasi professor poétikus lelke nyilatkozik meg. Szelíd, csendes, de költői, lélek, aki tud hangulatba ringatni, érzést kelteni, helyzetet megfigyelni, vágyakat kifejezni. Nyelve, kifejezése, formaérzéke azonban csekélyebb; hiányzik nála a költői kifejezés színesebb, művésziesebb ereje. Árgirus királyfi című elbeszélésében helyenként inkább kifejezésre jut költői ereje és színesebb, erőteljesebb a nyelve.

4. Sztzehlo Kornél felolvasásai. Sztzehlo tevékeny alakja a protestáns közéletnek, az egyházi közigazgatásban vezetőszerepet visz, a tollat is jól forgatja s legújabbban gyakran forgatja. Legutóbbi füzetében (Budapest, Toldi Lajos bizománya, ára 1 K), két felolvasását kaptuk. „*A klerikális mozgalom Magyarországon*“ című felolvasását Budapesten a Dávid Ferenc-egyletben tartotta, melyben érdekes képét mutatja annak a bámulatosan sikeres mozgalomnak, melyet a klerikális mozgalom hazánkban az utolsó húsz év alatt kifejtett. Klerikális ez a mozgalom, mert kezdeményezője és vezetője a róm. kath. klérus és mert végcélja a klérus hatalmának és vagyonának öregbítése. Jellemző sajátága, nagy eréllyel fölkarolt eszköze azonban a politika, melynek érdekében a páratlan erélyű gróf Zichy Nándor megalakította a néppártot. A néppárt „a keresztény uralom“ helyreállítása címén nemcsak a zsidók és a szabadkőművesek ellen küzd, hanem főleg annak érdekében harcol, hogy az állam kezéből a vallási és tanulmányi alapokat a katolikus autonómia ürügye alatt a kath. egyháznak kicsikarja és a politikai radikálismozgalom által mind hangosabban sürgetett szekularizációt megakadályozza. A mozgalom már is nagy eredményeket ért el. Politikai tekintetben a néppárt szervezése mellett katolikus szövetségekkel hálózta be az országot, az állami iskolák tanári és tanítói karából a protestánsokat már csaknem kiszorította, a Franciaországból kitiltott szerzeteseket az állam által nagy erkölcsi és anyagi támogatásban részesítette, állandósította azt a taktikát, hogy a káptalanok és más egyházi testületek a maguk vagyonát egyes kanonokokra és plébánosokra repartírozzák s ez úton a törvényhatóságokat teletömik papi és klerikális személyekkel. Irodalmi téren a Szent István-társulatot az utolsó húsz év alatt 4 ezer tagról 16 ezerre növelte és kiadványait csaknem megszőrozte. Társadalmi tekintetben kath. legényegyletekkel, kath. olvasókörökkel hálózta be az országot, katolikus internátusokkal és Mária kongregációkkal népesítette be a közép- és főiskolákat. E hatalmas katolikus erősödéssel szemben Sztzehlo a protestánsokat szervezkedésre és *társadalmi egye-*

sülésre hívja föl, még pedig a gyülekezetenként való szervezkedést ajánlja. A társadalmi akciót a fészekben, az egyház-községekben kell kezdeni. „Dogma és türelmetlenség” című felolvasásában (melyet Marosvásárhelyen a Bethlen Kata-egyletben tartott az illusztris szerző) az az irány szólal meg, mely a tudományos haladás, a szabad kutatás eredményeit a Jézus evangéliumával összeegyeztetni kívánja. Liberálizmusa azonban túllő a célon, midőn hadat üzen a dogmáknak. A dogmák ellen való hadakozás, még a Sztehlo-féle kiméletes alakban is, eredményre nem vezet, szerencsétlen vállalkozás, mely nem hiterősítésre, hanem hitsorvadásra vezet. Dogma nélküli, felekezetenküli keresztyénség nem volt, nincs és nem lesz soha. A sorok között maga Sztehlo is beismeri ezt, mikor felolvasása végén azt mondja: „Krisztus urunknak *egy dogmája volt*, (tehát mégis volt dogmája) az Isten, aki mindnyájunknak atyja. Ebből a dogmából következett a minden emberre kiterjedő testvéri szeretet és az Isten akaratának megfelelő erkölcsös élet”. „A protestantizmus fejlődése végeredményében erre a dogmára fog szorítkozni”. Mi azt hisszük, hogy szerző csak a dogmatizmust, csak a merev dogmauralmat akarja elítélni, azt a gondolkozást, mely a türelmetlenségét, a másként hívők üldözését nem tudja elválasztani az erős, vallásos meggyőződéstől. A felolvasások népszerű nyelven szólanak, érdekes aktuális eszméket fejtegetnek.

5. Erdős Károly értekezései. Erdős Károly debreceni főiskolai szenior két értekezést küldött szerkesztőségünkbe. Egyik „*a kálvini reformáció hatása hazánkra*” címet viseli, másik „*Isten elevevégzéséről*” szól. Az első értekezés tömören és vázlatosan a kálvini reformáció ama vívmányait mutatja ki, amelyek az egyéni jellem megnyilatkozásában, a magyar nemzeti nyelv és irodalom fejlődésében, az iskolák felvirágoztatásában, a tudomány művelésében, a nemzeti alkotmány védelmezésében és a modern alkotmányforma kialakulásában szemlélhetők. Bátran állithatjuk, nincs nemzet a kontinensen, mely többet köszönhetne a genfi nagy reformátor szolgálatainak, miket ő a vallás és a szabadság ügyének tett, mint a magyar. — A másik értekezés az eleveelrendelésről vagy predestinációról szóló dogmatikai monográfia, mely az eleveelrendelést történeti, dogmatikai és szimbolikai szempontból fejtegeti. Alapos, szakszerű értekezés, beható tanulmányból fakadva, mely kétségtelenül igazolja, hogy a református egyház predestináció tana olyan igazság, amelyet sem emberi bölcsesség, sem egyházi és egyéni vélemény, sem korszellem és világnézet meg nem változtathat.

TÁRSULATI ÉRTEŚITŐ.

Előfizetési felhívás.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság előfizetést hirdet a következő keresztyén szociális munkára:

Az evangyéliom és a szociálizmus.

Írta Frank Thomas genfi református lelkész, magyarra átdolgozta dr. Kováts J. István theologiai m. tanár.

A francia elevenséggel, de tudományos színvonalon írott munka a szociális kérdések evangyéliomi keresztyén szempontjait domborítja ki.

Tartalma: a szociális kérdés és az evangyéliom, a tulajdonjog, a munka keresztyén értéke, a haza jelentősége, a társadalmi különbségek, a nőkérdés, a keresztyén szolgálat, szegények és gazdagok, az ember értéke, az Istenországa.

A minden ízében aktuális munka keresztyén tájékoztatást akar nyújtani a jelenkor szociális zürzavaraiban.

Az evangyéliom és a szociálizmus folyó évi szeptember havában a **Házi Kincstár** alakjában, ennek csinos kötésében, mintegy 15 ív terjedelemben jelenik meg. **Előfizetési ára 2 korona**, bolti ára 3 korona lesz. A Társaság **segítő tagjai** 1910. évi tagilletmény fejében kapják, a Társaság többi tagjai külön előfizetésre.

Az előfizetési díj **Hornýánszky Viktor** címére (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) szeptember közepéig küldendő be. Gyűjtőknek 10 előfizető után tiszteletpéldányt küldünk.

A Társaság választmányának határozatából
Budapest, 1910 május havában

Szöts Farkas,
titkár.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 iv, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hit és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. Gyalog István. Népszerű hitvédelmi munka.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkárnál, Szóts Farkas theol. tanárnál, Budapest, IX., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapon a Társaság főbizománjosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utca 4.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár.
Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkék.	Lapszám
1. Pár szó a dogmákról. <i>dr. Nagy József</i>	369
2. A cseh-morva református egyház. <i>S. Szabó József</i>	375
3. Szuhay Mátyás. Befejező közl. <i>Csűrös István</i>	391
4. Arany és Petőfi barátsága. Befejező közl. <i>dr. Máté Lajos</i>	405

II. Belföldi Szemle.

Néhány énektörténeti adat igazolása. <i>Szügyi József</i>	413
---	-----

III. Irodalmi szemle.

1. Stefan Veress: Einfluss der calvinischen Grundsätze auf das Kirchen Staatswesen in Ungarn. <i>Thury Etele</i>	421
2. Barabás Ábel: Felhők és Ferenczi Zoltán: Szabadság, szerelem. <i>Kristóf György</i>	423
3. Legújabb könyvek	425

IV. Társulati Értesítő.

Választmányi jegyzőkönyv	427
------------------------------------	-----

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat szíveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

A protestantizmus hatása az állam életére.

Irtó Pokoly József kolozsvári ref. theologiai tanár. 544 lap.
Budapest, 1910.

Ára füzve 7 korona.

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monografia illetményének
második fele.

Pár szó a dogmákról.

Miután gróf Tisza István a múlt évi november 2-án elmondotta a MPIT. ülésén híres beszédét („Protestáns hit és felvilágosodás“), előszóval sok heves vita zajlott le különböző helyeken a beszéd egyes állításairól. A legnagyobb érdeklődést az a tételre keltette, hogy a dogmák uralmára nincsen szükség, sőt a protestantizmus lényege ellenkezik a dogmák merevségével és „tanításának alapjává a keresztyén lelkiismeret és a tudomány fényénél szabadon tanulmányozott bibliát teszi“.

Tisza hatalmas okoskodással bizonyította állításai igazságát. Hivatkozott arra, hogy „minden dogma emberi mű“, amelyet a fejlődés egyetemes elve alól kivonni nem lehet. De ezt a fejlődést — már a beszéd kereteinél fogva — nem válaszhatta. Azért fölhasználva az általa keltett érdeklődést, örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy néhány szóval ismeressem a dogmák problémáját. A kimeríthetetlen tárgyról röviden, inkább az irányeszmék kiemelésével, mint a példák halmozásával fogom igénybe venni az olvasó figyelmét.

Megjegyzéseimben egy most megjelent francia könyvre támaszkodom, melyet Ch. Guignebert, a Sorbonne-on a keresztyénség történetének tanára írt a dogmák evolúciójáról (*L'évolution des dogmes*. Paris, 1910.). Ez a derék mű, amelynek egész érvelését azonban lehetetlen elfogadnom, gondolatébresztő hatású, ezért tényei nyomán visszatérek a Tisza István problémájához s talán evvel másokat is sikerül az érdeklődők közé megnyernem.

A nagy Pascal, kinél kinosabb vergődések között kevesen keresték az Istent, mondja valahol, hogy a lélek halhatatlansága az a dolog, ami legjobban érdekli az embert. Minden érzésnek ki kellene belőlünk halni, hogy közönyösekké lehessünk ezen kérdés lényegének tudása iránt. Legfőbb érde-

künk és első kötelességünk, hogy ezzel jöjjünk tisztába, mert ettől függ aztán egész viselkedésünk. És Pascalnak igaza van. Ha a lélek halhatatlanságának hite nem volna meg bennünk, akkor vallás sem lenne. Ez a hit vezet bennünket a tökéletesség felé s az istenfogalom mindig az emberi lélek ideálját fejezi ki. A szellem fejlődésének különböző fokain ez az ideál más-más alakban öltött testet. A vallások története számos ledólt ideálról beszél, míg a Jézus Krisztus tanítása, mely az evangéliumban foglaltatik, oly tökéletes lény eszméjének birtokába juttatott bennünket, amelyet meghaladni semmiképpen, megközelíteni a maga erejéből alig lehetséges a gyarló emberi léleknek. A szellem fejlődésének megmérhetetlen útját és feladatát jelzi a gyönyörű parancs: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok“.

A jézusi ideál emberekkel közöltetvén, természetes dolog, hogy az emberi elme nem érthette meg azt mindjárt a maga tiszta valóságában, hanem lassan-lassan halad a teljes megértés felé. Ez a lassan, fokozatosan kibontakozó megértés a haladó hit, melynek kifejezője, az idő egyik pontján való állapotának rajza a mozdulatlan formula, amit dogmának nevezünk. A szó görög, eredeti jelentése „igaznak tetsző, megállapított dolog“. A filozófiai iskolák hivatalos véleményeit, aztán meg a császári parancsokat is (Lukács, 2, 1.; Ap. csel. 17, 7.) dogmáknak mondták.

Eredetileg hát mindenkinek az egyéni véleménye volt a döntő, vagyis az a hite, a hogyan a jézusi tanítás igazságát értelmezte. Ez volt az igazi őskeresztyén állapot. Amint minden embernek más az értelmi foka, a vallásos szükséglete, épp úgy az értelmezés más-más árnyalatok szerint történt. Hiszen még az apostolok, az Üdvözítő személyes tanítványai is különböző módon értették sok tanítását, amint ennek a Szentírásban számos nyoma van.

De az ember társas hajlamai útjába álltak ennek az egyéni magyarázatnak. A tömörülés, az erő kifejtés vágya egy csoportba hajtotta a Jézus híveit. A vallásos egyesülések mindig a legszélesebb körre kiterjedhetnek, mert itt nem osztályérdekek tartják össze az embereket, hanem a közös hitbeli eszmények, amelyek mind a gazdagnak, mind a szegénynek, mind az öregnek, mind az ifjúnak lelki szükségleteit egyaránt kielégítik. A szervezkedés alapjait meg kellett jelölni és a szervezet egysége, folytonos megmaradása érdekében, a szektákra bomlás vagy az egyes tagokra szakadás és a velük járó elerőtlenedés ellen a zsinatok időről-időre összeegyeztették az eltérő hitbeli nézeteket és megszabták azokat a formulákat,

amelyek a szervezetbe, az egyházba tartozás alapját képezni voltak hivatva. A kollektivitás érdeke követeli a hittársak összetartását és a más nézetet vallók kizárását. A szervezeten belül az egyén nem önálló lény, csak rész, amelynek egyforma véleményen kell lenni a többi részszel. Ez a dogmák imperialisztikus eleme. Egész a reformációig megbénította az egyházi kollektivitás az egyéni öntudatot s a reformáció akkor kezdődött, mikor a gondolkodó ember nem érezte magát többé résznek, hanem önálló egésznek, szabad individuumnak, aki a maga esze és a maga szükségletei szerint akar immár élni és gondolkozni. A reformáció nagy művét az öntudatos egyének végezték el; ők protestáltak a dogmakényszer, a dogmauralom ellen és így a protestantizmus igazi elve a jézusi tanítás egyéni értelmezésének szabadsága, az egyéni hitvallás joga, amit zsinatok és theologusok tekintélye nem köt. Már pedig a tekintély és a mozdulatlanság a holt formula, a dogma jellemzői, miket az élő hit nem tűr meg. Nagyon igazak hát Tisza István szavai, hogy a protestantizmus „fellázadás volt a dogma uralma, fellázadás az emberi tekintély ellen“.

Hiszen a protestantizmus még a Bibliát is „a tudomány fényénél szabadon tanulmányozza“ és benne történelmi fejlődés eredményét, a jézusi ideál formulázásának fejlődését látja. Tudja, hogy az ember természete, anthropomorphikus istenfelfogása hajlandó a kijelentést a közvetlen beszélgetéssel összezavarni, amire kivált az Ó-testamentum bővelkedik példákkal. Az egyéni revelatio mindig magán viseli kora jellegét s egy későbbi nemzedék foglalja irányzatos új magyarázattal együtt írásba. Így keletkeznek a vallásalapítók nyomán, akik maguk nem írnak, a *Szent könyvek* (Mózes, Buddha, Zoroaster, Jézus, Mohamed). Éppen ezért nem tartjuk különösnek, hogy a szent könyvek rendesen nem egységeseek, mert hosszabb fejlődés eredményei. Innen magyarázható meg a bennük rejlő sok ellenmondás. Egyszersmind ez a tudat teszi lehetővé, hogy a szent könyv szavait mindenki a saját vallási szükségleteinek megfelelőleg magyarázza. Szabadelvű protestánsok, mint Harnack, mai vallásos lelkiismeretük törvényét keresik a Bibliában. Elhagynak mindent, ami a Jézus személyének történeti környezete miatt van benne és a keresztyénység lényegét a keresztyén embernek az Isten iránt való fiúi bizodalma és néhány morális parancsra korlátozzák. Hasonlóan jár el Tolsztoj, mikor a Jézus parancsait olyan helyzetekre alkalmazza, amikre az Üdvözítő bizonyára nem is gondolt.

Egyes korok hitének kifejezése a theologia. Ez folyton kénytelen az élő hit hatása alatt megújulni.

Hát van-e különbség a hívő és a theologus között?
Igen nagy.

A vallásos lélek csak a belső étellel törődik. Logika és rendszer nélkül érez, így rezdül meg a lelke; érzéseiben és kifejezéseiben nincsen meg az összefüggés, világosság és egyensúly, amit a theologus megkíván. A theologus, ha megmarad szerepénél, nem érez, nem rezdül meg a lelke titokzatos erők hatásaira, hanem megért, rendszerez és magyaráz. Értelmét intellektuális alkata kormányozza, rendszere a lelkében élő világosság és harmónia ideáljának bizonyos megvalósulása, ami fölött rendesen nem ő uralkodik, hanem neveltetése, környezete és kora formálja. Eszéhez mérve magyarázza a hit dolgait, ez az ész pedig az idők folyásával változik. Az élő hitből fakadnak a jó cselekedetek, a theológiából a merev formulák, a dogmák. És bizony többet ér az élő hitnek egy csöppje, mint a theológiának egész tengere.

Az írásba foglalt elvek merevségén segít és a kor szükségleteihez alkalmazza a magyarázat. Mily sikerrel lehet ezt az eszközt használni, megmutatja Pál apostolnak egy helye (1. Korinth. 9. 9—15.), ahol az Ó-szövetség egyik parancsát (5. Móz. 25. 4.), mely egy zsidó szokásnak tabuvá nyilvánítását tartalmazza, az egyház szolgálóinak javadalmazására alkalmazza.

A változatlan Szentkönyvek mellett ezekben a megengedett magyarázatokban megy végbe a vallás evolúciója. Minden vallás története egy fejlődés története, amely nem egyidejű ugyan híveinek értelmi és tudományos fejlődésével, de velük parallel és általuk határozottatik meg. A vallásos érzés olyan, mint a folyam, csak akkor szárad ki, ha forrása kiapad. A folyó vízre pedig nem lehet mozdulatlan házakat, hanem vele egvűtt haladó hajókat építeni. A mozdulatlanság álom, a fejlődés törvény.

A dogma nem az az igazság, amit a mindentudó Isten közölt az emberekkel tökéletes és megmásíthatatlan alakban, hanem theologiai formula, amely egy időnek és környezetnek a hit egyes dolgaiban való vélekedését fejezi ki s a melyet az egyház illetékes tekintélyei elfogadnak és az orthodoxia mértékévé tesznek.

A dogma anyaga tehát a hitből, formája a theologusoktól származik.

Közönségesen egy dogmai koncepció csirája a hívő tömegek élő hitében van meg s teljes formában fejeztetik ki vagy valami reakció vagy teljes elterjedése alkalmával. A szavakbafoglalás, az ellentétek kiemelése vagy összeegyezte-

tése a theologus tekintélyek dolga, de eredetükben a dogmák mégis szociális tünemények, a névtelen tömegek művei.

A változás illusztrálására igen érdekes összehasonlítani a Tertullianustól „immobilis et irreformabilis“ nek hirdetett *Apostoli hitforma* két különböző korból való változatát. A régebbi így hangzik:

„Hiszek egy mindenható Istenben és a Jézus Krisztusban, az ő egyszülött fiában (τὸν μονογενῆ), a mi Urunkban, aki született Szűz Máriától, keresztre feszítettet Pontius Pilátus alatt és eltemettetett és a harmadik napon a halottak között föltámadott. Fölszállt a mennyekbe és atyjának jobbján ül, onnan leszen eljövendő ítélni eleveneken és holtakon. Hiszek a Szent Lélekben, testünk föltámadásában és az örök életben.“

Ez volt a szöveg, amit egyenesen az apostoloknak tulajdonítottak s ami a legrégebb alakja az Apostoli Hitformának.

A mai hitforma ez:

„Hiszek egy Istenben, mindenható *Atyában, mennynek és földnek teremtőjében* és a Jézus Krisztusban, egyszülött fiában, mi Urunkban, aki *fogantaték a Szent Lélektől*, született Szűz Máriától; szenvedett Pontius Pilátus alatt, megfeszítettet, meghalt és eltemettetett, *leszállt a poklokra*; harmadnapon halottaiból föltámadott, fölszállt a mennyekbe, ül a *mindenható* Atya Istennek jobbján; onnan leszen eljövendő ítélni eleveneken és holtakon. Hiszek Szent Lélekben, *egy közönséges keresztyén anyaszentegyházban, a szentek egyességében, bűnöknek bocsálatában*, testünk föltámadásában és az örök életben.“

Ezen a szövegen már meglátszik, hogy bizonyos hereitikusok ellen foglaltatott össze. Betoldásai (miket aláhúztam) nem egyidőből származnak s nem egy szekta ellen irányulnak. A „mennyek és földnek teremője“ pl. a gnosztikusok ellen van benne, akik a látható világ teremtését egy *démiurgosznak*, egy alsóbbrendű istennek tulajdonították, aki egyúttal a zsidók védője és az Ó-testamentum szerzője is lett volna. Az egyház egységét pedig valószínűleg a III. században kezdték itt hangoztatni a marcioniták és a montanisták ellen.

Ez a példa is sejttenünk engedí, hogy kezdetben egy igazi vallás sem törekszik metafizikai elméletekre, sem a hit tárgyait illető organikus ismeretre. Megelégszik néhány olyan állítással, melyek alapjukban véve dogmatermészetűek, de

egyszerűek és gyakorlatiak. Előbb érzik a vallást, azután gondolják. A hit formálja a dogmát és a fejlődő hittel a dogmák is fejlődnek.

A hit folyton új szükségleteket rejt magában s igaza van A. Sabatier-nek, mikor azt mondja: „A dogmák vélt változatlanlansága csak mese, a valóságban az ő fejlődésük is, mint minden másé, kikerülhetetlen és természetes“. Az élő hitben a hívő lélek egész egyéni története benne van, a dogma pedig csak a közösség történetét foglalja magában.

A dogma elmúlik, meghal, mikor körülötte olyan intellektuális miliő keletkezik, amely nem fogadja el a tekintély állításait. Napjainkban a tudomány a legnagyobb ellensége. Nem a negatív kritikák döntik meg uralmukat, hanem azok a pozitív ismeretek, amik nem egyeztethetők velük össze, de kényszerítő erejükkel mégis behatolnak az elmébe és kiűzik onnan a dogmákat. Ilyenkor válik aztán sok halott dogma szertartásossá.

Így tűnik el a dogma, a formula. De anyaga megmarad és új formákat ölt, mert a hit érzése szeret állításokban megnyilvánulni. Mivel az ember épp úgy „animal religiosum“ marad, mint „animal politikum“, hitét is a cselekvésre használja föl. A vallás nem csupán a belső meggyőződés ügye, hanem szociális erő, vagy legalább ennek kell lennie. Ez a szociális erő pedig társulásokra támaszkodik megnyilvánulásaiban, mint a fizikai erő az anyagra. És e társulások alapjának kifejezői gyanánt szükségünk van bizonyos formulákra, de ezek nem lehetnek a tekintélyre támaszkodó változhatatlan dogmák, hanem a Szentírás szabad magyarázatából eredő *közössé lett* hitbeli meggyőződések, amik nem vindikálják a maguk számára sem a kizárólagos helyességet az idők végeig, sem a másokra kényszerítő hatalmat. Dogmákra tehát szükség van, de nincs szükség dogmauralomra, illetve dogmakényszerre.

Meglehet, hogy az itt érintett véleményeket nem mindenki teszi a magáévá. Ezeknek irom ide befejezésül A. Vinet szép szavait, miket még 1825 ben mondott: „Különösen a vallásos szellem fejlődését viseljük szívünkön. Ez a szellem, mint minden, amit szellemnek neveznek, csak a szabadságban virulhat. Sőt, amint a közszellem csak azokban az országokban van meg, ahol az egyének nincsenek elzárva a társadalom igazgatásában való mindennemű részvételtől, a vallásos szellem is csak a szabadság auspiciuma alatt erősödhetik meg.“

Szolgáljon ez egyszersmind apológia gyanánt.

Dr. Nagy József.

A cseh-morva református egyház.¹

A reformáció a csehek és morvák között kedvező talajra talált. A talajt itt előkészítették számára a husziták, kiknek egyrésze az ágostai, más része pedig a helvét hitvallást fogadta el. A cseh-morva atyafiak (fratres et sorores) a *Zierotin* grófok pártfogása alatt, többnyire a helvét hitvallást vették be. A reformáció két iránya annyira elterjedt Csehországban, hogy mikor *Rudolf* király a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó nevezetes felséglevelét (litterae maiestatis) kiadta (1609 júl. 9.), a lakosságnak körülbelül csak 3% volt róm. katolikus, a többi mind protestáns.

De *II. Ferdinánd* idejében csakhamar bekövetkezett a kegyetlen rekatholizáció, amely minden képzetet meghaladó durva erőszakoskodásaival és nyers hatalmi eszközeivel teljesen tönkretette a virágzó cseh protestantizmust. Az egyházközségek megszűntek s akik megmaradtak hitőkben, azok is csak titokban követhették a prot. vallást. Ebben az elnyomott, alvó állapotban volt Cseh- és Morvaországban a protestantizmus egészen a *tűrelmi rendelet* kiadásáig (1781 okt. 13.). Ez fölébresztette több mint másfél százados, mély álmából, a mikor lerázván a sötétség bilincseit, új erőre kelt.

Újjászületésének hajnalán a cseh református egyház 40 egyházközséget számlált Csehországban és 15-öt Morvaországban, melyhez még a XIX-ik században három járult. Ez utób-

¹ A cseh-morva református egyház, illetve protestantizmus történetét részletesen adta elő *Lic. Lencz Géza* „Az ausztriai protestantizmus története” címmel a *Protestáns Szemle* 1906. évi folyamában. Azt tehát, aki az egyház történetéről bővebben óhajt tájékozódni, utasítom e műhöz. Itt főként a cseh-morva egyház jelen állapotáról lesz tüzetesebben szó; e mellett még azokról adok teljesebb képet, amiket *Lencz* csak nagy vonásokban érintett.

biak egytől-egyig az ország legszegényebb részein, a keleti és nyugati felföldön, feküdtek. A csehországi egyházközségek valamivel gazdagabb tájakon és kedvezőbb viszonyok között szervezkedtek az Elbe vidékén s az ország keleti részeiben. Morvaország északi és középső részén és Csehország déli részén a párpát ritkító eretneküldözés miatt jóformán hírmondója sem maradt a protestánsoknak. A református egyház hívei csaknem kivétel nélkül parasztokból, földművelőkből, sőt földhözragadt napszámosokból, szénégetőkből és favágókból állottak mindenütt, ahol csak a prot. öntudat, mint hamu alatt a parázs, csudálatos módon megmaradt a lelkekben az üldözés vérzivatarai és az elnyomatás keserves évei alatt.

Munkájának erőteljesebb tételére és szétszórt híveinek összeszedésére, vagy éppen szaporítására egyelőre nem gondolhatott a református egyház, mert a létfenntartás nehéz küzdelmeit kellett vívnia. A türelmi rendelet nem jelentett tökéletes vallásos és egyházi szabadságot, hanem csak éppen a prot. vallás megtűrését, a létjogosultság minimumát. Az istentiszteletnek nem volt nyilvános jellege, hanem azt csak magánáhitatosságnak tartották. A róm. kath. pap maradt továbbra is a protestánsok illetékes papja a törvény előtt; a római egyház követelte és kapta a protestánsoktól azontúl is a tizedet, a stólat etc. Egyszóval a róm. kath. egyház maradt továbbra is az uralkodó, az államegyház. A prot. ember semmi nyilvános állást, semmi hivatalt nem viselhetett. A magyar protestáns közönség előtt nem szükséges ezt az állapotot bővebben festeni, mert hiszen a magyar prot. egyház is jóformán így érezte az akkori időknek a súlyát. Érezte, Cseh- és Morvaország protestánsaival együtt, a türelmi rendeletet korlátozó későbbi császári pátenseknek a nyomasztó hatását: a katolikus egyházból a prot. egyházba való áttérés megnehezítését, a 6 heti oktatás által s az ezzel való temérdek visszaélést. A mustármagnyi kis cseh-morva református egyházra ez annyival veszedelmesebb volt, mert ilyen módon azok a családok sem mertek nyíltan a prot. egyházhoz csatlakozni, amelyeknek kebelében nemzedékről-nemzedékre élt és szállt az evangéliumi hithez való benső ragaszkodás. Ehhez járult még a napirenden lévő, mindenféle címek alá bujtatott, tömérdek zaklatás, a sok reverzális kierőszakolása, különösen vegyes házasságok alkalmával a gyermekeknek kath. vallásban leendő nevelése végett. Valóban csudálatos erőfeszítés, hitbuzgóság és áldozatkészség kellett ahhoz, hogy a szegény és maroknyi református egyház mindjárt az újrakelésnél, mint a dérütött virág, el nem pusztult.

Ezt a hősies erőt az egyház lelkészei öntötték első sorban a hívekbe. Ezek emelték a lenézett, megvetett, kis falvakba szorult zugegyházat arra a tisztas magaslatra, amelyen az ma áll. S ezeket a lelkészeket mi magyarok adtuk a cseheknek, mert az újraéledt cseh-morva református egyháznak nem volt egyetlen papja sem. Eleinte tót evangélikus papok mentek Cseh- és Morvaországba. Ezek üdvös munkát végeztek a lutheránus gyülekezetekben, de mivel arra törekedtek, hogy a reformátusokat is az ág. ev. egyház körébe vonják, ezek mihamar elidegenedtek tőlük. Nagy szükségükben a császárhoz és a bécsi református udvari ágenshez, *Nagy Sámuel*hez fordultak. Ezek a magyar reformátusokra irányították figyelmüket. II. József császár rendeletet is küldött a magyar ref. püspökökhöz, hogy lássák el papokkal a cseheket. *Csermánszki János*, bányai ág. ev. superintendens, akinek kerületéből mentek ki a tót papok Csehországba, egyenesen *Szalay Sámuel*, tiszáninneni református püspökhöz fordult s őt kérte fel, hogy a hirneves sárospataki főiskola végzett növendékei közül küldjön lelkészeket cseh hitrokonaihoz. Ugyancsak őt kérte és sürgette *gróf Kinszky Fülöp*. csehországi nagybirtokos is.

Szalay buzgón fölkarolta a szegény, elhagyatott cseh reformátusok ügyét. Az egyházkerülettel egy bizottságot küldetett ki, melynek feladata volt lelkészekről gondoskodni a cseh református gyülekezetek számára. E bizottság első ülését 1782 július 8-án tartotta *Szalay Sámuel* elnöklete alatt. Felolvasták a gróf Kinszky levelét. A birtokán, Chrudimban alakult egyház részére kért papot és tanítót. Kiküldték papnak *Kovács Ferencet*, tanítónak *Vintzentz Mihályt*. Kimenésre ajánlkoztak még akkor *Schlachta Pál*, bánóci, *Jessénius Jólé*, restei és *Bunyítai János*, migléci papok. Ezzel megkezdődött a munka. A tiszáninneni egyházkerület levéltárában ide vonatkozólag több okmány található.¹ Ezek szerint a cseh-morva gyülekezetekbe kiment magyar református lelkészek püspöki exmissziója a következő sorrendben történt:

1782 aug. 29-én *Breznay István*, rimaszombati születésű pataki tanuló a javorniki papságra.

1782 szeptember 12-én *Kovács Ferenc*, bánóci származású alsó-kemencei pap a richenburgi papságra (tehát mégsem Chrudimba exmittálták; Richenburgból Krownába ment később). Ő lett az első cseh superintendens. *Vintzentz Mihály*, kisölyvedí (Hont m.) eredetű, pataki tanuló a richenburgi rektorságra. Innen később Szvratóba ment papnak 1782 szept.

¹ Legfontosabbak az A) XX. 7132/165. és 7156/189. számú akták.

23-án. *Jessénius Jóel*¹ bánóci eredetű, restei (Abauj) pap a kvalaticai papságra. *Schlachta Pál*, losonci születésű, bánóci pap a klobouki papságra. Ugyanoda tanítónak *Vásárhelyi István* gálszécsi születésű (atyja odavaló pap), pataki tanuló.

1782 október 8-án *Szentmártoni Pál*, vilyi (Abauj) születésű, lucskai pap Ingrovitzbe (Jimramov).

1782 nov. 10-én *Sallay Sámuel*, nagyvarsányi (Hont m.) születésű, bagaméri rektor Proszetinbe. Sallay 1774-ben debreceni diák.² Vele együtt ment Proszetinbe tanítónak *Miklós János*, losonci tanuló.

1782 dec. 9-én *Balla István*, tállyai születésű, pataki tanuló Vanovicere. *Csider Imre*, sátoraljaújhelyi születésű, pataki tanuló Szemtischre. *Gál István*, ladányi (Bars) származású, pataki tanuló Teletzire. *Bacsa Máté*, kistőrei (Bars m.) születésű, pataki tanuló hg. Koleredo birtokára Klaszterre. Ez utóbbi kettőt 1783 márc. 7-én exmittálta Szalay püspök.

1783 márc. 28-án 5 pataki tanuló indult Csehországba, ú. m. *Szalay József*, kölesdi (Tolna m.) eredetű Lissába; *Szilassy Végh János* szilasi (Veszprém) származású Libicére; *Kovács András*, kajári (Veszprém) Wlimositzra; *Molnár Péter* alsóörsi (Veszprém) Lositzére és *Szeremley István*, szeremlei (Pest m.) Velimbe. Itt meg kell említenem, hogy Wégh János egy munkája után *Ballagi Aladár*³ és a cseh-morva papság is Szalayt, Wéghet, Kovácsot és Molnárt tartják azoknak, akik mindjárt Kovács Ferenc és Jessénius után mentek ki Csehországba *Szentgyörgyi István*, pataki rektorprofesszornak 1782 szeptemberében mondott buzdító beszédén föllekesülve. A kerületi levéltár adatai, mint látjuk, mást bizonyítanak.

1783 máj. 26-án küldte ki a püspök *Csécsi Nagy Istvánt*, (csécsi eredetű) Neustadtba (Nove-Mesto Morva o.).

1783 máj. 31-én az itthon járt Kovács Ferenc buzgólkodása folytán egyszerre 13 pataki tanuló ifjú vállalkozott a kimenetelre, ú. m. *Breznay János*, rimaszombati születésű Szlupnitzára; *Toromjai Miklós*, meggyaszai, Prosetsbe; *Sallay János*, tolesvai Dvakatsovitzbe; *Szeremley Sámuel*, szeremley Sániba; *Baku László*, fülesdi (Szatmár) Horzatewbe; *Bereti István*, ragályi (Gömör) Welenitzbe; *Turóczi János*,

¹ Jessénius 1769-ben Debrecenben tanult, atyja György cseh származású, hosszú ideig a málcasai tót ref. egyh. lelkesze. Ő adta ki az első tót ref. énekeskönyvet.

² Series Studiosorum in schola Debrecina etc. Iskolatörténeti Adattár II. köt. Szerk. *Thury Etele*. 319. l.

³ Magyar ref. papok Csehországban. Protestáns Egyh. és Isk. Lap. 1887. évf. 1291. és 1318 l. Két közlemény.

aszalói Chlebibe; *Marton Dániel*, vadnai (Borsod) Borowába; *Kiss Benjámin* vajdai (Abauj) Bossinba; *Ákos András* novaji (Abauj) Motsowitzébe; *Tardy Mózes*, kisari (Szatmár) Libisebe; *Galambosi Sámuel*, barcikai (Borsod) Sobehrdibe; *Kazai János*, tarcali Baco-Bukowkába.

1783 jún. 21-én *Orosz Sámuel* nagykarolyi születésű, gávai pap küldetett ki Utelnoba. Feleségét Besseney Erzsébetet is vitte. Utelnóból hg. Lobkowitztól elüzetve, Kerpekke ment.

1783 nov. 20-án *Szücs Sámuel* miskolci Csernába; *Szegő András*, miskolci Krakovába; Rimány István, vilmányi (Abauj) Ranába; *Szalatnay János*, miskolci Moravetsbe; *Csomor János*, nagylóthi (Bars m.) Lipstadtbba; *Kaposy Sámuel*, sátoraljaújhelyi Nebusalba; *Sikora Péter*, vámosi (Borsod) Viszókába; *Törös István*, kisari (Szatmár) Libomeritzbe.

1784 febr. 25-én *Steller József* szakácsii (Borsod) születésű, zádorfalvai (Gömör) pap Liptalba. Ugyanoda tanítónak *Vámosy Mihály* szepsii születésű, pataki tanuló.

1784 febr. 28-án *Vásárhelyi István* gálszécsi születésű Wilimovitzba (Horni Vilimovice).

1784 május 10. *Fazekas György*, laki (Borsod) születésű, Lessitzbe.

1784 okt. 9-én *Endrédi Stettinius János* Bohmitzba.

A debreceni kollégium növendékei közül is vállalkoztak néhányan a Cseh- és Morvaországban kínálkozó apostoli munkára. Első ezek között a valószínűleg cseh eredetű *Blašek Mihály*, aki 1772-ben subscribált s jótéteményt élvezve tanult Debrecenben. 1782 szeptember hóban küldték ki Nuszlavába az elsők között. Ő lett az első morva superintendens. Debrecenből mentek ki továbbá Csehországba papnak *Nagy György* és *Simon János* II. od éves diákok 1779-ben, *Kálnay István* I. éves 1779-ben. Valószínű, hogy a cseh papok sorában említett (subscribált 1772-ben), valamint *Kun Sándor* és *Soltész István* is debreceni diákok voltak. Nemkülönbén *Blašek Pál*, aki 1787-ben subscribált s 1790 után ment ki. Később morva-superintendens lett. Talán öccse Mihálynak.

A sárospataki tógátus ifjak névsorában az eddigieken kívül még egynéhány név után látjuk bejegyezve, hogy viselője kiment Csehországba.¹ Ezek a következők: *Bari Mihály*, a seriesbe bejegyezve 1777-ben; *Törös István* és *Bodnár János*

¹ A Series Togatorum Sárospatakiensiumot abból ismerem, melyet *Szentpétery Sámuel*, pelsőci lelkész irt le a *Fekete Károly* ónodi pap tulajdonában levő példányról.

bejegyezve 1779-ben; *K. Kovács János, Gál Mihály, Kossúth János* bejegyezve 1780-ban; kiküldettek 1784-ben; *Kovács Tamás, Ivány István* bejegyezve 1782-ben; kiküldettek 1787-ben; *Baranyay Albert, Kazay János, Lenkey László, Forgács Adám,* bejegyezve 1797-ben; végül *Szántay János*, aki 1801-ben iratkozott be s akit legutoljára, 1804-ben vitt ki cseh földre a buzgóság. Erdélyből 1783 elején *Elek Márton* ment ki Weszelibe.

Cišar Ferdinand, jelenlegi morva püspök fentemlített kis egyedirata még két morvaországi magyar papot említ, akiknek a belföldi ismert okmányokban neveire nem találtam. Ezek: *Mikita András* és *Inczedy János*. Mindezeket egybefoglalva, a Cseh- és Morvaországba kiment s általam ismert magyar református papok és tanítók száma 68. De valószínű, hogy még többen voltak; hogy pl. a kecskeméti főiskola is adott egy pár papot a cseheknek. Egyről, *Miskolczy Szijjártó* nevűről, hallottam is valamit.

A Csehországba kiment papok egy jó része idővel visszavért, de sokan végleg ott telepedtek le. Az ott maradt papok gyermekeiket a magyarországi főiskolákban nevelték, sőt a született csehek is egy ideig ezekben képezték ki magukat papokká. E célból főiskoláinkon külön alapítványokat tettek számukra; különösen Sárospatakon, Debrecenben és Kecskeméten. Így történt, hogy idegenbe szakadt véreink hosszú ideig megőrizték anyanyelvüket s az itt tanult csehek pedig megtanulták a magyar szót. A cseh református parókiákon a XIX-ik század közepéig lehetett hallani a magyar beszédet, amikor azután az ivadék lassanként elcsehesedett. Egyik-másik még ma is töri a magyar nyelvet, pl. a *Kossúth Bénéjámín* prágai pap fia szintén *Bénéjámín*, aki lelkes magyar; most helytartósági fordító Nusléban, Prága mellett. A cseh-morva református papok között még most is ott találjuk a *Molnár, Nagy, Szalatnay, Kun, Soltész* jó magyar neveket, de, fájdalom, viselőjük egynémelyike már a pánszláv eszméknek hódoló, túlzó cseh.

Nem lesz talán érdektelen, ha a Patakon tanult csehekről és a csehországi magyar papok fiairól is szólok valamit. Az első cseh, *Zagitz Márton* 1795-ben indult Sárospatakra. Még ugyanazon évben követte őt *Segyivi József*. 1799-ben iratkozott be a főiskola tógátus növendékei közé *Schlachta Gedeon*, kétségkívül az 1782-ben kivándorolt *Schlachta Pál* fia. 1800-ban *Opotszenszky György* és *Kubes Mátyás* iratkozott be; az utóbbi később cseh superintendens lett (megh. 1855-ben); 1801-ben *Nespor József*; 1802-ben *Flascher Antal*,

Frantzantz Vendel; 1814-ben *Heischer József*; 1817-ben *Svoboda János*; 1821-ben *Vedrál Ferenc*; 1822-ben *Katsér Károly*; 1823-ban *Holli Pál*, *Toncs Vencel*, *Rimasch István*; 1826-ban *Totuschek János*, 1827-ben *Scholín János*, végül még 1831-ben *Opusenszki József*. A csehországi magyar papok fiai közül Sárospatakon tanultak 1802-ben *Kiss Bénéjámán*, 1805-ben *Végh József*, 1806-ban *Tardy Gerzson*, *Rimány József*, 1809-ben *Toromjai József*, 1822-ben *Kossúth András*, 1828-ban *Tardy István*. Azután megszakad az összeköttetés. A cseh és morva ref. egyház a felállított bécsi prot. theologiai facultáson képeztetni lelkészeit. Ott maradt véreink utódai elcsehesednek s reánk nézve elvesznek. Egyik-másik közülök Bécsben s Prágában előkelő állásba jut. Így pl. *Tardy Herman*, a Mózes unokája, előbb consenior, majd 1904-ig a bécsi főegyháztanács tagja, akit a bécsi theol. facultas tiszteletbeli doktorsággal tüntetett ki; *Molnár Frigyes* Bécsben a főegyháztanács egyik tagja ma is.

A magyar papok szervezték a cseh-morva református egyházat, a mi a hívek szegénysége mellett s a mostoha, sőt ellenséges viszonyok között nem kis feladat volt. A templom-, parókia-építés ezer akadályba ütközött. De Isten segítségével és a jó szívek támogatásával a lelkészek a legtöbb helyen célt értek. Gyűjtöttek Magyarországon is szép eredménnyel. Többek közt két kegyes erdélyi ref. nő: *Kendefi Elekné* és gróf *Bethlen Györgyné* úrasztali szerelvényeket küldöttek az árva egyházaknak. Így szervezték a XVIII. században lassanként az egyházakat, melyért örök hála és dicsőség illeti az egyszerű, de lelkesedésükkel nagy dolgokat művelő magyar ref. lelkészeket. Ők adtak az imádságot szomjúhozó cseh reformátusok kezébe imádságos könyvet is, lefordítván számukra a *Szikszay György* kedvelt keresztyén tanításait és imádságait.

Am az egyház alárendelt helyzetben, zaklatott és nehéz időket élt még több mint egy félszázadig. Belsőleg ugyan erősödött, de terjeszkedésre nem gondolhatott. Az 1848-ik év meghozta a cseh-morva ref. egyháznak is a sóvárgott vallásszabadságot. 1849-ben a kormány provizorikus egyházalkotmányt léptetett életbe. Eltiltotta a megbélyegző *akatholikus* név használatát; megsemmisítette a gyűlöletes 6 heti oktatást. Megengedte, hogy a protestánsok szabadon használják hittani könyveiket. Elrendelte, hogy a prot. ember a róm. kath. papnak és tanítónak nem tartozik fizetni és az ev. templomban kötött házasságot is érvényesnek ismerte el. Tüstént próbát tett a cseh-morva egyház, hogy egy megfelelő presbyteri egyházalkotmány alapelveit lerakja. Ez azonban akkor nem sike-

rült. Hanem a nemzeti és vallásos szabadság sokaknál felköltötte a multra való emlékezést, a szunnyadó, vagy addig titkolt prot. hitet, úgy hogy nagyobb számban tértek át a ref. egyházba. A rövid ideig tartó szabadság után 1856-ban a római egyház megint felülkerekedett és újra uralkodó állam-egyház lett minden előjoggal és minden erőszakkal. De ez csak utolsó, kevés időre terjedő kísérlete volt a vallásos reakciónak és türelmetlenségnek. 1861 ápr. 8-án megjelent egy császári parancs, mely az evangélikus egyházaknak véglegesen teljes vallásszabadságot és politikai jogegyenlőséget adott. A protestánsokat felruházta a szabad hivatalviselés jogával; elég széleskörű autonómiát biztosított nekik a lelkészek és más egyházi tisztviselők korlátlan választásával; zsinat-presbyteri alkotmányt létesített az államtól megvont határok között. Ennek alapján a protestánsok az 1864-ben Bécsben tartott első egyetemes zsinatjukon szervezkedtek. Ezt az állam nyügeivel megterhelt szervezetet 1866 jan. 23-án kifejezettebb és szabadabb zsinatpresbyteri elvek szerint dolgozták át s legújában 1891 dec. 9-én revidéálták, de még jelen alakjában is meglehetősen az államhoz van kötve és attól megbéklyózva az egyház. Belső ügyekben önállóan intézkedik; teljes szabadsága van hitvallásának s vallásos könyveinek a megválasztásában, az egyházi és iskolai célokra szükséges egyesületek alapításában és a külfölddel való összeköttetésében. Legfőbb vezetése azonban az államkormánytól kinevezett tanács kezében van. Nem mondhatjuk tehát, hogy tökéletes szabadság ez, de mégis szélesebbkörű autonómjogok gyakorlása s a ref. egyház önkormányzata voltaképpen nagyobb, mint a róm. kath. államegyházé. Hogy az államtól teljesen függetlenítse magát a cseh-morva ref. egyház az ottani felekezeti viszonyok miatt ez idő szerint még — éppen úgy, mint nálunk — nem állhat érdekében, mert csupán ily módon biztosíthatja és erősítheti pozícióját. Ha az államtól elszakadna, keveset nyerne és sokat veszítené. Elveszítené mindenekfelett az államnak anyagi gyámolítását, melyre pedig nagyon rá van szorúlva. A prot. egyházak államsegélye 1860-ban 41,600 frtról 105 ezer forintra, vagyis 210 ezer koronára emeltetett, melyből az Ausztriában lévő református egyházat 75 ezer korona illeti. Emellett az állam, úgy, mint nálunk, kiegészíti a református lelkészek és tanítók szükös fizetését. Az állam tartja fenn továbbá az egyetlen közös prot. teológiai intézetet, a promóció jogával felruházott *bécsi teológiai facultást*, melyen 6 rendes és két magántanár működik; a dogmatikát külön adja elő egy református és egy ág. hitv. evang. professzor. Az állam

védi az egyház jogait mindenféle megtámadtatás ellenében. Mint államtól elszakadt, szabad egyház mindezt elveszítene, ellenben sokkal nagyobb állami ellenőrzés alá esnék, mint jelenleg. Ezenfelül ki volna szolgáltatva annak az ultramontán szellemnek, mely Ausztriában általán véve nemcsak a köz társadalomban, hanem az állami hivatalokban is uralkodó. Így Ausztriában az állami gyámkodás csaknem elengedhetetlen formája a vallásos és egyházi szabadságnak és jogegyenlőségnek. A cseh-morva református egyház terjeszkedése a XIX-ik század közepén kezdődött egyidejűleg Cseh- és Morvaország iparának a föllendülésével és óriási arányokban való fejlődésével. Az ipar fejlődése a földművelésnek csökkenését vonta maga után. Ennek természetes következménye az lett, hogy az ipar központjai: a nagy városok és a széntermő vidékek rendkívüli vonzó erőt gyakorolván a szegény föld népére, az nagy tömegekben özönlött a városokba. S miután a polgári egyenjogusítás megnyitotta az utat a protestánsoknak az állami és egyéb hivatalokhoz, ez úton is több protestáns került a városokba, ahol ilyen módon lassanként egész prot. kolóniák keletkeztek. Ezek a prot. körök, többnyire távol az anyaegyházaktól, keresték vallásos szükségleteik kielégítését és arra készítették az addig meglehetősen mozdulatlan cseh-morva református egyházat, hogy a városokban papi és tanítói állomásokat szervezzen s ily módon készítse elő a városi egyházközségek kialakulását.

Ez a terjeszkedés és szervezkedés a felbuzdult egyházban rohamosan és teljes erővel történt s foly még manapság is. Lélekemelő jelenségek mutatkoznak mindenfelé, melyek mindennél hathatósabban igazolják *Pál* apostol igéit: *az evangélium Istennek hatalma minden hívőnek üdvösségére*. Ime egy pár példa a sok közül! *Roudnicén*, az Elbe mellett 1781-ben egy özvegy két gyermekével vallotta magát reformátusnak s ma az ottani egyházközség 800 lelket számlál. *Nimburgban* 25 évvel ezelőtt csak annyi prot. volt, amennyi egy kovácsműhelyben összegyűlhetett istenitiszteletre s ma már 10 év óta virágzó egyházközség áll ott fenn csinos templommal. Az elbevölgyi *Mélnikben* 30 év előtt még csak egyetlen prot. család élt, most pedig már több mint 30 s a városban egy egyházközség alakult, mely helyből és a közeli vidékről mintegy 750 lelket számlál. Ennek az egyházközségnek a derék papja *F. Žilka*, aki állandó összeköttetésben van a külföldi reformátusokkal; nálunk pl. *dr. Balogh Ferenc*, debreceni theol. tanárral. Az ő külföldnek szánt, gépirásos tájékoztatásait és tudósításait használtam legnagyobb részben e cikk megírásánál.

A fentebbiekhez hasonló elterjedést vett a kálvinizmus az utóbbi évtizedekben Časlauban, Kuttenbergben, Chrudimban, Leitomyšľban, Königgrätzen, Kladrón, Brünnben, Olmützbén, Auspitzben, Wallachisch-Meseritschben stb. Brünnben pl. 20 év előtt még nyoma sem volt a református egyháznak s ma van ott egy önálló, 1044 lelket számláló egyházközség szép templommal és parókiával. A legnagyobb református egyházközség azonban Csehország fővárosában, Prágában fejlődött ki. Alapítója a magyar származású *Kossúth Frigyes Vilmos* lelkész. Itt egész 1848-ig elenyésző kis száma volt a protestánsoknak. A szabadabb kor beálltával gyorsan kezdtek szaporodni a reformátusok s ma Prága Szent-Kelemen nevű református egyházközsége 4500 lelket számlál. A „királyi szállóhegy“ nevű külvárosban több mint ezer, továbbá Žižkovban 900, Smichovban pedig 500 a református lelkek száma. Az egész fővárosban mintegy 7000, akiket 3 lelkész gondoz; ezek közül 2 a Szent-Kelemen anyaegyházban munkálkodik. Ezek éppen úgy, mint nálunk, a templomi igehirdetés és egyéb lelkészi teendők mellett még vallástanítással és anyakönyvvezetéssel is foglalkoznak s így hivataluk amilyen fontos és nagyjelentőségű, éppannyira terhes is. Prágában a szélesebbkörű evangélizációt a pénzügyi eszközök hiánya meglehetősen gátolja. Amire a buzgóság képes, azt meg is teszi s folyvást szitogatja a nagy városban az evangélium szövetnekét. Prágán kívül, mint nagyobb református központok, kitérnek még: Krabšice 4787 lélekkel, 2 lelkéssel és 4 tanítóval; Semtes 3093 lélekkel, 2 lelkéssel, 3 tanítóval; Velim 3102 lélekkel, 2 lelkéssel, 4 tanítóval; Vanovice 3922 lélekkel, 1 lelkéssel; Jimramov 3330 lélekkel, 1 lelkéssel; Klobouk 3139 lélekkel, 1 lelkéssel; Časlau 2063 lélekkel. Itt van a cseh-morva református egyház tanítóképzőintézete. Krabšiceben pedig leánynevelő intézetet állított és tart fel az egyház.

A hívek szaporodása maga után vont a filiális egyházközségek szaporodását is. A filiák mellett még, jelentősebb helyeken, úgynevezett *prédikátori állomásokat* szervezett a cseh-morva ref. egyház. Olyanformá kezek, mint a mi missziói egyházaink utazó lelkészeikkel. Prédikálás, hitoktatás és lelkipásztorkodás az ott alkalmazott papok teendői. Ezek a filiák és prédikátori állomások mindmegannyi csirái a leendő egyházközségeknek. Vannak közöttük olyanok, melyek már a közeli jövőben szép reményekkel kecsegtetnek. Hogy csak a nagyobb városokat említsük, ilyen reményteljes missziói központok: Pilsen, Pardubitz, Budweis, Jung-Bunzlau Csehországban, Prerau, Trebitsch, Mährisch-Ostrau Morvaországban. A pré-

dikatori állomások messze kiterjedő missziói és evangélizáló hálózatot alkotnak. A lelkészek távol eső vidékekre eljárnak, hogy összeszedjék az evangélium híveit, az Ezékiel próféta szétszórt csontjait. Időről-időre fölkeresik a szórványokban élő reformátusokat s a körülményekhez képest prédikálnak; ahol többen vannak, ott az úrvacsorát is kiszolgáltattják; a lelkeket vigasztalják, buzdítják, erősítik; a prot. öntudatot és az egyházhoz való ragaszkodás érzetét ébren tartják; a reformáció hívei ellen a társadalom széles köreiből nagyon elterjedt és mélyen meggyökerezett előítéleteket s balvélekedéseket megszüntetni törekcsenek. S hogy a felvilágosodás és a protestantizmus megbecsülése emelkedőfélben van Csehországban is, az nem utolsó érdemök a szórványokban apostolkodó lelkészeknek, akiknek sokszor bámulatos bigottsággal kell megküzdeniök, sőt nemzeti feltékenységéből még a testvér lutheránus egyház tagjaival is nem egyszer jönnek a cseh reformátusok kellemetlen összeütközésbe.

A cseh- és morvaországi protestánsok legnagyobb részben kálvinisták. A lutheránusok körülbelül 25 ezren vannak, míg a reformátusok száma ez idő szerint 126.144. Az ág. evangélikusok száma a *Los von Rom* néven ismert mozgalom következtében 1898 óta folyvást emelkedőben van. Ausztriában e révén már közel 40 ezer lelket nyert az ev. egyház. Mivel ennek a mozgalomnak politikai rugója van s a nagy-német nemzeti eszmével áll kapcsolatban, természetesen csak az ausztriai németiségre terjed ki s így a cseh-morva ref. egyházra semmi jelentősége nincs. Percentekben kifejezve, a protestánsok az összes cseh- és morvaországi lakosságnak 2.5%-át teszik. Legsűrűbben laknak Csehországban az Elbe vidékén és Morvaország keleti részén. A cseh-morva református egyháznak van 90 anyaegyháza, 12 leányegyháza és 80 prédikatori állomása. Ebből Csehországra esik 60 anyaegyház, 8 leányegyház és 56 prédikatori állomás; Morvaországra pedig 30 anyaegyház, 12 leányegyház és 12 prédikatori állás.¹ Az egyház csehországi és morvaországi superintendentiára oszlik. A csehországi superintendenciát alkotja 4 esperesség, vagy ahogy ott nevezik senioratus, ú. m. a prágai, chrudimi, podebradi és časlai. Superintendense jelenleg *Nagy-szalatnai Szalatnay Justus Emánuel*, welimi lelkész, a kiköltözött magyar Szalatnay János ivadéka. Atyja *Gerzson* lissai, majd prágai lelkész volt, aki fiát a debreceni theol. akadé-

¹ Legújában szervezték az olmützi egyházat. L. Einblicke in das Leben der Reformierten in Mähren. Lic. theol. Ferd. Čisar. Leipzig.

miára küldötte. Itt tanult az 1854/5-ik évben többek közt *dr. Balogh Ferenc*cel és *Szeremley Sámuellel* egy osztályban. Vele együtt jött Morvaországból a debreceni theológiára *Svanda Károly* (atyja József prosetini lelkész), aki aztán itt is végzett s később cservenkai lelkész lett.

A morvaországi ref. superintendensia két senioratusból áll, ú. m. a vychodniból és a zapadniból. Superintendense *Cisar Ferdinand*, klobouki lelkész, lic. theol., aki a mult évi genfi Kálvin-ünnepen a cseh-morva református egyházat képviselte. Ez alkalommal, mint a mi püspökeinket, úgy őt is tiszteletbeli doktorrá választotta a genfi egyetem érdemeinek jutalmául.

A cseh-morva református egyház élén, mint legfőbb kormányzó-testület, a Bécsben székelő csász. kir. *evangélikus egyházi főtanács* (Oberkirchenrat) áll, mely minden hatodik évben tart zsinatot (General-Synode). Az az intézmény ez, melyet a magyar protestánsokra is rá akart erőszakolni az 1859-iki patens. A cs. kir. főegyháztanács áll az elnökből, továbbá egy papi, egy világi rendes s ugyanannyi rendkívüli tanácsosból úgy református, mint ág ev. részről; végül titkárokból. A főegyháztanács olyan szerv, mint a német evangélikus országok főconsistoriuma; ennek a hatáskörét tölti be. Ez a hatáskör nem tartalmilag, hanem csak terjedelemben különbözik a német országos ev. egyházak consistoriumának hatáskörétől. Formában a császár államjogi helyzetére vihető vissza, nem úgy mint a német fejedelmeknél az egyházjogi állásra.¹ A főegyháztanácsot tetjesen az állam tartja fenn és fizeti. Elnökét és tagjait a császár nevezi ki, mint forma szerint az országos ev. egyház legfőbb püspöke.

A cseh-morva ref. egyház symbolikus könyvekül, a cseh-morva atyafiak kátéján kívül, a heidelbergi kátét és II-ik helvét hitvallást ismeri el. A törvényes címe: *helvét hitvallású evangélikus egyház* (evangelische Kirche H. B., azaz Helvetischen Bekenntnisses, vagy H. C., azaz Helvetischer Confession). Az egyház liturgikus könyvét, melyet az 1877-iki zsinat fogadott el, pfalzi minta szerint többek közreműködésével *dr. Böhl Eduárd*, a bécsi theol. facultas hirneves dogmatika professzora készítette.

Mivel a cseh-morva ref. egyháznak nincsen autonóm központi szervezete, mindenik egyházközség meglehetősen magára van hagyatva; magának kell gondoskodni a fenntartásához

¹ V. ö. Realencyklopädie für prot. Theol. und Kirche. III Auflage. D. Alb. Hauck. 14. Band. 322. etc.

szükséges anyagi erőforrásokról. Az aránylag szegény hívek valóban nagy áldozatot hoznak egyházukért; olyanformán, mint a mi magyar református híveink hoztak eddig. Az egyházi adó a legtöbb egyházközségben 20—30%-a az állami adónak, de némelyikben fölmege 50—70%-ra. Nagyobb egyházi építkezéseknél pedig 400—500-szorosat fizetik a buzgó hívek az egyházi adónak. Mindez nálunk sem újság. Ám a cseh-morva református egyház, a hívek áldozatkészségén kívül, valamint az állami segítségen kívül, a külföldi hitrokonok támogatására is számíthat. Segélyezi a német evangélikus szövetség és a Gusztáv-Adolf-egyesület. Legújában pedig *Bonn*-ban egy nemzetközi bizottság alakult egyenesen a cseh evangélikus egyházak támogatására. Elnöke *dr. C. Clemen* professzor. A cseh reformátusok nagy reményességöket vetik a bizottságban.

Az utóbbi időben a *belső evangélizáló munkásság* is szép lendületet vett a cseh-morva református egyházban. A kor-szellem és a nyomasztó körülmények az egyházat különösen ráutalják a belmisszióra. A környezet, melyben Cseh- és Morvaországban a reformátusok élnek, a legerősebben klerikális, türelmetlen, bigott; a városokban, a gyár- és bányavidékeken a vallásellenes szocializmus és anarchizmus uralkodik. A katolicizmus kezében vannak, mint hatalmi eszközök, az iskolák, amelyeket igyekszik minél inkább áthatni a maga szellemével. Ily körülmények között a református egyház a családi nevelés, a templom, a katechizatio, a cura pastoralis intenzív gyakorlása által őrizheti meg csak a maga híveit. Csaknem minden egyházközségben létesítettek már *vasárnapi iskolákat* összeköttetésben a vasárnapi iskolák világszövetségével. A lelkészek kezökbe vették az iskolákban a vallás tanítását. S ez nem csekély feladat reájuk nézve, mert a parókiák az országban többnyire szét vannak szórva, nagy távolságban egymástól. A szegény lelkészeknek gyalog kell, miután kocsira nem telik nekik, a messzeeső iskolákba járni a vallás tanítása végett, amely sok idejüket és erejüket főlemészti.

Az iskolából kikerült ifjúságra is, tőlük telhetőleg, ügyelnek a lelkészek, mert tudják, latják, hogy abban a korban van a fiatalság legjobban kitéve, főként idegen és veszedelmes légkörben, úgy erkölcsi, mint hitfelekezeti szempontból a leghevesebb kísértéseknek. Azért a cseh-morva református egyház gondos figyelemmel kíséri a komfirnált ifjúságot; egyesületekbe tömöríti és szervezi egyházközségenként. Az *ifjúsági egyesületek* szintén kapcsolatban vannak a nemzetközi, nagy szövetséggel. A cseh-morva ifj. egyesületek nemzeti bizott-

ságának titkári tisztét eddig egy lelkész vitte. De most egy önálló titkári állás létesítésén fáradoznak, mert csak így remélik az ifj. egyesületek munkájának kellő sikerét.

Egy évvel ezelőtt nagyobb arányú mozgalom indult meg Csehországban. Célja egy *Husz-ház* fölállítása a reformátor máglyahalálának 500 éves fordulójára 1915-re. E végből már mintegy 15 év óta közel 100 ezer koronát gyűjtöttek össze a reformátusok; a mult évben pedig az eszme tevékeny propagálása végett egyesület alakult, mely élénk munkásságot fejt ki. A Husz-ház olyanforma intézmény lenne Prágában, mint a reformáció csarnoka Genfben. Országos központi helyisége a cseh-morva reformátusoknak Husz-múzeummal, könyvtárral, gyűléstermekkel, egyleti helyiséggel, szállásokkal (Hospiz), esetleg, ha létesíteni tudják, papnevelő intézettel. Ezt a seminariumot, nemzeti szempontból is, különösen szeretnék megeremteni a csehek. A pánszláv túlzók még arról az absurd lehetetlenségről is álmodoznak, hogy a magyarországi tótok számára is majd ott nevelik a papokat, vagy ha ez kivihetetlen lenne, hát az Amerikába szakadt tótok számára. A Husz-házat a csehek nem holt emlékek tervezik, hanem egy modern Bethlehem-kápolnának, a szétszórt reformátusok élő centrumának.

Egy protestáns véd- és dacsövetség is jött létre újabb időben Csehországban *konstanzi unió* névvel a katolicismus túlhatalma és a fékezetlen klérikális izgatások ellenében a németországi régebbi szövetségek és uniók mintájára. Szintén mindkét prot. egyház közösen tart fenn egy *diakonissza egyeletet*, melynek működése azonban még nagyon is a kezdetén van, éppenúgy, mint nálunk a hasonló célokat szolgáló egyleteké, sőt még hátrább, mert csak óhajtozik egy diakonissza-képző intézet után.

A vallásos és hiterősítő irodalom is kezdetleges formában van; a tudományos theologiai irodalom sincs különben. A *Commenius-egylet* ad ki és terjeszt néhány építő iratot. Ezen kívül tractatusok is működnek. Az ú. n. kralitzi cseh bibliát az angol bibliatársaság kolportörjei árúsítják. Az irodalom és a sajtó útján való hatás terén még sok vár a cseh-morva református egyházra. Olyanforma vállalat lebeg szemei előtt, mint amilyen a skót egyház védelme alatt a „The Guild Library“ (a könyvnyomdászok céhe).

De van még más is, amelynek hiányát érzékenyen érzi a cseh-morva református egyház. Ilyen a belmissziói-hálózat szűk köre. Legalább 20 prédikatori állást kellene még felállítani és buzgó munkásokkal betölteni; az állami iskoláknál

katechétákat alkalmazni; az egyháznak a saját iskoláit jó tanerőkkel ellátni. E végből a szegényesen fölszerelt és berendezett egyetlen cseh tanítóképzőnek korszerű restaurációja és tanítónőképzővel való kibővítése vár az egyházra. Elodázhatlan szükség felsőbb leánynevelő-intézetek felállítása is. Hasonlóképpen egy cseh theologiai akadémia létesítése. A papság anyagi helyzetének a javítása szintén elkerülhetetlen. Fizetése csekély, nyugdíja semmi, özvegyeinek és árváinak is alig jut valami kevés évjára. 1907-ben az államsegélyt valamivel emelték s a fizetésemelést és nyugdíjat kilátásba helyezték. De még ennek valósulásával is messze marad anyagiakban a ref. papság az ország többi tisztviselői mögött. Nem is igen tódulnak az ifjak a papi pályára; alig van évenként egy pár papjelölt. A szegény egyház a gazdag külföldi hitrokonok gyámolítását kéri. Három évvel ezelőtt a *presbyteri szövetség*-nek egy osztálya tanácskozott Prágában. Főleg Nagybritannia és Amerika volt képviselve a tanácskozáson, mely nagy erkölcsi sikerrel járt. Belsőleg a buzgóság élesztése, külsőleg a nagy református országok figyelmének a maroknyi cseh-morva egyházra való irányítása szempontjából. Azóta jobban érzik a csehek a külföldiek segítségét.

Igyekeznek is ápolni a külföldi protestánsokkal való összeköttetést. A külföldi hitrokonokkal való gyakori és eleven érintkezés a magára hagyatott, kised cseh-morva református egyházra nézve valósággal életkérdés, mert ez önfenntartás súlyos gondjaival küzdve, nagyon is rá van utalva a hitrokonoknak erősítő sympathiájára, sőt áldozatkész pártolására is. A mult időkben főként a schweizi és a skót reformátusokkal voltak a csehek összeköttetésben; újabban a hollandus, amerikai és német reformátusokkal is közelebbi viszonyba jöttek. A magyar reformátusokkal való összeköttetés a mult század közepe táján megszakadt s azóta a faji és politikai ellentétek szinte folyvást messzebb viszik tőlünk a cseh reformátusokat, akik a fanatikus pánszláv izgatók rágalmaitól és utópikus ábrándjaitól elkapatva, a színes pánszláv eszmék világában kezdenek élni és ellenséget látni a magyarokban.

A cseh-morva református egyház, hogy a külföldi hitestvérekkel való kapcsolatot szilárdítsa és a nagy református családhoz való tartozását minél inkább megmutassa, a mult évi Kálvin-jubileumot fölhasználta részint arra, hogy a genfi reformációi emlék felállításához, helyzetéhez képest, nem jelentéktelen összeggel járuljon és a Kálvin-ünnepélyen képviseltesse magát; részint pedig arra, hogy egy általános *nemzet-*

közi Kálvin-ünnepélyt rendezzen Prágában. Ez a prágai Kálvin-ünnepély, amilyen terjedelmes volt arányaiban, éppen annyira magasztos befolyásában és hatásos eredményeiben. A genfi világünnepen kívül ehhez hasonlót nem igen tartottak egy országban sem. Az összes nagy, kálvini alapon álló egyházak képviseltették magokat; így pl. Schweiz; a francia református egyház, mely *Bonet-Maurry* párisi theol. tanárt küldötte el; mindkét skót presbyteri egyház (Church of Scotland és United Free Church); az északamerikai református egyházat a hírneves *dr. Schaff Fülöp*, alleghenyi tanár képviselte; elküldötte képviselőjét a hollandus Hervormde Kerk is, úgy-szintén a magyar református egyház *Balogh Elemér*, pozsonyi lelkész személyében. Balogh előadást is tartott, melyet az ünnepély rövid leírásával és a cseh-morva református egyház nagy vonásokban való ismertetésével a Dunántúli Prot. Közlöny múlt évi folyamában tett közzé. A prágai ünnepélyen végül még az orosz reformátusok is voltak képviselve. Cseh-, Morvaországból és Sziléziából pedig csaknem az összes lelkészek megjelentek. Azonkívül a világiak is nagy számban. Együtt-tesen mintegy 3000 ember vett részt az ünnepélyen.

A program változatos, tartalmas és céltudatos volt. Magában foglalta főként mindazt, ami a cseh kálvinizmusra tartozik, továbbá a kálvinizmus különböző ágazatainak ismer-tetését a különböző nemzeteknél. A főbb előadásokat *dr. A. Láng*, halléi dómprédikátor és Kálvin-életrajz-író, *Lic. dr. Boha-tec* Elberfeldről és *Šimša* tanulmányi felügyelő Bonnból tartották. Számos üdvözlő irat érkezett Európából és Északame-rikából. A fölemelő érzés mellett az a haszna is megvolt az ünnepélynek, hogy a kicsi, de reményteljes cseh-morva refor-mátus egyházra irányította a világ figyelmét és érdeklődését. A föltámasztott érdeklődés belsőleg bizalommal tölti el az egy-házat, hogy nemes feladatát annál sikeresebben munkálhassa, külsőleg pedig reménységet nyújt neki, hogy nincs magára hagyatva, hanem a hitsorsosok meleg rokonszenve kíséri és erősítő karja támogatja üdvös munkájában.

S. Szabó József.

Szuhay Mátyás. (1618—1677.)

(Befejező közlemény.)

A csonkán maradt parlament még 17 napig ülésezett. Hozott is határozatokat, a kancellária szét is küldte azokat a vármegyéknek, de az alkotmányhoz hű megyék azokat — mint már említettük — törvényeknek el nem ismerték, azok fogadtatását megtagadták. Sőt 13 felvidéki megye és 6 város tovább is ment. Zemplénben gyűlésre jöttek össze, a törvények gyanánt leküldött határozatokat a királynak visszaküldötték. Némely kútfők szerint Szepessy Pál és Suhay Mátyás, más források szerint Suhay és Székely András által.¹ Bármiként álljon is a dolog, Suhay volt az egyik megbízott. Dicsérik és csodáljuk bátorságát, hogy a farkas torkába mert menni. Sokat kockáztatott vele. Igaz, hogy nem az az ember volt, aki a maga személyét kimélni tudta volna, ha igaz ügyről volt szó. Úgy látszik, hogy Szepessy vagy Székely a nádorhoz, Suhay pedig egyenesen Bécsbe, Porcia herceghez vitte a Zemplénből visszacímzett törvényeket. Egészen bizonyos, hogy Suhayt utasította el Porcia herceg azzal, hogy mivel ő — t. i. Suhay — csak némely lázítóknak szószólója, menjen haza a maga arcátlan kérésével, másképp mint felségárulóval fognak vele bánni!² Bizonyára Suhay sem maradt adós a méltó felelettel. De mit volt tennie? A nádor, akihez utóbb fordult, noha azt ígérte, hogy személyesen fog a királyhoz felmenni a fentnevezett vármegyei követekkel, közben megjedve Porcia herceg fenyegetéseitől, útközben betegnek tétette magát s faképnél hagyva a követeket, hazament.³ A vármegyéket pedig

¹ Fabó i. m. 225. l., Zsilinszky M. i. m. III. k. 266. l.

² Szirmay A.: Szatmár vármegye története II. 222. l.

³ Fabó i. m. 226. l.

megintette, hogy ne nyugtalankodjanak.¹ Az erőszakos térítések, a katonai kihágások napirenden vannak. A farkas garázdálkodik és mégis a megyék intetnek meg, hogy ne nyugtalankodjanak. A farkasok betörnek a nyájba, a számadó pásztor pedig dorgálja a bojtárokat, hogy miért védelmezik a nyáját? Oh hányszor ismétlődik e jelenet a magyar történelemben, épp annyiszor, mint az a másik, hogy tovább is képekben beszéljek: a tehén vigan legel a magyar rónán, meg a tiroli havasokon; mikor aztán fejésre kerül a sor, a tiroli szabadon fejhet, a magyar kézből azonban a tehén kirugja a sajtárt.

1662-től 1666-ig Szuhay keveset hallat magáról. Izgalmas élete talán legcsendesebb időszakát éli. Igaz, hogy csak a vihart megelőző csendesség ez. A halmaji kurián, a családi otthonban vonul meg. Felesége és hat gyermeke várják a csaták küzdelmeiből visszatérő harcost. Felesége Battik Zsófia. 1643-ban veszi nőül. Egy ismert s a nógrádi és pestmegyei életben nagy szerepet játszó köznemes család sarja. A család bölcsője Hevesben ringott. Battik Zsófiától Szuhay Mátyásnak három fia és három leánya származott. Gáspár, Mátyás, Márton, Erzse, Panna, Kata.² A 70-es években valamelyik fiával, ha jól sejtem Gáspárral valami kalamitás történt Kassán. Sajnos, bővebbet nem tudhattam meg erről. A kassai parancsnok miatt kellett a családnak szenvednie. Szuhay későbbi hajthatatlanságát a német katonákkal szemben ez is magyarázza. Középső fia, Mátyás végig küzdi II. Rákóczi Ferenc csatáit. A fiú rá ütött apjára. Csodálatos, hogy mennyire rányomja némely ember a maga bélyegét családjára késő nemzedékeire is. Nemcsak fiát, de ükunokáit is ott találjuk a szabadság bajnokai között. 1848—49-ben két Szuhayt találunk a honvédek között, Lajost és Ferencet. Előbbi honvédtiszt, utóbbi nemzetőri kapitány. A Szuhay-család történetében is látjuk, amit különben is tudunk, hogy ugyanaz a lélek lakozott a nagy Rákóczi György hajduiban, a Thököli talpasaiban, mint a kurucokban és a honvédekben. Csak ruházatuk és nevük más. Sokat lehet affelelt vitázni, vajjon a labancok vagy úgynevezett realpolitikuskok avagy a kurucok voltak-e okosabbak? Van valami igazsága annak a szellemes etnográfusnak, aki azt mondta, hogy a magyarok között kétféle főtípust lehet megkülönböztetni: az ugormagyarokat és a török- vagy tatármagyarokat. Amaz túlnyomóan kékszemű, munkás, békés, alkotó faj; emez

¹ Zsilinszky i. m. 267. l.

² Csoma i. m. I. kötet.

szilaj, hadakozó, ellentálló. Az gyűjtött és békét kötött. Ez inkább harcolt és pazarolt. Mindakettőre szüksége volt a nemzetnek. Talán alkalmazhatnók e mondást a labancokra és kurucokra egy kis helyreigazítással, amit azonban az olvasóra bízok.

Szuhay a kurucok őstípusa. Folyton harcolt és bőven pazarolta vagyonát, idejét, véréét . . . a hazáért. 1636-ban Gáspár bátyjával és Anna hugával, ki előbb Becsky László, majd ennek korai halála után Bilkei Lipcey Gergely felesége lesz, Szatmármegyében királyi adománylevéllel tekintélyes birtokokhoz jutnak, azonkívül, amit atyjuktól örökölnek.¹ Dányádnak egy része, Penyige egészen, Nagy-Szekeres fele, Kömörő egészen, a Túr vizén malommal jutott birtokukba. Úgy látszik, hogy Mátyás a szatmári birtokok öt illető részét költötte el, ha egyáltalán hitelt lehet adni Wesselényi fentebb idézett levelének. Az bizonyos, hogy amit vesztett, azt olyan pörre vesztegette el, amelyben a magyarság léte volt kockára téve. Megbocsátható pazarlás! Bár ne volna többé szükség rá. De ha lesz, legyenek a példának ezentúl is követői. Ugyanez a Szuhay Mátyás, mikor a cselekvés órája üt, 500 tallért ad a maga szegénységéből a zsoldosok fizetésére. Ugyanakkor a dúsgazdag Bocskay István, abauji főispán, árnyéka a nagy Bocskaynak, csak 1000 tallért ad. Az a körülmény különben, hogy a bujdosás idején Szuhay nem szatmári birtokain, hanem Dolhán, unokái házában vonja meg magát, még nem teszi bizonyossá azt, hogy szatmári birtokait oly korán elvesztette.² Szatmárt német őrség s császári zsoldosok bitangolnak ez időt. Nagyobb biztosságot remélhetett tehát a hegyek között, a hadak útjáról s a labanc uraktól is távol. Sajnos, számításában csalatkozott. A boszúnak és a nyereségvágynak hosszú karjai és éles körmei vannak.

Kétségtelen, hogy Magyarország politikusai kemény próbát állottak ki a XVII-ik század közepén. A helyzet nehéz volt. Egyfelől a német, másfelől a török. Melyik kevésbé veszedelmes. Ezt latolgatták a becsületes emberek. Amelyik több hasznot hajt, ahhoz csatlakoztak a kapzsiak. Az ilyeneknek bővében voltunk. Nem tagadjuk ugyan, hogy a németpárti urak között is voltak, kik őszintén s önzetlenül csatlakoztak az osztrák udvarhoz. Ezek szentül megvoltak győződve arról, hogy a Habsburgok legfőbb gondja lesz kiűzni a törö-

¹ Szirmay A. i. m. 222, 234, 242, 246. l.

² Csoma i. m. I. kötet. Dolhay Györgyné megosztja birtokait Szuhay unokáival.

köt az ország területéről s megszabadítani — nem Magyarországot, ennyire naivak mégsem voltak — az örökös tartományokat s Németországot is a folytonos rettegéstől. Az 1664-ik évben Németországon annyira félték a török veszedelemtől, hogy Salamon Ferenc szerint csak azok a röpiratok, amelyek ez évben jelentek meg e kérdéstről, egy kis könyvtárt tennének ki.¹ Az a mód azonban, amint Bécsben a törökveszedelmet kezelték, megdöbentette még a hiszékenyeket is. Zrinyinek a cserbenhagyása, a vasvári béke megkötése a törvények megszegésével magyar biztosok nélkül, titokban és oly gyalázatosan, hogy mindenki azt hihette, hogy Szentgottárdnál a török győzött, még a németországi fejedelmeket is, akik pedig a tűz fészktől távolabb estek, ámulatba ejtette. A hűségesez hazafiakat meg egyenesen belekergette az ellenállásba. Ne csodálkozzunk, hogy olyan lojális emberek, mint Lippay és Wesselényi állnak a mozgalom élére. Kár ugyan, hogy ők vannak az élen, de érthető. Kár, mert kétfelé sántikálással és ügyetlenséggel nem lehet győzelemre vezetni semmiféle ügyet sehoh a világon, annál kevésbbé Magyarországon és akkor. Érthető, mert monarcha még jobban cserbe nem hagyta kormányát, mint Lipót Wesselényiéket.

Egy ember volt csak, aki győzelemre vihette volna a magyar ügyet mindkét ellenfélle szemben egész Európa javára. Ez Zrinyi Miklós volt, aki már az 1662-iki országgyűlésen így búcsúozta protestáns rendektől: „Volna bár 100,000 pápista, 100,000 lutheránus és 100,000 kálvinista katonája a fejedelemekek, ők megmentenék együtt a hazát.“² Kétségkivűl meg is mentették volna, különösen, ha Zrinyi a vezérek, hiszen nemsokára nálánál sokkal kisebb haderő gyengébb és lassúbb vezérekkel ki is verte a törököt az ország területéről. És ennek a haderőnek egy ötödével is kiverte volna aztán a németet is a hazából. De ez a katonai lángelme, aki Szuhayban, fűgedi Nagy Andrásban, Szűcs Jánosban s másokban megtalálta volna a maga kiváló alvezéreit is, korán sirba dőlt. Az elhibázott tanácsokat és cselekedeteket pedig nem lehetett visszacsinálni. Amit főztek Wesselényiéek, annak a levét meg kellett inniok. Sajnos, nemcsak ők itták meg s nem is annyira ők, mint mások. Találóan mondta Székely András I. Rákóczi Ferencnek: „az urak praktikálnak s a mi nyakunk szakad meg bele“. Beteljesedett szó szerint. A dolgok odáig fajultak, hogy már csak a kard segíthetett. Csak a kard

¹ Salamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában 410. l.

² Szalay i. m. V. k. 68. l.

emberei jöhettek volna szóba. Sajnos, ez a belátás hiányzott a vezetőkben. Vagy legalább is későn tértek észre. Mondhatnám csak egyedül Szuhay volt az, aki eleitől végig tisztán látta ezt és aszerint cselekedett. Mikor Rákóczi panaszkodott, hogy csak vezérek vannak, de nincsenek közkatonák, akkor Szuhay azt a bölcs tanácsot adta, hogy béküljön ki a református predikátorokkal, adja vissza elvett jövedelmeiket s a pataki iskolának a Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna által tett alapítványokat s ezzel 20,000 kardot kötött az oldalára. Ezzel a tiszaháti kálvinista nemességre célzott. És mikor már a kardok is megvillantak, a nemesség pedig csak tanácskozott és ismét tanácskozott s fontolgatta, vajjon engedjen-e a Spork generális abbeli utasításának, hogy a megyék élelmet szállítsanak a német katonaságnak, Szuhay volt, aki e rövid jelszót adta ki: „kardot a németnek és nem kenyeret!”

És ez így ment a murányi hajnali gyűlésektől a nagycselényi erdőben tartott utolsó titkos gyűlésig, amellyel lezáródik a „Wesselényi-mozgalom“ elnevezés alatt ismert ellenállás utolsó gyűlése. A jelentős személyek közül egyedül ő volt az, aki következetesen beszélt és cselekedett. Mindig voltak, akik vele tartottak, de nem mindvégig. Az emberek, még a bátrak is, hiszékenyek és ingadozók voltak. Bele is vesztek majdnem mind. Valóban csodáljuk azt a világos látást és azt a megalkuvást nem ismerő határozottságot, amelyet Szuhay ilyen zavaros viszonyok s olyan sok bordából szőtt emberek között tanusított és mindvégig megtartott. Hajlandók vagyunk azt mondani róla, tekintettel arra, hogy a kérésben és tiszteletudásban az országgyűlésen a királlyal és kormányával szemben elment a végső határokig s végül is oly nehezen húzta ki a király ellen törökverő szablyáját, amit Maculay mond Hampdenről, az angol forradalom e dicső alakjáról: „Nehezen húzta ki kardját, de aztán sohasem dugta vissza hüvelyébe“.

De nem vágok az események elébe. Tudvalevő, hogy a Wesselényi-féle mozgalom a stubnyai fürdőn kezd szervezkedni, az egykori felsőmagyarországi nemességnek e kedves üdülő helyén. Itt még óvatosan tárgyalják a dolgokat, szigorú titoktartás mellett és csak kevesen. A köznemesség még nincs bevonva a megbeszélésekbe. Szuhay sincs jelen. Ő először a murányi gyűlésen jelenik meg 1666 augusztus havában. Fügedi Nagy András, a nádori hadak mezei kapitánya társaságában megy oda.¹ Ez jó barátja volt Szuhaynak. Itt barátkozik meg vele Zrínyi Péter is. Itt békül ki vele Szepessy

¹ Pauler i. m. 99, 100, 101. l.

Pál, ez a fáradhatatlan, eszes és hű ember, aki noha előbb nem kedveli Szuhayt, most testestől-lelkestől híve lesz. Az Istennek és a hazának buzgó szerelme egyesíti a két férfit. Nem is válnak el soha többé egymástól. Együtt tanácskoznak, együtt harcolnak, együtt eszik később a bujdosók keserű kenyerét. Csak a halálban válnak el, talán ott is csak rövid időre.

Megjelennek e gyűlésen a vezetőkön kívül még a következő kiváló s a Wesselényi-féle mozgalomban vagy a bujdosók körében nagy szerepet vivő férfiak: Vítnyédy István, a vakmerő, tűzlelkű orator, Székely András, Keczer András, az öreg (Thököli jobbkeze, szenvedélyes lutheránus notabilitás, Kende Gábor, a Bánffy Dénes sógora.

Míg a murányi várban vígan mulatoznak a főurak, addig a nemességnek s a magyar ügynek ez éber őrei hajnalonként, titokban összegyűlnek a vár alján s megbeszélvén a „két pogány közt vergődő egy hazának“ ügyes-bajos dolgait, esküt tesznek egymás közt arra, hogy mindent megtesznek a lelkiismereti és politikai szabadság védelmére. Itt nevezik magukat először interesszátusoknak. Valóban találó név. Nem voltak összeesküvők abban az értelemben, amint ez a szót köznap nyelven használják. Szándékosan és tudatosan kerültem s fogom kerülni ezt a szót: „összeesküvők“, s irok helyette mindenütt: „szövetkezetteket vagy interesszátusokat“. Amit tettek, azt nagyobb nyilvánosság mellett is tehették volna, nem volt, min pironkodniok. Jogos téren küzdöttek. Az életet védelmezték, nem mint gonosztevők, nemis mint lázadók, hanem mint olyanok, kik erkölcsileg és minden tekintetben magasan felette állottak azoknak, kik haramiák módjára törtek rájuk. Nemcsak jogos téren mozogtak, hanem még törvényes formák között is. Az aranybulla 31-ik cikke egyenesen kötelességévé teszi a nemességnek, hogy az alkotmány nélkül uralkodó királynak ellentálljon. Nemcsak akkor állottak tehát jogos téren, amikor a szövetkezettek mégcsak a szóbeli ellentállás és a passzív rezisztencia eszközeivel elégedtek meg, hanem akkor is, amikor fegyveres összeütközésre került a sor s még később is, amikor az ellentállók egy része a bujdosás idején többé nem igen volt válogatós a fegyverekben s módokban s külföldi segítséget vettek igénybe. Igaz, hogy ekkor már a törvényes formáknak csak látszatával rendelkeztek, noha az ellenkezőt vitatták. Szolgáljon mentesükre, hogy a kormány a törvényes formáknak még a látszatát is elrúgta magától; ha előbb nem, hát a vasvári békekötés idején egészen bizonyosan. Jogosultságról pedig az ő

részükön nem is lehet szó. A szövetkezetteknek sub rosa azért kellett tanácskozniok, mert a gyepelő immár kiesett kezökből, t. i. a magyar tanácsurak kezéből, a kard sem volt oldalukon. Gyalázatosan kihasználták őket s aztán orvult támadtak rájuk.

A szövetkezés kudarcát az is előmozdította, hogy a vezetők féltékenyek voltak egymásra s ott lappangot lelkükben valami hátsó gondolat is. Nem egészen a haza ügye nehezedett szívökre. Egy kicsit megfeküdte azt a nagyravágyás is. Nádasdy Ferenc Wesselényi halála után nádor, Zrinyi Péter magyar király, Rákóczi erdélyi fejedelem óhajtott lenni. Ezek a szerencsétlen emberek tudták azt, hogy ha céljaikat el akarják érni, nem szabad egészen szakítaniok az udvarral sem, de viszont meg kell nyerniök a vármegyéket is és pedig a protestáns vármegyéket is. Mennyivel más hurokat pengetnek most, mint csak néhány évvel is előbb. Úgynevezett réalpolitikuskok voltak, abból a nemből, amely nagyon sokat alkudozik, ha a magáéból kell adnia, s viszont igen gavallérosak, ha a közjaváról van szó, még ha nem is mindig cseppencsurran abból a saját zsebökbe is. Mielőtt a dolgok realizálása megkezdődött volna, iparkodtak megbékélni a protestánsokkal. Ezt tette Nádasdy a lutheránusokkal a besztercebányai törvénykezési aktuson, ezt Rákóczi a reformátusokkal a sárospataki konferencián. A dolog nehezen ment. Mindkét ember multja gyűlöletes volt az erőszakos térítések, a prédikátorok üldözése s a templomfoglalások miatt. Még leginkább Zrinyi Péter személye volt a legkedvesebb, ha nem egyébért, úgy a Zrinyi Miklós szolgálataiért. Sajnos, Zrinyi volt közöttük a legügyetlenebb s leghebehurgyább. Ő tüzelt a legjobban s ő volt, aki kegyelemre oly váratlanul megadta magát. Mikor már kezében volt a fegyveres erő, akkor szaladt fel Bécsbe s szolgáltatta ki magát s az ügyet a császárnak s tanácsosainak. Igaz, hogy Nádasdy ezt már hamarabb megtette, de tőle nem is lehetett mást várni. Eleitől kezdve ide-oda kapkodott. Hol Bécsben, hol az interesszátusok között iparkodott nyélbeütni nádorságát. Még Rákóczi tanusított egy ideig nem várt határozottságot. Csak arra a hirre, hogy Nádasdy és Zrinyi fogva vannak s a császári csapatok közelednek, adta magát vissza, mint kiskorú, anyja gyámsága alá s engedte, hogy 400,000 talléron s a jezsuitáknak kezére játszott parochiák és templomok árán huzassék ki a csávából s feje a vállai között maradhasson. És jó, hogy ott maradt. Bár nem tudom, vajjon az ár megérte-e, hogy fejét az anyai ölbe hajthassa? A nemzetet kiengeszteli az a gondolat, hogy a Rákó-

ciatióktól előbb sokat kapott s az a tény, hogy később férje lett Zrinyi Ilonának s nemzette tőle II. Rákóczi Ferencet.

Le kell szögeznünk itt azt, hogy Szuhay részt vett úgy a besztercebányai, mint a szendrei gyűlésen, amit Széchy Mária hívott össze s ahol Bocskay István, Szuhay Mátyás és Barkóczy Ferenc választatnak a kiütendő felkelés vezéréül. Ott van a sárospataki konferencián, ott az eperjesi gyűlésen, ahol a kiküldött királyi biztosok előtt a május 3-ki ünnepélyes első ülésben ő tolmácsolja a városok sérelmeit. Mindenütt követi a királyi törvényes megoldást. Kész mindenkivel tárgyalni, még Rottallal is, hogy a nyugalom az ország s a protestánsok sérelme nélkül helyreálljon. De csakis így. Nem tesz szemrehányást sem Nádasdynak, sem Rákóczinak. Mindent elkövet, hogy egyesítse a haza ügye és a szabadság oltára körül a nemességet, tekintet nélkül arra, hogy pápista, lutheránus vagy kálvinista, magyar- vagy németajkú valaki. Mindig gondja van arra, hogy a bizottságokba minden vallású küldessék s kész a németajkú városok sérelmeinek tolmácsolására, épp úgy, mint a kálvinista prédikátorok panaszaiknak előterjesztésére.

Viszont bizton megállapítható, hogy amikor az érdekszátások ügye elárultatik, a kormány megtorlásra készül, a sorok bomlani kezdenek s a helyzet mind aggasztóbbá válik, az önzők vallomásaikkal szolgálatokat is tesznek a kormánynak, a félenkebbek nem veszik tudomásul a gyűlésekre szóló meghívókat, a kishitűek leszereléshez fognak, a hiszékenyek kegyelmet várnak; akkor Szuhay lelkében felcsap a lángoló, keserű szenvedély tüze. Nem kimél senkit. Megbélyegez és letorkol mindenkit, aki békélni, kegyelmet kérni és leszerelni akar. Az átok villámai szórja az ellenvéleményt vallókra. Ez a Szuhay már nem rokonszenves előttünk. Zordon jellemének azt a fenségét, amelyet különösen az 1662-ki országgyűlésen csodáltunk benne, egy időre elveszti. Nem ítéljük el őt, de nem is követjük őt ebben a szerepben. Megértjük, de sajnáljuk.

De beszéljenek a tények s beszéljen maga Szuhay e szerepléséről. A 13 vármegye követeinek Sárospatakon 1670 január 24-én a kancellária tilalma ellenére tartott gyűlésen így fakad ki Szuhay: „Sehonnai legyen neve, lélek k . . . fia, aki követ lévén, közénk nem jött“. E gyűlésen vetik ki a vármegyékre a katonákat, itt gyűjtenek pénzt, itt választják meg az utolsó Bocskayt fővezérnek, Szuhayt mustramesternek.

A gyűlés tagjai Szuhay befolyása alatt állanak és úgy határoznak. Ő hozza e gyűlésre Zrinyi titkon küldött levelét

Rákóczihoz, amelyben értesíti, hogy „ő várja a percet, amelyben Horvátországban kiüt a tűz“. Szuhay javasolja itt, hogy Stahrenberg Rüdiger tokaji várparancsnokot el kell fogni. „Ez Isten ujjal!“ Mikor Baksa ajánlja a rendeknek, hogy fontolják meg jól a dolgot, Szuhay, mintha ő elnökölne, felel rá: „többé nem arról van szó, hogy elfogjuk-e, hanem arról, hogy miként“.¹

Ugyanez év május 1-én a Tályán tartott gyűlésen, amikor még Székely András is Rákóczi és Baksa pártjára áll s leszerelik a felkelést. Szuhay indulatosan vágja a távozó Baksa arcába: „Jó néked Baksa István, hogy dolgunk nem sikerült, mert különben nem vitted volna egészen haza fejedet“.² Az abauji vármegyei gyűlésen, ahol legtovább ellentállottak s ahol a megdöbbsent táblabírák Spork csábító levelét olvasták fel, Szuhay magánkívül tiltakozik az engedékenységgel szemben: „Ha 2000 emberrel Spork egész seregét le nem vágom, sohase hozzam vissza deres szakállamat. Ne higgyetek a disznó Sporknak, aki mézes szavaival csak életünket és jószágunkat akarja!“³ Igaza lett Szuhaynak, Spork nem válogatott és nem kegyelmezett. De nemcsak 2000, hanem még 100 katonát is nehezen számlált össze oldala mellett. Mikor aztán látta, hogy se vezetők, se közkatonák s Tokajt csellel se tudja bevenni,⁴ a császári zsoldosok pedig felprédálnak mindent és elfognak mindenkit, aki magyar s akinek vagyona van; akkor Szepessyvel s a kevesed magával Miskolcra, török hódoltságra vonul, onnan pedig július 25-én még biztosabb területre. Debrecenbe.

A nem egy időben s ügyetlenül kitört felkelés könnyen és aprádonként fojtatott el. A nemzet egészen kiszolgáltatott Bécnek. Ismeretes, hogy mint bántak el a magyarokkal s különösen a protestánsokkal. Nem feladatom foglalkozni ezzel. Még azt sem fejtegetem, hogy miképpen menekült meg a protestantizmus s vele a nemzet e rettentő kéz fojtogató szorításai közül. De legyen szabad kiemelnem azt, hogy nemcsak a gályarabságra hurcolt papság, hanem a nemesség is felséges példáit adta annak, hogy miképpen kell szeretni Istent és hazát. Hadd mutassak meg egyetlen sugárt abból a lángból, a melynél dicsőségesebb örökséget utódoknak az elődök nem igen hagyhatnak. Megérdemli Szuhay, hogy vele egy

¹ Pauler i. m. II. kötet. 7. l.

² Pauler i. m. II. 44. l.

³ Pauler i. m. II. k. 77. l.

⁴ Szirmay A. i. m. II. 223.

lapon említessék annak a magyar asszonynak a neve, akinél rövidebben és szebben nem sok levelet irtak sem Magyarországon, sem másutt, sem akkor, sem most.

Elfogták a többi között Bónis Ferencet is, aki ott volt az interesszátusok között. A pozsonyi delegált bíróság, az amelyik a nemesek felett ítélkezett, fej- és jószágvesztésre ítélte őt is. De megkísértették. Jezsuitákat küldtek börtönébe, s azt ígérték neki, hogyha áttér a r. kath. vallásra, megtartja életét és javait.¹ Bónis rettentően szenved e kísértés alatt. Fiatal felesége, kiskorú gyermekei jelennek meg lelki szemei előtt. Levelet íratnak vele haza feleségéhez, melyben feltárja helyzetét s leírja a kísértést is. Felesége többszöri levélváltás után is csak ezt írja: „Most, hogy bajba esett, mint többször is írtam vala, most is csak azt írom, hogy magát ne adja, a hitet megtartsa; gyermekeit majd eltartja felesége Máriássy Anna“.² Bónist lefejezték. Máriássy Anna gyermekeivel együtt szegénységre jutott. De megtartott valamit, ami minden vagyonnál drágább, és valakit, akit a legkedvesebb férjné is jobban kell szeretni. Bónis Ferenc sorsára nézve pedig egyetértünk az egykori költővel, aki így írt róla:

Amely sirba tévék Bónis Ferenc testét,
Ellenbe fektették Czeglédi tetemét:
Ott várják mindketten Krisztus eljövését
S ama Babilonnak megítéltetését.³

Szuhay és társai fejére Spankau díjat tűzött ki. „Aki megöli Petróczy Istvánt, Kende Gábort, Szuhay Mátyást, Szepessy Pált, Serédy Benedeket, Gyulaffy Lászlót, Pataky Jánost, Bessenyei Istvánt vagy Szuhay Gáspárt, 1000 tallért kap, aki élve fogja el ezek bármelyikét, 2000 tallért.“⁴ A bujdosók azonban vigyáztak a fejökre. Szervezkedtek és szövetségeseiket kerestek. Apaffynál, a török portánál, a francia udvarnál, megmozdítanak minden követ. Érdekes neveket adnak önmagoknak és gyűléseiknek. Pl. „A mi Istenünk dicsőségeért, édes hazánk lelki-testi szabadságáért bujdosó végbeli, mezei, gyalog, hajdúrenden levő tisztek és az egész vitézlő rendek közönségesen.“ Vagy „A hazájukból kibujdosott magyaroknak szalontai közönséges gyűlése“. „A magyar hazából kibujdosott grófi, úri, főrendi és vitézlő rendekből álló depu-

¹ Pauler i. m. II. k. 350. 1.

² Beöthy Á. i. m. I. k. 463. 1.

³ Történelmi Tár 1896. Brassai kódex 124. 1.

⁴ Szirmay A. Not. hist. com. Zempleniensis 234. 1.

tátusok.“¹ Magokat törvényes hatalomnak minősítik. Seregeket állítanak, pénzt gyűjtenek, hitleveleket adnak ki, követeket küldenek szét, utasításokat adnak és fogadnak el, pecsétet nyomtatnak. S érdekes, hogy idők múltán az udvar is úgy tekinti őket, mint komoly ellenfélt, akikkel érdemes, szükséges alkudozásokba bocsátkozni. Lassanként ezek a bujdosók valóságos diplomáciai jártasságra és politikai belátásra tesznek szert. Ami azt mutatja, hogy lelküket nem ülte meg egészen a keserűség és a bosszú. Szenvedélyesen szidják ugyan a németet, de tárgyalnak vele s ha emiatt az erdélyi udvar, vagy a török kacérkodással vádolja őket, oly talpraesetten védelmezik az opportunitás és bölcs mérséklet politikáját, amelyet csak kormányférfiaknál tapasztalunk. Nagy segítségükre van Teleki Mihály, Apaffynak ez a lángeszű minisztere, akinek csak az volt a szerencsétlensége, hogy nem volt katonai talentum. A bujdosóknak pedig első sorban katona-vezérre volt szükségük. Jó mentoruk volt Wesselényi Pál is, de ő se értett a hadviseléshez. Egyetlen katonai talentum Szuhay volt közöttük. De neki sem pénze, sem országos tekintélye és neve nem volt. Ő az egyetlen, aki most már nem is akar tárgyalni a bécsi udvarral. Egy ízben, amikor a bujdosók vezérkarának több tekintélyes tagja levelet kap nem ugyan a császártól, de a császár környezetétől, amely levelekben a hűségre térőknek kegyelem és a protestánsoknak, kijelölendő helyeken, szabad isteni tisztelet tartása ígértetik, s amikor a bujdosók ez ígéretek megbízhatósága felett tanakodnak, Szuhay e szavakkal veti végét a fontolgatásnak: „Isten engem úgy segéljen, a királyi hitlevelet a zászlóra fogom tüzni és úgy vezetem csapatomat a német ellen“.²

És tényleg, ami sikert a bujdosók a hadviselésben érnek el, azt Szuhaynak köszönhetik. Ő az, aki a fegyelmetlen, rabolni kész és bosszút lihegő csapatokba némi fegyelmet önt s aki időnként nagyobb csapatot is tud mérni az ellenfélre. 1672-ben, amikor először mozdulnak meg a bujdosók nagyobb csapatosttal, a töröktől is kapván 500 lovast, előbb Enyiczkénél, néhány nappal később Kassa kapui előtt verik meg Spankaut.³

Nagy hiba volt, hogy itt nem állottak meg s egye-sült erővel, mint Szuhay javaslá, nem veszik be Kassát, a felső vidéknek s a német hadműveleteknek is e fontos gó-

¹ Bujdosók levéltára. Deák F. és Konez J.

² Angyal Dávid: Thököly Imre I. k. 103. l.

³ Bujdosók levelezése. Magyarország vármegyéi I. kötet.

pontját. A győzelemben elbizakodnak. Kende Regécnek, Serédy Eperjesnek, Petróczy Lőcsének tart. Csak Szuhay marad Kassa alatt. Míg így a bujdosók szétválnak, addig a megriadt császári hadak egyesülnek. Kopp, Eszterházy Pál, Barkóczy István, Pálffy sietve mennek Spankau segítségére. Sikerül egyesülniök. Míg a portyázásokban itt is ott is veszteséget szenvedett s kimerült bujdosók csak Györgyénél tudnak ismét egyesülni Szuhayval. Október 26-án volt itt a nevezetes csata. Előtte való napon Kopp szokott fortélyához folyamodik. Megvesztegeti a hajdúk tekintélyes részét. Ezek a nagy hévvel kezdődő csata elején eldobják fegyvereiket s zászlóikat. A vezérek az így megbomlott bujdosók között a rendet nem tudják helyreállítani. Csak a zempléni nemesség és 1000 gyalogos maradt meg helyén. Az utóbbiak között sok elűzött lelkész, tanító és diák volt. Mind oda veszttek. A futó csapatok egy részét Szuhay és Szócs megállították s azzal Ónod alá vonultak vissza. Ezzel a kis töredékkel Szuhay a futókat üldöző Eszterházy és Barkóczy dandárát hátra támadja, már le is vág mintegy 100 embert közülök, Barkóczy seregében nagy kavarodás támad, amikor Eszterházy megtudván, észrevévén, hogy milyen kevesen vannak a támadók, visszafordul s heves harc után szétveri őket. A győrkei csatában 1500 bujdosó esett el. 15 zászló és 4 ágyú jutott a győzők kezei közé. A futók közül is sok jut fogságba, akiket Kopp nyársra huzatott.¹

1673-ban újból összeszedik magokat a bujdosók, de Nyirbélteknél vereséget szenvednek. Ugyanez év áprilisében azonban Debrecen előtt Koppnak 500 emberből álló zászlóalját egy szálíg felkoncolják. 1674-ben Nánás mellett Barkóczy szétveri a bujdosókat,² viszont ők nemsokára visszadják a kölesönt, Ónodnál tönkrevévén Pálffy horvát dandárát. Ugyanez évben Schmidt ezredes Tokajnál véres csatában megveri őket. Győzelmének azonban nem igen örülhetett, kétszer annyit vesztett, mint a kurucok.³

És ez így megy év év után, kisebb és nagyobb csetepatékból öldösi, zúzza egymást labanc és kuruc. Míg aztán felnevelkedik és a bujdosók élére áll a hivatásos vezér, a hős Thököly. A mozgalom kiterjed, a Rákóczi-féle szabadságharcá erősbödik s a nemzet lételéért folyó szent harcá eszményiesül.

¹ Horváth Mihály: Magyarország. tört. VI. kötet 62. l.

² Babocsay Izsák: Fata Tarcaliensia 35. l.

³ Abauj vármegye története.

Szuhay azonban már Thökölyt sem éri meg. Unokái házánál Dolhán, Mármarosban, hal hősi halált. Barkóczy István, a kurucból labanccá vedlett szabolcsi főispán, megtudván, hogy az öreg Szuhay hol tartózkodik, 200 hajduját titokban ráküldi. Szuhay 16 emberével vitézül ellentáll. A hajdúk látván, hogy nem boldogulnak, rágyújtják a házat. Erre az öreg kivont karddal kirohan a házból s e szavakkal ront rá az ellenre: „Itt van a vén Szuhay Mátyás, ki a fejét kockáztatja. S habár életemet egy pipa dohányért megvásárolhatnám, kezetekből az nem kell. Hadd menjen veszendőbe ősz fejem az ügyért”.¹ Hősileg küzdött ő is, emberei is. Egyik kezükben kard, másikban pisztoly. A túlerő győzött. Nemsokára holtan esett össze az ősz vezér s követték összevagdalt bajtársai is. Barkóczy bizonyára jobban szerette volna, ha élve kerül kézre a félelmes ellenfél. Akkor 2000 tallért kapott volna. A holt Szuhayért csak 1000 járt ki. Nem tudom, felvette-e?

Imhol Szuhay Mátyás! aki vett valamit a hajdúk vad szilajságából és az angol independensek isteni félelméből és határozottságából. Szilajsága gyakran magasztosul irigyelt erélylyé, igaz, hogy néha vadsággá is fajul. De sohasem lesz dobzódó és kegyetlen. Nem szereti a tanácskozást, de megállja helyét a tanácsban. Harcolni szeretne s oly nehezen talál rá módot. A tanácsban mégis vezérkedik, a csatában pedig alárendelt szerepre van kárhoztatva. A harmincéves háború már vége felé jár, amikor katonává lesz s a Thökölyféle felkelés előtt sírjába dől. Ott megtanulja a katonáskodást s ide ő nevel katonákat. Élete egy megható tragédia. Vagy előbb vagy később születik, micsoda vezérré nővi ki magát a Bethlen csatáin, vagy micsoda szerep vár rá II. Rákóczi Ferenc oldalán. Élete egy felséges pazarlás. Nagy földi javakat örököl s mikor a halál megzörgeti ablakát, nincs egyebe meztelen kardjánál. Mindent az Isten és a haza oltárára tett le. Annak a szerepnek jelentőségét, melyet játszott, igen nehéz észrevenni, de ha hiányzik vala, akkor nagy veszteséget szenvedett volna a magyar szabadság ügye. A szónok Szuhayról nem beszélek, idézett szavai ékesszólóan tesznek bizonyosságot róla. De a katona Szuhayról ki kell emelnem azt, hogy kardot forgató magyaroktól tanulta meg azt a mesterséget, hogy hogyan kell hadakozni s ezt átadva egy olyan nemzedéknek, amelyiknek vége lett volna, ha elfelejti a nyeregben ülést s

¹ Szalay L. i. m. V. 178. l.; Hadtörténelmi közlemények 1896. évf. 332 lap. Sutoris János naplójából 1677 márc. 9.

a kardforgatást. Az őszülő mustramester iskolájából kerültek ki a kuruc katonák. A Thököly talpasai s a Rákóczi brigádérosai adósai Szuhaynak, a bujdosók ez egyetlen katonai kapacitásának. Legyen áldott az Isten, aki megengedte, hogy a kard, amely kiüttetett a vén Szuhay kezéből a dolhai nemesi lak előtt, ne heverjen gazdátlanul, hanem újra és újra megvillanjon a fiak és unokák kezében a magyar szabadságért.

Csürös István.

Arany és Petőfi barátsága.

(Befejező közlemény.)

A két jó barát, a két nagy író egy pillanatra sem téveszti el szeme elől az irodalmat. Leveleiknek nagy részét tölti be az egykorú litteratura kisebb-nagyobb kérdéseivel, ügyes-bajos dolgaival való lelkiismeretes, alapos foglalkozás, irodalmi terveiknek apróra való megbeszélése, minden teendő lépésüknek pontos meghányása-vetése. Hol prózában, hol versben buzdítják egymást munkáik folytatására, s különösen azok mielőbbi befejezését sürgetik türelmetlenül. Emelkedett hangú részletek szeszélyes csapongás közben váltakoznak könnyebb fajsúlyú élcekkel, mint pl. Aranynak *Petőfihöz* intézett *Epistola*-jában :

„Imádott barátom, jó Petőfi Sándor,
Szives üdvözlését ime küldi Jean d'Or.
Vettem, oh nagy férfi, ostoba leveled,
De azért nem mondom: *hujj ki!* vagy *le veled!*
Mert nem üres hólyag és nincsen ebbe szél,
Kedves ostobaság mind, amit e beszél,
És a sok giz-gaz közt, ha ugyan jól értek,
Van sok szép kaláris, s több ily beceses értek!”

A maga irodalmi s családi ügyeinek rövid szellőztetése után így tér ismét vissza Petőfire :

„Te pedig barátom, siess, irjad Lehelt,
Kit lelkedbe szárnyas geniuszod lehelt,
Irad, mert nem érsz rá, ha itt lesz a nagy had,
Harc és háború és igazi hadd-el-hadd.

Akkor látom én meg arcodat, hogy lángal
Hősi elszántságban tiszta sárga lánggal;
Vágtatsz paripádon, mint por a szélvészen,

Melyet szárnyaira száguldó szél véssen;
 Kedves komámasszony kezét tördelve sir:
 „Sándor, ha te elméssz, engem elnyel a sir,
 Mégis elhagyod őt, s oly tüzelve méssz el,
 Mintha tele volna szived forró mésszel.

Látom a derék hőst, ahol villog kardja:
 „Ist das Schwert zum Fechten?“ „Mellyik? Ez a kard? Ja.“
 Többet nem beszélnek, hanem összecsapnak;
 Vére a németnek úgy foly, mint a csapnak;
 Sándor vitézünknek egy sem állhat ellent:
 Épen mint a semmit, úgy ontja az ellent.

És mivel nem harcolt borsóért vagy babért,
 Homlokára tűzik a diadal babért:
 Annyi érdemjellel rakva tér vissza már,
 Amennyit bizony nem mindenütt visz számár.
 Eredj Sándor vitéz, hadd zengjek én neked
 Viselt dolgaidról XXIV éneket.

(L. Arany levelezése 130—132. lap.)

Kettejük baráti viszonyára nézve érdekesen jellemző az a tény, hogy Arany hivatalos teendői s családi gondjai közegett néha nem vesz magának fáradságot arra, hogy hosszabbban megokolja, ha esetleg a Petőfiétől eltérő nézetben van. Inkább ráhagyja a dolgot, legföljebb a barátjától kapott levélre írja rá megjegyzését. Különösen a Tompáról, mint emberről és barátról alkotott, ellenkező véleményükre vonatkozik ez az észrevétel.

Annál egyezőbb és nagyobb az örömük, valóságos ünnepet ülnek és szívvel-lelékkel örvendeznek, ha néhány napig egymás körében időzhetnek. Még a mézes hetek végét, az 1847. évi október utolját és november elejét is Aranyéknál tölti Petőfi s hathetes felesége. Erről a boldog együttlétről szól Petőfinék „Arany Jánosnál“ írott költeménye:

„Csendes magányból a mézeshetek után
 Újra belépek a nagyvilág zajába,
 Hol annyi sáros láb gonoszul vagy bután
 Kedélyemnek fejr köntösére hága.
 Mielőtt ott lennék a nagy köhalomban,
 A fővárosban, hol oly hűsen fuj a szél,
 Egyet pihenek még kicsiny hajlékodon,
 Leülök, barátom, meleg tűzhelyednél.“

Azt kívánám, hogy itt éljek én s hitvesem
 Veletek, barátom, nem-zavart magányban,
 Míg nem emlékezném már saját magam sem
 Arra, hogy divatban voltam hajdanában.

Akkor a dicsőség hozzád el-eljövén,
Egyszer itt találna, s tán reám ismervén,
Mint régi barátját üdvözölne; de én
Felelnék: nem tudom, kihez van szerencsém?

Eh, balgatag beszéd! Alig ejtettem ki,
Nevetek, magamat kinevetem érte;
Az Isten a magányt nem nekem teremti,
Oda való vagyok én a csatatérre.
Dobják le testemmel együtt majd nevemet
A sírba, de addig ne bántsa senki sem!
Véglegelhetemig nem hagyom a helyet,
Ott essem el bármily sárosan, véresen!

(L. Petőfi összes művei. III. kötet 211—213. lap.)

A márciusi napokban büszke örömmel üdvözli Arany a tettek mezején oly nagy dicsőséget aratott barátját. A dicsőség azonban rendesen bajjal jár. Még szerencse, ha csak üres szóban friss pletykában találják és találják ki az ember részére a bajt. Így történt ez Petőfivel is. Erre az esetre vonatkoznak egy levélnek következő sorai:

Pest, április 18. 1848.

Kedves Jankóm! Azt hallottam, hogy te azt hallottad, hogy én fogva vagyok. Elhiszem, hogy van elég olyan jóakárom, aki szívéből óhajtja, hogy statusköltészen tartsanak holtom napjáig, de ezen óhajításuk mind e napig csak pium desiderium. Azért is szüntesd meg könnyullatásaidat és ne búsulj miáttam, úgy is eleget búsulok én a te bolond fejed miatt. Bizonyisten, nem dicséretképen mondom (hisz tudod, hogy nem igen szeretek szembe dicsérni) de el nem hallgathatom, hogy nagy számár vagy. Mi a mennydörgős mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy *Toldi Éstéje* utolsó munkád? Öcsém, a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind ki nem bocsátod, majd kiverem én, ne félj, akár bunkósbottal, akár kalapáccsal, amit választasz. Nekem pedig affélét többé ne írj, mert mind azon leveleidet, melyekben ilyesmik lesznek, fölbontatlanul küldöm vissza. Legelőször is kapj bele ismét *Toldi*-ba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni, különben vétkezel isten és ember ellen. Annak meg kell lennie, ha háromszor halsz is bele. Olvaszd egy nagyszerű egészszé. Hogy a história nem szolgál adatokkal, ez nem baj, sőt még jó, mert szabadabban költethsz. Hurcold keresztül a magán és nyilvános élet minden viszonyain. Ha így bevégezted Toldit, Homér és Ossian szerencséjének fogja tartani, ha kezet fogsz velők.

Ezt én mondom, és én az vagyok, aki sohasem hazudik. (L. Arany levelezése 140. lap.)

A jó barátok közös balszerencsésének és a magyar írók akkori megbecsülésének érdekes példája mind a kettőjüknek bukása az 1848. évi követválasztáson. Ez alkalommal kiöntik egymás előtt szívük keserűségét vagy jobban mondva, bosszúságát és kölcsönösen vigasztalják egymást politikai vállalkozásuk sikertelensége miatt.

Mivel kimaradtak az országgyűlésből, illetőleg be sem jutottak oda: „A nép barátja“ című politikai s szépirodalmi lappal igyekeztek hatni a népre. Az új néplap megindítását tartalmaz eszmecsere előzi meg köztük, amelyben Arany részletesen kifejti a lap irányára s a benne közlendőkre s általuk a közvélemény megteremtésére s irányítására vonatkozó nézeteit, míg Petőfi a lap nyélbeütése céljából és Arany szerkesztősége mellett kardoskodik, agítál erősen és sikeresen.

Majd belesodródznak mind a ketten a harcok viharába: Arany két hétig nemzetörködik Aradon, míg Petőfi csaknem véglegesen fölcseréli a lantot a karddal. Kardjával sok dicsőséget, de még több kellemetlenséget szerez magának. Soha sem tud igazán beleilleszkedni a szigorú katonai fegyelem korlátai közé, amelyeket még elviselhetetlenebbé tettek ez időbeli családi körülményei. A nagy napokban született ugyanis a fia, Zoltán, aki mindjárt élete első hónapjaiban sokat kénytelen vándorolni. Huzamosabb ideig Szalontán élvezte az anyai szeretet édes melegét, mindaddig, míg bátorságban volt az életük. A helyzet válságosabbra fordultával azonban tovább menekül vele az anyja. Mikor pedig teheti, egy ideig mellettük van a férj és apa is.

Ezen zavarok közben jól esik olvasnunk a mély érzésű szalontai poétának Petőfinéhez intézett sorait, amelyekben nem hallgatja el azon mellőzés felett való fájaldalmát, amelyet Petőfi részéről egy félreértés miatt tapasztalni vélt, de egyúttal kifejezést ad annak a tántoríthatatlan ragaszkodásnak is, amely őt örökre és eltérhetetlenül hozzáfűzi szeretett barátjához, akinek keresetlen szavakkal siet vigasztalására szüleinek váratlan és gyors egymásutánban bekövetkezett halála alkalmával...

Még egyszer és utoljára találkozik a két jó barát. Azután szétválnak útjaik. Az események rohamlépésben kergetik egymást. A szabadságharc lánglelkű Tyrtaeusa siet végzete elé, hogy utolsó csepp vére hullásával tegyen tanúságot életének és költészetének egysége mellett: hogy betelje rajta a jóslat, amelyet oly részletes pontossággal évekket előre megjövendölt...

Az üstökös váratlanul tűnt fel és rövid, de fényes pályafutás után ép oly hirtelen tűnt el. Hirtelen, de nem nyomtalanul. Korai sírba dőlte nemcsak egy egész nemzet, hanem a világ-irodalom vesztesége is volt.

*

A szabadságharc világra szóló diadalai után beállott komor elborulás gyásznapjaiban és az utánuk következett évtizedekben majdnem napjainkig hol itt hol ott sokszor felbukkan egy-egy ál-Petőfi, hogy visszaéljen a jólelkű emberek hiszékenységgével. Egész a szibériai ólombányáig keresi az eltűnt költőt a magát áltató hazafiság.

Mind hiába! Hasztalan kutatják mindenfelé, nem lelik meg a testét. Teste meghalt, elporladt. De feltámadt szelleme. Az ötvenes években egész költői iskola telik ki az utánzóiból, akik ellen épen nagy költő-társa veszi fel és folytatja a harcot a legkérelhetetlenebbül. De őt magát sem hagyja nyugodni holt barátjának emléke: elkíséri hiven egész sírjáig, harminc hosszú, keserves esztendőn keresztül.

Ebből az időszakból való mindjárt, ennek a hangulatnak szülötte az 1850-ben írott, „Letésem a lantot“ kezdetű verse

„Letésem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt.
A tűz nem melegít, nem él:
Csak, mint reves fáé, világa.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjúsága!

Más ég hintette rám mosolyját,
Bársony palástban járt a föld,
Madár zengett minden bokorban,
Mídon ez ajak dalra költ.
Fűszeresebb az esti szél,
Hímzettebb volt a rét virága.
Hová lettél stb.

Nem így, magánosan, daloltam:
Versenyben égtek húrjaim;
Baráti szem, művészi gonddal
Függött a lantos újjain:
Láng gyúlt a láng gerjelmnél
S egygé fonódott minden ága.
Hová lettél stb.

Zengettük a jövő reményit,
Elsírtuk a múlt panaszát;

Dicsőség fényével övezték
Körül a nemzetet, hazát:
Minden dalunk fris zöld levél
Gyanánt vegyült koszorújába.
Hová lettél stb.

Ah, látni véltük sirjainkon
A visszafénylő hirt-nevet:
Hazát és népet álmodánk, mely
Örökre él s megemleget.
Hittük, ha illet a babér,
Lesz, aki osszon . . . Mind hiába!
Hová lettél stb.

Most . . . árva énekem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán?
Mely temetőből, mint kísértet,
Jár még föl a halál után . . . ?
Himzett, virágos szemfödél . . . ?
Szó, mely kiált a pusztaságba? . . .
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjúsága!

Letésem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.
Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihál:
Ha a fa élte megszakad,
Egy percig éli túl virága.
Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjúsága!

(Arany J. Kisebb költemények. 10. kiad. 80—82. 1.)

A párját vesztett költő szomorú panasza ez a lesújtó csapás után . . . Majd részvéttel teljes sorokban próbál vigasztalást nyújtani az özvegynek a hű barát. Nem megy! Nem is sikerülhet a vigasztalás annak, aki maga sem tud megvigasztalódni! Ennek a szomorú, borongós hangulatnak a terméke Aranynek ugyancsak 1850-ben „Emléklapra” írott költeménye:

„Magánosan, mint egyes falevél,
Testvéri közzől melyet elszakít
S távol vidékre hajt az őszi szél —
Meddig heversz még, puszta kis lap, itt?
Jer, jer: megírlak és könnyű hajódat
Nyugoti szellők árjába vetem:
Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
Szíves, de bánatos üdvözetem’!

Keresd fel őt . . . de, kérded, merre? hol?
Azt nem tudom . . . valahol a világban:
Hisz utasítani fog minden bokor,
Rendes lakát hol vette a hazátlan!

Ottan keresd föl és vigasztalásul
 Beszéld el néki súlyos életem.
 Vidd asszonyodnak stb.
 Gyászban találad — oh, hogy is ne! — őt:
 — Ki az, kinek oly méltó gyásza van!
 Mint honleányt, mint özvegy árva nőt:
 Így is, amúgy is oly boldogtalan!
 Szendén illessed fájalmát szívének,
 Hogy eszmélése kínzó ne legyen.
 Vidd asszonyodnak stb.

Mondjad, hogy én is kettőt gyászolok;
 Az ő siralma testvér az enyémmel;
 Más a viszony, nem más a tárgy, az ok;
 Bir-e még ő? — én nem bírok reménnyel.
 Oh, a reményből nyujtson egy sugárt, egy
 Még hervadatlan fűszálat nekem!
 Vidd asszonyodnak stb.

Mikép az elszakadt hű férjet ő,
 Keresem én az eltűnt hív barátot;
 Sötét az élet, ah! semmit se látok —
 És néma, nem felel a temető.
 Enyészet dúlta-é fel ifjúságát?
 Vagy bujdosik földetlen földeken . . . ?
 Vidd asszonyodnak stb.

Nevét se' hallom. Mintha el lehetne
 Feledni azt, alig említi ajk;
 De a nemzet szívében eltemetve
 Erzem s megértem a titkos sóhajt:
 „Fog-é zendülni még költője lantja?
 S *ha* fog zendülni síkon, bérceken? . . . “
 Vidd asszonyodnak stb.

Mért nem megyünk el a magános völgybe,
 Hol ciprust ültet a gyász *hír* neki?
 Tanúbizonyosság lenne annak földje,
 Ott hulla-é a dalnok vére ki:
 Minden csepp vérből *új virág* kelendett
 És *több* madár zeng ott a ligeten.
 Vidd asszonyodnak stb.

Vagy tán zarándok úton egyedül
 Bolyong, mikép az üldött bérci vad;
 Ki mer hajlékot nyitni enyheül?
 A csüggedettnek ápolást ki ad?
 Ki nyujt hús csöppet dallamos ajkára,
 Italt ha kér alétlan, betegen . . . ?
 Vidd asszonyodnak stb.

Repülj utadra most . . . de nem, ne még,
 Szárítsd föl nedvesült szárnyaidat:
 Nehéz vagy a könyhullatás miatt,
 Mellyel emlékeinek áldozék.

Majd csak felszárad a köny . . . ámde a bú? —
 Oszlik talán egy hosszú életen.
 Vidd asszonyodnak, egyszerű lapocska,
 Szíves, de bánatos üdvözetem'!

(Arany J. Kisebb költemények 90—92. 1.)

Az érzékenylelkű költő később is visszasírja rég eltűnt jó barátját, akinek szelleme még azután is sűrűn fölkeresiőt, kivált éjjelenként, álmaiban, amint ezt az „Emlények“ című hármas ciklus teljes közvetetlenséggel tárja elénk. Az érdekesebb két költeményt, az I. és III. számút, ideiktatjuk:

„Ki nekem álmaimban
 Gyakorta megjelensz,
 Korán elhunyt barátom,
 Van-é jel siri fádon,
 Mutatni hol pihensz?

Oh! mert hiába költ már
 A hír nekem mesét,
 Hogy még tán eljövendsz:
 Tudom én, mit jelent ez
 Ellenmondó beszéd.

Igen, a hír halálad
 Kimondani haboz,
 S hogy a nehéz követség
 Nagyon zokon ne essék,
 Szavában ingadoz.

Majd elragadja tőlem
 A már adott reményt;
 Majd, amidőn elillant,
 Távolról visszacsillant
 Még egy csalóka fényt.

Hány bús alakban látom
 Éjente képedet!
 Sírból megannyi árnyak . . .
 S kik onnan visszajárnak,
 Nem hoznak életet.

De nyugszik immár csendes rög alatt,
 Nem bántja többé az Egy gondolat.

Mely annyit érze, hamvad a kebel,
 Nyugalmát semmi sem zavarja fel.

A lázasáalom, a szent hevülés;
 Ama fél jóslat . . . vagy fél örülés,

Mely a jelenre hág, azon tipor.
S jövőbe néz — most egy mareknyi por.

De jól van így. Ő nem közénk való —
S ez, ami fáj, ez a vigasztaló.

A köny nem éget már, csupán ragyog;
Nem törlöm még le, de higgadt vagyok.

Gyakran, ha az ég behunyta már szemét
Gyakran érzem lobogni szellemét.

Szobámba leng az a nyílt ablakon,
Meg-meg-imitja forró homlokom.

Hallom suhogni könnyű lépteit
És önfeledve ajkam szól: te itt? . . .

S döbbenve ismerek fel rajzomon
Egy-egy vonást, mit szellemujja von.

„Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
A szín erős, nem illik együvé.“

És áldom azt a láthatlan kezét . . .
Mulass velem soká, szelid emlékezet!

(Arany J. Kisebb költemények 348—351. l.)

Általában Petőfi eredeti lángelméje sokkal nagyobb és észrevehetőbb hatást gyakorolt Aranyra, a csendes, komoly művészre, gondos tanulmányok emberére, mint Arany ő reá. Petőfi is megpróbálkozott ugyan — nagy epikus barátja példájára — az elbeszélő költészet néhány nem neki való műfajával is. (Itt elsősorban a balladára gondolok.) De biz' ő lírikus maradt ott is. Egy pár kísérlet után abba is hagyta szerencsésen.

Aranynak ellenben még élete végén is meg-megzavarja álmait a Petőfire való visszaemlékezés. Ekkor azonban már inkább csak apotheosisát nyújtja nagy barátja lelkesítő finomult lényének. Ezt mutatja 1879-ben „Harminc év múlva“ írt költeményének első három versszaka:

Álmaimat gyakran látogatod most is,
Rég sir fedez, oh de nem nyughatol ott is,
Ha ugyan jámbor kéz teneked sirt ásott
S nem temetetlen bolyg földi alak-másod.

Volna hitünk, mint a római, a hellén.
Már égne az oltár tova-tüntöd helyjén,
Magad, istenülve, örök istenek tárt
Csarnokiban szivnád az üdítő nektárt.

De így is, az évek haladó terhével,
Mely minket elaggit, te gyarapulsz névvel.
Amit adál, abból semmi nincs elveszve:
Firól-fira szállsz te, mint egy közös *eszme*.

(Arany J. Kisebb költemények 470—471. l.)

Igen azzá lett ő ránk nézve, a haza- és szabadságszeretet eszményképévé. A magyar ifjúság bálványa, a magyar férfi s öreg ember mintaképével együtt testvér-csillagként tündököl felénk égi honából, ahová akkor költözött el a hű barát, mikor lelkének jobb fele érc alakban jelent meg közöttünk.

Dr. Máté Lajos.

BELFÖLDI SZEMLE.

Néhány énektörténeti adat igazolása.

E folyóirat 4. füzetében *A magyar ref. énekeskönyv multja* című művecskémről S. Szabó József tollából ösmertető bírálat jelent meg. A bírálat kedvező, csak néhány adatot kifogásol, „ezek is — úgymond — csekélységek a mű egyéb érdemeihez képest“. Minthogy azonban én igen fontos dolognak tartom, hogy az egyes énekek származásának felderítése s a téves adatok kiküszöbölése által énekeskönyvünk multja minden irányban lehetőleg tisztáztassék: szóvá tett adataim igazolására a következőket óhajtom elmondani.

En füzetemben Bourgois mellett *Dagues Pétert* állítottam a francia zoltárdallamok szerzőjének s a Bourgois és Dagues által szerzett azon dallamokat, melyeket franciaországi és svájci hittestvéreink ma is használnak, elősoroltam. „Hol vette Szügyi *Dagues* szerzőségét — mondja bíráló — nem tudhatom. Azok a könyvek és dolgozatok, melyeket műve végén felsorol, útbaigazítást nem nyújtanak“. Bíráló *Doumergue E.* nagy művére (Jean Calvin, les hommes et les choses de son temps II. 512) hivatkozik, mely szerint Kálvin a dallamokat *Franc Vilmos* genfi énekvezérrel és utódával Bourgois Lajossal készítette. A *Doumergue* hitele pedig — szerinte — feltétlenül megköveteli, hogy higgyünk neki.

Erre a következő választ adhatom:

Bíráló figyelmét kikerülte, hogy dolgozatom legvégén jeleztem, hogy művemhez „több bel- és külföldi énekeskönyv és chorálkönyv“ is forrásul szolgált. A *Dagues* szerzőségét ezen külföldi, még pedig a franciaországi és Svájci (Páris, Lyon, Genève, Neuchatel, Bern, Lausanne, Nimes, Mulhouse)

énekeskönyvek igazolják. Mind szöveg, mind dallam tekintében pontosan számot adnak ezen énekeskönyvek úgy a zsolttárok (Psaumes), mint az énekek (Cantiques) szerzőiről. Egyik-másik a Bourgois és Dagues szerzette zsolttárdallamokról táblás kimutatást is közöl, így például az 1900. évi („Psautier Romand. Recueil de Psaumes et de Cantiques adopté par les Églises nationales protestantes de Neuchatel, Genève et Bern. Neuchatel“ című) neuchateli és az 1902. évi („Psaumes et Cantiques. Recueil publié par le Synode de l'Église Indépendante Neuchâteloise. Deuxième Edition Neuchatel“ című) énekeskönyv is. Előbbi 373—374, utóbbi 463—465. lapjain. Egyik francia énekeskönyv sem mulasztja el ezenfelül, hogy ne tájékoztassa olvasóját azon énekeskönyv előállításának körülményeiről. Sokban megírva találjuk a legelső francia zsolttárkönyv előállításának történetét is, így a már fentebb cím szerinti megnevezett 1902. évi neuchateli énekeskönyvben is (462. l.), de még körülményesebben az 1895 évi párisi („Psaumes et Cantiques, Recueil adopté par le Synode general officieux des Églises reformées de France. Paris. Nancy“ című) énekeskönyvben az előszó 8—11. lapjain. A párisi énekeskönyv utal egyszersmind azon művekre is, melyekből a francia zsolttárkönyv történetére nézve bővebb értesítés nyerhető. Így megjelöli M. Félix *Bovet*: *Histoire du Psautier des Églises réformées* (Grassart 1872) és M. *Douen*: *Clément Marot le Psautier huguenot* (imprimerie nationale) 1878. című két kötetes munkáját. Talán nem lesz felesleges, ha az első francia zsolttárkönyvre vonatkozó leglényegesebb adatokat a francia és svájci énekeskönyvekből rövid idézetekben ideiktatom:

„A mi a zsolttárkönyvünket sokan Marot Kelemen munkájának tartják, holott Marot valójában csak 49 zsolttárt foglalt francia versbe; de el kell ösmerni, hogy azok képezik a zsolttárkönyvnek java részét. Marot, aki nem tudott héberül, barátságot kötött Vatabl-lal, ezen korszak jeles hebraistájával, aki beavatta őt a Dávid zsolttárainak komor szépségébe. Kezdetben 30 zsolttárt tett közzé Párisban 1541-ben, ez elég volt arra, hogy eretnekséggel vádoltassék s menekülnie kellett Genfbe Kálvinhoz. Itt 1543-ban 19 más zsolttárt írt, de csakhamar ezután meghalt Turinban, bevégzetlenül hagyván munkáját. Kálvin ösztönzésére Béza Tódor (1519—1605) folytatta Marot munkáját s 1550-től 1562-ig lefordította a többi 101 zsolttárt. A zsolttárokat megzenésítette Bourgois Lajos, született Párisban, Genfbe menekült 1541-ben, itt kántor 1545-től 1553-ig. A dallamokat Marot zsolttáraihoz és Béza első 34

zsoltárához ő alkalmazta. Munkáját valószínűleg *Daguez Péter* tanító s 1556-tól fogva genfi kántor folytatta. A zsoltárkönyv összhangosítói közt legjelesebb *Goudimel Kolos*, aki 1562-től 1565-ig a 150 zsoltárt négy szólamra letette.

En a Doumergue írói hitelét kisebbiteni nem akarom, de énekdallamokról lévén szó, azt hiszem, hogy az énekeskönyvek egyező feljegyzéseinek minden más művel szemben elsőséget kell adnunk. Ezek pedig azt igazolják, hogy Daguez Péter, a Bourgois hivatali utóda és nem Franc Vilmos, a Bourgois hivatali előde volt az, a ki Bourgoison kívül a francia zsoltárdallamokat szerzette. Igaz, hogy a birtokomban levő francia énekeskönyvek között van egy (*Grand Recueil, comprenant les Chants Evangéliques, les Nouveaux Chants et un supplément pour le Culte. Lausanne 1906.*), mely három zsoltárdallamot (42., 116., 134) Franc Vilmosnak tulajdonít, de én ezt elfogadhatónak nem tartom, mert a többi énekeskönyv szerint a 42. zsoltár dallamát Bourgois szerzette népdalból, még pedig német források szerint egy német vadászdalból, a 116. zsoltár dallama Daguesé, szintén népdalból formálva, a 134. zsoltár dallama ismét Bourgoisé. (Az amerikai angol egyházi énekek 6 kötetes teljes gyűjteményében *Gospel Hymns. Nos. 1 to 6 Complete* egyetlen zsoltárdallam van s ez a 134. zsoltaré. A szerző itt is Bourgois-nak van feltüntetve.)

Bírálo szerint kívánatos lett volna, ha füzetemben a francia zsoltárok történetével bővebben foglalkozom, mert ez a mi magyar közönségünk előtt meglehetősen terra incognita. Igazsága van! Csakhogy alkalom és cél szabták meg felolvasásra szánt dolgozatomnak kereteit, határát, emiatt a francia zsoltárok ügyét szélesebb alapon nem tárgyalhattam.

A dicséreteknél hibáztat bíráló, hogy az 1590. évi debreceni kiadású csonka énekeskönyvet szerző nélkül idéztem. Természetesen! Ezen énekeskönyv címlap nélkül maradt ránk s szerzőjét még eddig nem sikerült felderíteni. Bíráló maga is mondja, hogy „egybevetések útján tartják ezt a Gönczi Kovács György énekeskönyve első kiadásának“.

A tekintetben, hogy Mágocsi Gáspár és Németi Ferenc énekszerzők lennének, bíráló nem ért velem egyet. Elösmerem, hogy Mágocsi neve tévedésből került az általam megnevezett énekszerzők közé, de a Németi Ferenc szerzőségét fenntartom. Az az ének ugyanis, mely a Szegedi Gergely 1569-diki énekeskönyvének 73. lapján kezdődik s a következő lapon folytatódik, határozottan a Németi Ferencé. A versfők ugyanis ezt adják: „Noum (novum) opus Francisci Németi“. A genitivus kétségtelenné teszi ezen éneknek Németi Ferencről szár-

mazását. (Azt, hogy ezen Németi Ferenc a híres tokaji kapitány lenne, nem állítottam.) Németi Ferenc a szerzője még azon éneknek is, melyről Sziládi Áron a „Régi Magyar Költők Tára“-ban (VI. 282. lap.) emlékezik. Különben ösmerem a Németi Ferenc tokaji kapitány tiszteletére Szegedi Gergely által irt éneket is. Ott van Szegedi énekeskönyvében a 47. lapon, a Szegedi szerzőségét bizonyító G. Sz. betűjelzéssel, a versfőkben „Uramnak Németinek éneköm“ (Szilárdi R. M. K. T. VI. 230. lap s jegyzetek 375. l.). Ezt annál kevésbbé tévesztettem össze más szerző énekével. mert ezen éneket füzetemnek 39. lapján az első jegyzetben úgy tüntettem fel, mint a Szegedi Gergely énekét. Különben úgy a Németi Ferenc éneke (Sz. G. énekes 73. l.), mint a Németi Ferenc tokaji kapitány tiszteletére Szegedi G. által szerzett ének (Sz. G. ének 47. l.) a későbbi énekeskönyveken keresztül a mi mostani énekeskönyvünket megelőző 1778-diki öreg énekesbe is átjött s az egyik ott 123, a másik 162, szám alatt nyert elhelyezést.

A 153. dicséretéről kell még szólanom. Ahhoz kétség nem fér, hogy ez latin himnusznak, még pedig a *Christe, qui lux es et dies* kezdetű latin himnusznak fordítása, de a fordító személyére nézve elágazók a vélemények. Révész Imre szerint (A ref. egyház énekeskönyvéről 35. l.) a himnuszt németre Musculus vagy Veis helvét reformátor, magyarra valamelyik reformátorunk fordította. A fordító Kálmán Farkas *Éneklőkara* szerint is Musculus vagy Weisz. Bíráló szerint a német fordító *Musculus (Mausel) András*, aki nem Weisz, nem is *Weisze (Weiß)*, amint én azt a német énekeskönyvek után írtam és irom. Ezekkel szemben lássuk az én adataimat és állításomat. Én füzetemben azt mondtam, hogy ezen ének a régi énekeskönyvekben sok változatban fordul elő s hogy latinból átvették a németek is. Az a változat, melyet mi használunk az 1778-iki énekeskönyvből a 304. szám alól jött át szóról-szóra, a 8-dik versnek elhagyásával. Ugyanezen énekeskönyvben a 305. szám alatt egy másik változat van 11 verssel. Ennek első verse így szól:

Krisztus, ki vagy nap és világ
Mennyszágra út s igazság
Hozzád kiált mind e világ,
Mert csak te vagy érte váltság.

Ennek 5-ik verse a mienknek 6-dik versét így variálja:

Parancsoljad angyalidnak
 Hogy körülöttünk járjanak,
 Mindenkor strázsát álljanak,
 Ejjel nappal vigyázzanak.

153. dicséretünk mostani szövegével leginkább egyezik a németeknél az a változat, melynek szerzője a német énekeskönyvek szerint *Alberus Erasmus* (1500—1553) újbrandenburgi szuperintendens, Luther kortársa és barátja. Ez az ének először 1558-ban a *Hamburger Enchiridion*-ban, majd később (1566) a Weisze Mihály *Gesangbuch der Böhm. Brüder* című énekeskönyvben jelent meg. Első versét az 1883. évi *Gesangbuch für die ev. luth. Landeskirche des Königreich Sachsen* 473-ik száma alól s *Bach Sebestyénnek* Erk Lajos által nagy gonddal szerkesztett s messzemenő történeti jegyzetekkel ellátott *Choralgesänge* (Edition Peters) című művéből (II. 168. sz.) írom ide:

Christ, der du bist der helle Tag,
 Vor dir die Nacht nicht bleiben mag,
 Du leuchtest uns vom Vater her,
 Und bist des Lichtes Prediger.

Ennek 2., 3. és 5. verse egyezik a mienknek 2., 4. és 6. versével.

Egy másik változat a német énekeskönyvekben *Meusslin Wolfgang* név alatt fordul elő, ki az 1527-ben szerzette s 1535-ben jelent meg először a Klugsches József *Gesangbuch*-jában. Első verse ez:

Christe, der du bist Tag und Licht,
 Vor dir ist, Herr, verborgen nichts;
 Du väterliches Lichtes Glanz,
 Lehr uns den Weg der Wahrheit ganz.

Ez is megvan a *Bach Choralgesänge* című művében II. 169. szám alatt.

Az én adataim szerint tehát az egyik német variánsnak szerzője *Alberus Erasmus* s ez a változat a *Weisze Mihály* 1566. évi énekeskönyvéből lett általánosan ösmertté; a másik variánsnak szerzője *Meusslin Farkas* 1527. Megengedem, hogy bíráló *Musculus* (*Mausel*) András is igazolni tudja, mint fordítót, de én a német énekeskönyvekben *Musculus*-nak vagy *Mausel* Andrásnak mint ezen ének fordítójának nevével nem találkoztam. De nem tartom valószínűnek azt sem, hogy

Meusslin Farkas egy legyen akár a bíráló által nevezett Musculus (Mausel) Andrással, akár a Révész Imre és Kálmán Farkas által nevezett Musculus-Weis-szal.

Meg kell még jegyezni, hogy az a Veis, vagy Weisz, akiről itt egyedül szó lehet, nem más, mint az a sziléziai (tehát nem helvét) származású *Weisze Mihály* (Weiß), aki a német énekeskönyvek életrajzi feljegyzései szerint a cseh-morva atyafiak lelkesze volt s mint ilyen azoknak énekeskönyvét németre fordítva, részben átdolgozva 1566-ban *Gesangbuch der Böhm. Brüder* cím alatt kiadta.

Kevesen vannak, akik énekeskönyvünk multja iránt érdeklődnek, még kevesebben voltak és vannak, akiknek ezen a téren kutatásra, búvárkodásra volt vagy van kedvük, pedig sok olyan kérdés van még énekirodalmunkban, mely felderítésre vagy áthatóbb megvilágításra várokozik. Annál nagyobb elismerés illeti bírálót, énekeskönyvünk történetének régidőtől fogva ösmert buzgó és érdemes kutatóját, bűvát, hogy szerény művecskémet, melynek hiányait magam érzem legjobban, figyelmére méltatta s jóindulatú megjegyzésekkel kísérte. Ez a jóindulat jogosít fel azon reményre, hogy bíráló nem fogja tőlem rossz néven venni, hogy megjegyzéseire az elmondottakban válaszoltam.

Szügyi József.

IRODALMI SZEMLE.

Stefan Veress: Einfluss der calvinischen Grundsätze auf das Kirchen-Staatswesen in Ungarn. Zu Calvins 400. Geburtsjahre. Tübingen, Druck von H. Laupp junior. 1910. 4 + 137. lap. Megrendelhető Hegedüs és Sándor könyvkereskedésében Debrecenben. Ára 2 kor. 40 fill.

Kálvin születésének négyszázados évfordulója alkalmából írta Veress István diószegi lelkész fentidézett munkáját, hogy külföldi hitsorsosainknak ezzel is szolgálatot tegyen magyar református egyházunk megismerhetésére s miután azt theologiai tudori értekezés gyanánt a bécsi protestáns theologiai fakultás elé terjesztette és azáltal elfogadtatván, vele theologiai tudori fokozatot nyert, a bírálóban kifejezett kiváncságnak szerint ezt most nyomtatásban is kiadta.

Ki tagadhatja ma már, hogy *a kálvini reformáció alapelveinek mily nagy befolyása volt a magyar egyház és államéletére?* Hisz elfogulatlan politikai írók, gróf Andrássy Gyula, Beöthy Ákos nemcsak elismerik, hanem bizonyítják is ezt nagy műveikben. Szerzőnknek nem az volt a célja, hogy elvi alapra állva általános meghatározásokat adjon s akadémikus fejtegetéseket nyújtson, hanem hogy a szorosabb értelemben vett történelmi alapon világosítsa meg ezt a kérdést, melyet nyolc fejezetben oldott meg.

A bevezetésben abból indul ki, hogy Kálvin születésének négyszázados évfordulója igen jó alkalmul kínálkozik arra, hogy ennek a kimagasló reformátornak necsak életét és műveit, hanem azt a nagyhatását is tanulmány tárgyává tegyük, melyet az ő rendszere, vagy mondjuk iránya, a reformációt elfogadott országok egyházi és államéletére gyakorolt. Míg a lutheranizmus rá nyomta a maga jellegét egy népre, a német nemzetre, addig a kálvinizmus az egyes nemzetek

között levő korlátokat áthágva, mint egy nemzetközi vallás tűnik fel. S miután a tételt általánosságban kifejtette, beszámol forrásairól (7. l.) s bírálóira való tekintettel csupán a latin, német és angol nyelven megjelent kútfőket sorolja fel, de ezeken kívül a szövegben még más műveket is idéz.

A második fejezetben *a magyar reformáció kezdetéről* tárgyal (8—16. l.), melyben kimutatja, hogy a lutheri irány csakhamar mily nagy hódításokat tett és mindenféle hatalom hogyan igyekezett azt elnyomni, de nem sikerült; felsorolja a reformátorokat és pártfogóikat, érinti a kálvini irány terjedését és az első zsinatokat. A következőben szépen fejtegeti *a kálvini reformáció alapelveit*, (16—26. l.). Mi volt Kálvin? kérdezi. Reformátor vagy csupán egyházszervező? Művei, születésének négyszázados évfordulóján a szó legnemesebb értelmében hirdetik, hogy valamint Luther, Kálvin is reformátor volt. Majd az Isten ingyen kegyelméből való megigazulás és az eleveelrendelés tanát mutatja be, s áttér a 4. fejezetre, melyen (26—45. l.) *a kálvini reformáció behozatala Magyarországra* cím alatt ennek XVI. századi hódításait, terjedését történetirói hűséggel fejtegeti s megállapítja, hogy a magyarajkú lakosság legnagyobb részben ehhez csatlakozott, míg a német és szlávajkúak lutheránusok maradtak. Az 5. fejezet címe *a kálvinizmus az erdélyi fejedelemségben* (45—70. l.), melyben egész 1691-ig, a Lipót-féle diploma kiadásáig beszél el az eseményeket. Igaz, hogy ezt a korszakot a Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Apaffy korát híven, lendületes melegséggel állítja az olvasó elé és református egyház tulajdonképeni magyarországi történetét is feltünteti, a felületes szemlélő előtt mégis úgy tűnik fel, mintha kimaradt volna valami, mert a hatodik fejezet *a magyar kálvinista egyház története Erdély függetlenségének megszűnésétől a legújabb időkig* (70—91. l.) címről szól, tehát első pillanatra úgy tetszik, mintha a magyar református egyház XVII. századi története kimaradt volna. Pedig az előző fejezetben ismertette ezt is, valamint emebben III. Károlytól egész az 1907. XXVII. törvénycikkig felsorolja az összes nevezetesebb eseményeket.

A munka tulajdonképeni külső történeti részét ezzel befejezte és ezután tárgyalja *a magyar református egyház alkotmányát* (91—108. l.), *a magyar kálvinisták irodalmi tevékenységét* (108—122. l.) Majd *a kálvinizmus befolyása az államszervezet jelenére* cím alatt hatalmasan mutogatja könyve főcímének tulajdonképeni eredményeit s kimondja, hogy az életben is úgy van, hogy a kálvini egyház és magyar egyház egy fogalmat jelentenek (108—132. l.).

• Berekesztésül *a magyar református egyház jelenlegi állapotát* (132—137. l.) rajzolja, felsorolván kerületenként az anya-, leány-, misszió-egyházak, lelkészek, népiskolák, tanítók, tanítóképzők, gimnáziumok, theologiai és jogakadémiák s tanáraik számát, élő püspökeink s főgondnokaink neveit és bizonyos önérzettel említi, hogy az 1900. évi népszámlálás szerint 2,445.000 lelket számlál a magyar református egyház, van 2056 anyaegyházunk, ezekben 2062 lelkészünk és 2965 tanítónk.

Végül rámutat arra, hogy Kálvin születésének négyszázados évfordulóját, a reformátorhoz méltóan megünnepeztük; a nép számára ünnepi iratokat adtunk ki; az iskolákban külön okt. 31-én Kálvin-emlékünnepeket tartottunk s ugyanakkor egyetemes konventünk diszülést tartott, melyen a képviselőház, a főrendiház, a fő- és székváros és az evang. egyház képviseltették magukat.

Üdvözlöm szerzőt, a legifjabb theologiai tudort szépen és jól megírt munkájáért. Ezután esküje is kötelezi arra, amit ezelőtt nélkül is megtett, hogy a theologiai tudományokat irodalmilag is műveli. Csak minél többet és minél többször az ilyen iratokból, hogy a művelt külföld a magunk írásai-ból ismerje meg egyházunkat és intézményeinket.

Thury Etele.

Barabás Ábel: Felhők és Ferenczi Zoltán: Szabadság, szerelem. A Petőfi-könyvtár IV. és VI. füzete. Budapest. Szilágyi-Kunossy és társa. 1909.

Az újabb lendületet vett Petőfi-kultusznak az irodalomban meg van az a kétségtelen érdeme, hogy az érdeklődést a Petőfi költészetének egy oly jellemvonására hívja fel, amit idáig kevésbé vettek figyelembe. Értem Petőfi filozófiáját, vagyis költészetének metafizikai vonatkozásait. Ezeket vizsgálja Barabás Ábel is a Petőfi-könyvtár IV. füzetében. Ismeretes, hogy Petőfi 66 költeményét adta ki a fenti címmel 1846-ban. Ezek a költemények, mint az égboltozatra feltornyosuló felhők, úgy borítottak fájdalmas homályt a költő lelkére. Csalódott barátaiban, szerelmében, verseit keményen ócsárolták, szülei tönkre jutottak; szenvedései nemhogy apadtak volna, hanem még megsokasodtak. Im ezek a körülmények borították el lelke fényét, szülték a felhőket. E költemények kerete, mint a kémlélődő fájdalomé rendszerint, bizonyos metafizikai elmélyedés, a természet, az élet, az emberi javak végső értelmének kutatása, amely pesszimizmusra vezet, ha magában az

egyénben a léleknek ereje meg van törve. Pesszimizmus nyilatkozik meg a *Felhőkben* is, melynek majd mindenik darabja remekmű. Csakhogy azt már bajosan tudjuk elhinni Barabás Ábelnek, hogy az egész költeménysorozat egy nagyszerű *összefoglaló* alkotás (23. l.). Az égbolt felhőiben sincs összefüggés. A költő nem hiába adta a felhők elnevezést e költeményeknek. Nem igen lehet közöttük más összekötő kapocs, mint a Petőfi lelki elkeseredése. De valami olyan drámai haladást, mint ahogy Barabás nyolc színre osztotta, fölfedezni véli, alig tapasztalhatunk. A Barabás ezen drámai beállítása, bármily tetsző is első pillanatra, olyan vállalkozás, mintha valaki pl. az Eötvös József gondolataiban is valami benső összekötő vázat akarna találni. Ha pedig valaki mégis úgy gondolja, hogy talált ilyen összefüggést, akkor is el kell ismernie, hogy az teljesen egyéni s bizonyos autózuggerzió hatása alatt jött létre, amelyet csak némi lélektani valószínűség támogat.

A VI. füzetben Ferenczi Zoltán voltaképpen a Petőfi jel-szavának (Szabadság, szerelem, e kettő stb.) a magyarázatát adja. Ferenczi lépésről-lépésre követve a költő alkotásait, megismertet azzal, hogy miképpen tágul ki a Petőfi lelkivilágában a *haza* az emberiség fogalmává s a magyar szabadság eszméje mint azonosul a világszabadság gondolatával. A független és szabad élet vágya már a gyermek Petőfiben hatalmas jelentkezik s végig kíséri egész életén. Ez az egyéni vágy érteti meg velünk, hogy Petőfinél az embernek, az emberi alkotásoknak (társadalom, haza stb.) egyetlen mértéke van: a szabadság. S mint minden igazi művész a deduktív okoskodás rendjén jut el odáig, hogy az igazi szabadság az emberiség szabadsága, a világszabadság.

A Petőfi és nő c. ugyanebben a füzetben olvasható értekezésben azt fejtegeti Ferenczi, hogy Petőfi a szerelemben is mindig naiv szemérmetességgel s a magyar fajt jellemző mély erkölcsi tisztelettel viselkedett. Ilyen tárgyú költeményeiben nincs szentimentalizmus (pedig a *Czipruslombok* bizony itt-ott szentimentális), de a mi fő, nincs nyoma se az érzékiségnek.

Mindkét mű alkalmas arra, hogy a Petőfi lelki világának a megértését könnyebbé s iránta való szeretetünket, a művei által nyújtott élvezetet bensőségesebbé tegye.

Kristóf György.

Legújabb könyvek.

Kálvin János művei. A *Czeplédi* Sándor szerkesztésében megjelenő Kálvin műveiből két újabb füzetet kaptunk. Egyik: *Servet Mihály harminc levele* Kálvin Jánoshoz. Latinból fordította *Veress Jenő* (Pápa, Kis Tivadar bizománya, ára füzve 1 K 40 f.). Másik: *A tridenti zsinat határozatainak cáfolata*. Latinból fordította *Rábold Gusztáv* (Pápa, Kis Tivadar bizománya, ára füzve 2 K 40 f.). Protestáns részről Kálvin volt az első, aki jelen munkájában a híres zsinat első hét ülésének határozatait szigorú, de igazságos kritika tárgyává tette, világos, tiszta nyelvezettel s megdönthetetlen logikával mutatta ki e határozatok tarthatatlanságát s a Rómával szemben tanúsított szolgálalkúséget, mely vezérfonalként húzódik végig a zsinat összes ülésein.

Bárány Gerő: Philosophiai essayk (Budapest, 1910. Lampel R. kiadása, ára füzve 3 K 50 f.). A magyar filozófusok száma folyvást szaporodik s ez kulturánk mélyülését mutatja. Dr. Bárány Gerő, ki ezeket a filozófiai tanulmányokat írta, a mélyebben járó, eredeti gondolkozók közé tartozik. Ez a tizenhárom bölceleti tanulmány erős filozófiai tálentumról tanúskodik. Lapozgat a filozófia történetében, méltatja Kant Immanuelt, ír Schopenhauerről és pesszimizmusáról, mérlegeli a pesszimizmus és az optimizmus nagy kérdéseit, ismerteti a világrejtélyeket, az ősválóságot és a mindenség egységét, méltatja a lélek nagyságát, szól a kultúra végső kérdéseiről és az eszményekről. S ezekről a súlyos, nehéz kérdésekről Bárány dr. aránylag könnyedén, de mégis alaposan tud írni: ez az első, amit a tanulmányairól megállapíthatunk. A második, amit ki kell emelnünk, hogy Bárány theista, hívő filozófus. Minden tanulmánya folyamán és végén kifejezésre jut az a filozófiai hitvallása: a tudás korlátolt, csak az érzéki

világig ér fel, a lélek a hitet szomjúhozza. A filozófia történetéből azt a tanulságot szűri le: tudásunk kimerül a látható világ ismeretével, a dolgoknak csak a *fenomenon*-ját ismerhetjük meg, a dolgok lényegébe, a *magánvalók* világába csak hit segítségével emelkedhetünk. E tekintetben a szerző Kant, Spencer Herbert és Du Bois-Reymond ismeretelméletét, illetve tanítását követi. Materialistákkal, monistákkal, atheistákkal nem fúj egy követ, a felszínes Häckel Ernő materialista monizmusával nem ért egyet. Ellenkezőleg, a hitet nagyra tartja. „Ha az emberi létből, írja egy helyen, kihagyjuk a hitet, a közönséges pesszimizmus csak nyitott ajtókat törhet be, mert az élet tele van szennyel, bűnnel, bajjal, tökéletlenséggel és tévedéssel; ezeket a tökéletlenségeket semmiképp sem lehet elfilozofálni... Az ember és az emberiség tragédiájára egyetlen világitó és melegítő sugarat csak a hit vet: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bizzál!“ Hasonló szellemben ír az életértékekről, a valódi javakról. „Az összes életértékeknek állandóan változó Proteus-szerű ábrázata van. Sehol semmi biztosnak látszó pont ezen a világon. De az emberi lélek a tapasztalati világon túlterjedő *hitével* mintegy megsejti az örökkévaló világot s *hiszi*, hogy az örökkévaló világnak törvényei benyúlnak a mi világunkba, s hogy a mi világunk és a mi életünk részt vesz az örökkévalóság életében s igazi értékeit ettől az örökkévalóság világitól kölcsönzi. A *hit* az az erő, amely a világunkat és az életünket valóban értékessé teszi“. — Ilyen szellemben írják dr. Bárány filozófiai tanulmányai, amelyeket melegen ajánljuk a filozófia kedvelőinek figyelmébe.

THEOLOGICAL

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

Jegyzőkönyv.

Felvétetett a M. P. I. T.-nak Budapesten 1910. április 10-én tartott választmányi üléséről, amelyen dr. Zsilinszky Mihály ügyvivő elnök és dr. Baksay Sándor másodelnök vezetése alatt jelen voltak: Szóts Farkas, titkár, Bendl Henrik pénztárnok, Fejes István, György Endre, Gyurácz Ferenc, Hamar István, dr. Kenessey Béla, dr. Masznyik Endre, Nagy Károly, Petri Elek, Radácsi György, Révész Kálmán, Széll Kálmán, Szilassy Aladár, dr. Tüdös István, Zelenka Pál, Zoványi Jenő, dr. Vámosy Károly választmányi tagok. Távolmaradásuk kimentését kérték: dr. Antal Gábor, Deák Lajos és Raffay Sándor.

1. Dr. Zsilinszky Mihály elnök szívélyesen üdvözli a megjelent tagokat és

a választmány helyeslése mellett a társelnöki szék elfoglalására dr. Baksay Sándor másodelnököt, a jegyzőkönyv vezetésére Szóts Farkas titkárt, a jegyzőkönyv hitelesítésére Szilassy Aladár és dr. Vámosy Károly vál. tagokat kéri fel

2. Titkár jelenti, hogy a számvizsgálók (Petri Elek, Hamar István, Horváth Ödön, Kaczián János és Szócs Ferencz) a pénztárnok 1909. évi számadását április 1-én megvizsgálták, a bevételeket és a kiadásokat kellő próbákkal ellenőrizték, az értékeket számba vették, mindent rendben találtak s ennek alapján a fölmentvény megadását javasolják.

A Társaság 1909. évi *jövedelme* a főpénztárnál 19,075 K 29 f, a Károli-alapnál 5143 K 25 f, összesen 24,218 K 54 f. — A Társaság kiadása a főpénztárnál 13,222 K 04 f, a Károli-alapnál 5054 K 38 f, összesen 18,276 K 42 f. — Pénztármaradvány a főpénztárnál 5853 K 25 f, illetve egy számviteli tévedés helyesbítése után 5929 K 23 f, mely összeg azonban legnagyobb részében félre teendő az 1909. évi monografiára és Adattárra, a végleges maradvány 20%-a az alapit-

ványok és 20%-a a Károli-alaphoz csatolandó (Alapsz.); pénztármaradvány a Károli-alapnál 88 K 87 f.

A választmány a számvizsgálatról szóló jelentést tudomásul veszi, a számadás zárótételeit jegyzőkönyvileg nyilvántartja, Bendl Henrik pénztárnoknok a felmentvény megadását az 1909. évre a szokásos fenntartás mellett javasolja, a számadás több tételeinek a szokásos módon való kinyomatását a közgyűlés idejére elrendeli.

3. Titkár előterjeszti a számvizsgáló bizottság jelentését a Társaság vagyonáról, mely szerint az alapítványi tőke 130,247 K 64 f, a Károli Gáspár-alap 88 K 87 f, a Hegyi Mihályné hagyománya 246 K 44 f, a Szász Domokos-alap 1890 K 71 f. — Tájékoztatólag megjegyzi a számvizsgálót, hogy az alapítványi tőke az 1909. év folyamán 600 K-val szaporodott, a Károli-alap a Koszorú számos füzetének újból való nyomása és a kedvezőtlen elárúsítás miatt 1626 K 68 f-ről 88 K 87 f-re csökkent, a Hegyi Mihályné hagyománya a függőben levő hagyományrész érdekében folytatott per költségei miatt 1200 K 58 f-ről 246 K 44 fillérre szállott. A Szász Domokos-alap a kamat hozzácsatolása folytán 1817 K 99 f-ről 1890 K 71 fillérre szaporodott. Ezeket a külön kezelt kisebb alapokat és a pénztármaradékot összeadva, a Társaság összes vagyona 138,484 K 86 f, ami az 1908. évi 137,004 K 48 f vagyonállapothoz képest 1480 K 38 f szaporodást mutat. Az itt kimutatott vagyonból 61,000 K értékpapírokból, 64,255 K alapítványi kötelezvényekben, 6934 K a P. H. E. T. folyószámláján, 6237 K 32 f takarékpénztári könyvben van elhelyezve, 58 K 54 f pedig készpénzben van. A vagyon kimutatásához tartozik a tagoknál kinmaradt 18,666 K tagdíjhátralék és a raktáron levő mintegy 15,000 K értékű könyvkészlet.

E jelentéssel kapcsolatban a számvizsgálót javasolja, hogy a folyószámlán kezelt 6934 koronából hatezer korona erejéig, jobb jövedelmezőség indokából, értékpapírokat vásároljon a Társaság.

A választmány a vagyonkimutatást tudomásul veszi és a számvizsgálók javaslata értelmében utasítja a pénztárnokot, hogy hatezer korona erejéig értékpapírokat vásároljon.

4. Titkár előterjeszti a számvizsgálók által az 1911-dik évre javasolt költségvetést, mely szerint a szükségletet 16,696 K 69 f-re, a fedezetet szintén 16,696 K 69 f-re előirányozza a bizottság.

A választmány a beterjesztett költségelőirányzatot tudomásul veszi és a közgyűlésnek elfogadásra ajánlja.

5. Titkár bemutatja a számvizsgálóknak a hátralékok ügyében készített következő javaslatát:

1. A pénztárnok és az ügyész utasítatnak, hogy a tömérdek (18,666 K) hátralék behajtását minden törvényes eszközzel a legerélyesebben szorgalmazzák.

2. Jövőre nézve az ügyész mindazokat a tagokat, akiknek hátralékuk van, a hátralékosság harmadik évében fizetésre szorítsa, hogy a hátralékoknak hosszabb időre való felszaporodása elkerültessek.

3. A múlt évi közgyűlés határozata értelmében a számvizsgálat (a pénztárnok, ügyész és titkár által készített javaslat alapján) indítványozza, hogy a teljesen behajthatatlannak bizonyult öt alapítványi kötelezvény megsemmisítését, az öt tag nevének az alapítók névsorából való törlését, valamint az utánok járó ezer korona alapítványnak az alapítványi kimutatásból való törlését határozatilag rendelje el a választmány.

6. Behajthatatlanság okából törülje az öt alapítótag után felgyűlt 570 K kamathátralékot, továbbá 14 rendes tag után törüljön 1,506 K, nyolc pártolótag után 390 K és egy segítőtag után 9 K, összesen 2,475 K kamat-, illetve tagdíjhátralékot.

A választmány a javaslatot elfogadja és a következő módosítással, illetve pótlással határozattá emeli. A javaslat 2-dik pontjában indítványozott intézkedést akként módosítja, hogy jövőre nézve az ügyész már az egy évi tagdíjjal hátralékos tagokat fizetésre szorítsa. Pótlólag pedig elhatározza, hogy a pénztárnok ezentúl a tagoknak mindjárt az esztendő elején postatakarékpénztári csekket küldjön a tagdíjbefizetés megkönnyebbitésére.

7. A kiadványokra nézve a titkár a következő tervezetet mutatja be:

1. A *monográfia* sorozat 1910. évi kötete Pokoly Józsefnek „A protestantizmus hatása az államéletre“ című műve lesz, mely a napokban hagyja el a sajtót. A munka több mint 34 nyomtatott ív s ennél fogva a múlt év felére és a jelen egész esztendőre szóló monográfia illetményül szolgál.

A jövő 1911-dik évi monográfia kötetéül a múlt évben följánlott egyik alföldi nagyváros monográfiájával szemben, melyet az irodalmi bizottság elvből nem tart elfogadhatónak, az irodalmi bizottság indítványozza, hogy a társaság adja ki Szóts Farkasnak „A szociológia alapvonalai“ című munkáját, mely a szociális életre vonatkozó elméletek kritikai ismerte-

tése mellett a társadalom szervezetének és fejlesztésének evangyéliumi keresztyén szempontjait kívánja megismertetni. A följánlott munka azonban csak azon feltétel alatt adassék ki, ha az irodalmi bizottság által felkérendő két revizor a művet kiadásra érdemesnek itéli.

2. Az *Egyháztörténeti Adattár* szerkesztésével jövőre is Pokoly József bízássék meg, aki ezt a megbízást kész elvállalni. Az Adattár 1910. évi kötete azonban nyomassék annyi példányban, hogy a Ref. Egyházi Könyvtár részére is jusson belőle 2100 példány, mivel a Parokhiális Könyvtárbizottság évi 2000 K ellenében hajlandó 2100 példány Egyháztörténeti Adattárt megvenni, ha a közölt egyháztörténeti adatok értéke és a közlés módja a tudományos követelményeknek megfelelő s ha a könyv terjedelme legalább tíz nyomtatott iv. A Par. Könyvt. Biz. ezt a megállapodást a jelzett feltételek mellett évről-évre hajlandó megújítani.

3. A *Házi Kincstár* 1910. évi kötetéül, miután a mult évben följánlott „Gyermekeink“ című művet a bíráló nem tartja e sorozat céljára megfelelőnek, a titkár javasolja, hogy Th. Franck genfi ref. lelkésznek a keresztyénség és a szocializmus viszonyát népszerű modorban tárgyaló kiváló szociális művét adja ki a Társaság. A fordítás elkészítésére dr. Kovács István theol. m. tanárt nyerte meg a titkár, a fordítás revízióját a titkár hajlandó végezni.

A Házi Kincstár 1811. évi kötetéül abban az esetben, ha dr. Kenessey Béla püspök a régebben ígért Magyar protestáns nőalakokkal nem készülhet el, dr. Szabó Aladár buda-pesti lelkésznek érdekes tárgyú és irodalmunkban hézagpótló külmisziói kalauza kiadását javasolja a titkár.

Egyben fölhatalmazást kér a titkár arra, hogy a Házi Kincstár ezután megjelenendő köteteire a Társaság nevében előfizetést hirdethessen, hogy a Társaságnak bárminő tagja s a társulaton kívül eső közönség is jutányosan megszerezhesse e kiadványsorozat egyes köteteit.

4. A Koszorú 1910. évi tíz új füzetére elnöki felhatalmazás és a választmány jóváhagyása reményében a titkár a nyilvános pályázatot a társulati folyóiratban időnyerés szempontjából a mult hónapban meghirdette.

A választmány a kiadványokra vonatkozó titkári előterjesztést minden pontjában elfogadja és határozattá emeli, a titkárt pedig utasítja, hogy a határozat végrehajtásáról gondoskodjék.

7. Titkár jelenti, hogy a ref. Konvent elnöksége f. évi 60. sz. átiratával az amerikai és romániai egyházmegegyék

gyülekezeteiben a kiadványainkból szervezett egyházközségi könyvtárak számára a Házi Kincstár illető köteteit és a Koszorú megfelelő füzetait könyvtáranként 3—3 K ellenében az 1909. és 1910. évekre is megrendelte.

Örvendetes tudomásul szolgál.

8. Titkár javasolja, hogy a Szász Domokos alapnak, mely a folyó év végére az eredeti 2000 K-ra növekedik, egyik ezer koronáját a néhai adományozó intenciójának megfelelőleg, a Társaság által kiadott Kálvin-kötet költségeinek részben való fedezésére fordítsa, másik ezer koronájának kamatait ismét addig tőkésítse a választmány, míg az alap újból 2000 K-ra növekedik.

A választmány a javaslatot elfogadja és a pénztárnokot megfelelő eljárásra utasítja.

9. Titkár előadja, hogy néhai Duka Tivadar 1900-ban 100 K-t adományozott a Társaságnak azzal az élőlőszóval közölt rendeltetéssel, hogy ha a Társaság Bibliái Lexikont ad ki, az adomány kamataival együtt annak költségeire fordíttassék, ha pedig a Bibliái Lexikon kiadása nem valósul meg, akkor a tőke kamataival együtt az ő kétszáz K alapítványához csatoltassék. Miután a Bibliái Lexikon általunk való kiadása a Parokhiális Könyvtár hasonló vállalata folytán fölöslegessé vált, indítványozza, hogy a 154 K-ra szaporodott Bibliái Lexikon-alap külön kezelését szüntesse meg és az alapot csatolja a Duka Tivadar alapítványhoz a Választmány.

A választmány a tett indítvány értelmében a Bibliái Lexikon-alap külön kezelését megszünteti és az alapot a Duka Tivadar alapítványához csatoltatja.

10. Titkár előterjesztésére a folyó évi közgyűlésre vonatkozólag a választmány elhatározza,

hogy ha vándorgyűlésre meghívást nem kap a Társaság, akkor Budapesten az őszi hónapokban tartja az ideai közgyűlést, a melynek ideje meghatározásával és minden irányú előkészítésével az elnökséget és a titkárt bízva meg.

11. Titkár javasolja, hogy miután a Társaság szellemi és anyagi megerősítése immár elodázhatatlanul szükséges, tegyen a választmány gyökeres intézkedéseket alapítványok szerzésére, tagok gyűjtésére s általában a Társaság működésének hatályosabbá tételére.

A javaslat fölött megindult eszmecsere rendjén *Fejes István* azt sürgeti, hogy a szükséges anyagi és szellemi megerősítés végett kimerítő memorandumban az egyházi hatóságokhoz forduljon a Társaság. *Gyurátz Ferencz* a Társaságon

kivül álló intelligenzia bevonását javasolja, akikhez az egyházi hatóságok útján beszerzendő névjegyzék alapján személyenként kellene fordulni. *Petri Elek* nézete szerint miként az alakulás idejében, úgy most is az egyházi hatóságok és az egyesek körében kifejtendő propaganda vezetne célhoz. *Nagy Károly* a tömegre hatás és az aktuális kérdések irodalmi tárgyalásának szélesebb körű felkarolását tartja célravezetőnek. *Dr. Vámosy Károly* a reorganizáció szükséges voltát részletes számadatokkal bizonyítja s a cél érdekében az intenzívebb irodalmi tevékenységet, a világi elem nagyobb arányú bevonását, a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban agitáló felolvasások tartását ajánlja. *Dr. Masznyik Endre* a pozsonyi felolvasásoknál szerzett tapasztalatokkal erősíti *dr. Vámosy* indítványának célszerűségét. *Szell Kálmán* az erélyesebb propaganda és különösen a felolvasások tartása mellett emel szót.

Dr. Zsilinszky Mihály összegezi az elhangzott véleményeket s a tagok helyeslésétől kísérve kimondja a következő határozatot:

A választmány a Társaság anyagi és szellemi megerősítését elodázhatatlanul szükségesnek tartja s e végből bizottságot küld ki, hogy a fölmerült eszmék figyelembe vételével készítsen kimerítő programot a legközelebbi választmányi ülésre. A programkészítő bizottságba *Szilassy Aladár*, *dr. Vámosy Károly*, *dr. Masznyik Endre*, *Hamar István* és *Nagy Károly* választmányi tagokat és *Szöts Farkas* titkárt küldi ki a választmány.

12. A tárgysorozat kimerítettén, *dr. Zsilinszky Mihály* elnök megköszöni a tagok érdeklődését és az ülést bezárja. Kelt mint fent.

Dr. Zsilinszky Mihály,
elnök.

Szöts Farkas,
titkár, mint jegyző.

Hitelesítjük:

Szilassy Aladár,   *Dr. Vámosy Károly,*
vál. tagok.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 május hó 1-től május hó 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910 re: dr. Darányi Gyula Budapest, dr. Némethy Károly Budapest, dr. Neuschloss Kornél Budapest, Lánczy Leó Budapest. 1909-re: Falogh Imre B.-Füred, Felsőzempléni ref. egyházmegye, Eperjeskei ref. egyház, Mezőgyáni ref. egyház. 1908—1909-re: Hajduböszörményi ref. egyház, Feketetőti ref. egyház (20 K). 1909—1910-re: Kolozsvári ref. theol. fakultás. 1906—1909-re: Mármaros-ugocsai ref. egyházmegye, Thury Etele tőkerészlet 60 K, ennek kamatja 1 kor.

2. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re Havas Gyula Börvely, Kuliffay Elek Tésenfa, Sándor János Miriszló, Biberauer Richárd Budapest, Havrán Dániel Budapest, Hajdók István Budapest, dr. Darányi Ignác Budapest, dr. Somogyi Lajos Budapest, Benezur Emil Budapest, dr. Magyar László Budapest, Sztéhló Kornél Budapest, Haypál Benő Budapest, Kovács Lajos Budapest. 1909-re: Hajas Endre R.-Szt.-András, Nagy Lajos Lábod, dr. Kolarits József Pozsony, Deák János Eperjes, Fábian Mihály Felsőreg, dr. Körösi Kálmán Debreczen, dr. Masznyik Endre Pozsony, Forray Béla Pozsony, Dóczy Imre Debreczen, Arany Gusztáv Paesér, Madarász Imre Karcag, Saguly János Pitvaros, dr. Dézsi Lajos Kolozsvár, Zoltáni Elek Lécfalva, dr. Kis Ernő Tamási, Szigetvárvideki ref. lelkesítő kör, Kolozsváry Sándor Baja, Csia Kálmán Etéd, Juhász László Hanva, Horváth Gábor Kocs, dr. Barcsa János Debreczen (6 kor.) Kassai I. evang. anyaegyház, Győri ref. egyház, Sziklay Ottó Pozsony. 1908-ra: Szabó Kálmán Torontálvásárhely, Horváth Lajos Bakony Szt.-Király. 1909—1910-re: Felsőbányai ref. egyház, Rácz Kálmán Pápa. 1908—1909-re: Vajda István Nagykőrös, dr. Baltazár Dezső II.-Böszörmény, Arany Béla Sár-Szt.-Miklós, Sziüts Lajos Nádas-Ladány, dr. Nagy Sándor Gábor Nagybánya, Nagyvárad reform. leánynevelőintézet, Szolnoky Gerzson H.-Böszörmény, Horváth Miklós Szirák, Klepp Péter Torzsa, Futó Zoltán Szentcsanak, Beck Vilmos Pozsony. 1907—1909-re: Báró Feilitzsch Arthur Kolozsvár. 1907—1910-re: Németh István Pápa.

3. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Bilkei ref. egyház (10 kor.), Varga Antal Bátka, Karai Sándor Debreczen, Rátz Lajos Sárospatak, dr. Márton Lajos Budapest, Isó Kálmán Budapest. 1909-re: Harsányi Sándor Turkeve, dr. Rátz Lajos Sárospatak, Mód Lénárd N.-Micsinye, Mosánszky Béla Bártfa, Martony Elek Stósz, Zathureczky Gyula S.-Szt.-György, Kötse István Sárospatak, Csabay Pál Tornalja, Gombai ref. egyház Sarudy Ottó Déva, Mezey János Őri-Szt.-Péter, Gyulaházi ref. egyház, Lövői ref. egyház, Beszterceci ref. egyház, Halábori ref. egyház, Nagy bégányi ref. egyház, Csomaý Béla Tiszaábrány, Vadon Béla Derecske, Porzsolt István Anares, Nagyvarsányi ref. egyház. 1908-ra: Zehery Lajos H.-M.-Vásárhely, Plaeskó István Szarvas, Dusza János Pelsőcz. 1907-re: Gati ref. egyház. 1908—1909-re: Baltazár János Jolsva, Bátori Gábor Halas, Padra L. Sándor H.-Szoboszló, Kapi Béla Körmend, Varannay Lajos Uj-Bazson, dr. Sörös János N. Kálló, Komorói ref. egyház. 1907—1909-re: Réz Mihály Eperjes.

4. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: dr. Dillnberger Béla Budapest, özv. Bontovits Mártonné K.-Harsány. 1909-re: László Berta P. Hidvégh. 1908—1909-re: Holtai Arnold Pozsony, dr. Kolozsváry Kiss István Halas, G. Jurány Franz Josefsfeld, Késmárki lyezeumi kiskönyvtár, Rocsek József Halas.

5. Áranyi-alapra befolyt: Kuliffay Elek (2 K), Hajdusoboszlói ref. egyház (25 K).

Összesen befolyt 1451 K — f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 június 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 iv, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha es Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahítat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hít és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog* István. Népszerű hitvédelmi munka.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekiemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

Figyelmeztetés.

1. A ki a M. P. Irod. Társaságba be akar lépni, jelentkezék személyesen vagy levélben a Társaság titkáránál, Szóts Farkas theol. tanárnál, Budapest, IX., Kálvin-tér 7. Tag lehet bármely férfi vagy nő, a ki a Társaság céljait előmozdítani hajlandó.

2. A ki a M. P. Irod. Társaság kiadványait terjeszteni akarja, jelentkezék levelezőlapón a Társaság főbizománnyosánál, Hornyánszky Viktornál, Budapest, V., Akadémia-utca 4.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG ELNÖKE

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata, július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20. közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagoknak tagilletmény fejében jár. Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 8 K. Az előfizetés díja Bendl Henrik társulati pénztárnokhoz (Budapest, IV., Deáktér 4.) küldendő.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikk.	Lapszám
1. Emlékezés Gönczy Pálról. <i>Váradi F.</i>	433
2. Az amerikai református egyház. <i>Hársányi Sándor</i>	440
3. Kálvin és Rousseau. <i>Rácz Lajos</i>	456
II. Tárca.	
Mária Terézia és gróf Rhédey János. <i>Molnár János</i>	475
III. Külföldi Szemle.	
Külföldi egyházi élet	480
IV. Irodalmi szemle.	
1. Hilty: Sub specie aeternitatis. <i>Sz. M.</i>	490
2. Szolnoky Gerzson: Vigasztalások	493
3. Hetvényi Lajos: A keresztyén egyház rövid története	494
V. Társulati Értesítő.	
Értesítés Kozszoráfüzetekről és a Házi Kincstárról	496

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat sziveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába befolyt összegek kimutatása.

a) Június 1-től július 30-ig befolyt:

1. Alapító tagok tőkebefizetése: Thury Etele Pápa (61 kor).

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re Czeglédi Sándor Nagy-Salló, Hörk József Pozsony, Barsi evang. egyházmegye, Máramaroszi ref. főgimnázium (12 K). 1908-ra: Zérgi Mihály Ócs, 1908—1909-re: Borossebesi ref. egyház, Feketetóti ref. egyház. 1907—1910-re: Gróf Dégenfeld József Debrecen. 1908—1910-re: Ref. theologiai Önképzőkör Budapest.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Mester Attila Gyapju, dr. Petz Gedeon Budapest, Török József Cegléd, Budapesti ref. hitoktatói testület, Budapesti ref. theol. akad. tanári kar, Izsák Ferenc Budapest, dr. Vécsey Tamás Budapest, Samu János Budapest, Ravasz Árpád Budapest. 1909-re: Fröhlich Károly Budapest, Szába Kálmán Torontál-Vásárhely. 1906-ra: Kiss István Sámsonháza. 1908—1909-re: Molnár Albert Fóth. 1910—1911-re: Horváth Miklós Szirák. 1909—1910-re: B. Papp István Budapest.

Emlékezés Gönczy Pálról.

(Szobra leleplezése alkalmából.)

Hajduszoboszlón kegyeletes ünnepség keretében szeptember 4-én leplezték le a város nagynevű szülöttjének, Gönczy Pál volt kultuszminiszteri államtitkárnak, a magyar népnevelés lelkes apostolának szobrát. A szobrot a hajdumegyei tanítók *Gönczy-egyesülete* állította Hajduszoboszló város támogatásával. Az ünnepségen nagyszámú, diszes közönség vett részt, amelynek soraiban képviselve volt a közoktatásügyi miniszterium, a tiszántúli református egyházkerület, Hajdu vármegye, valamint számos tanítóegyesület és tanítótestület az ország minden részéből és a Gönczy-család. Az ünnep leírása nem e folyóirat feladata: mi ezt a kegyeletes ünnepet alkalomnak tekintjük, hogy Gönczy Pál értékes egyéniségéről és áldásos működéséről röviden megemlékezzünk.

Gönczy Pál 1817 december 26-án Hajduszoboszlón született a Sebesi előnevet viselő református Gönczy-családból. Atyja városi tisztviselő és kisbirtokos, anyja tagbaszakadt, derék magyar asszony volt, s ez erőteljes szülőktől örökölte Gönczy a régi hajduk vaseszségét, puritán jellemét és szigorú valóságosságát. Az elemiiskolát szülővárosában Szabó István konrektor vezetése alatt végezte, a gimnáziumot Debrecenben kezdte és végezte, mint rendkívül szorgalmas tanuló. A gimnáziumi tanulmányok végeztével előbb Köbölkútra ment tanítónak, azután Gálospetriben Draveczy Gyula házához nevelőnek. Rövid idejű, de rendkívül sikeres nevelősködése után visszament Debrecenbe és ott *Zákányt*, a híres ABC szerzőt s *Vécseyt*, a filozófust hallgatta, akik nagy befolyással voltak a fiatal paedagogus ismereteinek és lelkiületének kialakulására. Ekkor ismerkedett meg Karap Sándor bíróval és Karap vótársával, Diószegi Sámuel bécsi kereskedővel, s ez az ismeretség döntő befolyást gyakorolt Gönczy életpályájának alakulására. Karap ugyanis Lange szászországi evangélikus pap munkáiból

megismervén a német Fellenberg—Wehrli-féle árvanevelő-intézetek áldásos működését s tervének Diószegit megnyervén, a vótársak elhatározták, hogy hazánkban is létesítenek oly intézetet, amelyben az apátlan és anyátlan árvagyermek a Wehrli szellemében neveltessenek. Az intézet vezetésére Gönczy Pált kérték fel.

A lelkes fiatal paedagogus készséggel vállalkozott a Karap—Diószegi tervének megvalósítására. 1843-ban egész télen át rendszeresen tanulta a könyvkötést, az esztergályozást s az asztalosságot, 1844 tavaszán pedig a Wehrli-féle intézetek tanulmányozására Svájcba utazott. Svájcban Kreuzlingenben találkozott Wehrlivel, akitől alaposan tájékozódott az árvanevelés felől; azután Hofwylban tartózkodott huzamosabb ideig, ahol kiváló alkalmat nyílt arra, hogy Fellenbergnél nemcsak az árvanevelést, hanem a Fellenberg összes nevelő-intézeit alaposan megismerje. Ezenkívül még több kisebb helyeken végzett paedagogiai tanulmányokat s különösen megkedvelte a Beugenben volt intézetet, amelynek Zeller, a hírneves német paedagogus volt a vezetője. Svájci útjáról és tapasztalatairól pontos naplót vezetett, amelyet 1888-ban megjelent tanulmányaiban ki is adott. Sok ismerettel, bő tapasztalattal és nagy ügyszeretettel meggazdagodva, 1844 őszen visszatért hazájába, hogy a tervezett intézetet fölállítsa.

Karap és Diószegi zeleméri birtokukat jelölték ki a tervezett intézet székhelyéül s Gönczy, miután előbb nőül vette Végh József ref. lelkész kiváló leányát, V. Jozefát, 1845 tavaszán 12 gyermekkel megnyitotta az intézetet. Feladatul azt tűzte ki, hogy a növendékeket okos mezőgazdákká képezze s velök az okszerű mezei gazdálkodás keretében a kerfeszetet és a selyemtenyésztést is megismertesse. Nagy szorgalommal feküdt neki a szép munkának: maga készítette a taneszközöket, együtt dolgozott a növendékekkel s a különböző munkákhoz szükséges eszközöket is mind maga állította elő, hogy növendékeit az önsegély elve alapján minél nagyobb önállóságra szoktassa. Ám a szabadságharc közbejött megakasztotta a szépen indult munkát. A növendékeket szét kellett bocsátani, az intézetet három évi fennállás után be kellett zárni, Gönczy Gálospetribé menekült, mert jöttek az oroszok, akik Zelemért és környékét teljesen kirabolták és elpusztították.

A szabadságharc leveretése után 1850-ben Szőnyi Pál fiúk számára Pesten középiskolai nevelőintézetet és internátust nyitott és Gönczyt társul hívta az intézet vezetésére. Két évig működtek itt együtt, azután Gönczy önálló intézetet alapított, amely az ő és kitünő felesége gondos vezetése alatt

csakhamar az ország első fiúnevelő intézetévé emelkedett. Különösen a protestáns, főleg a református úri gyermekeknek lett az intézet nagyon keresett nevelő otthona. Alapos tanítás, gondos családi nevelés, erős hazafias és józan protestáns szellem jellemezte az intézetet, mely abban az időben valószínű mintaintézet, előkelő ifjak nevelőháza, kitűnő tanerők (Török Pál, Székács József, Brassai Sámuel, Gyulai Pál, Csengeri Antal stb.) gyűlőhelye, az üldözött hazafiság és a számkivetett nemzeti nevelés menedékhelye volt. Gönczy hatalmas szervező és kormányzó ereje már e magánintézetben is sokszorosan bebizonyult; de még inkább kitűnt 1859-ben, mikor Török Pál a későbbi dunamelléki püspök rábeszélésére Gönczy a pesti ref. egyház nyilvános gimnáziumává engedte át virágzó intézetét. Az új református gimnáziumnak Gönczy maradt az igazgatója és lelke, azt Török püspök segítségével nyolc osztályú főgimnáziummá fejlesztette s kedvelt intézetétől csak akkor vált meg, mikor a kiegyezés megtörténtével 1867 jun. 16-án báró Eötvös József a kultuszminiszteriumba osztálytanácsosnak hívta meg. Főgimnáziumi igazgatói működésének idejére esik Gönczynek korszakos tevékenysége az egyetemes református tanügyi bizottságban, melynek közfelismerésben részesült népiskolai tantervét és szervezetét Gönczy készítette. Ez a népiskolai szervezet nemcsak a református tanügy történetében jelez nagy haladást, hanem az országos egyetemes népnevelés terén is új korszakot nyit meg, mert az 1868. évi népiskolai törvény alapelveiben a Gönczy-féle református népiskolai szervezet állami kodifikálása.

Gönczy életének utolsó időszaka az állami közoktatásügy szolgálatában telik el. 1867-től 1889-ig előbb mint osztálytanácsos, azután mint miniszteri tanácsos s végül mint államtitkár a népiskolai ügyeket vezette. Nemes ambícióval, páratlan szakértelemmel, ernyedetlen szorgalommal szervezte a magyar népiskolát. Népszerűséget nem keresve, zajtalan, de ernyedetlen szívóssággal a népiskolát valódi közművelődési és magyar nemzeti intézménnyé fejlesztette; a tanításban önértékű és eleven közszellemet teremtett; a társadalomban és a napisajtóban a népiskolák és a néptanítók iránt meleg rokonszenvet ébresztett. Túlzás nélkül elmondható, hogy Gönczy Pál a modern magyar népiskola reformátora. Az állami és községi iskolák szervezése a legexponáltabb helyeken, a tanító- és tanítónőképző-intézetek belső szervezése és külső megépítése, a polgári fiú- és leányiskolák meghonosítása, a néptanítók nyugdíjintézetének (Molnár Aladár útján) megalkotása, a népiskolai taneszközök, tankönyvek épületek és padok

modernizálása stb. stb. mind az ő vezetésének idejébe esik s nagyrésztben az ő közvetlen munkájának eredménye. Ötvenéves közpályája, melyet 1888-ban országos ünneppé tett a minden rendű és rangú tanférfiak lelkes elismerése, ötven évi közhasznú munkásság volt, melyet, midőn Gönczy 1889-ben nyugalomba vonult, a királyi elismerés is főrendiházi tagsággal és a Szent-István-rend kiskeresztjével tüntetett ki.

Munkás, áldásos, közhasznú életpálya zárult be 1892 január 12-én a hevesmegyei karácsondi pusztán, melyet Gönczy saját szorgalmából szerzett, okszerű gazdálkodással mintabirtokká varázsolt, s melynek kényelmes kastélyában töltötte azt a harmadfél esztendő, melyet nyugalomba vonulása után a Gondviselés adott néki. Erős testű, erős lelkű férfiú volt, ki beteg sohasem volt, csak mikor halála előtt három nappal azt a súlyos hevenybajt kapta, mely sírba döntötte. Mint hatalmas, viharedzett cserfa, oly erőteljes volt életében s mint az orkán által ledöntött tölgyfáé, oly hirtelen és váratlan volt a kidőlte. Hajduszboszló szülte, Debreczen nevelte, a negyvenes évek lelkes forrongása fejlesztette ki, a nemzeti elnyomatás szomorú évtizede acélozta meg s az alkotmányos idő termékeny időszaká érlelte dús termésre a nevelésügy eme lelkes apostolát, aki a maga gazdag paedagogiai tudását és tapasztalatát az ötvenes-hatvanas években a református tanügy terén gyümölcsöztette, az alkotmány visszaállítása után pedig az egész nemzet népnevelésében kamatoztatta. Gönczyben a tiszta magyar faj kiváló tulajdonságai a protestántizmus egyénképző nagy erőivel, a gondolkozás világosságával, a jellem intenzitásával és a vasszorgalom termékenységgel voltak szerencsésen párosulva. A fajmagyarság s a puritán kálvinizmus tipikus alakja egy személyben. Világos fej, önálló gondolkozás, egyenes jellem, rendíthetetlen szilárdság, vallásos lelkület, puritán egyszerűség, praktikus természet: ezek alkották imponáló egyéniségét s ezek képezik kulcsát az ő lassú, de folytonos emelkedésének, fel a közélet azon magaslatáig, hol a nemzet sorsát intézik s a közművelődésnek irányt adnak. Tanügyi tevékenysége a zeleméri pusztai árvaház tanítóságával kezdődik és a közoktatásügyi államtitkársággal végződik.

Jellemző a Gönczy Pál jellemére és munkaerejére, hogy szorosán vett s mindig bokros hivatali teendői mellett állandóan tudott időt és hasznos munkát juttatni egyházának, a társadalomnak és az irodalomnak.

Egyházát több mint ötven éven át hűségesen szolgálta nagyon értékes munkásságával. Az egyetemes egyházban a tanügyi bizottsági tevékenységét s ennek gyümölcsként a

népiskolai tanterv és szervezet megalkotását már említettem. De hozzá kell még tennem, hogy egyházáért az állami szolgálatban sem szünt meg dolgozni. Budapesti református főgimnáziumunk ügyét élete végeig nemcsak szíven hordozta, hanem közvetlenül vezette, mint az Igazgatótanács elnöke. Budapesti theologiai akadémiánkon egy évtizeden át a paedagogiai tudományok önkénytes és díjmentes tanára, a kormányzást végző theologiai választmány tagja és 1875-től 1891-ig díjtalan pénztárnoka volt. Egyházi érdemeit a budapesti gyülekezet előbb egyháztanácsosi, majd gondnoki, a dunamelléki egyházkerület tanácsbírói állással jutalmazta. És Gönczy annyira megbecsülte e tiszteletbeli állásait, hogy nyugalomba vonulása után is nemcsak megtartotta, hanem mindvégig híven be is töltötte.

Társadalmi tevékenysége élete minden szakában széleskörű és maradandó értékű volt. Számos tanító- és közművelődési egyesületnek alapító és oszlopos tagja volt, az Országos Nőképző-egylet és az Országos Nőipar-egylet pedig a maguk szervezetét, intézeteik helyiségeit, ezek tervét és finanszírozását, a szó teljes értelmében Gönczy Pálnak köszönhetik.

De leginkább összeforrott lelkével az irodalom, főként a tanügyi irodalom. Korának egyik legtermékenyebb és legügyesebb tankönyvírója, s e tevékenysége ötven éven át egy pillanattig sem szünetelt. A népiskolai tárgyaknak csaknem mindenikéhez írt tankönyvet. Az írvaolvasáshoz ABC-ét és Vezérkönyvet, falitáblákat és mozgatható betűket készített. A földrajz tanításához számos térképet, földgömböt, lunáriumot, telluriumot, planetariumot, atlaszt adott és tanításukhoz nagyon becses módszeres utasítást készített. A természetrajzhoz Rasch, Geissler, Bopp, Hartinger faliabroszait dolgozta át magyarra. A számtan és a mértan tanításához a súly és a mértékek változásakor adott számítási utasítást és táblázatokat. Tudományos paedagogiai könyvei és dolgozatai is számosak és jelentékenyek. 1852-ben kiadta a Lüben után dolgozott *Vezérkönyvét* a növénytan tanításához, melynek III. és IV. évfolyamát azonban már önállóan készítette. 1856-ban a *Selyemtenyésztésről* írott műve jelent meg és ugyanabban az esztendőben *Oktatás a gyümölcsfa- és eperfatenyésztésre* című művével pályadíjat nyert. Tanügyi lapokba és folyóiratokba is sokat dolgozott és alkalmi tanügyi dolgozatot is sokat készített. 1858-ban *Népiskoláink* cím alatt a protestáns népiskolaügy állását ismertette és fejlesztésének szükséges voltát fejtegette. 1859-ben kiadta a *Népiskolai szervezetet*, melyet a református egyetemes tanügyi bizottság megbízásából készített.

1860-ban *Sebesi* (Gönczy nemesi előneve) név alatt *Egy prot. gimnázium terve* c. munkáját írta és adta ki. 1867-ben a Budapesti Szemlében Poroszország és Svájc közoktatásügyét, 1868-ban ugyanott a magyar népoktatást ismertette. Végül Gönczy írta 1876 óta 1889-ig a népiskolai törvény végrehajtására vonatkozó utasításokat és ő szerkesztette az országos közoktatási jelentéseket. A Prot. Egyházi és Iskolai Lapnak egész haláláig állandó munkatársa volt.

Gönczynek az irodalmi művein is az a keresetlen, mondhatni puritán egyszerűség ismerhető fel, amely az ő egész valóját, modorát és életmódját jellemezte. Közvetlenségében vonzó, egyszerűségében megragadó, tárgyismeretében megbízható, tárgyszeretetével fölmelegítő, bizonyításában és fejtegetéseiben meggyőző. Ezeket az írói kvalitásokat a m. t. Akadémia azzal jutalmazta, hogy Gönczyt rendes tagjai sorába iktatta.

Erre a sokoldalú és áldásos munkára nem közönséges tehetsége mellett az a vasszorgalom tette képessé, mely Gönczynek jelszava, életelve és éltető eleme volt. Mikor jóval túl volt a 70 éven, mikor más ember törődött testtel, fáradt lélekkel pihenni vágyik, Gönczyt a reggeli öt óra télen-nyáron munkában találta. Ezért állott mindig helyt a hivatalában, az egyházi és társadalmi életben és az irodalomban. A közpályán való működését tekintve, úgy tűnik fel, mintha egész életét a közjónak akarná feláldozni; családjá körében, magánéletében látva, azt véltük, hogy talán kizárólag az övéinek él.

Íme az ember, az egész ember, a valódi individuális és szociális ember!

Koporsója fölött méltán vette ajkaira Szász Károly püspök Arany János eme szavait: „Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét, ámbár napja múl.“ S így Gönczy Pál sem halhatott meg, még a földre nézve sem, habár elragadtatott közülünk. Vagy nem milliók vannak-e, egy egész harminc évi nemzedék, akik az ő könyveiből nyerték a tudás első általános kulcsát, a betűk ismeretét, azokat a csodás jegyeket, melyek mint varázsige nyitják föl a szellem kincstárának összes szekrényeit s akik az ő térképeiről olvasták le a haza ismeretét és vésték fogékony lelkükbe a haza földje iránti szeretetet? S az a virágzó és egyre szaporodó, évenként mind több-több százakra menő ifjakat nevelő középiskola, melynek alapjait ő a saját magánintézetében vetette meg, pesti református főgimnáziumunk, nem az ő nevét örökíti-e Török Páléval egyben, akivel most már a felső világból szemléli ennek hazafias működését, növekedését? S ez a budapesti

egyház és dunamelléki egyházkerület, melyeknek ötven éven át volt tagja, hű szolgája s vezéreinek egyike, nem százezrek szívében, emlékében tartja-e életben őt? ... Nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét... vegyük ajkainkra, mert méltán vehetjük a költő ez örök igazságú szavait. Szíveinkhez forrott lelke velünk maradt, hogy példájával oktasson, építsen. Munkái, alkotásai maradandó nyomot hagytak közművelődésünk mezőin.

A tanítók Gönczy-egyesülete, mely 1893 óta működik s a hajdusoboszlói Gönczy-szobor, melyet e hó 4-én lepleztek le, annak bizonyosságai, hogy Gönczy Pál életének és működésének emléke él és hat a hálás utódokban.

• *Váradi F.*

Az amerikai református egyház.

(Reformed Church in the U. S.)

1. §. Angol, holland és német emigránsok megjelenése Amerikában.

Befolyások a nemzeti szellem kialakulására.

Az amerikai református egyházak történetének kezdete visszanyúlik abba a mindenképen szomorú időszakba, mikor a részben gazdasági és politikai elviselhetlen viszonyok, részben és legfőképen a vallási üldözések kegyetlenségei megindították Európa országaiban az új haza partjai felé a kivándorlási áramlatot.

Figyelmen kívül hagyva ezúttal, mint tárgyunkhoz nem tartozót, az Amerika felfedezése után közvetlenül ideözönlött, gyarmatosító és kereskedelmi szempontból itt tért foglalt francia és spanyol kivándorlottak helyzetének ismertetését: érdeklődésünk az angol, holland és német protestáns emigránsok sorsa, megkapó és lelkesítő eseményekben gazdag múltja, történelme felé irányul.

Pioneer angolok Amerikában.

Angol- és Írországból protestánsok és katolikusok már a XVI-ik században nagy számmal özönlöttek az ígért földjére részben megélhetési, helyesebben: a meg nem élhetési viszonyok, részben a felfedezett új világrész megismerésének ingere, részben pedig politikai és vallási üldözések által hajtva.

Az angolok, velökszületett világhódító hajlamuknál fogva kezdettől fogva azzal a célzattal és öntudatosan úgy irányították az anyaországból megindult kivándorlás folyamatát, hogy birtokba vegyék és adózó gyarmataik közé számíthassák majdan a megnyílt ötödik világrészt is.

Ez, mint a történelemből tudjuk, jó részben sikerült is nekik, a mennyiben 1776. jul. 4-ig, az Egyesült-Államok füg-

getlensége kikiáltásának idejéig, az Unió majdnem egész mai területe gazdaságilag és politikailag Anglia uralma és kormányzata alatt állott. Sőt Észak-Amerikának Canada név alatt ismert része ma is, anachronizmusnak mondható függési viszonyban van Angliával, mely összekötöttség megakadályozza Canadának olyan arányú fellendülését, erőtadó, meghatározott nemzeti szellem és érzület kifejlődését, ami az Egyesült Államokat általában jellemzi.

Az angolok, erősen egyházas érzületű nép lévén, magukkal hozták vallásuk szeretetét az új hazába is és a megtelepedés első nehézségein keresztül esvén, főgondjuk arra irányult, hogy vallási szertartásaik gyakorlatának és a lelkiismereti szent meggyőződés szabadságát Amerika földjén is biztosítsák úgy a maguk, mint az utánok következő nemzedékek számára.

S noha a reformáció és az azzal együtt járó áldások, a fény, világosság, művelődés, nemzeti jólét megszerzése és terjesztése körül elvitathatlanul nagy érdemei vannak a holland és német úttörő kivándorlóknak, mindazonáltal a protestantizmus áthozatalának dicsősége Amerikába, a lelkiismeret szabadságát mindenkorra biztosító törvények alkotásának kezdeményezése és általában a demokratikus szellemnek a politikában, a kálvinizmusnak a lelki világban, mindkettőnek pedig a társadalmi és nemzeti életben való közkinccsé tételének érdeme kétségtelenül a Knox hazájabeli angol protestánsokat illeti meg.

A szigorú puritanizmusnak, a tiszteletet kiérdemlő mély vallásosságnak, a tiszta erkölcsiségnek ők, az angolok voltak nemcsak alapvetői az új hazában, hanem egyszersmind továbbterjesztői is. Egy alakulóban levő új nemzet valláserkölcsiségének ők adták meg a formáit és kereteit. Ez a forma, ez a keret pedig, mely ma is és minden időkre kihatólag biztosítékát képezi az Egyesült Államok csodás fejlődésének, külső és belső hatalmának: a kálvinizmusban rejlő ideális demokracizmus és humanizmus, mely istenfélelemmel és vallásossággal párosulva, a nemzetet naggyá, az embert emberré teszi, mert tömeglelkisedés helyett az individuumok egyéni értékességére, hazafiasságára, vallásosságára és közreműködésére számít.

Az Angolországból átlántált kálvinizmus itt is megtartotta eredeti formáit, hit és tanelveit, s Presbyterian Church in the U. S. of America" hivatalos név alatt az amerikai protestáns felekezetek legtekintélyesebbikét és leggazdagabbikát képezi.

Ezen 12 különálló denominációt képezett, újabban rész-

ben unionizált, bár még most sem tökéletes kompakt egészet képező amerikai presbyterian egyház hivatalos statisztikai kimutatása az 1909-ik évben kibocsátott Vallásügyi Jelentésben a következő:

Gyülekezetek száma: 14.014; rendes lelkészek száma: 12.456; felnőtt, úrvacsorázó rendes egyháztagnak száma: 1 millió 830.555; templomok és imaházak száma: 15.311; ezeknek értéke: 150 millió dollár; templomok befogadó és ülőhely nyújtó képessége: 5 millió egyénre; vasárnapi iskolák száma: 14.482; vasárnapi isk. tanítók száma: 176.647; vasárnapi iskolások száma: 1 millió 511.175. A presbyterian egyház az amerikai prot. felekezetek rangsorozatában a harmadik helyet foglalja el.

Holland emigránsok Amerikában.

Az angolok mellett kiváló szolgálatot tettek a protestantizmus ügyének Amerikában a hollandok. E vállalkozó derék nép fiai hamar fölsímerték az új világ mesés természetét és gazdasági kincseit és az elsők voltak azok között, kik területet foglaltak maguknak Kolumbus földjén.

Bámulatos ügyességgel és kitünő előrelátással találták meg az új világba való belépésre legalkalmasabb fekvésű kikötőt a mostani New-York táján és csakhamar kezükben tartották az új világ kapujának kulcsát.¹

A hollandok, mint par excellence református nép, természetesen egyháziasságuk bélyegét rányomták arra a környezetre is, mely őket az új világ földjén körülvette. Ennek a hatásnak, a népek és a világ sorsát tervszerű kegyelmes-séggel intéző isteni gondviselésnek kell köszönnünk a helyzetnek azt az öröndetes kialakulását, mely az Unió keleti, — a mindenképen legjelentősebb, leggazdagabb és legnépesebb államaiban, mint New-York, New-Jersey, Connecticut, Massachusetts, Pennsylvania, Ohio stb., — de általában különben azt mondhatni, hogy az egész Egyesült-Államokban a protestantizmus túlsúlyát csaknem örök időkre, de mindenestre beláthatlan hosszú időkre biztosította.

Az Egyesült-Államoknak egész alkotmányos élete, kormányzatának, intézményeinek szelleme, fejlődésének iránya, múlt, jelen és jövő nagyságának biztosítója a pioneer protestáns bevándorlók által Európából áthozott és a kálvi-

¹ Manhattan egész szigetét, melyen a mostani New-York fekszik, a hollandok 60 forintért vették meg az indiánoktól és Új-Amsterdammak neveztek a telepet. Ma egy négyszögletes terület ezeket ér New-Yorkban!

nizmusban legtökéletesebb formában kifejezésre jutott demokráziában van biztosítva.

A holland reformátusoknak már 1628-ban rendes, szervezett egyházi organizációjuk volt az akkor úgynevezett New-Amsterdamban, a mai New-York városában.

Ez az egyház, mely az Egyesült-Államok területén fennálló protestáns egyházak között a legrégebb, a hollandiai (anyaországbeli) egyház egésze alatt és segítségével alapított. New-York államnak legelső kormányzója, egy Minüit Péter nevű, német származású egyén is, tagja, sőt egyházi tisztviselője volt (1626-ban) ezen pioneer református gyülekezetnek.

(Minüit Péter Wesel németországi városkában született, hol a ref. egyháznak szintén tanácsosa volt. Később Delaware államban az első svéd kolóniát szervezte volt, szintén a holland egyház anyagi segélynyújtásával.)

Az amerikai talajba életgyökerét lebocsátott református egyház hosszú ideig szerves összeköttetésben állott az anyaországbeli (holland) református egyházzal és ennek jelentős anyagi és erkölcsi támogatását élvezte. A holland kormány és az egyetemes ref. egyház ugyanis efemer jelentőségűnek tartotta a kivándorlást és abban az illúzióban ringatta magát, hogy kivándorolt gyermekeit és azoknak leszármazottjait államisága és felekezeti kötelekei között megtarthatja. A holland kormány és ref. egyház törekvésének sikertelensége olyan tanulságot tár elénk, a melynek igazságát le nem tagadhatjuk és amelynek ellenébe csak úgy szegülhetünk, ha okosabbak és erősebbek akarunk lenni a történelem és a végzet magas hatalmasságainál.

A holland állam és egyház minden együttes erőfeszítése, óriási áldozathozatala sem volt képes megakadályozni, vagy csak ellensúlyozni is az amerikai szellemet a maga hódító, asszimiláló erejének munkásságában. A processzus, mely kivándorlottjainkat elveszi tőlünk és egy új haza polgáraivá teszi, erőszakosan feltartóztatható, késleltethető, de ránk nézve sikerrel nem biztató törekvés és a rá fordított áldozatnak még kamatait sem visszatérítő befektetés. Nincs az a hatalom, mely az Amerikában született nemzedéket, bármely fajból származó legyen is az, vissza tudja hódítani Amerikától. Ez lehet megsiratni való szomorú dolog reánk magyarokra, de egyszersmind igazság is, mely ellen hiába harcolnánk. Nem e fejezetbe tartozván mélyebben elmerülni e probléma vizsgálatába, ezúttal csak rá óhajtottam mutatni az analógiára, melynek tanulsága önként kínálkozik arra, hogy azt a magyar állam és a magyar református egyház konventje által kezde-

ményezett nemzeti és felekezeti mentőakció kilátásaira is alkalmazzuk.

A holland eredetű amerikai református egyház mai helyzetének képét egyébként híven tünteti fel az a kimutatás, mely az Egyesült-Államok kormánya Statisztikai Hivatalának megbízásából látott napvilágot és amely szerint:

1909-ben gyülekezetek száma: 632; rendes lelkészek száma: 611; felnőtt, úrvacsorázó egyháztagok száma: 124.938; templom és imaház: 773; ezeknek ülőhellyel ellátó képessége: 283.447; egyházi ingatlanok értéke: 15 és fél millió dollár; vasárnapi iskolák száma: 757; vasárnapi iskolai tanítók: 12.089; vasárnapi iskolások száma: 120.705.

A kálvinista egyház Amerikában mind e mai napig megőrizte magán a nemzeti leszármazás karakterisztikumait és bár egymás iránt tisztelettel, nagyrabecsüléssel, sőt a missziói mezőkön egyetértő kooperatív munkálkodással, de disztinktiv denominacionális irányban működnek külön az angol, a holland és a német eredetű református egyházak bevándoroltjai, leszármazottjai és hívei. Az angol egyház, mint fentebb is említém, a puritán presbyterianismussal azonosította magát itt is, a holland ref. egyház „Reformed Church in America” hivatalos név alatt végez áldásos evangelizáló munkát Amerikában, míg a Németországból kivándorolt ősök református egyháza, a „Reformed Church in the U. S.,” asszimilálódván az új környezethez, hovatovább teljesen amerikai nemzeti református egyházként tölti be Istentől rendelt kegyelmi hivatását.

Német protestáns emigránsok fellépése Amerikában.

Németországot a kivándorlási láz első hullámverései már a XVII-ik század végső, majd még inkább a XVIII-ik század kezdő éveiben megérintették. Ha nagyon skrupulózusak akarunk lenni a németországi kivándorlás időpontjának megállapítása és ezen kivándorlás igazi okai genezisének kutatását illetőleg: azt kell állítanunk, hogy már a harmincéves háború üldözései is nagy szerepet játszottak abban, hogy Németország protestáns lakossága új hazát keresni kényszerüljön.

Minden elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy az 1618-ban megindult szomorú emlékű harmincéves háború éle főleg a protestánsok ellen irányult Németországban és pedig oly ádáz dühösséggel és következetes kegyetlenséggel, hogy egész tartományok protestáns népessége pusztított el, vagy állítattott azon kétségbeejtő alternatíva elé, hogy a lakosok vagy hitükről mondjanak le, vagy hazájokat hagyják el. Így hát

a németországi kivándorlás tulajdonképpen a XVII-ik századból datálódik, a mennyiben az üldözött protestánsok közül legtöbben a felajánlott két rossz közül az aránylag jobbikat választották, nevezetesen: hogysen lemondjanak szent hitükről, eladják a léleknek szent jogait, inkább búcsút, mondtak hazájoknak s kezükbe vévén a vándorbotot, elindultak, mint Jákob egykor, új hazát keresni, új otthont alapítani, hol békén remélték élvezhetni hitüknek áldó kincseit.

Már a XVII-ik században népes német, főleg protestáns kolóniákat lehetett találni az Egyesült-Államok keleti részében, a mai New-York és Pennsylvánia államokban. Nagyobb rajokban a németiség az 1720—30-as években kezdett kiözönlenni Amerikába, a mikor is ellepték a Pennsylvánia államban fekvő Schuykill és Perkiomen poétikus fekvésű tájéket. Németek alapították Philadélphiát is, mely hosszú ideig róluk is volt elnevezve: Germantown-nak. A legelső református egyházat németek alapították és pedig 1714-ben Virginiában. E gyülekezet lelkésze Rev. Henry Haeger volt, ki, mint egy új Mózes, élére állván egy sokat szenvedett kivándorló csapatnak, bevezette őket a modern Kánaán földjére. Mindazonáltal Haeger lelképásztori működése, noha mint úttörőnek el nem vitatható nagy érdemei vannak, maradandóbb nyomokat nem hagyott maga után az amerikai reformátusok akkori egyházi életében.

Haegert különben a kijövetelben megelőzte egy Guldin Sámuel nevű svájci, Bern városi ref. lelkész, ki 1710-ben kötött volt ki Amerika partjain és a legelső kivándorolt rendes képesítésű ref. lelkész volt Amerikában. Ő azonban rendes lelkészséget soha nem vállalt Amerikában, sem pedig az egyházi élet organizálásában tevékeny szerepet nem vitt.¹ Írt egy pietista könyvet (megjelent 1743-ban), amelyben, bár maga is erősen pietizmusra hajló egyéniség volt, élesen elítélte a Zinzendorf gróf által kezdeményezett beteges inspiracionalista szektát, mely nem csupán a szakadás veszedelmével fenyegette az amerikai reformátusok gyenge intézményét, hanem a hitben gyengéket végkép le is tépte a református anyaszentegyház kebeléről. Erről a prozelitáskodó mozgalomról egyébként még részletesebben is megemlékezem.

Egyházak alakítása. A kezdet nehézségei.

Az amerikai református egyház megalapításának érdeme és dicsősége, a kálvini gyönyörű jelmondat: Soli Deo Gloria

¹ Időnként lelkészi szolgálatokat teljesített a philadelphiai gyülekezet körében.

teljes fényben való ragyogtatása mellett is Böhm Fülöp Jánosnak, egy, bár föl nem szentelt, de határtalan buzgó, mély vallásosságú egyénnek, az Úr szolgálatában, az anyaszentegyház építésében fáradságot nem ismerő férfinak nevéhez és tevékenységéhez fűződik.¹ Abban az időben, mikor a mindeneket bölcsen intéző isteni gondviselés Böhm Fülöpöt kivérelte az új világ földjére: már Philadelphia környékén nagyszámú német reformátusság volt megtelepedve, kik természetesen a vallás vizasztaló áldásait és általában bárminemű lelkeszi szolgálatokat is nélkülözni voltak kénytelenek.

Böhm nagy odaadással és az őt jellemző szerénységgel, saját hivatási körében — mint iskolamester — megmaradva, több éven keresztül tanitgatta honfitársait és hitfelelit, kiknek körében iskolát szervezett és tartott fenn, táplálgatta, élesztgette a vallásos buzgóság tüzeit a néki adatott alkalmak szerint és általában elmondhatni, hogy lelkileg nagy áldására volt azoknak a szegény, magukra hagyott kivándorlóknak, kik minden segedelemtől elhagyatva, idegenül érezték magukat egy idegen hazában!

A viszonyokat figyelembe véve, egyáltalán nincs mit esodálkozni azon, hogy a derék Böhmöt csakhamar úgy tisztelték, mint a kolonia lelkipásztorát.

Fokozódott és önmagától ilyené fejlődött ez a bensőségeltjes viszony Böhm és hívei között főleg akkor, midőn Böhm, engedve a hívek sürgető kérésének, 1725-ben hivatalosan is megalakította az akkor u. n. Falkners Swamp, Skippak és White Marsh pennsylvániai városkákban szétszórtan élt hívekből és hívek segítségével az első református gyülekezetet Pennsylvania államban. Ezen gyülekezet első istenitiztetésén és a hivatalos egyházi alakulás alkalmával 101 egyén vette magához a szent jegyeket. Később Böhm még két más gyülekezetet is organizált, nevezetesen Tulpehockenben és Konestogában. Úgy az előbbi, mint az utóbbi helyen, egy improvizáltan kidolgozott, de tiszta kálvini hitelvi alapokon álló egyházalkotmány értelmében az egyháztanácsosok és diakonusok is megválasztattak.

Két évvel ez események után (1727-ben) egy Weisz Mihály György nevű fölszentelt rendes ref. lelkész jött ki egy csapat kivándorló élén Németországból és megtelepedvén Phila-

¹ Kitünő képzettségű iskolamester és erős gyakorlati érzékű egyén volt ez a Böhm, ki Wormsban, a protestantizmus emlékei által megszentelt e nevezetes városban hosszú ideig szolgálta hűséggel az egyházat és 1720-ban vándorolt ki Amerikába.

delphiában, szervezője és megalapítója lón a philadelphiai első német ref. egyháznak.

Weisz kezdetben nem rokonszenvezett a Böhm evangélistai működésével főleg amiatt, mert Böhm, noha rendes lelkészi képesítettséggel nem bírt, mégis lelkészi funkciókat végezett. Az ebből származott ellenségeskedésnek és további féltékenységeknek — ha ugyan szabad e szavakat használnunk — elejét vette nemsokára az a körülmény, hogy a holland református egyház, látva, elismerve és méltányolva Böhmnek meglehetősen teológiai tudását, minden gyanun felül álló önzetlen szolgálatait egyházi téren, legfőképen pedig kiváló egyházas érzületét, őt az 1729 nov. 23-án New-Yorkban tartott egyházmegyei gyűlésen pappá avatta.

Ez harmóniát teremtett a két pioneer lelkész között úgyannyira, hogy mikor Weisz 1730-ban visszautazott Németországba az egyházi körök informálása és némi segély kieszközlése végett, a saját philadelphiai már akkor tekintélyes és virágzó állapotban levő gyülekezetének gondozását derék lelkésztársára, Böhm Fülöpre bízta. A következő évben Weisz ismét itt volt Amerikában, de csalódásban gazdagabban: nevezetesen a remélt anyagi és erkölcsi támogatás megnyerése nélkül!

Weisz ekkor Rhinebeckbe, New-York államba hivatván meg egy alakulás alatt levő egyházközség lelkészeül, a philadelphiai és általában mondhatni, az egész pennsylvániai német református kolóniák egyházi ellátásának óriási gondja, fárasztó munkája egészen Böhm vállaira nehezedett.

Böhm híven munkálkodó szolga volt az Úr szőlőjében. Ő dicsekvés nélkül tehette magáévá az apostoli vallomást, hogy néki az ő élete sem volt drága a Krisztus evangéliumának terjesztéséért. Óriási munkát végezett a református egyház gyöngye plántájának az új világrészben való megerősítése érdekében. Az amerikai reformátusok őt tekintik és méltán, az itteni egyház tulajdonképeni megalapítójának. A halál is hivatásának mezején, kötelességei teljesítése közben találta e hű szolgát, amennyiben egy missziói útja közben 1749 ápr. 29-én hűnyt el Allentown, pennsylvániai város közelében, az Aegipt nevezetű kisdud német gyülekezet körében hirdetőn az igét, betegén, utoljára!

Böhmnek másik nagy érdeme a református egyháznak Amerikába való behozatalán és alkalomszerű szervezésén kívül az, hogy ő a tiszta kálvinista doktrínák megalkuvást nem ismerő védelmezője volt szemben azzal a fanatikus mozgalommal, mely éppen abban az időben (1736 körül) a morva

reformátusok köréből indult ki és melegágyat talált az amerikai szervezetlen egyházi állapotban,

A morva református egyház történetében vezérszerepet játszott gróf Zinzendorf püspök átjövén Amerikába, megalapítója lón a „Church of God in the Spirit“ nevet viselő pietista és racionális irányzatú felekezetnek, mely prozelitáit lutheránusokból, morva és németországi reformátusokból halásztta magának. Olyan szintelen, se hús-, se hal-féle egyházi közösség volt ez, melybe a lutheránusok könnyen be voltak vihetők azzal a megtévesztő argumentálással, hogy úgy a morva, mint a luth. egyháznak közös symbolikus könyve az augsburgi konfesszió. Viszont a reformátusok azzal nyertek meg, hogy Zinzendorf hivatkozott arra, miszerint ő minden vitán felül álló, elismert ref. lelkészi jellegű és képesítettsgű és a református lelkészi státushoz tartozó egyén, mivel fölszentelését az akkori berlini udvari ref. lelkész, Jablonszky kezéből nyerte el.

Igy alakult meg vegyes elemekből ez a különös felekezet, mely a ref. hit egységét mindjárt kezdetben szétbontással fenyegette. A ref. egyház lelkészei és egyháztanácsosai közül tényleg számosan csatlakoztak is ezen új vallási mozgalomhoz.

A szektáskodó mozgalom ellen erélyes harcot kezdett az orthodox hitű Böhm, ki éles ítélőképességgel bírván, teljes nagyságában felismerte a beteges mozgalom által a református egyházra hárulható veszélyeket és nemcsak személyes fellépésével, az élő szó erejével harcolt a tévtanok továbbterjedése ellen, hanem hatalmas vádiratot is szerkesztett s adott ki a Zinzendorfsták ellen 1742 aug. 23-án: „Figyelmeztető Igaz Levél“ (Time Letter of Warning) c. alatt.

Később még egy másik, hasonló irányú polemikus és apologetikus pamphletet is boesátott ki Böhm a hamis tudományt hirdetők ellen.

A hit megvédésére irányzott bátor fellépésnek meg is volt a maga eredménye, amennyiben főleg Böhm ezen időszereű és a hitfelekezeti érzületet, hűséget erősítő ezen fellépésének köszönhető, hogy a református egyház Amerikában is a történelmi fejlődés biztos útján haladt előre és mint ilyen gondviselészereű intézmény örök időkre biztosította maga számára Amerikának az Evangélium uralma alá való hozatalának dicsőségét.

Tagadhatatlan tény, hogy a tiszta kálvinizmus hitelveinek ellenállhatatlanul működő nivelláló hatalma itt Amerikában is nemcsak az egyházi élet terén mutatta meg magát, és hozta elő a lélek nemes gyümölcsseit, hanem a nemzet

közgondolkodásának kialakításában, az ország mindenkori politikai irányításában is domináló szerepre jutott.

A Zinzendorf-féle mozgalomról még csak annyit, hogy ez, mint többi életreképtelen elődei, a beteges szekták sorára jutott, s nemsokára már csak a történelem lapjain fogunk vele találkozni, ott is csak nagyon igénytelen helyet foglalhatván majd el.¹

A «hivatalos» ref. egyház megalakulása Amerikában. Összeköttetés Hollandiával.

A holland református egyház érdeklődéssel és meleg rokonszenvvel viseltetvén a Németországból kivándorolt reformátusság lelki gondozásának ügye iránt: 1746-ban Schlatter Mihály² fölszentelt lelkészt küldte ki Amerikába azzal a megbízással, hogy keresse fel egyenként és szervezze hivatalosan is az amerikai német református gyülekezeteket.

Schlatter meg is felelt a beléje helyezett bizodalomnak és minden tekintetben alkalmas egyéniségnek bizonyult a reá bizott felelősségteljes, nagy tapintatosságot igénylő és nem kevés fáradsággal járó munka elvégzésére.

Böhm már ekkor idős ember volt, s mint ilyen, a jól végzett munka boldogító öntudatának birtokában, maga is pihenésre vágyott. Örömmel üdvözölte hát Schlatter megérkezését, ki őt felváltandó volt a munkában, s az agg Simeon énekével ajkán vált meg a hozzá mindvégig rendületlen hűséggel ragaszkodó gyülekezetek tagjaitól, kiknek ő Mózesük,

¹ A Zinzendorf által kezdeményezett sajtóságos szekta egyes leszármazottjának szokták tekinteni a „Herrnhutiak testvérgyülekezete” c. denominációt, mely szintén végelgyengülésben szenved, alig számlálván ez időszertint több mint 20—25 ezer hívőt.

² Schlatter Mihály szül. Svájcban, St. Gallen városban, 1716 júl. 14-én. Ugyanitt végezte iskoláit is. Svájcban rövid ideig lelkészkedett, majd átment Hollandiába, hol a holland egyház északi és déli egyházker. közgyűlésein 1746 május 23-án elnyerte a megbízást arra nézve, hogy Amerikába jöjjön a német ref. egyház hivatalos megalakítása és szervezése céljából. Tíz évig működött e minőségben mint a holland egyház megbízottja és képviselője, nagy szolgálatokat téve a közegyháznak és az amerikai német reformátusságnak. Majd meghasonolván a Coetus-sal, kilépett annak kebeléből és az angol hadseregben nyert, mint tábori lelkész, alkalmaztatást. Ezen hivatal elvállalása miatt teljesen elveszítette a német gyülekezetek, lelkészek és hívek rokonszenvét. Több csatában részt vett, s katonai körök által is nagyon tisztelt egyéniség volt. Többek közt benső barátja volt Hiester tábornoknak. Meghalt 1790-ben Germantownban, (Philádelphia) saját otthonában.

Józsuejök, pásztoruk, vezérök, tanítójuk és atyjuk volt egy személyben.

Schlatter 1746 aug. 3-án lépett amerikai földre, Boston város partjain kötve ki. Rövid pihenés után feladata megkezdéséhez látott s már szept. 6-án megjelent a németiség akkori központján Philadelphiában, hol a református hívek által érthető ünnepélyességgel, nagy lelkesedéssel és örömmel fogadtatott.

Schlatter legelőször is Böhmet kereste fel és a két derék férfiú között mindjárt az első találkozásra mélyreható barátság és az egy cél felé törekvő nemes lelkek szimpatikus érzése fejlődött ki.

Schlatter ezen év hátralevő néhány hónapját utazással töltötte el, meglátogatván az egyes gyülekezeteket, értekezvén a lelkészekkel, egyháztanácsokkal és hívekkel, s általában a vett hivatalos megbízatásnak megfelelően, hiteles adatokat gyűjtött a német reformátusság egyházi állapotáról, helyzetéről.

Schlatter kísérletet tett egy lelkészi konferencia összehozására is, mely 1746 okt. 12-én lett volna megtartandó Philadelphiában, de ez csak részben sikerült, amennyiben azon a meghívott lelkészek közül csupán négyen, ú. m.: Schlatter, Weisz, Böhm és Rieger jelentek meg. De a konferencia megtartása emelőleg hatott különösen a szervezők lelkére és előkészítette a következő év (1747) szept. 29-re, Philadelphiába összehívott *első egyetemes egyházi gyűlés (Coetus¹)* megtartását.

Ezen a történelmi jelentőségű, hivatalos összejevetelen négy rendes lelkész, Schlatter, Böhm, Weisz és Rieger, továbbá 12 gyülekezet képviselőjében 27 világi küldött jelent meg. A tárgysorozat első pontjául Schlatter hivatalos bemutatkozása és megbízó levelének felolvasása szerepelt. A holland egyház gondoskodó szeretetét hálás köszönettel honorálták a Coetus tagjai. Schlatter megbízott azzal, hogy menjen vissza Hollandiába, tegyen jelentést az itteni egyházak helyzetéről és kérjen még legalább is hat lelkészt otthonról.

Schlatter azonban a gyűlés megbízatásának nem tehetett

¹ Coetus: az amerikai reformátusság egyházi szervezkedésében az első, hivatalos egyházhatósági organizáció, mely összpontosította magában az egyházmege és egyházkerület joghatósági körét, természetesen az adott primitív viszonyok szerint. Ez a szervezet, míg mint ilyen feunállott, a holland anyaegyház organizációjába volt beillesztve és a holland egyház testének alkotó és kiegészítő részét képezte. A Coetus határozatai is csak úgy voltak érvényesek, ha és amennyiben azokat a hollandiai egyházi felettes hatóság megerősítette.

azonnal eleget. Úgy érezte, hogy megkezdett munkáját félbe nem szakíthatja a nélkül, hogy az eddig elért eredményeket a semmivétel veszélyének ki ne tenné. Ezért hollandiai tervezett útját elhalasztotta egész 1751-ig. Időközben rendkívül sokat utazott, fáradozott, prédikálva mindenütt s ahol számbavehető reformátusságot talált, ott meg is alakította a rendes gyülekezetet.

Meghatóan írja le naplójában Fredericktown-ban, Virginia államban (május 15-én) való lelkészi szolgálatát:

„Mikor ide érkeztem — írja Schlatter — egy kicsiny, de lelkes gyülekezetet találtam itt, mely a templomépités szent munkájával volt elfoglalva. Itt maradtam köztük s vasárnap reggel a még befejezetlen templomba mentünk istentiszteletre. Mikor megterítettem a szent asztalt s az imádsághoz hozzá akartam kezdeni, felpillantván, láttam, hogy a gyülekezet tagjainak arcáról sűrű nehéz cseppekben peregnek a könnyek, a meghatottság tündöklő bizonyosságai gyanánt. Nem tudtam parancsolni érzelmeimnek, annyira erőt vett rajtam is az elfogódottság, annyira megtelt szívem Isten jósága iránti túláradó hálával és szeretettel, hogy ott a megterített Úr asztala előtt térdre rogytam és akadozott bár, de szívből fakadó szavakban esdettem az Úr kegyelmét a hű és buzgó gyülekezetre.“

A Coetus második gyűlését 1748 szept. 28-án tartotta szintén Philadelphiában. Ezen a gyűlésen már több lelkész volt jelen, amennyiben éppen ekkor érkezett meg három új lelkész is. Leydich, Bartholomaeus és Hochreutiner, otthonról. Ez a gyűlés már kiterjesztette figyelmét az egyházi tanra is és hitelvi könyvül a *Heidelbergi Kátét* és a *Dortrehti zsinat kánonait* fogadta el.

Majd még egy harmadik gyűlést is tartott a Coetus rövidesen és pedig 1749 szept. 27-én, ezúttal Lancaster, Penssylvania városban, végül még egy *rendkívüli* gyűlést is 1749 okt. 20-án, amely gyűléseken már mindig több és több lelkipásztor jelent meg és vétette fel magát a hivatalos jelleget magára öltött református egyházi közösségbe. A hollandiai egyház által kibocsátott lelkészek közül tevékenységükkel feltűntek és az egyház történetében maradandó hatás hátrahagyásával működtek: Weyberg, Hendel, Helffrich, Helffenstein és mások.

A Coetusnak, az ifjú egyház ezen hivatalos szervének azonban nemcsak belső építő munkát kellett végeznie, hanem az itt-ott előállott bajok elsimitásában is részt kellett vennie. Rendezetlen egyházi állapotok, zürzavaros adminisztrálás, rendszer és megszabott hatáskör nélküli cura pastoralis össze-

ütközéseket provokált úgy az egyes lelkészek, mint az egyes gyülekezetek között. Az ilyen sajnálatos összeütközések aztán a hit alapját, a szeretetet döngették, az egyház épületének nagy fáradsággal felrakott falait bontogatták és a fejlődés akadályául szolgáltak.

Ilyen megpróbáltatáson ment keresztül például a philadelphiai első ref. egyház (Schlatter egyháza) is, midőn egy vendégszereplő új lelkész (Steiner) ékesszólásával elhódította a gyülekezet tagjainak jó részét Schlattertől. Ez a gyülekezetet kétfelé szakította, az egyik rész Schlatterrel, a másik rész Steinerrel tartott. Új gyülekezet alakult, mely Steinert megválasztotta lelkészéül. Ő azonban csak egy esztendeig (1750—1751) viselte ez állást, aztán átadta azt Rubel nevű lelkészársának. Az ellenségeskedés az anya- és a kivált gyülekezet között több mint öt esztendeig tartott és az ügy foglalkoztatta a világi törvényszéket is, mely a pert az anyagyülekezet javára döntötte el. Végre is a holland egyház beavatkozása teremtett rendet, amennyiben Rubel visszahívattatott és a két versengő, ellenségeskedő gyülekezet ismét egyesítettett, lelkipásztort nyervén Steiner személyében, ki 1759—1762-ig működött ottan.

1571-ben Schlatternek végre ismét alkalma nyílt Európába utazhatni. Ez alkalommal beutazta Hollandiát, Németországot, Svájcot, mindenütt széleskörű érdeklődést ébresztvén fel az Amerikába vetődött reformátusság sorsa, különleges helyzete iránt. Beszédeiben kiemelte, hogy Pennsylvánia államban 30.000-re tehető a főleg Németországból kivándorolt reformátusok száma és ezek 46 gyülekezetbe vannak tömörítve. Mind e 46 gyülekezet lelki szolgálatának tömérdek fáradsággal járó, rengeteg utazással összekötött munkáját csupán hat lelkész hordozza vállain!

Beszédei nyomán mindenütt megindult az apostol parancsolta adakozási jótétel az egyugyanazon hitet valló kivándorlott testvérek megsegítése irányában és pedig oly nagy arányokban, hogy voltak aránylag szegény gyülekezetek Németországban, melyek 7—800 forintot juttattak a szent célra, a pennsylvániai német református egyházak segítségére. A holland államkormány is több ezer forint évi hozzájárulás megajánlásával szerepelt az adakozók névsorában. Az amsterdami angol református egyház lelkészének, Thomsonnak felhívására angolországi és különösen skót reformátusok ötven ezer forintos alapot gyűjtöttek arra a célra, hogy a kivándorolt református németek részére iskolák és egyházak építtessenek. Az angol hittestvérek rokonszenvét azonban félremagyarázták

a német kivándorlottak, kik azt hitték, hogy az építendő iskolák és templomok által őket nemzeti nyelvük használatától akarják megfosztani, vagy legalább is arról észrevétlenül leszoktatni és esetleg a püspöki egyház formáját és szertartásait is rájuk erőszakolni.

Schlatter azután a következő (1752.) évben hat, apostoli buzgóságú, a Krisztus evangéliumának terjesztésére minden fáradalommal dacolni kész ifjú lelkipásztorral tért vissza Amerikába. Ezen lelkipásztorok közül nagyobb tevékenységet Otterbein és Stoy fejtettek ki. A holland egyház még azután is számos lelkészt küldött Amerikába, mígnem természetszerűleg bekövetkezett az az idő, hogy az ifjú amerikai református egyház megerősödött annyira, hogy saját gyülekezetei lelkészekkel való ellátásának ügyét maga irányíthatta.

Az egyház helyzete az amerikai függetlenségi harc idejében. A nemzeti szabadságért való küzdelemből az egyház is kiveszi a maga részét és dicsőségét.

A szabadságharc alatt (1770 és 1780 közt) az egyház sok szenvedésen és még több veszteségen ment keresztül. A protestantizmus politikailag is mindég és mindenütt a szabadság, a függetlenség és a haladás eszméinek szolgálatára, a nép javának munkálására lévén elkötelezve: midőn Észak-Amerikában is megindult az élet-halálharc egyfelől Angolország, másfelől egy, az ismeretlenség homályából kibontakozó, az egész világ csodálkozását magára vonó és méltán kiérdemlő új nemzet elszánt hősei között: a református egyházak lelkészei és hívei habozás nélkül állottak a nemzeti ügy oldalára és sorakoztak a szabadság, testvériség és egyenlőség kibontott lobogója alá.

E magatartásuk miatt a ref. egyház híveinek, különösen pedig lelkészeinek mérhetetlen szenvedésben volt részök. Számos lelkész hazafias magatartása miatt állásától megfosztott, otthonából elűzetett, számosan börtönbe vettek és igen sokan még vagyonukat, életüket is elvesztették.

Az amerikai szabadságharc folyamán vezérszerepre jutott Zubly J. J. nevű, Savannah városi, Georgia állami hirneves, ékesen szóló ref. lelkész, aki a kongresszusba is beválasztott, de később honfitársai bizalmát elvesztette.

A philadelphiai református (első) templom a függetlenségi harc idején katonai kórházzá (az angol hadsereg részére) volt átalakítva s lelkésze a derék Weyber több éven keresztül, mint angol fogoly, börtönben sinylődött. Mikor börtönét

elhagyhatta, s az angoloknak Philadelphiából való kivonulása után templomában az első istentiszteletet tarthatta, alapigéül a 79-ik zsoltár frappans első versét vette fel: „Öröködbe Uram pogányok jöttek és szent templomodat megfertéztették“.

Dr. Hendel lelkész is oly nyíltan agítált szószékén a szabadságharc ügye mellett, hogy e miatt hivei állandó testőrséget képeztek körülte, nehogy életével kelljen adóznia hazafias magatartásáért.

Az egyes gyülekezetek közül igen sokat szenvedtek a háború folyamán, különösen a philadelphiai, skippachi, whitemarshi stb. egyházak, melyeknek templomai leromboltattak, hivei szétszórattak.

Midőn végre a sötét fellegek oszladozni kezdtek a nemzeti élet egéről és megszületett az „ifjú óriás“, az Egyesült-Államok köztársasága: az egyház is feltette az öröm és hála jóillatú áldozatát az oltárra és 1779-ben általános böjtnap megtartását rendelte el az összes ref. templomokban és Isten áldó kegyelmét, szent lelkének vezérletét esedezte le az új nemzetre. Ugyanekkor a nemzet atyját és a köztársaság első elnökét, Washington Györgyöt feliratban üdvözölte az ország újjászületése alkalmából.¹

A háború befejeztével a nyilvános és ünnepélyes hálaadó istentisztelet, melyen az új köztársaság főhivatalnokai és a hadsereg tisztjei is részt vettek: a philadelphiai első református templomban tartatott meg 1800 febr. 22-én. A hazafias lelkészekon kívül az amerikai ref. egyház számos tagja vitt igen előkelő szerepet az Egyesült-Államok történetének azon idejében, midőn egy új nemzet kért magának életjogot a nemzetek nagy családjában.

Herkimer tábornok, az oriskani ütközet hőse, származására nézve német ref., Schuyler Fülöp tábornok holland református egyének voltak. A vitézségéről híres legendaszerű alak, Steuben báró, az amerikai hadseregnek újjászervezője s egykor európai hírű hős, a new-yorki ref. egyháznak példás buzgóságú tagja volt.

A hivatalos egyházi szervezet működését is megakasztotta a nemzeti függetlenségért, önállóságért megkezdett véres háború. A coetus, mint ilyen, igen bölcsen nem vitte ugyan bele a politikát az egyházba, részint azért, mivel nyílt állásfoglalás az egyház belbékéjét is könnyen veszélyeztethette

¹ Washington György, bár az episcopalista hitfelekezet tagja volt, philadelphiai tartózkodása minden alkalmával a református templomban tartott istentiszteleteken vett részt, és állítólag a szent vendégségben is részesült.

volna, részint és talán főképen opportunismusból, Hollandiára való tekintetből, mely Angolországgal barátságos viszonyban állott és bizonyára sem Hollandia, sem Angolország nem néztek volna jó szemmel, ha az amerikai református egyház nyíltan és hivatalosan állást foglal vala a „revolucionárius törekvések” mellett. Az amerikai ref. egyház még ez időben különben is jelentékeny anyagi és erkölcsi támogatást élvezett Hollandia részéről. A viszonyokra való tekintetből 1778—1780 közt nem is tartott a coetus gyűlést.

A református egyház nagy szolgálatokat tett erkölcsileg és nagy áldozatokat hozott anyagilag az amerikai nemzet szabadsága szent ügyének. Így küzdenek együtt és egymás oldalán szent célokért, minők egy nemzet szabadsága, vagy az emberiség testvérisége, vagy a lelkiismeret szent joga: egyház és nemzet!

Harsányi Sándor,
homesteadi és vid. ref. lelkész.

(Vége következik).

Kálvin és Rousseau.

Az utóbbi századok folyamán két férfiú árasztott Genfre fényt és dicsőséget, két férfiú tette a Genfben uralkodó szellemet, gondolkozást világszerte ismertté, otthonossá, két férfiú hatott Genfből a művelt világ vallásos, erkölcsi s részben politikai felfogására irányítólag: *Kálvin János* a XVI. és *Rousseau János Jakab* a XVIII. században. Az első Franciaország szülöttje és neveltje, de hazája, otthona, küzdelmeinek, munkásságának, nagyságának színtere Genf lett, melynek nagysága, jelentősége az ő súlyával, jelentőségével együtt emelkedett. Az utóbbi Genf szülöttje s részben neveltje, de még fiatal korában leszakad az anyai emlőről s Franciaország fiává, írójává, üldözöttjévé és dicsőségévé válik. Amit Genf Kálvinban Franciaországtól kapott, azt dűsan visszafizette Rousseau személyében Franciaoszágnak, még ha a Kálvinból szülötte hazájára kiáradó irodalmi, erkölcsi és szellemi hatást számításán kívül hagyjuk is.

Kálvin és Rousseau, Genf e két dicsősége és büszkesége — vajjon áll-e egymással valami kapcsolatban? szellemi rokonságban? Ismerte-e a XVIII. század nagysága a XVI. század nagyságát? érintkezett-e szellemével? érezte-e hatását? mutatja-e gondolkozásában, vallásos és erkölcsi, politikai és társadalmi felfogásban e hatás nyomait? Van-e valami a kálvini, a kálvinista szellemből, érzésből és gondolkozásból műveiben? Mit tart Kálvinról, vallásos és politikai szervezetről? Ezek a kérdések, midőn Genfnek e két nagy fiára gondolunk, méltán feltámadnak lelkünkben, fel annyival inkább, mert hiszen mindenki, a ki hallott, olvasott valamit Rousseauról, tudja, hogy ő ifjúkorában levetkezte ősei vallását, áttért a kath. hitre, s így sokan azt hiszik, mintha ezzel már a főntebb föltett kérdések mind el volnának döntve és pedig

negatív irányban. Pedig a látszat gyakran csal, a kérdés mint alább látni fogjuk, nem olyan egyszerű.

I.

Rousseau (született 1712 június 28-án) francia eredetű hugenotta családból származott. Ősapja, aki a vallásüldözések elől menekült ki, 1555-ben nyert Genfben polgárjogot. Atyja: *Rousseau Izsák*, órás volt, anyja: *Bernard Zsuzsánna*, egy lelkész leánya; anyja fia születése után néhány nappal meghalt s így János-Jakab anyai szeretet, anyai gondviselés nélkül, könnyelmű atyjának kevésbé gondos felügyelete alatt nőtt fel, a kívül — miután a fiú otthon (mert iskolába sohasem járt) hamar megtanult olvasni — hat-hét éves korától kezdve együtt olvasták éjszakánként a regényeket. Az erkölcsi környezet minden jósága sem ellensúlyozhatta az atya gondatlan nemtörődömségét, amellyel fia nevelését vezette. Tíz év telt el így, tíz boldog gyermekkori év, mely alatt Rousseau atyától — aki tüzes republikánus, a szabadság rajongó hive volt¹ — lassankint magába szívta Genf teljes szellemi és erkölcsi légkörét, magába a Genfben uralkodó vallásos, erkölcsi és politikai felfogásokat: a kálvini vallást, amely Genfben — hol csak ref. embernek lehetett polgárjoga — a polgári erényeknek csak egyik formája volt, magába a kálvinizmus komoly erkölcsi felfogását, magába a függetlenségére, önkormányzatára büszke genfi szabadságszeretetét. Mindannak, amit e korban Genfben írtak, prédikáltak, nyomtattak, vitattak, fölfedeztek, a legnagyobb része behatolt a Rousseau Izsák műhelyébe is, s a fogékony, korán érett gyermek mohón szívta magába mindazt, amiről csak itt előtte beszélgettek.

Tíz éves korában el kell hagynia az atyjai tűzhelyet, mert atyja — egy összeütközésből kifolyólag — kénytelen volt Genfből Nyonba menekülni s fiát *Bossey*-ben, egy Genf melletti faluban *Lambercier* lelkésznel helyezte el. Rousseau két évet töltött itt, egyfelől bevezettetve a lelkésztől a latin nyelv titkaiba s más hasznos ismeretekbe s másfelől kertészkedve és a mezőt járva. De sokkal fontosabb volt ránézve az az erkölcsi hatás, amelyben részesült; minden vasárnap el kellett járnia a templomba s részt vennie a káteleckéken — s még ennél is fontosabb volt az élet komoly felfogása, az erkölcs szempontjából való tekintése. Genf és Bossey: e két helyről származik a Rousseau erős erkölcsi érzésének alapja;

¹ E. Ritter, *La famille et la jeunesse de J.-J. Rousseau*. Paris, 1896. p. 154.

a kálvinista nevelés volt az, bár lelkében teljesen meg nem szilárdulhatott, amelyből erkölcsi felfogása kifakadt.

A régi kálvinista szellem a XVIII. században még szigorúan fennállott Genfben. Voltaire a maga szabadszelleme álláspontján Genfet bosszankodva pedáns városnak nevezi, amely a reformátorokat tiszteletben tartja, Kálvin zsarnoki törvényeinek magát aláveti s lelkészei szavára hallgat. Bármily erősen kétségbevonta is D'Alembert az Encyklopaediának Genfről írott cikkében, mégis elvitathatatlan igazság volt, hogy míg Franciaországban a természettudósok és filozofusok a keresztyénséget szenvedélyesen támadták — Genfben még az olyanok is, akik ezek materialisztikus alapelveit és tételeit helyeselték, következtetéseikben csaknem mindig az egyházi hit kikötőjébe tértek vissza. Ez áll Abauzit-ról, de Saussure-ról, de Luc-ról, Trembley-ról, de ez áll mindenekelőtt *Bonnet Károly* (1720—1793) genfi filozófusról, kinek természeti felfogása sokban hasonlít a Robinet és Condillac felfogásához, de aki mindamellett is azokat az engedményeket, amelyeket Leibniz az egyházi tannal szemben tett, a maga részéről még túlhaladja és „Recherches sur le christianisme“ (1760) című művében a kijelentés tartózkodás nélküli védelmezőjévé válik, sőt „Palingénésie philosophique ou idées sur l'état futur des êtres vivants“ (1769) című művében nemcsak a lélek halhatatlanságát, hanem a test feltámadását is hirdeti.¹

A régi Genf ezen igaz hite és mély vallásossága erős benyomást gyakorolt a gyermek Rousseau kedélyére. Ő maga később teljes mértékben elismeri e benyomás hatalmát. „Atyám, úgymond *Vallomásai*-ban,² szerette ugyan az élet örömeit, de azért erős becsületességű és mély vallásosságú ember volt. Bár világi gondolkozású, de azért belsejében keresztyén volt s korán belém csepegtette azokat az érzelmeket, amelyek őt áthatották. Három nagynéném közül a két idősebb kegyeskedő volt s a harmadik talán még kegyesebb mint amazok, habár kevésbé tüntetett is vele. E tiszteletreméltó család köréből Lambercier úrhoz kerültem, aki egyházi ember és lelkipásztor létére is belsejében hívő volt s csaknem annyi jót tett, mint amennyit hirdetett. Ő és nővére, szelíd és okos oktatás által, kiművelték nálam a kegyesség azon elveit, amelyeket szivemben találtak. Volt tehát vallásom, aminő csak

¹ H. Hettner, Literaturgeschichte des achtzehnten Jahrhunderts. II. Teil. 5. Aufl. S. 442.

² Oeuvres complètes de J.-J. Rousseau. Paris, Hachette et Cie, 1883. t. VIII. p. 42.

egy gyermeknek lehetett, sőt a katolikusok iránti ellenszenv is, ami városunkban általánosan el volt terjedve, élt bennem.“ Az egyházi tantól Rousseau, életének változatos eseményei és merész szellemének ellenállhatatlan szabadságvágya folytán elszakadt, de az élő vallásosság ösztöne, a mélyérzésű szív ideálmusa mindig megmaradt keblében.

Visszatérve Genfbe, egy pár hónapot anyai nagybátyjánál töltött, azután előbb egy irodavezetőhöz, majd egy vénőkhöz adták be tanoncnak. Az utóbbi helyen a mester durván bánik vele s ő e durva bánásmód behatása alatt lassankint egészen utcai kamasszá válik, aki megtanul tettetni, hazudni, lopni, de olvasni akkor is nagyon szeret s talán ez mentette őt meg attól, hogy végkép el nem süllyedt. Vasárnap délutánonként ki-kiment pajtásaival kóborolni a vidékre, de kétszer elkésve érkezett vissza, a városi kapukat már zárva találta s másnap verést kapott mesterétől. Föltette magában, hogy ha még egyszer így találna járni, nem tér többé vissza a városba — s csakugyan, 1728 március 14-én, amikor a kapukat megint bezárták előtte, búcsút mondott a városnak. Midőn elhagyta Genfet és megkezdte vándorlásait, szívében erős benyomásokat vitt magával, mint genfi hazájának pecsétjét: a protestáns vallásosság alapelveit, az egyszerűség szeretetét, a szigorú életfelfogást, a munka példáját és a függetlenség imádatát. Mindazt, ami benne jó volt, hazájának köszönhette. Genf emléke az ő génusza, Genf emlékét semmi sem képes lelkéből kitörölni. Genf neve és képe pályájának minden nevezetesebb fordulójánál megjelen lelke előtt; szíve elérzékenyül, ha messziről megpillantja a Szent-Péter-székesegyház tornyát!

Rousseau később, élete alkonyán, midőn *Vallomásait* írja, fájdalommal gondol vissza Genfből való szökésére s idilli képet rajzol az életről, mely reá Genfben várt volna, ha nagybátyja őt nem ily durva mester kezei alá adja. Ellenben életirói joggal tartják, hogy e szökés szerencse volt ránézve. „Mit tett volna e városban, elfelejtve vagy megtagadva legközelebbi rokonaitól és rossz társaságokba keveredve? A bűn fekélye csakhamar teljesen hatalmába kerítette volna őt, elnyomva a benne rejlő jó csirákat. A francia irodalom sokat veszített, ellenben Rousseau mit sem nyert volna vele.“¹

Rousseau, Genfből való eltávozása után, néhány napig a környéken kóborolt, majd betért Pontverre-hez, a savoyai Confignon plébánosához, aki őt megvendégelte és rábeszélte, hogy térjen át a katolikus vallásra. Rousseau, részint az

¹ E. Ritter, *La famille et la jeunesse de J.-J. Rousseau*, p. 189.

újdonság ingerétől s a kalandvágytól vonzatva, részint mint konvertita anyagi támogatást remélve, amely őt — legalább egyelőre — fölmenti az élet gondjai alól, gyermeki könnyelműséggel enged a biztatásnak s anélkül, hogy a legkisebb hajlamot érezné a katolikus vallás iránt, rááll a dologra. A pap egy áttért nőhöz *Mme de Warens*-hoz küldi őt Annecybe, aki viszont Turinba továbbítja őt (március 24-én) a katekumének intézetébe — atyja s nagybátyja későn néznek utána — hol négyhavi oktatás után augusztus 23-án megtörténik áttérése. De reményében csalódott, 20 frankkal bocsátották ki az intézetből — s megkezdődik kolduló, csavargó élete. Miután mindent megpróbál, közben tanul, képezi magát s szerelmeskedik, 1741-ben Párisba jut.

II.

Párisban Rousseau kilenc évig küzdött, próbálkozott, kereste az érvényesülés, a dicsőség felé vezető utat, míg végre *A tudományokról és művészetekről* írt értekezésével (*Discours sur les sciences et les arts*), amellyel a dijoni akadémia pályadíját elnyerte (1750), egyszerre híres emberré lett. E művében hadat üzen a civilizációnak; a tudományokat és művészeteket, általában a művelődést teszi felelőssé az erkölcsi hanyatlásért s az ember eredeti tisztaságának megromlásáért. Ezért szeretné lerombolni a tudományokat s restaurálni a hitet. Szerinte csak a vallási könyvek szükségesegek, csak ezeket nem kárhoztatja el, mert ezek tanítják meg az embereket Jézus követésére, aki a szegény és egyszerű lelkeknek prédikált s 12 halász és kézműves segélyével hódította meg a világot. Sajnálja a tudatlan hit korát, kivált a X. századot, amely az általános tudatlanság miatt a boldogság korszaka volt.

Rousseau tehát e művében némileg keresztyén polemikus; a *Discours* nem egy helyén átcsillan a *genfi református* ember.¹ A protestantizmus hívének vallja magát, nem ennek történeti eredete miatt, mivel ez az irodalmi rénesszánsz után a tudósok vitatkozásából állott elő, hanem azért, mivel ezek a tudósok kénytelenek voltak visszatérni az őskeresztyén egyház egyszerűségéhez s a természetes ész és az evangélium egyedüli tekintélyéhez. Az orthodox theológiával s a szentkönyvek sokféle magyarázatával szemben ő a szentírás személyes tanulmányozásának híve, mely nem kíván egyebet,

¹ L. Petit de Juleville, *Histoire de la langue et de la littérature française*. Paris, 1898. t. VI. p. 257.

mint hogy az ember gondolkozzék kissé fölötte. Ellensége a nagy egyházi szervezetnek, kivált a hatalmas római hierarchiának; olyan keresztyénséget kíván, amelyben az egyén legyen minden, minden lelki fő nélkül, ura a saját hitének és lelkiismeretének.

Művének sikere által felbátorítva, 1753-ban egy új *Discours*-t szerkeszt, amellyel a dijoni akadémiának egy másik kérdésére — *Az emberek közötti egyenlőtlenség eredete és alapjai* (L'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes) — igyekszik feleletet adni. E műve, mely nem nyerte meg a pályadíjat, még erősebb támadás a társadalom fennálló rendje ellen. Az őstermészeti állapotban teljes egyenlőség uralkodott az emberek közt s ez volt a boldogság kora; az egyenlőtlenség az emberi szellem fokozatos kifejlődéséből származott; a vas és a gabona, amelyek civilizálták az embereket, veszítették el az emberi nemet. Kell-e mondanunk, hogy mindkét értekezés szörnyű túlzás, híjával minden történeti érzéknek s a XVIII. század romlott erkölcsi és társadalmi élete ellen való erős visszahatásnak tekinthető.

Rousseau e második *Discours*-t a genfi köztársaságnak és a köztársaság nagyságos kormányzóinak ajánlotta s 1754 június havában elutazott Párisból Genfbe, rég nem látott szülőföldjére. Genfben az egykori szökevény suhancot, aki az utóbbi években híres íróvá vált, nagy szeretettel, kitüntetéssel fogadták s lelkesen ünnepelték. A régi ismeretségeket felújította s újakat kötött; de különösen nagy öröme szolgált e négyhavi genfi időzés alatt, hogy egy deszpotikus országból kijöve egy köztársaság szabad levegőjét szívhatta. De genfi időzésének főeseménye a *ref. egyházba való visszatérése* s ezzel kapcsolatban *polgárjogaiba való visszahelyezése* volt. Részt vett ugyanis az évről vizsgálatokon s az ezzel kapcsolatos nyilvános kitüntetések (promotio) és lelke földerült a genfi gyermekek láttára, de azután egy keserű gondolat összeszorította a szívét . . . „Hisz' te nem vagy többé genfi polgár; immár 25 éve, midőn őseid hitét Turinban levetkezted, elvesztetted e jogot!“ Ez a gondolat elviselhetetlen volt ránézve s elhátározta, hogy visszatér a kálvinista egyház kebelébe s ezzel visszaszerzi polgárjogát. De nemcsak innen s ekkor támadt e vágya; a *Discours* ajánló iratát még június 12-én Chambéry-ben fejezte be s az teljesen úgy volt fogalmazva, mint egy genfi polgár irata s úgy is volt aláírva — ő tehát már ekkor gondolt a polgárjog visszaszerzésére.

Rousseau a vallás tekintetében, mint a XVIII. század felvilágosodása általában, a megcsontosodott egyházi ortho-

doxiával s kivált a dogmákkal szemben meglehetősen szabadgondolkozói állást foglalt el, a hit alapjául a dogmák félretételével tisztán az evangéliumot tekintette; de míg Voltaire és az encyklopaedisták csak gúnyolódtak a vallás fölött, csak aláásták annak alapjait: Rousseau minden szabad gondolkozása ellenére is alapjában mély vallásos érzésű férfiú volt. „Az ember és a világegyetem tanulmányozása — úgymond — mindenütt megmutatta előttem a végokokat és azt az értelmet, mely azokat irányozza“. Vallásossága igazi keresztyén és ref. keresztyén talajból fakadt. Hite ekkor még tökéletlen volt, de az idők folytán egyre tisztult, egyre nemesbült s a legkeményebb megpróbáltatások kiállására is képessé tette őt. Mintha a vallásjavítás korának valamelyik hőjét hallanók, mikor azt olvassuk *Vallomásai*-ban, hogy esténként rendes olvasmánya volt a biblia s azt ötször-hatszor végigolvasta.

Miután elhatározta magát az áttérésre, tiszteletteljesen alávetette magát ama parochia lelkésze hitoktatásának, ahol lakott (a Grange-canal városrészben) s csupán azt kérelmezte, hogy ne kelljen a konszisztórium színe előtt megjelennie és bűnét levezekelnie, mint ahogy az egyházi szabályok kívánták. Kérését meghallgatták s egy 5—6 tagú bizottságot neveztek ki, amely a hitvallást tőle fölvegye. *Perdriau* lelkész, akivel Rousseau baráti összeköttetésben állott, értesítette őt, hogy örömmel fogják beköszönő beszédét hallani. E hír annyira megriasztotta őt, hogy bár három hétig éjjel-nappal tanulta mondokáját, mégis mikor a bizottság előtt állt, annyira megzavarodott, hogy egy ígét alig bírt kimondani s a bizottság tagjai beszéltek helyette, ő pedig egész bután csak igent és nemet mondott — mire azután feljogosították az urvacsorával való élésre s visszahelyezték polgári jogaiba (július 29.).¹

A konszisztórium jegyzőkönyvében az áttérésről a következő adatokat találjuk. *Jaques Maystre*, a cologne-i parochia lelkésze, július 25-én jelenti: „J. J. Rousseau úr, genfi polgár, aki zsenge korában Franciaországba került, itt a róm. kath. vallásban neveltetett s ezt vallotta több éven át, de mihelyt felvilágosítottatott s felismerte tévedéseit, nem folytatta tovább ennek szertartásait, ellenkezőleg, ettől fogva szorgalmasan látogatta a párisi holland követ palotájában tartott vallásos összejöveteleket s nyíltan a protestáns vallás hívének vallotta magát: most is azért jött hazájába, hogy megerősítse ezen érzelmeit, itt levetkezze régi hitét s visszalépjen a mi egyházunk kebelébe. Fölkérte őt, hogy kérje meg, nevében a

¹ Oeuvres complètes de J.-J. Rousseau. t. VIII. p. 280.

tiszt. konzisztoriumot, legyen kegyes őt felmenteni az alól, hogy színe előtt meg kelljen jelennie, miután fontos okai vannak arra, hogy ezt az eljárását ne tegye nyilvánossá s legyen kegyes őt valami bizottság elé utalni, amelyet evégre kinevezne. Erre az előterjesztésre többen előadták,“ hogy Rousseau úr jelenleg nagyon veszélyes betegségben szenved s erre való tekintetből némi elnézéssel lehet iránta viseltetni, egyébként is félnék jellemű ember s őt még azok is, akik érdemeire a legféltekenyebbek, úgy ismerik, mint tiszta és szeplőtlen erkölcsű embert. Ezek alapján elhatároztatott, hogy egy hattagú bizottságot küldenek ki, amely őt kihallgassa s a mi felekezetünkbe felvegye, ha megfelel ama különböző kérdésekre, amelyeket tisztök szerint hozzá intézni fognak“. Augusztus 1-én *Waldkirch* lelkész jelenti, hogy J. J. Rousseau úr az elmúlt hétfőn megjelent a bizottság előtt s miután azt kielégítette mindazon indokokra nézve, amelyek őt arra kényszerítették, hogy a konzisztórium előtti megjelenés alól való fölmentését kérje, mind a hittételekre vonatkozólag, befogadták őt a mi felekezetünkbe“. A ref. egyházba való visszatérés alkalmával a megtérőnek rendszerint a következő megpróbáltatásoknak kellett magát alávetnie: 1. a városi tanács előtt való megjelenés; 2. két- vagy háromnapi fogság; 3. a konzisztórium előtt való megjelenés; 4. térdhajtás. Rousseaut, mint látjuk, mindezen föltételek alól fölmentették, vagyis mind a tanács, mind a konzisztórium jóakaratólag szemet húnýt a szabályoktól való eltérés s az ügynek bizottságilag történt elintézése fölött. Rousseau-t e jóindulatú elbánás annyira meghatotta, hogy ekkor elhatározta, hogy Genfben telepszik meg — de aztán a dolog másként fordult.¹

III.

Rousseau négyhavi időzés után, októberben tért vissza Párisba. Genfi időzése fordulópontot jelent erkölcsi és irodalmi életében. Nemcsak visszatért ősei hitére és polgári kötelességeire, hanem eszméiben és törekvéseiben is mélyreható változás ment végbe. Ettől fogva mindinkább felszabadul azon befolyás alól, amelyet előbb a katolikusok, azután s főként az encyklopaedisták gyakoroltak reá; megtalálja önmagát, a kálvinista és genfi embert, visszaszerzi szellemi függetlenségét; egyénisége kibontja szárnyait s felszínre hozza mind,

¹ L. Thomas, *Grange-Canal et J.-J. Rousseau*. Genève, 1901. p. 82—88.

ami szellemi és erkölcsi kincsek lelkének mélyén rejlettek. 1756 április 9-ével, az Ermitage-ba való költözésével és a filozófusokkal való szakításával indul meg írói működésének *második* és legragyogóbb kora, az a kor, amelyben főműveit alkotja, amelyekben mint komoly gondolkozó, vallásfilozófus, morálista és pedagógus, társadalmi és politikai író áll előttünk. Egymás után jelennek meg: *Voltaire-hez írt levele a Gondviselésről* (1756), *D'Alemberthez írt levele a Színházakról* (1758), *Az új Heloise* (1759—61), a *Contrat social* és az *Emil* (1762).

A Voltaire-hez intézett levél ékes védírat az isteni gondviselésbe vetett hit mellett, melyet Voltaire a lissaboni földrengés hatása alatt kétségbevont; optimizmusának alapja az Isten mindenhatóságába és jóságába vetett hite. A D'Alemberthez írt levélben (*Lettre sur les spectacles*) tiltakozik D'Alembertitek azon javaslatára ellen, hogy Genfben színházat állítsanak, mert a színházak megrontják az erkölcsöket. A régi egyszerű, puritán, szigorú erkölcsök közt felnőtt genfi polgár támadása e levél a párisi társaság, annak ízlése, kedvelt szórakozása és uralkodó szenvedélye ellen. Egy genfi republikánus, protestáns, puritán polgári hitvallása e levél az idegen eszmék és divatok inváziója ellen; a genfi erkölcsök állanak itt szemben a francia erkölcsökkel és szolgálnak ez utóbbiaknak példányképpül.¹ E levélben olvassuk a következő szép nyilatkozatot a kálvinista énekről: „A svájci parasztok egyik leggyakoribb mulatsága, hogy feleségökkel és gyermekeikkel négy hangra éneklék a zsoldárokat s az ember meglepetve hallja, amint ezekből a mezei kunyhókból Goudimel erős és férfias harmóniája hangzik ki, amelyet tudós művészeink oly régóta elfelejtettek.“

Az új Heloise egy család vagy inkább egy nő történetét adja elő, aki egymásután vonul el előttünk a leány, a szerető, a feleség, az anya és barátnő szerepében; főerőssége az érzelmek finom, olykor erőteljes rajzolása. Ez érzelmek közt a vallási érzelmek előkelő helyet foglalnak el. *Júlia*, a regény hősnője: kálvinista nő, a ki szívesen foglalkozik a theologia vitás kérdéseivel, összevegyíti a vallást a szerelemmel s egyformán gondozza a szív és az üdv érdekeit. Erős kálvinista meggyőződése — bár nem ragaszkodik mindenben az egyházi tanokhoz — számtalan nyilatkozatából kicsillan; megtámadja a papi nőtlenséget; halálos ágyán hitvallása felől

¹ G. Walette, J.-J. Rousseau genevois, La Semaine littéraire. XVIII. année. No. 864. p. 351.

olyan vallomást tesz, amely épp oly nemes magasztalása a protestáns, mint erős kritikája a kath. vallásnak. Íme néhány nyilatkozata :

„Wolmar, aki a görög rítusban nevelkedett, nem volt képes egy ily nevetséges kultusz képtelenségét elviselni. Esze, amely sokkal fölötte állt annak az együgyű járomnak, amelynek őt alá akarták vetni, csakhamar megvetéssel rázta azt le; és elvetve egyúttal mindazt, ami ily gyanús tekintélytől eredt, atheistává lett. Majd azután kath. országokban élén, nem tanult meg helyesebb véleményt szerezni a ker. hitről annál, a mit itt vallanak. Nem látott itt más vallást, mint a papok érdekét. Látta, hogy itt minden üres tüntetésekben áll, egy kissé ügyesebben eltakargatva mit sem jelentő szavak által; észrevette, hogy itt az összes becsületes emberek egyhangúlag az ő véleményén voltak s ezt nem is igen titkolták, s maga a papság — egy kissé diszkrétebben — gúnyolódott titokban afelett, amit nyilvánosan tanított; ő gyakran állította előttem, hogy sok idő és kutatás után életében csak három plébánost talált, a ki hitt Istenben... Midőn végre keresztyének közé jutott, későn érkezett oda; hite már bezáródott az igazság előtt, esze nem volt a bizonyosság számára megközelíthető...”

„Júlia mindenütt a gondviselés jóltevő kezét látja; gyermekei drága bizományok, amelyeket attól kapott; annak adományait szedi össze a föld terményeiben; annak leczkéit érzi, ha sújtol, kegyeit, ha örömet nyújt; ha a világegyetem Istene kisiklik gyöngé szemei elől, viszont mindenütt az emberek közös atyját látja...”

„Az atheismus, amely nyílt arczezal járkal a pápistáknál, kénytelen elrejtőzni minden országban, ahol az ész megenyedvén az Istenben hívést, a hitetlen egyetlen mentsége el-esett.”

„A humanitás érzelme sokkal természetesebb, mint az üldözők rettenetes buzgalma, akik mindig arra törekcsenek, hogy gyötörjék a hitetleneket, hogy már ez életben éreztessék velök a kárhozatot, és a démonok előfutárai legyenek! Soha nem szünök meg ismételni, hogy ezek az üldözök nem hívök, hanem csalök!” (V. rész, 5. levél.)“

„Az ember nincs a *ceolibatus* számára teremtve s nagyon nehéz, hogy egy ilyen, a természettel ellentétes állapot valami nyilvános vagy titkolt rendtelenséget ne vonjon maga után. Nézze meg más országokban azokat a vakmeröket, akik fogadalmat tesznek arra, hogy nem lesznek férfiak. Isten büntetésül azért, hogy őt megkisértették, elhagyja öket; szenteknek mondják magukat és becstelének; látszólagos megtartóztatásuk

csupa mocsokság, s mivel megvetették az emberiséget, jóval az alá süllyednek. (Jegyzet. Nem kételkedem, hogy néhány kath. pap erényességéből önmegtartóztató; de kötelezővé tenni a coelibatust egy oly nagyszámú testületre nézve, mint a róm. kath. papság, ez nem annyira azt jelenti, hogy ne legyen nekik feleségük, mint megparancsolni nekik, hogy elégedjenek meg a más feleségével. Én csodálkozom, hogy minden országban, ahol a jó erkölcsök még tisztelet tárgyai, a törvények és hatóságok megtűnnek ily botrányos fogadalmat.) Az, aki őszintén erényes akar lenni, elég emberi kötelességet talál, semhogy még újabbakat kellene magára szabnia. Az, igazi ker. aláza-tosság a maga erejét mindig kisebbnek látja, mint a feladatot, semhogy azt büszkén még meg akarná kétszerezni.“

„Honnan jönne nekünk a világosság és erő, ha nem attól, aki annak forrása? Legyünk alázatosak, hogy bölcsék lehessünk; lássuk gyöngeségünket és erősek leszünk. Kik gyöngeségünk folytán rabszolgák vagyunk, szabadok leszünk az ima által, mert tőlünk függ kérni és megnyerni azt az erőt, a melyet nem kaphatunk magunkból. Midőn Isten segedel-méért esedezünk, megtanuljuk azt meg is találni; nem ő vál-toztat meg minket, mi változtatjuk meg magunkat, midőn hozzá fölemelkedünk.“ (VI. rész, 6. levél.)

„Istent szolgálni nem annyi, mint életünket térdelve töl-teni egy oratoriumban, hanem betölteni a földön kötelessé-geinket, amiket ő reánk ró, megtenni mindent az ő tetszése szerint, a mi megfelel annak az állapotnak, a melybe minket helyezett. Rám nézve az ájtatoskodás nem foglalkozás, hanem felöndülés. Mikor a szomorúság utolér, néhány könnycep hullatása az előtt, aki vigasztal, azonnal megenyhíti szívemet. Isten, akit én szolgálok, kegyelmes Isten, atya; jósága megindít engem, ez minden egyéb tulajdonságát elhomályosítja előttem, ez az egyedüli, amit felfogok. Ha Isten a hitet a cselekedetből ítéli meg, a jó ember mind erősen hisz benne. Az igazi keresz-tyén az igazságos ember; az igazi hitetlenek a gonoszok.“ (VI. rész, 8. levél.)

Júlia a halálos ágyon: „A prot. hitben éltem és halok meg, amely egyetlen szabályát a szentírásból és az észből meríti; szívem mindig megerősítette azt, amit ajkam kiejtett, s amit lehetetlen volt hinni, arra nem tudtam azt mondani, hogy hiszem; mindig őszintén kerestem azt, ami Isten dicső-ségének és az igazságnak megfelelő volt. Csalódhattam az igazság keresésében, de szándékom mindig tiszta volt . . . A halálra való előkészület a jó élet; mikor magamba szál-lottam, mikor igyekeztem betölteni azokat a kötelességeket,

a melyeket Isten reám ró, már akkor készültem elébe, már akkor imádtam őt minden erőmmel.“

„A haldokló kath. embert csupa oly tárgy környezi, amely őt rémiti és oly szertartások, amelyek éltében eltemetik őt. Oly gondosan igyekeznek eltávolítani tőle a gonosz szellemeket, hogy szinte azt hiszi, hogy egész szobája telve van azokkal; százszor meghal a rémület miatt. S az egyház azért meríti e rettenetes állapotba, hogy könnyebben elbánhasson az erszényével. Adjunk hálát az égnek, mondja Júlia, hogy nem születünk ezekben a megvásárolható vallásokban, amelyek megölik az embereket, hogy tőlük örökölhessenek, és midőn eladják a gazdagoknak a paradicsomot, még a másvilágra is átviszik azt az igazságtalan egyenlőtlenséget, amely itt alant uralkodik. Nem lehet kétséges, hogy mindezek a komor eszmék a hitetlenséget ápolják s természetes ellenszenvet keltenek azon kultusz iránt, amely azokat táplálja.“

„Júlia magasztalással szölt arról az előnyről, hogy egy észszerű és egészséges vallásban neveltetett, amely távol attól, hogy barommá aljasítaná az embert, megneemesíti és fölemeli őt, amely nem kedveznén sem az istentelenségnek, sem a fanatizmusnak, megengedi, hogy okosak legyünk és higyjünk, humanusak és egyúttal kegyesek legyünk.“ (VI. rész, 11. levél.)

Protestáns inspiratio vezetí Rousseau tollát a családi élet rajzolásánál is; a családi bensőség édességét oly bájjal festi és veszi körül, amely a XVIII. században ismeretlen volt; ez vezetí a szorgalmas munka, a takarékos élet, a kötelességteljesítés, az erény, az ártatlanság, a jobbágyokkal való humánus bánásmód magasztalásánál.¹

*

Az új Heloise után 1762-ben másik főműve az *Emil vagy a nevelésről* következett. E művében *A savoyai vikárius vallomása* (Profession de foi du vicaire savoyard) című részlet az, amely Rousseau vallásos elveinek részletes kifejtését nyújtja. (Álaggondolata, bár az egyház dogmáitól itt is elvonatkozik, erősen protestáns; főtételei: Isten, a világ teremtője és fenntartója, a lélek anyagtalan, szellemi volta és halhatatlansága, a túlvilági élet, a lelkiismeret mint velünk született erkölcsi érzék s az akarat szabadsága). E hitvallás a szív jalkiáltása, a lét és szabadság után esengő érzelem vallásossága. A theologusok és philosophusok czivodásaiban eddig mindig csak a gondolkozás és a hit, az ész és a kijelentés

¹ L. Petit de Juleville, Histoire de la langue etc. t. VI. p. 271.

ellentétéről volt szó, de soha az emberi szív hatalmáról és jogáról, a melegen érző kedély elutasíthatatlan szükségletéről. Rousseau vallomásaiban a szív ezen vallásossága talál mély lelkesedéstől áthatott kifejezésre, s egyforma erővel és határozottsággal fordul úgy az atheisták és materialisták, mint az orthodox kijelentési tan hívei ellen.¹

E vallomások végén a kath. pap — a savoyai vikárius, — a kinek ajkára adja Rousseau saját vallásos és filozófiai felfogását, így szól egy protestáns fiatal emberhez, aki katolikussá lett: „Térjen vissza hazájába, térjen át megint őseinek vallására, kövesse azt őszinte szívvel s ne hagyja el azt többé: az nagyon egyszerű és nagyon szent; én azt mindazon vallások közt, amelyek a földön vannak, olyannak tartom, amelynek erkölcstana a legtisztább s amely az észet a legjobban kielégíti. Ne féljen a megalázó visszatérés szégyenétől; amiatt pirulhatunk, ha hibát követünk, de nem amiatt, ha azt helyrehozzuk. Ön még abban a korban van, amelyben minden bocsánatra talál, de ahol nem vétkezünk többé büntetlenül. Ha hallgat lelkiismerete szavára, ezer hiú akadály eltűnik ön elől annak hangjára. Ön érezni fogja, hogy abban a bizonytalanságban, amelyben vagyunk, menthetetlen önhittség más vallást hinni, mint azt, amelyben születünk, s hamisság nem gyakorolni őszintén azt, amelyet vallunk. Ha eltévedünk, nagy mentéségtől fosztjuk meg magunkat a legfőbb bíró törvényszéke előtt. Nem inkább megbocsátja-e azt a tévedést, amelyben neveltünk, mint azt, amelyet magunkból mertünk választani...“

„Különbén a vallás igazi kötelességei függetlenek az emberi intézményektől; az igaz szív az istenség igazi temploma; minden országban és minden felekezetben Istent mindenekelőtt s felebarátját mint önmagát szeretni: ez a törvény összege; nincs vallás, a mely fölment az erkölcstan kötelességei alól s csak ezek a lényeges kötelességek; a belső kultusz a legelső ezen kötelességek közt s hit nélkül nem létezik igazi erény.“

„A kevély filozófia szívtelen szabad-gondolkozáshoz, a vakhitűség vak üldözésvágyhoz vezet. Kerüld el mind a két egyoldalúságot, maradj meg rendületlenül az igazságban vagy abban, amit szíved együgyűségében igaznak tartasz. Legyen bátorságod Istenben hinni a filozófusok előtt² és emberies-

¹ H. Hellner, Literaturgeschichte des XVIII. Jahrh. S. 466.

² Mint Mme d'Épinay beszéli Emlékirataiban, Rousseau 1751-ben a Mme Quinault szalonjában a filozófusok könnyelmű istenkáromlásait a következő kifakadással hallgattatta el: „Ha gyávaóság azt tűrnünk, hogy egy távollevő barátunkat rágalmazzanak, úgy valóságos vétkek, ha tűrjük, hogy Istent rágalmazzák, aki jelen van.“

séget hirdetni és üldözők előtt . . . Mondd, ami igaz, tedd, ami jó. Az emberre nézve itt alant az a fontos, hogy kötelességét teljesítse. Ha nem önmagunkra gondolunk, akkor igazán magunk számára dolgozunk. Aki a maga hasznát nézi, megcsalja magát; csak az igazságos ember reménykedése nem szégyenül meg.“

Rousseau gondolkozására s azon lelki állapotára, a melyből *A savoyai vikárius vallomása* fakadt, élénk világot vet két levele, a melyeket 1758 febr. 18-án és márc. 25-én genfi barátjához: *Vernes*-hez¹ intézett. Az előbbi levélben többek közt ezt írja: „Én életemet a hitetlenek közt töltöttem anélkül, hogy hitemben megrendítettek volna; nagyon szerettem és becsültem őket anélkül, hogy tanaikat képes lettem volna elszenvedni. Félretéve az észet, a természetet kérdeztem meg, vagyis a *belső szöveget*, a mely hitemet gondolkozásomtól függetlenül meghatározza. Meghagytam az embereknek, hadd beszéljenek szerencséről, sorsról, szükséges mozgásokról, s míg mintegy kockavetéssel fölépítették világukat, én a világban oly mély bölcsességű egységet láttam, hogy kénytelen voltam egy egységes és személyes alapelveket elismerni. Én hiszek Istenben s Isten nem lenne igazságos, ha lelkem nem volna halhatatlan. S ezt látom minden vallás lényeges és hasznos vonásának; a többit hagyjuk a vitatkozóknak.“ S a másik levelében ezt olvassuk: „Senki nem becsüli annyira az evangéliumot mint én; ez szerintem az összes könyvek közt a legfelségesebb; mikor az összes többiek untatnak, ezt mindig új gyönyörűséggel veszem elő, s mikor minden emberi vigasztalás kimerül rám nézve, ehhez sohase folyamodtam hasztalanul. De végre ez is csak könyv, olyan könyv, a melyet az emberiség ^{3/4} része nem is ismer. Nem, nem néhány szétszórt lapon kell keresni Isten törvényét, hanem az ember szívében, hová az ő keze azt beirta!“

*

Az *Emil*-lel ugyanazon évben jelent meg Rousseau harmadik nevezetes műve: a *Contrat social*. (Társadalmi szerződés). E mű II. könyvének VII-ik, a *törvényalkotásról* szóló fejezetében találkozunk Genf nagy reformátorának nevével. A törvényalkotóról szólván, azt mondja, hogy „a legtöbb görög államban szokásos volt idegen egyénre bízni a törvényalkotást. Olaszhon újabb köztársaságai gyakran követték ezt a szokást; Genf is így cselekedett s nem volt oka megbánni.“ S az utóbbi mondathoz a következő jegyzetet csatolja: „Azok, akik

¹ Vernes Jakab (1728—1790.) genfi lelkész.

*Kálvin*ban csak a theológust ismerik, nem fogták fel helyesen tágkörű szellemét. Bölcs rendeleteinek készítése, melyben ő oly kiváló szerepet vitt, époly dicsőséget szerzett neki, mint az *Institutiója*. Bármily átalakulást fog is előidézni az idő vallási nézeteinkben, amíg csak hazaszeretet s szabadságvágy élni fog bennünk, mindig áldani fogjuk e nagy férfiú emlékét.¹ Kálvin szellemére, vagyis a Kálvintól Genfben inaugurált gyakorlatra vall e mű harmadik könyve VIII. fejezetének (a politikai hitvallás) az a tétele, mely szerint az államhatalom állapítja meg a polgári hitvallás tételeit s kizárhat köréből mindenkit, aki azokban nem hisz; „s ha valaki, miután már nyilvánosan elismerte e hitelveket, később mégis hitetlenséget tanusít, az halálbüntetést érdemel” (209. l.).

IV.

A savoyai vikárius vallomása egyik tábornok se elégitette ki, sőt mindkettőben nagy elkeseredést keltett; a materialisták és skeptikusok dühöngtek Rousseau ellen, mint vakbuzgó ellen, az orthodoxok pedig istentagadással vádolták. Az encyklopaedistáknak annyival inkább fájt a csapás, mely őket Rousseau részéről érte, mert Rousseaut korábban némileg magok közé tartozónak tekintették. De mégis, az egyház vette komolyabban a támadást. A párisi érsek külön pásztorlevelet bocsátott ki az *Emil* ellen, a párisi parlament pedig a könyvet hóhérkezeivel égettette el (1762 jun.) s Rousseau ellen elfogatási parancsot adott ki, de előkelő pártfogói segítségével sikerült Genfbe menekülnie. De itt is hasonló sors várta őt és könyvét, vagyis innen is tovább kellett menekülnie: Bern kanton is száműzte őt Yverdun-ból, míg végre *Motiers*-ben húzta meg magát, a mely a II. Frigyes porosz király fenhatósága alá tartozó neuchâтели grófságban feküdt. Itt lakott 3 évig, 1762 jul. 10-től 1765 szept. 8-ig.

Motiers-Traversben Rousseau vallási szükségérzetből is, meg polgári kötelességből is, rendszeresen eljárt a ref. istentiszteletekre. De miután *Emil*-je miatt mind a genfi, mind a neuchâтели papság erős támadásokat intézett ellene, hogy az úrvacsora-osztás alkalmával a lelkész részéről esetleges visszautasításnak ne tegye ki magát, a nyári úrvacsora-osztás idejének közeledésekor (aug. 24.) levelet irt a motiers-i papnak, *Montmollin*-nek, hogy előtte vallási érzelmeit kinyilatkoztassa. Ebben, miután sajnálatosnak nyilvánítja, hogy az evan-

¹ Társadalmi szerződés. Ford. König Ferenc. Olesó Könyvtár 1889. 64. l.

gélium hirdetői felcsaptak a római egyház megbosszulóivá, mivel Rousseau csak ennek türelmetlen és vérengző dogmáit támadta meg és rombolta le könyvében, — kijelenti, hogy az egyházzal, melyben született, való újraegyesülése óta mindig nyilvánosan vallotta a ref. ker. vallást; őszintén ragaszkodik ehhez az igaz és szent valláshoz s ragaszkodni fog utolsó lehelletéig. Külsőleg is mindig egyesülni óhajt az egyházzal, mivel szíve mélyen össze van azzal forrva; e végből részt óhajt venni az úrvacsorában úgy a saját lelki üdvéért, mint az istentisztelet iránt való tiszteletből és a hivek épülésére. E levélre Montmollin személyesen jött el hozzá és kijelentette neki, hogy nemcsak szívesen bocsátja az úrvacsorához, hanem ő és a presbyterek megtiszteltetésnek veszik, ha hozzájuk csatlakozik. A sok száműzetés és üldözés után az a gondolat, hogy elmondhatta: Legalább testvéreim közt vagyok! Rendkívül vigasztalólag hatott Rousseaura, s szívbeli megindulással és könnyekig elérzékenyülve járult a szent asztalhoz. Midőn egy úri hölgy, *Boufflers* grófné helytelenítette a motiersi lelkészhez írott levelét, Rousseau október 30-án írt válaszában csodálkozva kérdi: „Nem látom be, hogyha eddig mindig vallottam hitemet a katolikusok közt, anélkül hogy ezt bárki is bűnül róvta volna fel, hogyan lehet most azt megróvni, hogy nem hagyom el azt egy protestáns országban? Nem fogok lemondani őseim hitéről, erről a vallásról, a mely oly észszerű, oly tiszta, annyira megfelel az evangélium egyszerűségének, a melybe évekkel ezelőtt teljes jóhiszeműséggel léptem s a melyet azóta mindig teljes nyíltsággal vallottam. Nem fogok arról lemondani akkor, mikor az életem egész vigasztalása.“ *Vallomásai*-ban is megjegyzi, hogy a ref. egyházba való visszatérése óta Párisban mindig nyilvánosan eljárta a holland követség palotájában tartott ref. istentiszteletekre.

1762 őszén Rousseau egy hosszabb nyílt levélben válaszolt a Beaumont párisi érsek pásztorlevelére. (*J.-J. Rousseau, Citoyen de Genève, à Christophe de Beaumont, archevêque de Paris. Motiers, 1762 nov. 18*). „Elmondom önnek, úgymond, miért adtam ki *A savoyai vikárius vallomását*, s miért tartom azt, dacára a nagy felzúdulásnak, a legjobb és leghasznosabb iratnak abban a században, a melyben azt kiadtam.“

„Én keresztyén vagyok és őszinte keresztyén, az evangélium tanítása szerint. Keresztyén vagyok, nem mint a papok tanítványa, hanem mint Jézus tanítványa. Erősen meg vagyok győződve a keresztyénség lényeges igazságairól, a melyek alapjául szolgálnak minden jó morálnak s igyekszem szívemet az evangélium szellemével táplálni anélkül, hogy

gyötörném eszemet azzal, ami abban előttem homályosnak tetszik; végül meg vagyok győződve, hogy aki mindenekfölött szereti Istent és felebarátját mint önmagát, az igaz keresztyén. Boldog vagyok, hogy a legészszerűbb és legszentebb vallásban születtem, a mely csak a földön található, s rendületlenül ragaszkodom őseim hitéhez; miként ők, én is a szentírást és a józan észet veszem hitem egyetlen szabályául; miként ők, visszatartom az emberek tekintélyét s csak annyiban óhajtom magamat tételeiknek alávetni, amennyiben azok igazságát belátom; miként ők, szívből egyesülök Jézus Krisztus igaz szolgálóival és Isten igaz imádóival, hogy neki a hívek közösségében egyházának hódolatát bemutassam. Vigasztaló és kedves dolog rám nézve, hogy ennek tagjai közé tartozom, hogy résztvehetek az istenitiszteleben és ott testvéreimmel lehetek.“

„Pásztori levelének az a része, a melyben ön arcképet rajzol rólam, levelének legcsinosabb része; nem lehetne kellemesebb satyrát csinálni, sem egy embert több szellemmel megrágalmazni. „A tévedés kebeléből (igaz, hogy ifjúságomat az ön egyházában töltöttem) kiemelkedett (nem nagyon magasra) egy, a filozofusok beszédjével telt ember (hogyan vehetnék fel oly nyelvet, a melyet nem értek?) anélkül, hogy valóban filozófus volna. Láttuk, hogy hevesen kikelt a tudományok ellen, amelyeket művelt, magasztalta az evangélium kiváltságát (mindig és a legigazibb buzgalommal), a melynek lerombolta dogmáit (nem, hanem annak irgalmasságát hirdettem, amit a plébánosok leromboltak), hirdette, azon erények szépségét, amelyeket kioltott olvasóinak szívében. (Becsületes lelkek, igaz-e, hogy én kioltom bennetek az erények szépségét?).“

E levele egyike Rousseau legnépszerűbb műveinek. A keserűség túlárad a mindenfelől üldözött író szívében s gazdagon buzog elő. Mind az a harag, mind az a méltatlanság, mind az a keserűség, ami szívében hat hónap óta felhalmozódott, egyszerre kitör s páratlan ékesszólással nyilatkozik meg. Egyik vagy másik tétele fölött lehet vitatkozni, de a becsürelt becsületes ember kitörése előtt fejet kell hajtjunk. Ezt tette Beaumont érsek is, a kit a válasz földre sújtott, elnémított. Adataink vannak arra nézve, hogy később megváltoztatta felfogását Rousseauról s elismeréssel szólt jelleméről, erényeiről, önkéntes szegénységéről, lángelméjéről s őszinteségéről.¹

A védekezés adta Rousseau kezébe a tollat a két évvel később, 1764 december végén megjelent *Hegyi levelek* (Lettres

¹ Fritz Berthoud, J.-J. Rousseau au Val de Travers. Paris, 1881. p. 85.

de la montagne) című művéhez is, a melyet *Tronchin* genfi államügyész *Lettres de la campagne* című művének czáfolatául írt, a melyben ez a genfi tanács eljárását az *Emil*-lel és a *Contrat social*-lal szemben igazolni törekedett. Rousseau e művében nemcsak azt vizsgálja, hogy a genfi tanács mi jogon s micsoda törvények alapján ítélte el őt, hanem előveszi s tárgyalja a kijelentés kérdését is, aminél újra felköltötte maga ellen a már szunnyadó gyűlölségeket. Álláspontja az, hogy ő az *Emil*-ben igaz szellemében igyekezett a keresztyénséget előterjeszteni; hitetlenséggel és a kormányrendszer ellen való támadással vádolják őt, akinek főbüszkesége református vallása és genfi polgárjoga! E művében két helyen is nyilatkozik *Kálvin*-ről, de itt természetesen — minthogy őt a genfi papság türelmetlensége folytán üldözték — a *Kálvin* türelmetlenségét állítja előtérbe. „*Kálvin* — úgymond — kétségkívül nagy ember volt, de végre is ember volt s ami még rosszabb: teológus; egyébiránt a lángész minden kevélysége meg volt benne, aki érzi a maga felsőbbségét s felháborodik azon, hogy ezt tőle elvitatják; kartársai nagyrésze szintén ebben a helyzetben volt . . .“

A másik nyilatkozata is így hangzik: „Melyik ember volt valaha élesebb, parancsolóbb, határozottabb, saját nézete szerint istenileg csalatkozhatatlanabb, mint *Kálvin*, aki előtt a legkisebb ellenkezés, a legcsekélyebb ellenvetés, a melyet neki tenni merészeltek, mindig a sátán munkája volt, tűzhalált érdemlő vétség!“

Református hiteről itt is büszkén tesz vallást: „*Emil*-ben megtámadtam a katolikusok dogmáit s e támadás izgatta fel ellenem a kath. pártot; én a protestáns hit hitvallója vagyok Párisban és még inkább az vagyok Genfben.“

„Mindenkor hiven, sőt oly merészen, amire kevés példa van, vallottam hitemet a katolikusok közt, noha korábban az ő hitőkben éltem; s gyermekkorom ezt a ballépését nem lehet a polgári eskü megszegése gyanánt ellenem felhozni, különösen az egyházzal 1754-ben történt újraegyesülésem óta.“

E mű újabb vihart támasztott Rousseau ellen s az izgalom a papságtól áterjedt a népre is, úgy hogy Rousseauanak nem volt többé maradása *Motiers*-ben. Hasztalan adott *Montmollin* lelkésznek olyan nyilatkozatot (1765 márcz. 10), amellyel kötelezte magát, hogy ezentúl semmi új munkát nem fog írni a vallásról, sőt alkalmilag, más tárgyról szóló művében se fogja érinteni a vallást, hanem mind érzelmei, mind magaviselete által kifejezésre fogja azt juttatni, hogy mily nagy súlyt helyez az egyházzal való egyesülésre. — *Montmollin*, a *neuchâtel*i

papság ösztönzésére, előbb vissza akarta őt tartani az úrvacsorához való járulástól, majd, amidőn Rousseau ehhez ragaszkodott, a konszisztórium elé idézte őt, hogy ott hitvallásáról számot adjon. Rousseau előbb el akart menni s ott személyesen védekezni s az ellene szórt vádakat megcáfolni; el is készített egy nagy védőbeszédet, azt betanulta, — de a gyűlés reggelén az izgalom annyira erőt vett rajta, hogy egy szót se volt képes kiejteni; azért maga helyett egy levelet küldött (márcz. 29), a melyben kijelenti, hogy egyedül Istennek s lelkiismeretének tartozik hite felől számadással, annyival inkább, mert most is híven ragaszkodik ahhoz a nyilatkozatához, amelyet e tárgyban 3 évvel ezelőtt a lelkész előtt tett, aki akkor azzal meg volt elégedve s megígérte, hogy ennél nem kíván többet. E kijelentés a presbyteriumot nem nyugtatta meg, a tüntetések, támadások megújultak Rousseau ellen, úgy hogy szeptember 8-án végre is kénytelen volt Motiers-ből eltávozni, miután házat két egymásután következő éjjel kövekkel megostromolták.

*

Rousseau, mint láttuk, tipikus képviselője Genf vallásos, erkölcsi és politikai hagyományainak, aki gyermekkori benyomásait egyetemes jelentőségűvé tette s azokkal egész Európában visszhangot keltett. Genf kálvinista légköréből merítette mély vallásos érzését, vallásos felfogásának főbb pontjait, ref. hitéhez és egyházához való rendíthetetlen ragaszkodását, dacára éppen a ref. papság részéről feléje irányuló támadásoknak és üldözéseknek. Genf komoly erkölcsi felfogásából merítette a lelkiismeretnek azt az előtérbe helyezését, azt az erkölcsi érzéket, azt az erkölcsi komolyságot, a mely őt kora könnyű, léha felfogásával szemben oly előnyösen jellemzi s a melylyel Kantra is mélyreható benyomást gyakorolt. Végül itt kedvelte meg a biblia olvasását és tanulmányozását. Bár egy negyedszázadon át a kath. egyház híve volt, se a kath. tan, se a kath. gyakorlatok, szertartások lelkére semmi mélyebb befolyást nem gyakoroltak, az eredeti genfi benyomást el nem törölték; soha későbbi irataiban a szép szertartások, proceszsiók, istenitiszteleti cselekvények, himnuszok, litániák emléke föl nem merül; ezekből semmi nem ragadta meg képzeletét, semmi nem hatotta meg kedélyét; — ő, mintha ez a 25 év nyomtalanul tűnt volna tova életében, az egyszerű, olykor rideg kálvinista istenitisztelelet után vágyik, ehhez kötik összes ifjúkori emlékei, ehhez ragaszkodik férfi lelkének egész ereje. Összes iratai mind Genfnek, a Genfben uralkodó hitnek, érzés- és felfogásmódnak apotheozisai!

Rácz Lajos.

TÁRCA.

Mária Terézia és gróf Rhédey János.

A magyar protestáns egyház történelmének egyik leg-szomorúbb fejezete a Mária Terézia negyvenéves uralkodása alatt véghezvitt térítések története. Ez a történet még nincs megírva, nem is lehet teljes ez idő szerint, mert az idevonatkozó adatok nagy része még a levéltárak mélyén van eltemetve. De ami keveset a tudományos kutatás már felszínre vetett, az is megcáfolja azt a felfogást,¹ hogy Mária Terézia protestáns-ellenes politikája „nem annyira a protestáns vallás, mint inkább a protestánsok politikai befolyása és társadalmi hatalma ellen“ irányult.

Mária Terézia uralkodásának három szembetűnő jellemvonása a korlátlan királyi hatalom, a központosított kormányzat és a birodalmi egységtől elválaszthatatlan hitegység gondolata. A kormányzat hatalmi törekvéseinek távlatában ott áll mint végcél erősen kidomborítva a rekatholizált Magyarország eszménye. Ennek az iránynak leglelkesebb híve, feje és irányítója maga Mária Terézia. Őszinte, mély vallásos lélek, de buzgal-mában türelmetlen, egészen a rajongás félszeg cselekedeteiig, sőt a jogtalanságig. A lelkiismereti szabadság iránt sohasem volt érzéke. Tanácsadói csak megerősítették azon hitében, hogy „Magyarországra kizárólag és egyes-egyedül csak a katolikuskoknak van joguk, s hogy minden más vallásfelekezet létele Szent István koronája területén, ezen apostoli királyság határai között, isteni és emberi jog ellen való.“ Magáévá tette Biró Márton és Barkóczy primás felfogását, akik a protestánsoknak teljes elnyomatását vagy kiűzését még a törvényt engedte határokon túl és szigorúbb eszközökkel is, tudományosan igyekeztek a vallásos buzgalomban rövidlátó királynő előtt igazolni.

¹ L. Marczali H.: Mária Terézia. 291. l.

E felekezeti türelmetlenség, a vadul előretörtető térítői hajlam legerősebb támaszt talált az udvari élet magyarfullasztó, rangot és gazdagságot tervszerűen osztogató levegőjében hatalmas, szépségével, női nemének minden varázsával és hatalmas szellemével ellenállhatatlanul hódító királynőnek egyéniségében. Így tagadta meg hitét Bessenyei, a protestánsok vallásügyi ágense, így konvertált a könnyelmű gróf Bánffy Dénes, bethleni Bethlen Gábor gróf udvari kancellár és öccse Miklós, később királyi kincstárnok, továbbá chernelházi Chernel Dávid udvari tanácsos és dunántúli ítélőtáblai elnök és mások még számosan, akiknek áttérését diadalmasan jegyezzeti és tünteti fel az evangéliumi protestantizmus hittartalma állítólagos fogyatékoságának bizonyosságául a pápás történetírás egyik szürke krónikása.¹

A gyengék elestek; győzött bennük a világ hiábavalóságához való graszkodás.

Akadtak azonban sokan, akiknek hitét nem tántoritotta meg a térítésben fáradhatatlan, a „haeticusok“ lelki üdvéért szívének teljességével aggodalmaskodó királynői buzgalom. Puritán jellemek a kísértések nagy éjszakájában!

Egyházunk e hithú tagjainak egyike: *gróf Rhédey János*, a magyar testőrség daliás főhadnagya. Méltó arra, hogy neve azokéval együtt említették egyháztörténelmünkben, akik a lelkiismeret szabadságának védelmében az evangéliumi hit belső erejével szálltak szembe a Mária Terézia-korabeli protestáns-térítésekkel.

A Rhédey-család az Aba-nemzetségből származtatja eredetét; nevével már a XIII. században találkozunk. Ősi fészük Heves vármegye. Itt kezdtek a XVI. század utolsó tizedeinek háborús küzdelmei között a köznemesség soraiból kiemelkedni. Erdélyben Rhédey Ferenc honosította meg a családot, aki erőszakoskodásaiért megbüntettetvén, Fülekről, hol várkapitány volt, 1599-ben Erdélybe költözött és katonai rátermettségével csakhamar egyik fővezére lett Bocskay diadalmas seregeinek. Itt érte el a család emelkedésének tetőpontját. Erdély XVII. századbeli közéletének nincs egyetlenegy jelentősebb mozzanata, amelyben a Rhédey névvel ne találkoznánk. I. Rhédey Ferenc, Bethlen Gábor fejedelem sógora, egyike kora legnagyobb hadvezéreinek. II. Rhédey Ferenc, kit I. Lipót 1659 június 13-án grófi méltóságra emelt, rövid ideig Erdély fejedelme volt. Nemes szívét, egyháza iránti szeretetét mutatja végrendelete, melyben a sárospataki

¹ Hahnekamp György: Magyar konvertiták. Budapest, 1900.

kollégiumnak ezer forintot és *egy öreg arany láncot*, a kassai „orthodox ecclesiához“ ötszáz forintot, a szatmári iskolának ezer forintot és Berencze nevű faluját hagyományozta.

Felesleges e helyen tovább kísérnünk a család történeti fejlődését, amely bár a XVIII. század első évtizedeiben veszt közéleti súlyából, mindvégig megőrizte nagyemlékű őseinek haza- és egyházszeretétét.

II. Rhédey Ferencnek egyetlen, szép reményekre jogosító fia László utód nélkül halván el, a Rhédeyek erdélyi ága Mária Terézia uralkodásának első éveiben, 1744 november 12-én, több előkelő család példájára megszerezte magának a grófi méltóságot.

Rhédey Jánost ez a kitüntetés a gyulai gyalogezredben találta, hol mint százados szolgált. Ettől kezdve gyorsan emelkedett a katonai pályán. Aránylag nagyon rövid időközökben nevezte ki a királyi kegy őrnaggyá, ezredessé, tábornokká, altábornaggyá, császári és királyi kamarássá, a Mária Terézia-rend lovagjává és a királyi magyar nemes testőrség főhadnagyává. Egy komoly, szigorúan katonás, kötelességét pontosan teljesítő és szilárd erkölcsű életet mutatnak azok az egykorú iratok, amelyek a családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett levéltárában gróf Rhédey Jánosra vonatkoznak.

Gróf Rhédey János életének legnagyobb részét Bécsben töltötte. Katonai pályája odakötötte a fényes udvari élethez, de kortársai közül messze kimagaslik abban, hogy míg azoknak nagy részét átalakította a királyi udvar idegen szelleme, addig ő állhatatosan megmaradt egész élete végéig úgy magyar nemzetiségében, mint evangéliumi vallásában.

Ez utóbbinak fényes bizonyítéka az alább közlendő levél,¹ amely ugyancsak itt közölt formájában, fordításban maradt reánk, de egykorú eredetét és hitelességét minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolja gróf Rhédey Mihály, János gróf testvéröccsének sajátkezű feljegyzése.

Gróf Rhédey János 1767-ben vált meg a katonai szolgálattól. Valami súlyosabb betegségbe esett; haza kívánczolt — meghalni. Végrendeletében, melyet még Bécsben 1767 május 10-én írt, összesen ötezer forintnyi alapítványt tett a kolozsvári, marosvásárhelyi és udvarhelyi iskolák számára.

Ugyanez esztendő augusztus 7-én küldte el végleges felmentése iránti kérelmét a királynőhöz. A válasz nem sokáig késett. Szokatlanul leereszkedő, fényes megnyilatkozása a büszke

¹ Egykorú pontos másolata megvan a Rhédey-levéltárban is.

királyi kegynek: Mária Terézia sajátkezüleg válaszolt az ő hűséges katonájának, felmentvén őt minden további kötelezettség alól. Sajnos, a „királyi szívű“ uralkodónő levelének csak boritékja maradt reánk, de tartalmát elárulja Rhédey válasza. A felmentés, a legmagasabb királyi kegy megnyilatkozása mellett ott volt határozottan a királynő óhaja, hogy „örök kárhozat“ elkerülése végett térjen át Rhédey a római katolikus egyház kebelébe!

Erre felelt Rhédey az alábbi klasszikus szépségű levelében. Ma is felemeli lelkiünket az erős meggyőződésnek ezen katonás egyenességgel való megnyilatkozása. Milyen hatása lehetett abban a korban, amelynek evangéliumi egyházunkra nézve egyik legfőbb tanulsága, hogy az öntudatos hit annál erősebb, minél inkább üldözik vagy kísértgetik!

Íme a levél:

„Felséges Asszonyom! Hogy Felséged rólam megemlékezni és az én csekély, de hűséges szolgálatomat megismerni méltóztatott, én azt ezen mostani igen veszedelmes nyavalyámban nagy vigasztalásomnak tartom. Az Úr Isten áldja meg Felségedet és Felséges Házát! Való ugyan, hogy sokkal inkább akartam volna, ha a magam vérét a Felséged szolgálatában az ellenség előtt önthettem volna ki, mindazonáltal, ha az Úr Istennek úgy tetszik, hogy e szerint lássam elfolyni a véretem, annak is békételesség nélkül alája vetem magamat és a halálot keresztyéni bátorsággal és bizodalommal fogom várni. *Ami hitemnek változtatását illeti, amelyre Felséged engemet kegyesen inteni méltóztatik, kénytelen vagyok én Felségednek jelenteni alázatosan, hogy én azt nem cselekedhetem.* Minthogy a magam vallásának igazsága iránt meggyőződtem. Én ugyan katona vagyok és disputálni nem tudok, de azt tudom, hogy majd egész életemet catholicusok között töltöttem és így elég időm és alkalmatosságom volt a catholica vallást a magaméval összevetni, mind a kettőt megvizsgálni, melyet el sem is mulattam. De meg kell vallanom, hogy jól megfontolván a dolgot, a magaméban több meggyőződést és megnyugóvást találtam. Nem is lehet, hogy az én hitem a kárhozatra vihessen, mert én mindent hiszek, a mi a keresztyén valláshoz szükségképpen tartozik. Hiszem én a szent háromságot, a melynek nevében megkeresztelkedtem. Hiszem, hogy az élő Istennek szent Fia a mi bűneinkért a világra jött, szenvedett és meghalt. Hiszem, hogy az én bűneimért is meghalt és mindennap imádkozva kérem, hogy az ő drága és megbecsülhetetlen érdemében részesüljek; melyben tudom, hogy üres választ nem is nyerek. Hiszem, hogy Ő benne hinni és jót cselekedni egyedül való

útja a mennyországnak. Tudom, hogy nagy bűnös vagyok, de azt is hiszem, hogy az Úr Isten nem az én bűneimre, hanem az Úr Jézus Krisztusnak, az én megváltómnak vérére fog tekinteni és egyedül azért könyörül én rajtam. Ez, Felséges Asszonyom, az én vallástételem, a mellyel az én lelke-
met utolsó szempillantásomban is az ő teremtetőjének ajánlani akarom. Engedje meg azért Felséged, ha én legelőször most teljes életemnek elfolyása alatt a Felséged parancsolatját nem teljesíthetem. Tudom én azt, hogy én Felségednek hozzám járult kegyelmességiért sokkal tartozom, életemet sokszor Felséged szolgálatjáért kockára vetettem, s ezután is vetném, ha élnék. Tisztelem Felségedet jobbágyi tisztelettel, mint nagy Fejedelmet, szeretem Felségedet, mint kegyes és virtusokkal teljes Asszonyomat, és ha lehetne, csak a Felséged kedvéért is megcselekedném; de teljes lehetetlen. A földi számadásom iránt a minap kegyelmesen abszolválni méltóztatott Felséged, kiért az Úr Isten áldja meg Felségedet! Talán nem sok idő, másféle számadással kelletik az Úr Isten széke előtt megjelennem. Mit mondana akkor az Úr Isten Ó szent Felsege, ha az utolsó részében a számadásomnak szántsándékos képmutatást találna. Továbbá minden hozzám megmutatott kegyességit és kegyelmességit Felségednek mély alázattal köszönöm és hogy az Ur Isten Felségedet és Felséges Házát mindenképpen áldja meg, szivemből kívánom. E mellett ajánlom Felséged kegyelmességébe az Atyámfiat is és vagyok mindaddig, míg utolsó csepp vérem marad az eremben,

Felségednek

igen alázatos és hű szolgája
gróf Rhédei János.

Mentsük meg, gyűjtsük össze és terjesszük az ilyen emlékeket. Erőnek, kitartásnak forrását képezik ezek reánk nézve a sötétség elleni küzdelemben!

Molnár János.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Utolsó külföldi szemlénk óta igen fontos események történtek az egyházi élet terén. A Borromäus-encyklika kiadása és ezen encyklika körül támadt izgalmak, — a spanyol kulturharc kitörése és e harc első fázisának bezáródása, — az edinburghi világmissziói konferencia ülési június hó folyamán, — a szabad keresztyénség és vallási haladás berlini világkongresszusa: ezek azok a fontos események, melyeknek mindennek méltán megérdemelné, hogy behatóbb méltatásban részesüljenek a hazai sajtóban, de különösen egyházi lapjaink hasábjain. Mi ezen a helyen keveset szólhatunk róluk. De igyekezni fogunk a bennök megnyilatkozott tényeket a vallásos, illetőleg a társadalmi élet egységes nézőpontja alá helyezni.

A Borromäus-encyklika, ezt ma már egész nyugodtan és kellő tárgyilagossággal megállapíthatjuk, nem a protestantizmus és nem a protestánsok ellen irányult, hanem a római egyház ú. n. modernista tudósait és híveit akarta sújtani. De mellékesen, egy összehasonlítás keretében, oly kíméletlen, sőt durva hangon emlékezett meg a reformáció koráról, a reformátorokról és a reformációt pártfogoló fejedelmekről és népekről, hogy ez a hang méltán ébresztett visszahatást a protestánsok köreiből.

Magának az encyklikának lényeges tartalmát a következőkben mutathatjuk be. A római egyház XVI. századbéli viszonyainak ismertetése közben megemlékezik a pápa az ú. n. reformációról és ennek terjesztőiről, nemkülönben azokról az elvekről, melyek a protestantizmust, — a római kuria felfogása szerint, — jellemzik. Az encyklika eme részében foglalnak helyet ama passzusok, melyek miatt oly méltán lázadt fel a

német nemzeti büszkeség és lett izgatott az egész világ protestáns közhangulata. Eme bevezetés azonban csak átmenet. Átmenet annak megállapítására, hogy a Gondviselés nem hagyta el az „egyházat“, mert a hamis prófétákkal, a hitetőkkel szemben támasztott igazi apostolokat, mint a minő volt Milanónak 1584-ben elhalt s V. Pius pápa által 1610-ben szentté avatott érseke, Borromäus Károly is.

Már Borromäus is arra gondolt, hogy mindenek megújuljanak a Krisztusban. Azonban a reformátorok, kik szintén az újítás munkájára vetették kezeiket, mást célt követtek. Nem a Krisztust, hanem saját egyéni jótetszésöket tartották szemeik előtt és önkényesen akartak reformálni úgy a hitélet, mint az erkölcsök terén.

Eppen így járnak el azok a modernek is, akik ellen ma a pápának küzdeni kell. Ők is az egyház hitétől és fegyelmétől akarnak elszakadni. De működésök sokkal veszedelmesebb, mint ama XVI. századbéli, mert titkos árutakon, magának az egyháznak a kebelében végzik romboló munkájukat és hamis alapelveikből a legvégső következtetéseket is levonják fortélyos elméikkel.

De a protestántizmusnak és modernizmusnak közös eredete van. Mindkettő ama gonosz ellenségtől származik, aki konkolyt hint a tiszta búza közé. A modernisták azonban veszedelmesebbek, mert ők a társadalom minden kötelekeit felbontják. És különösen veszedelmesek azokra nézve, kik közönyösek az istentelenség pestises lehelletével szemben.

Fájdalom, hogy sok jó katolikus is tévútra megy utánok, amikor azt véli, hogy az egyháznak ki kell békülni a korszellemmel. És főleg ezekkel szemben mutatja meg Borromäus, hogy mi is tulajdonképen a teendő. Ugyanis ő mindazokat a püspököket, kik az eretnek rosszasággal szemben hanyagok voltak, komolyan figyelmeztette azokra a büntetésekre, melyeket a pápa kilátásba helyezett számukra. De a tévely pestisétől nem lehet megmenekülni, ha csak megfelelő módon nem képezzük a klérust és a népet. Borromäus mindenkit figyelmeztetett arra is, hogy mily veszedelmes az eretnekekkel való társalgás és érintkezés. Ez a veszély azóta még fokozódott, mert a modern közlekedési eszközök a tévelyek számára is szabad utat nyitottak. Ezért különösen fontosak az iskolák, melyekben az igaz vallást lehet tanítani. Hiszen az ú. n. nyilvános iskolákban, a felekezetenlküli, vagyis állami és községi iskolákban könnyűszerrel teszik gúny tárgyává a vallást. Eppen ezért ezek az iskolák nem egyebek, mint egy sötét szekta erőszakos zsarnoksága. Súlyt kell továbbá helyezni

a jó papokra, kik nemcsak hirdetik az igaz hitet, hanem aszerint is élnek. És itt tűnik ki ismét az a nagy különbség, mely az igaz és hamis reform között van.

Az encyklika ezekután Borromäus működésének rajzával végződik.

Napi lapjainkban bőséges híradást olvashattunk arról a felzúdulásról, mely Németországon ezen encyklika nyomán támadt. Tudjuk, hogy a pápa mentegetőzött s tagadta, hogy a protestánsok ellen irányuló sértő szándék vezette volna és a porosz kormány erélyes fellépése folytán el is rendelte, hogy a német püspökök ne hirdessék ki ezt a köriratot. De nemcsak a pápaság ezen meghátrálásáról, hanem arról is olvashattunk, hogy Németország legkülönbözőbb részeiben tiltakozó gyűlések voltak eme körirat miatt, melyben nemcsak protestánsok, hanem katolikusok is részt vettek. A legnagyobb katolikus német lapok keményen elítélték azt a tapintatlanságot, melyvel a mostani pápai államtitkár kezeli az interkonfessionális kérdéseket és amellyel zavarja a katolikus egyház nyugodt fejlődését egy olyan államban, melynek lakossága túlnyomóan protestáns. Arról is olvashattunk, hogy a protestáns világ kebelében egy nagy ellenakció készül, t. i., hogy Rómában, éppen a Szent-Péter bazilikával szemben, egy hatalmas protestáns templomot emeljenek, mint örök protestációt az ellen az exkluzív szellem ellen, mely a XX. században is a középkor kicsinyes szemüvegén keresztül nézi az evangélium és az egyetemes emberi társadalom nagy kérdéseit. A templomot gyűjtésből szándékoznak felépíteni és már is hatalmas összegek jöttek össze Németországban, Svájcban és Hollandiában.

Nincs és nem is lehet szándékunkban, hogy a római kuriának azt a hangját, mellyel a protestánsokat vérg sértette, mentegessük. Éppen azért helyénvalónak találjuk, ha protestáns részről megfelelő visszautasításban és megtorlásban részesül az encyklika sértő hangja. Sőt azt is jogosultnak tartjuk, ha az állami hatóságok sietve kelnek a felekezeti béke védelmére, felhasználván minden rendelkezésükre álló eszközt a hasonló provokatív eljárás ellen. De ezek dacára mégis konstatálni vagyunk kénytelenek, hogy tényleg nem a protestánsok, hanem a modernisták ellen irányul az „Éditae”...

Jellegzetesen tér vissza a pápai encyklikában annak beismerése, hogy a protestántizmus a kisebb veszedelem a pápaságra nézve. Ellenben a modernizmus: az már félelmetesebb, az már veszedelmesebb. Ez a beismerés már azt jelenti, hogy a pápaság a protestántizmus létében jelentkező

tényállás előtt, melyet megváltoztatni nincs módjában, meghajlik. A protestántizmust elismeri, habár vészesnek, a lelkekre nézve károsnak tartja is. Sőt beismeri azt is, hogy a protestántizmus nem „istentelenség“, mint a modernizmus.

Dacára annak a sok szidalomnak és ráfogásnak, melylyel a pápa a protestántizmust illeti, kitűnik a pápaság egész magatartásából, hogy a protestántizmusban keresztyénséget, habár heretikus keresztyénséget lát. És ezt a keresztyénséget, az antikrisztianizmus elleni harcban, olyan segédcsapatnak tekinti, melynek külön létét ugyan jogosnak nem tartja, de amelynek kooperálását elég értékes segítségnek becsüli. Hiszen a pápaságnak ma nincs értékesebb szövetségese, mint a protestáns német császár, kinek támogatása több erőt biztosít a kuriának, mint a habsburgi császárok vallásos buzgósága. És az az érdekközösség, mely a németországi szociáldemokrácia nagyranövekedése folytán a római kuria és a protestáns császárság között fennáll, elég erős tényező arra nézve, hogy a közeledés mindjobban és jobban bekövetkezzék a róm. kath. egyház és a protestántizmus között.

A közeledésre már elég bizonyíték az is, hogy éppen a Borromäus-encyklika napjaiban a német katolikus világ főfő organuma, a Kölnische Volkszeitung, a róm. katolikus és protestáns egyházakról mint testvér egyházakról beszélt. Igaz ugyan, hogy utólag visszaszívta ezen elhamarkodott nyilatkozatot, de maga az elszólás világosan bizonyítja, hogy mi lakozik a lelkekben és mi a hivatalos, a megszokott, de már csak formaságszamba menő kuriális stílus.

Lehet, hogy mások másképen fogják fel az Editae saepe kezdetű encyklikát, mint én, de ez nem akadályoz meg annak kijelentésében, hogy én azt a róm. katolikus egyház olyan védelmi tényének tekintem, mely többé nem a százados régi ellenség, a már kiüríthatatlanul meggyökerezett és éppen azért római szempontból is eltűrhetőnek látszó protestáns eretnecség, mint sokkal inkább amaz új veszedelmek ellen irányul, melyek éppen a keresztyén alapigazságok tekintetében veszedelmesebbnek tünnek fel minden eddigi támadásoknál és amelyek ellen a katholicizmusnak és a protestántizmusnak egyesült erővel kell védekezni.

A római egyház a jelenben egy olyan konszolidáció munkáját végzi, melynek célja az erők lehető koncentrációja. Ilyen munkát minden organizmus akkor szokott kifejtteni, mikor létét komoly veszedelem fenyegeti, mikor éppen léteért élet-halálharcra készül. Ezt nemcsak azokból a pápai nyilatkozatokból látjuk, melyek újabb időben oly sűrűn jelentek

meg a modernizmus ellen, hanem azon intézkedésekből is, melyek az egyház kebelében létrejövő mindennemű, akár vallásos, akár szociális mozgalom hivatalos elismerésének *conditio sine qua non*-ja gyanánt megkívánja, hogy azok a mozgalmak a püspökök vezetése alatt álljanak. Csak nemrégiben olvashattuk a pápának azon döntését, mellyel a Franciaországban alakult „Sillon“ nevű ifjúsági egylettől, mely pedig határozottan az egyház uralmának helyreállítását tűzte ki feladatául, azért tagadtá meg a pápa a hozzájárulást, mert nem helyezkedett a püspökök felügyelete alá.

A római kuria újabb időben a legteljesebb mértékben érvényesíteni törekszik az ú. n. papalizmus rendszerét, melynek a tridenti zsinat vetette meg az alapjait és a Vatikánum képezi eddig a legmagasabb csucsat. Ezért rendeli általában minden megnyilatkozását a vallásos és egyházi életnek a püspökök alá és viszont ezért fűzi mind erősebb kötelékekkel a püspököket a pápasághoz.

Egy nemrégiben kelt kuriai rendelet újból szabályozza a püspököknek vatikáni látogatásait. 1911 januártól fogva minden püspök minden öt évben köteles részletes jelentést tenni egyházmegyéje állapota felől. Eddig legfeljebb három, legalább tíz évenként kellett jelentést tenniök. Most a jelentés formája is szabályozva van. Minden püspöknek a rubrikákban felsorolt 150 kérdésre kimerítő választ kell adnia. És ezek a kérdések szinte a legapróbb részletekre is kiterjednek az egyházmegye, az egyes parókiák, magának a püspöknek és plebánusainak életét illetőleg. Ezen rendelkezésnél fogva a római kuriában tájékozást fognak szerezni a legtávolabb eső dioecesis és a legkisebb parókhia viszonyai felől is. És ha ezt a rendszert tovább fejlesztük, akkor a római egyháznak igazgatása a legtökéletesebb centralizáció képét fogja a világ elé adni, ami csak valaha létezett. Megszűnik a püspöki megyék autonómiája még kormányzat szempontjából is és vele vész az episkopalizmus utolsó maradványa is.

Mindez pedig nem egyéb, mint egy nagyszabású védekezési eljárás, nem a protestántizmus, hanem amaz új, még eddig teljesen ki sem fejlődött veszedelem ellen, mely új világnézet és új társadalmi rend alkotása által magát a kereszténységet látszik veszélyeztetni.

A spanyol kulturhare eddigi folyamában a pápaság magatartását ugyanazon elv irányította, mint a modernizmus elleni küzdelemben. Hiszen attól nem kellett tartania, hogy a spanyol nép úgy el fog fordulni a szentszéktől, mint a fran-

cia. Viszont a spanyol kormány, mely harcba szállott a kuriával, nem remélhette, hogy az egyház és állam szétválasztásáig elmehessen. Erre a merész lépésre nem találhat elegendő talajt a spanyol népben, melyet egész életéxisztenciája oly szorosan kapcsolt Rómához. De míg a pápai kuriának attól kellett tartania, hogy a spanyol kormány egyházellenes érzelmeket és szándékokat ápol: addig oly heves volt az összetűzés, hogy szinte szakításhoz vezetett. Mihelyest belátták a pápai udvarban, hogy a vallás ellen semmi szándék nem vezet a kormányt, hanem csak a szerzetesrendek reformjára tör: azonnal békésebb hírokat kezdett pengetni és sietett megtalálni a kölcsönös megértés útját.

Mint mindenfelé láthatjuk, a római egyház az egyház és állam közötti viszony rendezésénél legnagyobb súlyt az egyházi iskolák feuntartására és biztosítására fekteti. Ha e tekintetben megnyugtató eredményeket érhet el, nem követ merev magatartást másnemű reformokkal, p. o. a kongregációk megrendszabályozásával szemben. Viszont a spanyol állam szempontjából lényegesebb dolog a felesleges kongregációk terhétől szabadítani meg egyelőre a spanyol nép szellemi és anyagi érdekét, mint az egyházi iskolák teljes beszüntetésével bedugaszolni a közművelődésnek ama gyéren folydogáló és felettébb zavaros forrását, mely ezidő szerint szinte az egyedüli ilyenmű intézmény a spanyol földön. Spanyolország sokkal szegényebb ország ahhoz úgy szellemiekben, mint anyagiakban, hogy képes lenne a megszüntetendő felekezeti iskolák helyett új, állami és amazoknak helyét betölteni képes iskolákat állítani.

A spanyol kulturhare azonban kétségtelen bizonyosága annak, hogy az egyház gyámkodó hatalma alól már mindenütt kezdenek kinőni a népek. De nemcsak a népek, hanem az uralkodók is meg tudnak nyugodni oly állapotok elképzelésén, amikor a társadalmi rend nem isteni intézmény pretenziójával fellépő egyes társadalmi alakulat tekintélyén, hanem a tiszta evangéliumi demokrácia eszméjén épül fel.

A római egyház kebelében jelentkező ezen két fontos esemény egyaránt mutatja az emberi szellem küzdelmét egyfelől a meglevők konzerválása, másfelől újabb alakulatok létesítése körül. Az egyház maga ez idő szerint a legerősebb konzervatív hatalom. De minden nagy ereje mellett sem képes arra, hogy még azokat a népeket is megtartsa a középkori viszonyok között, melyek szinte egész életüket az egyháznak köszönhetik. Azért a római egyház mégsem csügged. Nem adja fel a harcot még a legkétségbeejtőbbnek látszó hely-

zetben sem. És ez által ez a konzerválni akaró és retrográd szellemű intézmény nagy mértékben hozzájárul a társadalmi evolúció útjának békessé tételéhez, illetőleg ahhoz, hogy a fejlődés radikális iránya ne romboló vihar alakjában, hanem termékenyítőleg s érlelőleg érvényesülhessen. Számos jel mutat arra, hogy a római egyház inkább a kerékkötő szerepét játssza, semmint a békés folyamat áradattá felduzasztó és éppen ez által pusztulást előidéző gátét.

Miképen a római egyházban a Borromäus-encyklika és a spanyol kulturharc, a konzervatív és haladó erők mérkőzéséről s versenyeről tesz tanubizonyságot: hasonlóképen látjuk ennek a két irányzatnak jelentkezését a protestáns egyházban a legközelebb tartott világmissziói konferencián és a szabad kereszténység világkongresszusán. Amaz az írott evangéliumnak az egész világon való elterjesztésére tör és krisztianizálni akarja a világot az ő protestáns dogmái értelmében: emez pedig keresi az evangéliumnak amaz értelmét, mely a legteljesebben mozditja elő az emberi testvériség krisztusi tanítását.

Valóban bámulatos a Gondviselés munkája, mely az emberiséget szinte kézen fogva vezeti lépésről-lépésre a fejlődés és tökéletesedés útján. Nem ad semmit sem ingyen, mert csak az válhatik sajátunkká, az válhatik reánk nézve még a jóból is áldássá, amit keserves fáradsággal magunk szereztünk meg magunknak, ami a mi lényünkévé váltott. Adott különböző értelmet és megítélést, melyek az emberiség egyes részeit harcra állítják egymással, hogy az egyeseknek küzdelméből az egésznek drága öröksége gyanánt a küzdelmek tüzeiben kiválott igazság aránya maradjon hátra. És ha valaki nem tud arra a megnyugtató álláspontra helyezkedni, hogy teljes igazság a maga összességében készen nyújtatik az emberiségnek ebben vagy abban az írásban, annak szemei előtt az eszmék, az érdekek, a népek és osztályok kaotikus küzdelmének zürzavarából felséges szinpompában emelkedik ki és fel a magasba az a gyönyörű jövő, melyre vonatkozik a Mindenható ama biztatása, melyet a költő így fejez ki: „Mondottam, ember, küzdj és bízva-bizzál!”

A világmissziói konferencia éppen azt az erős meggyőződést lehelte tárgyalási rendjén minden pontnál, amely a római egyházat is annyira jellemzi és a mely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy konkrét vállalkozásainkban, céljainkban sikert érhessünk el. A meglevő alapok feltétlen értékében vetett hit az, mely oly bámulatos eredményeket létesíthet, mint a világmissziói szövetség. De viszont ezen meggyőződés, ez a hit a legnagyobb akadály annak, hogy a magunk érté-

kein túl más értékeket is elismerjük. Azért a világmissziói konferencia tárgyalásain, ezen tárgyalások hangján meglátszik az elfogultságnak az a vonása, mely a keresztyénségen kívül álló népekben s intézményekben a Gondviselés alsóbbrendű munkáját hajlandó látni. És ezzel kapcsolatban megtalálható az önteltségnek valamelyes olyan megnyilatkozása, mely az alázatosság színe alatt is hangosan ismétli a farizeus imáját, amiért ő nem olyan, mint ama publikánus.

A világmissziói konferenciában képviselt minden egyes missziói társaság legfőbbképen arra törekszik, hogy a megfeszített, de feltámadott Jézus Krisztusban, mint Isten fiában és a megígért Megváltóban való hitet terjessze minden népek között a földön. Ez az első és a legfontosabb cél, melynek követésénél az Üdvözítő ama parancsolatját tartják szem előtt, hogy elmenvén tanítsatok minden népeket... Azaz a misszió egyenes leszármazója az apostoli igehirdetésnek és az ennek nyomába lépő későbbi térítői munkának. És bár a Jézus Krisztus parancsolatait is megismertetik a megtérítettekkel, de ez nyilvánvalólag másod helyet foglal el működésükben.

Ha elgondoljuk, hogy azok a népek, melyek immár 1000—2000 esztendeje tértek a Krisztus evangéliumára, még legnagyobb részökben mily távol állanak ennek az evangéliumnak legnagyobb és azután következő parancsolatának uralmától: méltán tehetjük fel a kérdést, hogy vajjon a mai misszió nagyobb és belterjesebb eredményeket fog-e elérni? Vajjon a keresztyénségnek numerikus elterjedése maga után fogja-e vonni a világnak krisztianizálódását? Vajjon erre a külterjes keresztyénségre gondolt-e az isteni Mester, midőn tanítványait az evangélium hirdetésére útnak eresztette?

Nem szándékozunk kétségbe vonni a misszióknak áldásos hatásait, melyekről különben még a kövek is kiáltó tanubizonyosságot tesznek. De van valami nyomásféle lelünkön, mely nyugtalanít bennünket. Mintha másban keresnénk még most is az istenfiúságot, a Krisztushoz tartozást, mint amibe Üdvözítőnk helyezte, mikor azt mondá, hogy az ő tanítványainak ismertető jele az, hogy egymást szeretik. Míg az első keresztyének egymás iránt való szeretete hatott legnagyobb mértékben arra, hogy lelkükben a Krisztus testet öltön és hogy utánok mások is vágyakozzanak ebbe a szent közösségbe, ma a megkeresztelteknek a Jézus Krisztusban való hite nem képes felébreszteni a felebaráti szeretetnek azt a teljességét, mely által a tagok egymással és a fővel kell hogy egybekapcsolódjanak. Ez egyaránt konstatalható a keresztyénség

ősi és új hódítású területein, a nyugati civilizáció és a távol kelet missziói mezején egyaránt.

Az Edinburghban tartott konferencián az angolok és az amerikaiak vitték a szót. Annyira ők, hogy a németek panaszosan említik, hogy a tárgyalások nyelve kizárólagosan angol volt és bár 18 német és számos más nemzetbeli missziói társaság is volt jelen képviselői által, ezek anyanyelvükön csakis saját speciális konferenciájokon nyilatkozhattak meg. A képviselők közül 500-at Nagybritannia és Amerika küldött. Az európai kontinenst 200-an képviselték. Délafrikából és Ausztráliából 24-en jelentek meg. A konferencia elnöke dr. Mott János volt, a keresztyén ifjúsági egyesületek titkára New-Yorkból.

A tárgyalások főleg az egyház és a misszió viszonya körül folytak. Beszámoltak az egyes egyházak, illetőleg nemzetek missziói egyleteinek eredményeiről is. Tárgyalták azokat a módokat, melyek mellett a különböző pogány népek között a legtöbb sikert lehet elérni. Az eddig követett utak és módok mellett a misszió már eddig olyan szép eredményeket ért el, hogy a konferencia elnöke a missziói ügynek a legközelebbi jövőre a legsikerteljesebb eredményeket, a teljes diadalt jövendölte meg. Szerinte a misszió ügye a legjobb kilátások között folyik. De egyszersmind válponton is áll annyiban, hogy a jelenlegi kedvező körülmények helyes felhasználásától, vagy elhanyagolásától függ, vajjon a misszió a legközelebbi tíz év alatt az egész vonalon teljes diadalt arat-e, vagy pedig visszafejlődik. Minden körülmény adva van arra, hogy a teljes diadal bekövetkezzék.

Őszintén megvalljuk, hogy mi egyáltalában nem osztjuk a konferencia elnökének jövendölését. Nem azért, mintha a misszióügy lelkes híveiről feltételeznénk, hogy a jelenlegi kedvező alkalmat kihasználatlanul engednék kisiklani kezeik közül, hanem azért, mert a nem keresztyén világban is egy nagy revival megy végbe, éppen a mi korunkban, mely a krisztusi evangélium szeretetbeli tartalma megvalósítása felé tör a keresztyén dogmatika Krisztus-fogalma nélkül. És az evangélium eme tartalmának egyetemes összetalálkozása sokkal hatalmasabb módon fogja az emberiséget összekapcsolni, semhogy dogmákkal azt megakadályozni lehetne.

Mindinkább láthatjuk, hogy a keresztyénység körében is a Krisztus evangéliumának szociális tartalma bontogatja hatalmas méretekben szárnyait. De ugyancsak azt tapasztaljuk a többi nagy világvallásoknál is, hogy amaz evangélium ezen alapvető tételeiben megtalálják a közös érintkezési pontot. És

hogy megtalálják: erre a leghatározottabban törekednek is. Ennek kiáltó bizonyosága a berlini szabad keresztyén világkongresszus.

Egy francia protestáns folyóirat azt adta hírül, hogy ennek a kongresszusnak a hatása alatt a német császár levelet írt a pápának, melyben ama reményének ad kifejezést, hogy Krisztus istenségét sikerülni fog az efféle kongresszusok támadásaival szemben megvédelmezni. Ha ez a hir valóban „kacsa“ volna is, mint némely dementi állítja, annyit mégis bizonyít, hogy erről a kongresszusról miképen gondolkoznak némely hívő körökben. T. i. a keresztyénség alapjai és örök igazságainak lerombolására törekvő irányzat szülöttjének tekintik azt, holott semmi más nem vezet, mint az a cél, hogy a keresztyén felebaráti szeretetet, az emberi testvériség eszméjét annál sikeresebb és gyorsabb megvalósításhoz segítsék, minél jobban igyekeznek elhárítani amaz akadályokat, melyek szerintök a megvalósulást lényegesen hátráltatják.

Pozitív eredményeket ez a kongresszus nem mutathat fel oly mértékben, mint a missziói világkonferencia. De már maga az a körülmény, hogy az idén ötödször ült össze, hogy a világ minden vallásának hívei között érdeklődést tudott kelteni, hogy a mindig tovább fejlődni, haladni kívánó, nyugtalan emberi szellem munkásságának ilyen kiáltó bizonyoságát adta: ez felhívja mindazok érdeklődését, kik Istent az egész emberiség szerető édes atyjának tekintik és hiszik, hogy minden egyest üdvözíteni és az egészet a tökéletesség útján tovább vinni, atyai szívének legfőbb vágya.

Mi ebben a világkongresszusban a protestántizmus kebelében fellépő haladó iránynak megnyilatkozását látjuk. Annak a haladó iránynak a megvalósulását, mely az emberi társadalom fejlődésének történetében az előőrs, az útkereső csapat szolgálatát tölti be. Tévedéseit nem vagyunk hajlandók keményen elítélni, mert tudjuk, hogy ha az útkutatók tévednek, ennek kárát ők maguk látják, hasznát ellenben azok, akiket saját életök árán mentettek meg a veszedelemből.

Összegezve az elmondottakat: a közel multban úgy a római, mint a protestáns egyház kebelében egyaránt hatalmas megnyilatkozását szemlélhettük az emberi társadalom evolúciója két vezértényezőjének, t. i. az embéri szellem konzervatív és haladó irányzatának. Mindkettő hatalmas nyomokat hagyott maga után. És ez annak a jele, hogy korunk valóban az átalakulások kora és hogy ez az átalakulás, ez a fejlődés nem a revolúció, hanem a békés evolúció jegyében megy végbe.

IRODALMI SZEMLE.

Hilty: Sub specie aeternitatis. Ewiges Leben. Leipzig (Hinrichs) 1909. 60 lap. Ára diszes kötésben 1 márka.

A minap elhunyt berni jogtanár s a „Glück“ ismert nevű szerzője e művében is mély vallásos fejtegetésekkel szolgál a maga olvasóinak. Többi művei is vallásos irodalmunknak valóságos klasszikus műremekai. Örömeinkre és gyönyörűségünkre szolgált a multban is hitépítő és erősítő műveit bemutatnunk.

Címét Spinozától kölcsönözte, ki e fogalomnak valóságos polgári jogot szerzett a modern bölcelet irodalmában.

Szerzőnk manapság bizonyos ellentétet lát a valódi hitnek vágya s a mai világfelfogás között. Életünket — úgymond — az örökkévalóság fényénél kell tekintenünk, s egész gondolkozásunkat, érzésünket és akaratunkat aszerint berendeznünk. Az élet elvesztésének veszedelme fenyeget bennünket, míg másrészt az igaz útnak érzése haladást és boldogságot jelez az embereknél. Az örök élet kérdése minden igaz vallás vagy bölcelet kiindulópontja. Ez életben vetett hitünk új meg új perspektívát nyújt a mi számunkra, míg a mai egyházi vallástan vagy bölcelet elhaladni látszik e kérdés mellett. Pedig az örök életben vetett hitünk nagy hitetlenségünk alapja és szegeletköve hitünknek vagy hitetlenségünknek egyaránt. Itt mitsém segítenek rajtunk Haeckel múltó „világtalányai“. Mai életünk a maga összes vonatkozásaiban „üresnek“ mondható.

Majd fölteszi a kérdést: Lucretiust, Kantot vagy a Bibliát kövessük-e életünkben? Lucretius-Goethének aesthetikai jellegű bölcelete csak jómódú embereknek való s hidegen hagyja a nagy tömegeket. Kant bölceleti elmélete jobb volna, de kategórikus imperativusának teljesítéséhez hiányzik az erőnk.

A pesszimisták, p. o. Schopenhauer, Hartmann vagy Nietzsche maguk is szerencsétlen emberek voltak s így másokon segíteni nem tudtak. Maradt tehát a keresztyénség és a Biblia, mint a haladó emberiségnek az egyesek és népek életében annyira bevált drága öröksége. Üres az agnosticizmus bölcselete is, amely mély űrt hágy maga után az örökélet kérdésében.

Az örökélet kérdésében maga az új szövetség is szűkszavú. Luk. 20. 35. szerint csak azok élnek örökké, akiknek földi élete ahhoz méltó vala. Michel Angelo siralmas „Világítéletével“ szemben Krisztus feltámadásához hasonlóan a testiségtől ment szellemi személyiség örökkévalóságát valljuk, amelynek utolsó itéletre — mivel maga-magát itéli meg — nincs szüksége. A mennyország és pokol az Istentől való elidegenedésüknek különböző fokozatát jelzik. Amik vagyunk, azok is maradunk, mert az ú. n. halál csak testi megszabadulása szellemi személyiségüknek, tehát az élet változott létalakja. Az evangélista Moody s az orosz próféta Tolstói szerint a halál „az élet értékes mozzanata“ s „örvendetes jelenség“. Maga a halál is élet. A jó embernél bizonyos fölemelő hangulat jelzi az élet utolsó óráit. A félelmek királya nem a halál, hanem a meg nem bocsátott bűnös tartozásnak a tudata s az istentől való eltávolodás állapotába való sivár és vigasztalan elmerülés. Bátran vallhatjuk tehát a személyiségnek testetlen örökéletét, amelyben mindenha hittek az emberiség legjobbjai. Amit itt rajtunk segít, az az élet gyökeres megváltoztatása s a hitben, szeretetben és reményben erős excelsior!

Az örökélet módja is zárva van előttünk. Bizonyára tevékenység és folytonos tökéletesedés az a hitben és szeretetben, amelytől távol van minden mohamedán izü élvezeti paradicsom a hívők számára. Nem sokkal több annál a halotti mise sem valamely kath. dómban. S protestáns módra „békében“ sem akarunk „nyugodni“, hanem valódi örök életet élni. Természetes, hogy ez életnek módja a hitnek és nem a szemléletnek világához tartozik a földön.

Az örökéletben vetett hitnek, mint minden valódi vallás és bölcsélet alapjának sok és nagy következményei vannak. Mindenekelőtt az igaz istenben vetett hit elválaszthatatlan egységben van az örökélet képzetével. És a hit a gerince Krisztus feltámadásának és örökéletének. Isten nélkül nincs áldás a kultúrában, mert nélküle hiányzik az erő a valódi haladáshoz és fejlődéshez. A világrendet egy isteni értelem s nem az esetlegesség tartja össze. Épp azért egy jövőendő életerős s kellően megtisztult keresztyén egyháznak első hitcikke így fog hangzani: „hiszek az örökéletben“. S ez a hit

a szombati naphoz hasonlóan az ember számára való s nem megfordítva.

Ilyen tántoríthatlan hitnek további folyománya életben és halálban a félelemnek, mint legkellemetlenebb emberi érzésnek az eltűnése. Mai műveltebb nemzeteinknél sajnos túlságos nagy szerepet játszik a szellem minden fölénye mellett is a testnek túlságos félelmes, aggódó szeretete s az annak egészségéről való gondoskodás. Nem egy haszontalan életet folytatnak Davos-ban Montreux-ben, vagy a Rivierán. Pedig néha a túlságos gondoskodás még ártalmára van a testnek, mely mindig jó szolga, de rossz úr s egészben véve nagyon is törekény edény. Hála az orvosi tudomány és a technika vívmányainak, ma könnyebben óvjuk a testet a baccilusoktól, de annál önzőbbek vagyunk érzéseinkben s szegényebbek hitünkben és szeretetünkben, s ezen még a hősök imádása s a sok emlékszóbor sem segíthet. A testünktől való túlságos függőségünknek csak természetes folyománya mai materialista életfelfogásunk.

Az örökéletben vetett hit mellett a szenvedések is elvesztik nagy jelentőségüket. Szenvédéseink és szorongatásaink legtöbbje a mi hitetlenségünk, tehát bűnösségünk folyománya és eredménye. Eljön az az idő, amelyben sem a sok pápás műkegyesség, sem a sok protestáns szóbeszéd, hanem az érzület tisztasága fog segíteni rajtunk. Az Úr szava szerint is a jövő életben sok alacsony ember magasabban fog állani, mint akárhány egyházi atya vagy szent, akiben kevés volt a megítélés egyedüli mértéke: az Isten és a felebarátok iránti tevékeny szeretet. Az érzület teljes tisztasága s a minden értelemnek felette való béke a földolog. Goethe ezt így éneklte meg:

„Édes béke, örök béke,
Jőjj, óh jőjj, a kebelembe.“

Csak természetes, hogy a külső előnyök is, ú. m.: gazdagság, előkelőség (főleg, ha szellemi nagravágyással is párosul), elismerés, tisztelet stb. sokat veszítenek jelentőségükből, mihelyt azokat, mint az igazi élet akadályait sub specie aeternitatis, azaz az örökélet szempontjából tekintjük. A világ dicsősége mindig szenvedéssel jár, mondja találoán Kempisi Tamás. Az emberek egyenlősége, a békesség a földön s a valódi személyes szabadság ideáljai csakis az örökéletben vetett hit alapján valósíthatók meg, a melyben többé nincs helye a háborúságnak és gyűlölködésnek. Az is bizonyos, hogy a mai nemzedék az örökélet helyett inkább a jelenvalónak megjavítására törek-

szik. Ennek természetes folyománya aztán a helytelen nevelés, a hiányos vallásos és bölcséleti ismeret, a Goethe-féle „Sichausleben“, a betegségtől és a haláltól való félelem, a féktelen élvezetvágy, a nagymérvű nyugtalanság s a reménytelen nyomorúságnak egyéb állapota, melyen semmiféle „szociálpolitika“ sem segíthet.

Az örökélet egészen természetes folytatása a jelenvalónak. Más a gondolkozásunk, érzésünk és cselekvőségünk, mihelyt az örökélet gondolatirányába és érzésébe beleéljük magunkat. Szellemi személyiségünk kiépítése jelen életünk magasztos feladata, mert ebben áll az ember sajátos lényege. Ez magyarázza meg az emberi jogegyenlőség, vallási szabadság és igazi demokrácia valódi értelmét, a mellyel szemben minden arisztokratikus államszervezet vagy kasztréndszer a multnak hagyománya s Nietzsche-féle emberfölöttiség csupa szertelenség s áldatlan és boldogtalan állapot. Ez adja meg a boldogság fogalmát is, amely nem más, mint az életcél helyes felismerése és valódi követése, vagy vallási nyelven szólva: az Isten akaratának teljesítése. Ennek rugója pedig az Isten és a felebarátok iránti szeretet, s örök példányképe Jézus Krisztus, mint istenfia. Aki pedig e soraimat olvassa — így fejezi be mélyen járó vallási fejtegetéseit a berni jogtanár — legyen bátorsága a tiszta életre, harcolja meg a hitnek nemes harcát és ragadja meg a mire hivatott, az örökéletet!

Sz. M.

Szolnoky Gerzson: Vigasztalások. Újabb halotti imádságok és halotti beszédek. Debrecen, 1910. Hegedüs és Sándor kiadása. 319 lap, ára kötve 8 korona.

Hajduböszörmény ékesszavú papjának, Szolnoky Gerzsonnak újabb papi dolgozatait tartalmazza ez a kötet. Két részből áll a munka: az első felében 42 halotti imádság, a második felében 39 halotti beszéd olvasható.

Szolnoky előnyösen ismert imádságíró. Révész Bálint iskolájához tartozik, mely iskola az imádság alaki kellékeire, a zengzetes nyelvre, a ritmusos beszédre veti a fősúlyt. Imádságai leginkább a Könyves Tóth Kálmán imádságaira emlékeztetnek, ezeknek lendületessége, nyelvbéli csiszoltsága, tetszetős külseje jellemzi őket. Ime, mindjárt az első imádság kedves gyermeke felett: „Bimbó fakadása, virág hervadása tudtodból van, oh nagy Isten! Bölcsőjébe a gyermeket két kezed teszi le s erőd rázza meg porsátorát, ha hajnalon már élettelen lesz. A te angyalod ő akkor is, ha jötte nyomán öröm fakad a szivekben; akkor is, ha szülők könnye omol

kora távozta miatt utána . . . Ime kezéd érintésétől virág hervadt le most is az élet fájáról s hiába omlanak rá a szülők könnyei, új életet már nem adsz neki. Szemfedéllel fedted mosolygó orcáját, kioltotta ajkad szeme gyújtó lángját s most apának álmát, anyának szép tervét temetőbe viszed e kis koporsóval". Tartalmukban ez imádságoknak az a jó tulajdonságuk, hogy egészséges keresztyén tartalmuk mellett alkalmazottak és egyéniek, az elhunyt életviszonyaihoz simulnak és egyéni sajátosságait jellemzők, mi által a halotti imák rendes egyhangúságát, sablonos általánosságát, élettelen szürkéséget előnyösen kerülük.

A halotti beszédek is ilyen modorban vannak írva. Alakilag formásak, csinosak, gondosan kidolgozva, szónoki nyelvbe öltöztetve, melyből bizonyos költői emelkedettség, színesség és melegség sem hiányzik. Szerkezet tekintetében a halotti beszédek nem rendszeres halotti prédikációk, hanem rövid gyászbeszédek, melyek velős elmélkedést, keresztyén vigasztalást tartalmaznak, még pedig mindig egy-egy bibliai lokus ögondolata köré csoportosítva. A beszédek szerkesztésénél ülönös gondot fordít szerző arra, hogy elmélkedése alkalmazott legyen, tehát hogy az elhunyt személyére, életére és viszonyaira való vonatkozás találó legyen. Az elmélkedésben főcél a gyászolók és a közönség vigasztalása, az evangyéliom alapján és kálvinista szellemben; a keservesek, a megszorodott szívűek sebeit nem szagatni, hanem bekötözni és gyógyítani akarja. Ezért e halotti beszédek távolról sem rikatók, hanem egyenesen megnyugtatók, melyek, miként a címök is jelzi, vigasztalásul kívánnak szolgálni a megsebzett szíveknek. Azt hirdetik e beszédek, hogy igazi élet és erő az Istenen kívül másnál és másban nincsen, s a valódi vigasztalás is egyedül csak a gondviselő és megtartó mennyei Atyától származik. A könyv kiállítása csinos, nyomása tiszta, kötése a Hegedüs-féle ismeretes fekete kötés, ára azonban kissé magas.

Hetvényi Lajos: A keresztyén egyház rövid története, kor- és életrajzokban, képekkel. Sopron, 1910. Romwalter Alfréd nyomása, szerző tulajdona, 103 lap, ára fűzve 1 kor.

A pesti egyház által jutalmazott, az egyetemes gyűlés által engedélyezett egyháztörténeti tankönyv, melyet a modern paedagogia vezérelve szerint készített a szerzője. Azt tartja szem előtt, hogy a vallás nem értelemmel betanulandó ismeret, hanem érzülettel elsajátítandó lélek és élet; ennél fogva z élő vallásosságot és a hit erejét kiváló hithősök és meg-

ragadó történeti események példáiban kell szemléltetni a növendékekkel. Így szerző szerint az egyháztörténeti adatok közlése nem önmagában álló cél, hanem arra való eszköz, hogy a szereplő egyének személyiségéből és az események tanulságaiból építő tanulságokat szűrjön le és nevelő erőket fejtsen ki a serdülő lélek számára. Az egyháztörténeti oktatás keresztyén szellemet leheljen és evangéliomi vallásosságot ébresszen.

E helyesen kitűzött nevelési cél érdekében szerző a tantervnek megfelelően jellemző korrajzokba és életrajzokba foglalja a keresztyén egyház történetét. Röviden jelzi az egyes országok nevezetesebb eseményeit és jellemző vonásait, azután bemutatja az illető kor jellegzetes és kiemelkedő alakjait. Az építő és nevelő erők feltüntetését szolgálja továbbá az egyszerű, de meleg és magyaros nyelv, s a szemléltetést mozditja elő a szövegbe nyomott 33 eléggé sikerült egyháztörténeti kép. És így szerző úgy a tárgyválasztás és a szerkezet, mint az előadás és stylus szempontjából arra törekedett, hogy „az egyháztörténet az Istennek tetsző igaz élet mestere legyen“.

Tárgyilag a könyv két részből áll, úgymint egyetemes egyháztörténetből és magyar protestáns egyháztörténetből. Mindkettőben gondosan érvényesíti azt a valláspedagógiai vezető elvet, hogy élénk korrajzokban és vonzó életrajzokban az egyháztörténet éltető lelkét és vallásos erejét oltsa be a serdülő ifjúság lelkébe. Az egyetemes egyháztörténet negyedik-ötödik századából pl. Nagy Konstantinus, Athanasius, Augustinus és Crysostomus életében és működésében szemlélteti a keresztyénség világmeggyőző erejét; a reformáció korszakából Luther, Zwingli, Kálvin és Knox alakjaiból árad ki az evangéliom hit- és egyház-javító hatalma. Hasonló módszer szerint készült a magyar protestáns egyház története is. Itt Dévai Biró Mátyás, Sztárai Mihály, szegedi Kis István, Honterus János, Károli Gáspár és Méliusz Juhász Péter hithősök, továbbá Perényi Péter, Nádasdy Tamás, Török Bálint, Petrovics Péter, Horváth Gergely hitvédő főurak, valamint Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsánna hitvédő fejedelmi személyek alakjában tárja élénk a megjavított hit vallási, erkölcsi, közművelődési és politikai erőit.

Általában elmondhatjuk, hogy Hetvényi kor- és életrajzokba szedve, helyes módszer szerint, gondosan és a gyermeklélek szükségéhez alkalmazva és evangélikus szellemben írta meg a keresztyén egyház rövid történetét.

A könyv kiállítása csinos, nyomása tiszta, képei elég jók.

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

1. Értesítés az 1910. évi Koszorú-füzetekről.

Az 1910. évi tíz új *Koszorú* füzet elkészült és Hornyánszky V. társulati főbizományosnál egyenként és tömegesen megrendelhető.

Az új *Koszorú* füzetek következők: 161. sz. *Benjámín*, írta *Forgács Endre*, erőteljes, vallásos elbeszélés. — 162. sz. *Török Pál*, írta *Kájel István* özszödi lelkész, Dunamellék nagy püspökének népszerű életrajza. — 163. sz. *A gloszteri ember*, írta *Takaró Géza*, köbányai h. lelkész, a vasárnapi iskolák megalapítójának életrajza. — 164. sz. *Lórántffy Zsuzsánna*, írta *Nemes Béla* tanár, a nagy fejedelemasszonynak népszerű életrajza. — 165. sz. *Tisztító tűzben*, írta *Ujlaky Vilma*, népszerű vallásos elbeszélés. — 166. sz. *Az imádság*, írta *Moravcsik Gyuláné*, két vallásos kép az életből. — 167. sz. *Börtön és szabadság*, írta *V. Sipos Ida*, történeti kép *Dévai Biró Mátyás* életéből. — 168. sz. *Bori Péter karácsonya*, írta *Csűrös István* főgimn. tanár, vallásos kép egy fővárosi utcagyerek életéből. — 169. sz. *Jézus szenvedései*, írta *Budai János*, bibliai kép. — 170. sz. *Csulai Kende Péter*, írta *Juhász Sámuel* s. lelkész, történeti kép a XVII-dik századból.

Ez a tíz füzet a MPIT *segítő tagjainak* könyvilletménye az 1910. évre.

Az eddig megjelent 170 füzet ára egyenként 8 fillér, megrendelhető Hornyánszky V. könyvkereskedésében Budapesten (V., Akadémia bérháza).

2. Értesítés a Házi Kincstár XI-dik kötetéről.

A *Házi Kincstár* XI-dik kötetétől megjelent *Frank Th.*: *Az evangéliom és a szociálizmus* című korszerű francia munka, mely dr. *Kováts István* fordításában a jelenkor legégetőbb szociális kérdéseit tárgyalja az evangéliom szempontjából megvilágítva. Tartalma: A társadalmi kérdés és az evangéliom. A tulajdonjog. A munka. A haza. A társadalmi különbségek. A nő és az evangéliom. Igazság és szeretet. A szolgálat. A mértékletlenség és a társadalom. A nyomor. Az emberi személyiség értéke. Az Isten országa.

Az evangéliom és a szociálizmus c. munka bolti ára a Házi Kincstár ismeretes díszes kötésében 3 korona, terjedelme 16 nyomtatott iv. Megrendelhető Hornyánszky V. társulati főbizományosnál Budapesten (V., Akadémia bérháza).

A MPIT *segítő tagjai* ezt a kötetet 1910. évi könyvilletmény fejében kapják.

A *Házi Kincstár* korábbi (I—X-dik) kötetei egyenként 2 K-ért ugyancsak Hornyánszky V. könyvkereskedésében kaphatók. Budapest, 1910 szeptember havában.

Szöts Farkas,
társul. titkár.

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Dr. Szelényi Ödön Pozsony, Kenessey Kálmán Budapest. 1908—1911-re: Kocsordi ref. egyház.

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Mester Attila Gyapju. 1908—1909-re: Márky Géza Poroszló, dr. Nagy Mór Halas.

6. Károli-alapra befolyt: Vésztői ref. egyház (20 K), Püspökladányi ref. egyház (25 K), Debreceni ref. Collegium (13 K).

7. A Prot. Szemle előfizetési díjaiból: Kosdy János Makó (4 K).

Összesen befolyt 552 K — f.

b) Július 1-től augusztus 31-ig befolyt:

1. Pártfogó tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re: Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Pesti hitv. ev. magyar egyház, Pesti ref. egyházmegye, Tiszántúli ref. egyházkerület (200 K).

2. Alapító tagok tőkefizetése 1910-re: Trsztyénszky Ferenc Pozsony (200 K).

3. Alapító tagok kamatfizetése 1910-re: Dr. Meskó László Nyiregyháza, Rác István Csajág, Érmelléki ref. egyházmegye, Beregi ref. egyházmegye. 1909—1910-re: Székely István M.-Barnag.

4. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Bary József Nagyvárad, Nánay Béla Kiskunhalas, Jakabfy György Pilis, Széles Sándor Gyüd, Pálóczi Czinke István Rimaszombat, Rimaszombati ref. egyház, Deési ref. egyházmegye (6 K), Velegi István Iszka-Szt-György, Alsónógrádi ev. papi értekezlet, Resicai ref. egyház, Zöld József Resica, Gecse Géza Gálos, Radvány István Miskolc, Janka Károly Nagyrosvány, Kulifay László Aba, Lengyel Lajos Nyitra. 1909-re: Andrassy Kálmán Buj, Kutas Bálint T.-Szt-Miklós, Kis Dániel Alistál, Nagyhalászi ref. egyház, 1908—1909-re: Marton Sándor Kecskemét, Deák Lajos Maros-Vásárhely. 1906—1907-re: Csomasz Dezső Mór. 1907—1909-re: Nyirbátori ref. egyház. 1906—1909-re: Sinka Sándor Debrecen (36 K). 1908—1910-re: Kaposvárvidéki lelkészi kör. 1902-re: Zsoldos Benő Sz.-Udvarhely (6 K).

5. Pártoló tagoktól 6 koronával 1910-re: Encsencsi ref. egyház, Nyirtéti ref. egyház, Bilkei ref. egyház (10 K), Beregszászi ref. egyház (10 K), Badalói ref. egyház (10 K), Beregrákosi ref. egyház (10 K), Kajdanói ref. egyház (10 K), Munkácsi ref. egyház (10 K), Farnosi ref. egyház (10 K), Szabó Zsigmond Győr, dr. Wirtzfeld Béla Sárkány, Németh Péter Csongor. 1909-re: Tarpai ref. egyház (10 K), Kisbégányi ref. egyház (10 K), Réz László Rozsnyó, Radi ref. egyház, Nyirbrányi ref. egyház, Sényői ref. egyház, Besenyői ref. egyház, Geszterédi ref. egyház, Paszabi ref. egyház, Kótaji ref. egyház. 1909—1910-re: dr. Gergely György M.-Sziget.

6. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Széles Sándorné Gyüd.

7. Károli-alapra befolyt: Bihari ref. egyházmegye 15 K 90 fill.

Összesen befolyt 1278 K 90 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 szeptember 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után francziából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy **Mit tenne Jézus?** Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölese.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hit és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog István*. Népszerű hitvédelmi munka.

11. **Az evangéliom és a szocializmus.** Írta *Fr. Thomas*, francziából fordította dr. *Kovács István*. Népszerű szociális munka. Ára kötve 3 K.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekiemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

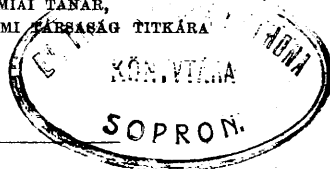
A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár. Az egész évfolyam elő-
fizetési ára nem tagoknak 8 K. Az előfizetés díja Bendl
Henrik társulati pénztárnokhoz (Budapest, IV., Deáktér
4.) küldendő.

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkek.	Lapszám
1. A szászvárosi református Kún-kollégium. <i>Dr. Kristóf György</i>	497
2. Az angol királyok trónralépési nyilatkozata. <i>Dr. Szabó Aladár</i>	506
3. Az amerikai református egyház. <i>Harsányi Sándor</i>	519
4. Egy új Renan-tanulmány. —r.	527

II. Belföldi Szemle.

1. Gróf Tisza a Borromeus-enciklikáról	533
2. A mozgófénykép mint az erkölcsnevelés eszköze. V.	537

III. Külföldi Szemle.

Külföldi egyházi élet. —p. —f.	541
--	-----

IV. Irodalmi szemle.

1. Dr. Ravasz László: Ez ama Jézus. —s —s.	551
2. Gaál Mózes: Szociális levelek. <i>Dr. Horváth Károly</i>	554
3. S. Szabó József: Az Országos Református Tanár-Egyesület Évkönyve az 1909—1910-ik tanévre	556
4. Marton Lajos: M. A. Cassiodorus Senator isagoikai gyűjteménye	558

V. Társulati Értesítő.

Értesítés a Koszorúfüzetekről és a Házi Kincstárról	560
---	-----

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizománynál (V., Akadémia bérháza) kapható

A protestantizmus hatása az állam életére.

Irta Pokoly József kolozsvári ref. theologiai tanár. 544 lap.
Budapest, 1910.

=====**Ára füzve 7 korona.**=====

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monografia illetményének
második fele.

A szászvárosi református Kún-kollégium.

— Új épületének fölvatása alkalmából —

1. Az emléktábla magyarázata.

A szászvárosi ref. Kún-kollégium okt. 31-én avatja föl diszes s a kívánalmaknak mindenben megfelelő s újonnan berendezett épületét s leplezi le gróf Kún Kocsárd és Géza szobrát. Egy-egy ilyen új épület fölemelkedése igaz örömmel kell hogy eltöltse a magyar kulturának s a protestáns szabadelvűségnek minden igaz barátját. Legnagyobb s legigazabb öröme első sorban természetesen azoknak van, kik az új alkotásnak roppant nyereségét közvetlenül élvezik.

Ámde ha a távolabb álló csak néhány adatot ismer meg ennek az intézetnek a történetéből, lehetetlen hogy hasonló örömet ne érezzen. Református és általában protestáns iskoláinknak sajátos egyéni multja van. De talán egyiké sem olyan különös, egyiké sem oly gazdag speciálításokban, mint éppen a szászvárosi Kún-kollégiumé, mert egyik sincs oly vihartól övezett ponton.

Igy mindjárt speciálítás az újonnan fölvatott épületbe illesztett emléktábla szövege, mely így kezdődik :

Épült kebli alapokból, a magyar állam segélyéből és
a nemes szász egyetem bőkezű adományából . . . . .

Hogyan jut ez az iskola, amely nem német, hanem magyar tannyelvű, nem ágostai, hanem református jellegű, a *nemes szász egyetem bőkezű adományához?*

Bizony ez a márványba vésett szöveg, akármennyire szokatlan is, de ténylet ad elő. *Mert ennek az új épületnek a*

létesítése csakis a szász nemzeti egyetem adományából vált lehetségessé. A mintegy 650 ezer koronába kerülő épület költségeinek fedezéséhez hozzájárult a kebli pénztár a tervezési költséggel, az állam mintegy 170 ezer K segélyvel s a fennmaradó majdnem fél milliónyi összeget, mint tartozást, azon örökidőkre szóló s évenként 39 ezer K-t kitevő adomány fedezi, amelyet a ref. Kún-kollégium a szász nemzeti egyetemtől kap.

Tudvalevő ugyanis, hogy a szászok a maguk kiváltságai alapján a régi Királyföldön, melynek egyik határa éppen Szászváros volt, társadalmilag, fajilag, gazdaságilag egészen külön szervezkedtek. S ez a külön szervezkedés, minthogy óriási kiterjedésű királyi és fejedelmi adományokra támaszkodott, sokszor igen fontos politikai tényező is volt.

A kiegészítés után s még inkább a külön Erdély megszünte következtében a szász nép faji aspirációi, amelyek igen gyakran szeparatistikus színt öltöttek, éppen ebbe a sarokba összpontosultak. S a nagy vagyon sokakban táplálhatta a merész politikai ábrándozást. Azonban a vármegyéek rendezésekor, Tisza Kálmán idejében az országgyűlés egyersmindenkorra elvette a politizálás jogát ettől a külön szervtől s arra szorította, hogy csupán gazdasági funkciót fejthessen ki. Ez a szerv: a szász nemzeti egyetem, melynek a Tisza-féle törvény óta egyetlen feladata a szász székek közbirtokainak a kezelése. Elnöke a mindenkori szász gróf, Szeben vármegye főispánja. Annak a rengeteg vagyonnak a jövedelmét köteles a szász egyetem a régi Királyföldön levő kulturális intézmények fentartására, fejlesztésére fordítani, *vallás és nemzetiségi különbség nélkül*. A szászvárosi ref. kollégium már régebben élvezett ez alapon 6000 K évi segélyt. Mikor azonban mintegy öt évvel ezelőtt a szász egyetem a tulajdonát képező egyik erdőrészletet mintegy 20 millió K-ért eladta, akkor a segélyt fölemelte 36 ezer K-ra. Ugyanennyit kap évente valamennyi királyföldi szász gimnázium s a brassói és nagyszebeni oláh gimnáziumok is.

Megjegyzendő, hogy a szász egyetem közgyűlésére a régi szász föld országgyűlési képviselőinek választói jogosultsággal bíró tagjai külön képviselőket választanak. A mintegy 30 ilyen képviselő közül egyetlen egy a magyar, az is csak minden második ciklusban. Az említett 20 millió korona felosztásakor a szászvárosi képviselő éppen magyar ember volt, a kollégium igazgatója. Így lett a szász nemzeti egyetem iskoláinknak örök időre egyik leghatalmasabb fenntartó tényezője. Ez a magyarázata az emléktábla szövegének. Ez az egyik szászvárosi specialitás.

2. Régebbi érintkezések a szászokkal.

Ezt az örök időre szóló hagyományt, melynek alapján az építéshez és berendezéshez szükséges mintegy félmillió K-t intézetünk kölcsönvehette ötven évre, amortizációra, annak a pusztá geográfiai ténynek köszönhetően, hogy Szászváros a régi Királyföldön van. Most az egyszer ebből a körülményből nagy előny hárult intézetünkre. Azonban nem kell azt gondolni, hogy ez a geográfiai kapocs mindig ilyen gyümölcsöző volt a múltban is. Ellenkezőleg sokat kellett birkóznia a szászvárosi iskolának a városi tanáccsal s a szász. központi hatóságokkal. Az a körülmény, hogy ez az iskola szász földön volt, már magában véve is nemzetiségi perpatvarokat jelentett. Növelte ezt a kellemetlenséget az is, *hogy 1799-ig az iskola a nagyszébeni szász főkonzisztorium fennhatósága alá tartozott* s csak ekkor kerül a kolozsvári ref. főkonzisztorium fölügyeleti hatáskörébe. Maga az egyházközség azonban csak a XIX. sz. második felében tudott, éppen geográfiai helyzete miatt, a szász főkonzisztorium főhatósága alól kiszabadulni s a ref. főhatóság alá jutni. Elképzelhető, hogy az 1799 előtti állapot mennyire megnyűgözte az iskolát a fejlődésben. Az iskola nagyérdemű történetírója Dózsa Dénes, most nyugalmazott tanár, ezt a dátumot méltán korszakalkotónak nevezi s innen számitja az iskola második korszakát.¹ Ebből a korszakból álljon itt egy eléggé drámai jelenet ízelítőnek.

A XVIII. században a magyaroknak és szászoknak közös tornyuk és harangjuk volt. A lutheránus szászok mindig akkor harangoztattak, mikor a ref. magyaroknál folyt az istentisztelet, ami ugyancsak kellemetlen lehetett. Miután a dolgot szép szerivel elintézni nem lehetett, Vásárhelyi András első pap (1735—1767) néhány diákkal a szász harangozókra ütött s azokat jól elpáholta. A lutheránusok panaszára a szász comes elrendelte, *hogy a városi tanács a diákokat a városból űzze ki, az épületeket pedig romboltassa le.* A lutheránusok ki is vonultak a rendelet foganatosítására. De a ref. polgárság fölfegyverkezve a diákok pártjára állva vére hullásával is kész volt az iskolát megvédeni. Erre a szászok jönnek látták félben hagyni a harcot.

Ilyen jelenet különben még a különválás (1799) után is előfordult. Így pl. 1847-ben az akkori előljáróság új építkezésbe kezdett. Mikor hosszas tervezés és töprengés után

¹ A szászvárosi ref. Kün-kollegium története. 1897. Ism. gróf Kuun Géza: Prot. Szemle 1897. évf.

az első kapavágás megtételére került volna a dolog, a szászok panaszt emeltek a comesnél s az akkori székbiró, Kirchner Frigyes, az alapkövetéletét megtiltotta. Hosszas huzavona és szaladgálás után tisztázódott a dolog, a ref. magyarság javára.

3. Oláh bajok.

Különben az iskolának nemcsak a szászokkal, de a város és vidék oláhságával is küzdenie kellett. Volt idő, mikor az elszaporodott oláh tanuló ifjúságot csökönysége miatt nem lehetett rázorítani arra, hogy legalább egymásközt és az iskolában magyarul társalogjon. Nemzeti öltözetben jártak, oláhhul beszéltek s csak hosszas és erélyes föllépés után lehetett egy kissé szűkebb mederbe szorítani ezt a nemzetiségi buzgalmat a mult század közepén.

1865 május 29-én avatta föl az iskola az egyik szárnyhoz toldott új épületet. A felszentelési ünnepélyt áldomás követte. A pohárköszöntők gyors egymásutánban hangzottak. A lelkes éljenzés között éles kiáltás sivit a termen át: Tűz van, az új épület ég!

Sikerült a tüzet elfojtani. Oltás közben az egyik tanuló figyelmeztetésére a mennyezetet felülről tartó gerenda alatt ott találtak egy oláh fiút, ki, midőn észrevették, futással igyekezett menekülni. Elfogták s a helyszínén levő csendőrszázadosnak adták át. A kémény mellett, ahol a fiú állott, elhasznált gyufaszálakat és rongydarabokat találtak. A hivatalos nyomozás semmi eredménnyel nem járt. De a jelenlévők mindnyájan meg voltak győződve, hogy a gyújtogató a rejtőzve talált *Karácson nevű oláh tanuló volt.*

Pedig oláh polgártársainknak ugyancsak nincs okuk haragudni a szászvárosi kollégiumra. Hisz legjelesebb politikai vezető embereik itt tanultak s éppen nem mondhatják, hogy mostoha elbánásban részesültek volna. Iskolai előhaladásuknak őszintén örvendett minden tanár; csak későbbi dákoromán velleitásaikkal váltak hálátlanná nemcsak az intézet iránt, hanem a magyar állam iránt is. Ily körülmények között a legutóbbi zsinatnak azon törvényét, hogy a ref. tanintézetekben a tanítás nyelve *kizárólag* magyar, legnagyobb örömmel a szászvárosi gimnázium fogadta. Hittük, hogy e királyi szentesítést nyert törvény alapján rázoríthatjuk a gör. kel. és gör. kath. vallástanítókat, hogy ne, mint eddig, oláhhul, hanem végre valahára magyarul tanítsanak. Nem sikerült. Ők sem engedtek, mi még kevésbé. A következménye az lett a viaskodásnak, hogy az évente 70—80-ra rugó oláh anyanyelvű

tanuló intézetiünkben kiszorult a nélkül, hogy a létszámban csökkenés állott volna be. Őszintén sajnáltuk, hogy e törés következtében a vidék oláhsága intézetiünkben kimaradt, de megnyugtató az a tudat, hogy legalább *mi* nem fogunk a magyar államnak több agitátort szállítani. Különbben is remélhető, hogy előbb-utóbb győzedelmeskedni fog bennük is az a jobb belátás, hogy nem fogják *nemzeti* sérelemnek tekinteni, ha Magyarországon, magyar iskolában magyarul tanulnak s hogy nem minősítik majd — mint jelenben — blasphemianak a Miatyánk magyar szövegét.

4. Az iskola eredete.

A szászvárosi iskola eredete, mint majdnem valamennyi ref. középiskolánké, visszanyúlik a XVI. század első felére, a reformáció kezdetéig. Valószínűleg Károli Sebestyén, Szászváros reformátora, egykori gyulafehérvári kanonok, alapította 1530 körül.¹ Az iskola az egyházközségé volt, amit eléggé bizonyít az a körülmény, hogy a mindenkori ref. papok egyzersmind tanárok is voltak egész 1898-ig. Az anyagilag már azelőtt elkülönült két intézmény ekkor vesztette el az utolsó összekötő szálát: külön vallástanárt választott az iskola.

Szervezete, tanterve kezdetben elemi iskola jellegű lehetett. Később fejlődésnek indult s középiskolai jelleget öltött. Noha időnként itt is voltak subscribált diákok, de állandó nyolcosztályúvá csak 1880-ban lett.

A szászvárosi iskola szervezetében és tanulmányi szempontból a gyulafehérvár-enyedi Bethlen-kollégium partikulája volt. Rektoraikat az enyedi iskola előjárósága jelölte ki s hosszas időn keresztül fizette is. A rektor és a helybeli lelkészek mellett a szükség szerint köztanítók is nyertek alkalmazást.

Mint középiskolának a megalapítását 1663-ra tehetjük. Ez év szept. 25-én adományozza I. Apafy Mihály fejedelem a sebeshelyi tizedet a szászvárosi orthodoxa schola rektorának. Ekkor válik a szászvárosi iskola középiskolává. *Ezt az évet vehetjük az alapítás évének.* Úgy hogy idestova 250 éves multa tekinthet vissza gimnáziumuuk. 1669 óta pontosan tudjuk a három évre kinevezett rektorok névsorát s megvan, ha nem is hiány nélkül, a beírt és szubszkribált diákok listája,

¹ Károli Sebestyénre vonatkozólag lásd bővebben Zoványi Jenő, Pokoly J. és Révész K. cikkeit a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1895—6. évfolyamaiban.

valamint egy XVII. századbeli írott iskolai törvénykönyv is.¹ Növendégeit ez iskola állandóan és túlnyomólag a hunyadmegyei magyarság köréből nyerte s épp ezért a hunyadmegyei magyarság mintegy a magáénak tekintette s ahol lehetett és tudta, segített is rajta. Így pl. 1816-ban id. báró Nalácz József (a testőríró), gróf Kún Zsigmond főgondnokok és Keresztes Dániel igazgatótanár, tekintettel a devalvációra, az iskolai épületek roskatag voltára s arra, hogy Hunyad megye ifjúságának legnagyobb része itt tanul, arra kérték a megyei rendeket, hogy rójják meg magukat és segítsenek az intézetben. A rendek a kérést méltányosnak tartották s 12 ezer frt erejéig magukat megrótták s ebből 8 ezer frtot a szászvárosi gimnáziumnak rendeltek.² Az összeg tizenegy év múlva ugyan, de tényleg befolyt. Ez adományból épült 1847-ben a régi épület középső része, amint ezt a belehelyezett márványtábla is megörökítette. Nevezetesebb tanárai voltak Nádudvari István, Sipos Pál, Keresztes Dániel, Kerekes Ábel, Váradi Mihály és az iskola szellemének a regeneratora: Szabó György.

5. Gróf Kún Kocsárd.

A szászvárosi iskola alapítója Apafy fejedelem, de talpra állítója, igazi regeneratora gróf Kún Kocsárd. Gróf Kún Kocsárd 1832 óta haláláig 1895-ig, tehát 63 évig volt ez iskola főgondnoka. A nagy hazafi pályájának megrajzolása s érdemeinek méltatása a magyar művelődéstörténet feladata. Hisz egész életét, *minden* vagyonát a magyar művelődés oltárára rakta le. A Bachkorban hét évig szenvedett várfogságot Komáromban. Vagyonát részben a *róla* elnevezett Kún-kollégiumnak s részben az Emkének hagyományozta.

Összes adományainak pontos számszerű feltüntetése ma már alig lehetséges. Ő építtette 20 ezer frttal a régi épület egyik szárnyát 1865-ben. 1882-ben a homlokszárnyat toldatta meg 14 ezer frton.³ Az iskolának hagyta egyik piaci házat. Értéke mintegy 25 ezer K. A hatvanas években gyűjtést indít meg a szászvárosi kollégium számára s azt maga kezdi meg 2000 frttal. 1868-ban 4000, 1887-ben 500 frtos alapítványt tesz. Könyvtárát az iskolának adományozza. 1877-ben 50,000,

¹ L. az iskola 1893—4., 1894—5. évi Értesítőit és az intézet törvényét tárgyaló Dózsa-féle mű 132.

² L. A Döbrentei-féle Erd. Múzeum V. f. 1816. E tényt örökíti meg a régi épületen levő középső emléktábla is.

³ Ezt hirdeti a régi épületen levő harmadik emléktábla.

1892-ben újabb 10,000 frt alapítványt tett. Csak ezen nagyobb pénzadományok értéke többet tesz ki 200,000 K-nál. De ehhez hozzá kell venni a pénznek régebbi nagyobb értékét s azt, hogy Kün Kocsárd mindig akkor és oda adott, amikor és ahová már sehonnan se lehetett remény más segedelemre. Ezen kívül még jelentékeny összeget tenne ki a kölcsönadott összegek (amelyeket azonban rendszerint visszaajándékozott) elengedett kamatja. Hogyan szokta gróf Kün Kocsárd adni adományait? Jellemző két esetet beszél el Dózsa Dénes, az iskola már emlegetett történetében (128. és 132. l.). 1869 jan. 5-én előljárási gyűlés tartatik, melyen Kün Kocsárd is jelen van. A nemes gróf felemlíti, hogy azon 14 ezer frt úrbéri kötvénynek kamatját (900 frt), melyet természettani eszközök vásárlására kölcsön adott volt, az iskolától hiba nélkül megkapván, *a tőkét ezennel elengedi*. Ily meglepetésekben szokta az előljárást részesíteni . . . .

1877 febr. 10-én előljárási gyűlés tartatott gr. Kün Kocsárd főgondnok elnöklete alatt. A gyűlés tárgyainak elintézése után a nagylelkű főgondnok kabátja zsebéből kivett egy csomagot, az asztalra tette és körülbelől így szolt: Egész élete oda volt irányozva, hogy a közügynek, jelesen pedig a magyar közművelődésnek gyenge tehetségéhez képest hasznára legyen. Egyéb kötelességeinek teljesítése mellett főleg a szászvárosi ref. iskolát igyekezett eddig is emelni és el volt határozva, halála esetére nagyobb összeget hagyni ez intézetnek. Miután azonban Isten akarata életét hosszabbra nyújtotta, mint remélte, célszerűbbnek vélte még életében megtenni azt, amit csak halála esetére szándékozott megtenni. Ugyanazért ezennel 50 ezer frt úrbéri kötvényt ad az iskola pénztárába, kérve az előljárást, hogy azt tekintse az iskola saját vagyonának s lelkiismeretesen kezelve fordítsa annak felvirágoztatására . . . .

Ime ilyen volt gróf Kün Kocsárd . . . . Azért a jelen lelkes reményei s diadalmas érzései között is áldó emlékezettel adózunk neki, mert nélküle ez az örömnep sem állhatott volna be. Gróf Kün Kocsárd azonban nemcsak anyagilag támogatta az iskolát, hanem szellemi vezére is volt. Megjelent a gyűléseken s a legapróbb ügy elintézésében is buzgó és tevékeny részt vett.

Mindezekért, hálából iránta, vette föl a szászvárosi iskola címébe az ő nevét is. Az a vagyon, mit az Emkének hagyott, még többet tesz ki a kollégiumi alapítványoknál is. Azért megérdemelte, hogy ez új és emberi értelemben véglegesen elhelyezett épület homlokzata elé az ő iskolájának a buzgol-

kodására ugyan, de közadakozásból bronz *mellszobra* állítás-sék. Megérdemli, hogy igaz kegyelettel állja körül szobrát, emlékét az ünneplő közönség. Megérdemli, hogy minden magyar ember vessen legalább a száguldó vonatról, ha leszen utazása a Maros völgyében, nehány kegyeletes pillantást sziklasíkjára, mely ott van Szászváros mellett a Maros jobbpartján meredező hegyek oldalán. Abban a messzire fehérlő kriptában pihen gróf Kún Kocsárd a vérrel öntözött Kenyérmező szélén. Onnan vigyázz a magyarra, ha vajjon állja-e a kulturális versenyt a népek harcában? Onnan tekint alapítványainak örökösire, ha vajjon híven sáfarkodnak-e a rábizottakkal? Onnan néz a szászvárosi újonnan emelt épületre, munkásaira, ha vajjon ma is ugyanaz a szellem uralkodik-e, melynek ő életét, *mindenét* áldozta.

6. Gróf Kuun Géza.¹

Az osdolai gróf Kún családnál különben hagyomány volt a szászvárosi ref. kollégium pártolása éppen, mint Barcsayék-nál. (Barcsay Ábrahámnak a testőrironak a felesége tekintélyes alumniát rendelt s tán ez is közvetett bizonyítéka annak, hogy Barcsay Ábrahám nem tért át a katolikus vallásra.) Azonban mégis a gróf Kún család az, melyből mindig helyet érdemelt egy-kettő a kollégium gondnoki karában. Kún Zsigmond, Kún Gergely, Kún István, de kivált gróf Kuun Géza odaadó és fáradhatatlan főgondnoki működése, a Kocsárdé mellett, megérdemli, hogy ref. egyháztörténetünk emlékezetben tartsa. Gróf Kuun Gézának sok nobile officiuma volt: a magyar tud. Akadémia alelnöke, a Néprajzi Társaság alapító díszelnöke, az Emke, Erd. ref. egyházker. értekezlet, Erd. Irod. Társaság elnöke, az Erd. ref. ehker. főgondnoka, a Hunyadm. Tört. Társaság vezére stb. stb. volt. A nobile officiumokat mind komolyan vette s azt hiszem, hogy mindenikben ő volt a legszorgalmasabb munkás. De a szászvárosi kollégiumi főgondnokságot igazi lelkiismereti kötelességnek fogta fel. Anyagi véghagyatéka csak négy ezer korona s könyvtárának egy csekély része. Ámde amíg élt, nem volt olyan kicsinek látszó mozzanat a kollégium életében, amelyet ő elhanyagolt volna. A gyűléseken, ha nem volt külföldön vagy beteg, mindig megjelent, a tanácsban soha ki nem fáradott. Európai hírű tudományán alapuló tekintélyével párosult önzetlen fáradozása a

¹ Kún Kocsárd nevét is egy ú-val írta, általánosan ismert demokratikus felfogásának megfelelően. Kuun Géza névirásában is ragaszkodott a történeti hagyományhoz.

kollégium nagyon sok és nagyon fontos ügyét szerencsés és kedvező véghez segítette. Vizsgálatokon elejétől végig ott volt s nagy és türelmes szeretettel hallgatta végig ő, a leg-tudósabb magyarok egyike, az alig bontakozó diákfejek mensa, mensae-jét. Jóságos kedélye, a kollégium, az ifjúság iránt való szeretete jótékony hatással volt a kollégium fejlődésére.

Ha tehát a Kún-kollégium az ő mellszobrát is az új épület elé a Kún Kocsárdéval szimmetrikus helyzetben oda-helyeztette közadakozásból: első sorban a hitbuzgó reformátust, az iskola példányképű főgondnokát kívánta megtisztelni. Kuun Géza hírnevét bizonyval az ő nemzetünk eredetével kapcsolatos nyelvészeti és történetirodalmi munkássága fogja hirdetni nemcsak e hazában, de világszerte. A kálvinista erdélyi magyar bizonyval ismeri az ő egyháztársadalmi érdemeit és vallásbölcséleti dolgozatait is. A szászvárosi ref. kollégium azonban éppen azt akarja a szobor által örök emlékezetben tartani, hogy Kuun Géza igazi *gondviselője, kuratora volt*, kiben a roppant tudomány a mélységes ref. áhitattal párosulva örök derűben ölelkezett. Ez a biztosságában derült nyugalom lesugárzik bronz szobra arcáról is. És hol van inkább helyén ez a derült bölcsesség, ez a megnyugvó bizalom, mint éppen az általa istápoltt szászvárosi kollégium előtt? Tudomány és hit, hírnév és szelidség, európai műveltség s a magyar fajszeretet: ezeknek a harmóniája, ez a Kuun Géza jelleme. Hogyne illenék hát az ő szobra a szászvárosi ref. Kún-kollégium elé? Hisz nemde ugyanezen elemek kiművelése és harmóniába hozása a feladata minden iskolának s éppen a szászvárosi ref. kollégiumnak is. Tudomány, hit, hírnév, szelidség, világműveltség és sovinizmus mind felséges elvek önmagukban is; de csak egymással kapcsolatban termik meg a lélek tisztaságát, derült szeretetét. Ez elvek egységbe hozása az élni tudás, ez az élet művészete. Ezt lehetővé tenni, a lelkiélet harmóniájának kifejlődését biztosítani, ez a nevelés feladata. Így illeszkedik be a Kuun Géza jelleme egyházunk s a ref. nevelés keretébe, mint igazi szellemi arisztokrata.

A szászvárosi kollégium különösen érzi és vallja ezután is ezt a hivatását. Eddig is azt tette. Ezután, hisszük, fokozottabb mértékben. Mert a falak újak ugyan, de a régi épület főkapuja fölötti márványtábla szelleme az új épületnek is vezérlő igéje, jelszava marad: *Cunctis, qui se artibus et moribus bonis amoreque patriae nobilitare student, patent.* (Mindazoknak nyitva van, akik a tudományokban, jó erkölcsökben és a hazaszeretetlenben nemesedni törekednek.)

(Szászváros.)

Dr. Kristóf György.

Az angol királyok trónralépési nyilatkozata.

(Első közlemény.)

1689 óta törvényparancsolta kötelessége volt minden trónralépő, új angol királynak, hogy ünnepélyes alkalommal a leghevesebb és a római katolikus egyházat valósággal megbélyegző módon tiltakozzék a transzsubstanciáció, a mise és Szűz Mária meg a szentek imádása ellen. Az ünnepélyes alkalom azelőtt, amikor a régi király elhaltával az országgyűlés automaticæ feloszlott, az új országgyűlés megnyitása volt, amióta pedig a régi törvény az országgyűlésnek a király halálával egyidejűleg bezárultáról megszűnt: vagy a koronázás napja vagy valamely ülészak ünnepélyes megkezdése.

Ide iktatom mindjárt ez értekezés elejére az egész érdekes nyilatkozatot, amelyet III. *Vilmostól* kezdve VII. *Eduárdig* minden angol király az ország nagyjai és képviselői jelenlétében elmondott, illetéknéppen:

„Én ünnepélyesen és igazán Isten színe előtt vallom, bizonyítom és kinyilatkoztatom, hogy azt hiszem, hogy az úrvacsora szentségében nincs az elemeknek, a kenyérnek és bornak bárki általi megszentelése alkalmával vagy azután semminemű átlényegülése a Krisztus testévé és vérévé és hogy Szűz Máriának vagy más szentnek segítségül hívása és imádása és a miseáldozat, amint ma a római egyházban szokásban vannak, babonás és bálványimádó és ünnepélyesen Isten színe előtt vallom, bizonyítom és kinyilatkoztatom, hogy e nyilatkozatot és annak minden részét az elibém szabott szavaknak ama világos és rendes értelmében teszem, amint azt közönségesen angol protestánsok értik, minden kitérés, kétértelműség és észbeli fenntartás nélkül és minden, akár a pápa, akár más egyén vagy hatalom által adott felmentvény nélkül és bármely egyén vagy hatalom által adandó felment-

vény reménye nélkül vagy anélkül, hogy azt gondolnám, hogy Isten vagy ember előtt felmenthető és feloldozható vagyok vagy lehetek e nyilatkozat vagy annak része alól, ha a pápa vagy más egyén vagy egyének vagy hatalom feloldana vagy megsemmisitené azt vagy kinyilvánítaná, hogy az eleitől végig semmis.

Milyen körülírások! Milyen mélységes bizalmatlanság azzal szemben, aki e nyilatkozatot leteendő lesz! Látható és láthatatlan veszélyektől való mily szörnyű aggodalom! Mily szenvedelmes igyekezet annak meggátlására, hogy a pápa vagy annak valamely eszköze az angol protestánsok megtörésére valakit a királyi székbe juttathasson!

Mi indította az angolokat arra, hogy a törvényt, amely e nyilatkozat tételét előírja, megváltoztassák? Micsoda okok hatottak, hogy a törvény által nyújtott biztosítékokról lemondhattak? És mit tettek a régi törvény és nyilatkozat helyébe? Ez az egyik kérdés, amelyre felelnünk kell.

De a tárggyal nem jönnénk kellőkép tisztába, ha azt a másik kérdést fel nem vetnők, hogy micsoda élet-halál harc juttatta az angolokat oda, hogy a régi törvényt megalkották s bár Locke már a XVII. században megírta a türelemről szóló műveit s e művek élénk visszhangot is keltettek, mégis azt 200 évnél tovább minden ellenkező kísérlet dacára is fenntartották?

Természeteszerűleg ez utóbbi kérdésre kell előbb felelnünk s csak azután foglalkozhatunk a törvény módosításának nevezetes fordulataival és az új törvény megalkotásával.

I.

Fejtegetéseinket arra a kérdésre vonatkozólag, hogy miként jutottak az angolok ama kegyetlen nyilatkozatnak a kikényszerítéséhez minden új uralkodótól, néhány nevezetes ténynek a megállapításával kezdjük.

Az első tény, amelyre rámutatunk, az, hogy az angol népnek királyai iránti tisztelete, amely már — hogy messzebbre ne menjünk vissza — a XVI. században rendkívül magas fokra hágott, a XVII. században, különösen a puritán forradalom után, valóságos fanatikus ragaszkodássá nőtt. Hogy a XVI. században is nagy volt a tisztelet, arra nézve felhozzuk, hogy *Mária*, VIII. *Henrik* leánya, akit kegyetlen vérengzéseirért ma is *bloody Mary*-nek (véres *Máriának*) hívják az angolok, minden forradalom, sőt minden nagyobb és hevesebb ellenzés nélkül tudta megvalósítani a római tanok uralomra

juttatását célzó terveit, pedig akkor már a protestáns igazságok az angol nép nagy részének a vérébe átmentek. De mi volt ez ahhoz képest, hogy a restauráció után valósággal kéjlegtek a loyálisban! Theoriákat alkottak s ezeket szent és nem szent írókból vett idézetekkel támogatták, amely theoriák szerint angol embernek nemcsak fellázadni nem szabad királya ellen, hanem még kifogásolni sem szabad, amit királya tesz vagy szól. Olyan esetleges ellenvetéseken, hogy: hát ha elnyomja a király a szabadságot? hátha üldözi vallásunkat? hátha gonoszságaival megbotránkoztat, nagyon hamar túltették magukat ezek a loyális írók és vitázók, akiknek száma pedig légió volt. Rögtön kerestek példákat, amelyek pedig nem vonatkozhattak az angol népnek és uralkodójának viszonyára és fennhézva kérdezték, hát *Nehémiásnak* kegyes uralkodója volt? hát *Dániel* vallását nem lábbai tiporta az uralkodó? A végkövetkeztetés pedig az volt, hogy a király, bármit tesz is, azt tűrni kell, ha elragadja alattvalói feleségeit, vagyonát és szabadságát, hát ez szomorú dolog, de zugolódni, vagy éppen a tettek mezejére lépni az uralkodó ellen, ily esetben sem szabad. A Bibliának a képtelen agyonmagyarázói találkoztak és kezet fogtak *Hobbes*-szel, aki szerint a király akarata dönt minden kérdések felett is s még a vallás terén is egyetlen bíró. A XVII. század vége felé azonban a nép felzúdul és haragja félreléki végérvényesen azokat, akik a király és a pápa együttes zsarnoksága alá akarják hajtani.

A másik tény, amire rá kell mutatnunk: az anglikán egyháznak a radikális protestánsokkal való küzdelme. A XVII. század elején, még a meglevő ellentét dacára is, tudnak egymásnak testvéri jobbot nyújtani. Az anglikán egyház egynek tudja magát a preszbiteriánusokkal. Megtörténik, hogy a canterbury-i érsek preszbiteriánus papnak ad a prédikálásra engedélyt, mert hiszen az is az evangéliumot hirdeti. Az anglikán egyház képviselőt küld a dortrechti zsinatra s ezzel deklarálja, hogy a nagy protestáns mozgalomnak egy része s hogy a protestáns eszmének a szervezetet illetőleg különböző nyilvánulásai lehetnek. Lassanként azonban a konzervatív irányzat mind nagyobb ellentétbe jut a radikális protestáns irányzattal. Az anglikán egyház *Laud* túlzó, szertartásokban és külsőségekben kéjlegő szellemének befolyása alá jutott és el akarta nyomni a protestantizmus minden oly nyilvánulását, amely nem akart egyességre lépni a püspöki egyházzal és pedig nemcsak Angliában, hanem, ami még nagyobb örültség volt, Skóciában is. Viszont a radikális protestánsok között is a szélső elemek jutottak túlsúlyra s a XVII. század közepe táján az angol és

skót protestánsok egymás ellen folytatnak elkeseredett harcot. Az independensek, akik a püspöki egyházat a pápás egyház egy második kiadásának tekintették s még a preszbiteri szervezet által nyújtott szabadsággal sem voltak megelégedve: a vesztőhelyre küldték a pápistaság felé hajló *Laud*-ot s kemény kézzel végeztek tisztogatást a fényes templomokban. Viszont, amikor a puritán uralomnak vége szakadt, az anglikán egyház odahatott, hogy az államhatalom a kínzó, gyötrő, a radikális protestánsokat sanyargató törvények egész sorozatával folytgassa az anglikán egyházon kívül állókat. A XVII. század vége felé a két egyházi irányzat ismét kibékül. Főtörekvésük nem egymás megsemmisítésére irányul már, hanem arra, hogy a római katolikusok túlsúlyra ne juthassanak s éppen azért nemcsak arra igyekeznek, hogy a fejedelem névleg protestáns legyen, hanem arra is, hogy teljes és határozott ellentétben legyen a túlzó római törekvésekkel.

Érdekes az angol politikai pártok evolúciója is. A XVII. század elején a kérdést jóformán így állítják fel: *a király vagy a nép*. A király praerogatívái érvényesüljenek-e oly módon, hogy a nép szabadsága csak olyan árnyékszabadság legyen, vagy pedig a nép jogai érvényesüljenek-e oly módon, hogy a király csak eszköz legyen a nép kezében? A XVII. század közepén a nép megöli királyát — I. *Károlyt* —, azután pedig a királyok elakarják kobozni a nép jogát, szabadságát, sőt protestáns vallását is. A XVII. század vége felé a két nagy angol politikai párt egyesül a zsarnokság és pápistaság — popery — elleni nagy küzdelemre. A túlzókat mind a két párt félreszorítja. A haladó — whig — párt nem akarja már teljesen tönkre tenni a királyi hatalmat. A konzervatív — tory — párt pedig kész biztosítani a nép jogait. Mindenek felett pedig arra igyekeznek, hogy a protestáns vallást bármily formájában a fejedelem ki ne pusztíthassa.

Mi idézte elő a nép s az egyházi és politikai pártok vezetői magatartásában e nagy változást? Felelet: három, a római katolicizmus felé hajló vagy római katolikussá lett király ingatagsága, álnoksága, megbízhatatlansága s az a körülmény, hogy a római katolikus kisebbség úgy a protestantizmushoz, mint a szabadságnak eltiprását a királyi tekintély dicsfényétől körülvéve, igyekezett végrehajtani.

A három király, aki az angolokat egyetértésre, mérsékletre s a protestáns vallásnak törvényekkel és pedig szigorú, határozott, szinte éles törvényekkel való biztosítására megtanította s a túlzó lojalitásból kigyógyította, I. *Károly*, II. *Károly* és II. *Jakab*. Stuart Mária ez ivadékaiban közös vonás

a zsarnokságra törekvés és a római törekvések pártolása és előmozdítása. Erdemes tudni, hogy abban is egyeznek egymással, hogy mindenkinek a felesége buzgó római katolikus volt. II. Jakabnak két felesége is volt. Az első is — Hyde Anna — mint római katolikus halt meg, a második, modenai Mária, teljesen osztotta férje túlbuzgó érzelmeit. A három Stuart, dacára a közös vonásoknak, különbözik is egymástól.

I. *Károly* köztük a legrokonszenvesebb. Hősies, bátor ember s tisztességes családi életet élt, amit sem II. *Károly*-ról, sem II. *Jakab*-ról nem lehet elmondani. I. *Károly*-nak két nagy szerencsétlensége volt életében. Az egyik jellemének ingatagságában és igazán konok álnokságában rejlett. A másik rajta kívül eső körülményekben. Ami jellemének ingatagságát illeti, elég legyen pár példát hoznunk fel. Egy darabig nem hívott össze parlamentet, amikor látta, hogy a különben loyális angolok is, olyan keleti deszpotaságot, amilyenre ő vágyott, nem szándékoznak eltérni. Mikor aztán a skótokkal összeütközött és pénzre, hadi költségre volt szüksége s a parlamentet kénytelen volt újra összehívni, megígérte s ünnepélyesen kötelezte magát, hogy a nép és a parlament jogait tiszteletben fogja tartani. Ünnepélyes ígérletét úgy tartotta meg, hogy fegyveres csapat élén be akart hatolni a parlamentbe s el akarta fogatni az ellenzék vezéreit. Megígérte, hogy a római katolikus törekvéseket nem támogatja. Feleségét azonban biztosította afelől, hogy a római katolikusokat kedvezményekben fogja részesíteni. Megígérte, hogy római katolikusokat nem fog seregébe felvenni. Titokban pedig parancsot adott ki, hogy minél több római katolikus katonát toborozzanak. Ily módon elkerülhetetlen volt az összeütközés király és a nép között. És itt következett a másik nagy szerencsétlenség. I. *Károly Cromwell* lángelméjével ütközött össze. A királyi seregek eleinte mindenütt győztek. Lassanként azonban *Cromwell* új hadsereget szervezett, a régi gyűlevésznépség helyébe buzgó, bibliás emberekből, akiket kiképzett, fegyelem alatt tartott s egyúttal bennök az evangéliumi tűz lángját is élesztette, a régi tehetetlen vezért, Essexet pedig félretolta. 1645-ben Naseby mellett eldőlt a kocka. A királyi seregek vereséget szenvedtek döntő ütközetben s nemsokára a királynak életével kellett lakolnia könnyelműségéért. A fejedelmi hatalmat — Protektor címen — *Cromwell Olivér* ragadta magához.

A puritán uralom azonban nem volt fenntartható. *Cromwell* hadvezérei közt sok okos és vitéz ember volt, de egy sem olyan, aki a Protektor lángelméjét, alkotási és szervező képességét meg tudta volna közelíteni. *Cromwell* Richárd pedig, aki

a nagy *Olivér* halála után az ügyeket rövid ideig névleg vezette, saját felfogása szerint sem volt alkalmas a fejedelmi tiszt betöltésére. A restaurációnak tehát be kellett következnie s II. *Károly*, I. *Károly* idősebb fia foglalta el a trónt. Trónjának főtámasza az anglikán egyház s az arra támaszkodó udvari párt volt. Ez egyház és e párt tagjai óriási áldozatokat hoztak érte és atyjáért. I. *Károly* emlékét, mint egy szentét, úgy tisztelték. II. *Károly*-nak igazán nagy hatalmat biztosítottak és rendithetetlen hűséggel vették körül a trónját. A puritán uralom jelszavai helyett a túlzó loyaltást terjesztették és a nép zömében, mint fentebb utaltunk rá, megerősítették. Mindennek dacára II. *Károly* megcsalta és rászedte őket. Neki nem volt olyan erélyes természete, mint atyjának. Léha, kicsapongó természetű ember volt. Szeretői közül többen ott laktak a királyi palotában. A híres *Querouaille* Lujza, akit hercegnői rangra emelt s akit XIV. *Lajos* küldött neki, hogy a francia politika támogatására megnyerje — egyformán jellemző tény mind az angol, mind a francia királyra nézve, — hitvesi bizalmassággal forgolódott körülötte. A dorbézolások közt elsorvadt lelke a római katholicizmusba kapaszkodott. Nem protestáns alattvalóira, hanem a francia király pénzére, befolyására és hatalmára támaszkodott.

Azt ugyan nem akadályozhatta meg, hogy parlamentjei a protestánsok védelmére s természetesen egyúttal az anglikán egyház hatalmának erősítésére a törvények egész sorozatát meg ne alkossák. Már 1661-ben megalkották az angolok azt a törvényt,¹ amely kötelességévé teszi a városi hivatalnokoknak, hogy az úrvacsorát az anglikán egyház szokásai szerint vegyék.² A következő évben hozott törvény a papokra nézve írja elő, hogy nyilatkozatot kell tenniök, mely szerint az úrvacsorát az anglikán egyház szokásai szerint fogják osztani. 1671-ben II. *Károly* a „Declaration of Indulgence“-ben törvényen kívül, királyi szóval akar a római katolikusoknak kedvezményeket biztosítani. A parlament azonban visszavonítja a törvénytelen rendeletet s kimondja, hogy a római katolikusoknak nem engedhető meg a nyilvános isteni tisztelet tartás.³ 1673-ban felír a parlament a jezsuiták ellen s kötelezi a katonákat az úrvacsorának az anglikán egyház szertartásai

¹ 13 Charles II. C. 2. A 13 az uralkodási évet jelenti, tehát 1661-et, mert a túlzó loyaltás hevében Cromwell uralkodását semmisnek tekintették.

² Az angol stílizálás szerint: according to the rites of the Church of England.

³ Cobbet: Parliamentary History of England 516. l.

szerinti vételére. A király végre is kénytelen hozzájárulni a híres Test Act megalkotásához, amelyben már megvan a későbbi trónralépési nyilatkozat magja. E törvény elsősorban az anglikán egyházzal való közösséget kívánja meg az összes hivatalnokoktól, egyszersmind azonban kötelezi őket, hogy a következő nyilatkozatot írják alá: *Kinyilatkoztatom, hogy hiszem, hogy nincs semmiféle átlényegülés az úrvacsora szentségében bármely egyén általi megszentelés által vagy után sem.* E törvény meghozatala után *Clifford*, a miniszterelnök és *Jakab*, a király testvére, aki a tengerészet élén állott s már akkor nyíltan római katolikusnak vallotta magát, letették hivatalaikat. 1678-ban azt a nyilatkozatot, amelyet 1689. óta a királynak kellett elmondania, megkövetelték a parlamentnek úgy a felső- mint az alsóház tagjaitól.

Nincs kétség afelől, hogy az 1678-iki törvény meghozatalára hatással volt a gonosz *Oates* Titusznak a fondorlata, aki ártatlan római katolikusokat vitt hamis tanuvallomással a halálra, de viszont bizonyos, hogy az 1678-iki törvény csak egy láncszem a törvények hosszú sorozatában és meg lehet állapítani, hogy II. Károly a protestantizmus erősítését célzó törvények megalkotásához két évtizeden át folytonosan hozzájárulását adta. T. i. a nyilvánosság előtt.

Titokban azonban már 1670-ben, amikor a franciákkal a híres Treaty of Dover-t kötötte, ünnepélyesen kötelezte magát, hogy római katolikká lesz és természetesen arra is, hogy a holland protestánsok legnagyobb ellenségének, XIV. Lajosnak a politikáját támogatja. A doveri szerződést az angolok akkoriban még nem ismerték. Még a miniszterek közül is csak a római katolikus *Clifford* és *Arlington* tudtak róla. Hát a protestáns miniszterekkel, *Shaftesbury*-vel és *Buckingham*-mel, hogy bántak el? Azt, hogy a francia udvarral tárgyalások folynak s hogy azok eredményeképpen szerződés jött létre, nem lehetett előttük titokban tartani. Mit tettek tehát a király parancsára? *Hamisított szerződést mutattak nekik, amelyben nem volt meg a II. Károly áttérését ígérő pont.* Ha ehhez hozzávesszük, hogy II. Károly halálos ágyán szintén titokban római katolikká lett — titkos lépcsőkön, amelyeken át mászor egészen másféle vendégek érkeztek a léha uralkodóhoz, vitték fel hozzá a gyóntató papot —, el lehet képzelni, mily aggodalmak keletkeztek és erősödtek, amikor lassanként mégis minden kitudódott. Hányan mondhatták magukban, hogy ha a fejedelem titokban a római katolicizmust pártolja s XIV. Lajossal is azért szövetezik, hogy minél kevésbé szoruljon alattvalóira: akkor semmiféle törvényhozás sem biztosítja a protes-

tantizmus fennmaradását és minden szabadság veszélyben van, mert a fejedelem maga veszélyezteti azt.

II. *Jakab* azonban 1685-ben minden baj és akadály nélkül foglalta el a trónt. Hogy a trónra jutott, azt — emberileg szólva — Lord *Halifaxnak*, az angol protestánsok egyik vezér-férfiának köszönhetette. Voltak ugyanis oly bölcs férfiak II. *Károly* utolsó parlamentjeiben, akik észrevették, hogy a protestantizmus megerősödését célzó törvényhozásnak a betetőzése és logikus következménye *Jakabnak* a trónutódlásból való kizárása lenne. Ha az angol protestánsoknak félniök kellett attól, hogy a római egyházhoz tartozó városi hivatalnokok, később állami hivatalnokok, katonatisztek s parlamenti tagok Róma érdekeit tartják elsősorban szem előtt, hát akkor az óriási fejedelmi hatalmat *Jakab*-ra ruházni képtelenség volna. Ha nem lehet jó hivatalnok és katonatiszt sem, ha le kell mondania, mint ahogy említettük, le is mondott magas állami hivataláról: hogy lehet belőle fejedelem? Ezek a következetes és erélyes protestánsok tehát egyik Exclusion billt a másik után nyújtották be, de törvény egyikből se lett. *Halifax* rendkívüli ékesszólása és tekintélye leverte a kizárási törekvéseket. Az angol nép, mely egyre növekvő aggodalommal és jogos gyanúval fogta körül a fejedelmet, amikor a végkövetkeztetést a királyi családra is ki kellett volna vonni, megdöbönt s az utolsó lépés megtételétől visszariadt.

Mindazáltal *Jakab* el volt tökéelve, hogy *Halifaxot* megfosztja miniszteri tárcájától. Miért? Mert tudta, hogy *Halifaxot* titkos tervei megvalósítására soha meg nem nyerheti. Mire irányultak e tervek? *A római egyház uralomra juttatására.*

Minden csak valamennyire is elfogulatlan római katolikus ember még ma is a legnagyobb mértékben meg kell, hogy botránkozzék II. *Jakab* szűk látókörösege felett. Ha csak egy szemernyit hallgatott volna is a politikai eszély szavára, a mérséklet útján kellett volna járnia. Becsületes, bölcs eljárással meg kellett volna nyernie az angolokat. Ha ő jóságos és megbízható fejedelem lett volna, ha tanult volna bátyja és atyja példájából: könnyen megnyerhette volna az angolokat a római katolikusok elleni törvények enyhítésére és módosítására. A következetes és túlbuzgó protestánsok agyarkodásai ellen azt vethette volna, hogy ime: egy római katolikus jó fejedelem lehet, miért ne lehetne jó miniszter vagy katonatiszt vagy polgármester!

Jakab azonban el volt tökéelve, hogy egészen más példákat fog alattvalóinak szolgáltatni. Atyján és bátyján is túl

akart tenni. Atyja kedvezményeket ígért s állásokat adott a római katolikusoknak. Bátyja, II. Károly, törvény félretételével akarta felsegélni s megerősíteni a római katolicizmust és maga is római katolikus lett. *II. Jakab egy maroknyi római katolikus csapat élén, amely alig néhány percentjét tette a népességnek, a protestantizmus összetörését és az angoloknak a római egyházba való visszavezetését tűzte ki élete céljává.*

Uralkodása kezdetén ezt természetesen nem proklamálta. Sőt ígérte, hogy az anglikán egyházat védeni és támogatni fogja. Később e kijelentésére vonatkozólag azt állította, hogy amit mondott, nem úgy mondotta, ahogy a titkos tanács jegyzője nyilatkozata szövegét túlbuzgalomból túlerősen stilizálta. Csakhogy ez a védelem meg nem állhat, hiszen a király *Hencage Finch* feljegyzéseit a nyomdába küldés előtt látta már.

Hogy nagy kinjába került neki az anglikán egyházzal való érintkezés, az mindjárt koronázásakor kitűnt. A koronázás isteni tisztelettel járt, amelyet a koronázással együtt anglikán papok végeztek. Jakab kijelentette, hogy a szertartás nagyon hosszú s azt ő maga meg fogja rövidíteni. Kitűnt, hogy kivétel nélkül oly részleteket hagyott el, amelyekben a protestáns eszme erősebben kidomborodik. Teljesen törülte azt a részt, amely előírja, hogy a püspökök egyike Bibliát ad át a fejedelemnek.

A római katolikusok közül, bár a Test Act érvényben volt, többeket alkalmazott hivatalnokokul. Seregébe tömegesen vette fel a papistákat. Erre jó ürügyet szolgáltatott neki Monmouthnak, II. Károly törvénytelen fiának betörése. A szerencsétlen *Monmouth* herceg csak gyülevész sereget tudott összeszedni fanatikus, radikális protestánsokból, akik jól ismerték a Bibliát, de Jakab rendes hadserege előtt megállani nem tudtak. *Sedgemoor*-nál tönkre verettek. T. i. ők maguk, szegények, mert hősiessen harcoltak, míg vezérük *Monmouth* mindjárt a csata elején megszökött. A loyaltás még a nép zömében elég magas fokon állt, s a lakosság segédkezet nyújtott *Monmouth* elfogatásához. A kudarcot vallott herceg vesztőhelyen végezte életét és Lord *Jeffreys*, II. Jakab főbírája, vérfürdőt készített Monmouth híveinek. A szerencsétlen áldozatok száma, akiket a kegyetlen és gonosz bíró felakasztatott, 300-nál többre ment, 841-et rabszolgáakul adtak el. A kis iskolás leányokat, akik Monmouth fogadtatására tanítónőjük vezetésével kivonultak — azt se tudták, ki az a Monmouth — csak nagy összeg pénzen lehetett a legszönyűbb büntetéstől

megszabadítani. Szívszakasztó jelenetek fordultak elő. Két ifjú gyerekekből, *Hewling* Vilmost és *Benjamin*t, gazdag nagyatyjok minden áron meg akarta menteni. Nem sikerült. Vilmos már elvérzett, *Benjamin* még nagyobb erővel próbálták megmenteni. Egy vállalkozó szellemű római katolikus pap azt ígérte, hogy ha neki 200 fontot (4800 korona) adnak, ő kieszközli *Benjamin* megmentését. Hiába volt minden kísérlet. Amint *Churchill* — a későbbi Lord *Marlborough* — mondá: A márvány nem keményebb, mint a király.¹ Volt eset rá, hogy egy tisztos özvegy nőt kivégeztek, mert a lázadásban résztvevőknek menhelyet adott. Volt arra is eset, hogy egy gonosz embernek megkegyelmeztek, bár a lázadásban részt vett, mert feladta azokat, akik befogadták vagy valami más szivességet tettek vele. A protestáns vér patakokként folyt Angliában és Skóciában. A király a gonosz bírót Lord kancellárrá tette s fennhéjázva mondta: hogynem alkalmazna római katolikusokat s hogynem fogadná őket seregébe; védenie kell magát a protestánsok ellen!

A király tervei mind határozottabb körvonalakban tűntek fel. *Halifax* kegyvesztett lett s hivatalából elbocsátatott. A király megpróbálta a *Test Act* eltörlését. Ez igyekezetével csődöt vallott. A képviselőház nagyon loyális volt ugyan s amikor egy *Coke* nevű képviselő azt találta mondani, hogy: *remélem, mind angolok vagyunk s egynéhány magasról jövő szó nem rettenthet el kötelességünk teljesítésétől,*² iszonyú zivatar tört ki ellene, de a *Test Act* eltörlésének ellenállt. Az alsóházhoz a felsőház is csatlakozott. Ez volt a vihar előjele.

Jakab azonban nem látta a vészfelhőket. Minél jobban borult az ég, annál vakmerőbb lett. A *Monmouth*-féle kísérlet leveretése s különösen az a körülmény, hogy a mozgalomhoz egyetlenegy jelentősebb ember sem csatlakozott: nagyon a fejébe szállt. Az Isten igazán vaksággal verte meg.

A parlamentnek teljesen jogos hatáskörben hozott határozatára azzal felelt, hogy a legfőbb végrehajtó hatalmat kizárólag római katolikusokra bizta. Egy pár protestáns minisztert ugyan még meghagyott hivatalában. De ezek csak névleg voltak miniszterek. Ezek közül is, még a király sógora, *Rochester* — első neje testvére — is csak azzal tartotta magát hivatalában, hogy úgy tüntette fel magát, mintha tanakodnék a római katolikus tanok igazsága felett, bár még nem tudja azokat elfogadni. Az igazi hatalom az úgynevezett

¹ Macaulay: History of England. 1871. Vol. 1. 317. l.

² U. o. 342. l.

jezsuita cabal kezében volt, melynek legeszesebb tagja *Sunderland* volt, aki valamikor Jakabnak a trónutódlásból való kizárása mellett szavazott s aki Jakab idejében, mint megtérő bűnös kopogtatott a római katolikus kápolna ajtaján, vagyis végig csinált egy komédiát, — mert hiszen szive mélyén sem a protestáns, sem a római kath. tanokkal nem törődött, — amitől *Rochester*, bár szintén hatalomra vágyó ember volt, visszariadt. A cabal titkára egy *Petre* nevű jezsuita volt.

És most Jakab úgy kezdett uralkodni, mintha a nemzet római katolikus lett volna. Már régebben valóságos fénnel s természetesen a törvény ellenére, teljesen nyilvánosan tartott római kath. isteni tiszteletet. Most már a pápai nunciust — Addát —, akit a pápa amasiai püspökké nevezett ki, Angliában szenteltette fel s díszmenetben körülhordatta. A szégyény *episcopus in partibus infidelium* ki akart térni a nagy megtiszteltetés elől, de Jakab nem engedett, *Petre* számára pedig diszpenzációt kért, hogy yorki érsekké tegye, amit ugyan nem kapott meg, mert a pápa — XI. Ince — okosabb volt, mint ő s a diszpenzációt megtagadta. Azt azonban a pápa sem gátolhatta meg, hogy az anglikán egyházba egymásután nevezze ki a római katolikusokat vagy olyanokat, akik a római egyházhoz húztak. Az anglikán egyház kormányzatát egy hét tagból álló bizottságra ruházta. A bizottság aztán mindazokat üldözte, akik a király akarátának nem engedtek s még *Compton* londoni püspököt is, aki valamikor a király leányainak nevelője volt, letette hivatalából. Ha valamely anglikán pap engedve a nyomásnak, római katolikussá lett, azt jövedelmező állásában meghagyta. Oxfordi püspökké *Parker* neveztetett ki, aki csak azért nem lett külsőleg is római katolikussá, mert felesége volt.

Az oxfordi egyetem college-einek vezetését Jakab római katolikusokra bízta s a *Magdalen-college* fellow-it, akik törekvéseinek ellenállottak, kidobatta s a college-et teljesen római katolikus intézetté alakította. 1687-ben kiadta a *Declaration of Indulgence*-et, amely abban különbözik II. Károly hasonló című rendeletétől, hogy míg II. Károly csak a büntetések alól menti fel a római katolikusokat, II. Jakab rendelete megszünteti a *Test Act* érvényességét, ami azt foglalja magában, hogy királyi szóval lehet törvényt változtatni. Az anglikán papoknak megtiltja, hogy a róm. kath. tanok ellen prédikáljanak, ő maga pedig diszes kiadást rendez azokból az iratokból, amelyekben II. Károly a protestantizmus igazságait cáfolgatja. Mikor erőszakoskodásai ellen az anglikán püspökök élőkön a *canterbury-i* érsekkel, egy nagyon

loyalis hangon irt kérvényt nyujtanak át neki, a haragos király az anglikán egyház e vezetőit elfogatja, börtönbe zárátja s oly alapon, hogy felségsértő iratot terjesztettek, mikor neki a petíciót átadták, perbe fogatja. Az esküdtek verdiktje alapján a törvényszék a püspököket felmentette s ezzel Jakab sorsa meg volt pecsételve. Anglia összes nagyjait eltávolította magától, mert hiszen uralkodása vége felé sógorait, *Rochestert* és *Clarendont* is elcsapta. Megsértette, meggyalázta az anglikán egyházat. Már nemcsak római katolikus angolokat vett fel seregébe, de ireket vett fel nagy tömegekben, az angol nép elkeseredett ellenségeit. Királyi szóval változtatta meg a törvényeket. Megígérte, hogy az anglikán egyházat védeni fogja s odajuttatta a dolgot, hogy az anglikán egyház hivatalai betöltésénél egy jezsuita adta neki a tanácsot. Még a mérsékelt római katolikusok sem helyeselték tetteit. Még a pápa sem segített neki; hogy ily módon, ily eszközökkel, erőszakkal, igazságtalansággal térítse vissza az angol népet a római egyház kebelébe. A vihar teljes erejével kitört. Jakabot elhagyták a legkonzervatívabb főurak is. Elhagyta a serege.

Végre III. Vilmos és leánya Mária foglalták el a trónt s a szerencsétlen Jakab a francia királyhoz menekült. Még maga és utódai egy félszázadon át igyekeztek a protestáns Angliát visszahódítani, de hiába volt minden.

Az angol nép kivonta most már a végső következtetést a protestantizmus erősítését célzó törvényekből s az 1689-iki hires törvényben, (Act of the rights and liberties of the subject and setleing the succession of the crown) nemcsak egy sereg modern szabadsági biztosítékot állapít meg, de kimondja, hogy oly király vagy királyné, aki a római egyházzal áll összeköttetésben, nem tarthat számot az alattvalók hűségére s most már a királytól is megköveteli azt a nyilatkozatot, amit azelőtt a parlamenti tagoktól kívánt s amit a cikk elején egész terjedelmében közöltünk. Belátja, hogy a protestáns biztosítékokat hiába követelik meg az ezredesektől, városi tanácsosoktól vagy még a miniszterektől is, ha a fejedelem kénye-kedvére törheti, zúzhatja a protestánsokat. II. Jakab teljesen eljátszotta az angol nép bizalmát, megrendítette hitét, ami még I. és II. Károly uralkodása után a fejedelmi szó és ígéret szentségében megmaradt. Esztelenül akarta megnyerni a római katolicizmusnak a diadalmat s torkára tette a kést az angol nép szabadságának is, protestánságának is. Így nem csuda, ha az angol nép loyális teoriák helyett kemény, keserű, de határozott törvényekben kereste a biztosítékokat,

ha az anglikán egyház éppúgy elpártolt a királytól, mint a radikális protestánsok, ha az anglikán püspökök ahelyett, hogy Baxtert és Bunyant üldözték volna, a pápistaság ellen egyesültek, ha a szélső toryk és heves whigek létrehozták a legbőlcsebb koalíciót s ha az angol nép azt kívánta az uralkodójától, hogy minden kétséget kizáró módon jelentse ki, hogy nem áll és nem állhat sem nyilvánosan, sem titokban, a római egyház szolgálatában.

Dr. Szabó Aladár.

Az amerikai református egyház.

(Reformed Church in the U. S.)

II.

Az egyházkerület megalakulása. Küzdelem az egyház függetlenségeért.

1792-ben új fejlődés küszöbére jutott az amerikai református egyház. Miképen maga a nemzet, erősnek érezvén magát az önkormányzatra, a függetlenség áldásainak élvezete és szabadság után vágyott, s azt, habár véráldozattal is, de Isten segedelme mellett kivívta, megszerezte magának: éppen úgy az egyházi élet terén is érvényesülést keresett az emberi lélek elnyomhatlan függetlenség utáni vágya. A református egyház kicsiny mustármagja az amerikai termékeny talajban Isten áldó kegyelmének segedelmével hovatovább erőteljes fává növekedett.

1792-ben a Coetus elég erősnek érezte magát arra, hogy elszakadván a holland anyaegyháztól: sorsa és jövője intézését saját kezeibe vegye át. Az elszakadásra indító jelentős okok a következők valának:

1. Hollandia oly messze van Amerikától, hogy a pusztá levélváltás hónapok hosszú idejét veszi igénybe. A háborús idők alatt pedig az összeköttetés fenntartása még levelezés útján is lehetetlenné volt téve. A Coetus határozatai csak a holland egyházi főhatóság által való megerősítés után lévén érvényesek: e megerősítésre sokszor hónapokig kellett várni, sőt sokszor egészen el is maradt az, vagy a postai szolgálat megbízhatlansága vagy egyéb okok miatt.

2. Az egymással való érintkezésnek és egymás megértésének nagy és legyőzhetlen akadályául szolgál a nyelvbeli

különbség. A hollandok nem értik az amerikai német reformátusok nyelvét, ezek viszont nem beszélik a holland nyelvet.

3. A holland egyház mereven elzárkózik az amerikai német reformátusok Coetusának ama jogos kívánalma teljesítésétől, hogy a Coetus maga szentelhesse fel lelkészeit és hogy önálló lelkészképző-intézetet létesíthessen, hol saját szükségének megfelelően képezhesse ki papjait.

4. Az egyház már anyagi tekintetben is képes maga erején megállani és nem igényli Hollandia pénzbeli segítségét.

Ezen alapelvek kimondásával, mindenekelőtt feloszlatták 1792-ben a holland egyetemes ref. egyház testéhez csatolt Coetust és az új alakulás ormára kitzútták a függetlenség zászlóját. A Coetus meghalt, de abban a pillanatban megszületett az egyházkerület.

*

A fent elősorolt, kétségkívül figyelembevételt és méltánylást érdemlő okoknál azonban talán még jelentősebb szerepe volt a szakadás előidézésében ama ténynek, hogy az amerikai reformátusok már 1787-ben megalapították (Franklin Benjámint a lánglelkű amerikai író és államférfi, előbb nyomdatulajdonos és könyvkereskedő, volt az iskola alapítója) és még ugyanazon évben a Coetus ünnepélyes gyűlésével meg is nyitották Lancasterben az ú. n. Franklin főiskolát, azzal a kinyilvánított célzattal, hogy ezt később theologiai fakultással is kibővítik.

A holland egyházhoz memorandum ment, hogy engedjék meg ez iskolában a theologiai fakultás szervezése, felállítását. Majd midőn ez a kérelem a holland egyházkerületeknél süket fülekre talált: 1791-ben a Coetus ünnepélyesen kijelenti, hogy jogot formál magának ahhoz, miszerint papjait Amerikában képezze ki és szentelje fel — a holland egyház engedélye nélkül!

Ez a szakadni kívánás nyílt megüzenése volt, melyet még világosabbá tett az az esemény, hogy 1792-ben a Coetus egy bizottságot nevezett ki (Pomp és Blumer lelkészekből), a Független Egyházalkotmány megszerkesztésére. Ez az alkotmány el is fogadtatott az új egyházkerület (többé nem Coetus!) által, mely mint ilyen, *első történelmi nevezetességű gyűlését 1793 ápr. 27-én tartotta Lancaster Pennsylv. városban.* A gyűlésen a csatlakozást bejelentő 22 lelkész közül 13-an voltak jelen. Ez az első egyházkerület, megalakulása pillanatában, 78 gyülekezetet és mintegy 15 ezer egyháztagot foglalt magában.

A gyűlésen kimondatott, hogy a holland egyházhoz ezután csak egyszerű írásbeli jelentés teendő az egyházkerület végzéseiről. Az érzelmi momentumok még uralkodtak a szíveken.

A hála és tisztelet köteles és szép erénye valamilyen gyöngéd formában kifejeződést keresett. Egyébként és más oldalról, ez a végzés volt az utolsó mozzanat az önállóság felé is. A holland egyház tudomásul vette a határozatot és a hit és érdekek összekötetés utolsó hivatalos láncszemei is elpattantak.¹

A kezdet nehézségei. Az első theol. intézet felállítása.

Az új szervezet szabatos működésének útjába azonban csakhamar oly akadályok is gördültek, melyekre talán maguk az intézők sem számítottak. Ezek egyike volt a nyelvi kérdésnek élére állítása. Az első kivándorlók, mint azt könnyen meg lehet érteni, görcsösen ragaszkodnak anyanyelvükhöz, nemzeti szokásaik megtartásához s a változott viszonyok közé nem tudtak, nem akartak beleilleszkedni.

Viszont az új generáció minden ellenállási kísérlet kifejtése nélkül hódolt meg az angol nyelv előtt s ennek érvényesülést kívánt szerezni úgy az egyházi adminisztrációban, mint az isteni tiszteleteknél.

A harc nyilvánosan és legvehemensebben a philadelphiai első egyház kebelében tört ki a fentebbi kérdés felett. Az eredmény lón, hogy a gyülekezet 1818-ban két felé szakadt. Az egyházkerület nem tudott igazságot szolgáltatni egyik fél javára sem. Legjobbnak látszott szabad folyást engedni az elemi erő munkásságának. Az angol nyelv, mint nemzeti nyelv, nyilvánvalóan áldozatul követelte egyházi téren is az ősök nyelvét, s ma már úgy áll a dolog, hogy az amerikai Reformed Churchról hovatovább letörlődik a nemzeti leszármazás utolsó karakterisztikuma is. A Ref. Church kebelében ma már alig van gyülekezet, melyben kizárólag és tisztán a német nyelv volna használatban. A másik akadály nagy hegye volt: a lelkészképzés égető kérdésének előtérbe nyomulása.

Az önállóságot kikövetelt ifjú egyház most már többé nem remélhetett lelkészeket kapni otthonról, s viszont saját lelkészeit képezni még sem volt módjában. A nehéz helyzetből a kibontakozás útját, legalább egyelőre, az egyházkerület abban találta meg, hogy egyes kitünőbb lelkészeket (Herman,

¹ Sok esztendő elteltével (1844-ben és 1847-ben) a hollandiai egyház ismét felvette a régi összekötetés fonalát és a hittestvéri szeretet közösségéből fakadó érintkezést kezdeményezett az amerikai református egyházzal, mely soha el nem felejté a jótéteményeket, miket a dajkáló hollandiai egyház részéről egykoron élvezett. Az említett kétrendbeli érintkezés azonban csak két közös tanácskozmány (konvenció) tartásában merült ki és gyakorlati eredménnyel nem járt.

Becker, Helffenstein) bizott meg azzal, hogy jelentkező ifjakat a theol. tudományokban privátim oktassanak. Ezen ideiglenes, bár hivatalos ellenőrzés alatt álló, de bizonyára nem kielégítő állapotokon csakhamar túltette magát az egyház, midőn az 1820-ban Hagerstownban tartott egyházkerületi gyűlés kimondta: „egy theologiai tanintézet azonnal való felállításának szükségességét“.

Az intézet helyéül Frederick, Maryland állam, kies városát szemelték ki, első tanárául pedig dr. Milledorler-t választották meg.

Milledorler azonban két hosszú esztendeig halogatta a válasz megadását az állás el- vagy el nem fogadását illetőleg, s ezáltal az akció továbbvitelét csaknem teljesen megakasztotta, az ügy iránti hangulatkeltést, a lelkesítést pedig egyenesen lehetetlenné tette.

Smidőn végre a theol. tanáruul való megválasztatást visszautasította, ezzel eltemette magát, a még meg sem született theol. intézetet is.

Egyébként részint a theol. fakultás felállításának, részint az intézet helyének kiválasztása, részint a hozzájárulásnak kérdése miatt általában, részint pedig Milledorler elkedvetlenítő magatartása miatt az egyházkerületen heves ellenzék keletkezett, mely kész volt inkább kiválni az egyházkerületből, mintsem belemenni az adott viszonyok közt a theol. intézet felállításának merész és nagy felelősséget involváló vállalkozásába.

S csakugyan 1822-ben „Független Egyházkerület“ név alatt új egyházkerület alakult, mely midőn legvirágzóbb állapotban volt, 51 lelkészt és mintegy 100 gyülekezetet foglalt magában.

A béke és szeretet lelke azonban végre is diadalmaskodott a széthúzó, kicsinyes érdekeket, talán inkább képzelt sérelmeket képviselő törekvések felett, s a Független Egyházkerület 1837-ben ismét egyesült az anyaegyházkerülettel, melynek kebeléből 15 esztendővel azelőtt kiszakadt volt. A theologiai tanintézet felállításának eszméje azonban időközben is folyton foglalkoztatta a messzebblátó elméket. 1823-ban az egyházkerületi közgyűlésen ismét szóba kerül az intézet megnyitásának kérdése. Dr. Helffenstein lelkész egyhangúlag megválasztotta a jövőendő theologiai iskola tanárául. Ő azonban a meghívást elhárította magától. Végre az 1824-ben tartott egyházkerületi gyűlés megtalálta az alkalmas egyént dr. Mayer Lajos lelkész személyében a theol. tanári állásra s a következő évben, 1825 márc. 11-én csakugyan meg is

nyílt az első református theologiai intézet Amerikában és pedig Carlisle, igénytelen pennsylvániai kis városkában.

A lelkesedés tüze lobbant fel különösen a lelkészi kar tagjai szívében az örvendetes hír hallatára. Az új intézet édes gyermeke, féltve őrzött kincse lőn csakhamar a közegyháznak. Az áldozatkészség méltó formában nyilatkozott meg az egyház éleltszükségletét kielégítő, élete fenntartásának biztosítására hivatott intézmény iránt.

Reiley R. Imre lelkész szent elhatározással kél európai útra 1825-ben az intézet megsegítése érdekében s a következő évben 6669 dollárnyi (mintegy 35 ezer korona) gyűjtött összeggel és egy 5000 kötetből álló könyvtárral tér vissza Amerikába.

Becher J. C. lelkész a tanúgy amerikai lelkes barátai között hoz össze tizezer dollár alapot az intézet jövője biztosítására. Különböző okok miatt az intézetet 1829-ben Yorkba, Pennsylv. helyezték át, majd innen is (1837-ben) Mercersburgba, hol nyugodalmat talált egész 1871-ig, míg végre állandó otthona lett Lancasterben. Az iskola kezdő tanárai voltak: Mayer, Young Sámuel és dr. Rauch kiváló theologus lelkészek.

A fejlődés korszaka 1825-től a jelen időig.

A református egyház Amerikában a XIX-ik század kezdetén a rohamos fejlődés jegyében állott. Nemcsak a bevándorlás folytán erősödött külsőleg számban és belsőleg tekintélyben, hanem hittanának szellemével, közigazgatásának hamisítatlan és képmutatás nélküli demokratizmusával, a reformációi egyetemes papság evangéliumi elvének a való életbe való kivitelével valósággal meghódította az amerikai nép lelkét. A református vallást a mai Egyesült-Államok (ha szabad magamat így kifejeznem) ősvallásának tekinthetjük. Ez a forrás, melyből a lelkiismeret korlátlan szabadsága mellett a többi protestáns felekezetek is életet nyertek az új világ földjén.

A református egyház további fejlődése már csak az idők kérdése volt. Ohióban (1806) Christman Jakab lelkész alapította az első gyülekezetet. Dechant lelkész (1816-ban) pedig a messze nyugaton igyekezett a református egyházak alakulására a talajt előkészíteni. Már 1820-ban Ohio államban annyi lelkészük volt, hogy azok külön egyházmegyévé tömörülhettek, 1824-ben pedig az ohiói egyházkerületet is megszervezhették.

Ez az egyházkerület kezdetben önállólag működött, mivel a Coetusból átalakult Első Egyházkerület nem akarta megadni az új szervezetnek a lelkészszentelési jogot.

Az ohiói egyházkerület 1838-ban kísérletet tett ennek folytán egy theologiai intézet felállítására, Buettner J. G. választatván meg első tanáruul. E vállalkozást azonban csak részleges siker koronázta, mert az intézet csak egy esztendeig lélegzett. 1848-ban azonban újra megnyílt az intézet és pedig Tiffin városban, Ohióban, Gerhardt D. D. kitünő és tudós theol. tanár igazgatása alatt. Ez időszerint (1907 óta) az intézet Dayton ohiói városban van letelepítve és az Ursinus theologiai iskolával egyesülve, az Ohio egyházkerület ellátásának gondjai és az egyetemes egyház felügyelete alatt kitünően tölti be hivatását. Ez intézet falai között állandóan tanulnak magyar ifjak is, kik az egyetemes egyház missziói hatósága részéről, némely esetben pedig a kerületek stipendiumaiból jelentékeny tanulmányi segélyben részesülnek. (Egy-egy magyar ifjú a theológián körülbelül ötszáz forint segélyt élvez.)

Végül még egy harmadik theologiai intézet is alapított és pedig Wiscounsinn állam Franklin nevű városában dr. Mühlmeier lelkész kezdeményezésére. Ez intézet szellemi nivója azonban nem éri el a többi theologiai intézetek standardját (tannyelve a német) és szinte kizárólag azt a célt szolgálja, hogy az Unio messze nyugati államaiban szétszórót német telepítvények hívei legalább evangélistai egyházi ellátásban részesüljenek.

Az első református egyházi lap 1828-ban Carlisle-ben látott napvilágot. A majdnem százados újságnak mai címe: Reformed Church Messenger. Az egyetemes egyháznak legelterjedtebb s legtekintélyesebb lapja, mely mintegy 20—25 ezer példányban jelenik meg (hetilap) vonzó alakban és kiállításban sok illusztrációval. Az első vasárnapi iskola 1806-ban Philadelphiában, alapított. Főiskolák keletkeznek részben egyházkerületi, részben egyházmegyei oltalom alatt. Így Tiffinben a theológiát 1848-ban összekötik a Heidelberg-kollegiummal, mely ma is egyik legkitünőbb és legnépesebb főiskolája az egyetemes egyháznak.

Az anyaszentegyház hajója duzzadó vitorlákkal halad előre a szabadság üde levegőjében, hivatásának kikötője felé! Isten áldó kegyelme megsokasodott felette. Az evangélium kovásza pihenés nélkül végzi erjesztő munkáját. A gyertya fénylik sokak előtt. Az Evangélium Amerikában is Isten hatalmának bizonyult minden hívő idvességére.

Újabb iskolák alapítása. Új egyházkerületek szervezése.

A mult század közepe az amerikai református egyház tüneményes fejlődésének korszaka volt. 1841-ben a Mercersburgban működő theologia egy kitünő tanerőt nyer a presbiteriánus egyház kebeléből meghívott dr. Nevin J. W. lelkész egyházi tudós személyében. Dr. Rauch (1841-ben) elhunyván, az egyházkerületnek méltó utódról kellett gondoskodnia. A közfigyelem a németországi, elberfeldi fényes gyülekezet európai hírű lelkipásztorá, dr. Krummacher F. felé fordult. Ő azonban, csaknem egyidejűleg, a porosz királyi udvarhoz hivatván megudvari lelkészül, a bizottságnak (dr. Schneck és Hoffedicz), kik személyesen vitték el neki az egyházkerület meghívását, maga helyett dr. Shaff Fülöpöt, a berlini egyetem rendkívüli tanárát ajánlotta. Az egyházkerület Shaffot meg is választotta (1844-ben) s Readingben nagy ovációk között iktatta be a theol. tanári állásba. Shaff székfoglaló értekezése: „A protestantizmus principiumai“ címet viselte. Az értekezés nagy hatást tett a közegyházra és eseményszámba ment az amerikai protestánsok között. Az éles kritika, melyet a tudományos előadás kiváltott, csak lassan és hosszú idő multán csendesedett le végképen. Shaff a Reformed Church legbefolyásosabb és vezető embere lön.

Időközben a tiffini theologia is (1848-ban) új életre éledt. A hívek, gyülekezetek s egyházmegyék rohamos szaporodása új egyházkerületek szervezését is tette szükségessé. Így alakultak: 1870-ben a pittsburg-i, 1873-ban a potomac-i egyházkerületek.

Majd a nagy nyugot eddig érintetlen mezeje is munkába vétetett. Az Úr szolgálói az eke szarvára vetették kezeiket, híven követve a Mester utasítását: Menjenek el széles e világra, hirdessétek az Evangéliumot, terjesszétek Istennek országát e földön! Itt úttörők dr. Stern M., dr. Rüetenik H. J. és dr. Mühlmeier lelkészek voltak. Működésök nyomán két nyugati német egyházkerület alakult.

Majd Rüetenick megállapítja a Clevelandban a Kálvin-kollégiumot, mely szerény eszközökkel ma is a német ref. lelkészi előképzés szolgálatában áll.

Az észak-nyugoti egyházkerület 1867-ben, a keleti német egyházkerület 1875-ben, a központi (Central) egyházkerület 1881-ben szerveztettek.

Lennt délen is alakultak egyházak és egyházmegyék. A north-carolinai egyházmegye 1851-ben felállítja a Catawba-

kollégiumot. Végül a belső (Interior) egyházkerület 1887-ben alakult. 1867-ben ismét egy új főiskola, az Ursinus kollégium alapjai tétettek le. Az intézet igazgatója dr. Bomberger J. H., a lithurgia-ellenes egyházkerületi ellenzék vezére lett. Az iskola 1872-ben az egyetemes zsinat szárnyai alá került és theológiával kibővítettett. 1907-ben a theologiai tanszak egyesült a tiffini theologiai akadémiával és a megerősödött lelkész-képzőintézet, mint előbb is említém, Dayton, ohioi városba telepítettett által. Ez iskolán tanít a Magyarországon is egyházi körökben jól ismert dr. Good James neves egyháztörténetíró.

Az egyház életfájának gyökerét mindég mélyebben bocsátja a kedvező amerikai talajba, míg végre 1869-ben az egyetemes egyház leveti német származásának utolsó ruhadarabját is és a German Reformed Church in the U. S. cím helyett felveszi a fogalmat korrektebben kifejező, az egyház egyetemének nemzetivé tételét igazoló „*Reformed Church in the U. S.*” hivatalos nevet.

Harsányi Sándor,
homesteadi és vid. ref. lelkész.

(Vége következik).

Egy új Renan-tanulmány.

Politikai és pártszellemnek nincs keresnivalója ott, ahol a tudomány objektív módszereivel kutatjuk az igazságot. Az igazság maga gyöngítheti vagy erősítheti a politikus és pártember álláspontját egy vagy más vonatkozásban, de éppen az a különbség tudományos meggyőződés és pártpolitikai meggyőződés közt, hogy míg emennél a környezet, a nevelés az egyéni érdek, a temperamentum ezer láthatlan és öntudatlan szálai kötnek, addig a tudományos megismerés köréből mindezek száműzve vannak s állásfoglalásunkat kizárólag a melléktekintetektől ment, elfogulatlan ítélet eredményei kell, hogy eldöntsék. A kritika éles műszerei behatolhatnak az agyvelő rejtett titkaiba, megállapíthatják egyéni gondolkodásunk, szellemi világunk törvényeit, de aki így boncol és elemez, annak szintén az objektív ténymegállapítások körén belől kell maradnia s nem szabad, hogy a pártszenvedély hangját szólaltassa meg, nem szabad azt a látszatot keltenie, hogy a napi eszmeáramlatok által sugalt önkényes hypohezisekből, rokon- és ellenszenvből indul ki.

Pedig ezt tapasztaljuk éppen a nagy francia író és bölcselő, Renan élete és művei körül támadt irodalom eme legújabb termékében, amelynek szerzője *Parigot*, címe pedig: „Renan, L'égoïsme intellectuel. Paris 1910“. Mint már a cím is elárulja, Parigot nem nyugszik bele az irodalmi és tudományos kritika nagymesterének eddigi hírnevébe, akinek művei oly példátlan hatást gyakoroltak a XIX. század egész szellemi világára és gondolkodására, hanem külön véleményt jelent be és el van szánva kegyetlenül megtépázni azokat a babérokat, melyeket a kortársak és az utókor kegyelete fűzött a „Jézus élete“ írójának halántékaira. A vád, amellyel illeti, sem több, sem kevesebb mint az intellektuális önzés vádja,

de elítélő véleménye kiterjed Renan magánéletére is s kétségbevonja írói és emberi érdemeit egyaránt.

Renan mint történétíró, kritikus, bölcsész és ember új világitásban jelenik meg előttünk Parigot könyvében. El kell ismernünk a nagy francia író műveinek alapos ismeretét, szerencsésen támogatja nála a német bölcséleti irodalomban való teljes tájékozottsága is, amennyiben az Renan eszméi fejlődésére hatással volt. De ennek a hatásnak a nyomait ő sokkal inkább látja Herderben, mint Hegelben. Herdert tartja Renan valóságos mesterének, akinek történetfilozófiája Renanban mindig lappangva élt, éppen úgy, mint Schopenhauer, aki korszakot, fordulópontot jelent Renan felfogásában. Ezt a fordulópontot a hetvenes évek jelzik, amikor Renan a *Dialogues philosophiques*-ot írta. A schopenhaueri „Welt als Wille“ az alapja Renan „Jézusának“ is egy jobb, egy tökéletesebb világ felé; tőle ered isten eszméje is, egy oly legfőbb lényről, akinek titkos céljai meghaladják értelmünket és felfogásunkat, aki azonban mégis kielégíti az ő istenvágyát, mert ha nem lát is benne gondviselést, de lát egy oly lényt, aki tudásunkon kívül is a maga célja felé vezet bennünket. Ha ez kiengeszteli őt azzal a keserű kényszerűséggel is, mely önfeláldozásunk árán egy magasabb kötelesség előtt meghajolni kész, mert e kötelesség törvényének engedelmeskedni öröm, ha tudjuk, hogy egy tervszerű akarat szándékainak válunk ezáltal eszközévé, ezt segítjük és mozdítjuk vele elő. Marcus Aurelius stoicizmusa ez önkénytes beilleszkedésünk a világrendbe, de annál derültebb, optimisztikusabb világnézet, s olyan amelyet hűsz éven át Renan mindenféle változatban ismételt Schopenhauer után.

Ettől eltekintve azonban Parigot könyve kiméretlen támadás Renan ellen, akitől először is el akarja vitatni a történetírói babérokat. Elismeri, hogy némileg a történetíró magaslatára bír emelkedni, p. o. „Szent Pálban“, az „Apostolokban“, a „Jézus életének“ — úgymond — semmi köze a történetíráshoz, az egy történelmi regény, egy prózában írt költemény. Csakhogy itt bizonyos mértékig védelmünkbe kell vennünk Renant, nemcsak azért, mert minden ó-kori történetírás jó részben konjekturális alapokon áll, hanem, mert maga Renan is bevallja, hogy „a szöveg nem lévén hisztórikum, nem eredvén szemtanuktól, vagy legalább kortársaktól, nélkülözi a bizonyosságot. Nem kell tehát azt vak bizalommal fogadni, de nem kell igazságtalan lenézéssel se lennünk bizonyító erejével szemben, hanem igyekezni kell kitalálni, ami valót tartalmaz, anélkül, hogy föltétlenül hinnők, hogy megtaláltuk azt.“

Az objektív kritika rég túl van ezen a kérdésen. „Jézus életé”-nek és az evangéliumnak egybevetéséből nem nehéz megállapítani, hogy Jézus élete története Renan előadásában nem egészen egyezik azzal, amit az evangélium szövege magában foglal. Senki sem lehet ebben a tárgyban kompetensebb, mint Scherer, aki véleményét oly szavakba önti: „mennyi elmésség, mennyi mélység még a megjegyzésekben is” . . . Senkinek sem volt oly *intuiciója*, mint Renannak, istenországáról, úgy amint azt a galileai próféta hirdette s oly érzéke ahhoz a fenséges és bájos vízióhoz, melyet egykor a tanítványok kis csoportja megvalósított a földön.

Igen, ez a szó az, amely Renant leghívebben jellemzi: a sejtelme, a benső intuiciója mindannak, ami Jézus szívében élt. Renannak legendákkal, hagyományokkal volt dolga, amelyek legalább ötven évvel keletkeztek az élő személy után, kinek életét elbeszéli. De Renan ismeri az emberi lelket, tanulmányozta a kelet bűbájos világát, az amerikai szekták és a saint-simonismus alapításából tudja, hogyan támadnak a vallások, azért, ha története nem is materiális, de erkölcsi és intellektuális története egy korszaknak, egy társadalmi csoportnak s igaza van, mikor azt mondja, hogy a történetíró tehetsége abban áll, hogy félig igaz vonásokból egészen igaz összképet tudjon adni!

Érdekesebb és az igazságnak inkább megfelelő Parigotnál Renan politikai jellemzése, amennyiben nem alaptalanul emeli ki, hogy dacára annak, hogy Renan a vallásos hit kérdésében elismeri a néplelek teremtő és kezdeményező erejét, mégis politikai tekintetben nem látja abban az élő és intelligens erőknél azt a tartalékát, amit mások látnak. Annál inkább meg kell hogy lepjen ez, mert az „Ima az Acropolison”, ahol Athéne még Democratia néven szerepel, elismeri, hogy minden jónak forrása a nép, s ennek ellenére Renan valójában nem hiszi, hogy a néptől valami okos kerülhessen ki. Előtte „humanum paucis vivit genus” s az emberiség néhány kivételes egyénből áll, kik meg vannak óva a tömeges jellemző kísértések és félreértésektől.

Abban azonban ismét Renannak van igaza, hogy a régi demokráciák nem sok bizonyosságot szolgáltattak életképességek felől, a modern demokráciáknak pedig erre még nem volt idejük, mert még csak a kezdet kezdetén vannak. Azt ellenben már tudjuk, hogy az athéni demokrácia száz év alatt oktalanságot oktalanságra halmozott; a római demokrácia pedig alig alakult meg, már a bukás lejtőjére jutott, úgy hogy tulajdonképpen egyéb sem volt, mint rövid és véres át-

menet az arisztokratikus uralom és az abszolút monarchia közt.

Nézzünk szembe azonban Parigotnak azzal a vádjával, mellyel Renan mint bölcslőt illeti; aki szerinte semmit sem talált ki, egyetlen eredeti eszmével sem rendelkezett, hanem minden gondolatát mástól kölcsönzi. Azt állítja Parigot, és ebben áll könyvének merész újítása, hogy Renan csak a pártszellem emelte hírnévre, az adott nevének meg nem érdemelt fényt.

Ez a vád, meg kell vallani, éppen a filozófiai eszmék történetében meglehetősen szokatlan. Tagadhatni-e, hogy magának Kantnak is Luther volt az előhírnöke és hogy volt még egy másik nagy bölcslő is. és pedig nem kisebb lángelme, mint Rousseau, akiről Staél asszony szintén azt írta, hogy „semmit sem talált fel, de mindent lángba borított“. Nem is mondanánk vele semmi újat, ha kimutatnók, hogy Rousseau gondolkodásának gyökérszálai Montesquieuig vezetnek vissza, aki szintén a maga részéről Saint-Pierre abbéban találja szellemi forrását.

Lehet, hogy Renan épp úgy, mint Sainte-Beuve, a XIX. század szellemi mozgalmának a másik nagy korifeusa, semmi újat nem hoztak, de bizonyos, hogy mindent jobban megértettek bárki másnál, minden igazságnak a szeme közé néztek, mélyére hatoltak, mindent szétszedtek, boncoltak, elemeztek, megvizsgálták s ezzel bizonyára épp annyival, vagy még többel gazdagították szellemi kulturánkat, mint a pozitív elméletek konstruálói. A protestantizmusnak lényegét, világtörténelmi misszióját tagadná meg, aki a kritika és szabad kutatás elvével összeforrt nagy eredmények kihatását kicsinylené századunk gondolkozására és erkölcsi újjászületésünkre; csak azért, mivel ezek az irányzatok az építés művét a túlélt hagyományok és sötét előítéletek lerombolásával kezdték, megtisztították az utat az emberi nem fejlődése előtt, elhengergették az akadályokat a haladás és tökéletesedés útjából. Azzal a különbséggel természetesen, hogy Renan az analízis tehetsége kívül képzelete csodás teremtő erejével, mint Plato, egy egész filozófiai költeményt teremtett eleven inspirációjából.

Igaz, hogy Kant, Fichte, Hegel, de különösen Herder és Schopenhauer egyformán hatottak rá, mindegyikből merített benyomásokat. De egyiknek sem vált pusztá visszhangjává, mindegyiket feldolgozta magában s filozófiájának hol mély, hol játszi elemeivel tarkította. E tekintetben Montaignéhez hasonlítható, csak hogy az ismeretek nagyobb bőségével és nagyobb erkölcsi tartalommal, mert új bírálója Renanban ez

irányban is talál gáncsolni valót. „Közepes és ingadozó jellem“-nek nevezi s ismételten alkalmazza rá Scherer szavát, melyet azonban ez sohasem vonatkoztatott Renanra, az intellektuális egoizmusról. Joggal kérdehetjük azonban, honnan és miért az egoizmus e vádja? Csak nem azért, mert Renan, amint maga beszéli, egyszer négyéves korában halált tetető hugát játék közben karján erősen megharapta. Hisz ezt a kétségkívül nem valami okos magaviseletre valló tényt maga Parigot is megbocsátja neki. De akkor hát honnan az önzés föltételezése. Talán abból, hogy Renan szíriai expedíciója alatt, ahova nővére is elkísérte, kutatásaiba elmerülve, nem foglalkozhatott eleget nővérével, amiről ez később érzékenyen panaszkodott? De hiszen tudjuk, hogy ugyanaz a Renan gyönyörű sorokat szentelt nővére emlékének, akitől e szavakkal búcsúzott el örökre: „Szellemi életemnek egyik szerve volt ő s valósággal lényemnek egy részét adom át vele a sirnak“. Nem csupán a „ma Soeur Henriette“-ben emel neki halhatatlan emléket, hanem a „Jézus élete“ ajánlásában is a hozzá intézett búcsúszavai ezek: „Jó szellemem, aki szeretted, oh leplezd le előttem azokat az igazságokat, melyek a halált kormányozzák, felszabadítanak annak félelmétől s megszerettetik szinte velünk“. Így sóhajt fel az, aki beteg nővére ágya mellett annak haláláig dolgozott.

Egy francia író mondja valahol: „becsületes mindennap lehet az ember, de hősiességnek lenni csak ritkán nyílik alkalom“. Az erkölcsi nagyságnak éppen ezért nem a hétköznapi élet az igazi mértéke, hanem a súlyos megpróbáltatásoknak azok a pszichológiai pillanatai, amelyekben lelkünk minden erkölcsi értéke egy erős elhatározásban koncentrálni jelentkezik. És Renannak voltak ily heroikus pillanatai, melyekben egész emberi karaktere revelálódott. Ilyen az egyházzal való szakítása, mely számára inkább az éhenhalást jelentette, semhogy olyasmit tanítson, amiben nem hisz; ilyen a felajánlott kárpótlás visszautasítása ezeknek a büszke szavaknak kíséretében „pecunia sua tecum sit“.

Abban a szellemi igézetben és varázsban, melyet Renan kortársai legtöbbször gyakorolt, bizonyosan van némi része a finom sarlatanizmus egy nemének is, de ez nem gyengítheti azoknak a tulajdonságoknak értékét, amelyek az ő emberi nagyságának maradandó alapjai s mint rendíthetetlen igazság- és kötelességérzete, abszolút következetessége, az egyházi kenetesség mögött meghúzódó intranzigens meggyőződése, mosolygó stoicizmusa, a szenvedésekben tanusított bámulatos türelme, meg nem ingatható hite abban, hogy az igazság

imperativuma és a jó imperativuma egy és ugyanaz s az igaznak kutatása és nyílt hangoztatása erkölcsi kötelesség, végre végtelen nyájas leereszkedése a kicsinyekhez és alázasokhoz. Ezt tisztelte benne Scherer, ebben hasonlítja Taine Spinozához, ez készítette meghajolásra előtte Clemenceaut és a magasztalás szavaiban meglehetősen fukar Anatole France-ot.

Mindenesetre jellemző és feljegyzésre méltó, hogy Renan már nem csupán klerikális, de demokrata részről is éri támadás, és ebben áll Parigot Renan-ellenes kirohanásainak szimpomatikus jelensége. Az egész dolog érthetővé lesz azonban, ha figyelembe vesszük, hogy Renan társadalmi filozófiája homlokegyenest ellenkezője annak, amit demokratikusnak nevezünk. Renan integrális arisztokrata, aki előtt az általános választói jog nem egyéb durva politikai eszköznél, mely középszerűségeket szül, aki hisz abban, hogy az emberiség sorsát egy szellemi törzskar irányítja és viszi előbbre, de ez nem az, amelyet ő választ ki önmagából, hanem szükség van egy oly elitere, mely más, természetes utakon válik ki belőle, öröklés, lassú felhalmozódás útján. A tehetségesebbeknek ez az arisztokráciája mindig is létezik, csak hogy a demokráciákban a népek nincs hozzá bízalma. A demokrácia a természeti arisztokráciának elvi kiküszöbölése a kormányzatból. A népek nem tetszenek azok, akiket magánál intelligensebbnek sejt, értelmi fölényük nyugtalanítja, lenéző tartózkodásuk sérti. Ezek nem verik mellüket, nem közlékenyek és expanzívok, azért a tömeg nem bír felmelegedni mellettök, hagyja őket menni a magok útján, nem bántja, de nem is keresi fel őket.

Ilyen arisztokrata volt Renan is. És ennek az arisztokráciának, még ha a kormányzat tényleges gyakorlásából ki is van zárva, megmarad a maga történeti hivatása a demokratikus társadalmakban is, s ez a becsület és az ideál kultusza, a hazugság megvetése, önzetlenség és példaadás, a tömegek felvilágosítása és vezetése. Részt kell vennie azért a politikai szereplésben; nem szabad duzzogva visszavonulnia, hanem megőrizve érdeklődését a közügyek iránt, kötelessége kivenni részét azokból a legszerényebb munkakörben is, akár mint rabszolga Epictates, akár mint halálra ítélt Socrates, akár mint uralkodói hatalomra elhívott Marcus Aurelius.

BELFÖLDI SZEMLE.

Gróf Tisza a Borromeus-enciklikáról.

Gróf Tisza István a dunántúli egyházkerület közgyűlésén szeptember 28-án elnöki megnyitójában nevezetes nyilatkozatot tett a Borromeus-enciklikáról, mely világszerte forrongásba hozta és felháborította a protestánsokat. A fontos beszéd egész terjedelmében így hangzik:

„Az idők folyása, a közelmúlt szellemi életnek erőteljes lüktetése minduntalan vet fel oly új jelenségeket, amelyek alkalmasak arra, hogy újra meg újra — hogy úgy fejezzem ki magamat — villanyossá tegyék a levegőt, hogy újra meg újra a felekezeti ellentétek felidézésével állják útját annak az annyira kívánatos állapotnak, hogy zavartalanul élhessen minden egyes egyház a maga nemes missziójának, hogy zavartalanul fordíthassa egész figyelmét, egész erejét saját erkölcs-nemesítő hivatása betöltésére.

Alig csillapodtak le azok a hullámok, amelyeket a *Ne Temere* dekrétum idézett fel széles e világon és így hazánkban is, örültünk annak, hogy nyugalom és béke állott be a felekezetek közötti viszonyokban, midőn újabban megint egy olyan lépéssel lepte meg a világot a római szentszék, amely joggal idézte fel széles e világ protestáns társadalmainak jogos felháborodását. A Borromeus-enciklikát értem, amelynek a protestantizmusra és a protestantizmus nagy alkotóira vonatkozó kifejezései csakugyan elemi erővel juttatták a méltatlankodás, a felháborodás érzelmeit kitörésre. És én, Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés, itt ez alkalommal mulasztást követnék el, ha erről röviden meg nem emlékezném.

Méltatlan az enciklikának ez az állásfoglalása, mert a történelmi igazsággal egyenes ellentétben áll. Nem az erkölcsi rombolás gonosz szellemei támadtak fel az erkölcsi rend

ellen, hanem a középkori egyháznak erkölcstelen elfajulásai idézték fel erkölcsi felháborodását a szigorú, komolyabb erkölcsi alapon álló embereknek.

Főtiszteletű Közgyűlés! Az az objektív komoly ember, aki nem huny szemet a történelmi igazságok előtt, vagy nem akarja azokat letagadni, tartozzék bármely egyház keretébe, különbség nélkül el kell, hogy ismerje, hogy igenis a protestantizmus az erkölcsi tisztulás szelét jelentette a világon és hogy buzdítóan hatott magára a róm. kath. egyházra is, úgy hogy felvilágosodott, az igazság fáklyája által vezetett róm. kath. író és gondolkozó sem mondhat mást, minthogy a protestantizmus az erkölcsi megújítás, az erkölcsi tisztítás eszköze volt a róm. kath. egyházra nézve is. És Főtiszteletű Egyházkerületi Közgyűlés, azok a férfiak, akik életük veszélyeztetésével szemben állottak a maguk igazával a mindenre kész ellenség egész hatalmas fegyverzetével, azok a férfiak, akik emelt fővel mentek máglyára, akik nyugodt lélekkel türték el a maguk igazságáért a gályarabságnak évtizedekre szóló megpróbáltatásait: azok a férfiak nem a gonosz indulatok által hajtatva indultak az erkölcsi rend ellen; azok a férfiak erre a szerepre csak azért voltak képesek, mert egy igaz, egy nagy, egy nemes ügynek elszánt, önzetlen, magasztos szolgálói voltak. És a kisebbitésnek, a gyalázásnak az a hangja, amely e szerencsétlen enciklikában megszólalt, nemcsak méltatlan az igazsághoz, de méltatlan az igazságot tisztelő lovagias ellenfélhez is.

El kellett ezeket mondanom, noha talán némi jeleit is látjuk annak, hogy ez a sértés, amely elkövetetett, nem volt meggondolt és öntudatos, hogy talán alárendelt közegeknek túlbuzgalma volt az, amely ezeket a szerencsétlen és igazán a róm. kath. egyház fejéhez nem illő kijelentéseket adta a római pápa szájába, és mutatkoznak ebben a tekintetben is az okozott sérelem enyhítésére vonatkozó kísérletek. Talán már ezek miatt is megelégedhetünk a magunk meggyőződésének, a magunk igazságának egyszerű kijelentésével.

De ha én most azzal a kéréssel fordulok a közgyűléshez, hogy tényleg minden továbbmenő akciótól tekintsünk el ebben a kérdésben s hogy se magunk továbbmenő lépéseket ne fűzzünk ehhez a sajnálatos incidenshez, sem az államkormányhoz ilyen irányban semminemű felszólítást ne intézzünk, úgy ennek döntő oka, hogy mi itt nem valamely gyakorlati cselekedettel, nem valamelyik olyan rendszabállyal állunk szemben, amely a gyakorlati élet terén bármely tekintetben sértené jogainkat, vagy beleavatkoznék a mi jogos cselekvési hatáskörünkbe; hanem egy elméleti kijelentéssel, amely elméleti kijelentéssel

szemben, bármennyire téves, bármennyire sajnálatraméltó és méltatlan legyen is, nézetem szerint nem a közhatóság rendszabályaira, hanem az igazság fegyvereire van szükség.

És hozzátéveszek még egyet. Ilyen kijelentések igen is bánthatnak bennünket, mert fellázíthatják a bennünk élő igazságszeretetet és a nagy őseink nemes emlékezetéhez való ragaszkodást, de nem veszélyeztethetnek, nem károsíthatnak bennünket. Ha ellensége volnék a róm. kath. egyháznak, örömmel látnám azt, hogy ilyen kijelentések történnek az egyház illetékes vezetősége részéről; mert aki ilyen kijelentéseket tesz, csak saját magát sebezheti meg, és csak azt érheti el a róm. kath. egyház, ha ezen a végzetes téren halad tovább, hogy elfordul tőle valláskülönbség nélkül a felvilágosodott, a helyesen és nemesen gondolkozó emberiség általános közhangulata. Hát mondom, ha ellenségük volnék, örömmel látnám azt a jelenséget; de én nem vagyok ellensége a róm. kath. egyháznak, ellenkezőleg, én a róm. kath. egyházban egy nemes szövetségest szeretnék látni, aki a maga híveinek köreiben a saját igazságai, vagy a saját elvei alapján, de analog munkát végez azzal, amit nekünk kell végeznünk: a valláserkölcsi gondozásnak, a hívek lelki békéje, lelki nyugalma, erkölcsi tisztasága megóvásának nemes munkáját. Bárminő tévedések történhetnek, bárminő visszatetsző jelenségekkel találkozunk, én nem akarom szem elől téveszteni, hogy ez lehet véges emberek gyarlósága, véges emberek túlbuzgalma, de ez az intézmény, amelynek nevében ezek elkövetettek, az nemes és nagy hivatással bír, amely nemes és nagy hivatásban kellene, hogy ők is szövetségeseikül tekintsenek bennünket.

Hát ebből a gondolkozásvilágból és ebből az érzelmi világból tekintem én ezt a jelenséget is, és éppen ezért nem örömmel, de mélységes sajnálkozással fogadom, és azt a szívem mélyéből jött óhajtást fűzöm ennek konstataálásához, hogy vajha azok a disszonáns hangok, amelyek minden ilyen törekvésnél felmerülnek, vajha a visszatetszésnek, a felháborodásnak, az erkölcsi reakciónak azok az egészséges jelenségei, melyek minden ilyen esetben az egész világon mutatkoznak, meggyőznék végre-valahára a róm. kath. egyház vezetőségét, hogy saját egyháza érdekében nem helyes úton jár, amikor ilyen kijelentésekre sodortatja magát, hanem csakugyan békejobbot, testvéri jobbot kellene, hogy nyújtson azoknak, akiknek a *materiálizmus, a vallástalanság, az istentagadás nagy veszélyei elleni nagy küzdelemben szövetséges társakul kellene állniok egymás mellett.*

Mi, Főtiszteletű Közgyűlés, nem tántorodunk el ettől a

helyes, ettől a valóban keresztyéni, valóban krisztusi felfogástól. Menjünk a magunk útján. Igyekezzünk teljesíteni a magunk magasztos hivatását. Ha ebben bármi akadályoz bennünket, ha ezt a jogos jogkörünket és érdekkörünket bárki megakarná sérteni, azzal szemben igenis teljes erővel menjünk a jogosult önvédelmi harc terére; de különben menjünk testvéries érzülettel előre és ne feledjük el soha, hogy a modern világ bajai, szenvedései, sértései és veszélyei között vannak veszedelmesebb, gonoszabb ellenségek, akikkel szemben karöltve kellene küzdenünk.

Ezeket, Főtiszteletű Közgyűlés, az adott pillanatban szükségességnek tartottam elmondani. Most megköszönve nagyszámú megjelenésüket, a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.

A beszéd után, amelyet gyakran tetszészaj és helyeslés szakított félbe, dr. *Antal* Gábor püspök folytonos éljenzés közepette azt indítványozta, hogy a közgyűlés fejezze ki köszönetét *Tisza István* gróf beszédéért s vegye fel a beszédet a közgyűlés jegyzőkönyvébe.

Németh István egyházkerületi főjegyző felolvasta a következő határozatot:

A közgyűlés a felekezeti viszonyokat magasabb álláspontra helyezkedetten a csak valóban nagy lelkeknek adatott tárgyilagos igazságszeretettel, alapos történeti tudással és bölcs mérséklettel fejtegető és református egyházunk teendőit a gyakorlati élet követelményeinek szigorú szem előtt tartásával szabatosan kijelölő beszédet osztatlan figyelemmel kísérte, a legélénkebb helyesléssel fogadta s elrendelte, hogy jegyzőkönyvünkben egész terjedelmében közöltessék. Kifejezi egyúttal a közgyűlés hálás köszönetét azért a nemes érdeklődésért és kedves figyelemért, amellyel főgondnokunk ó nagyméltósága az egyház minden mozzanatát kíséri s azért a követésre méltó buzgóságért, amelyet ügyeink intézésében, mint mindig, úgy most is, tanusítani szives volt.

A mozgófénykép mint az erkölcsnevelés eszköze.

Kevesen tudják nálunk még, hogy New-Yorkban az amerikai munkásság újabban oly úton biztosította magának a mozgófényképelőadásokra a befolyást, hogy egy állandó bizottsága által ellenőrzi azok műsorának tárgyát, irányít közérkölciségi szempontból, úgymint a közizlés szempontjából. Budapesten ma már úgy elszaporodtak a mozgófénykép-színházak, hogy nálunk is érdemes egy kissé gondolkozni ezeknek jelentősége, kulturhivatása, nevelő hatása körül. Alig van nagy város, melynek publikuma fogékonyabb legyen a mozgófényképelőadásokban kínálgzó élvezet és tanulságok iránt, mint a budapesti s a külvárosok szombatesti néprajzásai, melyeknek olcsó öröme és szórakozásait asszonyának, férfiának egyaránt a kinematográfiai mutatványok szolgáltatják, ütött-kopott bódékban, üres magazinokban és kávéházakban tanuságot tehetnek ezeknek a látványosságoknak rendkívüli fontosságáról a szociális képzés és a közművelődés terén.

Érthető is ez, mert ezek a mutatványok a tömegléleknek azokra az ösztöneire számítanak, melyek öntudatlanul élve bennünk, úgyszólván legkezdetlegesebb nyilvánulását alkotják pszichológiai énünknek. Módszerük a figyelemnek eleven és közvetlen szemléltetés által való lekötése s ebben oly erőhatásokat hoznak működésbe belső szervezetünkben, amelyeknek nyomai maradandók lesznek későbbi életünkben. A képzelődéshez szólnak, tarka képeikkel érdeklődésünk legélettelsebb húrjait rezegtetik meg, nem mint a színház, mely végre is csak egy konvencionális színhelye a művészet ábrázolásának, hanem mint a való élet egy vetített világa, úgy hogy benne az esemény egészen elveszti az illúzió jellegét s szó szerint megelevenül, s a néző önkénytelen visszadöbben egy elszabadult ló, vagy összerázkódik egy elkövetett gyilkosság láttára. Nem lehet csodálkoznunk azon, hogy ily mutatványok

a nagyvárosok fejlődésével lépést tartva ma már egész színpadi szenzációkká nőttek ki magukat. Oly közvetlenek és elevenek a mozgófényképek, jelenetei annyira realiztikusak, hogy messze magok mögött hagyják közvetlen hatás tekintetében magát az élőszót s a tárgyilagos szemléltetés, a valószínűség szempontjából csak a megtörtént tényeknek engednek.

Sőt ezekhez viszonyítva is megbecsülhetetlen előnyökkel bírnak a mozgófényképek instruktív szempontból. Ilyen előny például a tárgyfeletti teljes uralkodás. Idő, tér, ok és okozat, a véletlen és az emberi viszonyok minden összefüggésétől szabadok. Helyzeteket teremthetnek, irányíthatnak, módosíthatnak tetszés szerint. Innen oda helyezhetnek át eseményeket, cselekvényeket, jeleneteket a világ minden tájáról, a multat a jelenbe varázsolhatják át s a jelent a jövőbe. Bemutathatják egy földrengés, vihar vagy tüzvész, háború és éhínség minden következményeit azután is, amikor már rég megszűntek azoknak okai működni, túlozhatnak, torzíthatnak a szükség szerint, pantomimikai előadásokat rögtönözhetnek, melyek a valóságban nem is volnának lehetségesek, minden boszorkányosságot megszegyenítő fantáziával aknázhatják ki a csodák világát. Egy másodperc $\frac{1}{42000}$ -ed részeig tartó exponálással egy automata pisztoly gépezete elsütésének négyszáz egymást követő fázisát alig egy tizedrész másodperc alatt sikerült felvenni.

Mindebből nyilván látható tehát, hogy a műveltség terjesztésének, az oktatás népszerűsítésének mily hatalmas, legmerészebb álmainkat is messze túlszárnyaló eszköze van kezünkbe adva a mozgófénykép-színházakban. Valóságos nép-lyceumok ezek, melyek nap-nap után a művelődés egyéb alkalmaitól elzárt gyermekek és felnőttek millióinak szolgáltatnak szellemi táplálékot. Az önképzési módok egy új típusa, a szabad egyetemi oktatás egy eddig nem sejtett tere áll ezekben előttünk, mely ifjat és aggot szórakoztatva oktat. S hogy a mozgófényképek a nevelő és népművelő hivatását már is kezdik egész komoly jelentőségében felfogni s méltányolni, mutatja az, hogy például Chikagóban felolvasásokkal összekötött mutatványokat rendeznek, hogy Clevelandban ingyenes oktatási kurzusokat vezettek be egyes iskolákba, melyek során bemutatták többek közt a bőripar eljárásait, a madárellet jeleneteit, az esőcsepp képződését, különböző vegyi égési folyamatokat, a gyümölcsstenyészést, góresövi kuriozumokat, a csúszó-mászókat, tropikus égövi állatokat, a fadöntést, egy utazást New-Yorkból Genuába, Páris látképeit az Eiffel-toronyról nézve stb. Két és fél óra, vagyis százötven

perc alatt egész miniatúr-kirándulásokat tettek a tanulók a tudományok és utazások világába.

A mozgófényképmutatványok népszerűsítésében természetesen fontos tényező a gazdasági szempont, amennyiben éppen a korlátolt anyagi eszközökkel rendelkező szegényebb rétegeknek nyújtanak csekély áldozatért kényelmes időtöltést egy-két órára. És éppen ez az olcsóság az, amely kiválóan alkalmassá teszi a vállalatokat arra, hogy a népmvelő kezében, a tudományok és ismeretek közlése szempontjából a kultúra hatalmas fegyvereivé váljanak. Sajnos azonban, eddig még azt látjuk, hogy a kinematográf valódi ismeretterjesztő értéke félreismerésével túlságosan kidomborítja annak mulatságos oldalát. Pedig mennyivel értékesebbek azok a lehetőségek, melyeket a mozgófénykép filmjei a történelmi, földrajzi az ipar- és mezőgazdasági oktatással kapcsolatban nyújtanak!

Úgy, amint ma áll a kérdés, nem tagadható, hogy a mozgófénykép hatalmas kulturtényező a nagyvárosok életében, melynek vezetésétől sok jó és rossz eredmény függ úgy erkölcsiségi, mint közhigiénikus szempontból. De ha végigtekintünk a hasonló vállalatokon, azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy naponként száz és százezernyi nézőközönség szorong a színházakban túlfűtött, zsúfolt, ártalmas gőzökkel telt helyiségekben, határozottan egészségellenes viszonyok közt. A clevelandi emberbaráti egyesület gyermekszakosztálya például megállapította, hogy e helyiségeknek 50%-a rosszul szellőzött, tűzveszélyes és nem áll megfelelő egészségrendőri felügyelet alatt. Ugyanezt mondhatjuk el bátran a mi mozgófényképszínházaink túlnyomó részéről is.

A világítás kérdése azonban fontos problémája a mozgófénykép-mutatványoknak, tekintve azoknak sok esetben szemrontó hatását, ami különösen az olcsóbb filmek káprázatainál tűnik fel. Mozgó tárgyak megfigyelése mindig nagy megerőltetéssel jár a szemnek, tapasztalhatjuk ezt különösen az elrobogó vonatoknál. Félő, hogy a mozgófényképelőadások sűrű látogatása a szem kóros betegedéseinek rohamos növekedésével fog jární, ha az ártalmas hatásoknak megfelelő intézkedésekkel és az előadóhelyiségek megrendszabályozásával mihamarabb elejét nem vesszük, mely intézkedések közé tartoznak mindenekelőtt a filmekhez túlságosan közel eső soroknak megfelelő távolságba való helyezése a szem helyes látószöge érdekében. Egy hevenyészett ankét a mozgófényképelőadásokat látogatók közt Amerikában, már is a szem különböző kóros bántalmait, látási zavarait, stb. konstataálta, azonkívül igen sok esetben szédülést, főfájást, álmoságot, ideges-

séget, részben a rossz levegő, részben a helyiség túlfűtése, a szem megerőltetése, a képek bántó fénye, nyugtalan hatása stb. következtében.

Legnagyobb a veszély azonban erkölcsiségi tekintetben, melyet a képeknek sokszor obscén, máskor rossz példákra serkentő tárgya von maga után. Érdekes, de megdöbbentő statisztikát állított össze ebben a vonatkozásban is a fentemlített clevelandi bizottság, mely 290 film vizsgálata után ezeknek 40%-ját közerkölcshiségi szempontból kifogás alá esőknek találta, mint olyanokat, melyek többek közt a lopás, gyilkosság, részegeskedés, bujaság, házastársi hűtlenség, öngyilkosság, gyermekrablás stb. felmagasztalását tartalmazzák s mint ilyenek valóságos mótelyként hatnak a tömegelekre, az utánzási ösztön felkeltésével.

Anélkül, hogy ez irányban túlságosan messze akarnánk menni, megállapíthatjuk, hogy a mozgófénykép-előadások tárgyának gondos megrostálása, rendőri vagy hatósági kritika alá helyezése elsőrendű feltétele annak, hogy a fontos kulturális intézmény nevelői hivatását igazán teljesíthesse. De hogy ez bekövetkezzék, arra sok minden egyéb közt e vállalatok ügynevezett művészi műsorának alapos revíziója szükséges, továbbá a sokszor fűlbántó zongorakíséretnek komolyabb és élvezhetőbb zenei produkciókkal való helyettesítése. Nagyon kis véleményvel vannak a nagyobbára munkásokból álló közönség esztétikai igényei felől azok, akik azt hiszik, hogy egy, talán éjjeli lebujojából felhajsolt naturalista vad zseni klimperézései attrakcióul szolgálhatnak előtte e helyiségek látogatására.

F. .

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Korunk oly átmeneti kor, melyben a végletek kifejlődése erős lépésekkel halad előre. A két véglet közül az egyik a multa támaszkodik, a hagyományok erősségeivel bátyázza körül magát, a tekintély uralmára támaszkodva igyekszik a maga multbeli hatalmát fenntartani, sőt megerősíteni. A másik véglet tabula rasa-vá akarja tenni a multat és toto coelo új világot kíván teremteni. Új világot, melyben a réginek urai elveszítsék uralmi helyzetüket. És az ellentétes sarkak körül mind nagyobb és nagyobb tömeg gyülekezik. A tömegek farkasszemet néznek egymással. Csak az a körülmény hátráltatja még az összeütközést, hogy az új irány hívei gyengéknek érzik magukat a régi világ barátaival szemben, akiknek rendelkezésére áll még mindig az argumentumoknak meglehetősen meggyengült fegyvertára mellett a brachium, azaz a társadalomnak és államnak önvédelemre szervezett nyers ereje.

A komoly gondolkozó elmék eleitől fogva tisztában voltak azzal, hogy a multat nem lehet semmiféle eljárással hermetikusan elzárni a fejlődés elől és nem lehet változtatlan alakban konzerválni a jövő számára. Viszont jól látták azt is, hogy annak a radikális haladásnak, mely nem számol a multtal, amely megfelelő alépitmény nélkül egyenesen az első, sőt második emeleten kívánja kezdeni a társadalom épületének megépítését, csak káros hatása lehet az emberi evolúció folyamában. És ezen belátás, a társadalmi fejlődés törvényszerűségének biztos ismerete, ezeket a komoly gondolkozókat felettébb kényes helyzetbe juttatta az ellentétes irányok hívei között, mert mikor a fokozatos és biztos haladás érdekében

keltek sikra, maguk ellen ingerelték úgy a konzervatív mult, mint a radikális jövő barátait. Az az aurea mediocritas, melyet a klasszikus költő oly ékes hangon dicsér, manapság a legnagyobb kin és szenvedés forrása mindazok számára, kik nem tudnak a jelszavas irányok egyikéhez sem csatlakozni.

Talán nem választunk rosszul, ha felállított tételünk igazolása végett arra a fogadásra hivatkozunk, melyben gr. Tisza Istvánnak pápai beszéde részesült úgy a radikális, mint az erősen konzervatív körökben. A hazai róm. katolikus világ első szócsöve éppúgy lekicsinyelte a bátor, férfias, de mindenekfelett mély belátásról tanuskodó felszólalást, mint amely fölényes mosollyal végzett vele a magyar radikális irány hivatalos organuma. Az olyan megnyilatkozásokat, mint a Borromäus-enciklika, vagy hódolattal kell fogadni, vagy keményen megtorolni; de felettök egyszerű sajnálkozással, avagy visszautasítással napirendre térni nem szabad. Így tanítanak a szélső irányzatok hívei. És nekik, a maguk szempontjából igazuk is van. De egyáltalában nincs igazuk akkor, amidőn a maguk álláspontját akár egyik, akár a másik oldalon úgy tüntetik fel, mint amely a társadalom üdvének, boldogulásának biztos alapjait hordozza magában.

Az emberi evolúció ügyének állanak, kétségkívül, szolgálatában úgy azok, akik a mult hagyományait védik, mint azok, akik a jövő fejlődés eszményképeit igyekeznek kitűzni; de mélyreható, maradandó és üdvös munkát mégis csak azok végeznek a nagy cél érdekében, akik a multat a jövővel szerves összefüggésbe kívánják hozni és akik azon fáradoznak, hogy az emberiség fejlődésében ne legyen ür, ne legyen hézag. Szerepük bármennyire háládatlan legyen is reájuk nézve, illetőleg életükben, annál dicsőbb eredményeket létesít a jövőre nézve, melynek szilárd alapokat vetni segítettek. Ők képviselik az ú. n. eredőt, mely két, különböző irányú erőnek összehatalálkozásánál jön létre és a jövő haladás irányát megszabja.

Ha egyházi szempontból akarnánk a fentieket megvilágosítani, akkor reá kellene mutatnunk egyfelől arra a konzervatív hatalomra, melyet a róm. katolicizmus képvisel, másfelől arra a radikális, szinte egyenesen vallásellenes irányzatra, melynek a szociáldemokrácia a főfő képviselője, de amelynek szolgálatában áll az egész ú. n. természettudományos világnézet minden képviselője. A pápas egyház úgy tekint bennünket, mint a „szabadoncság” előfutárjait. Viszont az „illuminátusoknak” azért vagyunk szállka a szemében, mert mi a valláshoz ragaszkodunk. Az egyik irány szerint kaczerkodunk a materializmussal és atheizmussal; a másiknak hívei

pedig a „babonák“, azaz a valláserkölcsi alapok csökönyös ápolóinak néznek bennünket.

A protestantizmus eme helyzetét sokan nem ismerik még a protestánsok közül sem. Azért jajdulunk fel, ha róm. katolikus részről egyet-egyet rúgnak rajtunk, vagy pedig, ha a másik oldalról kemény támadásban részesülünk. Persze ott, úgy az egyik, mint a másik táborban, csak a szemben álló, a másik véglelet képviselő ellenfelet látják és azt vallják, hogy „aki nincsen velem, ellenem van az“. Hogy az ellenséges népek által megszállva tartott, kopár, kietlen hegycsúcsok között áldást fakasztó és áldást árasztó termékeny völgy fekszik: arról mit sem tudnak azok, akiknek nem adatott meg, hogy annak mélyére lepillanthassanak és megismerhessék a zordon viharok által levert, szétszórt. elmálasztott kemény sziklák törmelékeinek ölében fakadó új és virágzó tenyészetet.

Volt idő, amikor a protestantizmus megmentette a keresztyénséget annak egyedüli hivatalos képviselőjével, a róm. katolicizmussal szemben. Most az a feladat vár reá, hogy még egyszer megmentse annak legnagyobb ellenségével, a materialisztikus alapokra felépített szociáldemokráciával és szabadgondolkozókkal szemben. A múltban a keresztyénséget egy intézmény, az egyház számára akarták monopolizálni. Most pedig a keresztyénséget, mely a kenyér mellett a lélek javaira is súlyt fektet és Istennek minden igéjét is hangsúlyozza, egyszerűen ki akarják törölni az emberiség életéből, mert keveset hajt a konyhára és nem tölti meg az éhes gyomrot.

Méltatlan lenne a protestantizmushoz, mely a lelkiismereti szabadság jegyében, mint a gondolatszabadság szülötte jelentkezett, ha erejét azért fordítaná a keresztyén igazságok védelmére, mert azok ú. n. keresztyén igazságok. De kétszeres erővel kell azok mellett sikra szállni azért, mert azokban azok az alapelvek vannak letéve, melyek figyelembevételével mellett az emberiség fejlődése ama felséges úton haladhat tovább, mind magasabbra és magasabbra, melyet a legfőbb bölcsesség az emberi evolúció parabolája számára megvont.

Míndezekből az következik, hogy a keresztyén igazságok lényeges tartalma gyanánt nem szabad olyan dolgokat tekintenünk, melyek a fejlődésnek, a haladásnak akadályai lehetnek akár azáltal, hogy társadalmi berendezkedésünkben az Isten fiainak egyenlőtlenségét tételessé teszik még az üdvösség kérdésén kívül álló területeken is, akár pedig azzal, hogy az Úr által belénk adott értelem szárnyait mesterségesen lekötözik.

A magam részéről teljesen osztom Harnacknak ama felfogását, melyet legközelebb a szabad keresztyénség kongresszusán kifejtett, t. i. hogy két evangélium van. Az egyik a Krisztusé, a másik pedig a Krisztusról szóló. És bármily felséges harmónia legyen is a kettő között, azt nem lehet kétségbe vonni, hogy az első minden embernek szól, míg a második csak azoknak, akik specifikusan keresztyéneknek vallják magukat. Már pedig a mi Urunknak, a Jézus Krisztusnak atyja: atyja minden embereknek, valakik e földön voltak, vannak és lesznek. Még azoknak is, akik az ő szent fia nevét nem is ismerik.

A felebaráti szeretetnek krisztusi törvénye, a Krisztus evangéliumának eme lényeges tartalma, ez az az érintkezési pont, amelyen keresztül megtalálhatjuk az összeköttetést a múlt és a jövő között. Mi protestánsok, akiket nem vezet és nem is vezethet semmiféle uralmi szándék, a felebaráti szeretet krisztusi tanán át találhatjuk fel az érintkezési pontot a szocializmussal, mint az evangéliumi eszmény egy irányának megvalósítása felé haladó mozgalommal és a róm. katolicizmussal, mint a fejlődés multbeli irányzatát képviselő hatalommal szemben.

Röviden azt mondhatjuk, hogy a protestantizmus hivatása a jelenben az, hogy az evangélium szociális tartalmát kifejtse, kifeljessze és meg is valósítsa. Azaz a protestantizmus nem lehet régi hatalmi irányzatok képviselője, de nem lehet üres emberi vélekedések szószólója sem, hanem a názáreti Mester tanítványaivá kell tennie mindeneket, azon tanítványokká, kiknek ismertető jele az, hogy szeretik egymást.

Nem új dolog ez a kívánság a keresztyénség körén belül. Hiszen IX. Pius pápa híres breveje, *De pascendi*, szintén ugyanezen gondolatokat fejezi ki. Csakhogy ottan az evangélium és az az ekklezsia, melynek a pápa a főpásztora, teljesen azonosak és az evangélium szociális tartalmának az életbe való átültetése egyenesen a róm. kath. hierarchia uralmának további biztosítását kívánja szolgálni.

Az ú. n. „keresztény szocializmus“ a maga egész apparátusával, a római papuralom szolgálatában áll. Vagy amennyiben az evangélium szerint működve, nem akar a hierarchia zsoldjában állani, akkor mindenféle üldözésnek van kitéve. Legalább még eddig nem sikerült elérni, hogy az egyházi hatóságok jóváhagyását megnyerték volna azok a keresztyény szocialista egyesületek, azok a szakszervezetek, melyekben a katolikusok együtt kívánnak működni, vagy legalább is vállvetett munkát folytatni a protestánsokkal.

Sok jel mutat azonban arra, hogy a keresztyénség közös kincseinek veszedelme, mely a lehető legerősebb és hatályosabb védelmet követeli, idővel enyhíteni fog a római egyház intranzigens álláspontján. Bizonyára jobbnak fogja találni, ha a nagy küzdelemben szövetségese lesz a protestantizmus, mintha a legterhesebb napokban is kétfelé kell harcolnia. Azok a szavak, melyek a protestáns táborból már elég régen hangzanak a katolikusok felé, nem fognak mindig süket fülekre találni. Csak az a nagy kérdés, hogy meg fogják-e majd találni a két különböző felfogást képviselő felek a közös érintkezési pontot. Ami csak úgy lehetséges, ha a római táborban megszűnnek az ő egyházuknak a keresztyénséggel való indentifikálásától. Lassú és kemény munka lesz ez a leszokás, de idővel talán bekövetkezhetik.

A németországi róm. katolikusok idei nagygyűlésén, Augsburgban, a gyűlés elnöke még a középkori róm. katholicizmust dicsóította és kifejezte azt a reményét, hogy az a katholicizmus, mely az 1500-as években fennállott és a mely fennáll (nézete szerint) manapság is, fenn fog maradni még további 1500 esztendő múltán, fenn az idők végezetéig. Bizonyára irigylésreméltó optimizmus mondatta eme szavakat. De egyszersmind nem kicsiny fokú tájékozatlanság a történetben. Hiszen hol van már manapság VI. Sándor pápa keresztyénsége és katholicizmusa? Avagy II. Gyula pápáé? vagy X. Leóé? Ki ne tudná, hogy micsoda nagy átalakulást végzett a reformáció magán a római egyházon is? Hát a tridentini zsinat és a Vaticanum talán hiába voltak és talán semmit sem változtattak az egyház, a változhatatlan, a csalatkozhatatlan római egyház ábrázatán?

A szociális mozgalom, mely a római egyházat magával ragadta és amelyből a pápaság a maga hatalma számára akarna hasznot húzni, nagy erővel halad előre és találkozik a protestáns táborban is észlelhető hasonló irányzattal. Az élet gyakorlati szükségéi sokkal erősebbek, mint az egyházi doktrinák. Ha a felső klérus nem találja is meg a szükséges érintkezési pontot a protestantizmussal: megtalálja az alsó klérus, melyet a mindennapi életnek annyi sok ügye-baja, nyomorúsága éppoly közelről érint, mint a protestáns egyházak munkás papjait. Csak az úri püspökök azok, akik útját állják annak, hogy a protestantizmus részéről a katolikusok felé nyújtott jobbot még eddig csak kevesen fogadták el és szorították meg igaz barátsággal.

A protestáns táborban jóval később ébredtek a szociális munka szükségességének tudatára, mint a katolikusok között.

De ma már igen jelentékeny az a tevékenység, melyet Angol-, Francia- és Németország protestánsai ezen a téren kifejtenek. Éppen a jelen évben volt első nemzetközi protestáns keresztyén szociális kongresszus Besançonban. És bár ezen kongresszuson a német keresztyén szociálisták aránylag nem voltak képviselve, de azért máris meg van törve a jég és elkészítve az út, hogy a világ protestánsai vállvetett közös munkába fogjanak és kifejtsék az evangélium szociális tartalmát.

A besançoni gyűlés első két napját a szociális kérdés gyakorlati tanulmányozásra alakult protestáns egyesület ülései töltötték ki. Ezen egyesület az idén már 14-ik nagygyűlést tartotta s a tanácskozásokon az egyesületnek mintegy 190 tagja vett részt, többnyire lelkészek, a legkülönbözőbb theologiai irány hívei közül. Főleg azokról a szociális munkákról tanácskoztak, melyeket a helyi viszonyoknak és szükségleteknek megfelelőleg az egyes helyi csoportok végeztek. Az egyesület tevékenységében kiváló helyet foglal el a lakásinség enyhítésére tett intézkedések egész sora. Csak rövidesen említjük fel, hogy a családiház-építő szövetség munkássága máris szép eredményekre képes reá mutatni. Csak egy családnak való házakat épít a szövetség. Egy-két emeletes ház, melyben van öt szoba s a szükséges mellékhelyiségek, nemkülönben hozzátartozik egy kis virágoskert 150 négyzetméter veteményessel együtt 390 frankért adatik bérbé. És ha valaki ezen bérösszegezen felül 20 éven keresztül 60 % -ot fizet, a házat örökáron megszerezte magának.

Ezt a példát csak azért idéztük, hogy reámutassunk a külföldi prot. lelkészek vezetése alatt álló evangéliumi szociális munkásság irányára. Ezt az irányt lehet ugyan lekicsinyelni és materialisztikusnak nevezni: de annyi bizonyos, hogy benne evangéliumi gondolat és eszme ölt testet. Sokkal inkább, mintha az illető lelkészek saját, különben éppen nem fényes existenciájuk javítása körül fejtenének ki hasonló természetű buzgóságot.

Az említett egyesület első ülésén *Gide* Keresztély, a párisi egyetem nemzetgazdaságtan tanára, egy mélyreható előadást tartott a tőke és a munka harcáról. Ebben az előadásban rámutatott azokra az eddig foganatba vett eszközökre, melyekkel a küzdelem élet el akarták venni, mint aminők: a vállalat jövedelmében való részesedése a munkásoknak, választott bíróságok és egyeztető bizottságok működése. Végeredmény gyanánt azt hozta ki, hogy Franciaországban szerzett tapasztalatok szerint az említett módok egyike sem vált be a tőke és munka közötti küzdelem enyhítése szempontjá-

ból. Új és másnemű módokat kell keresni s alkalmazni, hogy a küzdelem hevesességét enyhíteni lehessen, ha már megszüntetni nem lehet. Saját és elvtársainak tanulmányaira és tapasztalataira hivatkozva, a fogyasztók szövetkezését emeli ki, mint olyan orvosszert, mely a tőke és munka harcának ádázságát enyhíteni képes.

Ha jól szemügyre vesszük ennek a kérdésnek sajátos természetét, teljes mértékben igazat kell adnunk Gidének. Hiszen a termelés célja nem egyéb, mint a fogyasztás szükségleteinek kielégítése. A fogyasztási szükségleteken felül való termelés felesleges. De a termelés a fogyasztás organizálatlan volta miatt egyáltalában tájékozatlan még manapság a termelési szükséglet nagyságáról. Innen van a termelés rendszerelensége, a többtermelés és ennek érdekében a tőke támasztása a munka ellen, ami viszont a munka részéről támaszt ellenhatást. Ez tökéletesen igaz. De viszont igaz az is, hogy a fogyasztás organizálása szükségszerűen vonja maga után a termelés organizálását és végezetre a termelés mennyiségének a fogyasztók között való rendszeres elosztását, azaz a szociális állam kialakulását.

Míg ez az állapot bekövetkezhetik, Gide véleménye szerint, legjobb dolog azt az eljárást követni, amelynek terén a katolikusok máris eredményeket értek el, t. i. a szakszervezeteket erősíteni és rendszeres, céltudatos munkához szoktatni.

A nevezett kongresszus második főelőadását *Richard Gaston*, a bordeauxi egyetem szociológiai professzora tartotta a szociális nevelés céljairól és eszközeiről. Ebben az előadásban különösen kiemelte a német közoktatásnak a francia felett való előnyét, ami abban nyilatkozik meg, hogy az előbbi kiváló súlyt fektet az ifjúságnak a köz-, azaz a társadalmi életre való nevelésére. Ez nem könnyű feladat, mert egyfelől az egyéniség kellő kiképzésére is súlyt kell fektetni: de más oldalról nem szabad engedni, hogy az individualizmus a közösség terhére és rovására is érvényesülni igyekezzék. Ez egy specifikus protestáns feladat, mert a protestantizmus evangéliumi felfogása nemcsak elismeri, sőt egyenesen követeli az egyéniség kifejlését, de viszont a teljesen kifejlesztett egyéniséget, a maga teljes erejével és összes képességeivel az összességnek szolgálatába is állítja.

A kongresszus harmadik napján volt a tulajdonképpeni keresztyén-szociális internacionális ülés. A jelenlevők sajnálatlaltal nélkülözték a két nagy német testvéregyesületnek, a keresztyén-szociális konferenciának és az evangéliumi szociális

kongresszusnak távolmaradását. Ez a két egyesület csak levélben üdvözölte az elv- és munkatársakat. Egyedül a Christliche Welt barátai küldöttek egy képviselőt, aki személyesen adta át küldötteinek üdvözlését. De annál nagyobb részt vettek a gyűlésen Svájc kiküldöttei, akik jóformán a vezérszerepet vitték ezen az ülésen. A svájci német és francia ker.-szociális egyleteket 25 delegátus képviselte. Éppen közülök került ki a gyűlés vezérszónoka, *De Morsier*, a genfi nagytanács képviselője, akinek javaslatára a besançoni prot. nemzetközi ker.-szociális kongresszus a következő határozati javaslatot fogadta el:

A Besançonban, 1910 június 16-án, egy nemzetközi összejövetelen egyesült szociálista keresztyének, kik áthatva a Krisztus lelkétől, azt óhajtják, hogy az ő evangéliumának minden kívánalmái teljesüljenek, a jelen társadalmának legjobb törekvéseivel összhangban tiltakoznak a mai társadalomnak a verseny- és önzésre alapított szellemén nyugvó társadalmi rend ellen és vallást tesznek egy új társadalmi rendbe vetett hitök-ről, nemkülönben amaz akaratokról, mely ezen új rend megvalósítására irányul, amennyiben magukat testvéreiknek szolgálatára szentelik. Ezért a következő elveknek felállításában egyesülnek egymással:

1. §. Demokratikus követelmények: *a)* Demokráciában a keresztyén polgárnak kötelessége érdeklődni a politika iránt. *b)* A keresztyén demokráciában a nőnek ugyanazon politikai és polgári jogokkal kell birnia, mint a férfinak. *c)* Az igazságosság megköveteli, hogy a nemzetek tanácsaiban a kisebbség erejének megfelelő képviseltetéssel birjon. 2. §. Erkölcsi követelmények: Társadalmi és nemzetközi morál. *a)* Mindkét nemre nézve csak egy erkölcs létezik. Semmiféle erkölcsellenes cselekvést sem lehet igazolni sem az állami, sem az osztályharcból származtatott érdekekre hivatkozással. *b)* A nőre vonatkozólag erkölcsi ürügyek alapján hozott minden kivételes intézkedéseket el kell törölni. *c)* Az államnak kötelessége, hogy a közerkölcsökkel törődjenek és a jó erkölcsök védelmére törvényekről gondoskodjenek. Az erkölcstelenség leküzdésére szervezkedett polgárságnak jog adandó a közvetlen eljárásra. *d)* A választott bíróság a keresztyén szellemnek egyedül megfelelő eljárás a nemzetek között támadt viszályok elintézésére. Ezért a nemzetközi egymást megértés gondolatának terjesztésén és ezzel egyidejűleg a lefegyverkezés előmozdításán kell fáradozni. *e)* Minden egyes ország egy sajátos erkölcsi személyiség, mely az emberiségnek egy határozott alakulását s így Istennek akaratát mutatja. Ezért minden ország szent és minden népnek joga van ahhoz, hogy magát kormányozza. A civi-

lizált államoknak nincs ahhoz joguk, hogy azokat a fajokat, melyeket alsóbbrendűeknek mondanak, kizsákmányolják. Csak „az idősebb testvér joga“ illeti meg őket, melyből kifolyólag kötelességük amazokat a szabadságra méltókká és képesekké tenni. 3. §. Gazdasági követelmények. *a)* A szociális törvényhozás szükségképpen és egyúttal jótétemény. Különösen a munkásoknak a túldolgoztatás és az egészséget veszélyeztető munkákkal szemben való törvényes védelme jogosult eszköz avégből, hogy a munkást a verseny és a tőke kizsákmányolása ellen megoltalmazza. *b)* A szövetkezeti ügy már manapság is nagyhatalom, melynek az a hivatása, hogy a tőke és a munka közötti viszonyt szabályozza, az önző tulajdont közös tulajdonná, a verseny elvét a szolidaritás elvévé alakítsa át. *c)* Hasznos lehet, ha a közösség bizonyos természeti és társadalmi javakat a maga részére kisajátít, de minden állami vagy községi üzemnek az alkalmazottak és a fogyasztók ellenőrzése alatt kell állania. *d)* A jelen viszonyok között egy hatalmas munkásszervezet kiépítése nélkülözhetetlennek látszik, mert enélkül helyes gazdasági berendezkedés nem lehetséges. Ezért jobb viszonyt kell teremteni a munkaadók és a szakszervezetek között. Ezzel el lehetne érni azt, hogy az utóbbi is mindinkább kilépne harcias álláspontjából és képessé lenne gyakorlati reformokra. *e)* Az osztályérdekek védelmét jogosultnak kell tekinteni: de egyfelől minden viszálynál őszinte kísérletet kell tenni a kibékülésre, vagy a választott bíróság ítéletével való kiegyenlítésre, másfelől nem volna helyes a szakadatlan harcra alapított társadalmi és gazdasági rendet, mint végérvényest tekinteni. *f)* A keresztyének a gazdasági harcban előforduló mindennemű erőszakosságot el kell ítélnie, akár a tőke, akár a munka részéről induljon is ki az. A szociálista keresztyének nem gondolják, hogy az előrebocsátottakban végső eszményeiket szögezték volna le. A mennyei atyának akarata kényszeríti őket, hogy az egyéni és társadalmi megújódásra való törekvéseik által előkészítsék az emberi társadalomnak azon szabad és testvéries alakját, melyet ők Istenországának neveznek.

Ezek a besançoni internacionális prot. keresztyén-szociálista kongresszus tételei. Oly elvek vannak bennök lefektetve, melyeket az evangéliummal összhangzóknak kell elismernünk, de amelyek tekintetében némileg jogos aggodalmak támadhatnak lelkünkben, ha azoknak a hazai viszonyok között való megvalósítására gondolunk. De azért semmiféle aggodalom nem tarthat vissza bennünket attól, hogy felettök komolyan gondolkozzunk és tanakodjunk, hogy nem volna-e már

itt az ideje, hogy mi is hasonló szellemben működjünk. Hiszen az itt elmondott dolgok egyelőre csak olyan eszmények, melyeknek megértésére is, annál inkább befogadására hosszú időn át kell előkészíteni a mi nyugattól nagyon is messze elmaradt magyar nemzeti társadalmunkat. Azért az itt elsorolt eszmék hallatára nem annyira azt kell elsöben is eszünkbe vennünk, hogy azok a mi viszonyaink között nagyon koraiak, hanem azt, hogy nekünk kötelességünk népünket, társadalmi osztályra tekintet nélkül odakepezni, hogy ezeket befogadni, elviselni és majdan az életbe átültetni is képesek legyünk.

És ebben a tekintetben nem szabad attól sem visszariadnunk, hogy katolikus testvéreinket tanítómestereink gyanánt tekintsük és fogadjuk el. Hajdan ők nagyon sokat tanultak tőlünk és éppenséggel nem átalították, hogy az ellenféltől vegyenek leckét. Most ők járnak elől az új társadalmi és világrend kialakítása körül folyó küzdelmekben. Úgy a külföldön, mint itt benn a hazában. Azért menjünk hozzájuk tanulni. Okuljunk az ő sikereiken éppenugy, mint fogyatékoságaikon. Hiszen a siker és a balsiker egyaránt kiváló tanítómester.

Az előbb említett kongresszuson több ízben történt hivatkozás a katolikusokra, azoknak szociális működése módszerére. Őszintén bevallották protestáns testvéreik, hogy itt, vagy amott sok jót és követésreméltót látnak a katolikusok szociális munkájában és buzdították egymást, hogy a kipróbált és jól bevállott módszereket vegyék ők is kezelés alá. Ha ők nem átalították ezt megtenni, miért ne követnénk mi is őket.

Nemsokára megtartják hazánkban a katolikusok az ő évi nagygyűlésüket, melyen főleg arról számolnak be a vezetők, hogy mi mindent végeztek a szociális munka terén a keresztyén szellemek érvényesítése körül. Kisérjük figyelemmel azt, amit hallunk. Keressük fel az ő munkásságukat ott a munkamezőn és ismerjük meg ex asse. Bizonyára nyereségünk lesz úgy azokból, amelyeket követendőeknek, valamint azokból is, amelyeket elkerülendőnek ismerünk fel.

A protestantizmus, mely maga is a fejlődés, a haladás szülötte, bizonyára nem akarhatja az eltűnt multat visszavarázsolni, hanem minden igyekezetével azon lesz, hogy a keresztyénség szellemét a mai kor szociális küzdelmeibe bevive, egy szebb, egy magasabb fokon álló, az emberiség vég nélküli haladását előmozdító jövő mielőbb való megszületését munkálja. És amint a jelek mutatják, eljő még az az idő, mikor ebben a munkában a katolikus testvérek is, mint testvérek állanak mellénk munkába és nem lesz többé sem Provida, sem Edite és más efféle, hogy a testvéri összhangot zavarja.

IRÓDALMI SZEMLE.

Dr. Ravasz László: *Ez ama Jézus. Egyházi beszédek, elmélkedések.* Kolozsvár, 1910. Stein János. 165 lap, ára nincs jelezve.

A kolozsvári theol. akadémia tehetséges, fiatal professzora bocsátotta ki ezt az érdekes prédikáció kötetet. Ravasz László a gyakorlati theologia tanára, akit hivatása az igehirdetés *elméletével* való foglalkozásra kötelez; de ő gyakorlati alkalmazásban, kész prédikációkban is bemutatja azt az irányt, amelyet előadásaiban elméletileg képvisel. S a tartalom, a hang, a modor felette érdekes.

Könyvét „*igehirdetésünk alapkérdése*“ című tanulmány-nyal vezeti be. E bevezető tanulmányban arra a két kérdésre ad feleletet: *mit és hogyan prédikáljunk?*

Mit prédikáljunk? Erre a kérdésre rég készen van a felelet: Isten ígését. Ne az *ígéről* prédikáljunk, hanem az *ígét* prédikáljuk, azaz beszédünk maga is az Isten örök ígésének bizonyos formája. Az igehirdetés nem *emlékezés*, nem szavak, tények, példák *idézése*, hanem valami, közvetlen élő aktus, amely az emberi szívek és a Szentlélek benső érintkezésében folyik le. (Mondhatta volna: az igehirdetés vallástétel, bizony-ságtétel, tanúságtétel a Krisztusról.) A prédikáció annyiban Isten ígéje, amennyiben Krisztust prédikálja. Mindaz, ami ki-jelentés, ami isteni, akár mint kegyelem, akár mint kötelezés: Krisztuson át sugárzik hozzánk. Istennek az élő Krisztusban kijelentett üdvakarata: ez az evangéliom, ez az ige, amelyet prédikálni kell. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ez az üdvakarata ne legyen tőlünk idegen dolog, hanem saját személyes életünk megnyilatkozása. A megfeszített és feltáma-dott Krisztus az *én* Krisztusom kell hogy legyen, mert csak ez adja meg az én igehirdetésemnek erkölcsi alapját, építő

erejét és hitvallási jellegét. Ez a benső élettapasztalás, a Szentléleknek ez a bizonyágtétele dönt végső ponton afelett, hogy mit prédikáljak, mert ez a legközvetlenebb, legbensőbb anyagforrás. Ha tehát Isten igéje objektíve nem egyéb, mint Istennek a megfeszített és feltámadott Krisztusban kijelentett üdvakarata, úgy ezt ki kell egészítenünk a szubjektív oldallal: amint az egy keresztyén személyiség átélésében megnyilatkozik.

E minden tekintetben helyes vezető elvből szerző azt a szintén igaz következtetést vonja le, hogy igehirdetésünk alapkérdése az, hogy mennyiben prédikáljuk a Krisztust? Nincs evangéliomi protestáns prédikátor, aki beismerné, hogy ő *nem* a Krisztust prédikálja s mégis elvitathatlan igazság az a szomorú tapasztalat, hogy a magyar református egyházi beszédek legnagyobb része nem prédikálja a Krisztust, legfeljebb, ha egy-két elkopott, üres szólammal prédikál róla. Aki így prédikál, az nem tudja, annak nem meggyőződése, hogy szellemi életünknek Jézus a központja és értékadó hatalma; hogy mi *Jézusban bírjuk az Istent*, vagyis az ő személyes életében, mint egy gyújtópontban, egyesülnek mindazok a sugarak, amelyek egyenkint az isteni kijelentésnek egyes szárait, felvillanásait idézték elő. Mindazt, amit Isten mondhat nekünk, Jézus elmondotta; mindazt, amit Isten vár tőlünk, Jézus véghez vitte. Mert Jézus velünk szemben Istent reprezentálja, Istennel szemben az embert. Ennélfogva a keresztyén egyházból kétféle prédikáció van kizárva: Isten prédikálása Krisztus nélkül (racionálisizmus) és Krisztus prédikálása Isten nélkül (pietizmus). Az előbbi az Istent a természetből, az erkölcsi világréndből stb. akarja megismerni és nem kérdezi meg Jézust; a másik meg Jézus mögött az Istent egészen elveszíti.

Egészen szabatosan fejti ki tovább a keresztyénség központi gondolatát, mely az, hogy Isten nemcsak világteremtő és szent Isten, hanem mindenható Atya, aki meg tudja és meg is akarja váltani a gyermekeit. Az okból és a célból, a szigorú, parancsoló Istenből jóságos és hűséges Atya lesz, kinek szívében örök szeretet lángja ég — irántunk.

Ennek a szeretetnek kijelentője, közvetítője a Jézus, aki véghez vitte, átélte mindazt, ami az atyai szívből szármakra elrejtett. Ennek a Jézusban lett váltságnak az egyesek által való elsajátítása, ennek az elsajátításnak a hívőkbe való beoltása a Szentlélek munkája. Ez a keresztyén világnézetnek egyik, a theologiai oldala. A másik, az anthropologiai oldal pedig az, hogy az ember óhajtja a megváltást és képes is rá. Óhajtja, mert megbánta bűneit, azt az egyetemes élet-

irányt, amely benne érzéki természeténél fogva uralkodóvá vált. De képes is reá. Megvan benne a kapcsoló pont: szellemi mivolta, istenképisége, mely a megváltás számára a kiinduló pont. E kettő közül egyik sem érvényesülhet a másik rovására. Ha a bűn egyetemes hatalmát tagadjuk meg, világunk hazuggá és frivollá válik, legfőnnebb szenteskedővé: ha a jóra való képességet, az istenképiséget töröljük le az emberről, akkor meg varázslattá, bűbájoskodássá tesszük a vallást. Ez a váltság csak ott mehet végbe, ahol meg van erre a benső fogékonyság: a Jézus mennyei Atyjához való erős vonzódás, amely a bírás bizonyosságáig fokozódik. Ez a bizonyosság a *hit*. A hit, amelybe egész életünk átömlik és benne megújul. Ezt a hitet kell a keresztyén igehirdetőnek prédikálni.

Ilyen emelkedett szellemben, ily hittani és homiletikai szabatosággal formulázza szerző a keresztyén igehirdetés követelményeit.

Am de Ravasz nemcsak az igehirdetés elméletében mes-ter, hanem a gyakorlati igehirdetésben is a legelső prédikátorok sorában áll. Az a 32 beszéd, melyet hét évi igehirdetői munkásságának termékeiből bemutat, egytől egyig figyelemre méltó alkotás, melyek mindenike eszméltet, termékenyit, épít.

Fajuk szerint a beszédek részint prédikációk, részint homiliák, részint bibliamagyarázatok, részint elmélkedések és szertartási beszédek, melyekből a szerző igehirdető ügyessége minden oldalról előnyösen kidomborodik. Tárnyuk szerint a beszédek nem színtelen és általános kérdéseket, hanem a keresztyén vallás legsajátabb eszméit és tényeit, a jézusi üdvigazságokat ölelik fel. Tartalom tekintetében az a kiváló tulajdonságuk, hogy az egész hit- és erkölcsi életet a Jézuson át nézik. Rajta, hogy mi nekünk az Isten, mi a célja velünk, mi a rendeltetésünk; rajta át nézik önmagunkat, bűneinket, vágyainkat, harcainkat és reményeinket; rajta át nézik a világot, törvényeivel, kísértéseivel, ellenmondásaival és követeléseivel; rajta át nézik az egész Bibliát, az ember multját és jövődjét. Igehirdetésének valósággal Jézus a középpontja még pedig abban az értelemben, hogy a Jézus vallását a Jézus életében szemlélteti.

Szerkezet tekintetében szintén kiváló tulajdonságai vannak Ravasz beszédeinek. A prédikátor Ravasznak erősen jellegzett egyénisége, személyes hitvilága, saját világnézete van, amelynemsak elevenen él és forrongva buzog benne, hanem megvan az a tehetsége, hogy hittapasztalatait erőteljesen, színesen és mégis szabatosan ki tudja fejezni. Élő a hite és ele-

ven, színdús a szava. Mindenik beszéde egy-egy vallástétel és bizonyágtétel a Jézus Krisztusról. Ez kiváló adománya Istennek, ez igazi prédikátori tehetség. Helyenként még elvont, helyenként még túlszínes a szava, de mindig érdekes és megragadó. Ott van pl. „A csodatevő kereszt” c. beszédének az a passzusa, melyben arra mutat rá, hogy a Jézus halálánál a bűn örök alapformái láthatók. „Félni az igazságtól érdekből: a farizeusi bűn; közönbösnek lenni a legszentebb dolog iránt, ha bennünket nem érint: íme a pilátusi bűn; többre tartani a pénzt. mint a lelkiismeretet: íme a júdási bűn; gyönyörködni a más baján, szenvedésein: íme a nép-tömeg bűne; megmenteni magunkat a mások elárulásával: íme a Péter bűne. A bűn nem egy cselekedet, hanem élet-irány, amelynek rettentő erejű szolidaritása oda kapcsolja az embert a Jézus gyilkosai közé.” Ez a részlet, amelyhez hasonló nem egy van a kötetben, kissé elvont, de azért érdekes, sőt megragadó és kétségtelenül mutatja, hogy Ravasz-nak a szónoki ereje sem közönséges.

Mindent összefoglalva, a Ravasz prédikáció kötetete nagyon becses darabja a magyar prédikáció-irodalomnak. Erőtéljes krisztusi hit, a keresztyén értékek egyéni átértékelése, találó lélektani elemzések és képek, szerkezetben s nyelvben nem közönséges szónoki erő: oly tulajdonságok, melyek Ravasz beszédeit jóval fölüllemelik a tucat-prédikátorokon és a legkiválóbb egyházi szónokaink közé iktatják. Két dologban azonban még tökéletesíteni kell magát: erős szubjektívizmusát töltsse meg még jobban az evangéliom erőivel, nyelvét pedig simítsa, tisztítsa meg jobban az idegen kifejezésektől; egyszóval: több evangélizmus a hitébe és több purizmus a nyelvébe, akkor nagy prédikátor lesz Ravasz László. Az, amit a beszédek nyújtanak, teljesen feljogosít erre a reményre és sok tekintetben érdemes rá, hogy lelkészeink gondosan tanulmányozzák.

—s—s.

Gaál Mózes: Szociális levelek. Néptanítók (Népnevelők)
Könyvtára 38. füzet. Ára 1 korona.

Gaálnak ez a munkája a modern pedagógia egyik legszébb terén, a szociális nevelés mezéjén mozog. Mit tehet egy néptanító, egy lelkész a népért, mint enyhítheti a modern élet nehéz sebeit, hogy vele együtt a lélek sebeit is behegessze, arról kapunk Gaál könyvében felvilágosítást. Tizenkilenc levélben szól a néptanítóhoz és nyoleban a falusi paphoz. A jó tanító a nép tanácsadója, munkavezetője. Az ő példája a hívó

szó, a megnyugtató hit. Ő illeszti be a falubeliek munkáját az emberiség közös nagy munkájába. De ezt a tanítót ne a hivatalos jelentések aktái között keressük, hanem a falu népének életében.

A jó tanító iskolájából elvonult a régi félelem, helyét a szeretet tölti be. Nincs pálca, nincs kényszerítés, amely eddig csak kisbíróval, hajdúval tudta összerelni a tanköteleseket. Szeretet uralkodik mindenben, szegény és gazdag előtte egyforma, mert neki mindegyikből tisztességes, erkölcsös munkás-embert kell formálnia.

A vezetés magával hozza, hogy megtanítsa őket a tiszta életre, amely testi létünk fenntartásának egyik fő kelléke. Amit tanítványaival tesz, azt megteszi a tanulók szüleivel, az egész faluval is. Meglátogatja őket otthonukban, dicsér vagy magasztal érdem szerint. A tanítványok is meglátogatják tanítójukat, ami a kölcsönös tisztelet jele.

Alkalomadtán a végtelen Isten legszebb templomába, a nagy természetbe vonul tanítványaival, ide gyűjti őket vasárnaponként, a szünetekben, mert csak itt tud a tanító igazában rámutatni arra a kapcsolatra, amely az egyes ember és az emberek összességének tevékenysége közt fennáll. Tíz napi tanítás nem ér fel egy ilyen sétával, ha a munka forrásánál keressük az ismeret anyagát és tudjuk a módját annak, hogy miképpen tegyük tanítványainkat a nagy munka szemléelőivé.

Felkeresik a falusi mesteremberek műhelyeit, hogy megtanulják becsülni a tisztességes munkát, az ipart, a hasznos mesterségeket. Mikor valamelyik kis tanítvány beteg, a jó tanító elmegy a betegágyhoz. Így készíti elő a talajt arra, hogy a közös munka, közös öröm, közös szenvedés minél több embert kapcsoljon össze. Az embertársán való segítség vágya vezérli akkor is, midőn az alkohol mérgező hatását fejtegeti. Nem gyujtani, hanem vezetni, irányítani akar. Így eléri azt, hogy a falubeliek tisztelik, szavára hallgatnak. De nemcsak tőle tanulnak, hanem ő is tanul a falu egyszerű népétől, hogy az érintkezés annál közvetlenebb legyen.

Figyelme kiterjed a tanítónőkre is. Szomorú jelenség, hogy városi leányok csupán a kenyérért lépnek erre a pályára és ha falura kerülnek, kedvetlenül, lelkesedés nélkül teljesítik kötelességeiket. Nem szerénységgel vezetnek, hanem tolas kalapjaikkal. Szó sincs róla, előfordul ez is néha, de nem mindig. Aki falun nem szeret tanítani, az nem szeret másutt sem. Annak nem a tanítás, hanem maga a város, mint időtöltésre alkalmasabb hely kell. Éppen azért nem igen hisszük, hogy ezen a bajon segítene szerzőnk terve, t. i. hogy a tanítónő-

képző növendékei mind egyforma ruhában járjanak. Talán jobb volna az, ha a tanítónők képzők, meg más iskolák is, amelyekből a nép tulajdonképeni vezetői kikerülnek, kisebb helyeken legyenek. Akkor talán mégsem volna olyan siralmas a falusi élet a városban nevelkedett fiúk és leányoknak.

A tanító életének minden mozzanatára kiterjed Gaál „Szociális levelei“-ben. Minden levél a tanítók szívéhez iparkodik nyúlni, lelkükhöz beszél, idealizmust akar beléjük önteni, hogy terhes, de nemes és fenkölt munkájukat örömmel teljesítsék.

Munkájának második részében „*A tanult ember és a nép*“ címén a nép lelkét keresi, boncolgatja, azt mutatja be a nép lelke jövő vezetőjének, leendő papjának. Gyermek volt a pap, mikor elhagyta faluját. Most, húsz év után minden másképp van. A korcsmák megszorodtak, a házak megszépültek, de a bajok is nagyobbak, a nép lelke pedig nyomottabb lett. Van takarékpénztár, de van váltólejárát is. Az adó nagyobb, a koronák kevesebbet érnek. Beleszédül a gazda, ha csak rá gondol is. Mit tehet mást, elmegy a korcsmába, borba fojtja bűjáját. Most van csak szükség a papra, a nép lelki orvosára, hogy a csüggedt népet újra feltámassza. Szerzőnk ebből a célból nyolc levelet ír: Miként kell munkálni a nép lelkét? A nép hite, A pap és az iskola, A jellennevelés, Munkaszereget, A hitetlenség orvossága, Faj- és hazaszereget címen.

Korunkban igazán szükség van ilyen munkákra, amelyek a bátortalanokat vezetik, a kételkedőkbe lelket öntenek, hogy a haza érdekében nemesen munkálkodjanak. Minden pap és tanító lelki örömmel fogadhatja Gaál könyvét, lelke magasztos érzelmekkel telik meg, erőt merít nehéz munkájához, amelyen a nép boldogulása nyugszik.

Dr. Horváth Károly.

S. Szabó József: Az Országos Református Tanár-Egyesület Évkönyve az 1909—1910-ik tanévre. Nyolcadik évfolyam. Debrecen, szabad királyi város könyvnyomda-vállalata. 1909.

Hatalmas és tartalmas az évkönyv. Nem pusztá beszámoló a hivatalos jelentések, hanem élő képek, ahonnét az egyesület életét megismerhetjük a maga valóságában. Az elnöki megnyitó beszéd egy tudós, komoly tanférfiú beszéde, amit széles körben megszívlelhetnének az érdekeltek. Reámutat a magyar középiskolai, különösen a gimnáziumi oktatás

tulajdonképeni bajaira, a minősítési törvényre, közönségünk ferde felfogására, mely összes reményeit a jogi pályába helyezi. Innen van a lateiner-pályák túlsúfoltsága. Szó sincs róla, hogy némi kis faji jelleg is van abban, miszerint nálunk csak a hivatalnoki pálya „az úri foglalkozás“, a többi, akár melyik szellemi téren morzsoljuk is azt le, már kevésbbé „tekintélyes“. Hála az égnek, a protestáns iskolából kikerülő ifjakra kevésbbé áll ez. Hogy miért? A feleletet a Bibliában és reformációban találok meg.

Nagyon jellemző, amit az évkönyv 62-ik lapján olvassunk. Ugyanezt a tankönyvet bírálja egy középiskolai tanár. Kifogásolja a protestáns szempontok kidomborítását és nem ajánlja engedélyezésre. Erre újabb bírálót kérnek, aki egyetemi tanár, mellesleg szintén katolikus és az változtatás nélkül jóváhagyásra ajánlja. Sapiienti sat. — Nem-e ilyesvalami az ok, hogy a III. oszt. magyar olvasókönyv jóváhagyása is oly sokáig késik? Mindenesetre figyelemre méltó.

Kálvinnak, a nagy reformátornak oktatási elveiről és tanügyi politikájáról következik azután egy magvas cikk S. Szabó Józseftől, magyar nyelven az ily nemben a legkiválóbb. Örvendő szívvvel-lélekkel látjuk, hogy a reformáció nagy embe- berei az élet minden terére kiterjesztették figyelmüket, hogy munkájuknak szilárd alapot adjanak. *Antal Géza dr.* a vallás- történettel és annak tanításával foglalkozik. Érvelése, előadása még a laikusokat is lebilincselheti. *Borsos Károly* a közép- iskolai tanítás egyik legnehezebb és legkényesebb kérdésével foglalkozik „Mit tanítsunk a középiskolában?“ Tudvalevő dolog, hogy ezt majdnem minden tanár a saját szakja szerint bírálja el. Borsos tervezete hatalmas lépés a reformok terén, őszintén mondhatjuk, hogy a legtöbb tanár meg lehet vele elégedve. De még nem teljes, módozat ezerféle lehet. De, azt hiszem, kár a fáradságért, mert a tanárok csak terveznek, a miniszterium pedig majd homlokegyenest végez.

Ugyanezt mondhatnánk *Sáringner* dr. alapos értekezéséről is. Protestáns tanáraink közül Szabó Márton dr. debreceni ref. kollégiumi tanár volt az első, aki nagyon ügyes és a jelenlegi viszonyok közt egyedül megvalósítható tervet gondolt ki a földrajztanításra vonatkozólag. Ámde mit látunk, elment egy év, utána ment a másik, sőt már a harmadik is, még sincs visszhangja a helyes eszmének. Sáringner szintén az alsó négy osztályba sorozza a földrajz anyagát. Hozzáértő és lelkes tanárok akkor tudnának is valami eredményt felmutatni, de ma csak nyomorgás a földrajztanítás a sok ellen- őrzés, meg paragrafus miatt. Nagy energia, még nagyobb lel-

kesedés és bátorság kell ma ahhoz, hogy a földrajz terén produkáljon a tanár valamit. Igaz, hogy a legtöbbször nem szakember tanítja, mert Magyarországon az esetek 75%-ában az tanítja a földrajzot és alsó osztályok természetrajzát, akinek nem jut óra a többi tárgyakból. De reméljük, hogyha olyan élénk érdeklődés kíséri a mozgalmat továbbra is tanáraink részéről, mint eddig, akkor az új tanterv megalkotói közt legnagyobb számmal protestáns tanárok lesznek. Ezt már a sokszázados tanügyi életünk is megköveteli.

Dr. Horváth Károly.

Marton Lajos: M. A. Cassiodorus Senator isagoikái gyűjteményei. Újszövetségi irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1910, szerző sajátja. 136 lap, ára füzve 1 K 70 f. Kapható a szerzőnél (Budapest, Kálvin-tér 7.).

Szerző, a budapesti theol akadémia tanára, a nálunk meglehetősen elhanyagolt újszövetségi irodalomtörténet egyik részletkérdéséről írta ezt a monografiát. A tanulmány magja eredetileg a szerző tanári székfoglalója volt, melyet kibővítve a „Theologiai Szaklap“-ban s most külön füzetben adott ki a tudós szerző.

M. A. Cassiodorus Senator a VI. században élt s Theodorich gót királynak és utódainak volt hatalmas kancellárja. Tudós elme és buzgó keresztyén, aki 540 táján a közpályától visszavonult és Vivariumban a maga építtette kolostorban a theol. tudományoknak és szerzetesei oktatásának élt.

Marton tanulmánya annak az öt görög és latin bibliamagyarazónak a műveit ismerteti, melyeket Cassiodorus az ő vivariumi szerzetesei számára a Bibliába való bevezetésképpen összegyűjtött és a saját institúcióival kiegészített, mely utóbbiban az egyházi és a világi irodalom rövid ismertetését itt adja. A Cassiodorus öt bibliamagyarózója: Tyconius, Augustinus, Hadrianus, Eucherius és Junilius, akik közül Hadrianus (V. század) arról nevezetes, hogy ő adta a bibliai irodalomtörténetnek az izagogika vagy bevezetéstan nevet; Junilius meg arról emlékezetes, hogy az ő munkájában találunk rövid, de határozottan irodalomtörténeti részleteket, tehát ő az első valódi bibliai irodalomtörténész.

A tanulmány valóságos szakmunka, alapos tanulmánnyal szerkesztve, amelyből rokonszenvesen domborodik ki Cassiodorus hatalmas egyénisége és kulturtörténeti jelentősége. Cassiodorus eredetileg Rómában Agapetus pápával akarta azt a theol.

főiskolát szervezni, melyet később szerényebb keretek között a maga erejéből a saját birtokán, Vivariumban a szerzetesek számára állított fel. Ezzel az intézményével, a szerzetesek tudományos képzésének megindításával a szerzetesi életnek nagyobb tartalmat adott, a kolostort iskolává, a tudományok műhelyévé emelte. Tőle vették át a bencések és a többi tanítórendek a tudományok és a tanítás szeretetét és kultuszát. E téren tehát Cassiodorusé az úttörés, a kezdeményezés dicsősége. Másik érdeme az, hogy mint nagyműveltségű és vagyonos ember, a kolostort nemcsak tudományok műhelyévé tette, hanem abban mint főmagiszter oly értékes irodalmi tevékenységet fejtett ki, hogy nevét ma is kegyelettel emlegeti az egyházi irodalomtörténet.

A nagy tanulmánnyal készült munka megérdemli, hogy mind a bibliai tudományok iránt érdeklődők, mind a theologiai tanulók méltánylásban részesítsék. A csinos kiállítású munka 1 K 70 f-ért a szerzőnél kapható.

TÁRSULATI ÉRTESÍTŐ.

1. Értesítés az 1910. évi Koszorú-füzetekről.

Az 1910. évi tiz új *Koszorú* füzet elkészült és Hornyánszky V. társulati főbizománynál egyenként és tömegesen megrendelhető.

Az új Koszorú füzetek következők: 161. sz. *Benjámín*, írta *Forgács* Endre, erőteljes, vallásos elbeszélés. — 162. sz. *Török Pál*, írta *Kájel* István öszödi lelkész, Dunamellék nagy püspökének népszerű életrajza. — 163. sz. *A gloszteri ember*, írta *Tukaró* Géza, köbányai h. lelkész, a vasárnapi iskolák megalapítójának életrajza. — 164. sz. *Lórántffy Zsuzsánna*, írta *Nemes* Béla tanár, a nagy fejedelemisszonnak népszerű életrajza. — 165. sz. *Tisztító tűzben*, írta *Ujlaky* Vilma, népszerű vallásos elbeszélés. — 166. sz. *Az imádság*, írta *Moravcsik* Gyuláné, két vallásos kép az életből. — 167. sz. *Börtön és szabadság*, írta *V. Sipos* Ida, történeti kép *Dévai* Biró Mátyás életéből. — 168. sz. *Bori Péter karácsonya*, írta *Csürös* István főgimn. tanár, vallásos kép egy fővárosi utcagyerek életéből. — 169. sz. *Jézus szenvedései*, írta *Budai* János, bibliai kép. — 170. sz. *Csulai Kende Péter*, írta *Juhász* Sámuel s. lelkész, történeti kép a XVII-dik századból.

Ez a tiz füzet a MPIT *segítő tagjainak* könyvilletménye az 1910. évre.

Az eddig megjelent 170 *füzet ára egyenként 8 fillér*, megrendelhető Hornyánszky V. könyvkereskedésében Budapesten (V., Akadémia bérháza).

2. Értesítés a Házi Kincstár XI-dik kötetéről.

A *Házi Kincstár* XI-dik kötetül megjelent *Frank Th.*: *Az evangyéliom és a szociálizmus* című korszerű francia munka, mely *dr. Kováts* István fordításában a jelenkor legégetőbb szociális kérdéseit tárgyalja az evangyéliom szempontjából megvilágítva. Tartalma: A társadalmi kérdés és az evangyéliom. A tulajdonjog. A munka. A haza. A társadalmi különbségek. A nő és az evangyéliom. Igazság és szeretet. A szolgálat. A mértékletlenség és a társadalom. A nyomor. Az emberi személyiség értéke. Az Isten országa.

Az evangyéliom és a szociálizmus c. munka bolti ára a *Házi Kincstár* ismeretes díszes kötésében 3 korona, terjedelme 16 nyomtatott iv. Megrendelhető Hornyánszky V. társulati főbizománynál Budapesten (V., Akadémia bérháza).

A MPIT *segítő tagjai* ezt a kötetet 1910. évi könyvilletmény fejében kapják.

A *Házi Kincstár* korábbi (I—X-dik) kötetei *egyenként 2 K-ért* ugyancsak Hornyánszky V. könyvkereskedésében kaphatók. Budapest, 1910 október havában.

Szöts Farkas,
társulati titkár.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 szept. hó 1-től szept. hó 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamat 1910-re: Ambrus György Pápa, Szentleányfalvai ref. egyház, Kecskeméti ref. egyház. Juhász Sámuel II.-M.-Vásárhely, Pozsonyi ev. liceumi tanári kar. 1907-re: L. Nagy Árpád.

2. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Dr. Haviár Gyula Szarvas, Kájel István Ószöd, Szepesi evang. lelkészegyesület, Vargha Kálmán Káloz. 1909-re: Simonyi Gyula Egyházasadócz. 1904 és 1905-re: Benkő Gyula Szentlőrincz. 1908—1910-re: Budai János Berekböszörmény.

3. Pártoló tagoktól 6 koronával 1910-re: Csizmadia Jenő Bánhorváth, F. Varga Lajos Nagyrábé, Votisky Károly Késmárk, Schneider Pál Beska. 1910—1911-re: Zalai ev. egyházmegye.

4. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Schneider Mária Beska, Veszprémi ref. egyház.

Összesen befolyt 222 K — f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 október 1-én.

Bendl Henrik,
társ. pénztárnok

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat sziveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál kapható

Az evangyéliom és a szociálizmus.

Irta Thomas Frank, genfi lelkész és theol. tanár, franciából fordította dr. Kováts István theol. m. tanár, pesti hitoktató lelkész. A **Házi Kincstár** XI-dik kötete, 225 lap, ára esinos kötésben 3 korona.

A segítő tagok 1910. évi könyvilletménye.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha es Mária.** Barde E. után franciából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas etikai munka.

10. **Hít és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog* István. Népszerű hitvédelmi munka.

11. **Az evangéliom és a szocializmus.** Írta *Fr. Thomas*, franciából fordította dr. *Kovács István*. Népszerű szociális munka. Ára kötve 3 K.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőteljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete** evangéliumi képekben. Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZÓTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG TITKÁRA

OPK

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár. Az egész évfolyam elő-
fizetési ára nem tagoknak 8 K. Az előfizetés díja Bendl
Henrik társulati pénztárnokhoz (Budapest, IV., Deáktér
4.) küldendő.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkék.	Lapszám
1. Bölceleti, vallásos és költői világképek. <i>Dr. Kristóf György</i> . . .	561
2. Az angol királyok trónralépési nyilatkozata. <i>Dr. Szabó Aladár</i> . . .	574
3. Vallás-erkölesi elemek a Victoria-korabeli angol regényben. <i>Várnai Sándor</i>	587
4. Az amerikai református egyház. <i>Harsányi Sándor</i>	606

II. Belföldi Szemle.

1. A szászvárosi Kuun-kollégium felavatása. <i>V.</i>	616
2. Ifjúsági keresztyén egyesületek. <i>B. Pap István</i>	620

III. Külföldi Szemle.

Külföldi egyházi élet. — <i>p.</i> — <i>f.</i>	626
--	-----

IV. Irodalmi szemle.

1. Havas István: A népoktatás kiterjesztése. <i>Dr. Horváth Károly</i>	636
2. Ludwig Gurlitt: Erziehungslehre. <i>Dr. Horváth Károly</i>	638

Társulatunk t. tagjait tisztelettel fölkérjük, hogy tagsági díjaikat szíveskedjenek minél előbb befizetni.

A **Károli-alap** gyarapítását bizalommal ajánljuk t. tagtársaink munkás szeretetébe.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

A protestantizmus hatása az állam életére.

Irta **Pokoly József** kolozsvári ref. theologiai tanár. 544 lap.
Budapest, 1910.

=====**Ara füzve 7 korona.**=====

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monográfia illetményének
második fele.

Bölcseleti, vallásos és költői világképek.

A műveltség egyre egyetemessé váló terjedése következtében folyton szaporodik azon embermilliók száma, kik a modern ember vagy a kultúra embere jelzőre igényt tartanak. S csakugyan nem ok nélkül. A tudomány igazságai gyorsan válnak az emberiség közkincsévé. Egy-egy tudományos tétel rövid napok alatt éppen a tudomány s a nyomában száguldó technika vívmányainak a közvetítésével az emberiségnek oly hatalmas rétegét hatja át szellemi életében s módosítja gyakorlati magatartásában, aminőről csak nagyon is rövid idővel napjainkat megelőzőleg az emberi elmének még homályos sejtései sem voltak. Századokat lép előre sok egyén és egész nép is rövid évek, vagy éppen év alatt. A nyugati vagy művelt nemzetek kifejezés többé nem azt jelenti, hogy csak ők állanak a műveltségnek ú. n. európai színvonalán. Hanem csak azt s ez kétségtelen nagyságukat, elsőbbségüket még fokozottabb mértékben hirdeti, hogy a tudományos igazságok kutatásában s ezek értékesítésében ma is *vezetnek*. De ha egyszer a Pasteurök és Semmelweisok megszülettek, ha egyszer a tudomány tétele a gyakorlati formát megkapta, a világnak válik aprópénzévé, rendes háztartási eszközévé, mert nyomban épülnek világszerte a megfelelő intézmények. A műveltség gyümölcset tehát csakugyan gyorsan és nagy tömegek veszik birtokba. Ezért a kultúrember kifejezés értéke kezd devalválódni, illetőleg átalakulni, más értelmet nyerni.

Az, mondja a közfelfogás s igen sok tudomány is, hogy valaki részt vehet a kulturális életben vagy nem, tisztán a véletlentől függ, legrosszabb esetben a történeti és földrajzi viszonyok által van meghatározva. Ez tehát nem jelent különbséget theoretikus szempontból az angol és a zulukaffer között. De igenis különbség van a kettő között abban, hogy az egyik,

a kulturember *öntudatosan* vesz rész a kulturális életben, a másik, a műveletlen, mechanikus módon gép gyanánt mozog benne. Öntudatosan. Ez azt jelenti, hogy az ú. n. modern ember nemcsak látja a kultura eredményeit, hanem érzi, hogy azok reá nézve valóban értékesek, nemcsak él a kultura világában izoláltan s cél nélkül, hanem önmaga tűz ki benne magának sajátos feladatokat, s a maga cselekvéseit e feladathoz képest tudatosan szabályozza. Ezzel szemben az ú. n. nem modern embert, bár külsőleg ugyanolyan körülmények, ugyanolyan műveltségi viszonyok között él, a gépiesség jellemzi, legfeljebb annak belátása, hogy mások is úgy cselekszenek. Egyszóval a modern embernek van világnézete s mindent ennek a fényében lát, a másiknak pedig nincs, csak ösztönei vezetik.

Joggal kérkedik-e a modern ember azzal, hogy csak neki van világnézete?

Az emberismerő, a filozófus előtt semmiesetre. Mert ez nagyon jól tudja, hogy valamilyen világnézet nélkül homo sapiens el sem képzelhető. A filozófia nyilvántartja, hogy egyének és egyének, nemzetek és nemzetek világfelfogása között különösen praktikus szempontból homlokegyenest ellenkező vonások vannak ugyan, de abban minden ember egyenlő, hogy valamilyen — homályos vagy tisztább — világképe van, hogy világnézet nélkül nincs egyetlen egyén sem. Csak fokozatot ismer a filozófia s nem hiányt.

Világképünk kialakulása szellemi életünkkel kezdődik. A gyermeki elme benső fejlődése abban nyilatkozik meg, hogy lépésről-lépésre több adatot konstatál a kívülülte létező világból. Ámde a puszta konstatálásnál nem állapodik meg. Gyermeki módon értékkel is ruházza fel a megismert tárgyakat s válogat közülök, cselekvése e megismert értékhez igazodik. Minél több tárgyat ismer meg értéke szerint, annál biztosabban látja maga előtt a célt, annál könnyebben tudja cselekvését a cél szerint elrendezni. Formailag valamennyi világnézetnek ugyanez a tulajdonsága: ismeret, célkitűzés és alkalmazkodás. *Ennek következtében világnézet filozófiai nyelven jelenti a világnak ismerését, értékelését, a világeszményt vagy legfőbb ideált s az ehhez vezető utat.* Minthogy azonban az ismeret, a világnak értékelése, az eszmények s a hozzájuk vezető út egyénenként más és más, világos, hogy a világnézetek mind relatívok.

A rajtunk kívül eső világot mindnyájan ugyanazon módon ismerjük meg. Először érzékileg ismerjük meg a való világ egyes adatait s aztán értelmünkkel. De az egyes adatokat értelmünk nem raktározza el egyenként, hanem kapcsolatokat,

különböző viszonyt, *rendszer*t teremt közöttük. Minden ilyen rendszer alkotó elemei között, bármennyi is legyen azoknak a száma, bizonyos fokozati különbség van. Némely ismeret fontosabb, jelentékenyebb, mint a másik. A legfontosabb, legjelentékenyebb ismereti tárgy egyszersmind a legfőbb adata a való világnak: a legfőbb valóság s egyszersmind a legfőbb érték is. Az emberiségnek a világról való ismeretét az egyes tudományok tartalmazzák és pedig első sorban az ú. n. fizikai tudományok (ontologia). A fizikai tudományok után jön a metafizika, vagyis az a törekvés, hogy az egyes tudományok eredményét összekötő világnézetet megalkossuk. Ez a tudomány a filozófia a maga különböző diszciplínáival; hivatása egységes világnézetet s életfelfogást alkotni.

De hát vajjon van-e ilyen? Ha volna, akkor a világ-rejtély s az élet titka meg volna adva. A legjobban megalapozott világnézet is folytonos korrektívumnak van alá vetve. Egy pillanatra megvillan lelkünkben a világnak egysége: éntünket s a külvilágot harmóniában látjuk, érezzük és tapasztaljuk. Óh milyen boldogok vagyunk életünk eme pillanataiban! Csordultig telik a lelkünk tiszta gyönyörrel. Szellemünk szabadnak érzi magát s mint a ragyogó nyári nap, tiszta meleg fénnel övezi körül a nagy mindenséget. Akaratunk célját eléri, megnyugszik. Oly boldogok vagyunk e percekben, hogy szeretnénk örökké bennük maradni vagy — meghalni. Mert oh milyen keserű az ébredés, milyen tépő fájdalom vágja karmait lelkünkbe, mihelyt ennek a világképnek az egysége megbomlik! Pedig hogy nagyon hamar szokott megbomlani, azt kiki elégszer keserűen tapasztalhatta. Fájdalom a boldogságnak egyik alkotórésze. Mert ennek az egységnek a megérzését egész nyugodtan nevezhetjük a theologia s a közhasználat nyelvén boldogságnak. A boldogság percei hamar elszuhannak, a világkép egysége eltűnik. S az ember újra kezdheti küzdelmét, hogy megint egy ilyen pihenőhöz, megint egy ilyen boldog perchez juthasson, a melyikben a világot s önmagát egységben érzi. Az emberiségnek ez az állandó, soha meg nem szűnő, de mindig megújuló küzdelme a boldogságért a világdráma, ez az ember tragédiája. S éppen ez a világdráma az emberiségnek ez az örökös küzdelme mutatja, hogy a tudomány sem képes olyan egységes világnézetet teremteni, a melyik abszolút értékű volna. Marad tehát a reláció a maga ezer árnyalatával.

E közül a sok relativ világkép közül különösen három csoport emelkedik ki azon tendencia által, hogy abszolúttá, egyetemesé igyekeznek válni. A *filozófiai*, az erkölcsi, illetőleg

vallási világgép s végül a művészeti, különösen pedig a költői.¹

A filozófiai vagy másként metafizikai világgép sajátos vonása éppen abban van, hogy a fizikai tudományok után, azokat alapul véve épül fel. Lépésről-lépésre szigorúan módszeres eljárásokkal vonja be és helyezi el az egyes elemeit a világgépnek. Ismereti elemei a tiszta fogalom alakjában szerepelnek. Ez a fogalmi megismerés az egyes tárgyokról letisztítja mindazt, ami múltó, esékeny s a lényegyet igyekszik megérteni. Minden ami a világon van, lényege szerint helyezkedik el benne. A legfőbb lényeg éppen az, ami a világ és az emberi élet rejtélyeit megoldaná: a világ és az ember harmóniás lényege. A filozófiai világnézet értékei szintén fogalmi objektív értékek, amelyek a gyakorlati életben meg nem találhatók, csak éppen abban a filozófiai felfogásban. Ezeket a filozófiai felfogásokat hívjuk filozófiai rendszernek. S tényleg azt tapasztaljuk, hogy a különböző filozófiai rendszerek jellemző sajátossága az a kimondott vagy hallgatagon érvényesülő tudat, hogy a világrejtély s az emberi lét problémája általuk megvan fejtve. Az igazi filozófus természetesen soha ilyesmit nem mond, mert nagyon jól tudja, hogy rendszere épp annyira gyarló emberi mű, mint előtte annyi soké az volt. De az alkotó elmére nézve a maga rendszere az a legfőbb érték, melynek a bírása őt kielégíti, melynek fényénél megnyílnak előtte a mindenség kapui. A maga rendszere kinek-kinek a legfőbb fogalom, legfőbb valóság és legfőbb cél egyszerre. Minden bölcséletiszisztémában vannak olyan tagok, amelyek a rendszert meghatározzák, pl. Platonnál az ideák. A különböző rendszereknek eme sarkpontjai mindig végok gyanánt szerepelnek. Azok a rendszer legértékesebb elemei: ott van a legfőbb érték, a legfőbb jó (idea, abszolút szellem stb.). Ha egyszer van ilyen feltételekhez nem kötött érték, ha felismertük a legfőbb jót, természetes, hogy az lesz minden cselekvésünk, egész életünk célja, hogy ezzel a legfőbb jóval egyesüljünk, azt magunkévá tegyük, a saját életünkben megvalósítsuk. A legfőbb érték egyúttal legfőbb cél. S akaratí tevékenységünk arra fog irányulni, hogy a célnak, a legfőbb értéknek bírása által kielégülést, megnyugvást, boldogságot nyerjünk.

A filozófiai világnézet, a filozófiai rendszerek azon tenden-

¹ Dilthey, kinek művét magunk is használtuk, az általános és egyetemes jellemvonást a vallásos világgépben el nem ismeri. Das Wesen der Philosophie; Kultur der Gegenwart. Teil I. Abt. VI.

ciája, hogy általánossá és egyetemessé igyekeznek válni, a filozófiai értékek természetében leli magyarázatát. Ezek az értékek fogalmi megismerés útján keletkeznek s így a lényegre irányulnak, az állandóra, a nem változóra, az örökkévalóra. Az pedig ismét szellemi életünknek vele született természete, hogy a legfőbb értéket állandónak és örökké valónak tartjuk, aminek aztán egyetemes érvényesülése és érvényesítése mindenkire nézve kényszerű, szükségképeni. Hogy aztán egyetlen filozófiai rendszer sem tud abszolút érvényt nyerni, az a filozófiai megismerés quantitásából érthető. A legtágabb filozófiai rendszer is egyoldalú. Az emberi elme képtelen arra, hogy az egész mindenséget egyszerre részleteiben és összefüggés szerint átpillantssa. A tudás határa korlátolt, a tiszta emberi elme is tele van idolonokkal, s a legbiztosabb methodologiai fegyverzet sem tud bennünket megvédeni a tévedéstől. De mégis új és új filozófiai rendszerek keletkeznek a régiék roncsain. A letűnt s értéktelenné vált rendszerek sorsából nem a probléma megoldhatatlanságára vonunk következtetést, hanem arra, hogy az elkövetett hiba kiküszöbölésével megjavítsuk a multat. Csak egyetlen egy biztos pontra van szükségünk, hogy a világ rejtélyét s az élet titkát felfedezzük. A multban ez nem sikerült. De csüggedés nélkül kezdjük újra a küzdelmet. Soha ki nem fogy igyekezetünk. Elbágyadt elménket ismét lihegő munkára indítja a hit, hogy ez a pont megtalálható. Csak a módszereink nem bizonyultak megbízhatónak.

Az erkölcsi, a vallásos világkép alkotó elemei ugyanazok : ismeret, értékelés, célfogalom s az akaratnak feléje irányítása. Csakhogy mindezeknek más a kvalitása. A fogalmi megismerés helyébe lép a vallásos megismerés. A lényegét keressük itt is. De a lényeg nem logikai természetű, hanem ethikus. A látható, az érzékelhető világ többet jelent, mint amennyire az emberi terjedhet. Van benne valami isteni. Ami benne ilyen eredetű, annak van értéke. És pedig minél több van benne az isteni szikrából, annál értékesebb. Amiben nincs semmi földi, semmi emberi: az a legfőbb érték, az maga Isten, a világnak teremtője és megalkotója. S a porhüvelybe szállott embernek is van ilyen isteni alkotó része: a lélek. A legfőbb cél tehát ennek az isteni eredetű léleknek folytonos fejlesztése, az emberinek levetkőzése s az isteninek felöltözése. Az, amit a keresztyén vallás tétele mond: Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok. Hogy ezt a feladatot megvalósíthassuk, szüntelenül Istennel kell foglalkoznunk, vele társalognunk, tőle kérnünk, remélnünk, egyszóval benne és általa élünk. Cselekvéseink, akaratni tevékenységünk annyiban jó, amennyiben

ehhez a célhoz bennünket közelebb visz. Ebben leli magyarázatát az aszketizmus, a martíromság. A középkor aszkétája napokig nem táplálkozott, meztelen testét szeggel kivert ciliciummal övezte, megkorbácsolta. Azért tette mindezt, hogy önmagából kiirtsa azt, ami emberi, hogy szünetlenül Istennel foglalkozhassék, vele élhessen. A vallásos világgépben az Istennek igaz ismerete és megtalálása az a pont, amelyik az embert és a világot egységben, harmóniában engedi éreznünk. Isten a legfőbb jó, az ő szelleme és bölcsesége mindent ékesen és szép rendben igazgat. Csak az ő szemével kell szemlélnünk a világot, akkor nyerünk egységes világgépet, magától megoldódik a világ és az emberi élet titka, boldogok lehetünk és vagyunk.¹

Annak az alapja, hogy minden vallásos világnézet az egyetemesség igényével lép fel, szintén abban van, hogy van benne egy legfőbb érték, egy legfőbb jó, amelynek bírása tudatosan vagy öntudatlanul mindenkire nézve kötelező erejű. Viszont azért dőlnek meg a vallásos világgépek, mert igen sokszor ellentmondanak a tiszta (fogalmi, logikai) megismerésnek. Mert a legfőbb érték annyira kiárad a világ érzéki adataira (Isten megjelenik a földön, sőt emberré változik, mint a görögök-nél; az Isten a maga kegyelmét szétárasztja a világra), hogy éppen soksága miatt értéke, mint a levegőnek, megszűnik. Vagy megdől végre a vallásos világgép azért is, mert hasztalan tartja meg az ember a parancsolatokat, nincs foganatjuk. (A fétisimádó földhöz vágja istenét; a bálványimádó szétöri a szobrát.)

És mégis szomjúhozzuk a vallásos világgép fényét. Milliók és milliók tették kockára nagy vidámsággal földi valójukat azért, mert támadás érte vallásos értékeiket. A ledöndött szobrok belyébe újat állít a bálványimádó, a pogányság omladékain felépül a keresztyénség s katholicizmus elbágyadása kiváltja az erőben pompázó, tettere képes protestantizmust. Mert lelkünknek veleszületett tulajdonsága a hit. Hit abban, hogy van a világnak értelme s van az életnek célja. Csak fel kell fogni ezt az értelmet, csak napfényre kell hozni ezt a célt! Ezért mondja a keresztyén vallás: A hit az oly dolgoknak, melyek nem láttatnak, bizonyos mutatója (Zsid. XI. r. 1. v.). S van még egy körülmény, mely miatt vallások maradunk mindenha. S ez a körülmény a vallásos megismerés természetéből folyik. Ha ugyanis mindenben több van az érzékelhetőnél, van még benne isteni is, ebben in nuce benne

¹ Megjegyzendő, hogy itt mi első sorban a keresztyén vallás nyújtotta világgépre gondoltunk. De nemcsak erre.

van az is, hogy tehát nem az érzékelhető világ a való. Ez a világ mulandó, tökéletlenséggel teli. Van egy más világ, amelyben minden tökéletes: ez a mennyország (elysium). Abban a túlsó világban, a mennyországban, ha minden tökéletes, az ember is az leend. Akkor megérti az élet és a világ titkát, akkor boldog lesz. Mikor? A másvilágon. Eljutunk-e oda? Igen, eljutunk, mert hiszen életünk örökkévaló; az a mi bennünk már itt a földön Istené, a lélek, halhatatlan. Újra kell születnünk, már ebben az életben, vagy legalább is és mindenestre a túlvilágon s akkor célunkat elérjük. A remény, hogy a cél megvalósul egykor, soha el nem fogy.¹ Kifogyhatatlan a vallás a vigasztalás eszközeinek kitartásában és alkalmazásában. Ebben gyökerezik ereje.

Művészeti vagy esztétikai világnézetéről beszélni Lippsnek a vélekedése szerint képtelenség, mivel hogy az esztétikai a szépnek a tartalmát a valóságból teljesen kiemeli, kiszabadítja, attól teljesen elvonatkoztatja.² Csakhogy ez az esztétikai szemléletnek egyik vonása. Nincs művész, nincs műélvezet anélkül a meggyőződés nélkül, hogy amit alkotunk vagy élvezünk, bár nem reális való, de mégis a valóságnak, az ideális világnak az adata. A szépben mindig valami logikai tartalom nyer kifejezést. Amde — s ebben van a különbség — ezt a logikai tartalmat nem a tiszta reflexió útján értjük meg, hanem a fantáziával. Ez az a lelki tehetség, mellyel a költő és műélvező gondolkodik. A tudomány fogalmakkal operál, az esztétikában szemlélettel van dolgunk. S mikor az esztétikai szemlélet a valót láttatni akarja, a logikai gondolkodás segít neki a jelentékeny és esetleges kiválogatásában. A gondolkodás és fantázia ezen együttessége adja meg a művészetek ideális valóságát. Nincs benne valótlanság, de a valóság szétszört adatait a fogalom köti össze. Ez az idea nem áll kívül a valóságon, hanem eredetileg benne van, csak újjászületik a fantázia által a jelenésben. Éppen ebben van a művészetek egyetemes jelen-

¹ Dilthey i. m. az egyetemes jelleget, mint már megjegyeztük, megtagadja. Azért, mert szerinte a vallás láthatatlan, legfőbb értéke minden más értéket kizár s mert itt a viszony mindig csak a legfőbb érték s az ember között lehetséges, csak ez jön számításba. Ezzel szemben egyetemesnek kell mondanunk virtualiter minden vallásos világképet, mert nemcsak egyetlen értékről van szó a vallásban sem, hanem annyi relatív értékről, amennyiben isteni elem is van. Ez pedig mindenütt és mindenben jelen van. Tehát ezekkel a relatív értékekkel való viszony is számításba veendő.

² Nálunk Gyulainak volt hasonló vélekedése a lírikus költőről éppen Petőfivel kapcsolatban. Petőfi Sándor és lírai költészetünk Petőfi-könyvtár V. füzet

tősége.¹ Inkább abból a szempontból lehetne ellenvetést felhozni, hogy az egyes műalkotások az ideális világnak oly csekély részét foglalják magukba, hogy *világképet* egyáltalán nem adhatnak (pl. egy szobor, vagy zenemű). Ha azonban világképről van szó, akkor nem lehet az a kérdés, hogy mit tud kifejezni az egyes műremek. Hanem hogy van-e olyan művészet, amely világképet tud adni? Már a régi poétika ilyennek ismerte az epikus költőt. (Homeros, Dante, Arany.) Hogy vajjon csak a költő tud művészileg egész világképet kifejezni, annak a fejtegetése ezúttal nem tartozik ide. De a költőnél beszélhetünk világképről. Ha ez a világkép nem is egyetlen műben jut kifejezésre, hanem az egyes műalkotásokból kell kiválogatnunk színeit s összeállítanunk az egészet.

A költő épp úgy, mint a filozófus és a vallásos kedély, bizonyos viszonyokat ragad meg. Oly viszonyokat, melyekben az egyén s a külvilág érintkeznek. Ezen viszonyok jelentőségét jobban, élesebben látja, mint az átlagember. Világosabban megpillantja bennük az állandót, az okot, a lényegét.² S csak azt jeleníti meg aztán az érzéki síkban, ami ebben a viszonyban értékes. Ezen tapasztalati viszonyokban felismert értékekből áll a költő, a művész világa. Ezek szerint rendez el mindent a maga világképében s természetesen e szerint születnek alkotásai is. Ezek az értékek éppen értékjellegüknél fogva célfogalomná fejlődnek. Mert ha valamit értékesnek minősítek, célul tűzöm ki, birni akarom. Ha van a költő világképében olyan érték, mely az egyént s az őt környező mindenséget egybekapcsolja, ha ezt a legfőbb értéket célfogalom gyanánt kifejezve az emberiségnek felmutatja: ott van a költői világkép. A valóságon épül fel s a valóságra vonatkozik, nem mint a filozófiai rendszer, abstrakciókra vagy a vallásos világkép, a túlvilágra. Éppen azért megvan az az előnye a másik kettő felett, hogy a megnyugváshoz, a boldogsághoz, az ember és a világegységben való megértéséhez biztosabban és könnyebben eljuttatja az egyént. Nincs egyébre szükség a művészet világában avégett, hogy lelkünk a harmóniás boldogságban megfűrödhessék, csak arra az egyetlen egyre, hogy *szemléljünk*. Az elme nincs kitéve az agysejteket izzadásig kimerítő metodológiai műveleteknek, mint a filozófiában és a vallásban s nincs annak a kínzó tudatnak alája vetve, hogy

¹ Wundt: System der Philosophie. 1889. 654. s. köv. 1.

² Benedetto Croce szerint az intuitív megismerés és a művészet fogalma identikusok. Zeitschrift für Philosophie u. phil. Kritik. Band 128. 194. 1.

mindez igaz lehet a másvilágon vagy az elméletben, de nem való. Hanem előtte áll ez a boldogságot magában rejtő pillanat. Nem agyrém, hanem valóság, tiszta valóság; csak ki kell nyitni a szemet, nézni, élvezni, gyönyörködni kell. Mert éppen az valósult meg, éppen az áll előttünk teljes méltóságának megfelelő érzéki alakban, ami után lelkünk szomjúhozva epedt. Én és a kozmosz (az atya) valóban egyek vagyunk. Az eszménynek valóra váltódásával megszűnik az akarat gyötrelme is. A művészet világában az akarat tevékenység, a cselekvés s vele együtt minden más szétszórt adathoz ragadó tevékenység megszűnik. Csak egyetlen egy akció van benne; a boldogságnak, az eszménynek, az ideának szemlélése. Ebben a szemléletben egyesül az egész mindenség s egyéniségünk egymást kölcsönösen és egyetemesen áthatva, körülövezve. És mégis ekkor érezzük leginkább, hogy mit ér a világ s mit érünk mi magunk! Mert mindkettőből együtt és egyszerre harmónikus képben előttünk áll a legfőbb érték, a legfőbb valóság. Eme kozmikus pillanatok gyönyörteljes hatása, magasztossága az érdeknélküliségben rejlik. Oly kifejezés, melyet miután Kant a tudomány szájába adott, sokan és sokféleképp magyaráztak. De a lényege, felfogásom szerint, igazán csak az a könnyen érthető tartalom lehet, hogy akarat tevékenység s vele együtt minden más diszkurzív működés szünetel, egybeolvad: csak a pusztá szemlélet nyugalma ül égi székében, nyugodtan, méltósággal, örök fenséggel, mint ahogy az Isten székelt a mennyégnek trónusán.

Ennek következtében a költő világképe visszahathat ugyan az életre, de *ez a visszahatás már kívül esik az esztétikai tevékenységen*, az már vagy logikai vagy etikai tevékenység lesz.¹

Még csak arra mutatunk rá, hogy miben kell látnunk az esztétikai világkép egyetemességi tendenciáját. (A lehetőségére ugyanis már rámutattunk.) A költői világnézetnek is vannak oly értékei, amelyek egyetemesen kényszerű jelleggel bírnak. Kényszerű, mert okát nem tudjuk megmondani, vagy ha igen, feleslegesnek tartjuk a megmondását s ezért ösztönszerűnek is mondható. Melyik az az ösztönünk, amelyiket az esztétikai világkép kielégít?

A kérdést azonban most már általánosíthatjuk, mert hiszen mind a három fajta világképben legfőbb értéknek a jelenlétét

¹ Dilthey i. h. 56. l. azt mondja, hogy a költői világképnek nincs reformáló hatása. Ennek azonban ellentmond az irodalomtörténet. (Tyrtaios. Petőfi.)

állítottuk (bár még meg nem neveztük), amely legfőbb érték kényszerű, ösztönzerű jelleggel bír. Ezért tehát arra kell feleletet adnunk, hogy melyik az az ösztönünk, amelyiknek a kielégítését segítik elő *a világképek*. Éppen azért, hogy abszolút érték van bennük?

Emlékezzünk vissza a kezdetben mondottakra a világkép keletkezésének módját illetőleg. Láttuk, hogy minden világkép úgy keletkezik, mint ahogy a gyermek elméje fejlődik. Első az érzéki adatok konstatálása, viszonyítása, értékelése, értelmezése s ennek következtében a célkitűzés és a hozzávezető út. Mondottuk, hogy világnézet jelenti a világnak ismerését, értékelését, a legfőbb eszményt s a hozzávezető utat. (Megjegyzendő, hogy világ itt = külvilág + ember.) S tényleg, ha világnézetéről beszélünk, mindig azt kérdezzük: mi az értelme a világnak, mi az értéke az életnek? Ez minden ismerésnek végső problémája.

Az a moloch tehát, amelyiknek egy egész világképet kell adnunk táplálékul, a *jelentő* ösztön, más néven értelmi vagy gondolkodási ösztön.

A jelentő ösztönnek a többi ösztönnel és az öntudattal való bonyolult kapcsolódását itt éppen csak annyiban érintjük, amennyiben célunkhoz szükséges.¹ Azt ma már senkinek sem kell bizonyítani, aki tudományos tevékenységet fejt ki, hogy a feltétel a lelki élet egysége. Ha nem éreznők, nem tudnók, hogy mindaz a testi és szellemi munka, amit az egyén e földi életben elvégez, valamely egységbe fut össze, ott nyer értelmet, jelentőséget, akkor igazán beállott volna a *tudomány csődje*. Ezt a lelki egységet részletesen leírni nem tudjuk. De érezzük, hogy mindennemű életnyilvánulásunk ennek a lelki életnek, az egységnek a része. A szubjektumnak az az állapota, amikor a lelki életnek ezt az egységét megérzi, az öntudat. Mit kell, hogy megérezzen? Éreznie, tudnia kell önmagáról s a külvilágról, az egyes tevékenységi mozzanatokról, mert hiszen azok a saját cselekvései. Tudnia kell a külvilágról is, mert azoknak csakis az öntudat előtt van értelmük. A világnak minden adata annyiban bír értékkel, amennyiben az öntudatot, mint szellemi önlétet szolgálja, kielégíti. Ha a kielégülés tényét elismerjük, el kell ismernünk, hogy van tehát hiány is, amit ki kell elégíteni. Ezt tennünk csakugyan nem nehéz. Hiányt, szükségletet sokkal többször tapasztalunk,

¹ Aki az itt mondottakról alapos tájékozódást akar szerezni, azt Böhm Károly nagybecsű könyvéhez utasítjuk: Az ember és világa II. r. Kócai. 1992.

mint kielégedést. Ezeket a hiányokat ösztöneink állapítják, érzik meg. Az ösztönök által konstatált hiányérzet végső elemzésben az alanynak a hiányérzete. A hiányérzet következménye a kielégülés után való vágy. De nem mindenkor. Mert a kielégülés némelykor ösztönszerűen az öntudat megérezése nélkül is végbemegy, mint pl. az állatnál, de az embernél is. (Reflex mozgulatokban.) A hiány az öntudatba lépve, azt leköti, a kielégedésre izgatja. S ekkor a jelentő ösztön, a gondolkodás dönt afelett, hogy mi az, ami a hiányt pótolni képes. Ebből látható, hogy a jelentő ösztön, bár magábanvéve önálló léttel bír, kapcsolódik a többi ösztönnel, foglalósága minden más ösztönre kiterjed, *azaz a jelentő ösztön valamennyi más ösztön által megérezett hiány pótlását irányíthatja*, kielégítheti. Az öntudat teljes kielégedése ezek szerint akkor áll be, ha valamennyi ösztön hiányát a maga természetének megfelelő pótlékkal kielégítette. Ezért a gondolkodás, mint az öntudat tevékenysége a kielégedés irányában, mindenkor célszerű. Hiányt akar megszüntetni. Az öntudatos gondolkodás mindenkor céltudatos is s így minden logikai művelet végcélja az öntudat kielégedése. A gondolkodás másik tulajdonsága a szabadság; nincs kötve az érzéki tárgyához, hanem ezek között az öntudat természete, illetőleg a jelentés szerint szabadon választ. S végül a gondolkodás egyetemes, mert nem érzéki képpel, hanem jelentő képpel dolgozik. Azaz nem azt nézi, ami az érzéki hüvelyben előtte áll. Hanem azt keresi, aminek egyetemes, örök jelentősége van az öntudatra nézve.

Mínt hogy tehát az öntudat a jelentő ösztön, a gondolkodás által valamennyi ösztön változásait átszenvedi, az öntudatnak megnyugvása mindig valamelyik ösztön kielégedését is jelenti. Az öntudat megnyugvását, kielégedését s szillogizmus zártétele jelzi. Tehát minden zártétel (konkluzió) valami hiány kielégedése (Alles ist ein Schluss. Hegel). A legteljesebb kielégedés csak akkor valósul meg, ha minden elképzelhető és lehetséges hiány pótlékát megkapja, ha tehát gondolkodásunk abszolút értéket találva, abban megnyugszik. *Abszolút érték alatt olyan jelentést gondolunk, amely minden kiányt megszüntet*, tehát az öntudatot kielégíti kényszer nélkül, célszerűen (igazabban önszerűen) és egyetemesen. „A gondolkodás célszerűség nélkül üres játék, általánosság nélkül a pillanatban való buta elmerülés, szabadság nélkül kényszerűen lepergő gépies munka lenne. Csakis ezen három jellemzője által lesz a gondolkodás az önlét oly hatalmas fenntartási eszközévé, hogy az ösztön kötöttségének (állati formában előforduló) rab-

ságát elvetve, anticipált örömmel enurává lesz sorsának az ember.¹

Az abszolút érték tehát, mint minden lehető hiánynak végleges pótléka, minden emberre nézve kötelező erővel bír. Ezen kényszerűség alól nincs menekvés; élő, egészséges ember nem is menekülni akar alóla, hanem vágyódik utána. A beteg abnormis szervezetűek magatartása is csak ennek a tételnek negatív bizonyítéka.

Az ismertetett három világgép abszolút értékre törekszik, ilyenek megállapítása a végcél. (Azt ugyanis, hogy az esztétikai világgépben is ilyen abszolút érték van, a Cohn Jonás műve — *Allgemeine Ästhetik*. Leipzig 1901 és a Böhm i. m. III. k. *Axiologia* által a magunk szempontjából eldöntöttnek tartjuk).² Éppen ezért e tudományok értéktudományok, normatívdiszciplínák. Az a három legfőbb érték, mely ezen tudományok tárgya, az igaz, a jó és a szép. Az igazban a gondolkodás egyetemességi vonása keresendő, a jóban célszerűsége s végre a szépben szabadsága uralkodik. A gondolkodás három alaptermészetének ezen külön-külön való kidomborodása a három világgépben (filozófia-egyetemes; vallás-erkölcsi jó; esztétikai szép) miatt érthető, hogy mindenik világgép utoljára is tökéletlen, esékeny, részleges. De bizonyos gondolat-sornak teljes befejezése.

Ez a háromféle világgép a valóságban ezerszállal fűződik össze. Egyénekenként és a tömegekben is majd ez, majd ama világgép értékei nyomulnak előtérbe. De úgy elkülönülten, mint az elméletben, ritkán érvényesülnek. Csak az elmélyedő léleknek adatik meg a való világ szétszórt adatainak ilyen mindent magában foglaló intuitív megpillantása: a filozófusnak, a költőnek. S ezeknek is csak emberi mértékig. A leg-tökéletesebb filozófiai szisztémák, a legtisztább etikai rendszerre épült vallás, a legragyogóbb költői világgép utoljára is korlátolt, határok közé van szorítva a legfőbb érték, a legmagasabb eszmény meglátását és feltüntetését illetőleg. Cohn Jonás ezt a legmagasabb eszményt, az ideál egységét az ismerésnek és akaratnak szép formában való kifejezésében látja. (I. m. 287. 1) Böhm pedig az intelligencia abszolút nemességében, ami szintén az esztétikai szemlélődés legmagasabb állapotát jelenti.

¹ Böhm i. m. 282. 1.

² Igen tanulságos erre nézve még a Groos cikke is a K. Fischer-émlékkönyvben: *Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts*. II. Aufl. Heidelberg 1907.

Hogy mindkét filozófus az esztétikát, amely itt az ú. n. széptannál többet jelent, jelöli meg olyannak, amely ezt a legmagasabb értéket felmutathatja, annak az a magyarázata, hogy minden hiányérzetünknek az a természete, hogy teljes kielégedést csak akkor nyer, ha a pótlék térbelileg is a hiány helyébe lép. Ebben van a szemléletnek nagy jelentősége minden szellemi munkában s a műalkotások benne bírják a hatásnak egyik legbiztosabb feltételét.¹

Dr. Kristóf György.

¹ Érdemesnek tartjuk közölni Volkelt négy esztetikai normáját, melyben, persze szisztematikusan kifejtve, ugyanezen gondolatokat találjuk. (System der Ästhetik 1905.)

Lélektani vonatkozásban.

Tárgyi vonatkozásban.

I. norma A. Érzéssel telt szemlélet.	B. Alak és tartalom egysége.
II. „ A. Érzelmi képzeletünk kitágítása.	B. Emberre nézve jelentős tartalom.
III. „ A. A valóság érzésének csökkenése.	B. A jelenés.
IV. „ A. A viszonyító (kapcsoló) tevékenység fokozása.	B. Az eszt. tárgy szerves egysége.

(A+B = egy norm.) A II. norma B. részének a tárgyalásakor a menschlich bedeutungsvolle mellett Volkelt is megkülönbözteti a hochbedeutungsvolle-t, ami a főérték jelentésével egyértelmű. I. m. 473. l.

Az angol királyok trónralépési nyilatkozata.

(Befejező közlemény.)

Ez alkalommal feladatunk második és még nehezebb részét akarjuk megoldani. Vizsgálódásainkat most nem, mint a multkor, egy félszázadra, hanem jóformán két egész századra kell kiterjesztenünk s e két századnak is nagyon különböző eseményeit kell tekintetbe vennünk s azok szellemi kapcsolatát megtalálnunk és feltüntetnünk.

Éppen mivel az angol nép csak hosszas vonakodás után s csak mikor legszentebb érdekeit látta veszedelemben, tudta magát arra elhatározni, hogy fejedelmét a trónralépési nyilatkozat megtételére kényszerítse, a törvény megalkotása után szívósan és sokáig ragaszkodott ahhoz és csak sok és sokféle nevezetes ok hatása folytán tette meg a nevezetes lépést a törvény módosítására.

Ez okok a következők:

Először is a nonkonformista, radikális protestánsoknak számbeli gyarapodása s az anglikán egyház egyeduralmának megtörésével a nonkonformista elveknek, amelyek minden felekezet számára szabad mozgást s az üldözések megszüntetését követelték, diadalra jutása.

A másik nevezetes ok az volt, hogy ama veszélyek, amelyek avval fenyegették Angliát, hogy Jakab fia és unokája, tehát erős római katolikusok jutnak a trónra, nevezetes küzdelmek után elmúltak s a hannoverai protestáns ház uralma biztosított.

Harmadik nevezetes ok az, hogy Anglia megnőtt, világbirodalom lett, amelyhez száz meg százféle vallású polgárok milliói tartoznak s mind különösebbé vált, hogy a fejedelem a sokféle vallás közül egyet uralkodása kezdetén mindjárt a gúny céltáblájává tegyen és azzal megvetését éreztesse.

A negyedik, igen hatalmas ok az alkotmányosság alapeszméinek következetes kifejtése és érvényesítése, amelynél fogva az angol király csak miniszterei tanácsára intézkedik, a miniszterek hatalma pedig teljesen a népképviselőten nyugszik. Mind furcsábbnak tünt fel tehát, hogy a nép a királytól várja a protestantizmus biztosítását, amikor egyébként a miniszterelnök intézi a birodalom politikáját.

Végül meg kell említenünk, hogy lassanként az angol, sőt ir római katolikusok magatartása is megváltozott, mert helyzetük kedvezőbbé vált s az angol nép zöme előtt ma már nem tűnnek fel oly veszélyes elemeknek, amilyeneknek a XVII. század római katolikusai az akkori angol protestánsok előtt méltán feltűnhettek.

Ezek az okok azonban a XVIII. század folyamán még, bár némileg hatottak, nem fejthettek ki nagyobb erőt s nemcsak a trónralépési nyilatkozat eltörlésére, de a római katolikusok szabadságának visszaállítására sem vezettek. Hiszen úgy látszott, hogy még a nonkonformisták is hiába küzdenek, pedig az eleitől fogva bizonyos volt, hogy a római katolikusok csak az ő hátukon juthatnak be a szabadság palotájába s amíg a nonkonformisták is az üldözés tárgyai, addig a római katolikusok hiába törekesznek jogaik érvényesítésére.

Pedig még a „dicsőséges forradalom“ után is sokáig nagyon kedvezőtlen volt a nonkonformisták helyzete. III. Vilmos és felesége, Mária — II. Jakab leánya¹ — alatt, a bölcs uralkodók szelidsége enyhítette a nonkonformisták elleni törvények hatását, de már Anna — Mária nővére, II. Jakab fiatalabb leánya — idejében törvényhozási úton is, ahelyett, hogy a türelem felé eveztek volna, súlyosbították helyzetüket. Nemcsak I. Károlynak, hanem az angol radikális protestánsoknak is kárára vált, hogy oly kemény és kiváló vezérük akadt a királyi hatalommal szemben, aminő *Cromwell* volt, aki egymásután verte le a királyi és egyházi hatalmat s széjjelkergette az új viszonyokkal megbarátkozni nem tudó felsőházat is, alsóházat is. Eppen ezért az angol nonkonformista is megbélyegzett lett a nép nagy zöme előtt s akármilyen rendszerető, istenfélő ember volt is, nagyon hamar megkapta a megrovást, hogy íme a király és az egyház ellensége. Anna idejében pedig, bár nem mindig tory-k ültek a kormányrúd mellett, a tory szellem nagyon megerősödött. A tory-k előtt a király és az egyház, természetesen az anglikán egyház, voltak a leg-

¹ Az I. cikkben, Prot. Szemle 8 f., 517. l. 21. sor, ott, ahol Máriáról szó van e szó előtt: leánya a „Jakab“ szó kimaradt.

fénylőbb csillagok. II. Jakab bűneit kezdték feledni s felelevenítették I. Károlynak, „a szent martyrnak“ — így nevezték — emlékét. Fokozott dühvel fordultak tehát a nonkonformisták ellen s ahelyett hogy a Test Act-ot enyhítették volna, lehetlenné tették, hogy mérsékelt disszenterek azt magukra nézve kedvezően magyarázhassák.

S ez annál csodálatosabb, mert a XVIII. század elején — 1706-ban — oly esemény ment végbe, amelynek, azt lehetett gondolni, az lesz a következése, hogy a közvéleményt barátságosabbá teszi az anglikán egyházon kívül állókkal szemben. Ez az esemény Anglia és Skócia egyesülése volt egy egységes „United kingdom“-má. Az egység nem jelentette Skócia külön államiságának megszűnését. Mai napig is Skóciának külön törvényei vannak s ha valamely angol törvény érvénye kiterjesztetik Skóciára, azt az illető törvényben külön jelezni kell. Az angol Test Act tehát nem vonatkozott a skótokra s a skót képviselőktől, akik most a londoni parlamentbe beléptek, senki sem követelte, hogy az anglikán egyházzal közösségben legyenek s annak szertartásai szerint vegyenek úrvacsorát.

Azonban a skót képviselők nem gyakoroltak valami nagy befolyást az angol közvéleményre, mert Anglia akkor még inkább „*predominating partner*“ volt, — így nevezte tudvalevőleg Lord Roseberry Angliát a „Home rule“-ról tartott híres beszédében — mint amilyen ma. Angliában pedig Annának az anglikán egyházhoz való szinte képtelen ragaszkodása, ami egyszer arra vitte, hogy hevesen megdorgálta az úrvacsorát osztó papot, mert az a királynőnek előbb adta az úrvacsorai jegyeket, mint az anglikán püspököknek: rendkívül erősítette a nonkonformisták elleni indulatokat. Ez ellenséges indulatok kifolyása az „Occasional conformity act“.

Ez a törvény egyike a legvexatoriusabb intézkedéseknek, amelyeket a hatalom birtokában levők a szabadság hívei ellen intéztek. És nem is heves túlzók és felforgatók ellen irányult, hanem éppen a legmérsékeltabb disszenterek ellen, akik ha ragaszkodtak is mélységes evangéliumi hitükhöz és szabadabb egyházkormányzati tanaikhoz, szívesen vettek úrvacsorát az anglikán egyház templomaiban — hiszen az anglikánok úrvacsorai tana egyezett az övékével — s ezzel eleget tévén a törvény rendelkezéseinek, hivatalokat is vállaltak. E térre őket a római katolikusok nem követhették, mert hiszen ők az eretneknek tartott anglikán egyház papjaitól az úrvacsorai jegyeket el nem fogadhatták s az ezekhez kapcsolts magyarázatot nem helyeselhatték. A tory-k tehát Anna

uralma idejében az „Occasional conformity act“-tel arról akartak gondoskodni, hogy a mérsékelt disszidentekre nézve lehetőtlenné és haszontalanná tegyék az anglikán egyházban való úrvacsorázást. Kimondották tehát, hogy az occasional conformity érvénytelen s csak az vállalhat hivatalt, aki teljesen és nemcsak egy úrvacsorázással van közösségben az anglikán egyházzal.

Ezt a disszidentek bosszantására kigondolt és megcsinált törvényt I. György idejében — 1718-ban — eltörölték s a disszidentek készültek magának a Test Act-nak az eltörlésére. Reményeik, úgy látszott, hamarosan megvalósulnak. A hatalom ugyanis a hannoverai ház uralma alatt lassanként kizárólag a whigeknek, a liberálisok őseinek birtokába jutott. Hogy e tény fontosságát megértsük, tudnunk kell, hogy régebben a XVII. században, nem voltak egységes miniszteriumok. A politikai pártok már kialakultak, de a miniszteri állásokat különböző pártokhoz tartozó férfiak foglalták el, akik sokszor döntő fontosságú kérdésekben egymás ellen szavaztak s azért mégis miniszteri állásaikról le nem mondtak. III. Vilmos uralkodásának vége felé jóformán teljesen whigeknek engedte át a miniszteri tárcákat. Anna alatt legtöbbször tory színezete volt a kormánynak, de az a törvény, hogy a miniszterium tagjai politikai főkérdésekben, egyet kell hogy értsenek s ha nem értenek, együtt nem működhetnek: Angliában is csak a Györgyök alatt érvényesült teljesen.

A Györgyök — I. és II. — teljesen azonosították magukat a whig-párttal és erre nagy okuk volt. A whigek alapvető politikai tana: a protestáns trónutódlás volt. A tory-k jórészt jacobiták voltak.¹ Az elűzött Jakab példáját, aki III. Vilmos uralkodása idején francia sereg élén Irlandba tört be, hogy innen hódítsa vissza Angliát, fia, szintén Jakab, követte és Skócián át igyekezett Angliába behatolni.

Vállalkozásával csúfos kudarcot vallott s örülhetett, hogy az angol hajókat kikerülve, visszatérhetett Franciaországba. E vállalkozás és annak balsikere nemcsak György trónját, hanem a whigek uralmát is erősítette és mivel a megbízhatatlan toryk voltak a legtúlzóbb anglikánok, a whigek figyelme és rokonszenve természetesen a disszident protestánsok felé fordult.

1737-ben, II. György alatt, már úgy látszott, hogy célt

¹ Lecky: History of England in the XVIII. century Vol. I. The tory party under Queen Anne was to a great extent and under George I. was almost exclusively Jacobite.

érnek a nonkonformisták és lerázzák a Test Act bilincseit. *Walpole*, aki akkor miniszterelnök volt, jó indulattal viseltetett irántuk. Még az anglikán egyház egy püspöke, *Hoadley*, a winchesteri püspök is melléjük állt. Hanem egy hatalmas szövetségesük mindent elrontott. *Frigyes* volt ez, a trónörökös, aki atyjával, mint tudjuk, folyton hadilábon állt s e kérdés is különösen azért érdekelt, mert atyjának akart borsot törni az orra alá. A király pedig csak azért sem akart engedni. Meg akarta mutatni fiának, hogy ő az úr Angliában, ha fiát a népszerűség dicsfénye veszi is körül. *Walpole* megingott. Ő is, mint sok más liberális államférfiú, opportunistá volt. Hajlott a jóra, szerette a protestánsokat, de még jobban a hatalmat. A Test Act megváltoztatásából semmi sem lett s ha e törvényt nem változtatták meg a disszenterek javára, még kevésbbé változtatták meg a római katolikusok javára. Ha Anna dogmatikus okokból üldözte a disszenterekkel együtt a római katolikusokat s 1711-ben a már félig-meddig feledésbe ment büntető törvényeket felelevenítette s a római katolikusok ellen teljes szigorral alkalmazta, a Györgyök politikai okokból tekintettek rájuk rossz szemmel, mint a hannoverai ház esküdt ellenségeire.

És a római katolikusok rá is szolgáltak arra, hogy a hannoverai ház mélységes bizalmatlansággal tekintsen rájuk. *Jakabnak* semmiféle botorsága, fiának csúfos kudarca vissza nem tarthatta őket, hogy új meg új összeesküvéseket ne szőjenek s új vállalkozásokba ne fogjanak a protestáns uralkodó ellen. A XVIII. század közepe táján II. *Jakab* unokája, *Károly* tört be Skóciába. Az egész angol birodalom felriadt. *Károly* kisebb-nagyobb eredményeket ért el s zászlaja alá mind többben álltak, nagyrészt római katolikusok, de hovatovább protestánsok is. A francia segédesapatokon és angol katolikusokon kívül különösen a skót, kelta s nagyrészt akkor még római katolikus lakosságra támaszkodott a fiatal pretendens. A *cullodeni* szerencsétlen kimenetelű csata — 1745-ben — véget vetett minden *jakobita* reménynek. A *jakobita* ügy, mert a hamu alatt még soká pislogott a parázs, hiszen még ma is vannak ábrándos emberek, akik minden összeesküvés szándéktól távol, *jakobitáknak* nevezik magukat: mindinkább nevetéssé vált s lassanként a protestáns uralkodóház uralma Nagybritannia minden részében megszilárdult. A római katolikus emancipációt természetesen a pretendensek vállalkozásai csak hátráltatták. Az általános benyomás az volt, hogy a régi veszély még nem múlt el s ha a Test Act-ot a római katolikusok javára változtatják, azok nagyon hamar a protestán-

sok felé kerülhetnek s az országot Jakab utódai kezére játsszák át.

A XVIII. század második felében még más okok miatt sem történhetett semmi a római katolikus emancipáció keresztülvitele érdekében. Anglia óriási küzdelmekbe sodródott, amelyek idején a különböző felekezeti kérdések megoldása háttérbe szorult. Külső ellenséggel kellett harcolniak vívnia s a protestáns uralkodók alatt megerősödött szigetország, három helyen mért óriási csapást Franciaországra. *Clive* Indiát, *Wellington* Franciaországot ragadta ki a franciák kezéből, *Napoleon* uralmát tette tönkre és bár az északamerikai angol statusok kisíklottak Anglia kezei közül, mégis a XIX. század elején területben, hatalomban, befolyásban összehasonlíthatatlanul nagyobb lett, mint az az Anglia volt, mely felett a XVIII. század elején a római katolikus pretendensek és a protestáns hannoverai királyok vitáztak. A nagy események szélesebb látókört adtak a politikusoknak s a XIX. század huszas éveiben, a nagy harcok lezajlása után, már nyilvánvaló volt, hogy a különben is megerősödött nonkonformistákkal szemben a Test Actot fenntartani nem lehet. A politikusok hajlandóságát pedig az anglikán egyház nem volt képes ellensúlyozni, mert kétszeres vereséget is szenvedett a Wesley által kezdeményezett mozgalomban.

Az anglikán egyház a XVIII. század közepe táján, amikor a Wesley-féle mozgalom megindult, körülbelül ebben az állapotban volt, amilyenben most a magyar protestáns egyház van. Volt sok törvény, utasítás, rendszabály. Voltak tanok is, amelyeket az evangéliumi tények és igazságokba való bemélyedés nélkül bemagoltattak a gyermekekkel, úgy hogy a felnőttek azt mint holt anyagot tekintették. Az egyes lelkekkel való foglalkozás, evangéliumi erős meggyőződések keltése és hatalmas építő, mentő és gyógyító munkák szervezése céljából, jóformán ismeretlen volt. Így az anglikán egyház megszűnt küldetéssel bíró egyház lenni. Teljesen elvesztette a néppel való kapcsolatot.¹ A száraz, élettelen egyházban azután az elhanyagolt lelkek mélyén megerősödött a hitelenség és erkölcstelenség.²

Az anglikán egyháznak, mint egy falat kenyérre, úgy volt szüksége az erőteljes, ébresztő és az erkölcsi felelősséget az elpuhult előkelőkben is, az egyházi teendőket gépiesen le-

¹ Mc. Carthy. History of the four Georges 1850. Vol. II. 71. She ceased to be a missionary church, She was absolutely out of touch with the great bulk of the people.

² U. o. 190. Morals were getting out fashion as much as religion.

morzsoló papokban is, a durva népben is erősítő és valósággá tevő mozgalomra. Mégis elég botorul ellenezte és üldözte azt, bármennyire ragaszkodtak is a mozgalom hívei az egyházhoz s bármennyire hangsúlyozták is, hogy azt igyekeznek érvényesíteni, amit az Úr Jézus evangéliuma az egyház főkötelességévé tesz: mégis minden áron el akarta azt nyomni. A meglévő bajokat, bűnöket a holttságot a lelkekbe beszüremplő frivol hitetlenséget, az érzékiség túltengését és sorvasztó hatását senki se akarta meglátni, akárcsak most minálunk s végre is a mozgalom híveit kiüldözték az egyházból. Ez volt az anglikán egyház egyik vesztesége. Megfogyott számbelileg is, mert ahelyett, hogy egyeseknek az evangélium érvényesítésében mutatott heveskedését igyekezett volna mérsékelni és éretlenségeit, amelyek minden erőteljes mozgalomnak kísérei, törekedett volna lenyesni: az egész mozgalmat el akarta fojtani s a régi rendszer minden mérgét, bűnét, mulasztását nagy igazságtalansággal takargatta. A mozgalom azonban magával ragadta az egész angol társadalmat s később az anglikán egyház, hogy végkép el ne pusztuljon s a nagy versenyben megállhasson, kénytelen volt az életteljes evangéliumi tevékenység összes eszközeit, a bibliaórákat, a tömegek ébresztését, az új énekeket, az ifjúsággal való foglalkozást, az egyéni hit erősítését elfogadni s ez volt a másik — erkölcsi — veresége. A nonkonformista egyházak mentek elől az egyház új reformálásában s mivel számbelileg is megnagyobbodtak a disszidentek egyházai, 1828-ban felszabadultak a százados iga alól. Ezzel a római katolikusok számára is utat törtek. 1829-ben az angol törvényhozás megalkotta a római katolikusok emancipációjáról szóló törvényt,¹ amely természetes következménye volt amaz elveknek, amelyek a nonkonformisták javára már egy évvel előbb érvényesültek.

Az 1829-iki törvény, amely a római katolikusoknak utat nyitott a közhivatalokba és a parlamentbe, azt is elrendelte, hogy némely hivatalokat római katolikusok nem viselhetnek, pl. Lordkancellár, Írország alkirálya és minisztere, a skót presbyteriánus egyház gyűléseire kiküldött királyi biztos római katolikus nem lehet. Később a hatvanas években még e törvényt is módosították a római katolikusok javára s ma már — egy-két nevezetes állást kivéve — jóformán minden közhivatal nyitva áll római katolikusok előtt is.

¹ 10. George IV. c. 7. An act for the relief of His Majesty's Roman catholic subjects. Ez a nevezetes törvény címe az angol törvénykönyv szerint.

Nagyon természetesen a trónralépési nyilatkozat eltörlése nem követhette mindjárt a római katolikusok szabad mozgásának biztosítását. IV. György halála hamarosan bekövetkezett a törvény megalkotása után, IV. Vilmos nem soká élt, Viktória pedig, aki a trónon követte, nagyon sokáig uralkodott s ha IV. Vilmos és Viktória trónraléptekor túlmerészség lett volna a trónralépési nyilatkozat eltörlésének követelése, azután meg sokáig nem volt a kérdés aktuális. Annál nagyobb érdeklődéssel fordult az angol közvélemény a nyilatkozat felé VII. Eduárd trónraléptekor, amikor már mindazok az okok, amelyekről e közlemény elején szoltam, teljes erővel hatottak.

Az összes felekezetek, még a legfurcsább pogány vallások is, régóta teljes szabadságot élveztek a britt birodalomban. Az az egynéhány ábrándos ember, aki még jakobitának nevezte magát, a protestáns trónt már nem veszélyeztette. Az angol világbirodalomban 12 millió római katolikus élt s nemcsak a kanadai római katolikusok, akik nemcsak római katolikusok, hanem francia származásúak is, mutatták ki tettekkel, élükön Laurier-vel, a híres kanadai miniszterelnökkel, a britt birodalomhoz való ragaszkodásukat, hanem még az ir római katolikusok is, akik külön ir parlament felállítását követelik, hivatkozhattak arra, hogy egyfelől illetékes vezető férfiak nyilatkozatai szerint az ir parlament felállítására való törekvés nem irányul a protestáns trón ellen, másfelől arra, hogy a tizenkilencedik század folyamán az irek vére épp úgy folyt minden világrészben a brit ügyért, mint az angol vagy a skót. Az alkotmányosság fejlődése pedig régesrégén megvalósította azt az elvet, hogy a király uralkodik, de nem kormányoz s a felelős miniszterelnöknek, míg többsége van az alsóházban, nem kell attól félnie, hogy a király vagy ennek környezete gátolni fogja tervei kivitelében s mivel az ir képviselőkön kívül római katolikus alig egy-kettő ül az alsóházban, Nagy-Britannia protestáns jellegét semmiféle veszély nem fenyegeti.

És mégis, VII. Eduárdnak még el kellett mondania a trónralépési nyilatkozatot. Sőt úgy látszott, hogy az angolok meg akarják mutatni, milyen következetesek e kérdésben is s ha már sokáig tartó vonakodás után kényszerítették ki az uralkodótól a nyilatkozatot, csak nagynehezen és csak nagysokára fogják kiengedni királyaikat a nyilatkozat megtételének kötelezettsége alól. Akármiféle terv merült fel, nem nyerte meg az illetékes egyének tetszését. Voltak, akik arra törekedtek, hogy a nyilatkozattétel teljesen eltöröltessék. Ne követeljenek

semmiféle nyilatkozatot sem az uralkodótól, amelyben vallási meggyőződéseit tárja a nyilvánosság elé. Ezt szerették volna legjobban a heves római katolikusok s Viscount Halifax, az angol highchurchmen-ek (túlzó anglikánok) vezére is ezt az utat ajánlotta. A mérsékelt elmék azonban és pedig nemcsak a protestánsok, hanem a római katolikusok közt is, belátták, hogyha erre az útra lépnek, oly vihar keletkezik, amely lehetlenné teszi a nyilatkozat módosítását is. Mások azt ajánlották, hogy a nyilatkozatból a különösen sérelmes, illetve sértő kifejezéseket töröljék s különösen a nyilatkozat ama része helyett, amelyben az angol király bálványimádónak és babonásnak nyilvánít bizonyos római katolikus tanokat, tegyék ezt: „*ellenkeznek az én hitemmel*“. Ez ellen meg a római katolikusok emeltek kifogást s azt mondták, hogy így mégis csak támadást intéz ellenük a király és csak egyedül ő ellenük. Végre nyilvánvalóvá lett, hogy a nyilatkozatot valahogy módosítani kell s a felsőház 1904-ben ezt ünnepélyesen ki is mondta, de hozzátette, hogy a nyilatkozat módosítása ne veszélyeztesse a protestáns trónutódlást.

A jelen év azután újból aktuálissá tette a kérdést. VII. Eduárd meghalt s az uralmon levő liberális párt elhatározta, hogy a sokáig vajudó kérdést döntés elé viszi. De az Asquith kormány is csak nagynehezen találta meg a formulát, ami közmegnyugvást kelthetett s ez teljes mértékben kitént a trónralépési nyilatkozatra vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása során.

A törvényjavaslatot *Asquith* miniszterelnök 1910 június 29-én terjesztette a képviselőház elé. Beszédében, amelyben a javaslat főbb intézkedéseit ismertette, kifejtette, hogy a javaslat szerint az angol királynak mostantól fogva a régi helyett a következő nyilatkozatot kell tennie:

Én . . . ünnepélyesen és igazán, Isten színe előtt valom, bizonyítom és kinyilatkoztatom, hogy a törvény által felállított (established) angol protestáns református egyháznak hű tagja vagyok s hogy amaz intézkedések igaz értelmében, amelyek országomban a protestáns trónutódlást biztosítják, a jelzett intézkedéseket legjobb tehetségem szerint a törvénynek megfelelően fenntartom.¹

A miniszterelnök beszéde után *Balfour*, az ellenzék vezére szólalt fel s azzal érvelt, hogy mivel ma már Anglia világbirodalom, amelyhez milliók tartoznak s ezeknek a vallásos felfogásai a legkülönbözőbbek, nincs értelme annak, hogy

¹ Evangelical Christendom. 1910. July-August. 77. 1.

az angol király egyetlenegy felekezettel szemben fejezzen ki tiltakozást. *Balfour* felszólalása biztosította a többséget a javaslat alap gondolatának, ámbar kitünt, hogy annak erős ellenzéke is lesz. Már az első olvasásnál igen sokan szólaltak fel mind a két pártról, jelezve, hogy a régi nyilatkozat semmiféle módosítását sem fogadhatják el. Nemsokára kitünt az is, hogy a javaslat eredeti formájában nem lesz törvénytényé. Míg általában a javaslat alap gondolatát is sokan, egyházak, egyesületek (a Protestant Truth Society és a Church Association) és egyesek hevesen elleneztek, a mérsékeltbbek közül is sokan az ellen emeltek kifogást, hogy a javasolt nyilatkozattal az angol király nemcsak protestánsnak, hanem az állami egyház tagjának is vallja magát.

Mivel pedig ma már a nonkonformisták, számban is, de kivált erőkifejtésben és egyházi tevékenységben versenyezhetnek az egykor óriási többséget képező anglikánokkal, a nonkonformista képviselők sértőnek találták magokra nézve, hogy a király csak az államegyház tagja lehessen s a második olvasást megelőző napon elhatározták, hogy lépéseket tesznek a miniszterelnök javaslatának olyatén módosítására, amilyen a mai helyzetnek megfelel.

A második olvasás feletti vitát július 27-én szintén a miniszterelnök vezette be. Hatalmas beszéde valóságos történelmi tanulmány. Kifejtette, hogy a régi nyilatkozatnál sokkal jobban biztosítják a protestáns trónutódlást az Act of Rights más rendelkezései, az Act of Settlement és a Skóciával való egyesülés idején hozott törvény. Rámutatott arra, hogy a nyilatkozatnak nincs semminemű szankciója. A nyilatkozat megtételét elrendeli az Act of Rights, de nem mondja meg, hogy mi történjék, ha a különben jogos trónutód nem mondja el a nyilatkozatot, míg ellenben határozottan kimondja, hogy az alattvalók feloldatnak a hűségeskü alól, ha a fejedelem római katolikussá lesz, vagy ha római katolikus nőt vesz el. Az Act of Settlement szerint, amely törvény akkor keletkezett, amikor kitünt, hogy Anna, III. Vilmos sógornője, utódok nélkül hal el: a trónt elfoglaló egyén az anglikán egyház tagja tartozik lenni. A Union Act pedig még erősebben kifejezi, hogy pápisták vagy akik pápista nőt vesznek el, nem örökölhetik és birtokba nem vehetik Nagy-Britannia és birtokai fejedelmi koronáját.

A miniszterelnök rámutatott arra, hogy ez intézkedések ezentúl is érvényben maradnak. Együttal védte az általa javasolt nyilatkozat pozitív formáját és bejelentette, hogy a részletes tárgyalás során a felmerült aggályok folytán, kész helyt

adni újabb módosításnak s be is mutatta, hogy a nyilatkozat az újabb módosítások után ez lenne:

En . . . ünnepélyesen és igazán, Isten színe előtt vallom, bizonyítom és kinyilatkoztatom, hogy hű protestáns vagyok és hogy a protestáns trónutódlást országomban biztosító intézkedések igaz értelmében, legjobb tehetségem szerint fenntartom ez intézkedéseket.¹

A miniszterelnök beszéde után következett az ellenzők felszólalása. Az ellenzők erős, kemény protestánsok, nagyon ügyesen rendezték a vitát. Angol szokás szerint csak az az indítvány bocsátható szavazás alá, amelyet legalább ketten támogatnak. Már most a javaslat ellenzői a javaslat elleni indítvány megtételére egy kormánypárti fiatal képviselőt, *Agar-Robartes*-t jelölték ki, az indítvány támogatására pedig az ellenzéki *Mitchell-Thomson*-t. Mind a kettő tüzes, heves beszédet tartott. *Agar-Robartes* a vatikáni zsinat határozatai miatt ma még szükségesebbnek mondotta a régi nyilatkozatot, mint valaha. *Mitchell-Thomson* pedig arra utalt, hogy sok minden változhatott 1689 óta, de a római egyház egyenesen dicsekszik azzal, hogy sohasem változik s igényei, követelései ugyanazok ma is, mint régen. Nem lehet tehát eléggé óvakodni vele szemben. Nagyon érdekes volt Lord Hugh *Cecil*nek, az egykori híres angol külügyminister, *Salisbury* Marquis² fiának, a tuzó anglikánok egyik vezérférfiának a felszólalása. Kifejtette, hogy nagyon tévednek azok, akik azt hiszik, hogy ők, a high-churchmenek Rómához akarják közelebb vinni az egyházat. Senki nála jobban a protestáns trónutódlást biztosítani nem akarja, de az nem is forog veszélyben s azért nyugodtan szavaz a miniszterelnök javaslata mellett. *Herbert*, a kevésszámú római katolikus angol képviselők egyike, biztosította a házat, hogy az angol római katolikusok a protestáns trónutódlást egyáltalán nem akarják támadni. *Balfour*, az ellenzék vezére ez alkalommal is felszólalt s azzal védte a javaslatot, hogy ezentúl a király nem úgy mint eddig, egy-két római tan ellen nyilatkozik, hanem, mivel hű protestánsnak vallja magát, valamennyi római tan visszautasítja. Az utolsó nagy beszédet, miután a javaslatot sokan támadták, a javaslat védelmére *Birrell*, ír miniszter (Irish chief secretary) tartotta. Kifejtette,

¹ Times 1910 júl. 28. szám 7. lap. E formában állapított meg az új nyilatkozat a képviselőház által júl. 29-én, a felsőház által augusztus 2-án.

² Az angol főrendek főcímét, itt a *Salisbury* örgrófi címet, mindig csak a család legidősebb tagja viseli. Az ifjabb tagok vagy kisebb címeket vagy a családnevet — Cecil a *Salisbury*-ak családi neve — viselik.

hogy a javaslatot nemcsak abból a szempontból kell megítélni, hogy a régi nyilatkozatot eltörli, hanem tekintetbe kell venni azt is, hogy most, több mint kétszáz évvel az Act of Rights megalkotása után, teljesen nyugodt időkben époly határozottsággal, mint őseik, törvénybe iktatják a protestáns trónutódlást s kifejezésre juttatják az új nyilatkozattal anélkül, hogy valakit sérteni akarnának, hogy Anglia protestáns ország.

Birrel beszéde nagy hatást gyakorolt a házra s a javaslatot második olvasásban 410 szóval 84 ellen fogadták el.

A részletes tárgyalás során a javaslat ellenzői csüggedetlenül harcoltak tovább. Egyik (Moore) ki akarta mondani, hogy a hozandó törvény csak a később trónra jutó királyokra vonatkozik, V. György pedig köteleztessék a régi nyilatkozat megtételére. Egy másik (Craig) be akarta vezetni az új nyilatkozatba is a régi nevezetesebb részeit, ahelyett azonban, hogy a király a római tanokra nézve ezt mondja: idolatrous and superstitious, ezt javasolta tétetni: „are repugnant to and against my religious belief”.¹ A ház azonban csak a miniszterelnöknek már jelzett módosítását fogadta el s így küldte át a javaslatot a főrendiházba.

A javaslat felsőházi tárgyalása is magas színvonalú volt. A kormány részéről Earl *Crewe* beszélt a javaslat mellett. Kimutatta, hogy a nyilatkozat teljes eltörlése lehetetlen. Utalt arra, hogy nemcsak az anyaország, hanem Kanada két milliónyi, Ausztrália egy milliónyi római katolikus, lojális lakossága is mély sóvárgással várja a kérdés kedvező elintézését. Előadta, hogy Irlandból is, ahol pedig a protestánsok és római katolikusok közti feszültség mindig a legnagyobb volt, tekintélyes protestáns egyénektől jöttek kérvények a régi nyilatkozat megváltoztatására. A javaslat mellett szólt az ellenzék vezére, *Lansdowne* marquis is. Beszédében jóformán azokat az okokat csoportosította új erővel, amelyeket *Balfour* az alsóházban már felhozott. A legkiválóbb beszédet kétségkívül a canterbury-i érsek tartotta. Rámutatott arra, hogy a királyi régi nyilatkozat szövegének lényegesebb alkatrészei nem az Oates gonosz fondorkodásai által keltett izgatottságban keletkeztek s rámutatott arra is, amit e cikk első részében én is igyekeztem megvilágítani, hogy már II. Károly megbízhatatlansága az Oates-féle háborgás előtt s a római katolikus előnyomulás szükségessé tette legalább a hivatalnokokra nézve a királyi nyilatkozathoz hasonló kijelentések tételét. Kimutatta meggyőző erővel, hogy bár a nyilatkozatban vallási tanokról

¹ Times, 1910. júl. 29. sz. 8. l.

van szó, mindig politikai veszélyt akart az elhárítani, amilyen veszély ma már nem létezik. Végül hangsúlyozta, hogy valamiféle királyi nyilatkozatra ma is szükség van, mert ha semmiféle módon nem hangsúlyozná a király ünnepélyes nyilatkozatban hű protestáns voltát, ez nagy félreértésekre adna okot. A kiváló beszédek megtették hatásukat s bár a részletes tárgyalás során a heves, de buzgó Lord *Kinnaird*, az evangélikus munkák egyik előharcosa, igyekezett a transzsubstanciáció és más római tanok elleni kifejezett tiltakozást bevinni a nyilatkozatba, a felsőház a képviselők által megállapított formában fogadta el azt.

A király augusztus 3-án kijelentette hozzájárulását s a nevezetes bill így törvényynyé lett. Sokan Angliában is, máshol is úgy tekinthetik az új nyilatkozat törvénybe iktatását, mint a protestáns ügy gyengülését, mint az előrenyomuló római katholicizmus egyik diadalát, de aki a dolgok mélyére tekint, az bizonyára egyetért velünk, amikor azt állítjuk, hogy míg a régi nyilatkozatot a megriasztott, a veszélyben forgó protestantizmus adta a király szájába, az új nyilatkozatot, a hatalmas, erőteljes és megszilárdult protestantizmus alkotta meg, amelynek léte nem függ többé erős kifejezések megtételétől, fejedelmek befolyásától s amely ugyanakkor, amikor saját római katolikus honfitársait nagy engedékenységgel megtudja nyerni, egyúttal hatást tud gyakorolni a római katolikus Spanyolországra, hogy az meg a protestánsok kedvezőtlen helyzetét javítsa s a spanyol protestánsok századokon át tartó üldözésének teljesen véget vessen.

Mindent összefoglalva, elmondhatjuk, hogy az új törvény megalkotása bölcs cselekedet volt, protestáns és keresztyén elvek érvényesítése, remek példaadás római katolikus országoknak és magának a római katolikus egyháznak s azt hisszük, hogy felséges szép jelenet lesz, amikor V. György, 400 millió ember uralkodója, a leghatalmasabb birodalom fejedelme koronázásakor, vagy az új ülőszék megnyitásakor, ahelyett, hogy a római katolikusokat arcul verné, egyszerű, de jelentős szavakkal ki fogja jelenteni, hogy: *hű protestáns és hogy mindenképpen azon lesz, hogy utódai is azok legyenek.*

Dr. Szabó Aladár.

Vallás-erkölcsi elemek a Victoria-korabeli angol regényben.

A mult század harmincas évei Angliában a vallásos eszmék oly forrongásának voltak tanúi, amely fordulópontot jelentett a szabadelvű gondolkodás és a vak tekintélyhit közt folyó százados harcban. Különösen négy történeti esemény volt az, amely az anglikán orthodoxia szűk kizárólagosságának megadta a halálos döfést. A XVIII. század sok forrásból táplálkozó racionalisztikus áramlata, amely a napoleoni háborúk idejében vélt francia eredete miatt hitele vesztett lett, de most újra felszínre kerekedett; azután a német biblia-kritika, mely most már az angol szellemvilág elől sem volt tovább elzárható; a természetvizsgálódás, de különösen a geológiai kutatások nagy eredményei, melyek halomra döntötték a bibliáról szóló téves elméleteket s a szentírás hitelt érdemlőségét is módosították. s végül az, hogy az angol politikai hatalom letéteményesei tudatára jutottak annak, hogy a brit uralom az orthodox anglikánokon kívül más alattvalókat is foglal magában, nevezetesen pedig a katolikus ireket, akik lassankint kényszeríteni tudták a kormányt, hogy vallási különállásukat fontolóra vegye és pedig az államegyház rovására.

Az 1833. év július 14-ike volt az a nevezetes vasárnap, amely ezt a régóta érlelődő szellemi evolúciót történelmileg is megpecsételte. Az e napra következő héten volt megkezdendő működését Oxfordban az esküdtbiróság, amely alkalomból rendszeren külön megnyitó szent beszédet szoktak tartani a bírák és esküdtek előtt a Mária-templomban s a szent beszéd megtartásával ezúttal *John Keble*, a hasonnevű lelkész fia volt megbízva, aki a „Keresztyén év“ cím alatt kiadott s még ma is nagy elterjedésnek örvendő vallásos énekek gyűjteménye alapján nyerte el az oxfordi költészettani kathedrát. Ő azonban

ahelyett, hogy megszokott tárggyul a bírák igazságosságát vette volna fel, Saul király engedetlenségét választotta textusul Sámuel főpap ellen s lángoló szavakkal ostromozta a liberális kormányt, mely Irland püspöki székei közül néhányat betöltetlen hagyott s így az anglikán egyház tekintélyén csorbát ejtett. A különös beszédet nem sokkal utóbb „National Apostasy“ címen ki is nyomatták s ez az anglikán papság túlnyomó részének nyílt helyeslésével találkozott.

Maga J. H. *Newmann*, a későbbi bíbornok nevezte el ezt a vasárnapot az „oxfordi mozgalom“ néven ismert szellemi irányzat kiinduló pontjának, és joggal is, mert Keble beszéde adta meg a lökést arra, hogy oly rokonszellemű férfiak és gondolkozók, mint *Hurral*, *Froude*, *Isaac Williams*, *W. G. Ward* és *J. H. Newmann* összefogjanak az egyház tekintélyének a szabadelvűség elleni védelmére. E célból megkezdték a „Korszerű könyvek“ vállalatának kibocsátását, amelyekből nyolc év alatt kilencven látott napvilágot. De különösen az első és utolsó birt ezek közül historiai jelentőséggel. Mindkettőnek szerzője *Newmann* volt, aki később is, még *Pusey* csatlakozása után is lelke maradt a mozgalomnak.

Mindjárt az első traktátus megmutatta, merre irányult ez a mozgalom. A keresztyén megigazulás — úgymond *Newmann* — a sacramentumok objectív erején alapszik. A sacramentumokat az apostoli hatalommal felruházott lelkész szolgáltatja. Ezek hatáskörüket a püspököktől nyerik, akik az apostoli utódlás folytán olybá tekintendők, mint az apostoloknak a szentlélektől megszállott utódai. A püspökök tehát a hit dolgaiban a legmagasabb, s az államtól független hatóságok.

Igy erőltetette meg *Newmann* a puritán orthodoxia utolsó bástyáját, a szentírás ígését is az egyházatyák által átszármasztott magyarázat érdekében anélkül, hogy komoly ellenmondásra talált volna. Csak mikor utolsó könyvében azt is kijelentette, hogy a tridenti zsinat határozmányai nincsenek ellentétben az anglikán pap hitvallásával, zúdította magára az oxfordi püspök megrovását, a mi aztán a könyvsorozat megszűnésével pár évre rá *Newmann*nak nyílt átlépését vonta maga után 150 tekintélyes társával együtt a római katolikus egyház kebelébe.

Nem szándékunk itt végig kísérni ennek a nevezetes kulturharcnak további fázisait, *Newmann* szereplését és az azzal kapcsolatos fejleményeket, melyek az angol egyház mai dogmatikus és politikai megalakulására vezettek. Célunk azt a hatást vizsgálni csak, melyet ez az eszmefforrongás Anglia közgondolkodására s az angol irodalmi eszményekre

gyakorolt, amidőn az emberi és társadalmi problémák mélyebb, komolyabb etikai megalapozásával az élet tartalmasabb és integránsabb felfogásának nyitott utat az irodalmi elméművekben, mely különösen a kora Victori-korabeli elbeszélő irodalomra nyomta rá a maga bélyegét s az angol nép erkölcsi világnézlete, szociális és humanisztikus intézményei sajátos vonásaiból táplálkozva, a pszichológiai regény egész levegőjében és miliójében, motívumaiban és összetükközéseiben oly erőteljes visszhangra lelt.

Nem első esete volt ez Angliában a vallási felvilágosultság fellépése óta az orthodoxiával való kemény összetűzéseknek. Mig Bentham és Mill utilitarianizmusának egyenes leszármazója Harriet Martineau, egy hugenotta-család sarja, a bölcséleti radikalizmus előharcosa s a Comte-féle pozitívizmus első terjesztője Angliában, hitetlenségével az agnosztikusoknak vágott elébe, addig a Wesley-testvérek a methodizmus megalapításával azon igyekeztek, hogy a nép millióinak erkölcsi és vallási színvonalát emeljék. „El sem képzelhetjük ma már — magyarázza később Eliot „Bede Ádám“ regényében e mozgalomnak jelentőségét Angliára nézve — a methodizmusnak azt a régi képét, melynek keretét zöld dombok láncolata szolgáltatta, vagy pedig százasos sycomorok sűrű árnyéka, amely alá bárdolatlan férfiak, megcsalódott szívű asszonyok gyülekeztek, epekedve a hit után, melynek első ébredése lelköket visszarágatta a múltba, elméjüket nyomorúságos életük apró gondjai fölé emelte, míg szívükből kicsordult a végtelen irgalmas, szeretetével mindent átölelő isteni jelenvalóság sejtelme s szelíden árasztotta rájuk melegét, mint a nap a hajléknélküli szerencsétlenekre“. „Lehet, hogy olvasóim — folytatja tovább — nem látnak egyebet a methodizmusban a szennyos utcákon mézesszavú kisboltosok vagy sarlatán prédikátorok által hypokrita stylusban tartott közönséges szónoki produkcióknál, mely elemek felsorolása kimeríti a nagy közönség szemei előtt a methodizmus lényegét. S ez kár volna, mert nem mondhatom, hogy Seth és Dinah (a regény két alakja) egyebek lettek volna methodistáknál, nem is abból a modern vágásból, mely havi szemléket olvas s oszlopcarnokos templomokba jár istentiszteletre, hanem régi szabású methodisták, akik hittek a hétköznapi csodákban, a rögtönös megtérésekben, az álmok és látomások erejében, s abból találgatták jövődjüket. A találomra felütött bibliában kerestek isteni sugallatokat s a szentírást betű szerint értelmezték, a mi távol áll a szabadalmazott kommentálók helyeslésétől.“

De főleg Buttler Analogiája (The Analogy of Religion,

Natural and Revealed to the course and constitution of Nature, 1736) volt az a mű, mely Newmannra is, mint másokra a XVIII. század legerősebb szellemei közül, mély hatást gyakorolt. Paley „Bizonyosságai“ (Evidences of christianity“) évekkel utóbb lényegesen megváltozott viszonyok között, nem kevésbé hatásos apológiáját szolgáltatták a vallásos hitnek. De a bibliában való hit ezen képviselői az ó- és új-testamentom ellen irányuló racionalisztikus támadásokat racionalista fegyverekkel igyekeztek visszaverni anélkül, hogy épp ezért tudományos szakkörökön kívül mélyebb figyelmet ébresztettek volna. Csak hogy logikával és tudományos apparátussal, amivel pl. Paley püspök dolgozott „Bizonyágaiban“, az új biblia-kritikával szemben nem sokra lehetett menni, mert függetlenül a megelőző felvilágosultság kora filozófiai racionalizmusától, amelynek hírhedt hangadója *Thomas Pajm* volt, az orthodoxyának a német szentírás-kritikában is kemény ellenfele akadt. *Semler*, *Lessing*, *Herder*, *Eichhorn* és *Michaelis* a bibliai könyveket ugyanolyan vizsgálat alá vették, mint a milyennel a klasszikus ókor világi szövegeit elemezték, s oly tekintélyes theologus, mint *Schleiermacher*, az evangéliumot elfogulatlanul mint történelmileg előállt emberi művet taglalta, de sőt angol püspökök, mint *March* és *Thirlwall* sem haboztak ezeket a kritikai nézeteket honfitársaikkal fordítások révén megismertetni.

Anglia ez időben a legjobb úton volt arra, hogy vallási dolgokban ugyanazt a lágyszívűséget sajátítsa el, melyet a cambridgei tudós *Rose* „Present state of Protestantism in Germany“ című művében, mely alapjában véve kíméletlen támadás *Semler*, *Michaelis*, *De Wette*, *Bretschneider* s általában a racionalizmus és a bibliai kritika ellen — Németországban oly erősen hibáztatott. Ámbár ezt a szemrehányást az angol protestantizmus még távolról sem érdemelte meg, mert amit a régi egyetemek szigorú hitű köreiből mint liberalizmust kiáltottak ki, azt a protestáns theologia német professzorai csak az önálló kutatás kezdetének fogták volna föl.

Ekkor Angliában a hitéletnek egy új bajnoka támadt, aki épp úgy, mint *Schleiermacher*, félredobta a szürke teóriát s személyes szükségünk, tulajdon szívünk szempontjából kelt a keresztyénség védelmére. *Wilberforce* az emberi szív eredendő romlottságára, az emberi természet bűnösségére hivatkozott. Krisztus kereszthalála által az örök büntetéstől váltotta meg a bűnös emberiséget s ebből következik, hogy a keresztyének végtelen halálával, szeretettel kell megváltóján csüngenie s hogy legalább hetenként egy napon kizárólag és egészen a vele való közösség gondolatának kell magát oda-

adnia, hogy minden élet ősforrásánál megújhódjék. Más szavakkal a pietisztikus hit, amit Németországban *Spener*, Angliában *Wesley* és *Whitefield* prédikáltak, a XIX. század kezdetén Wilberforceban buzgó támogatóra talált s e társadalmi állásánál és nemes humanitásánál fogva egyként kitünő férfiú egyénisége az evangélikus iránynak („evangelicalism“, amit Angliában az egyházon belül maradt pietizmust nevezik, megkülönböztetésül a methodizmustól, mely később — alapítója eredeti intenciója ellenére — a püspöki egyházat elhagyta) nagy tekintélyt és elterjedést biztosított különösen a gazdag és előkelő társaság köreiből, aminthogy ezt a térfoglalását az evangélikus irányzatnak a magasabb angol társadalmi körökben ismét csak George Eliot oly élénk színekkel festette le a „Scenes of clerical life“-ban.

Ez a pietisztikus ébredés bizonyos idegenszerű jelleget is öltött annak a tekintély-lelkésedésnek a révén, mely a divatba jött legitím eszmék iránt való rajongással egyidejűleg sok főt megzavart. Mint ahogy Franciaországban egy *Chateaubriand*, *Lamménais*, *Joseph de Maistre*, *Bonald*. Németországban *Adam Müller*, *Gentz*, *Schlegel*, *Haller* a század első két évtizedében, úgy Angliában is fölfedezték a tekintély elvét, a történelmi jogalkotó szövet, a középkor szépségeit. Egy vallási dagály állapotával állunk szemben a múlt század huszas éveiben, amelynek felúton elébe jöttek olyan áradozó lelkek, mint Keble és Newmann. A XIX. század eleji angol egyházi liberalizmus és a harmincas évek orthodoxiája közti különbséget semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy amíg Welsh és Thirlwall bibliai kritikái ellenmondás nélkül hangzhattak el s ők maguk püspöki székeket töltöttek be, addig Milmant eretneknek kiáltották ki, mivel a zsidók történetéről 1829-ben megjelent művében oly merész volt, hogy Ábrahám pátriárkát sejknek nevezte.

Nem szabad e jelenségek előtt szemet hunynunk az angol regény története egy oly korszakának tárgyalásánál, mely az 1837-től 1907-ig terjedő időt foglalja magába. Ez az éra egy oly társadalom tükré, amely lelki egyensúlyából kiesve, meddő, de szüntelen erőfeszítéseket tesz arra, hogy új nyugvópontot találjon. Körülbelül III. György uralma az a korhatár, mely a régi és új időt elválasztja egymástól. Különböző világeseemények járultak hozzá ahhoz, hogy a brit uralom kiválasztottságáról, nemzeti egyháza érinthetlenségéről, a kasztokra tagolt osztályrend isteni eredetéről meggyökerezett hitet meg-ingassák. Ilyen volt többek közt az északamerikai gyarmatok elszakadása s a francia forradalom mindent felforgató eszméi.

De az angol alkotmány csökönyös konzervativizmusa nem engedett ennek dacára százados intézményeihez nyúlni s a társadalmi rétegezés mellett a britt népeesség faj szerint is sok felé forgácsolódott szét: angolokra, skótokra, irekre és welsh-ekre, amely organikus tagozatokat ismét vallási és felekezeti ellentétek élesítették ki még jobban. Az angol túlnyomó részben anglikán s mint ilyen az államvallás minden kedvezményét és kiváltságát élvezi, holott más polgártársai vele szemben csak páriák s a maguk részéről még ezek a páriák is egymásközt meghasonolva vetélkednek az elsőségért. Legfelül a skót presbiterianusok nyomják a többit büszke és arisztokratikus clan-szervezetükkel, utánuk a welsh-methodisták jönnek, míg legalul a katolikus irek nyögnek. Ami a nem keresztyén felekezeteket illeti, azok egyáltalán számításba sem jönnek.

Hogy aztán a presbiterianizmus olykor igen jól megfért az üzérkedő kalmárszellemmel, az egyáltalán nem kell, hogy meglepjen, ha tudjuk, hogy magának Gladstonenak apja, a szívós, józanul takarékos és bibliás skót is, aki mint fő-főliberális és presbiteriánus hagyta el Skóciát, hogy mint tory és az angol egyház tagja váljék liverpooli polgárrá, indiai birtokain nagystilű rabszolgatartó volt s üzleti érdekeit igen ügyesen tudta a bibliával és a theológiával támogatni. Szokásmondás szerint minden skót fél filozófus, de egész theologus s ezért John Gladstone ugyanakkor, mikor Wilberforce püspök egész Angliát meg tudta nyerni a rabszolgaság eltörlésének, kezében a bibliával védte igazát; mert meg vagyon írva — úgy mond — (Mózes II. könyve 9, 25.), hogy „Ham legyen szolgája testvéreinek, Semnek és Jáfetnek“, már pedig Ham utódai a hamiták vagyis a négerek, következőképp a gondviselés elleni lázadás volna a négereket felszabadítani.

Tudjuk, hogy maga a nagy politikus, Gladstone is, bármennyire igénybe vették az államügyek, testestől-lelkestől theologus maradt élete végéig; első könyvét az egyház és az állam viszonyáról egészen az oxfordi vezérek, Newmann, Pusey stb. szellemében írta meg és pedig az egyházat magasán fölébe helyezve az államnak, mint ahogy a theológiát a politikának, annak dacára, hogy liberalizmusa később oly dogmává érlelődött, hogy az atheizmus mártirja, Bradlaugh emlékének is meleg szavakat szentelt s hogy nem habozott kezét emelni az anglikán államvallás „érinthatetlennek“ mondott épületére sem, kitépven fundamentumából egyik hatalmas szegletkövét, Irlandot.

Milyen volt ily körülmények közt az angol papság helyzete, elképzelhetjük ezekből az előzményekből s érthető-

nek találjuk azt, hogy az az általános krízis, mely minden téren új állami és társadalmi rend, új erkölcsi törvényt, új életviszonyok felé ragadta a lelkeket, az angol papságot sem hagyta érintetlenül. Egy Thackeray gyilkos szatirájára volt azonban szükség, hogy pellengérré állítsa azokat a közállapotokat, melyek az egyház életében felburjándoztak s hogy modern kulturideálok felé fordítsa a gondolkozó elméket. Az élet ama élesszemű kutatói közé tartozik ő, akiket semmi megtévesztő humbug nem tarthat vissza attól, hogy a dolgok bensőjét kutassák s a társadalmi intézményeket betöltendő hivatásuk szempontjából elfogulatlanul értékeljék. Egyház, iskola, parlament, egyetem, művészet és tudomány, szóval a kultura leg-szentebb javai csak addig bírnak előtte értékkel, míg hivatásuknak megfelelnek. S míg Oxford és Cambridge sem kerülük ki gúnyjának ellenök szórt nyilait s a klasszikus képzés bálványának sem átáll időnként egy-egy fricskát adni, addig másfelől maró csúfondárossága az egyházi túlkapásokat sem kiméli, eredjenek bár azok a hivatalos egyház elkapatottságából vagy eretnek velleitásokból. Éppen ezért Thackeray regényei valóságos források a kortörténeti studiumoknak s emberi dokumentumokat szolgáltatnak az ez időbeli Anglia közállapotai ismereteihez.

Thackeray jellemrajzait megpróbálták ugyan újabban túlzó karrikaturáknak bélyegezni, mindazáltal feltehető, hogy ezek meglehetősen hű tükrét nyújtják kora erkölcsének és társadalmi állapotának. És ha regényeiben az egyház szolgálóinak némileg eltorzított fonákságait mutatja is elénk, amint hogy nagy részét megvetésre méltónak, tobzódó, képmutató, tudatlan és tényérnyaló szédelgőknek rajzolja, szatirájának igaz forrásában nincs okunk kételkedni. Voltak ugyan már akkor a püspöki egyháznak oly kimagasló alakjai, mint *Maurice*, *Kingsley*, *Arnold*, akik bizonyára minden nemzetnek dicsőségére váltak volna, de az ő nevük korszakot alkot az angol egyház történetében, ők a nemzet újjáébredt lelkiismeretét testesítik meg; ellenben a történelem tényei általában megerősítik, hogy az állampapság Viktória királynő uralkodása első éveiben meglehetősen világiasan élt s a néppel való nem törődés, kötelességei elhanyagolása vádja alól alig menthető fel. A szegény és földhöz ragadt segédlelkészek valóságos éhberért szolgáltak, míg a zsiros eklézsiák élvezői a rektortól a püspökig vígan élték világukat s legfeljebb a theologiai vitákban vettek részt és klasszikus műveket fordítottak elegáns angolra. Csak a lelkészcsaládok oly jellemzéseire utalunk, amilyenek Bethem Edwards, Barhem Brocklebank, Acton Bell, Agnes

Grey stb. egyes lapjain találhatók. Maga az egyházbarát T. H. S. Escott sem tagadhatja, hogy az akkori államlelkészek nem álltak hivatásuk magaslatán, kötelességeiket elhanyagolták. Ugyanaz a papság volt ez, amely Matthew Arnold szerint meg tudta akadályozni egy tanítóképző intézet felállítását, s amely a nép gyermekeit egyáltalán nem létezőknek tekintette.

Még a később élt Trollope is, akinek papjai pedig már egészen más generációba tartoznak, a nemzeti egyház jóllakott szolgálait nem éppen a keresztyén erények mintaképeinek festi. És ha kathedra-regényeiben (The Warden, Barchester Towers, Framley Parsonage), melyekben az angol papság kulturtörténeti képeit sorakoztatja el előttünk, lady Luftonnal keresztet vettet a kitünő Omnium herceg előtt, mert ez a szeretetreméltó és flottul élő whig vezér nem éppen üti meg az ő morális mértékét, vagy ha a barchesteri püspök farizeus kenetességtől csepegő felesége elveszettnek tartja Grantley archidiakónusnak a vasárnap megszenteléséről kissé lazán gondolkozó családját, amíg az öntelt, arisztokratikus felfogású család viszont az ugorkafára felkapott s még nagyon plebejus modorú püspöki pereputtyot tartja az egyházmegye csapásának, úgy oly apró vonások ezek, melyek az életből vannak ellesve s melyeken át bepillantást nyerünk az akkori angol hierarchia hivatalos és magánéletébe is.

És ezzel szemben elvonulnak előttünk a pálya kitagadottjai, a szegény falusi lelkészek Cornwallban és más félreeső helyeken, akiknek minden fáradozásukért egy darab száraz kenyér a jutalmuk, míg értékre mögöttük álló, de jó összeköttetésekkel bíró kollégáik több dús javadalmat is élveznek, anélkül hogy megszolgálnák. Ezeket a szegény eltiportakat, kiknek dickensi tollal megrajzolt típusuk a „Framley Parsonage“ elkeseredett Crawley-ja, gyöngéből szeretettel és emberbaráti melegséggel állítja élénk Trollope.

De a lelkészi hivatásnak előszeretettel való vázolasát különösen három nőirónál találjuk az elbeszélő talentum minden vonzó adományával felruházott művészi foglalatba illesztve s ezek: Margaret Oliphant, Charlotte Brontë és George Eliot. Az első a kisvárosi társadalom félszegségeit választja kedvenc témájául, a melyben a pap és az orvos a legfontosabb személyiségek. Ez igénytelen életkör egyszerű örömei, apró vesződségei, surlódásai és kiengesztelődései foglalkoztatják tollát s a non conformista község mesteri leírása „Salem Chapel“-ben e szempontból egész kis kulturhistóriai emlék, épp úgy, mint a carlingfordi rector sok lélektani igazsággal megrajzolt alakja, aki tizenöt évig világolt mint a tudomány fáklyája

Oxfordban, hogy aztán neje halálos ágyánál gyermeki gyámságtalanságáról győzzön meg.

Ami Charlotte Brontë-t illeti, nála a személyesen átélt impressziók alkotják ennek a genre-nak a hátterét, mint aki maga is paplakban pillantotta meg a napvilágot. Atyja, az ir származású haworthi pap néptanítóból küzdötte fel magát állásába, de indulatos, különöc természete sokszor ragadta vad kitérősekre. Egyszer — mint mondják — a neje által ajánlékba kapott selyemruhát tépte ezer darabra, máskor a kályhaellenzöt vetette tűzbe vagy féktelen haragjában a karos székek támláit fűrészelte le. Ily fegyelmezetlen természet környezetében nőtt fel a haworthi lelkészlak öt leánygyermeké. Charlotte önmagára hagyatva már korán kezdte tehetségeit fejleszteni. Iskolába is az elszegényedett papok leányai számára alapított cowenbridge-i intézetbe küldték, de ott egy zsarnoki tanítónő kezei alá került, akitől s a rossz levegőtől s a még rosszabb kosztól még többet kellett szenvednie, úgy hogy két idősb nővére bele is betegedett s meghalt. „Jane Eyre“-ben, a „Lowoodi árva“ cím alatt dramatizált regényében később ezt az iskolát írta le megdöbbenő, szinte kegyetlen hűséggel.

Csak az 1854. év hozott a regényíró nő örömtelen életébe rövid ideig tartó boldogságot. Atyja káplánja, Nicholls, ki évek óta csingött titkolt szerelemmel a külsőjére igénytelen, de erőselekkü és mélyérzésü leányon, egy vad decemberi éjszakán nyilatkozatra szánta el magát s a meghatott leányzó kezét nyujtotta neki, dacára az apa ellenzésének, ki előbb elkergette káplánját, de később mégis megbékült a házassággal s visszavette. De a házastársak együttléte nem tartott egy évig sem; Charlottenek életébe került e házasság s az agg lelkipásztor megtörve állt utolsó s legtehetségesebb gyermeke koporsójánál.

Ifjabb húga, Agnes, szintén kísérletezett a regényírással, bár kevesebb tehetséggel. „Agnes Grey“-je azonban igazi „Schlüssel-Roman“. A hősnő egy szegény pap leánya, aki kiállhatatlan, önző családnál keresi mint nevelő nő kenyerét, míg végre oly szerencsés, hogy egy kitűnő papnak nyujthatja kezét. Az oxfordi mozgalom visszásságait itt egy traktariánusnak kissé túlzott alakja érzékíti meg, kevés de széles vonásokban.

De legmagasabban áll mindannyiok között *George Eliot* és leggazdagabb forrásait nyitják művei azoknak a tapasztalatoknak, melyek az angol erkölcsi regény tanulságai leszűrődésében mutatják elénk írói egyéniségét és kora eszméit.

George Eliot, mint atyja, szintén az anglikán vallásban

nevelkedett, de már a nuneatoni intézetben feltűnt szenvedélyes vitáival, melyeket az iskola egyik oktatójával Miss Lewes-szal folytatott, aki az evangéliumi tanok követője volt s akinek Eliotot is sikerült kezdetben megnyerni nézeteinek. De alig került ez utóbbi a coventry-i Franklin nővérek, egy baptista lelkész leányai hatása alá, ezeknek elveihez csatlakozott, hogy végül pietizmusát a végletekig szítsa nagynénjével, Evans Erzsébettel (a „Bede Adam“ Morris Dinahjával) való érintkezése.

Mindebből az látszik, hogy George Eliotban a konvertitáság, a proselytizmus szelleme szinte betegesen nyilatkozik meg. Fivéréától, Izsáktól egy vallási kontroverzia tárgyában folytatott vita hidegíti el és a midőn később exaltált kávinizmusa azt a gondolatot ébreszti Pears asszonyban, szomszédnőjében, hogy szabadgondolkozó fivérént, a szalaggyáros és phrenologus Charles Brayt és ennek ifjú feleségét, Hannel Karolint, George Eliot révén próbálja megtéríteni a pozitív hitnek, már szinte nem is vesszük meglepetésnek G. Eliot kameleon-szerű nézetváltozásai mellett, hogy a tértöbblől megtérített lett, aki a neofiták akkora mohóságával vetette magát a szabadgondolkozók karjaiba, hogy első pillanatban lemondott a templomba járásról is s csak atyja haragja kiengesztelése végett egyezett bele, hogy, habár csak látszataból, tovább is látogassa az istentiszteletet.

Erre az időre esik Strausz „Jézus életé“-nek hű és klaszikus fordítása, melyet barátnője, Miss Brabant kezdett meg s ennek férjhezmenetele után Eliot folytatott s fejezett be. Utána Feuerbach a „Keresztyénség lényege“ című művének és Spinoza etikájának s az Istenről irt értekezésének angolra fordításával próbálkozott meg. Csak sajnálhatjuk, hogy gondolkodásának e merész ivei utoljára a házasság szentségének teljes megtagadására s Goethe élete írójával Lewes-szal való szabad egybekelésére vezette az angol társadalmi körök nagy megbotránkozására, oly házasságban, mely egyaránt nélkülözte az egyházi és a jogi formát.

Hogyan eshetett, hogy egy írónő, akinek ily kevésbé orthodox nézetei voltak a vallásról, éppen a papságot válassza műveiben tanulmányai tárgyául, mint Eliot a „Scenes of clerical life“-ban? Mindenesetre oly probléma ez, melyet csak részben magyaráz a kor természetes kerete és miliője, az angol vidéki élet, melyben a lelkészi kar elsőrangú szerepet játszik s jászott különösen abban az időben, melyben e művek keletkeztek s amely összeesik az angol tractarianus-mozgalom kezdetével. Igaz, hogy az a közszereplés, mely az

angol vidéki papság hivatásával jár, úgy mindennapi, mint főképp vasárnapi érintkezéseiben mélyen belenyúl az egyes társadalmi osztályok, de különösen a szegény néposztályok viszonyaiba. De nemcsak ez a külső momentum az, amely Eliot művei s különösen a „Scenes of clerical life“ irányát és alakjait megszabja. A tendencia mélyebb és bensőbb, amint maga az író is bevallja a közös gyűjtőcím alá foglalt apró történetek egyikénél, mely „Jannie bűnbánata“ címet viseli, hogy annak tárgya bizonyos mértékben Anglia vallástörténete s ez volt az oka annak is, hogy a „Blackwood Magazine“ habozott eleinte helyet adni annak hasábjain, nem akarván azt a látszatot kelteni, hogy az evangélizmus védelmére kél s csak az írónőnek az a felvilágosító magyarázata hártotta el a közélet akadályait, hogy célja nem az egyház és az evangélizmus közötti konfliktust festeni, hanem azt, amely az erkölcs és az erkölestelenség, a vallás és a vallástalanság közt áll fenn, bár tény, hogy a vallásosság bensőségét itt az evangélizmus képviseli.

Az evangélizmus szellemét pedig a történetben Tryan jelképezi, akinek köszönheti az elbeszélés hősnője megtérést. Igaz, hogy későn, mert amikor már törekvéseit siker koronázta és Janniet visszaadta önmagának, amikor ellenségeit meggyőzte igazáról, akkor szenvedéseitől kimerülve összeomlik.

Elemezzük röviden e két alakját Eliotnak. A nő szerette férjét, de egybekelésük után ez egyre mogorvább lett, ivásra adta magát s bántalmazta feleségét. „Mélyen bántott ez“, beszéli maga az áldozat. „Időnként majdnem megőrültem a gondolatra, hogy szerelmünk idáig jutott. Nem tudtam elviselni ezt a gondolatot. Sohasem ittam egyebet víznél. Utáltam a bort és a szeszes italokat, mert Róbert annyit ivott, de egy nap, mikor igen szerencsétlennek éreztem magam, bor volt az asztalon s akkor egyszerre . . . nem is emlékszem már, hogyan történt a dolog . . . bort töltöttem egy nagy pohárba s felhajtottam. Ez lecsillapította érzékenységemet s közömbösebbé tett. Azután a kísértés minden percben rám jött s egyre erősebb lett. Szégyeltem magam s undorodtam attól, amit tettem, de abban a pillanatban, amelyben agyamban megvillant, hogy sohasem fogom többé tenni, újra megtettem. Mintha egy démon unszolt volna bensőmben, hogy azt tegyem, amit annyira óhajtottam volna nem tenni. S mindinkább azt kezdtem gondolni magamban, hogy az Isten kegyetlen, mert ha nem küldte volna rám ezt a borzasztó megpróbáltatást, nem tettem volna semmi rosszat. Persze bűn így gondolkozni . . . Azt forgattam elmémben, hogy a jónak és igaznak valahol fölöttünk kell

léteznie, de én képtelen vagyok látni, képtelen vagyok hinni benne. S így folyt ez évről-évre. Előbb a dolgok jobban mentek, de most minden megrosszabbodott, tudom, hogy egy vagy más módon vége kell hogy szakadjon. És tegnap este kidobott az utcára. Nem tudom, mit tegyek. Nem akarnék visszatérni ehhez az életmódhoz, ha elkerülhetem s pedig minden egyéb oly keservesnek tetszik előttem. Meg vagyok győződve, hogy ez a démon mindig bennem lesz, kényszerítve, hogy eloltsam szomjúságomat s a napok csak úgy fognak telni, mint teltek annyi boldogtalan év alatt. Mindig azt fogom tenni, amit nem szabad s azért gyűlölni fogom magamat, mind mélyebbre, mélyebbre süllyedve, biztos tudatában süllyedésemnek. Óh! mutathat-e módot rá, hogy erőre tegyek szert? Ismert-e valaha valakit, akinek sikerült lelke békéjét helyreállítani s erőt nyernie, hogy a jót cselekedje. Adhat-e nekem vigaszt, egy halvány reménysugarat?”

A boldogtalan nő tragikumának e megrázó páthoszával állítja szembe az író a hit fölemelő bölcselmét, nem üres, émelygős szavakban, hanem egy megtört élet példájában, mely a kétség és vívódás gyötrelmes éveit után is meg tudta találni a nyugvópontot, a kiengesztelő harmóniát. Ez Tryan, kinek felelete a nő szenvedélyes kitérésére az életigazság egyszerű hangján győz meg és bátorságot csepegtet ennek csüggedt szívébe.

„Talán nekem sikerülni fog — mondja — mert velem beszélve, oly bűnössel beszél, mint ön, s akinek egykor ugyanarra a vigasztalásra, ugyanarra a megkönnyebbülésre volt szüksége“.

„És megtalálta?“

„Igen s remélem, ön is meg fogja találni.“

Aztán elmondja élettörténetét. Egyetemi éveit alatt elcsábított egy 17 éves leányt. Nem volt szándéka nőül venni, de otthagyni sem. A leány elhagyta érte szülői házat. Egyszer aztán hazaérve, a lakást üresen találta. Kedvese megszökött egy úrral. A rendkívüli levertség, melyet ez eset okozott lelkében, betegé tette. Ifjúi kicsapongásait sivar kiábrándulás váltotta fel. Üresnek tetszett előtte az élet. Irigyelte azokat, akiknek valami életcéljuk volt. Ebben a hangulatában történt, hogy egy este a Gower-Streeten sétálva, csoportosulást vett észre. Belevegült a tömegbe, engedve kíváncsi ösztönének. Egy nőszemély körül tolongott a tömeg, aki gazdagon öltözve, élettelenül terült el egy házküszöb előtt, fejét oldalra hajtva, míg leomló haja elfödte arcát. A dús haj látára sötét sejtelem fogta el, egész testében megrázkodott,

odarohant az ismeretlen nőszemélyhez, letérdelt előtte s félre-simitotta haját. Ő volt, Lucie, egykori kedvese, kifestett arccal, holtan.

„Megtudtam később, hogy megmérgezte magát, hogy egy becstelen kerítónő hatalmában volt, s hogy még a ruha, melyet hordott, sem volt az övé. Ekkor egyszerre megvilágosodott előttem elmúlt életem egész rútsága. Kívántam, hogy bár sohase láttam volna meg a napvilágot. Nem mertem jövőmbe nézni, a halott kifestett arca kísért mindentivé, ha a multba szállt emlékezetem, ha barátim körében asztalnál ültem, ha aludni mentem s ha fölkeltem.“

Igy ment ez hónapokig. A büntudattól furdalt ember az önvád rettenetes súlya alatt azt hitte, sohasem nyerheti vissza többé lelke nyugalmit. A vallásban keresett vigaszt, prédikációkat hallgatott, vallásos könyveket olvasott, de nem talált semmit, a mi lelke szükségének megfelelt volna. Nem lelte magában a hit élő forrásait. Végre egy barátjának tárta fel lelkét, olyannak, akinek az életben súlyos tapasztalatai voltak. Elmondott, bevallott neki mindent s ez felvilágosította arról, hogy az egyetlen út, mely Krisztushoz vezetheti el, maga a bűn érzése s az a tudat, hogy önmagától tehetetlen.

„S így szólt hozzám: elfáradtál s lerokadsz a teher alatt, nos hát, Krisztus hív magához, hogy megtaláld benne nyugalmaidat. Azt akarja, hogy kövesd őt, hogy reá támaszkodj s nem kívánja, hogy egyedül botorkálj. Nem mondja azt, mint más hozzád hasonló, hogy előbb ki kell érdemelned szeretetét, nem ítél el, sem nem tesz szemrehányást muladtért, csak azt követeli, hogy hozzá jőjj, hogy részese légy az örökéletnek. Csak azt kívánja, hogy nyujtsd ki kezéd s vedd a szeretetnek azt a bőségét, melyet kínál. Csak rá kell bíznod magad, mint ahogy a gyermek, ki anyja ölébe hajtja fejét s isteni ereje föl fog emelni. Ezt értjük hit alatt. Rossz szokásaid, érzéd, megrögzöttek, nem harcolhatsz ellenök, előre tudod, hogy le fogsz győzetni, de ha egyszer ekkép éreztük gyarlóságunkat s az Úr elé járultunk, hogy fölszabadítson a bűn és az azt követő bűnhődés bilincsei alól, nem vagyunk többé magunkra hagyatva. Míg Isten ellen pártot ütve élünk, akaratunk szerint óhajtvá cselekedni s a világi dolgokban keresve boldogságunkat, olyan, mintha fojtó, túlsufolt szobába zárkóz-nánk, ahol csak a fertőzet levegőjét szívhatjuk. De csak ki kell mennünk a végtelen mennybolt alá s a tiszta és szabad levegőt lélegzenünk, mely erőt, egészséget, örömet ad. Éppen így van az isteni lélekkel. Mihelyt akaratának rendeljük alá magunkat, mihelyt vele egyesülésre sóvárgunk, hogy tiszták és

szent életűek legyünk, olyan, mintha lehullanának a falak, melyek Istentől elválasztanak s az ő lelke táplál, mely új erőt ad nekünk.“

Ezek a szép és emelkedett szavak fejezik be a Jane lelkében megindult tisztulást s mentik meg őt az életnek, mint a hogy megmentették Tryant is, betöltve szívét a hit megalázkodásával s rebegő ajkait e szavakra nyitva végül:

— Imádkozzék velem, imádkozzék most, hogy erőt és világosságot bocsásson rám az ég.

Valláserkölcsi vonatkozásaiban és hangulatában talán még teljesebben kidomborodó kép a „Scenes of clerical life“ egy másik elbeszélése: „Amos Barton“. Ez egy szegény, középsorsú, sok családtaggal megáldott lelkészcsalád rajza, melynek fejét naiv önzése, hiszékenysége, belátáshiánya bajba sodorja. Amos Barton munkás, jóra való, de csökönyös jellem, aki öntudatlan is oka lesz szelid, gyenge, érzékeny, őt szerető felesége erkölcsi és fizikai szenvedéseinek, sőt halálának. Szinte semmi mese-szöveg nincs az egyszerű, igénytelen történetben, melynek dialogjai természetesen, hangja igaz, humoros és megható.

Ime, hogyan írja le Eliot ebben a sheppertoni szerény paróchiát, melynek lelki gondozása Amos Barton buzgalmára van bízva: „A sheppertoni templom ezelőtt huszonöt évvel vajmi másképp nézett ki, mint ma. Igaz, hogy masszív tornya most is csak azzal a barátságos tekintettel néz le reánk, mint egykor, hála okos szemének, a toronyórának, de ettől eltekintve, mennyi változás! Most széles palaburkolat fedi a vén toronyláb oldalait; az ablakok magasak és arányosak, a külső ajtók ragyognak a márványtól, a belsők pedig néma megilletődéssel hordják vörös kárpitjaikat. Ami a falakat illeti, biztosak lehetünk felőle, hogy sehol semmi gaz nem üti fel tanyáját, simák és kopaszok, amilyené lett tisztelendő Amos Barton fejebűbja is, tiz esztendei kopaszság és felesleges szappan után. Lépjünk be a kárpitos ajtókon és látni fogjuk a templom előkelő padokkal telt hajóját, tudjuk, hogy azok ott az ingyenes helyek, más jobb helyeken pedig, melyek kevésbé vannak kitéve a lelkész villámló szemének, a sheppertoni előkelőségeknek fentartott ülések találhatók“.

„Vaspillérek támasztják alá a tágas karzatokat, melyeknek egyikén emelkedik a templom legnagyobb dísze, Sheppertonban ismert legszebb ékessége, az orgona, nem nagyon rossz állapotban, s előtte egy szerény adóvégrehajtó, akit a körülmények változása orgonistává tett, kíséri gyors oszlásunkat a megáldás után szent menüettel vagy könnyed Glóriával.“

„Hát még benn a templomban mily ósdias, zamatos

bizarrság; gyönyörűséggel szemléltem abban az időben is, mikor még oly tökéletlen tagja voltam a gyülekezetnek, hogy dajkám szükségesnek vélte ahhoz folyamodni, hogy béketűrősemet és ájtatosságomat a szent helyre becsempészett vajaskenyerekkel élesztgesse.“

„Ott volt a szentély, melyet két kis töpörödött angyal őrizett, akik nyilván rosszul érezték magukat talapzatuk és a boltozat közt: ez a szentély az Oldinport-család címerével volt díszítve. E címerek végtelen sorát nyitották meg előttem a lehetséges magyarázatoknak, véres kezeikkel, halálfejeikkel, keresztbe rakott csontjaikkal, párdúc-karmaikkal, máltai keresztjeikkel. A kar emelvényének oldalközein feliratok voltak olvashatók, melyek a sheppertoni lakossággal szemben tanusított jótéteményeket örökítették meg, szépen fonódó kezdőbetűkkel, melyeket ábéce tudományom mindig megújult örömmel betűzgetett.“

„Ez időben nem voltak padok, csak roppant tágas emelvények, melyeken a buzgó hívek az istentisztelet alatt helyet foglaltak, minden erejükből azon igyekezve, hogy bárhová inkább nézzenek, mint a velők szemben ülőkre. Nem voltak alacsony rekeszek, melyek a titokzatosság és a kontraszt hiányának kinos érzésével engedtek volna látni minden irányban; ellenkezőleg, magas és sötét falak emelkedtek, melyeknek árnyékában a magányosság érzetével tüntem el a litánia alatt, ami csak megkétszerezte bennem a vágyat, hogy a közönség előtt jól látható helyet foglaljak el, olyankor, mikor kényszerítettek felállani a padban a zsoltárok olvasása, vagy a szent zsolozsma alatt.

„Ah! az ének! Nem amolyan gépies és megszokott dolog volt ez, hanem valóságos dráma.

„Amint a zsoltár fölhangzani készült, valami olyan megfejthetetlen dolog történt velem, mint amilyen a virágnylás vagy a csillagok feljötte. Egy tábla tünt föl a karzatos emelvény előreszén nagy betűkkel jelezve a zsoltár címét, tartva attól, hogy a kántor hangos kikiáltása esetleg tájékozatlanul hagyta még e bukolicus lelkeket ebben a pontban. Azután következett a nevezett kántor elhelyezkedése az emelvényen, ahol egy basszus, két fuvola és egy asztalos kísérete mellett — aki csodás tehetségű tenorista hírében állt, valamint két kisebb jelentőségű csillaggal együtt betetőzését nyújtotta a kórusnak, amelyet Sheppertonban a legkiválóbb vonzerőnek tekintettek, és amely sokszor a szomszéd községből is hallgatókat csődített ide.

„Az énekes könyvek még álomban sem sejtett újítások voltak, a zsoltárok új fordítását úgy tekintették, mint a mo-

dern eszméknek méla lemondással tett engedményt, s mint amely vele járt már az általános hanyatlással ebben az időben, amidőn az árak nagyon aláestek s egy karton ruha nem tartott többé egész életen át.

„De a sheppertoni énekkar legzajosabb sikerei vasárnaponként voltak tapasztalhatók. amikor a tábla az Antiennumot jelezte, méltóságteljesen tartózkodva minden közelebbi megjelöléstől, tekintve, hogy ennek szövege és zenéje messze meghaladta a gyülekezet legambiciózusabb műkedvelőjének felfogását — az Antiennumét, amely alatt a fuvolák nagyokat szökelve jártak elől, míg a basszus nyomukban oldalgott s időnként egy-egy hangot röpitett feléjük.

„Ami a lelkészt, Gilfílt illeti, ezt a derék öreget, aki nagyon hosszú pipákat szitt és nagyon kurta prédikációkat tartott, nem szabad beszélnem róla, mert különben kísértetbe jönnék egész élettörténetét elbeszélni, amelynek meg volt a maga kis regénye, mint a legtöbb életnek a között a két kor között, mikor gombosdit játszunk és amikor burnótot szírpantunk. Most más lelkésszel van dolgom, tisztelendő Amos Bartonnal, aki akkor került Sheppertonba mikor már Gilfil úr rég búcsút mondott az árnyékvilágnak.

„Remélem nem képzeli az olvasó, hogy Amos Barton volt a sheppertoni javadalom élvezője: szó sincs erről.

„Olyan idők voltak, amikor egyetlen ember három javadalom fölött is rendelkezhetett, kettőt helyettesítőinek adhattott, akik épp annyit húzhattak belőle, amennyi elég volt az éhenhalásra, magoknak pedig megtartották a harmadikat, mely nekik sovány jövedelmet biztosított. Így volt ez a sheppertoni lelkésszel is: szenvedélye volt az építkezés s ebből folyólag adósságokba verte magát hetedhét határon; ellenben lelkési hivatását Sheppertonban úgy gyakorolta, hogy évenként zsebre vágta azt a harmincöt és fél fontot, mely a lelkési jövedelemből megmaradt, miután kifizette belőle helyettesének évi nyolevan font járandóságát.

„És most, ha úgy tetszik, oldják meg önök a következő problémát. Képzeljének egy embert feleséggel és hat gyermekkel, aki kénytelen, valahányszor kilép az utcára, fekete posztó ruhát viselni, oly ruhát, amelynek nem szabad nagyon kifényesedettnek lenni, mint egy szegény plebejusénak, sem pedig szélein nagyon fehérre kopottnak, különben az anyaszentegyház alapján rendülne meg, továbbá hófehér gallért, ami jelentékeny munkát igényel a mosásban, vasalásban, varrásban, — kalapot, amely nem mutat kedvet az utálatos oppor-tunista tanokhoz való alkalmazkodásra, vagyis a körülmé-

nyekhez való idomulásra — képzeljük el másfelől, hogy ennek az embernek elég nagy eklézsiája van, hogy a cipők nagymérvű kulfogyasztására szolgáltasson alkalmat, és nemkevésbé nagymérvű belfogyasztására az élelmiszereknek marha és ürü alakjában, képzeljük el végül, hogy saját hiúsága és szomszédja kedvéért kénytelen feleségét és gyermekeit tetőtől talpig illendően ruházni — milyen osztási művelettel kényszeríthetjük az évi 80 font összeget, hogy annyit adjon, ami fedezheti egy ily egyén heti kiadásait?

„Éz a probléma az, amelyet Amos Barton tisztelendő elé az ő helyzete tárt ezelőtt valamivel több mint húsz évvel.“ (1830 táján).

De mennyi eleven, színes kép e fő alak körül csoportosítva, mint p. o. Barton látogatása a szegények menhelyén, ahol hivatásából kifolyólag reggeli imát mond az ott lakóknak, amint ott ülnek a padban ő előtte, elsősorban a kilencvenöt éves Maxim vagy amint egymásközt nevezték, „Maxum“, nehezen forgó nyelvvel, nagyot halló füleivel, amint előre nyult állkapcsával, szájával rágesálva, mintha kérődnék, bámul a semmiségbe, azután a rakoncátlan és félszemű Poll Fodge, az intézet „bête noir“-ja, aki a leveses tálat az igazgatóhoz vágta, majd a vízfejű Jim, amint fejét jobbra-balra lóbázza, miközben egyre orrahegyét nézi, azután a hórihorgas Fitchett, egykor az Oldinport család inasa, aki e szédítő polcán egyszer megvető véleményt nyilvánított a főtt marhahús iránt, amit azóta Sheppertonban apáról fiúra emlegetnek s abból magyarázzák, hogy utoljára könyörületességre szorult s aki még most is magasan hordja állát, mintha kemény gal lért érezne alatta s három kategóriába sorozza a társadalmat: urakra, az urak inasaira s azokra, „kik e kettőt élelemmel látják el.“ Fitchettnek ellenállhatatlan vágya minden épületes oktatásnál elszenderedni s az a szabályosság, amelylyel aludni szokott, míg csak feje biccenése föl nem ébresztette, hasonlított valami elmés szerkezethez, amelyet Barton tisztelendő beszéde hosszúságának megmérésére találtak ki.

Viszont aztán „Adam Bede“, e megható paraszt regény, mely a XIX. század előtti Anglia társadalmának legkarakterisztikusabb rajza, levegője frissességével, alakjainak üde himporával érthetővé teszi a szerzőnőnek saját művéről táplált ítéletét, hogy jobbat, igazabbat alig hiszi, hogy irhasson valaha. A régi őstermelő és földművelő Anglia képe ez, amikor még a gőzgép feltalálása nem forgatta fel fenekestől a gazdasági erőviszonyokat s nem változtatta ipari állammá Angliát. Gazdag legelői zöldjét nem iltte még meg szürke párazattal a

gyárkémények füstje. De a methodismus fölrázta már tespedéséből a vallásos hitéletet s komoly buzgóságának lelket tisztító tüzéből az erkölcsök rideg puritánságban bár, de megacélozódva kerültek ki. Az angol vidéki tarsadalom, egyfelől a gentry, melyet a Dornithorne család képviselt, másfelől a kisbérlő Poyserék, a falusi mesterember jőzan, erőteljes, becsületes typusa, Bede Ádám, könyökig felgyürt ingujjal gyalúja fölé hajolva, míg izmos karjain az erek megfeszülnek, amint a részeges apja által félbenhagyott koporsón dolgozik, a kenyéradó gazdáikkal szemben tiszteletteljesen megalázkodó pórok — megannyi tarka fotográfiái az angol presbyterianismusnak, melyeknek női pendentja a szelid és komoly Dinah, az angol protestáns nő ó-testamentomi héber allűrjeivel, aki az egész országot bejárja mint buzgó wesleysta, hirdetve az igét hallgatóinak. Előadása, amint szemét behunyva s fejét kissé oldalra hajtva, mintha csak valami közelállóhoz szólna, egy fohászzkodással rákezd, hogy „bűnösök megváltója, mikor egy bünterhelt asszony vizet ment meríteni a forráshoz, téged talált a kútnál“ stb., majd kinyitja szeméit és hallgat, végig tekintve a köréje sereglő falusiak csoportozatán, azután ujult hévvel folytatja: „Uram, te most is népeddel vagy! téged lát imetten s szive lángra gyúl míg hozzá beszélsz“ — végre pedig ezzel a felhívással fejezi be: „zengjünk egy éneket barátim“ — mindez, ha kissé hosszadalmasan előadva is, hűen ellesett vonásait mutatja annak a misszionáriusi szárnyalásnak, a szónoki fogások amaz apró truc-jének, melyek az akkori hitszónoklat hagyományos iskolájával voltak összeforrvva, s e gyermekded lány térítői művében oly bizarr kontraszttal hatnak ránk.

Newmann kilépése után az anglikán egyházból, az oxfordi mozgalom is véget ért s vele minden rajongás a tekintély, ritus, az egyházatyák és a dogma iránt, habár Pusey még tovább igyekezett kezében a pietista ritualismus zászlóját lobogtatni. Az összeomlás első következménye volt, hogy a theologiai dialektika, Newmann befolyásának gerince, szintén hitelvesztetté vált. Az ifjabb lelkipásztori nemzedék közül a komolyabbak, kik mint egykor a tractariusok, visszariadtak az önmagával eltelt államegyház lélek nélküli stagnálásától, hátat fordítottak a teoriáknak s a gyakorlati keresztyénségben keresték üdvöket. Már az oxfordi mozgalom vezetői is hangsúlyozták az egyház szocialis kötelességeit, maga Newmann volt az, aki az anglikán egyháznak szemére lobbantotta, hogy keveset törődik a néppel s hogy inkább „gentlemanok intézete gentlemanok számára“. Most a lelkipásztorkodás szocialis

oldalát állította előtérbe a tehetséges férfiak egy válogatott csoportja, amelynek élén *Charles Kingsley* állt, mint a papi hivatás lényeges feladatát.

Az orthodox szecesszió és a keresztyén szocialis áramlat ezen összefüggését Anthony Trollope egyik legsikerültebb alakjában, a tudós oxfordi lelkész Arabinben mutatja élénk szemléltetőleg. Arabin Newmann barátja és tanítványa volt. Mit tegyen most mestere átlépése után? Kövesse őt vagy hű maradjon az anglikán egyházhoz? Fantáziája, lovagias becsületfelfogása, személyes hajlama, áldozatkészsége, minden a római egyház felé vonzza — ekkor a sors mentő horgonyt dob elébe Cornwallba való áthelyeztetésében. A világtól félreeső zugban, ahol parochiája van, ismeretséget köt egy szomszéd lelkésszel s ettől a férfiútól, aki koplalásra is alig elegendő stalluma mellett, a legkedvezőtlenebb viszonyok közt is a rábízott nyáj hű pásztora marad, megtanulja az igazi lelkészi hivatást. „Mikor később Oxfordba visszakerült, végzi Trollope (Barchester I. 237), alázatosabb lett, de egyúttal nemesebb és boldogabb is“.

Várnai Sándor.

Az amerikai református egyház.

III.

Egységre törekvés.

A megújhodott és folyton erősülő egyház jelszava lön: „viribus unitis“. Ez elvnek megfelelően az egymástól eltávolodott, különböző utakon haladó testvér egyházkerületek egyesülnek. 1863-ban az Ohio Synod (egyházkerület) üti meg a béke nyitány első akkordját, egyesülvén a keleti (eredeti) egyházkerülettel, melynek kebeléből tizenöt esztendővel azelőtt kivált volt.

Jó alkalom, mintegy a gondviselés által előhozott inspiráló alkalom, volt erre nézve a Heidelbergi Káté 300-ados évfordulója, mely 1863-ban jan. 17—23-ig óriási ünnepek keretei között tartatott meg Philadelphiában. Az egyház egyeteme nyilvánosan dokumentálta a konfessziókhöz való törhetlen hithűségét. A lelkesedés lángja magasra csapott a történelmi jelentőségű emlékűnnepen. Egyetlen egyházkerület (a keleti) 108 ezer dollár egyházi alapot gyűjtött a magasztos ünnepélyek tartása alkalmával. A Heidelbergi Káté három nyelven (latin, német és angol) sok ezer példányban kinyomatott a könyv születési évfordulója háromszázados emlékére. A kiváló mű iránt a másfelekezetűek érdeklődése is nagy arányban felébredt. Angliából, Németországból és Hollandiából, de sőt más országokból is számosan jöttek lelkészek és világiak, egyesek és küldöttségek emelni az amerikai református egyház által rendezett egyházi ünnepek fényét és hatását.¹

¹ Az ünnepélyről kiadott emlékkönyv *The Tercentenary Monument* cím alatt megjelent New-Yorkban angol és német szöveggel M. Kieffer and Co. cég kiadásában és gazdag tárháza leendő hosszú időkre az amerikai ref. egyház történelmi anyagának. Európai hírvilágban a teológusok irtak bele tanulmányokat, mint pl. dr. Hundeshagen Heidelbergből, Herzog és Ebrard tanárok Erlangenből, Ullman Carlsruhéból, Shotel Leydenből, Hollandiából stb.

Az ünnepi kiadás háromnyelvű Heidelbergi Katekizmust, az ú. n.

Az egymással kezet fogott egyházkerületek a zsinat-prezsbiteri rendszer erős alapjára állva, 1863 nov. 18 án Pittsburgban megalkotják az egyházi legfőbb alkotmányozó és törvényhozói szervet: az egyetemes egyház zsinatját. (General Synod of the Reformed Church.) Ennek első elnöke a kegyes Nevius J. lelkész lón. Kegyeletes dolog és megörökítésre méltó tény, hogy amely padokon (a pittsburgi első angol ref. egyház templomában) az amerikai református egyház első, alkotmánysszervező zsinatának tagjai ültek vala félszázaddal ezelőtt, tanácskozva messzelátó gondolkozással az amerikai ref. egyház jövője felett: ugyanazokról a padokról ma egy magyar ref. templomban, a homesteadi gyülekezet buzgó hívei hallgatják az életnek ígét . . . A pittsburgi angol ref. egyház ugyanis új templomot építettvén (1903-ban), magyarbarát lelkészének, az Amerikaszerte ismert és hírneves dr. Prugh J. lelkésznek közbejárására és szives jóindulatából kifolyólag a régi templom szép padjai a homesteadi magyar ref. egyháznak ajándékoztattak. Így fonódnak össze a mult idők történelmének érdekes emlékei a jelen eseményeivel!

A hitegység és a kálvinista hitcsaládhoz való tartozás manifesztálására 1880-ban az amerikai ref. egyház is belépett a református egyházak világszövetségébe (Alliance of the Reformed Churches holding the Presb. System). Ma az egész egyház, minden intézményeivel és minden részében egységes és harmónikus vezetés alatt áll. Az egyedeket és a részeket azonban nem a törvény kényszerítő és leigázó hatalma, hanem a szeretetnek és az alázatosságnak lelke köti össze egymással és tartja együtt a közjó javára munkáló egységes szervezetben. Egyházmegye, kerület és zsinat nem adminisztrálnak, hanem lelkesítenek. Az áldozattétel, melyet a hívek Isten dicsőségére, az evangélium hódító munkájának elősegítésére, vagy a külön gyülekezet céljaira meghoznak: nem kierőszakolt, nem kényszer eszközökkel elvett (aminő áldozattételnek Isten előtt lehetetlen is, hogy értéke legyen!), hanem tiszta szívből fakadó és örömmel adott jóillatú áldozat.

Az egyházi gyűlések tanácskozási szelleme nyájas, kedves és szeretetreméltó. Egyháztársadalmi életben egymás gyen-

Triglott-ot, Gerhardt lelkésztanár állította össze és a könyv New-Yorkban Scribner elsőrendű irodalmi cég kiadásában jelent meg feltűnően diszes, mondhatni pompás nyomásban és kiállításban. A szöveg nyelvezete tulajdonképen négyféle; nevezetesen: ó-német, latin, új-német és angol. E négyféle nyelvű szöveg a könyv lapjain parallel kolumnákban van közölve.

geségei iránt az emberek elnézők és kiméletesek. Így valósul meg Idvezítőnk intelme: „Arról ismernek meg titeket, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretenditek!”

Áttekintés az amerikai ref. egyház iskoláinak multja és jelene felett.

1. A Franklin-kollégium alapított 1787-ben. Theologiai tanszaka megnyitott Carlisle Pa. városkában 1825-ben. Tanárok: Mayer, Nevin, Schaff, Wolff, Harbaugh, Higbee, Gerhart, Apple, Gast, Bowman, Rupp, Richards és mások. Ma Franklin és Marshall-Kollégium név alatt működik messze terjedt hírnévvel.

2. Heidelberg-kollégium Tiffinben, Ohio. 1850 óta szórja a helyről a hit és tudomány kettős fátylafényét. Női felső iskolai hallgatók számára is nyitva van. Első tanára Gerhart volt. Kieffer, Auginbaugh, Williard, Miller, tudós tanárok nevet szereztek az intézetnek. Mai igazgatója a magyar-barát Miller. Tanulóinak száma több száz. A theológiára lépni ígéretet tevők jelentős stipendiumokat élveznek úgy az intézet, mint a fenntartó egyházkerület részéről. Hatalmas internátusa van.

3. Katawba-kollégium, Newton városában North-Karolina államban. Alapított 1851-ben. A polgárháború előtti időben befolyásos tanintézet volt, de anyagi alapjai egy részét elvesztvén, összebb vont körben kénytelen működni. Leginkább az Unió déli államaiban szétszórt egyházaktól nyeri a fenntartási segílyt és a növendékeket.

4. Ursinus-kollégium. Alapított 1869-ben Mai helye Kollegeville, Pennsylvania, nők számára is nyitva van. Magániskola bár, amennyiben egyházkerületi beavatkozástól mentem szolgálja a vallás, egyház és tudomány érdekeit, mindazonáltal kifejezetten református intézet. Az egyetemes zsinat és a keleti egyházkerület hallgatólágon az egyház szárnyai alatt levőnek vallják ez iskolát.

5. Mercersburg-kollégium. Messze földön híres főiskolája az amerikai ref. egyháznak. A tanulók között japánok, ausztráliaiak, angolok, németek és magyarok is vannak állandóan. Erős református szellem uralkodik az intézetben. Felszerelése modern, sőt gazdag. Internátusa a legkényesebb nevelési és kényelmi igényeket is kielégíti. Tipikus amerikai kollégium, erős diszciplinával.¹

¹ Megalapításához annak idején Pennsylvania állam törvényhozása, a derék Marshall János ítélő táblai bíró (Supreme Court judge) közbejárása folytán évi 12 ezer dollár szubvencióval járult.

6. Kálvin-kollégium Klevelandban, Ohio. Alakult 1863-ban. Előkészítő iskola főként papi pályára lépni kívánó olyan egyének részére, kik a kellő alapképzettségnek hiányában vannak.

7. Massanutten-akadémia, Virginia államban. Alapított 1898-ban. Kevésbé népes iskola.

8. Észak-illinoisi kollégium Dakota városában, Illinois állam. Kisebrendű intézet.

Megszűnt főiskolák. Palatinate-kollégium. Meyerstown, Pennsylv. városban hosszú ideig kedvelt iskola volt az egyházkerület védszárnyai alatt. A merkersburgi főiskola fellendülése azonban elsorvasztotta az intézetet.

Whichita iskola Kansas államban. 1882-ben alapított. Kedvezőtlen helyi viszonyok folytán ez iskola rövid életű volt.

II. *Női tanintézetek.* Az amerikai református egyház újabb időben igen nagy súlyt fektet arra, hogy a gyülekezetek leendő nőtagjai egyházas szellemű nevelésben részesüljenek. Ezen női kollégiumok az alpműveltségen kívül szakpályákra is képesítik az intézetbe lépőket. Ez idő szerint három ilyen női kollégiumot tart fenn az amerikai ref. egyház, nevezetesen: Allentown-i női kollégium Allentown városban, Pennsylvania állam; Klarmont női kollégium Hickory városban, Nort-Karolina állam és női kollegium Frederick városban, Maryland állam.

III. *Theologiai iskolák.* A Ref. Church in the U. S. ez idő szerint három theologiai tanintézetet tart fenn, és pedig:

1. Theologiai tanintézet Lankaster városában, Pennsylvania állam. Képviseli az orthodox irányt az egyházban. Évtizedeken keresztül szenvedélyes hitvita vezetője volt ez iskola tanári kara az ú. n. szabadgondolkodó és lithurgiaellenes theologiai párttal szemben, mely a tiffini iskola szelleme által tápláltatott. Ma már a harc elült s a lithurgia általánosan és kötelezően behoztatott a közegyházba. Az intézet a három keleti egyházkerület közvetlen felügyelete alatt áll (keleti, pittsburgi és potomaci egyházkerületek) és kiválóan kedves iskola. A tanszakokon nyolc rendes és egy segédtanár működik. A hároméves tanfolyamra a múlt évben 46 hallgató volt beiratkozva. Az intézetben a theologiai doktorátust is meg lehet szerezni.

2. A Western (nyugati) theologia. Alakult 1848-ban Tiffin városában. 1907 óta Dayton városba van áttelepítve. Nevesebb tanárai voltak: Buettner, Freese, Gerhart, Kieffer, Rust, Good, Zerbe, Van-Horn, Swander, Bomberger, Herbruck, Miller stb. 1907 óta egyesülve van az Ursinus theol. iskolával, mely 1869-ben alapított volt a leghevesebb hitvitázás

idején. Az intézet egészen modern palotájának építéséhez Dayton városa 100 ezer dollárral (félmillió kor. adománnyal) járult. Hat theologiai tanszéket bír és főként az Egyesült-Államok nyugati részéből kapja növendékeit.

3. Német misszió szeminárium Franklin városban, Wiskontin állam. Alapított 1860-ban, dr. Mühlmeier lelkész által a célból, hogy az akkori kezdetleges viszonyok közepette a nyugati államokban gyors egymásutánban alakuló német ref. egyházközségek képzett lelkészekkel láttathassanak. el. Egy időben az iskola oly pártolásnak örvendett, hogy 50 theologus tanult falai között, az innen kikerült lelkészi kar munkásságának eredménye az a sok virágzó egyház és gyülekezet, mely Chicagótól San-Franciskóig létesült. Nevezetesebb tanárok voltak ez intézetben Mühlmeieren kívül: Bossard, Kurtz, Van-Haagen, Meier stb.

IV. *Árvaházak, szereteti intézmények.* A könyörülő szeretet áldott munkáját négy intézetben éreztetik az elhagyottakkal. 1863-ban egy nemes szívű lelkész Boehringer Philadelphiában maga köré gyűjti az árvákat a közegyházból. 1867-ben az egyetemes egyház veszi át tőle a magánjótékonyági intézetet és Womelsdorfba, Pennsylv. telepíti azt át *Bethania-Árvaház* cím alatt. Az intézet ma is fennáll, mintegy 150—200 elhagyott gyermek nyer benne állandó otthont és szeretetet. Költségvetése mintegy 15 ezer dollár (75 ezer korona) évente. Egy-egy gyermek gondozása átlag évi 90 dollárba (450 kor.) kerül.

Ugyanez évben (1868) alakult a Pittsburg és az Ohio egyházkerületek védnöksége alatt a *Butler-i* árvaház is. Az előbbinél valamivel nagyobb szabású intézet, mely pár évvel ezelőtt Greenville-be, Pennsylvaniába tétetett át pompás új épületbe. 287 holdnyi területen fekszik. A német egyházkerületek 1884-ben alapították a *Fort-Wayne, Ind.* árvaházat, melynek falai között átlag 100 gyermek talál otthont és ellátást. Az egyetemes egyház. áldozatkész hivei évente mintegy 40 ezer dollárt (kétszáz ezer koronát) adnak össze tiszta szívből fakadó önkénytes adomány gyanánt az árvák neveltetésére és megtartására. Kisebbrendű árvaház a North-Karolina állam Gold Hill városában néhány évvel ezelőtt alapított *Názareth-árvaház.* Végül a teljesség szempontjából megemlítjük, hogy egy Hoffman nevű kegyes házaspár Gettysburg Pa. mellett mintegy 250 hold beruházott birtokot ajándékozott az egyet. egyháznak árvaház céljaira, továbbá hogy Japánban a missziói központon is hatalmas árvaháza van az egyetemes ref. egyháznak.

Egyházi irodalom. Egyházi lapok, könyvek.

Az amerikai református egyház első, hivatalos kiadványa volt a Coetus jegyzőkönyve, mely könyvalakban megjelent 1748 végén. Örök veszteség az egyháztörténelemre, hogy e kútfő jellegű okiratból egyetlen példány sem maradt az utókorra, noha valószínű, hogy másodizben is sajtó alá lettek rendezve e gyűlés határozatai. Egész 1805-ig a közegyház égisze alatt kiadvány nem jelent meg.¹ Az 1793-ban elfogadott „Synodical Ordnung“-ot 1905-ben adta ki az egyházkerület. 1817-ben már a kerületi jegyzőkönyvek is rendszeresen kinyomattatnak és pedig előbb csak tisztán német, majd 1825 után német és angol nyelven. Az első református egyházi lap 1828-ban Carlisle-ben látott napvilágot a theologiai tanárok buzgólkodása folytán, Magazin of the Reformed Church cím alatt. Előbb havi, majd félhavi, 1835-től fogva pedig hetilapként szerepelt. A majdnem százados ujságnak címe: The Reformed Church Messenger. Első szerkesztői Mayer és Young tanárok, majd Schneck, Fisher, Miller, Bausman stb. voltak. Az egyetemes egyháznak ez a legterjedtebb és legtekintélyesebb lapja, mely mintegy 20—25 ezer példányban (előfizetési ára 1.75 cent, mintegy 9 kor.) vonzó alakban és kiállításban, sok illusztrációval jelenik meg Philadelphióban. A lap borítéka minden héten hozza vagy egy elhunyt, vagy egy ünneplő lelkésznek arcképét, vagy valamely templomnak fenyképét. Belső oldalain lelkészek, előljárók, tanárok, egyházhatóságok, családtagok, férfiak, nők és gyermekek megtalálják a nekik szánt érdekes olvasmányokat. A lap tanít, tájékoztat, nevel, hitet erősít, áldozatkészségre serkent és nemesen szórakoztat.

1832-ben keletkezett az Evangelische Zeitung Philadelphióban Helfenstein lelkész szerkesztése mellett. Az egyházkerülettel összeütközésbe kerülve a lap iránya és szelleme, csakhamar megszűnt.

A következő (1834) évben Zachariás lelkész Harrisburgban indított egy kis német lapot, Der Herold c. alatt, de pártolás hiányában kénytelen volt beszüntetni vállalatát.

1836-ban Schneck lelkész a Der christliche Herold és 1837-ben Guldin lelkész a Die evangelische Zeitschrift c. lapokat indították meg. A két ujság csakhamar egybeolvadt a belmissziói hatóság égisze alatt és Die christliche Zeitschrift

Lásd: Rev. Dr. S. R. Fisher: „History of Publications“ Reformed Quarterly Review 1885. Jan. szám.

új nevet vette fel. Később e lap a nyugatnémeti egyházkerületek hivatalos organumává lett és azóta Klevelandban Reformierte Kirchenzeitung c. alatt jelenik meg dús tartalommal, evangéliumi szellemben és sok-sok ezer példányban. Egyik tudós szerkesztője volt Praikshatis, a magyar ügyek lelkes pátronusa.

Der Reformierte Hausfreind. 1866-ban Readingben adta ki az első számot Bausman lelkész.

Tudományos theologiai szaklap 1849-ben Mercersburg Rewiew c. alatt indult meg. A szakfolyóirat ma: Reformed Quarterly nevet viseli. Hasábjá nyitva vannak a tudományos kutatás és hitviták előtt. Elsőrendű theologiai folyóirat.

The Guardian c. alatt 1850-ben Lewisburgban, Pennsylvaniában Harbaugh lelkész az ifjúság vallásos nevelésének mélyítésére új lapot indít, mely egész 1906-ig áldást terjesztett a családi hajlékokban, hova befogadták.

A nyugati egyházkerületek közönségének legkedveltebb és roppant terjedettségnek örvendő lapja a Christian World, mely 1848-ban alapított. Hetilap és ez idő szerint Klevelandban van a szerkesztősége és kiadóhivatala. Első szerkesztői dr. Good és Herbruck lelkészek voltak. A lap az építő evangéliumi munka szolgálatában áll. Szelleme modern, de erős konfesszionálizmus jellemzi.

Kisebbségi hatású, részben meg is szűnt lapok: The Reformed Church Monthly, 1868—1876-ig. Bomberger lelkész kezdeményezte. The Interior, első száma 1885-ben látott napvilágot. Irodalmi és tudományos színvonalon álló szaklapnak volt szánva és a legjobb erők látták el hasábjait. Pártolás hiányában megszűnt létezni. The Reformed Church Record. 1888-ban egy lelkes nyomdatulajdonos saját költségén kezdeményezi a lapot Readingben, Pennsylv. Változatos tartalmú és jó egyházi heti közlöny.

The Reformed Church Magazine. 1893—1896-ig. Good theol. tanár lelkész alapította és adta ki saját költségén.

Womens Journal. 1891-ben alapított főleg az egyházhoz tartozó nőegyletek közötti összetartás és közösség ápolására. Beolvadt 1909-ben az egyet. egyház bel- és külmisziói hatóságai által kiadott Outlook c. havi folyóiratba.

Ezenkívül elszámálhatlan mennyiségű lokális, egyházmegyei, egyesületi és iskolai lapok ápolják a hittestvéri együttérzés és szeretet tüzét. Majdnem minden nagyobb egyházközség ad ki vagy heti, vagy havi értesítőt, melyekben az illető körhöz tartozók megtalálják az egyházi közösségükben megemléstésre méltó események regisztrálását.

Vasárnapi iskolák. Vallásos oktatás. Ifjúsági egyletek.

Az európai eredetű amerikai református egyház az áthozott tradícióhoz híven nagy figyelmet fordított minden időben az ifjúság vallásos nevelésének ügyére. Az egyház legkezdetének idejéig visszamenőleg azt látjuk, hogy a vasárnapi iskola majdnem minden esetben megelőzte az egyház, illetve a gyülekezet hivatalos szervezését. Azt lehet mondani és ez igaz nemcsak a református, hanem a többi prot. amerikai felekezetekre is, hogy Amerikában gyülekezeti élet vasárnapi iskola nélkül elképzelhetlen valami. Egy és más fogyatkozást lehet találni az amerikai egyházi élet megnyilvánulásában, különösen ha európai szemüvegen át nézzük a jelenségeket; de azt az egyet meg nem tagadhatjuk az amerikai protestáns felekezetektől, hogy rendkívüli odaadással, buzgósággal végeznek az ifjúság vallásos oktatásának fontos ügyét és e téren oly sikereket érnek el, minőket a kontinens protestáns egyházai felmutatni nem tudnak. Szoros értelemben vett ú. n. felekezeti iskolákat ugyancsak a katolikusok tartanak fenn nagy erőlködéssel, de a vasárnapi iskolákban végzett vallásos és felekezeti oktatás elegendőnek mutatkozik arra nézve, hogy öntudatos, buzgó és egyházukat szerető egyének lépjenek nyomába a tűnő generációknak. A Reformed Churchnek is minden, még a legkisebb leányegyháza mellett is ott van a vasárnapi iskolája, melyre éppen olyan sülyt fektetnek, mint akár a templomi szolgálatra!

A múlt század végén azonban még virágoztak a szekuláris iskolák is, jórészen németországi iskolamesterek vezetésével. A németiség nagyon nehezen tudott belenyugodni abba a megváltozhatlan kényszerűségbe, hogy ősi nyelvét és nemzeti szokásait feladja. A felekezeti jellegű német iskolák tehát azt a kettős célt voltak hivatva szolgálni, hogy a kívándorlottakat németeknek és reformátusoknak megtartsák. Aki ismeri az amerikai szellem óriási asszimiláló erejét, azt a hatalmat, mely láthatatlanul végzi hódító munkáját: az tisztában van azzal, hogy minő kilátásai lehetnek minden olyan vállalkozásnak, mely szembe helyezkedik és harcot kezd egy élő nemzet géniuszával.

A németiség is nemzeti önérzete és faji ragaszkodása erejével próbált ellenállást kifejteni az amerikai szellem niveláló erejével szembe és iskoláit az ősi haza iránti szeretet és a vallásos hűség őrhelyeivé tette. Majdnem háromnegyed századon keresztül ismeretlen volt az erőszakosan kiszorított angol szó ezen német felekezeti iskolákban, Megható közvetlenség-

gel írja le egy kezembe került száz esztendőös „Iskolanapló“ az akkori egyik német mindennapos református iskola tanításrendjét.

„Minden reggel 80—90 gyermek jött össze a meg lehetősé- sen elkülönítetten álló iskolánkba. Legelőször is az apostoli hitforma együttes, hangos elmondásával, majd az Uri imádság elimádkozásával és egy szép ének elénekelésével kezdtük meg a tanulásunkat. Minden tantárgy után elővettük a Bibliát és néhány verset olvastunk belőle. Kétszer egy héten a Tíz parancsolatot is elméztük és ugyancsak heti két óra volt szánva a katekizmus tanításának is. Mindennap tanulásunkat énekléssel és imádsággal rekesztettük be. Ach bleib bei uns, Herr Jesu Christ!“

Ilyen szellem és tradíció birtokában nem csoda ha az egyház élő hitű és buzgó tagokkal dicsekedhetett.

Az első református vasárnapi iskola Amerikában 1806 ápr. 14-én alakult meg a philadelphiai gyülekezet kebelében. Hosszú ideig ez volt az egyetlen ilyen nemű iskola. Csak 1822-ben alakulnak aztán egyre-másra a vasárnapi iskolák az egyes gyülekezetek kebelében. Az 1884-ben tartott egyetemes zsinat újjong az örömhírré, hogy a közegyház kebelében már 1378 vasárnapi iskola van 114 ezer tanulóval. Az egyházi almanach szerint ma a Ref. Church kebelében: 1716 vasárnapi iskola 26,444 tanítóval működik és az iskolások száma 261,511. Íme így terjed az Istennek országa, így növekedik a kicsiny mustármag terebélyes fává! A vasárnapi iskola ügyének propagálására az egyet. zsinat 1863-ban megalkotja a vasárnapi iskolai bizottságot, melynek kötelességévé tétetett felügyelni az összes vasárnapi iskolákra, ellátni azokat egyöntetű leckékkel, megfelelő ujságokkal és könyvekkel és általában irányítani az ifjúság vallásos szellemű nevelésének ügyét. Ez idő szerint nevezett tanács tizenkét vasárnapi ujságot ad ki, melyeknek negyedévi forgalma eléri a 300 ezer példányt. A közegyház évente egy vasárnapot szentel (Childrens day) a vasárnapi iskolai munkásság fontosságának ismertetésére. Ez alkalommal a templomi perselypénzek a vasárnapi iskolaügyi tanács pénztárába adatnak be. Ez a tanács segíti jelentékeny összeggel az amerikai magyar reformátusokat is a Ref. Lap kiadásában. Ugyancsak ez áldoz az Örömhír és a magyar leckeeképek kiadására is.

A fejlettebb ifjúság keresztyén, közelebről református szellemű ifjúsági körökbe való állhatására is meg van adva a mód és alkalom. Az egyes gyülekezetek körében vannak Endeavor (ker. törekvés) egyletek, melyek konfesszionális

irányban vezetnek rendszerint. Különösen kitünően szolgálja e nagy célt az ú. n. András és Fülöp nevet viselő ifjúsági egyleti szervezet, mely 1888-ban alakult incidentaliter Readingben, az első református templomban és ez idő szerint közel félezer osztállyal bír a szerte Amerikában levő egyes gyülekezetekben. A kör szelleme és szabálya: az élő hitű, tiszta szívből fakadó öntudatos buzgó rendszeres imádkozás kötelessége és a templomba járás el nem mulasztása. Oly eredményes e kör működése, hogy azt átvették változatlan alapszabállyal majdnem az összes többi prot. felekezetek, mint a lutheránusok, presbiteriánusok, methodisták stb.

A Heidelbergi Szövetség, szintén ifjúsági egylet, alakult 1892-ben. Számos fiókosztályában sok ezer ref. ifjút vezet a buzgóság és egyház iránti hűség ösvényén!

Harsányi Sándor,
homesteadi és vid. ref. lelkész.

BELFÖLDI SZEMLE.

A szászvárosi Kuun-kollégium felavatása.

Október 31-én folyt le Szászvároson a református kollégium felavatása, melyet országos jelentőségre emelt első sorban gróf Zichy János kultuszminiszter megjelenése, azután az a tény, hogy az ünnepen nemcsak Hunyad vármegye, hanem Erdélynek csaknem minden közművelődési intézménye képviselve volt.

Zichy János gróf több alkalommal beszélt és nyilatkozatait megnyugvással, sőt örömmel fogadta a protestáns közönség.

Simon Ferenc kollégiumi igazgató üdvözlétére adott válaszában a miniszter következőleg nyilatkozott:

Mondhatatlanul nagy örömmel jöttem ide arra a meghívásra, amelyet hozzám intézni szívesen voltak. Ide jöttem különösen két okból. Először azért, mert kötelességemnek tartottam, hogy lerójam a kegyelet adóját azok iránt a nagy férfiak iránt, akiknek kulturális érzéke, nagy áldozatkészsége vetette meg eme nagyszabású intézetnek az alapját, hogy köszönetet mondjak mindazoknak, akik a közelmúltban anyagi és erkölcsi támogatásban részesítették az intézetet, úgy hogy az ma abba a helyzetbe jutott, hogy felavathattuk, mint a magyar kultúra új templomát. Eljöttem ide azért is, hogy búzdítsam önöket arra, hogy vezessék az intézetet ugyanabban a szellemben, amelyet az alapítók kontempláltak. E szellem, *e puritán protestáns szellem az, amely mindenkor az igazi haladás zászlóvivője és a türelmes, a szeretetre alapított buzgó vallásosságnak fáklyahordozója volt.* Abban a szellemben, amely az önzetlen, ideális, igazi hazaszeretetnek szelleme, amely mindig jellemezte a protestánsokat és amely őket a legértékesebb tényezővé avattá ebben a hazában. Kérem önöket, vezessék ezt az intézetet továbbra is ebben a szellemben, hogy legyen

mindenkor világító-torony itt az ország határszélén, hazánk ez exponált helyén. Az intézet maradjon továbbra is záloga annak a jó viszonynak, amely a nemzetiségek és a magyarok között fennáll és amelynek inkarnációja ez az intézet maga. Azt kívánom, maradjon az intézet talpköve, pillére az országfenntartó, nemzetfenntartó magyar protestantizmusnak is. Önök, tisztelt tanár uraim, akik ezt az intézetet vezetik, itt nemcsak kulturális missziót teljesítenek, de, ha helyesen fogom fel hivatásukat, önök politikai missziót teljesítenek azáltal, hogy ápolják itt a nemzetiségek és a magyarság közt való jó viszonyt, ha a kulturát, amely mindent kiegyenlít, amely az ellentéteket elsimitja, ápolják. Ha ezt teszik, akkor önök nagy missziót teljesítettek. Ezt a feladatot kötöm az önök szívére és kérem önöket, hogy velem együtt ebben az irányban működjenek közre. Meg vagyok győződve, hogy az az ifjúság, amely ebből az intézetből ki fog kerülni, a magyar protestantizmusnak igaz híve és a magyar hazának mindenkor támasza, talpköve lesz. Adja az Isten, hogy rövid idő alatt a mult nyomdokaín haladva, dicsőséges és igazán szép nagy intézetté fejlődjék a szászvárosi Kuun-kollégium.

A miniszternek ez a nyilatkozata tárgyilagos és figyelemre méltó értékelése a magyar protestantizmusnak. Elismerése annak, amit a protestáns ember és a tárgyilagos történetírás mindig vallott, hogy a puritán protestáns szellem mindenkor zászlóvivője volt az igazi haladásnak. E nyilatkozatot annál értékesebbnek tartjuk, mert az, aki tette, fontos vezető állásban levő és római katolikus vallású ember, a vallás és a közoktatás minisztere, akit nem egyszer felekezetesteskedés színében tüntettek fel a protestáns közönség előtt. Mi úgy látjuk, hogy Zichy gróf emelkedett szellemű, tárgyilagos gondolkodású ember és olyan államférfiú, aki az igazságot nemcsak felfogni képes, hanem van bátorsága is azt kifejezni, ahol szükségesnek látja.

Alakomán ismét nyilatkozott a miniszter s e nyilatkozatában a szászvárosi ünnep politikai momentumát emelte ki. Ez ünnepélyben, mely tisztán és kizáróan kultúrünnep, engem mégis egy politikai momentum ragad meg, amelyet szó nélkül nem hagyhatok s mely az, hogy örömmel konstatalom azt a jó viszonyt, amely a szászok és a magyarság között fennáll és amelynek inkarnációja maga a Kuun-kollégium is. Kell, hogy ezt örömmel említsem meg. Én örömmel óhajtom és kívánom, hogy az a kultúra, amely otthon érzi magát ebben a városban, mindinkább intimebbé tegye a viszonyt a különböző nemzetiségek között, mert a kultúra az egyedüli eszköz, mely

nivellál és egyesít. Ezt óhajtom és ezért örülök, hogy ide jöhettek. A meggyőződésem az, hogy *a kultúra az, mely Magyarországon a nemzetiségi kérdést meg fogja oldani*. Minden modern iskolának a főfeladata és célja: mindenekelőtt nevelni az individualitást, kifejteni az egyediséget és kiválasztani belőle az értékeset. Ez a modern nevelésnek a feladata. Ebben az irányban kell haladnunk nekünk is, ebben az országban moderneknek kell lennünk a szó teljes értelmében. Azt tartom, hogy a nevelést úgy kell irányítanunk, hogy egy olyan generáció jöjjön létre, amely energikus és határozott tud lenni lelki életének leggyöngédebb megnyilatkozásaiban, de egyúttal gyöngéd és előkelő energiájának leghatalmasabb megnyilvánulásaiban is. Egy olyan generáció, amelynek nemcsak nézetei és véleményei is vannak, hanem meggyőződése; egy olyan generáció, amely meggyőződését nemcsak hirdetni tudja, hanem van ereje azt követni is, egy olyan generáció, amely kellő bátorsággal bír arra, hogy végig gondolja a gondolatot és elkísérje azt a legvégső konzekvenciáig, de egyúttal az előítéleteket visszaüzze oda, ahová valók: elrejtett buyóhelyeikre. Ha ily generációk kerülnek ki az iskolából, akkor bátor gondolkozókat és önértékes alattvalókat fognak nevelni az iskolák a hazának. Bátor gondolkodókra és önértékes alattvalókra van szükségünk ebben a hazában és mert én érzem és tudom, hogy az a szellem, amely ebben a kollégiumban lakik, modern szellem a szónak valódi értelmében, azért bizom a jövőben és hiszem, hogy a Kuun-kollégiumból a hazának valóban értékes polgárai fognak kikerülni.

A miniszternek a második nyilatkozata bár még csak nem is érintette e pártpolitikát, mégis jelentőségteljes politikai megnyilatkozás. Még pedig két irányban. Mikor a miniszter azt hangoztatja, hogy *a kultúra az, mely Magyarországon a nemzetiségi kérdést meg fogja oldani*, ezzel azt a nagy igazságot fejezi ki, hogy nem az erőszakos magyarosítás, hanem a kultúra természetes összeforrasztó és egyesítő ereje a magyar nemzeti politikának a gerince. Csak emeljük túlsúlyra, tegyük hódító hatalommá a magyar kulturát, akkor a nemzeti-ségi kérdés önmagától megoldást nyer.

De van a miniszter e második nyilatkozatában egy másik nagy horderejű gondolat is. Az, amely a modern nevelés főfeladatává az egyéniség kifejtését, vagyis azt teszi, hogy az iskola bátor gondolkozókat és önértékes alattvalókat neveljen a hazának. Igaza van a miniszternek. Korunknak nagy hibája, hogy nem kedvez az egyéniségeknek, hogy a mai embernek szürke, szintelen az egyénisége, hogy nincs se elve,

se meggyőződése. Kihalófélben van az a generáció, amelynek meggyőződése van, s amely a meggyőződését nemcsak hirdetni tudja, hanem van ereje azt követni is, követni a legvégső, konzekvenciáig is. Azért helyesen hangsúlyozza a köznevelés főintézője, hogy igyekezzünk egyéniségeket, bátor gondolkozókat és önértetes alattvalókat nevelni. Mi csak azt sajnáljuk, hogy a miniszter az egyéni nevelés és jellemképzés fő-fő erejére nem mutatott rá s talán taktikából elhallgatta, hogy az erős meggyőződésű, bátor gondolkozású, önértetes emberek legnagyobb számmal abból az iskolából kerülnek ki, amelyet a szabadságra nevelő, az egyéniséget sürgető protestáns kereszténység, a jogaiba visszahelyezett evangélium létesített. Ezt a miniszter nem mondta ki, de kimondotta az újkori világtörténelem, mely igazi haladást, folytonos fejlődést csak ott állapít meg, ahol az evangélium a népek nevelő és emelő ereje.

Harmadik beszédében, mellyel az erdélyi reformátusok küldöttségének válaszolt, nyíltan kifejezte a miniszter a protestantizmus iránti szimpátiáját. Örömmel ment Szászvárosra, mert kötelességének tartotta, hogy egy protestáns intézet felavatásánál jelen legyen. Mert *el akarta oszlatni azokat az előítéleteket*, melyekkel nem egy alkalommal találkozott, *mintha egyoldalú felekezeti ség vezetné őt*. Ez nem áll, sőt éppen az ellenkezőről biztosíthatja a küldöttséget. Aki igazán szíve mélyéből hisz, az megtudja becsülni, ha valaki másképen hisz. Ez az elv fogja őt vezetni egész működése alatt. Nagy öröme szolgál, hogy kifejezést adhatott annak a szimpátiának, mellyel a protestantizmus iránt viseltetik; mert *jól tudja, hogy a magyar haza milyen sokat köszönhet a protestánsoknak*, akik nehéz viszonyok között, megalkuvást nem tűró hazafisággal a legnagyobb szolgálatot tették a magyar hazának. Mindenkor a legnagyobb jóindulattal fog viseltetni a protestánsok ügyei iránt.

Ezekhez a szép szavakhoz nem kell sok kommentár. Mi csak azt kívánjuk, hogy a miniszter ezt a meggyőződését ne csak szóval hirdesse, hanem legyen ereje azt követni és érvényesíteni is a gyakorlati egyházpolitikában. A legutóbbi években közvetlen ő előtte nemcsak teljesen elnémult a protestáns szimpátia, hanem egyenesen a protestánsellenes irányzat, a protestánsok jogainak elhalványítása, ügyeiknek tervszerű félretétele volt napirenden. Mi örülnénk a legjobban, ha az új kultuszminiszter a korábbi „előítéleteket visszaüzné oda, ahová valók: elrejtett buvóhelyeikre“.

V.

Ifjúsági keresztyén egyesületek.

Már jelentek meg e folyóirat hasábjain az ifjúsági keresztyén egyesületi munkára vonatkozó közlemények. E mostani rövid méltatás megjelenésének aktuális oka is van. E hó két első napján tartotta ugyanis Budapesten a magyar ifjúsági egyesületek Szövetsége úgynevezett nagygyűlését. A Szövetség alapszabályait a múlt év folyamán a belügyminiszterium megerősítette és most ez alkalommal megtörtént ezek alapján a szervezkedés; ezen formális ügy elintézésén kívül a Szövetség kötelékébe tartozó egyesületek küldötteinek és szépszámu érdeklődő közönségnek jelenlétében élénk lefolyású konferenciák tartattak ezen nagyjelentőségű és nagy jövőre hivatott belmissziói munka előbbvitele, kiépítése ügyében. Volt a főváros egyik legszebb termében egy jól sikerült nyilvános összejövetel, amelynek célja volt a nagyközönség támogató érdeklődésének ébresztgetése e mozgalom iránt. Raffay Sándor, Fermaud Károly, a Genfben székelő világbizottság nálunk is jól ismert főtitkára, dr. Antal Géza voltak itt az ügy szószólói; az utóbbi bizonyosságot tett arról az áldásos működésről, amelyet a külföldi ifjúsági egyesületek a ker. vendégszeretet terén is tanusítanak. De nem lehet céлом e helyen mindezekről részletes tudósítást adni, hiszen a napilapokban és egy-két egyházi lapban is történt már mindezekről megemlékezés. De biztat a remény, hogy talán nem végzek egészen haszontalan munkát, ha ezen szélesebb körökben is megforduló folyóirat feladatához mérten foglalkozom e nagyfontosságú ügygel: az ifjúsági keresztyén egyesületi munkával.

Tudjuk, hogy e kérdés most szőnyegen van; egyházi hatóságaink, lelkeszértekezleteink foglalkoznak vele; néhány egyházkerület még némi segélyt is szavazott meg az ifjúsági egyesületi munka fejlesztésének céljaira. Különféle fel- és leiratok jönnek-mennek ezen ügyben; ismertető cikkek, sőt

polémiák is folytak le egyházi lapjaink hasábjain e kérdés felett. Voltak ellentétes vélemények a cél kitűzése, az eszközök alkalmazása körül, de abban nem volt véleményeltérés, hogy valamit tenni kell, még pedig a legsürgősebben, hogy ifjúságunkat az egyház, illetve a keresztyénség számára megtarthassuk. Hiszen még az állam is felismerte a fenyegető veszedelmet és sürgeti az ifjúsági egyesületek felállítását; anyagi segélyezést, ingyen könyveket helyezett kilátásba ezen természetesen vallási színezet nélküli, hazafias erkölcsi célok szolgálatában álló szociális munka előmozdítása céljából.

Tehát ifjúsági *egyesületek*, ez a jelszó! Az ifjúsági munkának egyesületi keretek között kell lefolynia. Az ifjúságra irányuló pásztori gondviselő munka természetesen nem valami új találmány. Az egyház, mondhatnánk, minden időben felismerte azt a nagy fontosságot, amely az ifjúság megtartásának, keresztyéni nevelésének kérdéséhez fűződik. Hiszen mindig előtte volt a *gond*: mi történjék az iskolából kilépő ifjúsággal? A régiek elégnak tartották a templomi vagy más helyen lefolyó rendszeres katechizációt. De jöttek a nagy társadalmi átalakulások, a régieket rombadöntéssel fenyegető áramlatok; új és a keresztyénséggel homlokegyenest ellenkező világi és társadalmi nézetek és dogmák alapján álló társulások. És íme a családi és iskolai nevelőfegyelem alul kikerülő ifjak itt állanak most annyi ostrom, szellemi, erkölcsi, gazdasági és más nagy harcok kereszttüzében. Hiszen minden irányzat a jövő nemzedéke részéről várja a maga erősödését, sőt eszméinek teljes győzelmét. Minden szervezkedés, jövőre való készülődés, ami itt körülöttünk lefolyik, sürgősen hív bennünket arra, hogy az ifjúság megtartása körül mi is éljünk eme legmodernebb és legalkalmasabb eszközzel, a keresztyén ifjúsági egyesületek szervezésével. Magában az ifjúság lelkületében már megtaláljuk e munka előfeltételeit, abban már megvan az *egyesülési* hajlam. Tekintsünk csak bele a legkisebb falu „közéletébe“, nem azt látjuk-e, hogy ott az ifjúság „egyesül“, még pedig „közös alapon“ egyesül. Minden faluban van bizonyos *kollektív* erkölcsi, respektíve erkölcstelen nézet, hangulat. Az egymással leggyakrabban érintkező ifjúság körében ez a közös szellem még élesebben kialakul, mint a felnőtteknél. Az ifjúsági élet ezen pszichológiája az, ami az egyesületi munkát egyfelől megkönnyíti, másfelől nehezé teszi. Tény az, hogy az ifjúságra ifjak által gyakorolhatunk legeredményesebb és tartósabb befolyást. Nyerj meg csak néhányat közülök valamely olyan ügy számára, amely az ő ifjú lelkét, annak energiáját leköti, éltetve felébreszti és foglalkoztatja, adj közü-

lök valamely alkalmas egyénnek olyan zászlót kezébe, amelynek hordozása és mások előtt való lobogtatása lelkét örömmel és nagyobbakra törekvésekkel tölti el és meglátod, hogy az ifjú lelkek természetes gravitációja folytán az *egyesülés*, mint szükségképeni következmény nem fog elmaradni.

Williams György az angol ifjúsági keresztyén egyesületek megalapítója és a most már világraszóló hatalmas mozgalom szervezője, ott a hatalmas főváros egy kis szobájában, csendben, minden ostentatio nélkül maga köré gyűjti néhány, vele egy üzletben szolgáló barátját és együtt elhatározzák, hogy a közös imának és Isten ígéjének erejével igyekeznek „igazán és mértékletesen élni” és életüket szolgálatokban Megváltó Istenük tiszteletére szentelni és íme az eredmény az, hogy most épült fel Londonban az ő nevézről nevezett „George William's House”, a nagy város egyik legszebb középülete, a londoni ifjúsági keresztyén egyesület otthona és az, hogy a kicsiny sereg íme százazrekre szaporodott. Az 1855-ben megtartott párisi kongresszuson alkotott „párisi alap”-on álló egyesületek száma több mint 8 ezer; ezeknek több mint tizszer annyi tagjuk van, és az egyesületek tulajdonában levő épületek, otthonok száma mintegy kétezer néhány százmillió korona értékben!

Nincs igazuk azoknak, akik azt hangoztatják, hogy az ifjúság körében egyesület szervezése nélkül is *tartós* eredményekkel lehet munkálkodni. Aki ezt mondja, nem ismeri az ifjúság lelki életét, amely a *közvetlen* érintkezés és hatások befolyása alatt nyeri alakulatát. Nem úgy értjük az egyesületek szervezését, hogy holnap meghirdetjük a templomban azt, hogy íme alakítunk egyesületet és megcsináljuk az alapszabályokat. Sok keserű csalódás ért már sokakat, akik így fogtak a munkához. Elő kell készíteni a dolgot a konfirmációi oktatás, a konfirmáltak egyéni lelki gondozása és a *vasárnapi iskolák* által. De ha csak ketten-hárman vannak is azok, akiket megnyertünk, nem mulasztjuk el a társulásban való nagy erő felhasználását.

De mondám, hogy az ifjúsági kollektív lelkület és hangozat természetes nehézségeket is támaszt. Előttünk áll a falu, vagy város — most nem *nagy* várost értek —, egyszóval gyülekezetünk ifjúsága, amely az ott meggyökerezett tradicionális vallás-erkölcsi nézetek, közéleti felfogások körében éli a maga különleges életét; mily nehéz megtalálni ebben az életben azt a pontot, amelyben ennek fellendítését célzó emeltyűt beleilleszthetjük. A sikertelenség, csalódás keserű érzetével vonulunk gyakran vissza, ha fáradozásunk közben

azok is, akiknek lelkében felhívásunk kezdetben némi visszhangra talált „hátramennek“. Hányszor vannak, hogy úgy mondjam, krisztusi tapasztalataik ezen a téren. De ha tartós eredményt akarunk elérni, mi sem cselekedhetünk másként, mint Mesterünk. Minden megalkuvás és kertelés nélkül arra kell törekedniünk, hogy *tanítványokká* tegyük az ifjak közül azokat, akikben a Lélek a jézusi élet számára szállást készített.

Azok az egyesületek, amelyek az úgynevezett párisi alapot fogadták el, szervezkedésük és működésük bázisa gyanánt és amelyek nálunk most szövetségben egyesültek, ezt a már kipróbált és bevált eljárást követik. És bármily nevet adjunk is annak az egyesületnek, amelynek keretében az ifjúsági munkát folytatjuk, *építő* ez csak úgy leend, a fáradságot csak úgy érdemli meg, ha annak ilyen kifejezetten krisztianus jellege van. Minden másféle munka vállalása a lelkipásztor részéről csak olyan játékba való fogást jelentene, amely „nem érdemli a gyertyát“; csillogó szappanbuborékok, amelyeket az első félreértés vagy más szétpukkant. „Az ifjúsági keresztyén egyesületek egy táborba gyűjtik azokat az ifjakat, akik a Jézus Krisztust Megváltójuknak tekintvén az Írások szerint, az Ő tanítványai akarnak lenni hitükben és életükben és akarnak munkálkodni együttesen Isten országának az ifjúság körében való terjesztésén.“ Ez a párisi alap, az evangélium alapja, amely nem közösztevésre, hanem bizonyos tehetségüknek, képzettségüknek és hajlamaiknak megfelelő keresztyéni szolgálatra is sorakoztatja az ifjakat. Budapesten az ifjúsági egyesület tagjai, hogy az előttem lévő példára mutassak, beteg vagy elmaradó tagtársaikat meglátogatják, anyagi vagy lelki nehézségek közepette szolgálatukra állanak, ilyeneket hivogatnak a nyilvános gyűlésekre, nyomtatványokat, felhívásokat osztogatnak, a kottaértők társaikat énekelni tanítják, néhányan a képzettebbek közül tanítanak vasárnapi iskolában, mások segítenek a vasárnapi iskolásgyermekek összegyűjtése, gyermekünnepélyek, szeretetvendégségek, kirándulások rendezése körül stb. Nem lehet az ifjúsági egyesületek működését a nevelés, szórakoztatás eszközeit egy kaptafára szabni. hiszen ezeket a helyi szellemi, anyagi, társadalmi és egyéb szinte felsorolhatlan körülmények és előfeltételek szabják meg, de ami nélkül egyik sem állhat fenn, az az *egy* evangéliumi és hozzáteszem, hazafias alap, amelyen ez az egész nagyszerű intézmény felépül.

Hol ápolhatjuk az igazi közösség, bajtársi hűség, barátság, egyház- és hazaszeretet érzelmeit eredményesebben, mint a ke-

resztyén ifjúsági egyesületek körében? És nem megragadó-e az ifjú *képzeletre* az, hogy ő egy olyan közösségnek kötelékében él, tanul, szórakozik, edzi testi és lelki erőit, amely sok százezer tagot számlál és egy közös, örök alapon épült fel. Nemde nagyobb ideálok és „kilátások“ ezek, amelyeket mi az ifjú lélek elé állíthatunk, mint azok, amelyeket a szocialisták ez előtt feltüntetnek? Csak az a baj, — a mi bajunk — hogy ők szinte fanatikus *meggyőződéssel* állnak az ő zászlójuk mellett, míg mi sokszor úgy találjuk, hogy a régi módszerek is elegendők a *tengető* élet fenntartására.

Hol vannak a mi jövő gyülekezeteink, presbitereink, hol a mi *jövő egyházunk*? A lelki gondozás és a modern keresztyén szociális munka melyik ága az, amit mi egyáltalán alkalmazunk arra nézve, hogy nem mondom szebb, de még *ilyen* jelenlegi életet is biztosítsunk a mi hazai protestáns egyházaink számára? Nagyon jellemző dolog, hogy nálunk, a mi tanítói karunk egyik társadalmi organumának felhívására (lásd Konv. jkv. 1909. 24. p.) indultak meg az egyházi hatóságok körében az ifjúsági egyesületi munkára vonatkozó intézkedések. De hát mindegy, jó, hogy konstatálhatjuk a tényt, hogy most már minden tényező felismerte a veszedelemet, amelyek őt az ifjúság hazafias érzelmeinek és erkölcsi életének züllésében fenyegeti. Mondhatnám, erkölcsi és becsületbeli kötelességük az egyházaknak, hogy arra hivatott organumaik is minden az Ur által rendelkezésükre bocsátott, már bevált és kipróbált eszközök által, valamint az adoptációkra alkalmas módszerek útján megindítsák, illetve felkarolják azt a nagy nemzeti és keresztyén belmissziói munkát.

A párisi alapon álló ifjúsági egyesületek igazán nagy-szerű és az egész földkerekségére kiterjedő munkát folytatnak. Az ifjúsági keresztyén egyesületek köréből a legkiválóbb keresztyén munkások, a bel- és külmisszió „zászlóvivői“, a legbuzgóbb tanítók, vasárnapi iskolavezetők, *lelkészek*, a legbecsületesebb kereskedők stb. kerülnek ki. Ezen egyesületek munkáját külföldön fejedelmek, a közélet vezérei pártolják.

Az egész egy jól szervezett hadsereg jellegével bír, amelynek egyik bölcsőjében, Genfben van a „világszövetség“, élén hazánkat, nemzetünket igazán, őszintén szerető, támogatásukat, keresztyéni segítségüket velünk több ízben éreztető férfiak állanak, akik lehetővé tették, hogy a fontos munka szervezésére nekünk is van most már országos titkárunk; itt a most megalakult nemzeti intézőbizottság élén Szilassy Aladár személyében olyan férfiú áll, aki 18 éve lelkes és nem

csüggedő plántálója és öntözője ezen áldásos intézménynek, nincs is tehát semmi elfogadható ok a bizalmatlanságra, habozásra.

Sokan, akik e munka értékét ismerik, jóreménységgel néznek a jövőbe, tudván, hogy ez nemcsak emberek tanácsára épült fel.

A legutóbbi szépsikerű gyűléseink alkalmával konstatáltuk, hogy felgyúltak már a mi protestáns egyházaink körében itt-ott az *örtüzek*, bárcsak a hivatott tényezők igyekeznének szellemi és anyagi erejükkel élesztgetni ezeket! Most 30 és néhány egyesület tartozik a magyar ifjú keresztyén egyesületek szövetségeibe. Hát a többi, „a kilence“ hol vagyon? Valóban pazarló és fényűző életet élünk mi magyar protestánsok. Költjük azt, amit atyáink szereztek és a *jövőre* nem gondolunk!

B. Pap István.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Ex Oriente lux — mondja a régi közmondás. Az egyházpolitikai téreken történt legközelebbi események hatása alatt némelyek meg akarják másítani a régi mondást. Ugy látják, hogy mostanában nyugaton kél fel a nap és az alkonyat pirja aranyozza be az emberi haladás göröngyös útjait.

Ne vitatkozzunk a dolog lényege felől! Elégedjünk meg a látszattal és konstataáljuk az egyszerű tényt, hogy azok a nyugati — és hozzá latinfajú — népek, melyeket a reformációval megindult nagy társadalmi evolucionális folyamat a XVI. században vagy egészen, vagy legalább is nagy részben érintetlenül hagyott, mostan rohamosan igyekeznek előhaladni a szellemi, a lelki szabadság útján. A francia szétválasztási törvény, a spanyol és portugáliai antiklerikális törekvések és ezek sikerei: kétségtelenül azt mutatják, hogy bizonyos fény kezd már feltűnedezni azokon a tájakon is, ahol rendszerint az ilyen természetű világosság az éji homályba szokott borulni.

Még nem ismerjük alaposan sem a spanyol, sem a portugáliai egyházpolitika részleteit és azért nem is szólhatunk hozzá behatóbban. Csak annyit látunk tisztán, hogy mindkét állam kormánya a túltengett klerikális befolyásnak, illetőleg hatalomnak az államügyek köréből való kiküszöbölésére törekszik. A spanyol és portugáliai liberális mozgalmak nélkülözik azt az aggresszív, azt az egyenesen egyház-, sőt vallásellenes jelleget, melyek a franciaországi egyházpolitikai harcokat jellemezték s jellemzi ma is az elkülönítési törvény végrehajtását. Sőt mindkét állam kormánya nem győzi eléggé hangsúlyozni azt a jó szándékot, mely őt a vallással, az egyházzal s ezek szolgálival szemben áthatja, ha valamennyien tulajdonképeni hivatásuknak körén belől maradnak és nem avatkoznak be a politikába.

A spanyol kultúrharc kitörése, de különösen a portugáliai forradalom után széltében lehetett olvasni a hazai profán sajtóban a latin népek dicséretét. Úgy tüntették fel őket, mint amelyek újból átvették nyugati műveltségünkben azt a vezetőszerepet, mely egykor az ő kezökben volt, de onnan később a germán fajokra háramlott át. Igen érdekesek voltak az indokok, melyekkel nézeteiket megtámogatni igyekeztek az illető írók. Az egyik szerint a vallásnak, mint társadalmi babonának háttérbe tolása jellemezné a latin népek magasabb fokú lendületét. Tehát az előítéletektől mentesebb és az intellektualizmus uralma által vezetett kultúrának volnának ők zászlóvivői, szemben a germán fajokkal, amelyek a vallásnak és a vallásos intézményeknek sokkal tágabb tért hajlandók még manapság is engedélyezni a társadalmi és magánéletben, sőt magában az állam életében is, mint amennyi az illető kritizálók véleménye szerint megengedhető és üdvös. Az angolszász faj vallásossága és a németek konzervatizmusa az egyházpolitikai kérdések körül: mindez vörös posztó azok szemében, akik a vallást olyan üres formáságnak s rituáliák halmazának tekintik, mint aminőnek azt a római katholicizmusban és a mozaizmusban manapság is látják. Az ujjongó írók másik csoportja abban látja a latin népek újabbkori nagy dicsőségét, hogy a szabadabb köztársasági államforma életbeléptetése körül már is vezető szerepet játszanak és még többre vannak hivatva. Már pedig a republika, az illetők véleménye szerint, magasabb fejlettségi fokú társadalmi formákat képes létrehozni és biztosítani, mint a monarchia.

Hogy mily felületes és minden alapot nélkülöző az efféle elmesfuttatás, azt mindenki egyszerre beláthatja, aki csak legkevesebb is ismeri a vallás valódi lényegét, az államformák relativ értékét, de különösen a kérdésben forgó latin népek állami, társadalmi, gazdasági s mindenek felett kulturális helyzetét.

A latin népeket éppenséggel nem jellemzi valamely magasabb, tisztultabb vallásos felfogás, magasabb, tisztább vallás-erkölcsi élet. A műveltség különböző foka szerint két véglet között hánykódik a társadalom: a fanatikus vakbuzgóság és a sivár s meddő vallástalanság véglete között. És ez az állapot oly mély szakadékot teremt a társadalom eme két rétege között, melyet évszázadok lassú és békés munkája tud majd egykor kiegyenlíteni. De addig oly sok egyenetlenségnek, oly sok összeütközésnek s ezekből kifolyólag oly sok szenvedésnek lesz szükségszerű előidézője az a nagy közbevettség, hogy elgondolni is alig lehet.

Ennek a vallásbeli, vagy mondjuk: világnézetbeli át-hidalhatlan különbségnek oka az, hogy a latin népek kívül-maradtak annak a szellemi, lelki megújulásnak a körén, melyet a reformáció hozott magával a világra. Ur maradt felettök a vallásos életnek az a formája, mely a vallást felcserélte s felcseréli még manapság is az egyházzal s ezt az egyházat egy kiváltságolt társadalmi kaszt monopoliumává teszi. A klérus csak úgy tarthatja fenn a maga hatalmát, ha őt annak tartják a hívek, aminek ő akarja magát tudni és látni: t. i. egy magasabbrendű elhivatás kiváltságos és kizárólagos birtokosainak.

Az a felsőbb, az az ú. n. isteni tekintély, melyre a klérus a maga pretenzióit alapítja, nemcsak a klérusnak, hanem minden más törekvésnek is rendelkezésére, szolgálatába áll, mely viszont a klérus életérdekeit támogatja. Innen van a kölcsönös viszony és kölcsönös támogatás a kath. klérus és az „Isten kegyelméből“ uralkodó fejedelmek, nemkülönben azon társadalmi osztályok között, melyek a maguk kiváltságos helyzetét, mint az isteni jogrend feltétlen következményét és követelményét szeretnék feltüntetni és megtartani.

A latin fajok államaiban a fejedelmek, a klérus és a kiváltságos osztályok kölcsönös egymásra utaltsága az abszolutizmusnak olyan fokát létesítette, mely a szabadabb szellemű és műveltebb társadalmi osztályokra nézve elviselhetetlenné váltott s bennök ellenszenvet idézett elő mindhárom említett tényező iránt. És mikor az abszolutizmussal együtt járó kizsákmányolás a társadalom azon elemei körében is elégedetlenséget keltett, melyeket hiányos műveltségük különben a fejedelmek, a klérus és a kiváltságosak engedelmes szolgálivá tett: a szabadelvű műveltek által vezetett társadalmi akció megkapván a szükséges fizikai támaszt, be kellett következni annak a nagy átalakulásnak, aminőt a francia forradalom vezetett be s most legutóbb a portugáliai folytatott és amelynek még valószínűleg további folytatása is lesz a latinfajú államok körében.

A forradalmak először csakis a köztársasági kormányformát hozták magukkal. A klérus igyekezett megmenteni azt, ami menthető. Így jött létre a kibékülés a nagy francia köztársaság s a római egyház között is és fog létrejönni Portugáliában is az egység a két tényező között. De az a nagy úr, mely a társadalom tagjainak valláserkölcsi világnézete között fennforog, melyet semmiféle forradalom kiegyenlíteni nem képes, hanem csakis az intenzív kultúra, okul szolgál és alapot nyújt a klerikális egyháznak arra, hogy régi hatal-

mát visszaszerezni és ennek biztosítása végett régi szövetségeseit nyeregbe segíteni megkísérelje. Ez történt Franciaországban s ez provokálta a szabadabb intézményekhez jutott vezető polgárságnak az egyház ellen irányuló ama kíméletlen fellépését is, mely az egyházzal együtt a vallást is meg akarja semmisíteni. A klérus erőszakoskodása támaszt talál a műveletlen néposztálynál, nemkülönben az uralomról lekerült, nagyon is művelt, de uralmának visszaszerzése érdekében fanatikussá vedlett felső tizezernél. Azért a köztársaság hívei az alsóbb néposztályokat tervszerűleg idegenítik el a vallástól, hogy elidegeníthessék a papságtól.

Alig lehet szomorúbb állapotokat elképzelni, mint aminők Franciaországban a vallás kérdése körül tapasztalhatók. És ami különösen sajnálatossá teszi az esetet, az az, hogy mikor a vallást monopolizáló klérus ellen küzd az állam, kénytelen maga a vallás ellen is támadni. Ez csakis azon nemzetek körében fordulhat elő, amelyek kebelében a vallást nem lehetett felszabadítani a papság monopoliumából.

Ha tudjuk, hogy mi volt a vallás és mi manapság is az emberiség művelődésében, ha tudjuk, hogy az államnak mennyire fontos életérdeke, hogy összhangzatos és tevékeny munkásságra serkentő világnézetű polgárai legyenek, kiknek lelki egyensúlya nem ingadozik minden szellő fuvalmára: akkor teljesen tisztában vagyunk azzal is, hogy az a nyugati fény, melyet némelyek olyannyira dicsóítanak, csak a korhadásból, a rothadásból keletkezett foszforeszkáló fény, de nem az éltető nap felkelését jelző keleti pirkadás.

A francia szétválasztási törvény végrehajtása még mindig sok gondot ad az államnak, illetőleg a kormánynak. A kormány szeretné elkerülni azt a látszatot, mintha üldözné az egyházat és a vallást. Az ő szemében a vallás magánügy, melyhez az államnak éppen oly kevés köze van, mint az egyháznak a politikumokhoz. Viszont az egyház vezető férfiai minden alkalmat megragadnak, hogy a kormányra a vallás- és egyházüldözés vádját rásüthessék, hogy az egyház üldöztetéséről panaszkodhassanak s hogy a vallás és egyház megvédelmezése ürügye alatt a népet maguk mellé sorakoztathassák.

A szétválasztási törvény életbeléptetésének határnapjáig, 1906 dec. 11-ig, egyetlen egy olyan róm. katolikus kultusközség sem alakult Franciaországban, aminőt a törvény kíván a végből, hogy az államtól az egyházi épületeket használatba átvehesse. A pápa megtiltotta ilyeneknek alakítását. Erre Briand, akkori kultuszminiszter rendeletet adott ki, melynek értelmében az egyházi épületek továbbra is korábbi rendelte-

tésüknek megfelelő célokra használhatók ugyan, de csakis úgy, hogy a papok, illetőleg az egyházi hatóságok semmi nemű jogigényt azokra nem támaszthatnak és azok felett rendelkezési joggal ne bírjanak.

A pápa ezen rendelkezést is sértőnek találta az egyházra nézve és tiltakozott ellene. Az 1907 jan. 15-én Passyban tartott püspöki gyűlés azt a javaslatot terjesztette a pápa elé, hogy az egyházi épületeket az egyházi és világi hatóságok között kötendő bérszerződés alapján vehessék az egyház használatába. A kormány hajlandónak nyilatkozott ezen kivezető út elfogadására, de csak azon feltétel alatt, ha a szerződést francia világi papok és semmiesetre sem szerzetesek, vagy idegenek írják alá. A kuria ezen megszorító feltétel következtében az ajánlatot nem találta elfogadhatónak és visszautasította, mivel a hazai papságnak aránylag csekély száma és szaporodása miatt az idegenek alkalmazását nélkülözhetlennek találta.

A pápa ezen visszautasító magatartása következtében a kérdés rendezése holtpontra jutott. Hogy valamiképen rendeztessék mégis a kérdés, az a javaslat merült fel, hogy a köztársasági kormány és Róma között ismét fel kellene venni a közvetlen tárgyalások fonalát. Ezt szívesen vették volna Rómában is és Briand sem idegenkedett tőle. Azonban eddig még semmi elhatározó lépés sem történt, sem az egyik, sem a másik fél részéről.

Az egyházi épületek függőben levő ügyének megoldatlan volta nem akadályozta a kormányt abban, hogy a törvény további rendelkezéseit s különösen az 1907. évi novellát végrehajtsa. A püspöki palotákat kivétel nélkül kiürítették. A kiürítés aránylag elég símán ment s csak a nancy-i püspök ellen alkalmaztak 50 franknyi büntetést, mert a rendőrséggel szemben tettelegeskedett. Az állam által lefoglalt püspöki paloták különböző közcélokra használtatnak fel, p. o. a párisi érseki palotában jelenleg a szociálista közmunkaügyi miniszter, Viviani, rezideál. A lelkészi lakokat a községek vették át és többnyire addigi lakóiknak, a plébánosoknak adják ki bérbe. Az 1908. év végeig a 32,000 parochiális ház közül mintegy 28,000 volt ilyen módon bérbeadva.

A novelláris törvény 4. §-a szerint ott, ahol kultusz-község nem alakul, az egyházi javak az állam, vagy a departement, vagy a község jótékonyági intézményei, illetőleg céljai javára fordítandók. Ezen rendelkezés végrehajtását egy külön törvény szabályozza a javak természetére figyelemmel, t. i. hogy ezek a javak ingatlanok, ingók, hagyományok,

illetőleg alapítványok-e, mint p. o. a misealapítványok. A szétválasztási törvény az alapítványokra vonatkozólag úgy rendelkezett, hogy az alapítók, illetőleg egyes leszármazóik rendelkezhetnek ezen alapítványok sorsa felől a törvényes 30 esztendei határidőn belül. A törvénytől való gyakorlat az oldalrokonoknak is megadta a kereset jogát. De mivel ez az ügy ilyen alakban hosszú időn belül sem lett volna véglegesen rendezve, azért az 1907 dec. 21-iki újabb törvény azt rendelkezte, hogy az alapítványok szálljanak az államra, illetőleg a departementre s községre és pedig a nélkül, hogy ezek az alapítványok céljaul megjelölt köteleességeket teljesíteni is tartoznának. Ez azt jelenti, hogy a vallási célokra tett alapítvány eredeti rendeltetésöktől elvonatnak.

Az alapítványok jogi természetét oly annyira veszélyeztető ezen törvényjavaslat már a képviselőházban is megütközést keltett. Egy radikális képviselő azt az indítványt terjesztette elő, hogy az alapítványokhoz kötött kultuszkötelezettségeket azok az intézmények vállalják magukra, amelyek az alapokat élvezni fogják. De Briand ezen javaslatot azzal utasította vissza, hogy az állam nem olvastathat misét. Az első kamara által változatlanul elfogadott javaslat a szenátusban megfeneklett. A legkiválóbb protestáns szenátorok keltek a kath. egyházi alapítványok sérthetlenségének védelmére. Waddington szenátor 200-nál több protestáns elvtársa nevében oly természetű indítványt nyújtott be, mely hivatva volt arra, hogy az alapítványi jog természete épségben tartassék és az alapítók akaratának épségben maradása minden efféle önkénykedésekkel szemben biztosítsassék. Berger szenátor, a Collège de France tanára, Renán utódja, védelmezte hathatósan a beadott indítványt, melynek következtében a javaslat azon módosításon ment keresztül, hogy a kultuscélokra tett alapítványok a katolikus lelkészek segélyezésére alakult egyesületeknek engedtetnek át, ha ezen egyesületek magukra vállalják az alapítványi köteleességek teljesítését.

Ezen határozatot nagy nehezen el lehetett fogadtatni a kamarával is, habár a szociálisták nagyon hevesen ellenezték a módosítás elfogadását. Ezen vita közben mondotta Briand a szociálista Allard fejtegetéseire: „Ön a katolikus egyház szétrombolásáról álmodozik; pedig az most is áll és amig fennáll, annál több joga van a közjogi elismertetésre, minél mélyebben gyökerezik az emberi érzelmekben“.

A törvény megmentette az alapítványok szentségét és egyszersmind alkalmas volt a katolikus egyház s egyháziak súlyos anyagi helyzetének javítására is. Azonban egyszerre a

pápa, minden közelebbi indokolás nélkül megtiltotta azt, hogy a papok az említetthez hasonló természetű segélyegyesületeket alakíthassanak. Így tehát ez a kérdés is függőben van mind a mai napig.

A szétválasztási törvény életbelépése után számos apróbb összetűzés és kölcsönös kellemetlenkedés igyekezett a helyzetet elmérgesíteni. Így p. o., midőn 1908 áprilisében a kamara egy amnesztiát rendelő javaslatot fogadott el, a büntetés alól mentesítettek közül kihagyták azokat a papokat, akik az egyházi nyugtalanságok s zavargások idejében ítéltettek el. A hadügyminiszter az összes papnövendékeket, kik hadiszolgálatra alkalmasak, zászlók alá akarta rendelni, de az államtanács a miniszteri rendeletet hatályon kívül helyezte. Az 1907—08. évi költségvetési vita alkalmával Blanc szocialista azt javasolta, hogy töröljék el a magasabb tanintézeteknél az összes vallástanítói állásokat. Briandnak sikerült az indítvány mellőzését keresztülvinni, de természetesen ezen vallástanítói állásokat nem az állam, hanem az illető vallásfelekezet tartja fenn. 1907-ben az orleansi Jeanne d'Arc ünnepély alkalmából Clemenceau megtiltotta volt az összes katonai és polgári tisztviselőknek, hogy az ünnepélyen egyházi zászlók és jelvények használatát megengedjék. Ezen tilalom következtében a püspök és papsága távol maradt az állami ünnepegről s annak befejezése után egy külön egyházi ünnepélyt tartottak a székesegyházban, melyen viszont az állami alkalmazottak hiányoztak.

A pápa az állami közegek részéről tanusított bosszantások viszonzásául, 1908 szeptemberében megtiltotta a papnövendékeknek, hogy állami egyetemeket látogathassanak. Majd megtiltotta a papoknak képviselőmegbízás elfogadását is, minek következtében az oly jeles papképviselők is, mint Gayraud és Lemire, kik addig a békés kiegyenlítés érdekében működtek, letették mandátumaikat.

A szétválasztási törvénynek természetesen az anyagi téreken látszik meg leginkább a hatása. Eddig az állam tartotta el az egyházat, de 1908-tól fogva magának kell gondoskodnia fenntartásáról. Ez a körülmény végtelenül nehéz helyzetbe sodorta az összes vallásfelekezetek egyházait, de különösen a római katolikust. Az albi-i egyházmegyében eddig 130,000 frank volt az állami dotáció. A törvény életbeléptével ez a jövedelem egyszerűen megszűnt. Egy másik egyházmegyében eddig 135,000 frank volt az államsegély. Ennek megszűnte után alább szállították a személyi járandóságokat 81,000 frankra. De ennek sem találják meg a kellő fedezetét. Megpróbálták

az egyházi adó életbeléptetését is egy lélekszám szerint megállapított másfél frankos adókulcs alapján. Ez némileg segített ugyan eleinte, de a hivek adófizetési készsége hovatovább csökken. Ilyen körülmények között minden lehető megpróbálnak avégből, hogy a szükségletek fedezésére szükséges jövedelmi forrásokat összehozhassák. Önkéntes adakozásra való felhívás, beléptidíjak mellet tartott összejövetelek, stolarék és más effélék mellett felhasználják a gazdasági élet által nyújtot minden lehető alkalmakat is jövedelemszerzésre. De a jövedelmek mind vékonyabb ereken csörgedeznek. Ily körülmények között alakult meg a dolgozó papok egyesülete, melynek tagjai kézimunkáik jövedelméből akarnak megélni s ezek jobb értékesítése végett saját lapot is alapítottak.

Az egyházra nehezedő ezen anyagi gondok következtében a papi pályára lépők száma fokozatosan csökken. Egy diocesis két papnöveldejében még 1897-ben 256 kispap volt. A növendékek száma 1906-ban már százra szállott alá. Míg 1908-ban az összevont két papnöveldének összesen 54 növendéke akadt. A papi állás bizonytalanságához járult még a pápának a modernisták ellen irányzott enciklikája is, mely nem kis mértékben idegeníti el a papi pályától azokat, kiket különben hajlamuk és életviszonyaik ide vonzanának.

Az 1908. évi háramlási törvény meghozatala óta semmi fontosabb egyházpolitikai törvény vagy rendelet sem látott napvilágot. De azért az egyház és állam között a további harcokra bőséges anyagot szolgáltat a tanügy s az iskolák kérdése. Az egyház keservesen érzi azt, hogy a felekezetnélküli állami oktatás olyan nemzedéket nevel, amelyre az egyház szorongatott állapotában egyáltalában nem számolhat. A felekezeti oktatásnak minél szélesebb körben való kiterjesztése lett tehát a jelszó, miután az állami törvények megengedik még ez időszert, hogy a felekezetek is tarthassanak fenn tanintézeteket. Amette párisi érsek megkísérelte ugyan a legközelebbi választások alkalmával, hogy felekezeti jelszavak mögé tömörítse a híthű katolikusokat és ezek segítségével megváltoztassa a parlament képét: azonban kísérlete hiábavaló volt. Nincs tehát más hátra, mint a jövő nemzedék nevelése által összehozni azt a választó-kontingenst, mely az egyházra kedvező hangulatú parlamentet állíthat össze.

Az 1909. év folyamán az összes érsek, püspökök s biborosok közös pásztorlevélben figyelmeztették a szülőket, hogy halálos bünt követnek el azok és az egyház büntetésére teszik méltóvá magukat, akik gyermekeiket az állami iskolákba járattják. Különösen az állami iskolákban tanított erkölcsstan

és történelem káros hatását hangsúlyozták és felhívták a szülőket, hogy az állami tanítóság, vagy egyéb hatóságok részéről elkövetett s a lelkiismereti szabadságot sértő eljárások s cselekvények összegyűjtése s bejelentése céljából szervezkedjenek, hogy így hathatósabban védhessék katolikus hitüket.

A felhívás nem is volt eredménytelen, mert 1910 januárius végéig mintegy 8—10,000 gyermek lépett ki az állami iskolákból. Az állami iskolákba mintegy négy s fél millió gyermek jár, míg a felekezeti iskolákba egy millió. Természetesen a papság minden eszközt felhasznált, hogy a püspökök által kezdeményezett ezen sztrájknak kellő eredménye legyen. Volt eset, hogy a hitoktató lelkész által preparált növendékek nem akartak olvasni az iskolában használatos olvasókönyvből. Máskor a pap nem akarta feloldani a gyónó anyát, ki gyermekét állami iskolába járatta. Még a halotti szentség elvonásával is megfenyegették a papok azokat, akiknek az egyszerű figyelmeztetés nem volt elegendő.

Az államkormány persze nem nézte tétlenül a papság ezen akcióját. Utasította a tanítókat s a tanügyi hatóságokat, hogy minden illetéktelen befolyást utasítsanak vissza s az engedetlenkedő gyermekeket büntessék meg. Tehát a gyermekek és a szülők isszák meg az egyház és az állam harcának a levét, mert egyik oldalon az egyházi, a másik félen az iskolai büntetés fenyeget. Egy pár érdekes pör is támadt a püspökök körlevele nyomán, midőn a megbélyegzett tankönyvek szerzői kártérítési pörrel támadták meg azon püspököket, kik az ő könyveik bírálata által nekik károkat okoztak.

Az egyház kifejezett ellenségei arra akarták felhasználni a püspökök ezen akcióját, hogy az oktatásügyet teljesen állami feladattá tegyék, azaz monopolizálják az állam részére. Erre elegendő okot láttak nemcsak az egyháziak magatartásában, hanem abban a körülményben is, hogy a francia tanulónak mintegy negyedrésze még ma is felekezeti iskolákban nyeri kiképeztetését. Az 1901. évi egyesületi törvény ugyan meglehetősen megszorította az egyházi iskolák jelentőségét, de azok mégis csak léteznek és pedig a törvény erejénél fogva. Ez okból Briand, a jelenlegi miniszterelnök, a tanszabadság elvére hivatkozva, ellentállott a szélsők kívánságának s megvédte a felekezeti iskolákat. De hogy a felekezeti oktatás ellenségei némi elégtételt nyerjenek, Doumergue közoktatásügyi miniszter egy olyan törvényjavaslatot helyezett kilátásba, mely a felekezeti iskolák tanítóinak kiképzését, tanrendjét, tantervét és tankönyveit állami ellenőrzés alá fogja helyezni.

Az egyház és állam között folyó ezen ádáz küzdelem-

ben kétségtelenül mindkét fél érzékeny sebeket szenved, de mégis valójában az egyház hivei, akik egyszersmind az állam polgárai is, isszák meg a civódás levét. A hatalmas intézmények mérközése árát az egyesek fizetik meg és pedig éppen azok, akiknek legkevesebb érdekük van az áldatlan tusában. A harc heve miatt szenved az állampolgári hűség, valamint a vallásos hitélet is. Szennved az állameszme és a vallásos életet megtettesítő egyház. Mindkettővel kapcsolatban fogy a valláserkölcsei alapok jelentősége és befolyása, veszt jelentőségéből a szociális érzék, a kötelességtudás és köztevékenységi készség. Azaz az egyház és állam között folyó eme harc a legteljesebb mértékben antiszociális természetű; feltétlenül romboló hatású és éppen azért semmi esetre sem kívánatos.

Mikor ezen küzdelmet látjuk és arra gondolunk, hogy az idők folyamán nálunk is meg kell majd vívni ezen nagy küzdelmet, már előre is borzalommal gondolunk azokra a kimondhatatlan szenvedésekre, veszteségekre, melyek majdan a mi nemzetünket érni fogják, amelyek annál veszedelmesebbek lesznek reánk nézve, minél gyengébb nemzet és minél elszigeteltebb állam vagyunk.

A francia kultúrharc eredményeinek olvasása sok hitsorsosunkat lelkesíti. Vannak sokan, talán nem éppen hitsorsaink közül, kik teljes erővel dolgoznak hasonló jelenségek felidézésén nálunk is. Mi őszintén mondjuk, hogy nem tudunk velők egyetérteni, habár teljes mértékben megvagyunk győződve, hogy előbb-utóbb nálunk is be fog következni a hasonló harc. Szeretnők, ha ez minél később következne be, amikor ennek a felettékényes kérdésnek megoldásában a művelt nyugat valamely megnyugtatóbb formát talált. A francia kultúrharchoz hasonló belső egyenetlenség napjainkban a magyar állam és magyar nemzetre nézve oly nagy vérvesztéssel járna, melyet talán sohasem tudna kiheverni.

Hogy nálunk minél békésebben oldassék meg ez a kérdés, az nagy részben, sőt majdnem teljesen a róm. kath. klérus hazafias belátásától függ. Ha ő, számolva az idők jeleivel, ahelyett, hogy intranzigens álláspontra helyezkednék, bölcs mérséklettel a fejlődés, a haladás útjára lép és a megszületés előtt álló szociális világrend megalkotásához munkásul szegődik: akkor kétségtelenül nagyon szerencsés helyzetbe jutunk ama válságos időkben. De ha éppen az ellenkező álláspontot foglalja el és amint jelenleg is teszi, a szociális ellenhatás fokozására törekszik: akkor nálunk sokkal szevedélyesebb és károsabb hatású kultúrharc fog kitörni, mint Franciaországban.

Quod Deus avertat!

—p —f.

IRODALMI SZEMLE.

Havas István: A népoktatás kiterjesztése. Singer és Wolfner. Budapest, 1910.

A népiskoláktól kezdve, úgyszólván, az egyetemig a vajudások korát éljük. A reformálás vágya hallatszik minden oldalról. A társadalom vezető emberei, de maguk a tanítók sincsenek megelégedve a népiskolával. Általános a panasz, hogy gyenge ismeretekkel kerülnek a tanulók a középiskolába. Havas I. kimutatja, hogy mindezeknek a panaszoknak oka abban rejlik, hogy gyermekeink a legritkább esetben végzik el a népiskolát, mivel az 1868. évi 38. t.-c. a korhoz, a betöltött 12. évhez köti a népiskolai oktatás végét, de nem követeli egyúttal annak elvégzését is. A 12-ik életév után a falusi gyermekek legnagyobb része három évig, tehát a 12—15-ik életévig az ismétlő iskolát látogatják, minden tekintet nélkül arra, hogy a népiskola hat osztályát elvégezték-e vagy nem. Tehát báró Eötvös törvénye ma, 42 év múltán sincs a maga teljességében végrehajtva.

Középiskoláink, sőt a polgáriskolák is megelégszenek a felvételnél négy elemi osztállyal, tehát ők is hozzájárulnak ahhoz, hogy a népiskolai törvényt ne lehessen a maga egészében végrehajtani. A tanítók legnagyobb része azután négy középiskolai vagy polgári osztály elvégzése után a tanítóképzőbe kerül, amely szintén négy évfolyamú. Így a tanítóság is félbeszakított középiskolai készültséggel kerül a képzőkbe. Ezen az állapoton a tanítóság, de a tanférfiak legnagyobb része is segíteni szeretne. A legjobb mód a nyolcosztályú népiskola, amelynek négy alsó osztálya megfelelne a mai elemi iskolának, a felső négy pedig a középiskolának, kivéve a klasszikus nyelveket. A klasszikus nyelveket csak a középiskolákban tanítanák, amelyek négyosztályúak lennének és betetőznék a nyolcosztályú elemi iskolát.

Szerzőnk alapos érvekkel támogatja a nyolcosztályú elemi iskola gondolatát, amelyhez hasonló megvalósítást a svédok gimnáziumaiban és Zürich középiskolaiban találunk. A svéd gimnázium ugyanis kilenc osztályból áll, de úgy, hogy alsó (ötosztályú) tagozata független a felső négyosztályú tagozattól, mert az alsó öt osztályban a *latint egyáltalában nem tanítják*, de annál jobban a svéd nyelvet és irodalmat, azután az angol és német nyelvet. Zürichben pedig a középiskola két alsó osztálya párhuzamos az elemi iskola hetedik és nyolcadik osztályával. Svájcban és Poroszországban már nagyon sok helyen nyolcosztályú a népiskola. Európaszerte kezd mindinkább világosabbá lenni az, hogy a középiskolák mai alsó tagozata nem való még tudós iskolának, sem a szigorú szaktanítási rendszernek, sem olyan idegen nyelv tanításának, amelyhez az eleven életnek nincs köze. A gyermek ebben a korban nem alkalmas még az *általános* műveltség megszerzésére, mert még a *nemzeti* műveltség javait sem nyújtottuk neki kellően. Ezt az utóbbit pedig csak az elemi iskola nyújthatja igazán alaposan, a Comenius nemzeti iskolája, mondja Havas.

Az a sok ellenvetés, amiket Havas nyolcosztályú tervezete ellen tehetnénk, mind megdől, ha szerzőnk alapos érveleseit végigolvassuk. Szeme előtt lebeg az amerikai nevelés példája, ahol erős demokratikus szellem uralkodik a tanításon és talán ennek köszönhető, hogy az Egyesült-Államok olyan hamar angollá lettek és hogy ott az angol kultúra lett az úr. Gurlitt, a kiváló német pedagógus írja, hogy az Egyesült-Államokban nincsenek osztott iskolák, amelyek bizonyos társadalmi osztályok kiváltságai. A gyermek héttől tizenöt éves koráig a grammar schoolban előbb koedukációban tanítónők vezetésével, később férfitanítóktól megtanulja mind azt a nyelvi, számtani és természettudományi ismeretet, amelyre az életben szüksége van. Ezekből az iskolákból minden száz tanuló közül pusztán öt, ha megy a collegekbe, hogy azután az egyetemen fejezzék be tanulmányaikat. Tehát Amerikában a grammar school az élet előiskolája.

Ha átalakítanánk elemi iskoláinkat, át kellene gyúrnunk a tanítóképzést is. A tanítók legnagyobb része magasabb képesítés után vágyik. A kivitelre több módot ajánlottak tanfériaink. A többség itt az érettségit követeli, amely után egy vagy két évig pedagógiát és vele rokon tudományokat hallgassanak az egyetemen vagy pedagógiai akadémiákon. A szász tanítók egyetemre járnak, újabban a svájciak is. Csehországban a tanítóképzést a teljes középiskola fölé emelték két éves

szervezettel, ahol pedagógiát, művészeteket és ügyességeket (zene, slöjd) tanítanak csupán. A legéletrevalóbb példa azonban a bázeli tanítóképzés, ahol az érettségi után három fél-évig tartó szaktanfolyamon vesznek részt a tanítók. Tizenhét éve már, hogy sikeresen működik ez az intézmény, amely a legkiválóbb pedagógusok véleménye szerint „a jövő tanítóképzés mintája”.

Mindazokat a kérdéseket, amiket Havas István művében felvett, a tanítók egyenkint és összesen bonckés alá vehetik, de el nem tagadhatják tőlük a javítás vágyát, amely minden tanító-ember lelkében ott él. Műveltté, hatalmassá, boldoggá tenni nemzetünket, ez a rugója összes tanítói törekvéseinknek. Éppen azért, mikor ilyen életbevágó kérdéstről van szó, mint az elemi iskolai oktatás átalakítása, minden tanítónak lelkiismeretbeli kötelessége, hogy a kérdést tőle telhetőleg alaposan ismerje és alkalomadtán a köznek javára közrebozsássa tapasztalatait és gyakorlatilag leszűrt elveit.

Dr. Horváth Károly.

Ludwig Gurlitt: Erziehungslehre. Wiegand und Gieben. Berlin, 1910.

Gurlitt, mint egyéb munkáiban, itt is egyéni felfogásával tűnik ki. Két részre különített munkájában ismerteti a nevelés általános elveit, leírja, mint kell előljárni a gyermekek előtt jó példával, mint kell szoktatni őket. Megtanít, hogyan kell kötelességérzetre nevelni, ami soha nem nyomhatja el az egyéniséget, mert különben megszűnik az „ember” és kezdődik a „gép”. A második részben, amely a részleges neveléstant foglalja magába, ismerteti a gyermekhibákat, beszél a vallásos, a művészi nevelésről, az akarat alakításáról, a nőnevelésről, a nevelési intézményekről, a testi nevelésről, végül az ifjúság társadalmi életéről.

Kiemeli Gurlitt, hogy egy olyan nevelési eljárást, amely minden gyermekre nézve érvényes legyen, képtelenség felállítani, mert minden gyermeknek más az énje, az egyénisége. A nevelőnek kell ehhez az egyéniségéhez alkalmazkodni, nem pedig megfordítva. A középkor skolasztikus nevelőinek éppen az volt a főhibája, hogy minden tanulót be akartak sorolni egy bizonyos típusba és az arra előirt szabály szerint akarták nevelni őket. A reneszancnak és főleg a reformációnak köszönhetjük, hogy az embert visszaadták önmagának, megtanították újra gondolkodni, amivel a haladás útján nagyot lendítettek.

Helyes nevelői eljárással alakíthatunk a gyermek sorsán némileg, de azt gyökerestől fel nem forgathatjuk, mint azt az iskolában mindennap látjuk, amikor az egyik tárgyban kiváló tanuló alig érdeklődik más tárgyak iránt. Hány nyelvtelenségnek okozott keserűséget már a matematika és viszont? Ezt a kérdést fejtegeti bőven Gurlitt „Mit kap a gyermek a természettől“ c. fejezetben.

Végigtekintve a neveléstudomány fejlődéstörténetén, érdekes az összehasonlítás a formák régi iskolája és az egyéniséget tekintetbe vevő iskolák között. Régebben a gyermek gyengeségeit bűnnek minősítették, engedetlenség, dac, restség szerepeltek ott, ahol tulajdonképpen betegség volt. mert az a szórakozottság, amely miatt a gyermeket büntették, tulajdonképpen ideggyengeség volt. A testi kimerültség miatt ma már szinte nem büntetünk, mert azzal az amúgy is túlszigázott testet még jobban elgyöngítjük. Sőt a modern pedagógia ezeknek a gyengébb tanulónak különféle nevek alatt iskolákat állít.

Gurlitt neveléstana, amint azt a „Mit várunk egy új neveléstantól“ c. fejezetben olvashatjuk, félve őrizkedik az előre megállapított rendszerek rabigájától. Mindig tisztelni kell a gyermek jogait, mert másként nem követelhetjük tőle a kötelességteljesítést. Itt nehezebb a dolga a nevelőnek, mint pl. az anyának, mert az anyának elég egy pillantás gyermekére és már észreveszi rajta a fáradságot, a kimerültséget, a betegség előnyomait, stb. A tanító-nevelő hiába készít itt statisztikát, ha nem érez együtt a gyermekesereggel, soha nem lesz munkája eredményes.

A természetes nevelés legbiztosabb eszköze Gurlitt szerint a példaadás. Krisztus Urunk is ezt kötötte hűvei, hallgatói lelkére, hogy jó példával járjanak a kisdedek előtt, senkit közülök meg ne botránkoztassanak. A tanítónak ez a legnehezebb feladata, mert fel kell emelkednie hivatása szűk körén és annyiféle, főleg gyakorlati készséget kell elsajátítani, hogy az iskolából kikerült régi tanítványainak, immár polgártársainak is mindig hiteles tanácsadója lehessen, akik őt veszik mintának lelkiéletük tanítójával, papjukkal egyetemben.

Az egyéni nevelésnek külön fejezetet szentel, megokolja a diáksereg önfejűségét, hazugságait, kisebb lopásait, figyelmetlenségét, lustaságát. Mindezeknek lelki elemzését adja tudományos alapon olyan megértő nyelven, hogy minden tanítással foglalkozó egyén elé egy új világ tárul a gyermek igazi világa. Ez az a világ, ahol a nevelőnek legtöbb dolga akad, nyesegetni kell a fattyúhajtásokat, felhasználni a tanítói hivatal

teljes erkölcsi erejét. Ehhez sorakozik a vallásos nevelés, amely soha ne riasszon el, hanem inkább mindig felemeljen, vigasztaló legyen.

Fő dolog benne, hogy szeretetet ébresszen, altruizmust gerjesszen és táplálja, növelje a szociális érzéket.

Gurlitt egyike ugyan a modern gyakorlatpedagógusok legtekintélyesebbjeinek, de nem romboló irányzatú. Komoly munkái újítást jelentenek a pedagógiában, amit minden tan-
ferfiú hasznára fordíthat.

Dr. Horváth Károly.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 október hó 1-től október hó 31-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok tőkefizetése: Komádi ref. egyház 200 K.

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamatok 1910-re: Fehérgyarmati ref. egyház, Szakál ref. egyház, Alsózempléni ref. egyházmegye, Mészáros János Kecskemét, Bácsi ev. egyházmegye, Fehérkomáromi ev. egyházmegye, Beöthy Zsolt Budapest.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Tiszaderzsi ref. egyház, Faragó János Pápa, Farkas György Abaújszina, Varga Gyula Vönöck, Péterfy Sándor Pándorfalú, Fekete Gyula Nagykikinda, Horváth Sámuel Téth, Zitás Bertalan Pthrügy, Jakucs Sándor H. Szováth, Balogh Ferenc Debrecen, Kármán Pál Torzsa, Kiss Lajos Nagy-Szokoly, Keresztessy Sámuel Budapest, dr. Kiss Károly Budapest, Reif Pál Budapest, Takaró Géza Budapest; 1906 és 1907-re: Kenyeressy Árpád Tiszaluc; 1905—1910-re: Galle István Hanta; 1909-re: Nyitrai ref. egyház; 1910 és 1911-re: ifj. Szilassy Aladár Budapest.

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Felvinczy Lajos Kisigmánd, Kis Dániel Alistál, Varga Sándor Garé, Fodor György Perkupa, Kádár János Legenye, Sedivi László Nyitra, Jósvei Dénes Zeliz, dr. Lengyel Lajos Budapest; 1909 és 1910-re: Pap István Magyarberkesz; 1908 és 1909-re: Lengyel József Gönc; 1907—1909-re: dr. Mikler Károly Eperjes.

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: Imre Lajos Hódmezővásárhely, Fehérgyarmati ref. egyház, Vönöcki evang. egyház, Balatonfüredi ref. egyház.

6. Károli alapra: gróf Tisza István adománya 12 K.

Összesen befolyt 708 K — f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 november 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál kapható

Az evangéliom és a szociálizmus.

Irta Frank Thomas, genfi lelkész és theol. tanár, franciából fordította dr. Kováts István theol. m. tanár, bpesti hitoktató lelkész. A **Házi Kincstár** XI-dik kötete, 225 lap, ára csinos kötetben 3 korona.

A segítő tagok 1910. évi könyvilletménye.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után franciából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Áhitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családias költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította dr. Nagy Zsigmond. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hit és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog* István. Népszerű hitvédelmi munka.

11. **Az evangéliom és a szocializmus.** Írta *Fr. Thomas*, franciából fordította dr. *Kováts István*. Népszerű szociális munka. Ára kötve 3 K.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtéljes hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monografia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Aron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete evangéliumi képekben.** Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI

PROTESTÁNS SZEMLE

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZŐTS FARKAS

THEOL. AKADEMIAI TANÁR,
A MAGYAR PROT. IRODALMI TÁRSASÁG ELNÖKE

A Protestáns Szemle, mint a MPIT folyóirata,
július és augusztus kivételével, minden hó 15. és 20.
közt jelenik meg. Az alapító, rendes és pártoló tagok-
nak tagilletmény fejében jár. Az egész évfolyam elő-
fizetési ára nem tagoknak 8 K. Az előfizetés díja Bendl
Henrik társulati pénztárnokhoz (Budapest, IV., Deáktér
4.) küldendő. Szerkesztőség: Kálvintér 7; kiadóhivatal:
Aradi-utca 14.

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910

TARTALOM.

I. Cikkék.

	l a p a n
1. Erőteljes protestáns keresztyén irodalom. <i>Dr. Szabó Aladár</i>	341
2. Petőfi világgépe. <i>Dr. Kristóf György</i>	350
3. Tolsztoj Leó gróf. <i>Dr. Márk Ferenc</i>	656
4. A zsolnai zsinat háromszázadik évfordulójára. <i>Krupecz István</i>	671
5. Népművelés Európa északi országaiban. <i>Dr. Horváth Károly</i>	676

II. Belföldi Szemle.

1. Nyugotiaszkodás a magyar irodalomban. <i>Omega</i>	683

III. Külföldi Szemle.

Külföldi egyházi élet. —p. —f.	688

IV. Irodalmi szemle.

1. Ferenczi Zoltán: A könyvtárak. <i>Dr. Horváth Károly</i>	699
2. Hazay Olivér: Egy könyv. <i>Halasi Tamás</i>	702
3. Dr. Obál Béla: Die Religionspolitik in Ungarn <i>Sz. M.</i>	704

V. Társulati Évkönyv.

1. Jelentés a Társaság 1909. évi működéséről. <i>Szöts Farkas</i>	3
2. Választmányi ülés és közgyűlés jegyzőkönyve	10
3. A társaság tisztikara és választmánya	17
4. Számadás vagyonkimutatás, költségvetés	18
5. A Társaság kiadványainak raktári jegyzéke	20
6. A társaság tagjainak névsora	23

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál (V., Akadémia bérháza) kapható

A protestantizmus hatása az állam életére.

Irta **Pokoly József** kolozsvári ref. theologiai tanár. 544 lap.
Budapest, 1910.

=====
Ára füzve 7 korona.
=====

Az alapító és rendes tagok 1908/10. évi monográfia illetményének
második fele.

Erőteljes protestáns keresztyén irodalom.

(Társulatunk közgyűlése alkalmával tartott felolvasás.)

Tisztelt Közönség! Meghívom Önöket egy kis utazásra! A képzelet gyors hajóján, természetesen léghajóján, szálljunk fel és keressük a helyet, ahol erőteljes, protestáns keresztyén irodalom virul. Utazásunk eszköze ugyan ezúttal képzeleti, de célja nem a képzelet világa. Én legalább valóságos, szinte kézzelfogható tényeket akarok a t. közönség elé tárni.

A képzelet léghajója gyorsan száll s ime már Londonban vagyunk. A Pál-templom környékén egy kicsiny, igazán sikátorszerű utcácskába térünk, melynek neve: Paternoster-row. Ha magyarrá fordítjuk, egy kicsit furesán hangzik: Miatyánk-sor. De hagyjuk az utca elnevezését! Nem ez a fontos, hanem az, hogy ez a Paternoster-row a könyvkereskedők utcája. Egyik könyvesbolt a másik mellett. Jobbra vagy balra tekinthetsz, a kirakatokban mindenütt könyveket, traktatusokat láthatsz és pedig a legnagyobb választékban. Még abban az óriási épülettömbben is, amelyet Paternoster-buildingsnek neveznek s amelybe egy kis átjárón jut az ember a Paternoster-rowból mindenütt könyvkereskedéseket és kiadók óriási raktárait leljük, amelyekben millió meg millió könyv van felhalmozva. E könyvesboltok némelyikében kizárólag prot. vallásos vagy vallásos vonatkozású könyveket árulnak. A tudományos könyvek, bibliamagyarázatok, szépirodalmi termékek, költemények mind a protestáns keresztyén igazságok bizonyágtevői. Minden protestáns irányzatnak vagy pártnak külön könyvkereskedése van a Paternoster-rowban vagy a Paternoster-buildingsben. Van ott anglikán könyvkereskedés, melyben a Pusey, Keble és Newman által kezdeményezett mozgalom most már hatalmas irodalmat tevő termékei találhatóak s ettől csak pár lépésnyire ott van a *Kensit*-féle könyvesbolt. A legharciasabb protestáns irányzat irodalmi törekvéseinek

központja ez. Az alapító, míg élt, nagy tűzzel ostromolta nemcsak a római katolikus egyházat, hanem mindazt is, ami az anglikán egyházban a római egyházra emlékeztetett. Sokszor erőteljes szavakban fejezte ki tiltakozását egy-egy anglikán püspök ellen, amikor a beiktatás alkalmával a beiktató — angol szokás szerint — megkérdezte a gyülekezetet, hogy elfogadja-e az új püspököt? *Kensit*, ha nem találta az illetőt evangéliumi szempontból megbízhatónak, harsány hangon tiltakozott, ami természetesen nem akadályozta meg az általa kifogásolt püspököket abban, hogy hivatalaikat elfoglalják. *Kensit* azonban nemcsak tiltakozott, hanem dolgozott is s az erős protestáns szellem védelmére könyvkereskedést is alapított, amely ma is virágzik.

Míg a *Kensit*-féle könyvkereskedésben főképp polemikus könyvek és lapok találhatók, a *Marshall*- és a *Morgan-Scott*-féle vállalatok építő, hiterősítő és a gyakorlati élet megszentelésének szolgálatában álló műveket terjesztenek. De ki győzné elsorolni a sok mindenféle kiadó és könyvkereskedő nevét?!

Két könyvesboltot meg kell azonban tekinteniünk, hogy az angol protestáns keresztyén irodalom erőteljességéről meggyőződjunk. Az egyik a London Tract Society boltja, amely szintén a Paternoster-rowban található. A másik a British and Foreign Bible Society hatalmas épülete,¹ — az úgynevezett Bible House — amely már máshol van elhelyezve. Egy-magában is hatalmas alkotás s hogy egymagában áll s nem a többi könyvesboltok közt, ezzel is jelzi, hogy egészen különös és kiváló jelentősége van. Sem könyvkiadó, sem semmiféle irodalmi vagy tudományos társaság megközelítőleg sem végez oly hatalmas és tudományos szempontból is nagybecsű munkát, mint a bibliatársaság, amely ma már több mint 400 népnek és néptörzsnek szolgáltatja a szent könyvet s emellett igen sok népnek nevelő atyja lett azáltal, hogy nyelvét irodalmi nyelvvé tette, nyelvtannal és szótárral ellátta és az irodalom iránti érdeklődést felkeltette. A Bible House-ban sok mindenféle híres biblia közt ott látható *Jones* Marynak, a néhai kis walesi leánykának a bibliája, akinek biblia utáni sóvárgása több mint száz évvel ezelőtt, néhány buzgó lelket a bibliaterjesztő társulat megalakítására vezetett. A Bible House-ban óriási raktárakban száz meg százféle nyelven nyomott biblia vagy bibliarész van felhalmozva. Ezenkívül ott munkálkodik a felügyelőség és a központi választmány, mely

¹ A Queen Victoria-street 146. sz. a.

egyebek közt a magyar bibliát is átdolgoztatta, mert fájdalom, a XIX. század protestáns szellemi vezetői annyira kimagyarították az előkelők szívéből is, a nép szívéből is az Isten igéjét, hogy annak fordítási, átalakítási és terjesztési költségeit nálunk idegen nép fizeti, melynek gyámkodása alól a németek már kinőttek és saját maguk állítottak bibliaterjesztő társaságokat, míg mi még csak nem is keseregünk a hazai protestáns egyházakat annyira lealázó e tény felett.

Mint a bibliatársaság, úgy a Tract Society is sok száz nyelven nyomat és terjeszt iratokat, könyveket, füzeteket és gyönyörűen illusztrált lapokat. Ha egyebe nem volna is az angol protestánsoknak, mint amit a Tract Society termelt és folyton termel: akkor is joggal mondhatnák el, hogy náluk van erőteljes protestáns keresztyén irodalom. Pedig van egyebük is. Hiszen a fentnevezett társulatokon kívül vidéki városokban is vannak önálló társulatok is, melyek evangéliumi olvasmányokkal látják el a közönséget s nem is számítva Oxfordot, Cambridge-t, Edinburghot, még oly kis városban is, aminő *Stirling*, találhatunk hatalmas és protestáns keresztyén műveket millió meg millió példányban közrebocsátó társulatot (*Stirling Tract Enterprise*) és meg kell jegyeznünk, hogy bár a német protestáns építő irodalom csak nagynehezen versenyezhet az angollal, Németországban, jóformán minden nagyobb városban, sőt Franciaországban és a francia Svájcban is vannak könyvkereskedések, amelyek kizárólag evangéliumi protestáns irodalmi termékek kiadásával és terjesztésével foglalkoznak, sőt arra is vannak példák, hogy speciális belmunkaügyi munkák végzésére alakult egyesületek vagy intézmények, pl. a keresztyén szövetségek Berlinben, a kék-kereszt mértékletességi egyesület Barmenben vagy a kaiserswerthi diakonissza-intézet képesek virágzó prot. keresztyén könyvkereskedés fenntartására s ezek az egyesületek oly sok könyvet és lapot hoznak forgalomba, hogy speciális munkáik költségeinek nagy részét az általuk terjesztett irodalmi termékek eladásából befolyó jövedelemből képesek fedezni.

Hát nálunk? Jöjjünk csak haza azzal a képzeleti lég-hajóval és keressük itt a magyar Paternoster-rowt és a könyvesboltokat, amelyekben a magyar protestánsok csupa erőteljes prot. keresztyén irodalmi termékeket árúsítanak! Jól értjük meg, hogy nem olyan könyvkereskedéseket keresünk, amelyek protestáns művek terjesztésére némi gondot fordítanak. Ilyen könyvkereskedés van Budapesten is, máshol is, ámbar az árúsított művek legnagyobb része prédikációs könyv s tudjuk jól, hogy ezek csak fedik, sokszor még növelik is,

de nem gyógyítják bajainkat. Magyarországon tudtommal csak három oly könyvkereskedés van, amely kizárólag evangéliumi irodalmi termékek eladásával foglalkozik. Kettőt angolok tartanak fenn, s azok is igazgatják. Egyik a biblia terjesztésével foglalkozik. Ez az angol bibliatársaság Deákteri depótja. A másik a londoni traktatus társaság könyvesboltja a Hold utcában. Mint a két társaság igen kiterjedt kolportázs árúítással is használ a magyar protestáns egyházaknak. A harmadik, amelyet magyarok kezdeményeztek, a Bethánia- és Filadelfiaegylet evangéliumi könyvkereskedése, melynek ügyeit önkéntes buzgólkodók viszik.

Egy ilyen nagy és nagyra hivatott nemzetnek azonban, minő a magyar s e hazában 4 millió protestánsnak nem szabad volna s huzamos ideig nem is szabad élődsi módon más nemzetek kegyére támaszkodnia. Ha meg akarunk élni, pedig csak nem akarunk meghalni — virágzó, erőteljes protestáns keresztyén irodalmat kell teremtenünk. A XVI. században tudtunk teremteni s a XX. században ne tudnánk! Olyan fontos irodalmi kincset, mint a biblia, minden jóra való protestáns nép maga fordított, maga idomít a nyelv változásához s maga terjeszt. Hogy nálunk e fontos munkát az angol végzi, azért hálával és köszönettel tartozunk neki, de munkáját csak nevelő és ébresztő munkának kell tekintenünk s nagykorúságra kell törekednünk. Míg a bibliát mi magyarok magunk nem terjesztjük, addig hiába jelentgetnek mindenféle szépet és jót egyházi testületeink és hiába dicsekesznek a theologiai tudományosság képviselői nagy haladással: az a tény, hogy akik leghevesebben tiltakoznak is az angol szellem ellen, kénytelenek az angol bibliatársaság kiadványait használni, mutatja, hogy mi az evangéliumi önállóság tekintetében hátra vagyunk s azt a fényt, amely legalkalmasabb lenne erőteljes protestáns keresztyén irodalom létesítésére, nem becsüljük meg eléggé.

Azt azonban, hogy az utóbbi 15—20 év alatt a magyar protestánsok előkészítették és pedig sokféle módon a szebb jövőt, senki sem tagadhatja.

En ez alkalommal nem tehetek részletes jelentést az elmúlt két évtized protestáns irodalmi eredményeiről, de engedje meg a t. közönség, hogy néhány mértföldmutató érdekes tényre utalhassak.

Egyik nevezetes tény az, hogy ma évenként Magyarországon több mint 100.000 biblia (vagy bibliarész) kel el, míg ezelőtt 20 évvel csak 20—25 ezeret adott el a bibliatársaság. Az eladott bibliák valamivel több mint fele magyar nyelvű.

Mivel pedig majdnem 3 millió magyar nyelvű protestáns van hazánkban, az a különben örvendetes tény, hogy némi haladást tettünk a bibliaterjesztés terén, csak azt jelenti, hogy a tél dermesztő fagya enyhült, de a nyár még nagyon messze van. Mellesleg megemlítem még azt is, hogy mostanában már az osztrák-magyar monarchiában eladott bibliák közül a legtöbb magyar nyelvű s efelett is örülhetünk, de az még nagyon elszomorító, hogy a magyar nyelven eladott bibliák száma csak pár ezerrel mulja felül a cseh nyelven eladott bibliák számát.

Másik nevezetes tény az, hogy bár kizárólag protestáns keresztyén könyvkereskedésünk egyetlenegy van, azért részint könyvkereskedők útján, részint lelkészek, tanítók és belmissziói egyletek útján százezer meg százezer könyvet és traktátust tudunk az elmúlt két évtizedben elárúsítani. E téren még sokkal nagyobb a haladás, mint a bibliaterjesztés terén, mert itt nemcsak az eredmények kielégítőbbek, hanem az öntudatosság, a kezdeményezési képesség és a kötelességérzet is erőteljesebb. Nemcsak a Protestáns Irodalmi Társaság, amely a magyar agenciák között a legtöbb protestáns művet hozza forgalomba, de más társaságok is. sőt egyesek is dicséretre méltó buzgalommal és áldozatkészséggel állanak a protestáns könyvterjesztés szolgálatába. Bár kockázatos dolog, mert igazságtalansággal vádolhatják az embert, mégis egy magánvállalatról meg kell emlékezni, t. i. *Czeglédy Sándor* ref. lelkész vállalkozásáról, Kálvin műveinek magyar nyelven leendő kiadásáról. Derék lelkésztársunk már is több becses kötettel gazdagította irodalmunkat s kívánatos, hogy vállalkozása minél eredményesebb legyen.

A harmadik eredmény az, hogy az evangéliumi ébredés egy sereg együletet hozott létre, amelyeknek tagjai magasabb léggör után vágynak s állandó fogyasztói az erőteljes protestáns keresztyén irodalmi termékeknek. Ez egyletek sajátos céljaikat lapok útján is propagálják és egy egész kis protestáns keresztyén hírlapirodalmat teremtettek, amely némelyek előtt túlprodukciónak is tűnik fel, de az én meggyőződésemhez képest nem az evangéliumi lapok sokasága a baj, hanem az, hogy a tömegek még mindig nem mozdultak meg s a Jézus Krisztus evangéliuma által adott küldetést még sokan nem fogadták el és éppen ezért evangéliumi lapjainknak kicsiny, öntudatos olvasó közönsége van.

Mindezeket az eredményeket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy nagyon erőteljes protestáns keresztyén irodalmunk nincs ugyan még, de vannak igen reményteljes kezde-

ményezések s vannak tapasztalataink, amelyekből leszűrhetünk néhány jóra való alapelveket a továbbépítésre nézve.

Es ezzel elérkeztem felolvasásom befejező részéhez, amelyben röviden, amint egy felolvasás keretében nem is lehet vagy nem is szabad másképp, felelni óhajtok e kérdésre: *Mit cselekedjünk atyámfiai férfiak?* Mielőtt felelnék, megjegyzem, hogy feleleteim elégtelen voltáról teljesen meg vagyok győződve. Az én feleleteim csak érinthetik a hurokat, a szívek húrjainak azonban állandó rezgésbe kellene jönniök s az lenne szükséges, hogy illetékes egyének a protestáns keresztény irodalom hiányairól, bajairól és erősítéséről beható tanácskozásokat folytassanak s e tanácskozások eredményeképpen erélyes intézkedéseket tegyenek, bármily áldozatot igényelnek is azok.

Nagyon örülnék, ha felszólalásom legalább ilyen tanácskozások és intézkedések létrejövetelének szükségességéről győzne meg mindenkit s amaz általános elveket, melyeket most előterjeszték, részlet kidolgozás után, meg is valósítanók.

Mik tehát ezek az irányelvek? Mit cselekedjünk atyámfiai?

Először is szivleljük meg ezt a régi bölcs tanácsot: *Vessétek a hálót a mélyre!* Ne akarjuk a protestantizmust az isteni forrásoktól elszakítani és eltávolítani. A szabad gondolkodás és szabad vizsgálódás nevében ne vezessük a ránk bizottakat valamely sekélyes skepticizmus hínárjaiba. A szabad vizsgálódásért én is lelkesedem, sőt rokonszenvem, ha nem is helyeslésem, kiterjed mindazokra is, akik a meglevő intézmények még egyházi intézmények hiányait s az azokat vezetőik hibáit látva, tanakodnak, küzdenek s mivel a régi, az eddigi nem törődött velök, ők is egészen új alapokra akarják a maguk boldogsága épületét felállítani s a felgyült hibákkal és bűnökkel együtt a régi épületek becses alapjait is mindenestől kiakarják forgatni. Azt is vallom, hogy minden igazságot, még az isteni igazságokat is, el kell öntudatos gondolkodás és belső küzdelem útján sajátítanunk s az igazság serege nem rabszolgákból áll, hanem olyanokból, akik öntudatos vizsgálódás és komoly elhatározás után, alapos okkal döntöttek életük irányzata felett és „tudják, kinek hisznek!” De. t. közönség. éppen ebből következik, hogy a szabad vizsgálódás nem jelentheti a limine elutasítását annak, ami az emberiség legjobbainak becses és drága volt, hogy a haladás nem állhat a destruktív elemek érvényesülésében s hogy a javítás nevében ugyan sokszor sebeket is kell kimetszenünk, de ezzel együtt nem szabad felszakgatnunk az ereket is, amelyek a nemzeti és az egyházi életbe egészséges és erőt adó vért szállítanak. Még

azoknak is, akik a szellemi élet szélső baloldalán állanak, meg kellene gondolniok, hogy nem jobban tennének-e éppen némely jogosult óhajuk megvalósítása érdekében is, ha a vallási eszme tisztultabb formájával megbarátkoznának, mintha ez ellen is írtó hadjáratot intézve, a félénkek és erőtelenek százezreit erőnek erejével kergetik a tekintély elvét túlzással érvényesítők táborába! Mennyivel inkább kell, vigyázniok azoknak, akik a protestáns egyház, mint amely Jézus Krisztus munkája és megbízása alapján indult meg, fenntartására és felvirágoztatására hivatvák. Még a költészet és művészet hivatott képviselői is elismerik a földi és emberi tényezőkön felül álló ihlet szükségességét s aki az emberi lélek legmélysegebb kérdéseinek, a hit és erkölcs kérdéseinek megoldására s az emberi szív legnagyobb fájdalmának, a boldogtalanság által okozott fájdalomnak meggyógyítására siet, annak még kevésbbé szabad lábbal tipornia azt az örök törvényt, amit Goethe így fejezett ki:

*Wir sehnen uns nach Offenbarung
Die nie schöner und heil'ger brennt,
Als in dem neuen Testament.*

A másik irányelv, amit következetesebben kellene érvényesítenünk ez: *ne feledjük el, hogy a protestantizmus a keresztyénség progresszív nyilvánulása.* A protestantizmus tehát nemcsak maga kell, hogy haladjon, hanem ható ereje kell, hogy legyen a keresztyénség másféle nyilvánulásainak is. Konzervatív irányzatok a vallás terén is mindig lesznek, de a progresszív erőket rejtő seregeknek arra kell igyekezniök, hogy a konzervatív intézmények is a teljes megcsontosodottságtól és teljes erkölcsi pusztulástól megóvassanak s így még az élet egészséges, sőt szükséges alkatrészeiül tekinthetők legyenek. És az evangéliumi protestantizmus ható erői minden egyház életében, de — és ez igazán aggasztó jelenség — nem a magyar protestantizmus a ható erő a magyar konzervatív egyházak életében, hanem a dolog úgy áll, hogy különösen az éber, fürge és bámulatatos bölcseséggel vezetett, római katolicizmus eltanul sok mindent a külföldi protestánsoktól, pl. az ifjúsági egyletek, a szociális kérdések iránti érdeklődést, a tanügy és az irodalom ápolását s mikor ezeket nekünk feltárlja, hát csak csudálkozunk rajta, hogy oly nagyszerű eredményeket ér el, de a magunk körében mégis akadályozzuk az egyleti tevékenységet és sokszor még olyanoknál is, akik nagyon radikális eszmeáramlatok befolyása alatt állanak, azt látjuk, hogy náluk az egyház hatósági eleme túltengésben van. Már pedig, bár azt tudjuk, hogy az eklézsiában min-

deneknek ékesen s szép renddel kell lenniök, tehát igazgatásnak és kormányzásnak is kell lennie, de mégis az egyházat egyházzá nem az igazgatás teszi, hanem a benne levő s magának új meg új formákat teremtő isteni élet. Tessék csak elképzelni, milyen nyomorúságos lenne a hazai protestantizmus ható ereje minden hivatalos gyűlésezés, sőt minden hivatalos isteni tisztelet mellett is, ha a bibliatársaság, a londoni traktátus társaság, a M. P. I. T., a Bethánia-egylet irodalomteremtő és irodalomterjesztő vállalatai nem lennének, amelyeket pedig, mint formailag az egyházi hatóságoktól független egyleteket, a még néhány év előtt teljes mértékben uralkodó felfogás szerint, nem is lett volna szabad szervezni! Vigyázzunk tehát és ne akarjuk az egyházi munkát csak az egyházi hatóságok gyűlésezéseiben és határozataiban látni s haladjunk igazán! Mivel pedig ma mindenki egyletekben, ujságokban él és minden akció irodalmat teremt, alkossunk mi is egyleteket és fejlesszük evangéliumi irodalmunkat minden áron.

A harmadik irányelv, ami „mint éltető forrás“ táplálhatná protestáns keresztyén irodalmunk patakocskáit, ez: *fogjuk fel nemzetünk iránti kötelességeinket pozitívebben, mint a múlt században tettük.* Eddig, eltekintve a nagy protestáns korszaktól, mi protestánsok abban a fényben sütkéreztünk, hogy a nemzeti ügyvel szemben álló irányzatokkal közösséget nem vállaltunk. Pedig ez, kivált nekünk reformátusoknak, akik jóformán mind tősgyökeres magyarok vagyunk, nem nagy dicsőség. Sokáig azzal kecsegtettük magunkat, hogy csak mi mondjunk le sajátos jellemvonásainkról, akkor majd lesz egy olyan nagy általános nemzeti élet, amelyben az egyik magyart a másiktól semmi el nem választja, kivált hitbéli kérdések nem. Aki még most is ebben a tündérvilágban él, annak csodálkozom a naivságán. De azt hiszem, ha vannak is még ábrándozók, nemsokára befogják látni, hogy a hit és erkölcsi kérdések ma is leghatalmasabbak s az azokra adott feleleteken, akár nemlegesek is e feleletek, felépülő intézmények hatalmi körükbe vonnak mindent, családi, egyleti életet, szövetkezeti munkát, iskolát, pénzt és irodalmat. Ha pedig mi protestáns keresztyének nem fogunk ama kérdésekre nemcsak szájjal, de szívvel is egész életünkkel határozott és bölcs feleleteket adni, akkor nemcsak mi veszítünk, hanem a nemzeti élet is, amely a jobbfelől és balfelől mindinkább erősödő túlzások veszedelmébe jut. Sehol sem bízott a protestáns keresztyénségre ily dicső feladat, mint nálunk, hogy a szabadságra törekvésben is az isteni igazságokat és a magasra vivő eszményeket, a megszilárdítás és a nemzeti élet becses ele-

meinek megóvásában is a szabadság erejét el ne veszítsük. Nekünk nem irtó háborúra kell készülnünk, hanem orvosi munka teljesítésére. Nekünk nem szabad elfelejtenünk, hogy a dunántúli reformátusok ma is így hívják annyi vész és vihar után a római katolikusokat: *az atyafiak*: Nekünk nem szabad elfelejtenünk, hogy mi atyafiságban vagyunk velök a közös isteni kijelentés és az evangélium révén, de azt sem, hogy a radikális áramlatokkal is rokonságban vagyunk a szabadságra törekvés és az embernek emberrel szemben való méltóságának megbecsülése által. Sereget kell tehát gyűjtenünk és nevelnünk, amely biztosítsa minden fénysugár győzelmét, hogy a hit és a keresztyén tiszta erkölcs a maga valóságában érvényesüljön, minden elfogultság és babona nélkül s a szabad mozgás jogosultságát mindenki elismerje, rombolás és az alsóbbrendű szenvedelmek uralomra juttatása nélkül. Ez a kötelességünk a XX. században nemzetünk iránt s mivel ezt a szolgálatot még az élő szónál is hatalmasabban irodalom által végezhetjük el erőteljes, protestáns keresztyén irodalmat kell teremtenünk. Mindeneket megtehetünk az által, aki minket megerősít, a Krisztus által.

Dr. Szabó Aladár.

Petőfi világképe.

Az elméleti kitekintés után a Petőfi és Madách világképének az elemző összefoglalására térünk át. Felfedezni nem akarunk. Csak azt az egyet reméljük, hogy megjegyzéseink között akadhat talán egy-két olyan szempont is, ami a két költő szellemi világának helyes megértésében figyelmet érdemel. Az elméleti alapozásnak éppen az volt a feladata, hogy a részletes elemzés szempontjait bevezesse. Ezek szerint a következő kérdésekre igyekszünk feleletet adni:

I. Mi a legfőbb érték abban a költői világképben?

II. Milyen viszonyban van maga a költő azzal a legfőbb értékkel?

III. Milyenek a költő alkotásai s alakjai? Az érték történetbölcséleti jelentősége.

IV. A világkép megjelenítésének módja.

S természetesen ehhez járul minden egyes szempontnak az egybevetése a két költőnél.

Hogy éppen ennek a két költőnek a világképe fejtegetéseink tárgya, arra talán felesleges is magyarázatot adni. Hiszen minden irodalomismerő jól tudja, hogy irodalmunkban Petőfi és Madách emelkedtek a filozófiai szemlélődés legmagasabb fokára. Ők ketten ragadták meg az emberiség sorsának végső gyökérszálaít — az időtől elvonatkozva. Harmadik nagy társuk báró Eötvös József. Csakhogy ő ismeretes elvénél fogva nem akar játékot űzni; őt korának érzeménye hevíti annyira, hogy irányműveket ír, amelyek a korról aktuális viszonyban vannak s mintegy a szociológia s a költészet határán állanak.

A) Petőfi világképe.

I. A legfőbb érték.

A Petőfi világképének legfőbb értéke a szabadság. A szerelem érzése is többször és mélyen áthatotta lelkületét. S szerelmi meghatottságának szintén remek művekben ad kifeje-

zést. Csodaszor az a szerelem az emberi lélek életében. Egyike a legszesélyesebb szenvedélyeknek; megjön hívás nélkül, váratlanul, ha a megfelelő ösztön a kellő fejlettséget elérte. S megjön zúgó viharként s kivételt nem téve senki emberfiával. Új színnel vonja be az ember életének látóhatárát. S éppen mint a vihar, üdit és rombol. Mennyi nemes érzés, mennyi állati alacsonyosság váltódik ki általa az ember lelkéből! Petőfiben a szerelem érzése is nemes hangokat támasztott. A szerelem érzékiességét sehol sem érinti, legfőlebb egy-két helyen dévajkodik. Petőfit jellemzi, hogy szerelme tárgyához mindig mély erkölcsi érzéssel közeledik. A szerelemhez mindig a családi élet gondolatát kapcsolja.¹ Hozzátehetjük, hogy még akkor is, mikor a szerelem csak tárgy az elmélkedésre s nem égő szenvedély. Szerelmi fellobbanásaiban oly heves, oly követelőző és türelmetlen, hogy nem csoda, ha olyan vélekedés is akad hogy a szerelmet saját léte alapfeltételének s így élete legfőbb céljai egyikének, ha ugyan olykor nem a legfőbbnek is tekintette. Az élet összes csapásai, a nyomor üldözése, a csalatkozás a barátságban, a hazafi keserve, sőt kétségbeesése mind elhordozhatóknak látszottak a szerelem üdvével szívében, de ehelyett kárpótlást nem adhatott volna az egész világ sem.² Azonban ebben a vélekedésben van egy kis túlzás is. Petőfi, mint mindenben, úgy a szerelemben is csak a vagyvagyot, az abszolútumot érezte és követelte. S ha dacos vágya nem teljesül, úgy érzi, hogy sötét felhők szálltak lelkének világára s a pesszimizmusnak költői filozófiája ilyenkor hangzik fel lantjának bús húrjain. De csak rövid ideig tart; vigasztalódik. Az igazi szerelem értelme Petőfinél az, amilyennek Schopenhauer rajzolta s ahogy az élettan tanítja. Ösztön, hogy a faj fennmaradjon. Mihelyt valószínűvé vált, hogy Szendrei Julia az övé lesz, azonnal megfogalmazza a votum Petőfia-numot, melyben a szerelem érzése még drágább ugyan az életnél (hisz még csak vőlegény volt), de a szabadság többet ér még a szerelemnél is. Az a tudat, hogy Julia szereti, hogy az utódok létrejötte lehetséges, már csökkenti hevességét; megnyugvást nyert benne. Amiért ezután fáj lelke, az a szabadság.

Ember és polgár vagyok.
Mint ember mi boldog!
És mint polgár, lelkemen
Mily keservet hordok!

¹ Ferenczi Zoltán: Petőfi és a nő. Petőfi-könyvtár VI. füzet. 125. l.

² I. m. 127. l.

Az örömnék könnyét sirom,
 Ha lyánykámra gondolok;
 Fájdalomnak könnyét sirom,
 Ha hazámhoz fordulok. (Nem ért engem a világ.)

Alig várja a harci trombita harsanását s hogy szilaj jó kedvvel a bajnokok sorában nyargalhasson. Ha megvagdalmják, ha rabbá ejtik, vagy éppen meghal, *van*, ki könnyet ejtsen érette, Íme, mihelyt csak kilátása van csupán, hogy szerelme célja megvalósul, azonnal újra felzendül ajakán a szabadságot epedő szózat. A szerelem édes gyönyőre, keserű kínja Petőfit is csak úgy és akkora mértékben sodorta magával, mint bárki mást. Hogy aztán ennek csak ő tudott olyan megragadó és bűvös kifejezést adni, az csak zsenialitásának nagyságát hirdeti s nem azt, hogy a szerelem volt volna élete fő célja, lelkének idoleuma. Ha ilyen érzéki természete volt volna, vajjon hogy emelkedhetett volna oda, ahol van, az emberiség hőrozsai közé?¹

Ami az ethikai értékeket s általán Petőfi finom erkőcsi világát illeti, az egyáltalán eszményi. Maga gondolatban, szóban és tettekben oly erkőcsös életet élt, minőre igazán csak a magyar nép fia képes. Egyetlen egy szempontból lehetne erényességét kifogásolni. Hogy t. i. az atya nevelő gondoskodásának ellenszegült, meghiusította, sőt annyira vitte a dolgot, hogy atyja ki is tagadta. Ezen azonban csak a filiszter erkőcsössége ütközik meg. Petőfiben az öntudat hamar kifejlődött s ezért igyekezett a maga külön útjain elindulni. Nem engedetlenkedni akart ő, hanem eszményét kereste. Becsülte az apa aggodalmait, de a nyűgöt tűrni nem tudta. Petőfi szüleit, bár a gyermek és szülők szellemi világának tagozottságára nézve nagyobb ellentét nem is képzelhető, *egész* életében a hála és tisztelet-teljes mélységével övezte körül. Nem a külsőt nézte, hanem a tulajdonságok eredőjét, a szülők erkőcsi érzületét. S ebből a szempontból csakugyan megérdemli a Petrovics-pár a fiú ragaszkodását és szeretetét, meg a dicsőítő hangokat. Az erénynek bármely lehetőségét, a kötelességnek bármely faját nézzük, Petőfi életét tisztának, nemesnek találjuk. S nézhetjük és vizsgálhatjuk nemcsak a piacon lefolyt szakaszokat, hanem leveleit, az anekdotákat, a róla keringő hagyományokat, Petőfi mindenben és mindenben erkőcsös. Legnagyobb erkőcsötelsége sem megy túl a bizalmas pajkoságon. Mondják, hogy izgága, kellemetlen természet. És ez valóban úgy is van.

¹ L. Elértem, amit ember érhet el c. jellemző versét 1847 végéről (az esküvő után: Koltón kelt).

Mert Petőfi annyira erkölcsös volt, hogy másoktól is feltétlenül hasonlót követelt, s ha eredménytelenül, akkor persze kellemetlenkedett. A kellemes költők a Horatiusok, a Kuthyk, a megalkuvók, az alkalmazkodók. Ezek az ú. n. úri emberek a kellemesek. Hányszor mondták Petőfiről is, hogy duhaj, betyáros. És mondták személyes magatartására és költészetére egyaránt. Különkedéseit (legalább annak mondják) szívesen megrótták a kortársak s őrzik emlékezetükben a kicsinyeskedők, a finomkodók. Igaz, Petőfi nem volt nagyvilági uracs, hanem Petőfi volt. Nála az elvek s különösen az erkölcsi szabályok nem rugalmas szókból álltak, hanem oly szilárd kötelezettséget jelentettek, amelyiknek mindenki tényleg engedelmeskedni tartozik. Elv és gyakorlat között Petőfinél különbség nincs. Az erkölcsi szigor és kötelesség nem bujik az impavidum ferient ruinae és az aes triplex frázisok mögé; nála csak az erkölcs, amit gyakorol; illetőleg, ami erkölcs, azt a valóságban is megtaláljuk. Ha volt Petőfinek kellemetlensége, az csakis abból az egyből érthető, hogy az erkölcsi normák elhanyagolását, mint lelkével merőben ellenkező jelenséget, azonnal elítélte, kigúnyolta, büntette.¹ Ez magyarázza meg azt is, hogy barátaival is (ha ugyan voltak) összezőrdült. Csak eggyel nem, aki az erkölcsi érzés tisztaságában is méltó párja volt, Arany Jánossal. Ők ketten *a magyar irodalom legerkölcösebb alakjai*. De azzal a különbséggel, hogy Arany János, bár magára nézve teljesen megvalósította a kategórikus imperativus erkölcsösségét, a mások fogyatkozásait szájalommal ugyan, de elnézte. Petőfi pedig megalkuvást semmi téren nem ismert el. S igaza volt. Mert mit érnek a magasztos ethikai elvek, ha csak szóljuk azokat s nem egyszerűsmind tesszük? Semmit. Meg kell valósítani önmagunkban; kell, hogy mások is ezt tegyék. Csak így érnek az elvek valamit. Csak így lehet szó erkölcsről. Ez a Petőfi jellemének s hogy úgy mondjam, világképének egyik legbecsesebb vonása. Meg kell az elveket valósítani oly tisztán, oly nemesnek, mint ahogy szóval miénknek valljuk őket. S ha van a Petőfi pályájában a pedagogia céljára alkalmas elem, úgy a Petőfi törhetlen és megalkuvást nem ismerő ragaszkodása az elvhez, az eszményekhez kínálva kínálkozik ilyenül. Ő az eszményekért halt meg, de eszményekért is *élt*.² Ezért marad ő mindenha eszménye azoknak, kik az elvet nem csak szavalják, hanem bár sisyphusi, de gyönyört adó erőmegfeszítéssel élő valósággá tenni soha meg nem szűnnek.

¹ Lásd Gyulai Pál i. m. 38. s köv. l.

² L. különösen a Ha férfi vagy légy férfi c. költeményét.

Petőfinek a szabadság a legfőbb kincs. Nemcsak neki, az egész világnak. A szabadság bírása megoldja a világ rejtélyét s csakis ez adhat az emberi életnek értelmet. Hanem aztán ad is. Kinek szabadsága van, az oly tökéletes, tiszta, boldog életet él, amilyent csak az emberi agy kigondolni képes. Egyének és nemzetek s maga az egész világegyetem csak a szabadság állapotában érdemlik meg az ember, az Isten teremtese elnevezést. A szabadság az az abszolútum, melyben nincs hamisság, nincs rossz, nincs örömtelenség, gyarlóság. Mert égi a szabadság; bírása istenek közé emel, boldoggá, a mennyország tagjává avatja fel az embert és az emberiséget. *Egy* szentség van a világon, melyért méltó a fegyveres halál, s ez a szentség a szabadság, a mennynek szülötte az emberiségnek második megváltója; búvszer, mint a miszterium; fenséges, mint az isteni szózat.

Micsoda értelme van a szabadságnak a Petőfi világában? A kérdés igen egyszerűnek látszik, de a pozitív feleletet megadni mégis nagyon nehéz. Könnyebb a negatív körülírás, hogy mi nem a Petőfi szabadsága. Az idevágó vizsgálódások tényleg ezen az úton folytak. Meltzl Hugó foglalkozott behatóbban Petőfi reszpublikai programjával s politikai optimizmusával (Petőfi-könyvtár X. füz. s ugyanitt) Ferenczi Zoltán is, ki akadémiai székfoglalójában azt bizonyította, hogy Petőfi nem volt szociálista és sem e szó, sem az eszme műveiben még körülírva se fordul elő. A negatív úton nincs miért tovább járnunk, mert bizonyos, hogy a szabadságnak semmiféle jogi, társadalmi vagy politikai rendszerbe foglalt fogalmazását Petőfinél meg nem találjuk. *Semmiféle szál nem köti a Petőfi-értelmezte szabadságot valamely konkrét — elméleti vagy gyakorlati — irányhoz.* Mert Petőfi szerint a szabadság = boldogság; természetesen nem az egyének, vagy nemcsak az egyének boldogsága, hanem az emberiség boldogsága. Ilyen értelemben a világszabadság = a világ boldogsága.

A Petőfi teleologikus világfelfogásában a főcél a boldogság, az örök béke. *Az apostolnak* következő helyét

Mi célja a világnak?

Boldogság! s erre eszköz? a szabadság! (Az apostol XI. r.)

számtalan változatban megtaláljuk. (Az apostolokban is, így különösen a XVII. részben; továbbá a Sors, nyiss nekem tért, Világyűlölet, Szomorú éj, Világosságot, Ítélet, Egy könyvárús emlékkönyvébe, A magyarok istene c. költeményekben. A kis kúnokhoz írt politikai programbeszédében is így: „... mert minden nemzetnek ez a két főcélja: boldogság és szabadság.“)

Béke, boldogság és szabadság, alapjában véve egyet, a legfőbb értéket jelentik Petőfinél. Különbség csak abban van, hogy béke alatt a fogalom a maga egyetemes elvontságában értetik. A boldogság ugyanazt a fogalmat egyéni, a szabadság pedig politikai vonatkozásban jelöli meg. Egészen kitágítva az eszmény lenne: *legyen boldog az emberiség egyenként és egyetemesen a békés szabadságban*. Mihelyt azonban ennek az elvnek a gyakorlatba átviteléről esik szó, ha az események és a történelmi jelentőségű cselekedetek alakulásához kell a költőnek hozzászólnia, a fentebbi elvont és egyetemes cél: a magyar fajnak, mint államfenntartó és államotalkotó elemnek állami és magánjogi szabadságává, boldogságává és békéjévé tömötődik össze. Hogy Petőfi mindenekelőtt és kizárólagosan a magyar nemzeti szabadságot hirdette és követelte, hogy a világszabadság alfája az ő eszmekörében a magyar nemzet szabadsága, ezt bizonyítani felesleges. Ezért is durva visszaélés, ha bármelyik párt mintegy magának lefoglalni és kisajátítani akarja a Petőfi-értelmezte szabadságot. A Petőfi szabadsága sokkal egyetemesebb, sokkal tisztább és általánosabb, semhogy akár melyik párt a maga programjába összezsugoríthatná; ellenben bátran hivatkozhatik rá minden olyan politikai irány, melynek célja az emberi, közelebbről a nemzeti szabadság és boldogság előmozdítása.

Milyen a szabadság birtokában levő *egyén*? Önérzet, öntudat lakik keblében, senki emberfia előtt meg nem hunyászkodik, jogokkal bir s azokat öntudatosan gyakorolja. Egész lényét jellemzi az emberméltóság. „Én nem kívánom, hogy előttem embertársaim hajlongjanak, de ne kívánja tőlem más se, hogy előtte én hajoljak. Nem ismerek nálam kisebbet, s nem ismerek nálam nagyobbat.“ (Apostol XII. r.)

Rabszolgaság, ez a bűnök szülője,
A többi ennek apró gyermeke.
Ember hajol meg emberek előtt!
Ki embertársának fejet hajt,
Az, Isten, téged csúfol!

Jellemzi a Petőfi felfogását az Úti jegyzetek következő szakasza, amelyben egy Sáros váránál történt jelenetet mond el. „. . . Mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiú. Tudtuk, mit akar; mindnyájan adtunk neki valamit . . . letérdelt s lábainkat akarta megcsókolni . . . Óh emberiség, sülyedt emberiség, hol van megváltód? — Átaljában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam, s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülő-

földem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.“¹

A szabadsággal együtt járó jogegyenlőség s a jogok szabad gyakorlása különösen a *társadalmat* jellemzi; szemben az akkori élesen elkülönített osztályokkal, amelyek között sok kiáltó ellentét állott fenn, a népfelség hirdetője és követelője volt Petőfi. Senkinek se legyen alkalma akaratát másokra erőszakolni (zsarnokság) s senki se legyen ilyen kísértésnek kitéve (szolgaság). Az az államforma, amelyikben az egyéni és társadalmi szabadság testet ölthet, csakis a reszpublika. A monarchiának bármily alakja voltaképp zsarnokság, csak a reszpublikában lehetetlen a tömeg elnyomása. Ezért is a végcélja minden helyes politikának a köztársaság, annál inkább, mert éppen akkor, úgy hitte, a köztársasági elv korszerű volt, míg a monarchia lejárta magát és a bukástól semmi hatalom meg nem védheti.²

A szabadság birhatásához *gyakorlatilag* az első lépés a szabadsajtó, mint az emberi tudás és gondolat eszköze. Még ezt az első lépést sem lehet erőszak nélkül megtenni, ezért sürgeti a forradalmat, habár tudja, hogy vérontással jár. A szabadság államában nincs semmi rossz, nincs tudatlanság, nincs nyomor, nincs semmiféle hierarkia.

Lehetséges, megvalósítható-e ez a világszabadság, ez a világboldogság? Igen. lehetséges, megvalósításához csak egyetlen feltétel kell: akarat. Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk — írja Tompa Mihálynak.

... Vénült, kihalt a szolganemzedék,
Új nemzedék jött, mely apáit
Arepirulással említé s azoknál
Jobb *akart* lenni és az is *lett*,
Mert csak *akarni* kell. (Az apostol XX. r.)

Hasonló nyilatkozattal még számos helyen találkozunk (Dalaim, Nemzeti dal stb.). Ebben áll a Petőfi világképének optimizmusa s ez a magabizó optimizmus teszi ezt oly vonzóvá és gyönyörűvé. Aminthogy nincs lemondásban, non possumusban, ignorabimusban végződő világnézet olyan, hogy az vonzó legyen, vagy egyáltalán az emberi életre előmozdítólag hason. S ha Eucken a pesszimizmust is a lehető világszemléletek közé sorozza, akkor voltaképpen nem a szellem egybefoglaló tevékenységére gondol, hanem az egyéni gondolkodásnak szétszórt jelenségeire.³

¹ Havas-féle kiadás V. k. 329. l.

² l. m. VI. k. 52. l.

³ Eucken: Grundlinien einer neuen Lebensanschauung. Leipzig. 1907. 293 l.

A Petőfi optimizmusa azonnal érthető, mihelyt arra gondolunk, hogy hogyan és milyennek ismeri Petőfi a világot. Tudjuk, hogy autodidakta volt. Ismereteit maga szerezte, igazában az iskolán kívül. Mikor iskolában tanult, akkor is csak kedvelt studiumainak élt. Kedvelt olvasmányai a világtörténelem, a francia forradalom, Shakespeare, a politikai szabadság írói és költői. A történelemből azonban nem azt jegyezte meg magának, hogy a legnemesebb eszme is rombolóan hat, ha a végrehajtásban, a jogi rendszerben hiba esik. Nem vette észre, hogy a legnemesebb politikai szándék milliöknak súlyos átkává válhat éppen amiatt, hogy a gyakorlatban nem érvényesülhet oly tisztán, mint az elméletben. Petőfi szerint a történelem elvek, eszmék harca. A történelmi személyek pedig vagy heroszai ezeknek a magasztos elveknek, vagy pedig önző céljaik érdekében az eszme érvényesülése ellen harcolva az eszme ördögei. Hogy az eszmét, a gondolatot a gyakorlati valóságtól óriási távolság választja el, hogy az emberiség történelmének nem elvi küzdelem, hanem jogi rendszerekért és rendszerek ellen kifejtett harc, hogy nem az elv, a szabadság kivívása, hanem az elvnek a gyakorlatban megtartása a nehéz probléma, az örökké fennálló rejtély: erre Petőfi alig gondol.

Egyszerűsége, természetes őszinteségekövetkeztében egész világképe *merő abstrakciókból, eszmékből épült fel*. Ezért gyűlöletes előtte minden hivatal, minden elkötelezettség, minden köznapifoglalkozás. Az élet és a történelem prózája színtelen elvonja az embert az eszményért való cselekvéstől s ezért magától teljesen elhárítja, a történelemben pedig tudomásul nem veszi. Ennek következtében a világról s az emberről alkotott felfogása üde és naiv, igazi költői világkép.

II. A költő és legfőbb értéke.

Ha csak az üde naivság jellemezné a Petőfi világképét, ha nem volnának benne a reális valóságnak is szembetűnő vonásai, akkor Petőfi nem volna a világirodalomban ismert és elismert költő. A valóságra való támaszkodás nélkül lehet a szavakkal érzést kifejezni, lehet egy bizonyos irányú gondolatsort szerkeszteni, de nem lehet világképet alkotni.

Ezek a valósági vonások a Petőfi világképében a következők:

1. A legfőbb érték, a szabadság, Petőfinak az ajakán nem pusztán szó, nemcsak csillogó gondolat, hanem *élő realitás* is. Ő maga a szabadságot magára nézve teljesen megvalósi-

totta. Soha semmiben kényszert, nyűgöt nem ismert. Sem hivatalt, sem másnemű elkötelezettséget magára nem vállalt azon egyszerű okból, hogy szabadságát el ne veszítse. S ezzel tényleg egyéniségének szabad röpte soha korlátok közé nem volt szorítva. S megvalósította a szabadságot magára nézve a társadalomban, a politikában is. Úgy n. különködései is az elsőnek bizonyosságai, emezt pedig egész politikai magatartása mutatja. De a különködést ilyen bizonyítéknak nem fogadva el, gondoljunk végig nyitott könyvként előttünk álló pályájára, vajjon akadunk-e akár egyetlen egy olyan jelenetre vagy tetre, amelyikből az öntudatnak, az önelhatározásnak, a szellem szabadságának a hiányát, vagy akárcsak bágyadt elhalványulását tapasztalnók? S ugyancsak élettevékenységében, költői alkotásaiban érezzük-e nyomát annak, hogy Petőfi alkalmazkodik a társadalom és a politika szabványaihoz? Annyira ragaszkodik a szabadsághoz, annyira benne él eszményi világában, hogy szinte nehéz elhinnünk az eszménynek és gyakorlatnak ezt a teljes kongruenciáját. Mintha nem is az 1848 előtti Magyarországon élt volna, hanem egy önmaga által alapított államban, annyira ideálisan szabad életet élt. Jellemző *A világ és én* c. versének vége. A szolgazsarnok emberiség-től kérdi

... Azt hiszed tán, te nyomorú pára!
 Mint te, én is olyan rab vagyok?
 Azt hiszed, hogy én dicséretedre
 Vagy gyalázatodra hallgatok?
 Azt hiszed, hogy tettben és írásban
 Engem aggódásnak férge rág,
 És szorongva kérdezem magamban:
 Mit fog erre szólni a világ?
 Hidd, ha jónak látod; ámde tudd meg:
 Én nem függök tőled semmiben,
 Amily utat választott magának
 Lelkém, rajta egyenest megyen.
 És ha tetszik engem felemelned,
 Ám emelj fel, mint bálványodat;
 Ha felültetsz fejed tetejére,
 Majd kirugom szolgálodat!

A Lass Károly emlékkönyvébe meg ezt írja:

Vén épület már a világ
 Le, alacsonyra sülyedett.
 Ha egyenest jársz, beütöd
 A gerendában fejedet . . . . .
 Én inkább betöröm fejem
 Semhogy meghajtsam derekam.

Vörösmartynak írt válaszában is azt mondja: . . . Nemcsak ő vele (Vörösmartyval), hanem akárkivel szemben a föld hátán, mindig kimondanám szabadon meggyőződésemet. (Havasfele kiadás VI. k. 62. l.) Aki ilyen nyilatkozatokat tesz, az bizonyonnyal szabadnak érezte magát, szabad életet élt. Tudatosan, elvének, a szabadság elvének teljes épségével szuverén módon rendezte be életét. Nem a cselekedethez kellett az elvi háttért megtalálni, kihámozni. Petőfi élete egy hatalmas dedukció: adva van a szabadság, melyet minden egyes pillanathoz, minden cselekedetben át kell vinni a reális gyakorlatba. És a dedukció Petőfinek mindig sikerült. A megállapított elv kormányozta a cselekvést. Amikor azt mondjuk, hogy Petőfi élete és költészete teljesen egy csapáson haladnak, azt nem úgy kell érteniünk, hogy költeményei illusztrálják életét, hanem fordítva: *a költeményeiben is kifejezett célgondolathoz igazította életét*. Erre vonatkozik Szabolcskának a talpraesett jellemzése is:

Életed, halálad
Egy gyönyörű nóta,
Mintha csak a jó Istennek
Te diktáltad volna.

Eszmény és valóság a Petőfi egyéniségében egyet jelentenek; az elv és a gyakorlat között nincs semmi elválasztó köz.

2. Ebből következik, hogy Petőfi világképének legfőbb értéke, a szabadság, lényén nemcsak az ihletettséggé ünnepélyes perceiben — ezekben az utoljára is mások számára teremt alkotásokban — uralkodik, hanem a legintimuszabb magabizálást s a legmegszokottabb (konvencionális) élettevékenységet is az eszménység varázsával vonja be. Ebben áll a Petőfi pályájának *eredetisége* és *erkölcsössége*. Erre vonatkozólag igen érdekes megfigyelni a Levél Arany Jánoshoz és Arany Jánosnál c. költeményeit. Az elsöben a hivatalvállalás gondolatával foglalkozva már-már készséget fejezi ki, de egyszerre sasként kiröppen száján az izgalom s képzeletének szásrétü vitorlája a látkör nélküli tengerre csap. vad tüzzel zengve a szabadság himnuszát. A másodikban pedig fogadkozik, hogy a magányban volna teljesen boldog. De rögtön feltámad lelkének nemes alapindulatja.

Eh balgatag beszéd! . . .
Az Isten a magányt nem nekem teremti.
Ódavaló vagyok én a csatatérre.
Dobják le testemmel együtt majd nevemet
A sírba, de addig ne bántsa senki sem,
Véglegelletemig nem hagyom a helyet,
Ott essem el bármily sárosan, véresen.

Eredeti, mert soha más érzést nem mond ki, mit önnön keblének tisztán felbukkanó lángolását. S erkölcsös, mert a felismert legfőbb értékkel érzésben, gondolatban, cselekvésben a maga létezése elválaszthatatlanul egy.

3. Honnan származik az eszmény Petőfi világába? Maga számtalanszor utal a geográfiai és néprajzi háttére, mint amelyek lelkének kifermálódására hatással voltak. A sík Alföld s a szülőföld tipikus magyarja kétségtelenül az egyszerűségnek, a nyílt szokimondásnak, a szabadság megbecsülésének hűséges ápolói s előmozdítói. Az öröklés is sokat tesz. De a legszabatosabb Taine-féle módszer sem tudja kimutatni a Petőfi szabadságimádásának komponens elemeit. Tán közép-szerű írónál, kinél a lángész csoda működését hasztalan keressük, el lehet igazodni a Taine módszerével. Azonban Petőfinél hiába igyekszünk minden körülményt megfigyelve rájönni, hogy honnan van a szabadságnak ez imádata, honnan ez a szabadságnak szánt s szabadságban és szabadságért égő huszonhat esztendő s rövid éltű üstökös? Az apostolban azt írja Szilveszterről, hogy egyike a földet megérelő sugaraknak (XI. r.), hogy homlokára az egész föld gondja be van írva s miljom élet insége és fájdalma lefestve, de szeme sasként a végtelenbe, a felhők közé szál. (I. r.)

Láng van szívemben, *égből eredt* láng,
Felforráló minden csepp vért;
Minden szívütemem egy imádság
A világ boldogságáért. (Sors, nyiss nekem tért . . .)

A költő az istenség szent levele (A magyar politikusokhoz), a szabadság örök lámpája (Szent sir), a világ misztériumának grammatikája; ezért adatik neki a proféta ihlettsége s ezért lát látásokat. Ezek a nyilatkozatok közvetve vagy direkte a maga költői hivatására vonatkoznak. Kitiünik ezekből (s az itt nem idézett sok másból), hogy a maga hivatása — a szabadság hirdetése a világ boldogítására — nem szerzett vagy tanult cél, hanem ösztönszerű, mintegy veleszületett tulajdon. Az igazi géniusz a maga világgépét magával hozza erre a világra s itt nem ismer más tennivalót, mint ezt a magával hozott világgépet tagoltnak, színesnek kifejezni. Ilyen értelemben áll a géniuszra a Schopenhauer jellemző kifejezése: a világ szeme (Weltauge).

III. A legfőbb érték jelentősége.

Ha a szabadság gondolatát a Petőfi világképétől elvonatkoztatva vizsgáljuk úgy, amint az emberiség életében fel-fellobban, tényleg meggyőződünk, hogy a szabadság csakugyan az drága vagyon, melynek bírása az emberiségnek mindenha létérdeke volt. Néha elhalványultan, csak kevesek leikét izgatva, de máskor futó tüzként milliók keblét hevesen dobogtatva lép fel. S minél elvontabb alakban jelenik meg, annál biztosabban igéri a földi lét számára a boldogságot. Mióta az ember társadalmi lény, a legtöbb igyekvés éppen abban merült ki, hogy a társas együttélés oly szervezetet nyerjen, hogy benne az ember mint egyén s mint a közösségnek is tagja szabad legyen s ezáltal boldog. A különböző társadalmi harcok, a végletes államformák kialakulása mind ide vezethetők vissza. A legnagyobb zsarnokok is a szabadság örve alatt és jelszavával nyerték el uralmukat (Napoleon). Az emberi gyarlóság vagy a rosszakarat önzése a legnemesebben megfogalmazott szabadságot is oly intézmények béklyóiba kényszerítette, hogy milliók boldogsága helyett milliók átkává vált az *ilyen* szabadság. Különösen a politikai és lelkiismereti szabadság nevében történtek homlokegyenest ellenkező kísérletek és rendszerek. Ami igen természetes is. Mert éppen a politikai és lelkiismereti szabadságban merülhetnek fel legkönnyebben oly nem valódi értékek, amelyek egy ideig a szabadság attribútumait magukon hordják s a velük járó anyagi jólét által a népeket szent csalatásba ringatják. S így az emberi szellem, ha rövid időn keresztül is, a haszon értékbe merülve mintegy önmagáról megfeledkezik s nyugodt. De mikor aztán tudatára ébred, hogy a szellemnek nem erre a szabadságra van szüksége, hogy az anyagi javak s némi közlekedési lehetőség csupán eszközi értékek: beáll a visszahatás, forradalmak támadnak.

A forradalmak rendszerint felülről lefelé terjednek. Kivált az oly mozgalmak, melyeknek egyenesen kimondott célja nem az anyagi, hanem a jogi s a szellemi szabadság. A sikerült forradalmak éppen ezért személyek nevéhez fűződnek (Gracchusok, Kossuth); a nem sikerültek pedig valamennyi résztvevő számlájára iratnak (Wesselényi, Dózsa György). Alaki szempontból a szabadságért vívott küzdelmeknek közös vonása: a tömegeket öneszmélés által rávenni arra, hogy egy magasabb, szellemibb s kulturális tekintetből előrehaladottabb fokozatra emelkedjenek föl, ha kell, erőszak útján is. Azért a szabadsághősök (s itt nem csupán fegyveres harcosok értetnek, hanem a Galileik és Petőfik is) első teendője a népet a veleszületett

kényelmi érzetből felriasztani, meggyőzni arról, hogy nem méltó a jelen helyzet az emberhez; felvilágosítani, hogy az eddigi állapot voltaképpen rabság. S így bizonyos szellemi szabadság, az emberméltóságnak a követelése és terjesztése (a protestantizmus vagy nálunk a szólásszabadság és a cenzura eltörlése) szokott az ilyen mozgalmakkal együttjárni.

A Petőfi világképe szerint is az emberek nyugodt egykedvűséggel türik a szolgaság jármát, sőt a legtöbbször nem is érzik magokat szolgálóknak. Ezért Petőfi megveti és utálattal gondol az ilyen gépemberre. Az önzők, a gonoszok annál inkább ki tudják használni őket. Mert a Petőfi alakjai alapjában véve három csoportra vihetők vissza. Legtöbben vannak az emberméltóságról megfélemedzők, a rabságban kizsákmányoltak, a telhetetlen tunyák, a Pató Pálok, a magyar nemesek, a táblabírók, a süketfülü érzéketlenek (Az apostol.) A második csoport az önző hatalmaskodók, mint a milyen Az apostol földesura, papja, a királyok. S aztán végül az eszmény hirdetői, mártirjai a Rákócziak, Kölcseyk, az apostolok, a költők, közöttük önmaga is. *A költő, kinek meggyőződése, hogy van egy oly abszolút érték, amely minden hiány, minden fonákság megszüntetésére alkalmas, az egész világot ehhez az értékhez méri.* S ennek következtében az ő világában a fenti három típus alakul ki. Az első csoport nem érti azt a legfőbb értéket, a szabadságot. A második csoport érti és méltányolja, de önös célokra használja fel. A harmadik csoport, az eszme lovagjai, az egyéni érdektől menten arra törekednek, hogy az első csoport eszmélkedjék, felismerje az abszolút értéket s azt a második csoportot megtörve a maga számára kivivja.

Ennek következtében a Petőfi szabadságverseinek a kerete, a célzata is három csoportra oszlik. 1. A szabadságnak, mint legfőbb értéknek s az érette élő egyéneknek a dicsőítése (Vajda P. halálára, Lenkei százada, A székelyekhez, Vajdahunyadon). 2. A szabadság ellenségeinek ostromozása, gúnyolása (A király esküje, Bánk bán, A százhősök). 3. Olyanok, amelyekkel a költőnek az a határozott célja, hogy embertársaiban a szabadság után való vágyat felébressze, izmosítsa, hogy azok is a szabadság fiaivá emelkedjenek fel. Ilyen a legtöbb költeménye (Nemzeti dal és társai; jellemző id. Szinyei Józsefnek az a visszaemlékezése, hogy ő és sok diáktársa egyenesen a Petőfi költeményeinek a hatása alatt álltak be honvédek).

Valóban Petőfi úgy tekinthető, mint egyike azon világot boldogítani akaró apostoloknak, kik magukban az eszményt megvalósították s az egész emberiséget és ennek az eszmény-

nek boldog birtokosaivá akarják felemelni. Mint a szónok azt érzi feladatának, hogy hallgatóit meggyőzve a maga igazáról, ennek megfelelő cselekvésre indítsa őket, úgy Petőfi is igyekszik meggyőzni honfitársait s minden embert, hogy az ember csak a szabadságban és a szabadság által válik igazán emberré, különben élni sem érdemes. Ő a szabadságnak az agitátora; sem hely, sem idő a szabadság dicséretében, hirdetésében meg ne gátolja. Alkalmas és alkalmatlan időben prédikálja, mint egy új Üdvezítő: térjetelek meg, legyetek szabadok, mert, elközelgett az időknék ama teljessége. Elete tanúság és példa; költeményei az üdvözülésnek, a szolgaságból való megváltásnak evangéliuma; halála pedig az eszméért való mártírság, a szabadságért való vértanúság, apothézis, megdicsőülés.

IV. A műforma.

*Ezek után világos, hogy Petőfi világképét lírai formában fejezte ki. Mert annak, hogy valaki a lírát vagy a drámát műveli, egészen intim oka van. A műalkotások formája elsősorban a tartalomtól függ. A tartalom azonban a költő lelkének a darabja, maga a költő lelke. Már pedig azt, hogy a költő lelke, s egyáltalán a psziché olyan volna, mint a fényképlemez, hogy rajta a külvilág színei, hatásai dinamikus módon jelennek meg, vagy amint Fechner ismeretes hasonlata mondja, hogy a lélek egy finom vászon, melyet ha megérintünk, megrezdül — ezt elfogadnunk képtelenség. Az ember szellemi élete nem ilyen külső hatásoknak a konglomeratuma. Az immanens tulajdon s a sokféle hatás arra való, hogy a szellem a maga természete szerint tagolódjék, akciót, illetőleg reakciót gyakoroljon. Így pl. már érintettük azt, hogy a Petőfi szellemi világának alaptermészetét semmiféle külső körülmény meg nem magyarázza. Az vele született. Minden, amit tapasztalt később, ezt az alaptartalmat izgatva, tömörítette s arra kényszeríté, hogy önmagának megfelelő alkotásokban érvényesüljön.

A Petőfi szellemének a szabadság, mint a nemzet és az emberiség egyetemes szabadsága, a boldogságnak egyetlen lehetséges és emberhez méltó módja, az iránytűje. Ezt valószínűsíti meg a költő önmagában, ehhez méri az egész világot. Az a kérdés, hogy melyik költői műfaj felel meg az ilyen költői világ megnyilatkozásának?

Akinek a lelkét valamely abszolút érték uralja, annak egész szellemi élete teleologikus jellemű. Az abszolút értéknek teljes megvalósítása a cél. Ebből következik, hogy időre

nézve nem a multban, még kevésbé a jelenben, hanem a beálló időben várja és reméli a megvalósulást. A teleologikus tevékenység mindig a jövőre irányul. *A jövő idő költői műformája pedig a líra.* A költői génusz kipillant a világba s megérzi, hogy a maga legfőbb értéke abban torzó, de azt is érzi, hogy ebbe bele nem nyugodhatik önmagának a megsemmisítése nélkül. Azért magát ki akarja vetíteni a világba s mindeneket a maga képére és hasonlatosságára formálni. Az abszolút érték hiányának a megérzése fájdalmas, kellemetlen. Ennek a szimpatetikus fájdalomnak a lírai műformákban lehet kifejezést adni. Hasonlóképen lírai műformákkal lehet hatni az akaratra is. Mert az eszmény követésére kell rávenni az embereket. A rábeszélésnek, a retorikai formáknak minden módja jó szurrogatum lehet a keresztülvitelben, de az igazi forma, az igazi eszköz a líra, a peroráció, nem az értelemnek, hanem az érzésnek felkeltése és általa az akaratnak a megindítása. Ha a költészet és történelem azon alakjait figyeljük meg, akiknek a világában abszolút érték van, azt tapasztaljuk, hogy *lírikusok*, még ha esetleg államférfiak is (Kossuth, Demosthenes). Hartmann az ilyen lírát, melyben a lírai költés tetőpontját látja, kontemplatív lírának nevezi, mert a költő érzései mindig az élet és a világ lényegétől, állandóságától feltételezett érzelmekkel kapcsolódnak.¹

Valóban Petőfi, bármilyen formába kap bele, lírai művet alkot. Drámája is, regénye is, elbeszélő költeményei is lírai művek, szubjektivitásának a hordozói. S Janusként csak félig tekint a multra; másik arcával a jövőre, önmagának a teljes kifejtésére néz, arra vonatkoztatja tárgyát (pl. ú. n. balladai kísérletei). Ezért igazi lírikus. Ezért érezzük, hogy olyan nagy lelke van, hogy az egész emberiséget át tudja ölelni s ha az ő akaratától függene, bizonyosan a boldogító szabadság tündérhazájába is emelné; mint maga mondja:

Kedvemnek, ha magja volna.
Elvetném a hó felett,
S ha kikelne rózsaeerdő,
Koszorúzná a telet;
S hogyha feldobnám az ógre
Szívemet,
Melegítné a világot
Nap helyett.

(*Egri hangok.*)

¹ E. v. Hartmanns *Ausgewählte Werke*. Band IV. Ästhetik. Leipzig, Wilhelm Friedrich. 734. s. köv. I.

Az ő szubjektivitása azonban nem szorult bele az egyéni önzésbe, hanem mint az abszolút szellemnek szemefénye átpillantja az esettől az anyagtól bilincsbe vert emberiség szívét. átpillantja nemzetének évszázadokon keresztül senyedő nemes tulajdonait; önmaga szabad lévén, reszkető fájdalommal érzi az ember földhözköttöttségét s egy apostol lelkesedésével izgat az öntudat, az emberméltóság érdekében. Nem csupán szóval, tettel, haladásával pecsételte meg, hogy a szabadság a legdrágább vagyon a földön. Ezzel egyszersmind példát adott arra nézve is, hogy a diadal, a győzelem, a boldogság adva van az embernek már itt a földön is: az eszménnyel való teljes és tökéletes összeolvadásban.

Ezért, bár az ember lelkivilágának legvégső gyökérszálaikat firkészte sasszeme, marad mindenha örök ifjúnak, az eszményekért való cselekvés varázsvonzású példájának. Maga a pusztaság név, Petőfi; az üdeségnek, a költészetnek, a szabadságnak rezgését támasztja a kebelben. Ahová csak ajkának igéi eljutnak, oszlik a törpeség, emelkedik égre a földhöz ragadt szellem: terjed a szabadság s értékesebbé válik annak a tudata, hogy est deus in nobis. hogy telik még mitőlünk is nagy munka, nemes élet, szabadság.

Dr. Kristóf György.

Tolsztoj Leó gróf.

Ahol még az emberek lelkéről az idealizmus arany himporát nem fujta le végképen a sivár realizmus gyilkoló szele, mindenütt mély megilletődéssel vették tudomásul, hogy a jasznapoljanai agg remete, az igazságot kereső és áhító orosz apostol, az igazságkeresés tövises, rögös utain utoljára is eljutott ama boldogító hithez, melyet egyszer mindnyájan csak égi hazánkban találhatunk fel igazán, mint amely már itt e földön is az emberi szívnek és léleknek legnagyobb és legbecsesebb kincse szokott lenni.

Azok közé a lángelmék és nagy kutatók közé tartozott Tolsztoj, akik az élet szövevényes utain nem bukdácsolva tévelyegnek, hanem határozott irányt tűznek ki maguk elé és az emberiséget mintegy rákényszerítik arra, hogy kövesse őket. Proféták és apostolok ezek, akik irányítják és vezetik az emberiséget az igazság országa felé. Az egyik a szép és magasztos eszmék, a másik pedig a jóság apostolául áll be az emberek sorába és mindannyian hívják, édesgetik a tömeget a maguk láttá idvesség felé. A jasznapoljanai nagy bölcselő mindezeket óhajtotta; de nem csak a szépre és jóra akarta megtanítani az emberiséget, hanem *megnyugvást* is szeretett volna a szívekbe beplántálni.

Maga ugyan rajongó szeretettel csüggött mindenben, ami szép; és csodálatos, hogy mégis éppen ettől félti és akarja megóvni az emberiséget. Fáj, szinte vérzik az ő nemes szíve azért a gyenge, erőtelen embertestvéért, akit szemeláttára fosztanak ki az erősek, a gonoszok a szépség országában. Ő, a finom lelkületű és jó ízlésű művész, határtalan gyűlölettel és izzó szenvedéllyel ítél el minden olyan elfinomodást, mely szerinte jogából kiforgatja, rabigába hajtja és sokszor egyenesen az állattal egy színvonalra süllyeszti le a könnyen-

hívó embert. Összes irataiban szinte fanatikus hévvel kel ki a szépművészetek ellen, mely szerinte különben is csak egyes *kiváltságos osztályok* élvezetére szolgál és amely *még eddig* soha nem volt képes arra, hogy a szenvedő emberiség nyomorát csak egy pillanatra is megszüntesse. Tolsztoj, a nagy művész gondolkozott így, aki pedig egymásután alkotta meg örökbecsű műveiben a művészet csodálatrakeltő remekeit. Lelkének tündöklő fényével minden világosságot *csak azért* akart kioltani e földön, hogy a mély sötétségben és szellemi alacsonytságban vergődő nép a maga szálnalmas nyomorát ne láthassa.

Tolsztoj életének minden törekvése nem a jogon, melyet különben is az emberek szeretnek kifosztani, nem a törvényen, amely sokszor csak arra való, hogy a gyengéket megfogja a gonoszul szőtt hálóban, hanem *egyedül* a szereteten alapszik. Még pedig az isteni és emberi magasztos szereteten.

Az emberiség Idvezítője óta nem volt talán senki, aki a szeretetet lángolóbb lelkesedéssel hirdette volna, mint éppen Tolsztoj.

Az apostolok kora óta nem találkozott senki, aki a szeretet evangéliumát szebben és meghatóbban megírta volna, mint éppen ő. Vallásos lélek volt, de erősen gyűlölte a formalizmust. Az ő vallásossága olyan üde és tiszta volt, mint annak a gyermeknek hite, akinek szívéből az élet sívársága még nem ölte ki a szépet, a jót és nemest. Az Isten kiválasztott embere, a szó legnemesebb értelmében, igazi jó ember volt ő. Vágya, minden törekvése oda irányult, hogy mások is *ilyenek* legyenek. Céljának elérésében fanatikus ember, vasakaratú volt. Merészen szembezállt cárral, kormányokkal, saját orthodox egyházával — a jónak és nemesnek elismeréséért.

Egyik író társa¹ Tolsztojt az őskeresztyénség apostolaihoz hasonlítja. Hivatása neki is, mint ezeknek, az igazság terjesztése volt. Egész élete abban telt el, hogy az emberi jogokért küzdött és harcolt. Ő is volt egykor Saulus, de igazságot szomjúhozó lelke megtalálta a Damaszkuszba vezérlő utat és azután nem volt olyan erőszakos földi hatalom, amely őt a megtalált igazság útjáról el tudta volna tántorítani.

A magabaszállás és jó útra térés különböző fokozatain Tolsztoj is keresztülment. Mint a főbb orosz nemesség csaknem minden tagja, ifjabb korában ő is élvhajászó volt. Később is bánatos érzések közt s mély fájdalommal gondolt

¹ Lásd *Pesti Napló* folyó évi 273. számát.

vissza arra az időre, midőn a világ hiúsága és gyönyöre az ő lelkét is foglyul ejtette. Előbb a jogi pályán próbált szerencsét, de a száraz, élettelen jogi problémák hidegen hagyták kutató lelkét. Majd filozófiával és a keleti nyelvek tanulmányozásával foglalkozott s utóbb katona lőn. Mint ilyen meglehetősen zajos életet élt, de egyszer csak — minden külső befolyás nélkül — ezzel is megelégedve, lemondott rangjáról, mint olyan egyén, aki a testi gyönyöröktől teljesen és végleg megundorodott, atyja birtokára vonult és remeteként ott élt.

Bámulatos irodalmi tevékenysége ez időtől kezdődik, amely olyan dúsgazdag, hogy vele e tekintetben — az orosz irodalomban — senki sem versenyezhet. Az is tény, hogy sehol sincs az irodalmi élet olyan szoros, elválaszthatatlan összeköttetésben úgy a társadalmi, mint a politikai élettel, mint éppen az orosz birodalomban s ennek a helyzetnek természetes folyománya volt Tolsztoj óriási irodalmi befolyása és jelentősége a szláv faj életére. A fiatal író egészen szlavofil szellemű volt s népének e faji jellegét műveiben erősen ki-domborította. Határtalanul gyűlölte az európai műveltséget és külföldről jöhető befolyásokat. Félte e *külső* befolyásoktól nemcsak az orosz jellegzetes kultúrát, de népének erkölcsét is. Fanatikus hévvel küzd amellet, hogy az egész orosz társadalom, az ott lábrakapott és petyhüdt párizsi léha morállal szemben, térjen vissza az ősrégitradicionális orosz szokásokhoz.

Aki figyelemmel olvassa át e nagy reformátor összes műveit, melyeknek legnagyobb része magyar nyelven is megjelent, tapasztalni fogja, hogy ez az eszmemenet vonul át *minden* munkáján. Nem korlátolt és szűk látókörű szovinizta ő, hanem nemesebb érzésű és gondolkozású orosz patrióta, aki azt hitte, hogy csak így lesz képes a nép megőrizni ama nagy erkölcsi erőt s csak így tud megállani a tisztább és üdébb morális alapon, melyet a műveltebb társadalom, az európai idegen kultúrával való *gyakori* érintkezés folytán, csaknem egészen elveszített. Éppen ezért ostromozza olyan éles hangon a beteges civilizációt és állítja olyan kirívóan *ezzel szemben* a természetes állapotában élő embert.

Bátran állíthatjuk, hogy neki e tekintetben példányszerű ideálja a francia *Rousseau* volt. Tolsztoj is, mint ez, a tudományban és művészetben látja a mai emberiség legtöbb bajának forrását, ezért ajánlják *mindketten* a visszatérést az ember egyszerű természeti állapotához.

Mint irodalmi lángelme, élete teljes meztelenségében, műveiben jutnak jellegzetes kifejezésre. Saját családi életében

is nemes és magasztos példát ad népének arra, hogyan kell a jót és nemest nemcsak hirdetni, de követni is. A birtokán lakó muzsikkal emberségesen bánt és ezt a bánásmódot ő egészen *természetesnek* találta. Minden törekvése oda irányult, hogy az orosz paraszt ne érezze *soha* azt, hogy ő talán jótéményt ad neki, — arra akarta őket megtanítani, hogy amit ő becsületes munkájuk után nyujt nekik, az mindenkor teljes joggal megilleti őket.

Külső élete semmiben sem különbözött egy orosz egyszerű parasztétól. Beszéde keresetlen s irálya egyszerű, de gondolatmenete mindig világos és logikus. Szertecsapongó fántáziának műveiben soha tért nem enged, de mindenben hódol az észszerűségnek.

Nappali idejét mindig testedző munkára fordította. Szemére lobbantották, hogy csak különcködik akkor, midőn most favágónak csapott fel, majd cipézmesterséget tanult. Pedig ő ezt csak azért cselekedte, hogy a szellemi munkával párhuzamosan kell a testet is edzeni. Irodalmilag *csakis* este dolgozott, még pedig gyertyafény mellett, egy virágos kertre nyíló ablaknál. Itt születtek meg számos művei, melyek közt világhírűvé emelkedett „Háború és béke“ című nagy éposza, melyben az 1812. évi világharcot festette meg élénk és megkapó színekkel. Foglalkozott filozófiai, történelmi és pedagógiai kérdésekkel, míg végre a vallás mély és üdítő forrásából kezdett meríteni, amire nagy befolyással volt egy egyszerű orosz földmivessel, *Szulajev*vel való megismerkedése is, aki az őskeresztyénség életfelfogását kezdte hirdetni egy általa megalapított új felekezetben, amely azonban később sok üldözésnek lett kitétetve.

Mikor e felekezet elveit megismerte Tolsztoj, ő benne is felébredt az apostol.

„Mi az én hitvallásom és mit tegyünk“ című vallásos művében, habár még homályosan, de máris élesen kidomborodnak ama körvonalak, melyekkel ő a keresztyénség nagy átalakulását lefesti. A mai keresztyénséget erősen támadja, az őskeresztyénség helyreállítását hirdeti; de — úgy látszik — erős pesszimistává lesz, mert ennek jövőjében nem tud eléggé bizni.

Összes művei között azonban legelterjedtebb és legnagyobb szenzációt a *Kreuzer-szonata* című műve keltett. Ebben a csodálatos irányú műben szerző a mai házassági intézményt erős és éles szavakkal ostromozza, az érzékiséget méltó joggal elítéli és ehelyett a test örömeiről való teljes lemondást ajánlja a nagy aszkéta. E műve, megjelenése után,

csakhamar egész irodalmi vihart támasztott maga körül. Adáz dühvel támadták érte ellenfelei — az élvezet lovagjai. Maga Tolsztoj is szükségesnek találta magyarázatot adni s talán az aggkorral együtt járó gyöngeségnek és ingadozásnak lehet azt betudni, hogy művének főbb elveit *részben* jónak látta megtagadni. De ez a megtagadás nála nem bűnbánatot, nem a megbánást jelenti, hanem azt, hogy ő talán a világi örömről való teljes lemondásnak azt a mértékét, melyet eddig népének hirdetett, most már nem találja elégnék.

Nálunk Magyarországon sok olvasója és sok tisztelője van a nagy jasznapoljánai *volt* apostolnak, aki félelmet és csüggedést nem ismerve, hirdette azokat az igazságokat, amelyek után a gondolkozó lelkek áhitoznak, aki sok küzdelem és munka, de *mindenkor csakis* az igazságkeresés útján végre is eljutott a *hűhöz*, amely mindnyájunknak ez életben legfőbb és legnagyobb kincsünk lehef.

Elhunytát az egész világ gyászolja. A veszteséget mindnyáján érezzük. Az ideálok nagy letéteményese volt ő. Milyen kevesen akadnak pedig *ma már* hozzá hasonló lelkek. A szent és nemes ideálok tiszta forrásából e reális irányú században *csak kevesen* meritenek. Talán ki is apadt már e forrás...? Talán nincs már többé szüksége erre a mai kor emberének...? Nagy és életbevágó kérdések ezek, melyek önkénytelenül itt rajzanak a mi lelki szemeink előtt, midőn az ideálok nagy apostolára, Tolsztojra gondolunk. Mi érezzük, hogy erre az üdítő, tiszta forrásra az emberiségnek *ma is* nagy szüksége van. Őrizzük meg azt, mint nagy eszméknek kútfejét. Örökdjünk felette féltő gonddal, mintha csak egyedül ez volna az ember boldogságának igazi forrása. Aki mindig ebből a forrásból merített: a világosság, a nemes, a magasztos és jószág forrásából, most kidőlt az igazságot kutató emberek soraiból. Porhüvelyére áhítattal gondol mindenki, akinek szívéből az élet sivársága nem ölte még ki azt az ideális érzést, azt a boldogító hitet, amelynek ő egyik legbuzgóbb apostola volt.

Dr. Márk Ferenc.

A zsolnai zsinat háromszázadik évfordulójára.

A magyar ág. h. protestánsokra nézve korszakos jelentőségű az 1610-ben Zsolnán tartott szervező zsinat, melynek 300-dik évfordulóját az idén ünnepeltük.

A küzdelemzáró bécsi békével úgy látszott, hogy kisültött legalább itt-ott s mennyire-annyira a békesség napja. Kismarjai Bocskay István s vitéz leventéi kiküzdötték a vallási szabadságot is, legalább oly fokig, hogy hozzá lehetett látni e szabadság egy-két bástyájának felépítéséhez. Az építés, s ez volt a biztató siker, nemesszívű és országos tekintélyű pártfogók (oikodomusok) vezetése s védőpajzsa alatt indulhatott meg. Magasztalva idézzük fel drága emlékét az ország legelső emberének, Illésházy István nádornak, e viharedzett protestáns főúrnak, ki még az ország határán túl, Ausztriában is a protestánsok sorsát javítani igyekezett. De még nálánál is többet tett, állandóbbat alkotott a magyarhoni reformáció ügyének intézményes biztosítására Thurzó György gróf, aki úgy a nádori székben, mint a protestáns híthűség példamezején Illésházy legméltóbb utódja volt.

Thurzó a király oszlopmembere s egyszersmind hitbuzgó protestáns és amellet a más vallásúak iránt is felette türelmes férfiú, leghivatottabb volt arra, hogy a magyarhoni evangélikusok egyházi szervezését a felvidéken kezdeményezze. A bécsi béke a jogot a szervezkedésre világosan megadta, midőn kimondotta, hogy mindenik vallásnak saját szuperintendensei legyenek (Quaelibet religio suos superintendentes habeat). Thurzót, az igazság, méltányosság és a derengő vallási egyenlőség illusztris hívét erősen bánthatta, hogy a protestánsok törvényhatósági tekintetben a r. k. püspököknek voltak alárendelve, a kathedratikumot nekik fizették és r. k. püspöki látogatásokkal terheltettek stb.

Hogy ezen nyomasztó állapot jobbra, jóra forduljon, Thurzó 1610-ben Zsolnára összehívta azt a szervező zsinatot, melynek ez évben 300 éves emlékfordulóját ünnepeltük.

Nem szükkeblűségből, de hazánk akkori zavaros viszonyai következtében, nem nagyban, csak kicsiben, tíz vármegyében próbálta meg Thurzó a szervezést keresztülvinni. A próba, a munka így is sikerült és kivívta 300 esztendő múltán az utódoknak hálás elismerését az elődök iránt.

*

A zsolnai zsinat főként egyházszerkezeti végzéseket, 16 kánont hozott, amelyekre akkor égető szüksége volt a szervezetlenség miatt sokat szenvedett egyháznak.

1. Az első kánon arról szól, hogy a zsinaton választott szuperintendensek és felügyelők, továbbá a hivatalukban már eddig is működött s ezentúl is meghagyott esperesek a tiszta orthodox hittudománnyal s erkölcsös étellel mások előtt lámpások (lampadis instar) legyenek és példaképen fényljenek.

2. A szuperintendensek a gyülekezeteket évenként vagy maguk, vagy akadályoztatásuk elkerülhetetlen eseteiben espereseik által meglátogassák, az évi konventen január- vagy februárban résztvegyenek. A vizitációkor a szuperintendensek a tisztársak ügyét előmozdítani, a panaszokat meghallgatni, megítélni, a fegyelmet kezelni tartoztak s amellet felhatalmazást nyertek, hogy illetékeiket is felvegyék.

3. A látogatásokor vizsgálják meg, mit, hogyan, mily hűséggel tanítanak a lelkészek; kegyesen, józanul élnek-e és viszont a hivek (populus) szivesek-e lelkipásztoruk iránt, megfizetik-e neki a járandóságot, gondolnak-e a templom, paplak s iskola épületével? Ugyancsak a tanítók (rectores) milyenek s hogyan tanítják az ifjúságot? Az újone s főleg korlátoltabb elméjű papokat a vizitáló szuperintendensek az esperesek segítségével examinálják s rajta legyenek, hogy tanban és erkölcsökben haladjanak.

4. Minden rendű egyházi földek, rétek, malmok stb. utáni jövedelmet s az egyházi szereket, beruházásokat feljegyezni, szemmeltartani kötelesek a szuperintendensek, hogy semmi el ne vesszen, el ne idegeníttessék, meg ne rövidíttessék s ha hiba volna (ac si quae tales — possessiones occupatae fuerint), a világi hatóságot keressék meg.

5. A lelkészeket s tanítókat rágalmak és igazságtalanságok ellen védelmezzék meg.

6. A szuperintendensek tiszte az istentisztelet és szerzések egyöntetűségét behozni és megtartani az „alba“ kivé-

telével, melynek viselése, mint adiaphoron alól a magyar hitszónokok felmentvék; egy s ugyanazon agenda azonban behozassék, az ünnepek megtartása pedig az esperességekben a régi módon történjék.

7. Ugyancsak a szuperintendensek feladata a szent theologia jelöltjeit (candidatos), midőn szolgálatra a kerületbe (diocoesis) meghivatnak, az inspektor (alszuperintendens), esperes vagy pap közreműködésével megvizsgálni (examinare) s ha alkalmasak, vittenbergi egyházi ritus szerint felavatni (ordinare), bizonyítvánnyal ellátni és ami fő, a hitvallás tisztaságára és törvénytiszteletre kötelezni (quodque est maximum, ad Doctrinae puritatem et obedientiam legum obligare); de míg a Concordia-könyvet alá nem írják a jelöltek, fel nem avathatók. Ha a kandidátusok egyike, másika a vizsga után világot látni s többet tanulni a külföldre, valamely ág. hitv. akadémiára menni akar s ott magát fel is avatni akarja, teheti ezt, de illetékes szuperintendense mellözése nélkül.

8. Különböző vizsgálati, fegyelmi s peres esetekben a szuperintendensek érdek nélküli, jogjártas egyéneket hívjanak meg közreműködésre.

9. A gyülekezetbe meghívott lelkész mutatkozzék be a szuperintendensnek, inspektornak s esperesnek, hogy meggyőződjenek egyének rendbenvalóságáról.

10. Nagy jelentőségű ügyeknek (causae majoris momenti), például: eretnokség, házasságtörés elbírálása a szuperintendensek elé tartozik, akik a vádolt lelkész, segédlelkész (diaconus), tanító vétségét az esperesség jelesb egyéneivel vagy jogjártas férfiakkal megvizsgálják, a bűnöst bűne nagyságának arányában megbüntetik, esetleg az élvezett jótétéménytől megfosztják, hivatalból elmozdítják, politikai hatóságnak általadják.

Kisebb jelentőségű ügyekben az inspektorok (alszuperintendensek) s esperesek ítéleznek, hogy nekik is meglegyen a tekintélyük egyfelől, másfelől meg, hogy netáni munkahalmazból ők is kivegyék a részöket.

11. A 11-ik kánon az esperestől a szuperintendens elé utalt felelbezés módjáról szól, amikor is a szuperintendens az ügyet s ítéletet megvizsgálja; ha helyes, jóváhagyja s ha nem, újra tárgyalatja ugyanazon esperességben, de szükség szerint más fraternitásból (esperességből) is meghívott tehetőséges ítélező férfiak közreműködésével. További appellata nincs s a vesztes fél a költségeket fizetni tartozik.

12. De ugyancsak a szuperintendens, mikor a felügyelete

alá jutott papok felett ítélkeznek, ezt ne tegye saját tetszése vagy szeszélye szerint.

13. A bevádolt lelkész köteles a vádló ügyész előterjesztésével kapcsolatban a szuperintendenstől kiállított idézettel az esperesnél vagy inspektornál (alpüspök) megjelenni, kik az idézés tárgyában 1—2 lelkész bevonásával eljárnak.

14. Ha maguk a szuperintendensek s felügyelők vagy általán papok részesülnek felette sértő megtámadtatásban, az ügy a vármegyei politikai alsóbb hatóságra s szükség esetén felsőbb hatóságra bizassék, melyek a segítséget meg nem tagadhatják (qui protectionem denegare non debeut).

15. Az esperességek előjogai a múltból, amennyiben az igaz vallással s jelen zsinati határozatokkal nem ellenkeznek, meghagyandók.

16. Mindezeknek betartására s érvényeül az ünnepélyesen felavatott szuperintendens urak letették a zsolnai egyházban az esküt.

*

A zsinaton jelen volt világi urak és lelkészek aláírásával erősítették meg a zsolnai kánonokat. Elsőül ez az aláírás olvasható:

„Nos Comes Georgius Thurzó de Bethlemfalva, Regni Hungariae Palatinus stb. . . , utána áll Révay Péter koronaőr, turóci főispán és Szirmay Theodosius kir. táblai ülnök, majd Ghiletinci s illavai Osztrosith András, jeszenici s budhetini Szunyogh Mózes, orosz-lánkői Jakusith András, Pogrányi Benedek, nemkülönb Benyiczky Márton vicepalatinus s trencsényi Lehoczky György, kik után sorakozik Ocskai Gáspár Nyitráról, Zmeskall Hieroslav Domanócról, barsi Bossányi Márton, Majthényi János, Gyürky, Pongrácz, Ruttkay, Benkovics, Okolicsányi stb.“

A világiaké után a lelkészek aláírása következik, először a három új szuperintendensé: Láni Illés, Melik Sámuel és Abrahamidesz Izsáké, majd az alájuk rendelt inspektoroké (qui mutuum cum Duis Superintendentibus habebunt correspondentiam et ab illis dependentiam), kiket a zsinat a magyar és német ev. hitsorsosok gondozására külön rendelt és választott lelki alvezérekül, névszerint: Heicheli Simon, Lencz Pál és Kürthy István lelkészi inspektoroké. Ott látjuk továbbá Duchen Floriánt, Illésházy özvegyének udvari papját, mellette Fabriczius János vezérlő-esperes papot, nemkülönb Lazitius, Baticius, Ponicky szuperintendens-jelölteket és több esperes-lelkészt, akik Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Liptó, Árva,

Turóc, Zólyom, Hont és Nógrád vármegyék ág. hitv. ev. protestáns papi világát képviselték.

Áldás emlékökre!

A zsolnai zsinat emlékét ne homályosítsa el a kedvezőtlen fogadtatás, melyben Forgách r. k. bíboros és társai a zsolnai ev. kánonokat részesítették. Erről a történelem más lapja beszél, de az különben is régi római taktika: ürmöt keverni a protestantizmus örömpoharába, ahol és amikor csak lehet.

Elődjeink példáján lelkesedve, dolgozzunk és imádkozzunk, hogy Isten óvó kegyelme nyugodjék egyházunkon s lengjen hazánk felett!

Krupecz István,
honti ev. alesperes.

Népművelés Európa északi országában.

Népoktatás alatt nálunk általában az elemi iskolai tanulmányokat értik, sőt az 1868. évi XXXVIII. t.-c. is népoktatásról beszél, mikor tulajdonképpen az elemi iskolai törvényt írja elő. A valóság azonban az, hogy a népoktatás nemcsak az elemi iskolai tanítás idejére terjed ki, hanem későbbre is és pedig a népesség azon rétegére, amelynek nincs alkalmi vagy tehetsége, hogy szak- vagy felsőoktatásban résztvehesen. Ma modern értelemben a népoktatás fogalma alá vesszük az elemi iskolákon kívül mindazokat az intézményeket, amelyeknek célja a nép műveltségének emelése. Nagyon különböző nevek alatt említik ezeket országunkint, általában azonban népegyetemeknek, parasztfőiskoláknak, munkásegyetemeknek, munkásgimnáziumoknak nevezik őket. Ezekhez csatlakoznak azután mindazok a szervezetek, amelyek a népet a háziipar terén oktatják, továbbá a népkönyvtárak, amelyek az iskola falai közül kikertült nép műveltségének leghatalmasabb előmozdítói.

A következőkben statisztikai adatokra támaszkodva egy kis szemlét tartunk Európa országainak népoktatási viszonyai felett. A sort természetesen az elemi iskolákkal kezdjük. Sundbarg Gusztáv svéd tudós kiszámította, hogy Európában körülbelül egy millió elemi iskolai tanító, illetve tanítónő működik. A tanulók száma ötven millió, akik 465,000 iskolába járnak. Átlag tehát két tanító esik száz tanulóra. Oroszországban 195,000, Angliában 177,500, Németországban 168,000, Franciaországban 159,000 a tanítók száma. E számok szerint Németország a tanítók viszonylagos számát tekintve Angol és Franciaország után következik. Ha azonban az írni-olvasni nem tudók (analfabéták) számát tekintjük, Németország javára billen a mérleg. Ott ugyanis 1000 lakos között csupán öt

analfabéta akad és ezek is majdnem kizárólag a keleti tartományokból (Porosz-Lengyelország, az oroszországi határszélről) kerülnek ki. Angliában 10, Franciaországban 40, Belgiumban 102, Ausztriában 257, Olaszországban 315 (?), Magyarországon 340, Oroszországban 617 írni-olvasni nem tudó esik 1000 emberre.

Az olaszországi és oroszországi számok hitelességében maga Sundbarg sem bizik, de mások sem, hisz Oroszországban csak 25 percentje jár a gyermekeknek iskolába, a többiekről meg tudomást sem vesz a hivatalos orosz statisztika. Ugyanez áll Olaszország viszonyaira is, az iskolába nem járó gyermekekről egyszerűen nem vesznek tudomást hivatalosan.

Az analfabéták száma Európában, középértékét véve 30 százalékra rüg, de az egyes országok szerint 0—70 percent közt váltakozik ez a szám. Míg az északi országokban (protestáns vallású népek) nagyon alacsony a százalékszám, addig Európa keleti, délkeleti és déli részeiben rendkívül nagy az analfabéták százalékaránya. Sundbarg a különböző országokból beérkezett adatokból azt a következtetést vonja le, hogy az egyes országokban uralkodó vallásokból következtetni lehet a lakosok műveltségére. A tapasztalatok azt bizonyítják ugyanis, hogy azok az országok, amelyeknek lakosai túlnyomólag a gör. keleti, gör. kath., róm. kath. vallás hívei, általában nagyon kevés műveltség és iskolai képzettség birtokában vannak. Egyedül a katolikus Belgium tesz kivételt 102 analfabétájával ezerből, amit megérthetünk, ha tudjuk, hogy olyan országok környezik, amelyekben az iskolaviszonyok a lehető legjobbak. A nagyobb országok között még csak a katolikus Franciaország dicséretes kivétel, mivel ott 40 csupán (ezerből) az írást-olvasást nem tudók száma. A többi országok analfabéta százalékát nézve, belátjuk, hogy ha nem is teljes, de sok igazság van Sundbarg véleményében, hogy az egyes országok népműveltsége visszatükrözi a vallás befolyását a népnevelésre.

Érdekes figyelemmel kísérnünk a többi adatokat is, amelyek a népoktatásra vonatkoznak, mivel a kutatónak, aki a műveltség terjedését vizsgálja, nagyon sok kérdésre feleletet adnak ezek az egyszerű számok. A népiskolai oktatásra fordított költségek Európában 2040 millió koronát tesznek ki. Ebből legtöbb, mintegy 624.000.000 korona esik Németországra, azután Nagy-Britanniára 540.000.000, Franciaországra pedig 240.000.000. Németország és Nagy-Britannia tehát annak a rettentő nagy összegnek egy-egy negyedét fizetik, Franciaország egy nyolcadát, míg Oroszország, amelynek népessége

meghaladja Európa lakosainak egy negyedét, csupán $\frac{1}{20}$ -addal járul ehhez az óriási összeghez. Könnyű innen megállapítani, hogy arra a rengeteg sok orosz tanítóra milyen csekély fizetés jut. Összehasonlításként megemlítjük, hogy az amerikai Egyesült-Államokban 888 millió, Brit-Ausztráliában 69 millió hatszáz-ezer, Japánban pedig 81 millió hatszázezer korona jut a népiskoláknak.

Az egy osztályba járó tanulók számát tekintve Németország, kivált Poroszország, mivel egy osztályba átlag hatvan-hetven, sőt nyolcvan tanuló is jár, az első helyet foglalja el. Dániában csak harmincöt, Norvégiában negyven, Angliában negyven, Németalföldön pedig ötven tanuló jár egy osztályba. A köteles óraszám ellenben más országokban lényegesen magasabb mint Németországban. Így Dániában hetenként 36, Ausztriában 30, Magyarországon 30, Spanyolországban 36, Svájcban 28—36, Angliában naponként hét, az Egyesült-Államokban hetenként 24—30 óra a tanítás.

Összehasonlítva Sundbarg a különböző országok tanítóinak fizetését is, de azt mondja, hogy ez igen keveset jelent, mivel a pénz értéke mindenütt más és más. Nem is számítja át emiatt a fizetéseket nemzete pénzértékére, hanem az illető ország pénznemében közli. Dániában a tanítók 1600—3600, a tanítónők 1600—2600 dán koronát kapnak. Anglia tanítóinak az elemi iskolákban 100—200, tanítónőinek 90—150 font sterlinget fizet. A norvég tanítók jelenleg fizetésrendezés előtt állanak. Követelik, hogy az első három osztály tanítói, ahol legtöbbnyire tanítónők működnek, hetenkint tizenkilenc, a felső osztályokéi pedig huszonnégy koronát kapjanak. Hollandia tanítói 500—850 forint (Gulden) fizetést húznak. Spanyolország azokon a helyeken, ahol a lakosok száma nem haladja meg az ötszázat 500, a nagyobb helyeken pedig 1000 frankot fizet. Olaszország tanítóit a lakosok száma szerint három kategóriába osztja és falun kilencszáz, kilencszázötven, ezer, városokban pedig ezerszáznegyven, ezerkétszáz, ezerháromszázötven lírát fizet. Egy nagy baj van csak, hogy t. i. sorsuk közös a spanyol kollégáikéval, mert a fizetés mindkét országban csupán papiroson van meg.

Bármily téren nézzük is az északi országok tevékenységét a népművelés mezején, mindenütt azt látjuk, hogy messze túlszárnyalják Európa déli és keleti országait. Egyik leghatalmasabb intézménye pl. a dán népnek a népfőiskola vagy parasztegyetem. Grundtvig Miklós protestáns lelkész teremtette meg ezeket a XIX. század második negyedében. Az angolokkal viselt háború után Dánia haldokolni látszott, a profétái

lelkü Grundtvigra volt szükség, hogy felrázza tespedéséből. Az egyszerű parasztnak megértették hívó szótát, felfogták lassanként terveinek nagy fontosságát és a szellemében alakított parasztegyetemeket látogatni kezdték. Az eszme elterjedt innen észak felé, magáévá tette Finnország és a skandináv országok is. Ma már lépten-nyomon találkozunk velük ezekben az országokban. Az eredmény nem maradt el, a műveltség és vele a jólét is emelkedni kezdett és ma Dánia egyike Európa leggazdagabb országainak. Nem az elemi iskola után kerülnek a tanulók a parasztegyetemekre, hanem csak tizenhét éves korukban, mikor már a gazdaságban is kellő jártasságot sajátítottak el, de meg szellemi képességeik is kifejlődtek. Nem szakiskola az, ahol csupán a földművelés körébe eső dolgokat tanulják, hanem éppen ellenkezőleg, általános műveltséget akarnak nyújtani. A földműves iskolákba Dániában csak ezeknek a parasztegyetemeknek elvégzése után mennek az ifjak. Férfiak részére a tanfolyam öthónapos, november elejétől március végéig tart, tehát a téli időben. De az iskolák nyáron át sem üresek, mert, amint a férfiak eltávoznak, jönnek a nők három hónapig tartó nyári kurzusra. Tantárgyaik írás, olvasás, történelem, mithologia, azután némi művészet, zene és minden délután testgyakorlás.

Hogy ezek az iskolák mennyit lendítettek ezeknek az északi országoknak sorsán, azt csak a viszonyok kellő ismerete után tudjuk megítélni. Dánia éghajlata pl. kedvezőtlen, földje terméketlen, számtalan sorscsapás, háború sújtotta, majd a különböző országok, ahova addig szállított, eltiltották neki a bevittet. A parasztegyetemeken kiművelt dán nép azonban segített magán, szövetkezeteket alapított, amelyeknek segítségével raktárakat, szárító-, füstölő-helyiségeket építettek és a válságokat szerencsésen kiállották. Németország újabban szintén hozzálát ilyen parasztegyetemek vagy népfőiskolák alapításához, sőt Ausztriában is történt némi közeledés az eszme megvalósításához, csak nálunk hiányzik az akarat. Pedig ha valahol, úgy Magyarországon látnák ezeknek hasznát, mert mint tipikusan földművelő állam a termelést olyan műveltséggel, mint aminővel a dán, finn vagy svéd parasztnak rendelkeznek, megháromszorozhatná és akkor tényleg Európa éléskamrája lehetne ez a dúsföldű ország.

Olyan előképzettség után, mint amilyent a parasztegyetek nyújtanak, egész természetes, hogy a népkönyvtárak gyönyörűen virágoznak. A mi népkönyvtáraink tengődnek csak, használni alig használják őket, mert olvasni sem tud egy jó rész, de meg bizonyos fokú jólét is szükséges ahhoz, hogy

valaki vágyódjék a műveltség után. A vallásnak itt is nagy szerepe van. A Biblia olvasása hatalmasat lendített az emberiség művelődésén, örök érdeme a reformációnak, hogy a lélekkel együtt felszabadította az észet is, évezredes jármából és elindította gondolkodó útjára. A Biblia szabad olvasása az az erős műveltségtörténeti tényező, amely az egyes országok népeinek műveltségét egymástól elválasztja. A német, angol, svéd, dán, norvég népet és Északamerika lakosságát a Biblia tette a föld vezető népeivé.

Németországban, Finn- és Svédországban, Norvégiában, Dániában a városok alsóbb néprétegeinek szélesebb kiképzéséről nagyon sok könyvtár gondoskodik, amelyek részint városi kezelésben vannak, részint magántermészetű alapítványoké. A falusi könyvtárak is az utóbbi időkben nemcsak számban gyarapodtak, hanem állapotuk és értékük is javult.

A tizenkilencedik század első felében megtaláljuk már a vándorkönyvtárak nyomait, amely intézmény az Egyesült-Államokból származott át, ahol kitűnően bevált. A főelv az, hogy minél többen olvassák a könyveket, hogy ezáltal a népeség nagy tömege részesüljön a szellemi kincsekben. A közhasznú egyesületek egész sora szívén viselte a népkönyvtárak ügyét. Különösen említésreméltó a nép képzésének szélesítésére alakult egyesület Berlinben, amely az utolsó évben úgy 60,000 kötet könyvet küldött szét körülbelül 4000 népkönyvtárnak. Emellett nagy támogatásban részesítik a népkönyvtárakat a hatóságok is, ami nagyon előmozdítja a népkönyvtárak fejlődését. Schultze Ernő dr. ma 5—6000-re teszi a népkönyvtárak számát Németországban, míg 1895-ben csak 1000 népkönyvtár volt. A biztos számot azért nem lehet tudni, mert nagyon sok a magánalapítványú népkönyvtár, amely nyilvános elszámolásra nem köteles.

Az északi országok népkönyvtári viszonyai kifogástalannak, írástudatlan ember ott alig akad. Németországban legjobbak a népkönyvtári viszonyok Pozenben, Sziléziában, Kelet- és Nyugat-Poroszországban. 5000 márka helyett, amit a porosz királyság kezdetben a népkönyvtárak rendelkezésére bocsátott, ma hetvenezeret adnak ki erre a célra, amely összegnek jelentékeny része ezekbe a tartományokba megy szét. Legkedvezőtlenebbek a viszonyok Mecklenburgban, Bajorországban és Elzász-Lotharingiában. Figyelemreméltó az — mint a jelentés megjegyzi, — hogy a katolikus országrészekben sokkal kevesebb a népkönyvtárak, népolvasótermek száma, mint a protestánsoktól lakott területeken.

Magyarországon gyakorta halljuk ezt a mondást: „elfogy

a népünk“, elcsábítja tőlünk Amerika. Szónoklatokban, böles tanácsokban nincs hiány, de olyan mérvű segítség nincs, amely hazánknak ezt a sebet begyógyítaná. A fejlődésnek ezen a fókán Norvégia, Svéd- és Finnország, Dánia már rég általmentek.

Mikor a gyáripar hazát lelt ezekben az országokban, a háziipar, amely pedig a nép nagy tömegének lényeges kereseti forrását tette, pangani, haldokolni kezdett. A nyomor kezdett kopogtatni a skandináv népek viskóinak ajtaján, mivel a föld szűkös terméséből megélni a csodával volt határos. Az általános csüggedés közepette előáll Svédország Grundtvig Miklósa, Haséliusz Artur és ennek az embernek köszönheti a svéd háziipar mai fejlettségét. Tanítóképezdei tanár volt, a szünidő elején azonban kezébe vette a vándorbotot és neki-vágott a parasztfalvaknak. Szóttések, varrottások után kutatótt, de csalódott lélekkel csak olcsó gyári munkákat talált Stockholm környékén. Törhetetlen akarata ekkor a fővárostól távolabb fekvő tanyákra hajtja, ahova az újítás romboló szelleme még nem igen jutott el. A tanyák és telepek távolesnek egymástól, a közlekedés télen úgyszólván lehetetlen, iskolába sem járhatnak a gyermekek, de a szülők a zimankós estéken maguk tanítják a betűvetés mesterségére gyermekeiket, míg azután tavasszal és nyáron átveszik tőlük a vándortanítókat. Haséliusz ezeket a vándortanítókat teszi munkatársaivá, körük-ből sarjad az a mozgalom, amely a svéd népművelő egyesület megalapítására vezet. Haséliusz is lemond állásáról, minden idejét és erejét a népművelés ügyének szenteli és így eléri, hogy egyszerű tanító létére megteremtí a svédek két világra-szóló alkotását, a „Nordiska Museet“ (Északi Múzeum) és a „Skansen“-t.

Ez a kettő foglalja magába mindazt, amit a svéd háziipar alkotni tudott. A Nordiska Museet a skandináv háziipar állandó kiállítására, a Skansen pedig, amely a svédek büszksége, a svéd nép életét mutatja be szemléltetőleg a jellemző flóra és fauna keretében. Ebből a két intézményből sarjad ki a céltudatos népművelő mozgalom, amely arra törekedett, hogy a svéd nép évszázadok óta megnyilvánuló háziipari készségeit művészi tökéletességre emelje és ezáltal állandó kenye-ret adjon a szűkölködő nép kezébe. Nem feledkeznek meg a lappokról sem, felkeresik őket, kitapasztalják, mihez értenek és munkát adnak nekik. Mindezt a vándortanítók teszik, ők osztják ki a törzsek között a háziipar üzéséhez szükséges anyagokat és félévi időközökben újra felkeresik őket. Meg-veszik készítményeiket, ellátják pénzzel, élelmiszerekkel a

munkásokat, de gondosan óvják a pálinkától, amely amúgy is aláasta már a lappok életerejét.

A svéd népművelők korántsem állottak meg a siker kezdetén. Nem elég, hogy feltámasztották a régi háziipart, tovább mennek, ma már nem a „háziipar“, hanem „műipar“ a jelszó. Ezt akarják megvalósítani. Segítségül hívták a nőket ehhez és gyönyörű eredményeket értek el. Csipkéik a legfinomabbak, gobelinjeik színpompája lebilincseli és elbűvöli a nézőt. Nemzeti talajon fakadt, nemzeti alapon támogatott törekvésüket igazolta az a sok ipari kiállítás, amelyen Európa bámulva látta „Észak Itáliájának“ reneszánszát. A háziipar megmentése jegyében a népművelők nagy igazsággal léptek a világ elé, bebizonyítván azt, hogy nemzeti háziiparról csak akkor lehet szó, ha minden tekintetben kizárják azt, ami külföldi hatás következménye.

Az északi népek tanítói nagy tanulságot szolgáltatnak, nem a törvényt betűit nézik, hanem hazájuk fejlődését, boldogulását tekintik, ezért az idők minden nyomorúsága ellenére is győzelmesen haladnak előre, mert biztatja őket a remény, hogy végre is úgy fogják megalkotni a nép oktatására, művelésére szolgáló intézményeket, amint azokat a nép legjobban használhatja.

Dr. Horváth Károly.

BELFÖLDI SZEMLE.

Nyugotiaskodás a magyar irodalomban.

Napjainkban óriási átalakulásnak vagyunk közvetlen szemtanúi. Régi megszokott életformák és áhítatos tiszteletben tartott igazságok roppannak össze, hogy valami újnak adjanak helyet. Néha azonban még ez az új valami sem mutatkozik a pusztulás nyomán és számtalanszor az a végső kellemetlen benyomás lesz úrrá lelkünkön, hogy itt a rombolás pusztán cinizmusból vagy fékevesztett régiséggyűlöletből származik. Tisztes régi erkölcsön, nemzet- és országfenntartó nemes hagyományon gúnyosan mosolyog az újkorszak modern gyermeke és maradi balitéletekből táplálkozó érzelmi lény helyett tiszta észember akar lenni. Az ész túlságos uralomra jutása mindig az erkölcsi leromlás egyik oldala, minék a másik oldalon léha élvezetvágy, még pedig lehetőleg érzékies élvezetvágy s a művészetben a hangulatnak túlságós becsülése, sőt miszticizmusba hajlása szokott megfelelni. A rideg észember a vezetésből száműzött érzelmi életet evvel kárpótolja. Önző magát állítja folytonosan előtérbe és énjénél nem akar nagyobb és felsőbb rangút ismerni. Szereti az olyan műalkotást, ami szokatlan, mert ez ingerli és örömmel fogadja a homályosságokat, mert ez eszét hozza működésbe, mikor a fátyolt akarja leszedni róla, a titkot megfeyteni. A titkosatos műalkotás megszerzi számára azt a gyönyörűséget, hogy a maga életét, érzéseit, gondolkodását magyarázhatja bele s így mintegy a saját énje egy részének megtestesülését látja maga előtt. Ez a tény egymagában is elragadja, amit még fokoz az a benyomás, mely a szemlélet nyomán elmosódott, részekre szét nem szedhető érzés, hangulat alakjában marad meg jó ideig a lélek mélyén. A sejtelmesség, a más-hogyan, egyénien látás ilyen emberek előtt a legjobb ajánló-

levél. A végsőig „differenciálódott“ fejlődés magasrangú eredményét látják az ilyenben és kitörő riadalommal üdvözlik.

Ilyen észemberekből van a mai közönség jó része s hozzájuk hasonlók a mai írók és költők fiatalabb tagjai, akik lelkük disszonáns voltán érzett kétségbeesésüknek adnak sejtelmes kifejezést. Ma a tetre kész ember gyapjút ad-vesz, földjét műveli, fárad kora reggeltől késő estig; az akaratbeteg merengően néz a holnap elé, lelkén átfutnak sejtelmes hangulatok, teljesen passzív életet él, benyomásai úrrá lesznek felette és ha reájuk művészi formában történik az elmaradhatatlan visszahatás, mindig lesz ebben bizonyos sejtelmes félhomály. Az aktív ember lelkének visszahatása a józan számításon alapuló lett, a passzív emberé egy bizonytalan körvonalú műalkotás: kép, szobor, vers vagy zenemű.

A legújabb magyar irodalom költői ilyen passzív emberek. A régiektől az különíti el őket, hogy míg azokban az ész és az érzelem, az akarat és az erő kellő egyensúlyban volt meg, belőlük ez az egyensúly hiányzik, mert egyik túlságos mértékben van meg a másik felett. A régi magyar író első sorban valami eszme vezette, annak szolgálatára adta életét, az új költő élvezetet keres és ezt hangulataiban találja meg. A világról és az életről nem a legjobb véleményvel van eltelve, igyekszik hát csupán a kellemes oldalait szemlélni és élvezni. A közösségbe egyénisége túlbecsülése miatt nehezen illeszkedik be és minduntalan kész áttörni korlátait. A régi költő a közösség érdekeit a magéénak vallotta, életét és tehetségét szívesen bocsátotta szolgálatára, az új mindezt magának tartja meg és az összekötő kapcsok feszélyező szorítását érzi csupán, amik egyéni kifejlődésében korlátozzák, tehát környezetével nem összeforrni, hanem attól inkább szabadulni törekszik.

Ezek a lelki jellemvonások nyomták reá az új irodalomra bélyegüket, amikhez még más tulajdonságok is járultak.

Aki figyelemmel kísérte a külföldi irodalomtörténeti elméleteket, az láthatta, hogy azokat a mi irodalmunk történetének megírásában aligha lehet hasznosítani vagy legalább is gyökeresen át kellene alakítani. A Nisard, Taine és Brunetiére theoriája itt nem elégséges; vezető eszméik képtelenek a magyar irodalom fejlődésének tényeit mind megmagyarázni. Nálunk a politikai történettől elválaszthatatlan az irodalom története, mert egyik a másikat kiegészíti, magyarázza. Helyesen járt el Riedl Frigyes, mikor a nemzeti létfenntartás eszméjével magyarázta irodalmunk fejlődését, miben különben csak érdemes mestereit követte. Nemzeti történet és

irodalom nálunk sokkal jobban összeforrott, mint Európa bármely más népénél. A nemzeti politika az irodalomból merített ösztönzést, útmutatást és megfordítva. Ez az irodalom a kuruc-korban, majd az 1848—49-es időkben élte legszebb korszakát. Fejlődése legmagasabb pontját ez utóbbi korban érte el Petőfi és Arany költői művészetében, mert bennük költészetté lőn a politika; az egybeolvadás soha nem tapasztalt foka volt ez.

A régi költő nemcsak szórakoztatója, vigasztalója, hanem tanítója volt nemzetének. Az új ez nem akar lenni. A régi költő egynek érezte magát a nemzet zömével, melynek érzései és vágyai nem voltak előtte idegenek. Az irodalom termékei falun és városon egyformán otthon voltak, ahol irántuk érdeklődtek. Íróink jó része a népből származott, sőt aki nem közüle való volt, az is kereste vele a közeli összeköttetést és a gyakori érintkezést. Az irodalmi élet kevésbé volt egy helyhez kötve, mint mai napság.

Ez a nemzeti közösség érzése Arany halála után rohamos gyorsasággal kezdett kiveszni a magyar irodalomból. Helyét eleinte bizonyos szürke nemzetköziség, majd francia-utánzatok áradata lepte el. Ez utóbbi annyival könnyebben megtörténhetett, mert íróink a gall esprit vezéreitől sohasem idegenkedtek. A francia költészet hatása a hazai viszonyokkal keveredve nálunk különös irodalomra vezetett. A vizsgáló előtt annyi kétségtelenül bizonyos, hogy ez az új magyar költészet nem folytatása az Arany és Petőfi nemzeti irányának, sőt a legújabb magyar lira egyenesen visszahatásként tekinthető Arany világos, kristálytisza művésze ellen. Elszakadás ez, melynek titkát még régebbi irodalmunk kulcsával: a nemzeti történettel sem lehet megfejteni. Mintha liránk teljesen szakítani akarna a multtal, hogy egy egészen új holnap felé menjen.

A magyar politikai történet korunkban nem vigasztaló, de a magyarság ereje növöben van és a nemzeti erő rejtett forrásai kerültek elő napjainkban. A liránk meg csupa pusztulásról, a magyar faj leromlásáról beszél. Mi ennek a szakadásnak, ennek a változásnak az oka?

Annyi világos, hogy aki Arany ellen indul hadba, a nemzeti ellen harcol. Miért történt ez a fordulat? Nyugodt fejlődés helyett honnan ez a forradalmi lépés?

A főök az, hogy az irodalom más kezekbe, az irodalmi élet irányítása más törzsekből került írók vezetése alá jutott, mint amilyenek a régiek voltak.

Az új költő „homloka sárgult, lázas a szeme, sejtő,

beteg és finom a dala". Ez a jellemzés arról és attól a lírikustól való, akinek neve jelszó lett immár a Holnap elébe riadozók ajkán. Tehát ez az irány beteg, amint a testi vagy lelki betegség jellemzi művelőit.

Az egyik csoport betegsége a gyökerevesztett lélek, a másiké a moralitás teljes hiánya és az „ubi bene, ibi patria“ elve. A pusztulásnak indult magyar nemesek fia elszakadt földjétől, falujától, idegen lett őseihez és a velük összeforrott nemzeti hagyományokhoz. A magyarságot csak a romlásban látja s rossz végzete viszi a városba és a város ezer léha gyönyörűsége közé, hol a pillanatnak élő, örömet hajszó sereg ujjongva fogadja és új idők új dalaival betörő hódító vezérként ünnepe. Az elszakadás eredménye a lélek nyugtalanossága és az ennek nyomán feltörő elfojtott dacos, néha túlságosan józan, néha meg túlságosan mámoros dalok, miknek legnagyobb részét csak tördelve, halkított hangon lehet stilszerűen olvasni. Az erőtlenség lélek kétségbeesetten kapaszkodik a múltba, keresi az elődöket, akik ingó helyzetében megnyugvó pontul szolgáljanak. De jobb érzése megsejteti vele ennek a vállalkozásnak hazugságát és a Ma rövid élete helyett inkább a Holnap hosszas ragyogásával hitegeti magát. E költő dalaiban a város mámoros éjszakája dalol, de a kísértet mindig a falu bánatos, szomorú szive zokogja hozzá.

A másik csoport ama faj irodalmi képviselőiből áll, amely már számos tehetséget adott az emberiségnek, de ezek közös jellemvonása az, hogy a nemzeti korlátok közt nem tudnak megmaradni. Gyors eszükjárása és nem közönséges értelmi fejlettségük bágyadt nemzetek vezetői közé emelik őket, ami eléggé veszedelmes cselekedet, mert a morális érzék hiányzik belőlük. Óvakodnak az írott törvény szavaival összeütközésbe jutni, de nyugodt lelkiismerettel cselekszik mindazt, amit a törvény paragrafusai nem — tiltanak. Az érzékiség, énjük szeretete a fő-főjellemvonásuk. Vezető költőjük egyik verse szerint *az anya* úgy altatja gyermekét a többek közt:

Szívom ajkad rád omolva,
Mintha apád ajka volna.

Fővárosunk társadalmában ők jutván vezető szerepre, nem csoda, ha a nemiség és a szerelem problémáit sikerült előtérbe állítaniok. Az új irodalom emberei az egész életet az asszony és a férfi páros viadalának tekintik, ami bizony eléggé alantas világnézet jele.

A nagy város kőfalai közt (nekünk pedig ilyen nagy

városunk csak egy van: Budapest) egymásra találnak az országalkotó ősök gyökerevesztett unokája és Ahasverus tetterős gyermeke. Egyiknek sincs semmi nemes hagyománya, ami köti, kiszabott útra tereli az embert. Mindegyik senki, akiből még minden lehet. Független egyének, akik a maguk útján akarnak járni, mert ezen vagy mindent megnyernek vagy semmit se veszítenek. Így indul hódító útra az új irodalom embere, miközben azt hirdeti, hogy magyar irodalmat akar teremteni, holott a nemzeti ügye helyett csak a maga sorsa aggasztja lelkét.

Mínthogy pedig az ilyen emberek számára csak a város az alkalmas küzdőtér, ezt a legújabb magyar irodalmat a város harcának tekinthetjük a falu ellen. Ez utóbbi név az egész nemzet egyetemének összefoglalása, amelynek zöme a falun él.

A városi ember csak arravalónak tekinti a falut, hogy kidőlt sorait belőle pótolja, de a testbe ő önti a lelket. Szerinte a falu az évezredek álmok hazája, lakói csak az eszemeszomnak élnek. „Gémes kút, malom alja, fokos, sivatag, lárma, durva kezek, vad csókok, bambák, álom-bakók“. A városi ember a kultúra finom virágát látja magában, a faluban pedig csupa elmaradottságot, neveltségességet vesz észre.

Pedig nem így van.

A város a pusztulásnak induló gyümölcs, a falu az élet-erős fa. A vidék a barbár őserő óriási tartaléka, amely — ha egyszer megmozdul — hivatva van az igazi magyar kultúra megteremtésére. És akik járnak a nép között az ország kellős közepén, a Nagy-Alföldön, azok sok érdekes dolgot tudnak beszélni erről a már kezdődő ébredésről. Csak várjunk türelemmel . . . Iparművészetünk úgy látszik megtalálta önmagát, visszatért a nemzeti motívumokhoz, hisszük, hogy többi művészetünk, egész irodalmunk követni fogja. A magyar kultúra előbb-utóbb megszületik. Nem kell szégyelnünk ázsiai eredetűnk s loholnunk Nyugat kulturája után, amit egyrészt teljesen utól sohasem érünk, másrészt pedig mindig idegennek érez a lelkiünk. Ha önmagunk vizsgálata nyomán látunk az alkotáshoz, tudunk olyan eredményt létrehozni, hogy csodánkra jár Nyugat. De ezt csak magunkból, szívünk mélyéről meríthetjük. Az idegen sallang úgyszólván csak cífróság rajtunk, ignotos fallit, notis est derisui.

Az óhajtván várt nemzeti renaissance össze fogja kapcsolni irodalmunkban a hagyományok elszakadt fonalát és elsöpri ezeket a gyökértelen nyugati kalandorokat.

Omega.

KÜLFÖLDI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Egész Magyarországot meglepte az a hatalmas erőmanifesztáció, melyet a magyarországi katolikus világ mutatott a X. katolikus népgyűlésen. Talán meglepte magukat a katolikusokat is, — legalább azokat a katolikusokat, akik eddig kívül maradtak ennek a politikai célok felé törő társadalmi szervezkedésnek körein.

Az a tehetetlen s inkább szószátyár, mint az igazságérveivel dolgozó kritika, mellyel a vallásos és egyházi élet ellenségei kísérték a nagygyűlés eseményeit és eredményeit, nemkülönben az a sírángozás, mely a protestánsok berkeiben a mi erőtlenségünk és a mi ellenfeleink nagy erejének összehasonlítása nyomán támadt: éppen úgy tanubizonyságot tesz a hazai katolikus világ szervezkedésének fontosságáról, mint azok az eredmények, melyek azt a politikai életben máris nyomon követték a tanítók szabad egyesületének felfüggesztésénél s a kultuszminiszternek a felekezeti oktatásra s az állami tanintézetek tanítási s nevelésügye valláserkölcsei színezetének biztosítására vonatkozó nyilatkozatainál és cselekedeteinél.

Miért hangsúlyoznánk különösen, hogy a hazai katolikus világ szervezkedése nem ellenünk, protestánsok ellen irányul. A magyar katolikus társadalom hatalmas, erős, mert gazdag. Gazdag a katolikus egyház, gazdagok az egyház és a vallás legmunkásabb s odaadóbb hívei, még a hozzátartozó szegény hívek nagy száma is nagy gazdasági erőt képvisel együttvéve. Mi pedig számban és anyagiakban egyaránt szegények, tehát gyengék is vagyunk. Azok voltunk eddig is és legalább az újabb időben, éppen ezen oknál fogva tapasztalhattuk magunkon annak a régi közmondásnak az igazságát, hogy *leo non captat muscas*. Nem ellenünk irányul az a nagy

szervezkedés, bár el kell ismernünk, hogy annak nagy erejét mi is keservesen fogjuk megérezni, sőt érezzük máris.

A hazai római katolikus világ szervezkedése csak egy részlet abban, az egész világra kiterjedő nagy szervezkedésben, melyet a római katolikus egyház már egy emberöltő előtt megkezdett, de amelyet éppen napjainkban folytat a legnagyobb buzgalommal és egyöntetű terv szerint. És ez a szervezkedés, mely a vallás és erkölcs megvédelmezése jegyében folyik, hovatovább középpontjává, gerincévé lesz annak a nagy tábornak, melybe a mai társadalmi rend hívei tömörülnek az ezen rend ellen felsorakozó és új rend létrehozására törekvő másik tábor, a szociálisták táborá ellen. Egy új centrum keletkezik napjainkban és szemeink előtt, — egy új centrum, mely sokkal hatalmasabb, mint az, amely a német birodalom belső életében oly döntő szerepet játszik, mert ez az egész világ összes konzervatív törekvéseit van hivatva együvé gyűjteni s egységes csatasorba állítani. Hogy ez a tömörítés nem konfesszionális alapokon fog bekövetkezni: arra már most is számos tanubizonyosságunk van. Éppen úgy arra is, hogy a római katholicizmusnak sem sikerül összes híveit, kik az anyakönyvek szerint katolikusok, maga mellé sorakoztatni. Hiszen nem konfesszionális, hanem társadalmi, jobban mondva: gazdasági érdekekről van szó és kiki aszerint csatlakozik egyik vagy másik táborba, amint ezt egyéni érdekei, illetőleg nézetei megkívánják.

Legutóbbi szemlénkben reá mutattunk arra az intranzigens magatartásra, melyet a római kúria a francia kultúrharcban elfoglalt, amely semminemű egyezkedésnek nem hajlandó tért engedni. Sokan sokféleképen kommentálták ezt a jelenséget. Némelyek a kúria jelenlegi államtitkára, Merry del Val kétbalkezűségét s a diplomáciai művészetben való járatlanságát látják benne, míg mások azt vitatják, hogy jelenleg Rómában minden a pápa személyes akaratelhatározása szerint történik. Akár így legyen, akár amúgy a dolog, annyi bizonyos, hogy már a francia kultúrharca is arról tesz tanubizonyosságot, hogy Róma a maga erejét abban látja, abban keresi, hogy a világfejlődés zürzavaraiban mint egy változhatatlan és soha nem ingadozó szilárd pont jelentkezzen az apostoli római katolikus egyház.

Hogy Franciaországban nem egykönnyen érheti el ezt a célját, azt hamarosan megérthetjük, ha tudjuk, hogy ebben az államban a hatalom azoknak a kezében van, akik a köztársaság fennmaradása érdekében is, de egyszersmind az új társadalom létrehozása érdekében is, ellenségei nemcsak a

népképviselőt elveit perhorreszkáló pápizmuskak, de egyszerűsmind a vallásnak is, melyet jóformán egyedül a római katholicizmus alakjában ismertek eddig. De másfelől bizonyos az, hogy oly államokban, melyeket nem ilyen természetű körülmények vesznek körül, ahol a monarchikus államforma és az uralkodó társadalmi osztályok érdeke egyaránt jónak látják ama változhatatlan országnak fennmaradását: ott a római egyház szilárd magatartása mindaddig nagy súllyal esik a belpolitika mérlegébe, valameddig a tömegek érdeke parancsolóan és oly hatalommal nem emeli fél a maga szavát, amely előtt meghajolni, illetőleg amellyel megalkudni kénytelen minden osztályérdek, mely hagyományait tovább plántálni igyekszik. Éppen ez az eset jelenleg Spanyolországban, melynek szabadelvű fejlődéséről nagyon is hangos hozsánákat zengettek azok, akik csak éppen a magyar zszurnalisztika zavaros forrásaiból merített adatok útján ismerték az ottani eseményeket és helyzetet.

Spanyolországban az általános európai reakció idejében keletkezett 1851. évi konkordátum rendezte az egyházi viszonyokat egészen 1859-ig, amikor új konkordátum jött létre. Mindkét konkordátum természetesen az egyháznak kedvezett és a papság befolyását oly magasra emelte, hogy tulajdonképpen nem a kormány, hanem a papság tartotta kezében Spanyolország ügyeinek vezetését. Hogy minő állapotok uralkodhattak ebben az időben Spanyolországban, már abból is elgondolhatjuk, ha tudjuk, hogy a szentszék a konkordátumot örömmel fogadta el. Jellemző az akkori interkonfesszionális viszonyokra az is, hogy a pápa Mária Krisztina királynőt az arany rózsával tüntette ki. De mégis legtöbbet jelent az 1868. évi forradalom, mely a bourbonokat a tróntól megfosztotta, Spanyolországot köztársasággá változtatta és a papság visszaszorítása érdekében a konkordátumot félretéve, szabadelvű egyházpolitikai törvényeket létesített.

Az 1875-ben bekövetkezett restauráció után, mely a bourbonokat újra visszaültette a spanyol trónra, az alkotmányosság barátainak meg kellett alkudni az új helyzettel s meg kellett nyerni a karlistákkal kacérkodó papságot is. Az új alkotmány már lényegesen megszorította a disszidens felekezetek vallásszabadságát, de azért annak 11. §-a, mely ellen különösen a római kúria tiltakozott, legalább korlátolt vallásszabadságot biztosított számukra.

A jelenben is érvényes amaz alkotmány 11. §-a szerint: „a római katholicus apostoli vallás az állam vallása. A nemzet kötelezi magát, hogy annak kultuszát és papjait fenntartja.

A spanyol területen senkit sem szabad vallásos nézetei vagy ennek kifejezésére szolgáló szertartásai miatt bántalmazni, míg a keresztyén erkölcsöt, az ezt megillető módon tiszteletben tartja. Mindazonáltal csupán az államvallás szertartásainak nyilvános gyakorlása s nyilvános jelzése van megengedve. Hogy a vallási türelemnek ezen morzsái ellen is tiltakozó IX. Pius pápát megnyugtassa a kormány, Canovas egy rendeletet adott ki 1876 október 23-án, melyszerint a római egyháztól eltérő bármely szektának vagy kultusznak a templomokon és temetőkön kívül eső bármely megkülönböztető nyilvánulása tilos. Ilyen nyilvános manifesztációnak tekintendő a fennálló szabályok értelmében minden cselekvény, mely az utcákon, a templom és temető falain kívül kifejezésre jut, melyek az eltérő kultusz ceremóniáit, szertartásait, szokásait és gyakorlatait felismerhetőkké teszik, mint p. o. körmenetek, feliratok, zászlók, jelvények, jelzések és címerek.

Ezen rendelet értelmében az evangélikus templomokról el kellett távolítani a feliratokat, a keresztekét. Sőt a kultusz nyilvános manifesztációjának tekintették még azt is, ha a gyermekek éneklése az iskolából az utcára kihallatszott. Minden elképzelhető furfangot felhasznált a papi agyafúrtság, hogy a protestáns vallás gyakorlatát lehetetlenné tegye vagy legalább is elviselhetetlen módon megnehezítse. Elég legyen a zaklatások közül felemlíteni, hogy Fliedner evang. lelkész kénytelen volt a Madridban felállított gimnázium homlokzatát újra építeni, mivel a rajta levő órát, az oromtetőt, a szélkakast és a csúcsíveket a disszenter kultusz nyilvános manifesztációjának minősítették. A madridi és barcellonai evang. templomokat elővigyázatból nem az utcára, hanem egy kertbe építették, minden torony nélkül és a hozzá vezető bejáratot úgy tervezték, hogy a papi lakás azt az utca felől teljesen elfedje.

A római egyház módját találta annak is, hogy más módokon is zaklassa a nemkatholikusokat. Így p. o. bár az alkotmány 13. §-a mindenki számára biztosítja a szabad véleménynyilvánítást és a legfőbb törvényszék döntvénye megengedi a római katolikus dogmák tudományos kritikáját is és csak annak kigúnyolását és szidalmazását tekinti büntetendő cselekvénynek: mégis a gyakorlatban igen sokan megbánták, ha kalapjokat le nem vették a „kis isten“ vagy még inkább a „nagy isten“ előtt. Amaz a pap által a beteghez vitt szentelt ostya, ez pedig a processzióban körülhordozott oltári szentség.

Spanyolországban a fakultatív polgári házasság van

behozva. De maguk a hivatalnokok, kik a polgári kötésre fel vannak hatalmazva, szokták a feleket a pap elé utasítani. Ha ezt nem tennék, jaj volna nekik, mint akik az egyház iránt ellenségesen éreznek. Ha valaki mégis ragaszkodik a polgári kötéshez, az annyi akadállyal találkozik, hogy hónapok mulhatnak el, míg célt ér és így is csak abban az esetben, ha kellő pártfogóval rendelkezik. Hogy azok, akik egyszer papok, szerzetesek, apácák voltak, házasságot köthessenek, még ha az egyház kebeléből kiléptek is: erről szó sem lehet. A törvény egyenesen tiltja.

Már Canovas megnyitotta az államkincstárat a telhetetlen papzsák előtt. Jelenleg a spanyol állam 42.000 világi papot fizet. A szerzetesek s apácák számát nem lehet biztosan megállapítani, de az van legalább annyi, mint a világi papoké. Az újabb időben Franciaországból bevándorolt szerzetesek nem hordják rendjük ruháját, hogy a beözönlöttek számát hozzávetőlegesen se lehessen megállapítani. A rengeteg menyiségű pap aztán felhasznál minden eszközt, hogy ezen Eldorádót maguknak biztosítsák. Számos előkelő nevű arisztokrata nem más, mint a kongregációk kitarítottja, de egyszersmind érdekeik szószólója a törvényhozásban és a kormánynál. A római szentszék tele marokkal osztogatja az ilyen szolgálatkész egyének számára a grófi és marquisi címeket, míg hiányos erszényük megtöltéséről a zárda által üzött ipar feleslegével rendelkezők gondoskodnak.

Az egyház és intézményei nemcsak szellemi szegénységbe süllyesztették és tartják a spanyol népet, hanem a legnagyobb anyagi viszonyok között is. Ezért mindenféle pap, barát, püspök gyűlölet tárgya a nép előtt. A főváros utcáin naplemente után egy pap vagy szerzetes sem mer végig menni rendes papi ruhájában, mert félnie kell, hogy a köznép részéről ütlegekben lesz része. És ha bármely okból utcai zavargások támadnak és nagyobb szerű tüntetések keletkeznek, a tüntetők a jövedéki bódék s a zárdák ellen fordulnak első sorban, amazokat megrongálják s ezek ablakait sorra bezúzzák, mint legutóbb is történt Barcelonában, Malagában és Granadában stb.

Ha már most azt keressük, hogy mi is az a nagy fény, mely nyugat felől támadt s mik is a radikálisnak hirdetett spanyol egyházpolitikai program alkatrészei: bizony nagyon sovány eredményeket fogunk találni. Szó sincs arról, hogy az 1875. évi alkotmány 11. §-a valamelyes nagyobb szabadság irányában megváltoztattassék. Canalejas programja csupán a Canovas-féle 1876. évi s fent ismertetett rendelet hatályon kívül

helyezésére irányul, ami a körmeneteket nem rendező protes-tánsokra csak annyit jelent, hogy épületeiken feliratokat alkalmazhatnak s nyilvános hirdetményeket tehetnek közzé.

Van azonban Canalejasnak még más programja is, t. i. hogy a kongregációk letelepedéséhez jövőre szükséges legyen a kormány engedélye és hogy a fogadalom, illetőleg a becsületszó esküvel egyenlő értékűnek tekintessék. Az elsőre vonatkozó törvény még máig sincs elfogadva. De ha el lesz is, akkor sem jelent valami sokat, mert hiszen nincsen olyan új szerzetrend, mely már le nem telepedett volna Spanyolországban. Ami a másodikat illeti, tudnunk kell, hogy a képviselőkre és szenátorokra már eddig is el volt ismerve az az elv, hogy eskü helyett fogadalmat tehetnek.

A spanyol kormány liberális programja oly szegényes és az eredmény oly szánalmasan csekély, hogy azokat a nagy zavargásokat, tüntetéseket, melyekről a mi hírlapjaink is közöltek táviratokat, sőt irtak vezércikkeket is, legfeljebb úgy tekinthetjük, mint amelyekkel a kormányt el akarják riasztani, nehogy erőteljesebb lépéseket tegyen a megkezdett úton. Bár kétségtelenül volt azoknak komolyabb háttere is, tudniillik a karlisták fészkelődtek és akarták magok számára megnyerni a klérust. Azonban a karlistáknak annak idejében hirtelen felült püspökök már józanabban kezdenek gondolkodni és úgy a spanyol viszonyokból, mint a portugáliai eseményekből megértették, hogy ha sikerülne is akár a kormányt megbuktatni, akár még inkább a dinasztiát kitessékélni, ennek nem a karlisták és a papság venné hasznát, hanem az a tekintélyes párt, mely köztársasági államformát akar és szabadabb intézményeket — papság nélkül. Ha tehát a klérikusok a mai társadalmi rendnek oszlopait, a királyságot és a radikálisokat némileg ellensúlyozó kormányt megdöntik, bizonyára magukra zúdíjták az özönvizet.

Az úgynevezett spanyol kulturharc tehát éppenséggel nem félelmes jelenség és a liberális spanyol kormány nem valamely túlságosan liberális. Azt mondhatnánk, hogy ő is az ideális liberalizmus barátja, akár csak a miénk. És ennek egyszerűen az az oka, amit már előbb is megmondottunk, tudniillik a mai viszonyok közt nem nélkülözheti a kormány azt a kevés támogatást sem, melyet a római egyház kénytelen-kelletlen nyújt neki. A szociális forradalom egyaránt fenyegeti a monarchiát és az egyházat. Ezért nem lehet az egyik radikális, még ha szüksége is volna a radikálismusra, hogy a klérus és az egyház fojtogató ölelésétől szabaduljon és éppen ezért nem lehet az egyház sem túlharcias a neki

nem tetsző reformokkal szemben, bármennyire szeretné is fenntartani régebbi parancsoló állása minden attributumát.

Csak egy eszköz marad hátra az egyház számára úgy Spanyolországban, mint bárhol a földön, tudniillik minél erősebb kötelekekkel kötözni magához hiveit. Úgy hiveivé tenni őket, hogy az egyházi parancsra minden saját érdekeket is hátra tegyék és minden földi jónál kívánatosabbnak tűnjék fel előttük az egyház parancsaival szemben tanusítandó vak engedelmesség.

Hogy az egyház erre törekszik, azt eléggé mutatta már az a kemény fellépés, melyre a modernistákkal szemben ragadtatta magát. A római egyház kezd nem bízni saját papjaiban. Ezért rendelte el legközelebb az úgynevezett antimodernista eskü letételét, ami annyira elragadta még a magyar világi katolikusokat is, hogy egy gróf Apponyi, Magyarország volt kultuszminisztere, akiben még a protestánsok is az ideális liberáliszmus megtestesülését szemlélték ezelőtt évekkel, „egy nemzeti, tudatos, védő antimodernista eskü“ után kiáltoz. Ugyancsak a papság iránti bizalmatlanság szülte a pápának azon rendeletét, mely a papnak hivatalától közigazgatási úton való elhelyezéséről, illetőleg megfosztásról szól. Hasonló természetűnek kell tekintenünk azon, már egy korábbi szemlénkben ismertetett rendeletet is a püspökök jelentéstételi kötelezettségéről.

Az egyház tehát mindenekelőtt papjait akarja az eddiginél is nagyobb függésbe juttatni s gondoskodik, hogy azoknak minden lépése a római központ által megszabott ösvényen haladjon. De nem kevesebb gondot fordít aztán arra is, hogy papjainak segítségével a világi hiveket is épp úgy hozzáláncolja az egyházhoz, mint teszi ezt papjaival. Minden egyebet mellőzve, csak arra az új dekrétumra mutatunk reá, mely a bérálás, illetőleg az első áldozás idejének fix megállapítása felől intézkedik.

Az antimodernista esküt elrendelő Sacrorum antistitum kezdetű, motu proprio kelt pápai rendelet az eskünek letételére kötelezi a papjelölteket felszentelésük előtt, a gyónatókat s hitszónokokat, a parochusokat, kanonokokat s javadalmasakat, a püspöki kúria hivatalnokait s a szentszékek tagjait a generális vikáriusig, a bőjti prédikátorokat, a római kongregációk hivatalnokait, a vallásos kongregációk előljáróit. Az esküszöveget mindenki köteles sajátkezüleg aláírni s ez az aláírt szöveg a püspöki levéltárban megőrzendő. Az eskü megszegése keresetet von maga után.

Az eskü szövege azzal kezdődik, hogy az esküvő mind-

azt hiszi és vallja, amit a családokozhatlan anyaszentegyház tanít a mai korban tévetegen vitába vont kérdések felől. Így: hogy Isten az ő munkáiból s kijelentéseiből megismerhető, tehát létezése bizonyítható is; hogy a csodák és jövendölések, mint Istennek legbizonyosabb jeladásai, összeférnek a jelenkor emberi értelmével; hogy az egyházat, a kijelentés őret és magyarázóját, maga a földön járt történeti Krisztus alapította; hogy a hitnek szabályai, melyeket a római egyház tart, mindenha éppen úgy értelmeztettek az egyházban, mint ahogy az egyház ma is értelmezi; hogy a hit nem vak igaznak tartás, hanem a kijelentést közlő Isten tekintélye előtt való meghatolás.

Az esküszöveg második része a modernista tanok elvetését foglalja magában. És pedig először általánosságban elítéltetnek mindazon tévelyek, melyeket a pápa a Pascendi encyklikában és a Lamentabili dekrétumban kárhoztatott. Azután némely fontosabbnak tartott „tévelyek“ külön is ki vannak emelve, mint p. o. az az állítás, hogy az egyház által tanított hit összeütőközésben lehet a történelemmel, vagy hogy a katolikus dogma mai értelmezése nem egyeztethető össze a keresztyén vallás igazabb eredetével. Kárhoztatva van az az állítás, mintha a tanultabb keresztyén embernek kettős természete volna, tudillik egyfelől hívő, másfelől történeti egyéniség volna, aki ugyan az egyház tanait elfogadja, de csak azért, mert nem akarja azokat vizsgálni. Kárhozatos azok állítása is, kik a szentírást nem az egyház értelmezése, hanem az eredeti s kritikai szöveg szerint és az ott található értelemben kívánják magyarázni stb.

Az antimodernista eskü megkövetelése a papoktól, úgy látszik, még csak első lépés. Valószínűleg fog még utána egyéb is következni. Lehet, hogy csak az index hatályosabb munkába léptetése, de lehet egyéb, a laikusokra is kötelező fogadalom életbe léptetése. A pápa keservesen panaszkodik, hogy a modernizmus, melyet a theologia és bölcsészet mezejéről meglehetősen sikerült kiűzni, most a szépirodalom, a művészet, a hírlapok stb. útján folytatja romboló munkáját. Eppen ezért tiltotta el a szeminaristákat is a hírlapok s folyóiratok olvasásától. De különben is annyi dolgot ad a papnövendéknek a tudományos előkészület, véli a pápa, hogy egyáltalában nem is foglalkozhatik efféle olvasmányokkal a tanulásbeli siker kockáztatása nélkül.

Természetesen ott van minden pápai rendelet függeléke gyanánt, hogy aki nem engedelmeskedik, az inkvizíció alá vonandó. Mivel pedig mostanáig a kánonilag szabály szerint

beiktatott papot, a kánonjog értelmében csakis az előirt formásokat betartó rendes birói eljárás alapján lehetett állásától elmozdítani: ezért, a veszedelmes időkre való tekintettel, a pap elmozdítását kivették a birói eljárás köréből és közigazgatási útra tették át.

A konzisztórium kongregáció augusztus 20-iki dekrétuma „de amotione administrativa ab officio et beneficio curato” címen egy nyolc szakaszból álló törvényt állapít meg, mely a kihirdetés után azonnal életbe is lépett. Ezen törvény első szakasza az elmozdítás okait a következőkben sorolja elő: elmebaj, tudatlanság, lényeges testi hiba, p. o. süketség, vakság stb., a hívek gyűlölsége, még ha indokolatlan is igaztalan is, a közbecsülésnek elvesztése, büntett, hűtlen vagyonteljesítés, kötelességmulasztás és engedetlenség a felsőbbség rendeleteivel szemben.

A törvény többi szakaszai az eljárást szabályozzák. Az eljárás pedig meglehetősen rövid lélekzetű. Kétszeri komoly intés után jön a felhívás az önként való lemondásra. Ha ez hiábavaló volt, akkor azonnal a felfüggesztés következik. Felfolyamodás esetében vizsgálatnak van helye. A vizsgálatot két biztos teljesíti s az ügy felülvizsgálását a püspök mellett két konzultor. Ezek a hivatalos személyek vagy a megyei zsinat által választatnak vagy a püspök által neveztetnek ki 5—5 évre. A törvény kötelezi a püspököket, hogy azonnal nevezzék ki a konzultorokat, hogy a kihirdetés után a törvény azonnal életbe léphessen.

Nagyon kíváncsiak vagyunk, hogy mit fog tenni a magyar kormány ezzel a törvénnyel szemben. Ez már nem platónikus elmefuttatás, mint a Borromeo-encyklika volt. Sőt tekintve a kongrua-törvényt, nagyon is belevág a magyar közjogba.

A külföldön, hol vagy fennálló konkordátumokba vagy tételes törvényekbe ütközik ez a törvény, élénken tárgyalják azt a kérdést, hogy mi is lesz hát? És amint a jelek mutatják, nem is fog simán menni sehol ennek a törvénynek az életbeléptetése. Hogy Bajorország megtagadja tőle a placetet, az máris bizonyosnak látszik. Vajjon a mi ideális liberális musunk tud-e majd a talpára állani? A közel események azt mutatják, hogy aligha!... Különben még arról nem olvastunk s nem hallottunk, hogy az új törvényt valamely diócezisben kihirdették volna.

Utoljára hagytuk a Szákramentumok Kongregációjának az első áldozás idejére vonatkozó s augusztus 8-án kelt dekrétumát, mely magában az egyházban is nagy elégtel-

lenséget, mozgalmat keltett, de amelyet minden felvilágosítás és kérés dacára mereven fenntartott a kúria.

A bérmlás idejének fix megállapítására az adta meg a kiindulási pontot, hogy a strassburgi megye papsága az első áldozás idejét a 14-ik életévre, a püspök pedig a 12-ikre óhajtott volna tenni. A vitát úgy akarták megoldani, hogy megkérdezték a római kúriát. Ez aztán egy, az egész keresztyén katolikus világra kötelező dekrétumban megszabta, hogy a gyermekek a hetedik életévökben bérmláttassanak s bocsátassanak az úrvacsorához.

Az első áldozás s a bérmlás kérdésével az 1215. évi IV. lateráni zsinat foglalkozott először egyetemesen. Rendelkezése értelmében minden hívő, mihelyest az értelmesség korát eléri, köteles úrvacsorával élni s ezt évenként legalább egyszer megismételni. A tridenti zsinat ismételte ezen rendelkezést, de azért nem tiltotta el azt, hogy a gyermekeknek, még a kellő értelmi színvonal kifejlődése előtt is, kiszolgáltassák az úrvacsorát. Miután az értelmességi korhatár nagyon bizonytalan valami, ezért különböző vidékeken különböző gyakorlat fejlődött ki. Szinte általánosnak mondható azonban az, hogy az úrvacsorát a bérmlás alkalmával vették a gyermekek, a bérmlás pedig a betöltött hetedik évtől a tizennegyedik évig eső időközben szolgáltatott ki. Ezen szokást tulajdonképen az fejlesztette ki, hogy a bérmlás szentségét egyedül a püspök szolgáltatathatván ki, éveknek egész sorára volt szükség. míg minden gyülekezetét felkereshette bérmlás végett.

Miután az áldozás, vagyis az úrvacsora a kath. egyház szerint egy olyan sákramentum, mely a súlyos bűnökbe eséstől megőriz s a büntől megszabadít, ezért az egyház ajánlja a híveknek a naponként való úrvacsoravételt. Ha a sákramentumnak ez a hatása, akkor részesíteni kell abban a gyermekeket is. Azonban kell, hogy a gyermek tudja, hogy ő úrvacsorát vesz. Ehhez az értelemnek legalább is oly foka szükséges, hogy különbséget tudjon tenni a közönséges kenyér és az úrvacsorai kenyér között. Az értelemnek ez a foka pedig általános tapasztalat szerint abban az aetas discretionisban már ki van fejlődve, mikor a gyermekeket tanulásra alkalmasnak tartjuk, azaz a hetedik életévben.

Erre az alapra helyezkedik az említett dekrétum is, midőn kimondja, hogy úgy a gyónásra, mint az úrvacsorára vonatkozólag a serdülő kor (aetas discretionis) az, melyben a gyermek okosan gondolkozni kezd, azaz a hetedik év körül, vagy az előtt, vagy az után. Ezen időtől fogva kezdődik a gyónás és az úrvacsorázás kettős kötelessége. Természetesen

a gyermekre nézve éppen úgy fennáll a mindennapi úrvacsorázás és gyónás kötelessége, mint a felnőttekre. Bár elmulasztása nem halálos bűn, de mindenesetre kárral jár a mulasztó lelkiüdvére nézve.

Már most elgondolhatjuk, hogy a római egyháznak az üdvösségre és kárhozatra vonatkozó tanítása mellett minő hatása van ennek az új dekrétumnak. A mindennapi gyónás teljesen a pap kezébe adja a majdan férfiúvá, vagy nővé növekedő gyermek egész életét. És ha még a pápának eszébe jut, hogy a mindennapi gyónás és úrvacsorázás elmulasztását halálos bűnnek deklarálja, mely alól felmentvényt nem adhat a pap: akkor a hívő katolikus ember kétségtelenül egy gép lesz a pap s az egyház kezében. Valóban csodálkozhatunk, hogy azon nagy szervezkedő processzusban, melyet most a római kath. keresztyénségben szemlélhetünk, még eddig nem illesztették be a naponkénti gyónás és kommunió általános kötelezettségét. De látva a fejleményeket, egyáltalában nem lenne meglepő, ha legközelebb a pápának idevonatkozó dekrétumáról vennénk hírt.

Azt az imponáns erőmanifesztációt, melyet a X. katolikus nagygyűlés tárt szemeink elé, inkább a gyóntatószék hatalma, mint a kathekizmus ereje tette lehetségessé. Nekiünk protestánsoknak nincsenek gyóntatószékeink. Ezért nincs és nem is lehet vak fegyelemhez szokott seregünk. A tanulás, a felvilágosítás, az egyénnek önállóságát neveli meg előbb. Hosszu művelődési folyamatra van addig szükség, míg az egyénnek ezen önállósága azzal az önfegyelmeléssel is párosul, mely az önmagát fegyelmelő tömeget, mint egy érző és gondolkodó, mint egy öntudatos gépszerű hatalmat hozza mozgásba az emberiség magasabb fejlődése eszményének irányában.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

Ferenzi Zoltán: A könyvtárak, mint a nemzeti művelődés eszközei. Budapest.

Szerzőnk a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, tehát a könyvtárügy terén szakember, amint azt e nemben megjelent több rendbeli írásai is igazolják. Mostani kis munkájában azt bizonyítja, milyen fontos szerepe van a könyvtáraknak a nemzet kulturális életében. Széchenyi megmondotta már, hogy „a tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Ezek statisztikája az ország legérdekesebb — leg-interesszántabb — része. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszik a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanul használni tudja“. A mindenekeftinek hirdett anyagi erők, materialista elvek ellen emelt itt szót Széchenyi, hirdetvén azt, hogy az anyagi vagyon nem elég a nemzet boldogulásához, oda eszmék, kulturális tevékenységek is szükségesek, amelyek a nemes jellem, az erős akarat kifejlésai. A reformáció nagy emberei rég beigazolták ezt, amikor szegény, vagyontalan létökre meg merték mozdítani az akkori nézetek gyenge alapon álló pilléreit, hogy romba döntvén a régi házat, a műveltségnek, a haladásnak, az emberi lélek szabadságának új, fényes palotát emeljenek. A terv sikerült, a népműveltség hatalmasan fellendült, a reformációnak meghódolt területeken az írni és olvasni tudók száma megnövekedett, mert már mindenki önmaga, közvetítő nélkül, a saját nyelvén beszélhetett Istenével. A protestáns országok kultúrája ma még inkább elsőrangú, analfabéta alig akad bennük.

Sok mindenféle okot említenek, ami a kultúra részesévé tette volna a nép nagy tömegét, de nagyon kevesen tudják az igazi okot, ami a lélek és a lelkiismeret felszabadulásában van. Olvasni annyi, mint szabad emberként cselekedni. Minden nemzeti emelkedés a maga végeredményében az egyének

emelkedésében, az egyéniség fontosságának elismerésében, kiművelésében áll.

Végigtekinti szerzőnk hazánk közoktatási állapotát, ami Nyugathoz mérve örvendetesnek bizony nem mondható. Az okok fejtegetését máskorra hagyjuk, most csak azt állapítjuk meg, hogy a nyugati országokban a népiskola befejeztével nincs vége a népnevelés nagy munkájának, hanem tovább folytatódik ez az iskolán kívül is. Tíz éve immár, hogy nálunk is megmozdultak a hivatalos körök és műveltséget akarnak nyújtani népünknek. Akárhány protestáns házat ismerünk falun, ahol a mestergerenda felett mindig találtunk egy-két jó könyvet. Apáról fiúra szálltak ezek a könyvek a kapcsos bibliával együtt még a szegényebb családoknál is.

Amerika, azután Anglia, Svéd- és Finnország, Norvégia, Németország hamar észrevették a népművelésben rejlő hatalmas erőt. megragadták a népnek ezt a természetes vágyakozását és könyvtárakat állítottak neki. Ezek voltak a nép- vagy közkönyvtárak. Amerikában nemcsak ma alapelv, hogy a barbárság legyőzője a nagy tömegekre nézve csak a népiskola és a nép igényeinek megfelelő közkönyvtár, hanem az volt már több mint száz éve.

A régiak valahányszor iskolát alapítottak, mindjárt megalkották melléje a könyvtárat is, mert érezték, hogy az előszó tanítását csak az olvasás, tehát önművelés rögzítheti meg, gyarapíthatja s teheti gyümölcsözővé. Könyvtár nélkül az iskola utáni oktatásnak nem lehet sem teljessége, sem állandósága. „Azt lehetne mondani minden erőszakolás nélkül, hogy ahol nincs könyvtár, a felnőttek tanfolyamai semmire sem jők s ahol megfelelő könyvtár van — mondja Pellisson Mór, a nagy francia könyvbarát —, ezek a tanfolyamok nagy kár nélkül mellőzhetők.“

Amerikában, Angliában nem adják a könyveket egészen ingyen, némi csekély díjat szednek értük, hogy ezáltal is megtanítsák a népet a műveltség megbecsülésére. Amerikában 1847-ben Bostonban alakítják az első városi közkönyvtárt közadóból. Ma ez a földkerekség legnagyobb közművelődési könyvtára.

Az angolok hasonlóképen cselekedtek, Ewart Vilmos indítványára 1849-ben elhatározták, hogy a városok közkönyvtári célokra adót vehetnek ki. A manchesteri könyvtár volt az első 1852-ben, mely ennek a törvénynek köszöni létrejöttét s az angolok ma körülbelül ott állanak, ahol az amerikaiak, mert ma Angliában 1600 nyilvános közművelődési könyvtár van.

Európában csak Poroszország versenyezhet Angliával. A legkülönbözőbb egyletek, szakférfiak, maga a kormány, az egyes városokban gyakran csak erre a célra egyesült lelkes emberek csoportja buzgólkodik a közkönyvtárak létrehozásában.

Mi, sajnos, nagyon hátra vagyunk maradva, pedig három magyar ember már akkor foglalkozott ezzel a kérdéssel, midőn még a műveltebb államok sem igen gondoltak erre. *Apáczai Cseri János* az egyik, aki *Magyar Encyclopaedia* című művét egyenesen azért írja össze és adja ki 1655-ben, hogy az olvasás terjesztésével oktasson, vagy mint ő mondja, hogy „oly könyvet adna a magyar ifjúságnak kezébe, melyben anyai nyelvéen többire minden szép és hasznos tudományokat olvashatna“, mert „szerencsétlen a nemzet s mindenekfelett nyomorú, mely mindent idegen nyelvből kölcsönöz s viszont boldog az, melynek mindez kertjében terem.

Utána *Tótfalusi Kis Miklós* buzgólkodik a műveltség terjesztésén s ebben a *Bibliát* hívja segítségül a XVII. század nyolcvanas éveiben. A maga pénzén, a maga betűivel, a maga nyomdájában Amszterdámban 1685- és 1687-ben kinyomja az egész *Bibliát* 4500, az *Új-testamentumot* 4200 példányban, gyönyörűen bekötve mindkettőt. Az a célja, hogy mindenki megtanuljon írni és olvasni, „hogy a mi nemzetünk se maradna abban a nagy írástudatlanságban, melyben eddig“, hanem tanuljanak meg gyermekek, asszonyok, városi és falusi parasztok egyaránt olvasni, mert szégyen borítja el orcánkat, ha a külföldhöz mérjük magunkat.

Csokonai a harmadik, aki a felébredt nemzeti irodalom hanyatlását látván, 1790 után a hazai könyvek olvasása útján kivánta megmenteni nemzetét és nemzete nyelvét a végső bukástól. A szépirodalom, a költészet terjesztésével akarta ezt elérni, mint a komoly olvasásra édesgető eszközzel, mert — mondá — ha szellemileg elmaradt beteg nemzetünknek orvosságot akarunk adni, akkor „meg kell annak üvege szélét mézelnünk, malozsákba kell rejtenünk a gyógyító pilulákat“.

Nemzetünknek is meg kell ragadni a XX. században a könyvet, ha boldogulni akar. Ferenczi megadja az utat-módot, ahogyan sikerrel járhatunk. Olyan írás ez, amit minden tanítással, neveléssel, politikával, gazdasággal foglalkozó embernek el kellene olvasni; mert a jövő kultúrájának ez az útmutatója és fokmérője. Ferenczi könyvének minden mondata súlyos igazságokat tartalmaz, amiket fontolóra kell vennünk, mert a haladás forrásai nem programok, hanem az egyesek kiművelése. Ezt csak úgy érhetjük el, hogy ha a tanítást át

birjuk változtatni tanulássá, az olvasást olvasássá, az időleges oktatást állandó önműveléssé, az egyesek kivételes tanulását egyetemes nemzetművelődéssé, azaz, ha elenyésztetjük a tanult és tanulatlan osztály közt fennálló örvényt a tanulás iránti vágy felébresztésével. Erre pedig csak egyetlen alkalmas eszközt ismer az emberiség — mondja Ferenczi —: a szabad, nyilvános, a napnak legalkalmasabb részeiben nyitva tartott közművelődési közkönyvtárt, olvasó- és előadóteremmel, amely központja legyen a szabad tanításnak, helyesebben a szabad tanulásnak.

Dr. Horváth Károly.

Hazay Olivér: Egy könyv. Budapest, Franklin-Társulat, 1910.

Hazay Olivér fiatal ember, *egészen* fiatal ember. Tanár a pesti evangélikus gimnáziumban. Némelyek talán furcsának fogják találni, hogy én ilyen személyes tények említéséhez kezdem ezt az ismertetést, pedig ez szorosan a tárgyhoz tartozik, mert az a furcsa munka, ami a különös „*Egy könyv szülők, tanárok és volt diákok számára*” címet viseli, egészen — Hazay Olivér. Igen, ő, az egyén, a fiatal ember, a fiatal, a kezdő tanár. Szeretettel ajánlja pedig a könyvet kicsi diákjainak, tudtukon kívül munkatársainak. Tehát még diákok számára is készült ez a könyv, mert nem képzelhető, hogy éppen a címzett ne olvashasson el valamit. No, ugyan furcsa képzetet fog kelteni a diákokban. Mindenesetre azt fogják gondolni, hogy az eddigi tanítás mind semmi, unalmas szalma-cséplés, a tanárok vaskalapos diákkínzók, de Hazay tanár úr modern ember, ő megérti a gyereket és megbecsüli (ő mondja!) s vele kezdődik az új pedagógia, mert Hazay tanár úr találta fel, miképen kell „non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem.” És a végén leteszi a könyvet a címzett úgy, hogy egy szót sem ért belőle vagy mindent félreért. A szülők, tanárok és volt diákok pedig hasonlóképp zavaros fogalmakkal és igen különböző benyomásokkal menekülnek ezektől a nagyotakaró, de keveset bíró széljegyzetektől.

Annyi bizonyos, hogy a könyv nem olvastatja magát. Annyiban egységes, hogy Hazay Olivér írta valamennyi cikkét a cinikus modern pesti gesztusokkal megterhelt mesétől néhány irodalmi alkotás fölött vagy inkább körül való elmélkedésekig. Végül az egésznek az a magja, hogy a mai iskolai oktatás reformálandó, mert teljesen reménytelen emberbutítás számba mehetne, ha, Istennek hála!, nem volna a tanárok között néhány Hazay Olivér. Az unalmas grammatizálást sutba kell

hajítani, a tekintélyt a lomtárba vagy a régiségtárba internálni és művészi fogékonyságra szoktatni az ifjúságot, megismertetni velük a legeslegmaibb problémákat még pedig oly modorban, hogy tanárát a gyerek pajtásának érezze.

Es szerzőnk melegiben meg is mutatja néhány példán, hogyan gondolja ő eme fogékonyság nevelését, milyenfajta magyarázatokkal. Mi meg a mutatóványokat elolvasva, őszintén kijelenthetjük, hogy az írók és művészek ilyenén bemutatásából nem kérünk, mert ez a legveszedelmesebb dilettantizmus, a mi korunk nagy nyavalyája s a tanár kötelessége nem az, hogy ezt még nagyobbra növelje, hanem küzdjön ellene. Szép eredményeket érniék el a művészi szabad egyéniségek termelésével; hány meg hány ifjú Titán Laci hagyná el akkor az iskola küszöbét!

Mióta a pedagógia divatba jött (a miért talán az omni-nózus „sexuális“ pedagógiát illeti meg a hála), azóta igen sokan azt hiszik, hogy hozzáértés és komoly studium nélkül lehet a nevelésről irogatni. A neveléstudományt amolyan Csáky szalmájának gondolják, amihez hozzányulhat akárki.

— De kérem, hiszen Hazay Olivér tanár az evangélikusoknál, hát csak ért a dologhoz.

— Igen, annyit, amennyit *hivatalból* ért minden tanár, aki a nevelés igazi mivoltán sohse gondolkozott, hanem elragadta korunk művészi individuális áramlata. Mert ez kiabál ránk e könyvnek minden lapjáról.

Az iskolákat a kollektivitás, a társadalom kényszeríti rá az egyénre azért, hogy a maga organizmusa számára hasznos részé alakítsa az önmagában társadalomellenes elemet. Már ebből a tagadhatatlan tényből is az következik, hogy a tanítás módját és anyagát szintén a társadalom szabja meg. Természetes, hogy a tanítás anyagává nem a kialakulatlan napi törekvések szekértolását teszi, hanem azokat a befejezett ismereteket, amik a multból a társadalom élő jelenének hasznos részeit képezik. Míg az egyént önismeretre tanítja, egyszersmind a maga szolgálatába hajtja és a nevelés célja nem élvező egyének, hanem munkás tömegek formálása.

A tanítás munkája pedig kell hogy a tekintélyen alapuljon, mert a fiatalság mindig rombolásra hajlik s a nevelők feladata e hajlammak gátat vetni. Ők képviselik a fiatal nemzedék szemében az építő és megtartó multat, amit neki nem lerombolni, hanem továbbépíteni kötelesség. A mult tisztelete pedig abban nyer megnyilatkozást, hogy a jelen szemében tekintélyszámba megy. Ennek képviselői a nevelők, ezért

alapszik minden igazi nevelés a tekintély sarkalatos elvén. Ahol ez nincs meg, ott lehet szó közös vágyak összetalálkozásáról — ha sikert látunk, de nem nevelésről.

Az irodalom célja nem pusztán a gyönyörködtetés, a nevelése sem az egyéniség túlzott kifejlesztése. S aki csak ezt tartja ezekben fődolognak, igen téved.

Hazay Olivér is tévedt, mikor beállt abba a lelkes, de helyten úton járó ifjútanárcsapatba, mely a nevelést a mai ellenére akarja fordítani. Eredményük a dilettantizmus terjedése és a régi életképes elemek elpusztítása, holott az egészséges fejlődés az elme gazdagabbá tétele és a régi keretek kitágítása volna.

Új nincs a könyvében, értékes oldaláról nem szólhatunk. Bizonyosan lesz idő, nem is olyan sokára, mikor ő maga tagadja meg leghevesebben könyve gondolatait.

Halasi Tamás.

Dr. Obál Béla: Die Religionspolitik in Ungarn nach dem Westfälischen Frieden während Regierung Leopold I. Halle a/S. (E. Schomann) 1910. 241. lap. Ára nincs megjelölve.

Szerzőnek doktori értekezése a mű, amelyet a halle-wittembergi egyetem bölcseleti karához nyújtott be s amelynek színe előtt vizsgálatát (rigorosum) „sub auspiciis Wilhelm II. imperatoris regis“ 1909 aug. 4-én állotta meg. Külföldi tanulmányaiban két éven át állami ösztöndíjban is részesült s gondosan kutatta és tanulmányozta a hallei és berlini könyv- és levéltárak magyar vonatkozású okiratait és forrásait. Olvasóinknak máris bemutattuk külföldi tartózkodása alatt írt „II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca a magyar történet világánál tekintve“ (1906), „A magyarok Árpádtól I. Ferencz Józsefíg“ (1907) és „Hungarica Vitebergensia“ (1909) című műveit. Előbbi kettőt német nyelven írta meg, utóbbiban latin előszóval bevezetve több magyar unikumot közül eredetiben. Jelenleg az eperjesi ev. theol. akadémián az egyháztörténelem ny. rk. tanára. E fiatal tudósunktól nagy nyelvismerete, széleskörű tájékozása és óriási szorgalma miatt még sokat várhatunk. Szándéka művét folytatni és habilitáció céljából a berlini tudományegyetem theol. fakultásának is benyújtani.

Művében a szerző a magyarországi ellenreformáció legfontosabb korszakát, I. Lipót uralkodását tárgyalja.

Első részében egy rövid és találó bevezetés után nagy

vonásokban megrajzolja az általános politikai helyzetet. A weszfáliai béke után a császár és a pápa a Németországban végleg elvesztett területekért főleg hazánkban keresnek kárpótlást. A császárnak a 30 éves háborúban lekötött hadereje felszabadul, épp így a szerzetesség is Lipót alatt Magyarországon rohamosan elszaporodik. Ugyanekkor a magyar protestánsok főerőssége, az erdélyi fejedelemség II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel vállalata és az arra beálló polgárháború következtében nagyon meggyengül, ami kitűnik az erdélyi követek szerepléséből a pozsonyi országgyűléseken is. Ezeken az udvar törekvése odairányul, hogy a főrendi táblával elnyomja az alsó, nagyobbára protestáns táblát. Szerző egykorú röpiratokból kimutatja, hogy Bécsben Machiavelli elveit követték, a nemzet leigázására használták fel a törököt, illetve a török veszély ürügye alatt behozott zsoldosokat és főleg a vallási viszálykodást. Ezt a konvertita Nádasdy is felismerte, midőn az összeesküvőknek úgy jellemezte Bécs politikáját, hogy *divide et vinces*. Még találóbban jellemezte ezt a politikát II. Rákóczi Ferenc az ő 1703-iki próklamációjában: *Dum discordiarum sub praetextu religionis sparguntur semina, enervatis tacite viribus labescere segnum experimur*. Ezért már Wesselényiek is keresték a külföldi szövetséget a törökkel, franciával, sőt a németországi rendekkel. A németországi politikai intervenciók forrásszerű feldolgozásával igen becses adalékot nyújt a szerző történelműnkhöz.

A munka második részében Simmel Szociológiája és Ratzenhofer Politikája alapelveit követve a protestáns és katolikus párt erőviszonyait kutatja és új statisztikai adatokkal szolgál úgy a protestánsok hazai és külföldi kulturális működésének, mint a katolikus egyház szerzetesi kultúrájának és szociális helyzetének rajzánál. Abszolút új dolog a weszfáliai béke hazánkra való vonatkozásainak feltüntetése, melyre nézve a szerző a bécsi, berlini és külföldi levéltárak értékes anyagát hozza napvilágra és ebbeli kutatásainak eredményeit további munkában helyezi kilátásba.

A harmadik és főrészben ugyanis, midőn a valláspolitikai fejlődését részletesen vizsgálja a linci béke és az 1647-iki országgyűlési végzések óta az 1655, 1659 és 1662. országgyűléseken és a felvidéki részleges országgyűléseken, csak az 1671. évig vezeti el az olvasót. Ebben a részben különösen az 1655. és 1662-ik évi országgyűlési tárgyalásokat, továbbá a jezsuiták szereplését és végül az összeesküvési pör anyagának a protestánsok részvétele szempont-

jából való feldolgozását tekintve, sok érdekes új adattal egészíti ki Zsilinszky és Pokoly, valamint Pauler Ákos idevágó műveit. Objektív szempontból vizsgálja mindenütt a tényeket. Nem hallgatja el a protestánsok nagy taktikai hibáit, másrészt pedig elismeri, hogy a róm. kath. egyház a bécsi udvarral szemben is igyekezett a Nagy Lajos-korabeli imperiálisztikus politikát legalább egyházi téren a Balkán felé felújítani. A bécsi kormány azonban a dalmát, boszniai stb. címzetes püspökök intézményét is csak arra használta fel, hogy magának többséget teremtsen az országgyűlésen; midőn arra került volna a sor, hogy tényleg visszacsatolja székhelyeiket Magyarországhoz, akkor osztrák érsekek alá helyezte őket.

Szerző művében korára vonatkozólag a berlini, budapesti, eperjesi, hallei, nagyszebeni és wieni könyv- és levéltárak mellett óriási irodalmat dolgozott fel s nem egy helyen új nézetekkel és szempontokkal áll elő. A felhasznált hazai és külföldi irodalomnak jegyzékét a 233—238. lapon nyújtja. Előadása élénk, nyelvezete folyékony, adataiban megbízható, ítéleteiben biztos s felfogásában erősen szabadelvű protestáns. Sok sikert kívánunk neki további tanpályáján és egyháztörténeti tanulmányaiban.

Sz. M.

A
MAGY. PROT. IRODALMI TÁRSASÁG
1910-IKI
ÉVKÖNYVE.

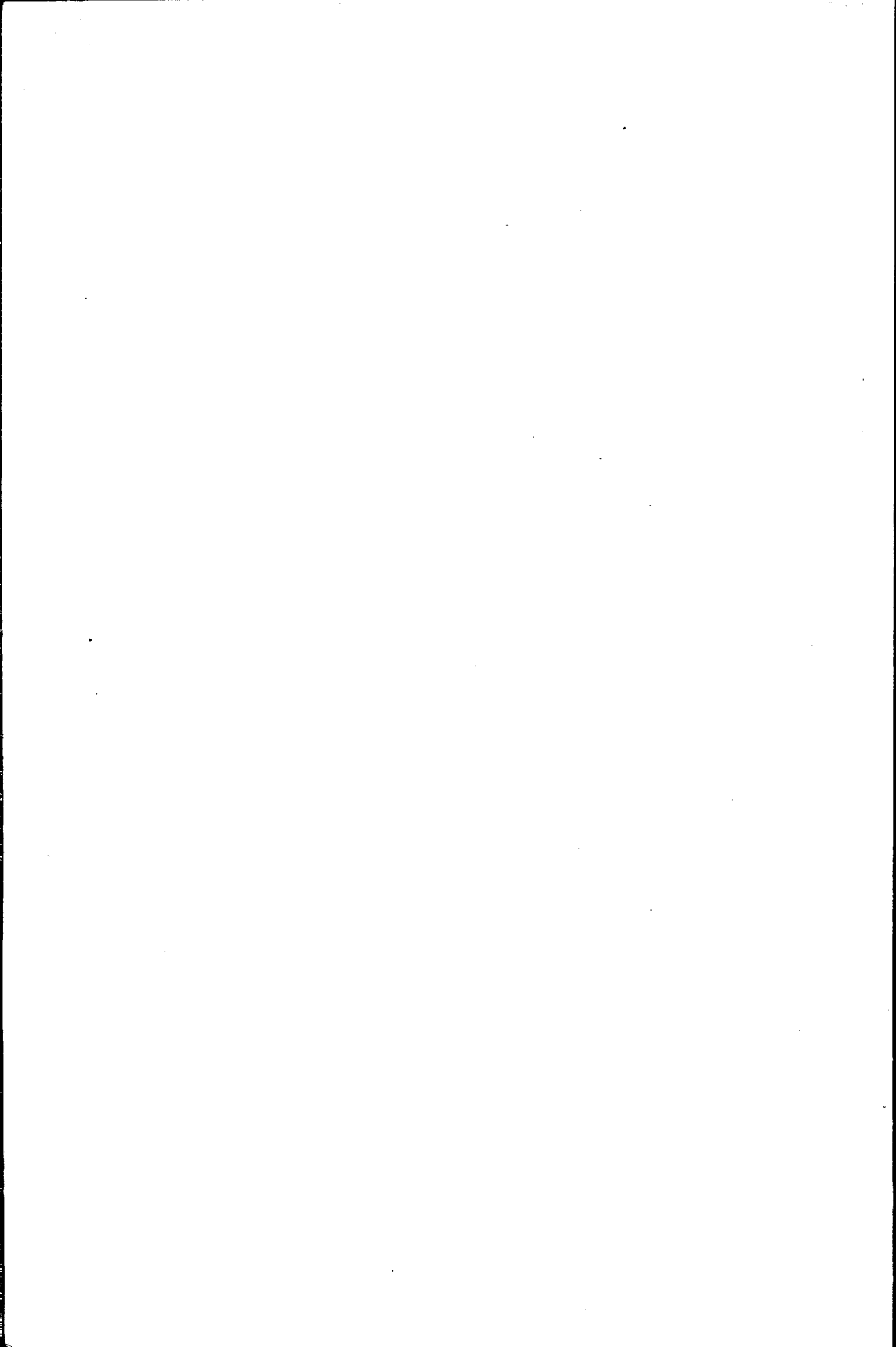
A KÖZGYŰLÉS HATÁROZATÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZÖTS FARKAS,
THEOLOGIAI TANÁR, A TÁRSASÁG TITKÁRA.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA
1910.

TÁRSULATI ÉVKÖNYV.

Jelentés a Társulat 1909. évi működéséről.

Tisztelt Közgyűlés! Igazgató-választmányunknak az 1909-diki munkaévről szóló jelentése kevés örvendetes és több elszomorító adatot tartalmaz, mely utóbbiaknak komoly megfontolására és sürgős megszüntetésére előre is tisztelettel kérem t. tagtársaink munkás szeretetét. De hadd beszéljenek maguk a tények.

1. **A társulat vagyoni ügyeiről** a f. évi április 10-diki választmányi ülésen bejelentett számvizsgálat nyújt képet, mely az 1909. évi *számadásról*, a *vagyonkimutatásról* és az 1911. évi *költségvetésről* a következő adatokat tartalmazza:

a) A *számadás* szerint a Társaság 1909. évi *jövedelme* a főpénztárnál 19,075 K 29 fill., a Károli-alapnál 5143 K 25 fill., összesen 24,218 K 54 fill. volt. A Társaság kiadása a főpénztárnál 13,222 K 04 fill., a Károli-alapnál 5054 K 38 fill., összesen 18,276 K 23 fill. Eszerint a pénztármaradvány a főpénztárnál 5929 K 23 fill., mely összeget azonban az 1909. évi monografiának és Adattárnak közel ugyanannyi költsége terhelte a számvizsgálatkor, de az azóta kifizettetett. A Károli-alap pénztármaradványa 88 K 87 fill. — A számvizsgáló-bizottság (Petri Elek, dr. Horváth Ödön, Hamar István, Kaczián János és dr. Szöcs Ferenc) a pénztárnok által készített számadást gondosan megvizsgálta, a bevételeket és kiadásokat kellő próbákkal ellenőrizte, a tételek okmányait és a pénztári betéteket számba vette s mind a számvitelt, mind az értékeket teljesen rendben találta.

b) A *vagyonkimutatást* a számvizsgálati jelentés alapján következőleg állapította meg a választmány. A Társaság tőkealapja 130,247 K 64 fill., amiből mintegy 120 ezer K alapítványi tőke. Kisebb tőkái (Károli-alap, Szász D.-alap stb.) együtt véve 8237 K 22 fill., pénztármaradványa 5853 K 25 fill., összes vagyona 138,484 K 86 fill., ami az 1908. évi 137,004 K 48 fill. vagyonállapothoz viszonyítva 1480 K

38 fill. látszólagos vagyonszaporodást mutat, valósággal azonban mintegy 3 ezer K vagyonsökkenést jelent. Az itt kimutatott vagyomból értékpapirokba van fektetve 61 ezer K, alapítványi kötvényekben van 64,255 K, folyószámlán 6934 K, takarékpénztári könyvekben 6237 K 32 fill., készpénzben 58 K 54 fill. — A vagyonskimutatáshoz tartozik a tagoknál kintlevő tagdíjhátralék (18,666 K) és a raktáron levő mintegy 15 ezer K értékű könyvkészlet.

c) Az 1911. évi költségvetést következőleg állapította meg, illetve javasolja a választmány. A főpénztárnál a *szükséglet* 16,696 K 69 fill., a *fedezet* szintén 16,696 K 69 fill. — A Károli-alapnál a *szükséglet* a *Koszorú*-füzeteknél és a *Házi Kincstár* köteténél is egyenként 2500—2500 K; *fedezetül* a Károli-alap 88 K 87 fill. pénztármaradványa, a segítő tagok 150 K tagdíjai, az eladásokból befolyó 3000—3500 K és a reménybeli önkényes adományok szolgálnak.

A választmány tisztelettel kéri a Közgyűlést, hogy Bendl Henrik pénztárnoknak az 1909. évről a felmentvényt a szokásos fenntartás mellett megadni, a vagyonskimutatást a felsorolt tételekben tudomásul venni s a betערjesztett 1911. évi költségvetést megerősíteni méltóztassék.

2. A tagdíjhátralékok és a tagdíjak beszédese tárgyában a választmány a következő intézkedéseket tette.

a) A hátralékosok közül azoknak, akiktől semmi hátralékot nem lehetett behajtani, nevezetesen öt alapító, 14 rendes, 8 pártoló és 1 segítőtagnak a nevét s a velők szemben fennállott 2475 K kamat- és tagdíjhátralékot, mint behajthatatlan követelést törülni volt kénytelen a választmány.

b) Elrendelte, hogy a jelenlegi hátralékosokat a társulat ügyésze pör útján is szorítsa fizetésre.

c) Jövőre nézve elhatározta, hogy a társulat ügyésze ezentúl már az egy évi tagdíjjal hátralékosokat is szólítsa fel fizetésre, hogy a hátralékok több évre fel ne szaporodjanak.

d) A tagdíjak befizetésének megkönnyítése végett kötelességévé tette a pénztárnoknak, hogy jövőre mindjárt az esztendő első hónapjaiban postatakarékpénztári csekket küldjön a tagoknak.

A választmány tisztelettel kéri a Közgyűlést, hogy a választmánynak a behajthatatlan követelések törlésére, a hátralékok behajtására és a tagdíjak beszédésére vonatkozó intézkedéseit helyeslőleg tudomásul venni, illetve megerősíteni méltóztassék.

3. A kiadványok előállításáról a választmány nevében

tisztelettel jelentem, hogy az 1909. évi köteles kiadványok részint a múlt év folyamán, részint a folyó év első felében mind elkészültek és a tagoknak megküldettek. A *Protestáns Szemléből* a titkár szerkesztésében a XXI-dik évfolyam, az *Egyháztörténeti Adattárból* Pokoly József szerkesztésében a VIII-dik kötet, a monografia sorozatában Pokoly József tollából „A protestantizmus hatása az állam életére“ c. vaskos kötet (mely egyszersmind a folyó év monografia illetménye is), a *Házi Kincstárból* a titkártól szerkesztve a X-dik kötet (Pfennigsdorf: Hit és szabadság, Gyalog István fordításában), a *Koszorú*-sorozatból szintén a titkár szerkesztésében tíz új füzet (a 151—160-dik) jelent meg.

Tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy választmányunknak a kiadványok előállításáról szóló eme jelentését tudomásul venni szíveskedjék.

4. A kiadványok forgalmáról tisztelettel jelentem a következőket:

a) A *vegyes kiadványok*, vagyis a köteles tagilletményekből fentmaradt könyveink egyenkénti eladásából 1909-ben csak 400 K 24 fill volt a társulat bevétele, ami az előző évi eladáshoz viszonyítva jelentékeny visszaesést mutat.

b) A *Koszorú*-füzetek kelendősége is visszaesést mutat az előző esztendőhöz képest. Mert míg 1908-ban 46,666 darab kelt el, addig 1909-ben csak 36,352 szám volt az eladott mennyiség. A kelendőség csökkenése mind a hazai, mind az amerikai eladásnál jelentékeny, mert több mint tizezer füzet. Az eladásban való nagyobb visszaesést főként az a körülmény okozta, hogy a Traktátus Társaság a múlt évben Amerikában nem árúsította a *Koszorú* füzeteit s ezért 6400 füzetrel kevesebbet vett át, mint az előző évben; de a hazai kelendőség is csökkent mintegy 3800 füzetrel.

c) A *Házi Kincstár* kelendősége, sajnos, még mindig nem kielégítő. A sorozat tíz füzetéből mindössze csak 1013 példány kelt el, ami nemcsak nem jelez emelkedést, de több mint ötszáz példány csökkenést mutat az előző évi eladáshoz képest. Ez a műveltebb olvasó közönségnek szánt kiadványsorozatunk sehogy se tud meggyökerezni népünknel. Ismételten hangsúlyozni vagyok kénytelen a csekély kelendőség két fő okát. Egyik az intelligens osztályunk következetes idegenkedése a keresztyén vallásos olvasmányoktól. Másik az, hogy az elárúsítás, a gyülekezetenként való kolportázs még nincs kellően szervezve. Pedig a mai könyves és ujságos világban az irodalmi igehirdetés, a sajtó útján való evangélicizálás évről évre fontosabb keresztyén misszió.

Mindezek után tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy választmányunknak a kiadványok forgalmáról szóló jelentését tudomásul venni s a terjesztésben buzgólkodó társainknak köszönetet mondani szíveskedjék.

5. **A Károli Gáspár-alapról** külön kell megemlékezni. Tudvalevő, hogy ebből a szerény alapból szoktuk a *Házi Kincstár* és a *Koszorú*-sorozatok kiadási költségeit fedezni, amire évenként legalább 5000 (ötezer) korona szükséges. Ezzel a szükséglettel szemben az alap fedezete tisztán várománybeli, amennyiben erre a célra a csekély számú segítőtagdíjakat, a kiadványok egyenkénti eladásából befolyó összeget és a kegyes adományokat szoktuk fordítani. A múlt évi jövedelme a Károli-alapnak tagdíjakból 146 K, könyvek és füzetek eladásából 2760 K, kegyes adományokból 716 K, összesen 3516 K 57 fill. volt, tehát mintegy 1500 K-val kevesebb, mint a tényleges szükséglet. A kegyes adományokhoz a budapesti egyház 50 K, Thaly István 50 K, a kunszentmiklósi, a püspökladányi, a hajdúszoboszlói egyházak 25–25 K, a vésztői egyház 20 K, Tisza István gróf 30 K, Meskó Pál 27 K, Kozma Andor 20 K, a bihari egyházmegye 15 K 40 fill.-rel járult.

Ezekből az adatokból két kedvezőtlen tény állapítható meg. Egyik az, hogy a kiadványok egyenkénti eladása az előző évihez képest közel 900 K-val csökkent; másik az, hogy a Károli-alapra való kegyes adakozás mintegy 600 K-val kevesebb, mint az előző évben. Ennek a két irányban való jövedelemcsökkenésnek az lett a következménye, hogy a Károli-alap pénzkészlete 1626 koronáról 88 koronára szállott le. Ezeken a bajokon mind a kiadványterjesztés fokozásával, mind a kegyes adományok növelésével mulhatatlanul segítenünk kell.

Ezért tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy a Károli-alapról szóló eme jelentést tudomásul venni, a kegyes adakozóknak köszönetet szavazni szíveskedjenek; de egyszerűsind kérje fel a közgyűlés a Társulat tagjait arra, hogy a kiadványok terjesztését erélyesebben karolják fel és a Károli-alapra nagyobb buzgósággal adakozzanak.

6. **A társulati tagok számáról** teljességgel nem örvedetes a választmány jelentése. Nem szaporodunk, nem erősödünk, sőt inkább fogyunk és gyengülünk. Mert lépett ugyan be 3 alapító, 23 rendes, 14 pártoló és 4 segítő tag, tehát összesen 44 új tag; de ezzel szemben meghalt és kilépett 49 régi tag s a választmány is kénytelen volt törülni 28 régi tagot, mert semmi tagdíjat nem volt képes tőlük behajtani.

Eszerint az előző évi 1613 taglétszám együttvéve 33-mal fogyott és 1580-ra szállott le. A jeleztem 44 új tag önkénytes jelentkezés útján lépett be társulatunkba.

Tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy a tagok számáról szóló eme jelentést tudomásul venni sziveskedjék s egyszerűs-mind kérje fel a Társulat tagjait arra, hogy a taggyűjtésben nagyobb buzgóságot fejtessenek ki.

7. **A társulat vidéki körei közül** egyedül csak a pozsonyi körben van lélek és élet. A pozsonyi kör dr. Dobrovits Mátyás, dr. Masznyik Endre és Kovács Sándor buzgó vezetése mellett az adventi és bőjti időszakban a múlt évben is megtartotta a jóhírű „Protestáns Esték“-et, melyeken vallásos felolvasások és vallásos költemények előadása útján termékenyítették és mélyítették a közönség protestáns szellemét. Emellett Kovács Sándor theol. tanár tagtársunk társulatunk könyveinek terjesztésében is tevékeny és eredményes munkát végzett.

Tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy a pozsonyi körnek mindkét irányú közreműködését köszönettel és elismeréssel fogadni méltóztassék.

8. **A társulat erősítésére** különös gondot kíván fordítani az igazgató-választmány. Mert teljességgel nem akar szemet hunyni afelett a kétségtelen tény felett, hogy társulatunknak mind anyagi, mind szellemi fejlődésében lanyhulás, hanyatlás kezd mutatkozni. Alapítványaink nem szaporodnak, tagjaink száma csökken, kiadványaink kelendőségében jelentékeny a visszaesés, tagjainkban csekély a buzgóság és a szolidaritás. Kezdünk sorvadni, összezsugorodni. E kétségtelen baj orvoslására a választmány figyelemreméltó intézkedéseket tervez. Alapítványok szerzése, tagok gyűjtése és kiadványaink terjesztése érdekében nagyobb propagandát szándékozik kifejteni. Megkeresi a gyülekezeteket, támogatásra hívja fel a lelkipásztorokat, be kívánja vonni a protestáns intelligenciát és pártfogást kér az egyházi hatóságoktól. S az ekként remélhető anyagi erősítés mellett a választmány a társulat szellemi és társadalmi tevékenységét is fokozni és kiterjeszteni kívánja, ami végből mind itt a fővárosban, mind a nagyobb vidéki városokban protestáns irodalmi esték, vallásos felolvasások és előadások szervezését indította meg. A társaság külső és belső erősítésére irányuló emez akcióját a választmány részben már megkezdte és a tél folyamán erélyesen folytatni kívánja.

Tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy választmányunknak a társulat megerősítésére tervezett akcióját helyeslőleg tudomásul venni sziveskedjék.

9. A társulat halottairól megemlékezni egyik szomorú tiszte a választmánynak. Igazgató-választmányunkból 3 tagot, társulatunkból közel 40 tagot vágott ki a halál. Elvesztettük dr. *Kún Bertalan* tiszánineni püspököt, a patriárkai kort ért „istenes vén ember“-t, aki kezdettől fogva alapító és választmányi tagja volt irodalmi társaságunknak. Itt hagyott bennünket *Trsztjénszky Ferenc* pozsonyi lelkész és theol tanár, aki szintén az első alapítók és igazgatók közül való. Elhunyt *Simonffy Imre* választmányi tagunk, Debrecen városának sok ideig polgármestere, egyházi életünknek egyik érdemes vezéralakja. Legyen áldott az elhunyt tagtársak emlékezete!

A választmány nevében tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy elhunyt tagtársaink felett jegyzőkönyvünkben is fejezzük ki részvétünket és kegyeletünket, a választmányban pedig töltsük be dr. *Kun Bertalan*, *Trsztjénszky Ferenc* és *Simonffy Imre* megüresedett helyét.

10. Az igazgató-választmány kiegészítése két irányban szükséges. Először azért, mert a múlt évben három választmányi tagunk elhunyt és egy hely ürességbeu maradt; másodsor azért, mert a fővárosi és vidéki tagok 1904-ben választott részének a megbízatása az alapszabályok értelmében a hat év kitöltése folytán a folyó évben lejárt.

Ezért tisztelettel kérem a Közgyűlést, hogy az igazgató-választmányt a jelzett két irányban kiegészíteni, illetve a választást fogantatosítani sziveskedjék.

Tisztelt Közgyűlés! A fentebbiekben előterjesztettem a választmány jelentését, amelyben, mint előre jeleztem, több a szomorú, mint az örvendetes jelenség. Tizenöt évről tettem eddig jelentést Társulatunkban, de ilyen kedvezőtlen, ilyen lehangoló beszámolót még egyszer sem tartottam. A hátralekók ijesztő felgyülemeléséhez, mely kezdettől fogva állandó bénítója működésünknek, most újabb fenyegető bajok járulnak. Fogy a tagjaink száma, csökken a kiadványaink forgalma, lankad a tagokban az erkölcsi és anyagi áldozatkészségben való buzgóság s mindezek folytán gyengül Társulatunknak szellemi és erkölcsi hatása. Az Elnökség és a Választmány felismerte a bajokat, gyógyításukhoz is hozzáfogott és reméli, hogy Isten segedelmével jobbra fordul e szent hivatású Társaság sorsa. De legyünk tisztában azzal, hogy a jobbrafordulás eszközeinek magunknak, e Társulat tagjainak kell lennünk; mert Pálnak plántálni, Apollosnak öntözni kell előbb, hogy az Úr növekedést adjon. Lelkész- és tanítótágjainkra a prot. vallásos irodalom rokonszenves népszerűsítésében és szorgalmas terjesztésében vár fontos hivatás, mert a jó vallásos

irodalom a lelkészre nézve a kura pasztorálisnak, a tanítóra nézve a keresztyén nevelésnek ma már nélkülözhetetlen eszköze. Világi híveinkre, különösen a műveltebb és vagyonosabb osztályra pedig az a keresztyén és nemzeti feladat vár, hogy nagyobb anyagi erejükkel, alapítványok, tagdíjak és adományok nyújtásával erősítsék meg Társulatunkat. A lelkeszi és világi elemnek erre az egyesített kulturális munkásságára manapság különösen azért van nagy szüksége a protestantizmusnak, mert ellenfeleink mind a jól szervezett klerikalizmusban, mind a hitetlen és nemzetközi radikálizmusban tömör táborokban sorakoztak ellenünk. A nagy erkölcsi és társadalmi csatát a harcolók közül az a fél nyeri meg, amely a legtöbb szellemi és erkölcsi erőt képes érvényesíteni abból az isteni hatalomból, amelynek neve: Jézus evangélioma.

Szöts Farkas,
titkár.

Választmányi jegyzőkönyv.

Felvétetett a M. Prot. Irodalmi társaságnak Budapesten 1910 november 17-én tartott üléséről, amelyen dr. Antal Gábor püspök elnöklete alatt jelen voltak: Szóts Farkas titkár, dr. Antal Géza, Hamar István, dr. Hegedüs István, dr. Horváth Ödön, Kovács Sándor, dr. Masznyik Endre, Petri Elek, dr. Pruzsinszky Pál, Raffay Sándor, Révész Kálmán, dr. Szabó Aladár, dr. Szlávik Mátyás, Zoványi Jenő választmányi tagok. Távolmaradásukat kimentették: Deák Lajos, Szilassy Aladár és dr. Vámosy Károly. A jegyzőkönyvet Szóts Farkas titkár vezeti.

1. Dr. Antal Gábor elnök sajnálattal emlékezik meg a dr. Zsilinszky Mihályt ért balesetről, javaslatot tesz a jegyzőkönyv hitelesítésére nézve és az ülést megnyitja.

A választmány az ügyvivő elnököt ért baleset felett jegyzőkönyvében is részvétét fejezi ki, a jegyzőkönyv hitelesítésére Hamar István és Raffay Sándor választmányi tagokat kéri fel.

2. Titkár jelenti, hogy a folyó évi kiadványok mind elkészültek. A tudományos sorozatban Pokoly József monografiája (A protestantizmus hatása a magyar állam életére), a Házi Kincstárban Fr. Thomas: Az evangéliom és a szociálizmus (dr. Kovács István fordításában), a Koszorú sorozatban tíz új füzet jelent meg és küldetett szét a tagoknak. Az Egyháztörténeti Adattárt most nyomják, nem sokára ezt is megküldik a tagoknak. Jelenti végül, hogy a Fr. Thomas-féle könyv fordításáért 75 frankot igényel a francia kiadótulajdonos.

A választmány a jelentést tudomásul veszi és a Fr. Thomas művének fordítási jogáért követelt 75 frank kifizetését elrendeli.

3. Titkár amaz előterjesztésére, hogy a társulat két régebbi kiadványából a készlet teljesen elfogyott, de a munkákat keresi a közönség,

a választmány elhatározza, hogy Drummond: Természeti törvény a szellemi világban és Luthardt: A keresztyén-ség erkölcstanáról című műveit változatlan szöveggel újból kinyomatja, még pedig a Drummond könyvét már a folyó évben, a Luthardt művét pedig a jövő év első negyedében. Mindkét könyv árat 3—3 koronában szabja meg. Mindkét könyv korrekuráját a titkára bízta.

4. Előterjesztetett Hornyánszky Viktor nyomdatulajdonos beadványa, mely szerint tekintettel a nyomdai egységárak jelentékeny emelkedésére, kéri, hogy a társulat nyomtatványainak árát jövő évi januártól kezdve 10%-kal felemelhesse.

A választmány felhatalmazza az elnökséget, hogy szükség esetén az 5% áremelést elfogadhassa.

5. Az április 10-iki választmányi ülésből a társaság megerősítésére kiküldött bizottság beterjeszti a jelentését. Javasolja, hogy az anyagi megerősítés végett a Társaság elnöksége köriratban keresse meg a gyülekezeteket, igyekezzék bevonní a prot. intelligenciát, kérje meg az egyházmegyéket és az egyházkerületeket a protestáns irodalom erélyesebb felkarolására és rendszeres támogatására. A szellemi megerősítés végett indítványozza a bizottság, hogy a Társaság mind a fővárosban, mind a nagyobb vidéki városokban szervezze a protestáns irodalmi estéket, rendezzen felolvasásokat és előadásokat s ezek révén igyekezzék minél szélesebb körben felkelteni a közönség érdeklődését a társulat tevékenysége iránt.

A választmány a bizottság javaslatát elfogadja, a bemutatott köriratokat és kérelmeket jóváhagyja, azok kibocsátására a teljes elnökséget felhatalmazza, egyúttal a választmány tagjait a tervezett akció erélyes támogatására bizalommal felkéri.

6. Titkár előterjeszti, hogy a választmány három elhunyt tagjának helyét az alapszabályok rendelkezése szerint be kell tölteni; továbbá előadja, hogy a választmány fővárosi és vidéki tagjai felerészének hatéves megbízatása lejárt s ezért a megüresedett helyek betöltéséről intézkedni kell.

A választmány mind az elhunyt, mind a kilépésre kötelezett választmányi tagok helyének betöltésére a közgyűlés figyelmét felhívja, a titkárt pedig megbízta,

hogy a választmányi ülésen történt megállapodás értelmében a közgyűlésnek mindenik hely betöltésére nézve javaslatot tegyen.

7. A tárgysorozat kimerítettén
elnök a választmányi ülést bezárja.
Kelt mint fent.

Dr. Antal Gábor,
elnök.

Szöts Farkas,
jegyző.

Hitelesítjük:

Hamar István.

Raffay Sándor.

Közgyűlési jegyzőkönyv.

Felvétetett a M. Prot. Irodalmi Társaságnak 1910 nov. 17-én Budapesten tartott közgyűléséről, amely dr. Antal Gábor elnök vezetése alatt a református főgimnázium disztermében folyt le. A közgyűlésen mintegy 45—50 társulati tag vett részt, a közgyűlést követő *felolvasó ülésen* a tagok és az érdeklődő közönség teljesen megtöltötték a termet. Az ülés jegyzőkönyvét Szóts Farkas titkár vezeti, a jegyzőkönyv hitelesítésére Hamar István és Raffay Sándor tagokat kéri fel az elnök.

1. Dr. Antal Gábor elnök megnyitó imája után szívélyesen üdvözlí a közgyűlésen megjelent tagokat, sajnálatát fejezi ki a dr. Zsilinszky Mihály ügyvivő elnököt ért baleset felett, kegyeletes szavakban emlékezik meg a társulat halottairól, különösen Kun Bertalan, Trsztyénszky Ferenc és Simonffy Imre választmányi tagok haláláról és indítványozza, hogy a közgyűlés nyilvánítsa részvétét ügyvivő elnökét ért betegség alkalmából. Ezzel az ülést megnyitottnak nyilvánítja.

A közgyűlés az elnök indítványát egyértelműleg magáévá teszi és dr. Zsilinszky Mihály ügyvivő elnök iránt érzett őszinte részvétét jegyzőkönyvében is kifejezi.

2. Szóts Farkas társulati titkár előterjeszti a választmányak a Társaság 1909. évi működéséről szóló jelentését.

A közgyűlés a jelentés kinyomatását elrendeli, egyes pontjaira a következő határozatokat hozza:

a) *A számadások megvizsgálásáról* beterjesztett jelentés alapján Bendl Henrik társulati pénztárnoknak az 1909-ik esztendőről a felmentvényt a szokásos fenntartás mellett megadja.

A bemutatott 1909. évi *vagyonkimutatást* 138,484 K 26 f főösszegben tudomásul jegyzi.

A javasolt 1911. évi *költségvetést* 16,696 K 69 f bevétellel és ugyanannyi kiadással megerősíti.

b) A *hátralékosok* közül 5 alapító tagnak, névszerint (Bierbrunner Gusztáv Ökér, Józsa Károly Ágya, Katona Ferenc Szólád, Módra Imée Kőröshegy és Nagy Zsigmond Szilágyballa) 14 rendes, 8 pártoló és 1 segítő, összesen 28 tagnak a nevét és behajthatatlan hátralékát (összesen 2475 koronát) a választmány indokolt javaslatára törölteti a közgyűlés; a többi hátralékosokra vonatkozólag a legerélyesebb és legszigorúbb eljárásra utasítja a pénztárnokot és az ügyészt; végül elrendeli, hogy az ügyész ezentúl az egy évi díjjal hátralékosokat is szorítsa fizetésre, hogy a hátralékok több évre fel ne szaporodjanak.

A *tagdíjak beszédésére* nézve utasítja a pénztárnokot, hogy jövőre mindjárt az év első negyedében postatakarékpénztári fizetési lapot küldjön az összes tagoknak.

c) A kiadványok *előállításáról* szóló jelentést a közgyűlés helyeslőleg tudomásul veszi.

d) A kiadványok *forgalmáról* beterjesztett jelentést sajnálattal veszi a közgyűlés, de a terjesztésben buzgólkodó lelkészeknek és tagoknak köszönetét és elismerését nyilvánít a.

e) A *Károli-alapról* szóló jelentést szomorúan veszi tudomásul a közgyűlés, a kegyes adakozóknak azonban köszönetét nyilvánítja. Egyben kérve kéri a Társulat tagjait, hogy a kiadványok terjesztését és a Károli-alapra való adakozást, mint a társulatra nézve életbevágó kérdést, buzgóbban karolják fel.

f) A társulati *tagok számáról* szóló kedvezőtlen jelentést sajnálattal fogadja a közgyűlés és e tekintetben is buzgóbb közreműködést kér a Társulat tagjaitól.

g) A *pozsonyi kör* tevékeny működéséről beterjesztett jelentést örömmel fogadja a közgyűlés; a kör vezetőinek és tagjainak a „*protestáns esték*“ rendezéseért és a társulati kiadványok sikeres terjesztéseért köszönetét nyilvánítja.

h) A társulat *megerősítésére* irányzott tervét a választmánynak a közgyűlés helyesléssel fogadja és bizalommal felkéri a társulatnak minden egyes tagját, hogy a társulat anyagi és szellemi erősítésében az igazgató választmányt buzgón támogatni, tagjainkat szaporítani, anyagi erőnket növelni, kiadványainkat terjeszteni, apostoli munkánkat népszerűsíteni szíveskedjenek.

i) Az elhunyt tagtársak, különösen Kun Bertalan, Trsztýénszky Ferenc és Simonffy Imre választmányi tagok emlékét és érdemeit kegyeletes érzéssel örökíti meg jegyzőkönyvében a közgyűlés.

3. Az elhunyt választmányi tagok helyének betöltése iránt előterjesztett választmányi javaslat értelmében

a közgyűlés Kun Bertalan helyére *Dókus* Ernő tiszán-inneni egyházkerületi főgondnokot, Trsztýénszky Ferenc helyére dr. *Szelényi* Ödön pozsonyi theol. akadémiai tanárt, Simonffy Imre helyére *S. Szabó* József debreceni kollégiumi tanárt, a fővárosi választmányban üresen maradt helyre pedig *B. Pap* István theol. tanárt, mindnyáiat egyhangúlag és felkiáltás útján, megválasztja.

4. A választmány előterjeszti, hogy a választmányi tagok felerésze, nevezetesen az a része, mely 1904-ben nyerte megbízatását, az alapszabályok értelmében új választás alá esik; egyben javasolja, hogy a volt választmányi tagok mindegyikét válassza meg újból a közgyűlés.

A közgyűlés az előterjesztést egyértelműleg elfogadja és a választmány javaslata értelmében a következő (1911—1916) hat évre

a) *fővárosi választmányba* egyhangúlag és közfelkiáltás útján megválasztja: dr. Bernát István, dr. Darányi Ignác, dr. Hegedüs István, báró Prónay Dezső, dr. Szabó Aladár, Szilassy Aladár, Sztéhlo Kornél, dr. Vámosy Károly és Webster James eddigi választmányi tagokat;

b) *a vidéki választmányba* szintén egyhangúlag és közfelkiáltás útján megválasztja: dr. Balogh Ferenc, Csiky Lajos, Csizmadia Lajos, Dicsőfi József, dr. Erdős József, dr. Eröss Lajos, Fejes István, Géresi Kálmán, dr. Kenessey Béla, Kovács Sándor, Laszkáry Gyula, dr. Masznyik Endre, Nagy Károly, Payr Sándor, Poszvék Sándor, Szeremley Sámuel, dr. Szilády Aron, dr. Szlávik Mátyás és dr. Tüdös István eddigi választmányi tagokat.

5. Az indítványok során Szóts Farkas titkár javaslatára

a közgyűlés elhatározza, hogy a Társaság működéséről szóló jelentést, a választmányi és a közgyűlési jegyzőkönyveket, a számadás, vagyonkimutatás és költségvetés főbb adatait, a kiadványok raktári jegyzékét s a tagok névsorát a szokásos társulati *Évkönyv* alakjában a Protestáns Szemle függelékeként kinyomatja.

6. A közgyűlés tárgysorozata kimerítettván, elnök a közgyűlést bezárja és negyedórai szünet mulva a *felolvasó ülést*

megnyitja, melegen üdvözi a szép számmal megjelent vendégeket és felkéri az előadókat előadásuk megtartására.

1. *Dr. Beöthy Zsolt* választmányi tag *Magyar kultúra* cím alatt magas színvonalú szabad előadást tart.

2. *Dr. Vargha Gyula* társulati tag *Czeplédi István* cím alatt a martirhalált halt kassai híres lelkésztől írt elbeszélő költeményét olvassa fel.

3. *Dr. Szabó Aladár Életerős prot. keresztyén irodalom* cím alatt felolvasást tart.

A közönség, melynek soraiban hölgyek is szép számmal voltak, nagy tetszéssel fogadta az előadásokat s az előadókat lelkes éljenzéssel tüntette ki.

7. A tárgysorozat kimerítettén, dr. Antal Gábor elnök meleg szavakban tolmácsolja az előadóknak és a díszes közönségnek a társulat köszönetét s ezzel

a felolvasóülést a közönség éljenzése által kísérve be-rekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Antal Gábor,
elnök.

Szőts Farkas
titkár, mint jegyző.

Hitelesítjük:

Hamar István

Raffay Sándor

A Társaság tisztikara és választmánya.

- Lelkeszi elnök : *Dr. Antal Gábor*, dunántúli püspök, Komárom.
 Világi és ügyv. elnök : *Dr. Zsilinszky Mihály*, v. b. t. t., Bpest (VIII. Sándor-u. 30/a.).
 Lelkeszi másodelnök : *Dr. Baksay Sándor*, dunamelléki püspök, Kúnszentmiklós.
 Világi másodelnök : *Gróf Tisza István*, főgondnok, Bpest (VII. Városligeti fasor 3.).
 Titkár és szerkesztő : *Szöts Farkas*, theol. tanár, Budapest (IX. Kálvin-tér 7.).
 Pénztárnok : *Bendl Henrik*, Budapest (IV. Deák-tér 4.).
 Ügyész : *Dr. Fromm Lajos*, ügyvéd, Budapest (IX. Ráday-utca 5.).

Választmányi tagok a fővárosban.

Dr. Beöthy Zsolt	Petri Elek
Dr. Bernát István	Báró Prónay Dezső
Dr. Darányi Ignác	Dr. Pruzsinszky Pál
Dr. György Endre	Raffay Sándor
5. Hamar István	15. Dr. Szabó Aladár
Dr. Hegedűs István	Szilassy Aladár
Dr. Horváth Ödön	Dr. Sztéhlo Kornél
Dr. Láng Lajos	Dr. Vámosy Károly
Dr. Nagy Dezső	Dr. Vécsey Tamás
10. B. Pap István	20. Webster James

Választmányi tagok a vidéken.

Dr. Antal Géza, Pápa	Németh István, Pápa
Ardai J. Dániel, Zsarnó	Payr Sándor, Sopron
Dr. Balogh Ferenc, Debrecen	Pokoly József, Kolozsvár
Dr. Csengey Gusztáv, Eperjes	Poszvék Sándor, Sopron
5. Csiky Lajos, Debrecen	25. Radácsy György, Sárospatak
Csizmadia Lajos, Pápa	Révész Kálmán, Kassa
Deák Lajos, Marosvásárhely	Sárkány Sámuel, Pilis
Gróf Dégenfeld József, Debrecen	Dr. Schneller István Kolozsvár
Dicsőfi József, Debrecen	S. Szabó József, Debrecen
10. Dókus Ernő, Legenye	30. Szaboleska Mihály, Temesvár
Dr. Erdős József, Debrecen	Dr. Szelényi Ödön, Pozsony
Dr. Eröss Lajos, Debrecen	Szeremlei Sámuel, H.-M.-Vásárhely
Fejes István, Sátoralja-Ujhely	Szell Kálmán, Nagy-Szalonta
Dr. Géresi Kálmán, Debrecen	Dr. Szilády Aron, Halas
15. Gyurátz Ferenc, Pápa	35. Dr. Szlávik Mátyás, Eperjes
Dr. Kenessey Béla Kolozsvár	Dr. Thury Etele, Pápa
Kovács Sándor, Pozsony	Dr. Tüdös István, Miskolc
Laszkáry Gyula, Romhány	† Zelenka Pál, Miskolc
Dr. Masznyik Endre, Pozsony	Zoványi Jenő, Sárospatak
20. Nagy Károly, Kolozsvár	40. Veres József, Orosháza

A pozsonyi kör képviselőjében :

Dr. Dobrovits Mátyás, Pozsony.

A M. P. Irodalmi Társaság 1909. évi számadása.

A) Bevétel.

1. Mult évi maradvány		2562 K 61 f.
2. Tagsági díjakból:		
a) Pártfogó tagoktól	1050 K — f.	} . . . . . 13051 K 80 f.
b) Alapító tagoktól	2745 „ 80 „	
c) Rendes tagoktól	6715 „ — „	
d) Pártoló tagoktól	2541 „ — „	
3. Értékpapírok kamataiból		2565 K — „
4. Takarékpénztári kamatból		571 „ 62 „
5. Könyvekért, egyes eladásból		400 „ 24 „
Összesen		19151 K 27 f.

B) Kiadás.

1. Protestáns Szemle nyomása és írói tiszteletdíjai		6926 K 14 f.
2. Monográfia „Emlékezés Kálvinról“ nyomása és tiszteletdíj		2608 „ 63 „
3. Tiszti díjak (titkár, pénztáros, ellenőr)		2603 „ 49 „
4. Vegyesek (pénzbeszedő jutaléka, postadíjak, nyomtatványok)		511 „ 85 „
5. Károli-alapnak kamata		65 „ 06 „
6. Bibliai Lexikon alapjának kamata		5 „ 96 „
7. Szász Domokos-alapnak kamata		72 „ 72 „
8. Hegyi Mihályné hagyománynak kamata		28 „ 19 „
9. Pozsonyi Theol. Szaklap segélye		400 „ — „
Összesen		13222 K 04 f.
Marad az 1909. évi Monográfia és az Adattár költségére		5929 K 23 f.

C) Károli-alap számadása.

Állása 1908 december 31-én		1626 K 68 f.
Bevétele 1909 folyamán	3516 „ 57 „	5143 K 25 f.
Kiadása 1909 folyamán		5054 „ 38 „
Állása 1909 december 31-én		88 K 87 f.

D) Bibliai Lexikon.

Állása 1908. év december 31-én volt		148 K 98 f.
Bevétele 1909. év folyamán	5 „ 96 „	154 K 94 f.
Állása 1909. év december 31-én		154 K 94 f.

E) Szász Domokos-alapítvány.

Állása 1908. év december 31-én volt		1817 K 99 f.
1909. évben bevétele volt	72 „ 72 „	1890 K 71 f.
Állása 1909. év december 31-én		1890 K 71 f.

F) Özv. Hegyi Mihályné hagyománya.

Állása 1908 december 31-én volt		1200 K 58 f.
1909. évi bevétele volt	28 „ 19 „	1228 K 77 f.
Kiadása volt		982 K 33 f.
Állása 1909 december 31-én		246 K 44 f.

G) Kálvin-alap.

1909. évi bevétel		3 K 01 f.
-----------------------------	--	-----------

A M. P. Irodalmi Társaság vagyonkimutatása.

(1909 december 31-iki állapot.)

1. A Társaság általános tőkéje (új alapítványokból 600 K.)		130247 K 64 f.
2. Károli-alap készpénze		88 „ 87 „
3. Bibliai Lexikon		154 „ 94 „
4. Szász Domokos-alapítvány		1890 „ 71 „
5. Hegyi Mihályné hagyománya		246 „ 44 „
6. A Monográfia és az Adattár 1909. évi kötetére fenntartott összeg		5929 „ 23 „
7. Kálvin-alap		3 „ 01 „
Összesen		138560 K 84 f.

Ez a vagyon el van helyezve :

a) Értékpapirokban	61000 K — f.
b) Takarékpénztárban	13247 „ 30 „
c) Tagok kötvényein	64255 „ — „
d) Készpénzben	58 „ 54 „
	<u>138560 K 84 f.</u>

E szerint az általános alapnál a szaporodás 600 K — f., a Károli-alapnál apadás 1537 K 81 f., a Bibliai Lexikonnál szaporodás 5 K 96 f., a Szász Domokos-alapítványnál szaporodás 72 K 72 f., a Hegyi Mihályné hagyományánál apadás 954 K 14 f.; az 1909. évi Monográfiára és Adattárra fenntartott összeg 5929 K 23 fillér.

Ezt a számadást a mai napon átvizsgáltuk és rendben találtuk. Kelt Budapesten, 1910. április 1. *Dr. Horváth Ödön* s. k., *Petri Elek* s. k., *Kaczián János* s. k., *dr. Szócs Ferencz* s. k., *Hamar István* s. k.

A M. P. Irodalmi Társaság költségvetése 1911. évre.

A) Szükséglet.

	1910. évi költségvetés	1909. évi eredmény	1911. évi költségvetés
1. Protestáns Szemle és Egyháztört. Adattár nyomása és írói tiszt-díjai	9300 K — f.	6926 K 14 f.	9500 K — f.
2. Monografia nyomása és írói tiszt-díjai	3000 „ — „	2608 „ 63 „	3000 „ — „
3. Tiszti díjak (titkár, pénztárnok, ellenőr)	2803 „ 49 „	2603 „ 49 „	2803 „ 49 „
4. Vegyes kiadások és apróbb nyomtatványok	600 „ — „	511 „ 85 „	600 „ — „
5. Kamatokra (Károli-alap, Szász Domokos-alap és Bibliai Lexikon)	212 „ 20 „	171 „ 93 „	135 „ 20 „
6. Pozsonyi Theol. Szaklap segélye	400 „ — „	400 „ — „	400 „ — „
7. Segítő tagdíjak a Károli-alapnak	273 „ — „	146 „ — „	258 „ — „
Összesen	<u>16588 K 69 f.</u>	<u>13368 K 04 f.</u>	<u>16696 K 69 f.</u>

B) Fedezet.

1. Tagdíjakból:			
a) Pártfogó tagoktól 19000 K után 5%	950 K — f.	1050 K — f.	950 K — f.
b) Alapító tagoktól 46195 K után 5%	2309 „ 75 „	2745 „ 80 „	2262 „ 75 „
c) Rendes tagoktól 628 tag után 12 koronával	7512 „ — „	6715 „ — „	7536 „ — „
d) Pártoló tagoktól 423 tag után 6 koronával	2592 „ — „	2541 „ — „	2538 „ — „
e) Segítő tagoktól 86 tag után 3 koronával	273 „ — „	146 „ — „	258 „ — „
2. Értékpapírok kamataiból	2565 „ — „	2565 „ — „	2765 „ — „
3. Takarékpénztári kamatokból	100 „ — „	571 „ 62 „	100 „ — „
4. Könyvekből	286 „ 94 „	400 „ 21 „	286 „ 94 „
Összesen	<u>16588 K 69 f.</u>	<u>16734 K 66 f.</u>	<u>16696 K 69 f.</u>

Hátralékok kimutatása.

(1909 december 31-iki állapot).

Pártfogó tagok kamataiban	150 K — f.
Alapító „ „	2403 „ — „
Rendes „ tagsági díjaiban	10542 „ — „
Pártoló „ „	5148 „ — „
Segítő „ „	423 „ — „
Összesen	<u>18666 K — f.</u>

A M. Prot. Irodalmi Társaság kiadványainak
raktárjegyzéke.

	Nyomdai raktárban	Könyv- kereskedé- sünkben	Összes készlet
A) KÖNYVKIADVÁNYOK:			
Antal, Emlékezés Kálvinról	—	237	237
Barde E., Mártha és Mária	—	776	776
Dalhoff, A keresztyén szeretet munkái	—	1187	1187
Drummond, Természeti törvény	—	—	—
Fejes, A prot. egyház feladata	—	511	511
Hastings-Csizmadia, Van Isten	—	812	812
Kálvin, Keresztyén vallás alapvonalai	—	—	—
Kenessey, Károli-emlékkönyv	—	770	770
„ Női jellemképek	—	401	401
„ „ „ a bibliából	12	—	12
Kiss Á., Török Pál élete	48	121	169
Maszyk, Jézus élete I. rész	—	626	626
„ „ „ II.	—	644	644
„ „ „ Luther Márton három alapvető reformátori irata	18	54	72
Miller, Csendes órák, közöns. kiadás	—	1353	1353
„ „ „ finom kiadás	—	443	443
Mokos, Hercegszöllösi kánonok	40	75	115
Opzomer-Nagy, A vallás gyümölcse	—	2419	2419
Pfennigsdorf-Gyalog, Hit és szabadság	—	1393	1393
Pokoly, A protestantizmus hatása	—	109	109
„ „ „ Egyháztörténeti adattár VIII. kötet	—	19	19
Pulszky, A felekezetek szerepe	12	—	12
Raffay, Jézus hasonlatai	—	1743	1743
„ „ „ Jézus példázatai	—	749	749
Révész Imre munkái	—	172	172
Révész, Százéves küzdelem	124	3	129
Sámuel, Bod Péter	—	30	30
Sheldon, Jézus nyomdokain	—	534	534
Stromp, Egyháztörténeti adattár II.	35	1	36
„ „ „ III.	52	—	52
„ „ „ IV.	—	40	40
„ „ „ V.	—	133	133
„ „ „ VI.	—	—	—
Szaboleska, Áhitat szeretet, köz. kiadás	—	845	845
„ „ „ finom kiadás	—	134	134
Szász, A prot. egyház viszonya	—	675	675
„ „ „ A Prot. Irod. Társ. feladatáról	50	—	50
Szeremlei, Szőnyi Benjámín	13	2	15
Szthlo, A polgári házasságról	612	22	634
Thury, Egyháztörténeti adattár VII.	—	20	20
Valláserkölesi felolvasások	—	269	269
Zoványi, Egyetemes főgondnok	19	—	19
„ „ „ Egyháztörténeti monografiák I.	—	186	186
Zsilinszky, Linci béke	295	10	305
„ „ „ Vallásügyi tárgyalások II.	—	211	211
„ „ „ III.	—	153	153
„ „ „ IV.	—	78	78
Prot. Irod. Társ. évkönyve 1891. évf.	848	—	848
„ „ „ „ 1892. „	287	—	287
„ „ „ „ 1893. „	158	—	158

B) FÜZETEK.

Koszorú	Összes készlet	Koszorú	Összes készlet	Koszorú	Összes készlet	Koszorú	Összes készlet
1. füzet	1547	41. füzet	216	81. füzet	1840	121. füzet	270
2. "	1076	42. "	1912	82. "	1933	122. "	240
3. "	1864	43. "	664	83. "	1805	123. "	277
4. "	2502	44. "	271	84. "	2074	124. "	367
5. "	2173	45. "	667	85. "	2026	125. "	443
6. "	1240	46. "	227	86. "	1637	126. "	455
7. "	1729	47. "	156	87. "	1806	127. "	336
8. "	1943	48. "	743	88. "	1848	128. "	448
9. "	1915	49. "	1690	89. "	1943	129. "	208
10. "	1850	50. "	750	90. "	1978	130. "	266
11. "	1060	51. "	1336	91. "	2044	131. "	444
12. "	647	52. "	1186	92. "	1881	132. "	474
13. "	1354	53. "	685	93. "	1282	133. "	586
14. }	2294	54. "	923	94. "	2114	134. "	505
15. }		55. "	1438	95. "	1927	135. "	457
16. "	1516	56. "	619	96. "	1428	136. "	5032
17. "	1728	57. "	1175	97. "	2116	137. "	179
18. "	1606	58. "	1197	98. "	2 02	138. "	327
19. "	998	59. "	809	99. "	1848	139. "	26
20. "	1427	60. "	1188	100. "	1896	140. "	592
21. "	1074	61. "	1586	101. "	1732	141. "	742
22. "	931	62. "	1902	102. "	1921	142. "	798
23. "	1225	63. "	789	103. "	1914	143. "	804
24. "	700	64. "	1762	104. "	1873	144. "	759
25. "	1287	65. "	2027	105. "	1869	145. "	801
26. "	609	66. "	1746	106. "	1808	146. "	291
27. "	712	67. "	1459	107. "	2063	147. "	786
28. "	1306	68. "	1656	108. "	1803	148. "	806
29. "	1175	69. "	1233	109. "	1866	149. "	683
30. "	481	70. "	1588	110. "	1128	150. "	685
31. }	54	71. "	1291	111. "	1981	151. "	3357
32. }		72. "	1806	112. "	1126	152. "	3394
33. "	1720	73. "	1856	113. "	966	153. "	3407
34. "	185	74. "	1568	114. "	1090	154. "	3284
35. }	487	75. "	1809	115. "	1476	155. "	3330
36. }		76. "	1763	116. "	2021	156. "	3136
37. }	642	77. "	1933	117. "	164	157. "	3348
38. }		78. "	1300	118. "	1449	158. "	3328
39. }	642	79. "	1785	119. "	1925	159. "	3310
40. }		80. "	1708	120. "	2023	160. "	3246

C) PROTETÁNS SZEMLE.

1889. év I. 146., II. 146. — 1890. év I. 20., II. 11., III. 95., IV. 50. — 1891. év II. 26., III. 35., IV. 53. — 1892. év I. 82., II. 85., III. 90., IV. 98. — 1893. év I. 171., II. 194., III. 214., IV. 204. — 1894. év I. 239., II. 247., III. 263., IV. 277., V. 272., VI. 234., VII. 298., VIII. 295., IX. 300., X. 302. — 1895. év I. 314., II. 302., III. 314., IV. 304., V. 308., VI. 314., VII. 292., VIII. 334., IX. 314., X. 302. — 1896. év I. 134., II. 135., III. 143., IV. 136., V. 154., VI. 147., VII. 156., VIII. 166., IX. 162., X. 169. — 1897. év I. 182., II. 200., III. 205., IV. 196., V. 202., VI. 196., VII. 206., VIII. 226., IX. 290., X. 199. — 1898. év

I. 187., II. 187., III. 212., IV. 209., V. 217., VI. 213., VII. 208., VIII. 217., IX. 199., X. 195. — 1899. év I. 3., II. 28., III. 45., IV. 55., V. 49., VI. 9., VII. 103., VIII. 33., IX. 64., X. 92. — 1900. év II. 7., III. 1., IV. 2., V. 24., VI. 20., VII. 1., VIII. 84., IX. 105., X. 110. — 1901. év I. 34., II. 11., III. 2., IV. 77., V. 6., VI. 3., VII. 62., VIII. 26., IX. 7., X. 10. — 1902. év I. 60., II. 59., III. 52., IV. 30., V. 61., VI. 59., VII. 63., VIII. 36., IX. 43., X. 84., — 1903. év I. 74., II. 108., III. 136., IV. 97., V. 109., VI. 106., VII. 118., VIII. 85., IX. 109., X. 114. — 1904. év I. 181., II. 147., III. 80., IV. 162., V. 157., VI. 171., VII. 160., VIII. 260., IX. 171., X. 220. — 1905. év I. 196., II. 203., III. 125., IV. 158., V. 135., VI. 156., VII. 154., VIII. 317., IX. 175., X. 199. — 1906. év I. 164., II., 188., III. 259., IV. 192., V. 213., VI. 199., VII. 214., VIII. 194., IX. 303., X. 211. — 1907. év I. 136., II. 179., III. 234., IV. 276., V. 108., VI. 229., VII. 229., VIII. 234., IX. 249., X. 341. — 1908. év I. 230., II. 218., III. 269., IV. 258., V. 262., VI. 255., VII. 260., VIII. 256., IX. 258., X. 282. — 1909. év I. 233., II. 245., III. 250., IV. 274., V. 255., VI. 272., VII. 261., VIII. 267., IX. 288., X. 282. — 1910. év I. 256., II. 265., III. 278., IV. 260., V. 272., VI. 285.

Budapest, 1910 június 30.

Hornyánszky Viktor.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság tagjai.*

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
A) Pártfogó tagok.		
(1000 korona alapítvánnyal vagy ennek 5% kamatja biztosításával.)		
	Bányai ág. hitv. ev. egyházkerület, Budapest . . .	
	Békési ág. hitv. ev. egyházmegye. Orosháza. T. b.	
	Budapesti ág. hitv. ev. magyar egyházközség, Budapest	
5	Budapesti ref. egyházközség, Budapest T. b. . . .	
	Debreczeni ref. egyházközség, Debreczen	
	Debreczeni ref. egyházmegye, Debreczen	
	Dunamelléki ref. egyházkerület, Budapest	
	Dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület, Pápa T. b. . .	
10	Dunántúli ref. egyházkerület, Komárom T. b. . . .	
	Erdélyi ref. egyházkerület (2000 kor.-val), Kolozsvár T. b.	
	Felső-szabolcsi ref. egyházmegye, N.-Kálló	
	Halasi ref. egyházközség, Halas	
	Heves-n.-kúnsági ref. egyházm., Kísújszállás. T. b. . .	
	Hódmező-vásárhelyi ref. egyházközség. T. b. . . .	
15	† Káldi Gyula, volt dunántúli ev. felügyelő. T. b. . .	
	Magyarhoni ág. hitv. ev. egyetemes egyház, Bpest. T. b.	
	Herczeg Odescalchi Gyuláné, Budapest. T. b. . . .	
	Pesti ref. egyházmegye, Újpest	
	Pozsonyi ág. hitv. egyházközség. Pozsony	
20	Br. Prónay Dezső, egyetemes felügyelő, Bpsten. T. b.	
	† Br. Radák Adám, Mikeszász. T. b.	
	† Szentmártoni Radó Kálmán, Répczelak. T. b. . . .	
	Solti ref. egyházmegye, K.-Sz.-Miklós. T. b.	
25	† Szász Domokos, ref. püspök, Kolozsvár. T. b. . . .	
	Gróf Teleki József, e. m gondnok, Tetéilen (u. p. Solt)	
	† Tisza Kálmán, volt főgondnok, Budapest. T. b. . .	
	† Gr. Tisza Lajos, volt főgondnok, Budapest. T. b. . .	
	Tiszai ág. hitv. ev. egyházkerület, Miskolcz	
	Tiszáninneni ref. egyházkerület, Miskolcz	
30	Tiszántúli ref. egyházker. (4000 kor.-val), Debreczen	
	Tolnai ref. egyházmegye, Öcsény. T. b.	
	† Br. Vay Miklós, volt konventi elnök. T. b.	
	Br. Vay Béla és neje gr. Teleki Zsófia, Miskolczon. T. b.	
	† Vályi János, tiszántúli ref. főgondnok. T. b.	
35	Veszprémi ref. egyházmegye, Vámos	
	† Zelenka Pál ág. h. ev. püspök neje, Miskolcz. T. b.	

* E névsort, a hátralékok kimutatásával egyben, a közgyűlés határozatából tesszük közzé. A T. b. = Tökét befizette. A nevek után kitüntetett összeg az 1909. év végéig való hátralékokat jelenti. Reklamációk a pénztárnokhoz (Bendl Henrik, Budapest, IV. Deák-tér 4. sz.) intézendők. A hátralékok törlesztését sürgősen kérjük, mert a ki ez önként vállalt kötelezettségét nem teljesíti, azt a társulati ügyész útján leszünk kénytelenek fizetésre szorítani.

Szerk.

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
B) Alapító tagok. (200 korona alapítvánnyal vagy ennek 5% kamatja biztosításával.)		
	Abauji ref. egyházmegye, Kassa	
	Ácsi ref. egyház, Ács T. b.	
	Adám Gerzson. nyugalmazott főgymn. igazgató, Nagy-Kőrös. T. b.	
5	Agyai ref. egyház, Ágya, u. p. Kisjenő . . . . . dr. Ajkay Béla, magánzó, Sopron . . . . . † Özv. Ajkay Imréné sz. Pálffy Kamilla, Pápa. T. b.	
	Alsó-baranya-bácsi ref. egyházmegye, Uj-Szivácz	
	Alsó-borsodi ref. egyházmegye, Miskolcz	
10	Alsó-némedi-i ref. egyházközség, Alsó-Némedi . . . . . Alsó-szabolcs-hajdúvidéki ev. ref. egyházmegye, Hajdú-Böszörmény	
	Alsó-zempléni ref. egyházmegye, Gerébely	
	Ambrus György ref. lelkész, Pápa	
	Antal Gábor, ref. püspök, Rév-Komárom T. b.	
15	dr. Antal Géza, ref. theol. akad. tanár, Pápa. T. b. . . . . Anti ref. egyház, Ant, u. p. Kötegyán	
	Apagyai ref. egyház, Apagy	
	Aradi ref. egyház, Arad T. b.	
	† Arany László, földhitelint. volt igazgató, Budapest	
20	† Armós Bálint, egyhk. tanácsbíró, Debreczen. T. b. Árpádi ref. egyház, Árpád	
	Bácsi ág. hitv. egyházmegye, Újvidék	
	Baczó Mózes, ref. lelk., Szászváros. T. b.	
	Baksay Sándor, ref. püspök, Kun-Szt-Miklós. T. b.	
25	† Ballagi Mór, volt theol. tanár, Budapest. T. b. . . . . Balmaz-ujvárosi magyar ref. egyházközség, Balmaz- Ujváros. T. b.	
	Balmaz-ujvárosi német ref. egyházközség, Balmaz- Ujváros	
	Balogh Imre ref. lelkész, Balatonfüred	
	Dr. Baltik Frigyes, ág. hitv. evang. püspök, B-Gyarmat. T. b.	
	Gr. Bánffy György, egyházk. főgondnok, Bonczhida (u. p. Választ.) T. b.	
30	Bánó József, esp. felügyelő, Osztrópatak . . . . . Barkassy Géza, min. tanácsos, Budapest. T. b.	
	Barsi ág. hitv. ev. egyházmegye Körmöczbánya	
	† Bartalos János, ref. lelkész, Bukarest (?)	90.—
	Bedő Albert, orsz. főerdőmester, Budapest. T. b.	
35	Békés-bánati ref. egyházm., Hódmezővásárhely. T. b. Békés-csabai ág. hitv. ev. egyházközség, Békés-Csaba	
	Belényesi ref. egyház, Belényes	
	Belényes-újlaki ref. egyház, Belényes-Ujlak	
	Bende Andorné, Gödöllő T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
40	Beöthy Zsolt, egyet. tanár, Budapest Beregi ref. egyházmegye, Munkács Berek-böszörményi ref. egyház, Bereg-Böszörmény † Bernáth Elemér, kir. táblai elnök, Debreczen Berzsényi Dezső Czellödömök T. b.	40.— 70.—
45	Dr. Berzsényi Jenő, esp. felügy., Kemenes-Sömjén. T. b. Bihari ref. egyházmegye, Nagyvárad T. b. Bihar-zsadányi ref. egyház, Bihar-Zsadány Bodola László, gymn. tanár, Csurgó † Bóné Géza, egyházmegyei gondnok, Budapest. T. b.	
50	Boros-sebesi ref. egyház, Boros-Sebes † Breznyik János, volt igazg.-tanár, Selmeczbánya. T. b. Budai ref. helyi bizottság, Budapest. T. b. Budapesti ref. főgymn. tanári kar, Budapest Budapesti ref. theol. önképző-kör, Budapest	
55	† Búsbak Ádám, volt bankigazgató, Losonc. T. b. Búd-szt-mihályi ref. egyházközség, B.-Szt-Mihály Cseh Ervin, v. b. t. t., Budapest. T. b. Csengey Gusztáv, theol. tanár, Eperjes T. b. Csermői ref. egyház, Csermő	20.—
60	† Csikay Imre ref. lelkész, Dunavecse. T. b. Csizmadia Lajos, theol. tanár, Pápa Csurgói ref. főgymn. könyvtár, Csurgó Czakó Gyula, adminisztrátor, Mezőkomárom Czeglédi ref. egyházközség, Czegléd (400 koronával).	
65	Czeglédi Sándor ref. lelkész, Nagysalló. † Czékus István, volt ev. püspök, Rozsnyó T. b. Czucz Lajos, ref. lelkész, Nagy-Tótfalu. T. b. Daniel Gábor, főgondnok, Budapest. T. b. dr. Darányi Gyula, ügyvéd, Budapest.	
70	dr. Darányi Ignác képviselő, v. b. t. t. Budapest. T. b. Dávid Gyula, ref. lelkész, Bihar-Nagy-Harsány. T. b. Debreczeni hittanszaki önképző társulat, Debreczen Debreczeni ref. egyházmegyei lelkészi kör, Kaba Debreczeni ref. főiskola tanárai, Debreczen. T. b.	10.—
75	Gr. Dégenfeld József, egyházker. főgondnok, Debreczen Derecskei ref. egyházközség, Derecske Dévai ref. egyházközség, Déva T. b. Dévaványai ref. egyházközség, Dévaványa † Dobosy Lajos, földbirtokos, H.-M.-Vásárhely. T. b.	
80	Dobsinai ág. hitv. ev. egyházközség, Dobsina. T. b. Dókus Ernő, földbirtokos, Budapest Dr. Dózsa Zsigmond, vallástanár, Halas Drégelpálankai ref. egyházmegye, Diós-Jenő † Dr. Duka Tivadar, orvos, London, 55. Nevern Square S. W. T. b.	
85	Eperjesi ág. hitv. ev. kerületi kollégium, Eperjes. T. b. Eperjeske ref. egyházközség, u. p. Kis-Várda Erdőgyaraki ref. egyház, Erdőgyarak, u. p. Árpád Erdőhegyi ref. egyház, Erdőhegy, u. p. Kis-Jenő	20.—

Sorosz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
90	Erdővidéki ref. egyházmegyei papi testület, Baróth . . . Érmelléki ref. egyházmegye. Asszonyvásár . . . † Fabiny Teofil, volt bányaker. felügyelő, Budapest. T. b. Fazekas Mihály, ref. theologus, Pápa . . . Fehérgyarmati ref. egyházközség, Fehérgyarmat . . . Fehérkomáromi ág. hitv. ev. egyházmegye, Komárom . . .	
95	Fehérvár-csurgói ref. egyházközség, F.-Csurgó . . . Fejes Gabor, ref. h.-lelkész, Nagyzákos . . . Fekete-gyarmati ref. egyház, Feketegyarmat, u. p. N.-Zerind . . .	
100	Fekete-tóthi ref. egyház, Feketetóth, u. p. Talpas . . . Felső-alsó-józsai, ref. egyházközség, Józsa . . . Felső-baranyai ref. egyházmegye, Kis-Csány . . . Felső-borsodi ref. egyházmegye, Vadna . . . Felső-nógrádi ág. hitv. ev. papi értekezlet, Szinó- bánya. T. b. . . .	20.—
105	Felső-szabolcsi ref. papi egylet, Nyiregyháza . . . Felső-zempléni ref. egyházmegye, Deregnő . . . Ferencz József, unit. püspök, Kolozsvár. T. b. Ferenczy Gyula, ref. tanár, Debreczen. T. b. † Ferenczy Imre, ref. lelkész, Krassó . . .	40.—
110	Fodor Gyula, ref. lelkész, Mezőlak . . . Fogarasi ref. egyházközség, Fogaras . . . Forray István, kereskedő, Pozsony. T. b. . . . Földesi ref. egyház, Földes . . .	
115	Füzes-gyarmati ref. egyházközség, F.-Gyarmat. T. b. Gáborjáni ref. egyházközség, Gáborján . . . Galamb Gyula, tanácsbíró, Pécs. T. b. . . . Galambos János, papnövendék, Pápa . . .	
120	Geduly Elek Ferencz, ny. ev. lelkész, Budapest. T. b. † Geduly Lajos, volt ev. püspök, Pozsony. T. b. . . . Gégényi ref. egyházközség, Gégény . . . Géressy Kálmán, tanker. főigazgató, Debreczen. T. b. Geszti ref. egyház, Geszt. T. b. . . .	
125	† Giczey Sámuel, volt ügyvéd, Budapest. T. b. . . . Gózon Gyula, ref. lelkész, Szt.-Gál . . . Gömöri ref. egyházmegyei könyvtár, Rimaszombat . . . Gönczy Gábor, ref. lelkész, Eperjes. T. b. . . . Görbedi ref. leányegyházközség, Aranvos-Medgyes. T. b. Görgényi ref. egyházmegye, Szászrégen. T. b. . . .	100.—
130	Ifj. Görömbei Péter, ref. lelkész, Mándok . . . Gutrai Mátyás, papnövendék, Pápa . . . Gyantai ref. egyház, Gyangya u. p. Tenke . . . Gyomai ref. egyházközség, Gyoma. T. b. . . . Gyoroki ref. egyház, Gyorok . . .	30.—
135	György Endre v. b. t. t. Péterfalva. T. b. . . . Győri ág. hitv. ev. egyházközség, Győr. T. b. . . . † Győry Elek dr., ügyvéd, Budapest. T. b. . . . Gyulai ref. egyházközség, B.-Gyula . . . Gyurácz Ferencz, ág. hitv. ev. püspök, Pápa. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	† Haán Lajos, volt ág. hitv. ev. lelkész, Békés-Csaba. T. b.	
	Hajdú-böszörményi ref. egyházközség, H.-Böszörmény	
140	Hajdú-dorogi ref. egyházközség, Hajdú-Dorog	
	Hajdú-nánási ref. egyházközség, H.-Nánás. T. b.	
	Hajdú-szoboszlói ref. egyházközség, H.-Szoboszló	
	† Husz Sándor, kir. tanácsos, Arad. T. b.	
	Hat szab. kir. városi evang. egyházmegye, Lőcse.	25.—
	Händel Vilmos, ág. hitv. evang. főesperes, Selmezbánya. T. b.	
145	Hegedüs Loránt, Budapest. T. b.	
	† Hegedüs Sándor, v. b. t. tanácsos, Budapest. T. b.	
	† Özv. Hegyi Mihályné, sz. Józsa Eufrozina, Debreczen. T. b.	
	dr. Heinrich Antal, Budapest. T. b.	
	dr. Heinrich Gusztáv, egyet. tanár. T. b.	
150	Hideg János ref. h.-lelkész, Rinyakovácsi	
	Hódmezővásárhelyi ref. főgymn. tanári kar, Hódmező-Vásárhely.	
	Hornyánszky V., cs. és kir. udvari könyvnyomdász, Budapest. T. b.	
	Horváth István, palóczy nagybirtokos, Örkény. T. b.	
	Horváth Lajos, főrendiházi tag, Miskolcz. T. b.	
155	Horváth Sándor, ág. hitv. ev. lelkész, Budapest. T. b.	
	† Hörk József, ev. theol. tanár, Pozsony	
	Ibrányi ref. egyház. Ibrány, u. p. Kótaj	
	† Ihász Lajos, földbirtokos, egyházker. felügyelő, Lőrinte T. b.	
	Irinyi ref. egyházközség, Iriny	
160	† Ivánka Imre, volt főrendiházi tag. T. b.	
	Jászberényi ref. egyházközség, Jászberény	
	Jósa Károly, ref. lelkész, Ágya (?)	
	† Józsa Zsigmond, volt theol. tanár Nagyenyed. T. b.	
	Br. Kaas Ivor, lapszerkesztő, Budapest T. b.	
165	Kádár János, ref. lelkész, Abauj-Csécs. (Tőkéből 175 korona.)	
	Kalotaszegi ref. egyházmegye, Gyalu	
	† Karancsy Dániel, ref. lelkész, H.-M.-Vásárhely. T. b.	
	Karczagi ref. egyház., Karczag. T. b.	
	Kármán József, ref. lelkész, Új-Verbász	
170	† Gróf Károlyi Tiborné, Budapest. T. b.	
	† Karsay Sándor, ág. hitv. ev. püspök, Győr. T. b.	
	Kassai ref. egyházközség, Kassa	
	Kecskeméti ref. egyházközség, Kecskemét	
	Kecskeméti ref. egyházmegye, Jász-Kisér	
175	Keéki ref. egyházközség, Keék, u. p. Demecsér	
	Kelecsényi Zádor, kir. közjegyző, Vukovár. T. b.	
	Kemenesaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Vönöczk. T. b.	
	Kenessey Béla, ref. püspök, Kolozsvár. T. b.	
	Kézdi ref. egyházmegyei papi ért., Léczfalva. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
180	Gr. Khuen-Héderváry Károlyné, Budapest . . . . . Kispesti ref. egyház, Kispest	60.—
185	† Kiss Albert, ref. lelkész, Debreczen. T. b. . . . . † Dr. Kiss Áron, kir. tanácsos, igazgató, Budapest. T. b. Kiss Ferencz, ref. lelkész, Püspök-Ladány	
185	Kisujzállási ref. egyházközség, Kisujzállás, T. b. . . . . Kolozsvári ref. collegium, Kolozsvár. T. b.	
190	Kolozsvári ref. theologiai fakultás. Kolozsvár . . . . . Kolozsvári ref. theologiai fakultás ifjúsági egylete. T. b. Komádi ref. egyház, Komádi	
190	Komáromi ref. egyházmegye, Ekecs . . . . . + Kovács Ferencz kir. tanácsos, H.-M.-Vásárhely. T. b. Kovács-Sebestyén Endre, Budapest. T. b.	
195	Özv. Kovács Jánosné szül. Heer Erzsébet, Miskolcz. T. b. Kötegyáni ref. egyház, Kötegyán . . . . . † Kun Bertalan ref. püspök. Miskolcz	
195	Kunhegyesi ref. egyházközség, Kunhegyes . . . . . † Gr. Kuun Géza, colleg. főgondnok, N.-Németi. T. b. Küküllői ref. egyházmegye, Dicső-Szent-Márton	
200	Külső-somogyi ref. egyházmegye, Tengőd. T. b. . . . . Lánczy Leó, Budapest . . . . . † Láng Adolf, volt ág. ev. esperes. T. b.	
200	Laszkáry Gyula, egyházker. felügyelő, Romhány. T. b. † László József, volt ref. nyug. esperes, Kocs. T. b. . . . . László Levente, ref. s.-lelkész, Lábatlan	
205	Losonczy ág. hitv. ev. egyház, Losoncz. T. b. 682-95 K. Losonczy ref. egyházközség, Losoncz . . . . . Madarasi ref. egyházközség. N.-Kun-Madaras. T. b.	
205	† Madas Károly, földbirtokos, Budapest. T. b. . . . . † Magyarosy István, ref. lelkész, Zilah. T. b.	
210	Makay Lajos ref. lelkész, Losoncz. T. b. . . . . Mándy Sándor, földbirtokos, B.-Szent-Lőrincz. T. b. Máramaros-ugocsi ref. egyházm., Tamásváralja	
210	Máramaros-szigeti ref. főgymnasium, M.-Sziget . . . . . Margócsy István, ev. lelkész, Acsa T. b.	
215	Marosi ref. egyházmegye, Nyárad-Szereda . . . . . Marosközi unit. belső emberek, Maros-Szt-Király . . . . . Maros-vásárhelyi ref. collegium, Maros-Vásárhely	
215	Maros-vásárhelyi ref. egyházközség. T. b. . . . . Martonfalvi ref. egyházközség, Martonfalva	40 —
220	Mayer Endre, ág. hitv. ev. theol. tanár, Eperjes . . . . . Meczner Béla, zempléni egyh. m. gondnok, S.-A.-Újhely	10.—
220	Meczner József, egyházmegyei gondnok, Vizsoly . . . . . Dr. Meskó László, ev. egyh.-felügyelő, volt államtitkár, Budapest	
225	Mészáros János, ref. lelkész, Kecskemét . . . . . Mezőföldi ref. egyházmegye. Városhídvég	
225	Mezőgyáni ref. egyház, Mezőgyán, u. p. Geszt . . . . . Mezősasi ref. egyház, Mezősas, u. p. Furta T. b. . . . . Mezőtúri ref. egyház, Mezőtúr. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
230	Mezőtúri ref. főgymnasium, Mezőtúr. T. b. . . . . Miskolczi ág. hitv. ev. egyházközség, Miskolcz. T. b. Mocsáry Lajos, földbirtokos, Andornak, u. p. Maklár . . . . . Mohácsy László ref. s.-lelkész, Gyermely u. p. Szomor Mokos Gyula, tanár. Budapest. T. b.	20.—
235	† Mórucz Pál, volt egyházm. gondnok, Berettyó-Ujfalu Nádudvari ref. egyházközség, Nádudvar . . . . . L. Nagy Árpád, ref. lelkész, Acsád, u. p. Pápa . . . . . † Nagy Ignác, volt ref. lelkész, Kölked. T. b. . . . . + Nagy István, volt ref. lelkész, Bisse. T. b. . . . . † Nagy Sándor, ref. lelkész, Tisza-Nagyrev. T. b.	70.— 20.—
240	Nagy Zsigmond, ref. tanár, Debreczen. T. b. . . . . Nagybányai ref. egyházmegye, Felsőbánya . . . . . Nagybányai ref. egyházmegyei tanító-testület, Krassó Nagyenyedi Bethlen-főiskola, N.-Enyed . . . . . Nagyenyedi Bethlen-Collegium Kemény Zsigmond ön- képző köre, Nagy-Enyed	20.—
245	Nagyenyedi ref. egyházközség, N.-Enyed . . . . . Nagyharsányi ref. egyház, Nagy-Harsány, u. p. Ugra Nagykállói ref. egyházközség, N.-Kálló . . . . . Nagy-károlyi ref. egyházmegye, Kántor-Jánosi . . . . . Nagy-kőrösi ref. egyházközség, Nagykörös. T. b.	
250	Nagy-kőrösi ref. főgymn. tanári kar, N.-Körös. T. b. . . . . Nagy-szalontai ref. egyház, Nagy-Szalonta . . . . . Nagy-szalontai ref. egyházmegye, N.-Szalonta. T. b. Nagyvárad ref. egyházközség, Nagyvárad . . . . . dr. Némethy Károly m. tanácsos, Budapest	
255	dr. Neuschloss Kornél, műépítész, Budapest . . . . . Nógrádi ág. hitv. ev. egyházmegye, Szirák . . . . . Nyírmadai ref. egyházközség, Nyírmada . . . . . Ó-budai ref. egyházközség, Ó-Buda. T. b. . . . . Okányi ref. egyház, Okány. T. b.	
260	Olé Sándor, ref. s.-lelkész, Balatonfüred . . . . . Orbai ref. egyházmegye, Szörcse . . . . . Orbán Jenő, papnövendék, Pápa . . . . . Orosházai ág. hitv. ev. egyházközség, Orosháza. T. b. Ócsödi ref. egyházközség, Ócsöd. T. b.	
265	Órvényi Ottó, ny. gyógyszerész, Budapest. T. b. . . . . Paikoss Endre, ref. lelkész, Beszter, u. p. Felső-Olcs- vár. T. b. . . . . Pankotai ref. egyház, Pankota . . . . . Pap K. Ödön, r. h.-lelkész, Csoór	
270	Pápai ág. hitv. ev. egyház, Pápa . . . . . Pápai ref. egyházközség, Pápa . . . . . Pápai ref. egyházmegye, Mezőlak . . . . . Pápai ref. főiskola, Pápa . . . . . Pápai ref. hittanhallgatók önképző köre, Pápa . . . . . Pápai ref. főiskolai ifj. képzőtársulat, Pápan. T. b.	
275	† Papp Gábor, dunántúli volt ref. püspök. T. b. . . . . Papszász Lajos, földbirtokos, Pusztá-Tenk. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Özv. Patay Gyuláné, Szathmári Király Anna, Bpest. T. b.	
	† Perlaky Elek, volt orsz. képviselő, Budapest. T. b.	
280	Pestmegyei ág. hitv. ev. egyházmegye, Fóth. T. b. . . . . Pokoly József, ref. theol. tanár, Kolozsvár . . . . . † Polgár József, volt magánzó, Budapest. T. b. . . . . Pongrácz József, püspöki titkár, Komárom . . . . . Pozsonyi ág. hitv. ev. lyceum tanári testület, Pozsony Pozsonyi ág. hitv. ev. theol. akad. könyvtára, Pozsony	110.—
285	Pozsonyi evang. theologusok Otthona Pozsony . . . . . † Purgly Sándor volt egyházmegyei felügyelő, Kőkút Püspök-ladányi ref. egyházközség, Püspök-Ladány . . . . . Rác István ref. s.-lelkész, Papkeszi . . . . . Radna-lippai ref. egyház, Radna-Lippa	
290	† Br. Radvánszky Béla koronaőr, Sajó-Kaza. T. b. . . . . † Br. Radvánszky János, volt e. felügyelő, T.-Varsány. T. b. . . . . † Ragályi György, volt egyházm. gondnok, Borsod. T. b. Remetei ref. egyházközség, Remete, u. p. Belényes . . . . . † Révész Bálint, volt ref. püspök, Debreczen. T. b.	
295	Révész Kálmán ref. esperes, Kassa. T. b. . . . . Rév-komáromi ref. egyházközség, Rév-Komárom . . . . . Rimaszombati főgymn. tanári kar, Rimaszombat. T. b. Rohodi ref. egyházközség, Rohod . . . . . Rúzsás Lajos, ref. lelkész, Zágráb	20.—
300	Rupprecht Taszilo, egyházm. felügyelő, Város-Hodász Sáhó István, ref. lelkész, Bátorkeszi . . . . . Sápi ref. egyházközség, Sáp (Bihar) . . . . . Sarkadi ref. egyházközség, Sarkad. T. b. . . . . Sarkadkeresztúri ref. egyházközség, Sarkadkeresztúr	20.—
305	Sárospataki ref. akad. ifj. könyvtár, Sárospatak . . . . . Sárospataki ref. főiskola, Sárospatak . . . . . dr. Schneller István, egyetemi tanár, Kolozsvár . . . . . Scholtz Gusztáv ág. hitv. ev. püspök, Budapest . . . . . Schreiner Károly, egyházm. felügyelő, Sopron. T. b.	
310	Selmeczbányai ág. hitv. ev. főgymn. Selmeczbánya Sepsi-i ref. egyházmegye könyvtára, Bikfalva. T. b. . . . . Bátori Sigray Pál, földbirtokos, Budapest . . . . . Soltész Farkas, ref. lelkész, Tetétlen. T. b. . . . . Soltész László, ref. lelkész, Hajdú-Szoboszló. T. b.	
315	Somlyódy István, k. járásbíró, Szeged . . . . . Sonkolyosi ref. egyház, Sonkolyos, u. p. Belényes . . . . . Soproni alsó ág. hitv. ev. egyházmegye, Vadosfa. T. b. Soproni ág. hitv. ev. egyházközség, Sopron. T. b. . . . . Soproni ág. hitv. ev. lyceum, Sopron. T. b.	
320	† Stettner Ignác, nyárádi volt ref. lelkész, Pápa. T. b. † Szabó János, volt ev. ref. esp., H.-M.-Vásárhely. T. b. † Szabó Mihály, volt ügyvéd, H.-M.-Vásárhely. T. b. Szabolcska Mihály, ref. lelkész, Temesvár T. b. . . . . Szakáli ref. egyház, Szakál, Bihar vm.	
525	† Szalay József, volt ref. lelkész, Martos. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Szalay Károly, ref. főgymn. tanár, Budapest	100.—
	† Szász Gerő, volt ref. lelkész, Kolozsvár	90.—
	† Szász Károly, volt ref. püspök, Budapest. T. b.	
330	Szászvárosi ref. egyház, Szászváros T. b.	
	Szászvárosi Kún-tanoda, Szászváros	
	Szatmári ref. egyházmegye, Tunyog	70.—
	Szatmárnémeti ref. főgymnasium, Szatmár	
	† Dr. Szeberényi Gusztáv, volt ág. hitv. ev. püspök B.-Csaba. T. b.	
335	Szegedi ref. egyházközség, Szeged T. b.	
	Szeghalmi ref. egyházközség, Szeghalom. T. b.	
	Székely István, ref. lelkész, Magyarbarnog	
	† Székely Károly, volt ref. esperes (özv. Barcsay Janka, Debreczen)	70.—
	Székely-udvarhelyi ref. collegium, Székely-Udvarhely. T. b.	
340	Széki ref. egyházmegyei papság, Szék. T. b.	
	† Széky Péter, földbirtokos, Tisza-Igar. T. b.	
	Szél Kálmán, ref. esperes, Nagy-Szalonta. T. b.	
	† Széll Ákos, volt kir. közjegyző, Szeged	60.—
	Szemes László, ref. lelkész, Bors.-Szent-János	
345	Szentesi ref. egyházközség, Szentes. T. b.	
	Szent-Iványi Árpád, ker. felügyelő, Sajó-Gömör	
	† Szent-Iványi József, ev. egyh. felügy., Liptó-Szt-Iván	20.—
	Szentleányfalvai ref. egyház, Szentleányfalva, u. p. Arad	
	Szepesvárosi ág. h. ev. egyházmegye, Béla	
	Szeremley Sámuel, ref. lelkész, H.-M.-Vásárhely	
350	Szigethy Zoltán, ref. lelkész, Huszt	10.—
	Szükszay András, ref. lelkész, Ibrány	
	Szilády Áron, ref. lelkész, Halas. T. b.	
	† Szilágyi Dezső, volt egyházker. főgondnok, Bpest. T. b.	
355	† Szilágyi József, volt ref. tanár özvegye, Pápa	
	Szilágy-szolnoki ref. egyházmegye, Szilágy-Sómló T. b.	
	Szilassy Aladár, közigazg. bíró, Budapest. T. b.	
	Dr. Szlávik Mátyás, ág. hitv. ev. collegiumi tanár, Eperjes	
	Szobonya István, ref. lelkész, Györke. T. b.	
360	Szolnoki ref. egyházközség, Szolnok	
	† Szontagh Miklós, esperességi felügyelő, Uj-Tátra- füred. T. b.	
	† Szontagh Pál, v. b. t. t., Horpács. T. b.	
	Szováti ref. egyházközség, Szovát. T. b.	
	Szóts Farkas, ref. theol. tanár, Budapest. T. b.	
365	Dr. Szócs Ferencz, takp. ügyész, Budapest. T. b.	
	Tamásdai ref. egyház, Tamásda, u. p. N.-Zerind	
	Tancsa Pál, papnöv., Pápa	50.—
	Tatai ref. egyházmegye, Tata	
	† Tatár János, volt ref. lelkész, Szeghalom. T. b.	
370	Tátraaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Nagy-Szalók	
	Dr. Tauscher Béla, kir. tanácsos, Pozsony. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Özv. gr. Teleki Sándorné, Gyömrő. T. b.	
	Tenkei ref. egyház, Tenke	
	Tetétleni ref. egyházközség, Tetétlen	
375	Thaly István, kir. műszaki tanácsos, Budapest. T. b.	
	Thury Etele, ref. theol. tanár, Pápa. T. b.	
	Tiszaburai ref. egyház, Tiszabura	
	Tisza-csegei ref. egyházközség, Tiszacsege	
	Tisza-dadai ref. egyházközség, Tisza-Dada	
380	Tiszadobi ref. egyházközség, Tiszadob	
	Tiszaeszlári ref. egyházközség, Tiszaeszlár T. b.	
	Tiszafüredi ref. egyház, Tiszafüred. T. b.	
	Gr. Tisza István, v. b. t. t. Geszt, T. b.	
	Tiszapolgári ref. egyházközség, Tiszapolgár	
385	Tornai ref. egyházmegye, Zsarnó. T. b.	
	Tóth Lajos, ref. lelkész, Zólyom	
	Török-szt-miklósi ref. egyház. T. b.	
	Trshtyénszky Ferencz. volt ág. hitv. ev. főesperes, Pozsony T. b.	
	Turkevei ev. ref. egyházközség, Turkeve	
390	Tüdős István, ref. esperes, Miskolcz	
	Ugrai ref. egyház, Ugra, Bihar vm	
	Unghi ref. egyházmegye, Ungvár	
	Vadászi ref. egyház, Vadász, Arad vm	
	Vajai ref. egyházközség, Vaja	
395	Vajdahunyad-zarándi ref. egyházmegye, Déva	
	Vámospércsi ref. egyházközség, Vámospércs	
	dr. Vámosy Károly, ügyvéd, Budapest. T. b.	
	Várady Gyula, egyhm. gondnok, Munkács. T. b.	
	† Várady Károly, volt főrendiházi tag, Budapest. T. b.	
400	Várady Lajos, ref. h.-lelkész, Tatabánya	40.—
	Dr. Várady Zsigmond, ügyvéd, N.-Várad. T. b.	
	† Varga József, ref. lelkész, Szikszó. T. b.	
	Vasvári Sándor, ref. lelkész, Csepely	
	Vecsey Oláh Miklós, földbirtokos, Tokaj	
405	Vértesaljai ref. egyházmegye, Seregélyes. T. b.	
	Vértesaljai ref. egyházm. lelk. kar, Seregélyes. T. b.	
	Vetési ref. egyházközs., Vetés. T. b.	
	Vizsolyi Ákos, földbirtokos, Alsó-Pél. T. b.	
	† Warga Lajos, volt ref. theol. tanár, Sárospatak. T. b.	
	Gr. Wass Béla, földbirtokos, Szent-Gotthárd. T. b.	
410	Gr. Zay Miklós, esp. felügyelő, Zay-Ugróc	
	† Zelenka Pál, ág. hitv. ev. püspök, Miskolcz	
	Zergi Mihály, s.-lelkész, Monoszló	10.—
	Báró Zeyk József, földbirtokos, Maros-Ujvár.	
415	Zólyomi ág. hitv. ev. egyházm., Besztercebánya. T. b.	
	Dr. Zsigmondy Jenő, ügyvéd, Budapest. T. b.	
	Zsilinszky Mihály, nyug. államtitkár, Budapest. T. b.	
	Dr. Zsiros Lajos, ügyvéd, Nagy-Kikinda. T. b.	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1908. év végével
C) Rendes tagok.		
(12 kor. tagsági díjjal minden évben.)		
	Ágoston Sándor, ref. lelkész, Kórógy	
	Alsó-nógrádi ág. hitv. ev. papi értekezlet, Szirák	
	Ambrus Péter, nyug. ref. főgymn. tanár, Mezőtúr	
5	Andrássy Kálmán, ref. lelkész, Buj	
	Antal Károly, ref. lelkész, Felső-Görzsöny	
	Antal Lajos, ref. lelkész, Lisznyó, u. p. Bikfalva	72.—
	Ifj. Antalfy László, ref. lelkész, Kassa	
	Arany Béla, közs. jegyző, Sár-Szt-Miklós	
	Arany Gusztáv, ref. lelkész, Pacsér, Bácsm.	
10	Dr. Babó Mihály, orsz. képviselő, Halas	12.—
	Bácsfeketehegyi ref. egyházközség, Bácsfeketehegy	
	Bácsy Gyula, ref. lelkész, Válaszút (Kolozs m.)	48.—
	Balázs Imre, ref. lelkész, Segesvár	
15	Bálint Dezső, ref. esperes-lelkész, Sárospatak	24.—
	Balint Sándor, Municipal igazgató, Budapest	
	Balkányi ref. egyházközség, Balkány	
	Balla Dezső, ref. h.-lelkész, Kup, u. p. Pápa-Kovácsi	
	Balla Endre, ref. lelkész, Csetény	
20	Dr. Ballagi Aladár, egyet. tanár, Budapest	
	Balogh Ferencz, theol. tanár, Debreczen	
	Dr. Balhazár Dezső, ref. esperes, H.-Böszörmény	
	Bancsó Antal, theol. igazgató, Sopron	
	Dr. Bánffy József, m. árvaszéki ülnök, Makó	
25	Barabás Sámuel, ref. körlelkész, Magyar-Lápos	252.—
	Bartha Gyula, ref. lelkész, Sajókaza	
	Barthalos Móricz, ref. lelkész, B.-Kis-Szóllós	
	Bary József, kir. törvzs. elnök, Nagyvárad	
	Beck Vilmos anyakönyvvezető, Pozsony	
30	Beliczay Béla, magyar egyh. gondnok, Budapest	
	Dr. Belohorszky János, ügyvéd, Újvidék	
	Benczur Emil, földbirtokos, Budapest	
	Benczur Gyula, festőművész, Budapest	
	Benedek Dénes, ref. lelkész, Makfalva	
	Benedek János, országgyűlési képviselő, Budapest	48.—
35	Benedek Károly, ref. esperes-lelkész, Alvincz	72.—
	Benedek László, ref. lelkész, Pánd	
	Benedek Pál, ref. lelkész, Küküllő-Széplak	120.—
	Benedek Sándor, közig. bíró, Budapest	
40	Benkó Gyula, ügyvéd, Bar.-Szt-Lőrincz	48.—
	Benkő István, ref. lelkész, Rákos-Palota	
	Benyiczky Árpád, orsz.-gy. képviselő, Lázi, u. p. Losoncz	12.—
	Berczeli ref. egyházközség, Berczel	
	Bereczk Sándor, ref. lelkész, Szeged	
	Berey József, ref. lelkész, Nagy-Ecsed	
45	Berghoffer Károly, tanár, Gyömrő	
	Dr. Bernát István, szerkesztő, Budapest	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Bernáth Lajos, ref. főgymn. tanár, Halas	
	Bertók Béla, ref. lelkész, Bereg-Surány	48.—
	Besztercebányai ág. hitv. ev. egyesület, Beszterce- bánya	
50	Bethlen Gábor-kör, Budapest	48.—
	Biberauer Richárd, ref. lelkész, Budapest	
	Bihar-diószegi ref. egyházközség, B.-Diószeg	24 —
	Bihar-nagy-bajomi ref. egyházk., Bihar-N.-Bajom	
	Bihar-udvari-i ref. egyházközség, Bihar-Udvari	
55	Biki Károly, ref. esperes, Szatmár	
	Bitay Béla, ref. lelkész, Déva	
	Bizony Ákos, ügyvéd, Miskolcz	
	Blatniczy Pál, ág. hitv. ev. lelkész, Zólyom	
	Ifj. Bocsor Lajos, ref. lelkész, Tengőd	
60	Bodon Barna, ref. lelkész, Nagy-Bátor	
	Bodor Géza, ref. esperes-lelkész, Al-Csernáton	
	Bodor István, főgymn. tanár, Rimaszombat	
	Boldog Balázs tanár, Róma (via famagosta 10)	12.—
	Bolla Pál, ref. h. lelkész, Inke (Somogy m.)	24.—
65	Borsos István, gymn. tanár, Pápa	156.—
	Borsos Károly, ref. főgymn. tanár, Mezőtúr	
	Bortnyik György, ág. hitv. ev. lelkész, Kölcse	24.—
	Boytár Sámuel, ref. lelkész, Péder	
	Bódi Lajos, ref. s.-lelkész, Seregélyes	48.—
70	Böődi ref. egyházközség, Böőd	
	Böszörményi Jenő, ref. lelkész, Budapest	
	Brádi ref. egyházközség, Brád	
	Brassói magyar ág. hitv. ev. esperességi papi értekezlete, Brassó-Apácza	12. —
	Breyer Jakab, ág. h. ev. lelkész, Fertő-Meggyes	
75	Brocskó Lajos, árvaházi igazgató, Budapest	
	Brunner János, ág. hitv. ev. főesperes, Sopron	
	Brückler Mihály, ügyvéd, Budapest	
	Budai János, ref. lelkész, Berek-Böszörmény	
	Budapesti ág. hitv. ev. egyházmegye, Budapest	
80	Budapesti ág. hitv. ev. főgymn., Budapest	
	Budapesti ág. hitv. ev. hitoktatói testület, Budapest	
	Budapesti ref. theol. akad. tanári kar, Budapest	
	Dr. Buza László, jogakad. tanár, Sárospatak	
85	Chicagói ref. magyar egyház, Chicagó	36.—
	Csák Aladár, ref. lelkész, Vésztő	
	Csanádi István, körjegyző, Oszró	48.—
	Csánki Gyula, kir. tanfelügyelő, S.-Szt-György	24.—
	Dr. Csengey Gyula, ügyvéd, Budapest	
90	Csepy Miklós, ref. lelkész, Csákberény	
	Cseresnyés Jenő, kir. műszaki tanácsos, Temesvár	
	Csia Kálmán, ref. lelkész, Etéd	
	Csia Pál, ref. s.-lelkész, Szepsi-Szt.-György	
	Csik Dániel, ref. főgymn. vallástanár, Miskolcz	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
95	Csikész Sándor, ref. s.-lelkész, Czegléd	24.—
	Csiky Lajos, ref. theol. tanár, Debreczen	
	Csire István, ref. esperes, Somogy-N.-Bajom	
	Csobán András, ref. theologus, Budapest	48.—
	Csomosz Dezső, ref. lelkész, Kádárta	24.—
100	Csűrös István, ref. főgymn. tanár, Budapest	
	Csűrös József, ref. lelkész, Nagy-Almás	168.—
	Czecz András, ref. lelkész, Bükkzsércz	12.—
	Czell Ignác, ref. lelkész, Bölön	24.—
	Daray Vilmos, földbirtokos, Kis-Kőrös	
105	Dávid Lajos, ref. s.-lelkész. Nógrádverőcze	
	Deák János, theol. tanár, Eperjes	
	Deák József, papnövendék, Pápa	60.—
	Deák Lajos, kir. tanfelügyelő, Maros-Vásárhely	
	Debreczeni Bertalan, főisk. jog-igazgató, Sárospatak	
110	Deési Gyula, ref. lelkész, Gyalu	48.—
	Deési ref. egyházmegye, Doboka	
	Gr. Degenfeld Sándor, földbirtokos, Erdő-Száda	
	Demeter Bertalan, ref. lelkész, Boldog	108.—
	Demjén Márton, ref. lelkész, Veszprém	36.—
115	Dr. Démy Lajos, orvos, Sopron	
	Dr. Dézsi Lajos, egyetemi tanár, Kolozsvár	
	Dézi Mihály, ref. lelkész, Csákvár	
	Dicsőfi József, ref. lelkész, Debreczen	
	Dr. Dobrovits Mátyás, főorvos, Pozsony	
120	Dóczy Imre, gymn. felügyelő, Debreczen	
	Dókus Gyula, cs. és kir. kamarás, alispán, S.-Ujhely	24.—
	Dókus László, megyei aljegyző, Sátoralja-Ujhely	
	Dombrádi ref. egyházközség, Dombrád	
	Dömötör Endre, ref. lelkész, Szőlád	24.—
125	Dömötör Lajos, ref. lelkész, Bölske	
	Dömötör László, k. jegyző, Szeremle	
	Ifj. Draskóczy Lajos, theol. tanár, Eperjes	
	Ebner Gusztáv, ág. h. ev. lelkész, Pozsony	120.—
	Engisch Frigyes, ág. hitv. ev. lelkész, Szeghegy	
130	Eősze Zsigmond, ág. hitv. ev. lelkész, Tolna-Némedi	
	Dr. Eöttevényi Nagy Olivér, jogakad. tanár, Kassa	
	Eötvös Sándor, ref. lelkész, Ráthót	70.—
	Eperjesi ág. hitv. ev. I. egyház, Eperjes	
	Eperjesi ág. hitv. ev. theol. önképző kör, Eperjes	24.—
135	Dr. Erdős József, theol. akad. tanár, Debreczen	
	Erős Károly, ref. lelkész, Tarczavajkócz	
	Eröss Lajos, ref. püspök, Debreczen	
	Fábián János, ref. lelkész, Vác	
	Fábián Dénes, ref. lelkész, Kispeszt	
140	Fábián Mihály, ref. lelkész, Felső-Ireg	
	Fabiny Gyula, min. tanácsos, Budapest	
	Famler G. Adolf, ág. hitv. ev. lelkész, Torzsa	
	Faragó János, colleg. tanár, Pápa	
	Farkas György, ref. lelkész, Abauj-Szinna	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
145	Dr. Farkas Imre. földbirtokos, Halas	
	Farkas Kálmán, ref. vallásnár, Kecskemét	24.—
	Fáy József, földbirtokos, Ecsed	24.—
	Báró Feilitsch Arthur, cs. és kir. kamarás, Budapest	
	Fejes István, ref. lelkész, Sátoralja-Ujhely	
150	Fejes Zsigmond, főgimn. tanár, Pápa	
	Fekete Gyula, ref. lelkész, Nagy-Kikinda	
	Felső-bányai ref. egyházközség, Felső-Bánya	108.—
	Felső-fügedi ref. egyházközség, Felső-Füged	
	Ferjentsik Miklós, ág. h. ev. egyh. felügyelő, Ózd	
155	Gróf Festetics Gyuláné, Wildon (Stájerország)	
	Dr. Finkey Ferencz, jogtanár. Sárospatak	
	Fodor István, főmérnök. Budapest	
	Dr. Fodor Pál, orvos, Miskolcz	
	Forgács Gyula, ref. lelkész, Pécel	
160	Forray Béla, kereskedő, Pozsony	
	Fördös Dezső, földbirtokos. Úzd-Borjad	
	Fráter Barnabás, főszolgabíró, Derecske	48.—
	Fröhlich Károly, főreálisk. tanár, Budapest	
	Furtai ref. egyház, Furta	
165	Futó Zoltán, ref. lelkész, Szentés	
	Fülöp József, ref. lelkész, Körmend	
	Dr. Gábor Illés, ügyvéd, Kispest	12.—
	Gálfy Lajos, kir. aljárásbíró, Nagyhalmagy	12.—
	Galle István, ág. h. ev. lelkész, Harta	60.—
170	Gamauf György, tanítókép. igazgató, Eperjes	
	Gáthy Zoltán, zenetanár, Pápa	100.—
	Gávai ref. egyházközség, Gáva	12.—
	Gecse Géza, ref. lelkész, Gálas	
	Geduly Gyula, máv. igazgató, Budapest	
175	Dr. Gerenday György, jogügyi főtanácsos, Budapest	
	Gonda Béla, min. műszaki tanácsos, Budapest	
	Gömöri ág. hitv. ev. papi értekezlet, Sajógömör	
	Gönczvidéki ref. lelkészi fiók-kör, Göncz	
	Görömbei Péter, ref. lelkész, Nagy-Kálló	
180	Guthy János, takp. könyvvezető, Hódmezővásárhely	
	Günther Ágost. kereskedő, Pozsony	
	Győri ág. hitv. evang. egyházközség, Győr	
	Győr ref. egyházközség, Győr	
	Győrffy József, ref. lelkész Hódmező-Vásárhely	
185	Győrffy József, ref. lelkész. Réde	138.—
	Györgydeák Dániel, s.-lelkész. Nagy-Grimót	
	Győry János, ref. lelkész, Nyárad, u. p. Daka	12.—
	Hagymássy Károly, kir. közjegyző, Paks	
	Hajas Endre, ág. hitv. ev. lelkész, Szent-András	
190	Hajdok István, háztulajdonos, Budapest	
	Hajdu-böszörményi ref. főgymn, H.-Böszörmény	
	Hajdu-hadházi ref. egyház, Hajdu-Hadház	
	Hajts Bálint, ág. h. ev. lelkész, Gyoma	
	Halászi ref. egyházközség, Halász	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1908. év végével
195	Halász Sándor, ref. h.-lelkész, Barabásszeg	
	Halászy József, ref. lelkész, Dorogma	
	Halka Sándor, ref. lelkész, Zseliczkisfalud	
	Hallgató János, ref. lelkész, Felső-Méra	
	Hamar István, theol. tanár, Budapest	
200	Hamvas József, ág. hitv. ev. lyc. tanár, Pozsony	132.—
	Havas Gyula, ref. lelkész, Börvely, u. p. Nagykároly	
	Haviár Dániel, ág. hitv. ev. egyhm. felügyelő, Szarvas	
	Dr. Haviár Gyula, ev. egyh. felügyelő, Szarvas	
	Havran Dániel, múzeumi könyvtársegéd, Budapest	
205	Haypál Benő, ref. lelkész, Budapest	
	Hegedűs és Sándor, könyvkereskedők, Debreczen	
	Hegyaljai ág. hitv. ev. egyházmegye, Miskolcz	
	Hernád-Szent-Andrási ref. egyház, u. p. Forró	
	Hetvényi Lajos, ág. hitv. ev. lyc. vallástanár, Sopron	
210	Hodossy Lajos, ref. lelkész, Kercsa	24.—
	Hollerung Károly, ág. hitv. ev. főesperes, Modor	
	Hornyánszky Aladár, ág. h. ev. theol. tanár, Pozsony	12.—
	Horváth Gábor, ref. h.-lelkész, N.-Kisfalud	
	Dr. Horváth József, ref. theol. tanár. Pápa	24.—
215	Dr. Horváth Károly, tanár, Budapest	
	Horváth Lajos, ref. miss. lelkész, Terezovac-Suhopolje	60.—
	Horváth Lajos, ref. lelkész, Magyar-Szentkirály	
	Horváth Miklós, gazdatiszt, Szirák	
	Dr. Horváth Ödön, közigazg. bíró, Budapest	
220	Horváth Sámuel, ág. hitv. ev. lelkész, Téth	
	Dr. Horváth Zoltán, ügyvéd, Budapest	
	Hosszú-pályi-i ref. egyházközség, H.-Pályi	24.—
	Hörcsik Lajos, ref. lelkész, Vilmány	36.—
	Huszthy Béla, főgondnok, Mező-Keresztes	24.—
225	Hutter Zsigmond, ág. h. ev. lelkész, Csöngye	24.—
	Iglói ág. hitv. ev. főgymn. tanári kar, Igló	
	Illosvay Aladár, földb., egyh. gondnok, Nyir Megyes	84.—
	Illyés János, ref. lelkész, Átány	
	Illyés Kálmán, ref. lelkész, Félegyháza	
230	Dr. Illosvay Lajos, műgyet. tanár, Budapest	
	Dr. Imre József, orvostanár, Kolozsvár	
	Incze Lajos, ref. lelkész, Vizakna	36.—
	Izsák Ferencz, ref. lelkész, Budapest	
	Jakab József, ref. lelkész, Gidofalva	
235	Jakabfi György, ág. hitv. ev. lelkész, Pilis	
	Jakucs Sándor, ref. lelkész, Szováth	
	Janka Károly, ref. lelkész, Nagyrosvágy	
	Jánó Albert, ref. lelkész, Hátszeg	24.—
	Jausz Vilmos, theol. tanár, Sopron	
240	Jóba József, ref. lelkész, Magyar-Atád	
	Józan Sándor, ref. lelkész, Katádfa	
	Juhász György, ref. lelkész, Ipp	
	Juhász Imre, áll. tanítóképző tanár, Pápa	
	Juhász László, ref. lelkész, Hanva, u. p. Bánréve	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
245	Kabai ref. egyházközség, Kaba . . . . . Kaczián János, ág. hitv. ev. lelkész, Budapest . . . . . Kádár Imre, városi számvevő, Karczag . . . . . Kájel István, ref. lelkész, Ószöd . . . . . Kálmán Sándor, ref. lelkész, Hirip	108.— 24.—
250	Kaposvári ref. egyházközség, Kaposvár . . . . . Kaposvárvidéki ref. lelkészi kör, Kaposvár . . . . . Karczag István, Keszthely . . . . . Kármán Pál, ref. lelkész, Torzsa . . . . . Kassai ág. hitv. I-ső egyházközség, Kassa	24.—
255	Kátai Andre, ref. esperes-lelkész, Duna-Szt-György . . . . . Dr. Katona József, vármegyei főorvos, Miskolcz. . . . . Dr. Kéler Zoltán, ügyvéd, Budapest . . . . . Kemecsei ref. egyházközség, Kemecse . . . . . Kenyeressy Árpád, ref. lelkész, Tisza-Lúcz	24.—
260	Kérészy Barna, ref. lelkész, Tisza-Nána . . . . . Keresztessy Sámuel, ref. vallástanár, Budapest . . . . . Késmárki ág. hitv. ev. egyházközség, Késmárk . . . . . Késmárki ág. hitv. ev. ker. Lyceum, Késmárk . . . . . Kis-marjai ref. egyházközség, Kis-Marja	24.—
265	Dr. Kiss Ernő, ügyvéd, Tamási . . . . . Kiss István, ág. hitv. ev. lelkész, Sámsonháza . . . . . Dr. Kiss Károly, ügyvéd, Budapest . . . . . Kiss Lajos, ref. lelkész, Garbócz-Bogdány . . . . . Kiss Lajos, ref. lelkész, Nagyszokoly	36.—
270	Kisújszállási ref. főgymnasium, Kisújszállás . . . . . Klepp Péter, ref. s.-lelkész, Torzsa . . . . . Kóbori János, vallástanár, Maros-Vásárhely . . . . . Kókai Lajos, könyvkereskedés, Budapest . . . . . Dr. Kollarik József, ügyvéd, Pozsony	48.—
275	Kolozsváry Sándor, ny. főszolgabíró, Baja . . . . . Komáromi ág. hitv. egyházközség, Komárom . . . . . Konrád Géza, ref. lelkész, Less . . . . . Konta Károly, ref. theologus, Pápa . . . . . Konyári ref. egyházközség, Konyár	12.—
280	Koréh Tatay Andre, ref. lelkész, Sepsiszentgyörgy . . . . . Dr. Kováts István, ref. lelkész, Szatmár . . . . . Kovács S. Aladár, műegyetemi tanár, Budapest . . . . . Ifj. Kovács Antal, ref. lelkész, Kilyén . . . . . Kovács Emil, ref. lelkész, Budapest	24.—
285	Dr. Kováts Lajos, ref. vallástanító lelkész, Budapest . . . . . Kovács László, ref. lelkész, Koronka . . . . . Kovács Sándor, ág. hitv. ev. theol. tanár, Pozsony . . . . . Kovács Sándor, ref. lelkész, Vajdahunyad . . . . . Kovácsy Kálmán, ág. h. ev. lelkész, Rákos-Palota	12.—
290	Dr. Kovácsy Sándor, min. tanácsos, Budapest . . . . . Kozma Andor, ref. lelkész, Pócsmegyer . . . . . Kozma Dezső, Bácsfeketehegy . . . . . Kozma László, ügyvéd, Zombor . . . . . Könyves Tóth Sámuel, ref. lelkész, Poklostelek	60.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
295	Dr. Kőrössy Kálmán, ügyvéd, Debreczen . . . . . Kövy István, községi jegyző, Aszaló . . . . . Krupecz István, ág. hitv. ev. lelkész, Udvarnok . . . . . Kubinyi Aladár, kir. törvényszéki elnök, Rimaszombat . . . . . Kulcsár Sándor, ref. lelkész, Herczegszőlős	
300	Ifj. Kulifay Elek, segédlelkész, Tordincze . . . . . Kulifay László, ref. lelkész. Aba . . . . . Dr. Kún Béla, jogakad. tanár, Debreczen . . . . . Kutas Bálint, ref. lelkész, Török-Szt-Miklós . . . . . Kutasi Ferencz, ref. lelkész, Tács	
305	Ladányi Ferencz, ref. tanító, Kaposmerő . . . . . Dr. Lakos Béla, ref. főgymn. tanár, Pápa . . . . . Lakos Lajos, egyháztanácsos, Budapest . . . . . Laky Dániel, főgymn. tanár, Budapest . . . . . Lampérth Lajos, ref. h.-lelkész, Győrpázmánd	24.— 36.— 24.—
310	Dr. Lánczy Gyula, udv. tan., egyet. tanár, Budapest . . . . . Láng Lajos, v. b. t. t., Budapest . . . . . Lator Sándor, volt orsz. képviselő, Budapest . . . . . Lähne Vilmos, igazgató, Sopron . . . . . Lengyel István, ref. s.-lelkész, Miskolcz	132.— 24.— 12.—
315	Lengyel Lajos, titkár, Nyitra . . . . . Lévay József, nyug. alispán, Miskolcz . . . . . Lévay Lajos, ref. esperes-lelkész, Budabicske . . . . . Lichtenstein József, Miskolcz . . . . . Lipták Bertalan, ref. lelkész, F.-Regmecz	
320	Lócsei ág. hitv. ev. egyházközség, Lócse . . . . . Lőke Károly, ref. lelkész, Szomód . . . . . Lukácsi Imre, ref. lelkész, Laskó (Baranya vm.) . . . . . Madarász Imre, ref. lelkész, Karczag . . . . . Mády Lajos, ref. esperes-lelkész, Ujpest	
325	Dr. Magyar László, ügyvéd, Budapest . . . . . Magyari Kossa Sámuel, földbirt., Tápiószentmárton . . . . . Báró Mannsberg Sándor, ág. hitv. ev. felügy., Kolozsvár . . . . . Markusovszky Sámuel, ág. hitv. ev. lyc. igazg., Pozsony . . . . . Máramarosszigeti ref. egyházközség, M.-Sziget	12.— 12.—
330	Marton Lajos, ref. theol. tanár, Budapest . . . . . Marton Sándor, ref. főgymn. tanár, Kecskemét . . . . . Masznyik Endre, theol. igazgató-tanár, Pozsony . . . . . Mátészalkai ref. egyházközség, Mátészalka . . . . . Meczner András, földbirtokos, A.-Bereczk	192.—
335	Medgyaszay Gyula Antal, ref. lelkész, Balatonfő-Kajár . . . . . Id. Medgyaszay Gyula Vincze, ref. lelkész, Dudar . . . . . Ifj. Medgyaszay Gyula Vincze, ref. lelkész, Lepsény . . . . . Dr. Mester Attila, körorvos, Gyapju (Bihar vm.) . . . . . Dr. Mezőssy Béla, orsz. képviselő, Ujfehértó	24.— 120.—
340	Mihálydi ref. egyházközség, Mihálydi . . . . . Miklós Géza, ref. lelkész, Székesfehérvár . . . . . Miskolczi ref. főgymnasium, Miskolcz . . . . . Dr. Miskolczi Kovács Gábor, ügyvéd, Szerencs . . . . . Molnár Albert, ref. lelkész, Főth	12.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
345	Molnár Gyula, h.-lelkész, Bori, u. p. Szántó	
	Molnár Hugó, ref. lelkész, Ujvidék	36.—
	Molnár István, ref. lelkész, Nyirmihálydi	72.—
	Molnár János, ref. lelkész, Erzsébetfalva	
	Dr. Móricz Károly, jogakad. tanár, Kecskemét	
350	Morvay Ferencz, körjegyző, Vaiszló	12.—
	Murányi János, ref. lelkész, Mezőtúr	
	Nagybányai ref. egyházközség, Nagybánya	
	Nagy Béla, ref. theologiai tanár, Sárospatak	
	Dr. Nagy Dezső, ügyvéd, Budapest	
355	Nagy Ferencz, ref. lelkész, Veresegyháza	
	Nagyhonti ág. hitv. evang. egyházmegye, Selmeczbánya	
	Nagy József, ref. h.-lelkész, Nemeske, u. p. Görösgál	
	Nagy József, ref. lelkész, Nagy-Szeben	
	Nagy-károlyi ref. egyház, Nagy-Károly	
360	Nagy Kornél, ref. püspüki titkár, Dunaalmás	
	Nagy-kőrösi ref. tan.-képző int. könyvtára, Nagy-Körös	
	Nagy Lajos, esperes-lelkész, Lábod	
	Dr. Nagy Sándor, ügyvéd, Nagybánya	
	Nagy-váradi ref. leánynevelő-intézet, Nagy-Várad	
365	Nánay Béla, ref. lelkész, Kiskunhalas	
	Német István, ref. theol. tanár, Pápa	
	Neupor Béla, ref. lelkész, Dereske	36.—
	Novák Lajos, theol. tanár, Sárospatak	
	Nyakas Balázs, ref. lelkész, Tisza-Polgár, u. p. Polgár	12.—
370	Dr. Nyeiczky Antal, kuriai bíró, Budapest	
	Nyirbátori ref. egyházközség, Nyirbátor	
	Nyiregyházai ref. egyházközség, Nyiregyháza	
	Nyiri Istvánné, Berettyóújfalu	
	Nyitrai ref. egyházközség, Nyitra	
375	Obál Béla, theol. tanár, Eperjes	12.—
	Orbán József, ref. lelkész, Siklód, u. p. Etéd	120.—
	Ólbey János, ref. lelkész, Nagy-Rozvány	192.—
	Orth Ambrusné sz. Maszák Viola, Budapest	
	Páloczi Czinke István, ref. lelkész, Rimaszombat	
380	Pancsovai ref. egyházközség, Pancsova	24.—
	Pap István, ref. theol. tanár, Budapest	
	Pap Imre, főszolgabíró, Munkács	24.—
	Dr. Pap Tibor, jogtanár, Máramaros-Sziget	24.—
	Papp József, ref. lelkész, Tomor	84.—
385	Papp Károly, ref. lelkész, Tisza-Inoka	
	Parragh Béla, ügyvéd, Tamási	116.—
	Pataki Pál, ref. lelkész, Ung-Tarnócz	12.—
	Patay Árpád, ref. lelkész, Arács, u. p. Balatonfüred	24.—
	Patonay Dezső, ref. lelkész, Nagykörös	
390	Pátróhai ref. egyházközség, Pátróha	
	Paulinyi Károly, ref. lelkész, Mezőberény, Békés m.	
	Payr Sándor, theol. tanár, Sopron	
	Pazonyi ref. egyházközség, Pazony	24.—
	Ifj. Péter Károly, ig. tanácsi titkár, Kolozsvár	12.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
395	Péterfy Sándor, kir. tanácsos, Pándorfalu, Moson m. Pethes János, áll. tképző-int. igazgató, Pápa	
	Peti Lőrincz, ref. lelk., Bűrüs	36.—
	Peti Sándor, lelkész, Várpalota	
	Petri Elek, ref. lelkész, Budapest	
400	Petrovics Soma, ág. hitv. ev. főesperes, Szentés	
	Dr. Petz Gedeon, egyet. tanár, Budapest	
	Dr. Pirkel Kristóf, ügyvéd, Pozsony	120.—
	Plachy Bertalan, kir. tanfelügyelő, Pozsony	86.—
	Pócza Ferencz, ág. hitv. ev. lelkész, Sikátor	
405	Podhradszky János, ág. h. ev. lelk. Szenttornya	24.—
	Bárá Podmaniczky Gézáné, földbirtokos, Kis-Kartal	
	Poszvek Sándor, ev. ref. theol. tanár, Sopron	
	Pozsonyi ág. hitv. ev. theol. akadémiai olvasókör, Pozsony	
	Pozsonymegyei ág. hitv. ev. esperesség, Modor	
410	Dr. Pruzsinszky Pál, theologiai tanár, Kispest	
	Puky Gyula, nyug. főispán, Budapest	36.—
	Pusztaföldvári ág. hitv. ev. esperesség, Pusztaföldvár	
	Rábold Gusztáv, ref. főgimn. tanár, H.-Böszörmény	24.—
	Rácz Gyula, ref. lelkész, Nagy-Kalász	
415	Rácz János, ref. lelkész, Kecskemét	
	Rácz Kálmán, ref. főgimn. tanár, Pápa	
	Ráczkevy Károly, ref. lelkész, Aszaló	
	Radácsy György, theol. tanár, Sárospatak	
	Radvány István, kir. tanácsos, Miskolcz	
420	Raffay Sándor, ág. hitv. ev. lelkész, Budapest	
	Ragályi Béla, ref. egyházm. gondnok, Balajt	
	Ramocsaházai ref. egyházközség, Ramocsaháza	
	Ravasz Árpád, ref. főgymn. tanár, Budapest	
	Ravasz János, ref. esperes, Nyárad-Szereda	
425	Rédei Károly, ág. hitv. ev. lelkész, Pusztaföldvár	
	Reif Pál, ág. hitv. ev. hitoktató, Budapest	
	Resiczai ref. egyház, Resicza	
	Rimaszombati ref. egyházközség, Rimaszombat	
	Rohoska József, theol. tanár, Sárospatak	48.—
430	Ruml József, állomásfőnök, Pozsony	48.—
	Ruszkay Gyula, ref. lelkész, Jánosi	
	Sáfár Béla, ref. lelkész, Ór-Szent-Miklós, u. p. Veres- egyháza	24.—
	Saguly János, ág. hitv. ev. lelkész, Pitvaros	
	Samu János, ref. főgymn. tanár, Budapest	
435	Sándor János, ref. lelkész, Miriszló	
	Sántha Károly, ág. hitv. ev. lelkész, Sár-Szt-Lőrincz	
	Sarkadi N. Imre, ref. lelkész, Tisza-Sas	84.—
	Sárkány Sámuel, ág. hitv. ev. nyug. püspök, Pilis	
	Sárospataki főiskolai „Erdélyi kör“, Sárospatak	48.—
440	Sárospataki ref. hittanhallgató egylete, Sárospatak	
	Dr. Scheffer Oszkár, orvos, Sopron	12.—
	Dr. Schneider Károly, ügyvéd, Kula	72.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Schulek Géza, ügyvéd, Budapest	
445	Sebeő Gyula, földbirtokos, Tarczal	36.—
	Sebestyén Endre, s.-lelkész, Nagy-Enyed	24.—
	Sebestyén Jenő, ref. vallásitanító lelkész, Budapest	12.—
	Dr. Segesdy Ferencz, kir. táblabíró, Balatonfüred	12.—
	Segesváry József, ref. esperes, Kántor-Jánosi	
	Séra Ferencz, ref. lelkész, Siter	
450	Simon Andor, ref. lelkész, Tarpa	120.—
	Simonides János, ág. hitv. ev. lelkész, Szécsény	
	Sinka Sándor, ref. főgymn. igazgató, Debreczen	8.—
	Siskey Imre, ref. s.-lelkész, Monoszló	
	Sohár Kálmán, s.-lelkész, Bátorkeszi	60.—
455	Somlyóvidéki ág. h. ev. lelkészi kör, Veszp., N.-Szöllős	
	Somogyi Gyula, ref. lelkész, Egyházasradóc, Vas m.	
	Dr. Somogyi Lajos, ügyvéd, Budapest	
	Soós Károly, ref. lelkész, Búcs, Esztergom m.	24.—
	Soós László, ref. s.-lelkész, Budapest	36.—
460	Soproni alsó ev. egyházmegyei lelkészi egylet, Vadosfa	
	Soproni ev. lyceumi ifjúsági magyar társaság, Sopron	
	Soproni ev. tanítóképző-intézet tanári kara, Sopron	
	Soproni ev. theol. önképző-kör, Sopron	
	Soproni felső ág. hitv. ev. egyházmegye, Sopron	
465	Sörös Béla, ref. lelkész, Losonc	
	Stark Lajos, magánzó, Sopron	
	Dr. Stricker Péter, körorvos, Ó-Szivác	
	Stromszky Emil, nyomdatulajdonos, Pozsony	
	Sütő Kálmán, ref. lelkész, Migléc	54.—
470	Sütő László, tanító, Oszró	48.—
	Dr. Szabó Aladár, ref. lelkész, Budapest	
	Szabó András, ref. lelkész, Vatta	
	Szabó Bálint, ref. s.-lelkész, H.-M. Vásárhely	48.—
	Szabó Dezső, ref. lelkész, Kazsok, Somogy m.	42.—
475	Szabó Endre, ref. lelkész, Minaj, Ung m.	12.—
	B. Szabó János, ref. lelkész, Padány	
	Dr. Szabó József, ügyvéd, Budapest	
	Szabó József, ref. lelkész, Nagy-Mihály	12.—
	S. Szabó József, ref. főgymn. tanár, Debreczen	
480	Szabó Kálmán, ref. lelkész, Soponya	36.—
	Szabó Kálmán, s.-lelkész, Torontálvásárhely	
	Szabó Lajos, ref. lelkész, H.-Hadház	
	G. Szabó Mihály, ref. lelkész, Tiszabecs	
	Szabó Péter, ref. esperes-lelkész, Piros	
485	Dr. Szádeczky Béla, tanár, Kolozsvár	54.—
	Ifj. Szakál István, ref. lelkész, Lucska	
	Szalacsi ref. egyházközség, Szalacs	
	Szalárdi ref. egyház, Szalárd	
	Szalay Ferencz, ref. lelkész, Szaporcza	
490	Szalóczy Pál, ref. lelkész, Mezőcsát	
	Szarka Károlyné, Kis-Geresd, (u. p. Nagy-Geresd)	
	Szarvasi ág. hitv. ev. főgymn. tanári kara, Szarvas	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
495	Dr. Szász Béla, min. tanácsos, Budapest Szatmár-németi ref. egyházközség, Szatmár-Németi Szathmári Sándor, ref. lelkész, Ermihályfalva Szeghalmy Sándor, ügyvédjelölt, Nagyvárad Dr. Székely György, pedagógiumi tanár, Budapest Dr. ifj. Székely József, ref. lelkész, Szentmárton-Káta	
500	Székely Mikó, ref. collegiumi tanár, Szepsiszentgyörgy Székesfehérvári ref. egyházközség, Székesfehérvár Ifj. Szekeres Mihály, ref. lelkész, Győr Dr. Szelenyi Aladár, ügyvéd, Budapest Széles Sándor, ref. lelkész, Gyúd	36.—
505	Szepesbélai ág. hitv. ev. egyházközség, Szepesbéla Szepesmegyei lelkészi egyesület, Szepes-Tótfalu Szerepi ref. egyházközség, Szerep Szigetvár vidéki ref. lelkészi kör, Kastélyos-Dombó Sziklai Ottó, ügyvéd, Pozsony Szikszóvidéki ref. papi kör, Szikszó	
510	Ifj. Szilassy Aladár, orvostudor, Budapest Szolnok Gerzson, ref. lelkész, Hajdu-Böszörmény Iglói Szontágh Andor, földbirtokos, Budapest Sztehló Gerő, ág. hitv. ev. lelkész, Besztercebánya Sztehló Kornél, ügyvéd, Budapest	12.—
515	Szunyogh Szabolcs, Budapest Szűcs Ferencz, ref. s.-lelkész, Bodajk Szűcs Lajos, ref. lelkész, Nádasdladány Szűcs Zoltán, ref. lelkész, Enying Tabajdy József, ref. lelkész, Szentes	60.— 24.—
520	Takách László, Ganz-gyári tisztviselő, Budapest Takács Gyula, községi jegyző, Dunaszentgyörgy Takácsy Dániel, h.-lelkész, Moha Takaró Géza, ref. lelkész, Kőbánya Takaró Imre, ref. tábori lelkész, Temesvár	48.— 60.—
525	Gróf Teleki Tibor, nagybirtokos, Gyömrő Thomay József, ág. hitv. ev. lelkész, Szeged Tisza-becsi ref. egyházközség, Tiszabecs Tisza-derzsi ref. egyházközség, Tisza-Derzs Tisza-kürti ref. egyházközség, Szolnok-Tisza-Kürt	
530	Tiszalóki ref. egyház, Tiszalók Tiszaroffi ref. egyházközség, Tiszaroff Tiszavidéki ág. hitv. ev. egyhm., Debreczen Titeli ág. hitv. ev. egyházközség, Tittel Tokay Lajos, nyomdarészv.-társ. igazgató, B.-Gyarmat	36.— 132.—
535	Tóth Béla, ref. lelkész, B.-Mező-Keresztes Tóth József, hitoktató-lelkész, Budapest Tóth Kálmán, ref. lelkész, Gárdony Tóth Kálmán, ref. lelkész, Nagykeszi Tóth Kálmán, ref. theologus, Budapest	72.— 12.—
540	Tóth Károly, főmérnök, Szekszárd Tóth Lajos, ref. lelkész, Súrthe Tóth Lajos, ref. lelkész, Tisza-Dob	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Tóth László, ref. s.-lelkész, Páty	
	Tóth Sándor, s.-lelkész, Csákerény	36.—
545	Tóth Sándor, ref. s.-lelkész, Dévaványa	12.—
	Tóth Sándor, ref. lelkész, Feketehegy	
	Tóthfalusy József, ref. lelkész, Marosvásárhely	96.—
	Tökés József, ref. lelkész, Málnás	
	Dr. Töpler Kálmán, polgármester, Sopron	
550	Török József, ág. hitv. ev. főesperes, Czegléd	
	Turi Károly, ref. lelkész, Kapoly	
	Ujfalussy Béla, felsőszab. egyházm. tan.-bíró, Mihálydi	96.—
	Ujfalussy Endre, földbirtokos, Mártonfalva	192.—
	Unitárius főgymnasiumi könyvtár, Kolozsvár	
555	Urházy Lajos, ref. lelkész, Lovasberény	
	Vajda Ferencz, ref. lelkész, Székelyudvarhely	24.—
	Vajda István, ref. s.-lelkész, Nagykörös	
	Vajda Sándor, ref. s.-lelkész, Tiszavalk	
	Váncsodi ref. egyházközség, Váncsod	
560	Varga Gyula, ág. hitv. ev. lelkész, Vönöczk	
	Varga Gyula, ref. lelkész, Szava	
	Varga Márton, ág. hitv. ev. lelkész, Tokaj	
	Varga Sándor, ref. lelkész, Ercsi	
	Varga Zsigmond, ref. lelkész, Mohács	
	Vargha Dezső, papnövendék, Pápa	60.—
565	Dr. Vargha Gyula, m. tan., statiszt. hiv. igazg., Budapest	
	Vargha Kálmán, ref. lelkész, Káloz	
	Vas Vincze, ref. papnövendék, Pápa	
	Vasi felső ág. hitv. ev. egyházmegye, Felső-Lövő	
	Vay Péter, kir. táblai bíró, Kis-Várda	88.—
570	Gróf Vay Tihamér, F.-Vadász (Abauj vm.)	
	Gróf Vay Tihamérné, F.-Vadász (Abauj vm.)	
	Dr. Vécsey Tamás, udv. tan., egyet. tanár, Budapest	
	Végh Arthur, tkp. igazgató, Budapest	
	Végh János, segédlelkész, Molnaszecsőd	24.—
575	Végyvári ref. egyházközség, Végyvár	
	Vékony József, földműves, Hódmező-Vásárhely	
	Velegi István, ref. h.-lelkész, Iszka-Szt-György	
	Vendvidéki ág. hitv. ev. lelkészi kör, Hódos (Vas m.)	
	Veres Géza, ref. lelkész, Nádudvar	
580	Veress Jenő, ref. hitoktató-lelkész, Budapest	
	Veres József, ág. hitv. ev. főesperes, Orosháza	
	Veres Károly, ref. lelkész, Papolecz	
	Webster Jakab, skót ref. lelkész, Budapest	
	Zágoni ref. egyházközség, Zágon	24.—
585	Zajzon János, ref. vallásanár, N.-Enyed	
	Dr. Zelenka Lajos, curiai tanácsjegyző, Budapest	60.—
	Gr. Zichy Kázmérné, Ujfalu, u. p. Zichy	
	Zih Sándor, ref. lelkész, Berettyó-Ujfalu	
590	Zilahi ref. collegium, Zilah	
	Zitás Bertalan, ref. lelkész, Pthrügy	
	Zoltáni Elek, ref. esperes, Léczfalva	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Zoványi Jenő, theol. tanár, Sárospatak	12.—
	Zöld József, ref. lelkész, Resicza	
595	Zsigmond Ferencz, ref. lelkész, Ártánd	
	Zsoldos Benő, törvényszéki jegyző, Zombor	84.—
D) Pártoló tagok.		
(6 korona tagsági díjjal minden évben.)		
	Abauji ref. tanító-egyesület, Nagy-Szalánc	
	Ajak, ref. egyházközség, Ajak	18.—
	Anarcs, ref. egyház, Szabolcs m.	
5	Antal Lajos, ref. lelkész, Aszár	
	Antos István, földbirtokos, Rákos-Csaba	
	Apostol Bertalan, ref. lelkész, Szirma	54.—
	Arday Janka Dániel, ref. lelkész, Zsarnó	
	Bácsfeketehegyi ref. egyházközség, Bácsfeketehegy	
10	Badaló ref. egyházközség, u. p. Macsola (évi 10 K)	
	Bajkó György, ref. lelkész, Barátos	36.—
	Bákai ref. egyházközség, Báka, u. p. Kis-Várda	
	Bakó Imre, ref. lelkész, Városhidvég	
	Balazsér ref. egyház, u. p. Nagy-Bégány (évi 10 K)	
15	Ballay Aladár, ref. lelkész, Dancsháza	
	Balogi-Nányi-és Czakói ref. egyházközség, Balogi-Nányi	
	Balsai ref. egyházközség, Balsa	
	Bányai Sándor, ref. főgymn. vallást., H.-M.-Vásárhely	
	Barla Jenő, főgymn. tanár, Kisujszállás	
	Bartalos Dezső, ref. lelkész, Tót-Vázsony	96.—
20	Bartha József, ref. lelkész, Vis u. p. Szabolcs	96.—
	Bartha Mihály, ref. lelkész, Sajó-Vámos, Borsod m.	60.—
	Dr. Bartók György, ref. theol. tanár, Kolozsvár	
	Bátori Gábor, főgymn. tanár, Halas	
25	Bélaváry István, ref. lelkész, Csoknya, Somogy m.	36.—
	Bencze Zsigmond, ref. tanár, H.-M.-Vásárhely	60.—
	Bendl Henrik, ág. hitv. ev. egyet. pénztárnok, Budapest	
	Benki ref. egyházközség, Benk, u. p. Mándok	
	Benke István, ref. lelkész, Rákos-Szent-Mihály	
30	Benkó Imre, főgymn. tanár, Nagykőrös	30.—
	Benkő Viktor, ref. lelkész, Fehérvíz	3.—
	Beregszászi ref. egyházközség, Beregszász (évi 10 K)	
	Beregszászvérgárdói ref. egyházközség, u. p. Beregszász (évi 10 K)	
	Beregszászy Ferencz, ref. lelkész, Meszes	12.—
35	Bereg-Rákos ev. ref. egyházközség, Bereg-Rákos	
	Berencsi ref. egyház, Berencs, Szabolcs m.	42.—
	Berkeszi ref. egyház, Berkesz, u. p. Demecser	
	Besenyődi ref. egyház, Besenyőd, u. p. Ó-Fehértó	
	Beszterczy ref. egyház, Besztercz, u. p. Demecser	
40	Bezdédi ref. egyházközség, Bezdéd	
	Bicskei ref. egyházközség, Bicske	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Bilkei ref. egyházközség, Bilke (évi 10 K)	
	Biró János, ref. lelkész, Abaujvár	
	Bitay Béla, ref. lelkész, Déva	12.—
	Bódogh Tamás, ref. lelkész, Emőd	30.—
45	Bodolay István, ref. lelkész, Mező-Csáth	
	Botos József, ref. lelkész, Parasznya	
	Botrágyi ref. egyházközség, Botrágy (évi 10 K)	50.—
	Dr. Bruckner Győző, főgymn. tanár, Igló	
	Buji ref. egyházközség, Buj	
50	Bulla Sándor, mérnök, Orosháza	12.—
	Buttyka Boldizsár, gymn. tanár, H.-Böszörmény	24.—
	Buza János, ref. főgymn. tanár, Sárospatak	18.—
	Buzi Márton, ref. lelkész, Kövecses	
55	Csabay Pál, ref. lelkész, Alsó-Balog	
	Cseh Pál, ref. lelkész, Alsó-Mihályi	
	Csengery Dezső, ügyvéd, Kassa	6.—
	Cserhalmi Samu, számelőnök, Budapest	
	Csizmadia Jenő, ref. lelkész, Bánhorváth	
	Csomár Béla, ref. s.-lelkész, Tisza-Ábrány, u. p. Csap	
60	Csorba György, főgymn. tanár, Miskolc	12.—
	Czékus László, ág. hitv. ev. lelkész, Abauj-Szántó	
	Czirbusz Endre, ág. hitv. ev. tanító, Kondoros	
	Dakó Lajos ref. lelkész, Borsód	12.—
	Darabos Lajos, ref. kántor, H.-M.-Vásárhely	48.—
65	Darabos Sándor, ref. lelkész, Békés-Szt.-András	
	Daróczi ref. egyházközség, u. p. Beregszász (évi 10 K.)	50.—
	Dávid József, ref. lelkész, Hangács	
	Debreczeni ref. felsőbb leányiskola, Debreczen	
	Dédai ref. egyházközség, u. p. Nagy-Bégány (évi 10 K.)	30.—
70	Demecseri ref. egyházközség, Demecser	12.—
	Derczeni ref. egyházközség, u. p. Gát (évi 10 K.)	
	Dr. Dillnberger Emil, orvos, Budapest	24.—
	Dr. Dirner Gusztáv, főorvos, Budapest	
75	Dobronyovszky Gyula, ág. hitv. ev. lelkész, Alberty-Irsa	114.—
	Dózsa Dénes, nyug. tanár, Szászváros	
	Dózsa József, ref. lelkész, Tata	
	Döghei ref. egyházközség, Döghe	
	Droppa Sámuel, Oroszlány, Komárom m.	
80	Duka Marcel, kir. tanácsos, Szeged	
	Dusza János, ref. lelkész, Pelsőz	
	Egerházy Lajos, ref. lelkész, Torda	10.—
	Elek József ref. lelkész, Bábony	
	Encsenci ref. egyházközség, Encsencs	
	Érmihályfalvai ref. egyházközség, Érmihályfalva	
85	Eröss Lajos, ref. lelkész, Abauj-Szemere	
	Faa Imre, ref. lelkész, Fokszabadi	
	Farkas Károly, ref. lelkész, P.-Keresztúr	
	Fekete Sándor, ügyvéd, Hajdu-Szoboszló	
	Félegyházy Antal, colleg. tanár, Székely-Udvarhely	
90	Felső Láng János, Sár-Szent-Miklós	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Felvinczy Lajos, ref. lelkész, Kis-Igmánd	
	Fényes Endre, kir. járásbíró, Székelyhid	
	Fényeslitkei ref. egyházközség, Fényes-Litke	
95	Dr. Florián Károly, jogtanár, Eperjes	6.—
	Fodor Béla, kir. törv. bír. Miskolcz	
	Fodor György, ref. lelkész, Perkupa	
	Fóris Lajos, ref. lelkész, Olcsvaópati	
	Fornosi ref. egyházközség u. p. Munkács (évi 10 K.)	
100.	Földes György, egyházm. jegyző, Zabola	
	Földváry Jenő, ref. lelkész, Daruvár	
	Földváry László, ref. lelkész, Vác-Hartyán	
	Frenyó Lajos, főgymn. vallástanár, Eperjes	24.—
	Dr. Funk Sámuel, rabbi, Pozsony	48.—
	Fülöpp József, községi jegyző, Kondoros	42.—
105	Gaal Ferencz, ref. lelkész, Poroszló	
	Gádorosi ref. egyházközség, Gádoros	36.—
	Gajdács Pál, ág. hitv. ev. lelkész, Tót-Komlós	12.—
	Gárdonyi ref. egyházközség, Gárdony	
	Gáti ref. egyházközség, Gát (évi 10 K.)	20.—
110	Gecsányi Gusztáv, főgymn. igazgató, Sopron	
	Gemze ref. egyházközség, Gemze	6.—
	Geréb Márton, gym. tanár, Kolozsvár	12.—
	Dr. Gergely György, jogakad. tanár, Máramarossziget	
115	Geszterédi ref. egyházközség, Geszteréd	
	Geszty Andor, kir. ügyész, Budapest	
	Dr. Gidófalvi István, kir. közjegyző, Kolozsvár	
	Gombai ref. egyházközség, Gomba	
	Gönczi Lajos, ref. tanár, Székely-Udvarhely	
120	Gulács ref. egyház., u. p. M.-Tarpa (évi 10 K.)	
	Gyalog István, ág. hitv. ev. lelkész, Balf, Sopron m.	
	Dr. Gyarmathy Dezső, orsz. képviselő, Honorád-Sz.-Pál	12.—
	Győrteleki ref. egyházközség, Győrtelek	6.—
	Győry József, ref. lelkész, Belényes-Tárkány	
	Gyulaházai ref. egyházközség, Gyulaháza	
125	Gyulaji ref. egyházközség, Gyulaj	
	Gyürei ref. egyházközség, Gyüre	
	Hajdu János, ág. h. ev. lelkész, Zsegnye	
	Halábor ref. egyház., Mezővári (évi 10 K.)	
	Halász Zsigmond, tanácsbíró, Alsó-Dabas	12.—
130	Harsányi István, ref. vallástanár, Sárospatak	
	Harsányi Sándor, ref. lelkész, Túrkeve	
	Hegedüs István, egyet. tanár, Budapest	
	Herepey Gergely, ref. lelkész, Kolozsvár	
	Hofmann Károly, főgymn. tanár, Kisujszállás	
135	Horváth István, ref. lelkész, Bürkös	12.—
	Hurváth Sándor, ág. h. ev. lelkész, Várpalota	
	Hubay Bertalan, ref. lelkész, Bodzás-Ujlak	66.—
	Hutka József, ref. esperes, Bánócz	
140	Idrányi Barna, ref. lelkész, Nagy-Szaláncz	
	Iglói főgimnázium „Tököly Imre köre“, Igló	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Imre Lajos, gymn. tanár, H.-M.-Vásárhely	
	Dr. Imre Sándor, egyet. m. tanár, Budapest	
	Isoz Kálmán, múz. hivatalnok, Budapest	
145	Jákói ref. egyházközség, Jákó, u. p. Nyir-Bakta	12.—
	Jancsó Lajos, ref. lelkész, Marosujvár	
	Dr. Jászi Viktor, jogakad. tanár, Debreczen	
	Jávory Nándor, ref. lelkész, Magyarreges	
	Joó András, ref. s.-lelkész, Pálfa	6.—
150	Jósvai Dénes, ref. lelkész, Ziliz, u. p. Bodva	
	Kádár János, ref. lelkész, Legenye	
	Kádár Lajos, ref. lelkész, Nagykanizsa	
	Kajdaniói ref. egyh.-közs., u. p. Bereg-Rákos (évi 10 K)	
	Kállósemjéni ref. egyházközség, Kálló-Semjén	
155	Kálmán Gyula, ref. lelkész, Ságvár	
	Kálniczky Endre, ref. lelkész, Putnok	
	Kanyári ref. egyházközség, Kanyár	
	Kapi Béla, ág. h. ev. lelkész, Körmend	
	Karácson Béla, főgymn. tanár, Kisujszállás	
160	Karai Sándor, ref. colleg. tanár, Debreczen	
	Karika László, közbirtokos, Csep	48.—
	Kazai Géza, ref. lelkész, Lak	42.—
	Kenessey Kálmán, min. tanácsos, Budapest	
	Keviczky László, ág. h. ev. lelkész, Kondoros	42.—
165	Kis-Bégányi ref. egyházközs., u. p. N.-Bégány (évi 10 K)	
	Kis Dániel, ref. lelkész, Alistál	
	Kislétai ref. egyházközség, Kis-Léta	
	Kiss Ernő, ref. tanár, Pápa	
	Kiss Béla, ref. lelkész, Vaál	18.—
170	Dr. Kiss Károly, ügyvéd, N.-Kikinda	114.—
	Kiss Lajos, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	
	Kiss Sándor, ref. tanító, Parasznya	6.—
	Kisvárdai ref. egyházközség, Kis-Várda	
	Kisvarsányi ref. egyházközség, Kisvarsány	
175	Kocsordi ref. egyházközség, Kocsord	
	Kolozsváry Mihály, Szatmárnémeti	18.—
	Kolumbán Ferencz, ref. lelkész, Hidvég	94.—
	Komorói ref. egyházközs., Komoró, u. p. Fényes-Litke	
	Kapocsapáti-i ref. egyház, K.-Apáti	
180	Korompai ág. h. ev. egyházközség, Krompach	12.—
	Kótaj ref. egyházközség, Kótaj	
	Kovács Gyula, alispán, Hajdú-Szoboszló	12.—
	Dr. Kovács Gyula, egyet. tanár, Budapest	
	Kovács Imre, pénzügyi számvizsgáló, Miskolcz	
185	Dr. Kovács József, főorvos, Szeged	
	Kovács Károly, ref. lelkész, Tisza-Palkonya	
	Kováts Ferencz, m. közigazg. irattárnok, Temesvár	
	Kozma Zsigmond, ref. lelkész, Bihar-N.-Bajom	
	Könyves János, ref. lelkész, Fenes, u. p. Belényes	
190	Kőszeghy József, ref. lelkész, Kéttornyulak	
	Kötse István, tanítókép. tanár, Sárospatak	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Krafta Ferd. Lajos, ág. hitv. ev. lelkész, Surein	24.—
	Kún József, ref. hittanhallgató, Sárospatak	54.—
	Kusztos Gyula, ref. lelkész, Ördögkút	114.—
195	Kübeicher Albert, ág. hitv. ev. lelkész, Duránd	60.—
	Dr. Küry Albert, megyei főjegyző, Szolnok	
	Lábos Bertalan, tanító, Kisgyőr, u. p. Harsány	
	Lamperth Gyula, ref. lelkész, Juth	
	Laskodi ref. egyházközség, Laskod	
200	Dr. Lehoczy Béla, ügyvéd, Miskolcz	54.—
	Lénárth József, ref. lelkész, Magyaró	
	Lénárth Lajos, ev. lelkész, Kis-Újfalu	
	Lencz Géza, ref. theol. tanár, Debreczen	12.—
	Lengyel József, ref. s.-lelk., Bácsa	
205	Dr. L. Lengyel Lajos, orvos, Budapest	
	Lórántházai ref. egyház, Lórántháza	
	Lőrincz Gyula, ref. lelkész, Kis-Bacson	60.—
	Lövői ref. egyházközség, Lövé	
	Magyar Bertalan, ref. lelkész, N.-Dobrony	
210	Majtisi ref. egyházközség, Majtis	
	Maklár Pap Miklós, főisk. tanár, Sárospatak	42.—
	Makkosjánosi ref. egyházközség, Nagy-Bégány (évi 10 korona)	
	Mándoki ref. egyházközség, Mándok	
	Marikovszky Menyhért, igazgató, Máramaros-Sziget	
215	Dr. Márk Ferencz, ref. lelkész, Békés	
	Marton Gyula, Mihálydi, u. p. Szabolcs	60.—
	Dr. Márton Lajos, múz. hivatalnok, Budapest	
	Mártony Elek, ág. hitv. ev. lelkész, Stósz	
	Dr. Mázor Elemér, ügyvéd, Szarvas	
220	Melkó István, ref. lelkész, Vasmegyer	23.—
	Mendöl Lajos, ág. hitv. ev. lelkész, Nagy-Szénás	18.—
	Menyhárd Elek, ref. lelkész, Szász-Bréte	
	Mészáros János, ref. lelkész, Ócsa, Pest m.	
	Mészáros Károly, ref. lelkész, Mócsa	24.—
225	Mezey János, ref. lelkész, Óri-Szt-Péter	
	Mezővári ref. egyházközség, Mezővári (évi 10 K)	10.—
	Mihajlovics Soma, ág. hitv. ev. lelkész, Bér, u. p. Szirák	
	Dr. Mikler Károly, jogtanár, Eperjes	
	Mindszenti Imre, ref. lelkész, Sajókaza	48.—
	Mocsy Lajos, ügyvéd, Garam-Vezekény	96.—
230	Mód Lénárt, ág. hitv. ev. lelkész, Vas-Simonyi	
	Mogyorósi ref. egyház, Mogyorós	
	Molnár Dénes, ref. lelkész, Kéty	
	Molnár József, ev. ref. lelkész, Csósz	
235	Molnár József, ref. lelkész, Naprágy, u. p. Kelemér	48.—
	Ózv. dr. Moravcsik Gyuláné, Budapest	
	Móroc Mihály, ref. lelkész, Ó-Gyalla	
	Morvay Ferencz, ref. lelkész, Nagy-Váty	
	Mosánszky Béla, bankigazgató, Bártfa	
	Munkácsi ref. egyházközség, Munkács (évi 10 K)	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
240	Nagy Albert, ref. lelkész, Baczka-Madaras	24.—
	Nagybégányi ref. egyházközség, Nagybégány (évi 10 K)	
	Nagy Elek, tanár, Debreczen	12.—
	Nagy Elek, ref. lelkész, Fugyi	
	Nagy Gida, ref. lelkész, Diós-Jenő	18.—
245	Nagy István, ref. lelkész, Kiskovácsi, u. p. Berhida .	18.—
	Nagy Károly, ref. theol. tanár, Kolozsvár	
	Dr. Nagy Ottó, megyei jegyző, Szolnok	12.—
	Nagy Sándor, ref. lelkész, Mohi	
	Nagyvarsányi ref. egyházközség, Nagy-Varsány	
250	Nánássy Andor, takpt. igazgató, Nagykovács	12.—
	Nemes Kálmán, ref. lelkész, Somorja	
	Németh Péter, ref. lelkész, Csongor	
	Dr. Neumann Mór, ügyvéd, Galánta	54.—
	Nyáry Pál, ref. lelkész, Pécs	
255	Nyirbogáti ref. egyházközség, Nyirbogat	
	Nyirbogdányi ref. egyházközség, Nyirbogdány	
	Nyiribronyi ref. egyházközség, Ibrony, u. p. Apagy	
	Nyirtéthy ref. egyházközség, Nyir-Téthy	
	Dr. Nyitray Pál, orvos, Kisujszállítás	96.—
260	Ófehértói ref. egyházközség, Ó-Fehértó	
	Orosi ref. egyházközség, Oros	
	Osvald Kálmán, ref. lelk., Apácza-Szakállas, u. p. Ekecs	
	Osváth Zoltán, ref. lelkész, Ozd	6.—
	Óri ref. egyházközség, Ór	
265	Padrah Sándor, kir. közjegyző, Hajdú-Szoboszló	
	Pap István, ref. lelk., Magyarberkesz, u. p. Nagysomkút	
	Papi ref. egyházközség, Pap	
	Páskaháza ref. egyházközség, Páskaháza	
	Paszabi ref. egyházközség, Paszab	
270	Pataky János, ref. s.-lelkész, Mátyinka, u. p. Dédes	
	Pataky Sándor, ny. cs. és kir. százados, Miskolcz	
	Patay Károly, ref. lelkész, Alsó-Szede	
	Dr. Pávai Vajna Gábor, főorvos, Pozsony	30.—
	Pázmány Vincze, ref. lelkész, Nemes-Oroszi	
275	Pécsvárady Béla, ref. lelkész, Simontornya	
	Dr. Peczkó Ernő, tanár, Debreczen	24.—
	Pelsőczi ref. egyházközség, Pelsőcz	
	Péter Mihály, ref. lelkész, K.-Azar	41.—
	Petra István, könyvelő, Miskolcz	
280	Pfliegler Ferencz, kereskedő, Miskolcz	
	Piricsei ref. egyházközség, Piricse	
	Placskó István, ág. hitv. ev. lelkész, Szarvas	6.—
	Pongrácz János, ref. lelkész, Héregyh	
	Porzso István, s.-lelkész, Nagy-Kálló	
285	Pósa Lajos, ref. lelkész, Radnót	
	Puskás Lajos, ref. lelkész, Martos	12.—
	Dr. Rác Albert, Török-Szt-Miklós	
	Rác Gyula, tanár, Budapest	42.—
	Rác Lajos, főisk. tanár, Sárospatak	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
290	Rádi ev. ref. egyházközség. Rád	
	Rákosi György, ref. lelkész. Nyárad-Szent-Anna	
	Raksányi Károly, ref. lelkész, Balaton-Henye	
	Régeni Ferencz, ref. lelkész, M.-Bikál	
	Révész Lajos, ref. coll. tanár, Debreczen	
295	Réz László, ref. lelkész, Rozsnyó	
	Dr. Réz Mihály, jog. akad. tanár, Eperjes	
	Rozgonyi László, ref. lelkész, Nekézseny	54.—
	Rózsay József, körjegyző, Vác-Hartyán	108.—
	Rupprecht Olivér, földbirtokos, Mesterháza	
300	Sámuel Aladár, ref. lelkész, Balavására	12.—
	Sárosi ág. hit. ev. egyházmegye, Budamér	42.—
	Sarudy Ottó, áll. tképző-int. igazgató, Déva	
	Schilling Ottó, kir. körjegyző, Szamos-Ujvár	6).—
	Schneider Pál, ref. lelkész, Beska	
305	Sebesi Ákos, kir. körjegyző, Segesvár	
	Sedivi László, ref. lelkész, Nyitra	
	Sényői ref. egyházközség, Sényő, u. p. Nyir-Bogdány	
	Simon Mihály, ref. lelkész, Szkáros	
310	Somogyi Kálmán, ref. lelkész, Adánd	
	Somogyi Lajos, ref. lelkész, Sámson	
	Dr. Söres János, ügyvédjelölt, Nagy-Kálló	
	Steinfeld Jenő, könyvnyomdász, Sárospatak	60.—
	Svingor József, ref. lelkész, Vadna	
	Ifj. Szabadi Adolf, magánhivatalnok, Budapest	
315	Szabadi Béla, magánhivatalnok, Budapest	
	Szabó András, ref. lelkész, Temesvár	48.—
	Szabó Barna, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	6.—
	Szabó Bertalan, ref. lelkész, H.-Papi, u. p. H.-Bóba	
	Szabó János, ref. lelkész, Köröstarcsa	
320	Szabó Sándor, ref. lelkész, Turkeve	
	Dr. Szabó Sándor, tanár, Sárospatak	54.—
	Szabó Zsigmond, ref. lelkész, Győr	
	Szabolcsi ref. egyházközség, Szabolcs	
	Szakolyi ref. egyházközség, Szakoly	
325	Szalay Mihály, ág. hitv. ev. lelkész, Bokod	
	Szarvasi ág. hitv. ev. egyházközség, Szarvas	
	Szécsi Ferencz, ref. lelkész, Felvincz	
	Székelyi ref. egyházközség, Székely	
	Szekeres Mihály, ref. esperes, Takácsi	
330	Szele György, ref. lelkész, Debreczen	
	Dr. Szelényi Ödön, theol. tanár, Pozsony	
	Szeless Jánosné Katona Mária, Hódmezővásárhely	
	Szendrey Gábor, körjegyző, Magyarós	60.—
	Szentmártony Dániel, ref. lelkész, Mártonyi	12.—
335	Dr. Szesztay Zoltán, ügyvéd, Nyiregyháza	24.—
	Szigeti Benedek Gyula, ref. főgymn. tanár, Miskolcz	54.—
	Sziráczy János, ny. tanító, Szarvas	
	Szombath György, pénzügyi igazg., Rimaszombat	
	Szombati László, v. számvevő, Miskolcz	48.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1905. év végével
340	Dr. Szomor Dezső, ügyvéd, Hódmezővásárhely	
	Szomjai Gusztáv, földbirtokos, Tiszalök	12.—
	Szondy Géza, ref. lelkész, Kis-Pereg	60.—
	Szontágh Sándor, ág. hitv. ev. lelkész, Szepes-Váralja	
	Szuhay Benedek, ref. lelkész, Kápolna	60.—
345	Szücs Dezső, ref. lelkész, Csajág	
	Szücs József, ref. lelkész, Alsó-Órs	
	Szücs László, ref. lelkész, Senyeháza	
	Tamási Béla, főjegyző, Uj-Léta	30.—
	Tarpai ref. egyházközség, Tarpa (évi 10 K)	
350	Téglási ref. egyházközség, Téglás	
	Teke Dénes, ág. hitv. ev. lelkész, Alsó-Lendva	12.—
	Tenkei József, betegs. pénzt. titkár, Nagyvárad	60.—
	Terényi János, ág. hitv. ev. lelkész, Tápió-Szt-Márton	
	Terray Gyula, ág. hitv. ev. főesperes, Rozsnyó	24.—
355	Thasi ref. egyházközség, Thas	12.—
	Tirscher Géza, minist. tanácsos, Budapest	12.—
	Tirscher István, gyógyszerész, Bártfa	
	Tisza-Adony ref. egyházközség, Tisza-Szalka (évi 10 K)	
	Tisza-Szent-Mártoni ref. egyházközség, Tisza-Szt-Márton	
360	Tóbiás Gyula, ref. lelkész, Felső-Láncz	
	Tokay Elek, ny. jegyző, Kőrösszeg-Apáti	
	Tornyos-pálcza ref. egyházközség, Tornyos-Pálcza	
	Dr. Tóth Dezső, ügyvédjelölt, Budapest	54.—
	Tóth István, ref. lelkész, Eger	
365	Tóth István, ügyvéd, Pozsony	60.—
	Tóth János, ref. lelkész, Nagy-Barcza	48.—
	Tóth Kálmán, ref. lelkész, Deáki	
	Turai ref. egyházközség, Tura	6.—
	Turkevei Casino, Turkeve	6.—
370	Túzséri ref. egyházközség, Túzsér	
	Ujfejértói ref. egyházközség, Ujfejértó	
	Uj-kenézi ref. egyházközség, Uj-Kenéz	
	Úzoni ref. egyházközség, Uzon	
	Vadas Gyula, ref. lelkész-tanító, Magyar-Csanád	66.—
375	Vadász Pál, ref. esperes, Sajó-Szt-Péter	
	Vadon Béla, ref. lelkész-pénztáros, Derecske	
	Varannay Lajos, ref. lelkész, Uj-Bars	
	Varga Antal, ref. lelkész, Felső-Bátka	
	Varga Antal, ref. hitoktató-lelkész, Budapest	
380	Varga Ferencz, ref. lelk., Csittszentiván, u. p. Nyárádtő	4.—
	Varga Lajos, ref. lelkész, Nagy-Rábe, Bihar m.	
	Varga Sándor, ref. lelkész, Garé, Baranya m.	
	Varásgh Béla, gyógyszerész, B-Csaba	
	Vas Mihály, ref. lelkész, Gégény	
385	Vasmegyeri ref. egyházközség, Vas-Megyer	
	Vaszary János, ny. jószágigazgató, Hő-Babi, Borsd m.	
	Vattay László, ref. lelkész, Rimaszécs	12.—
	Dr. Végh Sándor, ügyvéd, Kúnhegyes	21.—
	Vékony Sándor, ref. főgymn. tanár, Mezőtúr	

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
390	Velky Béla, ág. hitv. ev. tanító, Kondoros	42 —
	Vencsellői ref. egyházközség, Vencsellő	
	Veress Bálint, ref. lelkész, Henczida	
	Veresmarti ref. egyházközség, Veresmart	
	Vikár Béla, író, Budapest	
395	Vitus Lajos, tanár, Torda	
	Votisky Károly, nyug. főgymn. tanár, Késmárk	
	Weszely F. Ernő, kir. állatorvos, Adánd	
	Dr. Wirtzfeld Béla, Sárkány (Fogaras m.)	
	Zabrák Dénes, ág. hitv. ev. lelkész, Sopron	
400	Zalai ág. hitv. ev. egyházmegye, Szentantalfalva	
	Zarándi Bertalan, ref. segédlelkész, Kisgyőr	
	Zathureczky Gyula, gondnok, Baróth	
	Zeheri Lajos, kir. járásbíró, Hódmezővásárhely	6.—
	Zeyk Gábor, földbirtokos, Diód, u. p. Tövis	96.—
405	Zilahai ref. egyházközség, Zilah	
	Zombory Gedő, ref. lelkész, Megyaszó	96.—
	Zsákai ev. ref. egyházközség, Zsáka	
	Zsigmond Károly, ref. lelkész, Szilágy-Somló	
	Zsóry Gusztáv, földbirtokos, Edelény	
410	Zsurki ref. egyházközség, Zsurk	

E) Segítő tagok.

(3 korona tagsági díjjal minden évben.)

	Abai ref. egyházközség, Aba, Fejér m.	
	Babó Benő, földbirtokos, Halas	6.—
	Baczó Mózesné, lelkész neje, Szászváros	
	Bakoss János, Meszes, u. p. Szendrő	
5	Balatonfüredi ref. egyházközség, Balatonfüred	
	Balatonhenyei ref. egyházközség, Batatonhenye	
	Balatonkövesdi ref. egyházközség, Balatonkövesd	
	Balogh Ferencz, ref. lelkész, Mocsolád	12.—
	Barabási Ferencz, ref. theologus, Kolozsvár	
10	Ifj. Bartek Lajos, főgymn.tanár, Budapest	6.—
	Boósz Kálmán, ref. s.-lelkész, Somberek	3.—
	Özv. Bontovits Mártonné, Kisharsány, u. p. Siklós	
	Buza László, jogakad. tanár, Sárospatak	15.—
	Csánki János, ref. s.-lelkész, Viaszló, Baranya m.	9.—
15	Csíte Károly, Körmend	
	Csont József, ref. tanító, Poroszló	
	Csukás Endre, ref. lelkész, Siómaros, u. p. Fokszabadi	
	Csűrös Sándor, könyvtáros, Budapest	6.—
	Deák Imre, ref. lelkész, Majosháza	12.—
20	Dillenberger Béla, mérnök, Budapest	
	Erzsébetfalvai ref. egyházközség, Erzsébetfalva	3.—
	Fakundiny Mihály, közs. tanító, Surcin	9.—

Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Farkas Dezső, Halas	
	Farkas Elek, Halas	
25	Fehérgyarmati ref. egyházközség, Fehérgyarmat	
	Fehérvárcsurgói ref. egyházközség, Fehérvárcsurgó	
	Dr. Fenyvessy József, min. titkár, Budapest	15.—
	Ifj. Furó Lajos, Budapest	3.—
30	Gál Lajos, ref. s.-lelkész, Budapest	
	Gál Lajos, mérnök, Halas	6.—
	Gaborjáni polgári község, Gaborján	6.—
	Göde Lajos, ref. lelkész, Szekszárd	6.—
	Gyökössy Dániel, ref. theologus, Budapest	6.—
35	Hermán Dénes, pénztárnok, Halas	6.—
	Dr. Hódossy Géza, ügyvéd, Halas	6.—
	Imre Lajos, ref. s. lelkész, Hódmezővásárhely	
	Jurány Gusztáv, ág. hitv. ev. lelkész, Franz Joseffeld, u. p. Bjelina	
	Kellner Samu, Halas	6.—
40	Kémeri Benő, iparos, Halas	6.—
	Kémeri Gyula, ellenőr, Halas	
	Özv. Kerekes Józsefné, Poroszló	
	Késmárki ág. hitv. ev. lyceum kis könyvtár, Késmárk	
	Kolbai Arnold, tanár, Pozsony	
45	Dr. Kolozsváry Kiss István, földbirtokos, Halas	12.—
	Kotzó János, ref. s.-lelkész, Szabadszállás	12.—
	Kovács Sámuel, ref. s.-lelkész Ujpest	
	Kovácsik János, ág. hitv. ev. egyh. II. felügyelő, Csorvás	
	Kozma Pál, ref. miss. tanító, Mojavolja	6.—
50	Losonczy Gyula, ref. s.-lelkész, Budapest	6.—
	Mádi István, ref. s.-lelkész, Monor	
	Marky Géza, jegyző, Poroszló	6.—
	Marosillyei ref. egyház, Marosillye	6.—
	Martini József, tisztviselő, Halas	6.—
55	Máthé Ákos, ref. s.-lelkész, Dunapataj	
	Mester Attiláné szül. Kármán Izabella, Gyapju	
	Moré Elek, ref. lelkész, Ungpinkócz	12.—
	K. Nagy József, ref. s.-lelkész, Zaláta, Baranya m.	
	Dr. Nagy Mór, ügyvéd, Halas	
60	Nagyvázsonyi ref. egyházközség, Nagyvázsony	12.—
	Orosz László, ref. s.-lelkész, Dunaföldvár	9.—
	Pápay István, ref. s.-lelkész, Budapest	9.—
	Patkó Károly, ref. lelkész, Pálfa	
	Pünkösty Zoltán, ref. s.-lelkész, Dés	
65	Réthy József, ref. tanító, Poroszló	12.—
	Rigó József, ref. h.-lelkész, Szank	
	Rocsek József, főgymn. tanár, Halas	
	Sárkeresztúri ref. egyházközség, Sárkeresztúr	
	Schneider Mária, lelkész neje, Beska	
70	Somogyi Kálmán, ny. postamester, Arad	
	Sütő Pál, ev. ref. tanító, Morkócz	
	Szabadi Aranka, Budapest	

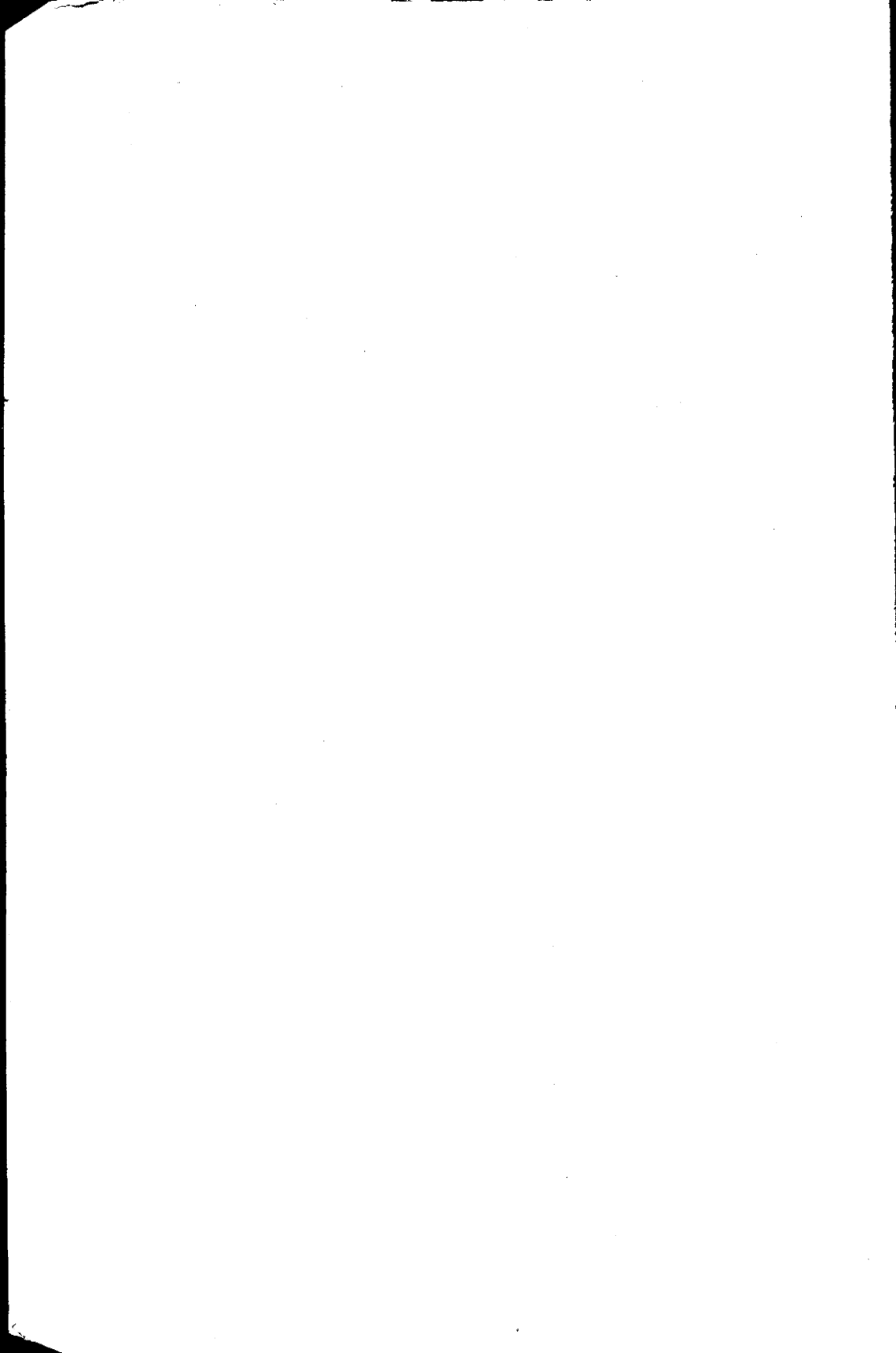
Sorsz.	Név, foglalkozás, lakóhely	Hátralék 1909. év végével
	Szabó Géza, s.-lelk., Nyugat-Szenterzsébet, Baranya m.	12.—
	Szabó József, s.-lelkész, Jászkisér	9.—
	Szabó Lajos, ref. lelkész, Nyir-Bátor	6.—
75	Szabó Mariska, okl. tanítónő, Szekszárd	
	Szappanos Gyula, ref. theologus, Budapest	12.—
	Szathmáry Sándor, főgymn. igazgató, Halas	
	Székér Károly, jár. aljegyző, Pápa	12.—
80	Széles Sándorné, sz. Bráda Simon Juliska, Gyúd	
	Szent-Antalfa ref. egyházközség, Szent-Antalfa	
	Szentmártonkatali ref. egyházközség, Szentmártonkata	
	Szigethi Károly, ref. segédlelkész, Kölesd	12.—
	Tenkei József, betegsegélyző int. titkár, Nagyvárad	
	Thern László, ág. h. ev. gymn. vallástan., Szepes-Igló	
85	Thury Etelené, ref. theol. tanár neje, Pápa	
	S. Váradi Alber, ref. theologus, Marosvásárhely	
	Vass Arpád, főgymn. tanár, Budapest	15.—
	Veszprémi ref. egyházközség, Veszprém	
	Viktor János, ref. segédlelkész, Budapest	12.—
90	Vönöczői ág. hitv. ev. egyház, Vönöczk	

KÉRELEM.

A Társaság t. tagjait bizalommal kérem, hogy lakás-változtatásukat nálam bejelenteni szíveskedjenek. — A kinek a czíme vagy esetleg a hátraléka nem helyesen van kimutatva, helyesbítés végett méltóztassék hozzám fordulni.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 december 13-án.

BENDL HENRIK,
a társulat pénztárnoka.

A Magyar Prot. Irodalmi Társaság pénztárába 1910 november hó 1-től november hó 30-ig befolyt összegek kimutatása.

1. Alapító tagok tőkefizetése: dr. Darányi Ignác v. b. t. t. Budapest, 200 K.

2. Alapító tagok kötelezvényei után 5%-os kamatok 1910-re: Tátraaljai ev. egyházmegye, Mohácsy László Gyermely, dr. Szlávik Mátyás Eperjes, Szentiványi Árpád Sajógömör, Tiszadada ref. egyház, László Levente Lábatlan, Vasváry Sándor Csepely, dr. Dózsa Zsigmond Halas, Tenkei ref. egyház. 1903—1905-re: Berekböszörményi ref. egyház.

3. Rendes tagoktól évi 12 koronával 1910-re: Hajdúhadház ref. egyház, Tóth Lajos Tiszadob, Soproni alsó ev. egyházmegye, Szepesbélai ev. egyház, miskolczi dr. Kovács Gábor Szerencs, Ráczkevey Károly Aszaló, Fülöp József Körmend, Szücs Ferenc Bodajk (6 K), Payr Sándor Sopron, Juhász György Ipp, Kulcsár Sándor Herczegszőlős, Jausz Vilmos Sopron, Kancsó Antal Sopron, ifj. Draskóczy Lajos Eperjes, Miklós Géza Székesfehérvár, Székesfehérvári ref. egyház, Kismarjai ref. egyház, Biharudvari ref. egyház, Konta Károly Érsekkéty, Ruszkay Gyula Jánosi, Soproni felső ev. egyházmegye, Papp Károly Tiszainoka, Biharnagybajomi ref. egyház, Szalay Ferenc Szaporca, Vancsódi ref. egyház, Sztelho Gerő Besztercebánya, Besztercebányai ref. egyesület, Tóth Kálmán Gárdony, Horváth Lajos M.-Szt.-Király, Nagyhonti ev. egyházmegye. 1909-re: Györgydiák Dániel Pázmánfalú, Szabó András Vatta. 1909 és 1910-re: Józán Sándor Katádfa.

4. Pártoló tagoktól évi 6 koronával 1910-re: Somogyi Lajos B.-Sámson (3 K), Vitus Lajos Torda, Szombath György Rimaszombat, Szabó Sándor Túrkeve, Petra István Miskolc. 1908-ra: dr. Flórián Károly Eperjes. 1911-re: Morvay Ferenc Nagyváty, Antal Lajos Aszár, Horváth Sándor Várpalota. 1909-re: Gaál Ferenc Poroszló.

5. Segítő tagoktól évi 3 koronával 1910-re: S. Várady Albert Kolozsvár, Balatonhenyei ref. egyház, Pünkösty Zoltán M.-Kapud.

6. Előfizetés Szemlére: Magy. kiviteli és csomagszállító r.-t. 1 K 80 fill., Marosi Gyula Zseliczkefalud 4 K.

7. Adomány Károli alapra: Mohácsy László Gyermely 1 K, Harányi Sándor Homestead 30 K.

8. Hornyánszky Viktor bizományos cégtől. 1909-ben eladott: Koszorú-füzetekért 1976 K 35 fill., Házi kincstár kötetekért 476 K 48 fill., vegyes kiadványokért 249 K 55 fill.

Összesen befolyt 3527 K 18 f.

Budapest (IV., Deák-tér 4.), 1910 december 1-én.

Bendi Henrik,
társ. pénztárnok

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és

Hornyánszky Viktor főbizományosnál kapható

Az evangéliom és a szociálizmus.

Irta Frank Thomas, ford. dr. Kovács J. István. Korszerű szociális munka. 253 lap. Ara esinos kötésben 3 korona.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

kiadásában megjelent és Hornyánszky V. könyvkereskedésében (Budapest, V., Akadémia-u. 4.) kapható a **Házi Kincstár** kiadványsorozat. Vallásos könyvek gyűjteménye. Kis 8°, 12—20 ív, minden kötet ára csinos aranyos kötésben 2 K.

1. **Csendes órák.** Miller után angolból átdolgozta Szász Károly. Vallásos elmélkedések.

2. **Mártha és Mária.** Barde E. után franciából fordította Vargha Gyuláné. Különösen fiatal nőknek való keresztyén olvasmány.

3. **Ahitat szeretet.** Szabolcska Mihály vallásos és családi költeményei.

4. **Jézus nyomdokain** vagy Mit tenne Jézus? Angolból Sheldon után fordította Csizmadia Lajos. Tanulságos amerikai vallásos regény.

5. **Női jellemképek.** Írta Kenessey Béla. Kiváló külföldi keresztyén nők jellemrajza.

6. **Jézus példázatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

7. **A keresztyén szeretet munkái.** Dalhoff után készítette Csizmadia Lajos. Gyakorlati tájékoztató a keresztyén szeretet-munkásság mezején, valóságos belmissziói kalauz.

8. **Jézus hasonlatai.** Írta Raffay Sándor. Népszerű biblia-magyarázatok.

9. **A vallás gyümölcse.** Írta *Opzoomer*, hollandból fordította *dr. Nagy Zsigmond*. Tartalmas ethikai munka.

10. **Hít és szabadság.** Dr. Pfennigsdorf után németből ford. *Gyalog István*. Népszerű hitvédelmi munka.

11. **Az evangéliom és a szociálizmus.** Írta *Fr. Thomas*, franciából fordította *dr. Kováts István*. Népszerű szociális munka. Ára kötve 3 K.

E hiterősítő és erkölcsnemesítő iratok sorába tartoznak még a Társaságnak következő szép kiadványai:

1. **Természeti törvény a szellemi világban.** Drummond H. után angolból fordította Csizmadia Lajos. Erőtlen hitvédő munka. Ára füzve 2 K.

2. **Van Isten.** Hastings után angolból fordította Csizmadia Lajos. Szép hiterősítő munka. Ára füzve 1 K 50 fill.

3. **Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért.** Írta Révész Kálmán. Egyháztörténeti monográfia. Ára füzve 1 K 60 fill.

4. **Török Pál élete.** Írta dr. Kiss Áron. A dunamelléki nagy püspök életrajza. Ára füzve 3 K.

5. **Jézus élete evangéliumi képekben.** Írta dr. Masznyik Endre. Lélekemelő szép munka, I—II. rész. Ára füzve 6 K.